

W. J. P. (Name)

Η ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΑΠΟ ΤΟ ΡΩΣΙΚΟ ΠΡΩΤΟΤΥΠΟ
ΚΑΙ Η ΘΕΩΡΗΣΗ ΕΓΙΝΑΝ ΑΠΟ ΟΜΑΔΑ
ΕΛΛΗΝΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ ΜΑΡΞΙΣΤΩΝ
ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: Θ. ΛΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

Προλετάριοι όλων τῶν χωρῶν, ἐνωθεῖτε!

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ
ΕΣΤΙΝ ΟΔΟΣ ΑΙΡΩΝΑΣ 11
115 ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗ ΠΕΡΙΣΤΕΥΣΗ
THE HELLAS-PROLETARIAT COMMITTEE
THE PRACTICAL SCHOOL

ΛΕΝΙΝ

ΑΠΑΝΤΑ
ΠΛΗΡΗΣ ΕΚΔΟΣΗ

29

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ
ΕΣΤΙΝ ΟΔΟΣ ΑΙΡΩΝΑΣ 11
115 ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗ ΠΕΡΙΣΤΕΥΣΗ
THE HELLAS-PROLETARIAT COMMITTEE
THE PRACTICAL SCHOOL

ИНСТИТУТ МАРКСИЗМА-ЛЕНИНИЗМА ПРИ ЦК КПСС

ИЗДАТЕЛЬСТВО
ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
МОСКВА

В. И. ЛЕНИН

ПОЛНОЕ СОБРАНИЕ
СОЧИНЕНИЙ

ИЗДАНИЕ ПЯТОЕ

ИЗДАТЕЛЬСТВО
ПОЛИТИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
МОСКВА • 1977

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΜΑΡΞΙΣΜΟΥ - ΛΕΝΙΝΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΚΕ ΤΟΥ ΚΚΣΕ

Β. Ι. ΛΕΝΙΝ

ΑΠΑΝΤΑ

ΕΚΔΟΣΗ ΠΕΜΠΤΗ

ΤΟΜΟΣ

29

ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ ΤΕΤΡΑΔΙΑ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ «ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ»

ΑΘΗΝΑ

Η ΡΩΣΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ
ΕΓΙΝΕ ΜΕ ΑΠΟΦΑΣΗ
ΤΗΣ ΚΕΝΤΡΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ
ΤΟΥ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΟΥ ΚΟΜΜΑΤΟΣ
ΤΗΣ ΣΟΒΙΕΤΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ὁ εἰκοστός ἔνατος τόμος τῶν Ἀπάντων τοῦ Β. Ι. Λένιν ἀποτελεῖται ἀπό περιλήψεις, ἀποσπάσματα, σημειώματα γιά διάφορα βιβλία καί ἄρθρα γιά τή φιλοσοφία, καθώς ἐπίσης ἀπό παρατηρήσεις καί σημειώσεις τοῦ Λένιν στό περιθώρια καί στό κείμενο τῶν φιλοσοφικῶν βιβλίων τῆς προσωπικῆς του βιβλιοθήκης.

Τά περισσότερα χειρόγραφα τῶν περιλήψεων, ἀποσπασμάτων καί σημειωμάτων πού μπαίνουν σέ τοῦτο τόν τόμο πρωτοδημοσιεύτηκαν στό 1929-1930 στίς Λενινιστικές Συλλογές, τόμ. ΙΧ καί ΧΙΙ. Στά χρόνια 1933-1947 αὐτά τά ὑλικά ἐκδόθηκαν πέντε φορές σέ ξεχωριστό βιβλίο μέ τόν τίτλο «Φιλοσοφικά τετράδια» καί τό 1958 ἐκδόθηκαν σάν 38ος τόμος τῆς 4ης ἐκδοσης τῶν Ἀπάντων τοῦ Β. Ι. Λένιν. Ἡ σύνθεση τῶν προηγούμενων ἐκδόσεων δέν εἶναι ὁμοίωτυπη, ἡ πιό πλήρης ἀπ' αὐτές τίς ἐκδόσεις ἦταν ἡ τελευταία καί σέ σύγκριση μ' αὐτή ὁ τόμος αὐτός εἶναι συμπληρωμένος μέ τίς παρατηρήσεις τοῦ Λένιν στό βιβλίο τοῦ Ι. Ντίτσγκεν «Μικρές φιλοσοφικές ἐργασίες», πού δημοσιεύονται γιά πρώτη φορά καί μέ τίς παρατηρήσεις στό βιβλίο τοῦ Γ. Μ. Στεκλόφ «Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι, ἡ ζωή καί ἡ δράση του», πού εἶχαν δημοσιευτεῖ νωρίτερα. Μερικά σημειώματα ἀπό τά λενινιστικά «Τετράδια γιά τόν ἱμπεριαλισμό» πού εἶχαν μπεῖ στόν 28ο τόμο τῶν Ἀπάντων σέ τοῦτο τόν τόμο παραλείπονται.

Οἱ διάφορες ἐκδόσεις τῶν «Φιλοσοφικῶν τετραδίων» διαφέρουν ὄχι μόνο ὡς πρός τή σύνθεση, ἀλλά καί ὡς πρός τή διάταξη τῶν ντοκουμέντων. Τοῦτος ὁ τόμος εἶναι χωρισμένος σέ τρία μέρη καί στό καθένα ἀπ' αὐτά εἶναι δημοσιευμένα ὑλικά λίγο-πολύ ὁμοειδοῦς χαρακτήρα. Στό πρῶτο μέρος μπῆκαν περιλήψεις καί ἀποσπάσματα, στό δεύτερο διάφορα σημειώματα γιά

βιβλία, άρθρα και κριτικές φιλοσοφικής φιλολογίας, στό τρίτο περικοπές από βιβλία, μέ παρατηρήσεις και σημειώσεις του Λένιν. Ἡ διάταξη τῶν ντοκουμέντων μέσα στά τμήματα τοῦ βιβλίου ἔγινε κατά χρονολογική σειρά μέ βάση τίς ἡμερομηνίες πού καθορίστηκαν νωρίτερα ἢ στή διάρκεια τῆς ἐργασίας πάνω σέ τοῦτο τόν τόμο μέ ἔμμεσο τρόπο, γιατί ὅλα σχεδόν τά ντοκουμέντα δέν εἶναι χρονολογημένα ἀπό τό συγγραφέα.

Στά "Ἀπαντα τοῦ Β. Ι. Λένιν τά «Φιλοσοφικά τετράδια» κατατάσσονται στήν περίοδο τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου, ὅταν γράφτηκε τό βασικό μέρος τῶν περιλήψεων, τῶν ἀποσπασμάτων, τῶν σημειωμάτων. Ἀκριβῶς αὐτό τόν καιρό ὁ Λένιν γράφει περίληψη τῆς «Ἐπιστήμης τῆς λογικῆς» καί — παράλληλα — τοῦ πρώτου μέρους τῆς «Ἐγκυκλοπαίδειας τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν» τοῦ Γκ. Β. Χέγγελ, τῶν «Διαλέξεων γιά τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας» καί τῶν «Διαλέξεων γιά τή φιλοσοφία τῆς ἱστορίας» τοῦ ἴδιου, τοῦ ἔργου τοῦ Λ. Φόουερμπαχ «Ἐκθεση, ἀνάλυση καί κριτική τῆς φιλοσοφίας τοῦ Λάμπνιτς», τοῦ Φ. Λασσάλ — «Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἡράκλειτου τοῦ Σκοτεινοῦ ἀπό τήν Ἔφεσο», περίληψη τοῦ βιβλίου «Μετά τά φυσικά» τοῦ Ἀριστοτέλη καί μιᾶς σειρᾶς ἄλλων βιβλίων γιά τή φιλοσοφία καί τή φυσιογνωσία. Αὐτές οἱ περιλήψεις καί τά σημειώματα ἀποτελέσαν τό περιεχόμενο τῶν ὀχτώ ὁμοίων τετραδίων μέ τά μπλέ ἐξώφυλλα πού ὁ Λένιν τά τιτλοφόρησε «Τετράδια φιλοσοφίας. Χέγγελ, Φόουερμπαχ καί διάφορα». Σ' αὐτή τή σειρά κατατάσσεται καί ἡ γραμμένη σέ χωριστά φύλλα περίληψη τῶν «Διαλέξεων γιά τήν οὐσία τῆς θρησκείας» τοῦ Φόουερμπαχ, πού ἔχει συνταχθεῖ ὄχι νωρίτερα ἀπό τό 1909.

Τά λενινιστικά ἀποσπάσματα ἄλλοτε εἶναι γραμμένα χωριστά σέ τετράδια (λογουχάρη, τό «Σχέδιο διαλεκτικῆς (λογικῆς) τοῦ Χέγγελ» ἢ «Σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς διαλεκτικῆς») κι ἄλλοτε στό κείμενο τῶν περιλήψεων (τό ἀπόσπασμα γιά τά στοιχεῖα τῆς διαλεκτικῆς στήν περίληψη τῆς «Ἐπιστήμης τῆς λογικῆς», τό ἀπόσπασμα γιά τή γνωσιοθεωρία στήν περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Λασσάλ καί ἄλλα.). Ἡ τελική ἐπεξεργασία τῶν φιλοσοφικῶν περιλήψεων, ἀποσπασμάτων καί σημειωμάτων τοῦ 1914-1915, πού ἡ μελέτη τους ἐπιτρέπει νά ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Λένιν σκόπευε νά γράφει εἰδική ἐργασία γιά τή διαλεκτική, ἔτσι καί ἔμεινε ἡμιτελής, ἀλλά καί σέ μιᾶ τέτια μορφή ἔχουν τεράστια σημασία γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς μαρξιστικῆς φιλοσοφίας.

Παράλληλα μέ τό βιβλίον «Ἐλισμός καί ἐμπειριοκριτικισμός», τά «Φιλοσοφικά τετράδια» περιέχουν ἕναν ἀνεκτίμητο ἰ-

δεολογικό πλούτο, έχουν εξαιρετική θεωρητική και πολιτική σημασία και αποτελούν τή βάση του λενινιστικού σταδίου στην ανάπτυξη τής μαρξιστικής φιλοσοφικής σκέψης. Ἐλλά, ἂν ὁ Λένιν στό βασικό φιλοσοφικό ἔργο του δίνει τήν κύρια προσοχή στά θεμελιακά προβλήματα τοῦ φιλοσοφικοῦ ὕλισμοῦ, τό κεντρικό σημεῖο τῶν «Φιλοσοφικῶν τετραδίων», στό ὁποῖο συμπίπτουν σάν σέ ἔστία οἱ λενινιστικές ιδέες πού τίγουν τούς πῖο διαφορετικούς τομεῖς τῆς ἀνθρώπινης γνώσης, εἶναι ἡ ὕλιστική διαλεκτική, οἱ βασικοί νόμοι καί κατηγορίες της, ἡ ἱστορία τῆς διαμόρφωσής της, ἡ σημασία τους γιά τίς κοινωνικές ἐπιπτώσεις καί τή φυσιογνωσία, ὁ διαλεκτικός χαρακτήρας ἀνάπτυξης τῆς τεχνικῆς. Ἡ ἰδεαλιστική διαλεκτική τοῦ Χέγγελ, οἱ διαλεκτικές ιδέες τοῦ Ἡράκλειτου, τοῦ Λάμπνιτς καί ἄλλων φιλοσόφων ἀποτελοῦν γιά τόν Λένιν τό ἀρχικό ὕλικό πού πάνω στή βάση του ἀναπτύσσει τήν ὕλιστική, μαρξιστική διαλεκτική.

Στήν ἐποχή ἐξαιρετικῆς ὄξυνσης ὄλων τῶν ἀντιθέσεων τοῦ καπιταλισμοῦ καί ὠρίμανσης τῆς νέας ἐπαναστατικῆς κρίσης ἡ ὕλιστική διαλεκτική ἀποκτοῦσε ἰδιαίτερη σημασία: μόνο ἀπό τίς θέσεις της ἦταν δυνατό νά ἀποκαλυφθεῖ ὁ ἱμπεριαλιστικός χαρακτήρας τοῦ πολέμου, νά ξεσκεπαστεῖ ἡ σοφιστική καί ὁ ἐκλεκτικισμός τῶν ἀρχηγῶν τῆς Π Διεθνούς, ὁ ὀπορτουνισμός καί ὁ σοσιαλσωβινισμός τους. Ἡ σημασία τῶν «Φιλοσοφικῶν τετραδίων» στήν ἀνάπτυξη τοῦ μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ ἀποκαλύπτεται ἀπόλυτα σέ συνδυασμό μέ τά λενινιστικά ἔργα αὐτῆς τῆς περιόδου: «Ἐμπεριαλισμός, ἀνώτατο στάδιο τοῦ καπιταλισμοῦ», «Ἐσοσιαλισμός καί ὁ πόλεμος», «Γιά τό σύνθημα τῶν Ἐνωμένων Πολιτειῶν τῆς Εὐρώπης», «Γιά τήν μπροσούρα τῆς Γιούνιους», «Ἡ σοσιαλιστική ἐπανάσταση καί τό δικαίωμα αὐτοδιάθεσης τῶν ἐθνῶν» καί ἄλλα. Ἡ λενινιστική ἀνάλυση θεμελιακῶν προβλημάτων τῆς ὕλιστικῆς διαλεκτικῆς ἐπαιξε σπουδαῖο ρόλο στήν ἐπεξεργασία τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ, στήν ἀνάπτυξη τῆς θεωρίας τῆς σοσιαλιστικῆς ἐπανάστασης, τῆς διδασκαλίας γιά τό κράτος, τῆς στρατηγικῆς καί τακτικῆς τοῦ κόμματος. Χωρίς τή γνώση τῶν «Φιλοσοφικῶν τετραδίων» εἶναι ἀδύνατο νά καταλάβει κανεῖς ὄλη τήν παραπέρα ἀνάπτυξη τῆς μαρξιστικῆς φιλοσοφίας ἀπό τόν Λένιν στά πολύ κατοπινότερα ἔργα του: «Κράτος καί ἐπανάσταση», «Ἐκτόμη μιά φορά γιά τά συνδικάτα...», «Ἐμπεριαλισμός» παιδική ἀρρώστια τοῦ κομμουνισμοῦ», «Γιά τή σημασία τοῦ μαχόμενου ὕλισμοῦ» καί ἄλλα.

Οἱ φιλοσοφικές περιλήψεις, τά ἀποσπάσματα καί τά σημειώ-

ματα του Λένιν δείχνουν τό δρόμο της παραπέρα ανάπτυξης του διαλεκτικού και ιστορικού υλισμού, της επιστημονικής ιστορίας της φιλοσοφίας. «Ή συνέχιση του έργου του Χέγγελ και του Μάρξ — έγραφε ο Λένιν — πρέπει νά συνίσταται στη δ ι α λ ε κ τ ι κ ή έπεξεργασία της ιστορίας της ανθρώπινης σκέψης, της επιστήμης και της τεχνικής» (σέ τουτο τόν τόμο σελ. 131). Ή υλιστική διαλεκτική πού αναπτύχθηκε από τόν Λένιν στά «Φιλοσοφικά τετράδια» έχει σπουδαία μεθοδολογική σημασία για τήν έρευνα τών νομοτελειών οίκοδόμησης της κομμουνιστικής κοινωνίας, για τήν ανάλυση τών αντιθέσεων του σύγχρονου καπιταλισμού, για τόν καθορισμό της τακτικής του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος στίς σύγχρονες συνθήκες, για τήν πάλη ενάντια στην άστική φιλοσοφία, τό σύγχρονο αναθεωρητισμό και δογματισμό.

* *
*

Ή τόμος αρχίζει μέ τήν περίληψη της πρώτης κοινής εργασίας του Κ. Μάρξ και του Φ. Ένγκελς «Ή άγία οίκογένεια, ή Κριτική της κριτικής κριτικής» πού είναι ή πιο πρώιμη από τίς γνωστές λενινιστικές περιλήψεις έργων τών θεμελιωτών του μαρξισμού. Ή Λένιν στην περίληψη αυτή παρακολουθεί τή διαμόρφωση της κοσμοθεωρίας του Μάρξ και του Ένγκελς: «Ή Μάρξ έδω — γράφει ο Λένιν — από τή χεγγελιανή φιλοσοφία πλησιάζει στό σοσιαλισμό: τό πέρασμα είναι φώς φανερό, δείχνει τί κατάκτησε ήδη ο Μάρξ και πώς περνάει στό νέο κύκλο ιδεών» (σελ. 8). Ή απ'αυτές τίς ιδέες ο Λένιν ξεχωρίζει τήν «ιδέα τών κοινωνικών σχέσεων παραγωγής» (σελ. 16), «τή σχεδόν διαμορφωμένη ήδη γνώμη του Μάρξ για τόν επαναστατικό ρόλο του προλεταριάτου» (σελ. 11), τήν υλιστική μεθοδολογία ανάλυσης της κοινωνικής συνείδησης, τήν αντίληψη, ότι χρειάζεται «πρακτική δύναμη» για τήν πραγματοποίηση τών ιδεών και άλλα. Ή Λένιν μέ τό σημείο NB υπογραμμίζει και σημειώνει τή σπουδαιότατη θέση του ιστορικού υλισμού, πού προβάλλεται στην «Ή Αγία οίκογένεια» ότι μέ τό βάθεμα της ιστορικής δράσης θά αναπτύσσεται και ο δγκος της μάζας, πού έργο της είναι αυτή ή δράση, παρακολουθεί τήν κριτική τών άστικών κοινωνικών σχέσεων, πού κάνουν οί θεμελιωτές του μαρξισμού, στέκεται στην υλιστική έπεξεργασία της φιλοσοφίας του Χέγγελ από τόν Μάρξ και τόν Ένγκελς και στην κριτική εκτίμηση πού αυτοί δίνουν στον προηγούμενο υλισμό. Ή Λένιν θεωρούσε ιδιαίτερα πολύτιμο τό μέρος

«Κριτική σύγκρουση μέ τό γαλλικό ύλισμό» πού εἶναι γραμμένο ἀπό τόν Μάρξ καί στό ὁποῖο τονίζεται ὅτι ὁ κομμουνισμός εἶναι τό λογικό συμπέρασμα πού βγαίνει μέσα ἀπ' ὅλη τήν ἱστορική ἐξέλιξη τῆς ύλιστικῆς φιλοσοφίας.

Σημαντική θέση κατέχει στήν περίληψη ἡ κριτική τῶν νεογεγγελιανῶν, τῶν ὑποκειμενικῶν-ιδεαλιστικῶν ἀντιλήψεῶν τους γιά τό προτσές τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης, ἰδίως τῶν ἀντιδραστικῶν ἀπόψεῶν τους γιά τό ρόλο τῶν ἐργαζομένων μαζῶν καί τῆς προσωπικότητας στήν ἱστορία. Ὁ Λένιν τονίζει τό συμπέρασμα τοῦ Μάρξ, πού στρέφεται ἐνάντια στούς νεογεγγελιανούς, ὅτι εἶναι ἀδύνατο νά κατανοήσουμε τήν ἱστορική πραγματικότητα, ἀποκλείοντας «τή θεωρητική καί πρακτική σχέση τοῦ ἀνθρώπου πρός τή φύση, τή φυσιολογία καί τή βιομηχανία», «τόν ἄμεσο τρόπο παραγωγῆς τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς» (σελ. 34). Ὁ Λένιν, κριτικάροντας τήν ὑποκειμενική κοινωνιολογία τῶν φιλελεύθερων ναρόντικων στά ἔργα του τῆς δεκαετίας 1890-1900, παλεύοντας ἐνάντια στίς ναροντικιστικές θεωρίες τοῦ ἱστορικοῦ ρόλου «τῶν κριτικά σκεπτόμενων προσωπικοτήτων», τῶν ἡρώων καί τῆς παθητικότητας τῶν λαϊκῶν μαζῶν, τοῦ «πλήθους», στηρίχτηκε στήν πείρα τῆς πάλης τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἐνγκελς ἐνάντια στούς νεογεγγελιανούς.

Στά ἔργα τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἐνγκελς ὁ Λένιν καταφεύγει ἐπανειλημμένα καί στίς πολύ κατοπινότερες περιλήψεις, τά ἀποσπάσματα καί τά σημειώματα πού μῆκαν στά «Φιλοσοφικά τετράδια». Ὁ Λένιν ἀξιολογεῖ τήν ἐπαναστατική ἀνατροπή πού πραγματοποιήσαν στήν ἐπιστήμη οἱ θεμελιωτές τοῦ μαρξισμού, ὑπογραμμίζει τή σημασία ξεχωριστῶν ἔργων τους στήν ἀνάπτυξη τῆς ἐπαναστατικῆς σκέψης, δίνοντας ἰδιαίτερη προσοχή στή διαλεκτική τοῦ «Κεφαλαίου» τοῦ Μάρξ.

Μετά τήν περίληψη τῆς «Ἀγίας οἰκογένειας» στόν τόμο ἀκολουθοῦν οἱ περιλήψεις δύο ἔργων τοῦ Λ. Φόουερμαχ: τῶν «Διαλέξεων γιά τήν οὐσία τῆς θρησκείας» καί τοῦ βιβλίου «Ἐκθεση, ἀνάλυση καί κριτική τῆς φιλοσοφίας τοῦ Λάιμπνιτς». Ἡ πρώτη ἀπ' αὐτές τίς περιλήψεις γράφτηκε ὄχι νωρίτερα ἀπό τό 1909, ἡ δεύτερη τό φθινόπωρο τοῦ 1914. Ἔργα τοῦ Φόουερμαχ ὁ Λένιν διάβαζε καί νωρίτερα — στήν ἐξορία στή Σιβηρία καί ἰδιαίτερα ὅταν ἔγραφε τό βιβλίο «Ἕλισμός καί ἐμπειριοκριτικισμός», ὅπου ἀναφέρονται ἀποσπάσματα ἀπό ἐργασίες πού μῆκαν στό δεύτερο καί στό δέκατο τόμο τῆς πρώτης καί στόν ἑβδομο τόμο τῆς δευτέρας ἐκδοσης τῶν Ἀπάντων τοῦ Φόουερμαχ, καθώς ἐπίσης καί ἀποσπάσματα ἀπό τοὺς δύο τόμους τῆς «Ἀλ-

ληλογραφίας καί τῆς φιλολογικῆς κληρονομιάς» τοῦ φιλοσόφου, πού ἐκδόθησαν ἀπό τόν Κ. Γκρύν (βλ. Β. Ι. Λένιν, "Απαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 18ος). Διασώθηκε ἕνα ἀντίγραφο τοῦ δευτέρου τόμου τῶν Ἀπάντων τοῦ Φόουερμπαχ μέ τίς σημειώσεις τοῦ Λένιν πού ἀναφέρονται σ' αὐτή τήν περίοδο. Στίς περιλήψεις πού μπήκαν στά «Φιλοσοφικά τετράδια» ὁ Λένιν συνεχίζει τή μελέτη τῶν φιλοσοφικῶν ἀπόψεων τοῦ γερμανοῦ ὕλιστῆ.

Ὁ Λένιν, γράφοντας τήν περίληψη τῆς «Διάλεξης γιά τήν οὐσία τῆς θρησκείας», στρέφει τήν προσοχή του κυρίως στήν ὕλιστική ἀντίληψη τοῦ Φόουερμπαχ γιά τή φύση καί τοῦς ἀντικειμενικούς της νόμους, στήν κριτική του πρὸς τόν ἰδεαλισμό, τή θρησκεία καί στή θεμελίωση τοῦ ἀθεϊσμοῦ, διακρίνει τὰ «ἔμβρυα», τὰ «σπέρματα» τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ, τὰ ὁποῖα, ὥστόσο, δέν πῆραν μιά κάποια σημαντική ἀνάπτυξη στή φιλοσοφία τοῦ Φόουερμπαχ. Ὁ Λένιν ἀρκετές φορές στήν περίληψη μιλάει γιά τόν περιορισμένο χαρακτήρα τῆς φοῦερμπαχικῆς φιλοσοφίας, γιά τό ὅτι ἀκόμη στά 1848-1851 ὁ Φόουερμπαχ ἔμεινε πολύ πίσω ἀπό τόν Μάρξ καί τόν Ἑγκελς, δέν συνέλαβε τό νόημα τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1848. Ὁ Λένιν, ἀξιολογώντας τόν ὄρισμό τῆς φύσης πού δίνει ὁ Φόουερμπαχ, γράφει: «Βγαίνει ὅτι φύση = τὰ πάντα ἐκτός τοῦ ὑπερφυσικοῦ. Ὁ Φόουερμπαχ εἶναι σαφής, δέν εἶναι ὁμως βαθύς. Ὁ Ἑγκελς καθορίζει πιό βαθυστόχαστα τή διαφορά τοῦ ὕλισμοῦ ἀπό τόν ἰδεαλισμό» (σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 47). Τόν περιορισμένο χαρακτήρα τοῦ ὕλισμοῦ τοῦ Φόουερμπαχ καί τή στενότητα τοῦ ὄρου «ἀνθρωπολογική ἀρχή στή φιλοσοφία» ὁ Λένιν τὰ δείχνει καί στό τέλος τῆς περίληψης: «Καί ἡ ἀνθρωπολογική ἀρχή καί ὁ νατουραλισμός εἶναι μόνο ἀνακριβεῖς καί ἄτονες περιγραφές τοῦ ὕ λ ι σ μ ο ῦ» (σελ. 64).

Στήν περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Φόουερμπαχ γιά τή φιλοσοφία τοῦ Λάιμπνιτς, ὅπως καί στήν προηγούμενη, ὁ Λένιν παρακολουθεῖ τή φιλοσοφική εξέλιξη τοῦ Φόουερμπαχ, τό πέρασμά του ἀπό τόν ἰδεαλισμό στόν ὕλισμό. Ἀλλά στό κέντρο τῆς προσοχῆς ἐδῶ βρίσκεται ἡ λεπτομερειακή ἐκθεση πού κάνει ὁ Φόουερμπαχ τοῦ σύνθετου φιλοσοφικοῦ συστήματος τοῦ μεγάλου γερμανοῦ διανοητῆ τοῦ 18ου αἰῶνα. Ὁ Λένιν ἀντιγράφει περικοπές ἀπό τή φοῦερμπαχική ἀξιολόγηση τῶν μονάδων τοῦ Λάιμπνιτς καί δείχνει τήν ἰδεαλιστική ἐρμηνεία πού δίνει αὐτός στήν ὕλη σάν «φαινόμενο» πού χρησιμεύει «γιά τό δεσμό τῶν μονάδων». «Ἡ δική μου ἐλεύθερη ἀπόδοση, γράφει ὁ Λένιν: — Μονάδες = ἕνα εἶδος ψυχῆς. Λάιμπνιτς =

ιδεαλιστής. Καί ἡ ὕλη κáτι σάν τό ἕτερο εἶναι τῆς ψυχῆς ἢ τοῦ ζελέ, πού τά συνδέει μέ ἕναν κοσμικό, σαρκικό δεσμό» (σελ. 69). Στήν περίληψη δίνεται ὑψηλή ἐκτίμηση στίς διαλεκτικές ιδέες τῆς φιλοσοφίας τοῦ Λάιμπνιτς, ιδιαίτερα στήν «ἀρχή τῆς δράσης», πού εἶναι τό ἐσωτερικό ἰδίωμα τῆς οὐσίας, τῶν μονάδων. «Ἐδῶ — γράφει ὁ Λένιν — ὑπάρχει ἕνα εἶδος διαλεκτικῆς καί μάλιστα πολύ βαθιάς, *π α ρ á* τόν ιδεαλισμό καί τήν παπαδοκρατία» (σελ. 70). Ὁ Λένιν στέκεται ἐπίσης στήν ὀρθολογιστική κριτική πού κάνει ὁ Λάιμπνιτς στόν ἐμπειρισμό τοῦ Λόκ καί δείχνει τήν ὁμοιότητα μερικῶν ιδεῶν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Λάιμπνιτς καί τοῦ Κάντ. Στίς περιλήψεις τῶν δύο παραπάνω ἔργων τοῦ Φόουερμπαχ ἔχουν περιληφθεῖ καί μερικά μικρά σημειώματα πού μαρτυροῦν ὅτι ὁ Λένιν διάβασε καί ἄλλα ἔργα, τά ὁποῖα μπῆκαν στόν ΙΧ τόμο τῆς πρώτης καί στόν ΙV τόμο τῆς δεύτερης ἐκδοσης τῶν Ἀπάντων τοῦ Φόουερμπαχ.

Κεντρική θέση στόν τόμο κατέχουν οἱ περιλήψεις τῶν Ἀπάντων τοῦ Χέγγελ πού μέ τά ἔργα του, ιδιαίτερα μέ τήν «Ἐπιστήμη τῆς λογικῆς», ὁ Λένιν γνωρίστηκε ὅταν ἦταν ἀκόμη ἐξόριστος στή Σιβηρία. Ἀργότερα, τό 1908, ὅταν ἔγραφε τό βιβλίο «Ἐλισμός καί ἐμπειριοκριτικισμός», ὁ Λένιν διάβασε τό πρῶτο μέρος τῆς «Ἐγκυκλοπαιδείας τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν». Στά 1914-1915 ὁ Λένιν γράφει μιά λεπτομερειακή περίληψη τοῦ βασικοῦ ἔργου τοῦ Χέγγελ, τῆς «Ἐπιστήμης τῆς λογικῆς», καθώς ἐπίσης καί τῶν «Διαλέξεων γιά τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας» καί τῶν «Διαλέξεων γιά τή φιλοσοφία τῆς ἱστορίας». Σ'αὐτές τίς περιλήψεις ὁ Λένιν κάνει κριτική στόν ιδεαλισμό καί ἀποκαλύπτει τόν ἱστορικά περιορισμένο χαρακτήρα τῶν φιλοσοφικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Χέγγελ, καθώς καί τό «σεβασμό του στό μυστικισμό», «τό παιχνίδι μέ τίς κενές ἀναλογίες», τήν «ἀπιστία στήν ἐξέλιξη», ἐνῶ ταυτόχρονα τονίζει ὅτι συχνά στόν Χέγγελ προβάλλουν μέ μυστικιστική μορφή οἱ ἀντικειμενικές σχέσεις τῆς πραγματικότητας.

«Τή λογική τοῦ Χέγγελ — ἔγραφε ὁ Λένιν — δέν πρέπει νά τήν ἐφαρμόζουμε μέ τή δοσμένη της μορφή, δέν πρέπει νά τήν παίρνομε σάν δεδομένο. Ἀπ'αὐτή πρέπει νά *δ ι α λ ἔ ξ ο υ μ ε* τίς λογικές (γνωσιολογικές ἀποχρώσεις, ἀφοῦ τίς καθαρίσουμε ἀπό *Ideenmystik*: αὐτό εἶναι μεγάλη ἀκόμη δουλιά)» (σελ. 238). Καί αὐτήν ἀκριβῶς τή δουλιά κάνει ὁ Λένιν στίς περιλήψεις του, δίνοντας προσοχή στά δύσκολα περάσματα, στίς ἀποχρώσεις, στίς ἀναλαμπές τῶν χεγγελιανῶν ἀφηρημένων ἐννοιῶν, ἀνακαλύπτοντας «τόν κόκκο τῆς βαθιάς ἀλήθειας στό

μυστικιστικό περίβλημα του χεγγελιανισμού» (σελ. 139): «Γενικά ἐγὼ προσπαθῶ νά διαβάσω τόν Χέγγελ ὑλιστικά — παρατηρεῖ ὁ Λένιν στήν ἀρχή τῆς περίληψης τῆς «Ἐπιστήμης τῆς λογικῆς» — ὁ Χέγγελ εἶναι ὑλισμός πού στέκεται μέ τό κεφάλι κάτω (σύμφωνα μέ τή γνώμη τοῦ Ἐνγκελς), δηλαδή ἐγὼ ἀπορίπτω κατά κύριο λόγο τό θεοῦλη, τό ἀπόλυτο, τήν καθαρῆ ἰδέα etc.» (σελ. 93). Ἕνας τέτιος τρόπος μελέτης δίνει στόν Λένιν τή δυνατότητα νά ἀποκαλύψει τήν ἀληθινή σημασία τῆς χεγγελιανῆς λογικῆς, νά δεῖ τίς «„παραμονές“ μετατροπῆς τοῦ ἀντικειμενικοῦ ἰδεαλισμοῦ σέ ὑλισμό» (σελ. 151), νά σημειῶσει στόν Χέγγελ τά «ἐμβρυα» τῆς ὑλιστικῆς ἀντίληψης ὄχι μόνο τῆς φύσης, ἀλλά καί τῆς ἱστορίας. Ὁ Χέγγελ πλησιάζει περισσότερο τόν ἐπιστημονικό, διαλεκτικό ὑλισμό στήν «Ἐπιστήμη τῆς λογικῆς», ὅταν χτίζει τό δικό του μεγαλειῶδες σύστημα τῶν λογικῶν κατηγοριῶν καί περισσότερο ἀπομακρύνεται ἀπ' αὐτόν στή φιλοσοφία τῆς ἱστορίας. «Καί αὐτό εἶναι κατανοητό — γράφει ὁ Λένιν — γιατί ἐδῶ ἀκριβῶς, σ' αὐτόν ἀκριβῶς τόν τομέα, σ' αὐτή τήν ἐπιστήμη ὁ Μάρξ καί ὁ Ἐνγκελς ἔκαναν τό μεγαλύτερο βῆμα πρός τά μπρός. Ἐδῶ ὁ Χέγγελ πάλιωσε πιά πολύ καί ἀπαρχαιώθηκε» (σελ. 289). Ἀλλά καί στή λογική ὁ Χέγγελ μόνο «μ α ν τ ε ψ ε μέ μεγαλοφῦα τή διαλεκτική τῶν πραγμάτων», τή διαλεκτική τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου. Ὁ Λένιν διερμηνεύει ὑλιστικά καί ἀναπτύσσει τοὺς βασικούς νόμους καί τίς κατηγορίες τῆς διαλεκτικῆς, ἀποκαλύπτει τήν ἀλληλουχία τους, δείχνει τήν ἰδιομορφία τῆς ἐκδήλωσης τους στή νόηση, καθορίζει τήν ἀμοιβαία σχέση τῆς διαλεκτικῆς, τῆς λογικῆς καί τῆς γνωσιοθεωρίας.

Ἄμεση σχέση μέ τίς περιλήψεις τῶν ἔργων τοῦ Χέγγελ ἔχουν καί οἱ περιλήψεις τῶν βιβλίων τοῦ Ζ. Νοέλ, τοῦ Φ. Λασσάλ, τοῦ Ἀριστοτέλη. Ἡ περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Νοέλ «Ἡ λογική τοῦ Χέγγελ» εἶναι ἐνδιαφέρουσα κυρίως σάν παράδειγμα κριτικῆς τοῦ «ἐκχυδαϊσμοῦ» τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Χέγγελ ἀπό ἕναν «φτηνό» ἰδεαλιστή. Τόν μή κριτικό τρόπο ἐρμηνείας τοῦ Χέγγελ ὑπογραμμίζει ὁ Λένιν καί στήν περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Λασσάλ «Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἡράκλειτου τοῦ Σκοτεινοῦ ἀπό τήν Ἐφεσο». «Ἁ Λασσάλ — γράφει ὁ Λένιν — ἐπαναλαμβάνει ἀπλῶς τόν Χέγγελ, τόν ἀντιγράφει, ἀναμασάει ἑκατομμύρια φορές ὅ,τι ἀφορᾷ ξεχωριστές θέσεις τοῦ Ἡράκλειτου, φορτώνοντας τό ἔργο του μέ μιά ἀπίθανη σωρεία σοφολογιότατης ὑπερσχολαστικῆς σαβούρας» (σελ. 305). Ὁ Λένιν ἀντιπαρθέτει στόν Λασσάλ τήν πραγματική ἀνάπτυξη τῆς φιλοσοφίας πού

πραγματοποιεί ο Μάρξ. Κύρια προσοχή σ' αυτή τήν περίληψη ο Λένιν δίνει στην έκθεση τών αντιλήψεων του αρχαίου Έλληνα φιλόσοφου, κατηγορώντας τόν Λασσάλ ότι «άφησε στή σκιά τόν ύλισμό ή τίς ύλιστικές τάσεις του 'Ηράκλειτου» (σελ. 315).

Τό πρώτο μέρος τελειώνει μέ τήν περίληψη του «Μετά τά φυσικά» του 'Αριστοτέλη — ενός από τά πιό αξιόλογα έργα της αρχαιοελληνικής φιλοσοφίας, στό όποιο, σύμφωνα μέ τήν έκφραση του Λένιν, «θίγονται τά *πά ν τ α*, όλες οί κατηγορίες» (σελ. 325). 'Ο Λένιν, γράφοντας τήν περίληψη του βιβλίου, σημειώνει «τά ενδιαφέροντα, τίς αναζητήσεις» του 'Αριστοτέλη, τόν τρόπο μέ τόν όποιο αντιμετώπιζε τήν αντικειμενική διαλεκτική, «τήν άφελή πίστη στή δύναμη του λογικού», τήν κριτική του αντικειμενικού ιδεαλισμού του Πλάτωνα, μιλάει για τό πολυσύνθετο του προτσές της γνώσης, υπογραμμίζει ότι «ή διχοτόμηση της γνώσης του ανθρώπου και *ή δυνατότητα* του ιδεαλισμού (= της θρησκείας) *είναι δ ο σ μ έ ν ε ς* ήδη στην πρώτη, στοιχειώδη άφαίρεση» και δείχνει τή γονιμότητα της φαντασίας, του όνειρου «και στην πιό άστυρή επιστήμη» (σελ. 330).

'Εκτός από τίς περιλήψεις στό πρώτο μέρος μπαίνουν δυό λενινιστικά άποσπάσματα: τό «Σχέδιο διαλεκτικής (λογικής) του Χέγγελ» και «Σχετικά μέ τό ζήτημα της διαλεκτικής». Στο πρώτο άποσπασμα δίνεται μία γενική αξιολόγηση του προτσές της γνώσης, τονίζεται ή άμοιβαία σχέση της λογικής, της διαλεκτικής και της γνωσιοθεωρίας. Στο δεύτερο υπογραμμίζεται ή αντίθεση της μεταφυσικής και της διαλεκτικής αντίληψης της εξέλιξης, δίνεται άνάλυση τών βασικών νόμων και κατηγοριών της διαλεκτικής, τών νομοτελειών της ιστορικής και λογικής εξέλιξης της γνώσης, είναι διατυπωμένη ή βασικότατη θέση για τίς ταξικές και γνωσιολογικές ρίζες του ιδεαλισμού. Τό άποσπασμα «Σχετικά μέ τό ζήτημα της διαλεκτικής» είναι ή όλοκλήρωση της δουλιās του Λένιν πάνω στή φιλοσοφική προβληματική στά 1914-1915, πού στό κέντρο της βρίσκεται ή διαλεκτική, ή ιστορία της, οί νόμοι, οί κατηγορίες, ό ρόλος της στό προτσές της γνώσης και της μεταμόρφωσης της πραγματικότητας από τόν άνθρωπο. Αυτό τό μικρό σέ όγκο άποσπασμα είναι μία άξεπέραστη, από τήν άποψη του βάθους και του πλούτου σκέψεων, γενίκευση όλου εκείνου του βασικού και ουσιαστικού πού άποτελεί τό περιεχόμενο της ύλιστικής διαλεκτικής.

Στά «Φιλοσοφικά τετράδια» ο Λένιν εξετάζει τή διαλεκτική σάν τή μοναδικά σωστή θεωρία της εξέλιξης, πού «δίνει τό κλειδί για τήν „αυτοκίνηση“ όλου του Είναι», άποκαλύπτει τά

γενικά σημεία «σέ *δ* λ α τά φαινόμενα και τά προτσές τής φύσης (συμπεριλαμβανομένων και τοῦ πνεύματος και τής κοινωνίας)» (σελ. 317), διατυπώνει τούς «γενικούς νόμους τής κίνησης τοῦ κ ό σ μ ο υ και τής ν ό η σ η ς» (σελ. 156).

Ξεχωρίζοντας τά βασικά σημεία τοῦ προτσές τής γνώσης, ὁ Λένιν γράφει: «Ἐδῶ *πράγματι*, αντικειμενικά ὑπάρχουν **τρία** μέλη: 1) ἡ φύση, 2) ἡ γνώση τοῦ ἀνθρώπου, = ὁ ἔ γ κ έ φ α λ ο ς τοῦ ἀνθρώπου (σάν ἀνώτατο προϊόν αὐτῆς τῆς ἴδιας τῆς φύσης) και 3) ἡ μορφή ἀντανάκλασης τῆς φύσης στή γνώση τοῦ ἀνθρώπου, και αὐτή ἡ μορφή εἶναι οἱ ἔννοιες, οἱ νόμοι, οἱ κατηγορίες etc.» (σελ. 164). Ἡ ἔρευνα αὐτῆς τῆς «μορφῆς», ἡ λογική ἀνάλυση τῆς νόησης, πού στήν πορεία τῆς ἀποκαλύπτεται τό περιεχόμενο τῶν νόμων και τῶν κατηγοριῶν τῆς διαλεκτικῆς, κατέχει στά «Φιλοσοφικά τετράδια» ἔξαιρετική θέση και ἔχει θεμελιώδη σημασία γιά τήν ἀνάπτυξη τῆς μαρξιστικῆς φιλοσοφίας.

Ἐν τῷ Λένιν, παρακολουθώντας τήν πολυσύνθετη πορεία τῆς γνώσης, δείχνει μέ τί τρόπο ἡ σκέψη, ἀπό τά ἀντανακλώμενα ἄμεσα στά αἰσθήματα και στίς παραστάσεις ξεχωριστά πράγματα, ὑψώνεται ὡς τίς ἀφηρημένες ἔννοιες πού προσδιορίζουν τίς οὐσιαστικές πλευρές, ἀλληλουχίες, σχέσεις τοῦ ἀντικειμένου και πού ἀντανακλοῦν — ἔμμεσα — τή φύση τοῦ «βαθύτερα, σωστότερα, πληρέστερα». Ἡ διαλεκτική γνώση, πού οὐσία τῆς εἶναι «τό ξετύλιγμα τοῦ συνόλου γενικά τῶν στοιχείων τῆς πραγματικότητας» (σελ. 141), δέν περιορίζεται στήν ἐπεξεργασία τῶν ἀφηρημένων ἔννοιῶν, ἀλλά κινεῖται παραπέρα στό δρόμο τῆς ἀνύψωσης ἀπό τό ἀφηρημένο στό συγκεκριμένο, τῆς ἀναπαράστασης στή νόηση τοῦ συγκεκριμένου σάν «ἐνόητος τοῦ ποικιλόμορφου» (Μάρξ). «Ἡ ἔννοια τοῦ γενικοῦ εἶναι ἀντιφατική: — τονίζει ὁ Λένιν — εἶναι νεκρή, δέν εἶναι καθαρῆ, εἶναι ἀνεπαρκῆς etc. etc., ἀλλά αὐτή ἡ ἔννοια τοῦ γενικοῦ εἶναι μόνο ἡ β α θ μ ί δ α πρὸς τή γνώση τοῦ σ υ γ κ ε κ ρ ι μ έ ν ο υ, γιατί ἔμεις ποτέ δέν γνωρίζουμε πλήρως τό συγκεκριμένο. Τό ἄπειρο ἄθροισμα τῶν γενικῶν ἔννοιῶν, τῶν νόμων etc. δίνει τό συγκεκριμένο στήν πληρότητά του» (σελ. 252).

Ἐν τῷ Λένιν ὑπογραμμίζει ὅτι ἡ θεωρητική γνώση δέν μπορεῖ νά ἀγκαλιάσει τήν ἀντικειμενική ἀλήθεια σέ ἀπόσπαση ἀπό τήν πράξη πού εἶναι ἡ βάση, ὁ σκοπός και τό κριτήριο τῆς ἀληθινότητος τῆς γνώσης. Μόνο ὅταν καθορίσουμε σωστά τό ρόλο τῆς πράξης στό προτσές τῆς γνώσης μποροῦμε νά κατανοήσουμε τόσο τήν ἱστορική ἐξέλιξη τῶν γνώσεων τοῦ ἀνθρώπου γιά τήν ἀντικειμενική πραγματικότητα, ὅσο και τήν

ἐξέλιξη τῶν λογικῶν μορφῶν στίς ὁποῖες ἀντανακλᾶται αὐτή ἡ γνώση μέσα στή νόηση — τῶν ἐννοιῶν, τῶν κρίσεων, τῶν συλλογισμῶν, τῶν κατηγοριῶν, τῶν νόμων κτλ. « Ἡ πράξη τοῦ ἀνθρώπου, ἐπαναλαμβανόμενη δισεκατομμύρια φορές, ἐδραιώνεται στή συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου μέ τά λογικά σχήματα» — λέει ὁ Λένιν (σελ. 198) καί σέ ἄλλο σημεῖο ἐξετάζει τίς λογικές κατηγορίες σάν βαθμίδες τοῦ ἱστοικοῦ προτσές τοῦ ξεχωρισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τή φύση, τῆς γνώσης της, τῆς κατάκτησής της (βλ. σελ. 85). Ὁ Λένιν δέν ἐρμηνεύει μόνο ὑλιστικά τήν προέλευση τῶν κατηγοριῶν, ἀλλά καί ἀναλύει τό περιεχόμενό τους, τό ρόλο τους στό προτσές τῆς γνώσης. Στά «Φιλοσοφικά τετράδια» ἐξετάζονται οἱ σπουδαιότατες κατηγορίες τῆς διαλεκτικῆς, ὅπως εἶναι τό φαινόμενο καί ἡ οὐσία, τό ἀφηρημένο καί τό συγκεκριμένο, ἡ μορφή καί τό περιεχόμενο, ἡ αἰτία καί τό ἀποτέλεσμα, ἡ δυνατότητα καί ἡ πραγματικότητα, τό τυχαῖο καί ἡ ἀναγκαιότητα, ὁ νόμος καί ἄλλες.

Σημαντική θέση στίς λενινιστικές περιλήψεις καί στά ἀποσπάσματα κατέχει ἡ ἐξέταση τῶν βασικῶν νόμων τῆς διαλεκτικῆς, ἰδιαίτερα τοῦ νόμου τῆς ἐνότητας καί τῆς πάλης τῶν ἀντιθέσεων. « Ἡ διχοτόμηση τοῦ ἐνιαίου καί ἡ γνώση τῶν ἀντιφατικῶν μερῶν του — τονίζει ὁ Λένιν — ... εἶναι ἡ οὐσία (μιά ἀπό τίς „οὐσίες“, μιά ἀπό τίς βασικές, ἄν ὄχι ἡ βασική, ἰδιομορφίες ἢ γνωρίσματα) τῆς διαλεκτικῆς» (σελ. 316). Τήν καθολικότητα αὐτοῦ τοῦ νόμου ὁ Λένιν τήν ἐξηγεῖ μέ παραδείγματα ἀπό τά μαθηματικά, τή μηχανική, τή φυσική, τή χημεία καί τίς κοινωνικές ἐπιστῆμες. Ὁ Λένιν, ἀποκαλύπτοντας τό περιεχόμενο αὐτοῦ τοῦ νόμου, ἀναλύει τήν «ἀντίθεση», τήν «ἀντίφαση», δείχνει τό σχετικό χαρακτήρα τῆς ἐνότητάς τους σάν ἐσωτερικῆς καί ταυτόχρονα παροδικῆς μορφῆς ἀλληλουχίας καί τόν ἀπόλυτο χαρακτήρα τῆς «πάλης» τους, πού εἶναι ἡ πηγή τῆς αὐτοκίνησης, τῆς αὐτοεξέλιξης τῶν φαινομένων.

Ὁ νόμος τῆς ἐνότητας καί τῆς πάλης τῶν ἀντιθέσεων, σύμφωνα μέ τή γνώμη τοῦ Λένιν, εἶναι ὁ βασικός νόμος τῆς διαλεκτικῆς καί μόνον ξεκινώντας ἀπ' αὐτόν μπορεῖ νά γίνουν κατανοητοί οἱ ἄλλοι νόμοι καί κατηγορίες. «Μποροῦμε σέ συντομία — ἔγραφε ὁ Λένιν — νά ὀρίσουμε τή διαλεκτική σάν διδασκαλία γιά τήν ἐνότητα τῶν ἀντιθέσεων» (σελ. 203). Σέ σύγκριση μ' αὐτό τό νόμο ἡ ἐξέταση τῶν ἄλλων δυό — τοῦ νόμου τοῦ περάσματος τῶν ποσοτικῶν ἀλλαγῶν σέ ποιοτικές καί τοῦ νόμου τῆς ἄρνησης τῆς ἄρνησης — στά «Φιλοσοφικά τετράδια» πιάνει λιγότερο χῶρο. Ὁ Λένιν στό ἀπόσπασμα γιά τά

στοιχεία της διαλεκτικής εξετάζει τό «πέραςμα της ποσότητας σέ ποιότητα καί *ἀντίστροφα*» σάν παράδειγμα περάσματος τῶν ἀντιθέσεων. Στήν περίληψη τῆς «Ἐπιστήμης τῆς λογικῆς» ἀντιγράφει καί τονίζει τή σπουδαιότητα τοῦ χαρακτηρισμοῦ πού δίνει ὁ Χέγγελ στίς κατηγορίες τῆς ποιότητας, τῆς ποσότητας καί τῆς ἐνότητάς τους — τοῦ μέτρου. Ὁ Λένιν, ἐξετάζοντας ὅλες τίς πλευρές αὐτῶν τῶν κατηγοριῶν (πεπερασμένο καί ἄπειρο, ὄριο κτλ.) στέκεται λεπτομερειακά στή μορφή τῶν ἀμοιβαίων μεταβολῶν τῶν ποσοτικῶν καί ποιοτικῶν ἀλλαγῶν — στό ἄλμα, στή «διακοπή τοῦ βαθμιαίου».

Ὁ Λένιν θεωρεῖ οὐσιαστικό γνώρισμα τοῦ προτσές τῆς ἐξέλιξης τήν «ἐπανάληψη στό ἀνώτατο στάδιο τῶν γνωστῶν γνωρισμάτων, τῶν ιδιοτήτων etc. τοῦ κατώτατου σταδίου καί τήν ἐπιστροφή δῆθεν στό παλιό (ἄρνηση τῆς ἄρνησης)» (σελ. 203). Ἄν ὁ νόμος τῆς ἐνότητας καί τῆς πάλης τῶν ἀντιθέσεων ἀποκαλύπτει τήν ἐσωτερική πηγή τοῦ προτσές τῆς ἐξέλιξης καί ὁ νόμος τοῦ περάσματος τῶν ποσοτικῶν ἀλλαγῶν σέ ποιοτικές — τό περιεχόμενο του, τότε ὁ νόμος τῆς ἄρνησης τῆς ἄρνησης ἀγκαλιάζει τό προτσές στό σύνολό του, θεωρώντας τό κάθε στάδιο ἐξέλιξης σάν μιὰ στιγμή, ἓνα σταθμό ὄλου τοῦ προτσές καί ὑπογραμμίζοντας τήν ἀλληλουχία, τή διαδοχικότητα καί τόν προοδευτικό χαρακτήρα τῆς ἐξέλιξης, στήν ὁποία ἡ κάθε στιγμή εἶναι ἄρνηση τῆς προηγούμενης καί ταυτόχρονα προϋπόθεση τῆς ἴδιας τῆς δικῆς τῆς ἄρνησης. Ὁ Λένιν, ἀποκαλύπτοντας τό διαλεκτικό χαρακτήρα τῆς ἄρνησης, ἔγραφε: «Δέν εἶναι ἡ γυμνή ἄρνηση, οὔτε ἡ ἄσκοπη ἄρνηση, οὔτε ἡ σκεπτικιστική ἄρνηση, ἡ ταλάντευση, ἡ ἀμφιβολία τό χαρακτηριστικό καί τό οὐσιῶδες γνώρισμα τῆς διαλεκτικῆς, ...ὄχι, ἀλλά ἡ ἄρνηση σάν στοιχεῖο ἀλληλουχίας, σάν στοιχεῖο ἐξέλιξης, μέ τή διατήρηση τοῦ θετικοῦ, δηλαδή χωρίς καμιά ταλάντευση, χωρίς κανένα ἐκλεκτικισμό» (σελ. 207).

Στίς περιλήψεις καί στά ἀποσπάσματα ὁ Λένιν ἐπανερχεται πολλές φορές στό ζήτημα τῆς λογικῆς σάν γνωσιοθεωρίας, ἡ ὁποία δίνει «ὄχι μόνο τή *φυσικοϊστορική περιγραφή τῶν φαινομένων* τῆς σκέψης..., ἀλλά καί τήν *ἀντιστοιχία μέ τήν ἀλήθεια*», ἀποκαλύπτει «τά ἀποτελέσματα καί τά συμπεράσματα τῆς ἱστορίας τῆς σκέψης». «Σέ μιὰ τέτια ἀντίληψη — παρατηρεῖ ὁ Λένιν στά περιθώρια — ἡ λογική συμπίπτει μέ τή *θεωρία τῆς γνώσης*. Αὐτό γενικά εἶναι πολύ σπουδαῖο ζήτημα» (σελ. 156). Γιά νά ἐκφράσουν τήν ἀντικειμενική διαλεκτική τῆς ζωῆς, οἱ λογικές ἔννοιες, οἱ

κατηγορίες, οί νόμοι οί ἴδιοι πρέπει νά εἶναι εὐκίνητοι, ρευστοί, ἀλληλένδετοι, διαλεκτικοί. Ἐντίθετα ἀπό τόν Χέγγελ πού μόνο μάντεψε στή διαλεκτική τῶν ἐννοιῶν τήν αὐτοκίνηση τοῦ κόσμου, ὁ Λένιν ἐρμηνεύει μέ ἄλλο τρόπο, ὑλιστικά τήν ἀλληλομετατρεψιμότητα τῶν ἐννοιῶν. «Ἡ σκέψη νά συμπεριληφθεῖ ἢ ζωή στή λογική εἶναι κατανοητή — καί μεγαλοφυής — γράφει ὁ Λένιν — ἀπό τήν ἀποψη τοῦ *προτσές* ἀντανάκλασης τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου στή συνείδηση (πρῶτα τήν ἀτομική) τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ ἐλέγχου αὐτῆς τῆς συνείδησης (τῆς ἀντανάκλασης) μέ τήν πρακτική» (σελ. 184). Μ' ἄλλα λόγια ὁ Λένιν θεωρεῖ μεγαλοφυή τήν ἐφαρμογή στό *προτσές* τῆς γνώσης τῆς μοναδικά σωστῆς θεωρίας τῆς ἐξέλιξης — τῆς διαλεκτικῆς, πράγμα πού μέ ἰδεαλιστικό τρόπο εἶχε γίνει ἀπό τόν Χέγγελ καί μέ ὑλιστικό ἀπό τόν Μάρξ. Στό ἀπόσπασμα «Σχέδιο διαλεκτικῆς (Λογικῆς) τοῦ Χέγγελ» ὁ Λένιν γράφει ὅτι στό ««Κεφάλαιο» ἐφαρμόστηκε σέ μιά ἐπιστήμη ἢ λογική, ἢ διαλεκτική καί ἢ γνωσιοθεωρία», καί σέ παρένθεση παρατηρεῖ: «δέν χρειάζονται τρεῖς λέξεις: εἶναι ἓνα καί τό αὐτό» (σελ. 301). Ὁ Λένιν, ἀποκαλύπτοντας τήν ἀμοιβαία σχέση τῆς λογικῆς, τῆς διαλεκτικῆς καί τῆς γνωσιοθεωρίας, δείχνει κι ἐκείνους τούς τομεῖς τῆς γνώσης ἀπ' ὅπου ἡ γνωσιοθεωρία εἶναι ὑποχρεωμένη νά ἀντλεῖ τό ὑλικό της. Οἱ τομεῖς αὐτοί εἶναι: ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας καί τῶν διάφορων ἐπιστημῶν, τῆς διανοητικῆς ἀνάπτυξης τοῦ παιδιοῦ καί τῶν ζώων, ἡ ἱστορία τῆς γλώσσας, ἡ ψυχολογία, ἡ φυσιολογία τῶν αἰσθητήριων ὀργάνων.

Ὁ Λένιν δίνει μεγάλη προσοχή στό ζήτημα τῆς ἀμοιβαίας σχέσης τῆς θεωρίας καί τῆς ἱστορίας τῆς γνώσης, τῶν νόμων τῆς νόησης καί τοῦ *προτσές* διαμόρφωσής τους, τῆς ἱστορίας τῆς σκέψης ἀπό τήν ἀποψη τῆς ἐξέλιξης καί τῆς ἐφαρμογῆς τῶν γενικῶν ἐννοιῶν καί τῶν κατηγοριῶν τῆς σύγχρονης λογικῆς. Ἀπ' αὐτή τήν ἀποψη ἔχει ιδιαίτερη σημασία ἡ λενινιστική περίληψη τῶν «Διαλέξεων γιά τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας» τοῦ Χέγγελ. Ὁ Λένιν, ἐκτιμώντας τή θέση τοῦ Χέγγελ ὅτι ἡ ἐξέλιξη τῆς φιλοσοφίας στήν ἱστορία πρέπει νά ἀντιστοιχεῖ στήν ἐξέλιξη τῆς λογικῆς φιλοσοφίας, παρατηρεῖ: «Ἐδῶ ὑπάρχει πολύ βαθιά καί σωστή σκέψη στήν οὐσία της ὑλιστική (ἢ πραγματική ἱστορία εἶναι ἡ βάση, τό θεμέλιο, τό εἶναι, *πίσω ἀπό τό ὁποῖο* ἀκολουθεῖ ἡ συνείδηση)» (σελ. 237).

Τά «Φιλοσοφικά τετράδια» εἶναι μιά σημαντική βαθμίδα στήν ἀνάπτυξη τῆς μαρξιστικῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας σάν ἐπιστήμης. Ὁ Λένιν, κάνοντας κριτική στήν ἰδεαλιστική

ιστορικοφιλοσοφική αντίληψη του Χέγγελ, σημειώνει ταυτόχρονα την αξία της εξέτασης από μέρους του Χέγγελ της ιστορίας της διαλεκτικής, υπογραμμίζει τη σπουδαιότητα του αιτήματος του αυστηρού ιστορισμού που προβάλλει ο ίδιος, αίτημα το οποίο ο ίδιος ο Χέγγελ δεν μπόρεσε να πραγματοποιήσει εξαιτίας ακριβώς του ιδεαλισμού. «Ο Χέγγελ — παρατηρεί ο Λένιν — „πίστευε“ σοβαρά, νόμιζε ότι ο υλισμός σάν φιλοσοφία είναι ανέφικτος, γιατί η φιλοσοφία είναι επιστήμη για τη νόηση, για τό γενικό και τό γενικό είναι η σκέψη. Έδω έπαναλάμβανε τό λάθος του ίδιου εκείνου υποκειμενικού ιδεαλισμού που ο Χέγγελ τόν ονόμαζε πάντα „άνόητο“ ιδεαλισμό» (σελ. 250). Και ο Λένιν βήμα προς βήμα παρακολουθεί με τί τρόπο η οργανική αυτή έλλειψη της ιστορικοφιλοσοφικής αντίληψης του Χέγγελ εκδηλώνεται κατά την εξέταση αυτών η εκείνων τών φιλοσοφικών διδασκαλιών του παρελθόντος μέ αποτέλεσμα ο Χέγγελ νά «πασαλείβει» τόν ιδεαλισμό στην ιστορία της φιλοσοφίας, νά «καλύπτει» τίς αδυναμίες του, νά «παρέρχεται δειλά» την ιστορία του υλισμού.

Σέ αντίθεση μέ τόν Χέγγελ ο Λένιν μπροστά στην ιστορία της φιλοσοφίας βάζει τό καθήκον του διαχωρισμού τών «εμβρύων της επιστημονικής νόησης» από τή φαντασία, τή θρησκεία και τή μυθολογία, παρακολουθεί κυρίως την εξέλιξη του υλισμού και της διαλεκτικής, δείχνει πώς ιστορικά γεννιόνταν και εξελίσσονταν τούτες η εκείνες οι φιλοσοφικές και φυσικοεπιστημονικές ιδέες της σύγχρονης εποχής, λογουχάρη, η αντίληψη για τή δομή της ύλης. Ο Λένιν, έρμηνεύοντας υλιστικά την ιδέα του Χέγγελ για τούς «κύκλους» στην ιστορία της φιλοσοφίας, την αναπτύσσει, αποκαλύπτει μέσα στην ίδια την ιδιομορφία της γνώσης τή δυνατότητα, τίς πηγές, τίς «γνωσιολογικές ρίζες» του ιδεαλισμού, που τίς στερεώνει τό «ταξικό συμφέρον τών κυρίαρχων τάξεων» (σελ. 322). Ο Λένιν τονίζει ότι η ιστορία της φιλοσοφίας ήταν πάντα πεδίο πάλης τών δύο βασικών κατευθύνσεων — του υλισμού και του ιδεαλισμού, αποκαλύπτει τίς ιστορικές ιδιομορφίες του ενός και του άλλου, δείχνει πώς η ανάπτυξη της φιλοσοφίας και της φυσιογνωσίας επιβεβαιώνουν την αληθινότητα του διαλεκτικού και ιστορικού υλισμού, κάνει κριτική στά διάφορα ρεύματα της σύγχρονης μ' αυτόν άστικής ιδεαλιστικής φιλοσοφίας — στό θετικισμό, τό νεοκαντιανισμό και άλλα.

Στό δεύτερο μέρος του τόμου είναι συγκεντρωμένα τά σημειώματα του Λένιν για βιβλία, άρθρα και κριτικές πάνω σε

ἔργα φιλοσοφίας καί φυσιογνωσίας τῆς περιόδου 1903-1916, πού ἀποτελοῦν οὐσιαστική συμπλήρωση τῶν γνώσεών μας γιά τή δουλιά τοῦ Λένιν πάνω στά προβλήματα τῆς φιλοσοφίας. Αὐτά τά σημειώματα εἶναι ἐνδιαφέροντα ὄχι μόνο γιατί διευρύνουν τήν ἀντίληψή μας γιά τόν κύκλο τῆς φιλοσοφικῆς καί τῆς φυσικοεπιστημονικῆς φιλολογίας πού βρισκόταν μέσα στό ὀπτικό πεδίο τοῦ Λένιν σ' αὐτά τά χρόνια. Στά σημειώματα αὐτά περιέχονται μιά σειρά σπουδαῖες θέσεις, ἰδιαίτερα γιά τά φιλοσοφικά ζητήματα τῆς φυσιογνωσίας, γιά τήν κριτική τῆς ἀστικῆς φιλοσοφίας κτλ.

Στά «Φιλοσοφικά τετράδια» «ὁ Λένιν θεωρεῖ τή φυσιογνωσία σάν τόν πιό σημαντικό τομέα τῆς ἀνθρώπινης γνώσης, δείχνει τήν ἐξάρτηση τῆς ἀνάπτυξής της ἀπό τήν πρακτική, τήν τεχνική, δείχνει τό διαλεκτικό χαρακτήρα αὐτῆς τῆς ἐξέλιξης. «Ἡ διαλεκτική — γράφει — εἶναι γενικά χαρακτηριστικό γνώρισμα ὅλης τῆς γνώσης τοῦ ἀνθρώπου. Καί ἡ φυσιογνωσία μᾶς δείχνει... τήν ἀντικειμενική φύση σ' ἐκείνες ἀκριβῶς τίς ποιότητες της, τή μετατροπή τοῦ ξεχωριστοῦ σέ γενικό, τοῦ τυχαίου σέ ἀναγκαῖο, τά περάσματα, τίς ἀποχρώσεις, τήν ἀμοιβαία ἀλληλουχία τῶν ἀντιθέσεων» (σελ. 321). Ὁ Λένιν ἐξηγεῖ ὅτι μέσα στό σύνθετο προτσές τῆς γνώσης τῶν νομοτελειῶν τῆς φύσης κρύβονται οἱ πηγές τῆς ἰδεαλιστικῆς τους ἐρμηνείας. Ὁ Λένιν, ἀναφερόμενος στήν ἄρνηση τοῦ ὕλισμοῦ ἀπό μερικούς φυσιοδίφες, δείχνει τή σχέση αὐτοῦ τοῦ φαινομένου μέ τή γρήγορη ἀνάπτυξη τῆς φυσιογνωσίας: «Γιά νά κινούμαστε πιό ἐλεύθερα μέσα σ' αὐτή τή νέα, τή σκοτεινή ἀκόμη ὑποθετική οὐσία — γράφει ὁ Λένιν — κάτω ὁ „ὕλισμός“, κάτω οἱ „δεσμευτικές“ παλιές ιδέες („τό μόριο“), θά τῆς δόσουμε νέα ὀνομασία (βιογόνο), γιά νά ἀναζητοῦμε ἐλεύθερα νέες γνώσεις! NB. Σχετικά μέ τό ζήτημα γιά τίς πηγές καί τά ζωντανά κίνητρα τοῦ σύγχρονου „ἰδεαλισμοῦ“ στή φυσική καί γενικά στή φυσιογνωσία» (σελ. 354). Ἡ ἰδεαλιστική ἐρμηνεία τῶν φυσικοεπιστημονικῶν ἀνακαλύψεων, κατά τή γνώμη τοῦ Λένιν, εἶναι ἐπίσης συνδεμένη μέ τό ὅτι οἱ φυσιοδίφες δέν γνωρίζουν τή διαλεκτική, μέ τό ὅτι δέν καταλαβαίνουν τό σύγχρονο διαλεκτικό ὕλισμό. «Στούς φυσιοδίφες — παρατηρεῖ ὁ Λένιν — ἡ ἔννοια τῆς μετατροπῆς εἶναι περιορισμένη καί δέν ὑπάρχει ἀντίληψη τῆς διαλεκτικῆς», πού εἶναι ἀπαραίτητη γιά τήν κατάκτηση τῆς «τέχνης νά χρησιμοποιοῦμε τίς ἔννοιες» (σελ. 236). Ὁ Λένιν, ἐκτός ἀπό τή γενική ἐκτίμηση τῆς ἀνάπτυξης τῆς φυσικοεπιστημονικῆς γνώσης, στέκεται καί στά ξεχωριστά της προβλή-

ματα: στό άπειρο τής ύλης, τήν ούσία του χώρου και του χρόνου, τή σημασία των μαθηματικών άφηρημένων έννοιών, τό ρόλο των συμβόλων στα μαθηματικά και άλλα.

Στό τελευταίο μέρος του τόμου μπήκαν περικοπές από βιβλία των Ι. Ντίτσγκεν, Γκ. Β. Πλεχάνοφ, Β. Μ. Σουλιάτικοφ, Α. Ρέυ, Γ. Μ. Στεκλόφ και από άρθρο του Α. Μ. Ντεμπόριν μέ τίς παρατηρήσεις και τίς σημειώσεις του Β. Ι. Λένιν. Οί λενινιστικές παρατηρήσεις είναι σπουδαίες όχι μόνο για τήν εκτίμηση του ένός ή του άλλου συγγραφέα, αλλά και γιατί στίς παρατηρήσεις τίγεται ένας εδρύς κύκλος προβλημάτων του διαλεκτικού και ιστορικού ύλισμοϋ, τής ιστορίας τής φιλοσοφίας, φιλοσοφικών ζητημάτων τής φυσιογνωσίας, του έπιστημονικού άθεϊσμοϋ.

Σέ τοϋτο τον τόμο δημοσιεύονται για πρώτη φορά οι παρατηρήσεις του Λένιν στό περιθώριο και στό κείμενο του βιβλίου του Ι. Ντίτσγκεν «Μικρές φιλοσοφικές έργασίες», που τίς έκανε βασικά τό 1908, όταν εργαζόταν πάνω στό βιβλίο «Ύλισμός και έμπειριοκριτικισμός» και στό όποιο χρησιμοποιήθηκε σημαντικό μέρος τους. 'Ο Λένιν δίνει ύψηλή εκτίμηση στην κομματικότητα του αϋτοδίδακτου φιλόσοφου που μόνος του κατέληξε στό διαλεκτικό ύλισμό, στην αντίληψη του για τό άντικείμενο τής φιλοσοφίας και τή θεωρία τής άντανάκλασης, στην πάλη του ένάντια στη θρησκεία και τήν ιδεαλιστική φιλοσοφία κτλ. 'Ο Λένιν στέκεται και στα λάθη του Ντίτσγκεν, στη σύγχυση των φιλοσοφικών έννοιών που κάνει και που αίτια της ήταν ή έλλειψη επαρκούς φιλοσοφικής μόρφωσης και ή μη κριτική χρησιμοποίηση τής όρολογίας των φιλοσοφικών του άντιπάλων. Παρόλα «τά μερικότερα λάθη που έκανε στην έκθεση του διαλεκτικού ύλισμοϋ» ("Απαντα, 5η έκδ., τόμ. 18ος, σελ. 360), ό Λένιν είδε στον Ντίτσγκεν τό φιλοσοφικό όμοϊδεάτη και χρησιμοποιούσε τίς έργασίες του στην πάλη ένάντια στους μαχιστές.

'Ο Λένιν διαφορετικά κρίνει τό βιβλίο του Β. Μ. Σουλιάτικοφ «'Η δικαίωση του καπιταλισμοϋ στη δυτικοευρωπαϊκή φιλοσοφία» που γράφτηκε κάτω από μία όρισμένη επίδραση του Α. Μπογκντάνοφ. Στίς παρατηρήσεις για τό βιβλίο αϋτό ό Λένιν επικρίνει αϋστηρά τό χυδαίο, πρωτόγονο ύλισμό του συγγραφέα, που διαστρέβλωσε τήν ιστορική εξέλιξη τής φιλοσοφικής σκέψης στη Δυτική Εϋρώπη, άπορίπτει τό μπέρδεμα των διάφορων, άν και συγγενικών μεταξύ τους, φιλοσοφικών ρευμάτων που κάνει ό συγγραφέας, τήν άναγωγή όλης τής άστικής

φιλοσοφίας σέ ἀπολογία τοῦ καπιταλισμοῦ «χωρίς ἀνάλυση τῆς οὐσίας» (σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 472) κτλ. Οἱ λενινιστικές παρατηρήσεις στό βιβλίο τοῦ Σουλιάτικοφ ἔχουν σπουδαία σημασία γιά τήν πάλη ἐνάντια στόν ἐκχυδαϊσμό τοῦ ἱστορικοῦ ὑλισμοῦ καί τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας.

Στίς παρατηρήσεις στό βιβλίο τοῦ Α. Ρένυ «Ἡ σύγχρονη φιλοσοφία» ὁ Λένιν συνεχίζει τήν κριτική τῶν θετικιστικῶν ἀπόψεων τοῦ συγγραφέα, πού δίνεται στό βιβλίο «Ἐλισμός καί ἐμπειριοκριτικισμός», σημειώνοντας ταυτόχρονα ὅτι κατά τήν ἐξέταση μιᾶς σειρᾶς συγκεκριμένων ζητημάτων τῆς φυσιογνωσίας ὁ Ρένυ στέκεται στίς θέσεις τοῦ «ντροπαλοῦ ὑλισμοῦ» καί μάλιστα πλησιάζει «στό διαλεκτικό ὑλισμό» (βλ. λογουχάρη, σελ. 517 καί 515).

Σημαντικό ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ παρατηρήσεις τοῦ Λένιν στά βιβλία τοῦ Γκ. Β. Πλεχάνοφ καί Γ. Μ. Στεκλόφ γιά τόν Τσερνισέβσκι. Οἱ παρατηρήσεις αὐτές δείχνουν τή μεγάλη προσοχή πού ἔδινε ὁ Λένιν στήν ἱστορία τῆς ρωσικῆς κοινωνικῆς σκέψης, ἰδιαίτερα στήν ἱστορία τῆς ρωσικῆς φιλοσοφίας, πόσο ὑψηλή ἐκτίμηση ἔδινε στίς πρωτοπόρες, ὑλιστικές παραδόσεις τῆς. Ὁ Λένιν ὑπογραμμίζει τόν ἐπαναστατικό δημοκρατισμό καί τόν ὑλισμό τοῦ Τσερνισέβσκι, τήν ἀποφασιστική πάλη του ἐνάντια στό φιλελευθερισμό, γιά τήν ἀγροτική ἐπανάσταση. Ὁ Λένιν, συγκρίνοντας τό βιβλίο τοῦ Πλεχάνοφ τοῦ 1909 μέ τήν ἐργασία του γιά τόν Τσερνισέβσκι τοῦ 1899 πού ἀποτελέσει τή βάση τοῦ νέου βιβλίου του, τονίζει, πῶς οἱ μενσεβίκικες ἀντιλήψεις τοῦ συγγραφέα ὀδηγοῦν στήν ἐσφαλμένη ἐκτίμηση τοῦ ταξικοῦ περιεχομένου τῆς δράσης τοῦ Τσερνισέβσκι. «Λόγω τῆς *θεωρητικῆς* διαφορᾶς τῆς ἰδεαλιστικῆς καί τῆς ὑλιστικῆς ἀντίληψης στήν ἱστορία ὁ Πλεχάνοφ *δέν πρόσεξε* τήν πρακτική-πολιτική καί τήν *ταξική* διαφορά τοῦ φιλελεύθερου ἀπό τό δημοκράτη» (σελ. 562).

Ἡ σύγκριση τῶν λενινιστικῶν παρατηρήσεων στά βιβλία τοῦ Πλεχάνοφ καί τοῦ Στεκλόφ ἐπιτρέπει νά σημειώσουμε τήν ἀρνητική στάση τοῦ Λένιν ἀπέναντι στίς δύο ἀντίθετες τάσεις κατά τήν ἐκτίμηση τοῦ μεγάλου ρώσου ἐπαναστάτη-δημοκράτη: τήν προσέγγιση τοῦ Τσερνισέβσκι μέ τό φιλελευθερισμό καί τήν ἐπισκίαση τῶν ἐπαναστατικῶν-δημοκρατικῶν ἰδεῶν του (Πλεχάνοφ στό βιβλίο του τό 1909) καί τήν ἐπιδίωξη ὡς ἕνα ὀρισμένο βαθμό νά σβηστεῖ τό ὄριο ἀνάμεσα στίς ἀντιλήψεις τοῦ Τσερνισέβσκι καί στό μαρξισμό (Στεκλόφ).

* *
*

Τά λενινιστικά χειρόγραφα, σύμφωνα μέ τά όποια δημοσιεύονται τά ύλικά τούτου τού τόμου, είναι γραμμένα στή ρωσική, γερμανική, γαλλική καί ένμέρει στήν άγγλική γλώσσα. Στο κείμενο συναντιώνται επίσης μερικές όνομασίες λατινικών καί ιταλικών βιβλίων, λατινικών καί άρχαιοελληνικών λέξεων καί έκφράσεων. Οί λέξεις στά χειρόγραφα πού έγραφε ό Λένιν σάν σημειώματα γιά τόν έαυτό του καί πού μ'αυτή τή μορφή, φυσικά, δέν τίς προόριζε γιά δημοσίευση, είναι συχνά γραμμένες συνοπτικά, μερικές φορές δυσανάγνωστα, γεγονός πού έξηγεί τή διαφορετική άποκρυπτογράφηση μερικών άπ'αυτές στις διάφορες εκδόσεις. Για νά πλησιάζουν όσο μπορεί περισσότερο στό λενινιστικό χειρόγραφο οί έκτός άπό τούς πασίγνωστους ξένοι όροι καί έκφράσεις, πού περιπλέκονται μέ τό ρωσικό κείμενο, είναι γραμμένοι στά περιθώρια ή συνδέονται μέ τά παραπέρα συμφραζόμενα, καί είναι δοσμένοι στόν τόμο στή γλώσσα τού πρωτότυπου μέ κατά λέξη μετάφραση, άν δέν είναι μεταφρασμένοι στό κείμενο άπό τόν Λένιν. Τό κείμενο τών τσιτάτων χωρίζεται άπό τίς λέξεις πού προσθέτει ό συγγραφέας μέ εισαγωγικά καί μάλιστα οί λενινιστικές μεταφράσεις δίνονται μέ εισαγωγικά σάν κόμματα (,,"), καί τά τσιτάτα τής Σύνταξης μέ τά συνηθισμένα εισαγωγικά τού έκδοτικού (« »). Μετά τίς παραπομπές, πού έκανε ό Λένιν στις σελίδες τών βιβλίων άπό τά όποια αναφέρονται άποσπάσματα καί οί όποιες είναι βαλμένες σέ στρογγυλές παρενθέσεις, σέ άγκύλες μέ μικρά στοιχεία δείχνονται οί σελ. τής τελευταίας έκδοσης αυτών τών βιβλίων.

Όλες οί ύπογραμμίσεις τού κειμένου πού δίνει ό συγγραφέας γίνονται μέ τυπογραφικά στοιχεία: οί λέξεις ή τά μέρη τών λέξεων πού είναι ύπογραμμισμένες μέ μιά κυματοειδή ή μέ μιά ευθεία λεπτή γραμμή στοιχειοθετούνται μέ *λευκά πλάγια*, μέ δυό μέ *λευκά πλάγια άραιά*, μέ τρία — μέ *δρθια μαύρα* στοιχεία κτλ.

Τό κείμενο τούτης τής έκδοσης έχει αντιπαραβληθεί ξανά μέ τά χειρόγραφα τού Λένιν καί οί μεταφράσεις τής Σύνταξης μέ τίς πρώτες πηγές. Στο τέλος τού τόμου δίνονται οί σημειώσεις, τά εύρετήρια φιλολογίας, πού αναφέρει ή παραθέτει περικοπές τους ό Β. Ι. Λένιν, τά εύρετήρια όνομάτων καί θεμάτων.

*Τό Ίνστιτούτο μαρξισμού-λενισμού
της ΚΕ τού ΚΚΣΕ*

I
ΠΕΡΙΛΗΨΕΙΣ ΚΑΙ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΤΟΥ ΜΑΡΞ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΝΓΚΕΛΣ
«Η ΑΓΙΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ»¹

*Γράφτηκε όχι νωρίτερα από τις 25 του 'Απρίλη
(7 του Μάη) — όχι αργότερα από τις 7 (19)
του Σεπτεμβρη 1895*

*Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1930
στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. XII*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα
μέ τό χειρόγραφο*

Der hochw. Vater,
der
Kaiser
der
römischen Kirche.

gegen Hans Baum und Consorten

von
Friedrich Engels und Karl Marx.

Franzfurt a. M.
Erscheinende Buchhandlung
(J. Rütten).
1845.

Handwritten text in German, likely a preface or introduction to a book. It contains several lines of text, some of which are crossed out or heavily corrected. The text appears to be a critique or a commentary on a work by Hans Baum and his associates. The handwriting is in a cursive style typical of the mid-19th century. There are some references to specific pages or sections, such as "S. 1-10" and "S. 11-12".

‘Η πρώτη σελίδα του χειρογράφου του Β. Ι. Λένιν
Περίληψη του βιβλίου του Μάρξ και του Ένγκελς
«Η άγια οίκογένεια». — 1895
Σμίκρυνση

Η ΑΓΙΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ,
 Ἡ ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ²
 ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΟΝ ΜΠΡΟΥΝΟ ΜΠΑΟΥΕΡ ΚΑΙ ΤΗΝ ΠΑΡΕΑ
 ΤΩΝ ΦΡΙΝΤΡΙΧ ΕΝΓΚΕΛΣ ΚΑΙ ΚΑΡΛ ΜΑΡΞ

ΦΡΑΓΚΦΟΥΡΤΗ ΤΟΥ ΜΑΪΝ
 ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΔΟΤΙΚΟ
 (Ι. ΡΟΥΤΤΕΝ) 1845

Μικρό βιβλιαράκι, σέ σχῆμα ἑνός ὄγδοου συνηθισμένης κόλλας γραψίματος, ἀποτελεῖται ἀπό τόν πρόλογο (σελ. III-IV)* [7-8]** (ὑπογραφή: *Παρίσι, Σεπτέμβρης 1844*), τόν πίνακα περιεχομένων (V-VIII σελ.) [646-648] καί τό κείμενο (σελ. 1-335) [9-230], χωρισμένο σέ 9 κεφάλαια (Kapitel). Τά κεφάλαια I, II, III γράφτηκαν ἀπό τόν Ἐνγκελς, τά κεφάλαια V, VIII καί IX γράφτηκαν ἀπό τόν Μάρξ, τά κεφάλαια IV, VI καί VII τά ἔγραψαν καί οἱ δύο ἀπό κοινού, ὅμως, ὁ καθένας ὑπόγραψε ξεχωριστά τήν § ἢ τό ἐδάφιο τοῦ κεφαλαίου πού ἔγραψε, βάζοντας ἰδιαίτερο τίτλο. Ὅλοι αὐτοί οἱ τίτλοι εἶναι σατυρικοί ὡς «τήν κριτική μετατροπή τοῦ χασάπη σέ σκύλο» συμπεριλαμβανομένου (ἔτσι τιτλοφορεῖται ἡ § 1 τοῦ VIII κεφαλαίου). Στόν Ἐνγκελς ἀνήκουν οἱ σελ. 1-17 [9-21] (τοῦ I, II, III κεφαλαίου καί ἡ § 1 καί 2 στό κεφάλαιο IV), οἱ σελίδες 138-142 [101-104] (§ 2 στό VI κεφάλαιο) καί οἱ σελ. 240-245 [167-170] (§b στό VII κεφάλαιο):

δηλ. οἱ 26 σελίδες ἀπό τίς 335.

Τά πρῶτα κεφάλαια — ἀπό τήν ἀρχή ὡς τό τέλος μιᾶς κριτικῆς τοῦ *στυλ (δ λ ο (!))* τό I κεφάλαιο, σελ. 1-5 [9-11]) τῆς „Φιλολογικῆς Ἐφημερίδας“ *||* „*Allgemeine Literatur-Zeitung*“ von Bruno Bauer — ὁ πρόλογος ἀναφέρει, ὅτι ἡ κριτική τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἐνγκελς στρέφεται ἐναντία στίς 8 πρῶτες ἐκδόσεις τῆς *||*, κριτική τῶν διαστρεβλώσεων τῆς ἱστορίας, πού κάνει ἡ ἔφημερίδα (κεφάλαιο II, σελ. 5-12 [12-17], εἰδικά τῆς ἀγγλικῆς ἱστορίας),

* *F. Engels und K. Marx. Die heilige Familie, oder Kritik der kritischen Kritik. Frankfurt a. M., 1845. Ἡ Σύντ.*

** *K. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. Ἄπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 2ος. Ἡ Σύντ.*

κριτική τῶν θεμάτων της (κεφάλαιο III, 13-14 [18-19], ἐμπαιγμός *Gründlichkeit** τῆς ἐκθεσης κάποιας διένεξης τοῦ κυρίου Nauwerk μέ τή φιλοσοφική σχολή τοῦ Βερολίνου³), κριτική τῶν στοχασμῶν γιά τόν ἔρωτα (κεφάλαιο IV, 3, — Μάρξ), κριτική τῆς ἐκθεσης τοῦ Προυντόν στή „Φιλολογική Ἐφημερίδα“ (IV, 4, — Proudhon, σελ. 22 [25] u. ff. bis** 74 [59]⁴. Ἐδῶ στήν ἀρχή ὑπάρχει σωρεία *διορθώσεων τῆς μετάφρασης*: *μπερ-δευαν formule et signification**** μετάφρασαν *justice—Gerechtigkeit* ἀντί *Rechtspraxis* etc.****). Μετά ἀπ' αὐτή τήν κριτική τῆς μετάφρασης (ὁ Μάρξ τό λέει αὐτό — *Charakterisierende Übersetzung No I, II u. s. w.******) ἀκολουθεῖ *Kritische Randglosse No I. u. s. w.******, ὅπου ὁ Μάρξ *ὑπερασπίζει* τόν Προυντόν ἀπό τούς κριτικούς τῆς „Φιλολογικῆς Ἐφημερίδας“, ἀντιπαράθετοντας στήν ἀφηρημένη θεώρηση τίς δικές του σαφεῖς σοσιαλιστικές ἰδέες.

ἽΟ Μάρξ τηρεῖ ἀπέναντι στόν Προυντόν ἓνα πολύ ἐπαινετικό ὕφος (ἄν καί ὑπάρχουν μερικές ἐπιφυλάξεις, λογουχάρη ἡ ἀναφορά στό „Umriss zu einer Kritik der Nationalökonomie“ τοῦ Ἐνγκελς στό „Deutsch-Französische Jahrbücher“⁵).

ἽΟ Μάρξ ἐδῶ ἀπό τή χεγγελιανή φιλοσοφία πλησιάζει στό σοσιαλισμό: τό πέρασμα εἶναι φῶς-φανερó, δείχνει τί κατάκτησε ἤδη ὁ Μάρξ καί πῶς περνάει στό νέο κύκλο ἰδεῶν.

«ἽΗ πολιτική οἰκονομία, πού ἀποδέχεται τίς σχέσεις ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας σάν ἀνθρώπινες καί λογικές, πέφτει διαρκῶς σέ ἀντίφαση μέ τή βασική της προϋπόθεση — τήν ἀτομική ἰδιοκτησία, σέ ἀντίφαση, πού εἶναι παρόμοια μ' ἐκεῖνη, στήν ὁποία πέφτει ὁ θεολόγος, ὅταν, ἐρμηνεύοντας διαρκῶς τίς θρησκευτικές δοξασίες μέ ἀνθρώπινο τρόπο, παραποιεῖ ἔτσι διαρκῶς τή βασική του προϋπόθεση — τό ὑπεράνθρωπο τῆς θρησκείας. Τό ἴδιο καί στήν πολιτική οἰκονομία ὁ μισθός ἐργασίας στήν ἀρχή παρουσιάζεται σάν τό ἀνάλογο μερίδιο τοῦ προϊόντος πού δίνεται γιά ἀμοιβή τῆς ἐργασίας. ἽΟ μισθός ἐργασίας καί τό κέρδος τοῦ κεφαλαίου βρίσκονται μεταξύ

*—τῆς σοβαρότητας. ἽΗ Σύντ.

**—und folgende bis — καί οἱ ἐπόμενες ὥς. ἽΗ Σύντ.

***—τόν τύπο καί τήν οὐσία. ἽΗ Σύντ.

****—τό δίκαιο ἀντί τῆ νομική πράξη κτλ. ἽΗ Σύντ.

*****—πού χαρακτηρίζει τή μετάφραση ἀρ. I, II κτλ. ἽΗ Σύντ.

*****—τό κριτικό σχόλιο ἀρ. I κτλ. ἽΗ Σύντ.

τους στίς πιό φιλικές, στίς πιό άλληλοευνοϊκές καί φαινομενικά στίς πιό καλές ανθρώπινες σχέσεις. Ἐργότερα ὅμως ἀποδείχνηται ὅτι οἱ σχέσεις αὐτές εἶναι οἱ πιό ἐχθρικές, ὅτι ὁ μισθός ἐργασίας βρίσκεται σέ *ἀντίστροφη* σχέση μέ τό κέρδος τοῦ κεφαλαίου. Ἐρχικά στήν ἀξία δίνεται φαινομενικά ἕνας λογικός ὀρισμός: ἡ ἀξία καθορίζεται ἀπό τά ἔξοδα παραγωγῆς τοῦ ἀντικειμένου καί ἀπό τήν κοινωνική του ὠφελιμότητα. Ἐργότερα ὅμως ἀποδείχνηται ὅτι ἡ ἀξία εἶναι ἕνας καθαρά τυχαῖος ὀρισμός, πού δέν ἔχει καμιά σχέση οὔτε μέ τά ἔξοδα παραγωγῆς, οὔτε μέ τήν κοινωνική ὠφελιμότητα. Τό μέγεθος τοῦ μισθοῦ ἐργασίας καθορίζεται στήν ἀρχή σάν ἀποτέλεσμα τῆς *ἐλεύθερης* συμφωνίας ἀνάμεσα στόν ἐλεύθερο ἐργάτη καί στόν ἐλεύθερο καπιταλιστή. Ἐργότερα ὅμως ἀποδείχνηται ὅτι ὁ ἐργάτης εἶναι ὑποχρεωμένος νά συμφωνήσῃ στόν καθορισμό τοῦ μισθοῦ ἐργασίας ἀπό τόν καπιταλιστή καί ὁ τελευταῖος εἶναι ὑποχρεωμένος νά κρατάει τό μισθό ἐργασίας σέ ὅσο τό δυνατό χαμηλότερο ἐπίπεδο. Τῆ θέση τῆς *ἐλευθερίας* τῆς συμβαλλόμενης Parthei*» [ἔτσι ἀκριβῶς γράφεται αὐτή ἡ λέξη στό βιβλίον]

«τήν πῆρε ὁ *ἐξαναγκασμός*. Ἐτσι ἀκριβῶς ἔχει ἡ ὑπόθεση μέ τό ἐμπόριο καί μέ ὅλες τίς ἄλλες οἰκονομικές σχέσεις. Κάποτε οἱ ἴδιοι οἱ οἰκονομολόγοι νιώθουν αὐτές τίς ἀντιφάσεις καί ἡ ἀποκάλυψη αὐτῶν τῶν ἀντιφάσεων ἀποτελεῖ τό βασικό περιεχόμενο τῆς πάλης πού διεξάγεται ἀνάμεσα στούς οἰκονομολόγους. Σ' ἐκεῖνες ὅμως τίς περιπτώσεις πού οἱ ἀντιφάσεις αὐτές ἔτσι ἢ ἀλλιῶς κατανοοῦνται ἀπό τούς οἰκονομολόγους, οἱ *τελευταῖοι* ἀρχίζουν οἱ ἴδιοι τήν ἐπίθεση ἐναντία στήν *ἀτομική ἰδιοκτησία* σέ κάποια ἀπό τίς *εἰδικές* τῆς μορφές, κατηγορώντας αὐτές ἢ ἐκεῖνες τίς εἰδικές μορφές τῆς ὅτι παραποιοῦν (δηλ. κατά τήν ἀντίληψή τους), τό μισθό ἐργασίας πού εἶναι ὀρθολογικός αὐτός καθεαυτός, τήν ἀξία πού εἶναι ὀρθολογική αὐτή καθεαυτή, καί τό ἐμπόριο πού εἶναι ὀρθολογικό αὐτό καθεαυτό. Ἐτσι ὁ Ἄνταμ Σμίθ ἐπιτίθεται μερικές φορές ἐναντία στούς καπιταλιστές, ὁ Ντεστὺτ ντέ Τρασύ ἐναντία στούς τραπεζίτες, ὁ Σιμόνι ντέ Σισμόντι ἐπιτίθεται ἐναντία στό σύστημα τῆς φάμπρικας, ὁ Ρικάρντο ἐναντία στή γαιοκτησία καί ὅλοι σχεδόν οἱ σύγχρονοι οἰκονομολόγοι ἐπιτίθενται ἐναντία στούς μή *βιομηχανικούς* καπιταλιστές, πού στό πρόσωπό τους ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία προβάλλει μόνο σάν *καταναλωτής*.

* — τοῦ μέρους, τῆς πλευρᾶς. Ἡ Σύντ.

“Έτσι οί οικονομολόγοι πότε-πότε, σάν εξαίρεση, υπερασπίζονται τήν επίφαση τοῦ ἀνθρώπινου στοιχείου στίς οικονομικές σχέσεις — ιδιαίτερα ὅταν ἐπιτίθενται ἐνάντια σέ κάποια εἰδική υπέρβαση — συχνά ὅμως παίρνουν αὐτές τίς σχέσεις ἀκριβῶς στήν ἐκδηλη *διαφορά* τους ἀπό τό ἀνθρώπινο στοιχείο, στήν αὐστηρά οικονομική τους ἔννοια. Καί ἀφοῦ δέν συναισθάνονται αὐτή τήν ἀντίφαση, περιπλανῶνται ἀπό δῶ κι’ ἀπό κεῖ καί δέν βγαίνουν ἔξω ἀπό τά ὄριά της.

‘Ο Προυντόν ἔθεσε μιά γιά πάντα τέρμα σ’ αὐτή τήν ἔλλειψη συναισθησης. “Ἔδωσε σοβαρή προσοχή στήν *ἀνθρώπινη ἐπίφαση* τῶν οικονομικῶν σχέσεων καί ἀντιπαράθεσε ἔντονα σ’ αὐτή τήν ἐπίφαση τήν *ἀπάνθρωπη πραγματικότητά* τους. ‘Ο Προυντόν ἀνάγκασε τίς οικονομικές αὐτές σχέσεις νά γίνουν στήν πραγματικότητα ἔτσι, ὅπως ἀκριβῶς παρουσιάζονται στήν ἴδια τήν ἀντίληψη γιά τόν ἑαυτό τους, ἤ σωστότερα τίς ἀνάγκασε νά παραιτηθοῦν ἀπ’ αὐτή τήν ἀντίληψη γιά τόν ἑαυτό τους καί νά ὁμολογήσουν τήν πραγματική ἀπανθρωπιά τους. Γι’ αὐτό ὁ Προυντόν μέ πλήρη συνέπεια πρόβαλε σάν στοιχείο πού νοθεύει τίς οικονομικές σχέσεις, ὄχι αὐτή ἢ ἐκείνη τή μορφή τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας ξεχωριστά, ὅπως ἔκαναν οἱ ἄλλοι οικονομολόγοι, ἀλλά τήν ἀτομική ἰδιοκτησία ἀπλῶς, στή γενικότητά της. ‘Ο Προυντόν ἔκανε ὅ,τι μποροῦσε νά κάνει ἢ κριτική τῆς πολιτικῆς οικονομίας, παραμένοντας στήν πολιτικο-οικονομική ἄποψη» (36-39) [34-36].

Τή μορφή τοῦ “Ἐντγκαρ (Edgar — ἀπό τή „Φιλολογική Ἐφημερίδα“) ὅτι ὁ Προυντόν ἀπό τό „δίκαιο“ δημιουργεῖ „θεότητα“, ὁ Μάρξ τήν ἀντιπαρέρχεται μέ τό ὅτι τό ἔργο τοῦ Προυντόν τοῦ 1840 δέν στέκει στήν „Standpunkte* τῆς γερμανικῆς ἐξέλιξης τοῦ 1844“ (39) [36], ὅτι αὐτό εἶναι μιά γενική ἀδυναμία τῶν γάλλων, ὅτι πρέπει νά θυμόμαστε καί τήν προυντονική ἀναφορά τῆς πραγματοποίησης τοῦ δικαίου μέσω τῆς ἄρνησής του — ἀναφορά πού δίνει τή δυνατότητα νά ἀπαλλαγούμε καί ἀπό αὐτό τό ἀπόλυτο στήν ἱστορία (um auch dieses Absoluten in der Geschichte überhoben zu sein — στό τέλος τῆς σελ. 39). «Ἄν ὁ Προυντόν δέν καταλήγει σ’ αὐτό τό λογικό συμπέρασμα, αὐτό τό ὀφείλει στό θλιβερό περιστατικό ὅτι γεννήθηκε γάλλος καί ὄχι γερμανός» (39-40) [36].

* — ἄποψη. Ἡ Σύντ.

Παρακάτω ακολουθεί τό Κριτικό σχόλιο άρ. ΙΙ (40-46) [37-41], πού παρουσιάζει πολύ ανάγλυφα τή σχεδόν διαμορφωμένη ήδη γνώμη του Μάρξ για τόν επαναστατικό ρόλο του προλεταριάτου.

...«Ή μέχρι τώρα πολιτική οικονομία, ξεκινώντας από τό γεγονός του πλούτου πού δῆθεν δημιουργεί για τούς λαούς ή κίνηση τῆς ατομικής ιδιοκτησίας, κατάληγε στην υπεράσπιση τῆς ατομικής ιδιοκτησίας. Ὁ Προυντόν ξεκινάει από τό αντίθετο γεγονός, πού συγκαλύπτεται μέ σοφιστεία στην πολιτική οικονομία, από τό γεγονός τῆς φτώχειας πού δημιουργείται από τήν κίνηση τῆς ατομικής ιδιοκτησίας καί καταλήγει σέ συμπεράσματα πού απορίπτουν τήν ατομική ιδιοκτησία. Ἡ πρώτη κριτική τῆς ατομικής ιδιοκτησίας ξεκινάει, φυσικά, από τό γεγονός πού ἐκδηλώνει τή γεμάτη ἀντιφάσεις οὐσία τῆς ατομικής ιδιοκτησίας μέ τήν πιό χειροπιαστή, μέ τήν πιό κραυγαλέα καί ἄμεσα μέ τήν πιό ἀνυπόφορη για τά ἀνθρώπινα αἰσθήματα μορφή, ξεκινάει από τό γεγονός τῆς φτώχειας καί τῆς ἀθλιότητος» (41) [37].

«Τό προλεταριάτο καί ὁ πλοῦτος ἀποτελοῦν ἀντιθέσεις. Σάν τέτιες οἱ ἀντιθέσεις αὐτές συγκροτοῦν κάποιο ἐνιαῖο σύνολο. Καί οἱ δύο τους εἶναι γεννημένες ἀπό τόν κόσμο τῆς ατομικής ιδιοκτησίας. Τό ὄλο ζήτημα εἶναι: ποιά συγκεκριμένη θέση κατέχει τό καθένα ἀπ'αὐτά τά δύο στοιχεία στά πλαίσια του ἀνταγωνισμοῦ. Δέν εἶναι ἀρκετό νά τά θεωρήσουμε σάν δύο πλευρές του ἐνιαίου συνόλου.

Ἡ ατομική ιδιοκτησία σάν ατομική ιδιοκτησία, σάν πλοῦτος, εἶναι ὑποχρεωμένη νά διατηρεῖ τήν *ἴδια τήν ὑπαρξή της*, ἀλλά μαζί μ'αὐτό καί τήν ὑπαρξή τῆς ἀντίθεσής της — του προλεταριάτου. Αὐτή εἶναι ἡ *θετική* πλευρά του ἀνταγωνισμοῦ, ἡ ἱκανοποιημένη μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της ατομική ιδιοκτησία.

Ἀντίθετα, τό προλεταριάτο σάν προλεταριάτο εἶναι ὑποχρεωμένο νά καταργήσει τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του, ἀλλά μαζί μ'αὐτό καί τήν ἀντίθεση πού τό καθορίζει — τήν ατομική ιδιοκτησία — πού τό κάνει νά εἶναι προλεταριάτο. Αὐτή εἶναι ἡ *ἀρνητική* πλευρά του ἀνταγωνισμοῦ, ἡ ταραχή πού ὑπάρχει μέσα σ'αὐτόν τόν ἴδιο, εἶναι ἡ ατομική ιδιοκτησία πού καταργήθηκε καί πού καταργεῖ τόν ἑαυτό της.

Ἡ εὔπορη τάξη καί ἡ τάξη του προλεταριάτου ἀποτελοῦν μία καί τήν αὐτή ἀνθρώπινη αὐτοαλλοτρίωση. Ἡ πρώτη ὁμως τάξη σ'αὐτή τήν αὐτοαλλοτρίωση αἰσθάνεται τόν ἑαυτό της ἱκα-

νοποιημένο και έδραιωμένο, δέχεται τήν άλλοτριώση σάν απόδειξη τής δικής της δύναμης και αποκτάει μέσα σ'αυτή τήν άλλοτριώση τήν επίφαση μιᾶς ανθρώπινης ζωής. Ἡ δεύτερη τάξη σ'αυτή τήν άλλοτριώση αισθάνεται τόν ἑαυτό της ἀφανισμένο, βλέπει σ'αυτή τήν ἀδυναμία της και τήν πραγματικότητα μιᾶς ἀπάνθρωπης ζωής. Ἡ τάξη αὐτή, γιά νά χρησιμοποιήσουμε τήν ἔκφραση τοῦ Χέγγελ, εἶναι μέσα στά πλαίσια τῆς ἀθλιότητος ἢ ἐξέγερση ἐνάντια σ'αυτή τήν ἀθλιότητα, ἢ ἐξέγερση πού προκαλεῖται ἀναγκαστικά μέσα σ'αυτή τήν τάξη ἀπό τήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στήν ἀνθρώπινη φύση της καί στίς συνθήκες ζωῆς αὐτῆς τῆς τάξης, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν μιᾶ καθαρή, ἀποφασιστική καί ὀλοκληρωτική ἄρνηση αὐτῆς τῆς ἴδιας τῆς φύσης.

Ἔτσι, στά πλαίσια γενικά τοῦ ἀνταγωνισμοῦ ὁ ἀτομικός ἰδιοκτητῆς ἀποτελεῖ τή συντηρητική πλευρά καί ὁ προλετάριος τήν καταστρεπτική. Ἀπό τόν πρῶτο πηγάζει ἡ δράση πού ἀποσκοπεῖ στή διατήρηση τοῦ ἀνταγωνισμοῦ, ἀπό τό δεύτερο ἡ δράση πού ἀποσκοπεῖ στήν ἐξάλειψη τοῦ ἀνταγωνισμοῦ.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία στήν οἰκονομική της κίνηση σπρώχνει ἡ ἴδια τόν ἑαυτό της πρὸς τήν κατάργησή της, αὐτό ὅμως τό κάνει ἀσυνεῖδητα, μόνο μέσω μιᾶς ἐξέλιξης πού δέν ἐξαρτᾶται ἀπ'αὐτήν, μιᾶς ἐξέλιξης πού πραγματοποιεῖται ἐνάντια στή θέλησή της καί καθορίζεται ἀπό τή φύση τοῦ ἴδιου τοῦ ἀντικειμένου, τό κάνει μόνο μέ τή δημιουργία τοῦ προλεταριάτου σάν προλεταριάτου — αὐτῆς τῆς ἀθλιότητος, πού συναισθάνεται τήν πνευματική καί φυσική της ἀθλιότητα, αὐτῆς τῆς ἀπάνθρωπιᾶς, πού συναισθάνεται τήν ἀπάνθρωπιᾶ της καί γι'αὐτό καταργεῖ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της. Τό προλεταριάτο ἐκτελεῖ τήν καταδίκη πού ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία ἀπαγγέλλει στόν ἑαυτό της μέ τή δημιουργία τοῦ προλεταριάτου, ἀκριβῶς ὅπως τό προλεταριάτο ἐκτελεῖ τήν καταδίκη πού ἡ μισθωτή ἐργασία ἀπαγγέλλει στόν ἑαυτό της, παράγοντας τόν ξένο πλοῦτο καί τή δική της ἀθλιότητα. Τό προλεταριάτο, κερδίζοντας τή νίκη σέ καμιά περίπτωση δέν γίνεται ἡ ἀπόλυτη πλευρά τῆς κοινωνίας, γιατί τό προλεταριάτο κερδίζει τή νίκη, καταργώντας μόνο τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του καί τήν ἀντίθεσή του. Μέ τή νίκη τοῦ προλεταριάτου ἐξαφανίζεται τόσο τό ἴδιο τό προλεταριάτο, ὅσο καί ἡ ἀντίθεση πού τό καθορίζει, δηλαδή ἡ ἀτομική ἰδιοκτησία.

Ἄν οἱ σοσιαλιστές συγγραφεῖς παραδέχονται αὐτό τόν κοσμοϊστορικό ρόλο τοῦ προλεταριάτου, αὐτό σέ καμιά περί-

πτωση δέν γίνεται, έπειδή οί σοσιαλιστές αὐτοί θεωροῦν τούς προλετάριους *θεούς*, ὅπως μᾶς διαβεβαιώνει ἡ κριτική κριτική. Μάλλον τό αντίθετο συμβαίνει. Ἄφοῦ στό διαμορφωμένο προλεταριάτο οὐσιαστικά ἔχει ὀλοκληρωθεῖ ἡ ἀφαίρεση ἀπό κάθε ἀνθρωπιά, ἀκόμη καί ἀπό τήν *ἐπίφαση* τῆς ἀνθρωπιάς. Ἄφοῦ στίς συνθηκές ζωῆς τοῦ προλεταριάτου ὅλες οί συνθηκές ζωῆς τῆς σύγχρονης κοινωνίας ἔφτασαν στό ἀνώτατο σημεῖο ἀπανθρωπιάς. Ἄφοῦ στό προλεταριάτο ὁ ἀνθρωπος ἔχασε τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του, ταυτόχρονα ὅμως ὄχι μόνο ἀπόκτησε τή θεωρητική συνείδηση αὐτῆς τῆς ἀπώλειας, ἀλλά καί ἄμεσα ὑποχρεώθηκε νά ἐξεγερθεῖ ἐνάντια σ' αὐτή τήν ἀπανθρωπιά, ὑπακούοντας στή φωνή αὐτῆς τῆς ἀναπότρεπτης, τῆς ἀπόλυτα ἐπιτακτικῆς *ἀνέχειας*, πού εἶναι ἡ πρακτική ἔκφραση τῆς *ἀναγκαιότητας* καί πού δέν ὑποχωρεῖ πιά μπροστά σέ κανέναν ἐξωραϊσμό. Ἀκριβῶς γι' αὐτό τό λόγο τό προλεταριάτο μπορεῖ καί πρέπει τό ἴδιο ν' ἀπελευθερώσει τόν ἑαυτό του. Ἄλλά τό προλεταριάτο δέν μπορεῖ ν' ἀπελευθερωθεῖ, χωρίς νά ἐξαλείψει τίς δικές του συνθηκές ζωῆς. Δέν μπορεῖ νά ἐξαλείψει τίς δικές του συνθηκές ζωῆς δίχως νά ἐξαλείψει ὅλες τίς ἀπάνθρωπες συνθηκές ζωῆς τῆς σύγχρονης κοινωνίας, πού ἔχουν συσσωρευτεῖ στήν ἴδια τή δική του κατάσταση. Τό προλεταριάτο δέν περνάει μάταια ἀπό τό σκληρό σχολεῖο τῆς *δουλιᾶς* πού τό ἀτσαλώνει. Τό ζήτημα δέν εἶναι τί θεωρεῖ στή δοσμένη στιγμή σάν σκοπό του αὐτός ἢ ἐκεῖνος ὁ προλετάριος, ἢ ἀκόμη καί ὄλο τό προλεταριάτο. Τό ζήτημα εἶναι *τί* εἶναι στήν πραγματικότητα τό προλεταριάτο καί τί εἶναι ὑποχρεωμένο ἱστορικά νά κάνει, σύμφωνα μέ τούς ὅρους *ὑπαρξῆς* του. Ὁ σκοπός του καί τό ἱστορικό του ἔργο ὑποδείχνονται μέ τόν πιό φανερό καί ἀναμφισβήτητο τρόπο ἀπό τή δική του θέση στή ζωή, καθώς ἐπίσης καί ἀπό τήν ὄλη ὀργάνωση τῆς σύγχρονης ἀστικῆς κοινωνίας. Δέν εἶναι ἀνάγκη νά ἐπεκταθοῦμε ἐδῶ στό ὅτι σημαντική μερίδα τοῦ ἀγγλικοῦ καί τοῦ γαλλικοῦ προλεταριάτου ἔχει ἤδη *ἐπίγνωση* τοῦ ἱστορικοῦ του καθήκοντος καί ἐργάζεται διαρκῶς γιά νά φέρει αὐτή τήν ἐπίγνωση ὡς τήν ἀπόλυτη σαφήνεια» (42-45) [38-40].

ΚΡΙΤΙΚΟ ΣΧΟΛΙΟ ΑΡ. 3

«Πρέπει νά εἶναι γνωστό στόν κ. Ἐντγκαρ ὅτι ὁ κ. Μπροῦνο Μπάουερ πήρε σάν βάση ὅλων τῶν συλλογισμῶν του τήν «*αἰώνια* αὐτοσυνείδηση» καί αὐτή τήν ἀρχή τή θεωροῦσε σάν δημιουργι-

κή αρχή ακόμη και τῶν εὐαγγελίων, πού μέ τήν αἰώνια ἀσυνειδησία τους, θάλεγε κανείς, ἔρχονται σέ ἄμεση ἀντίθεση μέ τήν αἰώνια αὐτοσυνείδηση. "Ἐτσι ἀκριβῶς καί ὁ Προυντόν θεωρεῖ τήν ἰσότητα σάν δημιουργική ἀρχή τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, πού ἔρχεται σέ ἄμεση ἀντίθεση μ' αὐτήν. "Ἄν ὁ κ. "Εντγκαρ γιά μιὰ στιγμή συγκρίνει τή γαλλική ἰσότητα μέ τή γερμανική αὐτοσυνείδηση, θά βρεῖ ὅτι ἡ τελευταία ἀρχή ἐκφράζει *γερμανικά*, δηλ. στούς τύπους τῆς ἀφηρημένης σκέψης, αὐτό πού ἡ πρώτη ἐκφράζει *γαλλικά*, δηλ. στή γλώσσα τῆς πολιτικῆς καί τῆς στοχαστικῆς παρατήρησης. "Ἡ αὐτοσυνείδηση εἶναι ἡ ἰσότητα τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του στή σφαῖρα τῆς καθαρῆς σκέψης. "Ἡ ἰσότητα εἶναι ἡ ἐπίγνωση πού ἔχει ὁ ἀνθρώπος τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ του στή σφαῖρα τῆς πράξης, δηλ. ἡ ἐπίγνωση πού ἔχει ὁ ἀνθρώπος γιά τούς ἄλλους ἀνθρώπους, θεωρώντας τους ἴσους πρός τόν ἑαυτό του καί ἡ σχέση τοῦ ἀνθρώπου πρός τούς ἄλλους ἀνθρώπους σάν νά εἶναι ἴσοι του. "Ἡ ἰσότητα εἶναι γαλλικός ὅρος γιά τόν καθορισμό τῆς ἐνότητας τῆς ἀνθρώπινης φύσης, γιά τόν καθορισμό τῆς συνείδησης τοῦ γένους καί τῆς διαγωγῆς τοῦ γένους τοῦ ἀνθρώπου, τῆς ταυτότητας τοῦ ἀνθρώπου μέ τόν ἀνθρώπο στήν πράξη, δηλ. γιά τόν καθορισμό τῆς κοινωνικῆς, ἢ τῆς ἀνθρώπινης σχέσης τοῦ ἀνθρώπου πρός τόν ἀνθρώπο. Γι' αὐτό, ὅπως ἡ ἐξουθενωτική κριτική στή Γερμανία, πρὶν φτάσει μέ τόν *Φόουερμαχ* ὡς τή μελέτη τοῦ *πραγματικοῦ ἀνθρώπου*, προσπαθοῦσε μέ τή βοήθεια τῆς ἀρχῆς τῆς *αὐτοσυνείδησης* νά ἀπαλλαγεῖ ἀπό καθετί τό καθορισμένο καί τό ὑπαρκτό, ἔτσι καί ἡ ἐξουθενωτική κριτική στή Γαλλία προσπαθοῦσε νά πετύχει τό ἴδιο μέ τή βοήθεια τῆς ἀρχῆς τῆς *ἰσότητας*» (48-49) [42-43].

«Ἡ γνώμη ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι ἡ ἀφηρημένη ἔκφραση τῆς ὑπάρχουσας κατάστασης πραγμάτων, ὡς πρός τήν προέλευσή της, δέν ἀνήκει στόν κ. "Εντγκαρ, ἀλλά στόν *Φόουερμαχ* πού γιά πρώτη φορά χαρακτήρισε τή φιλοσοφία σάν θεωρητική καί μυστικιστική ἐμπειρία καί τό ἀπόδειξε» (49-50) [43].

«"Ἐπανερχόμεστε πάλι ξανά στό ἴδιο ζήτημα... "Ο Προυντόν γράφει γιά τά συμφέροντα τῶν προλεταρίων»*. Μάλιστα τόν Προυντόν τόν παρακινεῖ νά γράψει ὄχι τό συμφέρον τῆς ἀνεξάρτητης κριτικῆς, οὔτε τό ἀφηρημένο, τό τεχνητά δημιουργημένο

* — Αὐτό εἶναι μαρξικό τσιτάτο ἀπό τόν "Εντγκαρ.

συμφέρον, αλλά τό μαζικό, τό πραγματικό, τό ιστορικό συμφέρον, τό συμφέρον πού πάει πιά πέρα από τήν άπλή κριτική, τό συμφέρον πού θά όδηγήσει στην κρίση. 'Ο Προυντόν δέν γράφει μόνο για τά συμφέροντα του προλεταριάτου: ό ίδιος είναι προλετάριος, ouvrier*. Τό έργο του είναι τό έπιστημονικό μανιφέστο του γαλλικού προλεταριάτου και έχει για αυτό μία έντελώς διαφορετική ιστορική σημασία, από τό φιλολογικό κατασκευάσμα όποιουδήποτε κριτικού κριτικού» (52-53) [45].

«'Η έπιθυμία του Προυντόν να καταργήσει την άνεχεια και την παλιά μορφή ιδιοκτησίας είναι πέρα για πέρα ταυτόσημη με την έπιθυμία του να καταργήσει στην πράξη την άλλοτριωμένη σχέση του ανθρώπου προς την *εμπράγματο ούσία* του, να καταργήσει την *πολιτικο-οικονομική* έκφραση της ανθρώπινης αυτοαλλοτριώσης. 'Αλλά επειδή ή δική του κριτική της πολιτικής οικονομίας εξακολουθεί ακόμη να κυριαρχείται από τις προϋποθέσεις της πολιτικής οικονομίας, για αυτό ακριβώς αυτή ή ίδια ή αντίστροφη κατάκτηση του εμπράγματος κόσμου παρουσιάζεται ακόμη στον Προυντόν με την πολιτικο-οικονομική μορφή της *κυριότητας*.

'Η κριτική κριτική αναγκάζει τον Προυντόν να αντιπαραθέτει στην άνεχεια την ιδιοκτησία. 'Ο Προυντόν, όμως, αντίθετα, στην παλιά μορφή της ιδιοκτησίας — *της ατομικής ιδιοκτησίας* — αντιπαραθέτει την *κυριότητα*. Θεωρεί την κυριότητα «*κοινωνική λειτουργία*». Σ' αυτή όμως την κοινωνική λειτουργία τό «συμφέρον» δέν αποβλέπει στο να «*αποκλειστεί*» τό άλλο, αλλά στο να βάλει σε εφαρμογή και να κάνει πράξη τις ίδιες τις δικές του δυνάμεις, τις δυνάμεις της δικής του ούσίας.

'Ο Προυντόν δέν τά κατάφερε να δώσει σ' αυτή του τη σκέψη την ανάλογη διεξοδική διατύπωση. 'Η αντίληψη για «*ιση κυριότητα*» είναι αντίληψη πολιτικο-οικονομική, επομένως είναι ακόμη άλλοτριωμένη διατύπωση της θέσης ότι τό *αντικείμενο*, σάν *Είναι για τον άνθρωπο*, σάν *εμπράγματο Είναι του ανθρώπου*, είναι ταυτόχρονα και τό *υπαρκτό Είναι του ανθρώπου για τον άλλο άνθρωπο*, ή *ανθρώπινη σχέση αυτού του ανθρώπου προς τον άλλο άνθρωπο*, ή *κοινωνική σχέση του ανθρώπου προς τον άνθρωπο*. 'Ο Προυντόν υπερνικάει την πολιτικο-οικονομική άλλοτριώση *στά πλαίσια* της πολιτικο-οικονομικής άλλοτριώσης» (54-55) [46-47].

* — εργάτης. 'Η Σύντ.

||| Αυτή ή περικοπή έχει εξαιρετική σημασία, γιατί δείχνει πώς ό Μάρξ φτάνει στη βασική ιδέα όλου του „συστήματός“ του, sit venia verbo *, και συγκεκριμένα στην ιδέα των κοινωνικών σχέσεων παραγωγής. |||

Θά σημειώσουμε, σάν άσήμαντο φυσικά γεγονός, ότι στη σελ. 64 [52] ό Μάρξ αφιερώνει 5 σειρές στό ζήτημα ότι ή „κριτική κριτική“ μεταφράζει τή λέξη maréchal — „Marschall“ άντί „Hufschmied“**.

Πολύ ένδιαφέρον παρουσιάζουν οί σελίδες 65-67 [53-55] (ό Μάρξ φτάνει στη θεωρία τής αξίας τής εργασίας). Οί σελ. 70-71 [56-57] (άπάντηση του Μάρξ στην κατηγορία του “Εντγκαρ ότι ό Προυντόν τά μπερδεύει, όταν λέει ότι ό εργάτης δέν μπορεί νά έξαγοράσει τό προϊόν του), οί σελ. 71-72 και 72-73 [57-58] (όνειροπόλος, ιδεαλιστικός, „αιθέριος“ (ätherisch) σοσιαλισμός και „μαζικοφανής“ σοσιαλισμός και κομμουνισμός).

Σελ. 76 [61]. (1ο έδάφιο τής 1ης §: ‘Ο Φόνερμπαχ άποκάλυψε τά πραγματικά μυστικά του Σελίγκα⁶ — vice versa ***).

Σελ. 77 [61]. (Τελευταίο έδάφιο: τό ζεπέρασμα των ά π λ ο ι κ ω ν σχέσεων πλούσιων και φτωχών: „si le riche le savait!“****).

Σελ. 79-85 [62-67]. (“Ολες αυτές οί 7 σελίδες άπ’ τήν άρχή ως τό τέλος είναι πάρα πολύ ένδιαφέρουσες. Είναι ή § 2: «Τό μυστικό του θεωρητικού κατασκευάσματος» — κριτική τής θεωρητικής φιλοσοφίας μέ τό γνωστό παράδειγμα του „καρπού“ — der Frucht — κριτική που στρέφεται κατευθείαν και έν ά ν τ ι α στόν Χέγγελ. Έδω είναι πολύ ένδιαφέρουσα ή παρατήρηση ότι ό Χέγγελ „πολύ συχνά“ μέσα στη θεωρητική έκθεση δίνει μία πραγματική έκθεση του θέματος που συναρπάζει τό ίδιο τό αντικείμενο — die Sache selbst.)

Σελ. 92-93 [71, 72] — ά π ο σ π α σ μ α τ ι κ έ ς παρατηρήσεις ένάντια στη Degradierung der Sinnlichkeit *****.

Σελ. 101 [76]. «Αυτός» (ό Szeliga) «δέν είναι ικανός... νά δει ότι || ή βιομηχανία και τό εμπόριο δημιουργούν έντελώς άλλου είδους όλοκληρωτικά βασίλεια άπ’ ό,τι ό χριστιανισμός

* — άς μου επιτραπεί νά τό πω αυτό. ‘Η Σύντ.

** — «στρατάρχη» άντί «σιδεράς». ‘Η Σύντ.

*** — άπό τήν άνάποδη. ‘Η Σύντ.

**** — «και νά τό ήξερε αυτό ό πλούσιος!». ‘Η Σύντ.

***** — ταπείνωση τής αισθητικότητας. ‘Η Σύντ.

- ||| καί ή ήθική, ή οίκογενειακή εὐτυχία καί ή μικροαστική εὐημερία».
- Σελ. 102 [77]. (Τέλος τοῦ Ιου ἔδαφίου — τσουχτερές παρατηρήσεις γιά τή σημασία τῶν *συμβολαιογράφων* στή σύγχρονη κοινωνία... «Ὁ συμβολαιογράφος εἶναι ὁ κοσμικός ἐξομολογητής. Εἶναι *πουριτανός* ἐξ ἐπαγγέλματος, ἐνῶ ή «τιμιότητα», λέει ὁ Σαίξπηρ, «δέν εἶναι πουριτανή»⁷. Ὁ συμβολαιογράφος ταυτόχρονα εἶναι ὁ προαγωγός κάθε εἴδους σκοπῶν, ὁ νοῦς πού διευθύνει τίς ἀστικές ραδιοουργίες καί μηχανοραφίες».)
- Σελ. 110 [82-83]. Ἕνα παράδειγμα ἐμπαιγμοῦ τῆς ἀφηρημένης θεωρίας: τό „κατασκευάσμα“, πού δείχνει μέ ποιόν τρόπο ὁ ἄνθρωπος ἐξουσιάζει τά θηρία. Τό „θηρίο“ (*das Tier*) σάν ἀφηρημένη ἔννοια ἀπό λιοντάρι μετατρέπεται σέ μπουλντόκ κτλ.
- Σελ. 111 [83]. Χαρακτηριστική περικοπή πού ἀφορᾷ τόν Εὐγένιο Σὺ⁸: ἀπό τήν ὑποκρισία μπροστά στή bourgeoisie ὁ Σὺ ἐξιδανικεῦει ήθικά μιάν ἔκφυλη, παρακάμπτοντας τή σχέση της πρὸς τό γάμο, τόν „ἀφελή“ δεσμό της μέ τόν ἐτουδιαντ ἢ τόν ουνγιερ*. «Ἐκριβῶς στά πλαίσια αὐτοῦ τοῦ δεσμοῦ αὐτή» (ή *grisette*) «ἀποτελεῖ μιὰ πραγματικά ἀνθρώπινη ἀντίθεση σέ σχέση μέ τήν ὑποκριτική, ἀναίσθητη καί ἐγωπαθῆ σύζυγο τοῦ ἀστοῦ καί μέ ὄλο τόν ἀστικό κύκλο, δηλ. σέ σχέση μέ ὄλη τήν ἐπίσημη κοινωνία».
- Σελ. 117 [87]. Ἡ „μάζα“ τοῦ 16ου καί τοῦ 19ου αἰῶνα ἦταν διαφορετική „von vorn herein“**.
- Σελ. 118-121 [88-90]. Αὐτό τό βῆμα (στό VI κεφάλαιο: «Ἡ ἀπόλυτη κριτική κριτική, ἢ ή κριτική κριτική στό πρόσωπο τοῦ κ. Μπροῦνο». 1) Τό πρῶτο βῆμα τῆς ἀπόλυτης κριτικῆς. α) «*Πνεῦμα*» καί «*μάζα*») *εἶναι π ἄ ρ α π ο λ ὺ σ π ο υ δ α ἰ ο*: εἶναι κριτική τῆς ἀποψης ὅτι δῆθεν ή ιστορία ἦταν ἀποτυχημένη, ἐξαιτίας τοῦ ἐνδιαφέροντος πού ἔδειχνε γι' αὐτήν ή μάζα, καθώς καί τοῦ γεγονότος ὅτι ὑπολόγιζαν στή μάζα, ή ὁποία ἱκανοποιόταν μέ τήν „ἐπιφανειακή“ κατανόηση τῆς „ιδέας“.
- «Γι' αὐτό, ἂν ή ἀπόλυτη κριτική κατακρίνει πραγματικά, κάτι γιά «ἐπιφανειακότητα», αὐτό εἶναι ἀκριβῶς ὄλη ή προηγούμενη ιστορία γενικά, πού τά ἔργα καί οἱ ἰ-

* — τό φοιτητή ἢ τόν ἐργάτη. Ἡ Σύντ.

** — «ἀπό τήν ἀρχή». Ἡ Σύντ.

δέες της ήταν και έργα τῶν «μαζῶν». Ἡ κριτική αὐτή ἀπορίπτει τὴν ἱστορία τῶν μαζῶν καὶ στή θέση της σκοπεύει νά βάλει τὴν κριτική ἱστορία (βλ. τὰ ἄρθρα τοῦ κ. Ἰούλιου Φάουχερ γιὰ τὰ φλέγοντα ζητήματα τῆς ἀγγλικῆς ζωῆς⁹)» (119) [88-89].

NB || «Ἡ ἰδέα» πάντα ντρόπιαζε τὸν ἑαυτό της, μόλις ἀποσπῶνταν ἀπὸ τὸ «συμφέρον». Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, δὲν εἶναι δύσκολο νά καταλάβει κανεὶς ὅτι κάθε μαζικό «συμφέρον», πού ἐπιζητεῖ τὴν ἱστορική του ἀναγνώριση, ὅταν γιὰ πρώτη φορά ἐμφανίζεται στὴν παγκόσμια σκηνή, ἀπομακρύνεται καὶ καταλήγει σέ «ἰδέα» ἢ σέ «ἀντίληψη» ἔξω ἀπὸ τὰ πραγματικά του ὄρια καὶ μπερδεύει εὐκολα τὸν ἑαυτό του μέ τὸ ἀνθρώπινο συμφέρον γενικά. Αὐτή ἢ αὐταπάτη δημιουργεῖ αὐτὸ πού ὁ Φουριέ τὸ ὀνομάζει *τόνο* κάθε ἱστορικῆς ἐποχῆς» (119) [89] — ἐπεξήγηση αὐτοῦ τοῦ γεγονότος δίνεται μέ τὸ παράδειγμα τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης (119-120) καὶ τὰ γνωστά λόγια (*I 2 0 in fine**) [90]:

NB || «Ὡστε μαζί μέ τὴ θεμελίωση τῆς ἱστορικῆς δράσης, θά αὐξάνει καὶ θά πλαταίνει ἡ μάζα, πού ἔργο της εἶναι αὐτή ἢ ἱστορική δράση».

Μέχρι ποῖο βαθμὸ ἔφτανε στὸν Μπάουερ ὁ ἔντονος χωρισμὸς σέ Geist καὶ Masse**, φαίνεται ἀπὸ μιὰ τέτια φράση ἐνάντια στὴν ὁποία ἐπιτίθεται ὁ Μάρξ: «τόν πραγματικὸ ἐχθρὸ τοῦ πνεύματος πρέπει νά τὸν ἀναζητοῦμε στὴ μάζα καὶ ὄχι σέ κάτι ἄλλο»¹⁰ (121) [90].

Ἁ Μάρξ ἀπαντᾷ σ' αὐτὸ ὅτι ἐχθροὶ τῆς προόδου εἶναι τὰ προϊόντα αὐτοταπεινώσεως τῆς μάζας, πού πῆραν αὐτοτελή ὕπαρξη (*verselbständigten*), ὄχι ὅμως τὰ ἰδεατά, ἀλλὰ τὰ ὑλικά προϊόντα, πού ὑπάρχουν καὶ ἔχουν ἐξωτερικὴ μορφή. Τὸ 1789 πιά ἢ ἐφημερίδα Loustalot¹¹ εἶχε σύνθημα τό:

Les grands ne nous paraissent grands
Que parce que nous sommes à genoux.
Levons-nous! ***

* — στό τέλος. Ἡ Σύντ.
** — πνεῦμα καὶ μάζα. Ἡ Σύντ.
*** — Οἱ μεγάλοι μᾶς φαίνονται μεγάλοι
Μόνο γιατί ἐμεῖς οἱ ἴδιοι γονυπετοῦμε.
Ἄς ἐγερθοῦμε! Ἡ Σύντ.

Καί για νά ἐγερθοῦμε (122) [90] — λέει ὁ Μάρξ — δέν εἶναι ἀρκετό νά τό κάνουμε αὐτό στή σκέψη, στήν ἰδέα.

«Στό μεταξύ ἡ ἀπόλυτη κριτική διδάχτηκε ἀπό τή χεγγελιανή «Φαινομενολογία»¹² τουλάχιστο μιά τέχνη — νά μετατρέπει τίς πραγματικές, τίς ἀντικειμενικές ἀλυσίδες, τίς ἀλυσίδες πού ὑπάρχουν ἔξω ἀπό μένα, σέ ἀποκλειστικά ἰδεατές, ἀποκλειστικά ὑποκειμενικές ἀλυσίδες, σέ ἀλυσίδες πού ὑπάρχουν ἀποκλειστικά μέσα μου κι' ἔτσι νά μετατρέπει ὅλες τίς ἐξωτερικές, αἰσθητές μάχες σέ μάχες καθαρῶν ἰδεῶν» (122) [90].

Μ' αὐτό — εἰρωνεύεται ὁ Μάρξ — μπορεῖ ν' ἀποδείξει κανεῖς τήν προκαθορισμένη ἁρμονία τῆς κριτικῆς κριτικῆς καί τῆς λογοκρισίας, νά παρουσιάσει τό λογοκριτή ὄχι σάν ἀστυνομικό δῆμιο (Polizeischerge), ἀλλά σάν δικό μου προσωποποιημένο αἶσθημα λεπτότητας καί μέτρου.

Ἡ ἀπόλυτη κριτική, ἀσχολούμενη μέ τό δικό της „Geist“ δέν βιάζει νά βρεῖ μήπως ὑπάρχει καμιά φράση αὐταπάτης καί πλαδαρότητας (Kernlosigkeit) στίς φαντασιοκοπίες (windigen) του.

«Ἐτσι ἀκριβῶς ἔχει καί τό ζήτημα μέ τήν «πρόοδο». Στό πεῖσμα τῶν ἀξιώσεων τῆς «προόδου» παρατηροῦνται διαρκῶς περιπτώσεις ὀπισθοδρόμησης καί κυκλικῆς κίνησης. Χωρίς νά ὑποπτεύεται ὅτι ἀπό τήν κατηγορία τῆς «προόδου» ἔχει ἀφαιρεθεῖ κάθε περιεχόμενο καί εἶναι ἀφηρημένη, ἡ ἀπόλυτη κριτική εἶναι τόσο βαθυστόχαστη, πού δέχεται τήν «πρόοδο» σάν κάτι τό ἀπόλυτο γιά νά μπορεῖ, μέ σκοπό τήν αἰτιολόγηση τῆς ὀπισθοδρόμησης, νά βάλει τή μάζα στή θέση τοῦ «προσωπικοῦ ἐχθροῦ» τῆς προόδου» (123-124) [91].

«Ὅλοι οἱ κομμουνιστές καί σοσιαλιστές συγγραφεῖς ξεκίνοῦσαν ἀπό τήν παρατήρηση ὅτι, ἀπό τή μιά μεριά, ἀκόμη καί οἱ μέ τόν πιό κατάλληλο τρόπο ὀργανωμένες λαμπρές πράξεις, παραμένουν, ὅπως φαίνεται, χωρίς λαμπρά ἀποτελέσματα καί ἐκφυλίζονται. Ἀπό τή ἄλλη ὅμως μεριά, ὅτι κάθε πρόοδος τοῦ πνεύματος ἦταν ὡς τώρα πρόοδος σέ βάρος τῆς μάζας τῆς ἀνθρωπότητας, ἡ ὁποία ἔπεφτε σέ μιά ὄλο καί πιό πολύ ἀπάνθρωπη κατάσταση. Γι' αὐτό αὐτοί οἱ συγγραφεῖς ἀνακήρυσαν τήν «πρόοδο» (βλ. Φουριέ) ἔλλιπή, ἀφηρημένη φράση. Ἐκάναν εἰκασίες (βλ. ἀνάμεσα στούς ἄλλους καί τόν Ὄουεν) γιά τήν ὑπαρξη τοῦ βασικοῦ ἐλαττώματος τοῦ πολιτισμένου κόσμου. Γι' αὐτό ὑπέβαλαν σέ ἀμείλικτη κριτική τίς πραγματικές βάσεις τῆς σύγχρονης κοινωνίας. Ὅμως ἀπό τήν ἀρχή στήν κομμουνιστική αὐτή κριτική ἀντιστοιχοῦσε στήν πράξη τό κίνημα

τῆς πλατιᾶς μάζας, πού σέ βάρος της ὡς τώρα πραγματοποιοῦνται ἡ ἱστορική ἐξέλιξη. Πρέπει νά γνωριστεῖ κανεῖς μέ τήν κλίση πρός τήν ἐπιστήμη, μέ τή δίψα τῆς μάθησης, μέ τήν ἠθική δύναμη καί μέ τήν ἀκούραστη τάση πρός τήν αὐτοανάπτυξη τῶν γάλλων καί τῶν ἄγγλων ἐργατῶν, γιά νά μπορέσει νά σχηματίσει γνώμη γιά τήν ἀνθρώπινη εὐγένεια αὐτοῦ τοῦ κινήματος» (124-125) [92].

«Πόσο τεράστια εἶναι ἡ ὑπεροχή τῶν κομμουνιστῶν συγγραφέων μέ τό νά ἀπαλλάξουν τόν ἑαυτό τους ἀπό τήν ἔρευνα τῶν πηγῶν τῆς πνευματικῆς κενότητας, ἀπό τή νωθρότητα τῆς σκέψης, ἀπό τήν ἐπιπολαιότητα καί τήν αὐτοϊκανοποίηση καί, ἀποκαλύπτοντας σ' αὐτές τίς ιδιότητες τήν ἀντίθεση τοῦ πνεύματος, τήν ἀντίθεση τῆς προόδου, νά ἀσχοληθοῦν μέ τήν ἠθική γελοιοποίησή τους!» (125) [93].

« Ἄλλά ἡ σχέση «πνεύματος καί μάζας» ἔχει ἀκόμη καί ἓνα ἄλλο, κρυφό νόημα, πού θά φανεῖ στήν παραπέρα πορεία τῶν συλλογισμῶν μας. Ἐδῶ ἀπλῶς τό σημειώνουμε. Ἡ σχέση «πνεύματος» καί «μάζας», πού ἀποκάλυψε ὁ κ. Μπροῦνο, στήν πραγματικότητα δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἡ ὀλοκλήρωση τῆς χεγγελιανῆς ἀντίληψης τῆς ἱστορίας μέ ἓνα τρόπο κριτικά-γελοιογραφικό, πού μέ τή σειρά της δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά μιά θεωρητική ἔκφραση τοῦ χριστιανογερμανικοῦ δόγματος γιά τήν ἀντίθεση πνεύματος καί ὕλης, θεοῦ καί κόσμου. Μέσα στά ἱστορικά πλαίσια, μέσα στά πλαίσια τῆς ἴδιας τῆς ἀνθρωπότητας αὐτή ἡ ἀντίθεση προσλαμβάνει μιά τέτια διατύπωση, ὅπου μερικά ἐκλεκτά ἄτομα, πού ἔχουν τήν ιδιότητα τοῦ ἐνεργοῦ πνεύματος, στέκονται ἀντιμέτωπα στήν ὑπόλοιπη ἀνθρωπότητα θεωρώντας τήν ἄβυχη μάζα, ὕλη» (126) [93].

Καί ὁ Μάρξ τονίζει ὅτι ἡ *Geschichtsauffassung** τοῦ Χέγγελ προϋποθέτει τό ἀφηρημένο καί τό ἀπόλυτο πνεῦμα, πού φορέας του εἶναι ἡ μάζα. Παράλληλα μέ τό δόγμα τοῦ Χέγγελ στή Γαλλία ἀναπτυσσόταν ἡ διδασκαλία τῶν *δογματιστῶν*¹³ (126), πού ἀνακήρυσσαν τήν κυριαρχία τοῦ λογικοῦ σέ ἀντίθεση μέ τήν κυριαρχία τοῦ λαοῦ, γιά νά ἀποκλείουν τή μάζα καί νά κυριαρχήσουν μόνοι τους (*allein*).

Ἡ Χέγγελ «εὐθύνεται γιά διπλή συμβιβαστικότητα» (127) [94]: 1) Ἀνακηρύσσοντας τή φιλοσοφία σάν εἶναι τοῦ ἀπόλυτου πνεύματος, δέν ἀνακηρύσσει τό φιλόσοφο σάν ἀπόλυτο πνεῦμα.

* — ἀντίληψη τῆς ἱστορίας. Ἡ Σύντ.

2) Ὁ Χέγγελ κάνει τό ἀπόλυτο πνεῦμα μόνο κατ'ἐπίφαση (nur zum Schein) δημιουργό τῆς ἱστορίας, μόνο post festum*, μόνο στή συνείδηση.

Ὁ Bruno ἐξαλείφει αὐτή τή συμβιβαστικότητα: ἀνακηρύσσοντας τήν *κριτική* σάν ἀπόλυτο πνεῦμα, τήν κάνει στήν πραγματικότητα δημιουργό τῆς ἱστορίας.

«Στό ἕνα μέρος στέκεται ἡ μάζα σάν παθητικό, ἄψυχο, ἐξωϊστορικό *ύλικό* στοιχείο τῆς ἱστορίας. Στό ἄλλο μέρος στέκεται τό πνεῦμα, ἡ *κριτική*, ὁ κύριος Μπροῦνο καί ἡ παρέα του σάν ἐνεργητικό στοιχείο, ἀπό τό ὁποῖο ἐκπορεύεται κάθε *ἱστορική* δράση. Τό ἔργο τοῦ μετασχηματισμοῦ τῆς κοινωνίας ἀνάγεται στήν *ἐγκεφαλική* δράση τῆς κριτικῆς κριτικῆς» (128) [94-95].

Ὁ Μάρξ σάν πρῶτο παράδειγμα „τῶν ἐπιθέσεων τῆς ἀπόλυτης κριτικῆς ἐνάντια στή μάζα“ ἀναφέρει τή στάση τοῦ Μπρ. Μπάουερ πρός τό *Judenfrage* (ἑβραϊκό ζήτημα) καί συνάμα ἐπικαλεῖται τή διάψευση τοῦ Μπάουερ στό „*Deutsch-Französische Jahrbücher*“¹⁴.

«Ἐνα ἀπό τά πρῶτα καθήκοντα τῆς ἀπόλυτης κριτικῆς συνίσταται πρῖν ἀπ'ὅλα στό νά *τοποθετήσει σωστά* ὅλα τά σύγχρονα ζητήματα. Ἄλλά ἡ ἀπόλυτη κριτική στά *πραγματικά* ἀκριβῶς ζητήματα δέν ἀπαντάει καί εἰσάγει *ἐντελῶς ἄλλα* ζητήματα... Ἐτσι ἡ ἀπόλυτη κριτική διαστρέβλωσε τό «ἑβραϊκό ζήτημα» σέ τέτιο βαθμό πού δέν εἶχε πιά ἀνάγκη νά ἀσχοληθεῖ ἡ ἴδια μέ τήν ἔρευνα τῆς *πολιτικῆς χειραφέτησης*, πού ἀποτελεῖ τό περιεχόμενο αὐτοῦ τοῦ ζητήματος, ἀλλά, ἀντίθετα, μπορούσε νά ἀρκεστεῖ στήν κριτική τῆς ἑβραϊκῆς θρησκείας καί τήν περιγραφή τοῦ χριστιανογερμανικοῦ κράτους.

Καί αὐτή ἡ μέθοδος, ὅπως καί ὅλες οἱ ὑπόλοιπες πρωτότυπες ἐκδηλώσεις τῆς ἀπόλυτης κριτικῆς, εἶναι ἐπανάληψη ἑνός *θεωρητικοῦ* τεχνάσματος. Ἡ *θεωρητική* φιλοσοφία, κυρίως ἡ *χεγγελιανή* φιλοσοφία, θεωροῦσε ἀπαραίτητο νά μεταφέρει ὅλα τά ζητήματα ἀπό τή μορφή τοῦ συνετοῦ ἀνθρώπινου λογικοῦ στή μορφή τοῦ θεωρητικοῦ λογικοῦ καί νά μετατρέπει τό πραγματικό ζήτημα σέ *θεωρητικό*, γιά νά μπορεῖ νά δώσει σ'αὐτό ἀπάντηση. Ἡ θεωρητική φιλοσοφία, ἀφοῦ διαστρέβλωσε τά *δικά μου* ζητήματα καί ἀφοῦ ἔθεσε στά χεῖλη μου τά *δικά της*

* — κατόπιν ἐορτῆς. Ἡ Σύντ.

ζητήματα, όπως κάνει και η κατήχηση, κατάφερε φυσικά, όπως και η κατήχηση, να έχει σε έφεδρεία έτοιμη απάντηση στο καθένα από τα δικά μου ζητήματα» (134-135) [99].

Στήν § 2 που έγραψε ο Ένγκελς (...«Κριτική» και «Φόουερμαπαχ». Καταδίκη των φιλοσοφίας...») — σελ. 138-142 [101-104] — βρίσκουμε θερμούς επαίνους για τον Φόουερμαπαχ. Όσο αναφορικά τις επιθέσεις της „κριτικής“ ενάντια στη φιλοσοφία, την αντιπαράθεση σ' αυτή (τή φιλοσοφία) του πραγματικού πλούτου των ανθρώπινων σχέσεων, του „άπεραντου περιεχομένου της ιστορίας“, της „σημασίας του ανθρώπου“ κτλ., κτλ. ως τή φράση: „τό μυστικό του συστήματος είναι άνοιχτό“, ο Ένγκελς λέει:

«Ποιός όμως αποκάλυψε τό μυστικό του «συστήματος»; Ό Φόουερμαπαχ. Ποιός κατάργησε τή διαλεκτική των έννοιων, αυτό τον πόλεμο των θεων που είναι γνωστός μόνο στους φιλοσόφους; Ό Φόουερμαπαχ. Ποιός στη θέση της παλιάς σαβούρας, καθώς και στη θέση της «αίωνιας αυτοσυνείδησης» έθεσε όχι τή «σημασία του ανθρώπου» — σάμπως ο άνθρωπος να έχει κάποια άλλη ακόμη σημασία από τό ότι είναι άνθρωπος! — αλλά τον ίδιο τον «άνθρωπο»; Ό Φόουερμαπαχ και μόνο ο Φόουερμαπαχ. Ό Φόουερμαπαχ έκανε και πολλά άλλα. Από καιρό κατάργησε τις κατηγορίες εκείνες μέ τις οποίες καταπιάνεται τώρα ή «κριτική»: «τόν πραγματικό πλούτο των ανθρώπινων σχέσεων, τό άπεραντο περιεχόμενο της ιστορίας, τήν πάλη της ιστορίας, τήν πάλη της μάζας μέ τό πνεύμα» κτλ. κτλ.

Ό από τή στιγμή που ο άνθρωπος κατανοήθηκε σαν ουσία, σαν βάση όλης της ανθρώπινης δραστηριότητας και όλων των ανθρώπινων σχέσεων, μόνο ή «κριτική» είναι ικανή να έφευρίσκει νέες κατηγορίες και να μετατρέπει τον ίδιο τον άνθρωπο (όπως και τό κάνει) ξανά σε κάποια κατηγορία και σε αρχή μιας ολόκληρης σειράς κατηγοριών. Είναι αλήθεια ότι μ' αυτό τον τρόπο ή «κριτική» μπαίνει στο μοναδικό δρόμο σωτηρίας, που έμεινε ακόμη στη διάθεση της φοβισμένης και καταδικωμένης θεολογικής άπανθρωπιάς. Ό ιστορία δεν κάνει τίποτε, «δέν κατέχει κανέναν άπεραντο πλούτο», «δέν πολεμάει σε καμιά μάχη»! Δεν είναι ή «ιστορία», αλλά ακριβώς ο άνθρωπος, ο πραγματικός, ο ζωντανός άνθρωπος — να ποιός τά κάνει όλα αυτά, ποιός τά κατέχει όλα και αγωνίζεται για όλα. Ό «ιστορία» δεν είναι κάποια ιδιαίτερη προσωπικότητα, που χρησιμοποιεί τον άνθρωπο σαν μέσο για τήν επίτευξη των δικων της

σκοπῶν. Ἡ ἱστορία δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἡ δραστηριότητα τοῦ ἀνθρώπου πού ἐπιδιώκει δικούς της σκοπούς. Ἐν ὕστερα ἀπὸ τὶς μεγαλοφυεῖς ἀνακαλύψεις τοῦ *Φόουερμαχ* ἡ ἀπόλυτη κριτική τολμάει ἀκόμη νὰ ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἀνασύσταση γιὰ μᾶς ὅλης τῆς παλιᾶς σαβούρας μὲ νέα μορφή... (139-140) [102] κτλ., τότε αὐτὸ καὶ μόνο τὸ γεγονός εἶναι ἀρκετὸ γιὰ νὰ ἐκτιμησομε τὴν ἀφέλεια τῆς κριτικῆς etc.

Καὶ ὕστερα σχετικὰ μὲ τὴν ἀντιπαράθεση τοῦ πνεύματος στὴν „ὕλη“ (ἡ κριτικὴ ὀνόμασε τὴ μάζα „ὕλη“) ὁ Ἐνγκελς λέει:

«Ὡστε, λοιπόν, μήπως ἡ ἀπόλυτη κριτικὴ δὲν εἶναι στ' ἀλήθεια *χριστιανογερμανικὴ*; Ὄταν πιά ἡ παλιὰ ἀντίθεση τῆς πνευματοκρατίας καὶ τοῦ ὕλισμοῦ πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις ἐξουθενώθηκε στὴν πάλῃ καὶ ὑπερνικηθῆκε μιά γιὰ πάντα ἀπὸ τὸν *Φόουερμαχ*, ἡ «κριτικὴ» τὴ μετατρέπει ξανά σὲ βασικὸ δόγμα, καὶ μάλιστα στὴν πιὸ ἀπαίσιμα μορφή, καὶ παραδίνει τὴ νίκη στὸ «*χριστιανογερμανικὸ πνεῦμα*» (141) [103].

Ὅσοναφορᾶ τὰ λόγια τοῦ Μπάουερ: «Στὸ βαθμὸ πού οἱ ἔβραῖοι προωθήθηκαν τώρα στὴ σφαῖρα τῆς θεωρίας, εἶναι πραγματικὰ χειραφετημένοι. Στὸ βαθμὸ πού οἱ ἔβραῖοι θέλουν νὰ εἶναι ἐλεύθεροι»¹⁵, ὁ Μάρξ λέει:

«Αὐτὴ ἡ θέση δίνει τὴ δυνατότητα ἀμέσως νὰ μετρήσει κανεὶς τὴν κριτικὴ ἄβυσσο πού χωρίζει τὸ *μαζικὸ*, ἐπίγειο κομμουνισμὸ καὶ σοσιαλισμὸ ἀπὸ τὸν *ἀπόλυτο* σοσιαλισμὸ. Ἡ πρώτη θέση τοῦ ἐπίγειου σοσιαλισμοῦ ἀπορίπτει τὴ χειραφέτηση *ἀποκλειστικὰ* στὴ σφαῖρα τῆς θεωρίας σὰν αὐταπάτη καὶ ἀπαιτεῖ γιὰ τὴν *πραγματικὴ* ἐλευθερία, ἐκτός ἀπὸ τὴν ἰδεαλιστικὴ *«βούληση»*, ἀκόμη πιὸ πολὺ χειροπιαστοὺς καὶ πιὸ πολὺ ὕλικους ὄρους. Πόσο χαμηλὰ σὲ σύγκριση μὲ τὴν ἀγία κριτικὴ βρίσκεται ἡ *«μάζα»*, — ἡ μάζα πού θεωρεῖ τὶς ὕλικές, τὶς πρακτικὲς ἀνατροπὲς ἀναγκαῖες ἀκόμη καὶ γιὰ νὰ κερδίσει τὸ χρόνο καὶ τὰ ἀπαραίτητα μέσα ἔστω καὶ μόνο γιὰ ν' ἀσχοληθεῖ μὲ τὴ *«θεωρία»!*» (142) [104].

Παρακάτω (σελ. 143-167 [104-120]) — ἡ πιὸ ἀνιαρὴ, ἀπιθανὰ στρεψόδικη κριτικὴ τῆς „Φιλολογικῆς Ἐφημερίδας“, ἓνα σχόλιο „ἐπιπληκτικῶς“ τύπου. Δὲν ὑπάρχει ἀπολύτως τίποτε τὸ ἐνδιαφέρον.

Τέλος τῆς § ((b)) Τὸ ἐβραϊκὸ ζήτημα ἀρ. II. 142-185 [104-131]) — οἱ σελίδες 167-185 [120-131] δίνουν μιά ἐνδιαφέ-

ρουσα απάντηση του Μάρξ στον Μπάουερ για την υπεράσπιση του βιβλίου του „Judenfrage“, που τό κριτικάρησαν αυστηρά στο „Deutsch-Französische Jahrbücher“ (ό Μάρξ αναφέρεται συχνά σ' αυτό). Έδω ό Μάρξ ύπογραμμίζει έντονα και ανάγλυφα τίς βασικές άρχές όλης τής κοσμοθεωρίας του.

„Τά επίκαιρα θρησκευτικά ζητήματα έχουν σήμερα κοινωνική σημασία“ — αυτό είχε ήδη τονιστεί στο „Deutsch-Französische Jahrbücher“. Έκεί είχε δοθεί χαρακτηρισμός τής „πραγματικής κατάστασης των έβραίων στη σύγχρονη άστική κοινωνία“. „Ό κ. Μπάουερ εξηγεί τόν πραγματικό έβραϊό από τήν έβραϊκή θρησκεία, αντί νά εξηγήσει τό μυστικό τής έβραϊκής θρησκείας από τόν πραγματικό έβραϊό“ (167-168) [120-121].

Ό κ. Μπάουερ δέν ύποπτεύεται „ότι ό πραγματικός κοσμικός έβραϊσμός, επομένως και ό θρησκευτικός έβραϊσμός, γεννιέται διαρκώς από τήν τωρινή άστική ζωή και βρίσκει τήν ανώτατη εξέλιξή του στο νομισματικό σύστημα“.

Στό „Deutsch-Französische Jahrbücher“ τονίστηκε ότι τήν εξέλιξη του έβραϊσμού πρέπει νά τήν αναζητήσουμε στην «έμπορική και βιομηχανική δράση», ότι ό πρακτικός έβραϊσμός είναι «ή ολοκληρωμένη πράξη του ίδιου του χριστιανικού κόσμου» (169) [121].

«Άποδείχτηκε ότι τό καθήκον τής υπερνίκησης τής φύσης του έβραϊσμού είναι στην πραγματικότητα καθήκον εξάλειψης του έβραϊκού πνεύματος τής άστικής κοινωνίας, τής απανθρωπιάς τής σύγχρονης πρακτικής τής ζωής, που άποκορύφωμά της είναι τό νομισματικό σύστημα» (169) [122].

Ζητώντας τήν έλευθερία, ό έβραϊός ζητάει έτσι κάτι που δέν έρχεται καθόλου σέ αντίθεση μέ τήν πολιτική έλευθερία (172) [123-124] — γίνεται λόγος για τήν πολιτική έλευθερία.

«Έίχε τονιστεί στον κ. Μπάουερ ότι ή διάσπαση του ανθρώπου σέ άθρησκο πολίτη του κράτους και σέ θρησκο ιδιώτη δέν έρχεται καθόλου σέ αντίθεση μέ τήν πολιτική χειραφέτηση».

Και άμέσως σέ συνέχεια του προηγούμενου:

«Έίχε ύπογραμμιστεί στον κ. Μπάουερ ότι, όπως τό κράτος χειραφετείται από τή θρησκεία, χειραφετούμενο από τήν κρατική θρησκεία και δίνοντας στη θρησκεία άπόλυτη άυτονομία μέσα στα πλαίσια τής άστικής κοινωνίας, έτσι ακριβώς και ό κάθε ξεχωριστός άνθρωπος χειραφετείται πολιτικά από τή θρησκεία

καί βλέπει τή θρησκεία ὄχι σάν δημόσια, ἀλλά σάν δική του *ιδιωτική υπόθεση*. Τέλος τοῦ εἶχε τονιστεῖ ὅτι ἡ τρομοκρατική στάση τῆς *γαλλικῆς ἐπανάστασης* ἀπέναντι στή θρησκεία σέ καμιά περίπτωση δέν ἀναιρεῖ αὐτή τήν ἀντίληψη, ἀλλά, ἀντίθετα, τήν ἐπιβεβαιώνει» (172) [124].

Οἱ ἔβραῖοι ἀξιώνουν *allgemeine Menschenrechte* *.

«Στό „Deutsch-Französische Jahrbücher“ τονιζόταν στόν κ. Μπάουερ ὅτι αὐτός ὁ «ἐλεύθερος ἀνθρωπισμός» καί ἡ «ἀναγνώριση» του δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἡ ἀναγνώριση τοῦ *ἐγωιστικοῦ ἀστικοῦ ἀτόμου* καί τῆς *ἀσυγκράτητης κίνησης* τῶν πνευματικῶν καί ὑλικῶν στοιχείων πού συγκροτοῦν τό περιεχόμενο τῶν συνθηκῶν ζωῆς αὐτοῦ τοῦ ἀτόμου, τό περιεχόμενο τῆς *σύγχρονης* ἀστικῆς ζωῆς. “Οτι γι’ αὐτό τά *δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου* δέν ἀπαλλάσσουν τόν ἄνθρωπο ἀπό τή θρησκεία, ἀλλά τοῦ δίνουν μόνο τήν *ἐλευθερία τῆς θρησκείας*. “Οτι αὐτά τά δικαιώματα δέν τόν ἀπαλλάσσουν ἀπό τήν *ιδιοκτησία*, ἀλλά τοῦ δίνουν τήν *ἐλευθερία τῆς ιδιοκτησίας*, δέν τόν ἀπαλλάσσουν ἀπό τό βρώμικο κυνηγητό τοῦ κέρδους, ἀλλά τοῦ δίνουν μόνο τήν *ἐπιχειρηματική ἐλευθερία*.

Στόν κ. Μπάουερ εἶχε ὑπογραμμιστεῖ ὅτι ἡ ἀναγνώριση τῶν *δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου* ἀπό τό σημερινό κράτος ἔχει τό ἴδιο ἀκριβῶς νόημα, ὅπως καί ἡ ἀναγνώριση τῆς *δουλείας* ἀπό τό ἀρχαῖο κράτος. Καί συγκεκριμένα, ὅπως τό ἀρχαῖο κράτος εἶχε σάν *φυσική του βάση* τή δουλεία, κατὰ τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο καί τό σημερινό κράτος ἔχει σάν *φυσική του βάση* τήν ἀστική κοινωνία, καθὼς ἐπίσης καί τόν *ἄνθρωπο* τῆς ἀστικῆς κοινωνίας, δηλ. τόν ἀνεξάρτητο ἄνθρωπο, πού συνδέεται μέ τό συνάνθρωπό του μόνο μέ τούς δεσμούς τοῦ ἀτομικοῦ συμφέροντος καί μέ τήν *ἀσυναίσθητη* φυσική ἀναγκαιότητα, τό *δοῦλο* τοῦ ἐπαγγέλματός του καί τῶν δικῶν του, ὅπως καί τῶν ξένων, *ιδιοτελῶν* ἀναγκῶν. Τό σημερινό κράτος ἀναγνώρισε αὐτή τή φυσική του βάση σάν τέτια μέσα στά *γενικά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου*¹⁶» (175) [125-126].

„Ὁ ἔβραῖος ἔχει τόσο περισσότερο τό δικαίωμα ἀναγνώρισης τοῦ „ἐλεύθερου ἀνθρωπισμοῦ“ του“, «ὅσο ἡ «ἐλεύθερη

* — τά γενικά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ Σύντ.

4 Ἐπαντα Λένιν. Τόμος 29

αστική κοινωνία» έχει πέρα για πέρα εμπορικό, εβραϊκό χαρακτήρα, και ο εβραϊός είναι ήδη προκαταβολικά απαραίτητο μέλος της».

“Οτι „τά δικαιώματα του ανθρώπου“ δέν είναι ξμφυτα, αλλά εμφανίστηκαν ιστορικά, αυτό τό ήξερε ήδη και ο Χέγγελ (176) [126].

“Η „κριτική“, σημειώνοντας τίς αντιφάσεις τής *συνταγματικότητας*, δέν τίς γενικεύει (*fasst nicht den allgemeinen Widerspruch des Constitutionalismus **) (177-178) [127]. “Αν ή κριτική τό έκανε αυτό, από τή συνταγματική μοναρχία θά έφτανε στό *δημοκρατικό αντιπροσωπευτικό κράτος*, στό ολοκληρωμένο σύγχρονο κράτος (178) [127].

“Η βιομηχανική δραστηριότητα δέν καταργείται μέ τήν κατάργηση τών προνομίων (τών συντεχνιών, τών συνεργατικών, etc.), αλλά, αντίθετα, αναπτύσσεται άκόμη πιό έντονα. “Η έγγειος ιδιοκτησία δέν καταργείται μέ τήν κατάργηση τών προνομίων τής γαιοκτησίας, «άντίθετα, μόνο ύστερα από τήν κατάργηση τών προνομίων τής έγγειας ιδιοκτησίας αρχίζει ή γενική της κίνηση διά μέσου του έλευθερου τεμαχισμού και τής έλευθερης άλλοτρίωσης» (180) [129].

Τό έμπόριο δέν καταργείται μέ τήν κατάργηση τών εμπορικών προνομίων, αλλά μόνο τότε γίνεται πραγματικά έλευθερο έμπόριο, έτσι και ή θρησκεία: «Κατά τόν ίδιο ακριβώς τρόπο και ή θρησκεία αναπτύσσεται σ’ όλη τήν *πρακτική* της γενικότητα μόνο εκεί όπου δέν υπάρχει καμιά *προνομιούχα* θρησκεία (ας θυμηθοΰμε τίς Βορειοαμερικανικές Πολιτείες)».

...«*Ακριβώς ή δουλεία τής αστικής κοινωνίας είναι πού φαίνεται σάν ή πιό μεγάλη έλευθερία*»... (181) [129].

Στήν εξάλειψη (*Auflösung*) (182) [130] του *πολιτικού* Είναι τής θρησκείας (κατάργηση τής κρατικής εκκλησίας), τής *ιδιοκτησίας* (κατάργηση του εκλογικού τιμοκρατικού όριου) κτλ., αντιστοιχεί ή δική τους «ρωμαλέα ζωή, πού από τώρα υποτάσσεται άνεμπόδιστα στους δικούς της νόμους και αναπτύσσεται σέ όλο τό πλάτος».

“Η *αναρχία* — είναι νόμος τής απαλλαγμένης από τά προνόμια αστικής κοινωνίας (182-183) [130].

* — δέν άντιλαμβάνεται τή γενική άντίφαση τής συνταγματικότητας. “Η Σύντ.

...C) ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΤΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ
ΜΕ ΤΗ ΓΑΛΛΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

«‘Ωστόσο, οί ιδέες — ὁ Μάρξ ἀναφέρει ἀπόσπασμα τοῦ Μπάουερ — πού γεννήθηκαν ἀπὸ τὴ γαλλικὴ ἐπανάσταση, δὲν ξεπερνοῦσαν τὰ ὄρια ἐκείνης τῆς *τάξης πραγμάτων*, πού ἡ ἐπανάσταση ἤθελε νὰ ἀνατρέψει μὲ τὴ βία».

Οἱ *ιδέες* δὲν μποροῦν ποτέ νὰ ξεπεράσουν τὰ ὄρια τῆς παλιᾶς παγκόσμιας τάξης πραγμάτων: σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις μποροῦν νὰ ξεπεραστοῦν μόνο τὰ ὄρια τῶν *ιδεῶν* τῆς παλιᾶς παγκόσμιας τάξης πραγμάτων. Γενικά οἱ *ιδέες* *τίποτε* δὲν μποροῦν νὰ *πραγματοποιήσουν*. Γιὰ τὴν *πραγματοποίηση* τῶν *ιδεῶν* ἀπαιτοῦνται ἄνθρωποι, πού θὰ πρέπει νὰ *χρησιμοποιήσουν* ἐμπρακτικὴ δύναμη» (186) [132].

Ἡ γαλλικὴ ἐπανάσταση γέννησε τὶς *ιδέες* τοῦ κομμουνισμοῦ (Μπαμπέφ), οἱ ὁποῖες κάτω ἀπὸ μιά συνεπὴ ἐπεξεργασία περιεῖχαν τὴν *ιδέα* τῆς νέας *Weltzustands* *.

Ὅσοναφορᾶ τὰ λόγια τοῦ Μπάουερ ὅτι τὸ κράτος πρέπει νὰ χαλιναγωγεῖ τὰ χωριστὰ ἐγωιστικὰ ἄτομα, ὁ Μάρξ λέει (188-189) [133-134] ὅτι τὰ μέλη τῆς ἀστικῆς κοινωνίας στὴν οὐσία δὲν εἶναι καθόλου ἄτομα, ἀλλὰ μόνο φαντάζονται τέτιον τὸν ἑαυτὸ τους, γιατί δὲν ἐξουσιάζουν τὸν ἑαυτὸ τους σάν ἄτομα, ἀλλὰ ἐξαρτιῶνται ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, οἱ ἀνάγκες τους κάθε στιγμὴ τοὺς θέτουν κάτω ἀπ’αυτὴ τὴν ἐξάρτηση.

«Ἔτσι, ἡ *φυσικὴ ἀναγκαιότητα*, οἱ *ιδιότητες* τῆς *ἀνθρώπινης φύσης*, μὲ ὁποιαδήποτε μορφή ἀλλοτριώσεως κι’ ἂν ἐμφανίζονται, τὸ *συμφέρον* — αὐτὰ εἶναι ἐκεῖνα πού συνδέουν τὰ μέλη τῆς ἀστικῆς κοινωνίας μεταξὺ τους. *Πραγματικὸς* δεσμός μεταξὺ τους δὲν εἶναι ἡ *πολιτικὴ* ζωὴ, ἀλλὰ ἡ *ἀστικὴ* ζωὴ... Μόνο ἡ *πολιτικὴ προκατάληψη* εἶναι ἀκόμη στὰ χρόνια μας ἰκανὴ νὰ φαντάζεται ὅτι τὸ κράτος εἶναι ὑποχρεωμένο νὰ στερεώνει τὴν ἀστικὴ ζωὴ, ἐνῶ, ἀπεναντίας, στὴν *πραγματικότητα* ἡ ἀστικὴ ζωὴ στερεώνει τὸ κράτος» (189) [134].

Ὁ Ροβεσπιέρος, ὁ Σαίν-Ζύστ καὶ τὸ κόμμα τους χάθηκαν, γιατί μπέρδευαν τὴν ἀρχαία, ρεαλιστικὰ-δημοκρατικὴ κοινωνία πού στηριζόταν στὴ δουλεία μὲ τὸ σύγχρονο πνευματοκρατικό-δημοκρατικὸ ἀντιπροσωπευτικὸ κράτος πού στηρίζεται στὴν ἀστικὴ κοινωνία. Ὁ Σαίν-Ζύστ πρὶν νὰ ἐκτελεστεῖ ἔδειξε τὸν πίνακα (Tabelle τὴν ἀφίσσα; τὴν ἀναρτημένη) *τῶν δικαιωμά-*

* — παγκόσμιας τάξης πραγμάτων. Ἡ Σύντ.

των τοῦ ἀνθρώπου καί εἶπε: „C'est pourtant moi qui ai fait cela“*. «Ἀκριβῶς σ'αὐτό τόν πίνακα διακηρύσσονταν τά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου, πού τόσο δέν μπορεῖ νά εἶναι ἄνθρωπος τῆς ἀρχαίας δημοκρατίας, ὅσο δέν μποροῦν νά θεωροῦνται ἀρχαῖες οἱ οἰκονομικές καί βιομηχανικές σχέσεις αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου» (192) [136].

Στήν 18η Μπρυμαίρ¹⁷ λάφυρα τοῦ Ναπολέοντα δέν ἦταν τό ἐπαναστατικό κίνημα, ἀλλά ἡ φιλελεύθερη ἀστική τάξη. Μετά τήν πτώση τοῦ Ροβεσπιέρου, τήν περίοδο τοῦ Διευθυντηρίου ἀρχίζει μιὰ στερημένη ἐξαρσης πραγματοποίηση τῆς ἀστικῆς κοινωνίας: Sturm und Drang** γιά ἐμπορικές ἐπιχειρήσεις, Ἰλιγγος (Taumel) τῆς νέας ἀστικῆς τάξης. «Ἡ πραγματική ἀνάπτυξη τοῦ γαλλικοῦ ἐδάφους, πού ἡ φεουδαρχική δομή του συντρίφτηκε ἀπό τό σφυρί τῆς ἐπανάστασης καί τό ὅποιο τώρα οἱ πολυάριθμοι νέοι ἰδιοκτῆτες τό ὑπόβαλαν σέ ὀλόπλευρη καλλιέργεια μέσα στά πρῶτα κιάλας ξεσπάσματα τῆς πυρετώδους δράσης. Οἱ πρῶτες κινήσεις τῆς ἀπελευθερωμένης βιομηχανίας — νά ποιῆς ἦταν μερικές ἀπό τίς ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς τῆς μόλις νεογεννημένης ἀστικῆς κοινωνίας» (192-193) [136-137].

VI ΚΕΦΑΛΑΙΟ. Ἡ ΑΠΟΛΥΤΗ ΚΡΙΤΙΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ
Ἡ Ἡ ΚΡΙΤΙΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΟ ΠΡΟΣΩΠΟ ΤΟΥ κ. ΜΠΡΟΥΝΟ

...3) Ἡ ΤΡΙΤΗ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ ΤΗΣ ΑΠΟΛΥΤΗΣ
ΚΡΙΤΙΚΗΣ...

d) ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΤΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ
ΜΕ ΤΟ ΓΑΛΛΙΚΟ ΥΛΙΣΜΟ
(195-211) [138-148]

|| Αὐτό τό κεφάλαιο (§ d στό 3ο μέρος τοῦ VI κεφαλαίου) εἶναι ἓνα ἀπό τά πολυτιμότερα τοῦ βιβλίου. Ἐδῶ δέν ὑπάρχει καθόλου ἐκείνη ἡ κατά λέξη κριτική, ἀλλά μιὰ πλήρης θετική ἐκθεση. Τό κεφάλαιο αὐτό εἶναι ἓνα σύντομο δοκίμιο τῆς ἱστορίας τοῦ γαλλικοῦ ὕλισμου. Ἐδῶ θά ἔπρεπε νά ἀντιγραφεῖ ὀλόκληρο τό κεφάλαιο ἀπό τήν ἀρχή ὡς τό τέλος, περιορίζομαι ὁμως σέ μιὰ σύντομη περίληψη τοῦ περιεχομένου του. ||

* — «Κι'ὁμως, ἐγώ ἤμουν πού τό ἐφτιαξα αὐτό». Ἡ Σύντ.

** — ἐφοδος καί ὀρμή. Ἡ Σύντ.

‘Ο γαλλικός Διαφωτισμός του 18ου αιώνα και ο γαλλικός ύλισμός δέν είναι μόνο μία πάλη ένάντια στους ύπάρχοντες πολιτικούς θεσμούς, μά επίσης είναι και μία άνοιχτή πάλη ένάντια στη μεταφυσική του 17ου αιώνα, συγκεκριμένα: ένάντια στη μεταφυσική του Ντεκάρτ, του Μαλεμπράνς, του Σπινόζα και του Λάιμπνιτς. «‘Η φιλοσοφία αντιπαρατέθηκε στη μεταφυσική, έτσι όπως ο Φόουερμπαχ αντιπάρθεσε τή νηφάλια φιλοσοφία στην παραζαλισμένη θεωρητικολογία κατά τήν πρώτη άποφασιστική του επίθεση ένάντια στον Χέγγελ» (196) [139].

‘Η μεταφυσική του 17ου αιώνα, συντριμμένη από τον ύλισμό του 18ου αιώνα, βρήκε νικηφόρα και γεμάτη περιεχόμενο (gehaltvolle) άποκατάσταση στη γερμανική φιλοσοφία και κυρίως στη θεωρητική γερμανική φιλοσοφία του 19ου αιώνα. ‘Ο Χέγγελ συνένωσε μέ μεγαλοφυία τή γερμανική φιλοσοφία μέ όλη τή μεταφυσική και τό γερμανικό ιδεαλισμό και θεμελίωσε ein metaphysisches Universalreich*. Μετά άπ’ αυτό έπακολούθησε ξανά ή «επίθεση ένάντια στη θεωρητική μεταφυσική και γενικά ένάντια σέ κάθε μεταφυσική. ‘Η μεταφυσική θά ήττηθεί μία για πάντα από τον ύλισμό, που χάρη στη δουλιά τής ίδιας τής θεωρίας έφτασε στην άρτιότητά του και συνταυτίζεται μέ τον ούμανισμό. Και όπως ο Φόουερμπαχ έγινε έκφραστής του ύλισμού, που συνταυτίζεται μέ τον ούμανισμό στο θεωρητικό τομέα, έτσι και ο γαλλικός και ο άγγλικός σοσιαλισμός και κομμουνισμός έγιναν έκφραστές αυτού του ύλισμού στο πεδίο τής πράξης» (196-197) [139].

‘Υπάρχουν δυό κατευθύνσεις του γαλλικού ύλισμού: 1) από τον Ντεκάρτ, 2) από τον Λόκ. ‘Η τελευταία mündet direkt in den Socialismus** (197) [139].

‘Η πρώτη κατεύθυνση, ο μηχανιστικός ύλισμός, μετατρέπεται στη γαλλική φυσιογνωσία.

‘Ο Ντεκάρτ στη φυσική του άνακηρύσσει τήν ύλη μοναδική ούσία. ‘Ο γαλλικός μηχανιστικός ύλισμός παίρνει τή φυσική του Ντεκάρτ και πετάει στην άκρη τή μεταφυσική του.

«‘Ο γιατρός Λερούά θέτει τις βάσεις αυτής τής Σχολής, που φτάνει στο άποκορύφωμά της μέ τό γιατρό Καμπανίς και μέ τό κέντρο τής Σχολής τό γιατρό Λαμετρί».

* — ένα μεταφυσικό ολοκληρωμένο βασίλειο. ‘Η Σύντ.

** — οδηγεί κατευθείαν προς τό σοσιαλισμό. ‘Η Σύντ.

‘Ο Ντεκάρτ ζούσε ακόμη, όταν ο *Leroy* μετέφερε τή μηχανική σύσταση του ζώου στον άνθρωπο, ανακήρυξε τή ψυχή *modus*’ του σώματος και τίς ιδέες, μηχανικές κινήσεις (198) [140]. ‘Ο *Leroy* νόμιζε μάλιστα ότι ο Ντεκάρτ έκρυψε τήν πραγματική του γνώμη. ‘Ο Ντεκάρτ διαμαρτυρήθηκε.

Στά τέλη του 18ου αιώνα ο *Καμπανίς* ολοκλήρωσε τόν *καρτεσιανό ύλισμό* στο βιβλίο „*Rapports du physique et du morale de l’homme*“¹⁸.

‘Από τήν πρώτη στιγμή τής ύπαρξής της ή μεταφυσική του 17ου αιώνα είχε αντίπαλό της τόν ύλισμό. ‘Ο Ντεκάρτ—*Γκασεντί*, αναγεννητής του επικουρικού ύλισμού¹⁹, στήν ‘Αγγλία — ο *Χόμπς*.

‘Ο Βολταίρος (199) [140] πρόσεξε ότι ή άδιαφορία των γάλλων του 18ου αιώνα προς τίς ιησουϊτικές και τίς άλλες διαμάχες είχε προκληθεί όχι τόσο από τή φιλοσοφία, όσο από τίς οικονομικές λοβιτούρες του *Law*. ‘Η θεωρητική κίνηση προς τόν ύλισμό έξηγείται από τήν πρακτική *Gestaltung** τής τοτινης γαλλικής ζωής. Οί ύλιστικές θεωρίες άντιστοιχοϋσαν στήν ύλιστική πράξη.

‘Η μεταφυσική του 17ου αιώνα (Ντεκάρτ, Λάιμπνιτς) ήταν ακόμη συνδεμένη μέ θετικό (positivem) περιεχόμενο. “Εκανε ανακαλύψεις στά μαθηματικά, στή φυσική κ.ά. Τό 18ο αιώνα οί θετικές έπιστήμες άποχωρίστηκαν και ή μεταφυσική *was fad geworden***.

Τή χρονιά του θανάτου του Μαλεμπράνς γεννήθηκαν ο ‘Ελβέτιος και ο Κοντιγάκ (199-200) [141].

‘Ο *Pierre Bayle* μέ όπλο του τό σκεπτικισμό²⁰ υπέσκαψε θεωρητικά τή μεταφυσική του 17ου αιώνα. Κυρίως ανασκεύαζε τόν Σπινόζα και τόν Λάιμπνιτς. Διακήρυξε τήν άθειστική κοινωνία. ‘Ο Bayle ήταν ό „τελευταίος μεταφυσικός μέ τήν έννοια του 17ου αιώνα και ό πρώτος φιλόσοφος μέ τήν έννοια του 18ου αιώνα“ (200-201) [142] (λόγια ενός γάλλου συγγραφέα).

Σ’αυτή τήν άρνητική ανασκευή χρειαζόταν ένα θετικό, άντιμεταφυσικό σύστημα. Αυτό τό έδωσε ο *Λόκ*.

‘Ο ύλισμός είναι γιός τής Μεγάλης Βρετανίας. ‘Ο σχολαστικός της *Duns Scotus* έθεσε ήδη τό έρώτημα στον έαυτό του:

* — διαμόρφωση. ‘Η *Σύντ.*

** — έγινε κοινότοπη. ‘Η *Σύντ.*

«δέν είναι άραγε ικανή ή ύλη νά σκέπτεται;». Ήταν νομιναλιστής. Ο νομιναλισμός είναι γενικά ή πρώτη έκφραση του ύλισμου²¹.

Πραγματικός γενάρχης του άγγλικού ύλισμου είναι ο Βάκων. («Ή από τίς φυσικές ιδιότητες τής ύλης ή πρώτη καί ή πιό σημαντική είναι ή κίνηση, όχι μόνο σάν μηχανική καί μαθηματική κίνηση, αλλά ακόμη περισσότερο σάν επιδίωξη, σάν ζωογόνο πνεύμα, σάν ένταση, σάν πόνος (Qual) ...τής ύλης» — 202 [142].)

«Ο ύλισμός του Βάκωνα, του πρώτου ιδρυτή του, κρύβει ακόμη μέσα του σέ άπλοική μορφή τά έμβρυα τής όλόπλευρης ανάπτυξης. Ή ύλη μέ τήν ποιητική-αίσθητική της άκτινοβολία χαμογελάει στον κάθε άνθρωπο».

Στόν Χόμπς ο ύλισμός γίνεται *μονόπλευρος* *menschenfeindlich*, *mechanisch**. Ο Χόμπς συστηματοποίησε τόν Βάκωνα, όμως δέν θεμελίωσε (*begündet*) άκριβέστερα τή βασική του άρχή: τήν προέλευση τών γνώσεων καί τών ιδεών από τόν κόσμο τών αισθημάτων (*Sinnenwelt*) — σελ. 203 [143].

Όπως ο Χόμπς σύντριψε τίς *αθεϊστικές* προλήψεις του ύλισμου του Βάκωνα έτσι καί οί Collins, Dodwell, Coward, Hartley, Priestley etc. σύντριψαν τά τελευταία θεολογικά όρια τής αισθησιαρχίας²² του Λόκ.

Ο *Κοντιγκάκ* έστρεψε τήν αισθησιαρχία του Λόκ ένάντια στή μεταφυσική του 17ου αιώνα, δημοσίευσε μιá ανασκευή τών συστημάτων τών Ντεκάρτ, Σπινόζα, Λάμπνιτς καί Μαλεμπράνς²³.

Οί γάλλοι „έκπολίτισαν“ (205) [144] τόν ύλισμό τών άγγλων.

Στόν *Έλβέτιο* (πού ξεκινάει επίσης από τόν Λόκ) ο ύλισμός παίρνει καθαυτό γαλλικό χαρακτήρα.

Ο *Lametrie* — συνένωση του καρτεσιανού καί του άγγλικού ύλισμου.

Ο *Robinet* — είναι πιό πολύ συνδεμένος μέ τή μεταφυσική.

«Όπως ο *καρτεσιανός* ύλισμός ένσωματώνεται *κυριολεκτικά* στή *φυσιογνωσία*, έτσι καί ή άλλη κατεύθυνση του γαλλικού ύλισμου ένσωματώνεται άμεσα στό *σοσιαλισμό* καί τόν *κομμουνισμό*» (206) [145].

Δέν υπάρχει τίποτε πιό εύκολο από τό νά καταλήξεις από τά πρώτα έπιχειρήματα του ύλισμου στό σοσιαλισμό (ανάδιοργά-

* — έχθρικός στον άνθρωπο, μηχανιστικός. Ή *Σύντ.*

νωση του αισθησιακού κόσμου — σύνδεση του ατομικού με το γενικό συμφέρον — εξάλειψη των κοινωνικών Geburtsstätten* του εγκλήματος κτλ.).

‘Ο Φουριέ ξεκινάει απευθείας από τη διδασκαλία των γάλλων υλιστών. Οί μαμπεφικοί ήταν χυδαίοι, καθυστερημένοι υλιστές²⁴. ‘Ο Μπένθαμ βασίζει το σύστημά του στην ηθική του ‘Ελβέτιου, ενώ ο ‘Οουεν ξεκινάει από το σύστημα του Μπένθαμ για να θεμελιώσει τον αγγλικό κομμουνισμό. ‘Ο Καμπέ φέρνει τις κομμουνιστικές ιδέες από την ‘Αγγλία στη Γαλλία (populärste wenn auch flachste** εκπρόσωπος του κομμουνισμού) 208 [146]. „Πιό επιστημονικοί“ είναι οι *Dézamy, Gay* κ.ά., που αναπτύσσουν τη διδασκαλία του υλισμού σάν διδασκαλία του πραγματικού ούμανισμού.

Στίς σελ. 209-211 [147-148] ο Μάρξ παραθέτει (μέ μικρά στοιχεία σέ δυό σελίδες) περικοπές από τους *Helvétius, Holbach* και *Bentham*, για να αποδείξει τη σχέση του υλισμού του 18ου αιώνα μέ τον αγγλικό και γαλλικό κομμουνισμό του 19ου αιώνα.

‘Από τίς επόμενες παραγράφους άξίζει να σημειωθεί ή παρακάτω περικοπή:

«‘Η διαμάχη ανάμεσα στόν *Στράους* και στόν *Μπάουερ* για την ουσία και την αυτοσυνείδηση είναι διαμάχη μέσα στά πλαίσια τής χεγγελιανής θεωρίας. Στο σύστημα του Χέγγελ υπάρχουν τρία στοιχεία: ή σπινοζική ουσία, ή φικτεϊκή αυτοσυνείδηση και ή χεγγελιανή αναγκαία-άντιφατική ένότητα, των δυό στοιχείων — τό άπόλυτο πνεύμα. Τό πρώτο στοιχείο είναι ή μεταφυσικά μεταμφιεσμένη φύση στην απόσπασή της από τόν άνθρωπο, τό δεύτερο — τό μεταφυσικά μεταμφιεσμένο πνεύμα στην απόσπασή του από τή φύση, τό τρίτο ή μεταφυσικά μεταμφιεσμένη ένότητα των δυό στοιχείων, ό πραγματικός άνθρωπος και τό πραγματικό ανθρώπινο γένος» (220) [154], και τό επόμενο έδάφιο μέ τήν αξιολόγηση του Φόουερμαχ:

«Και ό *Στράους* και ό *Μπάουερ* εφάρμοσαν μέ πολλή συνέπεια τό σύστημα του Χέγγελ στη θεολογία. ‘Ο πρώτος πήρε σάν άφετηρία τό σπινοζισμό, ό δεύτερος — τό φικτεϊσμό. Και οι δυό έκαναν κριτική στόν Χέγγελ, άφου τό καθένα από τά παραπάνω

* — πηγών. ‘Η Σύντ.

** — ό πιό λαϊκός, άν και ό πιό ρηχός. ‘Η Σύντ.

δυό στοιχεῖα *ἀλλοιώνεται* στὸν Χέγγελ μὲ τὴν εἰσβολή τοῦ ἄλλου, ἐνῶ αὐτοὶ ἔφεραν τὸ καθένα ἀπ' αὐτὰ τὰ στοιχεῖα ὡς τὴ *μονόπλευρη*, δηλαδή, ὡς τὴ συνεπή του ἐξέλιξη. — Γι' αὐτὸ καὶ οἱ δυὸ στὴν κριτικὴ τους ξεπερνοῦν τὰ *πλαίσια* τῆς φιλοσοφίας τοῦ Χέγγελ, ταυτόχρονα ὁμως καὶ οἱ δυὸ συνεχίζουν νὰ παραμένουν *μέσα στὰ πλαίσια* τῆς θεωρίας του καὶ ὁ καθένας ἀπ' αὐτοὺς ἀποδείχεται ἐκπρόσωπος μόνο τῆς *μῆς* πλευρᾶς τοῦ συστήματός του. Μόνο ὁ *Φόνερμπαχ* τὴν ὀλοκληρώνει καὶ κριτικᾶρει τὸν Χέγγελ, ξεκινώντας ἀπὸ τὴ *χεγγελιανὴ ἄποψη*. Μόνο ὁ Φόνερμπαχ, ἀνάγοντας τὸ μεταφυσικὸ *ἀπόλυτο* πνεῦμα ὡς τὸν «*πραγματικὸ ἄνθρωπο πάνω στὴ βάση τῆς φύσης*», ὀλοκληρώσε τὴν *κριτικὴ τῆς θρησκείας* καὶ ταυτόχρονα χάραξε πολὺ ἐντεχνα τὰ βασικὰ γνωρίσματα τῆς *κριτικῆς τῆς χεγγελιανῆς θεωρίας*, ἐπομένως, καὶ *κάθε μεταφυσικῆς γενικᾶς*» (220-221) [154].

Ὁ Μάρξ εἰρωνεύεται τὴ „θεωρία τῆς αὐτοσυνειδήσεως“ τοῦ Μπάουερ γιὰ τὸν ἰδεαλισμὸ τῆς (σοφισμοὶ τοῦ ἀπόλυτου ἰδεαλισμοῦ — 222 [155]), δείχνει ὅτι αὐτὸ εἶναι μιά παράφραση ἀπὸ τὸν Χέγγελ, παραθέτει ἀποσπάσματα ἀπὸ τὴ „*Φαινομενολογία*“ του καὶ τίς κριτικὲς παρατηρήσεις τοῦ *Φόνερμπαχ* (ἀπὸ τὴ „*Philosophie der Zukunft*“²⁵, σελ. 35, ὅτι ἡ φιλοσοφία ἀρνεῖται — *negiert* — „τὸ ὕλικα αἰσθητό“, ὅπως ἡ θεολογία ἀρνεῖται τὴ „δηλητηριασμένη ἀπὸ τὸ προπατορικὸ ἁμάρτημα φύση“).

Τὸ ἐπόμενο κεφάλαιο (VII) ἀρχίζει πάλι μὲ μιά ἀνιαρὴ καὶ στρεψόδικη κριτικὴ [I], σελ. 228-235 [159-164]. Στὴν § 2 — ὑπάρχει μιά ἐνδιαφέρουσα περικοπὴ.

Ὁ Μάρξ παραθέτει ἀπὸ τὴ „Φιλολογικὴ Ἐφημερίδα“ τὸ γράμμα ἑνὸς „ἐκπροσώπου τῆς μάζας“, πού ἀπαιτεῖ τὴ μελέτη τῆς πραγματικότητας, τῆς φυσιογνωσίας, τῆς βιομηχανίας (236) [164] καὶ ὁ ὁποῖος ἐξυβρίστηκε γι' αὐτὸ ἀπὸ τὴν „κριτικὴ“:

«Ἡ μήπως (!) νομίζετε» — ἀναφωνοῦσαν οἱ „κριτικοί“ ἐνάντια σ' αὐτὸν τὸν ἐκπρόσωπο τῆς μάζας — «ὅτι ἡ γνώση τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητας τελείωσε πιά; Ἡ μήπως (!) Σᾶς εἶναι γνωστὴ ἔστω καὶ μιά ἱστορικὴ περίοδος πού νὰ ἔχει ἦδη πραγματικὰ γνωσθεῖ;»

«Ἡ μήπως ἡ κριτικὴ κριτικὴ νομίζει» — ἀπαντᾷ ὁ Μάρξ — «ὅτι ἔχει φτάσει ἔστω ὡς τὴν *ἀρχή* μόνο τῆς γνώσεως τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητας, ἀποκλείοντας ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ

No-
ta-
be-
ne

κίνηση τή θεωρητική καί πρακτική σχέση τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τή φύση, τή φυσιογνωσία καί τή βιομηχανία; Ἡ μήπως νομίζει ἡ κριτική ὅτι γνώρισε πραγματικά μιὰ οποιαδήποτε ἱστορική περίοδο χωρὶς, λογουχάρη, νά γνωρίσει τή βιομηχανία αὐτῆς τῆς περιόδου, τόν ἄμεσο τρόπο παραγωγῆς τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς; Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ πνευματοκρατική, ἡ *θεολογική* κριτική κριτική γνωρίζει — γνωρίζει, τουλάχιστον στή φαντασία της — μόνο τίς πολιτικές, τίς λογοτεχνικές καί τίς θεολογικές ξακουστές πράξεις τῆς ἱστορίας. Καί ὅπως χωρίζει τή σκέψη ἀπό τά αἰσθήματα, τήν ψυχή ἀπό τό σῶμα, τόν ἴδιο τόν ἑαυτὸ της ἀπό τόν κόσμο, κατὰ τόν ἴδιο τρόπο ἡ κριτική ξεκόβει τήν ἱστορία ἀπό τή φυσιογνωσία καί τή βιομηχανία καί δέν βλέπει τή μητρική ἀγκαλιά τῆς ἱστορίας μέσα στήν ἀξεστη *ὕλική* παραγωγή πάνω στή γῆ, ἀλλά μέσα στά σκοτεινά καί συννεφιασμένα στρώματα τοῦ οὐρανοῦ» (238) [165-166].

Ἡ κριτική ἀποκάλεσε αὐτόν τόν ἐκπρόσωπο τῆς μάζας μέ τό ὕβριστικό — *massenhafter Materialist** (239) [166].

«Ἡ κριτική τῶν γάλλων καί τῶν ἄγγλων δέν προέρχεται ἀπό καμιά προσωπικότητα ἀφηρημένη τοῦ ἐπέκεινα κόσμου, πού βρίσκεται ἔξω ἀπό τήν ἀνθρωπότητα, εἶναι μιὰ *πραγματική ἀνθρώπινη δράση* ατόμων, πού εἶναι δραστήρια μέλη τῆς κοινωνίας καί πού σάν ἄνθρωποι ὑποφέρουν, αἰσθάνονται, σκέπτονται καί ἐνεργοῦν. Γι' αὐτό τό λόγο ἡ κριτική τους εἶναι ταυτόχρονα διαποτισμένη ἀπό τήν πράξη, ὁ κομμουνισμός τους εἶναι ἕνας τέτιος σοσιαλισμός, ὅπου ὑποδείχνουν πρακτικά, χειροπιαστά μέτρα, ὅπου βρίσκει τήν ἔκφρασή της ὄχι μόνο ἡ σκέψη τους, ἀλλά ἀκόμη πιό πολύ ἡ πρακτική τους δράση. Γι' αὐτό ἡ κριτική τους εἶναι ζωντανή, πραγματική κριτική τῆς ὑπάρχουσας κοινωνίας, εἶναι γνώση τῶν αἰτιῶν τῆς «παρακμῆς»» (244) [169].

||“Ὅλο τό VII κεφάλαιο 228-257 [159-178], ἐκτός ἀπό τίς περι-

κοπές πού ἀναφέραμε, περιέχει μόνο τίς πιό ἀπίθανες λεπτολόγες ἐπικρίσεις, τήν εἰρωνεία, τό ψάρεμα καί τῶν ἐλάχιστων ἀντιφάσεων, τήν κοροϊδία ὄλων τῶν εἰδῶν κουταμάρας πού ὑπάρχουν στή „Φιλολογική Ἐφημερίδα“ κ.ἄ.||

Στό κεφάλαιο VIII (258-333 [179-228]) — ἔχουμε τήν § γιά τήν

* — μαζικοφανῆς ὕλιστής. Ἡ Σύντ.

„κριτική μετατροπή του χασάπη σέ σκύλο“ — και παρακάτω για τό Fleur de Marie του *Εὐγένιου Σύ* (πρέπει νά είναι μυθιστόρημα μ' αὐτό τόν τίτλο ἢ ἕνας ἀπό τούς ἥρωες κάποιου μυθιστορήματος²⁶) μέ μερικές „ριζοσπαστικές“, ἀλλά χωρίς ἐνδιαφέρον παρατηρήσεις τοῦ Μάρξ. Ἄξιζει μονάχα νά σημειώσουμε τή σελ. 285 X [196-197] — ἕνα ζεύγος παρατηρήσεων γιά τή χεγγελιανή θεωρία τῆς ποινῆς, τή σελ. 296 [203-204] ἐνάντια στήν ὑπεράσπιση τοῦ ἀπομονωτηρίου τῶν φυλακῶν (Cellularsystem), πού κάνει ὁ *Εὐγένιος Σύ*.

((“Ὅπως φαίνεται, ὁ Μάρξ ἐδῶ ἐξεγείρεται ἐνάντια σ' ἐκεῖνο τόν ἐπιφανειακό σοσιαλισμό πού προπαγανδίζει ὁ *Εὐγένιος Σύ* καί πού, ὅπως φαίνεται, ὑποστήριζε ἡ „Φιλολογική Ἐφημερίδα“.)

Ἦ Μάρξ, λογουχάρη, κορόιδευε τόν *Σύ* γιά τήν ἰδέα του νά ἀνταμείψει τήν ἀρετή ἀπό τό κράτος, κατά τόν ἴδιο τρόπο πού τιμωρεῖται τό κακό (σελ. 300-301) [207], ἀκόμη καί συγκριτικός πίνακας justice criminelle καί justice vertueuse! *).

Σελ. 305 - 306 [209-210]: κριτικές παρατηρήσεις ἐνάντια στή „Φαινομενολογία“ τοῦ *Χέγγελ*.

Σελ. 307 [211]: Κάποτε, ὅμως, ὁ *Χέγγελ* στή „Φαινομενολογία“ του δίνει — ἀντίθετα ἀπό τή θεωρία του — *πραγματικό* χαρακτηρισμό τῶν *ἀνθρώπινων* σχέσεων.

Σελ. 309 [212]: Ἦ *ἀγαθοεργία* σάν *Spiel*** τῶν πλουσίων (309 - 310) [212-213].

312-313 [214]: Τά τσιτάτα ἀπό τόν *Φορριέ* γιά τήν ταπεινώση τῆς γυναίκα, εἶναι πολύ ἀνάγλυφα²⁷ contra στίς μετριοπαθεῖς ἀρχές τῆς „κριτικῆς“ καί τοῦ *Ροϋντολφ* — ἥρωα τοῦ *Εὐγένιου Σύ*;

X «Σύμφωνα μέ τή γνώμη τοῦ *Χέγγελ*, τιμωρία εἶναι ἡ καταδίκη πού ὁ ἐγκληματίας ἀπαγγέλλει στόν ἑαυτό του. Ἦ *Κάντ* ἀνέπτυξε πῶς ἐκτεταμένα αὐτή τή θεωρία. Στόν *Χέγγελ* αὐτή ἡ θεωρία εἶναι τό *θεωρητικό κάλυμμα* τοῦ ἀρχαίου *jus talionis****, πού ὁ *Κάντ* τό ἀνέπτυξε σάν τή *μοναδική νομική*

* — τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης καί τῆς ἀγαθοεργοῦς δικαιοσύνης! Ἦ *Σύντ*.

** — *τέρψη*. Ἦ *Σύντ*.

*** — *δικαιώματος τῆς ταυτόσημης νέμεσης*. Ἦ *Σύντ*.

θεωρία τῆς τιμωρίας. Στόν Χέγγελ ἡ αὐτοκαταδίκη τοῦ ἐγκληματία παραμένει μόνο «*ιδέα*», θεωρητική ἐρμηνεία τῶν συνηθισμένων ἐμπειρικῶν ποινικῶν τιμωριῶν. Γι' αὐτό τήν ἐκλογή τοῦ εἴδους τῆς τιμωρίας τήν ἀφήνει στό κάθε δοσμένο στάδιο ἐξέλιξης τοῦ κράτους, δηλ. ἀφήνει τήν τιμωρία τέτια πού ὑπάρχει. Σ' αὐτό ἀκριβῶς ὁ Χέγγελ εἶναι μεγαλύτερος κριτικός ἀπ' ὅ,τι ὁ κριτικός μμητισμός του. Ἡ θεωρία αὐτή τῆς τιμωρίας, πού στόν ἐγκληματία ἀναγνωρίζει ταυτόχρονα καί τόν *ἄνθρωπο*, μπορεῖ νά τό κάνει αὐτό μόνο στήν *ἀφηρημένη* ἔννοια, στή φαντασία καί τοῦτο ἀκριβῶς, γιατί ἡ *τιμωρία* καί ὁ *ἐξαναγκασμός* ἔρχονται σέ ἀντίθεση μέ τόν *ἀνθρώπινο* τρόπο ἐνεργειῶν. Ἐκτός ἀπ' αὐτό ἡ πρακτική ἐφαρμογή μιᾶς τέτιας θεωρίας θά ἀποδειχνόταν ἀδύνατη. Τή θέση τοῦ ἀφηρημένου νόμου θά τήν ἔπαιρνε ἡ καθαρά ὑποκειμενική αὐθαιρεσία, γιατί ἀπό τήν κρίση τῶν ἐπίσημων «ἀξιότιμων καί εὐπρεπῶν» προσώπων θά ἐξαρτιόταν μέ τί τρόπο στήν κάθε ξεχωριστή περίπτωση θά συμφωνήσει ἡ τιμωρία μέ τήν προσωπικότητα τοῦ ἐγκληματία. Ὁ Πλάτων ἤδη καταλάβαινε ὅτι ὁ *νόμος* πρέπει νά εἶναι μονόπλευρος καί ὅτι πρέπει νά *ἀφαιρεῖται* ἀπό τήν ἀτομικότητα. Ἀντίθετα, στίς *ἀνθρώπινες* σχέσεις ἡ τιμωρία *πραγματικά* δέν θά εἶναι τίποτε παραπάνω ἀπό τήν καταδίκη πού ἀπαγγέλλει ὁ φταίχτης στόν ἑαυτό του. Δέν θά ἔρθει σέ κανενός τό μυαλό ἡ *ιδέα* νά πείσει τόν φταίχτη ὅτι ἡ *ἐξωτερική βία*, πού ἐφαρμόζεται ἐπάνω του ἀπό τοὺς ἄλλους, εἶναι βία πού ἐφαρμόζει ὁ ἴδιος στόν ἑαυτό του. Ἀντίθετα, τοὺς φυσικούς του σωτήρες ἀπ' αὐτή τήν τιμωρία πού ὁ ἴδιος ἐπέβαλε στόν ἑαυτό του, θά τοὺς βρῖσκει στοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, δηλαδή, ἡ σχέση θά εἶναι ἐντελῶς ἀντίθετη» (285-286) [196-197].

«Τό μυστικό αὐτῆς» (305) [209] (πιό πάνω ὑπάρχει τσιτάτο ἀπό τά „Anekdotas“²⁸) «τῆς μπαουερικῆς τόλμης τό ἀποτελεῖ ἡ *χεγγελιανή «Φαινομενολογία»*. Μιά καί ὁ Χέγγελ στή «Φαινομενολογία» τοποθετεῖ στή θέση τοῦ *ἀνθρώπου* τήν αὐτοσυνείδηση, τότε ἡ πιό *ποικιλόμορφη* ἀνθρώπινη πραγματικότητα παρουσιάζεται ἐδῶ μόνο σάν *μιᾶ καθορισμένη* μορφή αὐτοσυνείδησης, σάν *προσδιορισμός τῆς αὐτοσυνείδησης*. Ἀλλά ὁ γυμνός προσδιορισμός τῆς αὐτοσυνείδησης εἶναι *μιᾶ «καθαρή κατηγορία»*, *μιᾶ γυμνή «σκέψη»*, πού ἐγώ συνεπῶς μπορῶ καί νά τήν καταργήσω

στήν «καθαρή» νόηση και νά τήν υπερνικήσω μέ τήν καθαρή νόηση. Στή «Φαινομενολογία» τοῦ Χέγγελ ἀφήνονται ἄθικτες οἱ *ὕλικές, αἰσθησιακές καί ἐμπράγματα* βάσεις τῶν διαφόρων ἀλλοτριωμένων μορφῶν τῆς ἀνθρώπινης αὐτοσυνείδησης καί ὅλο αὐτό τό καταστρεπτικό ἔργο εἶχε σάν ἀποτέλεσμά του τήν *πιό συντηρητική φιλοσοφία* [Sic!*], γιατί μιά παρόμοια ἄποψη φαντάζεται ὅτι υπερνίκησε τόν *ἐμπράγματο*, αἰσθησιακά-πραγματικό *κόσμο*, μιά καί τόν μετέτρεψε σέ «νοητικό πράγμα», σέ *καθαρό προσδιορισμό τῆς αὐτοσυνείδησης* καί τώρα τόν ἐχθρό πού ἔγινε *αἰθέριος* μπορεῖ νά τόν διαλύσει μέσα στόν «*αἰθέρα τῆς καθαρῆς νόησης*». Γι' αὐτό ἡ «Φαινομενολογία» τελειώνει πολύ λογικά μέ τό ὅτι στή θέση ὅλης τῆς ἀνθρώπινης πραγματικότητας βάζει τήν «*ἀπόλυτη γνώση*», — *γνώση* γιατί αὐτό εἶναι ὁ μοναδικός τρόπος ὑπαρξης τῆς αὐτοσυνείδησης, καί ἡ αὐτοσυνείδηση θεωρεῖται σάν μοναδικός τρόπος ὑπαρξης τοῦ ἀνθρώπου, — καί *ἀπόλυτη* γνώση γιατί ἡ αὐτοσυνείδηση γνωρίζει μόνο τόν ἑαυτό της καί δέν στριμώχνεται πιά ἀπό κανένα ἐμπράγματο κόσμο. Ὁ Χέγγελ κάνει τόν *ἄνθρωπο ἄνθρωπο τῆς αὐτοσυνείδησης*, ἀντί νά κάνει τήν αὐτοσυνείδηση *αὐτοσυνείδηση τοῦ ἀνθρώπου* — τοῦ πραγματικοῦ ἀνθρώπου, δηλ. τοῦ ἀνθρώπου πού ζεῖ στόν ἀληθινό, τόν ἐμπράγματο κόσμο καί πού προσδιορίζεται ἀπ' αὐτόν. Ὁ Χέγγελ τοποθετεῖ τόν κόσμο στό *κεφάλι* καί γι' αὐτό τό λόγο μόνο μέσα στό *κεφάλι* μπορεῖ νά ξεπεράσει ὅλα τά ὄρια, γεγονός, φυσικά, πού δέν ἐμποδίζει καθόλου στό νά συνεχίζουν αὐτά νά ὑπάρχουν γιά τήν *κακή αἰσθητικότητα*, γιά τόν *πραγματικό* ἄνθρωπο. Ἐκτός ἀπ' αὐτό γιά τόν Χέγγελ εἶναι ἀναπόφευκτο ὄριο καθετί πού ἐπιβεβαιώνει τή *στενότητα τῆς καθολικῆς αὐτοσυνείδησης* — κάθε αἰσθητικότητα, πραγματικότητα καί ἀτομικότητα τῶν ἀνθρώπων καί τοῦ κόσμου τους. Ὁλητή ἡ «Φαινομενολογία» ἔχει σάν σκοπό της νά ἀποδείξει ὅτι ἡ *αὐτοσυνείδηση* εἶναι ἡ *μοναδική καί καθολική πραγματικότητα*... (306) [210].

...«Τέλος, εἶναι αὐτονόητο ὅτι ἐνῶ ἡ «Φαινομενολογία» τοῦ Χέγγελ, παρά τό θεωρητικό προπατορικό ἀμάρτημά της, δίνει σέ πολλά σημεῖα στοιχεῖα πραγματικῆς ἀξιολόγησης τῶν ἀν-

* — ἔτσι! Ὁ Σύντ.

|| θρώπινων σχέσεων, ό κ. Μπροϋνο και ή παρέα του, αντίθετα, δίνουν μόνο μιá γελοιογραφία χωρίς περιεχόμενο»... (307) [211].

«Έτσι ό Ροϋντολφ, χωρίς νά τό θέλει, διατύπωσε τό μυστικό πού άπό καιρό έχει άποκαλυφθει ότι ή ίδια ή ανθρώπινη άθλιότητα, ή αιώνια έξαθλίωση, ύποχρεωμένη νά δέχεται έλεημοσύνη, πρέπει νά άποτελεϊ *τέρψη* για τήν άριστοκρατία του χρήματος και τήν άριστοκρατία τής μόρφωσης, πρέπει νά ύπάρχει για νά ίκανοποιεί τόν έγωισμό τους, για νά κολακεύει τή ματαιοδοξία τους, για διασκέδαση.

Οί πολυάριθμες φιλανθρωπικές ένώσεις στη Γερμανία, οί πολυάριθμοι φιλανθρωπικοί σύλλογοι στη Γαλλία, οί πολυάριθμες φιλανθρωπικές δονκιχωτικές επιχειρήσεις στην Άγγλία, οί συναυλίες, οί χοροεσπερίδες, τά θεάματα, τά γεύματα προς όφελος των φτωχών, άκόμη και οί έρανοι για τά θύματα των άτυχημάτων — όλα αυτά δέν έχουν κανένα άλλο νόημα» (309-310) [212].

Και ό Μάρξ παραθέτει άπόσπασμα άπό τόν Εϋγένιο Σύ:

«Άχ, μαντάμ! δέν είναι άρκετό νά χορεύει κανείς προς όφελος των φτωχών πολωνών... άς είμαστε ως τό τέλος φιλόανθρωποι... άς πάμε τώρα νά *δειπνήσουμε προς όφελος των φτωχών!*» (310) [213].

Στίς σελ. 312-313 άποσπάσματα άπό τόν *Φουριέ* (ή συζυγική άπιστία — ό καλός τόνος — ή παιδοκτονία άπό τίς άποπλανημένες — ό φαϋλος κύκλος... «Ό βαθμός χειραφέτησης τής γυναίκας είναι τό φυσικό μέτρο τής γενικής χειραφέτησης»... (312) [214]. Ό πολιτισμός μετατρέπει τό κάθε έλάττωμα άπό άπλό σέ σύνθετο, διφορούμενο, ύποκριτικό) και ό Μάρξ συμπληρώνει:

|| «Είναι έντελώς περιττό νά αντιπαραθέτουμε στους συλλογισμούς του Ροϋντολφ τόν άριστοτεχνικό χαρακτηρισμό του *γάμου* πού δίνει ό Φουριέ, όπως και τά έργα τής ύλιστικής ομάδας του γαλλικού κομμουνισμού» (313) [214].

Οί σελ. 313 [215] u. ff. ένάντια στά *πολιτικο-οικονομικά* άπραγματοποίητα σχέδια του *Εϋγένιου Σύ* και του *Ροϋντολφ* (πρέπει νά είναι ό ήρωας του μυθιστορήματος του Σύ;), τά σχέδια για τίς ένώσεις των πλουσίων και των φτωχών και τήν όργάνωση τής εργασίας (τί πρέπει νά κάνει τό κράτος) etc., —

λογουχάρη, άκόμη ή *Armenbank* [7] — b) «Η τράπεζα για τους

φτωχούς», σελ. 314-318 [215-217] = χωρίς τόκο δάνεια στους άνεργους. 'Ο Μάρξ παίρνει τους *ἀριθμούς* του σχεδίου και δείχνει τη μιζέρια τους σέ σύγκριση μέ τή φτώχεια. Καί, ὅπως φαίνεται, ἡ Armenbank δέν εἶναι σέ τίποτε καλύτερη ἀπό τὰ Sparkassen*... δηλαδή *beruht die Einrichtung*** τῆς τράπεζας στή «φανταστική ἀντίληψη ὅτι εἶναι ἀρκετό νά ἀλλάξεις τόν *καταμερισμό* τῆς ἀμοιβῆς γιά τήν ἐργασία, γιά νά μπορέσει ὁ ἐργάτης νά ζήσει στή διάρκεια ὅλου τοῦ χρόνου» (316-317) [217].

Στήν § ἀπό 318-320 [218-219] «*Τό ὑποδειγματικό νοικοκυριό στό Μπούκβαλ*» διαδίδεται τό σχέδιο τοῦ Ροῦντολφ πού περιγράφει τό ὑποδειγματικό νοικοκυριό καί πού τόσο πολύ τό ἐπαίνεσε ἡ „κριτική“. 'Ο Μάρξ τό θεωρεῖ οὐτοπία, γιὰτί σέ ἓνα γάλλο πέφτει κατά μέσο ὄρο μόλις τό 1/4 τοῦ φουντιοῦ*** κρέατος τήν ἡμέρα, μόνο τά 93 frs. τοῦ χρονιάτικου εἰσοδήματος etc., στό σχέδιο δουλεύουν *δυσὸς φορές περισσότερο* ἀπό τό συνηθισμένο etc. etc. ((Δέν εἶναι ἐνδιαφέρον.))

320 [219]: «*Τό μαγικό μέσο, πού μέ τή βοήθειά του ὁ Ροῦντολφ πραγματοποιεῖ ὅλα τά σωτήρια ἔργα του καί τά θαυματουργά γιατροσόφια του, δέν βρίσκεται στά ὠραία του λόγια, ἀλλά στά μετρητά πού διαθέτει. Τέτιοι εἶναι οἱ ἠθικολόγοι, λέει ὁ Φουριέ. Πρέπει νά εἶσαι ἑκατομμυριοῦχος καί νά ἔχεις τή δυνατότητα νά μιμεῖσαι τοὺς ἥρωές τους.*

'Ἡθική εἶναι ἡ „Impuissance, mise en action“²⁹. Κάθε φορά πού αὐτή ἀρχίζει τήν πάλη ἐνάντια σ' ἓνα ὁποιοδήποτε κακό ἡ ἠθική νικιέται. 'Ο Ροῦντολφ ὅμως οὔτε κἀν ἀνυψώνεται ὡς τήν ἄποψη τῆς ἀνεξάρτητης ἠθικῆς, ἡ ὁποία, τουλάχιστον, στηρίζεται στή συναίσθηση τῆς *ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας*. 'Αντίθετα, ἡ δική του ἠθική στηρίζεται στή συναίσθηση τῆς ἀνθρώπινης ἀδυναμίας. 'Ο Ροῦντολφ εἶναι ὁ ἐκπρόσωπος τῆς *θεολογικῆς ἠθικῆς*» (320-321) [219].

...«*Ὅπως στήν πραγματικότητα ὅλες οἱ διαφορές ὅλο καί περισσότερο συγχωνεύονται στή διαφορά ἀνάμεσα στοὺς φτωχοὺς καί στοὺς πλούσιους, ἔτσι καί στήν ἰδέα ὅλες οἱ ἀριστοκρατικές διαφορές μετατρέπονται στήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στό καλό καί στό κακό. Αὐτή ἡ διάκριση εἶναι ἡ τελευταία μορφή πού δίνει ὁ ἀριστοκράτης στίς προλήψεις του»... (323-324) [221].*

* — τά ταμειυτήρια. 'Η *Σύντ.*

** — στηρίζεται τό ἴδρυμα. 'Η *Σύντ.*

*** — φούντι — μονάδα βάρους (= 409,5 γραμμ.) *Σημ. μετ.*

...«'Ο Ρούντολφ δίνει στην κάθε μιά από τίς κινήσεις τής ψυχῆς του μιά αιώνια σπουδαιότητα. Καί γι'αυτό τίς παρακολουθεῖ συνεχῶς καί τίς κρίνει...» (Παραδείγματα). «Αὐτός ὁ ἀξιωματοῦχος κύριος μοιάζει μέ τούς παράγοντες τῆς «*Νέας Ἀγγλίας*», πού θέλουν ἐπίσης νά μεταρρυθμίσουν τόν κόσμο, πραγματοποιοῦν εὐγενικά κατορθώματα καί ὑποβάλλονται σέ παρόμοιους ὑστερικούς παροξυσμούς»... (326) [223].

Δέν ἔχει ἄραγε ἐδῶ ὑπόψη του ὁ Μάρξ τούς ἄγγλους φιλόανθρωπους τόρυδες πού πέρασαν τό νομοσχέδιο γιά 10ωρη ἐργάσιμη μέρα;³⁰

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΤΟΥ ΦΟ·Υ·ΕΡΜΠΑΧ
«ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΥΣΙΑ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ»³¹

Γράφτηκε όχι νωρίτερα από το 1909

*Πρωτοδημοσιεύτηκε το 1930
στη Λενινιστική Συλλογή, τόμ. XII*

5 "Απαντα Λένιν. Τόμος 29

Δημοσιεύεται σύμφωνα με το χειρόγραφο

Λ. ΦΟΥΕΡΜΠΑΧ. ΑΠΑΝΤΑ,
Τ. 8, 1851.
«ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΥΣΙΑ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ»³²

80. R. 807

Ὁ Πρόλογος ἔχει ἡμερομηνία 1.1.51, — ὁ Φούερμαπαχ ἐδῶ μιλάει γιὰ τὰ αἷτια τῆς μὴ συμμετοχῆς του στὴν ἐπανάσταση τοῦ 1848 μέ τὴν «ἐπαίσχυνη καὶ ἀνεπιτυχή ἐκβασή της» (VII)* [492]**. Ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1848 δέν εἶχε Orts- und Zeitsinn***, οἱ συνταγματικοὶ περίμεναν τὴν ἐλευθερία ἀπὸ τὸ λόγο des Herrn****, οἱ δημοκράτες (VII-VIII) [492] — ἀπὸ τῆ δικῆ τους ἐπιθυμία («ἀρκοῦσε μόνο νά θέλεις τὴ δημοκρατία, γιὰ νά τὴ φέρεις ἔτσι στὴ ζωὴ»)... (VIII) [492].

«Ἄν ἡ ἐπανάσταση ξαναξεσπάσει καὶ πάρω δραστήριο μέρος σ' αὐτήν, τότε μπορεῖτε... νά εἰστε βέβαιοι ὅτι αὐτὴ ἡ ἐπανάσταση θά εἶναι νικηφόρα, ὅτι ἔφτασε ἡ ὥρα τῆς φοβερῆς κρίσης τῆς μοναρχίας καὶ τῆς ἱεραρχίας» (VII) [491].

1η διὰ λέξη (1-11) [493-502].

Σελ. 2 [494]: «Φτάνει πιά γιὰ σᾶς τόσο ὁ φιλοσοφικός, ὅσο καὶ ὁ πολιτικός ἰδεαλισμός. Τώρα θέλουμε νά εἶμαστε πολιτικοὶ ὑλιστές».

ὁ Φούερμαπαχ δέν κατάλαβε τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1848

Sic!!

* L. Feuerbach. Sämtliche Werke, Bd. 8, Leipzig, 1851. Ἡ Σύντ.

** Λ. Φούερμαπαχ. Διαλεχτά φιλοσοφικά ἔργα. Τόμ. II, Μόσχα, ρωσ. ἔκδ., 1955. Ἡ Σύντ.

*** — τὴν αἴσθηση τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου. Ἡ Σύντ.

**** — τοῦ κυρίου. Ἡ Σύντ.

- 3-4 [495-496] — Γιατί ο Φόουερμπαχ απομονώθηκε στο χωριό: ρήξη «μέ τον κόσμο που πιστεύει στο θεό», σελ. 4 (Z. 7 v. u. *) (σύγκρ. τή σελ. 3 in f. **) — νά ζεϊ μέ τή „φύση“ (5) [496], ablegen ὅλες τίς „überspannten“*** παραστάσεις.
- 7-11 [498-502] ὁ Φόουερμπαχ δίνει μιά ἐπιτομή τῶν ἀπάντων του (7-9 [498-500]: „Ἱστορία τῆς νέας Φιλοσοφίας“) (9-11 [500-502] „Σπι νόζα“, „Λάμπνιτς“)³³.
- 2η δ ι á λ ε ξ η (12-20) [503-510].
- 12-14 [503-504] — „Μπεϊλ“ („Bayle“).
- 15 [505-506]: *Sinnlichkeit***** γιά μένα σημαίνει «τήν ἀληθινή καί ὄχι τή φανταστική καί τεχνητή, ἀλλά τήν πραγματικά ὑπάρχουσα ἐνότητα τοῦ ὕλικου καί τοῦ πνευματικοῦ, γιὰ τήν γιά μένα ἡ ἐνότητα εἶναι ὅ,τι εἶναι καί ἡ πραγματικότητα».
- Sinnlich δέν εἶναι μόνο τό Magen, ἀλλά καί τό Kopf***** (15) [505].
- (16-20 [506-510]: Φόουερμπαχ, ἐργασία γιά τήν ἀθανασία³⁴, ἀφήγηση).
- 3η δ ι á λ ε ξ η (21-30) [510-518].
- Μοῦ ἔφερναν τήν ἀντίρρηση γιά τήν „Οὐσία τοῦ χριστιανισμοῦ“³⁵ ὅτι γιά μένα ὁ ἄνθρωπος δέν ἐξαρτᾶται ἀπό τίποτε, «διαφωνοῦσαν μ'αὐτή μου τή φαινομενική θεοποίηση τοῦ ἀνθρώπου» (24) [513]. «Τό ὄν πού ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖ προγενέστερο ἀπ'αὐτόν... δέν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρά ἡ φύση κι' ὄχι ὁ δικός σας θεός» (25) [513-514].
- «Τό ἀσυνείδητο ὄν τῆς φύσης εἶναι κατά τή γνώμη μου ὄν αἰώνιο πού δέν ἔχει προέλευση, τό πρῶτο ὄν. Πρῶτο ὄν στή φύση καί ὄχι στή βιολογία, εἶναι τό πρῶτο ὄν φυσικά καί ὄχι ἠθικά»... (27) [515].
- Μέσα στή δική μου ἄρνηση περιέχεται καί ἡ κατάφαση... «Φυσικά τό συμπέρασμα πού βγαίνει ἀπό τή δική μου διδασκα-

* — Zeile 7 von unten — ἡ σειρά 7 ἀπό κάτω. Ἡ Σύντ.

** — in fine — στό τέλος. Ἡ Σύντ.

*** — νά πετάξει ὅλες τίς «παράλογες». Ἡ Σύντ.

**** — Αἰσθητικὸτητα. Ἡ Σύντ.

***** — αἰσθητικό δέν εἶναι μόνο τό στομάχι, ἀλλά καί τό κεφάλι. Ἡ Σύντ.

λία είναι ότι δεν υπάρχει θεός» (29) [517], αυτό όμως πηγάζει από τη γνώση του θεϊκού όντος (= την έκφραση της ουσίας της φύσης, της ουσίας του ανθρώπου).

4η διάλεξη.

«Τή βάση της θρησκείας την αποτελεί το αίσθημα της εξάρτησης» (31) [518] („Furcht“ * 33—4—5—6 [519-523]).

«Οι λεγόμενοι θεωρητικοί φιλόσοφοι είναι έ-
κεῖνοι οι φιλόσοφοι που δεν εναρμονίζουν τις ιδέ-
ες τους με τα πράγματα, αλλά, αντίθετα, τα πράγ-
ματα με τις δικές τους ιδέες» (31) [519].

cf. ** Marx
und
Engels³⁶

(5η διάλεξη)

— ιδίως ὁ θάνατος γεννάει τό φόβο, τήν πίστη στό θεό (41) [527].

«Μισῶ τόν ιδεαλισμό που ἀποσπάει τόν ἄνθρωπο ἀπό τή φύση. Δέν ντρέπομαι γιά τήν εξάρτησή μου ἀπό τή φύση» (44) [530].

«Όσο λιγότερο στήν „Οὐσία τοῦ χριστιανισμοῦ“, θέλω νά θεοποιήσω τόν ἄνθρωπο, ὅπως μέ κατηγοροῦν βλακωδῶς,.. ἄλλο τόσο λιγότερο θέλω νά θεοποιήσω τή φύση μέ τήν ἔννοια τῆς θεολογίας...» (46-47) [532].

6η διάλεξη — Ἡ λατρεία τῶν ζώων (50 [535] ff. ***).

«Ἐκεῖνο ἀπό τό ὁποῖο εξαρτᾶται ὁ ἄνθρωπος... εἶναι ἡ φύση, τό ἀντικείμενο τῶν αἰσθήσεων... Ὅλες οἱ ἐντυπώσεις πού προκαλεῖ στόν ἄνθρωπο ἡ φύση διά μέσου τῶν αἰσθήσεων... μποροῦν νά γίνουν κίνητρα τῆς θρησκευτικῆς λατρείας» (55) [540].

(7η διάλεξη.)

Μέ τή λέξη ἐγωισμό δέν ἐννοῶ τόν ἐγωισμό τοῦ
„φιλισταίου καί τοῦ ἀστοῦ“ (63) [546], ἀλλά τή φιλο-
σοφική ἀρχή τῆς ἐναρμόνισης μέ τή φύση, μέ τό λο-
γικό τοῦ ἀνθρώπου, στό πείσμα τῆς θεολογικῆς ὑπο-
κρισίας, τῆς θρησκείας καί τῆς θεωρητικῆς φαντα-
σίας, τοῦ πολιτικοῦ δεσποτισμοῦ“ (63 i. f.) [546].
Cf. 64 [546-547], π ο λ ὕ σ π ο υ δ α ῖ ο³⁷.

Ἐγω-
σμός“ καί
ἡ σημασία
του

Id. **** 68 i. f. [551] καί 69 i. f. [551-552] — ὁ ἐγωισμός (στή φιλοσοφική ἔννοια) εἶναι ἡ ρίζα τῆς θρησκείας.

* — ὁ «φόβος». Ἡ Σύντ.

** — confer — σύγκρινε. Ἡ Σύντ.

*** — und folgende — καί τά λοιπά. Ἡ Σύντ.

**** — Idem — τό ἴδιο. Ἡ Σύντ.

(70 [552]: Die Gelehrten * μπορεί κανείς νά τούς ξετινάξει μόνο μέ τό όπλο τους, δηλ. μέ τά τσιτάτα)... ...,man die Gelehrten nur durch ihre eigenen Waffen, d. h. Zitate schlagen kann“... (70) [552].

σχετικά μέ
τή λέξη
ένέργεια

Ἐνάμεσα στ' ἄλλα, στή σελ. 78 [558] ὁ Φόουερπαχ χρησιμοποιεῖ τήν ἔκφραση: Energie d. h. Thätigkeit **. Αὐτό ἀξίζει νά σημειωθεῖ. Πραγματικά στήν ἔννοια ἐνέργεια ὑπάρχει τό ὑποκειμενικό στοιχεῖο πού λείπει, λογουχάρη, στήν ἔννοια τῆς κίνησης. Ἡ, σωστότερα, στήν ἔννοια εἶτε στή χρησιμοποίηση τῆς ἔννοιας ἐνέργεια ὑπάρχει κάτι πού ἀποκλείει τήν ἀντικειμενικότητα. Ἡ ἐνέργεια τῆς σελήνης (cf.) versus *** τήν κίνηση τῆς σελήνης.

τό αἰσθητό
= τό πρῶτο
πού ὑπάρχει
αὐτό
καθεαυτό
καί τό
πραγματικό

107 i. f. [583] ...«Ἡ φύση εἶναι τό πρωταρχικό, τό πρῶτο καί ἔσχατο ὄν»...

111 [586]: ...«Γιά μένα... στή φιλοσοφία... τό αἰσθητό εἶναι τό πρῶτο. Ὅμως τό πρῶτο ὄχι μόνο μέ τήν ἔννοια τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας, ὅπου τό πρῶτο σημαίνει ἐκεῖνο, πού ἔξω ἀπό τά ὄριά του πρέπει νά βγοῦμε, ἀλλά καί τό πρῶτο μέ τήν ἔννοια ὅτι δέν ἐξάγεται ἀπό ἄλλο, πού εἶναι πραγματικό καί ὑπάρχει μέσω τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ του».

...«Τό πνευματικό, ἔξω καί χωρίς τό αἰσθητό εἶναι μηδέν».

NB γενικά ἡ σελ. 111 ... «ἡ ἀληθινότητα καί ἡ οὐσιαστικότητα (NB) τῶν αἰσθημάτων, ἀπό τήν ὁποία... ξεκινάει... ἡ φιλοσοφία»...

112 [586-587]... «Ἡ ἄνθρωπος σκέπτεται μόνο διά μέσου τοῦ κεφαλιοῦ του πού ὑπάρχει αἰσθητά, τό λογικό ἔχει σταθερή αἰσθητή βάση στό κεφάλι, στόν ἐγκέφαλο, στό σημεῖο συγκέντρωσης τῶν αἰσθημάτων».

Ἐκόμη στή σελ. 112 γιά τήν ὀρθότητα (Urkunden****) τῶν αἰσθημάτων.

* — Τοῦς ἐπιστήμονες. Ἡ Σύντ.

** — ἐνέργεια, δηλαδή δράση. Ἡ Σύντ.

*** — σέ σχέση μέ. Ἡ Σύντ.

**** — τῶν μαρτυριῶν. Ἡ Σύντ.

114 [588-589]: Ἡ φύση = τό πρῶτο, unableitbares, ursprüngliches Wesen*.

«Ἐτσι συνδέονται μέ τήν „Οὐσία τῆς θρησκείας“ οἱ „Βάσεις τῆς φιλοσοφίας“³⁸ (113) [588].

«Ἐγώ δέν θεοποιῶ τίποτε καί ἐπομένως δέν θεοποιῶ καί τή φύση» (115) [589].

116 [590-591] — ἀπάντηση στήν κατηγορία ὅτι ὁ Φόουερμαχ δέν δίνει ὁ ρ ι σ μ ὀ σ τή φύση:

«Μέ τή λέξη φύση ἐννοῶ τό σύνολο γενικά τῶν αἰσθητῶν δυνάμεων, πραγμάτων καί ὄντων, πού ὁ ἄνθρωπος διαχωρίζει ἀπό τόν ἑαυτό του σάν μή ἀνθρώπινων... Εἶτε, παίρνοντας πρακτικά τή λέξη φύση εἶναι ὄλο ἐκεῖνο πού γιά τόν ἄνθρωπο — ἀνεξάρτητα ἀπό τίς ὑπερφυσικές ἐμπνεύσεις τῆς θεϊκῆς πίστεως — παρουσιάζεται ἄμεσα, αἰσθητά, σάν βάση καί ἀντικείμενο τῆς ζωῆς του. Φύση εἶναι τό φῶς, ὁ ἠλεκτρισμός, ὁ μαγνητισμός, ὁ ἀέρας, τό νερό, ἡ φωτιά, ἡ γῆ, τό ζῶο, τό φυτό, ὁ ἄνθρωπος, ἐφόσον εἶναι ὄν πού δρᾶ ἀκουσία καί ἀσυνείδητα — μέ τή λέξη «φύση» δέν ἐννοῶ τίποτε περισσότερο, τίποτε τό μυστικιστικό, τίποτε τό ἀόριστο, τίποτε τό θεολογικό» (πίο πάνω: σέ ἀντίθεση μέ τόν Σπινόζα).

...«Φύση εἶναι τό καθετί πού βλέπεις καί πού δέν εἶναι ἔργο τῶν χεριῶν καί τῶν σκέψεων τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ, ἂν εἰσχωρήσουμε στήν ἀνατομία τῆς φύσης, φύση εἶναι τό ὄν, εἶτε τό σύνολο τῶν ὄντων καί τῶν πραγμάτων, πού οἱ ἐμφανίσεις τους, οἱ ἐκδηλώσεις τους ἢ οἱ ἐνέργειές τους, πού σ' αὐτές ἀκριβῶς ἐκδηλώνονται καί συνίσταται τό εἶναι καί ἡ οὐσία τους, ἔχουν τή βάση τους ὄχι στίς σκέψεις, ἢ τίς προθέσεις καί τίς ἀποφάσεις τῆς βούλησης, ἀλλά στίς ἀστρονομικές ἢ στίς κοσμικές, στίς μηχανικές, στίς χημικές, στίς φυσικές, στίς φυσιολογικές, εἶτε στίς ὀργανικές δυνάμεις ἢ αἰτίες» (116-117) [591].

NB

≡

Βγαίνει ὅτι φύση = τά πάντα ἐκτός τοῦ ὑπερφυσικοῦ. Ὁ Φόουερμαχ εἶναι σαφῆς, δέν εἶναι ὅμως βαθύς. Ὁ Ἐνγκελς καθορίζει πῶς βαθυστόχαστα τή διαφορά τοῦ ὄλισμοῦ ἀπό τόν ἰδεαλισμό³⁹.

* — τό πρωταρχικό ὄν, πού δέν ἐξάγεται ἀπό ἄλλο. Ἡ Σύντ.

Κι' ἔδῳ τὸ ζήτημα ἀνάγεται στὴν ἀντιπαράθεση τῆς ὕλης
στό πνεῦμα, τοῦ φυσικοῦ στό ψυχικό.

121 [594-595] — ἐνάντια στό ἐπιχείρημα ὅτι πρέπει νά ὑπάρχει ἡ
πρώτη αἰτία (= ὁ θεός).

«Μόνο ἡ ἀνεπάρκεια τοῦ ἀνθρώπου καί ἡ ροπή του πρὸς τὴν
εὐκόλη ἀπλοποίηση τοῦ βάζουν σάν ὑποκατάστατα ἀντί τοῦ
χρόνου — τὴν αἰωνιότητα, ἀντί τῆς ἀένας κίνησης ἀπὸ αἰτία
σέ αἰτία — τὸ ἄπειρο, ἀντί τῆς ἀκούραστης φύσης — τὴν ἀκίνη-
τη θεότητα, ἀντί τῆς αἰώνιας κίνησης — τὴν αἰώνια ἡρεμία»
(121 i. f.) [595].

124-125 [598] Οἱ ἄνθρωποι ἀπὸ ὑποκειμενικές ἀνάγκες ἀντι-
καθιστοῦν τὸ συγκεκριμένο μέ τὸ ἀφηρημένο, τὴν ἐνατένιση μέ
τὴν ἔννοια, τὸ πολὺ μέ τὸ ἓνα, τὸ ἄπειρο Σ* τῶν αἰτιῶν μέ τὴ μιά
αἰτία.

objectiv ||| Σ' αὐτές ὁμως τίς ἀφηρημένες ἔννοιες «δέν ἀπο-
= auBer ||| δίδεται καμιά ἀντικειμενική σημασία καί ὕπαρξη,
uns ** ||| καμιά ὕπαρξη ἔξω ἀπὸ μᾶς» (125) [599].

...«Ἡ φύση δέν ἔχει οὔτε ἀρχή οὔτε τέλος. Τά πάντα στή
φύση βρίσκονται σέ ἀλληλεπίδραση, τά πάντα εἶναι σχετικά, τά
πάντα ταυτόχρονα εἶναι καί ἐνέργεια καί αἰτία, τά πάντα στή
φύση εἶναι λεπτομερειακά καί ἀμοιβαῖα»;

ἔδῳ δέν ἔχει θέση ὁ θεός (129-130 [602-603]. Κοινά ἐπιχειρή-
ματα ἐνάντια στό θεό).

...«Τὸ αἶτιο τῆς πρώτης καί γενικῆς αἰτίας τῶν πραγμάτων μέ
τὴν ἔννοια τῶν θεϊστῶν, τῶν θεολόγων καί τῶν λεγόμενων
θεωρητικῶν φιλοσόφων, εἶναι τὸ ἀνθρώπινο λογικό»... (130)
[603]. «Ἄθεός εἶναι... ἡ αἰτία γενικά, ἡ ἔννοια τοῦ αἰτιοῦ σάν
προσωποποιημένης οὐσίας, πού ἔγινε ἀνεξάρτητη (131) [603-
604].

«Ἄθεός εἶναι ἡ ἀφηρημένη φύση, δηλαδή ἡ φύ-
ση πού ἀποσπάστηκε ἀπὸ τὴν αἰσθησιακὴ παρατή-
ρηση, ἡ νοητή, πού μετατράπηκε σέ ἀντικείμενο,

* — σύνολο. Ἡ Σύντ.

** — ἀντικειμενικά = ἔξω ἀπὸ μᾶς. Ἡ Σύντ.

σέ πλάσμα τοῦ λογικοῦ. Ἡ φύση στήν κυριολεξία τῆς εἶναι ἡ αἰσθησιακή, ἡ πραγματική φύση, ὅπως μᾶς τήν ἀποκαλύπτουν καί τήν παρουσιάζουν ἄμεσα οἱ αἰσθήσεις» (133) [605-606].

ἄμεσα

Οἱ θεϊστές θεωροῦν ὅτι αἰτία τῆς κίνησης εἶναι ἡ φύση (πού τή μετατρέπουν σέ νεκρή μάζα εἴτε ὕλη) ὁ θεός (134) [607]. Ἄλλά ἡ δύναμη τοῦ θεοῦ εἶναι στήν πραγματικότητα *δύναμη τῆς φύσης* (Naturmacht: 135 [608]).

...«Μά ἐμεῖς γνωρίζουμε τίς ιδιότητες τῶν πραγμάτων ἀπό τίς ἐνέργειές τους»... (136) [608-609].

Ἄλλο ἀθεϊσμός (136-137) [609] δέν καταργεῖ οὔτε *das moralische Über* (= *das Ideal*), οὔτε, *das natürliche Über* (= *die Natur*)*.

...«Μήπως ὁ χρόνος δέν εἶναι ἡ μορφή μόνο τοῦ κόσμου, ἡ κατεύθυνση πού ἀκολουθοῦν τό ἕνα τό ἄλλο τά ξεχωριστά ὄντα καί τά φαινόμενα τοῦ κόσμου; Ἐπομένως, πῶς εἶναι δυνατό νά ἀποδόσω στόν κόσμο χρονική ἀφετηρία;» (145) [616].

χρόνος
καί
κόσμος

...«Ἄλλο θεός εἶναι μόνο κόσμος στίς σκέψεις... Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στό θεό καί στόν κόσμο εἶναι διαφορά μόνο ἀνάμεσα στό πνεῦμα καί στήν αἴσθηση, ἀνάμεσα στή νόηση καί στήν παράσταση»... (146) [616-617].

Τό θεό θέλουν νά τόν παραστήσουν σάν ὄν πού ὑπάρχει ἔξω ἀπό μᾶς. Μά μήπως μ' αὐτό ἀκριβῶς δέν ἀναγνωρίζουν τή γνησιότητα τοῦ αἰσθησιακοῦ εἶναι; «Δέν ἀναγνωρίζεται μήπως» (μ' αὐτό τόν τρόπο) «ὅτι δέν ὑπάρχει κανένα ἄλλο εἶναι ἔξω ἀπό τό αἰσθησιακό εἶναι; Ἐχομε ἄραγε ἄλλο γνῶρισμα, ἄλλο κριτήριο ὑπαρξης ἔξω ἀπό μᾶς, ὑπαρξης ἀνεξάρτητης ἀπό τή νόηση, ἐκτός ἀπό τήν αἰσθητικότητα;» (148) [618].

τό εἶναι ἔξω
ἀπό μᾶς =
ἀνεξάρτητο
ἀπό τή νόηση

...«Ἡ φύση... στήν ἀπομόνωσή της ἀπό τήν ὕλη καί τή φυσικότητά της... εἶναι θεός»... (149) [619-620].

NB
φύση ἔξω, ἀνε-
ξάρτητο ἀπό
τήν ὕλη=θεός

* — οὔτε τό *ὑπέρτατο ἠθικό* (= τό ἰδανικό), οὔτε τό *ὑπέρτατο φυσικό* (= τή φύση). Ἡ Σύντ.

<p>NB θεωρία του „αντίγραφου“</p>	<p>«Τό νά βγάξει κανείς τή φύση από τό θεό είν- ναι τό ἴδιο σάν νά θέλει νά βγάλει τό πρότυπο ἀπό τήν εἰκόνα, ἀπό τό αντίγραφο, τό πράγμα ἀπό τή σκέψη γι' αὐτό τό πράγμα» (149) [620].</p>
<p>χρόνος ἔξω ἀπό τά χρονι- κά πράγματα = θεός</p>	<p>Τόν ἄνθρωπο τόν χαρακτηρίζει ἡ Verkehrt- heit (149 i. f.), verselbständigen *, τίς ἀφηρημέ- νες ἔννοιες — λογουχάρη τό χρόνο καί τό χῶ- ρο (150) [620]:</p> <p>«Ἐάν καί... ὁ ἄνθρωπος ἀφαιροῦσε τό χῶ- ρο καί τό χρόνο ἀπό τά πράγματα πού ἔχουν χῶρο καί χρόνο ὅμως προτάσσει στά πράγμα- τα τό χῶρο καί τό χρόνο σάν πρῶτες αἰτίες καί ὄρους ὑπαρξης τῶν πραγμάτων. Γι' αὐτό φαν- τάζεται τόν κόσμο, δηλαδή τό σύνολο γενικά τῶν ἀληθινῶν πραγμάτων, τήν οὐσία, τό περιε- χόμενο τοῦ κόσμου σάν νά ἐμφανίστηκε μέσα στό χῶρο καί μέσα στό χρόνο. Ἄκόμη καί στόν Χέγγελ ἡ ὕλη ἐμφανίζεται ὄχι μόνο στό χῶρο καί στό χρόνο, ἀλλά καί ἀπό τό χῶρο καί τό χρόνο... (150) [621]. Εἶναι ἐπίσης ἀκατα- νόητο, γιατί ὁ χρόνος, ἀποσπασμένος ἀπό τά χρονικά πράγματα, δέν θά μπορούσε νά ταυτι- στεῖ μέ τό θεό» (151) [621].</p>
<p>χρόνος καί χῶρος</p>	<p>...«Στήν πραγματικότητα συμβαίνει ἐντε- λῶς τό ἀντίθετο, ...δέν εἶναι τά πράγματα πού προϋποθέτουν τήν ὑπαρξη τοῦ χώρου καί τοῦ χρόνου, ἀλλά, ἀντίθετα, ὁ χῶρος καί ὁ χρόνος προϋποθέτουν τήν ὑπαρξη τῶν πραγμάτων, γιατί ὁ χῶρος ἢ ἡ ἔκταση, προϋποθέτουν τήν ὑπαρξη κάποιου πράγματος πού ἔχει ἔκταση καί ὁ χρόνος — τήν κίνηση: ἀφοῦ ὁ χρόνος — ἀπλῶς ἔννοια παράγωγη ἀπό τήν κίνηση — προϋποθέτει τήν ὑπαρξη κάποιου πράγματος πού κινεῖται. Τά πάντα ἔχουν χῶρο καί χρόνο» ... (151-152) [622].</p>

* — ἡ ικανότητα νά διαστρεβλώνει (149 στό τέλος), νά κάνει ἀνεξάρτητες.
Ἡ Σύντ.

- «Τό ζήτημα ἄν ὁ θεός δημιούργησε τόν κόσμο εἴτε ὄχι... εἶναι ζήτημα σχέσης τοῦ πνεύματος πρὸς τὴν αἰσθητικότητα» (152 [623]) — τό σπουδαιότερο καὶ δυσκολότερο ζήτημα τῆς φιλοσοφίας, ὅλη ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας περιστρέφεται γύρω ἀπ'αὐτό τό ζήτημα (153 [623]) — ἡ διαμάχη τῶν στωικῶν καὶ τῶν ἐπικουρείων, τῶν πλατωνικῶν καὶ τῶν ἀριστοτελικῶν, τῶν σκεπτικιστῶν καὶ τῶν δογματικῶν στὴν ἀρχαία φιλοσοφία, τῶν νομιναλιστῶν καὶ τῶν ρεαλιστῶν στό μεσαίωνα, τῶν ἰδεαλιστῶν καὶ τῶν „ρεαλιστῶν ἢ τῶν ἐμπειρικῶν“ (sic! 153) στοὺς νέους χρόνους.
- Ἐνμέρει ἀπὸ τό χαρακτήρα τῶν ἀνθρώπων (οἱ ἄνθρωποι τοῦ βιβλίου versus τῆς πράξης) ἐξαρτᾶται ἡ τάση πρὸς τὴ μιά ἢ τὴν ἄλλη φιλοσοφία.
- Δέν ἀρνοῦμαι... τὴ σοφία, τό ἀγαθό, τό κάλλος. Ἄρνοῦμαι μόνο ὅτι αὐτὰ σάν πατρογονικές ἐννοιες εἶναι ὄντα, εἴτε μέ τὴ μορφή τῶν θεῶν, ἢ τῶν ἰδιοτήτων τοῦ θεοῦ, εἴτε μέ τὴ μορφή τῶν πλατωνικῶν ἰδεῶν, ἢ τῶν χεγγελιανῶν αὐτοῦποτιθέμενων ἐννοιῶν... (158) [628] — αὐτὰ ὑπάρχουν μόνο σάν ιδιότητες τῶν ἀνθρώπων.
- Ἄλλη αἰτία πίστεως στό θεό: ὁ ἄνθρωπος μετατοπίζει στή φύση τὴν ἀντίληψη γιὰ τὴ δική του σκόπιμη δημιουργία. Ἡ φύση ἔχει σκοπό — ergo *, τὴ δημιούργησε λογικό ὄν (160) [629-630].
- «Αὐτό ἀκριβῶς πού ὁ ἄνθρωπος ὀνομάζει σκοπιμότητα τῆς φύσης καὶ σάν τέτια τὴν κατανοεῖ, στήν πραγματικότητα δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἡ ἐνότητα τοῦ κόσμου, ἡ ἄρμονία αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ, εἶναι γενικά ἐκεῖνος ὁ ἀμοιβαῖος δεσμός μέσα στόν ὁποῖο τὰ πάντα στή φύση ὑπάρχουν καὶ δροῦν» (161) [630].
- ...«Δέν ἔχουμε κανένα λόγο νά φανταζόμαστε ὅτι, ἄν ὁ ἄνθρωπος εἶχε περισσότερες αἰσθήσεις ἢ ὄργανα, θά γνῶριζε ἐπίσης περισσότερες ιδιότητες εἴτε πράγματα τῆς φύσης. Οἱ ιδιότητες δέν εἶναι περισσότερες στόν ἐξωτερικό κόσμο, στήν ἀνόργανη φύση, ἀπ'ὅ,τι
- cf. Engels idem στό „Λούντβιχ Φόουερμπαχ“
- 153
- 153
- (ὕλισμός) contra θεολογία καὶ ἰδεαλισμός (στὴ θεωρία)
- Ἐάν ὁ ἄνθρωπος εἶχε περισσότερες αἰσθήσεις, θά ἀνακάλυπτε ἀραγε

* — ἐπομένως. Ἡ Σύντ.

περισσότερα || στην οργανική. 'Ο άνθρωπος ίσα-ίσα έχει τό-
 πράγματα στόν || σες αισθήσεις, όσες ακριβώς του χρειάζονται
 κόσμο; || για να γνωρίζει τόν κόσμο στην άκεραιότητά
 "Όχι. || του, στό σύνολό του» (163) [632-633].

|| Είναι σπουδαίο ενάντια στόν άγνωστικισμό⁴⁰ ||

168 [636-637] — 'Ενάντια στόν Λίμπιχ λόγω τής φράσης για τήν
 „άπεραντη (του θεού) σοφία“... || 'Ο Φόουερμαχ και ή φυ-
 σιογνωσία!! NB. Σύγκρ. τώρα τόν Μάχ και Σία⁴¹.||

174-175-178 [642-645] — Νατούρα (ή φύση) = δημοκράτισσα.
 'Ο θεός = μονάρχης. | Αυτό υπάρχει πολλές φορές στόν
Φόουερμαχ! |

188-190 [653-656] — 'Ο θεός ήταν πατριαρχικός μονάρχης, ένω
 τώρα έγινε συνταγματικός μονάρχης: διοικεί, αλλά σύμφω-
 να μέ τούς νόμους.

'Από πού ξεφύτρωσε τό πνεύμα (Geist); —
 ρωτούν οι θεϊστές τόν άθειστή (196) [661]. Αύ-
 τοί σχηματίζουν για τή φύση πολύ σιχαμερή
 NB (σύγκρ. τόν || (despectierliche: 196), αντίληψη για τό πνεύμα
 Ντίτσκεν⁴²) || πολύ ύψηλή αντίληψη (zu hohe, zu vornehme
 (!!)) Vorstellung*).

|| 'Από τή φύση δέν μπορεί να εξηγήσεις ά-
 έξυπνο! || πευθείας και τόν Regierungsrath** (197) [662]
 «'Όμως τό πνεύμα αναπτύσσεται μαζί μέ τό σώμα, μέ τίς αϊ-
 σθήσεις... είναι συνδεμένο μέ τίς αισθήσεις... άπ' όπου τό κρα-
 νίο, άπ' όπου ό εγκέφαλος, άπό κεϊ και τό πνεύμα, άπ' όπου τό
 όργανο άπό κεϊ και ή λειτουργία του» (197) [662]: σύγκρ. πίο
 κάτω (197) «τό πνεύμα στό κεφάλι»).

Idem || «Και ή πνευματική δράση είναι σωματική»
 Ντίτσκεν⁴³ || (197-198) [662].

|| 'Η εμφάνιση του φυσικού κόσμου από τό
 || πνεύμα, άπό τό θεό οδηγεί στη δημιουργία του
 || κόσμου από τό μηδέν — «γιατί από πού τό

* — πολύ ύψηλή, πολύ εύγενική (!!)) αντίληψη. 'Η Σύντ.

** — πολιτικό σύμβουλο. 'Η Σύντ.

πνεῦμα παίρνει τήν ὕλη, τά σωματικά ὄντα, ἄν ὄχι ἀπό τό μηδέν;» (199) [664].		
...«Ἡ φύση εἶναι φυσική, ὕλική, αἰσθη- τή»... (201) [665].		ἡ φύση εἶ- ναι ὕλική
Ἰάκωβος Μπαϊμε = „ὕ λ ι σ τ ι κ ὸ ς θ ε ἰ σ τ ῆ ς“: θεοποιεῖ ὄχι μόνο τό πνεῦμα, ἀλλά καί τήν ὕλη. Γι'αὐτόν ὁ θεός εἶναι ὕλικός — σ'αὐτό βρίσκεται ὁ μυστικισμός του (202) [666].		} ἡ ἀναγκαι- ότητα τῆς φύσης
...«Ὅπου τά μάτια καί τά χέρια ἀποκτοῦν τά δικαιώματά τους, ἐκεῖ παύουν νά ὑπάρχουν οἱ θεοί» (203) [667].		
«Τό κακό στή φύση» (οἱ θεῖστές) «τό κα- ταλογίζουν σφάλμα... τῆς ὕλης, εἴτε τῆς ἀ ν α π ὄ φ ε υ κ τ ῆ ς ἀ ν α γ κ α ι ὀ τ η τ α ς τῆ ς φ ὕ σ η ς» (212) [675-676].		
2 1 3 στή μέση [676] καί 2 1 5 στή μέση [678] „natürliche“ und „bürgerliche Welt“*.		ἔμβρυο ἱστορι- κοῦ ὕλισμοῦ ⁴⁴

(2 2 6) [687-688]: Ὁ Φόουερμαχ λέει ὅτι ἐδῶ τελειώνει τό 1ο μέρος (γιά τή φύση σάν βάση τῆς θρησκείας) καί περνάει στό 2ο μέρος: στή Geistesreligion** ἀποκαλύπτονται οἱ ιδιότητες τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος.

(232) [692-693] — „Ἡ θρησκεία εἶναι ποίηση“ — ἔτσι μπορούμε νά ποῦμε, ἀφοῦ πίστη = φαντασία. Ἄλλά ἐγώ (ὁ Φόουερμαχ) δέν ἐξοντώνω ἄραγε τήν ποίηση; Ὅχι. Ἐγώ ἐξοντώνω (aufhebe) τή θρησκεία «μόνο ἐφόσον» (ὑπογράμμισή τοῦ Φόουερμαχ), «αὐτή εἶναι ἀπλή πρόζα καί ὄχι ποίηση» (233) [693]. NB

Ἡ τέχνη δέν ἀπαιτεῖ νά ἀναγνωριστοῦν τά ἔργα της σάν πραγματικότητα (233).

Ἐκτός ἀπό τή φαντασία, πολύ σημαντικό στή θρησκεία εἶναι τό Gemüth*** (261) [717], ἡ πρακτική πλευρά (258) [714], οἱ ἀναζητήσεις τοῦ καλύτερου, τῆς υπεράσπισης, τῆς βοήθειας etc.

* — «φυσικός» καί «ἀστικός κόσμος». Ἡ Σύντ.

** — θρησκεία τοῦ πνεύματος. Ἡ Σύντ.

*** — τό αἶσθημα. Ἡ Σύντ.

(263) [718-719] — στη θρησκεία αναζητούν *παρηγοριά* (ἀθεϊσμός *trostlos**). — — —

αναγκαιότητα της φύσης || «Καί ἀκριβῶς μιά τέτια ἀντίληψη, πού ἀντιστοιχεί στη φιλαυτία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ἀντίληψη ὅτι ἡ φύση ἐνεργεῖ ὄχι μέ σταθερή ἀναγκαιότητα, ἀλλά ὅτι πιά πάνω ἀπό τήν ἀναγκαιότητα τῆς φύσης στέκεται τό "Ὀν πού ἀγαπάει τόν ἀνθρώπο» (264) [719]. Καί στήν ἐ π ὄ μ ε ν η φ ρ ᾶ σ η „*Naturnotwendigkeit*“** τῆς πτώσης τῆς πέτρας (264) [720].

NB

Σελ. 287 στή μέση [738-739] *δύο φορές*: τό ἴδιο „*Notwendigkeit der Natur*“***.

Θρησκεία = παιδιάρια, ἡ παιδική ἡλικία τῆς ἀνθρωπότητας (269) [723], ὁ χριστιανισμός ἀπό τήν ἠθική ἔκανε τό θεό, δημιουργήσε τόν *ἠθικό θεό* (274) [727-728].

Ἡ θρησκεία εἶναι ἐμβρυακή μόρφωση,

Ἄ Ο Φόουερμπαχ ἐναντία || ἡ μόρφωση εἶναι πραγματική θρησκεία... «Ἐπομένως αὐτό εἶναι κατάχρηση λέξεων, γιατί μέ τή λέξη θρησκεία συνδέονται μόνιμα οἱ προληπτικές καί μὴ ἀνθρώπινες ἀντιλήψεις» (275) [728].

Ἕμνος στήν παιδεία — (277) [730].

NB

Ἡ θρησκεία εἶναι γιά τή ζωή, συγκεκριμένα γιά τήν κοινωνική, τήν πολιτική ζωή, ἐντελῶς ἀδιάφορη». „Ἐγώ δέν δίνω πεντάρα γιά μιά τέτια πολιτική ἐλευθερία, πού ἀφήνει τόν ἀνθρώπο δοῦλο τῆς θρησκείας“ (281) [733].

Ἡ θρησκεία εἶναι ἔμφυτη στόν ἀνθρώπο («αὐτή ἡ θέση... μεταφρασμένη στήν ἀπλή γερμανική γλώσσα σημαίνει») = ἡ πρόληψη εἶναι ἔμφυτη στόν ἀνθρώπο (283) [735].

* — θλιβερός. Ἡ Σύντ.

** — «ἡ φυσική ἀναγκαιότητα». Ἡ Σύντ.

*** — «ἡ ἀναγκαιότητα τῆς φύσης». Ἡ Σύντ.

«Στό χριστιανό υπάρχει ή ελεύθερη αίτια τῆς φύσης, ὁ ἐξουσιαστής τῆς φύσης, πού στή θέλησή του, στό λόγο του ὑποτάσσεται ἡ φύση, κι' αὐτός εἶναι ὁ θεός, πού δέν συνδέεται μέ τή λεγόμενη αἰτιακή σχέση, δέν συνδέεται μέ τήν ἀναγκαιότητα, δέν εἶναι κολλημένος στήν ἀλυσίδα πού συνδέει τό ἀποτέλεσμα μέ τήν αίτια καί τήν αίτια μέ τήν ἄλλη αίτια, ἐνῶ ὁ εἰδωλολατρικός θεός συνδέεται μέ τή φυσική ἀναγκαιότητα καί μάλιστα δέν μπορεί νά ἀπαλλάξει οὔτε τούς εὐνοούμενούς του ἀπό τό πεπρωμένο τοῦ θανάτου». ("Ὡστε, λοιπόν, ὁ Φόουερμπαχ λέει συστηματικά: *Notwendigkeit der Natur*).

ἀναγκαιότητα τῆς φύσης

«'Αλλά στό χριστιανό υπάρχει ελεύθερη αίτια, γιατί στίς ἐπιθυμίες του δέν δεσμεύεται ἀπό τή γενική τάξη πραγμάτων, ἀπό τήν ἀναγκαιότητα τῆς φύσης» (301) [750]. ((Καί ἀκόμη *τρεῖς φορές* σ' αὐτή τή σελίδα: *Notwendigkeit der Natur*.)

NB

NB

Καί στή σελ. 302 [751]: «...ὄλοι οἱ νόμοι ἢ οἱ ἀναγκαιότητες τῆς φύσης, στίς ὁποῖες ὑποτάσσεται ἡ ἀνθρώπινη ὑπαρξη»...

NB

cf. 307 [755]: „*Lauf der Natur*“*.

«Νά ἐξαρτᾶ κανεῖς τή φύση ἀπό τό θεό σημαίνει νά ἐξαρτᾶ τήν παγκόσμια τάξη πραγμάτων τῆς φύσης ἀπό τή θέληση» (312) [759-760]. Καί στή σελ. 313 (ἀπό πάνω) [760] — „*Naturnotwendigkeit*“!!

320 [766]: „ἀναγκαιότητα τῆς φύσης“ (*der Natur*)...

Στίς θρησκευτικές ἀντιλήψεις «ἔχουμε παραδείγματα... πῶς γενικά ὁ ἄνθρωπος μετατρέπει τό ὑποκειμενικό σέ ἀντικειμενικό, πῶς δηλ. ἐκεῖνο πού ὑπάρχει μόνο μέσα στή νόησή του, στήν ἀντίληψη καί στή φαντασία του τό κάνει σάν νά ὑπάρχει ἔξω ἀπό τή νόηση, τήν ἀντίληψη, τή φαντασία»... (328) [773].

τί εἶναι τό ἀντικειμενικό; (κατά τόν Φόουερμπαχ)

* — «ἡ πορεία τῆς φύσης». 'Η Σύντ.

Entleibter Geist * = θεός ||| «Έτσι οί χριστιανοί αποσπούν τό πνεῦμα, τήν ψυχή τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τό σῶμα καί αὐτό τό αποσπασμένο ἀπό τό σῶμα, τό ἀσώματο πνεῦμα τό κάνουν θεό τους» (332) [777].

Ἡ θρησκεία δίνει στόν ἄνθρωπο ἰδανικό (332). Ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀνάγκη ἀπό ἰδανικό, ἀλλά ἀπό ἀνθρώπινο ἰδανικό πού ἀντιστοιχεῖ στή φύση καί ὄχι στό ὑπερφυσικό:

«Δικό μας ἰδανικό δέν πρέπει νά εἶναι τό εὐνοχισμένο, τό ἀσώματο, τό ἀφηρημένο ὄν, ἀλλά ὁ ἀκέραιος, ὁ πραγματικός, ὁ ὀλόπλευρος, ὁ τέλειος, ὁ μορφωμένος ἄνθρωπος» (334) [778].

Τό ἰδανικό τοῦ Μιχαήλβσκι εἶναι ἀπλῶς ἡ χυδαιοποιημένη ἐπανάληψη αὐτοῦ τοῦ ἰδανικοῦ τῆς πρωτοπόρας ἀστικής δημοκρατίας, ἡ τῆς ἐπαναστατικῆς ἀστικής δημοκρατίας.

Sinnlich, physisch **
((θαυμά-
σια
σύγ-
κριση!))

«Ὁ ἄνθρωπος δέν ἔχει καμιᾶ ἀντίληψη, καμιᾶ ἰδέα γιά κάποια ἄλλη πραγματικότητα, ἄλλη ὑπαρξη, ἐκτός ἀπό τήν αἰσθητή καί τή φυσική»... (334) [779].

NB

«Ἄν δέν ντρέπονται νά παραδεχτοῦν τήν προέλευση τοῦ αἰσθητοῦ, τοῦ ὕλικου κόσμου ἀπό τή νόηση ἢ ἀπό τή βούληση κάποιου πνεύματος, ἄν δέν ντρέπονται νά ὑποστηρίζουν ὅτι τά πράγματα δέν νοοῦνται ἐπειδή ὑπάρχουν, ἀλλά ὑπάρχουν ἐπειδή νοοῦνται, τότε ἄς μήν ντρέπονται νά παραδεχτοῦν ἐπίσης ὅτι προέρχονται ἀπό λέξεις, ἄς μήν ντρέπονται νά ὑποστηρίζουν ὅτι δέν ὑπάρχουν οἱ λέξεις ἐπειδή ὑπάρχουν τά πράγματα, ἀλλά τά πράγματα ὑπάρχουν μόνο ἐξαιτίας τῶν λέξεων» (341-342) [785-786].

* — τό ἀσώματο πνεῦμα. Ἡ Σύντ.

** — αἰσθητό, φυσικό. Ἡ Σύντ.

Ὁ θεός χωρίς τήν ἀθανασία τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι μόνο στό ὄνομα θεός:

...«Τέτιος θεός εἶναι... ὁ θεός μερικῶν ὀρθολογιστῶν φυσιοδιφῶν, πού δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἡ προσωποποιημένη φύση, εἴτε ἡ φυσική ἀναγκαιότητα, ἡ καθολικότητα, τό Σύμπαν, μέ τό ὄποιο, φυσικά, δέν συμφωνεῖ ἡ ἀντίληψη γιά τήν ἀθανασία» [349] [791].

Ἡ τελευταία (30ή) διάλεξη, σελ. (358-370) [799-810], μπορεῖ νά παρατεθεῖ σχεδόν ὀλόκληρη σάν τυπικότατο παράδειγμα διαφωτιστικοῦ ἀθεϊσμοῦ μέ ἐλαφριά σοσιαλιστική ὁσμῆ (γιά τή μάζα τῶν φτωχῶν etc., σελ. 365 στή μέση [805]) κτλ. Τά τελευταῖα λόγια: σκοπός μου εἶναι νά κάνω ἐσᾶς τούς ἀκροατές

«ἀπό φίλους τοῦ θεοῦ — φίλους τοῦ ἀνθρώπου, ἀπό πιστούς — σκεπτόμενους, ἀπό προσευχόμενους — δουλευτάδες, ἀπό ὑποψήφιους τοῦ ἐπέκεινα κόσμου — ἐρευνητές τοῦ ἐπίγειου ἐντεῦθεν κόσμου, ἀπό χριστιανούς, οἱ ὅποιοι σύμφωνα μέ τή δική τους ὁμολογία καί συνείδηση εἶναι «μισοζῶα, μισοάγγελοι — ἀνθρώπους, ἀκέραιους ἀνθρώπους» (370 τέλος [810]).

ὑπογράμμισι
τοῦ
Φόουερμαχ

Παρακάτω ἀκολουθοῦν *Zusätze und Anmerkungen** (371-463) [811-894].

Ἐδῶ ὑπάρχουν πολλές λεπτομέρειες, τσιτάτα, πού περιέχουν ἐπαναλήψεις. Ὅλα αὐτά τά παρέρχομαι. Σημειῶνω μόνο τό πιό βασικό πού παρουσιάζει κάποιο ἐνδιαφέρον: βάση τῆς ἠθικῆς εἶναι ὁ ἐγωισμός (392) [829]. («Ἡ ἀγάπη πρὸς τή ζωή, τό ἐνδιαφέρον, ὁ ἐγωισμός»)... «ὑπάρχει ὄχι μόνο ὁ μοναχικός εἴτε ὁ ἀτομικός ἐγωισμός, ἀλλά ἐπίσης καί ὁ ἐγωισμός ὁ κοινωνικός, ὁ ἐγωισμός ὁ οἰκογενειακός, ὁ συνεταιρικός, ὁ κοινοτικός, ὁ πατριωτικός» (393) [830].

Ἐμβρυο
ἱστορικοῦ
ὕλισμοῦ!

* — παραρτήματα καί σημειώσεις. Ἡ Σύντ.

...«Τό ἀγαθό δέν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρά αὐτό πού ἀνταποκρίνεται στόν ἐγωισμό ὄλων τῶν ἀνθρώπων»... (397) [834].

NB
NB
Ἐμβρυο ἱστο-
ρικοῦ ὕλισμοῦ
σύγκρ. τόν
Τσερνι-
σέβσκι⁴⁵

NB
Ἄ ὀ „σοσιαλισμός“
τοῦ
Φόουερμαχ

«Γι' αὐτό τό λόγο εἶναι πραγματικά ἀρκετό νά ρίξουμε μιά ματιά στήν ἱστορία! Πού ἀρχίζει στήν ἱστορία ἡ νέα ἐποχή; Παντοῦ μόνο ἐκεῖ ὅπου ἡ καταπιεζόμενη μάζα εἶτε ἡ πλειοψηφία προβάλλει τό δικό της νόμιμο ἐγωισμό ἐνάντια στόν ἀποκλειστικό ἐγωισμό τοῦ ἔθνους ἢ τῆς κἀστας, ὅπου οἱ τάξεις τῶν ἀνθρώπων (sic!) ἢ ὀλόκληρα ἔθνη, ἀφοῦ νίκησαν τήν ὑπεροπτική ἀλαζονεία τῆς ἀρχουσας μειοψηφίας, βγαίνουν ἀπό τήν ἐλεεινή κατάσταση τοῦ καταπιεζόμενου προλεταριάτου στό φῶς τῆς ἱστορικῆς καί ἐνδοξῆς δράσης. Ἔτσι καί ὁ ἐγωισμός τῆς καταπιεζόμενης τώρα πλειοψηφίας τῆς ἀνθρωπότητας πρέπει νά πραγματοποιήσῃ καί θά πραγματοποιήσῃ τό δικαίωμά του καί θά ἀρχίσῃ τή νέα ἐποχή τῆς ἱστορίας. Δέν ὑπόκειται σέ κατάργηση ἡ ἀριστοκρατία τῆς μόρφωσης, τοῦ πνεύματος. Ὅχι! Δέν ἐπιτρέπεται ὅμως οἱ λίγοι νά εἶναι εὐγενεῖς καί οἱ ἄλλοι οἱ ὑπόλοιποι νά εἶναι ὄχλος. Ἀντίθετα, ὄλοι πρέπει, τουλάχιστον πρέπει, νά εἶναι μορφωμένοι. Δέν πρέπει νά καταργηθεῖ ἡ ἰδιοκτησία γενικά — ὄχι! Εἶναι ὅμως ἀνεπίτρεπτο νά ἔχουν οἱ λίγοι ἰδιοκτησία καί ὄλοι οἱ ὑπόλοιποι νά μήν ἔχουν τίποτε. Ἰδιοκτησία πρέπει νά ἔχουν ὄλοι» (398) (835).

Αὐτές οἱ διαλέξεις ἐγιναν ἀπό τήν 1. XII. 48 ὡς τίς 2. III. 49 (ὁ Πρόλογος, σελ. V [490], καί ὁ πρόλογος τοῦ βιβλίου ἔχει ἡμερομηνία 1. I. 51. Πόσο πολύ σ' αὐτόν ἤδη τόν καιρό (1848-1851) ὁ Φόουερμαχ ἐμεινε πισω ἀπό τόν Μάρξ („Κομμουνιστικό Μανιφέστο“, 1847, „Neue Rheinische Zeitung“ etc.), καί τόν Ἐνγκελς (1845: „Lage“⁴⁶).

Παραδείγματα χρησιμοποίησης από τούς κλασικούς τῶν λέξεων *θεός* καὶ *φύση* ἀδιάκριτα (398-399) [835-836].

Σελ. 402-411 [838-847] — *ἐξαιρητική, φιλοσοφική* (καὶ ταυτόχρονα ἀπλή καὶ ὀλοκάθαρη) ἐρμηνεία τῆς οὐσίας τῆς θρησκείας.

«Τό μυστικό τῆς θρησκείας εἶναι, σέ τελευταία ἀνά-
λυση, ἀπλῶς μυστικό συνδυασμοῦ σ' ἓνα καὶ τό αὐτό
Ἦν τῆς συνείδησης μέ τό ἀσυνείδητο, τῆς βούλησης μέ
τό ἀκούσιο» (402) [839]. Τό *Ἐγώ* καὶ τό *μη-Ἐγώ* συνδέ-
ονται ἀδιάρρηκτα μέσα στόν ἄνθρωπο. «Ἦ ἄνθρωπος
δέν κατανοεῖ καὶ δέν ἐξωτερικεῖ τό δικό του ἐσωτε-
ρικό βάθος καὶ γι' αὐτό διασπᾶ τό δικό του Ἦν στό
«Ἐγώ» χωρίς τό «μη-Ἐγώ», πού τό ὀνομάζει θεό,
καί στό «μη-Ἐγώ» χωρίς τό «Ἐγώ», πού τό ὀνομάζει
φύση» (406) [842].

NB

NB

Σελ. 408 [844] — ἐξαιρετική περικοπή τοῦ Σενέκα (ἐνάντια
στούς ἀθεϊστές), ὅτι δηλαδή αὐτοὶ κάνουν τῆ φύση θεό. Προ-
σευχήσου! — ἐργάσου! (σελ. 411 [846])⁴⁷.

Ἦ φύση εἶναι ὁ θεός στή θρησκεία, ἀλλά
ἢ φύση σάν Gedankenwesen*. «Τό μυστικό
τῆς θρησκείας εἶναι ἢ ταυτότητα τοῦ ὑπο-
κειμενικοῦ καὶ τοῦ ἀντικειμενικοῦ», δηλαδή
ἢ ἐνότητα τῆς ἀνθρώπινης καὶ τῆς φυσικῆς
οὐσίας, πού ὅμως ταυτόχρονα διαφέρει ἀπό
τὴν πραγματική οὐσία τῆς φύσης καὶ τῆς
ἀνθρώπινης κοινωνίας» (411) [847].

NB

«Ἦ ἄγνοια τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀπύθμενη
καὶ ἢ δύναμη τῆς ἀνθρώπινης φαντασίας
ἀπεριόριστη. Ἦ δύναμη τῆς φύσης πού
στερεῖται, ἐξαιτίας τῆς ἄγνοιας, τῆς βάσης
τῆς καί, ἐξαιτίας τῆς φαντασίας, τῶν ὀρίων
τῆς, εἶναι θεϊκή παντοδυναμία» (414) [849].

Sehr gut! **

...«Ἦ ἀντικειμενική οὐσία σάν ὑποκει-
μενική, ἢ οὐσία τῆς φύσης σάν διαφορε-
τική ἀπό τῆ φύση, σάν ἀνθρώπινη οὐσία,
ἢ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου σάν διαφορετική
ἀπό τόν ἄνθρωπο, σάν μή ἀνθρώπινη οὐσία

Sehr gut!

* — νοερή οὐσία. Ἦ Σύντ.

** — Πολύ ὠραία. Ἦ Σύντ.

θαυμάσια
περικοπή!

— νά τί είναι ἡ θεϊκή οὐσία, νά τί είναι ἡ οὐσία τῆς θρησκείας, νά τί είναι τό μυστικό τοῦ μυστικισμοῦ καί τῶν φαντασιώσεων»... (415) [850].

Φαντασιώσεις γιά τόν Φόουερμαχ = ἡ ἰδεαλιστική φιλοσοφία NB.

NB
ἀπόλυτα
σωστό!
NB

«Ὁ ἄνθρωπος χωρίζει στή σκέψη του τό ἐπίθετο ἀπό τό οὐσιαστικό, τήν ιδιότητα ἀπό τήν οὐσία... Καί ὁ μεταφυσικός θεός δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά μιά σύντομη ἀπαρίθμηση ἢ ἓνα σύνολο τῶν πιό γενικῶν ιδιοτήτων πού ἔχουν ἐξαχθεῖ ἀπό τή φύση, τήν ὁποία, ὅμως, ὁ ἄνθρωπος μέ τή δύναμη τῆς φαντασίας, ἀκριβῶς μέ ἓναν τέτιο χωρισμό ἀπό τήν αἰσθητή οὐσία, ἀπό τήν ὕλη τῆς φύσης, τή μετατρέπει ξανά σέ ἀνεξάρτητο ὑποκείμενο ἢ οὐσία» (417) [852].

Θαυμάσιο
(ἐνάντια στόν
Χέγγελ καί
τόν ἰδεαλι-
σμό)

Τόν ἴδιο ρόλο παίζει καί ἡ *Λογική* (418 [852-853] — πρόκειται ὀλοφάνερα γιά τόν Χέγγελ) — πού μετατρέπει *das Sein, das Wesen** σέ ἰδιαίτερη πραγματικότητα — «πόσο παράλογο εἶναι νά θέλει κανεῖς νά μετατρέψει τή μεταφυσική ὑπαρξη σέ φυσική, τήν ὑποκειμενική ὑπαρξη — σέ ἀντικειμενική, τή λογική ἢ ἀφηρημένη ὑπαρξη — ξανά σέ ὑπαρξη ἄλογη, πραγματική!» (418) [853].

θαυμάσια
εἰπωμένο!

...«Ὡστε, λοιπόν, ὑπάρχει αἰώνιο ρῆγμα καί ἀντίφαση ἀνάμεσα στό εἶναι καί τή νόηση;» Ναι, ἀλλά μόνο στό κεφάλι. Στήν πραγματικότητα ὅμως αὐτή ἡ ἀντίφαση ἔχει ἤδη ἀπό καιρό λυθεῖ, μόνο, ἀλήθεια, μέ τρόπο πού ἀντιστοιχεῖ στήν πραγματικότητα καί ὄχι στίς δικές σου σχολικές ἔννοιες, καί συγκεκριμένα ἔχει λυθεῖ μόνο μέσω τῶν πέντε τουλάχιστον αἰσθησεων» (418).

* — τό εἶναι, τήν οὐσία. Ἡ Σύντ.

- 428 [862]: Tout ce qui n'est pas Dieu, n'est rien, δηλαδή, tout ce qui n'est pas Moi, n'est rien*.
- 431-435 [865-869]: Ὁραῖο τσιτάτο ἀπό τόν Γκασεντί⁴⁸. Πολύ καλή περικοπή: ιδιαίτερα 433 [867] θεός = συλλογή λέξεων ἐπιθέτων (χωρίς ὕλη) γιά τό συγκεκριμένο καί τό ἀφηρημένο.
- 435 [868-869] — «Τό κεφάλι εἶναι ἡ αἴθουσα τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Σύμπαντος» — καί ὅταν τό κεφάλι μας εἶναι παραφουσκωμένο μέ γενικές ἔννοιες, Gattungsbegriffen, τότε φυσιολογικά ἐξάγουμε (ableiten) «τό ξεχωριστό ἀπό τό γενικό, δηλ. ...τή φύση ἀπό τό θεό».
- 436-437 [870]: (Σημείωση ἀρ. 16). Ἐγώ δέν εἶμαι ἐνάντια στή συνταγματική μοναρχία, ὅμως μόνο τό δημοκρατικό πολίτευμα «εἶναι ἄμεσα γιά τό λογικό ἡ κρατική μορφή πού ἀντιστοιχεῖ στήν ἀνθρώπινη οὐσία».
- ...«Ἐδῶ πού τά λέμε, τό νά γράφει κανεῖς μ' ἔξυπνο τρόπο προϋποθέτει νά ἔχει ἐπίσης καί ὁ ἀναγνώστης μυαλό, ὅτι αὐτός ὁ τρόπος δέν τά λέει ὅλα, ὅτι ἀφήνει στόν ἴδιο τόν ἀναγνώστη νά ἀποφανθεῖ γιά τίς σχέσεις, τούς ὅρους καί τούς περιορισμούς, μέσα στους ὁποίους καί μόνο ἡ δοσμένη θέση ἔχει σημασία καί μπορεῖ νά εἶναι νοητή» (447) [880].
- Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἀπάντηση στόν κριτικό (τοῦ Φόουερμαχ) καθηγητή von Schadeh (448-449) [880-881] καί στόν Schaller (449-450-463) [882-883-894].

bien dit!**

NB

NB

τό ξεχωριστό
καί τό γενικό
= ἡ φύση καί
ὁ θεός

χά-χά!!

εὔστοχα!

* — Ὅ,τι δέν εἶναι θεός, εἶναι μηδέν, δηλ. πᾶν μή-Ἐγώ εἶναι μηδέν. Ἡ Σύντ.

** — καλά εἰπωμένο! Ἡ Σύντ.

NB
„Είναι και φύ-
ση“, „νόηση
και άνθρωπος“

...«Μά εγώ στη θέση του Είναι βάζω ξεκά-
θαρα τή φύση, στη θέση τής νόησης — τόν
άνθρωπο», δηλ. όχι τό άφηρημένο, αλλά τό
συγκεκριμένο — — — die *dramatische Psy-
chologie** (449) [882].

Νά γιατί είναι σ τ ε ν ό ς ό όρος του
Φόουερμαχ και του Τσερνισέβσκι „ή άνθρω-
πολογική άρχή“ στη φιλοσοφία⁴⁹. Καί ή
άνθρωπολογική άρχή και ό νατουραλισμός
του ύ λ ι σ μ ο ύ.

bien dit!

«Ό ιησουϊτισμός είναι ένα άσυνείδητο
πρωτότυπο και τό ιδανικό τών θεωρητικώ-
ν μας φιλοσόφων» (455) [888].

σχετικά μέ τό
ζήτημα για τίς
βάσεις του φι-
λοσοφικού
ύλισμοϋ

«Ό νόηση προϋποθέτει τήν άσυνεχή
πραγματικότητα σάν συνεχή, τήν άπειρη
έπαναληπτικότητα τής ζωής σάν ταυτόσημη
μοναδικότητα. Ό γνώση τής ούσιαστικής,
τής άσβεστης διαφορής ανάμεσα στη νόηση
και στη ζωή (ή τήν πραγματικότητα) είναι ή
άρχή κάθε σοφίας στη σκέψη και στη ζωή.
Μόνο ή διάκριση άποτελεί έδω τήν πραγμα-
τική σχέση» (458) [890].

Τέλος του 8ου τόμου.

Ό 9ος τόμος = „*Θεογονία*“ (1857)⁵⁰. Κρίνοντας από τό
ξεφύλλισμα που έκανα, θά έλεγε κανείς ότι έδω δέν ύπάρχει κάτι
τό ενδιαφέρον. Πάντως πρέπει νά διαβάσω τήν § 34 (σελ. 320 ff.),
36 (σελ. 334). NB § 36 (σελ. 334) — από τό κοίταγμα δέν φαίνεται
τίποτε τό ενδιαφέρον. Όλο τσιτάτα για έπιβεβαίωση αυτου που
ό Φόουερμαχ έχει πει ήδη ωρίτερα.

* — τή *δραματική* ψυχολογία. Ό *Σύντ.*

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΤΟΥ ΦΟ·Υ·ΕΡΜΠΑΧ
«ΕΚΘΕΣΗ, ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΤΟΥ ΛΑ·Ι·ΜΠΙΝΙΤΣ»⁵¹

*Γράφτηκε δχι νωρίτερα από τό Σεπτέμβρη
— δχι άργότερα από τίς 4 (17) τοῦ
Νοέμβρη 1914*

*Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1930
στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. ΧΙΙ*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα
μέ τό χειρόγραφο*

Α. ΦΟ·Υ·ΕΡΜΠΑΧ. ΑΠΑΝΤΑ, Τ. IV, 1910.
ΛΑ·Γ·ΜΠΙΝΙΤΣ κτλ.

Στή θαυμάσια έκθεση για τον Λάμπνιτς πρέπει να σημειωθούν μερικές αξιόλογες περικοπές (αυτό είναι δύσκολο, γιατί όλο, δηλ. τό πρώτο μέρος, (§ 1-13) είναι ένα εξαιρετικό κείμενο), έπειτα οί *π ρ ο σ θ ή κ ε ς τ ο υ 1 8 4 7*.

('Ο „Λάμπνιτς“ γράφτηκε από τον Φόουερμαχ τό 1836, όταν ήταν ακόμη ιδεαλιστής)	} § 20	} 1 8 4 7 } } καί χωριστές περικοπές }
	} § 21	
	} καί χωριστές περικοπές }	

Σελ. 27 — τό χαρακτηριστικό γνώρισμα πού διακρίνει τον Λάμπνιτς από τον Σπινόζα: ό Λάμπνιτς στην έννοια τής ούσίας προσθέτει καί τήν *έννοια τής δύναμης* «καί μάλιστα τής ενεργητικής δύναμης»... τήν άρχή τής «αυτενέργειας» (29) —

Ergo *, ό Λάμπνιτς διά μέσου τής θεολογίας έφτανε στην άρχή τής αδιάρηκτης (καί καθολικής, άπόλυτης) σχέσης τής ύλης καί τής κίνησης. Έτσι, φαίνεται, πρέπει νά έννοοϋμε τον Φόουερμαχ;

Σελ. 32: «Ούσία του Σπινόζα είναι ή ένότητα, ούσία του Λάμπνιτς είναι ή διάκριση, ή διαφορά».

Σελ. 34: 'Η φιλοσοφία του Σπινόζα είναι τό *τηλεσκόπιο*, ή φιλοσοφία του Λάμπνιτς είναι τό *μικροσκόπιο*⁵².

«'Ο κόσμος του Σπινόζα είναι τό άχρωμο γυαλί τής θεότητας, τό περιβάλλον διά μέσου του όποιου δέν βλέπουμε τίποτε, εκτός από τό ούράνιο φώς τής ένιαίας ούσίας, πού δέν είναι μέ

* — επομένως. 'Η Σύντ.

τίποτε χρωματισμένο. Ὁ κόσμος τοῦ Λάμπνιτς εἶναι ἓνα πολυέδρο κρύσταλλο, ἓνα μπριλλάντι, πού χάρη στήν ιδιόμορφη οὐσία του μετατρέπει τό ἀπλό φῶς τῆς οὐσίας σέ ἓνα ἀεῖρωσ πολύμορφο πλοῦτο χρωμάτων καί ταυτόχρονα τό ἐπισκιάζει» (sic!).

Σελ. 40: «Ἐπομένως, ἡ ὕλική οὐσία γιά τόν Λάμπνιτς δέν εἶναι πιά ἀπλῶς ἡ ἑκτατή νεκρή μάζα, πού μπαίνει σέ κίνηση ἀπέξω, ὅπως λέει ὁ Ντεκάρτ, ἀλλά *μέ τήν ιδιότητα τῆς οὐσίας* ἔχει μέσα τῆς ἐνεργητική δύναμη, τήν ἀρχή τῆς ἐνέργειας πού δέν γνωρίζει ἡρεμία».

Καί γι' αὐτό, σωστά, ὁ Μάρξ ἐκτιμοῦσε τόν Λάμπνιτς⁵³, παρ' ὅλο πού σ' αὐτόν, τόν Λάμπνιτς, ὑπάρχουν „λασσαλικά“ χαρακτηριστικά καί συμβιβαστικές τάσεις στήν πολιτική καί στή θρησκεία.

Ἡ μονάδα εἶναι ἡ ἀρχή τῆς φιλοσοφίας τοῦ Λάμπνιτς. Ἡ ἀτομικότητα, ἡ κίνηση, ἡ ψυχή (ξεχωριστοῦ εἶδους). Δέν εἶναι τά νεκρά ἄτομα, ἀλλά οἱ ζωντανές καί εὐκίνητες *μονάδες*, πού ἀντανακλοῦν ὅλον τόν κόσμο μέσα τους, οἱ μονάδες πού κατέχουν μιά (θολή) ἰκανότητα παράστασης (ἓνα εἶδος ψυχές), νά αὐτά εἶναι τά „τελευταῖα στοιχεῖα“ (σελ. 45).

Ἡ κάθε μονάδα εἶναι διαφορετική ἀπό τήν ἄλλη.

NB «...» Ἄν ἡ ἀρχή τῆς ζωῆς ἢ τῶν ἐσωτερικῶν, προσωπικῶν ἐνεργειῶν συνδεόταν μόνο μέ ἓνα μικρό ἢ εἰδικό μέρος τῆς ὕλης, τότε θά ἐρχόταν ἐντελῶς σέ ἀντίθεση μέ τήν ὁμορφιά, μέ τήν τάξη καί τή λογική τῆς φύσης» (Leibniz — σελ. 45).

«Γι' αὐτό ὅλη ἡ φύση, ὅπως σωστά θεωροῦσαν ἄλλωστε οἱ ἀρχαῖοι φιλόσοφοι, εἶναι γεμάτη ψυχές, εἴτε ὄντα, ἀνάλογα μέ τίς ψυχές. Ἀφοῦ τό μικροσκόπιο δίνει τή δυνατότητα νά βεβαιωθοῦμε ὅτι ὑπάρχει πλῆθος ζωντανῶν ὄντων πού εἶναι ἀπρόσιτα στό μάτι καί ὅτι ὑπάρχουν πιά πολλές ψυχές ἀπό τούς κόκκους τῆς ἄμμου καί τά ἄτομα» (Leibniz — σελ. 4 5).

Σύγκρ. τά ἠλεκτρόνια!

Ἰδιότητα τῆς μονάδας: Vorstellung, Repräsentation*.

* — παράσταση, ἀναπαράσταση. Ἡ Σύντ.

«Ἡ ἴδια ἢ παράσταση δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἀναπαράσταση (ἀναπαραγωγή καί ἀπεικόνιση) τοῦ σύνθετου εἶτε τοῦ ἐξωτερικοῦ, δηλαδή τῆς πολλαπλότητας, στό ἀπλό»... Εἶτε... «παροδική κατάσταση πού στήν ἐνότητα, ἢ στήν ἀπλή οὐσία, διατηρεῖ καί ἀναπαράγει τήν πολλαπλότητα» (σελ. 49, Λάμπνιτς) — *verworrene* * (σελ. 50) (*confuse* **, σελ. 52) *Vorstellung* στή μονάδα — (καί στόν ἄνθρωπο ὑπάρχουν πολλά *verworrene*, αἰσθήματα etc., πού δέν ἀποκαλύπτονται).

Ἡ κάθε μονάδα εἶναι «ὁ κόσμος γιά τόν ἑαυτό του, ἢ καθεμίᾳ ἀποτελεῖ αὐτεξούσια (ἀπόλυτη) ἐνότητα» (Λάμπνιτς, σελ. 55).

«Ἐνα κράμα θολῶν παραστάσεων — νά τί παριστάνουν τά αἰσθήματα, νά τί εἶναι ἢ ὕλη» (Λάμπνιτς — σελ. 58)... «Γι' αὐτό ὕλη εἶναι ὁ δεσμός τῶν μονάδων» (ib.)...

Ἡ δική μου ἐλεύθερη ἀπόδοση:

Μονάδες = ἕνα εἶδος ψυχές. Λάμπνιτς = ἰδεαλιστής.
Καί ἡ ὕλη κάτι σάν τό ἕτερο. Εἶναι τῆς ψυχῆς ἢ τοῦ
ξελέ, πού τό συνδέει μέ ἕνα κοσμικό, σαρκικό δεσμό.

«Ἡ ἀπόλυτη πραγματικότητα βρίσκεται μόνο στίς μονάδες καί στίς παραστάσεις τους» (Λάμπνιτς, σελ. 60). Ἡ ὕλη εἶναι μόνο *φαινόμενο*.

«Σαφήνεια εἶναι μόνο τό πνεῦμα» (σελ. 62),... ἐνῶ ἡ ὕλη εἶναι «ἀσάφεια καί ἀνελευθερία» (64).

Ὁ χῶρος «αὐτός καθεαυτός εἶναι κάτι τό ἰδεατό» (Λάμπνιτς, σελ. 70-71).

...«Ἡ κίνηση εἶναι ἡ ὕλική ἀρχή τῆς ποικιλομορφίας τῆς ὕλης»... (72).

«Ἐτσι ἀκριβῶς, παρά τή γνώμη τοῦ Νεύτωνα καί τῶν ὀπαδῶν του, στήν ὕλική φύση δέν ὑπάρχει κενός χῶρος. Ἡ ἀεραντλία καθόλου δέν ἀποδείχνει τήν ὑπαρξη κενοῦ χῶρου, γιατί στό γυαλί ὑπάρχουν πόροι διά μέσου τῶν ὁποίων μποροῦν νά διεισδύσουν διάφορα εἶδη λεπτῆς ὕλης» (Λάμπνιτς, σελ. 76-77).

«Ἡ ὕλη εἶναι φαινόμενο» (Λάμπνιτς, 78). «Τό εἶναι τῆς μονάδας γιά τόν ἑαυτό της εἶναι ἡ ψυχὴ της, τό εἶναι τῆς

* — μπερδεμένη. Ἡ Σύντ.

** — θολή. Ἡ Σύντ.

μονάδας για τό άλλο αντικείμενο είναι ή ύλη» (Φόουερμαχ, 78). 'Η ανθρώπινη ψυχή είναι ή κεντρική, ή ανώτατη μονάδα, είναι έντελέχεια⁵⁴ etc. etc.

«Γι' αυτό τό κάθε σῶμα ἐπηρεάζεται ἀπ' ὅλα ὅσα γίνονται στό Σύμπαν» (Λάιμπνιτς, 83).

«'Η μονάδα ἀντιπροσωπεύει ὅλο τό Σύμπαν» (Λάιμπνιτς, 83).

«'Η μονάδα, παρ' ὅλο πού είναι ἀδιαίρετη, ἔχει μιά πολύπλοκη ροπή, δηλαδή ἓνα πλήθος παραστάσεων, πού ή κάθε μιά τους ἐπιδιώκει τίς δικές της εἰδικές ἀλλαγές καί οἱ ὁποῖες, χάρι στήν οὐσιώδη σχέση τους μέ ὅλα τά ἄλλα πράγματα, ταυτόχρονα, βρίσκονται μέσα σ' αὐτή»... «'Η ἀτομικότητα περιέχει μέσα της τό ἄπειρο σάν σέ ἐμβρυώδη μορφή» (Λάιμπνιτς, 84).

NB
'Ο Λάιμπνιτς
ἔζησε τό
1646-1716

'Εδῶ ὑπάρχει ἓνα εἶδος διαλεκτικῆς καί μάλιστα πολύ βαθιάς, παρὰ τόν ἰδεαλισμό καί τήν παπαδοκρατία.

«Τά πάντα στή φύση είναι ὅμοια» (Λάιμπνιτς, 86).

«Γενικά στή φύση δέν ὑπάρχει τίποτε τό ἀπόλυτα ἀσυνεχές. "Ὅλες οἱ ἀντιθέσεις, ὅλα τά ὅρια τοῦ χώρου καί τοῦ χρόνου, καθώς ἐπίσης καί οἱ ἰδιομορφίες, ἐξαφανίζονται μπροστά στήν ἀπόλυτη συνέχεια, μπροστά στήν αἰώνια ἀλληλουχία τοῦ Σύμπαντος» (Φόουερμαχ, 87).

NB

"Αν καί ή μονάδα, χάρι στήν ἰδιαίτερη φύση της, πού ἀποτελεῖται μόνο ἀπό νεῦρα καί ὄχι ἀπό σάρκα καί ὀστά, ἐπηρεάζεται καί διεγείρεται ἀπό ὅλα ὅσα συμβαίνουν στό Σύμπαν»... παρ' ὅλα αὐτά «δέν είναι ἓνα ἀπό τά δρῶντα πρόσωπα, ἀλλά παραμένει μόνο θεατής τοῦ παγκόσμιου δράματος. Καί ἀκριβῶς ἐδῶ βρίσκεται τό βασικό μειονέκτημα τῶν μονάδων» (Φόουερμαχ, 90).

'Η συμφωνία ψυχῆς καί σώματος είναι harmonie préétablie * ἀπό τό θεό.

„'Η ἀδύνατη πλευρά τοῦ Λάιμπνιτς“ (Φόουερμαχ, 95)⁵⁵.

* — προκαθορισμένη ἄρμονια. 'Η Σύντ.

«Ἡ ψυχή εἶναι ἓνα εἶδος πνευματικοῦ αὐτόματου» (Λάιμπνιτς, 98). (Καί ὁ ἴδιος ὁ Λάιμπνιτς κάποτε μιλάει ὅτι εἶναι εὐκόλο τό πέρασμα ἀπό τόν ὀκκαζιοναλισμό⁵⁶ στή φιλοσοφία του, Φόουερμπαχ, 100.) Στόν Λάιμπνιτς ὁμως αὐτό συνάγεται ἀπό τή „φύση τῆς ψυχῆς“... (101).

Ἐπίσης ὁ Λάιμπνιτς στή „Θεοδικία“ (§ 17) οὐσιαστικά ἐπαναλαμβάνει τό ὄντολογικό ἐπιχείρημα γιά τήν ὕπαρξη τοῦ θεοῦ⁵⁷.

Ἐπίσης ὁ Λάιμπνιτς ἔκανε κριτική στόν ἐμπειρισμό τοῦ Λόκ στό ἔργο του „Nouveaux essais sur l'entendement“ — λέγοντας, *nihil est in intellectu etc. nisi intellectus ipse* (!) (152)*⁵⁸.

(Ἐπίσης ὁ Φόουερμπαχ στήν πρώτη ἔκδοση κάνει κριτική στόν Λόκ ἐπίσης ἀπό ἰδεαλιστικές θέσεις.)

Ἡ ἀρχή τῶν „ἀναγκαίων ἀληθειῶν“ βρίσκεται „μέσα μας“ (Λάιμπνιτς, 148).

Σύγκρ. ὁ Κάντ ἐπίσης⁵⁹

Μέσα μας βρίσκονται οἱ ἰδέες τῆς οὐσίας, τῆς ἀλλαγῆς κτλ. (Λάιμπνιτς, 150).

«Ἐπίσης ὁ ἀνώτατος βαθμός ἐλευθερίας βρίσκεται στό νά χαράξουμε μέ τή βοήθεια τοῦ λογικοῦ τήν κατεύθυνση πρὸς τό καλύτερο» (Λάιμπνιτς, 154).

Ἐπίσης ἡ φιλοσοφία τοῦ Λάιμπνιτς εἶναι ὁ ἰδεαλισμός“ (Φόουερμπαχ, 160) κτλ. κτλ.

...«Ἐπίσης ὁ αἰσιόδοξος καί γεμάτος ζῶη πολυθεϊσμός τῆς μοναδολογίας τοῦ Λάιμπνιτς μετατράπηκε σ' ἓνα αὐστηρό καί γι' αὐτό τό λόγο στόν πιό ἐξομολογητικό καί τόν πιό ἔντονο μονοθεϊσμό τοῦ «ὑπερβατικοῦ ἰδεαλισμοῦ»» (Φόουερμπαχ, 188).

πέρασμα
στόν Κάντ

Σελ. 188-220: προσθήκες τοῦ 1847.

Σελ. 188: «Ἐπίσης ἰδεαλιστική ἀπριωρική φιλοσοφία»...

«Καί φυσικά, ὅτι γιά τόν ἄνθρωπο εἶναι ἀποστεριωτικό γιά τό φιλόσοφο εἶναι ἀπριωρικό. Γιατί ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος συγκέντρωσε τά δεδομένα τῆς ἐμπειρίας καί τά ἔνωσε στίς γενικές ἔννοιες, εἶναι φυσικά σέ θέση νά

χλευασμός
στόν Κάντ

* — τίποτε δέν ὑπάρχει στή διάνοια κτλ., ἐκτός ἀπό τήν ἴδια τή διάνοια. Ἡ Σύντ.

κάνει «συνθετικές κρίσεις a priori». Γιατί εκείνο πού για τὰ πολύ παλιά χρόνια ήταν *ἔργο τῆς ἐμπειρίας*, στὰ νεότερα χρόνια γίνεται *ἔργο τοῦ λογικοῦ*... Ἔτσι, λ.χ., καί ὁ ἠλεκτρισμός καί ὁ μαγνητισμός ἄλλοτε ἦταν μόνο ἐμπειρικές ιδιότητες, πράγμα πού ἐδῶ σημαίνει — τυχαῖες ιδιότητες πού παρατηροῦνταν στὰ ξεχωριστά σώματα, τώρα ὅμως, χάρη στίς πολυάριθμες παρατηρήσεις, ἔγιναν ιδιότητες ὄλων τῶν σωμάτων, ἔγιναν οὐσιαστικές ιδιότητες τοῦ σώματος γενικά... Ἔτσι, μόνο ἀπό τὴν ἀποψη τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρωπότητας μπορεῖ νά δοθεῖ θετική ἀπάντηση στό ἐρώτημα γιά τὴν προέλευση τῶν ιδεῶν... (191-192).

Ἡ ψυχὴ δέν εἶναι κερὶ, δέν εἶναι *tabula rasa**... «Γιὰ τὴ δημιουργία τῆς παράστασης εἶναι ἀπαραίτητη ἡ ἀνάμιξη κάτι ἄλλου, διαφορετικοῦ ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο, καί θά ἦταν πραγματική βλακεία, ἂν αὐτὸ τὸ διαφορετικό, τὸ ὁποῖο στηρίζει τὴν ἴδια τὴν οὐσία τῆς παράστασης, θά ἤθελα νά τὸ βγάλω ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο. Τί εἶναι ὅμως αὐτό; Εἶναι μορφή καθολικότητας. Γιατί ἀκόμη καί ἡ ἀτομικὴ ιδέα, εἴτε ἡ παράσταση — τουλάχιστον σέ σύγκριση μὲ τὸ πραγματικό, τὸ ἀτομικὸ ἀντικείμενο — ὅπως σημειώνει ὁ Λάμπνιτς, εἶναι ἀρχικά κάτι τὸ γενικό, δηλαδή στὴ δοσμένη περίπτωση κάτι τὸ ἀπροσδιόριστο, πού σβήνει, πού ἐξαλείφει τίς διαφορές. Ἡ αἰσθησιακότητα εἶναι πληθωρική, δέν εἶναι κριτική, εἶναι περιεκτική, ἐνῶ ἡ ιδέα, ἡ παράσταση περιορίζεται στό γενικό καί στό ἀναγκαῖο» (192).

<p>Λάμπνιτς καί Κάντ</p>	<p>«Ἔτσι ἡ βασικὴ ἀξία τῶν „Νέων δοκιμίων γιά τὴν ἀνθρώπινη νόηση“ — παρόμοια μὲ τὴ βασικὴ ιδέα τῆς „Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου“ — βρίσκεται στό ὅτι ἡ καθολικότητα καί ἡ ἀναπόσπαστη ἀπ’ αὐτὴν <i>ἀ ν α γ κ α ι ὅ τ η τ α</i> ἐκφράζουν τὴν ἴδια τὴ φύση τοῦ λογικοῦ ἢ τῆς οὐσίας, πού εἶναι ἰκανὴ νά ἔχει παραστάσεις, καί γι’ αὐτὸ δέν μποροῦν νά ἔχουν πηγὴ τους τὰ ὄργανα τῶν αἰσθήσεων ἢ τὴν ἐμπειρία, δηλαδή νά ἔρχονται ἀπέξω»... (193).</p>
<p>ἡ ἀναγκαιότητα <i>ἀ ν α π ὄ σ π α -</i> <i>σ τ η</i> ἀπὸ τὸ καθολικὸ</p>	<p>Αὐτὴ ἡ ιδέα ὑπάρχει ἤδη στοὺς καρτεσιανούς — ὁ Φόουερμπαχ ἀναφέρει ἀπόσπασμα τοῦ <i>C l a u b e r g 1652</i>⁶⁰.</p>
<p>NB καντιανισμός = παλιά σαβούρα</p>	

* — ἄγραφο χαρτί. Ἡ Σύντ.

«'Ασφαλῶς, αὐτό τό ἀξίωμα» (ὅτι τό ὄλον εἶναι μεγαλύτερο ἀπό τό μέρος) «ὀφείλει τήν αὐθεντικότητά του ὄχι στήν ἀπαγωγή, ἀλλά στό λογικό, γιατί τό λογικό γενικά δέν ἔχει ἄλλο σκοπό καί ἄλλη ἀποστολή ἀπό τό νά γενικεύει τά δεδομένα τῶν αἰσθήσεων, γιά νά μᾶς ἀπαλλάσσει ἀπό τήν ἐνοχλητική ἐργασία τῆς ἐπανάληψης, γιά νά προβλέπει, νά ἀλλάζει καί νά διατηρεῖ τήν αἰσθησιακή ἐμπειρία καί τήν αἰσθησιακή παρατήρηση. 'Αλλά μήπως τό λογικό τό κάνει αὐτό ἐντελῶς ἀνεξάρτητα, δίχως παράλληλα νά στηρίζεται στήν αἴσθηση; Μήπως αὐτή ἢ ἐκείνη ἢ ξεχωριστή περίπτωση πού ἔχει προσληφθεῖ μέ τήν αἴσθησή μου εἶναι ξεχωριστή μέσα στήν ἀφαίρεση; Μήπως αὐτή δέν εἶναι ποιοτικά μιά καθορισμένη περίπτωση; 'Αλλά μήπως σ' αὐτή τήν ποιοτική κατάσταση δέν ὑπάρχουν ξεχωριστές περιπτώσεις κι' αὐτῆς ἀκόμη τῆς ταυτότητας, ἢ ὅποια προσλαμβάνεται μέ τήν αἴσθηση;.. Μήπως ἐγώ βλέπω μόνο τά φύλλα καί ὄχι ἐπίσης καί τά δένδρα; Μήπως δέν ὑπάρχει τό αἶσθημα τῆς ταυτότητας, τῆς ὁμοιότητας καί τῆς διαφορᾶς; Μήπως γιά τά ὄργανα τῶν αἰσθήσεών μου δέν ὑπάρχει διαφορά ἀνάμεσα στό μαῦρο καί στό ἄσπρο, ἀνάμεσα στή μέρα καί στή νύχτα, ἀνάμεσα στό ξύλο καί στό σίδηρο;.. Μήπως ἡ αἰσθησιακή ἀντίληψη δέν εἶναι ἢ ἀναγκαῖα ἐπιβεβαίωση αὐτοῦ πού ὑπάρχει; 'Επομένως, μήπως ὁ ἀνώτατος νόμος τῆς νόησης, ὁ νόμος τῆς ταυτότητας, δέν εἶναι ταυτόχρονα καί νόμος τῆς αἰσθησιακότητας, μήπως δέν στηρίζεται στό κάτω-κάτω τῆς γραφῆς αὐτός ὁ νόμος τῆς νόησης στή γνησιότητα τῆς αἰσθησιακῆς παρατήρησης;»... (193-194).

NB

'Ο Leibniz στά „Νέα δοκίμια“ γράφει: «ἡ γενικότητα βρίσκεται στήν ὁμοιότητα τῶν ξεχωριστῶν πραγμάτων μεταξύ τους, κι' αὐτή ἡ ὁμοιότητα εἶναι πραγματικότητα» (βιβλίο III, κεφ. 3, § 12). «'Αλλά μήπως αὐτή ἡ ὁμοιότητα δέν εἶναι αἰσθησιακή ἀλήθεια; Μήπως τά ὄντα πού τό λογικό κατατάσσει σέ μιά κατηγορία, σέ ἓνα γένος δέν τό δείχνουν κατά τόν ἴδιο τρόπο καί τά ὄργανα τῶν αἰσθήσεών μου;.. Μήπως γιά τό γενετήσιό μου αἶσθημα — τό αἶσθημα πού ἔχει ἐπίσης τεράστια θεωρητική σημασία, ἂν καί συνήθως ἡ διδασκαλία γιά τά αἰσθητήρια ὄργανα δέν τοῦ δίνει σημασία — δέν ὑπάρχει καμιά διαφορά ἀνάμεσα στή

bien dit! * NB ||| γυναίκα και στο θηλυκό ζῶο; Στην περίπτωση αυτή σέ τί συνίσταται ἡ διαφορά ἀνάμεσα στό λογικό και στό αἴσθημα, εἴτε στήν ἰκανότητα τοῦ αἰσθάνεσθαι; Ἡ αἰσθησιακή ἀντίληψη δίνει τό *ἀντικείμενο*, τό λογικό δίνει τό *ὄνομά* του. Δέν ὑπάρχει τίποτε στό λογικό πού νά μὴν ὑπῆρξε στήν αἰσθησιακή ἀντίληψη, ἐκεῖνο ὅμως πού στήν αἰσθησιακή ἀντίληψη ὑπάρχει πραγματικά, στό λογικό ὑπάρχει μόνο ὀνομαστικά, κατ' ὄνομα. Τό λογικό εἶναι τό ἀνώτατο ὄν, ὁ κυβερνήτης τοῦ κόσμου. Ὅμως μόνο κατ' ὄνομα καί ὄχι στήν πραγματικότητα. Καί τί εἶναι τέλος πάντων αὐτό τό ὄνομα; Εἶναι τό διακριτικό σημεῖο, κάποιο γνῶρισμα πού χτυπάει στά μάτια καί πού ἐγώ τό κάνω ἀντιπρόσωπο τοῦ ἀντικειμένου, αὐτό πού χαρακτηρίζει τό ἀντικείμενο γιά νά τό φαντασῶ στήν ὁλότητά του» (195).

...«Τό αἴσθημα, ἔτσι ἀκριβῶς ὅπως καί τό λογικό, μοῦ λέει ὅτι τό ὄλο εἶναι μεγαλύτερο ἀπό τό μέρος. Αὐτό ὅμως μοῦ τό λέει ὄχι στά λόγια, ἀλλά μέ παραδείγματα, λογουχάρη, μέ τό ὅτι τό δάχτυλο εἶναι μικρότερο ἀπό τό χέρι»... (196-197).

Γι' αὐτό ἡ πεποίθηση ὅτι τό ὄλο εἶναι μεγαλύτερο ἀπό τό μέρος ἐξυπακούεται, δέν ἐξαρτᾶται ἀπό τήν αἰσθησιακή ἀντίληψη. Ἐπίσης ἐξαρτᾶται; Ἐπίσης ἀπό τήν λέξη: τό ὄλο. Στή θέση: τό ὄλο εἶναι μεγαλύτερο ἀπό τό μέρος, δέν λέγεται τίποτε περισσότερο ἀπό τό ὅτι ἡ λέξη: τό ὄλο μιλάει αὐτό καθεαυτό»... (197).

...«Ὁ Λάμπρις, ἀντίθετα, σάν ἰδεαλιστής ἢ πνευματοκράτης, μετατρέπει τό μέσο σέ σκοπό, τήν ἄρνηση τῆς αἰσθησιακότητας σέ οὐσία τοῦ πνεύματος»... (198).

...«Αὐτό πού ἔχει συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ του ὑπάρχει καί εἶναι, καί ὀνομάζεται ψυχή. Ἐπομένως γιά τήν ὑπαρξή τῆς ψυχῆς μας πειθόμαστε νωρίτερα ἀπ' ὅ,τι γιά τήν ὑπαρξή τοῦ σώματός μας. Εἶναι ἔξω ἀπό κάθε ἀμφιβολία ὅτι ἡ συνείδηση εἶναι τό πρωτεῦον, εἶναι ὅμως τό πρωτεῦον μόνο γιά μένα καί ὄχι αὐτή καθεαυτή. Ἐπίσης ἀπό τήν ἄποψη τῆς δικῆς μου συνείδησης ἐγώ *ὑπάρχω γιατί ἔχω συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ μου*. Ἐπίσης ἀπό τήν ἄποψη ὅμως τοῦ σώματός μου ἐγώ *ἔχω συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ μου γιατί ἐγώ ὑπάρχω*. Ποιός ὅμως ἀπό τούς δύο ἔχει δίκιο; Τό σῶμα, δηλ. ἡ

* — καλά εἰπωμένο! Ἡ Σύντ.

φύση, ή μήπως ή συνείδηση, δηλ. τό 'Εγώ; 'Εξυπακούεται, τό 'Εγώ. Γιατί μπορώ άραγε *εγώ* νά παραδεχτώ *ότι ό έαυτός μου* έχει άδικο; Είμαι όμως *εγώ* πραγματικά σέ θέση νά χωρίσω τή συνείδηση από τό σώμα μου καί νά σκέπτομαι αὐτός καθ' *εαυτόν*;»... (201).

...«'Ο κόσμος είναι αντικείμενο τών αισθήσεων καί αντικείμενο τής νόησης» (204).

«'Ο άνθρωπος ξεχωρίζει από τό αισθητό αντικείμενο τήν οὐσία, όπως αὐτή είναι στήν πραγματικότητα, όπως αὐτή γίνεται αντικείμενο τής αισθησιακῆς αντίληψης, από εκείνο πού σ' αὐτό τό αντικείμενο είναι ή άφηρημένη από τήν αισθησιακότητα νοητή οὐσία. Τό πρώτο ό άνθρωπος τό ονομάζει *υπαρξη* ή *άκόμη* καί *άτομο*, τό δεύτερο τό ονομάζει *οὐσία* ή *είδος*. 'Ο άνθρωπος όρίζει τήν οὐσία σάν κάτι τό αναγκαίο καί τό αἰώνιο — γιατί *άκόμη* καί στήν περίπτωση πού από τόν αισθητό κόσμο εξαφανίζεται αὐτό ή εκείνο τό αισθητό αντικείμενο, ό κόσμος παρ'όλα αὐτά παραμένει σάν αντικείμενο τής νόησης ή τής αντίληψης — *ενώ* τήν *υπαρξη* ό άνθρωπος τήν καθορίζει σάν κάτι τό τυχαίο, τό παροδικό»... (205).

...«'Ο Λάιμπνιτς είναι *κατά τό ήμισυ* χριστιανός, είναι θεϊστής ή χριστιανός καί νατουραλιστής. 'Ο Λάιμπνιτς περιορίζει τήν *άγαθότητα* καί τήν παντοδυναμία τοῦ θεοῦ μέ τή σοφία, μέ τό λογικό. Αὐτό όμως τό λογικό δέν είναι τίποτε άλλο παρά ένα φυσιοδιφικό επιστημονικό γραφείο, μιά αντίληψη γιά τήν *άμοιβαία* σχέση όλων τών τμημάτων τής φύσης, όλου τοῦ Σύμπαντος. 'Επομένως, περιορίζει τό θεϊσμό του μέ τό *νατουραλισμό*. 'Ο Λάιμπνιτς *έδραιώνει*, *υπερασπίζει* τό θεϊσμό μέ τό *ότι τόν καταλύει*»... (215).

Σελ. 274 (άπό τίς προσθήκες τοῦ 1847):

«Πόσα πολλά *έλεγαν* γιά τό *ψεύδος* τών αισθήσεων, πόσο λίγα *έλεγαν* γιά τό *ψεύδος* τής γλώσσας, από τήν *όποία* πραγματικά ή νόηση είναι *άναπόσπαστη!* 'Αλλά στό κάτω-κάτω πόσο *χοντροκομμένη* είναι ή *πλάνη* τών αισθήσεων καί πόσο *έκλεπτυσμένη* ή *πλάνη* τής γλώσσας! Πόσο μ' *έσερνε* γιά πολύ καιρό από τή *μύτη* αὐτή ή *καθολικότητα* τοῦ λογικοῦ, ή *καθολικότητα* τοῦ *φιχτεϊκοῦ* καί τοῦ *χεγγελιανοῦ* 'Εγώ, *ώσπου* *έπιτέλους* *έμαθα* μέ τή *βοήθεια* τών *πέντε* *αισθήσεών* μου, στό *όνομα* τής *σωτηρίας* τής *ψυχῆς* μου, *ότι* *όλες* *οί* *δυσκολίες* καί *τά* *μυστικά* τοῦ *λόγου*, μέ τήν *έννοια* τοῦ *λογικοῦ*, *βρίσκουν* *τή* *λύση* τους στή *σημασία* τής *λέξης!* *Νά* *γιατί* *τά* *λόγια* τοῦ *Χάιμ*.

NB

«ή κριτική του λογικού πρέπει να μετατραπεί σε κριτική της γλώσσας», από τη θεωρητική άποψη μου φαίνονταν τόσο κοντινά. Σε σχέση όμως με την αντίθεση ανάμεσα σε μένα σάν αισθανόμενο και προσωπικό "Ον και σε μένα σάν σκεπτόμενο "Ον, αυτή η αντίθεση συνίσταται κατά την έννοια αυτής της σημείωσης και της διατριβής απ' όπου παραθέτουμε απόσπασμα» (του ίδιου του Φόουερμπαχ)⁶¹ «στην έντονη αντίθεση: στην αίσθηση εγώ είμαι ενικός, στη νόηση είμαι γενικός. Όσο στην αίσθηση εγώ δέν είμαι λιγότερο γενικός απ' ό,τι στη νόηση ενικός. Η συμφωνία στη νόηση βασίζεται μόνο στη συμφωνία στην αίσθηση» (274).

...«Κάθε ανθρώπινη επικοινωνία στηρίζεται στην προϋπόθεση της ομοιότητας της αίσθησης των ανθρώπων» (274).

„Spinoza und Herbart“ (1836)⁶². Σελ. 400 ff. *Υπεράσπιση* του Σπινόζα από τις πρόστυχες επιθέσεις του „ήθικολόγου“ Herbart.

Υπογραμμίζεται ο αντικειμενισμός του Σπινόζα etc. NB.

„Verhältnis zu Hegel“ (1840 και später). Σελ. 417 ff.

“Οχι και τόσο καθαρά, σποραδικά υπογραμμίζεται ότι ήταν μαθητής του Χέγκελ.

Από τις παρατηρήσεις:

«Τί είναι ή διαλεκτική που βρίσκεται σε αντίθεση με την εμφάνιση και την εξέλιξη της φύσης; Σε τί βρίσκεται ή αναγκαιότητά της;»... (431).

„Herr von Schelling“ (1843) γράμμα στον Marx (434 ff.). Στο πρόχειρο. Επίκριση του Σέλλινγκ⁶³.

Τέλος του IV τόμου.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΤΟΥ ΧΕΓΓΕΛ
«Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΗΣ ΛΟΓΙΚΗΣ»⁶⁴

*Γράφτηκε τό Σεπτέμβρη - Δεκέμβρη
τοῦ 1914*

*Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1929
στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. ΙΧ*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα
μέ τό χειρόγραφο*

Bern: Log. I. 175

*Hegels Werke**

Bd. I. Philosophische Abhandlungen **

II. Ἡ φαινομενολογία τοῦ πνεύματος

III - V. Ἡ ἐπιστήμη τῆς λογικῆς

VI - VII. (1 καὶ 2) Ἐγκυκλοπαίδεια

VIII. Ἡ φιλοσοφία τοῦ δικαίου

IX. Ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας

X. (3 μέρη) Αἰσθητική

XI - XII. Ἡ ἱστορία τῆς θρησκείας

XIII - XV. Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας

XVI - XVII. Ἀνάμικτα ἔργα

XVIII. Ἡ φιλοσοφική προπαιδευτική

XIX. (1 καὶ 2) Γράμματα τοῦ Χέγγελ καὶ πρὸς τὸν Χέγγελ.

* — Ἄπαντα τοῦ Χέγγελ. Ἡ Σύντ.

** — Τόμος I. Φιλοσοφικά ἄρθρα. Ἡ Σύντ.

Πλήρης τίτλος
τῶν Ἀπάντων
τοῦ Γκ. Β. Φρ.
Χέγγελ⁶⁵.

Ἄπαντα

τοῦ Γκ. Β. Φρ. Χέγγελ,

τόμος III

(BEROLINO, 1833) (468 σελ.)

«*Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΗΣ ΛΟΓΙΚΗΣ*»⁶⁶.

Μέρος I. Ἡ ἀντικειμενική λογική.

Τμήμα I. Ἡ διδασκαλία γιά τό *Εἶναι*

(Bern: Log. I. 175)

«Πλήρης ἔκδο-
ση ὁμίλου φί-
λων τοῦ ἐκλι-
πόντος:
Μαρχάινεκε,
Σούλτσε,
Γκάνς, Χέν-
νινγκ, Χότο,
Μίσελέ,
Φόρστερ».

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ Ι ΕΚΔΟΣΗ

Τόμ. III*, σελ. 5 [V, 2]** — εὐφύεστατα γιά τή λογική: εἶναι „προκατάληψη“ ὅτι τάχα ἡ λογική „διδάσκει νά σκέπτεσαι“ (ὅπως ἡ φυσιολογία „διδάσκει νά χωνεύεις“;)

...«ἡ λογική ἐπιστήμη, πού ἀποτελεῖ τήν καθαυτό μεταφυσική ἢ τήν καθαρή, θεωρητική φιλοσοφία»... (6) [3].

...„Ἡ φιλοσοφία δέν μπορεῖ νά δανεῖζεται τή μέθοδό της ἀπό μιά ὑποδεέστερη ἐπιστήμη — ὅπως τά μαθηματικά“... (6-7) [4].

«Ἄλλά τέτια μέθοδος μπορεῖ νά εἶναι μόνο ἡ φύση τοῦ περιεχομένου, πού κινεῖται στήν ἐπιστημονική γνώση καί ταυτόχρονα αὐτή ἡ ἔμφυτη ἀντανάκλαση τοῦ περιεχομένου μονάχη της γιά πρώτη φορά ὑποθέτει καί γεννάει τόν ὄρισμό τοῦ περιεχομένου».

(Ἡ κίνηση τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης — νά ποιά εἶναι ἡ οὐσία).

„Ἡ διάνοια (Verstand) δίνει ὄρισμούς“ (bestimmt), τό λογικό (Vernunft) τοὺς ἀρνεῖται, εἶναι διαλεκτικό, γιάτί μηδενίζει τοὺς ὄρισμούς τῆς διάνοιας („in Nichts auflöst“). Συνένωση τοῦ ἑνός καί τοῦ ἄλλου — „νοητικό λογικό εἶτε λογική διάνοια“ = θετικό.

* Hegel. Werke, Bd. III, Berlin, 1833. Ἡ Σύντ.

** Χέγγελ. Ἄπαντα, τόμ. V, Μόσχα, ρωσ. ἔκδ. 1937. Ἡ Σύντ.

Ἄρνηση τοῦ „ἀπλοῦ“ ...«Πνευματική κίνηση»... (7) [4].
«Μόνο σ' αὐτό τό δρόμο πού αὐτοκατασκευάζεται, ἡ φιλοσοφία... εἶναι ἰκανή νά γίνει ἀντικειμενική, ἀποδεικτική ἐπιστήμη» (7-8) (4).

(, Ὁ δρόμος πού αὐτοκατασκευάζεται“ = ὁ δρόμος (ἐδῶ κατά τή γνώμη μου εἶναι τό κύριο) τῆς πραγματικῆς γνώσης, τῆς δυνατότητας τῆς γνώσης, τῆς κίνησης ἀπό τήν ἄγνοια στή γνώση*.)

Χαρακτη-
ριστικό!

Ἡ κίνηση τῆς συνείδησης «παρόμοια μέ τήν ἐξέλιξη ὅλης τῆς ζωῆς τῆς φύσης καί τοῦ πνεύματος», στηρίζεται στή „φύση τῶν καθαρῶν οὐσιῶν πού ἀποτελοῦν τό περιεχόμενο τῆς λογικῆς“ (Natur der reinen Wesenheiten**).

Νά ἀντιστραφεῖ: ἡ λογική καί ἡ γνωσιοθεωρία πρέπει νά ἐξαχθεῖ „ἀπό τήν ἐξέλιξη ὅλης τῆς ζωῆς τῆς φύσης καί τοῦ πνεύματος“.

Ὡς ἐδῶ: πρόλογος στήν I ἔκδοση.

* Στό χειρόγραφο οἱ λέξεις «ἀπό τήν ἄγνοια στή γνώση» εἶναι σβησμένες μέ μιὰ ὀριζόντια γραμμή, ὅπως φαίνεται ἀντί ὑπογράμμισης. Ἡ Σύντ.

** — ἡ φύση τῶν καθαρῶν οὐσιῶν. Ἡ Σύντ.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗ ΙΙ ΕΚΔΟΣΗ

„Ἡ ἀπεικόνιση τοῦ βασιλείου τῆς σκέψης φιλοσοφικά, δηλαδή στὴν ἴδια του (NB) τὴν ἐμφυτὴ δράση ἢ στὴν ἀναγκαία του ἐξέλιξη, πού εἶναι τὸ ἴδιο πράγμα“... (10) [6].
 „Οἱ γνωστές μορφές τῆς σκέψης“ — σοβαρὴ ἀρχή, „die leblosen Knochen eines Skeletts“* (11) [6].

θαυμάσια!

Πρέπει ὄχι τὰ leblose Knochen, ἀλλὰ ἡ ἴδια ἡ ζωή.

Ἡ σχέση τῆς νόησης μέ τή γλώσσα (ἡ κινεζικὴ γλώσσα ἀνάμεσα στ' ἄλλα καί ἡ μὴ ἀνάπτυξή της: 11), ὁ σχηματισμός τῶν οὐσιαστικῶν καί τῶν ρημάτων (11) [7]. Στὴ γερμανικὴ γλώσσα οἱ λέξεις μερικὲς φορές ἔχουν «ἀντίθετη σημασία» (12) [7] (εἶναι ὄχι μόνο „διαφορετικές“, ἀλλὰ καί ἀντίθετες) — „ἀπόλαυση γιὰ τὴ σκέψη“...

ἱστορία τῆς
σκέψης =
ἱστορία τῆς
γλώσσας;

Ἡ ἔννοια τῆς δυνάμεως στὴ φυσικὴ — καί τῆς πολιτικότητας („ἀντιθέσεις πού συνδέονται ἀδιάρρηκτα“ (ὑπογράμμιση τοῦ Χέγγελ)). Τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴ δύναμη στὴν πολιτικότητα εἶναι πέρασμα σέ „ἀνώτερες Denkverhältnisse“** (12) [7-8].

* — «τά χωρὶς ζωὴ κόκκαλα τοῦ σκελετοῦ». Ἡ Σύντ.

** — «νοερὲς σχέσεις». Ἡ Σύντ.

ή φύση
καί „das
Gei-
stige“* ||| NB άκόμη στή σελ. 11 [7] ...«' Αλλά άν γενι-
κά άντιπαραθέσουμε τή φύση, σάν φυσικό, στό
πνευματικό, τότε θά έπρεπε νά ποϋμε ότι τό
λογικό είναι μάλλον ύπερφυσικό»...]

Οί λογικές μορφές είναι Allbekanntes sind, αλλά... „was
bekannt ist, darum noch nicht erkannt“** (13) [8].

«' Η άπειρη πρόοδος», δηλ. ή „άπαλλαγή“ τών „μορφών τής
σκέψης“ από τήν ύλη (von dem Stoffe), τίς παραστάσεις, τίς
έπιθυμίες etc., ή έπεξεργασία του γενικού (Πλάτων, 'Αριστο-
τέλης): είναι ή άρχή τής γνώσης...

„Μόνο όταν εξασφαλίστηκαν όλα σχεδόν τά αναγκαία... οί
άνθρωποι άρχισαν νά φιλοσοφοϋν“, λέει ό 'Αριστοτέλης (13-14)
[9] και ό ίδιος: ή σχολή τών ιερέων τής Αιγύπτου ήταν ή άρχή
τών μαθηματικών έπιστημών (14)⁶⁷. 'Η άπασχόληση μέ τίς
„καθαρές σκέψεις“ προϋποθέτει ένα «μακρινό δρόμο, τόν όποιο
θά έπρεπε νά διανύσει πρωύτερα τό ανθρώπινο πνεϋμα». Σέ μιά
τέτιου είδους σκέψη

τά συμφέροντα ||| «σωπαίνουν τά συμφέροντα πού κινούν
„κινούν τή ζωή ||| τή ζωή τών λαών και τών άτόμων» (14)
τών λαών“ ||| [9].

Οί κατηγορίες τής λογικής είναι *Abbreviaturen**** („epito-
miert“**** σέ άλλο σημείο) „τής άπειρης μάζας“ τών «λεπτο-
μερειών τής έξωτερικής ύπαρξης και δράσης». Μέ τή σειρά τους
αυτές οί κατηγορίες *d i e n e n****** τούς άνθρώπους στήν
πράξη («στήν πνευματική έπεξεργασία του ζωντανού περιεχο-
μένου, στή δημιουργία και στήν άνταλλαγή τών σκέψεων»).

ή σχέση τής ||| «Είναι άλήθεια ότι έμεις δέν λέμε ότι τά
νόησης πρόσ ||| αισθήματά μας, οί τάσεις και τά συμφέροντα
τά συμφέροντα ||| μās έξυπηρετοϋν, αλλά αυτά θεωροϋνται
και τίς τάσεις... ||| άνεξάρτητες δυνάμεις και έξουσίες, έτσι πού
έμεις οί ίδιοι είμαστε αυτά» (15) [10].

* — τό «πνευματικό». 'Η Σύντ.

** — πασίγνωστες, αλλά ...«έκείνο πού είναι γνωστό δέν σημαίνει γι' αυτό
τό λόγο ότι είναι και κατανοητό». 'Η Σύντ.

*** — συντομεύσεις. 'Η Σύντ.

**** — «έξαγόμενο». 'Η Σύντ.

***** — έ ξ υ π η ρ ε τ ο υ ν. 'Η Σύντ.

Καί για τίς μορφές τῆς σκέψης (Denkformen) δέν μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι μᾶς ἐξυπηρετοῦν, γιατί αὐτές περνοῦν „διά μέσου ὄλων τῶν δικῶν μας παραστάσεων“ (16) [10], εἶναι τὸ «γενικό αὐτό καθεαυτό».

Ἐντικειμενισμός: οἱ κατηγορίες τῆς νόησης δέν εἶναι βοήθημα τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλά ἔκφραση τῆς νομοτέλειας καί τῆς φύσης καί τοῦ ἀνθρώπου — σύγκρ. πλοῖο κάτω τὴν ἀντίθεση

— τῆς «ὑποκειμενικῆς νόησης» καί τῆς «ἀντικειμενικῆς ἐννοίας τῶν ἰδίων τῶν πραγμάτων». Ἐμεῖς δέν μποροῦμε «νά βγοῦμε ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια τῆς φύσης τῶν πραγμάτων» (16) [11].

Καί μιά παρατήρηση ἐνάντια στὴν „κριτικὴ φιλοσοφία“ (17) [11]. Αὐτὴ φαντάζεται τὴ σχέση ἀνάμεσα στοὺς „τρεις ὄρους“ (ἐμεῖς, νόηση, πράγματα) μὲ τρόπο πού μᾶς βάζει νά τοποθετοῦμε τὴ νόηση „στὴ μέση“, ἀνάμεσα στὰ πράγματα καί σέ μᾶς, κι ἔτσι αὐτὸ τὸ κέντρο „διαχωρίζει“ (abschließt) ἐμᾶς „ἀντί νά μᾶς ἐνώνει“ (zusammenschließen). Σ' αὐτό, λέει ὁ Χέγκελ, πρέπει νά ἀπαντήσουμε μὲ τὴν „ἀπλή παρατήρηση“, ὅτι „αὐτὰ τὰ ἴδια τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα δῆθεν βρίσκονται στὸ ἐπέκεινα (jenseits) τῶν σκέψεών μας, τὰ ἴδια εἶναι (Gedankendinge) νοερά πράγματα“... καί „τὸ ὀνομαζόμενον πρᾶγμα καθεαυτό εἶναι μόνον ein Gedankending der leeren Abstraktion“*.

ἐνάντια
στον
καντιανισμό

Ἡ οὐσία τοῦ ἐπιχειρήματος, κατὰ τὴ γνώμη μου, εἶναι: (1) Στὸν Κάντ ἡ γνώση χωρίζεται (διαιρεῖται) τὴ φύση καί τὸν ἀνθρώπο. Στὴν πραγματικότητα ὁμοίως αὐτὴ ἡ γνώση τοὺς ἐνώνει. (2) Στὸν Κάντ ὑπάρχει ἡ „κενὴ ἀφαίρεση“ τοῦ πρᾶματος καθεαυτοῦ στὴ θέση τῆς ζωντανῆς Gang, Bewegung** τῆς γνώσης μας γιὰ τὰ πράγματα ὅλο καί πλοῖο βαθιά.

* — ἓνα νοερό πρᾶγμα τῆς κενῆς ἀφαίρεσης. Ἡ Σύντ.

** — πορείας, κίνησης. Ἡ Σύντ.

Τό Ding an sich * στόν Κάντ είναι *κενή* αφαίρεση, ό Χέγγελ όμως ζητάει άφηρημένες έννοιες πού νά άντιστοιχοϋν στήν *der Sache* **: «ή άντικειμενική έννοια τών πραγμάτων άποτελεϊ τήν ίδια τήν οϋσία τους», πού νά άντιστοιχοϋν, μιλώντας ύλιστικά, στό πραγματικό βάθεμα τής δικής μας γνώσης τοϋ κόσμου.

Δέν είναι σωστό ότι οί Denkformen είναι μόνο „Mittel“, „zum Gebrauch“ *** (17) [11].

NB || Δέν είναι επίσης σωστό ότι αυτές είναι „äußere Formen“ ****, „Formen, die nur *an dem* Gehalt, nicht der Gehalt selbst seien“ (μορφές πού είναι άπλές μορφές τοϋ περιεχομένου καί όχι τό ίδιο τό περιεχόμενο) (17) [12]...

‘Ο Χέγγελ όμως άπαιτεϊ λογική, στήν όποία οί μορφές θά ήταν *gehaltvolle Formen* *****, μορφές ζωντανό, πραγματικό περιεχομένου, μορφές πού είναι συνδεμένες άδιάρρηκτα μέ τό περιεχόμενο.

Καί ό Χέγγελ στρέφει τήν προσοχή στίς «ιδέες όλων τών φυσικών καί πνευματικών πραγμάτων», στό «οϋσιαστικό περιεχόμενο»...

—«Καί τό καθήκον βρίσκεται στό νά κατανοήσουμε αϋτή τή λογική φύση πού ζωογονεί τό πνεϋμα, τό διεγείρει καί ενεργεί πάνω σ’αϋτό» (18) [12].

‘Η λογική είναι διδασκαλία όχι γιά τίς εξωτερικές μορφές τής νόησης, αλλά γιά τούς νόμους εξέλιξης „ όλων τών ύλικών, φυσικών καί πνευματικών πραγμάτων“, δηλαδή τής εξέλιξης όλου τοϋ συγκεκριμένου περιεχομένου τοϋ κόσμου καί τής γνώσης αϋτοϋ τοϋ κόσμου, δηλ. τό άποτέλεσμα, τό άθροισμα, τό συμπέρασμα τής *ιστορίας* τής γνώσης τοϋ κόσμου.

* — Πράγμα καθεαυτό. ‘Η Σύντ.

** — στήν οϋσία. ‘Η Σύντ.

*** — «μέσο», «γιά χρησιμοποίηση». ‘Η Σύντ.

**** — οί «έξωτερικές μορφές». ‘Η Σύντ.

***** — μορφές καί περιεχόμενο. ‘Η Σύντ.

„Η ένστικτώδης δράση“ (instinktartig Tun) „κατακερματίζεται στο άπειρωσ ποικιλόμορφο ύλικό“. Αντίθετα, ή „διανοητική και συνειδησιακή δράση“ ξεχωρίζει τό „περιεχόμενο του κινούντος“ αίτιου (den Inhalt des Treibenden) „άπό τήν άμεση ένότητα μέ τό ύποκείμενο στήν αντικειμενική σχέση άπέναντί του“ (άπέναντι στό ύποκείμενο).

«Σ' αυτό τό δίχτυ δένονται έδω κι 'έκει πίο γεροί κόμποι, πού άποτελοϋν τά σημεία στήριξης και κατεύθυνσης τής ζωής και τής συνείδησής του» | του πνεύματος ή του ύποκειμένου | ... (18) [12-13].

Πώς νά τό έννοήσουμε αυτό;

Μπροστά στον άνθρωπο ύπάρχει ένα δίχτυ φαινομένων τής φύσης. 'Ο ένστικτώδης άνθρωπος, ό άγριος, δέν ξεχωρίζει τον έαυτό του άπό τή φύση. 'Ο συνειδητός άνθρωπος τον ξεχωρίζει, οί κατηγορίες είναι βαθμίδες του ξεχωρίσματος, δηλαδή τής γνώσης του κόσμου, οί βασικοί κόμποι στό δίχτυ, πού βοηθοϋν νά κατανοήσουμε και νά κατακτήσουμε αυτό τό δίχτυ.

„Η άλήθεια είναι άπειρη“ — τό πεπερασμένο της είναι ή άρνησή της, τό „τέλος“ της. Οί μορφές (Denkformen), άν τίς έξετάσει κανείς σαν μορφές, «διαφορετικές άπό τό περιεχόμενο και μόνο έξωτερικές του μορφές», δέν είναι ικανές νά άγκαλιάσουν τήν άλήθεια. 'Η κενότητα αυτών των μορφών | τής τυπικής λογικής | τίς κάνει άξιες „περιφρόνησης“ (19) [13] και „χλευασμοϋ“ (20) [14]. 'Ο νόμος τής ταυτότητας, $A = A$, είναι μιά κενότητα „unperiglich“* (19) [14].

Δέν είναι σωστό νά ξεχνάμε ότι αυτές οί κατηγορίες «έχουν μέσα στή γνώση τό δικό τους τομέα, όπου πρέπει νά διατηρήσουν τή σημασία τους». 'Αλλά σαν „άδιάφορες μορφές“, μποροϋν νά γίνουν „όργανα πλάνης και σοφιστείας“, όχι άλήθειας.

«Στή νοητική θεώρηση» πρέπει νά τραβηχτοϋν όχι μόνο „ή έξωτερική μορφή“, αλλά και „der Inhalt“** (20) [14].

* — «άνυπόφορη». 'Η Σύντ.

** — τό «περιεχόμενο». 'Η Σύντ.

NB «Μ αὐτὴ τὴν εἰσαγωγή τοῦ περιεχομένου στὴ λο-
γικὴ θεώρηση» ἀντικείμενο τῆς λογικῆς γίνονται ὄχι NB
Dinge, ἀλλὰ die Sache, der Begriff der Dinge * | ὄχι τὰ
πράγματα, ἀλλὰ οἱ νόμοι τῆς κίνησός τους, ὕλιστικά

↗
 ...«ὁ λόγος, τὸ λογικὸ αὐτοῦ πού ὑπάρχει» (21) [15].

Καί στὴ σελ. (22) στὴν ἀρχή [15] τὸ ἀντικείμενο τῆς λογικῆς εἶναι τὸ ἐκφρασμένο μέ τὰ λόγια:

ἢ „ἐξέλιξη“ τῆς νόησης
 στὴν ἀναγκαιότητά της

...„Entwicklung des Denkens
 in seiner Notwendigkeit“.

Τίς κατηγορίες πρέπει νά τίς ἐξάγουμε (καί νά μὴν τίς παίρ-
 νουμε αὐθαίρετα εἴτε μηχανικά) (ὄχι „μέ ἀφηγήσεις“, οὔτε μέ
 „διαβεβαιώσεις“, ἀλλὰ μέ ἀποδείξεις) (24) [17], ξεκινώντας
 ἀπὸ τίς πιὸ ἀπλές καί βασικές (Εἶναι, μηδέν, γίνεσθαι (das
 Werden)) (χωρὶς νά παίρνουμε ἄλλες) — ἐδῶ, μέσα σ'αὐτές
 «σ'αὐτὸ τὸ σπέρμα βρίσκεται ὅλη ἡ ἐξέλιξη» (23) [17].

* — τὰ πράγματα, ἀλλὰ ἡ οὐσία, ἡ ἔννοια τῶν πραγμάτων. Ἡ Σύντ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Η ΓΕΝΙΚΗ ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΛΟΓΙΚΗΣ

Συνήθως με τόν όρο λογική, „σάν επιστήμη τής νόησης“ έννοοϋν τή «γυμνή μορφή τής γνώσης» (27) [20]. 'Ο Χέγγελ άνασκευάζει αυτή τήν άποψη. Τάσσεται ένάντια στο Ding an sich* ένάντια σε «κάτι πού βρίσκεται έντελώς επέκεινα τής νόησης» (29) [21].

Οί μορφές τής νόησης σάν νά «μήν έχουν εφαρμογή στα πράγματα καθεαυτά». Είναι Ungereimt wahre Erkenntnis**, πού δέν γνωρίζει τά πράγματα καθεαυτά. 'Αλλά Verstand*** μήπως είναι επίσης πράγμα καθεαυτό; (31) [24].

«'Ο ύπερβατικός ιδεαλισμός πού εφαρμόστηκε με περισσότερη συνέπεια παραδέχτηκε τή μηδαμινότητα τοϋ φαντάσματος τοϋ πράγματος καθεαυτό, πού διατηρήθηκε άκόμη από τήν κριτική φιλοσοφία, τή μηδαμινότητα αυτής τής άφηρημένης, τής στερημένης από κάθε περιεχόμενο σκιās, και έθεσε σάν σκοπό του νά έξοντώσει αυτό τό φάντασμα όριστικά. 'Εκτός άπ' αυτό, αυτή ή φιλοσοφία» (ό Φίχτε;) «άποπειράθηκε νά δώσει στο λογικό τή δυνατότητα νά αναπτύξει τούς δικούς του όρισμούς, ξεκινώντας από τόν ίδιο τόν έαυτό του. 'Αλλά ή ύποκειμενική στάση αυτής τής άπόπειρας δέν τής επέτρεψε νά όλοκληρωθει» (32) [25].

Οί άληθινές μορφές είναι tote Formen**** γιατί δέν τίς θεωροϋν σάν μιά «όργανική ένότητα» (33) [25], σάν «ζωντανή συγκεκριμένη ένότητά τους» (ibid. *****).

Στή „Φαινομενολογία τοϋ πνεύματος“ έξέτασα „τή συνείδηση στην κίνησή της από τήν πρώτη άμεση αντίφαση (Gegensatz) τής συνείδησης και τοϋ αντικειμένου ως τήν άπόλυτη γνώ-

* — πράγμα καθεαυτό. 'Η Σύντ.

** — 'Ανόητα άληθινή γνώση. 'Η Σύντ.

*** — ή νόηση. 'Η Σύντ.

**** — νεκρές μορφές. 'Η Σύντ.

***** — ibidem — στο ίδιο. 'Η Σύντ.

ση (34) [26]. Αὐτός ὁ δρόμος περνάει μέσα ἀπ' ὅλες τίς μορφές τῆς σχέσης τῆς συνείδησης πρὸς τὸ ἀντικείμενο“...

«Ἡ ἀλήθεια στὴν ἐπιστήμη εἶναι καθαρὴ ἐξελισσόμενη αὐτοσυνείδηση»... «ἀντικειμενικὴ νόηση»... «ἡ ἔννοια αὐτὴ καθεαυτὴ εἶναι τὸ πραγματικὸ καθεαυτὸ καὶ γιὰ τὸν ἑαυτὸ του (35) [27]. (36 [28]: παπαδοκρατία. Ὁ θεός, τὸ βασίλειο τῆς ἀλήθειας etc. etc.)

37 [29]: Ὁ Κάντ ἔδωσε «οὐσιαστικὰ ὑποκειμενικὴ σημασία» στοὺς „λογικοὺς ὁρισμούς“. Ἀλλὰ οἱ «ὁρισμοὶ τῆς νόησης» ἔχουν «ἀντικειμενικὴ ἀξία καὶ ὕπαρξη».

Ἡ παλιά λογικὴ ἔφτασε στὴν *Verachtung** (38) [30].

Χρειάζεται διόρθωση...

39 [30] — Ἡ παλιά, τυπικὴ λογικὴ, εἶναι ἀκριβῶς σὰν τὸ παιδικὸ παιχνίδι, κατασκευὴ εἰκόνων ἀπὸ κομματάκια (in *Verachtung gekommen***): (38) [30].

40 [32] Ἡ φιλοσοφία πρέπει νὰ ἔχει τὴ δική της μέθοδο (ὄχι τῶν μαθηματικῶν, *contra* Spinoza, Wolf und Andere***).

NB || 40-41 [33]: «Γιατί ἡ μέθοδος εἶναι ἡ συνείδηση τῆς μορφῆς τῆς ἐσωτερικῆς αὐτοκίνησης τοῦ περιεχομένου τῆς»

καὶ παρακάτω ὅλη ἡ σελίδα (41) [33] εἶναι μιὰ καλὴ ἐξήγηση τῆς διαλεκτικῆς

„es ist der Inhalt in sich, die Dialektik, die er an ihm selbst hat, welche ihn fortbewegt“ (42) [34].

„Ὁ δοσμένος τομέας τῶν φαινομένων προωθεῖται ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ περιεχόμενο αὐτοῦ τοῦ τομέα, ἀπὸ τὴ διαλεκτικὴ, πού (αὐτὸ τὸ περιεχόμενο) ἔχει μ ἔ-σ α (an) στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ του“ (δηλ. τὴ διαλεκτικὴ τῆς ἴδιας τῆς δικῆς του κίνησης).

«Τὸ ἀρνητικὸ εἶναι στὸν ἴδιο βαθμὸ καὶ θετικὸ» (41) [33] — ἡ ἄρνηση εἶναι κάτι τὸ καθορισμένο, ἔχει ἓνα ὁρισμένο περιεχόμενο, οἱ ἐσωτερικὲς ἀντιφάσεις ὀδηγοῦν στὴν ἀντικατάσταση τοῦ παλιοῦ περιεχομένου μὲ νέο, ἀνώτερο περιεχόμενο.

NB || Στὴν παλιά λογικὴ δέν ὑπάρχει πέρασμα, ἐξέλιξη (ἐννοιῶν καὶ νόησης), δέν ὑπάρχει «ἐ σ ω τ ε ρ ι κ ῆ, ἀ ν α γ κ α ῖ α ἀ λ λ η λ ο υ χ ῖ α» (43) [35] ὄλων τῶν μερῶν καὶ „Übergang“**** τοῦ ἐνός στοῦ ἄλλο.

* — ἀνυποληψία. Ἡ Σύντ.

** — περιφρονηθῆκε. Ἡ Σύντ.

*** — ἐνάντια στὸν Σπινόζα, τὸν Βόλφ καὶ τοὺς ἄλλους. Ἡ Σύντ.

**** — «πέρασμα». Ἡ Σύντ.

Καί ὁ Χέγγελ θέτει δύο βασικά αἰτήματα:

- 1) «Τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἀλληλουχίας»
καί
- 2) τὴν «ἔμφυτη προέλευση τῶν διαφορῶν».

Πολύ σπουδαῖο!! Νά τί σημαίνει αὐτό κατά τὴ γνώμη μου:
1) Ἄ ν α γ κ α ῖ α ἀλληλουχία, ἀντικειμενικὴ σχέση ὄλων τῶν πλευρῶν, τῶν δυνάμεων, τῶν τάσεων, etc. τοῦ δοσμένου τομέα φαινομένων.
2) „Ἐμφυτη προέλευση τῶν διαφορῶν“ — ἐσωτερικὴ ἀντικειμενικὴ λογικὴ τῆς ἐξέλιξης καί τῆς πάλης τῶν διαφορῶν, τῆς πολικότητας.

Οἱ ἀτέλειες τῆς πλατωνικῆς διαλεκτικῆς στὸν „Παρμενίδη“⁶⁸.

«Συνήθως στὴ διαλεκτικὴ βλέπουν μόνο τὴν ἐξωτερικὴ καί τὴν ἀρνητικὴ δράση, πού δὲν ἀνήκει στὸ ἴδιο τό πράγμα, πού τὴν προκαλεῖ μόνο ἢ ματαιοδοξία, σάν κάποιος ὑποκειμενικὸ πάθος πού τείνει νά κλονίσει καί νά ἀποσυνθέσει ὅ,τι τό σταθερό καί τό πραγματικὸ ὑπάρχει, εἴτε βλέπουν στὴ διαλεκτικὴ τὴ δράση πού ὀδηγεῖ στὸ μηδέν, σάν νά εἶναι ματαιοπονία νά ἐξετάζεται διαλεκτικὰ τό ἀντικείμενο» (43) [35].

(44) [35] — Ἡ μεγάλη ὑπηρεσία τοῦ Κάντ εἶναι ὅτι ἀφαίρεσε ἀπὸ τὴ διαλεκτικὴ τὴν „den Schein von Willkür“*.

Δυὸ σπουδαῖα πράγματα:

#

(1) Die Objektivität des Scheins** (NB: ἀσαφές,)
(νά ἐπανέλθω!!)

(2) die Notwendigkeit des Widerspruchs***
selbstbewegende Seele****, ... („ἐσωτερικὴ ἀρνητικὴ πλευρά“) ... «ἡ ἀρχὴ κάθε φυσικῆς καί πνευματικῆς ζωτικότητας»
(44) [36].

#

Ἄραγε δὲν πρόκειται γιὰ τὴ σκέψη ὅτι ἀντικειμενικὴ εἶναι ἡ ἐπίφαση, ἐπειδὴ μέσα σ'αὐτὴν ὑπάρχει *μιά ἀπό τίς πλευρές τοῦ ἀ ν τ ι κ ε ι μ ε ν ι κ ο ὕ* κόσμου; Ὁχι μόνο ἡ *Wesen* *****, ἀλλὰ καί ἡ *Schein* εἶναι ἀντικειμενικά.

- * — «ἐπίφαση τῆς αὐθαιρεσίας». Ἡ Σύντ.
- ** — ἡ ἀντικειμενικότητα τῆς ἐπίφασης. Ἡ Σύντ.
- *** — ἡ ἀναγκαιότητα τῆς ἀντίφασης. Ἡ Σύντ.
- **** — ἡ αὐτοκίνητη ψυχὴ. Ἡ Σύντ.
- ***** — ἡ οὐσία. Ἡ Σύντ.

Διαφορά του υποκειμενικού από το αντικειμενικό υπάρχει,
ΑΛΛΑ ΚΑΙ ΑΥΤΗ ΕΧΕΙ ΤΑ ΔΙΚΑ ΤΗΣ ΟΡΙΑ.

Διαλεκτικό =

= „νά πιάσεις τις αντιθέσεις στην ένότητά τους“...

λεπτό
και
βαθύ!

45 [37] Ἡ λογική μοιάζει μέ τή γραμματική κατά τό ὅτι ἄλλο πράγμα εἶναι γιά τόν ἀρχάριο καί ἄλλο γιά ἐκείνον πού ξέρει τή γλώσσα (καί γλώσσες) καί τό πνεῦμα τῆς γλώσσας. « Ἡ λογική εἶναι ἄλλο πράγμα γιά ἐκείνον πού μόλις τώρα ἀρχίζει νά τήν πλησιάζει καί γενικά νά πλησιάζει τις ἐπιστήμες, καί κάτι τό διαφορετικό γιά ἐκείνον πού ἐπιστρέφει στή λογική ἀπό τις ἄλλες ἐπιστήμες».

Τότε ἡ λογική δίνει τήν «οὐσία αὐτοῦ τοῦ πλοῦτου» (des Reichthums der Weltvorstellung*), τήν «ἐσωτερική φύση τοῦ πνεύματος καί τοῦ κόσμου»... (46) [38].

σύγκρ. || «Ἦ ὄχι μόνο τό ἀφηρημένα καθολικό, ἀλλά τό τό „Κε- || καθολικό πού ἀγκαλιάζει ἐπίσης καί τόν πλοῦτο φάλαιο“ || τοῦ μερικοῦ» (47) [38].

Θαυμάσια διατύπωση: „Ἦ ὄχι μόνο τό ἀφηρημένα καθολικό, ἀλλά τό καθολικό πού κλείνει μέσα του τόν πλοῦτο τοῦ μερικοῦ, τοῦ ἀτομικοῦ, τοῦ ξεχωριστοῦ“ (ὅλο τόν πλοῦτο τοῦ εἰδικοῦ καί τοῦ ξεχωριστοῦ!!)!! Très bien! **

ὠραία
σύγκριση
(ὄλιστική)

«— Τό ἴδιο συμβαίνει γιά ἕνα καί τό αὐτό ἠθικό ἀπόφθεγμα στά χεῖλη ἐνός νέου, πού κι' ἂν ἀκόμη αὐτός τό καταλαβαίνει ἐντελῶς σωστά, χάνει τή σημασία καί τό πλάτος πού ἔχει γιά τό μυαλό ἐνός διδαγμένου ἀπό τήν πείρα τῆς ζωῆς ὄριμου ἀνδρα, ὁ ὁποῖος ἐκφράζει σ' αὐτό ὅλη τή δύναμη τοῦ περιεχομένου τοῦ ἀποφθέγματος.

„ἀποτέλεσμα
τῆς ἐμπειρίας
τῶν ἐπιστημῶν“
NB

||| Ἔτσι καί τό λογικό τότε μόνο παίρνει τήν πραγματική του ἀξιολόγηση, ὅταν εἶναι τό ἀποτέλεσμα τῆς ἐμπειρίας τῶν ἐπιστημῶν. Τό λογικό τότε παρουσιάζεται στό πνεῦμα

* — τοῦ πλοῦτου τῶν παραστάσεων γιά τόν κόσμο. Ἡ Σύντ.

** — Πολύ καλά! Ἡ Σύντ.

σάν μία γενική αλήθεια πού στέκεται *δχι δίπλα* στά άλλα πράγματα και πραγματικότητες, *σάν ξεχωριστή* γνώση, αλλά *σάν ουσιαστικό περιεχόμενο* όλων τών άλλων γνώσεων»... (47) [38-39].

(„Ουσία“)
„ουσιαστικό
περιεχόμενο
 όλων τών άλλων
 γνώσεων“

«Τό σύστημα τής λογικής είναι ένα βασίλειο σκιών» (47) [39], *απαλλαγμένο* από „όλες τις αισθησιακές συγκεκριμενικότητες“...

(50) [41] — ...«*δχι* *άφηρημένο*, νεκρό και *άκίνητο*, αλλά *συγκεκριμένο*»... | Χαρακτηριστικό! Τό πνεύμα και ή ουσία τής *διαλεκτικής!* |

(52) [43] Σημείωση... τά αποτελέσματα τής φιλοσοφίας τού Κάντ... : «*δτι* τό λογικό *δέν* μπορεί *νά* γνωρίσει τό πραγματικό περιεχόμενο και *δτι* σέ σχέση μέ τήν *άπόλυτη* αλήθεια *πρέπει* *νά* ανατρέχει στήν *πίστη*»...

Κάντ: *νά* *περιορίσω* τό „*λογικό*“ και *νά* *ένισχύσω* τήν *πίστη*⁶⁹

(53) [44] Ἐκόμη *νά* *φορά*, *δτι* Ding an sich = *άφαίρεση*, *προϊόν* τής *νόησης* πού *κάνει* *άφαιρέσεις*.

Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΓΙΑ ΤΟ ΕΙΝΑΙ

ΑΠΟ ΠΟΥ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΑΡΧΙΣΟΥΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΗΜΗ;

(59)* [49]**... (en passant***)
«ή φύση τῆς γνώσης» (id.
σελ. 61 [51])

Τό θέμα τῆς
λογικῆς. Νά τό
συγκρίνω μέ τή
„γνωσιολογία“
σήμερα.

NB

(60) [50]... «Δέν ὑπάρχει» (ὑπογράμμιση τοῦ Χέγγελ)
«τίποτε οὔτε στόν οὐρανό, οὔτε στή φύση, οὔτε
στό πνεῦμα, οὔτε ἀλλοῦ πουθενά, πού νά μήν πε-
ριέχει μαζί καί τήν ἀμεσότητα καί τήν ἐμμεσό-
τητα»...

1) Οὐρανός — φύση — πνεῦμα. Κάτω ὁ οὐρανός: ὄλισμός.
2) Τό πᾶν εἶναι vermittelt = ἐμμεσο, δεσμευμένο σέ μιᾶ
ἐνότητα, συνδεμένο μέ περάσματα. Κάτω ὁ οὐρανός — νομο-
τελειακή ἀλληλουχία ὄλου τοῦ (π ρ ο τ ε ἔ ς) τοῦ κόσμου.

(62) [52] «Ἡ λογική εἶναι καθαρῆ ἐπιστήμη, δηλαδή καθαρῆ
γνώση σέ ΟΛΗ τήν ἔκταση τῆς ΕΞΕΛΙΞΗΣ της»...

ή 1η σειρά ἀνοησία.
ή 2η σειρά μεγαλοφυΐας.

Ἐπί ποῦ ν' ἀρχίσουμε; „Τό καθαρὸ εἶναι“ (Sein) (63) [53] —
«τίποτε δέν πρέπει νά προϋποθέτει», εἶναι ἡ ἀρχή. «Δέν πρέπει

* — Hegel. Werke, Bd. III, Berlin, 1833. Ἡ Σύντ.

** — Χέγγελ. Ἄπαντα, τόμ. V, Μόσχα, ρωσ. ἔκδ. 1937. Ἡ Σύντ.

*** — ἀνάμεσα στ' ἄλλα. Ἡ Σύντ.

νά κλείνει μέσα του κανένα περιεχόμενο»... «δέν πρέπει νά ἐμφανίζεται ἔμμεσα ἀπό τίποτε»...

(66) [55] ...«Ἡ ἐξέλιξη» (des Erkennens*)... «πρέπει νά καθορίζεται ἀπό τή φύση τῶν πραγμάτων καί τοῦ ἴδιου τοῦ περιεχομένου»... NB

(68) [58] Ἡ ἀρχή περιέχει μέσα της καί τό „Nichts“ καί τό „Sein“**, ἡ ἀρχή εἶναι ἡ ἐνότητά τους: ...«αὐτό πού ἀρχίζει δέν ὑπάρχει ἀκόμη· ἀπλῶς κατευθύνεται πρὸς τό εἶναι»... (ἀπό τό μὴ-εἶναι πρὸς τό εἶναι: «μὴ-εἶναι, τό ὁποῖο εἶναι ταυτόχρονα καί εἶναι»).

Ἐνοήσιες γιά τό ἀπόλυτο (68-69) [58-59]. Γενικά ἐγώ προσπαθῶ νά διαβάσω τόν Χέγγελ ὕλιστικά: Ὁ Χέγγελ εἶναι ὕλισμός πού στέκεται μέ τό κεφάλι κάτω (σύμφωνα μέ τή γνώμη τοῦ Ἐνγκελς⁷⁰) — δηλαδή, ἐγώ ἀπορίπτω κατά κύριο λόγο τό θεοῦλη, τό ἀπόλυτο, τήν καθαρή ἰδέα etc.

(70-71) [60-61] Δέν ἐπιτρέπεται νά ἀρχίζει κανεῖς τή φιλοσοφία ἀπό τό «Ἐγώ». Δέν ὑπάρχει «ἀντικειμενική κίνηση».

* — τῆς γνώσης. Ἡ Σύντ.

** — τό «μηδέν» καί τό «εἶναι». Ἡ Σύντ.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ:
Η ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΤΙΚΟΤΗΤΑ (ΠΟΙΟΤΗΤΑ)

(77) [66] Καθαρό Είναι — «χωρίς κανένα παραπέρα προσδιορισμό».
(Bestimmung είναι ήδη Qualität*.)

Πέρασμα του Sein — στο *Dasein* (ύπαρκτό Είναι •) —
(πεπερασμένο » ;) —

και αυτό στο *Fürsichsein* (για τον εαυτό του Είναι;)
Sein - Nichts - Werden**

«Τό καθαρό Είναι και τό καθαρό μηδέν είναι... ένα και τό αυτό» (78) [67].

(81 [70]: Αυτό φαίνεται „παράδοξο“). Ή συνένωσή τους είναι τό *Werden*.

«Κίνηση τής άμεσης εξαφάνισης του ενός μέσα στο άλλο»... Τό Nichts τό αντιπαρατάσσουν dem *Etwas****. Ήλλά τό *Etwas* είναι ήδη προσδιορισμένο Είναι, διαφορετικό από τό έτερο *Etwas*, ώςτόσο έδω γίνεται λόγος για τό άπλό Nichts (79) [68].

(Οί Ήλεάτες και ό Παρμενίδης ιδιαίτερα είναι οί πρώτοι πού έφτασαν σ΄αυτή τήν άφηρημένη έννοια του *Είναι*⁷¹.) Κατά τόν Ήράκλειτο «τά πάντα ρεΐ» (80) [69]... δηλαδή, «τά πάντα είναι γίνεσθαι».

Ex nihilo nihil fit?**** Ήπό τό *Nichts* βγαίνει τό *Sein* (*Werden*)...

(81) [70]: «Δέν θά ήταν δύσκολο νά άποκαλυφθει αυτή ή ένότητα του Είναι και του μηδενός... στο κάθε (ύπογράμ. του Χέγ-

* — Ή προσδιορισμός είναι ήδη ποιότητα. Ή *Σύντ.*

** — Είναι — μηδέν — γίνεσθαι. Ή *Σύντ.*

*** — στο κάτι. Ή *Σύντ.*

**** — Ήπό τό τίποτε δέν γίνεται τίποτε; Ή *Σύντ.*

γελ) ἀληθινό πράγμα είτε σκέψη»... «πουθενά οὔτε στὸν οὐρανό, οὔτε στὴ γῆ δὲν ὑπάρχει τίποτε, πού νά μὴν περιέχει μέσα του τὸ ἓνα καὶ τὸ ἄλλο, τὸ εἶναι καὶ τὸ μὴ-εἶναι». Οἱ ἀντιρήσεις χωροῦν στὸ *b e s t i m m t e s* Sein* (ἔχω ἢ δὲν ἔχω 100 τάλληρα) 82 i. f. [71], — ἀλλὰ δὲν πρόκειται γι' αὐτό...

Τὸ προσδιορισμένο, τὸ πεπερασμένο εἶναι ἀποτελεῖ τέτιο εἶναι πού ἔχει σχέση μέ κάποιο ἄλλο εἶναι. Ἐποτελεῖ τὸ περιεχόμενο πού βρίσκεται σέ σχέση ἀναγκαιότητας μέ ἓνα ἄλλο περιεχόμενο, μέ ὄλο τὸν κόσμο. Παίρνοντας ὑπόψη τὴν ἀλληλοκαθοριστικὴ σχέση τοῦ ὄλου, ἢ μεταφυσικὴ ἔχει τὸ δικαίωμα νά ἰσχυριστεῖ — πού στὴν οὐσία εἶναι ταυτολογία — ὅτι ἂν θά καταστρεφόταν ἓνας κόκκος σκόνης, τότε θά καταστρεφόταν ὀλόκληρο τὸ Σύμπαν» (83) [72].

„Ἀναγκαία ἀλληλουχία ὄλου τοῦ κόσμου“
,ἀλληλοκαθοριστικὴ σχέση τοῦ ὄλου“

(86) [75]: «Ἐκεῖνο πού εἶναι πρῶτο στὴν ἐπιστήμη ἔπρεπε νά ἀποδειχτεῖ καὶ ἰστορικά πρῶτο». (Ἦχει πολὺ ὑλιστικά!)

NB

(91) [80]: «Τὸ γίνεσθαι εἶναι δεδομένο τόσο τοῦ εἶναι, ὅσο καὶ τοῦ μὴ-εἶναι».«Τὸ πέρασμα εἶναι τὸ ἴδιο, ὅ,τι εἶναι καὶ τὸ γίνεσθαι»... (92 i. f.) [81].

94 [83] «Κατὰ τὸν Παρμενίδη, ὅπως καὶ κατὰ τὸν Σπινόζα δὲν μπορεῖ νά γίνεταί πέρασμα ἀπὸ τὸ εἶναι ἢ ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη οὐσία σὶὸ ἀρνητικό, στὸ πεπερασμένο». Κατὰ τὸν Χέγγελ ὁμως ἡ ἐνότητα εἶτε ἡ ἀδιαιρετότητα (σελ. 9 0 [79] αὐτὴ ἢ ἔκφραση εἶναι μερικὲς φορές καλύτερη ἀπὸ τὴν ἐνότητα) τοῦ „εἶναι“ καὶ τοῦ „μηδενός“ δίνουν τὸ πέρασμα, Werden.

Τὸ ἀπόλυτο καὶ τὸ σχετικό, τὸ πεπερασμένο καὶ τὸ ἄπειρο = μέρη, βαθμίδες, ἐνός καὶ τοῦ αὐτοῦ κόσμου. So etwa:**

(92 [81]: Γιά «τὸ ἔμμεσο εἶναι θά διατηρήσουμε τὴν ἔκφραση: ὑπαρξῆ».)

* — προσδιορισμένο εἶναι. Ἦ Σύντ.

** — Ἔτσι δὲν εἶναι; Ἦ Σύντ.

102 [90-91]: Στόν „Παρμενίδη“ τοῦ Πλάτωνα τό πέρασμα ἀπό τό *Εἶναι* καί τό *ἔνα* = „äußere Reflexion“*.

104 [93]: Λένε ὅτι τό σκότος εἶναι ἡ *ἀπουσία* τοῦ φωτός. Ἐλλά «στό καθαρό φῶς βλέπουμε τόσο λίγο, ὅσο καί στό ἀπόλυτο σκότος»...

107 [96] — Ἐναφορά στά ἀπειροελάχιστα μεγέθη, τά ὁποῖα παίρνονται στό προτσές τῆς ἐξαφάνισής τους...

NB ||| «Δέν ὑπάρχει ἀπολύτως τίποτε, πού νά μὴν ἦταν μέση κατάσταση ἀνάμεσα στό *Εἶναι* καί στό μηδέν».

«Ἐκατανόητη ἡ ἀρχή» ἂν τό *μηδέν* καί τό *Εἶναι* ἀλληλοαποκλείονται, αὐτά ὁμως δέν εἶναι διαλεκτική, ἀλλά *Sophistereî***.

Σοφι- ||| «Γιατί ἡ σοφιστική εἶναι συλλογισμός πού
στικ- ||| ξεκιναῖ ἀπό μιά ἀβάσιμη προϋπόθεση, ἀποδεκ-
καί ||| χωρίς κριτική καί ἀπερίσκεπτα. Διαλεκτική ὁμως
διαλε- ||| ὀνομάζουμε τήν ἀνώτατη λογική κίνηση, μέσα
κτικ- ||| στήν ὁποῖα τέτιοι ὀρισμοί πού φαίνονται ἐντελῶς
||| ξεχωρισμένοι, περνᾶνε ὁ *ἔνας* στόν ἄλλο διά
||| μέσου τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ τους, διά μέσου αὐτοῦ
||| πού οἱ ἴδιοι εἶναι, κι ἔτσι αἴρεται ἡ προϋπόθεση»
||| (108) [96].

Werden. Οἱ στιγμές του: *Entstehen und Vergehen**** (109) [97].

Das *Aufheben des Werdens***** — *das Dasein* |συγκε-
κριμένο, προσδιορισμένο *Εἶναι* (:)|

110 [98-99]: *aufheben* = ein Ende ma- (*aufbe-*)****
chen (*wahren*)
= *erhalten* (*zugleich*)

NB ||| 112 [100]: *Dasein* ist *bestimmtes Sein****** (N B 114
[102] „ein Konkretes“*****), — ποιότητα, χω-
ρισμένη ἀπό τό *Anderes*, — *veränderlich*
*u n d e n d l i c h******

* — «ἐξωτερική ἀντανάκλαση». Ἐ Σύντ.

** — σοφιστική. Ἐ Σύντ.

*** — ἐμφάνιση καί ἐξαφάνιση. Ἐ Σύντ.

**** — Ἄρση τοῦ γίνεσθαι. Ἐ Σύντ.

***** — αἴρω = ἀποτελειώνω = κρατῶ (ταυτόχρονα διατηρῶ). Ἐ Σύντ.

***** — τό ὑπαρκτό *Εἶναι*, εἶναι *προσδιορισμένο Εἶναι*. Ἐ Σύντ.

***** — «κάτι τό συγκεκριμένο». Ἐ Σύντ.

***** — τό ἄλλο — τό *εὐμετάβλητο καί πεπερασμένο*. Ἐ Σύντ.

- 114 [103] «'Η προσδιοριστικότητα, απομονωμένη έτσι για τόν
 εαυτό της σάν *υπάρχουσα* προσδιοριστικότητα είναι ποιό-
 τητα»... «'Η ποιότητα πού ξεχωρίζει σάν κάτι ύπαρκτό,
 είναι πραγματικότητα» (115) [103].
 117 [106] ...«'Η προσδιοριστικότητα είναι άρνηση»...
 (Spinoza) Omnis determinatio est negatio*, «αυτή ή θέση
 έχει άπειρη σπουδαιότητα»...
 120 [108]: «Τό κάτι είναι ή πρώτη άρνηση τής άρνησης»...

('Εδῶ ή ανάπτυξη τοῦ θέματος)
 (είναι κάπως αποσπασματική)
 (καί πάρα πολύ σκοτεινή.)

abstrakte und
 abstruse Hege-
 lei — Engels⁷².

- 125 [113-114] — ...Δυό ζευγάρια προσδιορισμῶν: 1) «Τό κάτι καί
 τό ἔτερο». 2) Τό Εἶναι γιά τό ἔτερο καί τό καθεαυτό Εἶναι».
 127 [115] — **Ding an sich**** — «πολύ ἀπλή ἀφαίρεση».
 Τό ἀπόφθεγμα ὅτι ἐμεῖς δέν ξέρουμε τί εἶναι τά
 πράγματα καθεαυτά φαίνεται πολύ σοφό. Τό πράγ-
 μα καθεαυτό εἶναι ἀφαίρεση ἀπό κάθε προσδιορι-
 σμό Sein-für-Anderes*** | ἀπό κάθε σχέση πρὸς
 τό ἔτερο|, δηλ. μηδέν. 'Επομένως, τό πράγμα κα-
 θεαυτό «δέν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρά μιά κενή ἀ-
 φαίρεση πού στερεῖται ἀληθινότητας».

NB

Εἶναι πολύ βαθύ αὐτό: τό πράγμα
 καθεαυτό καί ή μεταμόρφωσή του σέ
 πράγμα γιά τούς ἄλλους (σύγκρ. τόν
 Ἔνγκελς⁷³). Τό πράγμα καθεαυτό εἶναι
 γενικά μιά κενή, χωρίς ζωή ἀφαίρεση.
 Στή ζωή, στήν κίνηση ὅλα καί τό
 καθένα εἶναι *συνηθισμένα* τόσο „καθε-
 αυτά“, ὅσο καί „γιά τούς ἄλλους“ σέ
 σχέση μέ ἕνα ἄλλο πράγμα, ἐνῶ περ-
 νοῦν ἀπό μιά κατάσταση σέ μιάν ἄλλη.

Sehr gut!! ****
 ἄν ὀμως ρωτᾶ-
 με, τί εἶναι τά
 πράγματα κ α-
 θ ε α υ τ ἄ, so
 ist in die Frage
 gedankenloser
 Weise die Un-
 möglichkeit der
 Beantwortung
 gelegt... *****
 (127) [116].

* — (Σπινόζα) Κάθε προσδιορισμός εἶναι άρνηση. 'Η Σύντ.
 ** — Τό πράγμα καθεαυτό. 'Η Σύντ.
 *** — τό Εἶναι γιά τό ἔτερο. 'Η Σύντ.
 **** — Πολύ ὀραία!! 'Η Σύντ.
 ***** — τότε στό ἴδιο τό ἐρώτημα, χωρίς νά καταλάβουμε, ἔχει τεθεῖ τό
 ἀδύνατο τής ἀπάντησης... 'Η Σύντ.

Καντιανι-
σμός =
μεταφυσική

129 [117] — en passant: διαλεκτική φιλοσό-
φηση πού δέν τήν καταλαβαίνει ή «μετα-
φυσική φιλοσόφηση στήν όποία άνήκει
έπίσης καί ή κριτική φιλοσόφηση».

Διαλεκτική είναι ή διδασκαλία γιά τό πώς μπορούν
νά είναι καί πώς υπάρχουν (πώς γίνονται) *ταυτόσημες οί
άντιθέσεις* — κάτω από ποιές συνθήκες είναι ταυτόση-
μες, μετατρέπομενες ή μιά στήν άλλη — γιατί ό νοός του
άνθρώπου δέν πρέπει νά παίρνει αυτές τίς αντιθέσεις γιά
νεκρές, άκίνητες, αλλά νά τίς παίρνει γιά ζωντανές, συμβατι-
κές, εύκίνητες, πού μετατρέπονται ή μιά στήν άλλη. En lisant
Hegel... *

134 [122-123]: «*Τό όριο* (είναι) άπλή άρνηση ή πρώτη άρνη-
ση» (des Etwas. Καθετί έχει τό δικό του *όριο*) «τό έτερο
 όμως είναι ταυτόχρονα άρνηση τής άρνησης»...

137 [125]: „Etwas mit seiner immanenten Grenze gesetzt als der
Widerspruch seiner selbst, durch den es über sich hinausgewie-
sen und getrieben wird, ist das Endliche“.

(**Τό κάτι**, έξεταζόμενο από τήν άποψη του φυσικού του
όριου — από τήν άποψη τής αντίφασής του μέ τόν ίδιο

τόν εαυτό του, μιά αντίφαση πού τό σπρώχνει αυτό τό

κάτι | καί τό βγάξει πέρα από τά όρια του, είναι πεπε-

ρασμένο).

“Όταν λέμε ότι τά πράγματα είναι πεπερασμένα, τότε μ’ αυτό
αναγνωρίζουμε ότι τό μή-Είναι αυτών των πραγμάτων είναι ή
φύση τους („τό μή-Είναι είναι τό Είναι τους“).

«Αυτά» (τά πράγματα) «*υπάρχουν*, αλλά ή αλήθεια αυτού του
Είναι είναι τό τέλος τους».

Ευφύεστατο καί λογικό! ‘Ο Χέγγελ άνα-
λύει τίς έννοιες πού συνήθως φαίνονται νε-
κρές καί δείχνει ότι μέσα σ’ αυτές *ύπαρχε*
κίνηση. Πεπερασμένος; άρα *κινούμενος*
πρός τό τέλος! Κάτι; — επομένως *όχι*

* — Διαβάζοντας τόν Χέγγελ... ‘Η Σύντ.

α ὅ τ ὅ, πού εἶναι τό ἄλλο. Γενικά Εἶναι; — ἄρα τέτια ἀπροσδιοριστικότητα, πού τό Εἶναι = μέ τό μή-Εἶναι. Ὁλόπλευρη καθολική εὐλυγισία τῶν ἐννοιῶν, εὐλυγισία πού φτάνει ὡς τήν ταυτότητα τῶν ἀντιθέσεων — νά πού βρίσκεται ἡ οὐσία τοῦ ζητήματος. Αὐτή ἡ εὐλυγισία, ἐφαρμοσμένη ὑποκειμενικά = μέ τόν ἐκλεκτικισμό καί τή σοφιστική. Ἡ εὐλυγισία, ἐφαρμοσμένη ἀντικειμενικά, δηλ. ἀντανακλώντας ὅλες τίς πλευρές τοῦ ὕλικου προτσές καί τήν ἐνόητά του, εἶναι διαλεκτική, εἶναι ἡ σωστή ἀντανάκλαση τῆς αἰώνιας ἐξέλιξης τοῦ κόσμου.

N B
σκέψεις γιά
τή διαλεκτική
en lisant
Hegel

- 139 [127] — Τό ἄπειρο καί τό πεπερασμένο, λένε, εἶναι ἀντίθετα; (βλ. σελ. 148 [136-137]) (σύγκρ. τή σελ. 151 [139]).
- 141 [129] — *Sollen und Schranke* — στοιχεῖα des Endlichen*.
- 143 [132] — «Μέσα στό χρέος ἀρχίζει ἡ ἐξοδος πέρα ἀπό τά ὄρια τοῦ πεπερασμένου, τό ἄπειρο».
- 143 [132] — Λένε, ὅτι τό λογικό ἔχει τά ὄριά του. «Σ' αὐτό τόν ὀρισμό λείπει ἡ συναίσθηση τοῦ γεγονότος ὅτι τό νά προσδιοριστεῖ ὁ,τιδήποτε σάν ὄριο σημαίνει ἤδη ἐξοδο ἀπ' αὐτό τό ὄριο».
- 144 [132-133]: Ἡ πέτρα δέν σκέπτεται καί γι' αὐτό ἡ στενότητά της (Beschränktheit) δέν εἶναι γι' αὐτήν τό ὄριο (Schranke). Ἄλλά καί ἡ πέτρα ἔχει τά δικά της ὄρια, λογουχάρη, τήν ιδιότητα τῆς ὀξείδωσης, ἄν ἡ πέτρα «εἶναι ἰκανή γιά τήν ὀξείδωση βάση».

Ἡ ἐξέλιξη** τῆς πέτρας

- 144-145 [133]: — Καθετί (τό ἀνθρώπινο) βγαίνει ἀπό τά ὄρια (Trieb, Schmerz etc.***), ἀλλά τό λογικό, προσέξτε, «δέν μπορεῖ νά βγεῖ ἀπό τά ὄρια»!

* — Τό χρέος καί τό ὄριο — στοιχεῖα τοῦ πεπερασμένου. Ἡ Σύντ.

** Στό χειρόγραφο πάνω ἀπό τό τελευταῖο γράμμα τῆς λέξης «ἐξέλιξη» βρίσκεται τό ρωσικό γράμμα «И». Ἡ Σύντ.

*** — ἡ ροπή, ὁ πόνος κτλ. Ἡ Σύντ.

„Αλλά, φυσικά, ή κάθε έξοδος από τά δρια δέν είναι και μιά άληθινή άπελευθέρωση άπ'αυτά“!

“Αν ό μαγνήτης είχε συνείδηση, θά θεωρούσε τήν άπόκλιση του προς βορρά έλεύθερη (Λάμπνιτς). — “Όχι, ό μαγνήτης θά γνώριζε τότε *όλες* τίς κατευθύνσεις του χώρου και μόνο μιά κατεύθυνση θά θεωρούσε *δριο* τής δικής του έλευθερίας, περιορισμό της.

‘Η διαλεκτική τών ίδιων τών πραγμάτων, τής ίδιας τής φύσης, τής ίδιας τής πορείας τών γεγονότων

148 [137] ...«‘Η φύση του ίδιου του πεπερασμένου βρίσκεται στο νά βγαίνει έξω από τά δριά του, νά άρνεϊται τή δική του άρνηση και νά γίνεται άπειρο»... Δέν είναι ή έξωτερική (fremde) δύναμη (Gewalt) (149) [137] εκείνη πού μετατρέπει τό πεπερασμένο σε άπειρο, αλλά ή φύση (seine Natur) αυτού (του πεπερασμένου).

151 [139]: „Schlechte Unendlichkeit“* — ένα άπειρο, ποιοτικά αντίθετο στο πεπερασμένο, πού δέν συνδέεται μαζί του, πού είναι χωρισμένο άπ' αυτό, σάμπως τό πεπερασμένο νά ήταν *diesseits*, και τό άπειρο *jenseits*** , σάμπως τό άπειρο νά στέκεται *πάνω* από τό πεπερασμένο, *έξω* άπ' αυτό...

153 [142]: Στην πραγματικότητα όμως sind sie (τό πεπερασμένο και τό άπειρο) *untrennbar****. *Είναι έναία* (155) [143-144].

Νά εφαρμοστεί
στά άτομα
versus μέ τά
ήλεκτρόνια.

Γενικά τό
άπειρο τής
ύλης σε
βάθος...⁷⁴

158-159 [147] ...«‘Η ένότητα του πεπερασμένου και του άπείρου δέν είναι έξωτερική τους άντιπαβολή, είτε άκόμη συνένωση πού δέν άντιστοιχεί, ή είναι αντίθετη μέ τόν όρισμό τους συνένωση, μέσα στην όποία θά συνδέονταν ξεχωριστές και αντίθετες, ανεξάρτητες ή μιά σε σχέση μέ τήν άλλη, και επομένως άσυμβίβαστες πραγματικότητες. ‘Αλλά τό καθένα αυτό καθ'αυτό είναι αυτή ή ένότητα και τό καθένα είναι μόνο ή *άρση* του ίδιου του έαυτού του, συνάμα κανένα άπ'αυτά δέν έχει άπέναντι στο άλλο τήν ύπεροχή του καθ'αυτού Είναι και του καταφατικοῦ

* — «‘Αλόγιστο άπειρο». ‘Η Σύντ.

** — *έντεῦθεν* και τό *άπειρον* *έκειθεν*. ‘Η Σύντ.

*** — αυτά είναι... *άδιαφρατα*. ‘Η Σύντ.

ύπαρκτοῦ Εἶναι. Ὅπως ἔχει τονιστεῖ νωρίτερα, τό πεπερασμένο εἶναι μονάχα ἐξοδος ἀπό τά ὄρια τοῦ ἑαυτοῦ του. Γι' αὐτό μέσα σ' αὐτό ἐμπεριέχεται καί τό ἄπειρο πού εἶναι τό ἕτερο αὐτοῦ τοῦ ἴδιου τοῦ πεπερασμένου»...

...«Ἄλλά ἡ ἄπειρη πρόοδος ἐκφράζει κάτι περισσότερο» (ἀπ' ὅ,τι ἡ ἀπλή σύγκριση τοῦ πεπερασμένου μέ τό ἄπειρο), «μέσα σ' αὐτή τήν πρόοδο βρίσκεται καί ἡ ἀλληλουχία (ὑπογράμμιση τοῦ Χέγγελ) ἀκόμη καί αὐτῶν πού ξεχωρίζονται»... (160) [148].

Ἄλληλουχία (ὄλων τῶν μερῶν) τῆς ἄπειρης προόδου

167 [155] «Ἡ φύση τῆς θεωρητικῆς σκέψης... συνίσταται μόνο στή σύλληψη τῶν ἀντίθετων σημείων στήν ἐνότητά τους».

Τό ἐρώτημα, πῶς τό ἄπειρο φτάνει στό πεπερασμένο, μερικές φορές τό θεωροῦν οὐσία τῆς φιλοσοφίας. Αὐτό ὅμως τό ἐρώτημα ἀνάγεται στή διευκρίνιση τῆς ἀλληλουχίας τους...

168 [156] ...«Καί σχετικά μέ τά ἄλλα θέματα ἀπαιτεῖται ἐπίσης μιᾶ ὀρισμένη ἀνάπτυξη, γιά νά μπορεῖ κανεῖς νά θέτει ἐρωτήματα, πολύ περισσότερο σχετικά μέ τά φιλοσοφικά θέματα, γιατί διαφορετικά μπορεῖ νά προκύψει ἡ ἀπάντηση ὅτι τό ἐρώτημα αὐτό δέν ἔχει κανένα νόημα».

Bien dit!

173-174 [161-162]: *Fürsichsein* — γιά τόν ἑαυτό του Εἶναι = ἄπειρο Εἶναι, ὀλοκληρωμένο ποιοτικό Εἶναι. [Ἡ σχέση μέ τό ἕτερο ἐξαφανίστηκε.] Ἐμεινε ἡ σχέση μέ τόν ἑαυτό του. Ἡ ποιότητα φτάνει ὡς τά ἄκρα (auf die Spitze) καί γίνεται ποσότητα.

Ἄ ἰδεαλισμός τοῦ Κάντ καί τοῦ Φίχτε... (181) [169] «βαλτώνουν μέσα στό δυῖσμό» ((ἄσαφές)) «τοῦ ὑπαρκτοῦ Εἶναι καί τοῦ Εἶναι γιά τόν ἑαυτό του»...

δηλ. ὅτι δέν ὑπάρχει *πέραςμα* τοῦ πράγματος καθεαυτό (αὐτό ἐννοεῖ ἡ ἐπόμενη πρόταση) πρὸς τό φαινόμενο; τοῦ ἀντικειμένου πρὸς τό ὑποκείμενο;

Γιατί τό *Fürsichsein* εἶναι *Eins**, δέν τό καταλαβαίνω. Ἐδῶ ὁ Χέγγελ εἶναι ἐξαιρετικά ἄσαφής, κατά τή γνώμη μου.

* — *ένα* (ἐνιαῖο). Ἡ Σύντ.

N B: *Selbstbewe-*
*gung *****

¶¶¶¶ Ένιαίο είναι ή παλιά άρχή άτομον* (καί κενό). Τό κενό θεωρείται *Quell der Bewegung*** (185) [173] όχι μόνο μέ τήν έννοια ότι ό χῶρος δέν είναι κατειλημμένος, αλλά *enthält**** καί τήν «πιό βαθιά σκέψη ότι στό άρνητικό γενικά βρίσκεται ή βάση του γίνεσθαι, τής άναταραχής τής αυτοκίνησης» (186) [173].

1 8 3 [170]: «Ή ιδανικότητα του Είναι για τόν έαυτό του σαν όλότητα μετατρέπεται έτσι, πρώτο, σε πραγματικότητα καί μάλιστα στην πιό άφηρημένη, στην πιό σταθερή, σαν *ένα*».

Θολό νερό...

Ή σκέψη για τή μετατροπή του ιδανικού σε πραγματικό, είναι *βαθυστόχαστη*: πολύ σπουδαία για τήν ιστορία. Ήλλά καί στην προσωπική ζωή του ανθρώπου φαίνεται καθαρά ότι υπάρχει άρκετή αλήθεια. Ήνάντια στό χυδαίο ύλισμό. NB. Ή διαφορά του ιδανικού από τό ύλικό δέν είναι επίσης άπόλυτη, δέν είναι *überschwenglich*⁷⁵.

189 [177] — Σημείωση. Οί μονάδες του Λάιμπνιτς. Ή άρχή του *Eins* καί ή άτέλειά της στον Λάιμπνιτς⁷⁶.

Όπως φαίνεται ό Χέγγελ παίρνει τή δική του αυτοεξέλιξη των έννοιών, των κατηγοριών σε συνδυασμό μέ όλη τήν ιστορία τής φιλοσοφίας. Αυτό τό γεγονός δίνει άκόμη μία νέα πλευρά όλης τής Λογικής.

193 [181] ...«Ή υπάρχει τό άρχαίο ρητό, ότι τό *ένα* είναι πολλά καί, ιδιαίτερα: ότι τά *π ο λ λ ά* είναι *ένα*»...

195 [183]: ...«Ή διαφορά ανάμεσα στό *ένα* καί στό πολλά διαμορφώθηκε σε διαφορά του συσχετισμού που παρουσιάζουν μεταξύ τους τό *ένα* μέ τό *άλλο*, διαφορά που διαλύεται σε δύο άμοιβαίες σχέσεις, στην *άπωση* καί στην *έλξη*»...

* — άτομο (άδιαίρετο). Ή *Σύντ.*

** — πηγή κίνησης. Ή *Σύντ.*

*** — περιέχει. Ή *Σύντ.*

**** — αυτοκίνηση. Ή *Σύντ.*

Γενικά όλο αυτό τό Fürsichsein, πιθανόν νά χρειάστηκε στόν Χέγγελ ένμέρει γιά νά βγάλει τό συμπέρασμα, μέ ποιόν τρόπο ή „ποιότητα μετατρέπεται σέ ποσότητα“ (199) [187] — ή ποιότητα είναι προσδιοριστικότητα, προσδιοριστικότητα γιά τόν ξαυτό της, Gesetze*, είναι μονάδα — αυτό προκαλεί τήν έντύπωση μεγάλης έντασης και κενότητας.

*Ας σημειωθεί, σελ. 203 [190], ότι δέν στερεΐται ειρωνείας ή παρατήρηση ενάντια σ'έκείνο «τόν αναλυτικό γιά τήν εμπειρία τρόπο ενέργειας τής γνώσης, πού προσλαμβάνει στήν αρχή αὐτούς ἢ ἐκείνους τούς προσδιορισμούς στό φαινόμενο, ὕστερα τούς παίρνει σάν βάση και δέχεται γιά τή λεγόμενη ἐρμηνεία τους τίς ἀντίστοιχες βασικές ὕλες ἢ δυνάμεις πού εἶναι ὑποχρεωμένες νά παράγουν τούς προσδιορισμούς αὐτούς τοῦ φαινομένου»...

* — τό πρέπον. Ἡ Σύντ.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ.

ΤΟ ΜΕΓΕΘΟΣ (ΠΟΣΟΤΗΤΑ)

‘Ο Κάντ υπολογίζει 4 „άντινομίες“⁷⁷. Στην πραγματικότητα ή κάθε έννοια, ή κάθε κατηγορία είναι *επίσης* άντινομική (άντιφατική) (217) [205].

‘Ο ρόλος του σκεπτικισμού στην ιστορία της φιλοσοφίας ||| «‘Ο άρχαίος σκεπτικισμός δέν άπόφευγε τόν κόπο νά δείχνει αυτή τήν άντίφαση ή τήν άντινομία σέ όλες τίς έννοιες πού έβρισκε στίς έπιστήμες».

‘Ο Χέγγελ, αναλύοντας τόν Κάντ πολύ σχολαστικά (καί έξυπνα), βγάξει τό συμπέρασμα ότι ό Κάντ στά πορίσματά του έπαναλαμβάνει άπλώς αυτό πού ειπώθηκε στίς προτάσεις, έπαναλαμβάνει άκριβώς ότι υπάρχει ή κατηγορία *Kontinuität** καί ή κατηγορία *Diskretion***.

Wahrhafte Dialektik *** ||| ‘Από δώ όμως προκύπτει μόνο «ότι κανένας από αυτούς τούς προσδιορισμούς, παρμένος ξεχωριστά, δέν είναι άληθινός καί ότι άληθινή είναι μόνο ή ένότητά τους. Αυτή είναι ή άληθινή διαλεκτική τους θεώρηση, τό ίδιο όπως καί τό πραγματικό τους άποτέλεσμα» (226) [214].

229 [217]: «*Die Diskretion* | μετάφραση; διαιρετότητα****, τ ε-
μα χ ι σ μ ό ς, | όπως καί *die Kontinuität*, | πύκνωση (;) διαδο-
χή (;)*****, | *συνέχεια* | είναι στοιχεία π ο σ ό τ η τ α ς»...

* — συνέχεια. ‘Η Σύντ.

** — ασυνέχεια. ‘Η Σύντ.

*** — ‘Αληθινή διαλεκτική. ‘Η Σύντ.

**** ‘Η λέξη «διαιρετότητα» στό χειρόγραφο είναι σβησμένη. ‘Η Σύντ.

***** Οί λέξεις «πύκνωση, διαδοχή» στό χειρόγραφο είναι σβησμένες. ‘Η Σύντ.

232 [219]: «*Ἡ ποσότητα, πρὶν ἀπ’ ὅλα ἢ ποσοτικότητα μὲ κάποια προσδιοριστικότητα εἴτε ὄριο γενικά — εἶναι στήν τέλεια προσδιοριστικότητά της ὁ ἀριθμός*»...

234 [221]: «*Α n z a h l* ποσότητα ἀπαρίθμηση; καί ἡ μονάδα ἀποτελοῦν στοιχεῖα τοῦ ἀριθμοῦ».

248 [235-236] — Σχετικά μὲ τὸ ζήτημα γιὰ τὸ ρόλο καί τὴ σημασία τοῦ ἀριθμοῦ (πολλά γιὰ τὸν Pythagoras etc. etc.), ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, ἡ εὐστοχη παρατήρηση:

«Ὅσο πιο πλούσιες σέ προσδιοριστικότητα, ἀλλὰ ἐπομένως καί σέ σχέσεις, γίνονται οἱ σκέψεις, τόσο πιο μπερδεμένη, ἀπὸ τὴ μιά μεριά, καί τόσο πιο αὐθαίρετη καί δίχως νόημα, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, γίνεται ἡ ἀπεικόνισή τους σέ τέτιες μορφές, ὅπως εἶναι οἱ ἀριθμοί» (248-249) [236]. (Ἐκτίμηση τῶν σκέψεων: πλοῦτος σέ προσδιορισμούς καί ἐπομένως σέ σχέσεις.)

Σχετικά μὲ τίς ἀντινομίες τοῦ Κάντ (κόσμος χωρὶς ἀρχή etc.), ὁ Χέγγελ πάλι ἀποδείχνει *des Längeren**, ὅτι στίς προτάσεις παίρνεται σάν ἀποδειγμένο ἐκεῖνο τὸ ὅποιο πρέπει νά ἀποδειχτεῖ (267-278) [255-267].

Παρακάτω, τὸ πέρασμα τῆς ποσότητας σέ ποιότητα σέ μιά ἀφηρημένη θεωρητικὴ ἔκθεση εἶναι τόσο πολὺ σκοτεινὸ, πού τίποτε δέν καταλαβαίνει. Νά ἐπανέλθω!!

283 [271]: Τὸ ἄπειρο στὰ μαθηματικά. Ἡ δικαιολογία ὡς τώρα βρίσκεται *μόνο* στήν *ὀρθότητα τῶν ἀποτελεσμάτων* («πὺ ἔχει ἀποδειχτεῖ ἀπὸ ἄλλες βασίσεις»), ...καί ὄχι στή σαφήνεια τοῦ θέματος confer Engels⁷⁸ .

NB

285 [273]: Κατὰ τὸν ἀπειροστικὸ λογισμό δέν παίρνεται ὑπόψη ἡ γνωστὴ (φανερὴ) ἀνακρίβεια καί παρόλα αὐτὰ τὸ ἀποτέλεσμα πὺ προκύπτει δέν εἶναι κατὰ προσέγγιση, ἀλλὰ *πέρα γιὰ πέρα σωστό!*

Παρόλα αὐτὰ τὸ νά ζητήσῃ κανεὶς ἐδῶ νά βρεῖ *Rechtfertigung*** «δέν εἶναι τόσο περιττό», «ὅσο περιττό γίνεται νά ἀπαίτεῖ κανεὶς ἀπόδειξη τοῦ δικαιώματος νά χρησιμοποιεῖ τὴ δικὴ του μύτη»⁷⁹.

* — ἐκτενέστατα. Ἡ Σύντ.

** — δικαιολογία. Ἡ Σύντ.

‘Η απάντηση του Χέγγελ είναι περίπλοκη, abstrus * etc. etc. Γίνεται λόγος για τὰ *ά ν ώ τ ε ρ α* μαθηματικά. Σύγκρ. “*Έ ν - γ κ ε λ ς* για τό διαφορεικό και τόν ολοκληρωτικό λογισμό⁸⁰”.

Είναι ενδιαφέρουσα ή παρατήρηση πού έκανε ανάμεσα στ’άλλα ο Χέγγελ — «υπερβατικά, δηλ. στην ουσία υποκειμενικά και ψυχολογικά»... «μέ υπερβατικό τρόπο, δηλαδή μέσα στό υποκείμενο» (288) [276].

Σελ. 282-327 [270-314] u. ff. — 379 [363]

Λεπτομερέστατη εξέταση του διαφορεικού και ολοκληρωτικού λογισμού, μέ άποσπάσματα — Newton, Lagrange, Carnot, Euler, Leibniz etc. etc., — πού δείχνουν πόσο ενδιαφέρουσα ήταν για τόν Χέγγελ αυτή ή „έξαφάνιση“ τών άπειροστημορίων, αυτός ο „μέσος όρος ανάμεσα στό Είναι και στό μή-Είναι“. Δίχως τή μελέτη τών άνωτερων μαθηματικών όλα αυτά είναι άκατανόητα. Είναι χαρακτηριστικός ο τίτλος *Carnot*: „Réflexions sur la Métaphysique du calcul infinitésimal“!!! **

‘Η ανάπτυξη τής έννοιας Verhältnis *** (379-394) [363-379] είναι έντελώς σκοτεινή. Σημειώνω μόνο, σελ. 394 [378-379], τίς παρατηρήσεις για τὰ *σύμβολα*, ότι ένάντιά τους γενικά δέν μπορεί νά έχει κανένας τίποτε. ‘Αλλά „ένάντια σέ κάθε συμβολική“ πρέπει νά λεχθεί ότι αυτή μερικές φορές γίνεται „βολικό μέσο νά παρακάμψεις τό ζήτημα χωρίς νά άγκαλιάσεις, νά δείξεις και νά δικαιολογήσεις τούς *όρισμούς τών έννοιών*“ (Begriffsbestimmungen). Καί άκριβώς σ’ αυτό βρίσκεται τό ζήτημα πού άφορᾶ τή φιλοσοφία.

NB; «Οί συνηθισμένοι όρισμοί τής δύναμης, ή τής ουσιαστικότητας, τής αίτίας και του άποτελέσματος κτλ. είναι επίσης μόνο σύμβολα για τήν έκφραση, λογουχάρη, τών ζωτικών ή τών πνευματικών σχέσεων, δηλαδή άναληθείς όρισμοί αυτών τών σχέσεων» (394) [379].

* — σκοτεινή. ‘Η Σύντ.

** — *Καρνώ*: «Στοχασμοί για τή μεταφυσική του άπειροστικού λογισμού»!!! ‘Η Σύντ.

*** — σχέση. ‘Η Σύντ.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ:
Τ Ο Μ Ε Τ Ρ Ο

«Στό μέτρο είναι ένωμένες οι έννοιες ποιότητα και ποσότητα, εκφρασμένες αφηρημένα. Τό Είναι αυτό καθεαυτό είναι ή άμεση ισότητα της προσδιοριστικότητας με τον ίδιο τον εαυτό της. Αύτη ή άμεσότητα της προσδιοριστικότητας ήρε τον εαυτό της. Ή ποσότητα είναι τό Είναι πού επανήλθε στον εαυτό του έτσι, ώστε νά είναι άπλή ισότητα με τον εαυτό του, σάν άδιαφορία σέ σχέση με τήν προσδιοριστικότητα» (395) [380]. Τρίτο μέλος είναι τό μέτρο.

Ή Κάντ εισήγαγε τήν κατηγορία του *τρόπου* (ναυτικός τύπος) (δυνατότητα, πραγματικότητα, αναγκαιότητα), και ό Χέγγελ παρατηρεί ότι στον Κάντ:

«Αύτη ή κατηγορία έχει τή σημασία ότι είναι ή σχέση του αντικειμένου προς τή νόηση. Από τήν άποψη αυτού του ιδεαλισμού ή νόηση γενικά είναι κάτι ουσιαστικά έξωτερικό σέ σχέση με τό πράγμα καθεαυτό... αντικειμενικότητα πού προσιδιάζει στις υπόλοιπες κατηγορίες και δέν προσιδιάζει στις κατηγορίες του τρόπου» (νοητικού τύπου) (396) [380].

En passant (397) [381-382]:

Ή ίνδική φιλοσοφία, στην οποία ό Βράχμα περνάει στον Σίβα (άλλαγή = εξαφάνιση, εμφάνιση)...

Οί λαοί θεοποιούν τό *μέτρο* (399) [383].

; Τό μέτρο περνάει στην ουσία (Wesen).

(Σχετικά με τό ζήτημα του μέτρου είναι άρκετά ενδιαφέρον νά σημειώσουμε ανάμεσα στ' άλλα τήν παρατήρηση πού έκανε ό Χέγγελ ότι «στην εξελιγμένη άστική κοινωνία τά σύνολα των

ατόμων πού ασχολοῦνται σέ διάφορα ἐπαγγέλματα, βρίσκονται σέ ὀρισμένη σχέση μεταξύ τους») (402) [386].

Σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς κατηγορίας τοῦ βαθμιαίου (Allmähligkeit) ὁ Χέγγελ παρατηρεῖ:

«Σ'αυτή τήν κατηγορία καταφεύγουν πρόθυμα, γιά νά παρουσιάσουν ἢ νά ἐξηγήσουν τήν ἐξαφάνιση μιᾶς ὁποιασδήποτε ποιότητας ἢ ἐνός Κάτι, γιατί, μ'αὐτόν τόν τρόπο, ἡ ἐξαφάνιση φαίνεται πώς πραγματοποιεῖται σχεδόν μπροστά στά μάτια μας, ἀφοῦ μιᾶ ὀρισμένη ποσότητα παίρνεται σάν ἐξωτερικό ἀπό τήν ἴδια τή φύση του μεταβλητό ὄριο, καί ταυτόχρονα εἶναι αὐτονόητο ἡ ἀλλαγὴ σάν ἀλλαγὴ μόνο τῆς ποιότητας. Μ'αὐτό ὁμως στήν πραγματικότητα τίποτε δέν ἐξηγεῖται. Ἡ ἀλλαγὴ εἶναι ταυτόχρονα στήν οὐσία πέρασμα τῆς μιᾶς ποιότητας στήν ἄλλη, ἢ, πῶς ἀφηρημένα, ἀπό τό ὑπαρκτό εἶναι στήν ἀνυπαρξία. Σ'αὐτό περιέχεται διαφορετικός προσδιορισμός ἀπό ἐκεῖνον τοῦ βαθμιαίου, τό ὁποῖο εἶναι μόνο μιᾶ ἐλάττωση εἴτε μιᾶ αὔξηση καί μιᾶ μονόπλευρη στροφή τῆς προσοχῆς πρὸς τό μέγεθος.

Ἄλλά τό γεγονός ὅτι ἡ ἀλλαγὴ, πού παρουσιάζεται σάν καθαρά ποσοτική, περνάει ἐπίσης σέ ποιοτική ἀλλαγὴ — σ'αὐτή τήν ἀλληλουχία τους ἔστρεψαν ἤδη τήν προσοχὴ τους οἱ ἀρχαῖοι καί παρουσίασαν μέ ἐκλαϊκευτικά παραδείγματα ἐκεῖνες τίς συγκρούσεις πού πηγάζουν ἀπό τήν ἀγνοία αὐτοῦ τοῦ γεγονότος... (405-406) [389-390] („φαλακρός“: μιᾶ τρίχα νά ξεριζωθεῖ, „σωρός“ — ἓνα σπυρὶ νά ἀφαιρεθεῖ...) «ὄ,τι» (μαζί μ'αὐτό) «ἀναιρεῖται, εἶναι das einseitige Festhalten an der abstrakten Quantumsbestimmtheit» (ἡ „μονόπλευρη στροφή τῆς προσοχῆς πρὸς τοὺς ἀφηρημένους ὀρισμούς τῆς ποσότητας“, δηλαδή χωρὶς τόν ὑπολογισμό τῶν ὀλόπλευρων ἀλλαγῶν καί τῶν συγκεκριμένων ποιότητων etc.).

NB

...«Γι'αὐτό αὐτές οἱ τροπές τοῦ συλλογισμοῦ δέν εἶναι κανένα κούφιο εἴτε σχολαστικό ἀστεῖο, ἀλλά αὐτές καθεαυτές εἶναι σωστές καί εἶναι γεννήματα τῆς συνείδησης, ἡ ὁποία δείχνει ἐνδιαφέρον γιά τά φαινόμενα πού ἐμφανίζονται στή νόηση.

Ἡ ποσότητα, ἐφόσον παίρνεται σάν ἀδιάφορο ὄριο, εἶναι ἐκεῖνη ἡ πλευρά, ἀπό τήν ὁποία τό κάτι πού ὑπάρχει δέχεται τήν αἰφνιδιαστικὴ ἐπίθεση καί τήν καταστροφή. Καί σ'αὐτό βρίσκεται ἡ *πονηριά* τῆς ἐννοίας, ὅτι αὐτὴ ἡ *πονηριά* συλλαμβάνει

τό κάτι πού υπάρχει από εκείνη τήν πλευρά, από τήν όποία, όπως φαίνεται, δέν τίγεται ή ποιότητά του, καί μάλιστα σέ τέτιο βαθμό πού τό μέγáλωμα του κράτους, τής περιουσίας κτλ., τό όποιο συνεπάγεται τή δυστυχία του κράτους, του ιδιοκτήτη, στην άρχή φαίνεται άκόμη καί σάν ευτυχία του» (407) [391].

«Είναι μεγάλη ύπηρεσία νά γνωρίσεις τους εμπειρικούς άριθμούς τής φύσης, λογουχάρη, τίς άμοιβαίες άποστάσεις των πλανητών. Άλλά άσύγκριτα πιό μεγάλη είναι ή ύπηρεσία νά αναγκάσεις τίς εμπειρικές καθορισμένες ποσότητες νά εξαφανιστούν καί νά τίς αναγάγεις σέ μιά καθολική μορφή των ποιοτικών προσδιορισμών έτσι πού νά γίνουν στοιχεία του νόμου είτε του μέτρου». 'Η ύπηρεσία του Γαλιλαίου καί του Κέπλερ... «Αυτόι άπόδειξαν τους νόμους πού οί ίδιοι ανακάλυψαν, άφου έδειξαν ότι σ' αυτούς τους νόμους άντιστοιχεί όλος ό όγκος των λεπτομερειών τής πρόσληψης» (416) [400-401]. 'Ωστόσο πρέπει άκόμη νά ζητούμε höheres Beweisen ** αυτών των νόμων για νά κατανοηθούν οί ποσοτικοί τους προσδιορισμοί από τίς Qualitäten oder bestimmten Begriffen, die bezogen sind (wie Raum und Zeit)***;

Gesetz
oder
Maß *

'Η εξέλιξη των έννοιών des Maßes σάν spezifische Quantität καί σάν reales Maß **** (συμπεριλαμβανομένων καί των Wahlverwandtschaften ***** — λογουχάρη, τά χημικά στοιχεία, οί μουσικοί τόνοι) είναι πολύ σκοτεινή.

Μεγάλη σημείωση για τή χημεία, μέ πολεμική ένάντια στον Berzelius καί τή θεωρία τής ήλεκτροχημείας (433-445) [417-429].

„Κεντρική γραμμή των σχέσεων του μέτρου“ (Knotenlinie von Maßverhältnissen) είναι τά περάσματα τής ποσότητας σέ ποιότητα... Τό βαθμιαίο καί τά άλματα.

* — νόμος ή μέτρο. 'Η Σύντ.

** — άνώτατη άπόδειξη. 'Η Σύντ.

*** — τίς ποιότητες ή όρισμένες συσχετικές έννοιες (όπως είναι ό χώρος καί ό χρόνος). 'Η Σύντ.

**** — του μέτρου σάν ειδικής ποσότητας καί σάν πραγματικού μέτρου.

'Η Σύντ.

***** — έκλεκτικών συγγενειών. 'Η Σύντ.

NB ||| Καί ξανά, σελ. 448 [432], ότι τό βαθμιαῖο δέν ἐξηγεῖ τίποτε χωρίς τά ἄλματα. ||| NB

Ὁ Χέγγελ, ὅπως πάντα, δίνει τό πραγματικό, τά παραδείγματα, τό συγκεκριμένο στή σημείωση (γι' αὐτό ὁ Φόουερμαχ κάποτε εἰρωνεύεται ὅτι ὁ Χέγγελ παρέπεμψε τή φύση στίς σημειώσεις, Φόουερμαχ, Ἔπαντα, II, σελ. ;)⁸¹.

Σελ. 448-452 [432-436], σημείωση τιτλοφορημένη στόν πίνακα τῶν περιεχομένων (ἔχι στό κείμενο!! σχολαστικότητα!!): «Παραδείγματα τέτιων βασικῶν γραμμῶν. Ὅτι στή φύση δέν ὑπάρχουν δῆθεν ἄλματα».

Παραδείγματα: ἡ χημεία, οἱ μουσικοί τόνοι, τό νερό (ἀτμός, πάγος) — σελ. 449 [433-434] — ὁ τοκετός καί ὁ θάνατος.

Διακοπές τοῦ βαθμιαίου ||| ||| Abbrechen der Allmähligkeit, σελ. (450) [434].

«Λένε ὅτι στή φύση δέν συμβαίνουν ἄλματα. Καί ἡ συνηθισμένη ἀντίληψη, ἂν θέλει νά καταλάβει τήν προέλευση ἢ τήν καταστροφή, ὑπολογίζει, ὅπως ἀναφέρθηκε πῶς πάνω, ὅτι θά τίς καταλάβει, ἀφοῦ τίς φανταστεῖ σάν βαθμιαία ἐμφάνιση ἢ ἐξαφάνιση. Ἄλλά ἔχει ἤδη ἀποδειχτεῖ ὅτι γενικά οἱ ἀλλαγές τοῦ εἶναι εἶναι ἔχι μόνο πέρασμα ἐνός μεγέθους σ' ἕνα ἄλλο, ἀλλά πέρασμα τοῦ ποιοτικοῦ στό ποσοτικό καί, ἀντίθετα, διαμόρφωση σέ ἄλλο, πού σημαίνει διακοπή τοῦ βαθμιαίου καί κάτι τό ποιοτικά διαφορετικό, σέ ἀντίθεση μέ τήν προγενέστερη ὑπαρξη. Τό νερό στή διάρκεια τῆς ψύξης δέν γίνεται βαθμιαία σκληρό ἔτσι πού στήν ἀρχή νά γίνεται πηχτό καί βαθμιαία νά σκληραίνει ἄσπου νά πάρει τή στερεότητα τοῦ πάγου, ἀλλά γίνεται ἀπότομα στερεό. Τό νερό ἀφοῦ φτάσει ἤδη τή θερμοκρασία τῆς ψύξης, ἂν μείνει σέ ἀκίνησια, μπορεῖ ἀκόμη νά διατηρήσει τή ρευστή κατάσταση, τό παραμικρό ὅμως τράνταγμα τό ὀδηγεῖ στήν κατάσταση τῆς στερεότητας.

Ἡ εἰκασία ὅτι ἡ ἐμφάνιση συντελεῖται βαθμιαία, στηρίζεται στὴν ἀντίληψη ὅτι ἤδη αὐτὸ πού ἐμφανίζεται ὑπάρχει ἤδη αἰσθησιακά ἢ γενικά στὴν πραγματικότητα καὶ δὲν εἶναι ἀκόμη δυνατὸ νὰ γίνει ἀντιληπτὸ μόνο λόγω τοῦ μικροῦ τοῦ μεγέθους. Τὸ ἴδιο ὅπως καὶ στὴ βάση τῆς εἰκασίας γιὰ τὴ βαθμιαία ἐξαφάνιση βρίσκεται ἡ ἀντίληψη ὅτι τὸ μὴ-εἶναι ἢ ἐκεῖνο τὸ ἕτερο, πού καταλαμβάνει τὴ θέση αὐτοῦ πού ἐξαφανίζεται, ὑπάρχει ἐπίσης, ἀλλὰ ἀκόμη εἶναι ἀνεπαίσθητο. — Καὶ μάλιστα καὶ τὸ ἓνα καὶ τὸ ἄλλο ὑπάρχουν ὄχι μὲ τὴν ἔννοια ὅτι στοῦ δοσμένου ἕτερο αὐτὸ τὸ ἕτερο ἐμπεριέχεται στὸν ἑαυτὸ του, ἀλλὰ μὲ τὴν ἔννοια ὅτι αὐτὸ ἔχει θέση σάν ὑπαρξη, ὅμως μόνο σάν ἀνεπαίσθητη ὑπαρξη. Ἔτσι ἡ ἐμφάνιση καὶ ἡ καταστροφή γενικά αἴρονται, ἢ διαφορετικά, τὸ πραγματικὸ καθεαυτὸ, τὸ ἐσωτερικὸ, στοῦ ὁποῖο τὸ Κάτι ὑπάρχει πρὶν ἀποκτήσει τὴν ὑπαρξή του, μετατρέπεται σὲ μικρὸ μέγεθος ἐξωτερικῆς ὑπαρξης, ἐνῶ ἡ οὐσιαστικὴ διαφορὰ ἢ ἡ ἐννοιακὴ διαφορὰ μετατρέπεται σὲ ἐξωτερικὴ διαφορὰ — σὲ ἀπλὴ διαφορὰ ὡς πρὸς τὸ μέγεθος. — Γιὰ νὰ κάνει κανεὶς κατανοητὴ τὴν ἐμφάνιση καὶ τὴν καταστροφή μὲ τὴν εἰκασία τοῦ βαθμιαίου τῆς ἀλλαγῆς σημαίνει νὰ πέφτει σὲ ἀνία, πού προσιδιάζει στὴν ταυτολογία. Παράλληλα, προϋποτίθεται ὅτι αὐτὸ πού ἐμφανίζεται ἢ πού καταστρέφεται ὑπάρχει ἤδη προκαταβολικά σὲ ἔτοιμη μορφή καὶ ἡ ἀλλαγὴ μετατρέπεται σὲ ἀπλὴ ἀλλαγὴ τῆς ἐξωτερικῆς διαφορᾶς, καὶ ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ γεγονότος στὴν πραγματικότητα προκύπτει ταυτολογία. Ἡ δυσκολία γιὰ μιὰ τέτια διάνοια, πού ἐπιδιώκει τὴν κατανόηση, βρίσκεται στοῦ ποιοτικὸ πέρασμα ἐνός ὁποιοῦδήποτε Κάτι στοῦ δικό του ἕτερο γενικά καὶ στὴ δική του ἀντίθεση. Γιὰ νὰ ἀποφύγει αὐτὴ τὴ δυσκολία ἡ διάνοια φαντάζεται τὴν ταυτότητα καὶ τὴν ἀλλαγὴ σάν ἀδιάφορες ἐξωτερικὲς ἀλλαγές τῆς ποσοτικότητας.

Στὸν ἠθικὸ τομέα, ἐφόσον τὸ ἠθικὸ ἐξετάζεται στὴ σφαῖρα τοῦ εἶναι, ἔχει θέση τὸ ἴδιο τὸ πέρασμα τοῦ ποσοτικὸ σὲ ποιοτικὸ. Οἱ διαφορετικὲς ποιότητες φαίνοντας νὰ στηρίζονται στὴ διαφορὰ τοῦ μεγέθους. εἶναι ἀρκετὸ κάτι τὸ «περισσότερο» ἢ κάτι τὸ «λιγότερο» καὶ τὸ μέτρο τῆς ἀπερισκεψίας ἀποδείχεται ξεπερασμένο· προκύπτει ἔτσι κάτι τὸ ἐντελῶς διαφορετικὸ: τὸ ἔγκλημα, καὶ μάλιστα τὸ δίκιο μετατρέπεται σὲ ἀδίκια, τὸ ἀγαθὸ σὲ κακὸ. Ἔτσι ἀκριβῶς καὶ τὰ κράτη κάτω ἀπὸ παρόμοιες συνθήκες παίρνουν διάφορο ποιοτικὸ χαρακτή-

ΤΟΜΟΣ IV. (ΒΕΡΟΛΙΝΟ, 1834)
 Ι ΤΜΗΜΑ. Η ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΗ ΛΟΓΙΚΗ.
 ΙΙ ΜΕΡΟΣ. Η ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΥΣΙΑ
 Μ Ε Ρ Ο Σ Π Ρ Ω Τ Ο :

Η ΟΥΣΙΑ ΣΑΝ ΑΝΤΑΝΑΚΛΑΣΗ ΑΥΤΗ ΚΑΘΕΑΥΤΗ

«Ἡ ἀλήθεια τοῦ εἶναι εἶναι ἡ οὐσία» (3)*
 [455]**. Τέτια εἶναι ἡ πρώτη φράση, πού ἔχει
 πέρα γιά πέρα ἰδεαλιστικά, πού σημαίνει μυ-
 στικισμό. Ἄλλά ἀμέσως κιάλας μετά ἀπ'αυτό
 ἀρχίζει, ὅπως θά λέγαμε, νά φυσάει φρέσκο ἀε-
 ράκι: «Τό εἶναι ἀποτελεῖ τό ἄμεσο. Ἐπειδή ἡ
 γνώση θέλει νά γνωρίσει τήν ἀλήθεια***, νά
 γνωρίσει τό τί εἶναι τό εἶναι *καθεαυτό* καί γιά τόν
ἑαυτό του, γι'αυτό δέν στέκεται» (*δέν στέκεται*
 NB) «στό ἄμεσο καί στούς ὀρισμούς του, ἀλλά
διεισδύει (NB) διά μέσου (NB) αὐτοῦ στήν
 ὑπόθεση ὅτι *πίσω* (ὑπογράμμιση τοῦ Χέγγελ)
 ἀπ'αυτό τό εἶναι ὑπάρχει ἀκόμη ἓνα κάτι δια-
 φορετικό ἀπ'αυτό τό ἴδιο τό εἶναι καί ὅτι αὐτό
 πού βρίσκεται σέ δεύτερη μοῖρα ἀποτελεῖ τήν
 ἀλήθεια τοῦ εἶναι. Αὐτή ἡ γνώση εἶναι ἕμμεση
 γνώση, μιά καί δέν βρίσκεται ἄμεσα μαζί μέ τήν
 οὐσία καί μέσα στήν οὐσία, ἀλλά ἀρχίζει ἀπό
 κάποιον ἄλλο, ἀπό τό εἶναι, καί πρέπει νά κάνει
 μιά προκαταρκτική πορεία, μιά πορεία ἐξόδου
 πέρα ἀπό τό εἶναι ἢ σωστότερα, πορεία εἰσό-
 δου στό εἶναι»...

γνωσιο-
θεωρία

„πορεία“

* *Hegel. Werke, Bd. IV, Berlin, 1834. Ἡ Σύντ.*

** *Χέγγελ. Ἄπαντα, τόμ. V, Μόσχα, ρωσ. ἔκδ. 1937. Ἡ Σύντ.*

*** Μέ τήν εὐκαιρία αὐτή. Ὁ Χέγγελ κοροΐδευε διαρκῶς σύγκρ. τά ἀποσπάσματα πού ἀναφέρθηκαν πιά πάνω γιά τό βαθμιαίον τή λέξη (καί τήν ἔννοια) *erklären*, ἐρμηνεῖα, ἀντιπαραθέτοντας ὅπως φαίνεται στή μιά γιά πάντα μεταφυσική λύση („ἐρμήνευσαν“!!) τό αἰώνιο προτσές τῆς γνώσης ὄλο καί πιά βαθιά. Σύγκρ. τ. III, σελ. 463 [447]: «πιθανό νά *ἔχει γνωσθεῖ*, εἶτε, ὅπως λένε, νά *ἔχει ἐρμηνευθεῖ*».

τολμούσε νά πει — αυτό υπάρχει. 'Ο νεότερος ιδε-
 αλισμός δέν τολμούσε νά θεωρεί τή γνώση σάν μιá
 γνώση γιά τό πράγμα καθεαυτό. Αὐτή ἡ ἐπίφαση γενικά
 δέν θά ἔπρεπε νά ἔχει τή βάση ὁποιοδήποτε εἶναι, τό
 πράγμα καθεαυτό δέν θά ἔπρεπε νά μπαίνει σ' αὐτές τίς
 γνώσεις. Ἄλλά ταυτόχρονα ὁ σκεπτικισμός παραδεχό-
 ταν τούς ποικίλους ὀρισμούς τῆς δικῆς του ἐπίφασης, ἢ NB
 καλύτερα ἡ ἐπίφασή του εἶχε γιά περιεχόμενο ὄλο τόν
 πολύμορφο πλοῦτο τοῦ κόσμου. Κατά τόν ἴδιο τρόπο τό
 φαινόμενο τοῦ ιδεαλισμοῦ ἀγκαλιάζει ὄλο τόν ὄγκο
 αὐτῶν τῶν ποικιλόμορφων προσδιοριστικότητων».

Ἔσεῖς συμπεριλαμβάνετε στήν Schein* ὄλο τόν πλοῦτο
 τοῦ κόσμου καί ἀρνεῖστε τήν ἀντικειμενικότητα τῆς Schein!!

«Αὐτή ἡ ἐπίφαση κι' αὐτό τό φαινόμενο
 καθορίζονται ἄμεσα ἀρκετά ποικιλόμορφα. Ἄν
 καί δέν ὑπάρχει, λοιπόν, στή βάση αὐτοῦ τοῦ
 περιεχομένου κανένα εἶναι, κανένα πράγμα ἢ
 πράγματα καθεαυτά, ὅμως τό περιεχόμενο μένει
 αὐτό καθεαυτό, τέτιο πού εἶναι, ἔτσι πού ἡ ἐπί-
 φαση ἐμπεριέχει μέσα της αὐτές τίς πολύμορ-
 φες προσδιοριστικότητες, οἱ ὁποῖες εἶναι ἄμε-
 σες, πραγματικές καί ἀμοιβαῖα διαφορετικές.
 Γι' αὐτό ἡ ἴδια ἡ ἐπίφαση εἶναι κάτι τό ἄμεσα
 προσδιορισμένο. Μπορεῖ νά ἔχει τοῦτο ἢ ἐκεῖνο
 τό περιεχόμενο, ἀλλά τί λογῆς εἶναι αὐτό τό
 περιεχόμενο, αὐτό δέν καθορίζεται ἀπ' αὐτή
 τήν ἴδια τήν ἐπίφαση, ἀλλά εἶναι ἄμεσα ἰδίωμά
 της. Ὁ ιδεαλισμός τοῦ Λάμπνιτς ἢ τοῦ Κάντ ἢ
 τοῦ Φίχτε καθὼς καί οἱ ἄλλες μορφές του, βγαί-
 νουν πέρα ἀπό τά ὄρια τοῦ εἶναι σάν προσδιο-
 ριστικότητας, πέρα ἀπό τά ὄρια αὐτῆς τῆς ἀμε-
 σότητας, τόσο λίγο ὅσο καί ὁ σκεπτικισμός.
 Γιά τό σκεπτικισμό τό περιεχόμενο τῆς ἐπί-
 φασῆς του τό „ἄμεσα δεδομένο“!! εἶναι

ἡ ἀμεσό-
 τητα τῆς
 ἐπίφασης

δέν πῆγαν
 βαθύτερα!

* — ἐπίφαση, φαινομενικότητα. Ἡ Σύντ.

σύγκρ. τό
μαχιισμό!!

σ'αυτόν *δοσμένο*. "Όποιο και νά είναι αυτό τό περιεχόμενο, γι'αυτόν είναι *άμεσο*. 'Η μονάδα τοῦ Λάμπνιτς ἀναπτύσσει τίς δικές της παραστάσεις, ξεκινώντας ἀπό τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της. 'Ωστόσο ἡ μονάδα δέν εἶναι ἡ δύναμη πού τίς παράγει καί τίς συνδέει, ἀλλά οἱ παραστάσεις ἀναδύονται μέσα της σάν φυσαιίδες. Οἱ παραστάσεις εἶναι ἀδιάφορες, ἄμεσες ἢ μιά σέ σχέση μέ τήν ἄλλη, καί ἐπομένως σέ σχέση μέ τήν ἴδια τή μονάδα. 'Επίσης καί τό καντιανικό φαινόμενο εἶναι τό *δοσμένο* περιεχόμενο τῆς πρόσληψης, πού προϋποθέτει ἐπενέργειες, προσδιορισμούς τοῦ ὑποκειμένου, πού εἶναι ἄμεσοι ὁ ἕνας σέ σχέση μέ τόν ἄλλο καί σέ σχέση μέ τό ὑποκείμενο. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ ἀτέρμονη παρόρμηση τοῦ φιχτεϊκοῦ ἰδεαλισμοῦ δέν ἔχει στή βάση της κανένα πράγμα καθεαυτό, ἔτσι πού αὐτή ἡ παρόρμηση γίνεται ἀποκλειστικά κάποια προσδιοριστικότητα στό 'Εγώ. Αὐτή ὅμως ἡ προσδιοριστικότητα σέ σχέση μέ τό 'Εγώ, τό ὁποῖο τήν κάνει δική του καί αἶρει τόν ἐξωτερικό της χαρακτήρα, εἶναι παράλληλα καί *άμεση* προσδιοριστικότητα, εἶναι τό *ἄριο* τοῦ 'Εγώ, πέρα ἀπ'τό ὁποῖο μπορεῖ, βέβαια, νά βγεῖ ἡ προσδιοριστικότητα, τό *ἄριο* ὅμως αὐτό ἔχει μέσα του τήν πλευρά τῆς ἀδιαφορίας, σύμφωνα μέ τήν ὁποία τό *ἄριο*, ἂν καί ἀνήκει στό 'Εγώ, ἐμπεριέχει μέσα του τό ἄμεσο μή-Εἶναι τοῦ 'Εγώ» (10-11) [462-463].

...«Οἱ ὀρισμοί πού τήν ξεχωρίζουν» (den Schein) «ἀπό τήν οὐσία, εἶναι ὀρισμοί τῆς ἴδιας τῆς οὐσίας»...

ἐπίφαση = μέ
τήν ἀρνητική
φύση τῆς
οὐσίας

...«'Η ἀμεσότητα τοῦ μή-Εἶναι εἶναι ἐκεῖνο πού σχηματίζει τήν ἐπίφαση... Τό Εἶναι εἶναι τό μή-Εἶναι μέσα στήν οὐσία. 'Η μηδαμινότητά του καθεαυτή εἶναι ἡ *ἀρνητική φύση* τῆς ἴδιας τῆς οὐσίας»...

...«Καί τά δύο αὐτά στοιχεῖα, ἡ μηδαμινότητα, ἀλλά σάν σταθερότητα, καί τό Εἶναι, ἀλλά σάν στοιχεῖο, μ'ἄλλα λόγια, ἡ ἀρνητικότητα πού ὑπάρχει καθεαυτή καί ἡ ἀμεσότητα πού ἀντανακλᾶται, ἀποτελώντας στοιχεῖα τῆς ἐπίφασης, εἶναι ἔτσι στοιχεῖα τῆς ἴδιας τῆς οὐσίας»...

«Ἡ ἐπίφαση εἶναι ἡ ἴδια ἡ οὐσία στήν προσδιοριστικότητα τοῦ εἶναι»... (12-13) [464].

Ἐπίφαση εἶναι (1) τό μηδέν, τό μή ὑπάρχον (Nichtigkeit),
πού ὑπάρχει
— (2) τό εἶναι σάν στοιχεῖο

«Ἔτσι ἡ ἐπίφαση εἶναι ἡ ἴδια ἡ οὐσία. Ἀλλά ἡ οὐσία πού ὑπάρχει σέ κάποια προσδιοριστικότητα, καί μάλιστα κατά τέτιον τρόπο πού ἡ προσδιοριστικότητα εἶναι ἀπλῶς στοιχεῖο τῆς οὐσίας, ἐνῶ ἡ οὐσία εἶναι τό φαινόμενο τοῦ ἑαυτοῦ της μέσα στόν ἴδιο τόν ἑαυτό της» (14) [466].

[Ἐπίφαση]* Τό ἐπιφαινόμενο εἶναι ἡ οὐσία μέσα σέ ἕνα προσδιορισμό της, σέ μιά ἀπό τίς πλευρές της, σέ ἕνα ἀπό τά στοιχεῖα της. Ἡ οὐσία φαίνεται ὅτι εἶναι κάτι. Ἡ ἐπίφαση εἶναι φαινόμενο (Scheinen) τῆς ἴδιας τῆς οὐσίας μέσα στόν ἴδιο τόν ἑαυτό της.

...«Ἡ οὐσία... περιέχει τήν ἐπίφαση στόν ἴδιο τόν ἑαυτό της σάν ἀπειρη κίνηση μέσα στόν ἑαυτό της»...

...«Ἡ οὐσία σ'αὐτή τήν αὐτοκίνησή της εἶναι ἀντανάκλαση. Ἡ ἐπίφαση εἶναι τό ἴδιο, ὅ,τι καί ἡ ἀντανάκλαση» (14) [466].

Ἡ ἐπίφαση (τό ἐπιφαινόμενο) εἶναι ἀ ν τ α ν ἄ κ λ α σ ῆ
τῆς οὐσίας στόν ἴδιο τόν ἑαυτό της (σ'αὐτήν).

...«Γι'αὐτό τό γίνεσθαι στήν οὐσία, ἡ ἀντανάκλαστική της κίνηση, εἶναι κίνηση ἀπό τό μηδέν πρὸς τό μηδέν καί ἔτσι πίσω πρὸς τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της»... (15) [467].

Αὐτό εἶναι ἐξυπνο καί βαθυστόχαστο. Στή φύση καί στή ζωή συμβαίνουν κινήσεις „πρὸς τό μηδέν“. Μόνο ἀπό „τό μηδέν“, μάλλον, δέν συμβαίνει. Πάντα ἀπό τό Κάτι.

«Ἡ ἀντανάκλαση συνήθως ἐννοεῖται μέ τήν ὑποκειμενική της ἔννοια, σάν κίνηση τῆς δύναμης τῆς κρίσης ἔξω ἀπό τή δοσμένη ἄμεση παράσταση καί πού ἀναζητᾶ γι'αὐτήν ἢ πού

* Στό χειρόγραφο ἡ λέξη «ἐπίφαση» εἶναι σβησμένη. Ἡ Σύντ.

συγκρίνει μ'αυτή τήν παράσταση τούς καθολικούς όρισμούς» (21) [473]. (Φέρνει άποσπάσματα του Κάντ από τήν „Κριτική τής δύναμης τής κρίσης“⁸²)... «'Εδῶ όμως γίνεται λόγος **όχι για τήν άντανάκλαση τής συνείδησης** καί ούτε για μιά πίο καθορισμένη άντανάκλαση τής νόησης, πού έχει σαν όρισμούς της τό μερικό καί τό καθολικό, αλλά τήν άντανάκλαση γενικά»...

“Ωστε, λοιπόν, καί δῶ ὁ Χέγγελ κατηγορεῖ τόν Κάντ γιά ὑποκειμενισμό. Αυτό εἶναι *N.B.* Ὁ Χέγγελ εἶναι ὑπέρ τῆς „ἀντικειμενικῆς σπουδαιότητος“ (*sit venia verbo* *) τῆς ἐπίφασης, τοῦ „ἀμεσοῦ δεδομένου“ $\overline{\text{δ}}$ ὅρος „*δ ε δ ο μ ε ν ο*“ εἶναι συνηθισμένος στόν Χέγγελ γενικά, καί δῶ βλ. σελ. 21 i. f. [473], σελ. 22 [474]. Φιλόσοφοι πίο ἀσήμαντοι φιλοσοφικοῦν, ἄν πρέπει νά πάρουν γιά βάση τήν οὐσία ἢ τό ἄμεσο δεδομένο (ὁ Κάντ, ὁ Χιούμ, ὅλοι οἱ μαχιστές). Ὁ Χέγγελ ἀντί τοῦ ἢ βάζει τό **καί**, ἐξηγώντας τό συγκεκριμένο περιεχόμενο αὐτοῦ τοῦ „καί“.

«Die Reflexion εἶναι τό φαινόμενο τῆς οὐσίας μέσα στόν ἴδιο τόν ἑαυτό της» (27) [478] (μετάφραση; άντανεκλαστικότητα; άντανεκλαστικός προσδιορισμός; άντανάκλαση δέν ταιριάζει).

...«Αὐτή» (*das Wesen*) «εἶναι κίνηση μέσα ἀπό ἀνόμοια στοιχεῖα, ἀπόλυτη ἐμμεσότητα τοῦ ἑαυτοῦ της»... (27) [479]. Ταυτότητα — διαφορά — αντίφαση

(+ [Gegensatz]**)
 ἰδιαίτερα
 ἀντίθεση) ὁ λόγος (αἰτία)...

Γι'αὐτό ὁ Χέγγελ διευκρινίζει τή μονομέρεια, τή σφαλερότητα τοῦ „νόμου τῆς ταυτότητας“ ($A = A$), τῆς κατηγορίας (ὅλοι οἱ όρισμοί τοῦ πραγματικοῦ εἶναι κατηγορίες — σελ. 27-28 [479-480]).

«'Αν τό καθετί εἶναι ταυτόσημο μέ τόν ἑαυτό του, τότε δέν εἶναι διαφορετικό, δέν εἶναι ἀντίθετο, δέν έχει αἰτία» (29) [481].

* — ὅς ἐπιτραπεῖ νά μιλήσουμε ἔτσι. Ἡ Σύντ.

** Ἡ λέξη *Gegensatz* στό χειρόγραφο εἶναι σβησμένη. Ἡ Σύντ.

«Ἡ οὐσία εἶναι... ἀπλή ταυτότητα μέ τόν ἑαυτό της» (30) [482].

Ἡ συνηθισμένη νόηση βάζει δίπλα-δίπλα („daneben“) τήν ὁμοιότητα καί τή διαφορά, χωρίς νά καταλαβαίνει «αὐτή τήν κίνηση τοῦ περάσματος τοῦ ἑνός ἀπ' αὐτούς τούς ὀρισμούς στόν ἄλλο»: (31) [483].

Καί πάλι ἐνάντια στό νόμο τῆς ταυτότητας (A = A): οἱ ὄπαδοί του

«ἐφόσον αὐτοί πιάνονται ἀπ' αὐτή τήν ἀκίνητη ταυτότητα, πού ἔχει τήν ἀντίθεσή της στή διαφορά, τότε δέν βλέπουν ὅτι μ' αὐτό τόν τρόπο μετατρέπουν τήν ταυτότητα σέ μιὰ **μονόπλευρη** προσδιοριστικότητα, ἡ ὁποία αὐτή καθεαυτή στερεῖται ἀλήθειας» (33) [485].

NB

οἱ ὄροι εἶναι ὑπογραμμισμένοι ἀπό μένα

(«Κενή ταυτολογία»: 32 [484])

(«Περιέχει μόνο τήν τυπική, τήν ἀφηρημένη, τήν ἐλλιπή ἀλήθεια» (33) [485]).

Τά εἶδη τῆς ἀντανακλαστικότητας: *ἐξωτερική* etc. εἶναι ἀναπτυγμένα πολύ σκοτεινά.

Ἄρχές τῆς διαφορᾶς: «Ἄλλα τά πράγματα εἶναι διαφορετικά... «Τό Α εἶναι ἐπίσης μὴ-Α»... (44) [496].

«Δέν ὑπάρχουν δύο πράγματα πού νά εἶναι ὅμοια»...

Διαφορά ὑπάρχει στή μιὰ ἢ στήν ἄλλη πλευρά (Seite), Rücksicht etc. „insofern“ etc.*

*bien dit!!***

«Ἡ συνηθισμένη τρυφερότητα πρὸς τά πράγματα, πού ἐνδιαφέρεται μόνο νά μὴν ἀντιφάσκουν μέ τόν ἑαυτό τους, ξεχνάει ἐδῶ ὅπως καί στίς ἄλλες περιπτώσεις, ὅτι μ' αὐτό τόν τρόπο δέν λύνεται ἡ ἀντίφαση, ἀλλά μόνο μετατοπίζεται ἀλλοῦ, στήν ὑποκειμενική ἢ στήν ἐξωτερική ἀντανάκλαση γενικά, καί ὅτι ἡ τελευταία περιέχει πραγματικά μέσα της σέ μιὰ ἐνότητα καί τά δύο στοιχεῖα πού αἴρονται καί συσχετίζονται ἀναμεταξύ τους καί τά ὁποῖα, ἐξαιτίας μιᾶς τέτιας ἀπομάκρυνσης καί μετατόπισης, ἀνακηρύσσονται ἀπλῶς σάν πρέπον» (47) [498].

* — σχέσεις κτλ. «ἐφόσον» κτλ. Ἡ Σύντ.

** — *καλά ἐπωμένο!* Ἡ Σύντ.

(Αυτή ή ειρωνεία είναι χαριτωμένη! „Η τρυφερότητα“ μέ τή φύση και τήν ιστορία (τῶν φιλισταίων) — είναι ἐπιδίωξη νά τις ἀπαλλάξουν ἀπό τις ἀντιφάσεις και τήν πάλη)..

Τά ἀποτελέσματα τῆς πρόσθεσης τοῦ + και τοῦ — θά εἶναι τό μηδέν. «Τό ἀποτέλεσμα τῆς ἀντίφασης δέν εἶναι μόνο τό μηδέν» (59) [511].

Ἡ λύση τῆς ἀντίφασης, ὁ περιορισμός τοῦ θετικοῦ και τοῦ ἀρνητικοῦ „μόνο“ σέ „ὀρισμούς“ (61) [513], μετατρέπει τήν οὐσία (das Wesen) σέ λόγο (αἰτία) (Grund) (ibidem *).

NB ||| ...«Ἐπομένως, ἡ λυμένη ἀντίφαση εἶναι λόγος (αἰτία), οὐσία, σάν ἐνότητα τοῦ θετικοῦ και τοῦ ἀρνητικοῦ»... (62) [514].

«Ἦδη εἶναι ἀρκετή μιά μικρή ἐμπειρία στήν ἀντανεκλαστική σκέψη, γιά νά διαβεβαιωθεῖ ὅτι, ἂν κάτι καθορίζεται σάν θετικό, τότε, ὅταν ἀπ'αὐτή τή βάση πᾶνε παραπέρα, αὐτό τό κάτι μετατρέπεται ἄμεσα, αὐτή τή στιγμή, σέ ἀρνητικό και ἀντίθετα, κάτι πού εἶναι καθορισμένο σάν ἀρνητικό μετατρέπεται σέ θετικό, γιά νά βεβαιωθεῖ ὅτι ἡ ἀντανεκλαστική σκέψη μπερδεύεται σ'αὐτούς τοὺς ὀρισμούς και ἀντιφάσκει μέ τόν ἑαυτό της. Ἡ ἄγνοια τῆς φύσης αὐτῶν τῶν ὀρισμῶν ὀδηγεῖ στή γνώμη ὅτι δῆθεν αὐτό τό μπερδεμα εἶναι κάτι τό ψεύτικο, πού δέν πρέπει νά ὑπάρχει και τό ὅποιο πρέπει νά ἀποδίδεται σέ κάποιο ὑποκειμενικό λάθος. Πραγματικά, αὐτό τό πέρασμα τοῦ ἐνός στό ἄλλο παραμένει ἀπλό μπερδεμα, ἐφόσον δέν ὑπάρχει συνείδηση τῆς ἀναγκαιότητας αὐτῆς τῆς μετατροπῆς» (63) [515].

...«Ἡ ἀντίθεση τοῦ θετικοῦ και τοῦ ἀρνητικοῦ ἐννοεῖται βασικά μέ τήν ἐννοια ὅτι τό πρῶτο (ἂν και αὐτό σύμφωνα μέ τήν ὀνομασία του ἐκφράζει τήν προσφορά, τό πρέπον) πρέπει νά εἶναι κάτι τό ἀντικειμενικό, ἐνῶ τό δεύτερο ὑποκειμενικό, πού ἀνήκει μόνο στήν ἐξωτερική ἀντανάκλαση, πού δέν ἀφορᾷ τό ἀντικειμενικό, και πού ὑπάρχει πραγματικά καθεαυτό και γιά τόν ἑαυτό του, και τό ὅποιο εἶναι ἐντελῶς ἀνύπαρκτο γιά τό ἀντικειμενικό» (64) [516]. «Πραγματικά, ἂν τό ἀρνητικό ἐκφρά-

* — στό ἴδιο. Ἡ Σύντ.

ζει μονάχα τήν ἀφαίρεση τῆς ὑποκειμενικῆς αὐθαιρεσίας»... (τότε, αὐτό τό ἀρνητικό, δέν ὑπάρχει «γιά τό ἀντικειμενικό θετικό»)...

«Ἡ ἀλήθεια, σάν γνώση πού ἀντιστοιχεῖ στό ἀντικείμενο, εἶναι ἐπίσης τό θετικό, ἡ ἀλήθεια ὅμως αὐτή ἀποτελεῖ ἰσότητα μέ τόν ἑαυτό της μόνο ἐφόσον ἡ γνώση ἔχει πάρει ἀρνητική θέση πρὸς τό ἄλλο, ἔχει διεισδύσει στό ἀντικείμενο καί ἔχει ἄρει τήν ἀποτελούμενη ἀπό τό ἀντικείμενο ἄρνηση. Ἡ πλάνη εἶναι κάτι τό θετικό, σάν γνώμη πού γνωρίζει τόν ἑαυτό της καί ἐπιμένει ὅτι δέν εἶναι αὐτή καθεαυτή πραγματική. Ἡ ἄγνοια ὅμως εἶναι εἴτε κάτι τό ἀδιάφορο πρὸς τήν ἀλήθεια καί τήν πλάνη καί συνεπῶς μὴ προσδιορισμένο οὔτε σάν θετικό, οὔτε σάν ἀρνητικό, ἔτσι πού ὁ προσδιορισμός της σάν μιᾶς κάποιας ἔλλειψης ἀνήκει στήν ἐξωτερική ἀντανάκλαση. Εἶτε ἀκόμη σάν ἀντικειμενικός, σάν αὐτοπροσδιορισμός κάποιας ιδιότητος, εἶναι ροπή πού στρέφεται ἐνάντια στόν ἑαυτό της — εἶναι τό ἀρνητικό πού περιέχει μέσα του τή θετική κατεύθυνση. — Μιά ἀπό τίς σημαντικότερες γνώσεις βρίσκεται στό γεγονός ὅτι πρέπει νά φυλάγεται καί νά διατηρεῖται ἐκείνη ἡ ἄποψη γιά τήν τέτια φύση τῶν προσδιορισμῶν τῆς ἀντανάκλασης πού ἐξετάσαμε, ὅτι ἡ ἀλήθεια τους βρίσκεται μέσα στήν ἀμοιβαία τους σχέση καί ἐπομένως στό γεγονός ὅτι ὁ κάθε προσδιορισμός στήν ἴδια τήν ἔννοιά του περιέχει τόν ἄλλο προσδιορισμό. Χωρίς αὐτή τή γνώση οὐσιαστικά δέν μπορεῖ νά γίνει οὔτε ἓνα βῆμα στή φιλοσοφία» (65-66) [517-518].

Αὐτό ἀπό τή σημείωση 1. — — — —

Σημείωση 2. «Ἄ νόμος τοῦ τρίτου ἀποκλειόμενου».

Ἄ Χέγγελ παραθέτει αὐτή τή θέση τοῦ τρίτου ἀποκλειόμενου: «Τό Κάτι εἶναι εἴτε Α εἴτε μή-Α. Τρίτο δέν ὑπάρχει» (66) [518] καί „ξε κ α θ α ρ ί ζ ε ι“. Ἄν μ' αὐτό ἀποδειχγεῖται ὅτι «τό καθετί εἶναι ἀντιθετικό», ὅτι καθετί ἔχει τόν θετικό του καί τόν ἀρνητικό του προσδιορισμό, τότε πάει καλά. Ἄν ὅμως καταλαβαίνομε τό παραπάνω, ὅπως συνήθως τό καταλαβαίνουν, ὅτι

ἡ ἀλήθεια
καί τό ἀν-
τικείμενο

αὐτό
καθεαυτό
πραγμα-
τικό

ἀπ' ὅλα τὰ κατηγορήματα παίρνουμε εἴτε τό δοσμένο, εἴτε τό μή-Εἶναι αὐτοῦ, τότε αὐτό εἶναι μιά „κοινοτοπία“!! Πνεῦμα... γλυκό, ὄχι γλυκό; πράσινο, ὄχι πράσινο; Ὁ ὀρισμός πρέπει νά πάει πρὸς τὴν προσδιοριστικότητα, ἐνῶ σ' αὐτὴ τὴν κοινοτοπία ὁ ὀρισμός ὀδηγεῖ στό μηδέν.

Καί μετὰ — ὁ Χέγγελ καλαμπουρίζει — λένε: δέν ὑπάρχει τρίτο. Τό τρίτο **ὑπάρχει** σ' αὐτὴ τὴν ἴδια τὴ θέση, τό ἴδιο τό *A* εἶναι τό τρίτο, γιατί τό *A* μπορεῖ νά εἶναι καί + *A* καί — *A*. «Ἔτσι λοιπόν, τό ἴδιο τό Κάτι εἶναι ἐκεῖνο τό τρίτο, τό ὅποιο θά ἔπρεπε νά εἶχε ἀποκλεισθεῖ» (67) [519].

Αὐτό εἶναι ἔξυπνο καί σωστό. Τό κάθε συγκεκριμένο πράγμα, τό κάθε συγκεκριμένο Κάτι βρίσκεται σέ διαφορετικές καί συχνά σέ ἀντιφατικές σχέσεις πρὸς ὅλα τὰ ἄλλα, *ergo**, ὑπάρχει αὐτό καθεαυτό καί σάν κάτι ἄλλο.

Σημείωση 3. «Ὁ νόμος τῆς ἀντίφασης» (στό τέλος τοῦ 2ου κεφαλαίου, τοῦ 1ου μέρους τοῦ II βιβλίου τῆς Λογικῆς).

«Ὡστε λοιπόν, ἂν οἱ πρῶτοι ὀρισμοὶ τῆς ἀντανάκλασης, ἢ ταυτότητα, ἢ διαφορά καί ἢ ἀντιπαράθεση, βρῆκαν τὴν ἔκφρασή τους σέ μιά πρόταση, τότε πολὺ περισσότερο ἐκεῖνος ὁ ὀρισμός, στὸν ὅποιο αὐτοὶ περνοῦν σάν νά περνοῦν στὴν ἀλήθεια τους, δηλαδή ἢ ἀντίφαση, πρέπει νά συμπεριληφθεῖ καί νά ἐκφραστεῖ σέ μιά πρόταση: ὅλα τὰ πράγματα αὐτὰ καθεαυτὰ εἶναι ἀντιφατικά. Καί συγκεκριμένα τό νόημα αὐτῆς τῆς πρότασης εἶναι τό ἐξῆς, ὅτι αὐτὴ ἢ πρόταση σέ σύγκριση μέ τίς ἄλλες ἐκφράζει περισσότερο τὴν ἀλήθεια καί τὴν οὐσία τῶν πραγμάτων. Ἡ ἀντίφαση πού ἐκδηλώνεται στὴν ἀντιπαράθεση, εἶναι μόνο τό ἀναπτυγμένο μὴ ὄν, πού περιέχεται στὴν ταυτότητα καί πού τό συναντήσαμε σ' ἐκείνη τὴν ἔκφραση ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς ταυτότητας δέν λέει τίποτε. Αὐτὴ ἢ ἄρνηση καθορίζει παραπέρα τὸν ἑαυτό της σάν διαφορά καί ἀντιπαράθεση, ἢ ὅποια εἶναι καί ἢ πρέπουσα ἀντίφαση.

Μιά ὁμως ἀπὸ τίς βασικὲς προκαταλήψεις τῆς παραδοσιακῆς λογικῆς καί τῆς κοινῆς ἀντίληψης βρίσκεται στό ὅτι δῆθεν ἢ ἀντίφαση δέν εἶναι τόσο οὐσιώδης καί ἐνυπάρχων

* — ἐπομένως. Ἡ Σύντ.

		όρισμός σάν τήν ταυτότητα. Στο μεταξύ, αν ήδη γίνεται		
		λόγος για τήν ιεραρχία και αν πρέπει αμφοτέρους τούς		
		όρισμούς να τούς διατηρήσουμε σάν ξεχωριστούς, τότε θα		
		έπρεπε να θεωρήσουμε τήν αντίφαση σάν κάτι πιο βαθύ και		
		ουσιαστικό. Γιατί σε αντίθεση με τήν αντίφαση, η ταυτότητα		
		είναι όρισμός μόνο ενός άπλου άμεσου, νεκρού Είναι, ενώ η		
		αντίφαση είναι *ή ρίζα κάθε κίνησης και ζωτικότητας*. Και		
		μόνο εφόσον τό Κάτι εμπεριέχει στον ίδιο τον εαυτό του τήν		
		αντίφαση, μόνο τότε αυτό *κινείται, αποκτάει μια*		
		παρόρμηση και μια δραστηριότητα.		

Συνήθως εξαλείφουν τήν αντίφαση, πρώτο, από τά |||
		πράγματα, από τό πραγματικό και τό άληθινό γενικό, και		
		ισχυρίζονται ότι δεν υπάρχει τίποτε τό αντιφατικό. Δεύτερο,		
		ή αντίφαση, εκτός απ' αυτό, στριμώχνεται στην ύποκειμεν-		
		κή αντανάκλαση, ή όποια τή δημιουργεί δήθεν για πρώτη		
		φορά με τό συσχετισμό και τή σύγκρισή της. Άλλά και		
		σ' αυτή τήν αντανάκλαση ή αντίφαση ουσιαστικά δεν υπάρ-		
		χει, μια και τό αντιφατικό δεν είναι δυνατό ούτε να τό		
		παραστήσεις, ούτε να τό σκεφτείς. Γενικά, τόσο στην		
		πραγματικότητα όσο και στη στοχαστική κρίση, τό αντι-		
		φατικό θεωρείται σάν κάτι τό τυχαίο, σάν κάποια άνωμαλία		
		και ένα είδος παροδικού όδυνηρού παροξυσμού.		

Σχετικά όμως με τόν ισχυρισμό ότι δεν υπάρχει αντίφαση, |||
		ότι ή αντίφαση δεν είναι κάτι πού υπάρχει, για μια τέτια διαβε-		
		βαιώση δεν υπάρχει λόγος να ανησυχούμε. Ό άπόλυτος		
		όρισμός τής ουσίας πρέπει να προσιδιάζει σε κάθε εμπειρία, σε		
		καθετί τό πραγματικό, όπως και σε κάθε έννοια. Πιο πάνω έχει		
		γίνει ήδη υπόδειξη για κάτι παρόμοιο, σχετικά με τό άπειρο, τό		
		όποιο είναι αντίφαση, όπως αυτή αποκαλύπτεται στη σφαίρα		
		του Είναι. Άλλά ή ίδια ή συνηθισμένη εμπειρία μαρτυρεί ότι		
		υπάρχει τουλάχιστον πληθώρα αντιφατικών πραγμάτων, αντιφα-		
		τικών θεσμών κτλ., πού ή αντίφασή τους δεν βρίσκεται μόνο		
		στην έξωτερική αντανάκλαση, αλλά μόνο μέσα σ' αυτά τά ίδια		
		τά πράγματα. Κι' έπειτα τήν αντίφαση δεν πρέπει να τή θεω-		
		ρούμε απλώς σάν κάποια άνωμαλία πού συναντιέται μόνο έδω		
		και κει: ή αντίφαση είναι τό άρνητικό στον ουσιαστικό του		
		όρισμό, είναι *ή αρχή κάθε αυτοκίνησης* πού δεν συνίσταται σε		
		τίποτε άλλο παρά σε μια κάποια άπεικόνιση τής αντίφασης. Η		
		ίδια ή έξωτερική αισθησιακή κίνηση είναι τό άμεσο ύπαρκτό		
		Είναι τής αντίφασης. Τό Κάτι κινείται όχι απλώς με τήν έννοια		

ὅτι σέ τοῦτο τό «νῦν» βρίσκεται ἐδῶ, ἐνῶ στό ἄλλο «νῦν» βρίσκεται ἐκεῖ, ἀλλά ἐπειδή αὐτό τό Κάτι μέσα σέ ἓνα καί τό αὐτό «νῦν» βρίσκεται ἐδῶ καί δέν βρίσκεται ἐδῶ, ἐπειδή αὐτό τό Κάτι σ' αὐτό τό «ἐδῶ» ταυτόχρονα καί βρίσκεται καί δέν βρίσκεται. Πρέπει μαζί μέ τούς ἀρχαίους διαλεκτικούς νά παραδεχτοῦμε τίς ἀντιφάσεις πού ἔδειχναν ἐκεῖνοι στήν κίνηση, ἀλλά ἀπ' αὐτό δέν βγαίνει ὅτι γι' αὐτό τό λόγο δέν ὑπάρχει κίνηση, ἀλλά, ἀντίθετα, βγαίνει ὅτι ἡ κίνηση εἶναι ἡ ἴδια ἡ *ὑπάρχουσα* ἀντίφαση.

Κατά τόν ἴδιο τρόπο ἡ ἐσωτερική, ἡ ἑαυτοῦ αὐτοκίνηση, ἡ παρόρμηση γενικά (ἡ ἐπιθυμία εἴτε ἡ *nisus** τῆς μονάδας, ἡ ἐντελέχεια τῆς ἀπόλυτα ἀπλῆς οὐσίας) βρίσκεται ὄχι σέ κάτι ἄλλο παρά στό ὅτι μέσα στήν ἴδια καί τήν αὐτή σχέση ὑπάρχουν τό Κάτι αὐτό καθεαυτό καί ἡ ἀπουσία του, τό ἀρνητικό αὐτοῦ τοῦ ἴδιου τοῦ Κάτι. Ἡ *ἀφηρημένη* ταυτότητα μέ τόν ἑαυτό της *δέν εἶναι* ἀκόμη *ζωτικότητα*, ἀλλά μιά καί τό θετικό αὐτό καθεαυτό εἶναι ἀρνητικότητα, ἔτσι βγαίνει ἔξω ἀπό τόν ἑαυτό του καί *προκαλεῖ τήν ἀλλαγὴ του*. Ἔτσι, τό Κάτι εἶναι ζωτικό μόνο ἐφόσον ἐμπεριέχει τήν ἀντίφαση καί εἶναι ἀκριβῶς ἐκείνη ἡ δύναμη πού μπορεῖ νά χωρέσει μέσα στόν ἑαυτό της καί νά διατηρήσει αὐτή τήν ἀντίφαση. Ἄν ὅμως κάτι πού ὑπάρχει δέν εἶναι σέ θέση, ἐνῶ βρίσκεται στό θετικό του ὄρισμό, νά περάσει ταυτόχρονα στόν ἀρνητικό του καί νά διατηρήσει τόν ἓνα μέσα στόν ἄλλο, ἂν αὐτό τό Κάτι εἶναι ἀνίκανο νά ἔχει αὐτό καθεαυτό τήν ἀντίφαση, τότε αὐτό τό Κάτι δέν εἶναι ζωντανή ἐνότητα, δέν εἶναι λόγος (αἰτία), ἀλλά μέσα στήν ἀντίφαση βαδίζει πρὸς τήν καταστροφή. Ἡ θεωρητική σκέψη συνίσταται μόνο στό ὅτι διατηρεῖ τήν ἀντίφαση καί μέσα σ' αὐτή τόν ἑαυτό της καί ὄχι, πράγμα πού χαρακτηρίζει τήν παράσταση, στό ὅτι ἐξουσιάζεται ἀπό τήν ἀντίφαση καί τῆς ἐπιτρέπει μόνο νά διαλύσει τούς ὁρισμούς της μέσα σέ ἄλλους ἢ μέσα στό μηδέν» (67-70) [519-521].

Ἡ κίνηση καί ἡ *„αὐτοκίνηση“* (αὐτό εἶναι NB! αὐθόρμητη (αὐτοτελής), αὐτενεργός, ἐσωτερικά ἀναγκαῖα κίνηση), ἡ *„ἀλλαγή“*, ἡ *„κίνηση καί ἡ ζωτικότητα“*, ἡ *„ἀρχή καθ' αὐτοκίνησης“*, ἡ *„παρόρμηση“* (Trieb) πρὸς τήν *„κίνηση“*

* — προσπάθεια. Ἡ Σύντ.

καί πρὸς τὴ „δράση“ — ἡ ἀντίθεση στὸ „*ν ε κ ρ ὀ Ε ἶ ν α ι*“ — ποιὸς θὰ πιστέψει ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ οὐσία τοῦ „*χεγγελιανισμοῦ*“, τοῦ ἀφηρημένου καὶ *abstrusen* (τοῦ δύσκολου, τοῦ παράλογου;) *χεγγελιανισμοῦ*;; Αὐτὴ ἡ οὐσία ἔπρεπε νὰ ἀνακαλυφθεῖ, νὰ κατανοηθεῖ *hinüberretten*⁸³, νὰ ἀποφλοιωθεῖ, νὰ καθαριστεῖ, πράγμα πού ἔκαναν ὁ Μάρξ καὶ ὁ Ἐνγκελς.

Ἡ ἰδέα τῆς καθολικῆς κίνησης καὶ ἀλλαγῆς (τὸ 1813, Λογική) μαντεύτηκε πρὶν νὰ ἐφαρμοστεῖ στὴ ζωὴ καὶ στὴν κοινωνία. Στὴν κοινωνία διακηρύχθηκε νωρίτερα (1847), ἀπ’ ὅ,τι ἀποδείχτηκε κατὰ τὴν ἐφαρμογὴ της στὸν ἄνθρωπο (1859)⁸⁴.

«Ἐνῶ στὴν κίνηση, στὴν παρόρμηση κτλ. ἡ ἀντίφαση εἶναι κρυφὴ ἀπὸ τὴν παράσταση λόγω τῆς ἀπλότητος αὐτῶν τῶν ὀρισμῶν, ἀντίθετα στοὺς ὀρισμούς τῆς σχέσης ἢ ἀντίφαση προβάλλει ἄμεσα. Τὰ πῶ κοινοτοπικά παραδείγματα: πάνω καὶ κάτω, δεξιὰ καὶ ἀριστερά, πατέρας καὶ γιὸς κτλ., ὡς τὸ ἄπειρο, ὅλα περιέχουν τὴν ἀντίθεση μέσα σέ ἕναν ὀρισμό. Πάνω εἶναι αὐτὸ πού δέν εἶναι κάτω. Ὁ ὀρισμὸς τοῦ πάνω βρίσκεται μόνο στὸ νὰ μὴν εἶναι τὸ κάτω, καὶ τὸ πρῶτο ὑπάρχει μόνο ἐφόσον ὑπάρχει τὸ δεύτερο καὶ ἀντίθετα. Στὸν κάθε ὀρισμὸ ἐμπεριέχεται καὶ ἡ ἀντίθεσή του. Ὁ πατέρας εἶναι τὸ ἕτερο τοῦ γιοῦ, καὶ ὁ γιὸς εἶναι τὸ ἕτερο τοῦ πατέρα, καὶ ὁ καθένας εἶναι μόνο αὐτὸ τὸ ἕτερο τοῦ ἑτέρου. Καὶ ταυτόχρονα ὁ κάθε ὀρισμὸς ὑπάρχει μόνο σέ σχέση μὲ τὸν ἄλλο. Τὸ εἶναι τοὺς εἶναι ἢ ἐνιαία ὑπαρξή»..... (70) [521-522].

καλυμένη
λόγω τῆς
ἀπλότητος

«Γι’ αὐτὸ ἡ παράσταση, εἶναι ἀλήθεια, ἔχει παντοῦ σάν περιεχόμενὸ της τὴν ἀντίφαση, ἀλλὰ δέν φτάνει ὡς τὴ συνειδητοποίηση αὐτοῦ τοῦ γεγονότος. Ἡ παράσταση παραμένει μιὰ ἐξωτερικὴ ἀντανάκλαση, πού περνάει ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα στὴν ἀνομοιότητα, ἢ ἀπὸ τὴν ἀρνητικὴ σχέση στὴν ἀντανεκλαστικότητα ξεχωρισμένων ὀρισμῶν μέσα στὸν ἑαυτὸ της. Αὐτὴ ἡ ἀντανάκλαση ἀντιπαραθέτει μὲ ἐξωτερικὸ τρόπο ἀμφοτέρους τοὺς ὀρισμούς τὸν ἕνα στὸν ἄλλο καὶ ἔχει ὑπόψη της μόνο αὐτοὺς καὶ ὄχι τὸ πέρασμά τους, πού εἶναι καὶ τὸ οὐσιῶδες καὶ περιέχει τὴν ἀντίφαση. — Ἡ ἐξυπνὴ ἀντανάκλαση, θὰ ἀναφερθοῦμε ἐδῶ σ’ αὐτὴ, συνίσταται, ἀντίθετα, στὴ σύλληψη καὶ στὴ διατύπω-

ση τῆς ἀντίφασης. Ἐάν καί αὐτή, εἶναι ἀλήθεια, δέν ἐκφράζει τήν ἔννοια τῶν πραγμάτων καί τῶν σχέσεών τους, ἀλλά ἔχει σάν ἴλικό καί περιεχόμενό της μόνο τούς ὀρισμούς τῆς παράστασης, ὅμως βάζει αὐτούς τούς ὀρισμούς σέ μιὰ τέτια σχέση, στήν ὁποία περιέχεται ἡ ἀντίφασή τους καί ἔτσι ἀναγκάζει τήν ἔννοιά τους νά λάμψει διά μέσου τῆς ἀντίφασης. — Τό σκεπτόμενο ὅμως λογικό ὀξύνει, μπορεῖ νά πεῖ κανείς, τήν ἀμβλυμένη διαφορά τοῦ διαφορετικοῦ, τήν ἀπλή ποικιλομορφία τῶν παραστάσεων μέχρι τήν οὐσιώδη διαφορά, μέχρι τήν ἀντίθεση. Μόνο μ' αὐτό τόν τρόπο οἱ ποικιλόμορφες ἀντιφάσεις, πού ἔχουν φτάσει ὡς τήν ὀξυνση, γίνονται εὐκίνητες καί ζωντανές στόν ἀλληλοσυσχετισμό τους καί ἀποκτοῦν μέσα σ' αὐτή ἐκείνη τήν ἀρνητικότητα, ἡ ὁποία εἶναι ὁ ἐσωτερικός σφυγμός τῆς αὐτοκίνησης καί τῆς ζωτικότητας»..... (70-71) [522-523].

NB

(1) Ἡ συνηθισμένη παράσταση συλλαμβάνει τή διαφορά καί τήν ἀντίφαση, ὅχι ὅμως καί τό **πέρασμα** ἀπό τό ἕνα στό ἄλλο, καί *αὐτό εἶναι τό πιό σημαντικό.*

(2) Ἡ εὐφύια καί ὁ νοῦς.

Ἡ εὐφύια συλλαμβάνει τήν ἀντίφαση, τήν ἐκφράζει, ὀδηγεῖ τά πράγματα σέ ἀλληλοσυσχετισμό, ἀναγκάζει „τήν ἔννοια νά λάμψει διά μέσου αὐτῆς τῆς ἀντίφασης“, ἀλλά δέν ἐκφράζει τήν ἔννοια τῶν πραγμάτων καί τίς σχέσεις τους.

(3) Τό σκεπτόμενο λογικό (νοῦς) ὀξύνει τή διαφορά τοῦ διαφορετικοῦ πού ἔχει ἀμβλυνθεῖ, τήν ἀπλή ποικιλομορφία τῶν παραστάσεων, ὡς τήν οὐσιώδη διαφορά, ὡς τήν ἀντίθεση. Μόνο οἱ ἀντιθέσεις πού ἔχουν φτάσει στό κατακόρυφο, οἱ ποικιλομορφίες γίνονται εὐκίνητες (regsam) καί ζωντανές στίς σχέσεις μεταξύ τους — ἀποκτοῦν ἐκείνη τήν ἀρνητικότητα πού εἶναι ὁ **ἐσωτερικός σφυγμός τῆς αὐτοκίνησης καί τῆς ζωτικότητας**.

Ἐποδιαίρεσεις:

Der Grund — (λόγος-αἰτία)

(1) ἀπόλυτος λόγος (αἰτία) — die Grundlage (βάση). „Μορφή καί ὕλη“. „Περιεχόμενο“.

- (2) καθορισμένος λόγος (αίτια) (σάν λόγος (αίτια) [για] τό καθορισμένο περιεχόμενο).

Πέρασμά του σέ καθοριστική έμμεσότητα die bedingende Vermittlung

- (3) τό πράγμα καθεαυτό (πέραςμα στην ύπαρξη). Σημείωση.
«Ή νόμος τοῦ ἀποχρώντος λόγου».

Συνηθισμένο: «Τό κάθε πράγμα έχει τόν ἀποχρώντα του λόγο».

«Τό νόημα αὐτῆς τῆς πρότασης βρίσκεται γενικά ὄχι σέ ἄλλο τίποτε, παρά στό ὅτι τό καθετί πού ὑπάρχει πρέπει νά ἐξετάζεται ὄχι σάν ἄμεσο πραγματικό, ἀλλά σάν πρέπον. Αὐτό τό καθετί δέν πρέπει νά σταματάει στό ἄμεσο ὑπαρκτό Εἶναι ἢ στην προσδιοριστικότητα γενικά, ἀλλά νά γυρίζει ἀπ' αὐτά στό δικό του λόγο»... Εἶναι περιττό νά προσθέσω: ἀποχρών λόγος. Τό ἀνεπαρκές δέν εἶναι λόγος.

Ἦ Λάμπνις, πού ἔκανε τό νόμο τοῦ ἀποχρώντος λόγου βάση τῆς φιλοσοφίας του, αὐτό τό ἐννοοῦσε πολύ πιό βαθιά. «Ἦ Λάμπνις ἀντιπαράθετε τόν ἀποχρώντα λόγο κυρίως στην αἰτιότητα, μέ τήν αὐστηρή ἔννοια αὐτῆς τῆς λέξης, σάν μὴχανικό τρόπο ἐνέργειας» (76) [528]. Ἦ Λάμπνις ἀναζητοῦσε „Beziehung“ der Ursachen* (77) [528-529] — — «τό ὄλον σάν οὐσιώδη ἐνότητα».

Ἦ Λάμπνις ἀναζητοῦσε τό σκοπό, ἢ τελεολογία⁸⁵ ὅμως ἀφορᾶ, λέει, ὄχι αὐτό ἐδῶ τό ζήτημα, ἀλλά τῆ διδασκαλία γιά τήν ἔννοια.

...«Δέν ἐπιτρέπεται νά θέτουμε τό ἐρώτημα, μέ ποιόν τρόπο ἢ μορφή ὑπηρετρεται στην οὐσία, γιατί ἢ πρώτη εἶναι μόνο ἢ φωτοβολία τῆς τελευταίας στόν ἴδιο τόν ἑαυτό της, ἢ προσήκουσα (sic!) σ' αὐτήν προσωπική ἀντανάκλαση»... (81) [532-533].

Ἦ μορφή εἶναι οὐσιώδης. Ἦ οὐσία εἶναι διαμορφωμένη. Ἦ ἔτσι ἢ ἄλλῶς βρίσκεται σέ ἐξάρτηση καί ἀπό τήν οὐσία...

Ἦ οὐσία σάν ἄμορφη ταυτότητα (μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της) γίνεται ἕλη.

* — τῆ «σχέση» τῶν αἰτιῶν. Ἦ Σύντ.

«...Αὐτή» (die Materie) «εἶναι ἡ καθεαυτὸ βάσις ἢ τὸ ὑπόβαθρον τῆς μορφῆς»... (82) [533].

«Ἐάν κάνουμε ἀφαίρεση ἀπὸ τοὺς λογιῆς-λογῆς ὀρισμοὺς, ἀπὸ ὁποιαδήποτε μορφὴ ἑνὸς κάποιου πράγματος, τότε θὰ μείνει ἡ ἀκαθόριστη ὕλη. Ὡς ὕλη εἶναι κάτι ἀπλῶς τὸ ἀφηρημένο. (— Τὴν ὕλη δὲν μποροῦμε νὰ τὴ δοῦμε, νὰ τὴν αἰσθανθοῦμε κτλ. — ἐκεῖνο πού βλέπουμε, αἰσθανόμαστε εἶναι πλέον μιὰ καθορισμένη ὕλη, δηλαδή μιὰ ἐνότητα ὕλης καὶ μορφῆς)» (82) [534].

Ἡ ὕλη δὲν εἶναι ὁ λόγος (αἰτία) τῆς μορφῆς, ἀλλὰ ἡ ἐνότητα τοῦ λόγου (αἰτίας) καὶ τῆς ἀκολουθίας. Ἡ ὕλη εἶναι τὸ παθητικόν, ἡ μορφὴ, τὸ ἐνεργητικόν (tätiges) (83). «Ἡ ὕλη πρέπει νὰ πάρει ὀλοκληρωμένη μορφὴ, ἐνῶ ἡ μορφὴ πρέπει νὰ ὕλοποιηθεῖ»... (84) [535].

NB ||| «Ἐκεῖνο πού φαίνεται σάν δραστηριότητα τῆς μορφῆς, εἶναι παραπέρα στὸν ἴδιο βαθμὸ ἢ καθεαυτὸ κίνηση τῆς ἴδιας τῆς ὕλης»... (85-86) [537].

...«Καὶ τὸ ἓνα καὶ τὸ ἄλλο, ἡ δραστηριότητα τῆς μορφῆς καὶ ἡ κίνηση τῆς ὕλης, εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτό... Ἡ ὕλη καθεαυτὴ εἶναι καθορισμένη ἢ ἀναγκαστικὰ ἔχει κάποια μορφὴ, ἐνῶ ἡ μορφὴ εἶναι ἀπλῶς ὕλική, σταθερὴ μορφὴ» (86) [538].

Σημείωση: «Τυπικὸς τρόπος ἐξήγησης πού ξεκινάει ἀπὸ ταυτολογικὲς αἰτίες».

Πολὺ συχνά, ἰδιαίτερα στὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες, τὶς „αἰτίες“ τὶς ἐξηγοῦν ταυτολογικά: ἡ κίνηση τῆς γῆς ἐξηγεῖται μὲ τὴν „ἑλκτικὴ δύναμη“ τοῦ ἡλίου. Καὶ τί εἶναι ἡ ἑλκτικὴ δύναμη; Ἐπίσης κίνηση!! (92) [544]. Κενὴ ταυτολογία: γιατί ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς πηγαίνει στὴν πόλη; Ἐξαιτίας τῆς ἑλκτικῆς δυνάμεως τῆς πόλης! (93) [544]. Συμβαίνει καὶ ἔτσι: στὴν ἐπιστήμη πρῶτα προβάλλουν σάν „αἰτία“ τὰ μόρια, τὸν αἰθέρα, τὴν „ἠλεκτρικὴ ὕλη“ (95-96) [547] etc. καὶ ὕστερα ἀποδείχεται «ὅτι αὐτὰ» (αὐτὲς οἱ ἐννοίες) «οὐσιαστικὰ εἶναι ὀρισμοί, βγαλμένοι ἀπὸ ἐκεῖνο πού αὐτοὶ οἱ ὀρισμοὶ πρέπει νὰ αἰτιολογήσουν, εἶναι ὑποθέσεις καὶ ἐπινοήσεις πού ἐξάγονται ἀπὸ μιὰ κρίση, ἡ ὁποία δὲν εἶναι κριτικὴ... Ἐἴτε λένε ὅτι ἐμεῖς «δὲν γνωρίζουμε τὴν ἐσωτερικὴ οὐσία αὐτῶν τῶν ἴδιων τῶν δυνάμεων καὶ τῶν ὕλων»... (96) [547] καὶ τότε δὲν ὑπάρχει τάχα τίποτε γιὰ „νὰ ἐξηγήσουμε“, ἀλλὰ ἀπλῶς πρέπει νὰ περιορίζομαστε στὰ γεγονότα...

Der reale Grund*... δὲν εἶναι ταυτολογία, ἀλλὰ εἶναι ἤδη ἓνας «ἄλλος ὀρισμὸς τοῦ περιεχομένου» (97) [548-549].

* — ἡ πραγματικὴ αἰτία. Ἡ Σύντ.

Σχετικά με το ζήτημα για τη „βάση“ (Grund) ο Χέγκελ ανάμεσα στ' άλλα παρατηρεί:

«'Αν για τη φύση λέγεται ότι αυτή είναι η βάση του κόσμου, τότε αυτό που ονομάζεται φύση, είναι από το ένα μέρος, *τό ίδιο* ό,τι και ο κόσμος, και ο κόσμος δέν είναι τίποτε άλλο παρά ή ίδια ή φύση» (100) [552]. 'Από τό άλλο μέρος, «για να γίνει ή φύση κόσμος, ένώνεται ακόμη σ' αυτήν απέξω ή ποικιλομορφία τών όρισμών»...

'Επειδή τό κάθε πράγμα έχει „mehrere“* «όρισμούς περιεχομένου, σχέσεις και απόψεις», γι' αυτό μπορούμε να παραθέσουμε όσα επιχειρήματα θέλουμε *ύπέρ* και *κατά* (103) [554-555]. Αυτό ακριβώς ό Σωκράτης και ό Πλάτων τό ονόμαζαν σοφιστική. Τά τέτια επιχειρήματα δέν περιέχουν «όλη τήν έκταση του πράγματος», δέν τό «έξαντλούν» (μέ τήν έννοια «ότι άγκαλιάζουν τίς σχέσεις του πράγματος» και «περιέχουν όλες τίς πλευρές του).

Τό πέραςμα τής βάσης (Grund) σέ όρο (Bedingung).

If I'm not mistaken, there is much mysticism and leeres ** σχολαστικισμός του Χέγκελ σ' αυτά τά συμπεράσματα, αλλά μεγαλοφυής είναι ή βασική ιδέα: τής παγκόσμιας, όλόπλευρης, ζωντανής άλληλουχίας τών πάντων και τής άντανάκλασης αυτής τής άλληλουχίας — materialistisch auf den Kopf gestellter Hegel*** στίς έννοιες του άνθρώπου, οί όποιες πρέπει να είναι επίσης λεπτές, καλοδουλεμένες, εύλύγιστες, σχετικές, άλληλοσυνδεμένες, ένιαϊες στίς άντιθέσεις, για να άγκαλιάσουν τόν κόσμο. 'Η συνέχιση του έργου του Χέγκελ και του Μάρξ πρέπει να συνίσταται στή *δ ι α λ ε κ τ ι κ ή* έπεξεργασία τής ιστορίας τής άνθρώπινης σκέψης, τής έπιστήμης και τής τεχνικής.

Και ή „καθαρά λογική“ έπεξεργασία; Das fällt zusammen****. Αυτό πρέπει να συμπίπτει όπως ή έπαγωγή και ή παραγωγή στό „Κεφάλαιο“

* — «πολυάριθμους». 'Η Σύντ.

** — 'Αν δέν άπατώμαι, έδω ύπάρχει πολύς μυστικισμός και κενός. 'Η Σύντ.

*** — ό Χέγκελ γυρισμένος άνάποδα, ύλιστικά. 'Η Σύντ.

**** — Αυτό συμπίπτει. 'Η Σύντ.

Ὁ Χέγκελ
χρησιμοποιεῖ
συχνά τή
λέξη „στιγμή“
μέ τήν ἔννοια
τοῦ σημείου
(στοιχείου)
ἀ λ λ η λ ο υ -
χ ί α ς τοῦ
σημείου
(στοιχείου)
στή σύνδεση

Τό ποτάμι καί οἱ σταγόνες σ'αὐτό
τό ποτάμι. Ἡ θέση τῆς κάθε σταγόνας,
ἡ σχέση της πρός τίς ἄλλες. Ἡ ἀλλη-
λουχία της μέ τίς ἄλλες. Ἡ κατεύθυν-
ση τῆς κίνησής της. Ἡ ταχύτητα. Ἡ
γραμμική κίνησης — εὐθεία, καμπύλη,
κυκλική etc. — πρός τά πάνω, πρός τά
κάτω. Τό ἄθροισμα τῆς κίνησης. Οἱ ἔν-
νοιες σάν ὑπολογισμοί ξεχωριστῶν
πλευρῶν τῆς κίνησης, ξεχωριστῶν
σταγόνων (= „πραγμάτων“), ξεχωρι-
στῶν „ρευμάτων“ etc. Νά ἀ peu près *
ἡ εἰκόνα τοῦ κόσμου κατά τή Λογική
τοῦ Χέγκελ, καί φυσικά πλήν τό θεού-
λη καί τό ἀπόλυτο.

«Ἐάν ὑπάρχουν ὅλοι οἱ ὄροι κάποιου πράγματος, τότε αὐτό
τό πράγμα ἀρχίζει νά ὑπάρχει»... (116) [568].

Πολύ ὄραϊα! Καί τί σχέση ἔχει ἐδῶ ἡ ἀπόλυτη ἰδέα καί ὁ
ἰδεαλισμός;

Εἶναι ἀστεία αὐτή ἡ „ἐξαγωγή“ ...τῆς ὑπαρξῆς...

* — περίπου. Ἡ Σύντ.

Μ Ε Ρ Ο Σ Δ Ε Υ Τ Ε Ρ Ο :

Τ Ο Φ Α Ι Ν Ο Μ Ε Ν Ο

Πρώτη φράση: «*Ἡ οὐσία πρέπει νά ἐκδηλώνεται*»... (119) [571]: ἐκδήλωση τῆς οὐσίας εἶναι (1) Existenz (τό πράγμα), (2) τό φαινόμενο (Erscheinung). («Φαινόμενο εἶναι ἐκεῖνο πού εἶναι τό πράγμα καθεαυτό ἢ ἡ ἀλήθεια τοῦ πράγματος», σελ. 120.) «Στόν κόσμο τῶν φαινομένων ἀντιπαρατίθεται ὁ ἀφ'ἑαυτοῦ πραγματικός κόσμος, πού ἀντανακλάται στόν ἑαυτό του»... (120) [572]. (3) Verhältnis (ἡ σχέση) καί ἡ *πραγματικότητα*.

Ἐνάντια σ' ἄλλα: «Ἡ ἀπόδειξη εἶναι γενική ἔμμεση γνώση»...

...«Τά διαφορετικά εἶδη τοῦ εἶναι ἀπαιτοῦν προσιδιάζοντα ἀκριβῶς σ' αὐτά εἶδη ἔμμεσότητας, ἢ ἐμπεριέχουν αὐτά τά εἶδη στόν ἑαυτό τους. Γι' αὐτό καί ἡ φύση τῆς ἀπόδειξης σέ σχέση μέ τό καθένα ἀπ' αὐτά εἶναι διαφορετική»... (121) [573].

Καί πάλι... γιά τήν ὑπαρξη τοῦ θεοῦ!! Ὁ φτωχός αὐτός θεός, μόλις θυμηθοῦν τή λέξη ὑπαρξη, ἀμέσως αὐτός θίγεται.

Ἡ ὑπαρξη διαφέρει ἀπό τό εἶναι μέ τήν ἔμμεσότητά της (Vermittlung: 124 [576]). [; Μέ τή συγκεκριμενικότητα καί τήν ἀλληλουχία;]

...«Τό πράγμα καθεαυτό καί τό ἔμμεσο εἶναι του περιέχονται καί τά δύο στήν ὑπαρξη καί ἀμφοτέρωθεν μάλιστα εἶναι ὑπάρξεις. Τό πράγμα καθεαυτό ὑπάρχει σάν οὐσιαστική ὑπαρξη τοῦ πράγματος, ἐνῶ τό ἔμμεσο εἶναι εἶναι ἡ ἐπουσιώδης ὑπαρξη τοῦ»... (125) [577-578].

; Τό πράγμα καθεαυτό ἔχει τέτια σχέση με τό εἶναι, ὅπως τό οὐσιῶδες με τό ἐπουσιῶδες;

...«Τό τελευταῖο» (Ding-an-sich) «δέν ὀφείλει νά ἔχει αὐτό καθεαυτό καμιά καθορισμένη ποικιλομορφία, καί γι' αὐτό ἀποκτάει αὐτή τήν ποικιλομορφία μόνο ὅταν θά μεταφερθεῖ στήν ἐξωτερική ἀντανάκλαση, μαζί μ' αὐτό, ὅμως, παραμένει ἀδιάφορο ἀπέναντί της. (— Τό πράγμα καθεαυτό ἔχει χρῶμα μόνο ὅταν θά προσφερθεῖ στό μάτι, ἢ μυρουδιά ὅταν θά προσφερθεῖ στή μύτη κτλ.)»... (126) [578].

...«Ἡ ιδιότητα πού ἔχει τό πράγμα συνίσταται στό νά προκαλεῖ στό ἄλλο αὐτό ἢ ἐκεῖνο τό ἀποτέλεσμα καί νά ἀποκαλύπτει τόν ἑαυτό του μέ ἕνα ιδιόμορφο τρόπο στή σχέση του μέ αὐτό τό ἄλλο»... (129) [581]. «Τό πράγμα καθεαυτό ὑπάρχει, ἐπομένως, κατά οὐσιαστικό τρόπο»...

Στή σημείωση γίνεται λόγος γιά τό «πράγμα καθεαυτό τοῦ ὑπερβατικοῦ ἰδεαλισμοῦ»...

...«Τό πράγμα καθεαυτό σάν τέτιο δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά μιὰ κενή ἀφαίρεση ἀπό κάθε προσδιοριστικότητα, γιά τήν ὁποία, φυσικά, εἶναι ἀδύνατο νά γνωρίσουμε τίποτε, ἀκριβῶς γιατί πρέπει νά εἶναι ἀφαίρεση ἀπό κάθε ὄρισμό»...

«Ἐπίσης ὁ ὑπερβατικός ἰδεαλισμός... κάθε προσδιοριστικότητα τῶν πραγμάτων, τόσο «στή μορφή ὅσο καί στό περιεχόμενο τή μετατοπίζει στή συνείδηση»... «τότε ἀπ' αὐτή τήν ἀποψη μέσα μου, στό ὑποκείμενο, πραγματοποιεῖται αὐτό, δηλαδή ὅτι ἐγώ βλέπω τά φύλλα τοῦ δέντρου ὄχι μαῦρα, ἀλλά πράσινα, τόν ἥλιο στρογγυλό καί ὄχι τετράγωνο, ὅτι ἡ ζάχαρη γιά τή δική μου γεύση εἶναι γλυκιά καί ὄχι πικρή, ὅτι ἐγώ καθορίζω τόν πρῶτο καί τό δεύτερο χτύπο τοῦ ρολογιοῦ σάν διαδοχικούς καί ὄχι σάν ταυτόχρονους, ὅτι ἐγώ ἐπίσης καθορίζω τόν πρῶτο χτύπο ὄχι σάν αἰτία καί οὔτε σάν ἐνέργεια τοῦ δευτέρου κτλ.» (131) [583]... Ὁ Χέγγελ παρακάτω ἐκφράζει τήν ἐπιφύλαξη ὅτι ἐδῶ ἐξέτασε μόνο τό ζήτημα γιά τό πράγμα καθεαυτό καί τήν „äußerliche Reflexion“*.

«Ἄλλά ἡ οὐσιώδης ἀνεπάρκεια ἐκείνης τῆς ἀποψης, στήν ὁποία στέκεται ἡ φιλοσοφία πού ἀναφέραμε, βρίσκεται στό ὅτι αὐτή ἡ φιλοσοφία κρατιέται ἐπίμονα ἀπό τό ἀφηρημένο πράγμα καθεαυτό, σάν ἀπό

* — «ἐξωτερική ἀντανάκλαση». Ἡ Σύντ.

έναν ἔσχατο ὄρισμό, καί ἀντιπαραθέτει στό πρᾶγμα καθεαυτοῦ τήν ἀντανάκλαση ἢ τόν προσδιορισμό καί τήν ποικιλομορφία τῶν ιδιοτήτων. Στό μεταξύ, ὅπως πρᾶγμα συμβαίνει, τό πρᾶγμα καθεαυτοῦ οὐσιαστικά ἔχει αὐτή τήν ἐξωτερική ἀντανάκλαση σ' αὐτό τό ἴδιο καί καθορίζει τόν ἑαυτό του σάν κάτι πού εἶναι προικισμένο μέ τούς δικούς του προσωπικούς ὄρισμούς καί ιδιότητες, πού ἐξαιτίας του ἐκείνη ἢ ἀφαίρεση τοῦ πρᾶματος, χάρις στήν ὁποία αὐτό τό πρᾶγμα εἶναι καθαρό πρᾶγμα καθεαυτοῦ, ἀποδείχεται ψεύτικος ὄρισμός» (132) [584].

ἡ οὐσία = ἐνάν-
τια στόν ὑπο-
κειμενισμό καί
τή διάσπαση
τοῦ πρᾶματος
καθεαυτοῦ καί
τοῦ φαινομένου

...«Πολλά διαφορετικά πρᾶγματα βρίσκονται σέ οὐσιώδη ἀλληλεπίδραση μέσω τῶν ιδιοτήτων τους. Ἰδιότητα εἶναι αὐτή ἢ ἴδια ἢ ἀμοιβαία σχέση καί τό πρᾶγμα ἔξω ἀπ' αὐτή τή σχέση εἶναι μηδέν»... (133) [585].

Die Dingheit περνάει σέ Eigenschaft * (134) [585]. Eigenschaft περνάει σέ „ὑλη“ εἴτε σέ „Stoff“ ** („τά πρᾶγματα ἀποτελοῦνται ἀπό οὐσίες“) etc.

«Φαινόμενο εἶναι... κατεξοχήν ἡ οὐσία μέσα στήν ὑπαρξή της»... (144) [596]. «Τό φαινόμενο εἶναι... ἡ ἐνότητα τῆς ἐπίφασης καί τῆς ὑπαρξης»... (145) [597].

Ἡ ἐνότητα στά φαινόμενα: «Αὐτή ἡ ἐνότητα εἶναι νόμος τοῦ φαινομένου. Ἔτσι ὁ νόμος εἶναι τό θετικό στήν ἐμμεσότητα τοῦ φαινομενικοῦ» (148) [600].

νόμος τῶν
(φαινομένων)

Ἐδῶ γενικά ἐπικρατεῖ ἀπόλυτο σκοτάδι. Ἀλλά σκέψη ζωντανή ὑπάρχει, ὅπως φαίνεται: ἡ ἐννοια τοῦ νόμου εἶναι μιά ἀπό τίς βαθμίδες τῆς γνώσης ἀπό τόν ἄνθρωπο τῆς ἐνότητας καί τῆς ἀλληλουχίας, τῆς ἀλληλοεξάρτησης καί τῆς ἀκεραιότητας τοῦ παγκόσμιου προτσές. Τό „σπάσιμο“ καί ἡ „ἀναστροφή“ τῶν λέξεων καί τῶν ἐννοιῶν, στά ὁποία καταγίνεται ἐδῶ ὁ Χέγγελ, εἶναι πάλι ἐνάντια στήν ἀπολυτοποίηση τῆς ἐννοιας τοῦ νόμου, στήν ἀπλοποίησή του καί στή μετατροπή του σέ φετίχ. *N B* γιά τή σύγχρονη φυσική!!!

* — ἡ ὄλκότητα περνάει σέ ἰδιότητα. Ἡ Σύντ.
** — «οὐσία». Ἡ Σύντ.

<p>NB Νόμος είναι τό σταθερό (πού παραμένει) στό φαινόμενο</p>	<p>«Αυτή είναι ή διατηρούμενη σταθερότητα τήν όποία άποκτάει τό φαινόμενο μέσα στό νόμο» (149) [600].</p>
<p>(‘Ο νόμος — τό ταυτόσημο στό φαινόμενο)</p>	<p>«‘Ο νόμος είναι άντανάκλαση τοῦ φαινομένου στην ταυτότητα μέ τόν έαυτό του» (149) [601]. (‘Ο νόμος είναι τό ταυτόσημο στά φαινόμενα: „ή άντανάκλαση τοῦ φαινομένου στην ταυτότητά του μέ τόν ίδιο τόν έαυτό του“).</p>
<p>NB Νόμος = ήρεμη άντανάκλαση τών φαινομένων NB</p>	<p>...«Αυτή ή ταυτότητα, ή βάση τοῦ φαινομένου πού συνιστά τό νόμο, είναι τό ιδιαίτερο στοιχείο τοῦ φαινομένου... Γι’ αυτό ό νόμος δέν είναι τό έπέκεινα τοῦ φαινομένου, <i>άλλά προσιδιάζει μέσα στό τελευταίο</i>. Τό βασίλειο τών νόμων είναι ή <i>ήρεμη</i> (ύπογράμμιση τοῦ Χέγγελ) άπεικόνιση τοῦ ύπάρχοντος ή τοῦ φαινομενικοῦ κόσμου»...</p>

Αυτός είναι ένας θαυμάσιος ύλιστικός καί έξαιρετικά εὔστοχος (μέ τή λέξη „ruhige“*) όρισμός. ‘Ο νόμος παίρνει τό ήρεμο καί γι’ αυτό άκριβώς ό νόμος, κάθε νόμος, είναι στενός, άτελής, κατά προσέγγιση.

N B
 ‘Ο νόμος είναι τό ούσιαστικό φαινόμενο

«‘Η ύπαρξη επιστρέφει στό νόμο σάν νά επιστρέφει στή βάση της. Τό φαινόμενο περιέχει μέσα του καί τό ένα καί τό άλλο, δηλ. τήν άπλή βάση καί τήν άποσυνθετική κίνηση τοῦ καθολικοῦ πού φαίνεται καί πού ή ούσιαστικότητά του άποτελεῖ τή βάση». «‘Ο νόμος, επομένως, είναι φαινόμενο *ούσιαστικό*» (150) [602].

Ergo, ό νόμος καί ή ούσία είναι έννοιες όμοειδείς (τής ίδιας τάξης) ή σωστότερα όμοβάθμιες, πού έκφράζουν τό βάθεμα τής γνώσης τοῦ ανθρώπου γιά τά φαινόμενα, τόν κόσμο etc.

* — «ήρεμος». ‘Η Σύντ.

<p>(¹ Η κίνηση του καθολικού στά φαινόμενα (Bewegung des erscheinenden Universums), στην ουσιαστικότητα αυτής τής κίνησης είναι ο νόμος.</p> <p>«Τό βασίλειο τῶν νόμων είναι τό <i>ἤρεμο</i> περιεχόμενο τοῦ φαινομένου, ἐνῶ τό φαινόμενο είναι αὐτό τό ἴδιο τό περιεχόμενο, πού ὅμως παρουσιάζεται σέ μιά ἀνήσυχη ἀλλαγὴ καί σάν ἀντανάκλαση μέσα στό ἄλλο... γι' αὐτό τό φαινόμενο σέ σχέση μέ τό νόμο εἶναι μιά <i>ἀκεραιότητα</i>, ἀφοῦ περιέχει μέσα του τό νόημα καί <i>ἀκόμη κάτι περισσότερο</i> — δηλαδή τό στοιχείο τῆς αὐτοκινουμένης μορφῆς» (151) [602-603].</p>	<p style="text-align: center;">NB</p> <p>(² Ο νόμος είναι ἡ ἀντανάκλαση τοῦ οὐσιαστικοῦ στήν κίνηση τοῦ καθολικοῦ).</p> <p>(Τό φαινόμενο εἶναι ἀκεραιότητα, καθολικότητα) ὁ ((νόμος = μέρος))</p> <p>(Τό φαινόμενο εἶναι <i>πλουσιότερο</i> ἀπό τό νόμο)</p>
--	--

³ Ἀλλά παρακάτω, ἂν καί ἀόριστα, παραδέχεται, φαίνεται, σελ. 154 [605], ὅτι ὁ νόμος μπορεῖ νά ἀναπληρώσει αὐτή τήν *Mangel**, νά ἀγκαλιάσει καί τήν ἀρνητική πλευρά καί τήν *Totalität der Erscheinung*** (ἰδιαίτερα 154 i. f. [606]) Νά ἐπανέλθω!

⁴ Ο κόσμος αὐτός καθεαυτός εἶναι ταυτόσημος μέ τόν κόσμο τῶν φαινομένων, ταυτόχρονα ὅμως εἶναι ἀντίθετος μέ αὐτόν (158) [610-611]. Ἐκεῖνο πού στόν ἕνα εἶναι θετικό, στόν ἄλλο εἶναι ἀρνητικό. Ἐκεῖνο πού στόν κόσμο τῶν φαινομένων εἶναι κακό, στόν κόσμο αὐτόν καθεαυτό εἶναι καλό. Σύγκρ. — λέει ἐδῶ ὁ Χέγγελ — τή „Φαινομενολογία τοῦ πνεύματος“, σελ. 121 ff⁸⁶.

«⁵ Ο φαινομενικός καί ὁ οὐσιαστικός κόσμος... εἶναι οἱ δύο τους ἀνεξάρτητες ἀκέραιες ὑπάρξεις, ὁ ἕνας θά ἔπρεπε νά εἶναι μόνο ἀντανεκλώμενη ὑπαρξη, ἐνῶ ὁ ἄλλος — ἄμεση ὑπαρξη, ἀλλά ὁ καθένας συνεχίζεται διαρκῶς στόν ἕτερό του καί εἶναι γι' αὐτό στόν ἴδιο τόν ἑαυτό του ταυτότητα καί τῶν δύο αὐτῶν πλευρῶν... Καί οἱ δύο κόσμοι, εἶναι πρῶτ' ἀπ' ὅλα, ἀνεξάρτητοι, ἀλλά εἶναι τέτιοι μόνο σάν ἀκεραιότητες καί ἐφόσον ὁ καθένας

* — ἔλλειψη. Ἡ Σύντ.

** — ἀκεραιότητα τοῦ φαινομένου. Ἡ Σύντ.

ουσιαστικά έμπεριέχει μέσα του τήν πλευρά του άλλου»... (159-160) [611].

‘Η ουσία εδώ είναι ότι και ο κόσμος τών φαινομένων και ο κόσμος καθεαυτός είναι *πλευρές* τής γνώσης τής φύσης από τόν άνθρωπο, βαθμίδες, *αλλαγές* ή *βαθέματα* (τής γνώσης). ‘Η μετακίνηση του κόσμου καθεαυτού όλο και πίο πέρα από τόν κόσμο τών φαινομένων — νά τί δέν φαίνεται εδώ ακόμη στον Χέγγελ. *N.B.* Οί „πλευρές“ τής έννοιας δέν έχουν στον Χέγγελ τή σημασία τών „πλευρών“ του περάσματος;

...«Έτσι, ο νόμος είναι ή ουσιαστική σχέση (υπογράμμιση του Χέγγελ).

‘Ο νόμος είναι *σχέση*. Αυτό εδώ είναι *N.B.* για τούς μαχιστές και τούς υπόλοιπους άγνωστικιστές και για τούς καντιανούς etc. Σχέση τών *ουσιών* ή *ανάμεσα* στις ουσίες.

«‘Η λέξη *κόσμος* σημαίνει γενικά τήν άμορφη άκεραιότητα του ποικιλόμορφου»... (160) [612].

Και τό 3ο κεφάλαιο («*Ουσιώδης σχέση*») αρχίζει με τή θέση: «‘Η αλήθεια τών φαινομένων είναι ή ουσιώδης σχέση»... (161) [612].

Υποδιαίρειεις:

‘Η σχέση του *όλου* προς τό *μέρος*. Αυτή ή σχέση περνάει στά παρακάτω (sic!! (σελ. 168) [619-620]): — τής *δύναμης* προς τήν *έκδήλωσή* της. — Του *έσωτερικού* και του *έξωτερικού*. — Πέρασμα σε *ουσία, πραγματικότητα*.

...«Έτσι, ή αλήθεια τής σχέσης βρίσκεται στην *έμμεσότητα*»... (167) [619].

Τό „πέραςμα“ στή δύναμη: «‘Η δύναμη είναι ή άρνητική ένότητα μέσα στην όποία λύνεται ή αντίθεση του όλου και τών μερών, είναι ή αλήθεια αυτής τής πρώτης σχέσης» (170) [621].

((Αυτή είναι μά από τίς 1000 παρόμοιες θέσεις του Χέγγελ που κάνουν έξω φρενών τούς *άπλοϊκούς* φιλόσοφους σαν τόν Pearson, συγγραφέα του „The Grammar of Science“⁸⁷. — ‘Αναφέρει μία παρόμοια θέση και φρενιάζει: γιατί διδάσκουν τέτιες άνοησίες στά σχολειά μας!! Καί έχει δίκιο από μία *όρισμένη, μερικότερη, άποψη*. Είναι άνόητο νά διδάσκονται *τέτια* πράγματα. ‘Απ’αυτά πρέπει στην αρχή νά *άποφλωίσω* τήν ύλιστική διαλεκτική. Καί αυτά κατά τά $\frac{9}{10}$ είναι φλούδια, σκουπίδια.))

Ἡ δύναμη παρουσιάζεται σάν „εἶδος πού ἀνήκει“ (als angehörig) στό „ὑπάρχον πράγμα εἴτε στήν ὑπάρχουσα ὕλη“ ...«Γι' αὐτό, ὅταν μπαίνει τό ἐρώτημα μέ ποιόν τρόπο τό πράγμα ἢ ἡ ὕλη φτάνουν σέ τέτιο σημεῖο, ὥστε νά ἀποκτοῦν μιά ὀρισμένη δύναμη, τότε αὐτή ἡ δύναμη παρουσιάζεται σάν νά εἶναι συνδεμένη ἐξωτερικά μέ τό πράγμα καί μέ τήν ὕλη καί νά ἔχει εἰσαχθεῖ στό πράγμα μέ τή βοήθεια κάποιας ξένης βίας» (171) [623].

...«Σ' ὄλη τή φυσική, ἐπιστημονική καί πνευματική ἐξέλιξη γενικά ἄποδείχεται, καί εἶναι πολύ σπουδαῖο νά πειστοῦμε γι' αὐτό, ὅτι τό πρῶτο, τή στιγμή πού τό Κάτι εἶναι μόνο ἐσωτερικό ἢ βρίσκεται ἐπίσης μέσα στή δική του ἐννοια, εἶναι γι' αὐτόν ἀκριβῶς τό λόγο μόνο τό ἄμεσο, τό παθητικό ὑπαρκτό εἶναι τοῦ τελευταίου»... (181) [633].

#

Ἡ ἀρχή κάθε πράγματος μπορεῖ νά θεωρεῖται σάν ἐσωτερική — παθητική — καί ταυτόχρονα σάν ἐξωτερική.

Ὅμως ἐδῶ ἐνδιαφέρον δέν εἶναι αὐτό, ἀλλά τό ἄλλο:

Τό κριτήριο τῆς διαλεκτικῆς τοῦ Χέγγελ πού παρεισέφρυσε ἀπροσδόκητα: „σ' ὄλη τή φυσική, ἐπιστημονική καί πνευματική ἐξέλιξη“: νά πού βρίσκεται ὁ κόκκος τῆς βαθιᾶς ἀλήθειας στό μυστικιστικό περίβλημα τοῦ χεγγελιανισμοῦ!

Παράδειγμα: τό ἔμβρυο τάχα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι μόνις ἐσωτερικός ἄνθρωπος, dem Anderssein Preisgegebenes*, καί τό παθητικό. Gott** στήν ἀρχή δέν εἶναι ἀκόμη πνεῦμα. «Γι' αὐτό ἄμεσα θεός εἶναι μόνο ἡ φύση» (182) [633-634].
(Αὐτό εἶναι ἐπίσης χαρακτηριστικό!!)

Ἡ Φόουερπαχ daran „knüpft an“***⁸⁸.
Κάτω ὁ Gott, μένει ἡ Natur****.

* — κάτι τό παραδομένο στήν ἐξουσία τοῦ ἕτερου εἶναι. Ἡ Σύντ.

** — θεός. Ἡ Σύντ.

*** — «τό ἀρπάζει» αὐτό. Ἡ Σύντ.

**** — φύση. Ἡ Σύντ.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ:

Η ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ

...«Πραγματικότητα είναι ή ενότητα τῆς οὐσίας καὶ τῆς ὑπαρξῆς»... (184) [636].

Ἵποδιαιρέσεις: 1) τὸ „ἀ π ὄ λ υ τ ο“ — 2) ἡ καθεαυτὸ πραγματικότητα. „Ἡ πραγματικότητα, ἡ δυνατότητα καὶ ἡ ἀναγκαιότητα ἀποτελοῦν τὶς τυπικὲς πλευρὲς τοῦ ἀπόλυτου“. 3) „ἡ ἀπόλυτη σχέση“: ἡ οὐσία.

«Μέσα σ' αὐτὸ τὸ ἴδιο» (dem Absoluten) «δὲν ὑπάρχει κανένα γίγνεσθαι» (187) [639]— καὶ ἡ ὑπόλοιπη ἀνοησία γιὰ τὸ ἀπόλυτο...
 (!! ἀπόλυτο εἶναι τὸ ἀπόλυτο ἀπόλυτο...
 ιδιότητα εἶναι τὸ σχετικὸ » ...

Ἵ Χέγγελ στή „σημείωση“ μιλάει (πολύ γενικά καὶ ἀόριστα) γιὰ τὶς ἐλλείψεις τῆς φιλοσοφίας τοῦ Σπινόζα καὶ τοῦ Λάμπνιτς.

συνήθως: ἀπὸ τῆ μιά ὑπερβο- λή στήν ἄλλη ἀκεραιότητα = (στή μορφή) δια- σκορπισμένη πληρότητα	 	Ἵ Ἄς σημειωθεῖ ἀνάμεσα στ' ἄλλα: «Στή μονομέρεια μιᾶς ὁποιασδήποτε φι- λοσοφικῆς ἀρχῆς ἀντιπαρατίθεται συνήθως ἡ ἀντίθετη μονομέρεια, καὶ, ὅπως συμβαίνει πάντα, ἡ ἀκεραιότητά τους ἐμφανίζεται, τουλάχιστον, σάν μιὰ κάποια διασκορπισμέ- νη πληρότητα» (197) [649].
---	---------------------------	---

Ἵ Ἡ πραγματικότητα εἶναι ἀνώτερη ἀπὸ τὸ εἶναι καὶ ἀπὸ τὴν ὑπαρξῆ.

(1) Τὸ εἶναι εἶναι τὸ ἄμεσο.	~~~~~ ~~~~~ ~~~~~	«Τὸ εἶναι ἀκόμη δὲν εἶναι τὸ π ρ α γ μ α τ ι κ ὸ».
		Τὸ εἶναι περνᾷ στό ἕτερο.

- (2) Ἡ ὑπαρξη — πηγάζει ἀπὸ τὴ βάση, ἀπὸ τὶς συνθη-
(αὐτὴ περνάει κες, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει ἀκόμη μέσα τῆς ἢ
στό φαινόμενο) ἐνότητα „τῆς ἀντανάκλασης καὶ τῆς ἀμε-
σότητας“.
- (3) Ἡ πραγματι- ἐνότητα ὑπαρξης καὶ καθεαυτοῦ εἶναι
κότητα (Ansichsein).
...« Ἡ πραγματικότητα στέκεται ἐπίσης πρὸ ψηλά ἀπὸ τὴν
ὑπαρξη»... (200) [652].
...« Ἡ πραγματικὴ ἀναγκαιότητα εἶναι σχέση πλούσια σὲ πε-
ριεχόμενο»... «Αὐτὴ ὅμως ἡ ἀναγκαιότητα εἶναι ταυτόχρονα
σχετικὴ»... (211) [663].
«Ἐπομένως ἀπόλυτη ἀναγκαιότητα εἶναι ἡ ἀλήθεια, στὴν ὁ-
ποία ἐπιστρέφουν ἡ πραγματικότητα καὶ ἡ δυνατότητα γενικά τὸ
ἴδιο ὅπως ἡ τυπικὴ καὶ ἡ πραγματικὴ ἀναγκαιότητα» (215) [667].

(Συνέχεια)*...

(Τέλος τοῦ II τόμου τῆς Λογικῆς, τῆς διδασκαλίας γιὰ τὴν οὐσία)...

Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὴ μικρὴ Λογικὴ (Ἐγκυκλοπαί-
δεια) πολὺ συχνὰ ἀναπτύσσεται σαφέστερα τὸ ἴδιο πρᾶγμα μὲ
συγκεκριμένα παραδείγματα. Σύγκρ. idem Ἦενγκελς καὶ Κοῦνο
Φίσερ⁸⁹.

Σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα γιὰ τὴ „δυνατότητα“ ὁ Χέγγελ σημει-
ώνει τὴν κενότητα αὐτῆς τῆς κατηγορίας καὶ στὴν Ἐγκυκλο-
παιδεία μιλάει:

«Ἄν κάτι τι εἶναι δυνατό νὰ γίνει ἢ νὰ μὴ γίνει, αὐτὸ ἐξαρ-
τᾶται ἀπὸ τὸ περιεχόμενο, δηλαδὴ ἀπὸ τὸ σύνολο γενικά τῶν
στοιχείων τῆς πραγματικότητας, πού τὸ ξετύλιγμά τῆς ἀποτελεῖ
ἀναγκαιότητα». (Ἐγκυκλοπαίδεια, τόμ. VI, σελ. 287**
[242]***, § 143, Προσθήκη.)

„Ἀκεραιότητα, τὸ σύνολο τῶν στοιχείων
τῆς πραγματικότητας, ἡ ὁποία στό ξετύλιγμά τῆς ἀπο-
τελεῖ ἀναγκαιότητα“.

Τὸ ξετύλιγμα τοῦ συνόλου γενικά τῶν στοιχείων τῆς
πραγματικότητας $NB =$ ἡ οὐσία τῆς διαλεκτικῆς γνώσης.

* Τὸ χειρόγραφο τοῦ Β. Ι. Λένιν περνάει ἀπὸ δῶ στό τετράδιο «Hegel
Λογικὴ II (σελ. 49-88)». Ἡ Σύντ.

** Hegel. Werke, Bd. VI, Berlin, 1840. Ἡ Σύντ.

*** Χέγγελ. Ἄπαντα, τ. I, Μόσχα-Λένινγκραντ, ρωσ. ἔκδ. 1929. Ἡ Σύντ.

Σύγκρ. σ'αυτή τήν ἴδια τήν Ἐγκυκλοπαίδεια, τόμ. VI, σελ. 289 τὰ ἐκφραστικά λόγια γιά τή ματαιότητα νά θαυμάζουμε μόνο τόν πλοῦτο καί τήν ἐναλλαγὴ τῶν φαινομένων τῆς φύσης καί τὰ λόγια γιά τήν ἀναγκαιότητα

...«νά προχωροῦμε μπροστά πρὸς μιά πιό ἀκριβὴ ἀντίληψη τῆς ἐσωτερικῆς ἀρμονίας καί νομοτέλειας τῆς φύσης»... (289) [243]. (Πολύ κοντὰ στόν ὕλισμό.)

Ibid. Ἐγκυκλοπαίδεια, σελ. 292 [246-247]: «Ἡ πραγματικότητα πού ἀναπτύχθηκε στήν ἐναλλαγὴ τοῦ ἐσωτερικοῦ καί τοῦ ἐξωτερικοῦ πού ἀποτελεῖ μιά ἐνότητα, ἐναλλαγὴ τῶν ἀντίθετων κινήσεων τῆς πραγματικότητας, οἱ ὁποῖες συνενώνονται σέ μιά ἐνιαία κίνηση — νά αὐτὸ εἶναι ἡ ἀναγκαιότητα».

Ἐγκυκλοπαίδεια, τόμ. VI, σελ. 294 [248]: ...«Ἡ ἀναγκαιότητα εἶναι τυφλὴ μόνο ὅταν δέν ἔχει γίνεи κατανοητὴ».

Ib. σελ. 295 [248]: «μ'αὐτόν» (dem Menschen*)... «συμβαίνει ἔτσι... πού ἀπὸ τὴ δράση του προκύπτει κάτι τὸ ἐντελῶς διαφορετικὸ ἀπ'αὐτὸ πού αὐτὸς σκεπτόταν καί ἤθελε»...

Ib. σελ. 301 [253]: «Ἡ οὐσία εἶναι σημαντικὴ βαθμίδα στό πρῶτο σέξ ἐξέλιξης τῆς ιδέας»...

Διάβαζε: σημαντικὴ βαθμίδα στό προτσές ἐξέλιξης τῆς ἀνθρώπινης γνώσης τῆς φύσης καί τῆς ὕλης.

Logik, τόμος IV

...«Αὐτή» (die Substanz) «εἶναι τὸ εἶναι σέ κάθε εἶναι»... (220)** [671]***.

Ἡ σχέση τῆς οὐσιαστικότητας περνάει σέ σχέση αἰτιότητας (223) [674].

...«Ἡ οὐσία κατέχει... τήν πραγματικότητα μόνο σάν αἰτία»... (225) [676].

Ἀπὸ τὴ μιά μεριά, πρέπει νά ἐμβαθύνουμε τὴ γνώση τῆς ὕλης ὡς τὴ γνώση (ὡς τὴν ἐννοία) τῆς οὐσίας, γιά νά βροῦμε τίς αἰτίες τῶν φαινομένων. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, πραγματικὴ γνώση τῆς αἰτίας εἶναι τὸ βάθεμα τῆς γνώσης ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ ὄψη τῶν φαινομένων πρὸς τὴν οὐσία. Αὐτὸ θά

* — τὸν ἀνθρώπο. Ἡ Σύντ.

** — Hegel. Werke, Bd. IV, Berlin, 1834. Ἡ Σύντ.

*** Χέγγελ. Ἄπαντα, τόμ. V, Μόσχα, ρωσ. ἐκδ. 1937. Ἡ Σύντ.

ἔπρεπε νά τό διευκρινίσουν δύο εἰδῶν παραδείγματα: 1) ἀπό τήν ἱστορία τῆς φυσιογνωσίας καί 2) ἀπό τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας. Ἐκτιβέστερα: ἐδῶ δέν χρειάζονται „παραδείγματα“ — *comparaison n'est pas raison** — ἀλλά ἡ *πεμπουσία* αὐτῆς καί ἐκείνης τῆς ἱστορίας + τήν ἱστορία τῆς τεχνικῆς.

«Τό ἀποτέλεσμα δέν περιέχει... γενικά τίποτε, πού νά μήν περιέχεται στήν αἰτία»... (226) [677] und *umgekehrt*...**

Αἰτία καί ἀποτέλεσμα, ergo, εἶναι ἀπλῶς στοιχεῖα τῆς παγκόσμιας ἀλληλοεξάρτησης, τῆς ἀλληλουχίας (καθολικῆς), τῆς ἀμοιβαίας σύνδεσης τῶν γεγονότων, ἀπλῶς κρίκοι στήν ἀλυσίδα ἐξέλιξης τῆς ὕλης.

N B:

«Ἐνα καί τό αὐτό πράγμα ἀποδείχεται στή μιά περίπτωση αἰτία, στήν ἄλλη ἀποτέλεσμα, ἐκεῖ — σάν ἰδιόμορφη σταθερότητα, ἐδῶ — σάν πρέπον ἢ σάν ὄρισμός σέ κάποιο ἄλλο» (227) [678].

NB Ὁ ὀλόπλευρος καί καθολικός χαρακτήρας τῆς παγκόσμιας ἀλληλουχίας, πού ἐκφράζεται ἀπό τήν αἰτιότητα μόνο μονόπλευρα, ἀποσπασματικά καί λειψά.

NB

«Ἐδῶ ὅμως μποροῦμε ἀκόμη νά σημειώσουμε ὅτι, ἐφόσον ἐπιτρέπεται ἡ σχέση αἰτίας καί ἀποτελέσματος, ἄν καί ὄχι στήν κυριολεξία, τό ἀποτέλεσμα δέν μπορεῖ νά εἶναι μεγαλύτερο ἀπό τήν αἰτία. Γιατί τό ἀποτέλεσμα δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἐκδήλωση τῆς αἰτίας».

Καί παρακάτω γιά τήν ἱστορία. Ἔχει τάχα καθιερωθεῖ στήν ἱστορία νά παραθέτουν τά *ἀνέκδοτα* σάν μικρές „αἰτίες“ μεγάλων γεγονότων — στήν πραγματικότητα αὐτά εἶναι μόνο *ἀφορμές*, μόνο *aüßere Erregung****, «στῆς ὁποῖες τό ἐσωτερικό πνεῦμα τοῦ γεγονότος μποροῦσε καί νά μήν χρειάζεται» (230) [681]. «Συνεπῶς αὐτή ἡ ἱστορική ζωγραφική

στήν ἱστορία „μικρές αἰτίες μεγάλων γεγονότων“

* — ἡ σύγκριση δέν εἶναι ἀπόδειξη. Ἡ Σύντ.

** — καί ἀντίθετα ... Ἡ Σύντ.

*** — ἐξωτερικός ἐρεθισμός. Ἡ Σύντ.

σέ στύλ ἀραβουργήματος, σύμφωνα μέ τήν όποία μιά κάποια μεγάλη μορφή αναπτύσσεται πάνω σ' ένα αδύνατο βλαστό, παριστάνει, φυσικά, μιά έξυπνη, αλλά στόν υπέρτατο βαθμό επιφανειακή έρμηνεία τής ιστορίας» (ib.).

Αυτό τό „έσωτερικό πνεύμα“ — σύγκρ. τόν Πλεχάνοφ⁹⁰ — είναι μιά ιδεαλιστική, *μυστικιστική*, αλλά πολύ βαθυστόχαστη υπόδειξη στίς ιστορικές αίτιες τών γεγονότων. ‘Ο Χέγγελ θέτει *απόλυτα* τήν ιστορία κάτω από τήν αίτιότητα και κατανοεί 1000 φορές πιά βαθιά και πιά πλούσια τήν αίτιότητα απ' ό,τι τό άπειρο πλήθος τών „επιστημόνων“ σήμερα.

«Έτσι, λογουχάρη, ή κινούμενη πέτρα είναι μιά αίτια. ‘Η κίνησή της είναι ένας προσδιορισμός πού αυτή έχει, έκτός όμως απ' αυτόν τόν προσδιορισμό ή πέτρα έμπεριέχει άκόμη πολλούς άλλους προσδιορισμούς, χρώμα, μορφή κτλ., οί όποιοι δέν μπαίνουν στή σύνθεση τής αίτιότητάς της» (232) [683].

‘Η αίτιότητα, όπως συνήθως τήν καταλαβαίνουμε, είναι μόνο ένα έλάχιστο μόριο τής παγκόσμιας άλληλουχίας, αλλά (μιά ύλιστική συμπλήρωση) ένα μόριο όχι τής υποκειμενικής, αλλά τής αντικειμενικής πραγματικής άλληλουχίας.

«‘Αλλά μέ τή βοήθεια τής *κίνησης* τής καθορισμένης *σχέσης* τής *αίτιότητας* πρόκυψε τώρα ότι ή αίτια όχι μόνο σβήνει στό άποτέλεσμα και έτσι σβήνει και τό άποτέλεσμα — όπως συμβαίνει στήν τυπική αίτιότητα — αλλά ότι ή αίτια στό σβήσιμό της, στό άποτέλεσμα, εμφανίζεται ξανά και ότι τό άποτέλεσμα, εξαφανιζόμενο στήν αίτια, κατά τόν ίδιο τρόπο εμφανίζεται ξανά σ' αυτήν. ‘Ο καθένας απ' αυτούς τούς προσδιορισμούς αίρεται στή δική του θέση και τίθεται στή δική του άρση. Αυτό δέν είναι ένα έξωτερικό πέραςμα τής αίτιότητας από ένα υπόβαθρο σέ κάποιο άλλο, αλλά αυτό τό γίνεσθαί τους σέ άλλα είναι ταυτόχρονα και ή δική τους θέση. ‘Επομένως, ή αίτιότητα, προϋποθέτει ή καθορίζει ή ίδια τόν έαυτό της» (235) [686].

„‘Η κίνηση τής σχέσης τής αίτιότητας“ = στήν πραγματικότητα: κίνηση τής ύλης respective, κίνηση τής

ιστορίας, πού γίνεται αντιληπτή και άφομοιώνεται στην έσωτερική της *άλληλουχία* μέχρι σ'αυτόν ή εκείνο τό βαθμό πλάτους ή βάθους...

«Ή άλληλεπίδραση πιά πολύ παρουσιάζεται σάν μιά άμοιβαία αίτιότητα τών ουσιών πού προϋποτίθενται και πού καθορίζουν ή μιά τήν άλλη. Ή καθεμιά είναι σέ σχέση μέ τήν άλλη ταυτόχρονα και ένεργητική και παθητική ούσία» (240 [691]).

Στήν άλληλεπίδραση ή άρχική αίτιότητα παρουσιάζεται σάν μιά κάποια εμφάνιση μέσα από τήν άρνησή της, τήν παθητικότητά της, και σάν έξαφάνιση σ'αυτήν, σάν ένα κάποιο γίνεσθαι...

...Ή επομένως, ή αναγκαιότητα και ή αίτιότητα έξαφανίστηκαν μέσα σ'αυτή τή σύμπτωση. Και οί δύο περιέχουν μέσα τους και τό ένα και τό άλλο, τήν άμεση ταυτότητα, σάν *άλληλουχία* και *σχέση*, και τήν άπόλυτη ούσιαστικότητα τών ξεχωριστών στιγμών, άρα και τήν άπόλυτη συμπτωματοκότητά τους. Περιέχουν μέσα τους τήν άρχική ένότητα τών ούσιαστικών διαφορών, άρα, τήν άπόλυτη αντίφαση. Ή αναγκαιότητα είναι τό Είναί, γιατί αυτό ύπάρχει. Ή ένότητα του Είναί μέ τόν ίδιο τόν έαυτό του, πού έχει γιά βάση τόν έαυτό του. Άλλά και αντίστροφα, έφόσον αυτό έχει κάποια βάση δέν είναι τό Είναί, είναι μόνο ή *έπίφαση*, ή *σχέση* ή ή *έμμεσότητα*. Ή αίτιότητα είναι αυτό τό άπαραίτητο πέραςμα του άρχικού Είναί, τής αίτίας, στήν *έπίφαση*, ή στήν άπλή προσδιοριστικότητα, και αντίθετα, τής προσδιοριστικότητας στήν άρχική κατάσταση. Άλλά ή ίδια ή ταυτότητα του Είναί και τής *έπίφασης* είναι άκόμη μιά έσωτερική αναγκαιότητα. Αυτή ή έσωτερικότητα ή αυτό τό Είναί καθεαυτό αίρεται από τήν κίνηση τής αίτιότητας και έτσι χάνεται ή ούσιαστικότητα τών πλευρών πού βρίσκονται σέ μιά όρισμένη

„άλληλουχία
και σχέση“

„ένότητα
τής ούσίας
στό διαφο-
ρετικό“

σχέση,
διάμεσο

ή αναγκαιότητα, όταν γίνεται έλευθερία, δέν εξαφανίζεται σχέση και αποκαλύπτεται ή αναγκαιότητα. Η αναγκαιότητα γίνεται έλευθερία όχι γιατί εξαφανίζεται, αλλά μόνο γιατί εμφανίζεται απλώς ή έσωτερική της άκόμη ταυτότητα» (241-242) [692-693].

“Όταν διαβάσεις τί γράφει ό Χέγγελ για τήν αιτιότητα, σου φαίνεται από πρώτη ματιά παράξενο, γιατί ό Χέγγελ στάθηκε τόσο λίγο σχετικά σ’ αυτό τό θέμα πού τόσο τό άγαπούν οί καντιανοί. Γιατί; Νά, επειδή για τόν Χέγγελ ή αιτιότητα είναι μόνο ένας άπό τούς όρισμούς τής καθολικής άλληλουχίας, πού τήν είχε ήδη εξετάσει νωρίτερα πολύ πιό βαθιά και πιό λεπτομερειακά σέ *όλη* τήν έκθεση του, ύπογραμμίζοντας πάντοτε και άπό τήν άρχή αυτή τήν άλληλουχία, τά άμοιβαία περάσματα etc. etc. Θα ήταν πολύ διδακτικό νά συγκρίνει κανείς τίς „*δ δ υ ν ε ς*“ τού νεοεμπειρισμού (respectively τού „φυσικού ιδεαλισμού“) μέ τίς λύσεις, σωστότερα, μέ τή διαλεκτική μέθοδο τού Χέγγελ.

Πρέπει νά σημειωθεί έπίσης, ότι ό Χέγγελ στην *Έγκυκλοπαίδεια* ύπογραμμίζει τήν ανεπάρκεια και τήν κενότητα τής γυμνης έννοιας τής „άλληλεπίδρασης“.

Τόμος VI, σελ. 308* [259]**:

«Άλλά άν και ή άλληλεπίδραση είναι, άναμφίβολα, ή πλησιέστερη άλήθεια τής σχέσης αιτίας και άποτελέσματος και βρίσκεται, μπορεί νά πεί κανείς, στό κατώφλι τής έννοιας, ώστόσο, γι’ αυτόν άκριβώς τό λόγο δέν πρέπει νά ικανοποιούμαστε μέ τήν έφαρμογή αυτής τής σχέσης, γιατί πρόκειται για τή γνώση, πού γίνεται καταληπτή στίς έννοιες.

μόνο
„άλληλεπί-
δραση“ =
κενότητα

||| Άν περιοριστούμε νά εξετάσουμε τό δοσμένο περιεχόμενο μόνο άπό τήν άποψη τής άλληλεπίδρασης, τότε αυτό θα είναι πραγματικά ένας τρόπος εξέτασης πού δέν έχει έντελώς κανένα νόημα. Σ’ αυτή τήν περίπτωση

* *Hegel. Werke*, Bd. VI, Berlin, 1840. *Η Σύντ.*

** *Χέγγελ*. Άπαντα, τ. I, Μόσχα-Λένινγκραντ, ρωσ. έκδ. 1929. *Η Σύντ.*

πρόκειται μόνο για ένα ξερό γεγονός, πού σημαίνει ότι μένει ξανά ανικανοποίητο τό αίτημα τής έμμεσότητας, πού είναι τό βασικό κυρίως ζήτημα, όταν εφαρμόζεται ή σχέση τής αιτιότητας. Μιά πίο προσεκτική εξέταση αποδειχνει ότι ή ανικανοποίηση κατά τήν εφαρμογή τής σχέσης τής αλληλεπίδρασης βρίσκεται στό ότι αυτή ή σχέση, αντί νά είναι ισοδύναμο τής έννοιας, πρέπει πρώτα νά κατανοηθεϊ αυτή ή ίδια. Καί για νά κατανοήσουμε τή σχέση τής αλληλεπίδρασης, δέν πρέπει νά αφήνουμε καί τίς δυό πλευρές τής σχέσης σάν άμεσα δεδομένες, αλλά, όπως υποδείχτηκε στίς δυό προηγούμενες παραγράφους, πρέπει νά τίς παραδεχτούμε σάν πλευρές ενός τρίτου, πίο άνωτερου όρισμοϋ, δηλαδή τής έννοιας. Έτσι, λογουχάρη, άν θά θεωρήσουμε τά ήθη τοϋ σπαρτιάτικου λαοϋ άποτέλεσμα τοϋ κοινωνικοϋ του συστήματος καί, αντίθετα, τό κοινωνικό σύστημα άποτέλεσμα τών ήθων, τότε θά έχουμε, ίσως, σωστή αντίληψη για τήν ιστορία αυτοϋ τοϋ λαοϋ, αλλά αυτή ή αντίληψη δέν θά δώσει παράλα αυτά καμιά όριστική ικανοποίηση, γιατί μέ τή βοήθεια μιās τέτιας έρμηνείας δέν θά καταλάβουμε οϋτε τό κοινωνικό σύστημα, οϋτε τά ήθη αυτοϋ τοϋ λαοϋ. Αυτό θά μπορέσουμε νά τό καταλάβουμε μόνο τότε, άν κατανοήσουμε ότι καί οι δυό πλευρές τής σχέσης, καθώς καί όλες οι υπόλοιπες ιδιαίτερες πλευρές, πού μπήκαν στη ζωή καί στην ιστορία τοϋ σπαρτιάτικου λαοϋ πήγαζαν από εκείνη τήν έννοια, ή όποια άποτελοϋσε τή βάση όλων αυτών» (308-309) [259-260].

NB

αίτημα διά μέσου τής (άλληλουχίας) νά για ποιό πράγμα γίνεται λόγος κατά τήν εφαρμογή τής σχέσης τής αιτιότητας

NB

όλες οι „χωριστές πλευρές“ καί τό σύνολο („Begriff“*)

* — «έννοια». 'Η Σύντ.

Στό τέλος τοῦ δεύτερου τόμου τῆς Λογικῆς, *τόμος IV*, σελ. 243 [694]*, κατά τό πέρασμα στήν „ἔννοια“ δίνεται ὁ ὀρισμός: « ἡ ἔννοια, τό βασίλειο τῆς ὑποκειμενικότητος ἢ τῆς ἐλευθερίας»...

N B Ἐλευθερία = ὑποκειμενικότητα
(„ἦ“)
σκοπός, συνείδηση, ἐπιδίωξη
NB

* Χέγγελ. Ἄπαντα, τ. V. Μόσχα, ρωσ. ἔκδ. 1937. Ἡ Σύντ.

ΤΟΜΟΣ V. Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΗΣ ΛΟΓΙΚΗΣ

II τμήμα. *Ἡ ὑποκειμενικὴ λογικὴ ἢ διδασκαλία γιὰ τὴν ἔννοια*

ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΝΝΟΙΑ ΓΕΝΙΚΑ

Στά δυό πρώτα τμήματα δέν εἶχα Vorarbeiten*, ἐδῶ, ὅμως, ἀντίθετα, „verknöchertes Material“, πού πρέπει νά τό „in Flüssigkeit bringen“... ** (3)*** [3]****.

«Τό Εἶναι καί ἡ οὐσία εἶναι οὐσιαστικά πλευρές τοῦ γίνεσθαί της» (= des Begriffs***** (5) [5].

Νά μεταστραφεῖ: οἱ ἔννοιες εἶναι τό ἀνώτατο ὄν τοῦ ἐγκεφάλου, τοῦ ἀνώτατου προϊόντος τῆς

«Γι' αὐτό ἡ ἀντικειμενικὴ λογικὴ, πού ἐξετάζει τό *Εἶναι* καί τὴν οὐσία, ἀποτελεῖ τὴν καθαυτὴν γενετικὴ ἐκθεση τῆς ἔννοιας» (6) [6].

9-10 [9-10]: Ἡ σπουδαία σημασία τῆς φιλοσοφίας τοῦ Σπινόζα σάν φιλοσοφίας τῆς οὐσίας (αὐτὴ ἢ ἀποψη εἶναι ἀνώτερη, ἀλλά δέν εἶναι πλήρης, δέν εἶναι ἡ ἀνώτατη: γενικά τό νά ἀναιρέσει κανεὶς ἕνα φιλοσοφικό σύστημα δέν σημαίνει νά τό πετάξει, ἀλλά νά τό ἀναπτύξει παραπέρα, ὄχι νά τό ἀλλάξει μέ ἕνα ἄλλο, μονόπλευρο, ἀντίθετο, ἀλλά νά τό συμπεριλάβει σέ κάτι πιο ἀνώτερο). Στό σύστημα τοῦ Σπινόζα δέν

* — προκαταρκτικὲς ἐργασίες. Ἡ Σύντ.

** — «ἀποστεωμένο ὕλικό» πού πρέπει «νά τό κάνουμε τρεχούμενο»... Ἡ Σύντ.

*** Hegel. Werke, Bd. V, Berlin, 1834. Ἡ Σύντ.

**** Χέγγελ. Ἄπαντα, τ. VI, Μόσχα, ρωσ. ἔκδ. 1939. Ἡ Σύντ.

***** — τῆς ἔννοιας. Ἡ Σύντ.

υπάρχει τό ἐλεύθερο, τό ἀνεξάρτητο, τό συνειδητό ὑποκείμενο (λείπει ἢ «ἐλευθερία καί ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ ὑποκειμένου μέ αὐτοσυνείδηση»), ἀλλά καί ὁ Σπινόζα θεωρεῖ τή ν ὄ η σ η ἰδιότητα τῆς οὐσίας (10 i. f.) [10].

- 13 i.f. [12]: Ἀνάμεσα στ' ἄλλα — ὅπως κάποια ἐποχή ἦταν, λέει, τῆς μόδας στή φιλοσοφία „das Schlimme nachzusagen“ der Einbildungskraft und dem Gedächtnisse*, — ἔτσι καί τώρα εἶναι τῆς μόδας νά μειώνουν τή σημασία τῆς „ἐννοιας“ (= das höchste des Denkens**) καί νά ἐξαίρουν „das Unbegreifliche“*** ὑπαινιγμός γιά τόν Κάντ;|.

Ἄλλοτε, περνώντας στήν κριτική τοῦ καντιανισμοῦ, θεωρεῖ μεγάλη ὑπηρεσία του (15) [13-14] — τήν προβολή τῆς ιδέας γιά τήν „ὑπερβατική ἐνότητα τῆς συνείδησης“ (ἐνότητα τῆς συνείδησης, στήν ὁποία δημιουργεῖται ἡ Begriff), ἀλλά κατηγορεῖ τόν Κάντ γιά μ ο ν ο μ ἔ ρ ε ι α καί ὑποκειμενισμό:

ἀπό τήν παρατήρηση πρὸς τή γνώση τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας... ||| ...«Ὅ,τι λογῆς εἶναι αὐτό» (der Gegenstand****)... «στή νόηση, τέτιο εἶναι στήν ἀρχή καθεαυτοῦ καί γιά τόν ἑαυτοῦ του. Ὅ,τι λογῆς εἶναι τό ἀντικείμενο στήν παρατήρηση ἢ στήν παράσταση, αὐτό εἶναι — φαινόμενο»... (16) [15]. (Ἄλλοτε ἀντιλαμβάνει τόν ἰδεαλισμό τοῦ Κάντ ἀπό ὑποκειμενικό σέ ἀντικειμενικό καί ἀπόλυτο)...

Ἄλλοτε Κάντ παραδέχεται τήν ἀντικειμενικότητα τῶν ἐννοιῶν (Wahrheit***** εἶναι τό ἀντικείμενό τους), ἀλλά, παρόλα αὐτά, τίς ἀφήνει ὑποκειμενικές. Πρὶν ἀπό τή διάνοια (Verstand) ὁ Κάντ προϋποθέτει τό Gefühl und Anschauung*****. Ἄλλοτε λέει γιά τό ζήτημα τά ἑξῆς:

«Ἄλλοτε, σ' ὅ,τι ἀφορᾷ, πρῶτο, τή σχέση τῆς διάνοιας ἢ τῆς ἐννοιας πού ὑποδείξαμε μέ τίς βαθμίδες πού προηγούνται, τότε ὅλα ἐξαρτιῶνται ἀπό τό ζήτημα ποιά ἐπιστήμη ἀσχολεῖται μέ τόν ὀρισμό τῆς μορφῆς αὐτῶν τῶν βαθμίδων. Στή δική μας ἐπιστήμη, σάν καθαρὴ λογική, αὐτές οἱ βαθμίδες εἶναι τό Εἶναι καί ἡ οὐσία. Στήν ψυχολογία προηγούνται τῆς διάνοιας τό αἶσθημα καί

* — «νά ἐπαναλαμβάνουν τό ἄσχημο» γιά τή φαντασία καί τή μνήμη.

Ἄλλοτε.

** — «τό ἀνώτατο στή νόηση». Ἄλλοτε.

*** — «τό ἀκατανόητο». Ἄλλοτε.

**** — τό ἀντικείμενο. Ἄλλοτε.

***** — ἡ ἀλήθεια. Ἄλλοτε.

***** — τό αἶσθημα καί τήν παρατήρηση. Ἄλλοτε.

ή παρατήρηση και ύστερα ή παράσταση γενικά. ‘Η φαινομενολογία του πνεύματος, σάν διδασκαλία γιά τή συνείδηση, άνέρχεται πρός τή διάνοια διαμέσου τών βαθμίδων τής αισθησιακής συνείδησης και ύστερα τής αντίληψης» (17) [16]. ‘Η έκθεση του Κάντ σ’ αυτό έδω τό σημείο είναι πολύ „άτελής“.

“Επειτα — τό ΒΑΣΙΚΟ —

...«Έδω... τήν έννοια πρέπει νά τήν έξετάζουμε όχι σάν πράξη τής αυτοσυνείδητης διάνοιας, όχι σάν ύποκειμενική διάνοια, αλλά σάν έννοια καθεαυτή και γιά τόν έαυτό της, πού σχηματίζει ΤΗ ΒΑΘΜΙΑ ΤΟΣΟ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ, ΟΣΟ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ. Η ΖΩΗ, Ή Η ΟΡΓΑΝΙΚΗ ΦΥΣΗ ΕΙΝΑΙ ΕΚΕΙΝΗ Η ΒΑΘΜΙΑ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ ΣΤΗΝ ΟΠΟΙΑ ΕΜΦΑΝΙΖΕΤΑΙ Η ΕΝΝΟΙΑ» (18) [16].

„Παραμονή“ μετατροπής του άντικειμενικού ιδεαλισμού σέ ύλισμό

Παρακάτω ακολουθεί μιά ενδιαφέρουσα περικοπή (σελ. 19-27 [17-24]) όπου ο Χέγγελ άνασκειάζει τόν Κάντ ακριβώς γνωσιολογικά (ό Ένγκελς, πιθανό, είχε ύπόψη του τή συγκεκριμένη αυτή περικοπή στον „Λουδοβίκο Φόουερμαχ“, όταν έγραφε ότι τό βασικό ένάντια στον Κάντ τό είχε πεί ήδη ο Χέγγελ, στο βαθμό πού αυτό είναι δυνατό νά λεχθεί από τήν ιδεαλιστική άποψη⁹¹), — ξεσκαπάζοντας τό δυαδισμό, τήν ασυνέπεια του Κάντ, τίς ταλαντεύσεις του, μπορεί νά πεί κανείς, άνάμεσα στον εμπειρισμό (= ύλισμό) και τόν ιδεαλισμό, ο Χέγγελ χρησιμοποιεί συνάμα αυτή τήν επιχειρηματολογία *ο λ ο κ λ η ρ ω τ ι κ ά και ά π ο κ λ ε ι σ τ ι κ ά* από τήν άποψη ενός *συνεπέστερου* ιδεαλισμού.

Begriff δέν είναι άκόμη ή άνώτατη έννοια: άκόμη πιο πάνω είναι ή *ι δ έ α* = ή ένότητα τής Begriff μέ τήν πραγματικότητα.

«Αυτό είναι μόνο έννοια» — έτσι λένε συνήθως, άντιπαράθετοντας στην έννοια, σάν κάτι τό πιο τέλειο, όχι μόνο τήν ιδέα, αλλά και τήν αισθησιακή χωροχρονική και χειροπιαστή ύπαρξη. Σ’ αυτή τήν περίπτωση και γι’ αυτή τήν αίτία τό άφηρημένο θεωρείται μικρότερης σημασίας από τό συγκεκριμένο, γιατί, λέει, από τό άφηρημένο έχουν παραλειφθεί πάρα πολλά από τό είδος τής προαναφερόμενης ύλης. Σύμφωνα μ’ αυτή τή γνώμη, τό προτσές τής άφαιρέσης παίρνει τέτιο νόημα, ώστε από τό συγκεκριμένο εξαιρείται μόνο γιά τή δική μας ύποκειμενική χρήση αυτό ή εκείνο τό γνώρισμα έτσι, πού μέ τήν παράλειψη τόσo πολλών άλλων ποιοτήτων και ιδιοτήτων του τό άντικείμενο

ὁ Κάντ
ὑποτιμᾷ τή
δύναμη τοῦ
λογικοῦ

ὁ πῶς συνεπῆς
ιδεαλιστής
πιάνεται ἀπό
τό θεό!

νά μή χάνει τίποτε ἀπό τήν ἀξία του καί τὰ προτερήματά του. Καί αὐτά ἐξακολουθοῦν νά παραμένουν σάν κάτι τό πραγματικό, πού βρίσκεται μόνο στήν ἄλλη πλευρά, σάν κάτι πού ὅπως καί πρίν διατηρεῖ ἀπόλυτα τή σημασία του, καί μόνο ἡ ἀδυναμία τῆς διάνοιας ὀδηγεῖ, σύμφωνα μ' αὐτή τήν ἄποψη, στό νά μήν μπορεῖ νά ἀποροφήσει ὅλον αὐτό τόν πλοῦτο καί ἀναγκάζεται νά ἱκανοποιηθεῖ μέ τή φτωγή ἀφαίρεση. Ἄλλά, ἂν τό δοσμένο ὑλικό τῆς παρατήρησης καί ἡ ποικιλομορφία τῆς παράστασης παίρνονται σάν κάτι τό πραγματικό σέ ἀντίθεση πρὸς τό νοητό καί τήν ἔννοια, τότε αὐτή εἶναι μιά ἄποψη, πού ἡ ἄρνησή της χρησιμεύει σάν ὄρος ὄχι μόνο τῆς φιλοσόφησης, ἀλλά καί πού προβλέπεται ἀπό τή θρησκεία. Πῶς μποροῦν νά προκύψουν ἡ ἀνάγκη γι' αὐτή τή θρησκεία καί τό νόημά της, ἂν τό φευγαλέο καί ἐπιφανειακό φαινόμενο τοῦ αἰσθησιακοῦ καί τοῦ μερικοῦ ἀκόμη λογαριάζεται γιά ἀλήθεια; .. Γι' αὐτό, τή σκέψη πού κάνει ἀφαίρεση πρέπει νά τή θεωροῦμε ὄχι ἀπλῶς σάν παραμέρισμα τῆς αἰσθησιακῆς ὕλης, ἡ ὁποία παράλληλα δέν παθαίνει, λέει, καμιά φθορά στήν πραγματικότητα τῆς, ἀλλά αὐτή ἡ σκέψη εἶναι μάλλον ἄρση τῆς πραγματικότητας καί ἀναγωγή της, σάν ἀπλοῦ φαινομένου, σέ οὐσιῶδες πού ἐκδηλώνεται μόνο στήν ἔννοια» (19-21) [17-18].

Ἄλλοτε εἶχε ἀπόλυτα δίκιο οὐσιαστικά ἀπέναντι στόν Κάντ. Ἡ σκέψη, ὅταν ὑψώνεται ἀπό τό συγκεκριμένο στό ἀφηρημένο, δέν ἀπομακρύνεται — ἂν εἶναι ὀρθή (NB) (καί ὁ Κάντ, ὅπως καί ὅλοι οἱ φιλόσοφοι, μιλοῦν γιά ὀρθή σκέψη) — ἀπὸ τήν ἀλήθεια, ἀλλά τήν πλησιάζει. Ἡ ἀφηρημένη ἔννοια τῆς ὕλης, τοῦ νόμου τῆς φύσης, ἡ ἀφηρημένη ἔννοια τῆς ἀξίας κτλ., μ' ἕνα λόγο ὅλες οἱ ἐπιστημονικές (ὀρθές, σοβαρές, ὄχι παράλογες) ἀφαιρέσεις ἀντανακλοῦν τή φύση βαθύτερα, πιστότερα καί πληρέστερα. Ἀπό τή ζωντανή παρατήρηση πρὸς τήν ἀφηρημένη σκέψη καί

από αυτή στην πράξη — αυτή είναι η διαλεκτική πορεία γνώσης της αλήθειας, ή πορεία γνώσης της αντικειμενικής πραγματικότητας. Ο Κάντ υποβιβάζει τη γνώση για να δώσει θέση στην πίστη: ο Χέγγελ υψώνει τη γνώση της ύλης, της φύσης, εξαποστέλλοντας το θεό και το φιλοσοφικό συρφετό που τον υπερασπίζει στο λάκκο των σκουπιδιών.

«Η σπουδαιότερη παρανόηση που παρουσιάζεται εδώ βρίσκεται στη γνώμη ότι τάχα η φυσική αρχή ή η αφετηρία, ή οποία αποτελεί το ξεκίνημα στη φυσική εξέλιξη είτε στην ιστορία του εξελισσόμενου ατόμου, είναι το αληθινό και το πρώτο επίσης και στην έννοια» (21) [18-19]. (— Είναι σωστό το ότι οι άνθρωποι αρχίζουν απ' αυτό, ή αλήθεια όμως βρίσκεται όχι στην αρχή, αλλά στο τέλος, πιο σωστά στη συνέχεια. Η αλήθεια δεν είναι η πρώτη εντύπωση)... «αλλά η φιλοσοφία δεν πρέπει να είναι αφήγηση για το τί γίνεται, αλλά γνώση που δείχνει τί είναι αληθινό σ' αυτό που γίνεται» (21) [19].

Στόν Κάντ υπάρχει „ψυχολογικός ιδεαλισμός“: οι κατηγορίες του Κάντ «είναι μονάχα όρισμοί που πηγάζουν από την αυτοσυνειδηση» (22) [20]. Ο Κάντ, ανεβαίνοντας από τη διάνοια (Verstand) στον όρθο λόγο (Vernunft) μειώνει τη σημασία της σκέψης, αρνούμενος σ' αυτή την ικανότητα «να φτάσει στην τέλεια αλήθεια».

«Θεωρεί» (ο Κάντ) «κατάχρηση της λογικής το γεγονός ότι αυτή, ενώ θα πρέπει να είναι μόνο κανόνας κρίσης, αναγνωρίζεται σαν όργανο για τη διαμόρφωση αντικειμενικών απόψεων. Οι έννοιες του λογικού, στίς οποίες θα έπρεπε να αναμένει κανείς μια ανώτερη δύναμη (ιδεαλιστική φράση!) και ένα βαθύτερο (σ ω σ τ ό!) περιεχόμενο, δεν έχουν πιά μέσα τους τίποτε *Konstitutives** [πρέπει: objektives**], όπως αυτό συνέβαινε ακόμη στίς κατηγορίες. Οι έννοιες είναι μόνο ιδέες. Είναι αλήθεια ότι επιτρέπεται πέρα για πέρα να τις χρησιμοποιούμε, αλλά με τη βοήθεια αυτών των οδισιών, που κατανοούμε μέσω του νοῦ, και στίς οποίες θα έπρεπε να αποκαλύπτεται όλη η αλήθεια: τίποτε δεν μπορούμε να σκεφτούμε, εκτός από τις υποθέσεις, στίς οποίες θα ήταν εντελῶς αὐθαίρετο και ρισκοκίνδυ-

* — τό συστατικό. Ἡ Σύντ.

** — τό αντικειμενικό. Ἡ Σύντ.

νο να αποδίδουμε την αλήθεια καθεαυτή και για τον εαυτό της, επειδή οι υποθέσεις αυτές *δέν μπορούν να βρεθούν σε καμιά εμπειρία*. Θα μπορούσε ποτέ να φανταστεί κανείς ότι η φιλοσοφία θα άρχιζε να αρνείται την αλήθεια των ουσιών που κατανοούνται μέσω του νοῦ, γιατί αυτές οι ουσίες στερούνται της χωροχρονικής ὕλης τῆς αἰσθησιακότητας;» (23) [20-21].

Και ἐδῶ ὁ Χέγγελ οὐσιαστικά *ἔχει δίκιο: ἡ ἀξία* εἶναι κατηγορία, ἡ ὁποία *entbehrt des Stoffes der Sinnlichkeit**, ἀλλά εἶναι *ἀληθινότερη* ἀπὸ τὸ νόμο τῆς προσφορᾶς καὶ τῆς ζήτησης.

Μόνο πού ὁ Χέγγελ εἶναι ἰδεαλιστής: ἀπὸ δῶ καὶ ἡ ἀνοησία: „*K o n s t i t u t i v e s*“ etc.

Ὁ Κάντ, ἀπὸ τῆ μιά μεριά, ἀναγνωρίζει ξεκάθαρα τὴν „*ἀντικειμενικότητα*“ τῆς σκέψης („*des Denkens*“) (τὴν «ταυτότητα τῆς ἔννοιας καὶ τοῦ πράγματος») — καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά

ὁ Χέγγελ
ὕπὲρ τῆς γνω-
σιμότητας τῶν
πραγμάτων
καθεαυτά

«Καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, παράλληλα ξαναυποστηρίζεται ὅτι ἐμεῖς παρόλα αὐτὰ δέν μπορούμε νὰ γνωρίσουμε τί λογῆς εἶναι τὰ πράγματα καθεαυτά καὶ γιὰ τὸν εαυτό τους, καὶ ὅτι ἡ αλήθεια εἶναι ἀπρόσιτη στό λογικό πού ἀποκτᾶ τὴ γνώση· ὅτι ἐκεῖνη ἡ αλήθεια πού ἀποτελεῖ τὴν ἐνότητα τοῦ ἀντικειμένου καὶ τῆς ἔννοιας δέν εἶναι παρά μόνο φαινόμενο, καὶ ἀκριβῶς γιὰ τὸ λόγο ὅτι τὸ περιεχόμενο εἶναι μόνο ἡ ποικιλομορφία τῆς παρατήρησης. Σχετικά μ' αὐτὸ τὸ ζήτημα εἶχε ἤδη μνημονευτεῖ ὅτι, ἀντίθετα, στὴν ἔννοια ἀκριβῶς αἴρεται αὐτὴ ἡ ποικιλομορφία, ἐφόσον αὐτὴ ἡ ποικιλομορφία, σὲ ἀντίθεση μέ τὴν ἔννοια, ἀνήκει στὴν παρατήρηση καὶ ὅτι τὸ ἀντικείμενο διαμέσου τῆς ἔννοιας ἐπιστρέφει

NB

τὸ φαινόμενο
εἶναι ἐκδή-
λωση τῆς
οὐσίας

στὴ δική του οὐσιαστικότητα πού δέν εἶναι τυχαία. Ἡ οὐσιαστικότητα ἐκδηλώνεται στό φαινόμενο καὶ γι' αὐτὸ τὸ φαινόμενο δέν εἶναι ἀπλῶς κάτι πού στερεῖται τῆς οὐσίας, ἀλλά εἶναι ἐκδήλωση τῆς οὐσίας» (24-25) [21-22].

* — στερεῖται ἀπὸ τὴν οὐσία τῆς αἰσθησιακότητας. Ἡ Σύντ.

«Παραμένει άξιο άπορίας τό γεγονός ότι ή καντι-
 ανή φιλοσοφία άναγνώρισε εκείνη τή σχέση τής
 νόησης πρός τήν αισθησιακή ύπαρξη, στήν όποία είχε
 σταματήσει, μόνο και μόνο σάν μιά ρελατιβιστική
 σχέση τοῦ άπλοῦ φαινομένου. Καί μολονότι άναγνώρι-
 ζε και ύποστήριζε τήν άνώτατη ένότητα και τών δυό
 στήν ιδέα γενικά και, λογουχάρη, στήν ιδέα κάποιας
 διάνοιας πού παρατηρεί, όμως σταμάτησε σ' εκείνη τή
 ρελατιβιστική σχέση και σ' εκείνο τόν ισχυρισμό, ότι
 ή έννοια έχει έντελώς άποσπαστεί και παραμένει
 άποσπασμένη από τήν πραγματικότητα. Έτσι ή καν-
 τιανή φιλοσοφία άναγνώρισε σάν *άλήθεια* αυτό πού ή
 ίδια άνακήρυξε σάν τελική γνώση, ένώ εκείνο πού
 αυτή ή φιλοσοφία είχε άναγνωρίσει σάν *άλήθεια* και τό
 έθεσε κάτω από μιά όρισμένη έννοια, τό άνακήρυξε
 σάν κάτι τό ύπερβολικό, τό άνεπίτρεπτο, και μόνο σάν
 νοερά πράγματα».

NB

NB

Στή λογική ή *ιδέα* «γίνεται δημιουργός τής φύσης»
 (26) [22-23].

!!Χά-χά!

‘Η λογική είναι «τυπική επιστήμη» *ένάντια* στίς
 συγκεκριμένες επιστήμες (για τή φύση και τό πνεύμα),
 αλλά τό άντικείμενό της είναι ή «καθαρή *άλήθεια*»...
 (27) [23].

‘Ο ίδιος ό Κάντ, ρωτώντας τί είναι ή *άλήθεια* („Κριτική τοῦ
 καθαροῦ λόγου“, σελ. 83) και δίνοντας μιά τετριμένη *άπάντηση*
 („συμφωνία τής γνώσης μέ τό άντικείμενό της“), μαστιγώνει τόν
 έαυτό του, γιατί «ό βασικός ισχυρισμός τοῦ ύπερβατικού
 ιδεαλισμοῦ»,

— ότι «ή γνώση δέν μπορεί νά κατανοήσει τό πράγμα
 καθεαυτό» (27) [24] —

— είναι, λέει, φανερό πώς όλα αυτά είναι «λαθεμένες
 παραστάσεις» (28) [24].

‘Ο Χέγγελ, φέρνοντας άντιρήσεις στήν καθαρά τυπική
 αντίληψη τής λογικής (πού ύπάρχει, λέει, και στόν Κάντ) — και
 τονίζοντας ότι σύμφωνα μέ τή συνηθισμένη *άποψη* (*άλήθεια*
 είναι ή συμφωνία τής „Übereinstimmung“ γνώσης μέ τό άν-
 τικείμενο) για νά ύπάρξει συμφωνία είναι «οῦσιαστικές δυό
 πλευρές» (29) [25], λέει ότι τό τυπικό στή λογική είναι ή
 „καθαρή *άλήθεια*“ και ότι

...«αυτό τό τυπικό πρέπει γι' αυτό τό λόγο νά είναι μέσα στόν
 έαυτό του πολύ πιό πλούσιο σέ όρισμούς και περιεχόμενο, κα-

θώς επίσης πρέπει νά κατέχει ἀπείρως μεγαλύτερη δύναμη πάνω στό συγκεκριμένο, ἀπ' ὅ,τι συνήθως ἀναγνωρίζεται»... (29) [26].

...«Καί ἂν ἀκόμη δέν βλέπουμε στίς λογικές μορφές ἄλλο τίποτε, ἐκτός ἀπό τίς τυπικές λειτουργίες τῆς σκέψης, τότε καί σ' αὐτήν ἀκόμη τήν περίπτωση οἱ λογικές μορφές θά ἄξιζε νά ἐρευνηθοῦν, σέ ποιοῦ βαθμό αὐτές καθεαυτές ἀντιστοιχοῦν στήν ἀλήθεια. Ἡ λογική πού δέν ἀσχολεῖται μ' αὐτό, μπορεῖ τό πολὺ-πολὺ νά ἰσχυριστεῖ ὅτι ἔχει τήν ἀξία μιᾶς *φυσικο-ἱστορικῆς περιγραφῆς τῶν φαινομένων τῆς νόησης*, καί σ' ἐκείνη τῇ μορφῇ πού ὑπάρχουν» (30-31) [27]. (Σ' αὐτό βρίσκεται, λέει, ἡ ἀθάνατη ὑπηρεσία τοῦ Ἀριστοτέλη), ἀλλά «εἶναι ἀπαραίτητο νά προχωρήσουμε πιό πέρα»... (31) [27].

Σέ μιά τέτια ἀντίληψη ἡ λογική συμπίπτει μέ τῆ *θεωρία τῆς γνώσεως*. Αὐτό γενικά εἶναι πολὺ σπουδαῖο ζήτημα.

“Ὡστε λοιπόν, ὄχι μόνο περιγραφή τῶν *μορφῶν* τῆς νόησης καί ὄχι μόνο μιά *φυσικο-ἱστορικῆ περιγραφῆ τῶν φαινομένων* τῆς νόησης (σέ τί διαφέρει αὐτό ἀπό τήν περιγραφή τῶν *μορφῶν*;;), ἀλλά καί *ἀντιστοιχία μέ τήν ἀλήθεια*, δηλαδή; ἡ πεμπουσία ἢ, πιό ἀπλά, τὰ ἀποτελέσματα καί τὰ συμπεράσματα τῆς ἱστορίας τῆς σκέψης;; Ἐδῶ στόν Χέγγελ ὑπάρχει ἰδεαλιστικῆ ἀσάφεια καί μασημένα λόγια. *Μυστικισμός*.

Οὔτε ἡ ψυχολογία, οὔτε ἡ φαινομενολογία τοῦ πνεύματος, ἀλλά ἡ λογική = τό ζήτημα γιά τήν ἀλήθεια.

Οἱ γενικοί νόμοι τῆς *κίνησης τοῦ κόσμου* καί τῆς *νόησης*

Σύγκρ. Ἐγκυκλοπαίδεια, τόμος VI, σελ. 319* [I, 267]**: «Στήν πραγματικότητα ὁμως, αὐτές» (die logischen Formen***) «ἀντίθετα, σάν μορφές ἔννοιας ἀποτελοῦν τό ζωντανό πνεῦμα τοῦ πραγματικοῦ»...

* *Hegel. Werke*, Bd. VI, Berlin, 1840. Ἡ Σύντ.

** *Χέγγελ*. Ἄπαντα, τόμ. I, Μόσχα-Λένινγκραντ, ρωσ. ἐκδ. 1929. Ἡ Σύντ.

*** — οἱ λογικές μορφές. Ἡ Σύντ.

Begriff, αναπτυσσόμενη σέ „adäquater Begriff“*
NB ||| γίνεται ιδέα (33)** [29]***. «Ή έννοια στην άντικει- ||| NB
μενικότητά της είναι τό ίδιο τό πράγμα πού ύπάρχει
καθεαυτό και για τόν έαυτό του» (33) [29].

= άντικειμενισμός + μυστικισμός και προδοσία τής εξέλιξης.

* — «έπακριβής έννοια». Ή Σύντ.

** Hegel. Werke, Bd. V, Berlin, 1834. Ή Σύντ.

*** Χέγγελ. "Απαντα, τόμ. VI, Μόσχα, ρωσ. έκδ. 1939. Ή Σύντ.

Μ Ε Ρ Ο Σ Π Ρ Ω Τ Ο:
Η ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ

Ἡ διαλεκτική κίνηση τῆς „ἔννοιας“ — στήν ἀρχή ἀπό τήν „καθαρά τυπική“ ἔννοια — πρὸς τήν κρίση (Urteil), μετὰ — πρὸς τὸ συμπέρασμα (Schluß) καί — τέλος, πρὸς τὴν μετατροπὴ ἀπὸ τὴν ὑποκειμενικότητα τῆς ἔννοιας στήν ἀντικειμενικότητά της (34-35)* [30]**.

Τὸ πρῶτο διακριτικὸ γνῶρισμα τῆς ἔννοιας εἶναι ἡ καθολικότητα (Allgemeinheit). NB: Ἡ ἔννοια προῆλθε ἀπὸ τὴν οὐσία, ἡ ὁποία προῆλθε ἀπὸ τὸ εἶναι.

En lisant...
These parts
of the work
should be
called: a best
means for get-
ting a head-
ache! ****

Ἡ παραπέρα ἐξέλιξη τοῦ καθολικοῦ, τοῦ μερικοῦ (Besonderes) καί τοῦ ξεχωριστοῦ (Einzelnes) εἶναι στὸν ὑπέρτατο βαθμὸ ἀφηρημέ-
νη καί „a b s t r u s“***.

Ἡ Κοῦνο Φίσερ ἐκφράζει αὐτοὺς τοὺς „σκοτεινοὺς“ συλλογισμοὺς πολὺ ἄσχημα, παίρνοντας τὸ πῶς εὐκόλο, παραδείγματα ἀπὸ τὴν Ἑγκυκλοπαίδεια, προσθέτοντας χυδαιότητες (ἐνάντια στὴ Γαλλικὴ ἐπανάσταση. Κοῦνο Φίσερ, τόμ. 8, 1901, σελ. 530) etc., χωρὶς ὅμως νὰ δείχνει στὸν ἀναγνώστη, πῶς νὰ ἀναζητᾷ τὸ κλειδί γιὰ τὰ δύσκολα περάσματα, τίς ἀποχρώσεις, τίς παλίρροιες τῶν χεγγελιανῶν ἀφηρημένων ἐννοιῶν.

* Hegel. Werke, Bd. V, Berlin, 1834. Ἡ Σύντ.

** Χέγγελ. Ἄπαντα, τ. VI, Μόσχα, ρωσ. ἔκδ. 1939. Ἡ Σύντ.

*** — Σ κ ο τ ε ι ν ῆ. Ἡ Σύντ.

**** — Κατὰ τὴν ἀνάγνωση... Αὐτὰ τὰ μέρη τοῦ βιβλίου θὰ ἔπρεπε νὰ ὀνομαστοῦν: τὸ καλύτερο μέσο γιὰ νὰ ἀποκτήσει κανεὶς πονοκέφαλο! Ἡ Σύντ.

“Όπως φαίνεται, και εδώ τό βασικό για τόν Χέγγελ είναι νά σημειώσῃ τά περάσματα. Ἐπί μιά ὀρισμένη ἄποψη καί κάτω ἀπό ὀρισμένες συνθήκες τό καθολικό εἶναι ξεχωριστό καί τό ξεχωριστό εἶναι καθολικό. Ὁχι μόνο (1) ἀλληλουχία, καί ἀλληλουχία συνεχῆς, ὄλων τῶν ἐννοιῶν καί τῶν κρίσεων, ἀλλά (2) περάσματα τοῦ ἑνός στό ἄλλο, καί ὄχι μόνο περάσματα, ἀλλά καί (3) ταυτότητα τῶν ἀντιθέσεων — νά ποιό εἶναι τό βασικό γιά τόν Χέγγελ. Αὐτό ὅμως μόλις „διακρίνεται“ μέσα στη θολούρα μιᾶς ἐκθεσης ἀρχί- „abstrus“. Ἡ ἱστορία τῆς σκέψης ἀπό τήν ἄποψη τῆς ἐξέλιξης καί τῆς χρήσης τῶν γενικῶν ἐννοιῶν καί τῶν κατηγοριῶν τῆς λογικῆς — voilà ce qu'il faut!***

Ἡ παρόλα αὐτά αὐτό εἶναι φόρος τιμῆς, στήν παλιά τυπική λογική; Ναι! ἀκόμη καί φόρος τιμῆς — φόρος τιμῆς στό μυστικισμό = στόν ἰδεαλισμό.

Voilà * ἡ ἀφθονία τῶν „ὀρισμῶν“ καί τῶν Begriffsbestimmungen ** αὐτοῦ τοῦ μέρους τῆς „Λογικῆς“!

Παραθέτοντας στή σελ. 125 [112] τόν „περίφημο“ συλλογισμό — „ὄλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι θνητοί, ὁ Κάι εἶναι ἄνθρωπος, ἐπομένως κι' αὐτός εἶναι θνητός“ — ὁ Χέγγελ συμπληρώνει εὐφυσέστατα: «Ὅταν ἀκούς ἕνα τέτιο συλλογισμό, πέφτεις ἀμέσως σέ ἀνία» — αὐτό, λέει, προέρχεται ἀπό τήν «ἄχρηστη μορφή» — καί κάνει τήν ἐξῆς βαθυστόχαστη παρατήρηση:

σωστό!

NB «Ὅλα τά πράγματα εἶναι ἕνας συλλογισμός, ἕνα κάποιο γενικό, ἀφοῦ συνδέεται διαμέσου τῆς μερικότητας μέ τήν ἐνικότητα. Ἀλλά, φυσικά, αὐτά τά πράγματα δέν εἶναι ἕνα σύνολο πού ἀποτελεῖται ἀπό τρεῖς προτάσεις» (126) [112].

„Ὅλα τά πράγματα εἶναι συλλογισμοί“... NB

Πολύ ὄραϊα! Τά πιό συνηθισμένα λογικά „σχήματα“ — (ὄλα αὐτά στήν § γιά τό „πρῶτο σχῆμα τοῦ συλλογισμοῦ“) εἶναι οἱ πιό συνηθισμένες σχέσεις τῶν πραγμάτων, πασαλειμμένες μέ μαθητικό τρόπο, sit venia verbo****.

* — Νά (ἰδοῦ). Ἡ Σύντ.

** — ὀρισμῶν καί ἐννοιῶν. Ἡ Σύντ.

*** — νά, τί χρειάζεται! Ἡ Σύντ.

**** — ἄς μᾶς ἐπιτραπεῖ νά τό ποῦμε αὐτό. Ἡ Σύντ.

Ἡ ἀνάλυση τῶν συμπερασμάτων τοῦ Χέγγελ (E. — B. — A., Eins, Besonderes, Allgemeines *, B. — E. — A. etc.) θυμίζει ὅτι ὁ Μάρξ μιμεῖται τὸν Χέγγελ στὸ I κεφάλαιο⁹².

Γιὰ τὸν Κάντ

Ἐνάμεσα στ' ἄλλα:

«Οἱ καντιανικὲς ἀντινομίες τοῦ λογικοῦ δὲν συνίστανται σέ τίποτε ἄλλο, παρά στὸ ὅτι στή μιὰ περίπτωση στή βάση τοποθετεῖται ὁ ἕνας ὀρισμὸς τῆς ἔννοιας, ἐνῶ στήν ἄλλη — μέ τὴν ἴδια ἀναγκαιότητα, ὁ ἄλλος ὀρισμὸς»... (128-129) [115].

<p>Θά πρέπει νά ἐπα-νέλθω στὸν Χέγγελ γιὰ τὴν ἀνά-λυση βῆμα πρὸς βῆμα ὁποιασ-δήποτε συνηθι-σμένης λογι-κῆς καί γ ν ω - σ ι ο - θ ε ω - ρ ί α ς τοῦ καντια-νισμοῦ κτλ.</p>	<p><i>N B:</i> Umkeh- ren **: ὁ Μάρξ ἐφάρ- μοσε τὴ δια- λεκτικὴ τοῦ Χέγγελ στήν ὀρθο- λογι- στικὴ τῆς μορφῆς τὴν πολι- τικὴ οἰ- κονο- μία</p>	<p>Ἡ δημιουργία (ἀφηρημένων) ἐννοιῶν καὶ ἡ χρησιμοποίησή τους ἐμπεριέχουν κίβλας τὴν ἀν-τίληψη, τὴν πεποίθηση, τὴ σ υ - ν ε ἰ δ ῆ σ η τῆς νομοτέλειας τῆς ἀντικειμενικῆς ἀλληλουχίας τοῦ κόσμου. Εἶναι ἀνόητο νά ξεχω-ρίζει κανεὶς τὴν αἰτιότητα ἀπὸ τὴν ἀλληλουχία. Εἶναι ἀδύνατο νά ἀρνεῖται κανεὶς τὴν ἀντικει-μενικότητα τῶν ἐννοιῶν, τὴν ἀν-τικειμενικότητα τοῦ γενικοῦ μέ-σα στὸ ξεχωριστό καὶ στὸ εἰδι-κό. Ἐπομένως ὁ Χέγγελ εἶναι πιὸ βαθυστόχαστος ἀπὸ τὸν Κάντ καὶ τοὺς ἄλλους, ὅταν πα-ρακολουθεῖ τὴν κίνηση τῶν ἐν-νοιῶν στήν ἀντανάκλαση τῆς κί-νησης τοῦ ἀντικειμενικοῦ κό-σμου. Ὅπως ἡ ἀπλή μορφὴ τῆς ἀξίας, ἡ μεμονωμένη πράξη ἀν-ταλλαγῆς ἐνός δοσμένου ἐμπο-ρεύματος μέ ἄλλο, περικλείνει ἤδη μέσα της σέ μιὰ μὴ ἀναπτυγ-μένη μορφὴ ὅλες τὶς βασικὲς ἀντιφάσεις τοῦ καπιταλισμοῦ —</p>	<p><i>N B</i> Σχετι- κά μέ τό ζή- τημα γιὰ τὴν πραγ- ματικὴ σημα- σία τῆς Λογι- κῆς τοῦ Χέγγελ</p>
---	---	--	--

* — τὸ ἐνικό, τὸ μερικό, τὸ γενικό. Ἡ Σύντ.

** — νά τὸ ἀντιστρέψω. Ἡ Σύντ.

	<p>Έτσι και η πιο απλή γενίκευση, ή πρώτη και η πιο απλή δημιουργία των έννοιων (κρίσεων, συμπερασμάτων etc.) σημαίνει τη γνώση από τον άνθρωπο της ολόενα και πιο βαθιάς αντικειμενικής αλληλουχίας του κόσμου. Έδώ πρέπει να αναζητούμε το πραγματικό νόημα και το ρόλο της χεγγελιανής Λογικής. Αυτό NB.</p>
--	---

<p>Δύο αφορισμοί:</p>	
<p>1. 'Ο Πλεχάνοφ κάνει κριτική στον καντιανισμό (και στον άγνωστικισμό γενικά), πιο πολύ από την άποψη του χυδαίου δλισμού, παρά από τη διαλεκτικο-δλιστική άποψη, <i>έφόσον απορρίπτει</i> μόνο a limine* τους συλλογισμούς τους και δέν τους διορθώνει (όπως ο Χέγκελ διόρθωνε τον Κάντ), βαθαίνοντας, γενικεύοντας και εδρύνοντας αυτούς τους συλλογισμούς, δείχνοντας την <i>άλληλουχία και τὰ περάσματα</i> όλων των κάθε λογής έννοιων.</p> <p>2. Οί μαρξιστές έκαναν κριτική (στίς αρχές του 20ού αιώνα) στους καντιανούς και στους χιουμιστές πιο πολύ μέ φοϋερμαχικό (και μυχνερικό) τρόπο παρά μέ χεγγελιανό.</p>	<p>Σχετικά μέ τό ζήτημα τής κριτικής του σύγχρονου καντιανισμού, του μαχισμού κτλ.:</p>

...«'Η έμπειρία πού στηρίζεται στην επαγωγή θεωρείται έγκυρη, αν και η αντίληψη κατά γενική όμολογία δέν ολοκληρώθηκε. Είναι δυνατό όμως να υποθέσουμε μόνο ότι δέν μπορεί να βρεθεί καμιά αντένδειξη σ'αυτή την έμπειρία, μιά και η έμπειρία είναι αληθινή καθεαυτή και για τον έαυτό της» (154) [139].

NB

* — άμέσως, εϋθύς εξαρχής. 'Η Σύντ.

Αυτή η περικοπή βρίσκεται στην §: „Ο επαγωγικός συλλογισμός“. Η πιο απλή αλήθεια που βγαίνει με τον πιο απλό, επαγωγικό τρόπο είναι πάντοτε έλλιπής, γιατί η εμπειρία είναι πάντα άτελής. Ergo: σύνδεση της επαγωγής με την αναλογία — με την *εἰκασία* (με την επιστημονική πρόβλεψη), σχετικότητα κάθε γνώσης και απόλυτο περιεχόμενο στο κάθε βήμα της γνώσης προς τα εμπρός.

Ἀφορισμός: Δέν είναι δυνατό νά κατανοήσει κανείς πλήρως τό „Κεφάλαιο“ τοῦ Μάρξ καί ιδιαίτερα τό I κεφάλαιό του, χωρίς νά μελετήσει καί νά κατανοήσει *ὅλη* τή Λογική τοῦ Χέγγελ. Ἐπομένως, κανένας ἀπό τούς μαρξιστές δέν κατάλαβε τόν Μάρξ, ἂν καί πέρασε μισός αἰώνας!!

Τό πέρασμα τοῦ συλλογισμοῦ ἐξ ἀναλογίας (γιά τήν ἀναλογία) στό συλλογισμό γιά τήν ἀναγκαιότητα, τοῦ συλλογισμοῦ ἐξ επαγωγῆς στό συλλογισμό ἐξ ἀναλογίας, τοῦ συλλογισμοῦ ἀπό τό γενικό στό μερικό, στό συλλογισμό ἀπό τό μερικό στό γενικό, ἡ ἔκθεση τῆς *ἀλληλουχίας* καί τῶν *περασμάτων* ἀλληλουχία εἶναι ἀκριβῶς τά περάσματα, νά ποιό εἶναι τό καθῆκον πού ἔθεσε μπροστά του ὁ Χέγγελ. Ὁ Χέγγελ πραγματικά *ἀπόδειξε* ὅτι οἱ λογικές μορφές καί οἱ νόμοι δέν εἶναι ἕνα κούφιο περίβλημα, ἀλλά ἡ ἀντανάκλαση τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου. Πιο σωστά, δέν τό ἀπόδειξε, ἀλλά τό *μάντεψε* μέ *μεγαλοφύα*.

ἀφορισμός.

Ἐπισημαίνονται ἐν τῇ *Ἐγκυκλοπαιδεία* ὅτι ὁ διαχωρισμός τῆς *διάνοιας* καί τοῦ *λογικοῦ*, τῶν *ἐννοιῶν* αὐτοῦ ἢ ἐκείνου τοῦ εἶδους πρέπει νά ἐννοεῖται ὡς ἐξῆς

ἀφρημένες καί συγκεκριμένες ἔννοιες

«ὅτι δηλαδή ἡ δική μας δράση εἴτε στέκεται ἀπλῶς καί μόνο στήν ἀρνητική καί ἀφρημένη μορφή τῆς ἔννοιας, εἴτε κατανοεῖ τήν ἔννοια σύμφωνα μέ τήν πραγματική της φύση σάν κάτι

τό ταυτόχρονα θετικό και συγκεκριμένο. "Έτσι, λογουχάρη, αν έμεις θεωρούμε την έννοια της ελευθερίας σαν άφηρημένη αντίθεση της αναγκαιότητας, τότε αυτό είναι μόνο ή νοητική έννοια της ελευθερίας. 'Η άληθινή, όμως, και ή λογική έννοια της ελευθερίας περιέχει μέσα της την αναγκαιότητα με τή μορφή της άρσης» (σελ. 347-348, τ. VI)* [I, 290]**.

ελευθερία
και
αναγκαιότητα

Ib. σελ. 349 [291]: 'Ο 'Αριστοτέλης περιέγραψε τις λογικές μορφές με τέτια πληρότητα πού „ουσιαστικά“ δέν έχουμε να προσθέσουμε τίποτε.

Θεωρούν συνήθως τά „συλλογιστικά σχήματα“ κενό φορμαλισμό. «'Αλλά στην πραγματικότητα αυτά» (τά σχήματα) «έχουν πολύ σπουδαία σημασία, πού στηρίζεται στην αναγκαιότητα του γεγονότος ότι τό κάθε στοιχείο, σαν όρισμός της έννοιας, από μόνο του γίνεται άκέραιη και διάμεση βάση» (352, τ. VI [I, 294]).

'Εγκυκλοπαίδεια (τ. VI, σελ. 353-354 [I, 294-295]):

«Τό αντικειμενικό νόημα των συλλογιστικών σχημάτων συνίσταται γενικά στό ότι καθετί τό λογικό αποδείχεται τριπλός συλλογισμός και κατά τέτιο άκριβώς τρόπο πού ό καθένας από τούς όρους του κατέχει τή θέση τόσο της ακρότητας, όσο και του διάμεσου κέντρου. 'Ακριβώς έτσι έχει τό ζήτημα και μέ τούς τρεις όρους της φιλοσοφικής επιστήμης, δηλαδή μέ τή λογική ιδέα, τή φύση και τό πνεύμα. 'Εδώ ή φύση στην άρχή είναι ό μέσος, ό ένωτικός όρος. 'Η φύση, αυτή ή άμεση άκεραιότητα, αναπτύσσεται και πρós τά δυό άκρα — στην λογική ιδέα και στό πνεύμα». +

NB

NB

„'Η φύση, αυτή ή άμεση άκεραιότητα, αναπτύσσεται στην λογική ιδέα και στό πνεύμα“. Λογική είναι ή διδασκαλία για τή γνώση. Είναι ή γνωσιοθεωρία. Γνώση είναι ή άντανάκλαση της φύσης από τόν άνθρωπο. Αυτή

* Hegel. Werke, Bd. VI, Berlin, 1840. 'Η Σύντ.

** Χέγγελ. "Απαντα, τ. I, Μόσχα-Λένινγκραντ, ρωσ. έκδ. 1930. 'Η Σύντ.

NB:

ὁ Χέγγελ
„μονάχα“ θεο-
ποιεῖ αὐτή
τὴ „λογικὴ
ιδέα“, τὴ νο-
μοτέλεια,
τὴν καθο-
λικότητα

ὅμως δέν εἶναι ἀπλή, δέν εἶναι ἄμεση, οὔτε ἀκέραιη ἀντανάκλαση, ἀλλά τό προτσές μιᾶς σειρᾶς ἀπό ἀφαιρέσεις, τό προτσές διαμόρφωσης, σχηματισμοῦ τῶν ἐννοιῶν, τῶν νόμων etc. καί αὐτές οἱ ἐννοιες, νόμοι etc. (νόηση, ἐπιστήμη = „λογικὴ ιδέα“) ἀγκαλιάζουν συμβατικά, κατὰ προσέγγιση τὴν καθολικὴ νομοτέλεια τῆς αἰώνια κινούμενης καί ἐξελισσόμενης φύσης. Ἐδῶ *πράγματι*, ἀντικειμενικά ὑπάρχουν τρία μέλη: 1) ἡ φύση, 2) ἡ γνώση τοῦ ἀνθρώπου = ὁ ἐ γ κ έ φ α λ ο ς τοῦ ἀνθρώπου (σάν ἀνώτατο προϊόν αὐτῆς τῆς ἴδιας τῆς φύσης) καί 3) ἡ μορφή ἀντανάκλασης τῆς φύσης στὴ γνώση τοῦ ἀνθρώπου, καί αὐτὴ ἡ μορφή εἶναι οἱ ἐννοιες, οἱ νόμοι, οἱ κατηγορίες etc. Ὁ ἀνθρώπος δέν μπορεῖ νά συλλάβει = νά ἀντικατοπτρίσει = νά ἀπεικονίσει ὅλη τὴ φύση πλήρως, τὴν „ἄμεση ἀκεραιότητά“ της, ὁ ἀνθρώπος μπορεῖ μονάχα νά πλησιάζει *αἰώνια* πρὸς αὐτό, δημιουργώντας ἀφαιρέσεις, ἐννοιες, νόμους, τὴν ἐπιστημονικὴ εἰκόνα τοῦ κόσμου κτλ. κτλ.

NB

+ «Ἄλλά τό πνεῦμα εἶναι πνεῦμα, μόνο ὅταν ἐκφραστεῖ ἔμμεσα ἀπό τὴ φύση»... «Δηλαδή, τό πνεῦμα ἀναγνωρίζει στὴ φύση τὴ λογικὴ ιδέα κι ἔτσι ἀνυψώνει τὴ φύση πρὸς τὴν οὐσία της»... «Ἡ λογικὴ ιδέα εἶναι ἡ ἀπόλυτη οὐσία τόσο τοῦ πνεύματος, ὅσο καί τῆς φύσης, εἶναι τό καθολικό, αὐτό πού τά διαπερνᾶ ὅλα» (353-354) [295].

Μιά εὔστοχη παρατήρηση σχετικά μέ τὴν ἀναλογία:

«Τό ἐνστικτο τοῦ λογικοῦ κάνει νά συναισθανθοῦμε ὅτι αὐτός ἢ ἐκεῖνος ὁ ὀρισμός πού τόν βρήκαμε ἐμπειρικά ἔχει τὴ βάση του στὴν ἐσωτερικὴ φύση ἢ στὸ εἶδος τοῦ δοσμένου ἀντικειμένου καί ὅτι τό ἐνστικτο στὸ ἐξῆς στηρίζεται σ' αὐτό τόν ὀρισμό» (357) [298]. (Τ. VI, σελ. 359 [299-300].)

Καί σελ. 358 [298-299]: τή δικαιολογημένη, λέει, περιφρόνηση προς τή φιλοσοφία τής φύσης τήν προκάλεσε τό μηδαμινό παιχνίδι μέ τίς κενές αναλογίες.

Έναντια
στόν
ἐαυτό του!

Στή συνηθισμένη λογική* διαχωρίζουν τυπικά τή νόηση από τήν αντικειμενικότητα:

« Έδῶ ἡ νόηση ἀναγνωρίζεται μόνο σάν καθαρά ὑποκειμενική καί τυπική δράση, ἐνῶ τό ἀντικειμενικό, σέ ἀντίθεση μέ τή νόηση, θεωρεῖται κάτι τό σταθερό καί δοσμένο ἀφ'αυτοῦ. Αὐτός, ὅμως, ὁ δεισμός δέν εἶναι σωστός καί εἶναι παράλογο νά παίρνει κανεῖς τούς ὀρισμούς τῆς ὑποκειμενικότητας καί τῆς ἀντικειμενικότητας ἔτσι ἀπλά, χωρίς νά ρωτᾶει γιά τήν προέλευσή τους»... (359-360) [300]. Στήν πραγματικότητα ὅμως ἡ ὑποκειμενικότητα εἶναι μόνο ἡ βαθμίδα τῆς ἐξέλιξης ἀπό τό εἶναι καί τήν οὐσία — καί μετά αὐτή ἡ ὑποκειμενικότητα «διασπάει διαλεκτικά τό ὄριό της» καί «διά μέσου τοῦ συλλογισμοῦ ἀποκαλύπτεται σάν ἀντικειμενικότητα» (360) [300].

Πολύ βαθυστόχαστα καί ξευπνα! Οἱ νόμοι τῆς λογικῆς εἶναι ἀντανακλάσεις τοῦ ἀντικειμενικοῦ στήν ὑποκειμενική συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου.

Τόμος VI, σελ. 360 [I, 300-301]:

„ Ἡ πραγματοποιημένη ἐννοια“ εἶναι τό ἀντικείμενο.

Αὐτό τό πέρασμα ἀπό τό ὑποκείμενο, ἀπό τήν ἐννοια στό ἀντικείμενο φαίνεται κάπως „παράξενο“, ὅμως ὅταν λέμε ἀντικείμενο πρέπει νά ἐννοοῦμε ὄχι ἀπλῶς τό εἶναι, ἀλλά κάτι τό ὀλοκληρωμένο «τό συγκεκριμένο αὐτό καθεαυτό, τό πλήρες, τό ἀνεξάρτητο»... (361) [301].

„ Ὁ κόσμος εἶναι τό ἕτερο εἶναι τῆς ιδέας“.

Ἡ ὑποκειμενικότητα (ἢ ἡ ἐννοια) καί τό ἀντικείμενο εἶναι τό ἴδιο καί δέν εἶναι τό ἴδιο... (362) [302].

* Στό χειρόγραφο ἡ λέξη «λογική» εἶναι ἐνωμένη μέ τόξο μέ τή λέξη «ἐδῶ», στό κείμενο τῆς ἐπόμενης περικοπῆς ἀπό τόν Χέγγελ. Ἡ Σύντ.

Ἐνοησίες γιά τήν ὄντολογική ἀπόδειξη, γιά τό θεό!

NB

...«Εἶναι λάθος νά θεωρεῖ κανεῖς τήν ὑποκειμενικότητα καί τήν ἀντικειμενικότητα σάν μιὰ κάποια σταθερή καί ἀφηρημένη ἀντίθεση. Καί οἱ δύο εἶναι πέρα γιά πέρα διαλεκτικές»... (367) [306].

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ:
Η ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ

(Λογική) V, 178* [VI, 161-162]**:

Ἡ διπλή σημασία τῆς ἀντικειμενικότητος:
...«φαίνεται ὅτι καί ἡ ἀντικειμενικότης ἔχει
διπλή σημασία — τή σημασία κάποιου πού ἀν-
τιπαρατίθεται στήν ἀνεξάρτητη ἔννοια, ἀλλά
ἐπίσης καί τή σημασία κάποιου πού εἶναι πραγ-
ματικό καθεαυτό καί γιά τόν ἑαυτό του»... (178)
[161].

ἀντικειμε-
νικότητα

...«Ἡ γνώση τῆς ἀλήθειας συνίσταται στό
νά γνωρίσουμε τό ἀντικείμενο τέτιο πού εἶναι
αὐτό σάν ἀντικείμενο, ἀπαλλαγμένο ἀπό τήν
προσθήκη τῆς ὑποκειμενικῆς ἀντανάκλασης»...
(178) [162].

ἡ γνώση τοῦ
ἀντικει-
μένου

Οἱ στοχασμοί γιά τό „μηχανισμό“ — παρακάτω — εἶναι
ἐξαιρετικά abstrus καί σχεδόν μιά ἀνοησία ἀπό τήν ἀρχή ὡς
τό τέλος.

Σέ συνέχεια, idem γιά τό χημισμό, τά στάδια τῆς „κρί-
σης“ etc.

Ἡ παράγραφος μέ τόν τίτλο ὁ «Νόμος» (198-199) [179-180],
δέν δίνει ἐκεῖνο πού θά μποροῦσε νά περιμένει κανεῖς ἀπό τόν
Χέγγελ πάνω σ' ἓνα τέτιο ἐνδιαφέρον ζήτημα. Παράξενο, γιατί ὁ
„νόμος“ κατατάσσεται στό „μηχανισμό“;

Ἡ ἔννοια τοῦ νόμου προσεγγίζει ἐδῶ τίς
ἔννοιες „τάξη“ (Ordnung), ὁμοιογένεια (Gleich-
förmigkeit), ἀναγκαιότητα, „ψυχή“ der objekti-
ven Totalität***, „ἀρχή αὐτοκίνησης“.

αὐτή ἡ προ-
σέγγιση
εἶναι πολύ
σπουδαία

* Hegel. Werke, Bd. V, Berlin, 1834. Ἡ Σύντ.

** Χέγγελ. Ἄπαντα, τόμ. VI, Μόσχα, ρωσ. ἔκδ. 1939. Ἡ Σύντ.

*** — τῆς ἀντικειμενικῆς καθολικότητος. Ἡ Σύντ.

χή του ενός και μόνο μηχανισμού της φύσης, αλλά ότι αυτό δεν με εμποδίζει να εξετάζω μερικές φυσικές μορφές, όταν παρουσιαστεί γι' αυτό άφορμη, σύμφωνα με τό άλλο αξίωμα, δηλαδή σύμφωνα με την αρχή των τελικών αιτιών. Σάμπως αυτά τὰ δύο αξιώματα, πού είναι υποχρεωμένα εξάλλου νά δουλεύουν μόνο γιά τό ανθρώπινο λογικό, νά μή βρίσκονται μεταξύ τους στην ίδια αντίθεση, όπως και οί θέσεις πού προαναφέρθηκαν. Όπως τονίστηκε πιό πάνω, μπροστά σέ μιά τέτια άποψη δεν έρευνάται καθόλου εκείνο άκριβώς τό μοναδικό ζήτημα πού άπαιτεί τό φιλοσοφικό ενδιαφέρον, δηλαδή σέ ποιά αυτή καθεαυτή από τίς δύο αυτές άρχές άνήκει ή άλήθεια. Καί μπροστά σέ μιά τέτια άντίληψη του ζητήματος δεν υπάρχει καμιά διαφορά, αν πρέπει αυτές οί άρχές νά θεωρούνται σαν αντικειμενικές, δηλαδή έδώ σαν όρισμοί της φύσης πού υπάρχουν έξωτερικά, ή απλώς σαν αξιώματα της υποκειμενικής γνώσης. — *Όλη αυτή ή γνώση είναι μάλλον υποκειμενική, δηλαδή τυχαία, μιά πού κατά τυχαία σύμπτωση ή γνώση καταφεύγει πότε στό ένα και πότε στό άλλο αξίωμα, ανάλογα με τό ποιο άπ' αυτά τὰ αξιώματα θεωρείται τό κατάλληλο γιά τό δοσμένο αντικείμενο, αλλά γενικά δεν ρωτάει γιά την άλήθεια αυτών των ίδιων όρισμών, άδιαφορώντας αν αυτοί είναι όρισμοί των αντικειμένων ή της γνώσης» (215-216) [195].*

Bien!

Ό Χέγγελ :

«Ό σκοπός άποδείχτηκε σαν τρίτος όρος σέ σχέση με τό χημισμό. Είναι ή άλήθειά τους. Έπειδή ό ίδιος ό σκοπός βρίσκεται άκόμη μέσα στή σφαίρα της αντικειμενικότητας ή της άμεσότητας της όλοκληρωμένης έννοιας, γι' αυτό δέχεται άκόμη την επίδραση

Ό υλιστική διαλεκτική:

Οί νόμοι του έξωτερικού κόσμου, της φύσης, πού υποδιαιρούνται σέ μηχανικούς και χημικούς (αυτό είναι πολύ σπουδαίο), αποτελούν τίς βάσεις της σκόπιμης δράσης του ανθρώπου.

Ό άνθρωπος στην πρακτική του δράση έχει μπροστά

της εξωτερικότητας αυτής καθεαυτής και την αντιπαράθεση κάποιου αντικειμενικού κόσμου, με τον οποίο βρίσκεται σε συσχετισμό. 'Απ' αυτή την πλευρά, όταν εμείς εξετάζουμε τό σκόπιμο συσχετισμό, πού είναι εξωτερικός συσχετισμός, προβάλλει άκόμη ή μηχανική αίτιότητα, στην οποία γενικά πρέπει νά κατατάξουμε επίσης και τό χημισμό, αλλά προβάλλει σάν εξαρτημένη άπ' αυτόν, σάν νά είναι από μόνη της άρση του έαυτού της» (216-217) [196].

...«'Από δώ προκύπτει ή φύση της ύποταγής και των δυό προηγούμενων μορφών του αντικειμενικού προτσές. 'Εκείνο τό άλλο πού πρόβαλλε σ'αυτές σάν άπειρος πρόοδος είναι ή έννοια πού τέθηκε στην άρχή σάν εξωτερική γι'αυτές, και ή οποία άποτελεί τό σκοπό. 'Η ουσία τους δέν είναι μόνο ή έννοια, αλλά και ή εξωτερικότητα είναι γι'αυτές ουσιαστικό τους στοιχείο, πού άποτελεί την προσδιοριστικότητα τους. "Έτσι ή μηχανική ή ή χημική τεχνική από τον ίδιο τό χαρακτήρα της, πού βρίσκεται στό ότι είναι καθορισμένη άπ' έξω προσφέρει ή ίδια νά έξυπηρετήσει τή σχέση του σκοπού, πράγμα πού πρέπει τώρα νά εξεταστεί από κοντά» (217) [197].

(*Η ΤΕΧΝΙΚΗ* και *Ο ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΣ* κόσμος. *Η ΤΕΧΝΙΚΗ* και *ΟΙ ΣΚΟΠΟΙ*)

του τόν αντικειμενικό κόσμο, εξαρτάται άπ' αυτόν, μ' αυτόν καθορίζει τή δράση του.

'Απ' αυτή την πλευρά, από την πλευρά της πρακτικής (σκόπιμης) δράσης του ανθρώπου ή μηχανική (και ή χημική) αίτιότητα του κόσμου (της φύσης) φαίνεται σάν κάτι τό *έξωτερικό*, σάν κάτι τό δευτερεύον, σάν κάτι τό καλυμμένο.

2 μορφές του *άντικειμενικού* προτσές: ή φύση (μηχανική και χημική) και ή *σκόπιμη* δράση του ανθρώπου. 'Η άμοιβαία σχέση αυτών των δυό μορφών. Οί σκοποί του ανθρώπου στην άρχή φαίνονται ξένοι („άλλοι“) σε σχέση με τή φύση. 'Η συνείδηση του ανθρώπου, ή επιστήμη („der Begriff“), άντανακλά την ουσία, τή βάση της φύσης, ταυτόχρονα όμως αυτή ή συνείδηση είναι *έξωτερική* σε σχέση με τή φύση (πού δέν συμπίπτει μονομιᾶς και εύκολα μ'αυτή).

Η ΤΕΧΝΙΚΗ, ΜΗΧΑΝΙΚΗ ΚΑΙ ΧΗΜΙΚΗ, ύπηρετεί τους σκοπούς του ανθρώπου, γιατί ό χαρακτήρας της (ή ουσία) βρίσκεται στον όρισμό της από τις *έξωτερικές* συνθήκες (άπό τους νόμους της φύσης).

...«Αυτός» (der Zweck*) «έχει απέναντί του έναν αντικειμενικό μηχανικό και χημικό κόσμο, προς τόν οποίο ή δράση του έχει τέτια σχέση σάν προς κάτι τό δεδομένο»... (219-220) [199]. «'Επειδή ό σκοπός χαρακτηρίζεται ακόμη από κάποια πραγματικά έξωκοσμική ύπαρξη, άκριβώς γι' αυτό αντιπαράθεται στό σκοπό ή αντικειμενικότητα πού αναφέραμε πύ πάνω»... (220) [199].

Στήν πραγματικότητα οί σκοποί τοῦ ανθρώπου είναι γεννημένοι από τόν αντικειμενικό κόσμο και τόν προϋποθέτουν — τόν βρίσκουν σάν κάτι τό δεδομένο, τό ύπαρκτό. 'Αλλά στόν άνθρωπο φαίνεται ότι οί σκοποί του είναι παρμένοι έξω άπ' αυτό τόν κόσμο, ότι είναι ανεξάρτητοι από τόν κόσμο („έλευθερία“).

((NB: "Όλα αυτά στήν § γιά τόν „ύποκειμενικό σκοπό“ NB)) (217-221) [197-200].

«'Ο σκοπός διά τοῦ μέσου συνενώνεται μέ τήν αντικειμενικότητα και μέσα στήν αντικειμενικότητα μέ τόν ίδιο τόν έαυτό του» (221 [200] §: „Τό μέσο“).

«Σέ συνέχεια έφόσον ό σκοπός είναι τελικός, τότε, έχει κάποιο τελικό περιεχόμενο. "Έτσι ό σκοπός δέν είναι κάτι τό άπόλυτο ή κάτι τό κατηγορηματικά λογικό αυτό καθεαυτό. Τό μέσο όμως είναι ό έξωτερικός μέσος όρος τοῦ συλλογισμού, πού άποτελεϊ τήν έκπλήρωση τοῦ σκοποῦ. Γι' αυτό στό μέσο έκδηλώνεται ή λογικότητα τοῦ σκοποῦ αυτή καθεαυτή, πού διατηρεϊ τόν έαυτό της μέσα σ' αυτό τό έξωτερικό έτερο και άκριβώς διά μέσου αυτής τής έξωτερικότητας. 'Εφόσον τό μέσο είναι κάτι πύ άνώτερο από τούς τελικούς σκοπούς τής έξωτερικής σκοπιμότητας, τό άλέτρι είναι πύ άξιοσέβαστο από εκείνες τίς άμεσες άπολαύσεις, πού αυτό παρέχει και άποτελοῦν σκοπούς. Τό εργαλειό διατηρεϊται, ένῶ οί άμεσες άπολαύσεις περνοῦν

σπέρματα
ιστορικού
ύλισμοῦ
στόν
Χέγγελ

* — ό σκοπός. 'Η Σύντ.

‘Ο Χέγγελ
καί ὁ ἱστο-
ρικός
ύλισμός

καί ξεχνιοῦνται. ΜΕ ΤΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ ΤΟΥ Ο ΑΝΘΡΩ-
ΠΟΣ ΚΑΤΕΧΕΙ ΕΞΟΥΣΙΑ ΠΑΝΩ ΣΤΗΝ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ
ΦΥΣΗ, ΕΝΩ ΣΤΟΥΣ ΣΚΟΠΟΥΣ ΤΟΥ ΕΙΝΑΙ ΜΑΛΛΟΝ
ΥΠΟΤΑΓΜΕΝΟΣ Σ’ ΑΥΤΗΝ» (226) [205].

NB

Vorbericht, δηλαδή πρόλογος τοῦ βιβλίου, μέ τήν ἡμερο-
μηνία: Νυρεμβέργη. 21. VII. 1816.

Αὐτό στήν §: «‘Ο ἐκπληρωμένος σκοπός»

Ο ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΥΛΙΣΜΟΣ ΣΑΝ ΜΙΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΚΑΙ
ΤΙΣ ΑΝΑΠΤΥΞΕΙΣ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΟΦΥΩΝ ΙΔΕΩΝ — ΤΩΝ ΚΟΚΚΩΝ
ΠΟΥ ΥΠΑΡΧΟΥΝ ΣΕ ΕΜΒΡΥΩΔΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΟΝ ΧΕΓΓΕΛ.

«Τό τελεολογικό προτσές εἶναι μετατροπή τῆς ἔννοιας (sic!),
πού ὑπάρχει καθαρά σάν ἔννοια, σέ ἀντικειμενικότητα»... (227)
[206].

ΟΙ ΚΑΤΗ-
ΓΟΡΙΕΣ ΤΗΣ
ΛΟΓΙΚΗΣ ΚΑΙ
Η ΑΝΘΡΩ-
ΠΙΝΗ ΠΡΑΞΗ

“Όταν ὁ Χέγγελ προσπαθεῖ — κάποτε
μάλιστα: βάζει τά δυνατά του καί ἀγωνί-
ζεται — νά ὑπαγάγει τή σκόπιμη δράση
τοῦ ἀνθρώπου σέ μιὰ κατηγορία τῆς λο-
γικῆς, λέγοντας ὅτι αὐτή ἡ δράση εἶναι
„ὁ συλλογισμός“ (Schluß), ὅτι τό ὑπο-
κείμενο (ὁ ἄνθρωπος) παίζει τό ρόλο
ἐνός τέτιου „ἔρου“ στό λογικό „σχῆμα“
τοῦ „συλλογισμοῦ“ κτλ., —

ΤΟΤΕ ΑΥΤΟ ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΜΟΝΟ ΠΑΡΑΤΡΑ-
ΒΗΓΜΑ, ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΜΟΝΟ ΠΑΙΧΝΙΔΙ. ΕΔΩ
ΥΠΑΡΧΕΙ ΠΟΛΥ ΒΑΘΥ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ, ΚΑ-
ΘΑΡΑ ΥΛΙΣΤΙΚΟ. ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΤΟ ΑΝΑΠΟΔΟ-
ΓΥΡΙΣΟΥΜΕ: Η ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΑΝ-
ΘΡΩΠΟΥ ΕΠΡΕΠΕ ΔΙΣΕΚΑΤΟΜΜΥΡΙΑ ΦΟ-
ΡΕΣ ΝΑ ΟΔΗΓΗΣΕΙ ΤΗ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗ ΤΟΥ ΑΝ-
ΘΡΩΠΟΥ ΣΤΗΝ ΕΠΑΝΑΛΗΨΗ ΤΩΝ ΔΙΑΦΟ-
ΡΩΝ ΛΟΓΙΚΩΝ ΣΧΗΜΑΤΩΝ, ΓΙΑ ΝΑ ΜΠΟ-
ΡΕΣΟΥΝ ΑΥΤΑ ΤΑ ΣΧΗΜΑΤΑ ΝΑ ΠΑΡΟΥΝ
ΤΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΑΞΙΩΜΑΤΩΝ. ΑΥΤΟ ΕΙΝΑΙ
NOTA BENE.

NB

NB

« Η κίνηση του σκοπού έφτασε τώρα σέ τέτιο σημείο, πού ή στιγμή τής έξωτερικότητας όχι μόνο έχει τεθεί μέσα στην έννοια και ή έννοια είναι όχι μόνο έκφραση τής αναγκαιότητας και επιδίωξη, αλλά σάν συγκεκριμένη άκεραιότητα είναι ταυτόσημη μέ τήν άμεση αντικειμενικότητα» (235) [213]. Στο τέλος τής § για τον „έκπληρωμένο σκοπό“, στο τέλος του μέρους (του κεφαλαίου III: „Τελεολογία“) — του μέρους II « *Η δύ- τικειμενικότητα* » — πέρασμα στο μέρος III: „ *Η ιδέα* “.

NB

NB

Θαυμάσια: στην „ιδέα“ σάν σύμπτωση τής έννοιας μέ τό αντικείμενο, στην ιδέα σάν *αλήθεια*, ό Χέγγελ φτάνει *διά μέσου* τής πρακτικής, τής σκόπιμης δράσης του ανθρώπου. Αυτό είναι μεγάλη προσέγγιση στο συμπέρασμα ότι ό άνθρωπος μέ τήν πράξη του αποδείχνει τήν αντικειμενική ορθότητα των ιδεών του, των έννοιών και των γνώσεών του, τής επιστήμης.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΥΠΟ-
ΚΕΙΜΕΝΙΚΗ ΕΝ-
ΝΟΙΑ ΚΑΙ ΤΟΝ
ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΟ
ΣΚΟΠΟ ΠΡΟΣ
ΤΗΝ ΑΝΤΙ-
ΚΕΙΜΕΝΙΚΗ
ΑΛΗΘΕΙΑ

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ:

Η ΙΔΕΑ

Ἀρχή τοῦ III μέρους: «*Ἡ ἰδέα*».

«Ἡ ἰδέα εἶναι ἡ ἀντίστοιχη ἔννοια, τὸ *ἀντικειμενικά-ἀληθινὸ* ἢ τὸ ἀληθινὸ αὐτὸ καθ'αυτὸ» (236) [214].

Γενικά ἡ εἰσαγωγή στό III μέρος („Ἡ ἰδέα“) τοῦ II τμήματος τῆς „*Λογικῆς*“ („Ἡ ὑποκειμενικὴ λογικὴ“) (τ. V, σελ. 236-243 [VI, 214-221]) καὶ οἱ ἀντίστοιχοι §§ τῆς

NB «Ἐγκυκλοπαιδείας (§§ 213-215) — *ΑΝΑΜΦΙΒΟΛΑ ΕΙΝΑΙ Η ΠΙΟ ΚΑΛΥΤΕΡΗ ΕΚΘΕΣΗ ΤΗΣ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗΣ*. Ἐδῶ ἀκριβῶς δείχεται μὲ ἓνα ἀξιοσημεῖωτα μεγαλοφυῆ τρόπο ἢ σύμπτωση, μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς, τῆς λογικῆς καὶ τῆς γνωσιολογίας.

Ἡ ἔκφραση „ἰδέα“ χρησιμοποιεῖται καὶ μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἀπλῆς παράστασης. Κάντ.

ὁ Χέγγελ
ἐνάντια
στόν Κάντ
ἐνάντια στό
ὑπερβατικὸ
μὲ τὴν ἔννοια
τοῦ διαχω-
ρισμοῦ τῆς
ἀλήθειας
(τῆς ἀντι-
κειμενικῆς)
ἀπὸ τὴν
ἐμπειρία
très bien!

«Ὁ Κάντ ἀπαιτοῦσε ξανά νὰ ἐπιστραφεῖ
στὴν ἔκφραση *ἰδέα* τὸ νόημά της σάν ἔννοιας
τοῦ λογικοῦ. — Καὶ ἡ ἔννοια τοῦ λογικοῦ, σύμ-
φωνα μὲ τὴ γνώμη τοῦ Κάντ, πρέπει νὰ εἶναι ἔν-
νοια τοῦ ἀπόλυτου, ἀλλὰ σὲ σχέση μὲ τὰ φαινό-
μενα πρέπει νὰ εἶναι ὑπερβατικὴ, μιά καὶ ἡ ἔν-
νοια δέν ἔχει καμιὰ ἀντίστοιχη μ' αὐτὴν ἐμπει-
ρικὴ χρῆση. Σύμφωνα μὲ τὴ γνώμη τοῦ Κάντ, οἱ
ἔννοιες τοῦ λογικοῦ χρησιμεύουν γιὰ τὴν ἔν-
νοιακὴ κατάληψη, ἐνῶ οἱ ἔννοιες τῆς διάνοιας
χρησιμεύουν γιὰ τὴν κατανόηση τῶν προσλή-
ψεων. Στὴν πραγματικότητα ὅμως ἂν οἱ ἔννοιες
τῆς διάνοιας εἶναι πραγματικὰ ἔννοιες, τότε
αὐτές εἶναι ἔννοιες — διὰ μέσου αὐτῶν πραγμα-
τοποιεῖται ἡ ἔννοιακὴ κατάληψη»... (236) [214].

Βλ. ἀκόμη παρακάτω γιὰ τὸν Κάντ

Είναι εξίσου λάθος νά θεωρούμε τήν ιδέα σάν κάτι τό „μή
 ἔγκυρο“ — ὅπως λένε: „αὐτό εἶναι μόνο ιδέες“

«Ἄν οἱ σκέψεις μας εἶναι μόνο κάτι τό ὑπο-
 κειμενικό καί τό τυχαῖο, τότε, φυσικά, δέν ἔχουν
 καμιά ἀπώτερη ἀξία, ἀλλά σ' αὐτή τήν περί-
 πτωση δέν εἶναι κατώτερες ἀπό τίς προσωρινές
 καί τυχαῖες *πραγματικότητες*, πού ἐπίσης δέν
 ἔχουν καμιά ἀπώτερη ἀξία, ἐκτός ἀπό τήν ἀξία
 τῶν τυχαίων περιστατικῶν καί τῶν φαινομένων.
 Ἄν ὅμως, ἀντίθετα, ὑποθεθεῖ ὅτι ἡ ιδέα δέν ἔχει
 ἀξία ἀλήθειας, γιατί σέ σχέση μέ τά φαινόμενα
 εἶναι *ὑπερβατική*, ὅτι στόν αἰσθητό κόσμο δέν
 μπορεῖ νά τῆς ἔχει δοθεῖ κανένα ἀντικείμενο
 πού νά συμπίπτει μ' αὐτήν, τότε αὐτό εἶναι μιá
 ἀλλόκοτη παρεξήγηση, ἐπειδή ἐδῶ ἀρνοῦνται
 ὅτι ἡ ιδέα ἔχει ἀντικειμενική σπουδαιότητα,
 γιατί, τάχα, τῆς λείπει αὐτό ἀκριβῶς πού συνθέ-
 τει τό φαινόμενο, *τό μή ἀληθινό εἶναι* τοῦ ἀντι-
 κειμενικοῦ κόσμου» (237-238) [215].

très bien!

Σχετικά μέ τίς πρακτικές ιδέες ὁ ἴδιος ὁ
 Κάντ παραδέχεται *röbelhaft** τήν ἀναφορά
 στήν ἐμπειρία ἐνάντια στίς ιδέες. Ὁ Κάντ
 προβάλλει τίς ιδέες σάν ἓνα *Maximum*, πρὸς τό
 ὁποῖο πρέπει νά ἐπιδιώκουμε νά προσεγγίσου-
 με τήν πραγματικότητα. Καί ὁ Χέγγελ συνε-
 χίζει:

«Ἄλλά μιá καί πρόκυψε τό ἀποτέλεσμα
 ὅτι ἡ ιδέα εἶναι ἐνότητα τῆς ἐννοιας καί τῆς ἀν-
 τικειμενικότητας — ἡ ἀλήθεια — τότε τήν ιδέα
 δέν πρέπει νά τῆ βλέπουμε μόνο σάν *σκοπό*,
 πρὸς τόν ὁποῖο πρέπει νά προσεγγίζουμε, ὁ
 ὁποῖος ὅμως ὁ μόνος του παραμένει διαρκῶς ἓνα
 εἶδος *ἐπέκεινα*, ἀλλά νά τῆ θεωροῦμε ἔτσι πού
 καθετί τό πραγματικό ὑπάρχει μόνο ἐφόσον
 ἔχει μέσα του τήν ιδέα καί τήν ἐκφράζει. Τό
 ἀντικείμενο, ὁ ἀντικειμενικός καί ὁ ὑποκειμενι-

ὁ Χέγγελ
 ἐνάντια
 στό
 „Jenseits“**
 τοῦ Κάντ

* — σάν ἀπλοποιημένη. Ἡ Σύντ.

** — «ἐπέκεινα». Ἡ Σύντ.

Ἡ συμφωνία τῶν ἐννοιῶν μέ τά πράγματα δέν εἶναι ὑποκειμενική

κόσμος, ὄχι μόνο *ἀφείλουν* γενικά νά συμπίπτουν μέ τήν ἰδέα, ἀλλά αὐτοί οἱ ἴδιοι εἶναι ἡ σύμπτωση τῆς ἔννοιας καί τῆς πραγματικότητας. Ἐκείνη ἡ πραγματικότητα πού δέν ἀντιστοιχεῖ στήν ἔννοια εἶναι μόνο *φαινόμενο*, ὑποκειμενικό, τυχαῖο, αὐθαίρετο, τό ὅποιο δέν εἶναι ἀλήθεια» (238) [216].

«Αὐτή» (die Idee) «εἶναι, *πρῶτο*, ἀπλή ἀλήθεια, ταυτότητα τῆς ἔννοιας καί τῆς ἀντικειμενικότητας σάν κάτι τό γενικό (242) [219].

...«*Δεύτερο*, ἡ ἰδέα εἶναι ἡ *σχέση* τῆς ὑπάρχουσας γιά τόν ἑαυτό της ὑποκειμενικότητας τῆς ἀπλῆς ἔννοιας καί τῆς *ξεχωριστῆς* ἀπό τήν ἰδέα ἀντικειμενικότητας τῆς ἔννοιας. Ἡ πρώτη οὐσιαστικά εἶναι *ἐπιδίωξη* νά ἐκμηδενίσει αὐτό τόν ξεχωρισμό...

...«Ὅπως αὐτή ἡ σχέση ἡ ἰδέα εἶναι *προτσές*, πού ἀποβλέπει στή διαίρεση τοῦ ἑαυτοῦ της στήν ἀτομικότητα καί στήν ἀνόργανη φύση της, στήν ὑπαγωγή τῆς τελευταίας ξανά στήν ἐξουσία τοῦ ὑποκειμένου καί στήν ἐπιστροφή στήν πρώτη ἀπλή καθολικότητα. Ἡ ταυτότητα τῆς ἰδέας μέ τόν ἑαυτό της εἶναι ἐνιαία μέ τό *προτσές*. Ἡ σκέψη, πού ἀπαλλάσσει τήν πραγματικότητα ἀπό τήν ἐπίφαση τῆς ἀσκοπῆς μεταβλητότητας καί τῆς δίνει τή διαύγεια τῆς ἰδέας,

Ἡ ἰδέα (διάβαζε: ἡ γνώση τοῦ ἀνθρώπου) εἶναι σύμπτωση (συμφωνία) τῆς ἔννοιας καί τῆς ἀντικειμενικότητας („γενικό“). Αὐτό εἶναι τό *πρῶτο*.

Δεύτερο, ἡ ἰδέα εἶναι ἡ *σχέση* τῆς ὑπάρχουσας γιά τόν ἑαυτό της (= δῆθεν ἀνεξάρτητης) ὑποκειμενικότητας (= τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τή *διὰ φερετική* (ἀπ' αὐτή τήν ἰδέα) ἀντικειμενικότητα...

Ἡ ὑποκειμενικότητα εἶναι *ἐπιδίωξη* νά ἐκμηδενίσει αὐτό τόν ξεχωρισμό (τῆς ἰδέας ἀπό τό ἀντικείμενο).

Ἡ γνώση εἶναι *προτσές* κατάδυσσης (τοῦ μυαλοῦ) μέσα στήν ἀνόργανη φύση χάρις τῆς ὑπαγωγῆς της στήν ἐξουσία τοῦ ὑποκειμένου καί τῆς γενίκευσης (τῆς γνώσης τοῦ γενικοῦ στά φαινόμενα τῆς φύσης)...

Ἡ σύμπτωση τῆς σκέψης μέ τό ἀντικείμενο εἶναι *προτσές*: ἡ σκέψη (= ὁ ἀνθρώπος) δέν πρέπει νά φαντάζεται τήν ἀλήθεια μέ τή μορφή τῆς νεκρῆς ἡρεμίας, μέ τή μορφή τῆς ἀπλῆς ζωγραφιάς (εἰκόνας), τῆς ὠχρῆς (θαμπῆς), χωρίς ἐπι-

δέν πρέπει νά φαντάζεται αὐτή τήν ἀλήθεια τῆς πραγματικότητας σάν νεκρή ἡρεμία, σάν ἀπλή *εἰκόνα*, θολή, χωρίς ἐπιδίωξη καί κίνηση, σάν κάποιο δαιμόνιο, ἢ ἀριθμό, ἢ ἀφηρημένη σκέψη. Ἡ ἰδέα, χάρη στήν ἐλευθερία πού πετυχαίνει μέσα τῆς ἡένοια, περιέχει ἐπίσης μέσα τῆς *τὴν πιό δξύτατη ἀντίφαση*. Ἡ ἡρεμία τῆς βρίσκεται στή σταθερότητα καί στή βεβαιότητα μέ τίς ὁποῖες ἡ ἰδέα δημιουργεῖ αἰώνια αὐτή τήν ἀντίφαση καί αἰώνια τήν ξεπερνάει καί μέσα σ' αὐτή τήν ἀντίφαση συνταυτίζεται μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό τῆς...

NB

δίωξη, χωρίς κίνηση, σάν κάποιο δαιμόνιο, σάν ἀριθμό, σάν ἀφηρημένη σκέψη.

Ἡ ἰδέα ἔχει μέσα τῆς καί τήν ἰσχυρότατη ἀντίφαση, ἡ ἡρεμία (γιά τή νόηση τοῦ ἀνθρώπου) βρίσκεται στή σταθερότητα καί τή βεβαιότητα, μέ τήν ὁποία ὁ ἀνθρώπος δημιουργεῖ αἰώνια (αὐτή τήν ἀντίφαση τῆς σκέψης μέ τό ἀντικείμενο) καί αἰώνια τήν ξεπερνάει...

Ἡ γνώση εἶναι ἡ αἰώνια, ἡ ἀπειρη προσέγγιση τῆς νόησης πρὸς τό ἀντικείμενο. Τήν *ἀντανάκλαση* τῆς φύσης στή σκέψη τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νά τήν ἐννοοῦμε ὄχι „νεκρά“, ὄχι „ἀφηρημένα“, ὄχι *χωρίς κίνηση*, ὄχι *χωρίς ἀντιφάσεις*, ἀλλά μέσα στό αἰώνιο *προτσές* τῆς κίνησης, τῆς ἐμφάνισης τῶν ἀντιφάσεων καί τῆς λύσης τους.

NB

«Ἡ ἰδέα εἶναι... ἰδέα τῆς ἀλήθειας καί τοῦ ἀγαθοῦ, σάν γνώσης καί βούλησης... Τό προτσές αὐτῆς τῆς πεπερασμένης γνώσης καί (NB) τῆς *δράσης* (NB) μεταβάλλει ἀρχικά τήν ἀφηρημένη καθολικότητα σέ ἀκεραιότητα καί ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ γεγονότος αὐτή ἡ ἀκεραιότητα γίνεται μιά *ὀλοκληρωμένη ἀντικειμενικότητα*» (243) [220].

Ἡ ἰδέα εἶναι *γνώση* καί ἐπιδίωξη (θέληση) τοῦ [ἀνθρώπου]... Τό προτσές (τῆς παροδικῆς, τῆς πεπερασμένης, τῆς περιορισμένης) γνώσης καί *δράσης* μεταβάλλει τίς ἀφηρημένες ἔννοιες σέ *ὀλοκληρωμένη ἀντικειμενικότητα*.

ΤΟ ΙΔΙΟ ΣΤΗΝ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ (ΤΟΜΟΣ VI).

Ἐγκυκλοπαίδεια § 213 (σελ. 385* [I, 321**]):

... «Ἡ ἰδέα εἶναι ἡ ἀλήθεια. Γιατί ἡ ἀλήθεια συνίσταται στήν ἀντιστοιχία τῆς ἀντικειμενικότητας μέ τήν ἔννοια... Ἄλλά καί καθετί τό πραγματικό, ἐφόσον αὐτό εἶναι κάτι τό ἀληθινό, εἶναι ἰδέα. Τό ἐνικό εἶναι ἀποτελεῖ μόνο μιά κάποια πλευρά τῆς ἰδέας. Γι' αὐτό ἡ ἰδέα ἔχει ἀκόμη ἀνάγκη καί ἀπό ἄλλες πραγματικότητες, πού παρουσιάζονται κατά τόν ἴδιο τρόπο σάν ἀπομονωμένες καί ὅπως φαίνεται σάν ἀνεξάρτητες ὑπάρξεις. Μόνο στό σύνολό τους καί στό *συσχετισμό* ἀναμεταξύ τους πραγματοποιεῖται ἡ ἔννοια. Τό ἐνικό, παρμένο αὐτό καθεαυτό, δέν ἀντιστοιχεῖ στήν ἔννοιά του. Αὐτός ὁ περιορισμός τοῦ ὑπαρκτοῦ του εἶναι ἀποτελεῖ τό τέρμα του καί ὁδηγεῖ στήν καταστροφή του»...

Τό ξεχωριστό εἶναι (ἀντικείμενο, φαινόμενο etc.) εἶναι (μόνο) ἡ μιά πλευρά τῆς ἰδέας (ἀλήθειας). Ἡ ἀλήθεια ἔχει ἀνάγκη ἀκόμη καί ἀπό ἄλλες πλευρές τῆς *πραγματικότητας*, οἱ ὁποῖες ἐπίσης φαίνονται μόνο σάν ἀνεξάρτητες καί ξεχωριστές (besonders für sich bestehende ***). *Μόνο στό σύνολό τους* (zusammen) καί στή *σχέση* τους (Beziehung) πραγματοποιεῖται ἡ ἀλήθεια.

Ἄλλοτε μέ μεγαλοφυΐα τή διαλεκτική τῶν πραγμάτων (τῶν φαινομένων, τοῦ κόσμου, τῆς φύσης) στή διαλεκτική τῶν ἐννοιῶν #

Τό σύνολο ὄλων τῶν πλευρῶν τοῦ φαινομένου, τῆς πραγματικότητας, καί ὁ (ἄλληλο) *συσχετισμός* τους, νά ἀπό τί δημιουργεῖται ἡ ἀλήθεια. Οἱ σχέσεις (= περάσματα = ἀντιφάσεις) τῶν ἐννοιῶν = τό βασικό περιεχόμενο τῆς λογικῆς καί *συνάμα* αὐτές οἱ ἐννοιες (καί οἱ σχέσεις τους, τά περάσματα, οἱ ἀντιφάσεις τους) παρουσιάζονται σάν ἀντανακλάσεις τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου. Ἡ διαλεκτική τῶν *πραγμάτων* δημιουργεῖ τή διαλεκτική τῶν *ιδεῶν*, καί ὄχι τό ἀντίθετο.

* Hegel. Werke, Bd. VI, Berlin, 1840. Ἡ Σύντ.

** Χέγγελ. Ἄπαντα, τόμ. I, Μόσχα-Λένινγκραντ, ρωσ. ἔκδ. 1929. Ἡ Σύντ.

*** — πού ὑπάρχουν εἰδικά γιά τόν ἑαυτό τους. Ἡ Σύντ.

<p># Αυτός ο άφορισμός θά πρέπει νά έκφρα- σται έκλαικευτικότερα, χωρίς τή λέξη διαλε- κτική: περίπου ως εξής: 'Ο Χέγγελ μάντεψε μέ μεγαλοφουία μέσα στην άλλαγή, στην άλ- ληλεξάρτηση <i>δ λ ω ν</i> των έννοιων, στην <i>ταυτότητα των αντίθεσών τους</i>, στα περάσματα της μιάς έννοιας στην άλλη, στην αιώνια άλλαγή, στην κίνηση των έννοιων ΤΗΝ ΤΕΤΙΑ ΑΚΡΙΒΩΣ ΣΧΕΣΗ ΤΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ, ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ.</p>	<p>άκριβώς μ ά ν τ ε ψ ε, καί τίποτε περισσότερο</p>
--	--

<p>σέ τί συ- νίσταται ή διαλε- κτική;</p>	<p>= - - - - - άλληλεξάρτηση των έννοιων » <i>δ λ ω ν</i> » χωρίς εξαίρεση περάσματα των έννοιων από τή μιά στην άλλη περάσματα <i>δλων</i> των έννοιων χωρίς εξαίρεση.</p>	<p>- - - = NB Κάθε έννοια βρι- σκεται σέ όρισμέ- νη <i>σ χ έ σ η</i>, σέ όρισμένη άλλη- λουχία μέ <i>δ λ ε ς</i> τίς υπόλοιπες</p>
	<p>Σχετικότητα της αντίθεσης, ανάμεσα στίς έν- νοιες... ταυτότητα των αντίθεσεων ανάμεσα στίς έν- νοιες.</p>	

«' Αρχικά μέ τή λέξη αλήθεια έννοείται αυτό, πού εγώ ξέρω, πώς κάτι *υπάρχει*. Αυτό, ώστόσο, είναι αλήθεια — μόνο σέ σχέση μέ τή συνείδηση, ή τυπική αλήθεια — μόνο όρθότητα (§ 213, σελ. 386 [322]). ' Η αλήθεια όμως μέ τή βαθύτερη έννοια βρίσκεται στό ότι ή αντικειμενικότητα είναι ταυτόσημη μέ τήν έννοια»...

«' Ο κακός άνθρωπος είναι αναληθής άνθρωπος, δηλαδή, άνθρωπος, ό όποιος δέν συμπεριφέρεται σύμφωνα μέ τήν έννοιά του, ή μέ τόν προορισμό του. ' Ωστόσο δέν μπορεί νά υπάρξει τίποτε πού νά είναι έντελώς στερημένο από τήν ταυτότητα της έννοιας καί της πραγματικότητας. Μάλιστα τό κακό καί τό αναληθές *υπάρχει* μόνο εφόσον ή πραγματικότητά του κατά κάποιο τρόπο καί κατά κάποιο βαθμό αντιστοιχεί στην έννοιά του»...

...«' Ο,τι αξίζει νά φέρει τό όνομα της φιλοσοφίας τοποθετούσε πάντα στή βάση της διδασκαλίας του τή συνείδηση της άπόλυτης ένότητας εκείνου, τό *όποιο αναγνωρίζεται από τή διά- νοια μόνο στή διαιρετότητά του*»...

Ἡ διαφορά
τοῦ εἶναι ἀπὸ
τὴν οὐσία, τῆς
ἔννοιᾳ ἀπὸ τὴν
ἀντικειμενι-
κότητα εἶναι
σχετική

«Οἱ βαθμίδες τοῦ εἶναι καὶ τῆς οὐσίας
πού ἐξετάστηκαν ὡς τώρα, καθὼς ἐπίσης καὶ
οἱ βαθμίδες τῆς ἔννοιᾳ καὶ τῆς ἀντικειμενι-
κότητας, δὲν εἶναι σ' αὐτὴ τους τὴ διαφορά
κάτι τὸ ἀκίνητο, πού στηρίζεται στὸν ἑαυτό του,
ἀλλὰ ἀποδείχνονται διαλεκτικές καὶ ἡ ἀλή-
θεια τους βρίσκεται μόνο στὸ ὅτι αὐτές οἱ
βαθμίδες εἶναι στοιχεῖα τῆς ἰδέας» (387-388)
[322-323].

Τόμος VI, 388 [I, 323]

Στοιχεῖα τῆς γνώσης (= „τῆς ἰδέας“), τῆς φύσης ἀπὸ τὸν
ἄνθρωπο — νὰ τί εἶναι οἱ κατηγορίες τῆς λογικῆς.

Τόμ. VI, σελ. 388 [323-324] (§ 214):

«Ἡ ἰδέα μπορεῖ νὰ ἐκφραστεῖ μὲ διάφο-
ρους τρόπους. Τὴν ἰδέα μποροῦμε νὰ τὴν
ὀνομάσουμε λόγο (αὐτὴ εἶναι ἡ πραγματικὰ
φιλοσοφικὴ σημασία τῆς ἔννοιᾳ τοῦ λόγου),
σὲ συνέχεια μποροῦμε νὰ τὴν ὀνομάσουμε
ὑποκείμενο-ἀντικείμενο, ἐνότητα τοῦ ἰδε-
αοῦ καὶ τοῦ πραγματικοῦ, τοῦ πεπερασμένου
καὶ τοῦ ἀπειρου, τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος,
δυνατότητα πού ἔχει αὐτὴ καθεαυτὴ τὴ δική
τῆς πραγματικότητα, μποροῦμε νὰ τὴν ὀνο-
μάσουμε αὐτό, πού ἡ φύση του μπορεῖ νὰ γί-
νει κατανοητὴ μόνο σὰν ὑπάρχουσα κτλ. Ὅ-
λες αὐτές οἱ ἐκφράσεις εἶναι ἔγκυρες, γιατί
στὴν ἰδέα ἐμπεριέχονται ὅλες οἱ σχέσεις τῆς
διάνοιᾳ, ἐμπεριέχονται ὁμῶς στὴν ἰδέα μὲ
τὴ μορφή τῆς ἀέναης ταυτότητος καὶ ἐπι-
στροφῆς στὸν ἑαυτό τους.

(ιδέα)
ἀλήθεια
ὀλόπλευρη

Ἡ διάνοια δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ κάνει πολὺ κόπο γιὰ νὰ
δείξει ὅτι ὅλο αὐτό πού λέγεται γιὰ τὴν ἰδέα εἶναι ἐσωτερικὰ
ἀντιφατικὸ. Ὅστόσο, μποροῦμε σὲ ὅλα τὰ σημεῖα νὰ τὴν
ἀνταμείψουμε μὲ τὸ ἴδιο νόμισμα, ἢ, σωστότερα, ἡ διάνοια μέσα
στὴν ἰδέα ἔχει ἤδη ἀνταμειφθεῖ μὲ τὸ ἴδιο νόμισμα. Αὐτό τὸ
τελευταῖο εἶναι δουλιὰ τοῦ λογικοῦ, δουλιὰ πού ἐννοεῖται δὲν
εἶναι τόσο εὐκόλη ὅσο ἡ δουλιὰ τῆς διάνοιᾳ. Ἄν ἡ διάνοια
δείχνει: ὅτι ἡ ἰδέα ἀντιφάσκει ἢ ἴδια στὸν ἑαυτό της, γιατί
λογουχάρη τὸ ὑποκειμενικὸ εἶναι μόνο ὑποκειμενικὸ καὶ τὸ
ἀντικειμενικὸ εἶναι τὸ ἀντίθετό του. Ὅτι τὸ εἶναι εἶναι κάτι

έντελῶς διαφορετικό ἀπ' ὅ,τι ἡ ἔννοια καί γι' αὐτό δέν μπορεῖ νά ἐξαχθεῖ ἀπ' αὐτήν. "Ὅτι τό πεπερασμένο εἶναι ἐπίσης μόνο πεπερασμένο καί ἀποτελεῖ ἄμεση ἀντίθεση τοῦ ἀπειρου, ἐπομένως, δέν μπορεῖ νά εἶναι ταυτόσημο μέ τό τελευταῖο καί τά λοιπά σέ σχέση μέ ὄλους τοὺς ὀρισμούς — τότε ἡ λογική δείχνει, ἀντίστροφα, τό ἀντίθετο, δείχνει δηλαδή ὅτι τό ὑποκειμενικό, πού εἶναι μόνο ὑποκειμενικό, τό πεπερασμένο, πού εἶναι μόνο πεπερασμένο, τό ἀπειρο, πού πρέπει νά εἶναι μόνο ἀπειρο κτλ. δέν κατέχουν τήν ἀληθινότητα, ἀντιφάσκουν τά ἴδια στόν ἑαυτό τους καί περνοῦν στήν ἀντίθεσή τους. "Ἔτσι αὐτό τό πέρασμα καί ἡ ἐνότητα, μέσα στήν ὁποία τά ἄκρα περιέχονται σάν ἄρση, σάν κάποια ἀντίφαση ἢ σάν στοιχεῖα, ἐμφανίζονται σάν ἀλήθεια αὐτῶν τῶν ἄκρων (388) [323-324].

«Ὅταν ἡ διάνοια κριτικάρει τήν ἰδέα, πέφτει σέ διπλή παρανόηση. Πρῶτο, οἱ ἀκραῖοι ὄροι τῆς ἰδέας — σ' ὁποιαδήποτε μορφή κι' ἂν ἔχουν ἐκφραστεῖ — ἐφόσον εἶναι δοσμένοι στήν ἐνότητα τῆς ἰδέας, παίρνονται ἀπό τή διάνοια ἀκόμη μέ τήν ἔννοια ἐκείνη καί τόν ὀρισμό ἐκεῖνο, μέ τόν ὁποῖο δέν περιέχονται στή συγκεκριμένη ἐνότητά τους, ἀλλά σάν ἀφαιρέσεις πού βρίσκονται ἀκόμη ἔξω ἀπό τήν ἰδέα. Δέν εἶναι μικρότερη ἢ ἀνικανότητά της» (der Verstand*) «νά κατανοήσει τό *συσχετισμό* τους ἀκόμη καί ὅταν αὐτός ἔχει ὀλοφάνερα τεθεῖ. "Ἔτσι λ.χ. ἡ διάνοια παραλείπει ἀκόμη καί τή φύση τοῦ *συνδετικοῦ* στήν κρίση πού δείχνει ὅτι τό ἐνικό, τό ὑποκειμενο, *εἶναι ἐπίσης ἄλλο τόσο καί μὴ ἐνικό, ἀλλά καθολικό*. Δεύτερο, ἡ ἔννοια θεωρεῖ τή δική της ἀντανάκλαση, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἡ ταυτόσημη μέ τόν ἑαυτό της ἰδέα περιέχει μέσα της τήν ἄρνηση τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ της, τήν ἀντίφαση — *ἐξωτερική* ἀντανάκλαση, πού δέν μπαίνει στήν ἴδια τήν ἰδέα. Στήν πραγματικότητα, ὁμως, αὐ-

NB
τό
ἐνικό
= μέ
τό κα-
θολικό

NB:

Οἱ ἀφηρημένες ἔννοιες καί ἡ „συγκεκριμένη ἐνότητα“ τῶν ἀντιθέσεων.

Ἐξαιρετικό παράδειγμα: τό πῶς ἀπλό καί τό πῶς καθαρό, ἡ διαλεκτική τῶν ἐννοιῶν καί οἱ ὕλιστικές της ρίζες.

Διαλεκτική ὄχι στή διάνοια τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλά στήν „ἰδέα“, δηλ. στήν ἀντικειμενική πραγματικότητα

* — τῆς διάνοιας. Ἡ Σύντ.

„αιώνια ζωή“
= διαλεκτική

τό δέν είναι καμιά ειδική σοφία τῆς διάνοιας, ἀλλά ἡ ἴδια ἡ ἰδέα εἶναι ἡ διαλεκτική, πού αἰώνια διαχωρίζει καί διακρίνει τό ταυτόσημο ἀπό τό διαφορετικό, τό ὑποκειμενικό ἀπό τό ἀντικειμενικό, τό πεπερασμένο ἀπό τό ἄπειρο, τήν ψυχή ἀπό τό σῶμα — καί μόνο ἐφόσον ἡ ἰδέα εἶναι *αιώνια δημιουργία, αιώνια ζωτικότητα καί αἰώνιο πνεῦμα*... (389) [324].

ἡ ἰδέα
εἶναι...
ένα προτσές

αὐτό εἶναι
NB

VI, § 215, σελ. 390 [I, 325]:

«Ἡ ἰδέα οὐσιαστικά εἶναι ἓνα προτσές, ἐπειδή ἡ ταυτότητά της εἶναι ἀπόλυτη καί ἐλεύθερη ταυτότητα τῆς ἔννοιας μόνο ἐφόσον ἡ ταυτότητα εἶναι ἀπόλυτη ἀρνητικότητα καί γι' αὐτό τό λόγο εἶναι διαλεκτική».

Γι' αὐτό, λέει, ἡ ἔκφραση „ἐνότητα“ τῆς νόησης καί τοῦ εἶναι, τοῦ πεπερασμένου καί τοῦ ἄπειρου κτλ. εἶναι *falsch**, γιατί ἐκφράζει μιὰ «ταυτότητα πού παραμένει ἥρεμη». Δέν εἶναι σωστό ὅτι τό δῆθεν πεπερασμένο ἀπλῶς οὐδετεροποιεῖ („neutralisiert“) τό ἄπειρο καί *vice versa***. Στήν πραγματικότητα ἔχουμε ἓνα προτσές.

Ἄν ὑπολογίσουμε... κάθε δευτερόλεπτο πεθαίνουν στή γῆ πάνω ἀπό δέκα ἄνθρωποι καί ἀκόμη περισσότεροι γεννιοῦνται. „Κίνηση“ καί „στιγμή“: πιάσε την. Στήν κάθε δοσμένη στιγμή... Πιάσε αὐτή τή στιγμή. Idem στήν ἀπλή *μηχανική* ἡ κίνηση (contra στόν Τσερνόφ⁹³).

«Ἡ ἰδέα σάν προτσές περνάει στήν εξέλιξή της τρεῖς βαθμίδες. Πρώτη μορφή τῆς ἰδέας εἶναι ἡ *ζωή*... Δεύτερη μορφή... εἶναι ἡ ἰδέα σάν *γνώση*, πού ἐμφανίζεται μέ τή διπλή μορφή τῆς *θεωρητικῆς* καί τῆς *πρακτικῆς* ἰδέας. Τό προτσές τῆς γνώσης ἔχει σάν ἀποτέλεσμά του τήν ἀνασύσταση τῆς ἐμπλουτισμένης μέ τή διαφορά ἐνότητας, καί αὐτό δίνει τήν τρίτη μορφή, τή μορφή τῆς *ἀπόλυτης* ἰδέας»... (391) [326].

* — *ψεύτικη*. Ἡ Σύντ.

** — *ἀντίστροφα*. Ἡ Σύντ.

Ἡ ἰδέα εἶναι ἡ „ἀλήθεια“ (σελ. 385 [320-321], § 213). Ἡ ἰδέα, δηλ. ἡ ἀλήθεια σάν προτσές — γιατί ἡ ἀλήθεια εἶναι ἓνα προτσές — περνάει στήν ἐξέλιξή της (Entwicklung) τρεῖς βαθμίδες: 1) τή ζωή, 2) τό προτσές τῆς γνώσης, πού συμπεριλαμβάνει τήν πρακτική τοῦ ἀνθρώπου καί τήν τεχνική (βλ. πύό πάνω⁹⁴) — 3) τή βαθμίδα τῆς ἀπόλυτης ιδέας (δηλ. τῆς πλήρους ἀλήθειας). Ἡ ζωή γεννάει τόν ἐγκέφαλο. Στόν ἐγκέφαλο τοῦ ἀνθρώπου ἀντανακλάται ἡ φύση. Ὁ ἀνθρώπος, ἐλέγχοντας καί ἐφαρμόζοντας στήν πρακτική του δράση καί στήν τεχνική τήν ὀρθότητα αὐτῶν τῶν ἀντανακλάσεων, φτάνει στήν ἀντικειμενική ἀλήθεια.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ἓνα προτσές. Ἀπό τήν ὑποκειμενική ιδέα ὁ ἀνθρώπος πᾶει πρός τήν ἀντικειμενική ἀλήθεια
διὰ μέσου τῆς „πρακτικῆς“ (καί τῆς τεχνικῆς).

ΛΟΓΙΚΗ. ΤΟΜΟΣ V.

III Μέρος. Ἡ ἰδέα. I κεφάλαιο. Ἡ ζωή.

„Σύμφωνα μέ τή συνηθισμένη ἀντίληψη γιά τή λογική“ (Bd. V, σελ. 244* [VI, 221]**) τό ζήτημα γιά τή ζωή δέν ἔχει θέση στή λογική, καί ἡ „ἀλήθεια αὐτή καθ'αυτή wesentlich im Erkennen ist“***, τότε ἀναγκαζόμαστε νά μιᾶμε γιά τή γνώση — καί σέ συνδυασμό πιά μέ τή γνώση (στή σελ. 245 [222]) πρέπει νά μιᾶμε γιά τή ζωή.

Μερικές φορές πίσω ἀπό τήν ὀνομαζόμενη „καθαρή λογική“ βάζουν ἀκόμη καί τήν „ἐφαρμοσμένη“ (angewandte) λογική, ἀλλά τότε...

...«θά χρειαζόταν νά συμπεριληφθεῖ στή λογική κάθε ἐπιστήμη, γιατί κάθε ἐπιστήμη εἶναι ἐφαρμοσμένη λογική, ἐφόσον αὐτή συνίσταται στό νά ἐφαρμόζει τό ἀντικείμενό της μέ τίς μορφές τῆς σκέψης καί τῆς ἔννοιας» (244) [221].

κάθε ἐπιστήμη
εἶναι ἐφαρμο-
σμένη λογική

* Hegel. Werke, Bd. V, Berlin, 1834. Ἡ Σύντ.

** Хегел. "Аπανта, том. VI, Мόσχα, ρωσ. ἔκδ. 1939. Ἡ Σύντ.

*** — οὐσιαστικά συμπεριλαμβάνεται στή γνώση. Ἡ Σύντ.

Ἡ σκέψη νά συμπεριληφθεῖ ἡ ζωὴ στή λογική εἶναι κατανοητή — καί μεγαλοφυής — ἀπό τήν ἀποψη τοῦ *προτσές* ἀντανάκλασης τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου στή συνείδηση (πρῶτα τήν ἀτομική) τοῦ ἀνθρώπου καί τοῦ ἐλέγχου αὐτῆς τῆς συνείδησης (τῆς ἀντανάκλασης) μέ τήν πρακτική — βλέπε:

ζωή =
τό ἀτομικό
ὑποκείμενο
ξεχωρίζει
τόν ἑαυτό
του ἀπό
τό ἀντι-
κειμενικό

...«Γι' αὐτό ἡ πρωταρχική κρίση τῆς ζωῆς βρίσκεται στό ὅτι ἡ ζωὴ ξεχωρίζει τόν ἑαυτό της σάν ἀτομικό ὑποκείμενο, ἀπό τήν ἀντικειμενικότητα»...(248)[224].

Ἐγκυκλοπαίδεια* § 216: τά χωριστά μέλη τοῦ σώματος μόνο στήν ἀλληλουχία τους εἶναι αὐτό πού εἶναι. Ἕνα χέρι, κομμένο ἀπό τό σῶμα, εἶναι μόνο κατ' ὄνομα χέρι (Ἄριστοτέλης).

Ἄν ἐξετάσουμε τή σχέση τοῦ ὑποκειμένου πρὸς τό ἀντικείμενο στή λογική, τότε πρέπει νά πάρουμε ὑπόψη μας καί τίς γενικές προϋποθέσεις τοῦ εἶναι τοῦ συγκεκριμένου ὑποκειμένου (= τῆ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου) στήν ἀντικειμενική κατάσταση.

Ἐποδιαιρέσεις**:

- 1) ἡ ζωὴ «σάν ζωντανό ἄτομο» (§ A)
- 2) τό „προτσές τῆς ζωῆς“
- 3) τό „προτσές τοῦ εἶδους“ (Gattung), τῆς ἀναπαραγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου καί τό πέρασμα στή γνώση.

- (1) «Ἐποκειμενική καθολικότητα» καί „ἀδιάφορη“ „ἀντικειμενικότητα“
- (2) Ἐνότητα ὑποκειμένου καί ἀντικειμένου

* *Hegel. Werke*, Bd. VI, Berlin, 1840. *Χέγγελ*. Ἄπαντα, τόμ. I, Μόσχα-Λένινγκραντ, ρωσ. ἔκδ. 1929. Ἡ Σύντ.

** *Hegel. Werke*, Bd. V, Berlin, 1834, σελ. 248-262. *Χέγγελ*. Ἄπαντα, τόμ. VI, Μόσχα, ρωσ. ἔκδ. 1939, σελ. 224-237. Ἡ Σύντ.

...«Αυτή ή αντικειμενικότητα του ζωντανού είναι ο οργανισμός. Η αντικειμενικότητα είναι το μέσο και το όργανο του σκοπού»... (251) [227].

Ἐγκυκλοπαίδεια § 219:... «Ἡ ἀνόργανη φύση, πού κατακτιέται ἀπό τό ζωντανό ὄν, τό ἀνέχεται αὐτό γιατί αὐτή καθραυτή εἶναι τό ἴδιο πού εἶναι ή ζωή γιά τόν ἑαυτό της».

Ἐναποδογυριζόμενο = καθαρός ὕλισμός. Ἐπέροχο, βαθυστόχαστο, σωστό!! Καί ἀκόμη NB: ἀποδείχνει τήν ἀπόλυτη ὀρθότητα καί τήν εὐστοχία τῶν ὀρων «an sich» καί «für sich» *!!!

NB

Ἐστερα τό νά „ὑπαγάγουμε“ στίς λογικές κατηγορίες τήν „αἰσθησιακότητα“ (Sensibilität), τήν „ἐρεθιστικότητα“ (Irritabilität) — αὐτό, λέει εἶναι τό μερικό σέ διαστολή μέ τό γενικό!! — καί τήν „ἀναπαραγωγή“ εἶναι ἕνα ἀνιαρό παιχνίδι. Ἐεχάστηκε ή κεντρική γραμμή, τό πέρασμα τῶν φυσικῶν φαινομένων σέ ἕνα ἄλλο ἐπίπεδο.

Κτλ. «Ἐ πόνος εἶναι μιά «πραγματική ὑπαρξη» τῆς ἀντίφασης» στό ζωντανό ἄτομο.

ὁ Χέγγελ
καί τό παιχνίδι
μέ τίς „ὀργανικές ἔννοιες“

!!!

Τό κωμικό στόν Χέγγελ

Ἡ ἀκόμη: ή ἀναπαραγωγή τοῦ ἀνθρώπου... «εἶναι ή πραγματοποιημένη ταυτότητα αὐτῶν» (τῶν 2 ἀτόμων διαφορετικοῦ φύλου), «εἶναι ή ἀρνητική ἐνότητα τοῦ εἶδους, πού ἀντανακλάται στόν ἑαυτό του μέσα ἀπό τή δική του διχοτόμηση»... (261) [236].

ὁ Χέγγελ
καί τό παιχνίδι μέ τόν „ὀργανισμό“

* — καθραυτό καί γιά τόν ἑαυτό του. Ἡ Σύντ.

ΛΟΓΙΚΗ. ΤΟΜΟΣ V.

III Μέρος. Ἡ ἰδέα.

II Κεφάλαιο. Ἡ ἰδέα τῆς γνώσης
(σελ. 262-327 [237-295]).

ἡ ὑποκειμε-
νική συνεί-
δηση καὶ ἡ
κατάδυσή
τῆς στὴν
ἀντικει-
μενικότητα

...«Ἡ πραγματικότητά της» (des Begriffs*) «γενικά εἶναι μορφή τοῦ ὑπαρκτοῦ Ἐἶναι. Ὡς ὅλη ἡ ὑπόθεση βρίσκεται στὸν ὄρισμό αὐτῆς τῆς μορφῆς. Σ' αὐτὴ στηρίζεται ἡ διάκριση ἀνάμεσα σ' αὐτὸ πού εἶναι ἡ ἔννοια καθεαυτῆ, σὰν κάτι τὸ ὑποκειμενικό, καὶ σ' αὐτὸ πού αὐτὴ εἶναι σὰν κατάδυση στὴν ἀντικειμενικότητα καὶ ὕστερα στὴν ἰδέα τῆς ζωῆς» (263) [238].

μυστικισμός

...«Τὸ πνεῦμα δέν εἶναι μόνο ἀπείρως πλουσιότερο ἀπὸ τὴ φύση, ἀλλὰ καὶ... ἡ ἀπόλυτη ἐνότητα τοῦ ἀντιθέτου μέσα στὴν ἔννοια ἀποτελεῖ τὴν οὐσία τοῦ πνεύματος»... (264) [238-239].

μυστικισμός!

ὁ Χέγγελ
ἐνάντια
στὸν
Κάντ:

; δηλ. ὅτι τὸ
„Ἐγώ“ τοῦ
Κάντ εἶναι κε-
νός τύπος („αὐ-
τοεπινόηση“),
χωρὶς συγκε-
κριμένη ἀνάλυ-
ση τοῦ προτύπου
τῆς γνώσης

...Τὸ «Ἐγώ» τοῦ Κάντ εἶναι «κάποιο ὑπερβατικὸ ὑποκείμενο τῶν σκέψεων» (264) [239]. «Καὶ μάλιστα αὐτὸ τὸ Ἐγώ, κατὰ τὴν ἔκφραση τοῦ ἴδιου τοῦ Κάντ, ἔχει τὸ μειονέκτημα ὅτι πρέπει πάντοτε νὰ τὸ χρησιμοποιοῦμε, ὅταν θέλουμε νὰ κάνουμε μιὰ ὅποια-δήποτε κρίση γι' αὐτό»...

(σελ. 265 [240])

«Στὴν κριτικὴ του» (= τοῦ Κάντ) «σχετικὰ μέ αὐτοῦς τοὺς ὁρισμούς» (συγκεκριμένα:

* — τῆς ἔννοιας. Ἡ Σύντ.

NB | abstrakte einseitige Bestimmungen, „der vor-
maligen, τῆς προκαντιανῆς, Metaphysik“* γιά
τὴν „ψυχὴ“ (ὁ Κάντ) «ἀκολουθοῦσε
ἀπλῶς τὸ σκεπτικιστικὸ ὕφος τοῦ Χιούμ, δηλα-
δὴ στεκόταν σταθερὰ σ’ αὐτὸ πού εἶναι τὸ Ἐγὼ
στὴν αὐτοσυνειδήση, πετώντας ἀπ’ αὐτὸ τὸ
Ἐγὼ — μιά καὶ ἔπρεπε νὰ τὸ κατανοήσῃ στὴν
οὐσία, σάν πράγμα καθεαυτὸ — ὄλο τὸ ἐμπειρι-
κὸ στοιχεῖο, ἔτσι δὲν ἔμενε τίποτε, ἐκτός ἀπ’ αὐ-
τὸ τὸ φαινόμενο: Ἐγὼ στοχάζομαι — πού συνο-
δεύει ὄλες τίς παραστάσεις καὶ γιά τὸ ὁποῖο
ἐμεῖς δὲν ἔχουμε οὔτε τὴν παραμικρότερη ἰδέα»
(266) [240]. ###

NB:
ὁ Κάντ
καὶ ὁ
Χιούμ
σκεπτι-
κιστές

“Ὅπως φαίνεται, ὁ Χέγγελ βλέπει
ἐδῶ τὸ σκεπτικισμό στό γεγονός ὅτι ὁ
Χιούμ καὶ ὁ Κάντ δὲν βλέπουν μέσα
στά „φαινόμενα“ τὸ πράγμα καθεαυτὸ
πού ἐμφανίζεται, ἀποσποῦν τὸ φαινόμε-
νο ἀπὸ τὴν ἀντικειμενικὴ ἀλήθεια, ἀμ-
φιβάλλουν γιά τὴν ἀντικειμενικότητα
τῆς γνώσης, alles Empirische ἀποσποῦν,
weglassen, ἀπὸ τὸ Ding an sich... ** Καὶ
ὁ Χέγγελ συνεχίζει:

Σέ τί βλέπει
ὁ Χέγγελ τὸ σκε-
πτικισμό τοῦ
Χιούμ καὶ
τοῦ Κάντ;

...« Ἀσφαλῶς, πρέπει νὰ συμφωνήσου-
με μέ τὸ γεγονός ὅτι δὲν ἔχουμε οὔτε τὴν πα-
ραμικρότερη ἰδέα οὔτε γιά τὸ Ἐγὼ, οὔτε γιά
ὄ,τιδήποτε ἄλλο, οὔτε ἀκόμη καὶ γιά τὴν ἴδια
τὴν ἔννοια, ἕως ὅτου δὲν κατανοοῦμε τὴν ἔν-
νοια, ἀλλὰ σταματᾶμε στὴν ἀπλή, ἀκίνητη
παράσταση καὶ ὀνομασία» (266) [240].

Εἶναι ἀδύνατο
νὰ ἀντιλη-
φθοῦμε ἔξω ἀπὸ
τὸ προτσές τῆς
κατανόησης (τῆς
γνώσης, τῆς
συγκεκριμένης
μελέτης etc.)

Γιά νὰ ἀντιληφθοῦμε πρέπει νὰ ἀρχίσουμε ἐμπειρικά τὴν
κατανόηση, τὴ μελέτη, ἀπὸ τὴν ἐμπειρία νὰ ἀνεβαίνουμε
πρὸς τὸ γενικό. Γιά νὰ μάθουμε νὰ κολυμπᾶμε πρέπει νὰ
μποῦμε στό νερό.

* — στοὺς ἀφηρημένους μονόπλευρους ὁρισμούς τῆς «προηγούμενης —
προκαντιανῆς — μεταφυσικῆς». Ἡ Σύντ.

** — ὄλο τὸ ἐμπειρικὸ τὸ ἀποσποῦν ἀπὸ τὸ πράγμα καθεαυτὸ. Ἡ Σύντ.

ὁ Κάντ
περιορίζεται
στά
„φαινόμενα“

Ἡ παλιά μεταφυσική, προσπαθώντας νά γνωρίσει τήν ἀλήθεια, διαιροῦσε τά ἀντικείμενα, σύμφωνα μέ τό γνώρισμα τῆς ἀλήθειας, σέ οὐσίες καί φαινόμενα. Ἡ κριτική τοῦ Κάντ *παραιτήθηκε* ἀπό τήν ἔρευνα τῆς ἀλήθειας... « Ἄλλά τό νά σταματᾶ κανεῖς στά φαινόμενα καί σ' ἐκεῖνο πού στήν κοινή συνείδηση ἀποδείχεται ἀπλή παράσταση, σημαίνει νά ἀρνεῖται τήν ἐννοια καί τή φιλοσοφία» (269) [243-244].

§ Α:

« Ἡ ἰδέα τῆς ἀλήθειας. Ἡ ὑποκειμενική ἰδέα εἶναι κατ' ἐξοχήν *παρόρμηση*... Γι' αὐτό ἡ παρόρμηση ἔχει προσδιοριστικότητα, πού συνίσταται στό ὅτι ἡ παρόρμηση αἶρει τήν ὑποκειμενικότητά της, μετατρέπει τή δική της πραγματικότητα πού εἶναι ἀκόμη ἀφηρημένη σέ συγκεκριμένη καί τήν πληρεῖ μέ τό *περιεχόμενο* τοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος προϋποτίθεται ἀπό τήν ὑποκειμενικότητά της... Ἐπειδή ἡ γνώση εἶναι ἡ ἰδέα σάν σκοπός ἢ σάν ὑποκειμενική ἰδέα, γι' αὐτό ἡ ἄρνηση τοῦ ὑποτιθέμενου κόσμου σάν πραγματικοῦ καθεαυτοῦ εἶναι ἡ *πρώτη ἄρνηση*... (274-275) [248-249].

δηλαδή, ἡ πρώτη *βαθμίδα*, τό στοιχεῖο, ἡ ἀρχή, ἡ πρώτη προσέγγιση τῆς γνώσης εἶναι τό πεπερασμένο της (Endlichkeit) καί ἡ ὑποκειμενικότητά της, ἡ ἄρνηση τοῦ κόσμου-καθεαυτοῦ — ὁ σκοπός τῆς γνώσης στήν ἀρχή εἶναι ὑποκειμενικός...

ὁ Χέγκελ
ἐνάντια
στόν
Κάντ:

« Τόν τελευταῖο καιρό μέ ἕναν περίεργο τρόπο» (ὁ Κάντ φανερά) « αὐτή ἡ πλευρά τοῦ πεπερασμένου ἔχει ἐδραιωθεῖ καί ἔχει ἀναγνωριστεῖ σάν *ἀπόλυτη* σχέση τῆς γνώσης, σάμπως τό πεπερασμένο καθεαυτό θά ἔπρεπε νά εἶναι καί τό ἀπόλυτο! Ἀπό αὐτή τήν ἄποψη ἀποδίδεται στό ἀντικείμενο μιά κάποια μυστηριώδης ιδιότητα νά εἶναι *πράγμα καθεαυτό ἐξω ἀπό τά ὅρια* τῆς γνώσης, καί αὐτό τό πράγμα, ἀλλά μαζί μ' αὐτό καί ἡ ἀλήθεια, θεωρεῖται γιά τή γνώση σάν κάτι τό ἀπολύτως *ἐπέκεινα*. Οἱ ὀρισμοί τῆς σκέψης γενικά, οἱ κατηγορίες

ὁ Κάντ
ἀνήγαγε
σέ ἀπό-
λυτο
μ ι ἄ
πλευρά

τό πράγμα
καθεαυτό
τοῦ Κάντ
εἶναι
ἀπόλυτο
„Jenseits“ *

* — «ἐπέκεινα». Ἡ Σύντ.

καί οί όρισμοί τής άντανάκλασης, τό ίδιο όπως καί ή τυπική έννοια καί τά στοιχεΐα της, άποκτοϋν μέσα σ'αυτή τήν άντίληψη τή σημασία όχι τέτιων όρισμών πού είναι τελικοί αυτοί καθεαυτοί, αλλά τελικών μέ τήν έννοια ότι αυτοί οί όρισμοί είναι κάτι τό ύποκειμενικό σέ σύγκριση μέ τήν κενή ιδιότητα πού αναφέραμε νά είναι *πράγμα καθεαυτό*. 'Η παραδοχή αυτής τής μή άληθινής σχέσης τής γνώσης σάν άληθινής είναι πλάνη, πού έγινε κοινή γνώμη τόν τελευταίο καιρό» (276) [250].

ό ύποκειμενισμός του Κάντ

'Ο Κάντ, άποσπώντας τή γνώση από τό άντικείμενο, πήρε τόν πεπερασμένο, τόν παροδικό, τό σχετικό, τό συμβατικό χαρακτήρα τής ανθρώπινης γνώσης (τών κατηγοριών της, τής αιτιότητας κτλ. κτλ.) σάν ύποκειμενισμό καί όχι σάν διαλεκτική τής ιδέας (= τής ίδιας τής φύσης).

...«'Αλλά ή γνώση είναι ύποχρεωμένη μέ τήν ίδια τήν κίνησή της νά λύσει τό πεπερασμένο της κι'έτσι νά λύσει καί τήν αντίφασή της» (277) [250].

'Αλλά ή πορεία τής γνώσης τήν όδηγεΐ στην άντικειμενική άλήθεια

...«Εΐναι όμως τόσο μονόπλευρο νά φαντάζεται κανείς τήν άνάλυση μέ τέτιο τρόπο σάν νά μήν ύπάρχει στό άντικείμενο τίποτε άλλο πού νά μήν έχει *μπεϊ* μέσα σ'αυτό, όσο μονόπλευρο είναι νά ύποθέτει ότι δήθεν οί όρισμοί πού προκύπτουν άπλώς *έξάγονται* άπ'αυτόν. "Όπως είναι γνωστό, τήν πρώτη άντίληψη τήν εκφράζει ό ύποκειμενικός ιδεαλισμός, πού παραδέχεται τήν ένέργεια τής γνώσης στην άνάλυση άποκλειστικά σάν μονόπλευρη *ύπόθεση*, πίσω από τήν όποία παραμένει κρυφό τό *πράγμα καθεαυτό*.

ό Χέγγελ ένάντια στον ύποκειμενικό ιδεαλισμό καί στό „ρεαλισμό“

‘Η αντικειμενικότητα της λογικής

‘Η δεύτερη αντίληψη ανήκει στο λεγόμενο ρεαλισμό, που κατανοεί την υποκειμενική έννοια σαν κενή ταυτότητα, ή όποια δέχεται μέσα της τους όρισμούς της σκέψης *ἀπέξω*».
...«‘Αλλά αυτά τα δύο στοιχεῖα δέν πρέπει νά τά χωρίζουμε τό ἕνα ἀπό τό ἄλλο. Φυσικά, τό λογικό στήν ἀφηρημένη του μορφή, μέ τήν όποία ἐμφανίζεται στήν ἀνάλυση, εἶναι δοσμένο μόνο στή γνώση, καθώς ἐπίσης, ἀντίθετα, τό λογικό δέν εἶναι μόνο κάτι *πού ἔχει τεθεῖ*, ἀλλά καί κάτι *πού ὑπάρχει καθεαυτό*»... (280) [253-254].

Οἱ λογικές ἔννοιες εἶναι υποκειμενικές ὅσο παραμένουν „ἀφηρημένες“, στήν ἀφηρημένη τους μορφή, ταυτόχρονα ὅμως ἐκφράζουν καί τά πράγματα καθεαυτά. ‘Η φύση εἶναι καί συγκεκριμένη, καί ἀφηρημένη, καί φαινόμενο, καί οὐσία, καί στιγμή, καί σχέση. Οἱ ἀνθρώπινες ἔννοιες εἶναι υποκειμενικές στήν ἀφηρημένη τους ιδιότητα, στήν ἀπόσπασή τους, εἶναι ὅμως ἀντικειμενικές στό σύνολό τους, στό προτσές, στό ἀποτέλεσμα, στήν τάση, στήν πηγή.

Πολύ καλή ἡ § 225 τῆς ‘Εγκυκλοπαίδειας, ὅπου ἡ „γνώση“ (ἡ „θεωρητική“) καί ἡ „βούληση“, ἡ ἡ „πρακτική δράση“ ἀπεικονίζονται σάν δύο πλευρές, δύο μέθοδοι, δύο μέσα κατάργησης τῆς „μονομέρειας“ καί τῆς υποκειμενικότητας καί τῆς ἀντικειμενικότητας.

NB ||| Καί ἔπειτα οἱ 281 - 282 [254-255] πολύ σπουδαῖο γιά τό *πέρασμα* τῶν κατηγοριῶν ἀπό τή μιά στήν ἄλλη (καί ἐνάντια στόν Κάντ, σελ. 282 [255]).

Λογική, τόμ. V, σελ. 282 [VI, 255] (τέλος)*

...«‘Ο Κάντ... δανείζεται μιά ὀρισμένη ἀλληλουχία, δηλ. τίς ἴδιες τίς ἔννοιες τῶν σχέσεων καί τίς βασικές συνθετικές θέσεις,

*‘Η σημείωση τοῦ Β. Ι. Λένιν ἀπό δῶ περνάει στό τετράδιο «Hegel. Λογική III (σελ. 89-115)». ‘Η Σύντ.

από την τυπική λογική, τίς παίρνει σάν δεδομένες. Ἡ παραγωγή τους θά ἔπρεπε νά εἶναι ἀπεικόνιση τοῦ περάσματος αὐτῆς τῆς ἀπλῆς ἐνότητας τῆς αὐτοσυνείδησης σέ τέτιους ὀρισμούς καί διακρίσεις τῆς. Ὁ Κάντ, ὅμως, δέν ἔκανε τόν κόπο νά δείξει τήν ἀληθινά συνθετική προχωρητική κίνηση τῆς ἐννοίας πού παράγει μόνη τῆς τόν ἑαυτό τῆς (282) [255].

Ἁ Κάντ δέν ἔδειξε τό πέρασμα τῶν κατηγοριῶν ἀπό τή μιά στήν ἄλλη.

286-287 [259-260] — Ὁ Χέγγελ, ἐπανερχόμενος ἀκόμη μιά φορά στά ἀνώτερα μαθηματικά (ἀποκαλύπτοντας ἀνάμεσα στ' ἄλλα ὅτι γνωρίζει τή λύση πού ἔδωσε ὁ Γκάους στήν ἐξίσωση $X^m - 1 = 0^{95}$), ἀσχολεῖται γιά μιά ἀκόμη φορά μέ τό διαφορικό καί τόν ὀλοκληρωτικό λογισμό, καί λέει ὅτι

«τά μαθηματικά... δέν ἦταν ὡς τώρα σέ θέση νά δικαιώσουν μέ τίς δικές τους δυνάμεις, δηλαδή μέ μαθηματικό τρόπο, ἐκεῖνες τίς πράξεις πού στηρίζονται σ' αὐτό τό πέρασμα» (τό πέρασμα ἀπό κάποια μεγέθη σέ κάποια ἄλλα μεγέθη), «ἐπειδή τό πέρασμα αὐτό δέν εἶναι μαθηματικῆς φύσης». Ὁ Leibnitz ὅμως, στόν ὁποῖο ἀποδίδουν τήν τιμή τῆς ἀνακάλυψης τοῦ διαφορικοῦ λογισμοῦ, ἔκανε αὐτό τό πέρασμα «μέ τόν πιό ἀπαράδεκτο τρόπο πού εἶναι τόσο ἐντελῶς ξένος στήν ἐννοια, ὅσο καί μί μαθηματικός τρόπος»... (287) [259-260].

«Ἡ ἀναλυτική γνώση εἶναι ἡ πρώτη πρόταση ὅλου τοῦ συλλογισμοῦ — ἡ ἄμεση σχέση τῆς ἐννοίας πρὸς τό ἀντικείμενο. Γι' αὐτό ἡ ταυτότητα εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὀρισμός πού ἡ γνώση τόν παραδέχεται σάν δικό τῆς, καί αὐτή ἡ γνώση εἶναι ἀπλῶς ἡ σύλληψη αὐτοῦ πού ὑπάρχει. Ἡ συνθετική γνώση ἐπιδιώκει νά κατανοήσῃ αὐτό πού ὑπάρχει, δηλαδή νά ἀγκαλιάσει τήν πολυμορφία τῶν ὀρισμῶν στήν ἐνότητά τῆς. Γι' αὐτό αὐτή ἡ γνώση εἶναι ἡ δευτέρα πρόταση τοῦ συλλογισμοῦ, μέσα στήν ὁποία τό διαφορετικό αὐτό καθεαυτό φαίνεται συσχετισμένο. Συνεπῶς ὁ σκοπός αὐτῆς τῆς γνώσης εἶναι γενικά ἡ ἀναγκαιότητα» (288) [260-261].

Ἁ Οσοῦν ἀφορᾶ τή μέθοδο ὀρισμένων ἐπιστημῶν (λογουχάρη, τῆς φυσικῆς) νά παίρνουν γιά „ἐξήγηση“ διάφορες „δυνάμεις“ etc. καί νά τραβοῦν (νά τεντώνουν), νά ταιριάζουν τά γεγονότα etc., ὁ Χέγγελ κάνει τήν ἀκόλουθη ἐξυπνη παρατήρηση:

ἐξαιρετικά
σωστό καί
βαθυστόχαστο

(σύγκρ. τήν
πολιτική
οικονομία
τῆς ἀστικής
τάξης)

ἐνάντια
στόν ὑπο-
κειμενισμό
καί τή μο-
νομέρεια

δηλ. ὁ Κάντ
δέν κατάλαβε
τόν καθολο-
γικό νόμο
τῆς διαλεκτικῆς
τοῦ „πεπερα-
σμένου“;

« Ἡ λεγόμενη ἐξήγηση καί ἀπόδειξη τοῦ συγκεκριμένου ὕλικου πού εἰσάγεται στό θεωρήματα, ἀποδείχεται ἐνμέρει ταυτολογία, ἐνμέρει διαστρέβλωση τῆς ἀληθινῆς κατάστασης πραγμάτων. Καί ἡ διαστρέβλωση αὐτή χρησίμευε ἐνμέρει γιά νά καλύψει τό ρόλο τῆς γνώσης, πού διάλεγε μονόπλευρα τίς ἐμπειρίες, χάρις στόν ὁποῖο καί μόνο ἡ γνώση μποροῦσε νά παίρνει τούς ἀπλούς ὁρισμούς τῆς καί τίς βασικές θέσεις τῆς. Καί τήν ἀντίρρηση πού ἀντλεῖται ἀπό τήν ἐμπειρία, ἡ γνώση τήν αἶρει μέ τό ὅτι κατανοεῖ καί ἐρμηνεύει τήν ἐμπειρία ὄχι στή συγκεκριμένη ἀρτιότητά τῆς, ἀλλά σάν παράδειγμα, καί μάλιστα ἀπό τήν πλευρά πού εἶναι εὐνοϊκή γιά τίς ὑποθέσεις καί τίς θεωρίες. Σ' αὐτή τήν ὑποταγή τῆς συγκεκριμένης ἐμπειρίας στούς προκαθορισμένους ὁρισμούς συσκοτίζεται ἡ βάση τῆς θεωρίας καί παρουσιάζεται μόνο ἀπό τήν πλευρά πού ἐπιβεβαιώνει τή θεωρία» (315-316) [285-286].

Τήν παλιά μεταφυσική (λογουχάρη, τοῦ Wolf παράδειγμα: τό γελοῖο μεγαλόπιασμα μέ τίς κοινοτοπίες etc.⁹⁶) τήν ἀνέτρεψαν τάχα ὁ Κάντ καί ὁ Jacobi. Ὁ Κάντ ἔδειξε ὅτι οἱ „ἀσθηρές ἀποδείξεις“ ὀδηγοῦν στίς ἀντινομίες,

«ἀλλά γιά τήν ἴδια τή φύση αὐτῆς τῆς ἀπόδειξης, πού συνδέεται μέ κάποιο πεπερασμένο περιεχόμενο, αὐτός» (ὁ Kant) «δέν στοχαζόταν. Στό μεταξύ τό ἕνα πρέπει νά πέσει μαζί μέ τό ἄλλο» (317) [287].

Ἡ συνθετική γνώση δέν εἶναι ἀκόμη πλήρης, γιατί ἡ «ἐννοια» δέν γίνεται ἐνότητα τοῦ ἑαυτοῦ τῆς μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό τῆς μέσα στό ἀντικείμενό τῆς ἢ στήν πραγματικότητά τῆς... Γι' αὐτό ἡ ἰδέα μέσα σ' αὐτή τή γνώση δέν φτάνει ἀκόμη στήν ἀλήθεια ἐξαιτίας τῆς ἀσυμφωνίας τοῦ ἀντικειμένου μέ τήν ὑποκειμενική ἐννοια. — Ἡ σφαῖρα ὅμως τῆς ἀναγκαιότητας εἶναι τό ὑψηλότερο σημεῖο τοῦ εἶναι καί τῆς ἀντανάκλασης. Ἡ σφαῖρα τῆς ἀναγκαιότητας αὐτή καθεαυτή περνάει στήν ἐλευθε-

ρία τής έννοιας, ή έσωτερική ταυτότητα περνάει στην έκδή-
λωσή της, πού είναι ή έννοια σάν έννοια»...

...«'Η ιδέα, έφόσον ή έννοια γιά τόν έαυτό της είναι τώρα
αυτή καθεαυτή καθορισμένη έννοια, είναι *πρακτική* ιδέα, είναι
έπενέργεια» (319) [288-289]. Καί ή επόμενη § έχει τόν τίτλο «B: 'Η
ιδέα του άγαθού».

'Η θεωρητική γνώση πρέπει νά δώσει
τό αντικείμενο στην άναγκαιότητά του,
στις όλόπλευρες σχέσεις του, στην αντιφα-
τική του κίνηση an und für sich*. 'Αλλά ή
άνθρωπινη έννοια συλλαμβάνει „όριστικά“
αυτή τήν αντικειμενική αλήθεια τής γνώ-
σης, τήν κατανοεί καί τήν κατακτά μόνο
 όταν ή έννοια γίνεται „γιά τόν έαυτό της
Είναι“ μέ τήν έννοια τής πρακτικής. Δηλα-
δή, ή πρακτική του άνθρώπου καί τής άν-
θρωπότητας είναι ό έλεγχος, τό κριτήριο
τής αντικειμενικότητας τής γνώσης. Τέτια
νά είναι άραγε ή σκέψη του Χέγγελ; Πρέπει
νά επανέλθω σ' αυτό.

ό Χέγγελ γιά
τήν πρακτική
καί τήν αντι-
κειμενικότητα
τής γνώσης

Γιατί από τήν πρακτική, τή δράση, πέρασμα μόνο
πρός τό „άγαθό“, das Gute; Αυτό είναι περιορισμένο,
μονόπλευρο! 'Αλλά *ώφέλιμο*;

'Ασφαλώς τό ώφέλιμο επίσης μπαίνει έδω. "Η μήπως,
κατά τόν Χέγγελ, αυτό είναι επίσης das Gute;

"Όλα αυτά βρίσκονται στό κεφάλαιο «'Η ιδέα τής γνώ-
σης» (II κεφάλαιο) — στό πέρασμα στην „άπόλυτη ιδέα“
(III κεφάλαιο), — δηλ. στον Χέγγελ, χωρίς άμφιβολία, ή
πρακτική στέκεται σάν κρίκος στην άνάλυση του προτσές
τής γνώσης καί συγκεκριμένα σάν πέρασμα στην αντικει-
μενική („άπόλυτη“, κατά τόν Χέγγελ) αλήθεια. 'Ο Μάρξ,
επομένως, πλησιάζει άμεσα τόν Χέγγελ, εισάγοντας τό
κριτήριο τής πρακτικής στη θεωρία τής γνώσης: βλ. Θέσεις
γιά τόν Φόουερμαχ⁹⁷.

* — καθεαυτό καί γιά τόν έαυτό του. 'Η Σύντ.

**Ἡ πρακτική στή θεωρία
τῆς γνώσης:**

(320) [289] «Αὐτή» (der Begriff) «σάν ὑποκειμενική ἔχει ξανά τήν προϋπόθεση κάποιου ἑτέρου εἶναι, πού ὑπάρχει καθεαυτό. εἶναι ἡ ἐπιδίωξη νά εφαρμοστεῖ στή ζωή, εἶναι ὁ σκοπός πού θέλει διαμέσου τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ του νά δώσει στόν ἑαυτό του ἀντικειμενικότητα μέσα στόν ἀντικειμενικό κόσμο καί νά ἐκπληρωθεῖ. Στή θεωρητική ἰδέα ἡ ὑποκειμενική ἔννοια σάν καθολική, στερημένη αὐτή καθεαυτή ὀρισμῶν, ἀντιπαρτίθεται στόν ἀντικειμενικό κόσμο, ἀπό τόν ὁποῖο παίρνει γιά τόν ἑαυτό της ἕνα καθορισμένο περιεχόμενο καί μιὰ πλήρωση. Ἐνῶ στήν πρακτική ἰδέα αὐτή ἡ ἔννοια σάν πραγματική ἀντιπαρτίθεται στό πραγματικό. Ἡ βεβαιότητα ὅμως στόν ἑαυτό του, πού διακρίνει τό ὑποκείμενο μέσα στό καθεαυτό-καί-γιά-τόν ἑαυτό του καθορισμένο εἶναι, εἶναι βεβαιότητα στή δική του πραγματικότητα καί στή *μὴ πραγματικότητα* τοῦ κόσμου...».

.....

Alias*:

Ἡ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου ὄχι μόνο ἀντανακλᾷ τόν ἀντικειμενικό κόσμο, ἀλλά καί τόν δημιουργεῖ.

Ἡ ἔννοια (= ἄνθρωπος) σάν ὑποκειμενική προϋποθέτει ξανά τό ἕτερο εἶναι πού ὑπάρχει αὐτό καθεαυτό (= στήν ἀνεξάρτητη ἀπό τόν ἄνθρωπο φύση). Αὐτή ἡ ἔννοια (= ἄνθρωπος) εἶναι ἡ ἐπιδίωξη νά εφαρμοστεῖ στή ζωή, νά δώσει στόν ἑαυτό της διαμέσου τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ της ἀντικειμενικότητα μέσα στόν ἀντικειμενικό κόσμο καί νά πραγματοποιηθεῖ (ἐκπληρωθεῖ).

Στή θεωρητική ἰδέα (στόν τομέα τῆς θεωρίας) ἡ ὑποκειμενική ἔννοια (γνώση;) σάν γενική καί στερημένη αὐτή καθεαυτή προσδιοριστικότητας ἀντιπαρτίθεται στόν ἀντικειμενικό κόσμο, ἀπό τόν ὁποῖο ἀντλεῖ ἕνα ὀρισμένο περιεχόμενο καί μιὰ πλήρωση.

Στήν πρακτική ἰδέα (στόν τομέα τῆς πρακτικῆς) αὐτή ἡ ἔννοια σάν πραγματική (πού ἐνεργεῖ;) ἀντιπαρτίθεται στό πραγματικό.

Ἡ βεβαιότητα στόν ἑαυτό του, πού ἔχει τό ὑποκείμενο || ἔδω ξ α φ ν ι κ ά ἀ ν τ ί γ ι ά „ ἔ ν ν ο ι α “ || σ τ ό δ ι κ ό τ ο υ αὐ τ ό - κ α θ ε α υ τ ό κα ί αὐ τ ό - γ ι ά τ ό ν ἑ αὐ τ ό τ οῦ εἶ ν αι, σ άν ἕ να κ α θ ο ρ ι σ μ έ ν ο υ ὑ π ο κ εῖ μ ε ν ο, εἶ ν αι β ε β α ι ό τ η τ α σ τ ή δ ι κ ή τ ο υ π ρ α γ μ α τ ι κ ό τ η τ α καί σ τ ή μ ή π ρ α γ μ α τ ι κ ό τ η τ α τοῦ κό σ μ ο υ.

* — Ἄλλιως, μέ ἄλλα λόγια. Ἡ Σύντ.

δηλαδή, ο κόσμος δέν ικανοποιεί τόν άνθρωπο καί ο άνθρωπος μέ τή δράση του αποφασίζει νά τόν αλλάξει.

...«Αυτή ή προσδιοριστικότητα, ή όποία περιέχεται στην έννοια, είναι ίση μέ αυτή καί έμπεριέχει μέσα της τό αίτημα τής ένικης έξωτερικής πραγματικότητας, είναι τό *άγαθό*. Τό άγαθό προβάλλει μέ τήν άξία κάποιου άπόλυτου, δεδομένου ότι είναι ή άρτιότητα τής έννοιας μέσα στον έαυτό της, τό άντικειμενικό, πού ταυτόχρονα τό χαρακτηρίζει ή μορφή τής έλεύθερης ένότητας καί τής ύποκειμενικότητας. Αυτή ή ιδέα είναι *άνώτερη από τήν ιδέα τής γνώσης, πού έξετάσαμε πιο πάνω*, γιατί ή πρώτη έχει τήν άξία όχι μόνο του καθολικού, αλλά καί *άπλως του πραγματικού*»... (320-321) [290].

...«Γι' αυτό ή δραστηριότητα του σκοπού δέν στρέφεται ενάντια στον έαυτό της για νά δεχτεί μέσα της καί νά άφομοιώσει κάποιο δοσμένο όρισμό, αλλά στρέφεται περισσότερο στό νά θέσει τό δικό της όρισμό καί νά προσδώσει στον έαυτό της πραγματική ύπόσταση μέ τή μορφή τής έξωτερικής πραγματικότητας διαμέσου τής άρσης των όρισμών του έξωτερικού κόσμου»... (321) [290]...

Ή ούσία:

„Τό άγαθό“ είναι „αίτημα τής έξωτερικής πραγματικότητας“, δηλ. μέ τήν έννοια „άγαθό“ ύπονοείται ή *πρακτική* του ανθρώπου = αίτημα (1) καί τής *έξωτερικής* πραγματικότητας (2).

Ή *πρακτική* είναι *άνώτερη από τή (θεωρητική) γνώση*, γιατί έχει τήν άξία όχι μόνο τής καθολικότητας, αλλά καί τής άμεσης πραγματικότητας.

Ή „δραστηριότητα“ του σκοπού δέν στρέφεται ενάντια στον ίδιο τόν έαυτό της...

άλλά τείνει νά δώσει στον έαυτό της *πραγματική ύπόσταση μέ τή μορφή τής έξωτερικής πραγματικότητας*, διαμέσου τής κατάργησης όρισμένων (πλευρών, γνωρισμάτων, φαινομένων) του *έξωτερικού* κόσμου“...

...«Τό αγαθό πού πραγματοποιείται είναι αγαθό επειδή υπάρχει ήδη στόν υποκειμενικό σκοπό, στή δική του ιδέα. Ἡ πραγματοποίηση τοῦ δίνει κάποια ἐξωτερική ὑπαρξη»... (322) [291].

«Ἐπί τήν πλευρά τοῦ προϋποτιθέμενου σ' αὐτό *υποκειμενικοῦ κόσμου*, πού προϋπόθεσή του εἶναι ἡ υποκειμενικότητα καί τό πεπερασμένο τοῦ ἀγαθοῦ, *καί ὁ ὅποιος, σάν κάτι ἕτερο, βαδίζει τό δικό του προσωπικό δρόμο*, αὐτή ἡ ἴδια ἡ πραγματοποίηση τοῦ ἀγαθοῦ παρεμποδίζεται ἡ ἀκόμη προσκρούει πάνω στό ἀδύνατο»... + (322-323) [292].

NB	<p>Ἄλλο «ἀντικειμενικός κόσμος» „βαδίζει τό δικό του προσωπικό δρόμο“ καί ἡ πρακτική τοῦ ἀνθρώπου, ἔχοντας ἀπέναντί της αὐτό τόν ἀντικειμενικό κόσμο, συναντάει „ἐμπόδια στήν ἐκπλήρωση“ τοῦ σκοποῦ καί μάλιστα προσκρούει πάνω στό „ἀδύνατο“...</p>
NB	

+ ...«Ἐτσι τό αγαθό παραμένει σάν κάποια *υποχρέωση γιά δράση*. Τό αγαθό υπάρχει καθεαυτό καί γιά τόν ἑαυτό του, ἀλλά τό εἶναι σάν μιά τελευταία, ἀφηρημένη ἀμεσότητα παραμένει ἐπίσης σέ ἀντίθεση μέ τό αγαθό καθορισμένο σάν ἕνα κάποιο μή-εἶναι»... ++

<p>Τό αγαθό, τό καλό, οἱ ἀγαθές ἐπιδιώξεις παραμένουν ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΗ ΥΠΟΧΡΕΩΣΗ ΓΙΑ ΔΡΑΣΗ...</p>
--

<p>Δύο κόσμοι: ὁ υποκειμενικός καί ὁ ἀντικειμενικός</p>	<p>++ ...«Ἡ ιδέα τοῦ τέλειου ἀγαθοῦ εἶναι, σ' ἀλήθεια, κάποιο ἀπόλυτο ἀξίωμα, ἀλλά ὄχι κάτι περισσότερο ἀπό ἀξίωμα, δηλαδή ἀπόλυτο, φορτωμένο <i>μέ τήν προσδιοριστικότητα τῆς υποκειμενικότητας</i>. Ἐδῶ υπάρχουν ἀκόμη <i>δύο ἀντίθετοι κόσμοι</i>, τό βασίλειο τῆς <i>υποκειμενικότητας</i> στούς <i>καθαρούς</i> χώρους τῆς <i>διανοῦς</i> σκέψης καί τό βασίλειο <i>τῆς ἀντικειμενικότητας</i> στό στοιχεῖο κάποιας ἐξωτερικῆς <i>ποικιλόμορφης πραγματικότητας</i>, πού εἶναι ἀνεξερεύνητο βασίλειο τοῦ σκότους. Ἡ πλήρης ἀνάπτυξη τῆς ἄλυτης ἀντίφασης πού δημιουργεῖται ἀπό τόν ἀπόλυτο σκοπό πού δείξαμε, στόν ὅποιο ἀντιπαρατίθεται τό ἀνυπέβλητο</p>
---	---

έμπόδιο αυτής της πραγματικότητας, έχει εξεταστεί λεπτομερειακά στη „Φαινομενολογία του πνεύματος“, σελ. 453 και επόμενα ... (323) [292].

Ἐμπαιγμός τῶν καθαρῶν „χώρων τῆς διαυγοῦς σκέψης“ στό βασιλείο τῆς ὑποκειμενικότητας, στό ὁποῖο ἀντιπαρτίθεται τό „σκότος“ τῆς „ἀντικειμενικῆς“, „ποικιλόμορφης“ πραγματικότητας.

NB

...«Στήν τελευταία» (= der theoretischen Idee ἀντίθετα ἀπό der praktischen Idee *) ...«ἡ γνώση γνωρίζει τόν ἑαυτό της μόνο σάν ἀντίληψη, σάν μιά αὐτή καθεαυτή ἀπροσδιόριστη ταυτότητα τῆς ἔννοιας μέ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της. Ἡ πλήρωση, δηλαδή ἡ καθεαυτή καί γιά τόν ἑαυτό της καθορισμένη ἀντικειμενικότητα, εἶναι γιά τή θεωρητική ἰδέα κάτι τό δεδομένο, καί ἀληθινό-Εἶναι ἀναγνωρίζεται ἡ ὑπαρκτή πραγματικότητα ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ὑποκειμενική ὑπόθεση. Γιά τήν πρακτική ἰδέα, ἀντίθετα, αὐτή ἡ πραγματικότητα, πού ταυτόχρονα ἀντιπαρτίθεται στήν ἰδέα σάν ἀξεπέραστο ὄριο, ἔχει τή σημασία κάποιου πράγματος πού εἶναι αὐτό καθεαυτό μηδαμινό καί πού εἶναι ὑποχρεωμένο νά πάρει τόν δικό του ἀληθινό ὄρισμό καί τή μοναδική του ἀξία διαμέσου τοῦ σκοποῦ τοῦ ἀγαθοῦ. Γι' αὐτό ἡ ἴδια ἡ βούληση ἀντιπαρτίθεται στήν ἐπίτευξη τοῦ σκοποῦ της, ἐφόσον ξεχωρίζει τόν ἑαυτό της ἀπό τή γνώση καί ἐφόσον ἡ ἐξωτερική πραγματικότητα δέν διατηρεῖ γιά τή βούληση τή μορφή τοῦ ἀληθινοῦ-Εἶναι. Γι' αὐτό ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ μπορεῖ νά βρεῖ τή συμπλήρωσή της μόνο στήν ἰδέα τῆς ἀλήθειας» (323-324) [292-293].

Ἡ γνώση... βρίσκει ἀπέναντί της τό ἀληθινό Εἶναι σάν ὑπαρκτή πραγματικότητα ἀνεξάρτητα ἀπό τίς ὑποκειμενικές γνώμες (Setzen **). (Αὐτό εἶναι καθαρός ὕλισμός!) Ἡ βούληση τοῦ ἀνθρώπου, ἡ πράξη του, ἡ ἴδια μπαίνει ἐμπόδιο στήν ἐπίτευξη τοῦ σκοποῦ της... ἐφόσον ξεχωρίζει τόν ἑαυτό της ἀπό τή γνώση καί δέν

Nota bene

* — τή θεωρητική ἰδέα ἀντίθετα ἀπό τήν πρακτική ἰδέα. Ἡ Σύντ.
** — ὑποθέσεις. Ἡ Σύντ.

ἀναγνωρίζει τήν ἐξωτερική πραγματικότητα σάν ἀληθινό Εἶναι (σάν ἀντικειμενική ἀλήθεια). Εἶναι ἀναγκαία ἡ συνένωση τῆς γνώσης καί τῆς πράξης.

Καί ἀμέσως ὕστερα ἀπ' αὐτό:

...« Ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ ὅμως πραγματοποιεῖ αὐτό τό πέρασμα διαμέσου τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ τῆς » (πέρασμα τῆς ἰδέας τῆς ἀλήθειας στήν ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ, τῆς θεωρίας στήν πράξη καί vice versa *). « Στό συμπέρασμα τῆς ἐπενέργειας πρώτη πρόταση εἶναι ὁ ἄμεσος συσχετισμός τοῦ ἀγαθοῦ σκοποῦ μ' ἐκείνη τήν πραγματικότητα, πού τήν κατακτᾷ αὐτός ὁ σκοπός καί πού στή δεύτερη πρόταση τή στρέφει ἐνάντια στήν ἐξωτερική πραγματικότητα, σάν ἐξωτερικό μέσο » (324) [293].

Τό „σμπέρασμα τῆς ἐπενέργειας“... Γιά τόν Χέγκελ ἡ ἐπενέργεια, ἡ πράξη εἶναι λογικό „σμπέρασμα“, λογικό σχῆμα. Καί αὐτό εἶναι ἀλήθεια! Φυσικά, ὄχι μέ τήν ἔννοια ὅτι τό λογικό σχῆμα ἔχει σάν ἕτερο Εἶναι τοῦ τήν πράξη τοῦ ἀνθρώπου (= ἀπόλυτος ἰδεαλισμός), ἀλλά vice versa: ἡ πράξη τοῦ ἀνθρώπου, ἐπαναλαμβανόμενη δισεκατομμύρια φορές, ἐδραιώνεται στή συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου μέ τά λογικά σχήματα. Αὐτά τά σχήματα ἔχουν μιά σταθερότητα προκατάληψης καί χαρακτήρα ἀξιωματῶν ἀκριβῶς (καί μόνο) χάρις σ' αὐτή τή δισεκατομμυριοστή ἐπανάληψη.

NB 1η πρόταση (μειζων): ὁ ἀγαθός σκοπός (ὑποκειμενικός σκοπός) versus πραγματικότητα („ἐξωτερική πραγματικότητα“)

NB 2η πρόταση (ἐλάσσων): τό ἐξωτερικό μέσο (ἐργαλεῖο-ὄργανο), (ἀντικειμενικό)

3η πρόταση, δηλ. συμπέρασμα: σύμπτωση τοῦ ὑποκειμενικοῦ καί τοῦ ἀντικειμενικοῦ, ἔλεγχος τῶν ὑποκειμενικῶν ἰδεῶν, κριτήριο τῆς ἀντικειμενικῆς ἀλήθειας.

...« Ἡ ἐκπλήρωση τοῦ ἀγαθοῦ, παρά τήν πραγματικότητα πού τοῦ ἀντιπαράτιθεται καί πού σέ σχέση μ' αὐτό εἶναι ἄλλη,

* — ἀντίθετο. Ἡ Σύντ.

είναι εκείνη ή έμμεσότητα πού ούσιαστικά είναι απαραίτητη για τόν άμεσο σχηματισμό και τήν πραγματική εκπλήρωση του αγαθού»...

...«'Αλλά, αν ο σκοπός του αγαθού παρόλα αυτά δέν θά είχε εκπληρωθεί μ' αυτό» (μέ τή δράση), «τότε αυτό θά ήταν επιστροφή τής έννοιας σ' εκείνη τήν άποψη πού είχε ή έννοια πριν τή δράση της — στήν άποψη μέ τήν όποία ή πραγματικότητα προσδιορίστηκε σάν μηδαμινή και παρόλα αυτά προϋποτέθηκε σάν πραγματική. Αυτή ή επιστροφή γίνεται πρόοδος μέσα στο άλόγιστο άπειρο και έχει τήν αίτια της μόνο στο γεγονός ότι κατά τήν άρση τής άφηρημένης πραγματικότητας πού δείξαμε, αυτή ή άρση ξεχνιέται επίσης άμεσα, είτε παραμελείται τό γεγονός ότι αυτή ή πραγματικότητα, αντίθετα, είχε ήδη προϋποτεθεί σάν αυτή καθεαυτή μηδαμινή, μή αντικειμενική πραγματικότητα» (325) [294].

‘Η μή εκπλήρωση τών σκοπών (τής ανθρώπινης δράσης) έχει σάν αίτια της (Grund) τό γεγονός ότι ή πραγματικότητα παίρνεται σάν κάτι τό άνύπαρκτο (nichtig), ότι δέν άναγνωρίζεται ή αντικειμενική ύπαρξη της (τής πραγματικότητας).

NB

«Και επειδή διαμέσου τής δράσης τής αντικειμενικής έννοιας ή έξωτερική πραγματικότητα αλλάζει και έτσι αίρεται ό όρισμός της, γι' αυτόν άκριβώς τό λόγο ή έξωτερική πραγματικότητα χάνει τό χαρακτήρα τής αποκλειστικά και μόνο φαινομενικής πραγματικότητας, τής έξωτερικής προσδιοριστικότητας και μηδαμινότητας κι' έτσι *έδραιώνεται* σάν πραγματική καθεαυτή και για τόν έαυτό της»... +

NB

‘Η δράση του ανθρώπου πού σχημάτισε μία αντικειμενική εικόνα του κόσμου *ά λ ά ζ ε ι* τήν έξωτερική πραγματικότητα, καταργεί τήν προσδιοριστικότητά της (= αλλάζει αυτές ή εκείνες τίς πλευρές, τίς ιδιότητές της) και κατ' αυτό τόν τρόπο τής άφαιρεί τά χαρακτηριστικά τής φαινομενικότητας, τής έξωτερικότητας και τής μηδαμινότητας, τήν κάνει αυτή-καθεαυτή και αυτή-για-τόν έαυτό της πραγματική (= αντικειμενικά άληθινή).

NB

+ ...«Μ'αυτό γενικά αΐρεται ή προϋπόθεση πού δείξαμε, δηλαδή ό όρισμός του άγαθοϋ σαν κάποιου σκοπού, πού είναι *μόνο υποκειμενικός* και περιορισμένος στό περιεχόμενό του, ή αναγκαιότητα άκόμη νά τον πραγματοποιήσουμε μέσω της υποκειμενικής δράσης και αυτή ή ίδια ή δράση. *Τό άποτέλεσμα* είναι ότι ή έμμεσότητα αΐρει μονάχη τον έαυτό της. Τό άποτέλεσμα είναι μιá άμεσότητα, πού δέν είναι άποκατάσταση της προϋπόθεσης, αλλά, αντίθετα, άρση της. Έτσι ή ιδέα της καθεαυτής και για τον έαυτό της προσδιορισμένης έννοιας έχει μπει ήδη όχι μόνο *στό υποκείμενο πού ένεργεί*, αλλά επίσης και σαν μιá άμεση πραγματικότητα, και, αντίθετα, ή τελευταία όμως αυτή ύπάρχει *στή γνώση*, έχει μπει έτσι ώστε νά είναι μιá *άληθινά αντικειμενική πραγματικότητα*» (326) [295].

Τό άποτέλεσμα της δράσης είναι ό έλεγχος της υποκειμενικής γνώσης και τό κριτήριο της ΑΛΗΘΙΝΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ.

...«Έτσι, σ' αυτό τό άποτέλεσμα ή γνώση έχει άποκατασταθεϊ *και συνενωθεϊ μέ τήν πρακτική ιδέα* και ή πραγματικότητα πού βρήκαμε από πρίν έχει καθοριστεί ταυτόχρονα σαν πραγματοποιημένος άπόλυτος σκοπός. Όχι όμως έτσι, όπως στή γνώση πού έρευνά, δηλαδή μόνο σαν αντικειμενικός κόσμος πού έχει στερηθεϊ της υποκειμενικότητας της έννοιας, αλλά σαν τέτιος αντικειμενικός κόσμος πού ή έσωτερική του αίτια και ή πραγματική του ύπαρξη είναι ή έννοια. Αυτή είναι ή άπόλυτη ιδέα» (327) [295]. ((Τέλος του κεφαλαίου II. Πέρασμα στό κεφάλαιο III: «'Η άπόλυτη ιδέα»..))

III κεφάλαιο: «'Η άπόλυτη ιδέα».

...«Όπως άποδείχτηκε, άπόλυτη ιδέα είναι ή ταυτότητα της θεωρητικής και της πρακτικής ιδέας, πού ή καθεμιά τους για τον έαυτό της είναι άκόμη μονομερής»... (327) [296].

Ένότητα της θεωρητικής ιδέας (της γνώσης) και της *πρακτικής*—αυτό είναι NB—και αυτή ή ένότητα *άκριβώς στή θεωρία της γνώσης*, γιατί στό σύστημα δημιουργείται ή „άπόλυτη ιδέα“ (και ιδέα = „das objektive Wahre“*) [τόμος V, 236] [VI, 214].

* — «τό αντικειμενικά άληθινό». 'Η Σύντ.

Τώρα πλέον απομένει να εξετάσουμε όχι το Inhalt*, αλλά... την «καθολικότητα της μορφής του — δηλ. τή μέθοδο» (329) [298].

«Στή γνώση που έρευνᾶ ἡ μέθοδος εἶναι ἐπίσης ὄργανο, ἕνα μέσο που βρίσκεται στήν ὑποκειμενική πλευρά, διαμέσου τοῦ ὁποῖου αὐτή ἡ πλευρά ἔρχεται σέ σχέση μέ τό ἀντικείμενο... Ἐπίσης, στήν ἀληθινή γνώση ἡ μέθοδος εἶναι ὄχι μόνο ἕνα πλήθος γνωστῶν ὁρισμῶν, ἀλλά καί μιᾶ καθεαυτή καί γιά τόν ἑαυτό της προσδιοριστικότητα τῆς ἔννοιας, που μόνο γι' αὐτό εἶναι μέσος ὄρος» (μέσος ὄρος στό λογικό συλλογιστικό σχῆμα) «γιατί ἔχει ἐπίσης τή σημασία τοῦ ἀντικειμενικοῦ»... (331) [299-300].

...«Ἐπίσης, ἡ ἀπόλυτη μέθοδος» (δηλ. ἡ μέθοδος γνώσης τῆς ἀντικειμενικῆς ἀλήθειας) «δέν ἐκδηλώνεται σάν ἐξωτερική ἀντανάκλαση, ἀλλά παίρνει τό σαφῶς καθορισμένο χαρακτήρα ἀπ' αὐτό τό ἴδιο τό ἀντικείμενό της, ἐφόσον αὐτή ἡ μέθοδος ἡ ἴδια εἶναι ἡ ἐνυπαρξιακή ἀρχή καί ἡ ψυχή τοῦ ἀντικειμένου. Αὐτό εἶναι ἐκεῖνο που ὁ Πλάτων ζητοῦσε ἀπό τή γνώση, — νά θεωρεῖ τά πράγματα αὐτά καθεαυτά, ἐνμέρει στήν καθολικότητά τους, ἐνμέρει ὁμῶς νά μήν ἐκτρέπεται ἀπ' αὐτά καί νά μήν πιάνεται ἀπό δευτερεύοντα περιστατικά, παραδείγματα καί συγκρίσεις, ἀλλά νά ἔχει μόνο αὐτά τά πράγματα μπροστά της καί νά κάνει κατανοητό αὐτό που ἐνυπάρχει μέσα σέ αὐτά τά πράγματα»... (335-336) [303].

Αὐτή ἡ μέθοδος τῆς «ἀπόλυτης γνώσης» εἶναι ἀναλυτική, ...«ἀλλά εἶναι ἐπίσης καί συνθετική»... (336) [303-304].

„Dieses so sehr synthetische als analytische Moment des Urteils, wodurch das anfängliche Allgemeine aus ihm selbst als das Andere seiner sich bestimmt, ist das dialektische zu nennen“... (336) [304] (+ βλ. τήν ἐπόμενη σελ.)**.

Ἐνας ἀπό τούς ὁρισμούς τῆς διαλεκτικῆς

„Αὐτό τό τόσο συνθετικό, ὅσο καί ἀναλυτικό στοιχεῖο κρίσης, ἐξαιτίας τοῦ ὁποῖου (στοιχείου) ἡ ἀρχική γενικότητα [γενική ἔννοια] ἀφ' ἑαυτοῦ της καθορίζεται σάν ἕτερο σέ σχέση μέ τόν ἑαυτό της, πρέπει νά ὀνομαστῆ διαλεκτική“.

Ἐνας ὁρισμός ὄχι ἀπό τούς σαφεῖς!!

* — τό περιεχόμενο. Ἡ Σύντ.

** Στό χειρόγραφο ἀπό τήν παρένθεση ἀρχίζει βέλος που δείχνει τήν παράγραφο «Διαλεκτική εἶναι...», ἡ ὁποία βρίσκεται στό ἐπόμενο φύλλο τοῦ χειρογράφου (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 204). Ἡ Σύντ.

1) Ὁρισμός τῆς ἔννοιαι ἀφ'αυτοῦ τῆς τὸ ἴδιο τὸ πρᾶγμα πρέπει νὰ ἐξετάζεται στίς σχέσεις του καὶ στήν ἐξέλιξή του].

2) Ἀντιφατικότητα στό ἴδιο τὸ πρᾶγμα (das Andere seiner*), ἀντιφατικές δυνάμεις καὶ τάσεις σέ κάθε φαινόμενο.

3) Συνένωση τῆς ἀνάλυσης καὶ τῆς σύνθεσης.

Αὐτά εἶναι, ὅπως φαίνεται, τὰ στοιχεῖα τῆς διαλεκτικῆς.

Αὐτά τὰ στοιχεῖα μποροῦμε, μάλλον, νὰ τὰ παρουσιάσουμε πῶς λεπτομερειακά ὡς ἑξῆς:

Τὰ στοι-
χεῖα τῆς
διαλε-
κτικῆς

1) ἀντικειμενικότητα τῆς θεώρησης (ὄχι παραδείγματα, ὄχι ὑποχωρήσεις, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα αὐτό καθεαυτό).

×

2) τὸ σύνολο γενικά τῶν πολυποίκιλων σχέσεων αὐτοῦ τοῦ πράγματος μέ τὰ ἄλλα.

3) ἐξέλιξη αὐτοῦ τοῦ πράγματος (respectively** τοῦ φαινομένου), ἡ ἴδια ἢ κίνησή του, ἡ ἴδια ἢ ζωή του.

4) ἐσωτερικά ἀντιφατικές τάσεις (καὶ # πλευρές) σ'αὐτό τὸ πρᾶγμα.

5) τὸ πρᾶγμα (τὸ φαινόμενο etc.) σάν σύνολο

#

καὶ ἡ ἐνότητα τῶν ἀντιθέσεων.

6) ἡ πάλῃ respective τὸ ξεδίπλωμα αὐτῶν τῶν ἀντιθέσεων, τῶν ἀντιφατικῶν ἐπιδιώξεων etc.

7) συνένωση τῆς ἀνάλυσης καὶ τῆς σύνθεσης—διαλογή τῶν ξεχωριστῶν μερῶν καὶ σύνολο, συνάθροιση αὐτῶν τῶν μερῶν ὅλων μαζί.

* — ἕτερον ἑαυτοῦ. Ἡ Σύντ.

** — ἀντίστοιχα. Ἡ Σύντ.

- × 8) οί σχέσεις κάθε πράγματος (φαινομένου etc.) δέν εἶναι μόνο πολυποίκιλες, ἀλλά καί γενικές, καθολικές. Κάθε πράγμα (φαινόμενο, προτσές etc.) συνδέεται μέ *κ ά θ ε ά λ λ ο*.
- 9) ὄχι μόνο ἐνότητα τῶν ἀντιθέσεων, ἀλλά *π ε ρ ά σ μ α τ α κ ά θ ε* ὀρισμοῦ, ποιότητας, γνωρίσματος, πλευρᾶς, ιδιότητας, σέ *κ ά θ ε* ἄλλο [στήν ἀντίθεσή τοῦ;].
- 10) ἄπειρο προτσές τῆς ἀποκάλυψης *ν έ ω ν* πλευρῶν, σχέσεων etc.
- 11) ἄπειρο προτσές βαθέματος τῆς γνώσης τοῦ ἀνθρώπου γιά τά πράγματα, τά φαινόμενα, τά προτσές κτλ. ἀπό τά φαινόμενα πρὸς τήν οὐσία καί ἀπό τή λιγότερο βαθιά πρὸς τήν περισσότερο βαθιά οὐσία.
- 12) ἀπό τή συνύπαρξη στήν αἰτιότητα καί ἀπό τή μιά μορφή ἀλληλουχίας καί ἀλληλεξάρτησης στήν ἄλλη, τήν πιό βαθιά, τήν πιό γενική.
- 13) ἐπανάληψη στό ἀνώτατο στάδιο τῶν γνωστῶν γνωρισμάτων, τῶν ιδιοτήτων etc. τοῦ κατώτατου σταδίου καί
- 14) ἐπιστροφή δῆθεν στό παλιό (ἄρνηση) (τῆς ἄρνησης)
- 15) πάλι τοῦ περιεχομένου μέ τή μορφή καί ἀντίστροφα. Ἀπόριψη τῆς μορφῆς, ἀλλαγὴ τοῦ περιεχομένου.
- 16) πέρασμα τῆς ποσότητας σέ ποιότητα καί *vice versa*. ((*τό 15* καί *16* εἶναι *π α ρ α δ ε ί γ μ α τ α* τοῦ 9-ου))

Μποροῦμε σέ συντομία νά ὀρίσουμε τή διαλεκτική σάν διδασκαλία γιά τήν ἐνότητα τῶν ἀντιθέσεων. Μ'αὐτό θά πιαστεῖ ὁ πυρήνας τῆς διαλεκτικῆς, αὐτό ὅμως θέλει ἐπεξηγήσεις καί ἀνάπτυξη.

+ (συνέχεια. Βλ. στην προηγούμενη σελ. *)

...«Ἡ διαλεκτική εἶναι μιά ἀπό ἐκεῖνες τίς ἀρχαῖες ἐπιστήμες, πού τήν ἀγνοοῦσαν περισσότερο ἀπ' ὅλα ἡ μεταφυσική [ἐδῶ εἶναι φανερό=γνωσιοθεωρία καί λογική] τῶν νέων φιλοσόφων καί ὕστερα γενικά ἡ ἐκλαϊκευτική φιλοσοφία, τόσο τῆς ἀρχαίας ὅσο καί τῆς νεότερης ἐποχῆς»... Ὁ Διογένης ὁ Λαέρτης μάλιστα εἶχε πει γιά τόν Πλάτωνα ὅτι αὐτός (ὁ Πλάτων) ἦταν ὁ πρωτοουργός τῆς διαλεκτικῆς, τῆς 3ης φιλοσοφικῆς ἐπιστήμης (ὅπως ὁ Θαλῆς τῆς φυσικῆς φιλοσοφίας καί ὁ Σωκράτης τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας)⁹⁸, ἀλλά ὅτι λίγο στοχάζονται γι' αὐτή τήν ὑπηρεσία τοῦ Πλάτωνα ἐκεῖνοι πού ἰδιαίτερα φωνασκοῦν γιά τή διαλεκτική...

Ἄ Ο Πλάτων
καί ἡ
διαλεκτική

Ἡ ἀντικειμενικότητα τῆς διαλεκτικῆς...

...«Ἡ διαλεκτική συχνά θεωροῦνταν σάν μιά τέχνη, ὅτι τάχα στηρίζεται σέ κάποιο ὑποκειμενικό *ταλέντο* καί δέν ἀνήκει στήν ἀντικειμενικότητα τῆς ἔννοιας»... (336-337) [304]. Σπουδαία ἡ ὑπηρεσία τοῦ Κάντ νά καθιερώσει ξανά τή διαλεκτική, νά τήν ἀναγνωρίσει σάν „ἀναγκαία“ (ιδιότητα) τοῦ „λογικοῦ“ (337) [304], ἀλλά τό ἀποτέλεσμα (τῆς ἐφαρμογῆς τῆς διαλεκτικῆς) πρέπει νά εἶναι „ἀντίθετο“ (στόν καντιανισμό) βλ. *πίο κάτω*:

Ἦ ὕστερα ἀκολουθεῖ μιά πολύ ἐνδιαφέρουσα, σαφής, σπουδαία *ἐκθεση τῆς διαλεκτικῆς*:

...«Ἐκτός ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ διαλεκτική παρουσιάζεται κατὰ κανόνα σάν κάτι τό τυχαῖο, αὐτή ἔχει συνήθως ἐκεῖνη τήν *πίο λεπτομερή μορφή*, πού ὁσοναφορᾶ ἕνα ὁποιοδήποτε ἀντικείμενο, λογουχάρη, τόν κόσμον, τήν κίνηση, τή στιγμή κτλ. φαίνεται ὅτι σ' αὐτό τό ἀντικείμενο προσιδιάζει κά-

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμον, σελ. 201. Ἦ *Σύντ.*

ποιος όρισμός, λογουχάρη, στή σειρά τών αντικειμένων πού αναφέρθηκαν πιά πάνω, τό πεπερασμένο στό χώρο ή στό χρόνο, ή παρουσία του σ'αυτή τή θέση, ή απόλυτη άρνηση του χώρου. Άλλά ότι, παρακάτω, είναι τόσο επίσης αναγκαίος και ό αντίθετος όρισμός, λογουχάρη, τό άπειρο στό χώρο και στό χρόνο, ή μή παρουσία του σ'αυτή τή θέση, ή σχέση προς τό χώρο και επομένως ή έκτατικότητα. 'Η πιά άρχαία έλεατική σχολή έφάρμοζε τή διαλεκτική της κυρίως ένάντια στην κίνηση, ένώ ό Πλάτων τήν έφάρμοζε συχνά ένάντια στις αντίληψεις και τίς έννοιες τής εποχής του, ιδιαίτερα ένάντια στους σοφιστές, αλλά επίσης και ένάντια στις καθαρές κατηγορίες και τους όρισμούς τής σκέψης. 'Ο κατοπινός άναπτυγμένος σκεπτικισμός επέκτεινε τή διαλεκτική όχι μόνο στά λεγόμενα άμεσα δεδομένα τής συνείδησης και στα αξιώματα τής συνηθισμένης ζωής, αλλά και σ'όλες τίς επιστημονικές έννοιες. Και τό αποτέλεσμα πού βγαίνει από μιά τέτια διαλεκτική είναι γενικά ή *αντιφατικότητα* και ή *μηδαμινότητα* τών αναγνωρισμένων ισχυρισμών. "Ένα τέτιο όμως αποτέλεσμα μπορεί νά έχει διπλή έννοια: ή τήν αντικειμενική έννοια ότι τό ίδιο τό *αντικείμενο*, πού έτσι μόνο του αντιφάσκει στον έαυτό του, αίρει και καταργεί τον έαυτό του (τέτιο, λογουχάρη, είναι τό συμπέρασμα τών έλεατών, σύμφωνα μέ τό όποιο άποριπτώταν ή *άληθινότητα* του κόσμου, τής κίνησης, τής στιγμής). "Η τήν ύποκειμενική έννοια, σύμφωνα μέ τήν όποία ή *γνώση είναι άνεπαρκής*. "Η τό τελευταίο συμπέρασμα έννοείται έτσι, πού αυτή ή ίδια τάχα διαλεκτική κάνει τό τέχνασμα πού δημιουργεί μιά τέτιου είδους ψεύτικη επίφαση. Τέτια είναι ή συνηθισμένη άποψη του λεγόμενου κοινού ανθρώπινου νοϋ, πού ενεργεί σύμφωνα μέ τήν *αισθησιακή* ενάρ-

από τήν
ιστορία τής
διαλεκτικής

ό ρόλος του
σκεπτικισμού
στήν ιστορία
τής διαλεκτικής

ή διαλεκτική
έννοείται σαν
ένα τέχνασμα

γεια και τίς συνηθισμένες παραστάσεις και εκφράσεις»... (337-338) [304-305].

Λογουχάρη, ο Διογένης ο Κυνικός⁹⁹ με τό βάδισμα αποδείχνει τήν κίνηση, «χυδαία διάψευση», λέει ο Χέγγελ.

καντιανισμός
= (ἐπίσης)
σκεπτικισμός

...«Ἡ ἀκόμη τό συμπέρασμα γιά τήν ὑποκειμενική μηδαμινότητα τῆς διαλεκτικῆς δέν ἀφορᾷ αὐτή τήν ἴδια, ἀλλά μάλλον ἐκείνη τή γνώση ἐναντία στήν ὁποία στρέφεται ἡ διαλεκτική, δηλαδή στό πνεῦμα τοῦ σκεπτικισμοῦ, καί κατά τόν ἴδιο τρόπο μέ τήν ἔννοια τῆς καντιανῆς φιλοσοφίας, ἐναντία στή γνώση γενικά».

...«Ἡ βασική προκατάληψη βρίσκεται ἐδῶ στό ὅτι ἡ διαλεκτική ἔχει δῆθεν μόνο ἀρνητικό ἀποτέλεσμα» (338) [306].

Συνάμα ἡ ὑπηρεσία τοῦ Κάντ βρίσκεται στό ὅτι στρέφει τήν προσοχή στή διαλεκτική καί στή θεώρηση τῶν «ὀρισμῶν τῆς σκέψης καθεαυτῆς καί γιά τόν ἑαυτό της» (339) [306].

Αὐτό εἶναι
σωστό!
π α ρ ά σ τ α -
σ η κ α ἰ
σ κ έ ψ η, ἐξέ-
λιξη ἀμφοτέρων,
nil aliud*

«Τό ἀντικείμενο, τέτιο πού εἶναι χωρίς τή σκέψη καί χωρίς τήν ἔννοια, εἶναι μιὰ κάποια παράσταση ἢ μάλλον μόνο μιὰ ὀνομασία. Μόνο στούς ὀρισμούς τῆς σκέψης καί τῆς ἔννοιας τό ἀντικείμενο εἶναι αὐτό πού εἶναι»...

Τό πράγμα
ἐκδηλώνεται
διαλεκτικά

...«Γι' αὐτό δέν πρέπει νά θεωροῦμε ὅτι εἶναι σφάλμα κανενός ἀντικειμένου εἴτε τῆς γνώσης, ἂν αὐτά ἀπό τό χαρακτήρα τους ἢ ἐξαιτίας μιᾶς κάποιας ἐξωτερικῆς ἀλληλουχίας ἐκδηλώνονται διαλεκτικά»...

Οἱ ἔννοιες δέν
εἶναι ἀκίνητες,
ἀλλά — αὐτές
καθεαυτές, ἀπό

...«Ἔτσι ὅλες οἱ ἀντιθέσεις πού γίνονται ἀποδεκτές σάν κάτι τό σταθερό, λογουχάρη τό πεπερασμένο καί τό ἄπειρο, τό ἐνικό καί τό γενικό, εἶναι ἀντιφάσεις ὄχι χάρη σέ κάποια ἐξωτερική συνένωση, ἀλλά, ἀντί-

* — τίποτε ἄλλο. Ἡ Σύντ.

θετα, όπως δείχνει η θεώρηση της φύσης τους, αυτές καθεαυτές είναι κάποιο πέρασμα... (339) [307].

«Αυτή είναι η ίδια εκείνη άποψη που υποδείξαμε πιο πάνω, σύμφωνα με την οποία κάποιο # καθολικό πρώτο, θεωρούμενο αυτό καθεαυτό, αποδεικνύεται έτερο σε σχέση προς τον ίδιο τον εαυτό του»...

...«άλλά, αυτό τό έτερο δέν είναι στην ουσία κενό άρνητικό, δέν είναι μηδέν, που άναγνωρίζεται σάν συνηθισμένο αποτέλεσμα της διαλεκτικής, αλλά είναι τό έτερο του πρώτου, τό άρνητικό του άμεσου. Έπομένως, αυτό είναι καθορισμένο σάν έμμεσοποιημένο και γενικά περιέχει μέσα του τόν όρισμό του πρώτου. Έτσι τό πρώτο, ουσιαστικά, επίσης διαφυλάσσεται και διατηρείται στό έτερο. Τό πιο βασικό για τή λογική γνώση είναι νά συγκρατήσει τό θετικό μέσα στό άρνητικό του, τό περιεχόμενο της προϋπόθεσης στό αποτέλεσμα της. Παράλληλα μόνο ένας άπλός συλλογισμός είναι άρκετός για νά πειστούμε για τήν άπόλυτη αλήθεια και τήν άναγκαιότητα αυτού του αίτήματος, σ' ό,τι άφορᾷ όμως τά παραδείγματα για τήν άπόδειξή του, όλη ή λογική αποτελείται από τέτια παραδείγματα» (340) [307-308].

τή φύση τους =
π έ ρ α σ μ α

#

Η πρώτη γενική έννοια (καί=ή πρώτη αντίθεση, ή οποιαδήποτε γενική έννοια)

Αυτό είναι πολύ σπουδαίο για τήν κατανόηση της διαλεκτικής

Δέν είναι ή γυμνή άρνηση, ούτε ή άσκοπη άρνηση, ούτε ή σκεπτικιστική άρνηση, ή ταλάντευση, ή άμφιβολία τό χαρακτηριστικό και τό ούσιώδες γνώρισμα της διαλεκτικής, — ή όποία άναμφίβολα έμπεριέχει τό στοιχείο της άρνησης και μάλιστα σάν τό σπουδαιότατο στοιχείο της — όχι, αλλά ή άρνηση σάν στοιχείο άλληλουχίας, σάν στοιχείο εξέλιξης, μέ τή διατήρηση του θετικού, δηλαδή, χωρίς καμιά ταλάντευση, χωρίς κανένα έκλεκτικισμό.

Ἡ διαλεκτική γενικά συνίσταται στήν ἄρνηση τῆς *πρώτης* θέσης, στήν ἀντικατάστασή της μέ τή *δεύτερη* (στό πέρασμα τῆς πρώτης στή δεύτερη θέση, στήν ἔνδειξη τῆς ἀλληλουχίας τῆς πρώτης μέ τή δεύτερη etc.). Ἡ δεύτερη μπορεῖ νά γίνει τό κατηγορημα τῆς πρώτης —

— «λογουχάρη, τό πεπερασμένο εἶναι ἄπειρο, τό ἕνα εἶναι πολλά, τό ἐνικό εἶναι καθολικό»... (341) [308].

...«Μιά πού ἡ πρώτη, ἢ ἡ ἄμεση θέση εἶναι ἔννοια *καθεαυτή* καί συνεπῶς ἀποδείχεται ἀρνητική μόνο *καθεαυτή*, γι' αὐτό τό διαλεκτικό στοιχεῖο τῆς τελευταίας συνίσταται στό ὅτι ἡ *διαφορά*, ἡ ὁποία περιέχεται σ' αὐτή *καθεαυτή* τίθεται μέσα της. Ἀντίθετα, ἡ δεύτερη θέση ἢ ἴδια εἶναι κάτι τό *καθορισμένο*, εἶναι ἡ διαφορά εἴτε ἡ σχέση. Γι' αὐτό τό διαλεκτικό της στοιχεῖο συνίσταται στό νά θέσει τήν *ἐνότητα* πού ἐμπεριέχεται σ' αὐτήν»... — (341-342) [309].

(Τό „διαλεκτικό στοιχεῖο“, *δηλαδή*, ἡ ἐπιστημονική θεώρηση, σέ ὅ,τι ἔχει σχέση μέ τίς ἀπλές καί πρωταρχικές, τίς „πρῶτες“ καταφατικές κρίσεις, τίς θέσεις etc., ἀπαιτεῖ τήν ἔνδειξη τῆς διαφορᾶς, τῆς ἀλληλουχίας, τοῦ περάσματος. Χωρίς αὐτό ἡ ἀπλή καταφατική κρίση εἶναι ἐλλιπής, δίχως ζωή, νεκρή. Σχετικά μέ τή „2η“, ἀρνητική θέση, τό „διαλεκτικό στοιχεῖο“ ἀπαιτεῖ τήν ἔνδειξη τῆς „*ἐ ν ὅ τ η τ α ς*“, δηλ. τῆς ἀλληλουχίας τοῦ ἀρνητικοῦ μέ τό θετικό, τῆς παρουσίας αὐτοῦ τοῦ θετικοῦ μέσα στό ἀρνητικό. Ἀπό τήν κατάφαση στήν ἄρνηση — ἀπό τήν ἄρνηση στήν „ἐνότητα“ μέ τό κατηγορούμενο — δίχως αὐτό ἡ διαλεκτική θά γίνει γυμνή ἄρνηση, παιχνίδι εἴτε σκεπτικισμός.)

... — «Γι' αὐτό, ἄν τό ἀρνητικό, τό καθορισμένο, ἡ σχέση, ἡ κρίση καί ὅλοι οἱ ὀρισμοί πού ὑπονοοῦνται μ' αὐτό τό δεύτερο στοιχεῖο δέν εἶναι πιά αὐτοί *καθεαυτοί* ἀντίφαση καί διαλεκτική, αὐτό ἐξαρτᾶται ἀπλῶς ἀπό τήν ἀνεπάρκεια τῆς νόησης, πού δέν συνενώνει ὄλες μαζί τίς σκέψεις της. Γιατί τό ὑλικό — οἱ *ἀντίθετοι* ὀρισμοί *ἀπό μιά ἄποψη* — ἔχει πλέον *τεθεῖ* καί ὑπάρχει γιά τή νόηση. Ἡ τυπική ὅμως νόηση ἀνάγει τόν ἑαυτό της σέ νόμο τῆς ταυτότητας, ὑποβιβάζει ||τό ἀντιφατικό περιεχόμενο πού ὑπάρχει ἀπέναντί της, στή||

σφαίρα τής παράστασης, στό χώρο και στό χρόνο, όπου τό αντίφατικό διατηρείται τό *ένα έκτός του άλλου* στή συνύπαρξη και στή διαδοχικότητα και έτσι προβάλλει μπροστά στή *συνείδηση χωρίς άμοιβαία έπαφή*» (342) [309].

NB

„Προβάλλει μπροστά στή συνείδηση χωρίς άμοιβαία έπαφή“ (τό αντίκειμενο) — νά ή ούσία τής αντιδιαλεκτικής. Μόνο πού έδω φαίνεται σάν νά έβγαλε ό Χέγγελ τά γαιδουροαυτιά του ιδεαλισμού, κατατάσσοντας τό χρόνο και τό χώρο (σέ συνδυασμό μέ τήν παράσταση) σέ κάτι τό *κατώτερο*, σέ σύγκριση μέ τή *νόηση*. Πάντως από *μία όρισμένη άποψη* ή παράσταση, φυσικά, στέκει χαμηλότερα. ‘Η ούσία βρίσκεται στό *ότι* ή νόηση πρέπει νά *άγκαλιάσει* όλη τήν „παράσταση“ στήν κίνησή της και *γι’ αυτό* ή νόηση πρέπει νά είναι διαλεκτική. ‘Η παράσταση είναι *π i ó κ ο ν τ á* στήν πραγματικότητα παρά ή νόηση; Και ναι και *όχι*. ‘Η παράσταση δέν μπορεί νά συλλάβει τήν κίνηση στό *σ ύ ν ο λ ό τ η ς*, λογουχάρη, δέν συλλαμβάνει τήν κίνηση μέ ταχύτητα 300 000 χιλιομέτρων στό 1 δευτερόλεπτο¹⁰⁰, ενώ ή *νόηση* τή συλλαμβάνει και είναι *ύποχρεωμένη* νά τή συλλάβει. ‘Η νόηση πού βγαίνει από τήν παράσταση, επίσης *άντανακλά* τήν πραγματικότητα. ‘Ο χρόνος είναι μορφή ύπαρξης τής αντικειμενικής πραγματικότητας. ‘Ο ιδεαλισμός του Χέγγελ έδω βρίσκεται στήν έννοια του χρόνου (και *όχι* στή σχέση τής παράστασης προς τή νόηση).

...«Σχετικά μ’ αυτό, αυτή* σχηματίζει για τον εαυτό της μία όρισμένη θεμελιακή αρχή, ότι ή αντίφαση είναι άδιανόητη. Στήν πραγματικότητα, όμως, ή σκέψη τής αντίφασης είναι ούσιαστική στιγμή τής έννοιας. Και πραγματικά ή τυπική νόηση στοχάζεται τήν αντίφαση, αλλά άμέσως κλείνει τά μάτια σ’ αυτή και στήν έκφραση πού αναφέραμε» (στό απόφθεγμα *ότι* ή αντίφαση είναι άδιανόητη) «περνάει άπ’ τήν αντίφαση μόνο στήν άφηρημένη άρνηση».

«‘Η άποφασιστικότητα πού μόλις πριν λίγο έξετάσαμε αποτελεί *καμπή* στήν κίνηση τής έννοιας. Είναι τό άπλό σημείο τής άρνητικής σχέσης μέ τον εαυτό της, ή έσωτερική πηγή κάθε

*‘Η τυπική νόηση. ‘Η Σύντ.

τό ἀλάτι
τῆς
διαλεκτικῆς

κριτήριο τῆς
ἀλήθειας ἢ
(ἐνότητα τῆς
ἐννοίας καί
τῆς πραγμα-
τικότητος)

δράσης, τῆς ζωντανῆς καί τῆς πνευματικῆς αὐτοκίνησης, ἢ διαλεκτικῆ ψυχῆ, πού καθετί τό ἀληθινό τήν ἐμπεριέχει στόν ἴδιο τόν ἑαυτό του καί μέσω τῆς ὁποίας αὐτό καί μόνο εἶναι ἡ ἀλήθεια.

Γιατί σ' αὐτήν ἀποκλειστικά τήν ὑποκειμενικότητα στηρίζεται ἡ ἄρση τῆς ἀντίθεσης ἀνάμεσα στήν ἐννοία καί τήν πραγματικότητα καί ἡ ἐνότητα πού εἶναι ἡ ἀλήθεια.— Τό δεύτερο ἀρνητικό, τό ἀρνητικό τοῦ ἀρνητικοῦ στό ὅποιο φτάσαμε, εἶναι ἡ ἄρση τῆς ἀντίφασης πού δείξαμε, ἀλλά αὐτή ἡ ἄρση εἶναι τόσο λίγο ὅσο καί ἡ ἀντίφαση *ἐνέργεια κάποιας* ἐξωτερικῆς ἀντανάκλασης. Εἶναι *ἡ πύξινος ἐνδόμωχη, ἡ πύξινος ἀντικειμενική* στιγμή τῆς ζωῆς καί τοῦ πνεύματος, χάρη στήν ὁποία ἔχει ὑπαρξή τό ὑποκείμενο, τό πρόσωπο, τό ἐλεύθερο» (342-343) [309-310].

Ἐδῶ ἐνδιαφέρει: 1) ὁ χαρακτήρας τῆς διαλεκτικῆς: αὐτοκίνηση, πηγῆ τῆς δράσης, κίνηση τῆς ζωῆς καί τοῦ πνεύματος· ἡ σύμπτωση τῶν ἐννοιῶν τοῦ ὑποκειμένου (τοῦ ἀνθρώπου) μέ τήν πραγματικότητα. 2) ὁ ἀντικειμενισμός στόν ὑπέρτατο βαθμό („das objektivste Moment“*).

Αὐτή ἡ ἄρση τῆς ἀρνήσεως εἶναι ὁ τρίτος ὅρος, λέει ὁ Χέγγελ (343) [310] — «ἂν γενικά θελήσουμε νά *λογαριάσουμε*» — ἀλλά μπορεῖ νά θεωρηθεῖ καί σάν *τέταρτος* (Quadruplicität**) (344) [311], λογαριάζοντας *δύο* ἀρνήσεις: τήν „ἀπλή“ (ἢ „τυπική“) καί τήν „ἀπόλυτη“ (343 i. f.) [310-311].

Δέν καταλαβαίνω τή διαφορά, δέν εἶναι ἄραγε τό ἀπόλυτο ἰσοδύναμο μέ τό πύξινος συγκεκριμένο;

NB: τό „τριαδικό“ τῆς διαλεκτικῆς εἶναι ἡ ἐξωτερική ἐπιφανειακή τῆς πλευρά

«Παρόλο πού αὐτή ἡ ἐνότητα, τό ἴδιο ὅπως ὅλη ἡ μορφή τῆς μεθόδου — *τό τριαδικό* — εἶναι μόνο μιά ἐντελῶς ἐπιφανειακή ἐξωτερική πλευρά τοῦ τρόπου τῆς γνώσεως» (344) [311]

* — «ἡ πύξινος ἀντικειμενική στιγμή». Ἡ Σύντ.

** — τετραδικό. Ἡ Σύντ.

— όμως, λέει, και μόνο τό γεγονόςός ότι τουλάχιστον αυτή ή πλευρά έχει υποδειχθεί (έστω ohne Begriff*) αποτελεί ήδη μιά „άπειρη ύπηρεσία τής καντιανής φιλοσοφίας“.

«Ο φορμαλισμός, είναι αλήθεια, άφομοίωσε επίσης τό τριαδικό και ύποστήριξε τό κενό του σχήμα. Άλλά ή επιφανειακότητα, ή σκανδαλιστικότητα και ή κενότητα του λεγόμενου σύγχρονου φιλοσοφικού κατασκευάσματος, πού συνίσταται αποκλειστικά και μόνο στο να χώνει παντού αυτό τό τυπικό σχήμα, χωρίς έννοια και ένυπαρξιακό όρισμό και να τό χρησιμοποιεί για τήν άποκατάσταση τής έξωτερικής τάξης, έκαναν αυτή τή μορφή άνιαρη και τής προσέδωσαν κακή φήμη. Ωστόσο, εξαιτίας τής τετριμένης αυτής χρησιμοποίησης, ή μορφή δέν μπορεί άκόμη να χάσει τήν έξωτερική της αξία, παρόλα αυτά όμως πρέπει να εκτιμηθεί σοβαρά τό γεγονόςός ότι έτσι βρέθηκε ή μορφή του λογικού, έστω κι αν άκόμη δέν έχει κατανοηθεί στίς έννοιες» (344-345)[311].

ό Χέγγελ
κατσαδιάζει
σφοδρά τό
φορμαλισμό,
τό άνιαρό και
μάταιο παιχνί-
δι μέ τή
διαλεκτική

Τό αποτέλεσμα τής άρνησης τής άρνησης, αυτό τό τρίτο δέν είναι... «τό τρίτο πού βρίσκεται σε άκίνησία, αλλά άκριβώς αυτή ή ένότητα» (των άντιθέσεων) «πού είναι κίνηση και δράση, πού έμμεσοποιεί τόν έαυτό της μέ τόν ίδιο τόν έαυτό της»... (345) [312].

Τό αποτέλεσμα αυτής τής διαλεκτικής μετατροπής σε „τρίτο“, σε σύνθεση είναι ή νέα πρόταση, ή νέα καταφατική κρίση etc., πού ξαναγίνεται πηγή τής παραπέρα άνάλυσης. Άλλά μέσα σ'αυτή τήν πρόταση, σ'αυτή τήν „τρίτη“ βαθμίδα, έχει μπει ήδη τό „π ε ρ ι ε χ ό μ ε ν ο“ τής γνώσης («τό περιεχόμενο τής γνώσης καθεαυτό μπαίνει στο κέντρο τής θεωρησης») — και ή μέθοδος διευρύνεται σε σύστημα (346) [313].

Η άρχή όλων των συλλογισμών, όλης τής άνάλυσης — αυτή ή πρώτη πρόταση φαίνεται τώρα πιά άκαθόριστη, „άτελής“ και προκύπτει ή ανάγκη να τήν άποδείξουμε, να τή „συμπεράνουμε“ (ableiten), συνεπώς «μπορεί να φανεϊ σαν αίτημα τής συνεχούς προόδου, πού πηγάζει αντίστροφα προς άπόδειξη και συμπέρασμα» (347) [313-314] — από τήν άλλη όμως πλευρά, ή νέα πρόταση σπρώχνει προς τά έ μ π ρ ό ς...

* — χωρίς έννοια. Η Σύντ.

...«Ἡ γνώση κινεῖται ἀπὸ περιεχόμενο σὲ περιεχόμενο. Πρὶν ἀπ' ὅλα αὐτὴ ἢ προχωρητικὴ κίνηση χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἀρχίζει ἀπὸ τίς ἀπλές προσδιοριστικότητες καὶ ὅτι οἱ προσδιοριστικότητες πού ἐπακολουθοῦν γίνονται ὁλοένα πιο πλούσιες καὶ πιο συγκεκριμένες. Γιατί τὸ ἀποτέλεσμα περιέχει μέσα του τὴν ἀρχὴ του, καὶ ἡ κίνηση τῆς ἀρχῆς πλοῦτισε τὸ περιεχόμενο μὲ κάποια νέα προσδιοριστικότητα. Τὸ καθολικὸ ἀποτελεῖ τὴ βάση. Γι' αὐτὸ ἡ προχωρητικὴ κίνηση δέν πρέπει νὰ θεωρηθεῖ σάν κάποια πορεία ἀπὸ κάποιο ἕτερο πρὸς κάποιο ἕτερο. Στὴν ἀπόλυτη μέθοδο ἢ ἔννοια διατηρεῖται μέσα στὸ ἕτερο εἶναι τῆς, τὸ καθολικὸ — μέσα στὴν ἀπομόνωσή του, στὴν κρίση καὶ στὴν πραγματικότητα. Στὴν κάθε βαθμίδα τοῦ ἐπόμενου ὀρισμοῦ τὸ καθολικὸ σηκώνει ψηλά ὅλη τὴ μάζα τοῦ προγενέστερου περιεχομένου του καὶ ὄχι μόνο δέν χάνει τίποτε ἐξαιτίας τῆς διαλεκτικῆς προχωρητικῆς του κίνησης, οὔτε ἀφήνει τίποτε πίσω του, ἀλλὰ φέρνει μαζί του ὅλο αὐτὸ πού ἀπόκτησε καὶ πλουτίζεται καὶ συμπυκνώνεται μέσα στὸν ἑαυτό του»... (349) [315].

(Αὐτὸ τὸ κομμάτι κάνει ἀρκετὰ καλά ἓνα εἶδος ἀπολογισμοῦ στοῦ τί εἶναι ἡ διαλεκτικὴ.

Ἄλλὰ ἡ διέγνωση ἀπαιτεῖ ἐπίσης καὶ βάθεμα („In-sich-gehen“*) «καὶ ἡ πιο μεγάλη διέγνωση εἶναι κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο πιο ὑψηλὴ ἐντατικότητα».

Αὐτὸ εἶναι NB:
Πλουσιότερο ἀπ'
ὅλα εἶναι τὸ πιο
συγκεκριμένο
καὶ τὸ πιο
ὑποκειμενικὸ

«Γι' αὐτὸ πλουσιότερο εἶναι τὸ πιο συγκεκριμένο καὶ τὸ πιο ὑποκειμενικὸ, καὶ ἐκεῖνο πού ξαναγυρίζει στοῦ πιο ἀπλό βάθος εἶναι τὸ πιο ἰσχυρὸ καὶ τὸ πιο κυρίαρχο» (349) [316].

«Ἐτσι ἀκριβῶς συμβαίνει: τὸ κάθε βῆμα πρὸς τὰ μπρὸς στὴν προχωρητικὴ κίνηση, κάθε ἐπόμενος ὀρισμὸς, ἀπομακρυνόμενος ἀπὸ τὴν ἀκαθόριστη ἀρχή, εἶναι ἐπίσης μιά ἀναδρομικὴ προσέγγιση πρὸς τὴν τελευταία καὶ ἔτσι αὐτὸ πού ἀρχικά μποροῦσε νὰ φανεῖ διαφορετικὸ — ἡ θεμελίωση τῆς ἀρχῆς πού πηγαίνει πρὸς τὰ πίσω καὶ ὁ ἐπόμενος ὀρισμὸς τῆς πού πηγαίνει πρὸς τὰ μπρὸς — συμπίπτουν καὶ εἶναι ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ» (350) [316].

* — «Εἰσέλευση στὸν ἑαυτό του». Ἡ Σύντ.

Αυτή την ακαθόριστη αρχή δέν πρέπει νά τήν *deprezieren**:

...«δέν υπάρχει λόγος νά ζητοῦμε συγνώμη σχετικά μέ τό ὅτι αὐτή» (τήν ἀρχή) «θά μπορούσαμε τάχα νά τή δεχτοῦμε μόνο προσωρινά καί ὑποθετικά. Ἐκεῖνο πού θά μπορούσαμε νά τῆς ἀντιτάξουμε — λογουχάρη, ὅτι ἡ ἀνθρώπινη γνώση εἶναι περιορισμένη καί ὅτι πρὶν ἀρχίσουμε τή δουλιά ἀπαιτεῖται νά ἐρευνησουμε κριτικά τό ὄπλο τῆς γνώσης — εἶναι ἐπίσης προϋποθέσεις, πού σάν συγκεκριμένοι ὀρισμοί φέρνουν μαζί τους τό αἶτημα τῆς ἐμμεσότητας καί τῆς θεμελίωσής τους. Ἔτσι, ἐπειδή αὐτές τυπικά δέν ἔχουν καμιά ὑπεροχή ἀπέναντι στήν *πρωτοβουλία* ἀπό τό ἀντικείμενο, ἐνάντια στό ὁποῖο διαμαρτύρονται, ἀλλά μάλλον ἐξαιτίας τοῦ πῶς συγκεκριμένου περιεχομένου τους ἔχουν ἀνάγκη ἐξαγωγῆς, γι' αὐτό πρέπει, ἀντίθετα, νά τίς θεωρήσουμε *κούφιες ἀξιώσεις*, ὅτι τάχα πρέπει νά τίς παίρνομε πῶς πολύ ὑπόψη, παρά ὁποιοδήποτε ἄλλο. Τό περιεχόμενό τους δέν εἶναι ἀληθινό, ἐπειδή μετατρέπουν σέ κάτι ἀναμφισβήτητο καί ἀπόλυτο αὐτό πού ἔχει γνωστεῖ σάν πεπερασμένο καί ἀναληθές, δηλαδή μιᾶ κάποια περιορισμένη γνώση, πού εἶναι καθορισμένη σάν μορφή καί ὄργανο σέ σχέση μέ τό περιεχόμενό της. Αὐτή ἡ ἴδια ἀναληθής γνώση εἶναι ἐπίσης μορφή, θεμελίωση, πού πηγαίνει πρὸς τά πίσω. Καί ἡ μέθοδος τῆς ἀλήθειας δέχεται ἐπίσης τήν ἀρχή σάν κάτι τό ἀτελές, ἀκριβῶς ἐπειδή εἶναι ἀρχή, παράλληλα, ὅμως, ἡ μέθοδος γνωρίζει αὐτό τό ἀτελές γενικά σάν κάτι τό ἀναγκαῖο, γιατί ἡ ἀλήθεια δέν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρά ἔλευση πρὸς τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της διά μέσου τῆς ἀποφασιστικότητας, τῆς ἀμεσότητας»... (350-351) [316-317].

NB:
ὁ Χέγγελ
ἐνάντια
στόν Κάντ

ἐνάντια
στόν Κάντ
(σωστά)

* — ὑποτιμᾶμε. Ἡ Σύντ.

Ἡ ἐπιστήμη
εἶναι
κύκλος
κύκλων

NB:
σχέση τῆς
διαλεκτικῆς
μεθόδου μέ τό
„erfülltes Sein“*,
μέ τό εἶναι τό
γεμάτο περιε-
χόμενο καί
συγκεκριμένο

Τό πέρασμα
ἀπό τήν ἰδέα
στή φύση...

...«Ἐξαιτίας τῆς φύσης τῆς μεθόδου πού ἀναφέραμε πιά πάνω ἢ ἐπιστήμη ἐμφανίζεται σάν ἕνας κύκλος κλειστός στόν ἑαυτό του, πού στήν ἀρχή του, στήν ἀπλή βάση του, συμπλέκεται, μέσω τῆς ἐμμεσότητας, τό τέλος του. Μάλιστα αὐτός ὁ κύκλος εἶναι κύκλος ἀποτελούμενος ἀπό κύκλους... Οἱ ξεχωριστές ἐπιστήμες εἶναι κρίκοι αὐτῆς τῆς ἀλυσίδας»... (351) [318].

«Ἡ μέθοδος εἶναι καθαρῆ ἔννοια, πού ἀναφέρεται μόνο στόν ἴδιο τόν ἑαυτό της. Γι' αὐτό ἡ μέθοδος εἶναι ἐκείνη ἡ ἀπλή σχέση μέ τόν ἑαυτό της, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τό εἶναι. Ἄλλά ἡ μέθοδος εἶναι τώρα ἐπίσης καί τό κεκορεσμένο εἶναι, ἡ ἔννοια πού κατανοεῖ τόν ἑαυτό της, τό εἶναι σάν συγκεκριμένη καί ἐξίσου πολύ ἔντονη καθολικότητα»...

...«Δεύτερο, αὐτή ἡ ἰδέα» ((die Idee des absoluten Erkennens**)) «εἶναι ἀκόμη καί λογική ἰδέα, εἶναι ἀπομονωμένη μέσα στήν καθαρῆ σκέψη, εἶναι ἀκόμη ἐπιστήμη μόνο τῆς θεϊκῆς ἔννοιας. εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ συστηματική τῆς ἐξέλιξη εἶναι ἡ ἴδια μιά κάποια πραγματοποίηση, πού ὅμως περιέχεται μέσα στήν ἴδια αὐτή σφαῖρα. Ἐφόσον ἡ καθαρῆ ἰδέα τῆς γνώσης εἶναι ἔτσι κλεισμένη μέσα στήν ὑποκειμενικότητα, τότε εἶναι παρόρμηση νά ἀρει τήν ὑποκειμενικότητα, καί ἡ καθαρῆ ἀλήθεια, σάν τελικό ἀποτέλεσμα, γίνεται ἐπίσης ἡ ἀρχή κάποιας ἄλλης σφαίρας καί ἐπιστήμης. Αὐτό τό πέρασμα ἐδῶ ἀκόμη εἶναι ἀπαραίτητο μόνο νά τό σημειώσουμε.

Καί συγκεκριμένα, τῆ στιγμῆ πού ἡ ἰδέα θεωρεῖ τόν ἑαυτό της σάν ἀπόλυτη ἐνότητα τῆς καθαρῆς ἔννοιας καί τῆς πραγματικότητάς της, καί γι' αὐτό συμπεριλαμβάνει τόν ἑαυτό της στήν ἀμεσότητα τοῦ εἶναι, τήν ἴδια στιγμῆ σάν ὀλότητα σ' αὐτή τή μορφή ἡ ἰδέα εἶναι φύση» (352-353) [318-319].

* — «κεκορεσμένο εἶναι». Ἡ Σύντ.

** — ἡ ἰδέα τῆς ἀπόλυτης γνώσης. Ἡ Σύντ.

Αυτή η φράση στην τελευταία, 353η [319] σελίδα της *Λογικής* είναι θαυμάσια. Τό πέρασμα της λογικής ιδέας στη φύση. Δυό βήματα ως τόν ύλισμό. Είχε δίκιο ο Ένγκελς λέγοντας ότι τό σύστημα του Χέγγελ είναι αναποδογυρισμένος ύλισμός¹⁰¹. Αυτή δέν είναι ή τελευταία φράση της *Λογικής*, αλλά σέ συνέχεια ως τό τέλος της σελίδας τά γραφόμενα είναι άσήμαντα.

Τέλος της „Λογικής“. 17. XII. 1914.

NB:

Στή μικρή λο-
γική (Έγκυ-
κλοπαίδεια §
244, Zusatz*
σελ. 414**
[344]***) ή
τελευταία
φράση του
βιβλίου είναι
ή εξής:
«diese seiende
Idee aber
ist die Na-
tur“****.

Είναι ύπέροχο ότι όλο τό κεφάλαιο για τήν „άπό-
λυτη ιδέα“ δέν λέει σχεδόν ούτε λέξη για τό θεό
(διόλου άπίθανο ότι μία φορά τυχαία βγήκε στήν
έπιφάνεια ή „θεική“ „έννοια“), και έκτός άπ' αυτό —
αυτό είναι NB — δέν περιέχει σχεδόν ειδικά τόν *ιδεα-
λισμό*, αλλά σάν βασικό του θέμα έχει τή *διαλε-
κτική μέθοδο*. Τό αποτέλεσμα και ή συνόψιση, ή
τελευταία λέξη και ή ουσία της λογικής του Χέγγελ
είναι ή *διαλεκτική μέθοδος* — αυτό είναι πολύ ύπέροχο.
Και ακόμη ένα: σ' αυτό τό *ίδιο τό ιδεαλιστικό*
έργο του Χέγγελ τό *λιγότερο άπ' όλα* είναι ό
ιδεαλισμός και τό *περισσότερο άπ' όλα* ό
ύλισμός. „Αντιφατικό“, αλλά γεγονός!

NB

Τόμος VI, σελ. 399 [I, 332-333]:

‘Η Έγκυκλοπαίδεια § 227 — περιέχει ύπέ-
ροχα πράγματα για τήν *αναλυτική μέθοδο* („τό
νά αναλύσουμε“ τό „δοσμένο συγκεκριμένο“

* — συμπλήρωση. ‘Η Σύντ.

** Hegel. Werke, Bd. VI, Berlin, 1840. ‘Η Σύντ.

*** Χέγγελ. “Απαντα, τόμ. I, Μόσχα-Λένινγκραντ, ρωσ. έκδ. 1929. ‘Η Σύντ.

**** — «άλλά αυτή ή ύπάρχουσα ιδέα είναι ή φύση». ‘Η Σύντ.

NB:
„τό είδος ή τή
δύναμη και τό νόμο“
(είδος = νόμος!)

φαινόμενο — „τό νά δόσουμε μορφή αφαιρέ-
σης“ στίς ιδιαίτερες πλευρές της και „heeraus-
heben“*, «τό είδος ή τή δύναμη και τό νό-
μο»), σελ. 398 — και γιά τήν εφαρμογή της:
Αυτό δέν είναι καθόλου «υπόθεση τής αυ-
θαιρεσίας μας» (398) [332], τό αν θά εφαρμό-
σουμε τήν αναλυτική ή τή συνθετική μέθοδο
(όπως man pflegt zu sprechen**) — αυτό εξαρ-
τάται «άπό τή μορφή τών ίδιων τών αντικει-
μένων πού υπόκεινται στή γνώση».

‘Ο Λόκ και οί εμπειρικοί υίοθετοῦν
τήν άποψη τής ανάλυσης. Και λένε συ-
χνά ότι «ή γνώση γενικά δέν μπορεί νά
κάνει τίποτε περισσότερο άπ’ αυτό»
(399) [332].

Πολύ σωστά!
Σύγκρ. τήν πα-
ρατήρηση
του Μάρξ
στό „Κ ε φ ά-
λ α ι ο“
I,5.2¹⁰²

‘Αλλά γίνεται άμέσως φανερό ότι αυτό ει-
ναι διαστρέβλωση τών πραγμάτων και ότι ή
γνώση πού επιθυμεί νά πάρει τά πράγματα τέ-
τια πού είναι, πέφτει ταυτόχρονα σέ αντίφαση
μέ τόν ίδιο τόν έαυτό της». ‘Ο χημικός, λογου-
χάρη, „martert“***, ένα κομμάτι κρέας και
ανακαλύπτει άζωτο, άνθρακα etc. «‘Αλλά αυτές
οί άφηρημένες ουσίες δέν είναι πλέον κρέας».

‘Ορισμοί μπορεί νά υπάρξουν πολλοί,
γιατί πολλές πλευρές έχουν τά αντικείμενα:
«‘Όσο πίο πλούσιο είναι τό προσδιοριζό-
μενο αντικείμενο, δηλ. όσο πίο πολλές διαφο-
ρετικές πλευρές παρουσιάζει αυτό γιά μελέτη,
τόσο πίο διαφορετικοί μπορούν νά είναι οί
όρισμοί πού προτείνονται μέ βάση αυτές τίς
πλευρές» (400 [334] § 229), λογουχάρη οί όρι-
σμός τής ζωής, του κράτους etc.

‘Ο Spinoza και ο Schelling κάνουν στους όρισμούς τους
μεγάλη „θεωρητικολογία“ (προφανώς ο Χέγγελ παίρνει έδω
αυτή τή λέξη μέ τήν καλή της έννοια), αλλά «μέ τή μορφή τής
άπλης διαβεβαίωσης». ‘Η φιλοσοφία όμως πρέπει όλα νά τά
άποδείχνει και νά τά εξάγει και νά μήν περιορίζεται στους
όρισμούς...

* — «τό νά ξεχωρίσουμε». ‘Η Σύντ.

** — συνήθως λένε. ‘Η Σύντ.

*** — «βασανίζει». ‘Η Σύντ.

Ἡ διαίρεση (Einteilung) πρέπει νά εἶναι «φυσική καί ὄχι καθαρά τεχνητή, δηλαδή αὐθαίρετη» (401) [334].

Σελ. 403 - 404 [336] — τά βάζει μέ τά „κατασκευάσματα“ καί τό „παιχνίδι“ στήν κατασκευή, ἐνῶ πρόκειται γιά τήν «έννοια», τήν «ιδέα», τήν «ἐνότητα τῆς ἐννοίας καί τῆς ἀντικειμενικότητας»... (403) [336].

Στή μικρή Ἐγκυκλοπαίδεια § 233, τό μέρος b ἔχει τόν τίτλο *Das Wollen** (πράγμα πού στή *μεγάλη Λογική* εἶναι „Die Idee des Guten“**).

Ἡ δράση εἶναι μιᾶ „ἀντίφαση“ — ὁ σκοπός εἶναι πραγματικός καί ὄχι πραγματικός, κατορθωτός καί ὄχι... κτλ.

«Τυπικά αὐτή ἡ ἐξάλειψη αὐτῆς τῆς ἀντίφασης ἐγκεῖται στό ὅτι ἡ δράση αἶρει τήν ὑποκειμενικότητα τοῦ σκοποῦ καί χάρη σ'αὐτό καί τήν ἀντικειμενικότητα, αἶρει τήν ἀντίθεση, συνεπεία τῆς ὁποίας καί οἱ δύο αὐτές ἦταν πεπερασμένες, αἶρει ὄχι μόνο τή μονομέρεια τῆς δοσμένης ὑποκειμενικότητας, ἀλλά καί τήν ὑποκειμενικότητα γενικά» (406) [338].

Ἡ ἄποψη τοῦ Κάντ καί τοῦ Φίχτε (ιδίως στήν ἠθική φιλοσοφία) εἶναι ἡ ἄποψη τοῦ σκοποῦ, τοῦ ὑποκειμενικοῦ χρέους (407) [338-339] (ἔξω ἀπό τή σχέση του μέ τό ἀντικειμενικό)...

Ὁ Χέγγελ, μιλώντας γιά τήν ἀπόλυτη ιδέα, κοροϊδεύει (§ 237, τόμ. VI, σελ. 409 [340]) τίς „ἐπάρσεις“ ὅσοναφορᾶ τήν ιδέα, σάν νά ἀνακαλύπτεται τό πᾶν μέσα στήν ιδέα καί παρατηρεῖ ὅτι

«ἡ ἀπόλυτη ιδέα»... εἶναι... «τό καθολικό», ἀλλά αὐτό τό καθολικό δέν εἶναι ἀπλῶς μιᾶ ἀφηρημένη μορφή, στήν ὁποία (sic!) ὄλο τό εἰδικό περιεχόμενο ἀντιπαρατίθεται σάν κάτι ἕτερο, ἀλλά σάν ἀπόλυτη μορφή, στήν ὁποία ἐπέστρεψαν ὄλοι οἱ ὀρισμοί, ὄλη ἡ πληρότητα τοῦ καθιερωμένου ἀπ'αὐτήν περιεχομένου. Ἀπ'αὐτή τήν ἄποψη τήν ἀπόλυτη ιδέα μπορεῖ κανεῖς νά τή συγκρίνει μέ τό γέρο πού προσφέρει τίς ἴδιες θρησκευτικές ἀλήθειες, ὅπως καί τό παιδάκι, πού ὁμως γιά τό γέρο αὐτές οἱ θρησκευτικές ἀλήθειες ἔχουν τή σημασία ὄλης τῆς ζωῆς του. Τό παιδάκι ἐπίσης καταλαβαίνει τό θρησκευτικό περιεχόμενο, αὐτό ὁμως τό περιεχόμενο ἔχει γιά τό παιδάκι σημασία μόνο σάν κάτι τέτιο, πού ἔξω ἀπ'αὐτό βρίσκεται ἀκόμη ὀλόκληρη ἡ ζωή καί ὄλος ὁ κόσμος».

très bien!

Θαυμάσια σύγκριση! ἀντί τῆς χυδαίας θρησκευτικῆς πρέπει νά παίρνομε ὅποιεσδήποτε ἀφηρημένες ἀλήθειες

* — Ἡ βούληση, ἡ ἐπιθυμία. Ἡ Σύντ.

** — «Ἡ ιδέα τοῦ ἀγαθοῦ». Ἡ Σύντ.

χαριτωμένο! ||| ...«Τό ένδιαφέρον βρίσκεται μέσα σέ όλη
τήν κίνηση»... (§ 237, σελ. 409 [341]).

«Περιεχόμενο είναι ή ζωντανή εξέλιξη τής ιδέας»... «Ή
καθεμιά από τίς βαθμίδες πού εξετάστηκαν νωρίτερα είναι
εικόνα του άπόλυτου, αλλά πρώτα άπ'όλα σέ περιορισμένη
έννοια»... (410) [341].

§ 238, προσθήκη:

«Ή μέθοδος τής φιλοσοφίας είναι ταυτό-
χρονα και συνθετική και αναλυτική, δέν είναι
όμως καθόλου μέ την έννοια ότι και οί δύο αυ-
τές μέθοδοι τής πεπερασμένης γνώσης βρί-
σκονται δίπλα-δίπλα ή άπλώς έναλλάσσονται,
αλλά μέ έναν τέτιο τρόπο πού και οί δύο περιέ-
χονται στή φιλοσοφική μέθοδο μέ τή μορφή
τής άρσης και ή μέθοδος *στήν κάθε κίνησή της*
très bien ||| ένεργεί ταυτόχρονα και αναλυτικά και συν-
θετικά. Ή φιλοσοφική σκέψη ένεργεί ανα-
λυτικά, έφόσον δέχεται μόνο τό δικό της
άντικείμενο — την ιδέα, τής δίνει τή δυνατό-
τητα νά ένεργεί άνεμπόδιστα και φαίνεται σάν
νά παρακολουθεϊ μόνο την κίνηση και την
πολύ καλά! ||| εξέλιξή της. Γι' αυτό ή άπασχόληση μέ τή
(και παρα- ||| φιλοσοφία είναι άπλώς παθητική. Ταυτόχρο-
στατικά) ||| να όμως ή φιλοσοφική σκέψη είναι συνθετική
και έκδηλώνεται σάν δράση τής ίδιας τής έν-
νοιας. Έκτός άπ' αυτό, ή φιλοσοφική μέθοδος
άπαιτεί νά άποφεύγουμε τίς τυχαίες προσωπι-
κές εικασίες και τίς ιδιαίτερες γνώμες πού
επιδιώκουν διαρκώς νά έκδηλωθούν»... (411)
[342].

(§ 243, σελ. 413 [344])... «Έτσι ή μέθοδος δέν είναι μιá
έξωτερική μορφή, αλλά ή ψυχή και ή έννοια του περιεχο-
μένου»...

(Τέλος τής Έγκυκλοπαιδείας· βλ. πιο πάνω στό περιθώριο
περικοπή από τό τέλος τής Λογικής*.)

* Βλ. σέ τοϋτο τον τόμο, σελ. 215. Σέ συνέχεια στό τετράδιο άκολουθούν
καθαρές σελίδες. Στο τέλος του τετραδίου είναι γραμμένες ή σημείωση «Σχετικά
μέ τή νεότερη φιλολογία για τον Χέγγελ» και ή σημείωση για την κριτική στο
βιβλίο του Περρέν (βλ. σέ τοϋτο τον τόμο, σελ. 347-351). Ή Σύντ.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΤΟΥ ΧΕΓΓΕΛ
«ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ»¹⁰³

Γράφηκε τό 1915
Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1930
στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. XII

Δημοσιεύεται σύμφωνα
μέ τό χειρόγραφο

ΧΕΓΓΕΛ. ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ¹⁰⁴
ΑΠΑΝΤΑ, ΤΟΜΟΣ ΧΙΙΙ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Σελ. 37* [30]** ...«...» Αν τό ἀληθινό εἶναι ἀφηρημένο, τότε αὐτό δέν εἶναι ἀληθινό. Τό συνετό ἀνθρώπινο λογικό ἐπιζητεῖ τό συγκεκριμένο... Ἡ φιλοσοφία εἶναι σέ ὑπέρτατο βαθμό ἐχθρική στό ἀφηρημένο, ὁδηγεῖ πίσω στό συγκεκριμένο»...

Σελ. 40 [32]: σύγκριση τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας μέ τόν κύκλο — «στά ἄκρα αὐτοῦ τοῦ κύκλου ὑπάρχει πληθώρα κύκλων»...

Πολύ βαθιά καί σωστή σύγκριση!! Ἡ κάθε ἀπόχρωση τῆς σκέψης = κύκλος μέσα στό μεγάλο κύκλο (σπειροειδῆς γραμμῆ) τῆς ἐξέλιξης τῆς ἀνθρώπινης σκέψης γενικά

...«Ἐποστηρίζω ὅτι ἡ συνέπεια τῶν συστημάτων τῆς φιλοσοφίας στην ἱστορία εἶναι παρόμοια μέ τή συνέπεια στήν εἰσαγωγή τῶν λογικῶν προσδιορισμῶν τῆς ιδέας. Ἐποστηρίζω ὅτι, ἂν ἀπαλλάξουμε ἐντελῶς τίς βασικές ἔννοιες τῶν συστημάτων πού ἐμφανίστηκαν στήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἀπό ὅ,τι ἔχει σχέση μέ τήν ἐξωτερική τους μορφή, μέ τήν ἐφαρμογή τους στίς μεμονωμένες περιπτώσεις κτλ., τότε θά προκύψουν διάφορες βαθμίδες προσδιορισμοῦ τῆς ἴδιας τῆς ιδέας στή λογική της ἔννοια.

Ἄν, ἀντίθετα, πάρουμε τή λογική προχωρητική κίνηση αὐτή καθεαυτή, τότε μέσα σ'αὐτή θά παρουσια-

NB

* Hegel. Werke, Bd. XIII, Berlin, 1833. Ἡ Σύντ.

** Χέγκελ. Ἄπαντα, τόμ. ΙΧ, 1932. Ἡ Σύντ.

στεϊ ή προχωρητική κίνηση τῶν ιστορικῶν φαινομένων στά βασικά τους σημεία. Ἄλλά, φυσικά, πρέπει νά ξέ-
 ρουμε νά διακρίνουμε τίς καθαρές αὐτές ἔννοιες μέσα στο
 περιεχόμενο τῆς ιστορικῆς μορφῆς» (43) [34].

Σελ. 56 [45] — χλευασμός τοῦ κυνηγητοῦ τῆς μόδας, γι' αὐτοῦς
 πού εἶναι πρόθυμοι „auch jedes Geschwöge (?) für eine
 Philosophie auszuschreiben“*. Οἱ σελ. 57-58 [45-46] εἶναι
 ἔξοχος γιά τήν αὐστηρή ιστορικότητα στήν ιστορία τῆς
 φιλοσοφίας, γιά νά μήν καταλογίζουμε στούς ἀρχαίους
 μιά τέτλια „ἐξέλιξη“ τῶν ιδεῶν τους, πού σέ μᾶς εἶναι
 κατανοητή, ἀλλά πού στήν πραγματικότητα δέν ὑπῆρχε
 ἀκόμη στούς ἀρχαίους.

Στόν Θαλῆ, λογουχάρη, δέν ὑπάρχει ἀκόμη ἡ ἔννοια
 ἀρχή** (σάν βασική θέση), δέν ὑπάρχει ἀκόμη ἡ ἔννοια
 τῆς αἰτίας...

...«Ἔτσι, λογουχάρη, ὑπάρχουν ὀλόκληροι λαοί πού
 ἀκόμη δέν ἔχουν καθόλου αὐτή τήν ἔννοια» (τῆς αἰτίας).
 «γιά νά γίνει αὐτό χρειάζεται ὑψηλή βαθμίδα ἐξέλιξης»...
 (58) [47].

Μακρινάρι, κενό, πληκτικό γιά τή σχέση τῆς φιλοσο-
 φίας μέ τή θρησκεία. Γενικά, ὁ πρόλογος πού φτάνει σχε-
 δόν τίς 200 σελίδες εἶναι ἀκατανόητος!!

* — «καί κάθε φλυαρία (.) νά τήν ἀνακηρύσσουν φιλοσοφία». Ἡ Σύντ.

** — ἡ λέξη «ἀρχή» στό ρωσικό κείμενο εἶναι γραμμένη στά ἑλληνικά.
 Σημ. μετ.

XIII ΤΟΜΟΣ. ΠΡΩΤΟΣ ΤΟΜΟΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
 Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΙΩΝΩΝ

«Ο Ἀναξίμανδρος (610-547 π.Χ.) ισχυριζόταν ὅτι ὁ ἄνθρωπος προήλθε ἀπὸ τὸ ψάρι» (213) [168].

Ο ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΥΘΑΓΟΡΕΙΟΙ

...«Ἔτσι αὐτοὶ οἱ ὀρισμοὶ εἶναι ξεροὶ, τοὺς λείπει τὸ προτσές, δέν εἶναι διαλεκτικοί, βρίσκονται σέ κατάσταση ἀκινήσι-
 ας»... (244) [189].

ἀρνητικός
 ὀρισμός τῆς
 διαλεκτικῆς

Γίνεται λόγος γιά τίς γενικές ιδέες τῶν πυθαγορείων¹⁰⁵. — ὁ „ἀριθμός“ καί ἡ σημασία του etc. Ergo: αὐτό εἰπώθηκε ἀπ’ ἀφορμή τίς πρωτόγονες ιδέες τῶν πυθαγορείων καί τῆς πρωτόγονης φιλοσοφίας τους, οἱ „ὀρισμοί“ τῆς οὐσίας, τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου πού δίνουν οἱ πυθαγόρειοι εἶναι „ξεροὶ, τοὺς λείπει τὸ προτσές (τῆς κίνησης), δέν εἶναι διαλεκτικοί“.

Ὁ Χέγγελ, παρακολουθώντας κυρίως τή *διαλεκτική* πλευρά στήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, παραθέτει τοὺς συλλογισμούς τῶν πυθαγορείων: ... «ἡ μονάδα, προστιθέμενη στό ζυγὸ ἀριθμό, δίνει μονὸ ἀριθμὸ ($2+1 = 3$)· — προστιθέμενη στό μονό, δίνει ζυγὸ ἀριθμὸ ($3+1 = 4$)· — αὐτή» (Eins) «ἔχει τὴν ιδιότητα νά κάνει gerade (= τὸ ζυγὸ) καί, ἐπομένως, ἡ ἴδια πρέπει νά εἶναι

ζυγή. "Έτσι ή ένότητα αυτή καθεαυτή περιέχει διαφορετικούς όρισμούς» (246) [190].

(„ή άρμονία του κόσμου“)

ή σχέση του ύποκειμενικού πρὸς τό άντικειμενικό

||| 'Η μουσική άρμονία και ή φιλοσοφία του Πυθαγόρα:

||| ...«'Ο Πυθαγόρας διά μέσου του σταθεροῦ όρισμοῦ καταλόγισε στη διάνοια και της ξανάδοσε ένα άπλό ύποκειμενικό αΐσθημα, όπως είναι ή άκοή, ή όποια αυτή καθεαυτή συνίσταται στην ίκανότητα νά άντιλαμβάνεται τίς σχέσεις» (262) [200].

Σελ. 265-266 [202-203]: ή κίνηση τῶν οὐρανίων σωμάτων — ή άρμονία τους — ή άρμονία τῶν οὐρανίων σφαιρῶν πού τραγουδοῦν και πού έμεΐς δέν τήν άκοῦμε (στους π υ θ α γ ο ρ ε ί ο υ ς): Aristoteles. „De coelo“, II, 13 (καί 9)¹⁰⁶:

...«Οί πυθαγόρειοι τοποθέτησαν τό πῦρ στη μέση και τή γή τή θεωροῦσαν άστέρι πού κινείται περιστροφικά γύρω άπ' αυτό τό κεντρικό σῶμα κυκλικά»... 'Αλλά τέτιο πῦρ γι' αυτούς δέν ήταν ό ήλιος... «Συνάμα δέν ύποστήριζαν τήν αΐσθησιακή έπίφαση, αλλά τους λόγους (αΐτιες)... Αυτές οί δέκα σφαΐρες»

δέκα σφαΐρες, είτε τροχιές, είτε κινήσεις δέκα πλανητῶν: 'Ερμής, 'Αφροδίτη, 'Αρης, Ζεύς, Κρόνος, 'Ηλιος, Σελήνη, Γή, Γαλαξίας και Gegenerde* (— άντίποδας;), πού εφευρέθηκε „γιά τόν ἴσο αριθμό“, γιά τό 10

||| «κάνουν, όπως όλα τά κινούμενα, θόρυβο. 'Η κάθε σφαΐρα όμως είναι ιδιαίτερης άπόχρωσης πού άντιστοιχεί στη διαφορά του μεγέθους και της ταχύτητάς της. 'Η ταχύτητα καθορίζεται από τίς διαφορετικές άποστάσεις πού βρίσκονται σέ άρμονική σχέση μεταξύ τους, άντιστοιχα μέ τά μουσικά διαστήματα. 'Εξαιτίας αυτού εμφανίζεται ή άρμονική φωνή (ή μουσική) τῶν κινούμενων σφαιρῶν (ό κόσμος)»...

||| ύπαινιγμός γιά τή δομή τής ὕλης!

||| ό ρόλος τής σκόνης (στην ήλιακή άχτίδα) στην άρχαία φιλοσοφία

||| Οί πυθαγόρειοι νόμιζαν ότι ή ψυχή είναι „die Seele sei: die Sonnenstäubchen“** (= μόριο σκόνης άτομο) (σελ. 268 [204]) (Aristoteles „De anima“, I, 2)¹⁰⁷.

* — 'Αντιγή. 'Η Σύντ.

** — «ή ψυχή είναι ήλιόλουστα μόρια σκόνης». 'Η Σύντ.

Στήν ψυχή υπάρχουν ἑφτά κύκλοι (στοιχεῖα), ὅπως στὸν οὐρανό. Aristoteles. „De anima“, I, 3, — σελ. 269 [205].

οἱ πυθαγόρειοι: „εἰκασίες“, φαντασιο- πληξίες γιὰ τὴν ὁμοί- τητα τοῦ μακρόκοσμου καὶ τοῦ μικρόκοσμου

Καὶ ἐδῶ ἐπίσης μύθοι, ὅτι τάχα ὁ Πυθαγόρας (ἀφοῦ πῆρε ἀπὸ τοὺς αἰγύπτιους τὴ διδασκαλία γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς καὶ τὴ μετεμψύχωση) διηγίόταν γιὰ τὸν ἑαυτό του ὅτι ἡ ψυχή του ἔζησε 207 χρόνια καὶ μέσα σὲ ἄλλους ἀνθρώπους etc. etc. (271) [206].

NB: σύνδεση τῶν ἐμβρύων τῆς ἐπιστημονικῆς νόησης καὶ τῆς φαντασίας à la θρησκεία καὶ μυθολογία. Καὶ τώρα! Τὸ ἴδιο, ἡ ἴδια σύνδεση, ἀλλὰ ἡ ἀναλογία τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς μυθολογίας εἶναι διαφορετικὴ.

Κάτι ἀκόμη γιὰ τὴν θεωρία τῶν ἀριθμῶν τοῦ Πυθαγόρα.

«Οἱ ἀριθμοί, ποῦ βρίσκονται; Ἀπομακρυσμένοι ἀπὸ τὸ χῶρο, κατοικοῦν μήπως αὐτοὶ καθεαυτοὶ στὸν οὐρανὸ τῶν ἰδεῶν; Οἱ ἀριθμοὶ οἱ ἴδιοι δὲν εἶναι πράγματα, γιατί τὸ πράγμα, ἡ οὐσία εἶναι πραγματικά κάτι ἄλλο ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ — τὸ σῶμα δὲν ἔχει καμιὰ ὁμοιότητα μὲ τὸν ἀριθμὸ», σελ. 254 [195].

Τσιτάτο [Ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη; — „Metaphysik“¹⁰⁸, I, 9, ὄχι; Ἀπὸ τὸν Σέξτο τὸν Ἐμπειρικό; Ἀσαφές].

NB

Σελ. 279-280 [211] — οἱ πυθαγόρειοι δέχονται τὸν αἰθέρα (...«Ἀπὸ τὸν ἥλιο διὰ μέσου τοῦ πυκνοῦ καὶ κρούου αἰθέρα διεισδύει ἡ ἀχτίδα» etc.).

Ἐπομένως, ἡ εἰκασία σχετικὰ μὲ τὸν αἰθέρα ὑπάρχει χιλιάδες χρόνια, καὶ ὡς τώρα παραμένει εἰκασία. Ἀλλὰ τώρα πιά εἶναι ἔτοιμες χίλιες φορές περισσότερες ἐπινοήσεις, ποὺ ὀδηγοῦν στὴ λύση τοῦ ζητήματος, στὸν ἐπιστημονικὸ ὄρισμό τοῦ αἰθέρα¹⁰⁹.

Η ΕΛΕΑΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

Ὁ Χέγγελ, μιλώντας γιά τήν έλεατική σχολή¹¹⁰, ἀναφέρει τά ἑξῆς γιά τή *δ ι α λ ε - κ τ ι κ ῆ*:

Τί εἶναι
διαλε-
κτική;

(α)

(β)

...«Ἐδῶ βρίσκουμε» (in der eleatischen Schule*) «τήν ἀρχή τῆς διαλεκτικῆς, δηλαδή συγκεκριμένα τῆς καθαρῆς κίνησης τῆς νόησης στίς ἔννοιες. Καί παράλληλα τήν ἀντίθεση ἀνάμεσα στή σκέψη καί στό φαινόμενο ἢ στό αἰσθησιακό εἶναι — ἀνάμεσα σ' ἐκεῖνο πού ὑπάρχει καθεαυτό καί σ' ἐκεῖνο πού εἶναι τό εἶναι γιά τό ἕτερο αὐτοῦ πού ὑπάρχει πραγματικά καθεαυτό. Καί βρίσκουμε στήν οὐσία τῶν ἀντικειμένων τήν ἀντίφαση πού ἔχει ἡ ἴδια (ἡ οὐσία) αὐτή καθεαυτή (τῆ διαλεκτικῆ στήν κυριολεξία)»... (280) [211]. Βλ. στήν ἐπόμενη σελίδα**.

Ὁ Χέγγελ
γιά τή
διαλεκτική
(βλέπε
στήν
προηγού-
μενη
σελίδα)

Ἐδῶ οὐσιαστικά ὑπάρχουν δύο ὀρισμοί (δύο διακριτικά, δύο χαρακτηριστικά γνωρίσματα: Bestimmungen, keine Definitionen***) τῆς διαλεκτικῆς¹¹¹:

α) „ἡ καθαρῆ κίνηση τῆς σκέψης στίς ἔννοιες“

β) „στήν (ἴδια) τήν οὐσία τῶν ἀντικειμένων (νά ἔξακριβωθεῖ) (νά ἀποκαλυφθεῖ) ἡ ἀντίφαση πού ἔχει ἡ ἴδια (ἡ οὐσία) αὐτή καθεαυτή (*δ ι α λ ε κ τ ι κ ῆ σ τ ῆ ν κ υ ρ ι ο λ ε ξ ί α*)“.

Μέ ἄλλα λόγια αὐτό τό „ἀπόσπασμα“ τοῦ Χέγγελ πρέπει νά ἀποδοθεῖ ὡς ἑξῆς:

Ἡ διαλεκτική γενικά εἶναι „ἡ καθαρῆ κίνηση τῆς σκέψης στίς ἔννοιες“ (δηλ. μιλώντας χωρίς τό μυστικισμό τοῦ ἰδεαλισμοῦ: οἱ ἀνθρώπινες ἔννοιες δέν εἶναι ἀκίνητες, ἀλλά κινῶνται αἰώνια, περνοῦν ἡ μιά στήν ἄλλη, μεταχύνονται ἡ μιά στήν ἄλλη, χωρίς αὐτό οἱ ἔννοιες

* — στήν έλεατική σχολή. Ἡ Σύντ.

** Στήν ἐπόμενη σελίδα τοῦ χειρόγραφου ὑπάρχει τό κείμενο πού δίνεται πῶς κάτω. Ἡ Σύντ.

*** — προσδιορισμοί, ὄχι ὀρισμοί. Ἡ Σύντ.

δέν άντανακλοῦν τή ζωντανή ζωή. Ἡ ἀνάλυση τῶν ἐννοιῶν, ἡ μελέτη τους, „ἡ τέχνη νά χρησιμοποιοῦμε τίς ἐννοιες“ (Ἐνγκελς)¹¹² ἀπαιτεῖ πάντα τή μελέτη τῆς *κίνησης* τῶν ἐννοιῶν, τῆς σχέσης τους, τῶν ἀμοιβαίων περασμάτων τους).

Ἰδιαίτερα, ἡ διαλεκτική εἶναι ἡ μελέτη τῆς ἀντίθεσης τοῦ πράγματος καθεαυτό (an sich), τῆς οὐσίας, τοῦ ὑπόβαθρου, τῆς ὑπόστασης — ἀπό τό φαινόμενο, ἀπό τό „εἶναι γιά τούς ἄλλους“. (Ἐδῶ βλέπουμε ἐπίσης τό πέρασμα, τή μετάγγιση τοῦ ἐνός στό ἄλλο: ἡ οὐσία φαίνεται. Τό φαινόμενο εἶναι οὐσιῶδες.) Ἡ σκέψη τοῦ ἀνθρώπου βυθίζεται ἀενάως ἀπό τό φαινόμενο στήν οὐσία, ἀπό τήν οὐσία πρώτης, ἄς ποῦμε, τάξης στήν οὐσία δεύτερης τάξης κτλ. *χωρίς τέλος*.

Στήν κυριολεξία ἡ διαλεκτική εἶναι ἡ μελέτη τῆς ἀντίφασης *στήν ἴδια τήν οὐσία τῶν αντικειμένων*: δέν εἶναι μόνο τά φαινόμενα παροδικά, εὐκίνητα, ρευστά, χωρισμένα μόνο μέ συμβατικά ὄρια, ἀλλά καί οἱ *οὐσίαι* τῶν πραγμάτων ἐπίσης.

Ἄ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικός ἀποδίδει ὡς ἐξῆς τή σκεπτικιστική ἀποψη:

...«Ὅπως ἂν φανταστοῦμε ὅτι σ' ἓνα σπίτι, στό ὁποῖο ὑπάρχουν πολλά πολύτιμα κοσμήματα, πολλοί ἀναζητοῦν τό χρυσό τή νύχτα καί ὁ καθένας νομίζει ὅτι βρῆκε τό χρυσό, ἀλλά σίγουρα δέν τό ξέρει αὐτό, ἔστω καί ἂν στήν πραγματικότητα τό βρῆκε. Ἔτσι ἀκριβῶς καί οἱ φιλόσοφοι μπαίνουν σ' αὐτό τόν κόσμον σάν νά μπαίνουν σ' ἓνα μεγάλο σπίτι, γιά νά ἀναζητήσουν τήν ἀλήθεια. Καί ἂν ἀκόμη ἔβρισκαν τήν ἀλήθεια, ὥστόσο δέν θά μπορούσαν νά ξέρουν, ἂν πραγματικά τή βρῆκαν»... (288-289) [217].

Ἄ Ξενοφάνης (ὁ Ἐλεάτης) ἔλεγε:

«Ἄν τά βόδια καί τά λιοντάρια εἶχαν χέρια γιά νά δημιουργοῦν, ὅπως καί οἱ ἄνθρωποι, ἔργα τέχνης, τότε κι' αὐτά θά ἄρχιζαν νά ἀπει-

δελεαστική
σύγκριση...

οἱ θεοί
κατ' εἰκόνα
τοῦ ἀνθρώπου

||| κονίζουν τούς θεούς και νά τούς δίνουν τίς
||| ίδιες ακριβώς μορφές τῶν σωμάτων πού ἔχουν
||| τά ἴδια»... (289-290) [218].

«Τό ιδιαίτερο πού χαρακτηρίζει τόν Ζήνωνα εἶναι ἡ διαλε-
κτική»... «Αὐτός εἶναι ὁ πρωτουργός τῆς διαλεκτικῆς»... (302)
[229].

...«Ἔτσι ἀκριβώς στόν Ζήνωνα βρίσκουμε μιά πραγματικά
ἀντικειμενική διαλεκτική» (309) [231].

(310 [232]: γιά τήν ἀναίρεση τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων:
«Τό ψεύτικο πρέπει νά ἀποδειχτεῖ σάν ψεύτικο ὄχι μέ τό ὅτι τό
ἀντίθετο εἶναι ἀληθινό, ἀλλά αὐτό καθεαυτό»...)

διαλεκτική ||| «Ἡ διαλεκτική γενικά εἶναι: α) ἐξωτερική
||| διαλεκτική, εἶναι κίνηση διαφορετική ἀπό τήν
||| ὀλοκληρωτική σύλληψη τῆς δοσμένης κίνησης·
||| β) κίνηση ὄχι μόνο τῆς δικῆς μας ἀντίληψης,
||| ἀλλά ἀποδειγμένη ἀπό τήν οὐσία τοῦ ἴδιου τοῦ
||| ἀντικειμένου, δηλαδή ἀπό τήν καθαρῆ ἔννοια
||| τοῦ περιεχομένου. Ἡ διαλεκτική τοῦ πρώτου
||| εἴδους εἶναι τρόπος θεώρησης τῶν ἀντικειμέ-
||| νων, δείχνοντας τίς αἰτίες καί τίς πλευρές τους,
||| καί χάρη σ' αὐτό ὅλα ὅσα συνήθως θεωροῦνται
||| σταθερά καθορισμένα γίνονται εὐμετάβλητα.
||| Αὐτές οἱ αἰτίες μποροῦν νά εἶναι ἐντελῶς ἐξω-
||| τερικές καί, μιλώντας γιά τούς σοφιστές, θά
||| μιᾶμε πῶς πολύ γιά μιά τέτια διαλεκτική. Ἡ
||| διαλεκτική τοῦ ἄλλου εἴδους εἶναι ἡ ἐνυπαρξια-
||| κή θεώρηση τοῦ ἀντικειμένου: τό ἀντικείμενο
||| παίρνεται αὐτό καθεαυτό, χωρίς τήν προϋπόθε-
||| ση, τήν ἰδέα, τό χρέος, δέν παίρνεται σύμφωνα
||| μέ τίς ἐξωτερικές σχέσεις, τούς νόμους, τίς αἰτί-
||| ες. Μεταφέρουν τόν ἑαυτό τους ὀλοκληρωτικά
||| μέσα στήν ἴδια τήν οὐσία τῆς ὑπόθεσης, θεωροῦν
||| τό ἀντικείμενο αὐτό καθεαυτό καί τό παίρνουν
||| σύμφωνα μέ τούς ὀρισμούς πού αὐτό κατέχει.
||| Σ' αὐτή τή θεώρηση αὐτό» (er) (sic!) «τό ἴδιο
||| ὕστερα ἀποκαλύπτει ὅτι περιέχει μέσα του ἀμοι-
||| βαῖα ἀντιθετικούς ὀρισμούς, καί, ἐπομένως, αἴ-
||| ρει τόν ἑαυτό του. Αὐτή τή διαλεκτική τή βρί-
||| σκουμε κυρίως στούς ἀρχαίους. Ἡ ὑποκειμενι-
||| κή διαλεκτική πού δυναμώνει ἀπό τίς ἐξωτερικές
||| αἰτίες τότε μόνο εἶναι σωστή, ὅταν συμφωνεῖ

ἀντικει-
μενική
διαλεκτική

μέ τό ὅτι «στό σωστό ὑπάρχει ἐπίσης τό μή σωστό καί στό ψεύτικο ὑπάρχει τό ἀληθινό». Ἡ ἀληθινή διαλεκτική δέν ἀφήνει τίποτε ἀπό τό ἀντικείμενό της, ἔτσι πού τό ἀντικείμενο ἀποδείχεται ἐλλιπές ὄχι μόνο ἀπό μιά ὁποιαδήποτε πλευρά, ἀλλά ἀποσυντίθεται ἐντελῶς... (σελ. 311 [232-233]).

Μέ τήν „ἀρχή τῆς ἀνάπτυξης“ στόν 20ό αἰώνα (μάλιστα καί στά τέλη τοῦ 19ου αἰώνα) „εἶναι ὅλοι σύμφωνοι“. — Ναί, ἀλλά αὐτή ἡ ἐπιφανειακή, ἡ ἀπερίσκεπτη, ἡ τυχαία, ἡ φιλισταϊκή „συγκατάθεση“ εἶναι *τέτιου εἶδους* συγκατάθεση, μέ τήν ὁποία πνίγουν καί ἐκχυδαίζουν τήν ἀλήθεια. Ἐάν τά πάντα ἀναπτύσσονται, αὐτό σημαίνει ὅτι ὅλα περνᾶνε ἀπό τό ἓνα στό ἄλλο, γιατί ἡ ἀνάπτυξη ἀσφαλῶς δέν εἶναι μιά ἀπλή, καθολική καί αἰώνια *αὔξηση, ἀνάπτυξη* (respective μείωση) etc. Καί ἀφοῦ ἔτσι ἔχει τό ζήτημα, τότε 1ο, πρέπει *ἀκριβέστερα* νά κατανοήσουμε τήν ἐξέλιξη σάν γέννηση καί καταστροφή τῶν πάντων, σάν ἀμοιβαῖα περάσματα. — Καί 2ο, ἂν τά *π ἄ ν τ α* ἀναπτύσσονται, τότε ἔχει ἄραγε αὐτό σχέση μέ τίς γενικές *ἐννοιες καί κατηγορίες* τῆς νόησης; Ἐάν ὄχι, αὐτό σημαίνει ὅτι ἡ νόηση δέν συνδέεται μέ τό εἶναι. Ἐάν ναί, αὐτό σημαίνει ὅτι ὑπάρχει διαλεκτική τῶν ἐννοιῶν καί διαλεκτική τῆς γνώσης, πού ἔχει ἀντικειμενική σημασία. +

Σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς *δ ι α λ ε κ τ ι κ ῆ ς* καί τῆς ἀντικειμενικῆς τῆς σημασίας...

I ἀρχή τῆς ἀνάπτυξης...	+ Ἐκτός ἀπ' αὐτό τήν καθολική ἀρχή τῆς ἀνάπτυξης πρέπει νά τή συνενώσουμε, νά τή συνδέσουμε, νά τή συνδυάσουμε μέ τήν καθολική ἀρχή τῆς <i>ἐ ν ὀ τ η τ α ς τ ο ὺ κ ὄ σ μ ο υ</i> , τῆς φύσης, τῆς κίνησης, τῆς ὕλης etc.
II ἀρχή τῆς ἐνότητας...	

...«Ἡ Ζήνων ἐξέταζε τήν κίνηση κυρίως ἀντικειμενικά, διαλεκτικά»...

NB

Αυτό μπορούμε και πρέπει να τό *ἀντιστρέψουμε*: τό ζήτημα δέν είναι ἄν υπάρχει κίνηση, ἀλλά πῶς νά τήν ἐκφράσουμε στή λογική τῶν ἐννοιῶν

Ἄρκετά καλό!

Ἄπό πού εἶναι παρμένη αὐτή ἡ συνέχεια τοῦ ἀνέκδοτου; Ἄπό τό Diogenes Laertius VI, § 39 καί ἀπό τόν Σέξτο τόν Ἐμπειρικό, III, 8 (Χέγγελ σελ. 314 [235]) τέτια συνέχεια δέν ὑπάρχει¹¹³. Μήπως εἶναι ἐπινόηση τοῦ Χέγγελ;

...«Ἡ κίνηση ἡ ἴδια εἶναι διαλεκτική ὄλου τοῦ εἶναι... Ὁ Ζήνων οὔτε κἀν σκέφτηκε νά ἀρνηθεῖ τήν κίνηση σάν «αἰσθησιακή ἐγκυρότητα», τό ζήτημα ἦταν μόνο „nach ihrer (κίνηση) Wahrheit“ — (γιά τήν ἀληθινότητα τῆς κίνησης) (313) [234]. Καί στήν ἐπόμενη σελίδα, ἀφηγοῦμενος τό ἀνέκδοτο πῶς ὁ Διογένης (ὁ κυνικός ἀπό τή Σινώπη) ἀναιροῦσε τήν κίνηση μέ τό βάδισμα, ὁ Χέγγελ γράφει:

...«Τό ἀνέκδοτο ὁμως τό συνεχίζουν ἀκόμη κι' ὡς ἐξῆς: ὅταν ἕνας μαθητής ἔμεινε ἱκανοποιημένος ἀπ' αὐτή τήν ἀναίρεση, ὁ Διογένης ἄρχισε νά τόν χτυπάει μέ τή βέργα μέ τήν αἰτιολογία ὅτι μιὰ καί ὁ δάσκαλος διαφωνοῦσε μέ τίς θέσεις, τότε κι' ἐκεῖνος ἔπρεπε νά τοῦ φέρνει ἀντιρήσεις ἐπίσης βάσιμες. Γι' αὐτό δέν πρέπει νά ἱκανοποιούμαστε ἀπό τήν αἰσθησιακή ἐγκυρότητα, ἀλλά εἶναι ἀνάγκη νά κατανοοῦμε»... (314) [235].

Οἱ 4 τρόποι ἀναίρεσης τῆς κίνησης στόν Ζήωνα:

1. Τό σῶμα πού κινεῖται πρὸς ἕνα στόχο πρέπει στήν ἀρχή νά διανύσει τό *μισό* δρόμο πρὸς τά ἐκεῖ. Καί ἀπ' αὐτό τό *μισό* στήν ἀρχή νά διανύσει τό *μισό* *τοῦ* κτλ. *δίχως τέλος*.

Ὁ Ἄριστοτέλης ἀπάντησε: καί ὁ χῶρος καί ὁ χρόνος εἶναι ἀπείρως διαιρετοί (δυνάμει*) (σελ. 316 [236]), δέν εἶναι ὁμως ἀπείρως διαχωρισμένοι (ἐνεργεία**), ὁ Μπεϊλ (Bayle. „Dictionnaire“, τ. IV, article Zenon¹¹⁴) ὀνομάζει τήν ἀπάντηση τοῦ Ἄριστοτέλη *pitoyable****, λέγοντας

...«*ἐάν* τραβούσαμε ἕναν ἄπειρο ἀριθμό γραμμῶν πάνω σέ μιὰ ἴντσα τῆς ὕλης δέν θά κάναμε τή διαίρεση πού μετατρέπεται σέ πραγματικό ἄπειρο ἐκεῖνο πού σύμφωνα μέ

* — σάν δυνατότητα. Ἡ Σύντ.

** — στήν πραγματικότητα. Ἡ Σύντ.

*** — *τιποτένιο*. Ἡ Σύντ.

τή γνώμη του Ἀριστοτέλη ήταν μόνο δυνάμει ἄπειρο»...
Καί ὁ Χέγγελ γράφει (317) [237]: «Αὐτό τό ἐάν εἶναι θαυμάσιο!»

δηλαδή, ἐάν ὀδηγήσουμε ὡς τό τέλος τήν ἄπειρη διαί-
ρεση!!

...«Οὐσία τοῦ χρόνου καί τοῦ χώρου εἶναι ἡ κί-
νηση, γιατί ἡ κίνηση εἶναι καθολική. Νά κατα-
νοήσεις τήν κίνηση σημαίνει νά ἐκφράσεις τήν
οὐσία της μέ τή μορφή τῆς ἔννοιας. Ἡ κίνηση
σάν ἔννοια, σάν σκέψη ἐκφράζεται μέ τή μορφή
τῆς ἐνότητας τῆς ἀρνητικότητας καί τῆς συνέχει-
ας. Ἀλλά οὔτε τή συνέχεια, οὔτε τήν ἀκρίβεια
αὐτές καθεαυτές δέν πρέπει νά τίς φανταζόμαστε
σάν οὐσία τους»... (σελ. 318-319 [238]).

σωστό!

„Νά κατανοήσεις σημαίνει νά ἐκφράσεις μέ τή μορφή τῶν
ἐννοιῶν“. Ἡ κίνηση εἶναι ἡ οὐσία τοῦ χρόνου καί τοῦ χώρου.
Αὐτή τήν οὐσία τήν ἐκφράζουν δύο βασικές ἔννοιες: (ἡ ἄπειρη)
συνέχεια (Kontinuität) καί ἡ „ἀκρίβεια“ (= ἡ ἄρνηση τῆς
συνέχειας, ἡ ἀσυνέχεια). Ἡ κίνηση εἶναι ἐνότητα τῆς
συνέχειας (τοῦ χρόνου καί τοῦ χώρου) καί τῆς ἀσυνέχειας (τοῦ
χρόνου καί τοῦ χώρου). Ἡ κίνηση εἶναι ἀντίθεση, εἶναι ἐνότη-
τα τῶν ἀντιθέσεων.

Δέν εἶχε δίκιο ὁ Ueberweg – Heinze, 10ῃ ἐκδ., σελ. 63 (§ 20),
λέγοντας ὅτι ὁ Χέγγελ „ὑπερασπίζει τόν Ἀριστοτέλη ἐναντία
στόν Bayle“. Ὁ Χέγγελ διαψεύδει καί τόν σκεπτικιστή (Μπείλ)
καί τόν ἀντιδιαλεκτικό (Ἀριστοτέλη).

Σύγκρ. Gomperz. „Les penseurs de la Grèce“, σελ...¹¹⁵,
ὑποχρεωτική, μέ τό ζόρι, ἀναγνώριση τῆς ἐνότητας τῶν ἀντιθέ-
σεων, χωρίς τήν ἀναγνώριση (ἀπό δειλία τῆς σκέψης) τῆς
διαλεκτικῆς...

2. Ὁ Ἀχιλλέας δέν θά φθάσει τή χελώνα. „Στήν ἀρχή $\frac{1}{2}$ “ κτλ.
δίχως τέλος.

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀπαντάει: θά τή φτάσει, ἄν τοῦ ἐπιτρέ-
ψουν „νά περάσει τό σύνορο“ (σελ. 320 [240]).

Καί ὁ Χέγγελ: «Αὐτή ἡ ἀπάντηση εἶναι σωστή, τὰ περιέχει ὅλα μέσα της» (σελ. 321 [240]), — γιατί πραγματικά τό μισό γίνεται ἐδῶ (ὡς ἓνα βαθμό) „σύνορο“

σὺγκρ. τίς ἀντιρήσεις τοῦ Τσερνόφ στον Ἔνγκελς¹¹⁶ || ...“Ὅταν γενικά συλλογιζόμαστε γιά τήν κίνηση, τότε λέμε: τό σῶμα βρίσκεται σέ μιά θέση καί μετά περνάει σέ ἄλλη θέση. Τή στιγμή πού κινεῖται, τό σῶμα δέν βρίσκεται πιά στήν πρώτη θέση, ἀλλά δέν βρίσκεται ἐπίσης καί στή δεύτερη. Ἄν βρίσκεται στή μιά ἀπό τίς δύο θέσεις, τότε τό σῶμα βρίσκεται σέ ἀκίνησία. Νά ποῦμε ὅτι τό σῶμα βρίσκεται ἀνάμεσα στίς δύο θέσεις σημαίνει νά μήν ποῦμε τίποτε, γιατί σέ μιά τέτια περίπτωση τό σῶμα βρίσκεται ξανά σέ μιά θέση. Αὐτό σημαίνει ὅτι ἔχουμε μπροστά μας τήν ἴδια δυσκολία. Νά κινεῖται ὅμως σημαίνει νά βρίσκεται σ' αὐτή τή θέση καί ταυτόχρονα νά μήν βρίσκεται σ' αὐτή τή θέση. Αὐτή εἶναι ἡ συνέχεια τοῦ χώρου καί τοῦ χρόνου καί ἀκριβῶς αὐτή κάνει δυνατή τήν κίνηση» (σελ. 321-322 [241]).

NB
σωστό!

Ἡ κίνηση σημαίνει νά βρίσκεται τό σῶμα τή δοσμένη στιγμή στή δοσμένη θέση, τήν ἄλλη, τήν ἐπόμενη, στιγμή νά βρίσκεται στήν ἄλλη θέση — αὐτή εἶναι ἡ ἀντίρρηση πού τήν ἐπαναλαμβάνει ὁ Τσερνόφ (βλ. τίς „Φιλοσοφικές σπουδές“ του), ἀκολουθώντας ὅλους τοὺς „μεταφυσικούς“ ἀντίπαλους τοῦ Χέγγελ.

Αὐτή ἡ ἀντίρρηση δέν εἶναι σωστή: (1) Περιγράφει τό ἀποτέλεσμα τῆς κίνησης καί ὄχι τήν ἴδια τήν κίνηση. (2) Δέν δείχνει, δέν περιέχει μέσα της τή δυνατότητα τῆς κίνησης. (3) Παριστάνει τήν κίνηση σάν ἄθροισμα, σάν σχέση καταστάσεων ἡρεμίας, δηλ. δέν ἐξαλείφει τή (διαλεκτική) ἀντίθεση, ἀλλά ἀπλῶς τήν καλύπτει, τήν παραμερίζει, τήν ἐπισκιάζει, τή βάζει πίσω ἀπό παραπέτασμα.

σωστό! | «Ἐκεῖνο πού ἀποτελεῖ πάντα δυσκολία εἶναι ἡ νόηση, γιατί τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀντικειμένου πού στήν πραγματικότητα εἶναι συνδεδεμένα μεταξύ τους αὐτή τὰ ἐξετάζει χωριστά τό ἓνα ἀπό τό ἄλλο» (322) [242].

Δέν μπορούμε νά φανταστοῦμε, νά ἐκφράσουμε, νά ὑπολο-
γίσουμε, νά ἀπεικονίσουμε τήν κίνηση, ἂν δέν διακόψουμε τό
συνεχές, ἂν δέν ἀπλοποιήσουμε, ἀπλουστεύσουμε, ἂν δέν διαι-
ρέσουμε, ἂν δέν νεκρώσουμε τό ζωντανό. Ἡ ἀπεικόνιση τῆς κί-
νησης μέ τή σκέψη εἶναι πάντα μιά ἀπλούστευση, εἶναι
νέκρωση — καί ὄχι μόνο μέ τή σκέψη, ἀλλά καί μέ τό αἶσθημα,
καί ὄχι μόνο τῆς κίνησης, ἀλλά καί κάθε ἔννοιας.

Καί σ'αὐτό βρίσκεται ἡ οὐσία τῆς διαλεκτικῆς. *Αὐτήν ἀκριβῶς* τήν οὐσία ἐκφράζει ἡ διατύπωση: ἐνότητα, ταυ-
τότητα τῶν ἀντιθέσεων.

3. «Τό βέλος πού πετάει βρίσκεται σέ ἀκίνησία».

Καί ἡ ἀπάντηση τοῦ Ἀριστοτέλη: τό λάθος ξεκινάει ἀπό
τήν ἀποδοχή ὅτι δῆθεν «ὁ χρόνος ἀποτελεῖται ἀπό ξεχω-
ριστά τώρα» (ἐκ τῶν νῦν) σελ. 324 [243].

4. Τό $1/2$ εἶναι ἴσο μέ τό διπλό: ἡ κίνηση πού ὑπολογίζεται σέ
σύγκριση μέ τό ἀκίνητο σῶμα καί σέ σύγκριση μέ τό σῶμα
πού κινεῖται σέ ἀντίθετη κατεύθυνση.

Στό τέλος τῆς § γιά τόν Ζήνωνα, ὁ Χέγγελ τόν ἀντιπαραθέτει
μέ τόν Κάντ (οἱ ἀντινομίες του λέει, «δέν εἶναι τίποτε περισ-
σότερο ἀπ'αὐτό πού ἔκανε ἤδη ἐδῶ ὁ Ζήνων»).

Τό γενικό συμπέρασμα τῆς διαλεκτικῆς τῶν ἐλεατῶν: „τό
ἀληθινό εἶναι ἐνιαῖο, τό ἄλλο δέν εἶναι ἀληθινό“ — «εἶναι
παρόμοιο μ'ἐκεῖνο, στό ὅποιο κατέληγε ἡ καντιανή φιλοσοφία:
«Γνωρίζουμε μόνο τά φαινόμενα». Γενικά ὑπάρχει μιά καί ἡ
αὐτή ἀρχή» (σελ. 326 [244]).

Ἄλλά ὑπάρχει καί διαφορά.

«Κατά τήν ἄποψη τοῦ Κάντ τό πνευματι-
κό εἶναι ἐκεῖνο πού καταστρέφει τόν κόσμο.
Κατά τόν Ζήνωνα ὁ κόσμος τοῦ φαινομένου
καθεαυτό καί γιά τόν ἑαυτό του δέν εἶναι ἀλη-
θινός. Κατά τόν Κάντ ἡ νόησή μας, ἡ πνευμα-
τική μας δράση εἶναι ἄσχημη — τό νά βάζει
τή γνώση στό μηδέν εἶναι ὑπερβολική ταπει-
νωση τοῦ πνεύματος»... (327) [244-245].

ὁ Κάντ καί
(ὁ ὑποκειμε-
νισμός του,
ὁ σκεπτικι-
σμός etc.)

Ἡ συνέχεια τῶν ἐλεατῶν στόν Λεύκιππο ἀπό τούς σοφί-
στές...

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΥ

Μετά τόν Ζήνωνα (; ἔζησε μετά τόν Ἡράκλειτο;)¹¹⁷
ὁ Χέγγελ περνάει στόν Ἡράκλειτο καί λέει:

...«Αὐτή» (ἡ διαλεκτική τοῦ Ζήνωνα) «μπορεῖ ἐπίσης
νά ὀνομαστεῖ ἀκόμη ὑποκειμενική διαλεκτική, ἐφόσον

¹¹⁷ Ἄπαντα Λένιν Τόμος 29

- NB** ||| ἀνήκει στό ὑποκείμενο, πού θεωρεῖ καί τό ἐνιαῖο χωρίς αὐτή τή διαλεκτική, χωρίς αὐτή τήν κίνηση, εἶναι μιά ἀφηρημένη ταυτότητα»... (328) [245]. νωρίτερα ὁμως λεγόταν, βλ. τό ἀπόσπασμα ἀπό τή σελίδα 309 [231] καί ἄλλες, ὅτι ἡ διαλεκτική τοῦ Ζήνωνος εἶναι ἀντικειμενική. 'Εδῶ ὑπάρχει κάποιο λεπτότατο „distinguo“*. Σύγκρ. τό ἐπόμενο:
- NB** ||| « Ἡ διαλεκτική: α) Ἡ ἐξωτερική διαλεκτική, ἀντίλαλος στά κουτουροῦ, μέσα στήν ὁποία δέν διαλύεται ἡ ψυχὴ τοῦ ἴδιου τοῦ πράγματος. β) Ἡ ἐνυπαρξιακή διαλεκτική, ἡ ὁποία ἀναφέρεται ὡστόσο (NB) στόν τρόπο θεώρησης τοῦ ὑποκειμένου. γ) Ἡ ἀντικειμενικότητα τοῦ Ἡράκλειτου δηλ. ἡ διαλεκτική, ἐννοούμενη ἡ ἴδια σάν ἀρχή» (328) [246].
- NB** ||| α) ἡ ὑποκειμενική διαλεκτική
β) στό ἀντικείμενο ὑπάρχει διαλεκτική, ἀλλά ἐγὼ δέν ξέρω, ἴσως αὐτό νά εἶναι Schein**, ἀπλῶς φαινόμενο etc.
γ) πέρα γιά πέρα ἀντικειμενική διαλεκτική σάν ἀρχὴ ὄλου τοῦ εἶναι
- (Στόν Ἡράκλειτο): « Ἐδῶ μπροστά μας ξανοίγεται ἕνα νέο ἔδαφος. Δέν ὑπάρχει οὔτε μιά θέση τοῦ Ἡράκλειτου πού δέν θά τή δεχόμουν στή Λογική μου» (328) [246].
- « Ὁ Ἡράκλειτος ἀναφέρει: τό πᾶν εἶναι γίνεσθαι. Αὐτό τό γίνεσθαι εἶναι ἀρχή. Αὐτό εἶναι διατυπωμένο στήν ἐκφραση: τό εἶναι εἶναι τόσο μικρό ὅσο καί τό μή-εἶναι»... (σελ. 333 [249]).
- NB** ||| « Ἡ γνώση τοῦ γεγονότος ὅτι τό εἶναι καί τό μή-εἶναι εἶναι μόνο ἀφηρημένες ἐννοιες, πού ἔχουν στερηθεῖ τήν ἀλήθεια καί ὅτι μόνο τό γίνεσθαι εἶναι τό πρῶτο ἀληθινό, ἀποτελεῖ μεγάλη κατάκτηση. Ἡ διάνοια θεωρεῖ ὅτι καί οἱ δύο ἐννοιες παρμένες χωριστά εἶναι ἀληθινές καί ἔχουν σημασία. Ἀντίθετα, ὁ νοῦς γνωρίζει τό ἕνα στό ἕτερο, γνωρίζει ὅτι στό ἕνα περιέχεται τό ἕτερό του» (NB „τό ἕτερό του“), — «νά γιατί πρέπει νά προσδιορίζουμε τό Σύμπαν, τό Ἀπόλυτο σάν γίνεσθαι» (334) [250].

* — «ἐγὼ διακρίνω». Ἡ Σύντ.

** — ἐπίφαση, φαινομενικότητα. Ἡ Σύντ

«Ὁ Ἀριστοτέλης λέει („De mundo“¹¹⁸, κεφάλαιο 5) ὅτι ὁ Ἡράκλειτος γενικά «συνέδεσε τὸ ὄλο μὲ τὸ μὴ-ὄλο (τὸ μέρος)»... «αὐτὸ πού μοιάζει καὶ αὐτὸ πού διαφέρει, αὐτὸ πού συνηγεῖ καὶ αὐτὸ πού παραφωνεῖ. Καὶ ἀπὸ ὄλο τὸ (ἀντιθετικό) θά γίνει τὸ ἕνα καὶ ἀπὸ τὸ ἕνα τὰ πάντα»» (335) [250].

Ὁ Πλάτων στό „Συμπόσιο“ ἀναφέρει τίς ἀπόψεις τοῦ Ἡράκλειτου (ἀνάμεσα στ’ ἄλλα, σχετικά μὲ τὴ μουσική: ἡ ἄρμονία ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀντιθέσεις) καὶ τὴν ἔκφραση ὅτι τάχα „ἡ τέχνη τοῦ μουσικοῦ συνενώνει τὸ διαφορετικό“¹¹⁹.

Ὁ Χέγγελ γράφει: αὐτὴ δὲν εἶναι ἀντίρρηση ἐναντία στὸν Ἡράκλειτο (336) [251], γιατί τὸ διαφορετικό εἶναι ἡ οὐσία τῆς ἄρμονίας:

«Ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ ἄρμονία εἶναι τὸ ἀπόλυτο γίγνεσθαι, ἡ ἀλλαγὴ — ὄχι τὸ γίγνεσθαι τοῦ ἑτέρου, τώρα τὸ ἕνα καὶ μετὰ τὸ ἕτερο. Εἶναι οὐσιαστικό τὸ γεγονός ὅτι καθετὶ τὸ διαφορετικό, τὸ ιδιόμορφο εἶναι διαφορετικό ἀπὸ ὅποιοδήποτε ἕτερο, ὅμως ὄχι ἀφηρημένα ἀπὸ ὅποιοδήποτε ἕτερο, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ δικό του ἕτερο. Τὸ καθεὶνα ὑπάρχει μόνο ἐφόσον στὴν ἐννοιά του ἐμπεριέχεται τὸ ἕτερό του»...

Πολύ σωστό
καὶ σπουδαῖο:
τὸ „ἕτερο“ σάν
δικό του
ἕτερο, ἡ ἐξέλι-
ξη στὴν ἀντί-
θεσή τ η ς

«Ἐπίσης καὶ σὲ σχέση μὲ τοὺς τόνους. Πρέπει νά εἶναι διαφορετικοί, ἀλλὰ ἔτσι πού νά μποροῦν νά εἶναι ἐνιαῖοι»... (336) [251]. Σελ. 337 [252]: ἀνάμεσα στ’ ἄλλα, ὁ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικός (καὶ ὁ Ἀριστοτέλης) συγκαταλέγονται στοὺς... «καλύτερους μάρτυρες»...

Ὁ Ἡράκλειτος ἔλεγε: „die Zeit ist das erste körperliche Wesen“* (Σέξτος ὁ Ἐμπειρικός) — σελ. (338).

körperliche — εἶναι „ἀποτυχημένη“ ἔκφραση (μπορεῖ τάχα (NB) νά διαλέχτηκε ἀπὸ τὸ σκεπτικιστὴ (NB)), — ἀλλὰ ὁ χρόνος εἶναι „das erste sinnliche Wesen“...**

...«Ὁ χρόνος εἶναι καθαρὸ γίγνεσθαι, σάν ἐνατενιζόμενο»... (338) [252].

Σχετικά μὲ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἡράκλειτος θεωροῦσε τὸ πῦρ προτσές, ὁ Χέγγελ λέει: «Τὸ πῦρ εἶναι ὁ φυσικὸς χρόνος. Εἶναι ἡ ἀπόλυτη ἀνησυχία» (340) [253] — καὶ παρακάτω σχετικά μὲ τὴ φιλοσοφία τῆς φύσης τοῦ Ἡράκλειτου:

* — «ὁ χρόνος εἶναι ἡ πρώτη φυσικὴ οὐσία». Ἡ Σύντ

** — «ἡ πρώτη αἰσθησιακὴ οὐσία» Ἡ Σύντ

...«Αὐτή» (Natur*) «εἶναι προτσές αὐτή καθεαυτή»... (344) [253] ...«ἡ φύση εἶναι αὐτό πού δέν βρίσκεται ποτέ σέ κατάσταση ἡρεμίας καί τά πάντα εἶναι πέρασμα ἀπό τό ἕνα στό ἕτερο, ἀπό τή διχοτόμηση στήν ἐνότητα καί ἀπό τήν ἐνότητα στή διχοτόμηση»... (341) [254].

«Νά κατανοήσεις τή φύση σημαίνει: νά τήν ἀπεικονίσεις σάν προτσές»... (339) [253].

Ἐδῶ βρίσκεται, λέει, ἡ στενότητα τῶν φυσιοδιφῶν:

NB ||| ...«Ἄν τούς ἀκούσουμε» (Naturforscher**), «τότε αὐτοί παρατηροῦν, λένε μόνο αὐτό πού βλέπουν. Αὐτό ὅμως δέν εἶναι σωστό, γιατί μεταμορφώνουν ἀσυναίσθητα αὐτό πού εἶναι ἄμεσα ὁρατό μέ τή βοήθεια τῆς ἔννοιας. Καί ἡ συζήτηση δέν γίνεται γιά τήν ἀντίφαση ἀνάμεσα στήν παρατήρηση καί στήν ἀπόλυτη ἔννοια, ἀλλά γιά τήν ἀντίφαση ἀνάμεσα στήν ἀνεπαρκῶς προσδιορισμένη ἔννοια καί τήν ἀπόλυτη ἔννοια. Οἱ φυσιοδίφες ἀποδείχνουν ὅτι δέν ὑπάρχουν μεταβολές»... (344-345) [256].

...«Τό νερό, διχαζόμενο στό προτσές του, ἀποκαλύπτει τό ὕδρογόνο καί τό ὀξυγόνο, αὐτά τά δύο δέν ἐμφανίστηκαν, ἀλλά ὑπῆρχαν ἤδη νωρίτερα καθεαυτά, σάν μέρη ἀπό τά ὁποῖα ἀποτελεῖται τό νερό» (ἔτσι ὁ Χέγγελ κοροϊδεύει τούς φυσιοδίφες)...

||| «Ἔτσι συμβαίνει μέ τήν κάθε προφορική ἔκφραση τῆς πρόσληψης καί τῆς ἐμπειρίας. Ἐφόσον ὁ ἄνθρωπος μιλάει, στά λόγια του περιέχεται ἡ ἔννοια. Δέν μποροῦμε νά μήν ἀποδεχτοῦμε τίς ἔννοιες, αὐτό πού ἀναπαράγεται στή συνείδηση περιέχει πάντα μέσα του μιά δύναμη καθολικότητας καί ἀλήθειας».

Πολύ σωστό καί πολύ σπουδαῖο — αὐτό ἀκριβῶς ἐπαναλαμβάνει ἐκλαϊκευτικότερα ὁ Ἔνγκελς, ὅταν ἔγραφε ὅτι οἱ φυσιοδίφες πρέπει νά ξέρουν ὅτι τά πορίσματα τῆς φυσιογνωσίας εἶναι ἔννοιες καί ἡ τέχνη νά χρησιμοποιοῦμε τίς ἔννοιες δέν εἶναι ἔμφυτη, ἀλλά εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀνάπτυξης τῆς φυσιογνωσίας καί τῆς φιλοσοφίας στή διάρκεια 2000 χρόνων¹²⁰.

Στούς φυσιοδίφες ἡ ἔννοια τῆς μετατροπῆς εἶναι περιορισμένη καί δέν ὑπάρχει ἀντίληψη τῆς διαλεκτικῆς.

* — ἡ φύση. Ἡ Σύντ.

** — τούς φυσιοδίφες. Ἡ Σύντ.

...«Αὐτός» (Heraklit) εἶναι «ἐκεῖνος πού γιά πρώτη φορά διατύπωσε τή φύση τοῦ ἄπειρου καί γιά πρώτη φορά ἐπίσης κατάλαβε τή φύση σάν καθεαυτή ἄπειρη, δηλαδή κατανόησε τήν οὐσία της σάν προσές»... (346) [257].

Γιά τήν «έννοια τῆς ἀναγκαιότητας» — σύγκρ. σελ. 347 [258]. Ὁ Ἡράκλειτος δέν μποροῦσε, λέει, νά δεῖ τήν ἀλήθεια στήν «αἰσθησιακή ἐγκυρότητα» — ἀλλά στήν „ἀναγκαιότητα“ (εἰμαρμένη) — ((λόγος))*.

«ἡ ἀπόλυτη ἐμμεσότητα» (348) [258].

(„ἡ ἀπόλυτη ἀλληλουχία“)

|| NB

«Τό λογικό, τό ἀληθινό, αὐτό πού ἐγώ ξέρω, εἶναι στ' ἀλήθεια ἐπιστροφή ἀπό τό ἐμπράγματο, σάν ἀπό τό αἰσθησιακό, τό ἐνικό, τό προσδιορισμένο, τό πραγματικό. Ἐκεῖνο ὅμως πού ξέρεי μέσα του τό λογικό εἶναι στόν ἴδιο ἤδη βαθμό ἡ ἀναγκαιότητα ἢ τό καθολικό τοῦ εἶναι, αὐτό εἶναι ἡ οὐσία τῆς νόησης, ὅπως εἶναι ἐπίσης ἡ οὐσία τοῦ κόσμου» (352) [261].

NB:

Ἡ ἀναγκαιότητα = τό „καθολικό τοῦ εἶναι“ (τό καθολικό μέσα στό εἶναι) (ἡ ἀλληλουχία, ἡ „ἀπόλυτη ἐμμεσότητα“)

Ο ΛΕΥΚΙΠΠΟΣ

368 [266]: «Ἡ ἀνάπτυξη τῆς φιλοσοφίας στήν ἱστορία πρέπει νά ἀντιστοιχεῖ στήν ἀνάπτυξη τῆς λογικῆς φιλοσοφίας. Ἀλλά στή λογική φιλοσοφία πρέπει νά ὑπάρχουν μέρη πού ἐκλείπουν στήν ἀνάπτυξη τῆς ἱστορίας».

Ἡ ἀνάπτυξη τῆς φιλοσοφίας στήν ἱστορία „πρέπει νά ἀντιστοιχεῖ“ (;) στήν ἀνάπτυξη τῆς λογικῆς φιλοσοφίας

Ἐδῶ ὑπάρχει πολύ βαθιά καί σωστή σκέψη στήν οὐσία της ὑλιστική (ἡ πραγματική ἱστορία εἶναι ἡ βάση, τό θεμέλιο, τό εἶναι, πίσω ἀπό τό ὁποῖο ἀκολουθεῖ ἡ συνείδηση).

Ὁ Λεύκιππος (Leucipp) ἀναφέρει ὅτι τά ἄτομα εἶναι ἀόρατα «ἐξαιτίας τῆς μικρότητας τοῦ σώματός τους» (369) — καί ὁ Χέγ-

* Οἱ λέξεις «εἰμαρμένη» καί «λόγος» στή ρωσ. ἐκδ. εἶναι γραμμένες στά ἑλληνικά. Σημ. μετ.

γελ ἀντιλέγει ὅτι αὐτό εἶναι „Ausrede“ (ib.), ὅτι τό, „Eins“ * εἶναι ἀδύνατο νά τό δοῦμε, ὅτι „das Princip des Eins“ „ganz ideell“ ** (370), ὅτι ὁ Λεύκιππος δέν εἶναι „ἐμπειρικός“, ἀλλά ἰδεαλιστής.

((; τάνυσμα τοῦ ἰδεαλιστή-Χέγγελ))
φυσικά, τάνυσμα.

([Ὁ Χέγγελ, τανύζοντας τόν Λεύκιππο, κάτω ἀπό τή δική του λογική μακρολογεῖ ὡς πρὸς τή σπουδαιότητα καί τό „μεγαλεῖο“ τῆς ἀρχῆς (368) [265] Fürsichsein ***, πού τή βλέπει στόν Λεύκιππο. Ἐνμέρει μυρίζει τάνυσμα.]****

Ἐπάρχει ὅμως καί κόκκος ἀλήθειας: ἀπόχρωση („στιγμή“) ἰδιαιτερότητας. Διακοπή τοῦ βαθμιαίου. Στιγμή ἐξομάλυνσης τῶν ἀντιφάσεων. Διακοπή τοῦ συνεχοῦς — ἄτομο, μονάδα (σύγκρ. 371 i. f. [268]): — «Ἡ μονάδα καί ἡ συνέχεια εἶναι ἀντιθέσεις»...

Τή λογική τοῦ Χέγγελ δέν πρέπει νά τήν ἐφαρμόζουμε μέ τή δοσμένη της μορφή, δέν πρέπει νά τήν παίρνομε σάν δεδομένο. Ἀπ' αὐτήν πρέπει νά διαλέξομε τίς λογικές (γνωσιολογικές ἀποχρώσεις, ἀφοῦ τίς καθαρίσουμε ἀπό *Ideenmystik* *****: αὐτό εἶναι μεγάλη ἀκόμη δουλιὰ).

ὑλισμός
(ὁ Χέγγελ
φοβᾶται τή
λέξη: πίσω
μου σ' ἔχω)
versus
ἀτομιστική

«Γι' αὐτό ἡ ἀτομιστική ἀντιπαραθέτει γενικά τόν ἑαυτό της στήν ἀντίληψη γιά τή δημιουργία τοῦ κόσμου καί τή διατήρηση τοῦ κόσμου μέ τή δύναμη ξένου ὄντος. Ἡ φυσιογνωσία γιά πρώτη φορά αἰσθάνεται τόν ἑαυτό της μέσα στήν ἀτομιστική ἀπαλλαγμένο ἀπό τήν ἀνάγκη νά δείξει τή βάση τῆς ὑπαρξης τοῦ κόσμου. Γιατί, ἂν φανταστοῦμε τή φύση σάν νά δημιουργήθηκε καί νά διατηρεῖται ἀπό κατιτί ἕτερο, τότε πρέπει νά τή φανταστοῦμε σάν νά μήν ὑπάρχει αὐτή καθεαυτή, ἀλλά σάν νά ἔχει τήν ἔννοια της ἔξω ἀπό τόν ἑαυτό της, δηλ. σάν νά ἔχει ξένη στόν ἑαυτό της βάση, αὐτή καθεαυτή δέν ἔχει βάση καί κατανοεῖται μόνο

* — πρόφαση (στό ἴδιο), ὅτι τό «ἕνα». Ἡ Σύντ.

** — «ἡ ἀρχή τοῦ ἑνός» «εἶναι ἐντελῶς ἰδεατή». Ἡ Σύντ.

*** — τοῦ εἶναι γιά τόν ἑαυτό του. Ἡ Σύντ.

**** Τό κείμενο μέσα στίς τετράγωνες παρενθέσεις στό χειρόγραφο εἶναι σβησμένο. Ἡ Σύντ.

***** — τό μυστικισμό τῶν ἰδεῶν. Ἡ Σύντ.

από τή βούληση τοῦ ἑτέρου: τέτια πού εἶναι αὐτή ἡ φύση εἶναι τυχαία, δίχως ἀναγκαιότητα καί ἔννοια γιά τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της. Καί στήν ἀντίληψη τῆς ἀτομιστικῆς περιέχεται ἡ ἀντίληψη γιά τό καθεαυτό εἶναι τῆς φύσης γενικά, δηλ. ἡ σκέψη βρίσκει σ' αὐτή τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της»... (372-373) [269].

Ἄ Ο Χέγγελ, ἐκθέτοντας ἀπό τόν Diogenes Laertius, IX, § 31-33 — τήν ἀτομιστική τοῦ Λευκίππου, τοῦς „ἀνεμοστρόβιλους“ (Wirbel — δίνη)* τῶν ἀτόμων, δέν βλέπει κανένα ἐνδιαφέρον σ' αὐτό («κανένα ἐνδιαφέρον»... «κενή ἀπεικόνιση», «θολές, μπερδεμένες παραστάσεις» — σελ. 377 i. f. [271-272]).

NB

Τυφλότητα τοῦ Χέγγελ, μονομέρεια τοῦ ἰδεαλιστή!!

Ο ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ

Ἄ Ο Χέγγελ behandelt τόν Δημόκριτο ἐντελῶς πιά stiefmütterlich**, συνολικά σελ. 378-380 [270-272]! Τό πνεῦμα τοῦ ὕλισμοῦ εἶναι ἀνυπόφορο στόν ἰδεαλιστή!! Παρατίθενται τά λόγια τοῦ Δημόκριτου (σελ. 379 [272]):

«Σύμφωνα μέ τή γνώμη (νόμῳ) ὑπάρχει τό ζεστό, σύμφωνα μέ τή γνώμη ὑπάρχει τό κρύο, σύμφωνα μέ τή γνώμη ὑπάρχει τό χρώμα, τό γλυκό καί τό πικρό. Ἄλλά σύμφωνα μέ τήν ἀλήθεια (ἔτεῃ) ὑπάρχουν μόνο τό ἀδιαίρετο καί τό κενό» (Sextus Empiricus. Adversus Mathematicos, VII, § 135)¹²¹.

Καί συνάγεται τό συμπέρασμα:

...«Ἔτσι βλέπουμε ὅτι ὁ Δημόκριτος διατύπωσε πιά συγκεκριμένα τή διαφορά τῶν στιγμῶν τοῦ καθεαυτοῦ εἶναι καί τοῦ εἶναι γιά τό ἕτερο»... (380) [272].

* Diogenes Laertius (σελ. 235) «vertiginem» — λατινική μετάφραση.

** — ἔρμηνεύει ἐντελῶς πιά σάν μητριά. Ἡ Σύντ.

„άνόητος
ιδεαλισμός“
(τό δικό μου
αίσθημα)
σύγκρ. τόν
Μάχ¹²²

‘Ο Χέγγελ
versus
E. Mach... **

Μ’αυτό, λέει, „άνοιξε ή πόρτα“ για τόν
„άνόητο ιδεαλισμό“, πού είναι — „*meine*
Empfindung, mein“... *

...«Έχει καθιερωθεί τό αισθησιακό, ή
στερούμενη έννοιας ποικιλομορφία του αι-
σθήματος, πού δέν έχει καθόλου λογικό και
πού δέν άφορά πιά αυτό τόν ιδεαλισμό».

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΑΝΑΞΑΓΟΡΑ

‘Ο ‘Αναξαγόρας. ‘Ο νοϋς *** είναι „ή αι-
τία του κόσμου και κάθε τάξης“, και ό Χέγγ-
ελ έπεξηγει:

...«‘Η αντικειμενική σκέψη... ό νοϋς μέ-
σα στον κόσμο, επίσης και στη φύση, ή
όπως λέμε για τά γένη στη φύση, αυτά είναι
τό καθολικό. ‘Ο σκύλος είναι ζωο, αυτό εί-
ναι τό γένος του, τό ουσιώδες του. ‘Ο ίδιος
ό σκύλος είναι ζωο. Αυτός ό νόμος, αυτό
τό λογικό, αυτός ό νοϋς ένυπάρχει ό ίδιος
στη φύση, είναι ή ουσία της φύσης. Αυτή
δέν σχηματίζεται άπ’ έξω, όπως οι άνθρωποι
κάνουν τό κάθισμα» (381-382).

„‘Ο νοϋς είναι τό ίδιο, ό,τι και ή ψυχή“
(ό ‘Αριστοτέλης για τόν ‘Αναξαγόρα) —
σελ. 394 [289]

NB:
ή έννοια του
γένους είναι
ή „ουσία της
φύσης“, είναι
ό ν ό μ ο ς...

καί... **** έπεξηγήση αυτού του *άλματος*, από τό
γενικό στη φύση προς τήν *ψυχή*, από τό αντικειμενικό
στό ύποκειμενικό, από τόν ύλισμό στον ιδεαλισμό.
C'est ici que ces extrêmes se touchent (et se transfor-
ment! *****.

Σύμφωνα μέ τίς όμοιομέρειες¹²³ του ‘Αναξα-
γόρα (μόρια του ίδιου γένους, όπως και τά
άκέραια σώματα) ό Χέγγελ γράφει:

* — «τό δικό μου αίσθημα, τό δικό μου»... ‘Η Σύντ.

** — sé σχέση μέ τόν E. Μάχ... ‘Η Σύντ.

*** — νοϋς (λόγος). ‘Η Σύντ.

**** Μιά λέξη στό χειρόγραφο του Β. Ι. Λένιν έμεινε χωρίς νά
άποκρυπτογραφηθεί. ‘Η Σύντ.

***** — ‘Εδώ άκριβώς τά άκρα συναντιώνται (και μεταμορφώνονται!). ‘Η
Σύντ.

«Τή μετατροπή πρέπει νά τήν παίρνομε μέ διπλό νόημα, μέ τό νόημα τῆς ὑπαρξης καί μέ τό νόημα τῆς ἔννοιας»... (403-404). Λένε, λογουχάρη, ὅτι τό νερό μποροῦμε τάχα νά τό βγάλουμε — οἱ πέτρες θά μείνουν, τή γαλάζια μπογιά νά τή βγάλουμε, ἡ κόκκινη κτλ. θά μείνει.

«Ἄλλά αὐτό μόνο μέ τήν ἔννοια τῆς ὑπαρξης. Μέ τό νόημα τῆς ἔννοιας αὐτά βρίσκονται μόνο τό ἕνα διά μέσου τοῦ ἑτέρου, αὐτή εἶναι ἡ ἐσωτερική ἀναγκαιότητα». «Ὅπως στό ζωντανό σῶμα εἶναι ἀδύνατο νά βγάλεις μόνο τήν καρδιά δίχως νά καταστρέψεις τοὺς πνεύμονες etc.

«Κατά τόν ἴδιο τρόπο ἡ φύση ὑπάρχει μόνο στήν ἐνότητα, ἔτσι ὅπως ὁ ἐγκέφαλος ὑπάρχει μόνο σέ μιά ἐνότητα μέ τά ἄλλα ὄργανα» (404) παράλληλα ὀρισμένοι ἀντιλαμβάνονται τή μετατροπή μέ τήν ἔννοια τῆς ὑπαρξης μικρῶν καθορισμένων ποιοτικά μορίων καί τῆς αὔξης (respective ἐλάττωσης) [συνένωσης καί χωρισμοῦ] τους. Ἡ ἄλλη ἀντίληψη (ὁ Ἡράκλειτος) εἶναι ἡ μετατροπή τοῦ ἑνός σέ ἕτερο (403).

ἡ μετατροπή
(ἡ σημασία
της)

Ἡ ὑπαρξη καί ἡ ἔννοια, προφανῶς στόν Χέγγελ ξεχωρίζουν περίπου ἔτσι: στό γεγονός (τό εἶναι) παρμένο χωριστά, ξεκομμένο ἀπό τήν ἀλληλουχία του, καί στήν ἀλληλουχία (ἔννοια), συσχετισμό, σύνδεση, νόμο, ἀναγκαιότητα.

415 [302]:... «Ἡ ἔννοια εἶναι αὐτό πού τά πράγματα εἶναι αὐτά καθεαυτά καί γιά τόν ἑαυτό τους»...

Λέγοντας ὅτι τό χορτάρι εἶναι σκοπός γιά τό ζῶο, τό ζῶο σκοπός γιά τόν ἄνθρωπο etc. etc., ὁ Χέγγελ συμπεραίνει:

«Κύκλος πού ἀποπερατώνεται μέσα στόν ἑαυτό του, ἀλλά πού ἡ ἀποπεράτωσή του εἶναι ἐπίσης πέρασμα σ' ἕνα ἄλλο κύκλο. Εἶναι δίνη πού τό κέντρο της πρὸς τό ὅποιο ἐπιστρέφει, βρίσκεται ἄμεσα στήν περιφέρεια ἑνός ἄλλου ἀνώτερου κύκλου πού τόν ἀποροφᾷ»... (414) [303].

«Ὡς τώρα, λέει, οἱ ἀρχαῖοι ἔδοσαν πολύ λίγα: «Τό γενικό εἶναι φτωχός ὀρισμός, ὁ καθένας ξέρει γιά τό γενικό, ἀλλά δέν τό ξέρει αὐτό σάν οὐσία» (416) [304].

NB:
τό „γενικό“
σάν „οὐσία“

ή „ανάπτυξη
της φύσης της
γνώσης“

...« Έδω όμως αρχίζει μία πιο συγκεκρι-
μένη ανάπτυξη της σχέσης της συνείδησης
πρός τό Είναι, ή ανάπτυξη της φύσης της
γνώσης σάν γνώσης του αληθινοῦ» (417).
«Τό πνεῦμα προωθήθηκε ὡς τή διατύπωση
της οὐσίας σάν σκέψης» (418) [305].

«Αὐτή τήν ανάπτυξη τοῦ γενικοῦ, ὅπου ἡ οὐσία περνάει
ἐντελῶς μέ τό μέρος της συνείδησης, τή βλέπουμε στή σοφία
τῶν σοφιστῶν, πού ἔχει τόσο πολύ δυσφημιστεῖ» (418) [306].

((Τέλος τοῦ I τόμου)) ὁ II τόμος ἀρχίζει ἀπό τούς σοφιστές.

XIV ΤΟΜΟΣ. ΔΕΥΤΕΡΟΣ ΤΟΜΟΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΣΟΦΙΣΤΩΝ

Ἐσοναφορᾶ τούς σοφιστές¹²⁴ ὁ Χέγγελ ἀναμασάει μέ τήν πιά μεγάλη λεπτομέρεια τή σκέψη ὅτι τάχα στή σοφιστική ὑπάρχει ἓνα στοιχεῖο πού εἶναι κοινό σέ κάθε μόρφωση (Bildung) γενικά, συμπεριλαμβανομένης καί τῆς δικῆς μας, δηλαδή ἡ προβολή ἐπιχειρημάτων (Gründe) und Gegengründe*, — „ἀντανεκλαστική ἀντήχηση“ — ἡ ἐπινόηση σέ ὅλα πολυποικίλων ἀπόψεων ((ὑποκειμενισμός — ἔλλειψη ἀντικειμενισμοῦ)). Ὁ Χέγγελ, μιλώντας γιά τόν Πρωταγόρα καί γιά τήν περιβόητη θέση του (ὁ ἄνθρωπος εἶναι τό μέτρο ὄλων τῶν πραγμάτων), τόν παρομοιάζει μέ τόν Κάντ:

...«Ὁ ἄνθρωπος εἶναι τό μέτρο ὄλων τῶν πραγμάτων — ἄρα ὁ ἄνθρωπος εἶναι τό ὑποκείμενο γενικά. Τό πραγματικό, ἐπομένως, δέν ὑπάρχει ἀπομονωμένο, ἀλλά ὑπάρχει γιά τή γνώση μου — ἡ συνείδηση στήν οὐσία της εἶναι ἐκεῖνο πού παράγει τό περιεχόμενο μέσα στό ἐμπράγματο, ἡ ὑποκειμενική σκέψη παίρνει σ' αὐτό μέρος μέ τόν πιά σημαντικό τρόπο. Κι' αὐτό εἶναι ἐκεῖνο πού φτάνει μέχρι τή νεότερη φιλοσοφία. Ὁ Κάντ λέει ὅτι ἐμεῖς γνωρίζουμε μόνο τά φαινόμενα, δηλ. τό καθετί πού μᾶς φαίνεται σάν ἀντικειμενικό, σάν πραγματικότητα πρέπει νά ἐξετάζεται μόνο ἀπό τήν ἄποψη τῆς σχέσης του μέ τή συνείδηση καί δέν ὑπάρχει χωρίς αὐτή τή σχέση»... (31)** [25]***.

Πρωτα-
γόρας καί
Κάντ

Τό δεύτερο, λέει, „σημεῖο“ εἶναι ὁ ἀντικειμενισμός (das Allgemeine****) «αὐτό τό γενικό εἶναι καθορισμένο ἀπό μένα,

* — καί ἀντεπιχειρημάτων. Ἡ Σύντ

** Hegel. Werke, Bd. XIV, Berlin, 1833. Ἡ Σύντ

*** Χέγγελ. Ἐπαντα, τόμ. Χ, Μόσχα, ρωσ. ἔκδ. 1932 Ἡ Σύντ

**** — γενικό, καθολικό. Ἡ Σύντ.

άλλά είναι επίσης και αυτό καθεαυτό αντικειμενικά γενικό, δίχως να είναι καθορισμένο από μένα»... (32) [25].

ρελατιβισμός σοφιστή...	Diese „Relativität“ * (32). «Όλα έχουν μόνο σχετική αλήθεια» (33) [25] κατά τόν Πρωταγόρα.
ο Κάντ και οί σοφιστές και ο φαινομε- νολογισμός à la Μάχ ¹²⁵ NB	...«Τό καντιανό φαινόμενο δέν είναι τίποτε άλλο παρά ώθηση άπ' έξω, κάποιο Χ, άγνωστο, αυτό πού για πρώτη φορά παίρνει προσδιορισμό μέσω τής δικής μας αίσθησης, μέ τή βοήθειά μας. Άν και υπάρχει ή αντικειμενική βάση του γεγονότος ότι αυτό τό όνομάζουμε κρύο και εκείνο τό όνομάζουμε ζεστό, έτσι πού να μπορούμε τουλάχιστο να πούμε ότι αυτά πρέπει να περιέχουν καθεαυτά τή διαφορά του ενός από τό έτερο, ώστόσο τό ζεστό και τό κρύο υπάρχουν μόνο μέσα στο δικό μας αίσθημα, άκριβώς όπως υπάρχουν και τά πράγματα κτλ. ... έτσι, ή έμπειρία έχει όνομαστέι φαινόμενο» (34) [27].
όχι μόνο ρε- λατιβισμός	«Ό κόσμος είναι φαινόμενο, όχι γιατί υπάρχει για τή συνείδηση, δηλαδή όχι γιατί τό Είναι του είναι μόνο σχετικό για τή συνείδηση, αλλά και γιατί ό κόσμος είναι εξίσου και φαινόμενο καθεαυτό».
σκεπτικισμός NB	...«Αυτός ό σκεπτικισμός έφτασε πολύ πιο βαθιά στον Γοργία»... (35) [28]. ...« <i>Η διαλεκτική</i> του»... του Γοργία, του σοφιστή [πολλές φορές: σελ. (36) [28], id. σελ. 37 [29]].
ο Χέγκελ για τόν „κοινό νοῦ“	Ό Τίντεμαν είπε ότι ό Γοργίας πήγε πιο πέρα από τόν „ύγιή (τόν κοινό) νοῦ“ του ανθρώπου. Καί ό Χέγκελ κοροϊδεύει: κάθε φιλοσοφία πηγαινει πιο πέρα από τόν „κοινό νοῦ“, γιατί ό κοινός νοῦς δέν είναι φιλοσοφία. Πρίν από τόν Κοπέρνικο ήταν <i>αντίθετο</i> μέ τόν κοινό νοῦ να λέμε ότι ή γῆ γυρίζει.

* — Αυτή ή «σχετικότητα». *Ή Σύντ.*

«Αὐτός» (der gesunde Menschenverstand *) «εἶναι ἕνας τέτιος τρόπος σκέψης μιᾶς κάποιας ἐποχῆς, στὸν ὁποῖο περιέχονται ὅλες οἱ προλήψεις τοῦ καιροῦ του» (36) [29].

Γοργίας (σελ. 37 [29-30]):

- 1) τίποτε δέν ὑπάρχει. Δέν εἶναι τίποτε
- 2) ἂν ἀκόμη ὑπάρχει εἶναι ἀγνώσιμο
- 3) κι' ἂν ἀκόμη εἶναι γνώσιμο εἶναι ἀδύνατη ἡ μετάδοση τῆς γνώσης γι' αὐτό.

...«Ὁ Γοργίας παραδέχεται σχετικὰ μ' αὐτά» (σχετικὰ μ' αὐτά, μέ τό Εἶναι καί τό μή-Εἶναι, μέ τήν ἀλληλοκαταστροφή τους) «ὅτι αὐτά εἶναι στιγμές πού ἐξαφανίζονται. Ἡ ἀσυνείδητη παράσταση κατέχει ἐπίσης αὐτή τήν ἀλήθεια, ἀλλά δέν ξέρει τίποτε γι' αὐτήν»... (40) [32].

„Στιγμές πού ἐξαφανίζονται“ = τό Εἶναι καί τό μή-Εἶναι. Αὐτός εἶναι θαυμάσιος ὀρισμός τῆς διαλεκτικῆς!!

...«Ὁ Γοργίας α) σωστά κάνει πολεμική ἐνάντια στὸν ἀπόλυτο ρεαλισμό, ὁ ὁποῖος, ἔχοντας παραστάσεις, ὑποθέτει ὅτι κατέχει τό ἴδιο πράγμα, ἐνῶ στήν πραγματικότητα κατέχει μόνο κάτι τό σχετικό· β) πέφτει στὸν ἀνόητο ἰδεαλισμό τῶν νέων χρόνων: «τό νοητό εἶναι πάντοτε ὑποκειμενικό, συνεπῶς, δέν εἶναι ὑπαρκτό, ἐμεῖς διαμέσου τῆς νόησης μετατρέπουμε τό ὑπαρκτό σέ νοητό»... (41) [32-33].

(Καί πιό κάτω (σελ. 41 i. f. [33]) ὁ Κάντ ἀναφέρεται ἀκόμη μιά φορά.)

ὁ κοινός νοῦς
= προλήψεις
τῆς ἐποχῆς
του

ὁ Γοργίας, ὁ
„ἀπόλυτος
ρεαλισμός“
(καί ὁ Κάντ)

* — ὁ κοινός νοῦς. Ἡ Σύντ.

διαλεκτική
στό ίδιο τό
άντικείμενο

Συμπληρώνω γιά τόν Γοργία: βάζει τό „είτε-είτε“ στά βασικά ζητήματα. «Αυτό όμως, δέν είναι άληθινή διαλεκτική. Θα ήταν άπαραίτητο νά άποδειχτεί ότι τό άντικείμενο ύπάρχει πάντοτε ύποχρεωτικά σέ ένα κάποιο όρισμό, και όχι καθεαυτό και γιά τόν έαυτό του. Τό άντικείμενο διαλύεται μόνο μέσα σέ τέτιου είδους όρισμούς. Άπ' αυτό όμως δέν προκύπτει τίποτε πού νά είναι ενάντια στή φύση του ίδιου του άντικειμένου» (39) [31]*.

Συμπληρώνω άκόμη γιά τόν Γοργία:

Έκθέτοντας τήν άποψη του ότι είναι άδύνατο νά μεταδοθεί, νά γνωστοποιηθεί τό πραγματικό:

NB

« Η όμιλία διαμέσου τής όποιας πρέπει νά γνωστοποιηθεί εκείνο πού ύπάρχει, δέν είναι εκείνο πού ύπάρχει, δηλαδή εκείνο πού γνωστοποιείται, αυτό δέν είναι τό ίδιο τό άντικείμενο, αλλά είναι μόνο λέξεις» (Sextus Empiricus. „Adversus Mathematicos“. VII. § 83-84) — σελ. 41 [33] — ό Χέγγελ γράφει: «Τό πραγματικό κατανοείται επίσης και σαν κάτι τό όχι πραγματικό, αλλά αυτή ή κατανόηση του είναι ή μετατροπή του σέ καθολικό».

σύγκρ. τόν
Φόουερμαχ¹²⁶

...«Αυτό τό γενικό δέν μπορεί έντελώς νά διατυπωθεί»...

‘Η κάθε λέξη (λόγος) ήδη
γενικεύει, σύγκρ. τόν
Φόουερμαχ¹²⁷.

Οί αισθήσεις δείχνουν τήν
πραγματικότητα. ‘Η σκέψη και
ή λέξη — τό γενικό.

Τό κλείσιμο τής § γιά τούς σοφιστές: « Έπομένως, οί σοφιστές έκαναν επίσης και τή διαλεκτική, τή γενική φιλοσοφία, άντικείμενο τής έρευνάς τους. Οί σοφιστές ήταν βαθυστόχαστοι διανοητές»... (42) [33].

* Αυτή και ή επόμενη περικοπή γιά τή φιλοσοφία του Γοργία έχει γραφεί από τόν Β. Ι. Λένιν λίγο άργότερα, όταν έκανε τήν περίληψη του μέρους γιά τόν Σωκράτη (βλ. σέ τούτο τόν τόμο, σελ. 247-248). ‘Η Σύντ.

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΣΩΚΡΑΤΗ

Ὁ Σωκράτης εἶναι «κοσμοϊστορική προσωπικότητα» (42) [34], ἢ „πιό ἐνδιαφέρουσα“ (ib.) στήν ἀρχαία φιλοσοφία — „ὕποκειμενικότητα τῆς φύσης“ (42) [33] | „ἐλευθερία τῆς αὐτοσυνείδησης“ (44) [35].

«Σ' αὐτό βρίσκεται τό διαφορούμενο νόημα τῆς διαλεκτικῆς καί τῆς σοφιστικῆς. Τό ἀντικειμενικό ἐξαφανίζεται»: εἶναι ἄραγε τυχαῖο τό ὑποκειμενικό, ἢ μέσα σ' αὐτό („an ihm selbst“*) ὑπάρχει τό ἀντικειμενικό καί τό καθολικό; (43) [34]**.

«Ἡ ἀληθινή νόηση σκέπτεται ἔτσι, πού τό περιεχόμενό της παράλληλα δέν εἶναι ὑποκειμενικό, ἀλλά ἀντικειμενικό» (44) [35] — καί στόν Σωκράτη καί στόν Πλάτωνα βλέπουμε, λέει, ὄχι μόνο τήν ὑποκειμενικότητα (ἢ «ἀναγωγή τῆς ἀπόφασης σέ συνείδηση εἶναι γενική σ' αὐτόν» — τόν Σωκράτη — «καί τούς σοφιστές») — ἀλλά καί τήν ἀντικειμενικότητα.

«Ἡ ἀντικειμενικότητα ἔχει ἐδῶ» (στόν Σωκράτη) «τήν ἔννοια τῆς πραγματικῆς καθολικότητας καθεαυτῆς καί γιά τόν ἑαυτό της καί ὄχι τήν ἔννοια τῆς ἐξωτερικῆς ἀντικειμενικότητας» (45) [35] — id. 46 [36]: «ὄχι ἐξωτερική ἀντικειμενικότητα, ἀλλά πνευματική καθολικότητα»...

NB

Καί μετά ἀπό δύο σειρές:

«Τό καντιανό ἰδανικό εἶναι τό φαινόμενο, πού αὐτό καθεαυτό δέν εἶναι ἀντικειμενικό»...

Κάντ

Ὁ Σωκράτης ὀνόμαζε τή μέθοδό του *Hebammenkunst**** — (σελ. 64) [48] (ἀπό τή μάνα του λέει), ((ἡ μάνα τοῦ Σωκράτη = μαμή)) — νά βοηθήσει τή σκέψη νά γεννηθεῖ.

ἐξυπνα!

Παράδειγμα τοῦ Χέγγελ: ὁ καθένας ξέρει, λέει, τί εἶναι τό Werden, ἀλλά μάς ἐκπλήσσει, ἄν ἀναλύοντάς το (reflektierend) βρίσκουμε ὅτι «αὐτό εἶναι τό εἶναι καί ταυτόχρονα τό μή-εἶναι» — «τόσο τεράστια διαφορά» (67) [50].

Werden =
Nichtsein
und Sein****

* — «μέσα σ' αὐτό τό ἴδιο». Ἡ Σύντ.

** Στό χειρόγραφο ὕστερα ἀπ' αὐτή τήν παράγραφο μῆκε ἀπόσπασμα γιά τή φιλοσοφία τοῦ Γοργία πού ἀρχίζει μέ τά λόγια: «Συμπληρώνω γιά τόν Γοργία...» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 246). Ἡ Σύντ.

*** — *τέχνη τῆς μαμῆς* (μαιευτική) Ἡ Σύντ.

**** — Τό γίνεσθαι = τό μή-εἶναι καί τό εἶναι. Ἡ Σύντ.

‘Ο Μένων („Meno“ Plato’s)¹²⁸ σύγκρινε τόν Σωκράτη μέ τό ψάρι μουδιάστρα (μαργωτήρα) (Zitteraal), πού κάνει αὐτόν πού τό ἀγγίζε „narkotisch“* (69) [51]: καί ἐγώ, λέει εἶμαι „narkotisch“ καί *δέν μπορῶ* νά ἀπαντήσω**.

très bien dit!!***

«Ό,τι γιά μένα πρέπει νά εἶναι ἀλήθεια, δικαιοσύνη, εἶναι τό πνεῦμα ἀπό τό δικό μου πνεῦμα. Ό,τι ὅμως μ’αὐτό τόν τρόπο δημιουργεῖ τό πνεῦμα ἀπό τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του, ὅ,τι τό πνεῦμα θεωρεῖ σάν τέτιο, πρέπει νά προκύψει ἀπ’αὐτό σάν καθολικό, σάν πνεῦμα πού ἐνεργεῖ μέ τήν ιδιότητα τοῦ καθολικοῦ καί ὄχι ἀπό τά πάθη του, ἀπό τά συμφέροντά του, ἀπό τίς παραξενιές του, τά καπρίτσια του, τούς σκοπούς του, τίς ροπές του κτλ. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τό τελευταῖο εἶναι ἐπίσης ἐσωτερικό, «τοποθετημένο μέσα μας ἀπό τή φύση», αὐτό ὅμως εἶναι προσωπικό δικό μας μόνο μέ τή φυσική μορφή»... (74-75) [56].

‘Ο ἔξυπνος ἰδεαλισμός εἶναι πιό κοντά στόν ἔξυπνο ὕλισμό, παρά ὁ ἀνόητος ὕλισμός.

Διαλεκτικός ἰδεαλισμός ἀντί ἔξυπνος. Μεταφυσικός, μὴ ἀναπτυγμένος, νεκρός, χυδαῖος, ἀκίνητος ἀντί ἀνόητος.

NB

Νά τό ἐπεξεργαστῶ:

‘Ο Πλεχάνοφ ἔγραψε γιά τή φιλοσοφία (τή διαλεκτική), ἴσως μέχρι 1000 σελίδες (ὁ Μπέλτοφ + ἐνάντια στόν Μπογκντάνοφ + ἐνάντια στούς καντιανούς + τά βασικά ζητήματα etc. etc.)¹²⁹. ‘Απ’αὐτά γιά τή μεγάλη Λογική, *ὁσον αφορᾶ* τή λογική, τίς ιδέες της (δηλ. τήν *καθεαυτοῦ* διαλεκτική σάν φιλοσοφική ἐπιστήμη) nil!!****

* — «ναρκωμένο» («ἀποχαυνωμένο») ‘Η Σύντ.

** Στό χειρόγραφο μετά ἀπό αὐτή τήν παράγραφο μπήκε ἀπόσπασμα γιά τή φιλοσοφία τοῦ Γοργία, πού ἀρχίζει μέ τά λόγια: «Συμπληρώνω ἀκόμη γιά τόν Γοργία...» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 246). ‘Η Σύντ.

*** — πολύ καλά εἰπωμένο!! ‘Η Σύντ.

**** — τίποτε!! ‘Η Σύντ.

Πρωταγόρας: „ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ μέτρο ὄλων τῶν πραγμάτων“. Σωκράτης: „ὁ ἄνθρωπος σάν σκεπτόμενος εἶναι τὸ μέτρο ὄλων τῶν πραγμάτων“ (75) [56].

Ἐπό-
χρωση!

Ἐνοφών στά „Memorabilien“* ἀπόδοσε τόν Σωκράτη καλύτερα, ἀκριβέστερα καί σωστότερα ἀπό τόν Πλάτωνα¹³⁰ (σελ. 80-81) [59].

ΟΙ ΣΩΚΡΑΤΙΚΟΙ

Ἐσοναφορᾶ τά σοφίσματα „σωρείτης“ καί „φαλακρός“ ὁ Χέγγελ ἐπαναλαμβάνει τὸ πέρασμα τῆς ποσότητος σέ ποιότητα καί ἀντίστροφα: διαλεκτική (σελ. 139-140) [101-102].

143-144 [104]: Λεπτομερειακά γιά τὸ ὅτι «ἡ γλώσσα γενικά ἐκφράζει στήν οὐσία μόνο τὸ γενικό, ἀλλά αὐτὸ πού ἀπεικονίζεται μέ τῆ σκέψη εἶναι τὸ μερικό, τὸ ξεχωριστό. Γι' αὐτὸ δέν μποροῦμε νά ἐκφράσουμε στή γλώσσα, ἐκεῖνο πού ἀπεικονίζεται μέ τῆ σκέψη».

(„Αὐτό“; Ἐπιό γενική λέξη)

NB
στή γλώσσα
ὑπάρχει μό-
νο τὸ γ ε -
ν ι κ ὀ

Τί εἶναι τὸ αὐτό; Ἐγώ. Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι εἶναι Ἐγώ.
Das Sinnliche? ** Αὐτό εἶναι τὸ γ ε ν ι κ ὀ etc. etc.
„Αὐτός“; Ἐ καθένας εἶναι „Αὐτός“.

Γιατί δέν μποροῦμε νά ὀνομάσουμε τὸ ξεχωριστό; Ἐνα ἀπό τά ἀντικείμενα τοῦ δοσμένου εἶδους (τῶν τραπεζιῶν) συγκεκριμένα ξεχωρίζει ἀπό τά ὑπόλοιπα σέ κάτι.

«Τὸ ὅτι γενικά στή φιλοσοφία ἀποκτᾶ σημασία τὸ καθολικό, καί μάλιστα τόση, πού μόνο τὸ καθολικό μπορεῖ νά ἐκφραστεῖ, ἐνῶ τὸ «αὐτό», πού ἐννοεῖται, δέν μπορεῖ καθόλου νά ἐκφραστεῖ — αὐτὸ εἶναι μιά τέτλια συνείδηση καί σκέψη, ὡς τήν

* — «Ἐπονημονεύματα». Ἐ Σύντ.

** — Τὸ αἰσθησιακό; Ἐ Σύντ.

όποια δέν ἔφτασε ἐντελῶς ἀκόμη ἡ φιλοσοφική ἐκπαίδευση τοῦ καιροῦ μας».

Σ' αὐτή τή φιλοσοφική ἐκπαίδευση ὁ Χέγγελ κατατάσσει καί „τό σκεπτικισμό τῶν νεότερων χρόνων“ — [τόν Κάντ;] καί ἐκείνους πού λένε «ὅτι ἡ αἰσθησιακή ἐγκυρότητα κατέχει τήν ἀλήθεια».

Γιατί, λέει, *das Sinnliche* «εἶναι κάτι τό καθολικό» (143) [104].

NB

Ἄλλοτε ὁ Χέγγελ μ' αὐτό χτυπάει κάθε ὕλισμό ἐκτός ἀπό τό διαλεκτικό. NB

Νά ὀνομάσουμε τό ὄνομα; — ἀλλά τό ὄνομα — εἶναι τό τυχαῖο, καί *Sache selbst** δέν τήν ἐκφράζει (πῶς νά ἐκφραστεῖ τό ξεχωριστό;) (144) [105].

ὁ Χέγγελ
καί ὁ
διαλεκτικός
ὕλισμός

Ἄλλοτε ὁ Χέγγελ „πίστευε“ σοβαρά, νόμιζε ὅτι ὁ ὕλισμός σάν φιλοσοφία εἶναι ἀνέφικτος, γιατί ἡ φιλοσοφία εἶναι ἐπιστήμη γιά τή νόηση, γιά τό γενικό, καί τό γενικό εἶναι ἡ σκέψη. Ἐδῶ ἐπαναλάμβανε τό λάθος τοῦ ἴδιου ἐκείνου ὑποκειμενικοῦ ἰδεαλισμοῦ, πού ὁ Χέγγελ τόν ὀνόμαζε πάντα „ἀνόητο“ ἰδεαλισμό. Ὁ ἀντικειμενικός (καί ἀκόμη περισσότερο ὁ ἀπόλυτος) ἰδεαλισμός μέ ζίγκ-ζάγκ (καί μέ κουτρουβάλες) ἔφτασε πολύ κοντά στόν ὕλισμό, καί μάλιστα ἐνμέρει μετατρέπηκε σέ ὕλισμό.

τό αἶσθημα στή
γνωσιοθεωρία
τῶν Κυρη-
ναϊκῶν...

Οἱ Κυρηναῖκοί¹³¹ θεωροῦσαν ἀληθινό τό αἶσθημα «ὄχι ἐκεῖνο πού ὑπάρχει μέσα σ' αὐτό, ὄχι τό περιεχόμενο τοῦ αἰσθήματος, ἀλλά αὐτό τό ἴδιο σάν αἶσθημα» (151) [110].

«Ἐπομένως, ἡ βασική ἀρχή τῆς σχολῆς τῶν Κυρηναϊκῶν εἶναι τό αἶσθημα, τό ὁποῖο πρέπει νά εἶναι τό κριτήριο τῆς ἀλήθειας καί τοῦ ἀγαθοῦ»... (153).

* — τήν ἴδια τήν οὐσία τοῦ πράγματος. Ἡ Σύντ.

«Τό αἴσθημα εἶναι τό ἀκαθόριστα ἐνικό» (154) καί ἄν, λέει, προσθέσουμε τή νόηση, τότε εἶναι γενικό καί ἐξαφανίζεται «ἡ ἀπλή ὑποκειμενικότητα».

(Οἱ ὀπαδοί τῆς φαινομενολογίας à la Μάχ καί Σία στό ζήτημα γιά τό γενικό, τό „νόμο“, τήν „ἀναγκαιότητα“ etc., γίνονται ἀ ν α π ὀ - φ ε υ κ τ α ἰδεαλιστές.)

NB*
οἱ Κυρηναϊκοί καί ὁ Μάχ καί Σία

Ἄλλος Κυρηναϊκός, ὁ Hegesias, «κατανόησε» «ἀκριβῶς αὐτή τήν ἀσυμφωνία ἀνάμεσα στό αἴσθημα καί τήν καθολικότητα»... (155) [113].

Μπερδεύουν τό αἴσθημα σάν ἀρχή τῆς γνωσιοθεωρίας καί σάν ἀρχή τῆς ἠθικῆς. Αὐτό εἶναι NB. Ὁ Χέγγελ ὁμως ξεχώρισε τή γνωσιοθεωρία.

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΑ

Ὅσοναφορᾶ τό σχέδιο τοῦ Πλάτωνα γιά νά διοικοῦν τό κράτος οἱ φιλόσοφοι¹³³:

...«Ἡ βάση τῆς ιστορίας εἶναι διαφορετική ἀπό τή βάση τῆς φιλοσοφίας»...

...«Πρέπει νά ξέρομε τί εἶναι δράση: δράση εἶναι ἡ ἐνέργεια τοῦ ὑποκειμένου αὐτοῦ καθεαυτοῦ γιά χάρη τῶν ιδιαίτερων σκοπῶν. Ὅλοι αὐτοί οἱ σκοποί εἶναι μόνο τά μέσα πού πραγματοποιοῦν τήν ἰδέα, γιατί ἡ ἰδέα εἶναι ἀπόλυτη δύναμη» (193) [143].

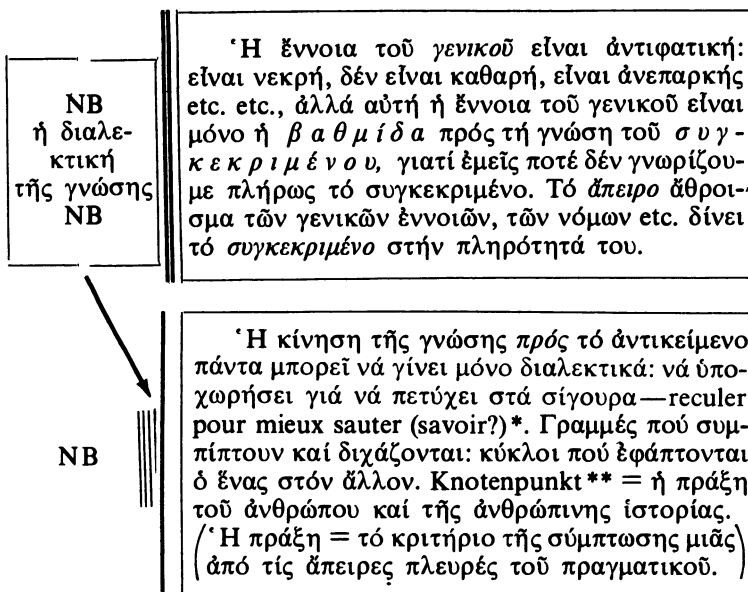
Σχετικά μέ τή διδασκαλία τοῦ Πλάτωνα γιά τίς ιδέες:

...«ἐπειδή ἡ αἰσθησιακή ἀντίληψη δέν μᾶς δείχνει τίποτε σέ καθαρή μορφή, τέτια πού εἶναι αὐτή καθεαυτή» („Phaedo“¹³⁴) — σελ. 213 [158], — γι' αὐτό, λέει, τό σῶμα ἐμποδίζει τήν ψυχή.

Οἱ ιδιαίτεροι σκοποί στήν ιστορία δημιουργοῦν τήν „ιδέα“ (τό νόμο τῆς ιστορίας)

„καθαρότητα“ (= νεκρότητα;) τῶν γενικῶν ιδεῶν

* Σύγκρ. Ueberweg - Heinze, § 38, σελ. 122 (10η ἐκδοση) — καί γι' αὐτούς στό „Θεαίητο“ τοῦ Πλάτωνα¹³². Τό σκεπτικισμό τους (τῶν Κυρηναϊκῶν) καί τόν ὑποκειμενισμό τους.

Αὐτά τὰ Knotenpunkte ἀποτελοῦν τὴν ἐνότητα τῶν ἀντιφάσεων, ὅταν τὸ εἶναι καί τὸ μὴ-εἶναι, σάν σημεῖα πού ἐξαφανίζονται, συμπίπτουν γιά μιὰ στιγμή στά δοσμένα σημεῖα τῆς κίνησης (= τῆς τεχνικῆς, τῆς ἱστορίας etc.)

<p>ἡ „κενή διαλεκτική“ τοῦ Χέγγελ</p>	<p>Ὁ Χέγγελ, μελετώντας τὴ διαλεκτικὴ τοῦ Πλάτωνα, προσπαθεῖ γιά μιὰ ἀκόμη φορά νά δείξει τὴ διαφορὰ τῆς ὑποκειμενικῆς, σοφιστικῆς διαλεκτικῆς ἀπὸ τὴν ἀντικειμενικὴν: «Γιά τὸ κάθε πράγμα λέμε πὼς τὰ πάντα εἶναι ἕνα: «αὐτὸ τὸ πράγμα εἶναι ἕνα καί ταυτόχρονα δείχνουμε μέσα σ' αὐτὸ τὴν πολλαπλότητα, πολλὰ μέρη καί ιδιότητες», — ὅμως μαζί μ'</p>
---	---

* — νά ὑποχωρήσει γιά νά πετύχει καλύτερα (νά γνωρίσει); Ἡ Σύντ.

** — Τὸ κύριο σημεῖο. Ἡ Σύντ.

αυτό λέγεται: «αυτό είναι ενιαίο σέ έντελῶς ἄλλη σχέση ἀπ' ὅ,τι τά πολλά». — Δέν ἐνώ-
 νουμε αὐτές τίς σκέψεις. Ἔτσι ἡ παράσταση
 καί ὁ λόγος πηγαίνουν πέρα δῶθε ἀπό τό ἕνα
 στό ἄλλο. Ἄν αὐτά τά περάσματα μπρός καί
 πίσω πραγματοποιοῦνται συνειδητά, τότε αὐ-
 τή εἶναι κενή διαλεκτική, πού δέν ἐνώνει τίς
 ἀντιθέσεις καί δέν φτάνει στήν ἐνότητα» (232)
 [177].

NB

„κενή δια-
 λεκτική“

ἽΟ Πλάτων στό „Σοφιστή“¹³⁵:

«Τό δύσκολο καί τό ἀληθινό συνίσταται
 στό νά δείξουμε ὅτι αὐτό, πού εἶναι ἄλλο, εἶναι
 ἕνα καί τό αὐτό, — καί αὐτό, πού εἶναι ἕνα καί
 τό αὐτό, εἶναι ἄλλο, καί ἀκριβῶς σέ μιά καί
 τήν αὐτή σχέση» (233) [177].

NB

«Ἄλλά πρέπει νά συναισθανθοῦμε ὅτι
 ἀκριβῶς ἡ ἔννοια δέν εἶναι μόνο ἄμεση στήν
 ἀλήθεια, ἄν καί εἶναι ἀπλή, ἀλλά εἶναι τέτια
 ἀπό πνευματική ἀπλότητα, εἶναι στήν οὐσία
 ἰδέα πού ἐπέστρεψε στόν ἑαυτό της (ἄμεσα
 ὑπάρχει μόνο αὐτό τό κόκκινο κτλ.). Ἄπό τήν
 ἄλλη μεριά, ἡ ἔννοια δέν εἶναι κάτι πού μόνο
 του ἀντανακλᾷ μέσα στόν ἑαυτό του, ἕνα πράγ-
 μα πού εἶναι μόνο μέσα στή συνείδηση, ἀλλά
 ἡ ἔννοια ὑπάρχει ἐπίσης καί αὐτή καθεαυτή,
 δηλ. εἶναι ἐμπράγματη οὐσία»... (245).

NB
 ἀντικειμε-
 νισμός

ἽΗ ἔννοια δέν εἶναι κάτι τό ἄμεσο (ἄν καί ἡ ἔννοια εἶναι ἕνα
 „ἀπλό“ πράγμα, αὐτή ὅμως ἡ ἀπλότητα εἶναι „πνευματική“,
 εἶναι ἀπλότητα τῆς ἰδέας) — ἄμεσο εἶναι μόνο τό αἶσθημα τοῦ
 „κόκκινου“ („αὐτό εἶναι κόκκινο“) κτλ. ἽΗ ἔννοια δέν εἶναι
 „μόνο πράγμα τῆς συνείδησης“, ἀλλά ἡ ἔννοια εἶναι ἡ οὐσία
 τ ο ὄ ἀ ν τ ι κ ε ι μ ἔ ν ο υ (gegenständliches Wesen), εἶναι κάτι an
 sich, „αὐτό καθεαυτό“.

...«Αὐτή τή σκέψη γιά τή φύση τῆς ἔννοιας ὁ Πλάτων δέν τή
 διατύπωσε τόσο συγκεκριμένα»... (245).

ο ιδεαλισμός
καί ο μυστικισμός
του
Χέγγελ (καί
του Πλάτωνα)

‘Ο Χέγγελ άφηγεΐται μέ πολλές λεπτομέρειες τή „φυσική φιλοσοφία“ του Πλάτωνα, τόν ύπερανόητο μυστικισμό τών ιδεών σάν εκείνο τό «ή ούσία τών αισθητών πραγμάτων είναι τά τρίγωνα» (265) [197] κτλ. μυστικιστική άνοησία. Αυτό είναι ύπερχαρακτηριστικό! ‘Ο μυστικιστής - ιδεαλιστής - πνευματοκράτης Χέγγελ (καθώς καί όλη ή δημόσια, παπαδίστικη ιδεαλιστική φιλοσοφία του καιρού μας) έξυμνεί καί άναμασάει τό μυστικισμό, τόν ιδεαλισμό στην ιστορία τής φιλοσοφίας, άγνοώντας καί κακομεταχειριζόμενος περιφρονητικά τόν ύλισμό. ‘Ο Χέγγελ για τόν Δημόκριτο — nil!! Για τόν Πλάτωνα ένας σωρός μυστικιστικής άοριστίας.

‘Ο Χέγγελ, μιλώντας για τήν πολιτεία του Πλάτωνα καί για τήν πλατιά διαδομένη γνώμη ότι τάχα αυτό είναι χίμαιρα, έπαναλαμβάνει τό πολυαγαπημένο του τροπάριο:

τό πραγματικό
είναι
έλλογο¹³⁶

...«‘Ο,τι είναι πραγματικό είναι έλλογο. ‘Αλλά πρέπει νά ξέρουμε, νά διακρίνουμε, ποιό στην πραγματικότητα είναι πραγματικό. Στη μικροαστική ζωή τό πάν είναι πραγματικό, ύπάρχει όμως διαφορά ανάμεσα στον κόσμο τών φαινομένων καί στην πραγματικότητα»... (274) [204].

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

Είναι, λέει, λαθεμένη ή διαδομένη γνώμη ότι ή φιλοσοφία του ‘Αριστοτέλη είναι ό „ρεαλισμός“ (299) [255], (id. σελ. 311 [237] ό „έμπειρισμός“) αντίθετα από τόν ιδεαλισμό του Πλάτωνα. ((‘Εδω ξανά ό Χέγγελ πολλά πράγματα προφανώς τά στριμώχνει κάτω από τόν ιδεαλισμό.))

NB ||| ‘Ο Χέγγελ, εκθέτοντας τήν πολεμική του ‘Αριστοτέλη ενάντια στη διδασκαλία του Πλάτωνα για τίς ιδέες, κ ρ ύ β ε ι τά ύλιστικά της χαρακτηριστικά
NB ||| (σύγκρ. 3 2 2-3 2 3 [244-245] κτλ.)¹³⁷.

Ἄκριτομύθησε: «Ἡ ἔξαρση τοῦ Ἀλέξανδρου» (τοῦ Ἀλέξανδρου τοῦ Μακεδόνα, μαθητῆ τοῦ Ἀριστοτέλη) ...«σάν θεοῦ δέν εἶναι παράξενη... Γενικά ὁ θεός καί ὁ ἄνθρωπος δέν εἶναι καί τόσο μακριά ὁ ἕνας ἀπό τόν ἄλλο»... (305) [231].

Ὁ Χέγγελ βλέπει τόν ἰδεαλισμό τοῦ Ἀριστοτέλη στήν ἰδέα του γιά τό θεό (326) [247]. ((Φυσικά αὐτό εἶναι ἰδεαλισμός, ἀλλά ἰδεαλισμός ἀντικειμενικότερος, πιά ἀπομακρυσμένος, γενικότερος, ἀπό τόν ἰδεαλισμό τοῦ Πλάτωνα, καί γι' αὐτό στή φυσική φιλοσοφία περισσότερο = μέ τόν ὕλισμό.))

((μόνο νά ἀναποδογυριστεῖ))
ἀκριβῶς!

ὁ Χέγγελ ἀποσιώπησε ἐντελῶς τήν κριτική τῶν „ιδεῶν“ πού κάνει ὁ Ἀριστοτέλης

Ἡ κριτική τῶν „ιδεῶν“ τοῦ Πλάτωνα, πού κάνει ὁ Ἀριστοτέλης, εἶναι κριτική τοῦ ἰδεαλισμοῦ σάν ἰδεαλισμοῦ γενικά: γιατί ἀπ' ὅπου παίρνονται οἱ ἔννοιες, οἱ ἀφαιρέσεις, ἀπό κεῖ ἀκριβῶς ξεκινάει καί ὁ „νόμος“ καί ἡ „ἀναγκαιότητα“ etc. Ὁ ἰδεαλιστής Χέγγελ παρέκαμψε δειλά τήν ὑπονόμευση τῶν βάσεων τοῦ ἰδεαλισμοῦ πού κάνει ὁ Ἀριστοτέλης (στήν κριτική του τῶν ιδεῶν τοῦ Πλάτωνα).

NB

“Ὅταν ἕνας ἰδεαλιστής κριτικάρει τίς βάσεις ἑνός ἄλλου ἰδεαλιστῆ, ἀπ' αὐτό βγαίνει πάντοτε κερδισμένος ὁ ὕλισμος. Σύγκρ. ὁ Ἀριστοτέλης versus Πλάτωνα etc. Ὁ Χέγγελ versus Κάντ etc.

«Ὁ Λεύκιππος καί ὁ Πλάτων λένε ὅτι ἡ κίνηση εἶναι αἰώνια, ἀλλά δέν λένε γιατί» (Aristoteles. „*Metaphysik*“, XII, 6, 7) — σελ. 328 [248].

Ὁ Ἀριστοτέλης τ ὁ σ ο ἀξιολύπητα προβάλλει τό θεό σέ ἀντίθεση μέ τόν ὕλιστή Λεύκιππο καί τόν ἰδεαλιστή Πλάτωνα. Ἐδῶ φαίνεται ὁ ἐκλεκτικισμός τοῦ Ἀριστοτέλη. Καί ὁ Χέγγελ καλύπτει τήν ἀδυναμία γιά χάρη τοῦ μυστικισμοῦ!

Διαλεκτικό δέν είναι μόνο τό πέραςμα από τήν ύλη στή συνείδηση, αλλά και από τό αΐσθημα στή σκέψη etc.

NB

‘Ο όπαδός τής διαλεκτικῆς, ό Χέγγελ, δέν τά κατάφερε νά κατανοήσει τό *διαλεκτικό* πέραςμα *ά π ό* τήν ύλη *στήν* κίνηση, *ά π ό* τήν ύλη *στή* συνείδηση — τό δεύτερο ἔχει ιδιαίτερη σημασία. ‘Ο Μάρξ διόρθωσε τό λάθος (ή τήν αδυναμία;) τοῦ μυστικιστῆ.

‘Ως πρός τί διαφέρει τό διαλεκτικό πέραςμα από τό μή διαλεκτικό; ‘Ως πρός τό ἄλμα. ‘Ως πρός τήν αντιφατικότητα. ‘Ως πρός τή διακοπή τοῦ βαθμιαίου. ‘Ως πρός τήν ἐνότητα (ταυτότητα) τοῦ Εἶναι καί τοῦ μή-Εἶναι.

‘Η ἐπόμενη περικοπή δείχνει πολύ καθαρά, πῶς ό Χέγγελ καλύπτει τίς αδυναμίες τοῦ ιδεαλισμοῦ τοῦ ‘Αριστοτέλη:

«‘Ο ‘Αριστοτέλης στοχάζεται ἀντικείμενα καί αὐτά τά ἀντικείμενα προβάλλονται σάν ιδέες, παρουσιάζονται μέ τήν ἀληθινή μορφή τους. Αὐτή εἶναι ἡ οὐσία* τους.

ἀφέλεια!!

Αὐτό δέν σημαίνει ὅτι τά ἀντικείμενα τῆς φύσης, ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ γεγονότος, εἶναι τά ἴδια σκεπτόμενα ὄντα. ‘Εγώ σκέπτομαι τά ἀντικείμενα ὑποκειμενικά. Τότε ἡ δική μου σκέψη εἶναι ἐπίσης ἔννοια τοῦ πράγματος, καί αὐτή ἡ ἔννοια εἶναι ἡ οὐσία τοῦ πράγματος. Στή φύση ἡ ἔννοια ὑπάρχει ὄχι σάν σκέψη μέσα σ’ αὐτή τήν ἐλευθερία, ἀλλά ἔχει σάρκα καί ὀστά. ‘Αλλά ἡ σάρκα μέ τά ὀστά ἔχει ψυχή, καί αὐτή ἡ ψυχή εἶναι ἡ ἔννοιά της. ‘Ο ‘Αριστοτέλης καταλαβαίνει τί εἶναι τά πράγματα καθεαυτά καί γιά τόν ἑαυτό τους. Καί αὐτό εἶναι ἡ οὐσία τους. ‘Η ἔννοια δέν ὑπάρχει γιά τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της. Εἶναι περιορισμένη ἀπό τήν ἐξωτερικότητα. ‘Ο συνηθισμένος ὀρισμός τῆς ἀλήθειας εἶναι ὁ ἐξῆς: «ἀλήθεια εἶναι ἡ σύμπτωση τῆς παράστασης μέ τό ἀντικείμενο». ‘Η ἴδια ὁμως ἡ παράσταση εἶναι μόνο μιά ὁποιαδήποτε παράσταση, ἐγώ δέν συμπίπτω καθόλου μέ τήν παράστασή μου (μέ τό περιεχόμενό της). ‘Εγώ παριστάνω τό σπίτι, τό δοκάρι, ἀλλά ἐγώ ὁ ἴδιος δέν εἶμαι ὅ,τι εἶναι αὐτά, — ἐγώ εἶμαι κάτι τό διαφορετικό

* Στή ρωσ. ἔκδοση ἡ λέξη: «οὐσία» εἶναι γραμμένη στά ἑλληνικά. Σημ. μετ.

ἀπό τήν παράσταση τοῦ σπιτιοῦ. Μόνο στή σκέψη ὑπάρχει πραγματική σύμπτωση τοῦ ἀντικειμενικοῦ καί τοῦ ὑποκειμενικοῦ. *Αὐτό* εἶναι τό *Ἐγώ* (ὑπογράμμιση τοῦ Χέγγελ). Ἐπομένως, ὁ Ἄριστοτέλης ὑπερασπίζει μιᾶ ἀνώτερη ἄποψη. Καί δέν γίνεται νά ἐπιθυμεῖ κανεῖς νά κατανοήσῃ κάτι τό βαθύτερο» (332-333) [252-253].

„Στή φύση“ οἱ ἔννοιες δέν ὑπάρχουν „σ’αὐτή τήν ἐλευθερία“ (στήν ἐλευθερία τῆς σκέψης καί τῆς φαντασίας τοῦ *ἀνθρώπου!*). „Στή φύση“ αὐτές, οἱ ἔννοιες, ἔχουν „σάρκα καί ὀστά“. — Αὐτό εἶναι ὑπέροχο! Ἄλλά αὐτό ἀκριβῶς εἶναι καί ὕλισμός. Οἱ ἔννοιες τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ *ψυχή* τῆς φύσης — αὐτό εἶναι μόνο μιᾶ μυστικιστική ἀφήγηση τοῦ ὅτι στίς ἔννοιες τοῦ ἀνθρώπου *ιδιόμορφα* (αὐτό εἶναι NB: *ιδιόμορφα* καί *διελεκτικά!*) ἀντανაკλάται ἡ φύση.

Σελ. 318-337 [241-255] *μόνο* γιά τή μεταφυσική τοῦ Ἄριστοτέλη!! Τό πᾶν *εἶναι κρυμμένο*, ὅ,τι μιλάει οὐσιαστικά ἐνάντια στόν ἰδεαλισμό τοῦ Πλάτωνα!! Ἰδιαίτερα κρυμμένο εἶναι τό ζήτημα γιά τήν ὑπαρξη *ἔξω* ἀπό τόν ἀνθρωπο καί τήν ἀνθρωπότητα!!! = τό ζήτημα γιά τόν ὕλισμό!

Ἄριστοτέλης εἶναι ἐμπειρικός, ἀλλά *σκεπτόμενος* (340). «*Τό ἐμπειρικό πού ἔχει γνωσθεῖ στή σύνθεσή του, εἶναι θεωρητική ἔννοια*»... (341). (Ἐπογράμμιση τοῦ Χέγγελ.)

σύγκρ. *Φόουερμαχ*:
νά διαβάσεις τό
εὐαγγέλιο τῶν
αἰσθήσεων στήν
ἀλληλουχία τους
= νά σκέπτεσαι¹³⁸

Ἡ σύμπτωση τῶν ἐννοιῶν μέ τή „σύνθεση“, μέ τό ἄθροισμα, μέ τό δελτίο τῆς ἐμπειρίας, τῶν αἰσθημάτων, τῶν αἰσθήσεων εἶναι *ἀναμφισβήτητη* γιά τούς φιλόσοφους *ὄλων* τῶν κατευθύνσεων. Ἄπό πού πηγάζει αὐτή ἡ σύμπτωση; Ἄπό τό θεό (τό Ἐγώ, τήν ἰδέα, τή σκέψη etc. etc.) ἢ (ἀπό) τή φύση; Ὁ Ἐνγκελς ἔχει δίκιο πού τοποθετεῖ ἔτσι τό ζήτημα¹³⁹.

NB

Κάντ

...«Ἡ ὑποκειμενική μορφή ἀποτελεῖ τήν οὐσία τῆς καντιανῆς φιλοσοφίας»... (341).

Σχετικά μέ τήν τελεολογία τοῦ Ἄριστοτέλη:

ὁ „σκοπός“
καί ἡ αἰτία,
ὁ νόμος,
ἡ σχέση,
ὁ νοῦς

...«Ἡ φύση ἔχει τά μέσα στόν ἴδιο τόν ἑαυτό της, κι' αὐτά τά μέσα εἶναι ἐπίσης σκοπός. Αὐτός ὁ σκοπός στή φύση εἶναι ὁ λόγος* της, τό πραγματικά λογικό» (349) [263].

...«Ἡ διάνοια δέν εἶναι μόνο ἡ νόηση μέ τή συνείδηση. Ἐδῶ ὑπάρχει ἡ ἀκέραιη, ἡ ἀληθινή, ἡ βαθιά ἔννοια τῆς φύσης, τῆς ζωτικότητας»... (348).

Ἄνοῦς (ἡ διάνοια), ἡ σκέψη, ἡ συνείδηση, *χωρίς τή φύση*, χωρίς τήν ἀντιστοιχία μαζί της εἶναι ψευτιά. = ὕλισμός!

Εἶναι ἀηδιαστικό νά διαβάσεις μέ τί τρόπο ὁ Χέγγελ ἐπαινεῖ τόν Ἄριστοτέλη γιά τίς «πραγματικά θεωρητικές ἔννοιες» (373 [283] γιά τήν „ψυχή“ καί ἄλλα πολλά), ἀφηγούμενος τήν καθαρά ἰδεαλιστική (= μυστικιστική) ἀνοησία.

Ἀποκρύφθηκαν ὅλα τά σημεῖα τῶν *ταλαντεύσεων* τοῦ Ἄριστοτέλη ἀνάμεσα στόν ἰδεαλισμό καί στόν ὕλισμό!!!

ὁσوناφορᾶ
τό „ρεαλισμό“
ἀκριτομύθησε

Ἄσοναφορᾶ τίς ἀντιλήψεις τοῦ Ἄριστοτέλη γιά τήν „ψυχή“ ὁ Χέγγελ γράφει:

«Στήν πραγματικότητα κάθε καθολικό εἶναι πραγματικό σάν ἰδιαίτερο, σάν ἐνικό, σάν ὑπαρκτό γιά τό ἄλλο» (375) [284] — μέ ἄλλα λόγια τάχα ψυχή.

Aristoteles. „De anima“** II, 5:

τό αἶσθημα
καί ἡ γνώση

«Ἡ διαφορά» (ἀνάμεσα στό *Empfinden* καί τήν *Erkennen****) «ἔγκειται στό ὅτι ἐκεῖνο πού παράγει τό αἶσθημα βρίσκεται ἔξω. Ἡ αἰτία αὐτοῦ εἶναι τό ὅτι ἡ δράση τοῦ αἰσθήμα-

* Στή ρωσ. ἔκδοση ἡ λέξη «λόγος» εἶναι γραμμένη στά ἑλληνικά. Σημ. μετ.

** — Ἄριστοτέλη. «Γιά τήν ψυχή». Ἡ Σύντ.

*** — τό αἶσθημα καί τή γνώση. Ἡ Σύντ.

τος κατευθύνεται πρὸς τὸ ἐνικό, ἐνῶ ἡ γνώση, ἀντίθετα, κατευθύνεται πρὸς τὸ καθολικό. Αὐτό ὅμως τὸ τελευταῖο βρίσκεται ἀπὸ μιά ὀρισμένη ἔννοια μέσα στὴν ἴδια τὴν ψυχὴ σὰν οὐσία. Γι' αὐτὸ ὁ καθένας μπορεῖ νὰ σκέφτεται, ἂν θέλει, ... τὸ νὰ αἰσθάνεται ὅμως δὲν ἐξαρτᾶται ἀπ' αὐτόν — γι' αὐτὸ εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ὑπάρχει τὸ ἀντικείμενο πού αἰσθανόμαστε».

Ἡ οὐσία ἐδῶ — „außen ist“* — ἔξω ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο καὶ ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτόν. Αὐτὸ εἶναι ὕλισμός. Καὶ αὐτὸ τὸ θεμέλιο, τὴ βάση, τὴν οὐσία τοῦ ὕλισμοῦ ἀρχίζει ὁ Χέγγελ νὰ wegschwätzen**:

«Τέτια εἶναι ἡ ἀπόλυτα σωστὴ ἄποψη τοῦ αἰσθηματος» — γράφει ὁ Χέγγελ καὶ ἐξηγεῖ ὅτι τάχα „ἡ παθητικότητα“ χωρὶς ἀμφιβολία ὑπάρχει στὸ αἶσθημα «ἀδιάφορα, ὑποκειμενικά ἢ ἀντικειμενικά — καὶ στή μιά καὶ στή ἄλλη περίπτωση ὑπάρχει τὸ στοιχεῖο τῆς παθητικότητας... Ὁ Ἀριστοτέλης μ' αὐτὸ τὸ στοιχεῖο τῆς παθητικότητας δὲν μένει πίσω ἀπὸ τὸν ἰδεαλισμό. Τὸ αἶσθημα πάντα ἀπὸ μιά πλευρά εἶναι παθητικό. Κακός εἶναι ἐκεῖνος ὁ ἰδεαλισμός πού νομίζει ὅτι ἡ παθητικότητα καὶ ἡ αὐθορμητικότητα τοῦ πνεύματος ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸ γεγονός ἂν εἶναι ἢ ὄχι ὁ δοσμένος προσδιορισμός ἐσωτερικός εἴτε ἐξωτερικός, σάμπως στὸ αἶσθημα νὰ ὑπάρχει ἐλευθερία. Τὸ αἶσθημα εἶναι μιά σφαῖρα περιορισμένου χαρακτήρα»!!... (377-378) [286].

((Ὁ ἰδεαλιστὴς στοκάρει τὴ χαραμάδα πού ὀδηγεῖ στὸν ὕλισμό. Ὁχι, αὐτὸ δὲν εἶναι gleichgültig***, τὸ ἔξω εἴτε τὸ μέσα. Σ' αὐτὸ ἀκριβῶς βρίσκεται ἡ οὐσία! „Ἐξω“, αὐτὸ εἶναι ὕλισμός. „Μέσα“ = ἰδεαλισμός. Καὶ μέ τὴ λέξουλα „παθητικότητα“, ἀποσιωπώντας τὴ λέξη („ἔξω“) τοῦ Ἀριστοτέλη, ὁ Χέγγελ περιέγραψε

ὁ Ἀριστοτέλης φτάνει πολύ κοντὰ στὸν ὕλισμό

NB!!

πιάστηκε
ὁ
ἰδεαλιστὴς!

NB

* — «βρίσκεται ἔξω». Ἡ Σύντ.

** — νὰ ἐξοντῶναι μέ τὴ φλυαρία. Ἡ Σύντ.

*** — ἀδιάφορο. Ἡ Σύντ.

διαφορετικά τό ἴδιο τό ἔξω. Καί παθητικό-τητα, αὐτό σημαίνει ἔξω!! Ὁ Χέγγελ ἀντικαθιστᾶ τόν ἰδεαλισμό τοῦ αἰσθηματος μέ τόν ἰδεαλισμό τῆς σκέψης, ἀλλά ἐπίσης μέ τόν ἰδεαλισμό.)

NB
ὑπεκφυγή
ἀπό τόν
ὀλισμό

...«Ὁ ὑποκειμενικός ἰδεαλισμός λέει: δέν υπάρχουν καθόλου ἔξωτερικά πράγματα, αὐτά τά πράγματα εἶναι προσδιορισμοί δικοί μας. Σέ σχέση μέ τό αἶσθημα μποροῦμε νά συμφωνήσουμε μέ τό παραπάνω. Ἐγώ εἶμαι παθητικός στό αἶσθημα, τό αἶσθημα εἶναι ὑποκειμενικό. Μέσα μου ὑπάρχει τό εἶναι, ἡ κατάσταση, ὁ προσδιορισμός καί ὄχι ἡ ἐλευθερία. Ἄν τό αἶσθημα βρίσκεται ἔξω ἀπό μένα εἴτε μέσα μου, αὐτό εἶναι ἀδιάφορο, τό αἶσθημα ὑπάρχει»...

Ἔστερα ἀκολουθεῖ ἡ περιβόητη σύγκριση τῆς ψυχῆς μέ τό κερί πού ἀναγκάζει τόν Χέγγελ νά στριφογυρίζει σάν τό διάβολο πρὶν ἀπό τόν ὄρθρο καί νά φωνάζει γιά τήν „παρεξήγηση, πού γεννιέται συχνά“ ἀπ' αὐτή τή σύγκριση (378-379) [287].

NB
ἡ ψυχή =
κερί

Ὁ Ἀριστοτέλης ἀναφέρει („*De anima*“, II, 12):

«Αἴσθηση εἶναι ἡ πρόσληψη τῶν μορφῶν τοῦ αἰσθητοῦ χωρὶς τήν ὕλη του»... Ὅπως τό κερί πού παίρνει μόνο τό ἀποτύπωμα τοῦ χρυσοῦ δακτυλίου μέ τή σφραγίδα καί ὄχι τόν ἴδιο τό χρυσό — μόνο τήν καθαρὴ του μορφή».

NB

„διαφορε-
τικά“
στήν πράξη

δειλή
ὑπεκφυγή
ἀπό τόν
ὀλισμό

Ὁ Χέγγελ γράφει: ...«στήν αἴσθηση ὡς ἐμᾶς φτάνει μόνο ἡ μορφὴ δίχως τήν ὕλη. εἶναι ἄλλο ζήτημα, ὅταν δροῦμε πρακτικά, ὅταν τρῶμε ἢ πίνουμε. Στόν τομέα τῆς πράξης γενικά δροῦμε σάν ξεχωριστά ἄτομα καί ἐπιπλέον σάν ξεχωριστά ἄτομα μέσα σέ κάποιο ὑπαρκτό εἶναι, ὄντας οἱ ἴδιοι ἓνα τέτιο ὕλικό ὑπαρκτό εἶναι καί φερνόμαστε στήν ὕλη ἐπίσης μέ ὕλιστικό τρόπο. Καί μποροῦμε νά φερθοῦμε ἔτσι μόνο καί μόνο ἐφόσον εἴμαστε ὕλιστές. Τό ζήτημα εἶναι ὅτι ἡ ὕλιστική μας ὑπαρξὴ ἀρχίζει νά δρᾷ» (379) [287].

((Προσέγγιση άμεση προς τόν ύλισμό και ύπεκφυγή.))
 Σχετικά μέ τό „κερί“ ό Χέγγελ θυμώνει και βλαστημάει, γιατί, λέει, „αυτό τό καταλαβαίνει ό καθένας“ (380) [288], «μέ τόν πιό χονδροειδή τρόπο στέκονται πάνω στην άγοραία πλευρά τής σύγκρισης» (379) [288] etc.

«Σέ καμιά περίπτωση ή ψυχή δέν πρέπει νά είναι παθητικό κερί και νά παίρνει απέξω όρισμούς»... (380) [289].

...«Αυτή» (die Seele *) «μετατρέπει τή μορφή του έξωτερικού σώματος σέ δική της μορφή»...

Aristoteles. „De anima“, III, 2:

...«Ή δράση του αισθητού και του αισθήματος είναι ίδια και ένιαία. Τό Είναί τους όμως δέν είναι τό ίδιο»... (381) [289].

Και ό Χέγγελ κάνει τό έξής σχόλιο:

...«Ύπάρχει τό σῶμα πού ήχει και τό ύποκείμενο πού άκούει. Τό Είναί τους είναι δύο ειδών»... (382) [290].

||| χά-χά!!

||| Ἄριστοτέλης

||| ό Χέγγελ κα-
λύπτει τίς
άδυναμίες του
ιδεαλισμού

Ἄλλά τό ζήτημα γιά τό Είναί έξω από τόν άνθρωπο τό άφήνει κατά μέρος!!! Σοφιστική ύπεκφυγή άπό τόν ύλισμό!

Ἄριστοτέλης, μιλώντας γιά τή νόηση, γιά τό λογικό (νοῦς), αναφέρει („De anima“, III, 4):

...«Δέν ύπάρχει αἴσθημα χωρίς τό σῶμα, ένῶ ό νοῦς μπορεί νά διαχωριστεί από τό σῶμα»... (385) [292]... «ό νοῦς μοιάζει μέ βιβλίο, πού στίς σελίδες του τίποτε δέν είναι γραμμένο στην πραγματικότητα — και ό Χέγγελ θυμώνει ξανά: «άλλο περιβόητο παράδειγμα»

(386) [293], του Ἄριστοτέλη του φορτώνουν άπόψεις έντελῶς αντίθετες μέ τίς σκέψεις του etc. etc. ((και τό ζήτημα γιά τό Είναί άνεξάρτητα από τό νοῦ και από τόν άνθρωπο τό έκρυψε!!)) — και ὅλο αυτό γιά νά άποδείξει ότι: «ό Ἄριστοτέλης ἔτσι δέν είναι ρεαλιστής».

||| tabula
rasa **

||| χά-χά!

||| χά-χά!
φοβᾶται!!

* — ή ψυχή. Ἡ Σύντ.

** — άγραφο χαρτί. Ἡ Σύντ.

Ἀριστοτέλης:

ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ ὕλισμός

παραιοίηση τοῦ Ἀριστοτέλη

«Γι' αὐτό ἐκεῖνος πού δέν αἰσθάνεται, τίποτε δέν γνωρίζει καὶ τίποτε δέν καταλαβαίνει. Ἄν γνωρίζει (θεωρεῖ*) κάτι, τότε εἶναι ἐπίσης ἀπαραίτητο νά τό κατανοήσῃ αὐτό καί σάν παράσταση: γιατί ἡ παράσταση εἶναι τό ἴδιο ὅ,τι καί τό αἶσθημα, μόνο δίχως ὕλη»...
 ...«Τό ζήτημα γιά τό ἄν γνωρίζει ἡ διάνοια τά πραγματικά ἀντικείμενα, ὅταν ἀφαιρεῖται ἀπό κάθε ὕλη, πρέπει ἀκόμη νά ὑποβληθεῖ σέ εἰδική ἐξέταση»... (389) [295] καί ὁ Χέγγελ προσπαθεῖ νά βγάλει μέ δυσκολία ἀπό τόν Ἀριστοτέλη ὅτι δῆθεν «ὁ νοῦς καί τό νοητό εἶναι ἕνα καί τό αὐτό» (390) [296] etc. Δεῖγμα τῶν ἰδεαλιστικῶν τανυσμάτων τοῦ ἰδεαλιστῆ!! Παραιοίηση τοῦ Ἀριστοτέλη στό πνεῦμα τοῦ ἰδεαλιστῆ τοῦ 18ου-19ου αἰῶνα!!

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΣΤΩΙΚΩΝ

Σχετικά μέ τό „κριτήριο τῆς ἀλήθειας“ τῶν *στωικῶν*¹⁴⁰ — τήν „καταληπτική φαντασία“ (444-446) [338-340] — ὁ Χέγγελ ἀναφέρει ὅτι ἡ συνείδηση συγκρίνει μόνο τίς παραστάσεις μέ τήν παράσταση (*ὅχι μέ τό ἀντικείμενο*: „ἀλήθεια εἶναι ἡ συμφωνία τοῦ ἀντικειμένου μέ τή γνώση“ = „ὁ περιβόητος ὀρισμός τῆς ἀλήθειας“) καί, ἐπομένως, ὅλο τό ζήτημα βρίσκεται στόν «ἀντικειμενικό λόγο, στή λογικότητα τοῦ κόσμου» (446) [339].

ὁ Χέγγελ ἐναντία στοῦς στωικούς καί στό κριτήριό τους

„ἐπιχειρήματα“ ὑπάρχουν γιά ὅλα τά πράγματα

«Ἡ νόηση δέν φέρνει μαζί της τίποτε, ἐκτός ἀπό τή μορφή τῆς καθολικότητας καί τῆς ταυτότητας μέ τόν ἑαυτό της. Ἔτσι τό πᾶν μπορεῖ νά εἶναι συντονισμένο μέ τή δική μου νόηση» (449) [342].
 «Τά ἐπιχειρήματα δέν εἶναι κάτι τό αὐθαίρετο. Γιά ὅλα τά πράγματα μποροῦμε νά βροῦμε καλά ἐπιχειρήματα»... (469) [357].
 «Τό ζήτημα γιά τό ποιὰ ἐπιχειρήματα πρέπει νά ἀναγνωριστοῦν σάν καλά, ἐξαρτᾶται ἀπό τό σκοπό πού τίθεται, ἀπό τό συμφέρον»... (ib.) [357-358].

* — ἐνατενίζει. Ἡ Σύντ.

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΕΠΙΚΟΥΡΟΥ

Μιλώντας για τόν Ἐπίκουρο (342-271 π.Χ.) ὁ Χέγγελ ἀ μ έ σ ω ς (πρὶν τὴν ἐκθεση τῶν ἀπόψεων) παίρνει μαχητικὴ στάση ἀπέναντι στὸν ὕλισμό καὶ δηλώνει:

«Στό μεταξύ εἶναι πιά καθαρό (!!) ἀφεαυτοῦ (!!) ὅτι, ἂν θεωρήσουμε ἀληθινὸ τὸ αἰσθητό εἶναι, τότε μ' αὐτὸ ἐξαφανίζεται ἡ ἀναγκαιότητα τῆς ἔννοιας γενικά, τὸ πᾶν καταρᾶει χωρὶς κανένα θεωρητικὸ ἔνδιαφέρον καί, ἀντίθετα, καθιερώνεται ἡ μικροαστικὴ ἀποψη γιὰ τὰ πράγματα. Καὶ πραγματικά, σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι δέν ὑπάρχει καμιά ἀνύψωσι πάνω ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ μικροαστικοῦ κοινοῦ νοῦ, ἢ σωστότερα τὸ καθετὶ ὑποβιβάζεται ὡς τὸ ἐπίπεδο τοῦ μικροαστικοῦ κοινοῦ νοῦ»!! (473-474) [362].

Συκοφαντίες
κατὰ τοῦ
ὕλισμοῦ
Γιατί;

Συκοφαντίες κατὰ τοῦ ὕλισμοῦ!! „Ἡ ἀναγκαιότητα τῆς ἔννοιας“ οὔτε κατὰ σταγόνα δέν „ἐξαφανίζεται“ μέ τὴ θεωρία γιὰ τὴν π η γ ῆ τῆς γνώσης καὶ τῆς ἔννοιας!! Ἡ ἀσυμφωνία μέ τὸν „κοινὸ νοῦ“ εἶναι μιά φαῦλη ιδιοτροπία τοῦ ἰδεαλιστῆ.

NB

Ὁ Ἐπίκουρος ὀνόμαζε τὴ διδασκαλία γιὰ τὴ γνώση καὶ γιὰ τὸ κριτήριό τῆς ἀλήθειας *Kanonik**. Ὁ Χέγγελ, ἀφοῦ παράθεσε σέ συντομία τίς ἀπόψεις τοῦ Ἐπίκουρου, γράφει:

«Αὐτὴ ἡ κανονικὴ εἶναι τόσο ἀπλή πού δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει κάτι ἄλλο πιο ἀπλό — εἶναι ἀφηρημένη, ἀλλὰ καὶ πολὺ τετριμμένη — λίγο-πολὺ βρίσκεται στό ἐπίπεδο τῆς συνηθισμένης συνειδήσεως πού ἀρχίζει νά στοχάζεται. Αὐτές εἶναι οἱ συνηθισμένες ψυχολογικὲς παραστάσεις, πού εἶναι ἀπόλυτα σωστές. Ἀπὸ τὰ αἰσθήματα δημιουργοῦμε μέσα μας τίς παραστάσεις σάν κάτι τὸ καθολικό καὶ χάρι σ' αὐτὸ ἡ παράστασι γίνεται σταθερή. Οἱ παραστάσεις μόνες τους (bei der *dóξα, Meinung***) ἐλέγχονται μέ τὴ βοήθεια τῶν αἰ-

!!!!

* Στό χειρόγραφο ἡ λέξι *Kanonik* (κανονικὴ) συνδέεται μέ ἓνα βέλος μέ τὴ λέξι «αὐτὴ» στήν ἀρχὴ τῆς ἐπόμενης παραγράφου. Ἡ *Σύντ.*

** — στή γνώμη. Ἡ *Σύντ.*

!!! ||| στήσεων ἂν εἶναι σταθερές καί ἂν ἐπαναλαμβάνονται. Αὐτό γενικά εἶναι σωστό, ἀλλά ἐντελῶς ἐπιφανειακό. Αὐτή εἶναι ἡ πρώτη ἀρχή, ἡ μηχανική τῆς παράστασης σέ σχέση μέ τίς πρώτες ἀντιλήψεις... (483) [369].

„Ἡ πρώτη ἀρχή“ ἔχει ξεχαστεῖ καί διαστρεβλωθεῖ ἀπό τόν ἰδεαλισμό. Ἐνῶ ὁ *διαλεκτικός* ὕλισμός εἶναι ὁ μόνος πού *σύνδεσε* τήν „ἀρχή“ μέ τή συνέχεια καί τό τέλος.

NB: σελ. 481 [367] — γιά τή σημασία τῶν λέξεων κατά τόν Ἐπίκουρο:

||| «Κάθε ἀντικείμενο ἀποκτᾶ τή σαφήνειά του, τήν ἐνέργειά του καί τήν καθαρότητά του χάρις στήν ὀνομασία πού τοῦ ἔχει ἀπονεμηθεῖ γιά πρώτη φορά» (Ἐπίκουρος: **Diogenes Laertius**, X, § 33). Καί ὁ Χέγγελ συνεχίζει: «Ἡ ὀνομασία εἶναι κάτι τό καθολικό, ἀνήκει στή νόηση, κάνει τό ποικιλόμορφο ἀπλό» (481) [367].

Ἐπίκουρος:
τά ἀντικείμενα
ἔξω ἀπό μᾶς

||| «Σχετικά μέ τό ζήτημα, μέ ποιόν ἀντικειμενικό τρόπο γενικά εἰσχωρεῖ μέσα μας αὐτό πού βρίσκεται ἔξω ἀπό μᾶς — γιά τή δική μας σχέση πρός τό ἀντικείμενο, ἐξαιτίας τοῦ ὁποίου ἐμφανίζεται ἡ παράσταση — γι' αὐτό τό ζήτημα ὁ Ἐπίκουρος ἐκφρασε τήν ἐξῆς μεταφυσική σκέψη:

NB
ἡ θεωρία τῆς
γνώσης τοῦ
Ἐπίκουρου...

||| «Ἀπό τήν ἐπιφάνεια τῶν ἀντικειμένων ξεκινάει ἕνα ἀδιάκοπο ρεῦμα, πού δέν εἶναι ἀντιληπτό ἀπό τό αἶσθημα. Αὐτό συμβαίνει ἐξαιτίας τῆς ἀντενεργοῦ πληρότητας, γιατί τό ἴδιο τό ἀντικείμενο ἐξακολουθεῖ ἀκόμη νά εἶναι πλήρες καί ἡ πληρότητα στό σταθερό περιβάλλον διατηρεῖ γιά πολύ καιρό τή σειρά καί τή διάταξη τῶν ἀτόμων. Ἡ κίνηση αὐτῶν τῶν ἀποχωριζόμενων ἐπιφανειῶν γίνεται στόν ἀέρα μέ μεγάλη ταχύτητα, γιατί δέν ὑπάρχει ἀνάγκη νά ἔχει αὐτό πού ἀποχωρίστηκε κάποιο βάθος». «Τό αἶσθημα δέν ἀντιφάσκει σέ μιᾶ τέτια παράσταση, ἂν δώσει κανεῖς προ-

σοχή στό γεγονός» (zusehe), «μέ τί τρόπο οί εικόνες ἐπιδροῦν. Οί εικόνες μᾶς φέρνουν κάποιο συντονισμό, μιά κάποια συμπαθητική σύνδεση τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου μέ μᾶς. Ἐπομένως, ἀπ' αὐτές περνάει ἕνα τέτιο πράγμα πού μέσα μας εἶναι κάτι σάν ἐξωτερικό». «Καί ἐξαιτίας τοῦ γεγονότος ὅτι αὐτό τό ρεῦμα εἰσέρχεται μέσα μας, μαθαίνουμε γιά τόν προσδιορισμό τοῦ ἑνός ἢ τοῦ ἄλλου αἰσθήματος. Τό προσδιορισμένο ὑπάρχει στό ἀντικείμενο καί διαρέει μ' αὐτό τόν τρόπο μέσα μας» (σελ. 484-485 [370], *Diogenes Laertius*, X, § 48-49).

Ἡ μεγαλοφύια τῆς εἰκασίας τοῦ Ἐπίκουρου (300 χρόνια π.Χ., δηλαδή πάνω ἀπό 2000 χρόνια πρὶν ἀπό τόν Χέγγελ) σχετικά, λογουχάρη, μέ τό φῶς καί τήν ταχύτητά του.

Ἄσκησις ἡ ἐκρυψέ (NB) ἐντελῶς τὸ βασικόν: (NB) τὴν ὑπαρξὴ τῶν πραγμάτων ἐξω ἀπὸ τὴ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτήν,

— ὅλο αὐτό ὁ Χέγγελ τό κρύβει καί λέει μόνο:

...«Νά παριστάνει ἔτσι κανεὶς τό αἴσθημα εἶναι πολὺ τετριμμένο. Ὁ Ἐπίκουρος διάλεξε τό πιό εὐκόλο καί ἀκόμη καί τώρα τό πιό συνηθισμένο κριτήριον τοῦ ἀληθινοῦ, ἐφόσον αὐτό δέν προσλαμβάνεται μέ τὴν ὄραση, καί συγκεκριμένα: σ' αὐτό δέν πρέπει νά ἀντιφάσκει αὐτό πού ἐμεῖς βλέπουμε, ἀκούμε κτλ. Γιατί, πραγματικά, τέτια προϊόντα τῆς σκέψης, ὅπως εἶναι τὰ ἄτομα, ὁ ἀποχωρισμός τῶν ἐπιφανειῶν κτλ. εἶναι ἀδύνατο νά τὰ δεῖ καί νά τὰ ἀκούσει κανεὶς [φυσικά, μπορεῖ κανεὶς νά δεῖ καί νά ἀκούσει κάτι ἄλλο]**· ἀλλά τό ὄρατό, ἀπὸ τὴ μιά

παράδειγμα
διαστρέβλωσης
καὶ κατασκευο-
φάντησης τοῦ
ὕλισμοῦ ἀπὸ
τόν ἰδεαλιστή

* Ἄπο δῶ ἡ σημείωση τοῦ Β. Ι. Λένιν περνάει σέ νέο τετράδιο, πού στό ἐξώφυλλό του εἶναι γραμμένο: „Hegel“, καί στήν ἀρχὴ τῆς πρώτης σελίδας — «Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας τοῦ Χέγγελ, σ υ ν ἑ χ ε ι α (2ος τόμος) γιά τόν Ἐπίκουρο (τόμος 14ος, Βερολίνο, 1833, σελ. 485)». Ἡ Σύντ.

** Οἱ λέξεις στίς ἀγκύλες ἔχουν παραληφθεῖ στήν περίληψη, ὅπως φαίνεται, τυχαῖα. Ἡ Σύντ.

μεριά, και τό παριστανόμενο ή άπεικονιζόμενο από τήν άλλη, συζούν άριστα τό ένα πλάι στό άλλο. "Αν τά αφήσουμε άπομονωμένα αυτά τά δυό, δέν αντίφασκουν μεταξύ τους, γιατί ή αντίφαση προβάλλει μόνο εκεί όπου υπάρχει σχέση»... (485-486) [370-371].

‘Ο Χέγγελ παρέκαμψε τή γνωσιοθεωρία του ‘Επικούρου και άρχισε νά μιλάει για κάτι άλλο, πού ό ‘Επίκουρος έδω δέν τό θγει και τ ό ό π ο ι ο σ υ μ β ι β ά ζ ε τ α ι μέ τον ύλισμό!!

Σελ. (486) [371]:

Τό λάθος κατά τον ‘Επίκουρο προέρχεται από τή διακοπή στην κίνηση (στην κίνηση από τό αντικείμενο προς έμάς, προς τό αίσθημα ή προς τήν παράσταση;).

«Είναι αδύνατο νά υπάρξει — γράφει ό Χέγγελ — πίο φτωχή (θεωρία τής γνώσης)» (486) [371].

“Όλο θά είναι *dürftig**, αν τό διαστρέψεις και τό κατακλέψεις

Αυτό τό *a u c h*** είναι θαυμάσιο!!!! ‘Επίκουρος (341-270 π.Χ.), Λόκ (1 6 3 2-1 7 0 4) Differenz*** = 2000 χρόνια

‘Η ψυχή, λέει, κατά τή γνώμη του ‘Επικούρου, είναι μία „όρισμένη“ συγκέντρωση ατόμων. «Αυτό τό είπε επίσης (!!!) ό Λόκ... “Όλα αυτά είναι κούφια λόγια»... (488) [372-373] ((όχι, αυτό είναι μεγαλοφρεΐς εικασίες και ύποδείξεις του δρόμου στην έπιστήμη και όχι στην παπαδοκρατία)).

NB. NB. (489) [373] id. (490) [374]:

και τά ηλεκτρόνια: ‘Ο ‘Επίκουρος άποδίδει στά άτομα „*krummlinigte Bewegung*****“, αυτό, λέει, είναι ή „αύθαιρεσία και άνία“ (489) [373] στον ‘Επίκουρο — ((και ό „θεός“ στους ιδεαλιστές;:)).

* — φτωχό, πεινχρό. ‘Η Σύντ.

** — έπισης. ‘Η Σύντ.

*** — διαφορά. ‘Η Σύντ.

**** — «καμπυλόγραμμη» κίνηση. ‘Η Σύντ.

«Εἶτε, μ' ἄλλα λόγια, ὁ Ἐπίκουρος ἀπορίπτει γενικά κάθε ἔννοια καί τό καθολικό σάν οὐσία»... (490) [374], μολονότι, «τά ἴδια», λέει, τά δικά του ἄτομα «κατέχουν ἀκριβῶς αὐτή τή φύση τῶν σκέψεων»... «ὄλη ἢ ἀσυνέπεια τῶν ἐμπειρικῶν»... (491) [375].

ἀνοησία! ψευτιά!
συκοφαντία!

NB

Μ' αὐτό παρακάμπτεται ἡ οὐσία τοῦ ὕλισμοῦ καί τῆς ὕλιστικῆς διαλεκτικῆς.

«Στόν Ἐπίκουρο δέν ὑπάρχει... ὁ τελικός σκοπός τοῦ κόσμου, οὔτε ἡ σοφία τοῦ δημιουργοῦ. Δέν ὑπάρχει τίποτε ἐκτός ἀπό τά γεγονότα, πού καθορίζονται ἀπό μία τυχαία (:) ἐξωτερική (:) σύγκρουση τῶν συνδυασμῶν τῶν ἀτόμων»... (491) [374].

δέν ἔχει τό θεό του!!
παλιανθρωπιά
ιδεαλιστική!!

Καί ὁ Χέγγελ βρίζει ἀπλῶς τόν Ἐπίκουρο: «Οἱ σκέψεις του γιά τίς ξεχωριστές πλευρές τῆς φύσης αὐτές καθεαυτές εἶναι ἐλλεινές»...

!!

Καί τήν ἴδια στιγμή μία *πολεμική* ἐνάντια στή „Naturwissenschaft“ heute * πού, τάχα, ὅπως καί ὁ Ἐπίκουρος, συλλογίζεται „κατ' ἀναλογία“, „ἐξηγεῖ“ (492) [375-376] — λ.χ., τό φῶς σάν «κυμάνσεις τοῦ αἰθέρα»... «Αὐτό εἶναι ὁ ἴδιος ἀκριβῶς τρόπος ἀναλογίας τοῦ Ἐπίκουρου»... (493) [376].

καί ὁ „τρόπος“
τῶν φυσικῶν
ἐπιστημῶν!
καί ἡ ἐπιτυχία τους!!

((Ἡ σύγχρονη φυσιογνωσία versus στόν Ἐπίκουρο — ἐνάντια (NB) στόν Χέγγελ.))

Στόν Ἐπίκουρο «τό ἀντικείμενο, ἡ ἀρχή δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπό τήν ἀρχή τῆς δικῆς μας συνηθισμένης φυσιογνωσίας... (495) εἶναι ἀκριβῶς ὁ ἴδιος ἐκεῖνος τρόπος ἔρευνας, πού ἀποτελεῖ τή βάση τῆς φυσιογνωσίας μας»... (496) [378].

ὁ Ἐπίκουρος
καί ἡ σύγχρονη
φυσιογνωσία

Σωστή εἶναι μόνο ἡ ὑπόδειξη γιά τήν ἄγνοια τῆς διαλεκτικῆς γενικά καί τῆς διαλεκτικῆς τῶν ἐννοιῶν. Ἄλλά ἡ κριτική τοῦ ὕλισμοῦ εἶναι ἀπαίσια.

* — «φυσιογνωσία» σήμερα. Ἡ Σύντ.

!NB!	<p>«Γενικά γι'αυτό τόν τρόπο» (τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἐπίκουρου) «πρέπει νά ποῦμε ὅτι σ'αὐτή τῆ φιλοσοφία ὑπάρχει ἐπίσης μιά πλευρά ἀπό τήν ὁποία προκύπτει ὅτι μπορούμε νά τῆς δόσουμε μιά κάποια ἀξία. Ὁ Ἄριστοτέλης καί οἱ ἀρχαιότεροι διανοητές ξεκινούσαν ἀπριόρι ἀπό τήν καθολική σκέψη στή</p>
NB!!	<p>φιλοσοφία τῆς φύσης καί ἀπ'αὐτήν ἀνέπτυξαν τήν ἔννοια. Αὐτή εἶναι ἡ μιά πλευρά. Ἡ ἄλλη πλευρά εἶναι ἡ ἀνάγκη νά ἀνυψώσουν τήν ἐμπειρία ὡς τήν καθολικότητα καί νά βροῦν τοὺς νόμους. Αὐτό σημαίνει ὅτι ἐκεῖνο πού βγαίνει ἀπό τήν ἀφηρημένη ἰδέα πρέπει νά συμπίπτει μέ τήν καθολική παράσταση, στήν ὁποία ἔχουν μετατραπεῖ ἡ ἐμπειρία καί ἡ παρατήρηση. Στόν Ἄριστοτέλη, λογουχάρη, ἡ ἀπριорική πλευρά εἶναι ὑπέροχη, ἀλλά δέν εἶναι ἀρκετή, γιατί τοῦ λείπει ἡ πλευρά τῆς συνένωσης, τῆς σύνδεσης μέ τήν ἐμπειρία, μέ τήν παρατήρηση. Αὐτή ἡ ἀνύψωση τοῦ ἰδιαίτερου ὡς τό καθολικό εἶναι ἡ ἀνακάλυψη τῶν νόμων, τῶν φυσικῶν δυνάμεων κτλ. Ἔτσι, μπορούμε νά ποῦμε ὅτι ὁ Ἐπίκουρος ἀνακάλυψε τήν ἐμπειρική φυσιογνωσία καί τήν ἐμπειρική ψυχολογία. Στούς σκοπούς, στίς νοητικές ἔννοιες τῶν στωικῶν ἀντιπαρατάχθηκαν ἡ ἐμπειρία, ἡ ὑπαρξη τοῦ αἰσθητοῦ. Ἐκεῖ ὑπάρχει ἡ ἀφηρημένη περιορισμένη διάνοια χωρίς τήν ἐσωτερική ἀλήθεια καί ἐπομένως χωρίς τήν παρουσία καί τήν πραγματικότητα τῆς φύσης. Ἐδῶ, ἀντίθετα, ὑπάρχει ἡ φύση: τό αἶσθημα τῆς φύσης εἶναι πιό ἀληθινό παρά ἐκεῖνες οἱ ὑποθέσεις» (496-497) [378-379].</p>
NB	<p>Ἡ ἀπριорική πλευρά εἶναι ὑπέροχη, ἀλλά δέν εἶναι ἀρκετή, γιατί τοῦ λείπει ἡ πλευρά τῆς συνένωσης, τῆς σύνδεσης μέ τήν ἐμπειρία, μέ τήν παρατήρηση. Αὐτή ἡ ἀνύψωση τοῦ ἰδιαίτερου ὡς τό καθολικό εἶναι ἡ ἀνακάλυψη τῶν νόμων, τῶν φυσικῶν δυνάμεων κτλ. Ἔτσι, μπορούμε νά ποῦμε ὅτι ὁ Ἐπίκουρος ἀνακάλυψε τήν ἐμπειρική φυσιογνωσία καί τήν ἐμπειρική ψυχολογία. Στούς σκοπούς, στίς νοητικές ἔννοιες τῶν στωικῶν ἀντιπαρατάχθηκαν ἡ ἐμπειρία, ἡ ὑπαρξη τοῦ αἰσθητοῦ. Ἐκεῖ ὑπάρχει ἡ ἀφηρημένη περιορισμένη διάνοια χωρίς τήν ἐσωτερική ἀλήθεια καί ἐπομένως χωρίς τήν παρουσία καί τήν πραγματικότητα τῆς φύσης. Ἐδῶ, ἀντίθετα, ὑπάρχει ἡ φύση: τό αἶσθημα τῆς φύσης εἶναι πιό ἀληθινό παρά ἐκεῖνες οἱ ὑποθέσεις» (496-497) [378-379].</p>
NB	<p>Ἡ ἀπριорική πλευρά εἶναι ὑπέροχη, ἀλλά δέν εἶναι ἀρκετή, γιατί τοῦ λείπει ἡ πλευρά τῆς συνένωσης, τῆς σύνδεσης μέ τήν ἐμπειρία, μέ τήν παρατήρηση. Αὐτή ἡ ἀνύψωση τοῦ ἰδιαίτερου ὡς τό καθολικό εἶναι ἡ ἀνακάλυψη τῶν νόμων, τῶν φυσικῶν δυνάμεων κτλ. Ἔτσι, μπορούμε νά ποῦμε ὅτι ὁ Ἐπίκουρος ἀνακάλυψε τήν ἐμπειρική φυσιογνωσία καί τήν ἐμπειρική ψυχολογία. Στούς σκοπούς, στίς νοητικές ἔννοιες τῶν στωικῶν ἀντιπαρατάχθηκαν ἡ ἐμπειρία, ἡ ὑπαρξη τοῦ αἰσθητοῦ. Ἐκεῖ ὑπάρχει ἡ ἀφηρημένη περιορισμένη διάνοια χωρίς τήν ἐσωτερική ἀλήθεια καί ἐπομένως χωρίς τήν παρουσία καί τήν πραγματικότητα τῆς φύσης. Ἐδῶ, ἀντίθετα, ὑπάρχει ἡ φύση: τό αἶσθημα τῆς φύσης εἶναι πιό ἀληθινό παρά ἐκεῖνες οἱ ὑποθέσεις» (496-497) [378-379].</p>
NB	<p>Ἡ ἀπριорική πλευρά εἶναι ὑπέροχη, ἀλλά δέν εἶναι ἀρκετή, γιατί τοῦ λείπει ἡ πλευρά τῆς συνένωσης, τῆς σύνδεσης μέ τήν ἐμπειρία, μέ τήν παρατήρηση. Αὐτή ἡ ἀνύψωση τοῦ ἰδιαίτερου ὡς τό καθολικό εἶναι ἡ ἀνακάλυψη τῶν νόμων, τῶν φυσικῶν δυνάμεων κτλ. Ἔτσι, μπορούμε νά ποῦμε ὅτι ὁ Ἐπίκουρος ἀνακάλυψε τήν ἐμπειρική φυσιογνωσία καί τήν ἐμπειρική ψυχολογία. Στούς σκοπούς, στίς νοητικές ἔννοιες τῶν στωικῶν ἀντιπαρατάχθηκαν ἡ ἐμπειρία, ἡ ὑπαρξη τοῦ αἰσθητοῦ. Ἐκεῖ ὑπάρχει ἡ ἀφηρημένη περιορισμένη διάνοια χωρίς τήν ἐσωτερική ἀλήθεια καί ἐπομένως χωρίς τήν παρουσία καί τήν πραγματικότητα τῆς φύσης. Ἐδῶ, ἀντίθετα, ὑπάρχει ἡ φύση: τό αἶσθημα τῆς φύσης εἶναι πιό ἀληθινό παρά ἐκεῖνες οἱ ὑποθέσεις» (496-497) [378-379].</p>
<p>ὁ Χέγγελ γιὰ τὰ προτε- ρήματα τοῦ ύλισμοῦ</p>	<p>(ΑΥΤΟ ΕΙΝΑΙ ΣΧΕΔΟΝ ΑΜΕΣΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΣΤΟ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟ ΥΛΙΣΜΟ.) Ἡ σημασία τοῦ Ἐπίκουρου ἔγκειται στήν πάλη μέ τίς <i>A b e r g l a u b e n</i>* τῶν ἐλλήνων καί τῶν ρωμαίων — καί τῶν σύγχρονων παπάδων;: ὄλα αὐτά εἶναι ἀνοησίες, ἄν ὁ λαγός διέσχιζε τό δρόμο τρέχοντας κτλ. (καί ὁ θεοῦλης:).</p>

* — π ρ ο λ ῆ ψ ε ι ς. Ἡ Σύντ.

«Καί ἀπ' αὐτῆ» (τῆ φιλοσοφία τοῦ Ἐπίκουρου) «ξεκινούσαν κυρίως οἱ ἀντιλήψεις, πού ἀρνοῦνταν ἐντελῶς τό ὑπεραισθητικό» (498) [379-380].

|| Ἄλλά αὐτό τάχα εἶναι καλό μόνο γιά τά „endlichen“*... «Γκρεμίζεται ἡ πρόληψη, ἀλλά μαζί μ' αὐτή γκρεμίζονται ἐπίσης ἡ ἐσωτερικά θεμελιωμένη σύνδεση καί ὁ κόσμος τοῦ ἰδεώδους» (499) [380]. Αὐτό εἶναι ΝΟΤΑ ΒΕΝΕ.

Σ ε λ. 4 9 9 [380]: Ὁ Ἐπίκουρος γιά τήν ψυχή: πιά λ ε π τ ᾶ (NB) τά ἄτομα, πιά γρήγορη (NB) ἡ κίνησή τους, ἡ σ ὄ ν δ ε σ ῆ τους (NB) etc. etc. μέ τό σῶμα (*Diogenes Laertius* X, § 66, 63-64) — πολύ ἀπλοϊκά καί καλά! — καί ὁ Χέγγελ θυμώνει, βρίζει: «φλυαρία», «κούφια λόγια», «ἔλλειψη ἰδεῶν» (500) [381].

Οἱ θεοί κατά τόν Ἐπίκουρο εἶναι τό „das Allgemeine“** (506) [385] γενικά — „ἐνμέρει εἶναι μέσα στόν ἀριθμό“ σάν ἀριθμός, δηλαδή μιά ἀφαίρεση ἀπό τό αἰσθητό...

«Ἐνμέρει αὐτοί» (οἱ θεοί) εἶναι μιά «τελειότητα παρόμοια μέ τήν ἀνθρώπινη, πού ἐξαφανίζεται ἐξαιτίας τῆς ὁμοιότητος τῶν μορφῶν μέσα ἀπό μιά συνεχή συγχώνευση παρόμοιων μορφῶν σέ ἓνα καί τό αὐτό» (507) [385].

NB

γιά ποιό πράγμα ἐκτιμούσαν (οἱ κλασικοί) τόν ἰδεαλισμό;

γιά τόν Χέγγελ ἡ „ψυχή“ εἶναι ἐπίσης πρόληψη

NB

οἱ θεοί = τελειότητα, παρόμοια μέ τήν ἀνθρώπινη, σύγκρ. Φόυερμπαχ¹⁴¹

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΩΝ ΣΚΕΠΤΙΚΙΣΤΩΝ

Ὁ Χέγγελ, μιλώντας γιά τό σκεπτικισμό, δείχνει ὅτι φαινομενικά εἶναι „ἀκατανίκητος“ (Unbezwinglichkeit) (538) [407]:

«Στήν πραγματικότητα, τόν ἄνθρωπο πού θέλει ὀπωσδήποτε νά εἶναι σκεπτικιστής, εἶναι ἀδύνατο νά τόν μεταπείσεις ἢ νά τόν ἀναγκάσεις νά δεχτεῖ τή θετική φιλοσοφία — ἔτσι ἀκριβῶς ὅπως εἶναι ἀδύνατο νά

NB

Bien dit!!

* — τά «πεπερασμένα». Ἡ Σύντ.

** — «τό καθολικό». Ἡ Σύντ.

||| ἀναγκάσεις έναν άνθρωπο νά σταθεῖ ὀρθίος
πού ἔχει πάθει παραλυσία ἀπό τό κεφάλι ὡς
τά πόδια».

«Ἡ θετική φιλοσοφία σέ σχέση μ' αὐτόν» (den denkenden Skeptizismus*) «μπορεῖ νά ἔχει τήν ἀκόλουθη συνείδηση: περιέχει μέσα της τήν ἀρνητική πλευρά τοῦ σκεπτικισμοῦ, καί αὐτός ὁ σκεπτικισμός δέν ἀντιπαρατίθεται σ' αὐτή τή φιλοσοφία, δέν βρίσκεται ἔξω ἀπ' αὐτή, ἀλλά περιέχεται σ' αὐτή σάν ἓνα στοιχεῖο. Ὅμως ἡ φιλοσοφία περιέχει τήν ἀρνηση στήν ἀληθινότητά του, ἀρνηση πού δέν τήν ἔχει ὁ σκεπτικισμός» (539) [407-408].

(Ἡ σχέση τῆς φιλοσοφίας πρὸς τό σκεπτικισμό:)

«Ἡ φιλοσοφία εἶναι διαλεκτική, καί ἡ διαλεκτική αὐτή σημαίνει ἀλλαγὴ. Ἡ ἰδέα σάν ἰδέα ἀφηρημένη εἶναι κάτι τό ἀδρανές, τό ὑπαρκτό, ἀλλά εἶναι ἀληθινή μόνο ἐφόσον ἐκλαμβάνει τόν ἑαυτό της σάν ζωντανή. Ἡ ἐσωτερική διαλεκτικότητα τῆς ἰδέας βρίσκεται στό γεγονός ὅτι αἶρει τήν ἡρεμία καί τήν ἀδράνειά της. Ἔτσι, ἡ φιλοσοφική ἰδέα εἶναι διαλεκτική μέσα στόν ἐσώτερο ἑαυτό της καί ὄχι κατά τυχαῖο τρόπο. Ἀντίθετα, ὁ σκεπτικισμός χρησιμοποιεῖ τή διαλεκτική του τυχαῖα, προσκρούοντας σ' αὐτό ἢ ἐκεῖνο τό ὑλικό, σ' αὐτό ἢ ἐκεῖνο τό περιεχόμενο, καί δείχνει ὅτι αὐτά εἶναι ἀρνητικά μέσα στόν ἑαυτό τους»...

Τόν παλιό (τόν Ἀρχαῖο) σκεπτικισμό πρέπει νά τόν ξεχωρίζουμε ἀπό τό νέο (ἀναφέρεται μόνο ὁ Σουλτσε στή Γκέτινγκεν) (540) [408-409].

Ἡ ataraxie (ἀταραξία;) σάν ἰδανικό τῶν σκεπτικιστῶν:

«Ἔτσι, ὁ Πύρρων κάποτε πάνω στό καράβι τήν ὥρα τῆς τρικυμίας, ἀφοῦ ἔδειξε στούς συνταξιδιώτες του, πού τά εἶχαν χάσει, τό γουρούνι πού ἔμεινε ἀδιάφορο καί συνέχιζε νά τρώει ἡσυχα, τούς εἶπε: νά, σέ

NB
||| ἡ διαλεκτική
τοῦ σκεπτικισμοῦ εἶναι
„τυχαία“

||| ἀρκετά καλό
ἀνέκδοτο γιά
τούς σκεπτικιστές

* — τό σκεπτόμενο σκεπτικισμό. Ἡ Σύντ.

μιά τέτια ἀταραξία πρέπει νά βρίσκεται ὁ σοφός» (Diogenes Laertius, IX, 68)—σελ. 551-552 [419].

«Ὁ σκεπτικισμός δέν εἶναι ἀμφιβολία. Ἡ ἀμφιβολία εἶναι ἄμεση ἀντίθεση τῆς ἡρεμίας πού εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ σκεπτικισμοῦ» (552).

...«Ἀντίθετα, ὁ σκεπτικισμός εἶναι ἀπαθής καί πρὸς τό ἕνα καί πρὸς τό ἄλλο»... (553).

Ὁ Σουλτσε-Αἰνησίδημος παρουσιάζει σάν σκεπτικισμό τό ὅτι τάχα καθετί τό αἰσθητό εἶναι ἀλήθεια (557) [409], ἀλλά οἱ σκεπτικιστές δέν ἔλεγαν αὐτό: πρέπει, λέει, sich danach richten *, πρέπει νά ὑπολογίζει τό αἰσθητό, αὐτό ὅμως δέν εἶναι, λέει, ἀλήθεια.

Ὁ νέος σκεπτικισμός δέν ἀμφιβάλει γιά τήν πραγματικότητα τῶν πραγμάτων. Ὁ παλιός σκεπτικισμός ἀμφιβάλει γιά τήν πραγματικότητα τῶν πραγμάτων.

Οἱ τρόποι (οἱ τρόποι ἔκφρασης, τὰ ἐπιχειρήματα etc.) τῶν σκεπτικιστῶν¹⁴²:

Ἰλα στὸν Σέξτο τὸν Ἐμπειρικό (2ος αἰώνας μ.Χ.)

NB
ὁ σκεπτικισμός δέν εἶναι ἀμφιβολία

NB

a. Ἡ διαφορά τῆς ὀργάνωσης τῶν ζώων (558) [423].

Τά διάφορα αἰσθήματα: σ' αὐτόν πού πάσχει ἀπό χρυσή (dem Gelbsüchtigen) τό ἄσπρο φαίνεται κίτρινο etc.

b. Ἡ διαφορά τῶν ἀνθρώπων. Ἡ „ἰδιοσυγκρασία“ (559) [424].

Σέ ποιόν νά πιστέψουμε; Στήν πλειοψηφία; Εἶναι κουταμάρα: δέν μποροῦμε νά ρωτήσουμε ὄλους (560) [425].

Ἡ διαφορά τῶν φιλοσοφιῶν: αὐτή ἢ ἀναφορά εἶναι ἀνόητη, ἐξανίσταται ὁ Χέγγελ: ...«οἱ τέτιοι ἄνθρωποι τά πάντα τά βλέπουν στή φιλοσοφία, μόνο πού ἀκριβῶς αὐτή — τή φιλοσοφία — δέν μποροῦν νά τήν ἀντιληφθοῦν»... «Ὅσο διαφορετι-

NB

* — τό νά ὑπολογίζει κανεῖς. Ἡ Σύντ.

NB

κά κι 'άν είναι μεταξύ τους τά φιλοσοφικά συστήματα, οί διαφορές τους δέν είναι και τόσο μεγάλες, όπως είναι ή διαφορά ανάμεσα στό λευκό και τό γλυκό, στό πράσινο και στό σκληρό. Συμπίπτουν στό ότι όλα είναι φιλοσοφικά συστήματα και αυτό άκριβώς είναι εκείνο πού παραλείπεται» (561) [426].

NB

... «Όλοι οί τρόποι κατευθύνονται ενάντια στό Είμαι. Άλλά ή αλήθεια δέν είναι αυτό τό ξερό Είμαι, ουσιαστικά ή αλήθεια είναι προτσές»... (562) [426].

c. 'Η διαφορά τής όργάνωσης τών αισθητηρίων όργάνων: τά διάφορα όργανα τών αισθήσεων αισθάνονται διαφορετικά (πάνω στό μπογιατισμένο πίνακα κάτι φαίνεται στό μάτι ehaben *, ενώ στην άφή όχι).

d. 'Η διαφορά τών συνθηκών στό ύποκείμενο (πάθος, ήρεμία etc.)

e. 'Η διαφορά τών αποστάσεων etc.

ή γή κινείται γύρω από τόν ήλιο είτε vice versa etc. **

f. 'Η ανάμιξη (ή μυρουδιά όταν υπάρχει δυνατός ήλιος και δίχως τόν ήλιο κτλ.).

g. 'Η σύσταση τών πραγμάτων (τό γυαλί όταν είναι σπασμένο δέν είναι διαφανές etc.).

h. ,, 'Η σχετικότητα τών πραγμάτων" (ό „ρελατιβισμός“).

i. 'Η συχνότητα, ή σπανιότητα τών φαινομένων etc. 'Η συνήθεια.

k. Τά έθιμα, οί νόμοι etc., ή διαφορά τους...

|(10) "Όλοι αυτοί είναι παλιοί τρόποι | και ό Χέγγελ λέει: όλοι αυτοί είναι „έμπειρικοί“, είναι ή «άρνηση νά περάσουν στην έννοια»... (566). Είμαι, λέει, κάτι τό „τετριμμένο“... αλλά...

* — ανάγλυφο. 'Η Σύντ.

** — αντίθετα κτλ. 'Η Σύντ.

«'Αλλά, πραγματικά, απέναντι στο δογματισμό του μικροαστικού κοινού νου αυτοί οι τρόποι είναι πολύ εύστοχοι»... (567) [431]:

Οί 5 νέοι τρόποι δείχνουν (ήδη πολύ πιά ψηλή βαθμίδα σκέψης, περιέχουν τή *διαλεκτική*, αφορούν τίσ *έννοιες*) — επίσης κατά τόν Σέξτο.

- a. 'Η διαφορά τῶν γνωμῶν... τῶν φιλοσόφων...
- b. 'Η πτώση στο άπειρο (τό ένα εξαρτάται από τό άλλο κ. τ. λ. χωρίς τέλος).
- c. 'Η συσχετικότητα (τῶν προτάσεων).
- d. 'Η προϋπόθεση. Οί δογματικοί εκθέτουν αναπόδεικτες προϋποθέσεις.
- e. 'Η άμοιβαιότητα. Κύκλος (φαῦλος)...

«Αυτοί οι σκεπτικιστικοί τρόποι στην πραγματικότητα *θήγουν* αυτό που λέγεται δογματική φιλοσοφία (αυτή ή φιλοσοφία είναι αναγκασμένη από τή φύση της νά περιστρέφεται σ' αυτές τίσ μορφές) όχι μέ τήν έννοια ότι έχει θετικό περιεχόμενο, αλλά μέ τήν έννοια ότι κάτι τό καθορισμένο τό παραδέχεται σάν απόλυτο» (575) [438].

NB

ὁ Χέγγελ ἐνάντια στό ἀπόλυτο!
Νά πού βρίσκεται τό ἔμβρυο τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ.

NB

«Γιά τόν κριτικισμό, ὁ ὁποῖος γενικά δέν ξέρει τίποτε τό καθεαυτό, τίποτε» (sic!! ὄχι nichts)* «τό ἀπόλυτο, κάθε γνώση γιά τό Εἶναι καθεαυτό, αὐτή καθεαυτή εἶναι δογματισμός. Στό μεταξύ αὐτός ὁ ἴδιος ὁ κριτικισμός εἶναι ὁ χειρότερος δογματισμός, γιατί ἰσχυρίζεται ὅτι τό «'Εγώ», ἡ ἐνότητα τῆς αὐτοσυνείδησης, τό ἀντίθετο στό Εἶναι, ὑπάρχει καθεαυτό καί γιά τόν ἑαυτό του, καί ὅτι ἔξω ἀπ'αὐτό ἔτσι ἀκριβῶς ὑπάρχει κάτι «καθεαυτό» καί μάλιστα αὐτά δέν μποροῦν ἀπολύτως νά συναντηθοῦν τό ένα μέ τό ἄλλο» (576) [438].

ὁ „κριτικισμός“ εἶναι „ὁ χειρότερος δογματισμός“

* 'Η παρατήρηση τοῦ Β. Ι. Λένιν προκλήθηκε ἀπό τό ὅτι στό γερμανικό κείμενο μπροστά ἀπό τή λέξη «τό ἀπόλυτο» ὑπάρχει ἡ ἄρνηση nicht (ὄχι) ἀντί τοῦ nichts (τίποτε). 'Η Σύντ.

Bien dit!!!	<p>«Αυτούς τούς τρόπους τούς βρίσκει κανείς στη δογματική φιλοσοφία, που τή διακρίνει αυτός ο τρόπος να εκθέτει σάν προσδιοριστικότητα τή μιὰ ἢ τήν ἄλλη ἀρχή, διατυπώνοντας αὐτή τήν ἀρχή μέ τή μορφή κάποιας ὀρισμένης θέσης. Μιὰ τέτια ἀρχή εἶναι πάντα ἐξαρτημένη καί γι' αὐτό ἐμπεριέχει τή διαλεκτική, τήν καταστροφή μέσα της τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ της» (577). «Αὐτοί οἱ τρόποι εἶναι ἕνα ὑπέροχο ὄπλο ἐνάντια στη νοητική φιλοσοφία» (ib.) [438].</p>
<p>ἡ διαλεκτική = „καταστροφή τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ της“</p>	<p>Λογουχάρη, ὁ Σέξτος ἀποκαλύπτει, λέει, τή διαλεκτική τῆς ἔννοιας τῆς <i>στιγμῆς</i> (der Punkt). Ἡ στιγμή δέν ἔχει διάσταση; Ἐπομένως βρίσκεται <i>ἐκτός</i> χώρου!! Εἶναι τό ὄριο τοῦ χώρου μέσα στό <i>χώρο</i>, ἡ ἄρνηση τοῦ <i>χώρου</i> καί ταυτόχρονα «συμμετέχει στό <i>χώρο</i>» — «ἔτσι εἶναι τό διαλεκτικό μέσα στόν ἑαυτό του» (579) [440].</p>
NB	<p>«Αὐτοί οἱ τρόποι... εἶναι ἀνίκανοι μπροστά στίς θεωρητικές ἰδέες, γιατί μέσα στόν ἴδιο τόν ἑαυτό τους περιέχουν τό διαλεκτικό στοιχείο καί τήν ἄρση τοῦ πεπερασμένου» (580).</p>
NB	<p>«Αὐτοί οἱ τρόποι... εἶναι ἀνίκανοι μπροστά στίς θεωρητικές ἰδέες, γιατί μέσα στόν ἴδιο τόν ἑαυτό τους περιέχουν τό διαλεκτικό στοιχείο καί τήν ἄρση τοῦ πεπερασμένου» (580).</p>

Τέλος τοῦ XIV τόμου (σελ. 586 [447]).

XV ΤΟΜΟΣ. ΤΡΙΤΟΣ ΤΟΜΟΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

(ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΑ ΚΑΙ Η ΝΕΟΤΕΡΗ ΩΣ ΤΟΝ ΣΕΛΛΙΝΓΚ, ΣΕΛ. 1-692)

(ΒΕΡΟΛΙΝΟ, 1836)

ΟΙ ΝΕΟ ΠΛΑΤΩΝΙΚΟΙ¹⁴³

... „Η επιστροφή στο θεό“... (5)* [13]**, „ή αυτοσυνείδηση είναι τό απόλυτο ὄν“... „τό παγκόσμιο πνεῦμα“... (7) [14], „ή χριστιανική θρησκεία“... (8) [15]. Καί τό ζοφερό πασάλειμα γιά τό θεό... (8-18) [15-22].

Ἄλλά αὐτός ὁ φιλοσοφικός ἰδεαλισμός, πού ὀδηγεῖ ἀνοιχτά, „στά σοβαρά“ στοῦ θεοῦ, εἶναι τιμιότερος ἀπό τό σύγχρονο ἀγνωστικισμό, μέ τήν ὑποκρισία καί τή δειλία του.

A. Ὁ Φίλων (γύρω στά 25 π.Χ. καί 50 μ.Χ.) ἔβραϊος σοφός, μυστικιστής, «βρίσκει τόν Πλάτωνα στόν Μωϋσή» etc. (19) [22]. „Η γνώση τοῦ θεοῦ“ (21) [23] εἶναι τό κύριο etc. Ὁ θεός εἶναι ὁ λόγος, „τό ἄθροισμα ὄλων τῶν ἰδεῶν“, „τό καθαρό εἶναι“ (22) [24] („κατά τόν Πλάτωνα“) (22) [25]. ...Οἱ ἰδέες εἶναι „ἄγγελοι“ (ἄγγελιοφόροι τοῦ θεοῦ)... (24) [25]. Καί ὁ αἰσθητός κόσμος, „ὅπως καί στόν Πλάτωνα“ = οὐκ ὄν*** = τό μή-εἶναι (25) [26].

B. Ἡ καββάλα¹⁴⁴, οἱ γνωστικιστές¹⁴⁵ — — — idem...

Οἱ ἰδέες (τοῦ Πλάτωνα) καί ὁ θεοῦλης

* Hegel.Werke, Bd. XV, Berlin, 1836. Ἡ Σύντ.

** Χέγγελ. Ἄπαντα, τόμ. XI, Μόσχα-Λένινγκραντ, ρωσ. ἔκδ. 1935. Ἡ Σύντ.

*** — μή ὑπάρχον. Ἡ Σύντ.

- C. Ἡ Ἀλεξανδρινή φιλοσοφία — (= ἐκλεκτικισμός) (= οἱ πλατωνικοί, οἱ πυθαγόρειοι, οἱ ἀριστοτελικοί) (33,35) [33, 35].
- Οἱ ἐκλεκτικοί εἶναι ἢ ἀμόρφωτοι ἄνθρωποι, ἢ πονηροί (die klugen Leute*) — ἔχουν ἀπό παντοῦ τό καλό, ἀλλά...
 — μαζεύουν κάθε ἀγαθό, «μόνο δέν ἔχουν λογικό εἶρμό στή σκέψη καί ἐπομένως δέν κατέχουν τήν ἴδια σκέψη».
- γιά τούς ἐκλεκτικούς... || Ἀνέπτυξαν τόν Πλάτωνα...
 οἱ ιδέες τοῦ Πλάτωνα καί ὁ θεούλης || «Γι' αὐτό τό πλατωνικό καθολικό, πού ἐμπεριέχεται στή νόηση, παίρνει ἕνα τέτιο νόημα πού τό καθολικό αὐτό καθεαυτό εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἀπόλυτη οὐσία» (33) [33-34]... **

Ο ΧΕΓΓΕΛ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΔΙΑΛΟΓΟΥΣ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΑ¹⁴⁶

σελ.		
(230)	*** [175]	**** Σοφιστής
(238)	[181]	Φίληβος
(240)	[171]	Π α ρ μ ε ν ί δ η ς
(Τίμαιος) (248)	[184]	

* — οἱ ἐξυπνοί ἄνθρωποι. Ἡ Σύντ.

** Ἐδῶ διακόπτεται τό γράψιμο, παρακάτω στό τετράδιο ἀκολουθοῦν ἄγραφες σελίδες. Ἡ Σύντ.

*** Hegel. Werke, Bd. XIV, Berlin, 1833. Ἡ Σύντ.

**** Χέγγελ. Ἄπαντα, τόμ. X, Μόσχα, ρωσ. ἔκδ. 1932. Ἡ Σύντ.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΤΟΥ ΧΕΓΓΕΛ
«ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ»¹⁴⁷

*Γράφτηκε τό 1915
Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1930
στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. XII*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα
μέ τό χειρόγραφο*

ΧΕΓΓΕΛ, ΑΠΑΝΤΑ, Τ. ΙΧ (ΒΕΡΟΛΙΝΟ, 1837).
 ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ^{14*}
 (ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ Ε ΓΚΑΝΣ)

Υλικά: οί σημειώσεις τῶν διαλέξεων τῆς περιόδου 1822-1831
 Χειρόγραφο τοῦ Χέγγελ μ ἐ χ ρ ι τ ῆ σ ε λ. 73 etc.

Σελ. 5* [4]**...«Οί λόγοι... εἶναι ἐνέργειες, πού συμβαίνουν ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους»... (ἐπομένως αὐτοὶ οἱ λόγοι δὲν εἶναι φλυαρία).

7 [6] — οἱ γάλλοι καὶ οἱ ἄγγλοι εἶναι πιό μορφωμένοι («κατέχουν μεγαλύτερη... ἐθνική μόρφωση») — ἐνῶ ἐμεῖς οἱ γερμανοὶ κάνουμε πιό πολύ τόν ἔξυπνο γιά τό πῶς πρέπει νά γράφεται ἡ ἱστορία, ἀπ' ὅ,τι τῆ γράφουμε.

ἔξυπνο καὶ
 λογικό!

9 [7-8] — ἡ ἱστορία διδάσκει, „ὅτι οἱ λαοὶ καὶ οἱ κυβερνήσεις δὲν διδάχτηκαν ποτέ τίποτε ἀπ' τὴν ἱστορία: καὶ γι' αὐτό ἡ κάθε ἐποχὴ εἶναι π ἄ ρ α π ο λ ῦ ἄ τ ο - μ ι κ ῆ“:

πολύ
 λογικό!

«Ἀλλὰ ἡ ἐμπειρία καὶ ἡ ἱστορία διδάσκουν ὅτι οἱ λαοὶ καὶ οἱ κυβερνήσεις δὲν διδάσκονταν ποτέ τίποτε ἀπὸ τὴν ἱστορία καὶ δὲν ἐνεργοῦσαν σύμφωνα μέ τὰ διδάγματα πού θά μπορούσαν νά βγάλουν ἀπ' αὐτή. Ἡ κάθε ἐποχὴ διακρίνεται ἀπὸ τόσο ἰδιόμορφες συνθήκες, εἶναι

NB

NB

* Hegel. Werke, Bd. IX, Berlin, 1837 Ἡ Σύντ

** Χέγγελ. Ἄπαντα, τόμ VIII, Μόσχα-Λενινγκραντ, ρωσ ἐκδ 1935 Ἡ Σύντ.

20 Ἄπαντα Λένιν Τόμος 29

NB ||| μιά τόσο μοναδική κατάσταση, πού ξεκινώντας μόνο απ'αυτή τήν ίδια και στηριζόμενοι σ'αυτήν όφείλουμε νά έχουμε τή μοναδική δυνατότητα νά βγάλουμε συμπεράσματα γι'αυτή τήν εποχή».

σελ. 12 [10] — „ ό νοϋς κυβερνᾶ τόν κόσμο“...

- ἀπαίσιο! || 20 [17]: ή οϋσία τῆς ὕλης εἶναι ή βαρύτητα.
 » » τοῦ πνεύματος εἶναι ή ἐλευθερία.
 22 [19]. „ Ἡ παγκόσμια ἱστορία εἶναι πρόοδος στή συνείδηση τῆς ἐλευθερίας, πρόοδος πού πρέπει νά τή γνωρίσουμε στήν ἀναγκαιότητά της“...
 24 [20] — (πλησίασμα πρὸς τόν ἱστορικό ὕλισμό). Ἐπὶ τί καθοδηγοῦνται οἱ ἄνθρωποι; Πιὸ πολὺ ἀπὸ τόν „Selbstsucht“*, — τὰ κίνητρα τῆς ἀγάπης etc. εἶναι σπανιότερα καί ὁ κύκλος τους πιὸ στενός. Καί τί προκύπτει ἀπ'αὐτό τό σύμπλεγμα τῶν παθῶν etc.; τῶν ἀναγκῶν etc.;
 28 [23-24] „Τίποτε τό μεγάλο στόν κόσμο δέν πραγματοποιεῖται χωρίς πάθος“... Τό πάθος εἶναι ὑποκειμενικό, «ἐφόσον εἶναι ή τυπική πλευρά τῆς ἐνέργειας»...
 28 i. f. [24] — Ἡ ἱστορία δέν ἀρχίζει ἀπὸ τό συνειδητό σκοπό... Σημασία ἔχει ἐκεῖνο πού
 29 [25] ...ἐμφανίζεται χωρίς νά τό καταλάβουν οἱ ἄνθρωποι σάν ἀποτέλεσμα τῶν ἐνεργειῶν τους...
 NB || 29 [25] ...Μ'αυτή τήν ἐννοια „ό νοϋς κυβερνᾶ τόν κόσμο“.
 30 [27] ...Στήν ἱστορία διαμέσου τῆς δράσης τῶν ἀνθρώπων πραγματοποιεῖται «ἀκόμη (προκύπτει) κάτι τό διαφορετικό ἀπ'αὐτό πού ἐπιδιώκουν καί πετυχαίνουν οἱ ἄνθρωποι, ἀπ'αὐτό πού ἄμεσα ξέρουν καί ἐπιθυμοῦν».

* — «ἐγωισμός». Ἡ Σύντ.

- 30 [27] ...«Αὐτοί» (die Menschen *) «πραγματοποιούν τό συμφέρον τους, ἀλλά ἔτσι πραγματοποιεῖται ἀκόμη κάτι πῶ μακρινό, τό ὁποῖο, ἂν καί περιέχεται ἔσωτερικά σ' αὐτό τό συμφέρον, ὥστόσο δέν περιέχεται στή συνείδηση καί στήν πρόθεσή τους».
- 32 [29] ...«Μεγάλοι ἄνδρες στήν ἱστορία εἶναι ἐκεῖνοι, τῶν ὁποίων οἱ προσωπικοί, οἱ ἀτομικοί σκοποὶ κλείνουν μέσα τους τό οὐσιώδες, πού εἶναι ἡ βούληση τοῦ παγκόσμιου πνεύματος»...
- 36 [36] — εἶναι πολύ σεβαστή ἡ θρησκευτικότητα καί ἡ ἀρετή τοῦ τσοπάνου, τοῦ ἀγρότη etc. (παραδείγματα!! NB), ἀλλά ...«τό δικαίωμα τοῦ παγκόσμιου πνεύματος βρίσκεται πάνω ἀπ' ὅλα τά ἀτομικά δίκαια»...

NB
(σύγκρ.
"Ἐνγκελς¹⁴⁹⁾)

„μεγάλοι
ἄνδρες“

Συχνά ἐδῶ στὸν Χέγγελ βρῖσκει κανεὶς γιὰ τό θεούλη, γιὰ τὴ θρησκεία, γιὰ τὴν ἠθικὴ γενικά μιά ὑπερπρόστυχη ἰδεαλιστικὴ ἀνοησία.

97 [94]: „ἡ βαθμαία κατάργηση τῆς δουλείας εἶναι καλύτερη ἀπὸ τὴν αἰφνίδια“...

- 50 [44]. Τό Σύνταγμα τοῦ κράτους μαζί μέ τὴ θρησκεία του... τὴ φιλοσοφία, τίς ἰδέες, τὴν ἐκπαίδευση, τίς „ἔξωτερικὲς δυνάμεις“ (κλίμα, γείτονες...) ἀποτελοῦν „μιά οὐσία, ἓνα πνεῦμα“...
- 51 [51]. Στὴ φύση ἡ κίνηση μόνο μέσα σέ κύκλο (!! — στήν ἱστορία δημιουργεῖται νέα...
- 62 [60]. Ἡ γλώσσα εἶναι πῶ πλούσια ὅταν οἱ λαοὶ βρῖσκονται σέ πρωτόγονη, ὑπανάπτυκτη κατάσταση, — ἡ γλώσσα φτωχαίνει μέ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ πολιτισμοῦ καί τὴ δημιουργία τῆς γραμματικῆς.

* — οἱ ἄνθρωποι. Ἡ Σύντ.

- 67 [64]: „Ἡ παγκόσμια ἱστορία κινεῖται πάνω σέ μιά πιό ἀνώτερη βάση ἀπό ἐκεῖνη πού ἔχει σάν χώρο τῆς (Stätte) τήν ἠθική“...
- 73 [69]: Θαυμάσια εἰκόνα τῆς ἱστορίας: τό ἄθροισμα τῶν ἀτομικῶν παθῶν, ἐνεργειῶν etc. («παντοῦ κάτι πού ἔχει σχέση μέ μᾶς καί γι' αὐτό διεγείρεται παντοῦ τό ἐνδιαφέρον μας ὑπέρ ἡ κατὰ»), πότε ἡ μάζα τοῦ γενικοῦ ἐνδιαφέροντος, πότε τό πλῆθος τῶν „μικρῶν δυνάμεων“ («ἡ ἄπειρη ἐνταση τῶν μικρῶν δυνάμεων, οἱ ὁποῖες ἀπ' αὐτό πού φαίνεται ἀσήμαντο δημιουργοῦν τό μεγαλειῶδες»). Τό ἀποτέλεσμα; Τό ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ „κόπωση“.
- Σελ. 74 [75] — τέλος τῆς εἰσαγωγῆς.
- Σελ. 75 [76] — «Ἡ γεωγραφική βάση τῆς παγκόσμιας ἱστορίας» (χαρακτηριστικός τίτλος): 75-101 [76-97].
- 75 [76] — „Κάτω ἀπό τόν ἥλιο οὐρανό τῆς Ἰωνίας“ μπορούσε εὐκολότερα νά ἐμφανιστεῖ ὁ Ὅμηρος, ἀλλά δέν εἶναι μόνο αὐτή ἡ αἰτία. — „Ὅχι κάτω ἀπό τήν τουρκική κυριαρχία“ etc.
- 82 [82] — Ἡ μετανάστευση στήν Ἀμερική ἀπομακρύνει τή „δυσἀρέσκεια“ «καί ἐξασφαλίζεται ἡ παραπέρα ὑπαρξη τῆς σημερινῆς ἀστικῆς τάξης»... (καί αὐτή Zustand*** εἶναι «ὁ πλοῦτος καί ἡ φτώχεια» 8 I [82])...
- 82 [82]: Στήν Εὐρώπη δέν ὑπάρχει αὐτή ἡ ἀπόχρωση: ἄν ὑπῆρχαν στή Γερμανία δάση δέν θά ὑπῆρχε ἡ γαλλική ἐπανάσταση.
- 102 [99]: 3 μορφές τῆς παγκόσμιας ἱστο-

* — Πολύ σπουδαῖο. Ἡ Σύντ.

** Αὐτές οἱ λέξεις γράφτηκαν μέ μπλέ μολύβι, ὅπως φαίνεται, ἀργότερα. Πιό κάτω ὁ Β. Ι. Λένιν παραθέτει τήν περικοπή «Ἄγγελος γιά τήν παγκόσμια ἱστορία» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 289-290). Ἡ Σύντ.

*** — ἡ τάξη. Ἡ Σύντ.

ρίας: 1) ό δεσποτισμός, 2) ή δημοκρατία καί ή άριστοκρατία, 3) ή μοναρχία.
 Διείρεση: άνατολικός κόσμος — ελληνικός — ρωμαϊκός — γερμανικός κόσμος.
 Κούφιες άερολογίες για τήν ήθική, etc.
 etc.

‘Η Κίνα. I κεφάλαιο (113 — μέχρι 139) [111-131]. Περιγραφή του κινεζικού *χαρακτήρα* των θεσμών etc. etc. Nil, nil, nil! *

‘Η ‘Ινδία — *μέχρι 176* [162] — Μέχρι...

‘Η Περσία (καί ή Αίγυπτος) μέχρι 231 [207]. Γιατί τό Περσικό βασίλειο (αυτοκρατορία) έπεσε, ενώ ή Κίνα καί ή ‘Ινδία όχι; Dauer** δέν είναι άκόμη vortreffliches***. — «Τά αιώνια βουνά δέν έχουν ύπεροχή άπέναντι στό ρόδο πού φυλλοροεί γρήγορα καί έχει έφήμερη ζωή» (229) [206]. ‘Η Περσία έπεσε, γιατί έδω άρχισε ή «πνευματική ένατένιση» (230) [206], ενώ οί Έλληνες βρέθηκαν πίο ψηλά, είχαν «πίο ύψηλή άρχή» όργάνωσης, «έλευθερίας πού συνειδητοποιεί τόν έαυτό της» (231) [206-207].

232 [211]: «‘Ο ελληνικός κόσμος»... ή άρχή της „καθαρής άτομικότητας“ είναι ή περίοδος της ανάπτυξης, της άνθισης καί της πτώσης του, ή «έπαφή μέ ένα πολύ πίο κοντινό όργανο της παγκόσμιας ιστορίας» (233) [212] — ή Ρώμη μέ τήν „ούσία“ της (ib.).

234 [213]: Οί γεωγραφικές συνθήκες της ‘Ελλάδας: ποικιλομορφία της φύσης (σέ αντίθεση άπό τή μονοτονία της ‘Ανατολής).

2 4 2 [220] — Οί άποικίες στην ‘Ελλάδα. Συσσώρευση του πλούτου. Μ’ ατήν ήταν „πάντα“ συνδεμένη ή άνέχεια καί ή φτώχεια...

ή παγκόσμια ιστορία σάν σύνολο καί οί ξεχωριστοί λαοί — σάν „όργανά“ της

‘Ο πλούτος καί ή φτώχεια

* — Τίποτε, τίποτε, τίποτε! ‘Η Σύντ.

** — ή διάρκεια. ‘Η Σύντ.

*** — ύπεροχή. ‘Η Σύντ.

ό Χέγγελ καί ό Φόουερμπαχ ¹⁵¹		246 [224]. «Τό φυσικό, πού ἐξηγεῖται ἀπό τούς ἀνθρώπους, τό ἐσωτερικό, τό ουσιαστικό μέσα σ' αὐτό, εἶναι ἡ ἀρχή τοῦ θεϊκοῦ γενικά» (σχετικά μέ τή μυθολογία τῶν ἐλλήνων).
στόν Χέγγελ σπέρματα ἱστορικοῦ ύλισμοῦ		2 5 1 [227]: «Ὁ ἄνθρωπος μέ τίς ἀνάγκες του ὑπάγεται πρακτικά στήν ἐξωτερική φύση. Ἰκανοποιώντας τίς ἀνάγκες του μέ τή βοήθεια τῆς φύσης, ὁ ἄνθρωπος ξεπερνάει τή φύση, ἐνεργώντας ἔτσι σάν μεσάζων. Τό ζήτημα εἶναι ὅτι τά ἀντικείμενα τῆς φύσης εἶναι ἰσχυρότερα καί ἀντιστέκονται μέ κάθε τρόπο. Ὁ ἄνθρωπος γιά νά τά ὑποτάξει τοποθετεῖ ἀνάμεσά τους ἄλλα ἀντικείμενα τῆς φύσης, καί ἔτσι στρέφει τή φύση ἐνάντια στήν ἴδια τή φύση καί γι' αὐτό τό σκοπό ἐφευρίσκει τά ἐργαλεῖα. Οἱ ἀνθρώπινες αὐτές ἐφευρέσεις ἀνήκουν στό πνεῦμα καί ἕνα τέτιο ἐργαλεῖο πρέπει νά τοποθετεῖται πάνω ἀπό τό ἀντικείμενο τῆς φύσης. Ἐνα μέρος τῆς ἀνθρώπινης ἐφεύρεσης, πού ἔχει σκοπό νά ὑποτάξει τή φύση, ἀποδίδεται στούς θεούς» (στούς ἔλληνες).
ό Χέγγελ καί ό Marx		264 [240]: Ἡ δημοκρατία στήν Ἑλλάδα ἦταν συνδεμένη μέ ἕνα μικρό ἀριθμό κρατῶν. Ὁ λόγος, ὁ ζωντανός λόγος συνέδεε τούς πολίτες, δημιουργοῦσε <i>Erwärmung</i> *. „Γι' αὐτό“ στή γαλλική ἐπανάσταση ποτέ δέν ὑπῆρξε δημοκρατικό σύνταγμα.
ό Χέγγελ καί οἱ „ἀντι- φάσεις“ στήν ἱστορία		322-323 [295]: «Αὐτός» (ὁ Cäsar) «ἐξάλειψε τήν ἐσωτερική ἀντίφαση» (καταργώντας τή δημοκρατία πού ἦταν πλέον μιά „σκιά“), «καί προκάλεσε νέα. Γιατί ἡ παγκόσμια κυριαρχία

* — φλόγα, πάθος. Ἡ Σύντ.

ὡς τώρα ἔφτανε μόνο ὡς τὴν κορυφή τῶν Ἑλλήνων, ἐνῶ ὁ Καίσαρ ἀνοιξε νέο πεδίο: δημιούργησε τὸ στίβου πού ἔπρεπε ἀπ' αὐτὴ τὴ στιγμή νά γίνει τὸ κέντρο τῆς παγκόσμιας ἱστορίας».

Καί ἔπειτα ἀπ' ἀφορμὴ τὸ φόνου τοῦ Καίσαρα:

...«Γενικά τὸ πραξικόπημα σάν νά ἀποδοκιμάζεται στὴ γνώμη τῶν ἀνθρώπων, ὅταν ἐπαναλαμβάνεται» (ὁ Ναπολέων, οἱ Βουρβῶνοι)... «Ἐκεῖνο πού στήν ἀρχὴ φαινόταν μόνο τυχαῖο καί πιθανό, χάρις στήν ἐπανάληψη, γίνεται κάτι τὸ πραγματικό καί τὸ ἐπιβεβαιωμένο» (323) [296].

Ἐπιπλέον, «χριστιανισμός» (328-346) [301-316]. Μία χυδαία παπαδίστικη ἰδεαλιστικὴ φλυαρία γιὰ τὸ μεγαλεῖο τοῦ χριστιανισμοῦ (μὲ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ Εὐαγγέλιο!!). Σιχαμερό, βρωμερό!

420-421 [391-392]: Γιατί ἡ μεταρρύθμιση περιορίστηκε μόνο σὲ μερικὰ ἔθνη; Ἀνάμεσα στ' ἄλλα — „τά σλαβικά ἔθνη ἦταν ἀγροτικά“ (421) [391], καί αὐτὸ συνεπάγεται „τίς σχέσεις τῶν κυρίων καί τῶν ὑπηρετῶν“, λιγότερη „Betriebsamkeit“ etc.* Καί τὰ ρωμανικά ἔθνη γιατί; Ὁ χαρακτήρας τους (Grundcharakter** 421 i. f. [393]).

4 2 9 [399]: ...«Ἡ πολωνικὴ ἐλευθερία ἐπίσης δὲν ἦταν τίποτε ἄλλο, παρά ἐλευθερία τῶν βαρῶνων σὲ σχέση μὲ τὸ μονάρχη... Ἔτσι ὁ λαὸς ἔδειχνε τὸ ἴδιο ἐνδιαφέρον πρὸς τοὺς βαρῶνους, ὅπως καί οἱ βασιλιάδες... Ὅταν μιᾶνε γιὰ

οἱ κατηγορίες τοῦ πιθανοῦ καί τοῦ τυχαίου versus τὴν πραγματικότητα καί τὴν ἐπιβεβαίωση στήν ἱστορία

NB
ταξικὲς
σχέσεις

* — «προσπάθεια» κτλ. Ἡ Σύντ.

** — βασικός χαρακτήρας. Ἡ Σύντ.

ἐλευθερία, πρέπει πρῶτα νά στρέφει κανείς τήν προσοχή μήπως κυρίως γίνεται λόγος γιά τά ἀτομικά συμφέροντα» (430) [399].

439 [411-412]: Γιά τή γαλλική ἐπανάσταση... Γιατί οἱ γάλλοι πέρασαν «ἀμέσως ἀπό τή θεωρία στήν πράξη», ἐνώ οἱ γερμανοί ὄχι; Στούς γερμανούς ἡ μεταρύθμιση «ἤδη τά διόρθωσε ὅλα», κατάργησε τήν «ἀνείπωτη ἀδικία» κτλ.

441 [413-414]: Γιά πρώτη φορά (στή γαλλική ἐπανάσταση) ὁ ἄνθρωπος κατάληξε στό συμπέρασμα ὅτι «ὁ ἄνθρωπος στηρίζεται στό κεφάλι, δηλαδή στή σκέψη, καί χτίζει τήν πραγματικότητα σύμφωνα μέ τή σκέψη»... «Αὐτή ἦταν μιά... μεγαλοπρεπής ἀνατολή τοῦ ἡλίου»...

Ἦ Χέγγελ σέ συνέχεια, ἐξετάζοντας τήν „πορεία τῆς ἐπανάστασης στή Γαλλία“ (441) [414], ὑπογραμμίζει στήν ἐλευθερία γενικά τήν ἐλευθερία τῆς *ιδιοκτησίας*, τῆς *βιομηχανίας* (ib.).

... Ἦ ἔκδοση νόμων; Βούληση *ὄλων*... «Οἱ λίγοι πρέπει νά εἶναι *ἐκπρόσωποι* τῶν πολλῶν, ἀλλά συχνά αὐτοί γίνονται μόνο οἱ *καταπιεστές* τους»... (442) [415]. «Ἦ Ἀκριβῶς ἔτσι καί ἡ ἐξουσία τῆς πλειοψηφίας πάνω στή μειοψηφία εἶναι μιά μεγάλη ἀσυνέπεια» (ib.).

444 [418]: ...«Αὐτό τό γεγονός» (ἡ γαλλική ἐπανάσταση) «ἄς πρὸς τό περιεχόμενό του ἔχει κοσμοϊστορική σημασία»...

Ἦ „φιλελευθερισμός“ (444) [418], οἱ „φιλελεύθεροι θεσμοί“ (443) [417] διαδόθηκαν στήν Εὐρώπη.

σύγκρ. τόν
Marx und
Engels¹⁵²

;

4 4 6 [422]: « Ἡ παγκόσμια ἱστορία δέν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρά ἡ ἐξέλιξη τῆς ἔννοι-
ας τῆς ἐλευθερίας»...

Γενικά, ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας δίνει πάρα πολύ λίγα, αὐτό εἶναι κατανοητό, γιατί ἐδῶ ἀκριβῶς, σ' αὐτόν ἀκριβῶς τόν τομέα, σ' αὐτή τήν ἐπιστήμη οἱ Μάρξ καί Ἑγκελς ἔκαναν τό μεγαλύτερο βῆμα πρὸς τὰ μπρός. Ἐδῶ ὁ Χέγγελ πάλιωσε πῶς καί ἀπαρ-
χαιώθηκε.

(Βλ. τήν ἐπόμενη σελίδα **)

NB:

Σπουδαιότερο ἀπ' ὅλα εἶναι *Einleitung**, ὅπου ὑπάρχει πολύ περίφημο ὕλικό γιά τήν **τοποθέτηση** τοῦ ζητήματος.

Ο ΧΕΓΓΕΛ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ

«Ἄν, τέλος, θά ἐξετάσουμε τήν παγκόσμια ἱστορία ἀπό τήν ἄποψη αὐτῆς τῆς κατηγορίας ἀπό τήν ὁποία πρέπει νά τήν ἐξετάζουμε, τότε μπροστά μας ἀποκαλύπτεται μιὰ ἄπειρη εἰκόνα τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς καί δράσης μέσα στίς πῶς ποικιλόμορφες συνθήκες, μέ τούς πῶς διαφορετικούς σκοπούς καί μέ γεγονότα καί τύχες πού δέν μοιάζουν μεταξύ τους. Μέσα σέ ὅλα αὐτά τά γεγονότα καί περιστατικά στήν πρώτη σειρά βλέπουμε τά ἔργα καί τίς ἐπιδιώξεις τοῦ ἀνθρώπου. Παντοῦ ὑπάρχει αὐτό πού ἀφορᾷ ἐμᾶς καί γι' αὐτό διεγείρει τό ἐνδιαφέρον μας ὑπέρ ἢ κατά. Αὐτό ἄλλοτε μᾶς τραβάει μέ τήν ὁμορφιά, τήν ἐλευθερία, τόν πλοῦτο, ἄλλοτε μέ τήν ἐνέργεια καί ἄλλοτε μάλιστα τό κακό μπορεῖ νά ἐμφανιστεῖ σάν κάτι τό σημαντικό. Συχνά βλέπουμε μιὰ τεράστια μάζα κάποιου κοινού συμφέροντος πού κινεῖται μέ δυσκολία πρὸς τὰ μπρός, ἀλλά ἀκόμη πῶς συχνά τή διαρκή ἔνταση τῶν μικρῶν δυνάμεων, οἱ ὁποῖες γεννοῦν κάτι τό ἐπιβλητικό ἀπό ἐκεῖνο πού φαίνεται πολύ ἀσήμαντο. Παντοῦ ἔνα ποικιλόχρωμο θέαμα καί μόλις ἐξαφανιστεῖ κάτι, τή θέση του τήν καταλαμβάνει ἄλλο.

Ὅμως τό πλησιέστερο ἀποτέλεσμα μιᾶς τέτιας θεώρησης, παρόλη τήν ἐλκυστικότητα του, εἶναι ἡ *κόπωση* πού

* — ἡ εἰσαγωγή. Ἡ Σύντ.

** Στήν ἐπόμενη σελίδα τοῦ χειρογράφου ἀρχίζει ἡ περικοπή « Ὁ Χέγγελ γιά τήν παγκόσμια ἱστορία». Ἡ Σύντ.

έρχεται άμέσως μετά, άφου περάσει τό πολύμορφο θέαμα τών εϊκόνων του μαγικού φαναριου και άν και εκτιμούμε τήν κάθε μιά παράσταση ξεχωριστά, παρόλα αυτά προβάλλει τό έρώτημα, ποιός είναι ό τελικός σκοπός όλων αυτών τών σπάνιων γεγονότων, έξαντλείται μήπως τό καθένα άπ'αυτά μέ τόν ιδιαίτερο σκοπό του, ή αντίθετα, έμεις είμαστε ύποχρεωμένοι νά φανταστούμε έναν τελικό σκοπό όλων αυτών τών γεγονότων; Δέν συντελείται μήπως κάτω άπό τό μεγάλο θόρυβο αυτης της επιφάνειας δουλιά και δημιουργία κάποιου έργου, έσωτερικου, ήσυχου και μυστικου έργου, στό όποιο διατηρείται ή ούσιαστική δύναμη όλων αυτών τών παροδικών φαινομένων; Άλλά άν άπ' τήν άρχή δέν είσάγουμε στήν παγκόσμια ιστορία τή σκέψη, τή λογική γνώση, τότε πρέπει νά τήν εξετάσουμε μέ μιά σταθερή και άκαταμάχητη τουλάχιστον πίστη ότι μέσα σ'αυτή ύπάρχει τό λογικό, ή τουλάχιστον, ότι ό κόσμος της διάνοιας και της βούλησης, πού έχει αυτεπίγνωση του έαυτου της, δέν είναι θύμα της περιστασης, αλλά πρέπει νά άποκαλυφθει στό φώς της ιδέας πού γνωρίζει τόν έαυτό της» (73-74)* [69]**.

((NB: στόν πρόλογο, σελ. XVIII [431] ό εκδότης, δηλ. ό συντάκτης Ed. Gans έδειξε ότι *μέχρι τή σελ. 73* πού γράφτηκε άπό τόν Χέγγελ τό 1830 τό χειρόγραφο θέλει — „Ausarbeitung“***.))

* *Hegel. Werke*, Bd. IX, Berlin, 1837. *Ή Σύντ.*

** *Χέγγελ*. Άπαντα, τόμ. VIII, Μόσχα-Λένινγκραντ, ρωσ. έκδ. 1935. *Ή Σύντ.*

*** — «έπεξεργασία». *Ή Σύντ.*

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΤΟΥ ΝΟΕΛ
«Η ΛΟΓΙΚΗ ΤΟΥ ΧΕΓΓΕΛ»¹⁵³

Z O P Z N O E A. «Η Λ Ο Γ Ι Κ Η Τ Ο Υ Χ Ε Γ Γ Ε Λ»

ΠΑΡΙΣΙ, 1897

[Bibliothèque de Genève, Ca, 1219]

Δημοσιεύτηκε σέ σειρά άρθρων στό περιοδικό „Revue de Metaphysique et de Morale“. Συντάκτης ό Xavier Léon¹⁵⁴.

Ό συγγραφέας είναι *ιδεαλιστής* καί ρηχός. Άναμάσημα τοῦ Χέγγελ, υπεράσπισή του ἀπό τούς „σύγχρονους φιλόσοφους“, σύγκριση μέ τόν Κάντ etc. Δέν υπάρχει κάτι τό ενδιαφέρον. Δέν υπάρχει κάτι τό βαθυστόχαστο. Οὔτε λέξη γιά τήν *ύλιστική* διαλεκτική: ό συγγραφέας, κατά τά φαινόμενα, δέν ἔχει *ιδέα* γιά τή διαλεκτική.

Σημειώνω τίς *μεταφράσεις* τῶν ὄρων τοῦ Χέγγελ:
E t r e — E s s e n c e — N o t i o n. (Mesure etc.)
 [Εἶναι — Οὐσία — Ἔννοια. (Μέτρο κτλ.)]*.
 Devenir (das Gewordene) [Γεγονός-Γίνεσθαι].
 L'être déterminé (Dasein) [Καθορισμένο Εἶναι, ὑπαρκτό Εἶναι].
 Être pour un autre (Sein-für-Anderes) [Εἶναι γιά τό ἄλλο].
 Quelque chose (Etwas). [Κάτι].
 Limite (Grenze) [Σύνορο].
 Borne (Schranke) [Όριο].
 Devoir être (Sollen) [Χρέος].
 Être pour soi (Für-sich-Sein) [Γιά τόν ἑαυτό του Εἶναι].

* Ἄπό τό ἄρθρο αὐτό καί σέ συνέχεια οἱ μεταφράσεις τῶν ὄρων δίνονται ἀπό τή Σύνταξη μέ μικρότερα στοιχεῖα καί σέ ἀγκύλες. Ἡ Σύντ.

Existence hors de soi (Außer-sich-Sein) [Ἐξω ἀπό τόν ἑαυτό του εἶναι].
 La connaissance (das Erkennen) [Γνώση].
 Actualité (Wirklichkeit) [Πραγματικότητα].
 Apparence (Schein) [Ἐπίφαση].
 Être posé (das Gesetzsein) [Πρέπον (ἀναγκαῖο) εἶναι].
 Position (Setzende Reflexion) [Ἐπιθετική ἀντανάκλαση].
 Fondement ou raison d'être (Grund) [Βάση-θεμέλιο (λόγος-αἰτία)].
 L'universel (das Allgemeine) [Καθολικό].
 Particulier (das Besondere) [Εἰδικό].
 Jugement (das Urteil) [Κρίση].
 Raisonnement ou Syllogisme (Schluß) [Τό συμπέρασμα ἢ ὁ συλλογισμός (τό πόρισμα)].

Ἦς σημειωθῶν ἀκόμη οἱ γελοῖες ἀπόπειρες τοῦ συγγραφέα νά ἀπαλλάξει, as it were*, τόν Χέγγελ ἀπό τίς κατηγορίες γιά „ρεαλισμό“ (διάβαζε: ὕλισμό). Στόν Χέγγελ «ἡ φιλοσοφία στό σύνολό της εἶναι ἕνας συλλογισμός. Καί νά μέσα σ'αυτό τό συλλογισμό ἡ λογική εἶναι τό καθολικό, ἡ φύση τό εἰδικό, ἐνῶ τό πνεῦμα, τό ἀτομικό» (σελ. 123). Ὁ συγγραφέας „ἐξετάζει“ (= μασάει) τίς τελευταῖες φράσεις τῆς Λογικῆς γιά τό πέρασμα ἀπό τήν ἰδέα στή φύση. Βγαίνει ὅτι τό μυαλό διά μέσου τῆς φύσης (στή φύση) γνωρίζει τήν ἰδέα = τή νομοτέλεια, τίς ἀφαιρέσεις etc... Φύλακες γρηγορεῖτε, σχεδόν ὕλισμός!!...

NB! «Τό νά ἐξετάζει κανεῖς τή φύση καθεαυτή, κάνοντας ἀφαίρεση ἀπό τό πνεῦμα, δέν σημαίνει μήπως αὐτό ὅτι ἐπιστρέφει ἔτσι στόν πιό ἀφελή ρεαλισμό;»

NB «Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ Χέγγελ, τοποθετώντας ἀνάμεσα στή λογική καί στή φιλοσοφία τοῦ πνεύματος τή φιλοσοφία τῆς φύσης, στέκεται ἔτσι στήν ἄποψη τοῦ ρεαλισμοῦ. Ἄλλά ἐδῶ δέν ὑπάρχει ἀπό τήν πλευρά του καμιά ἀσυνέπεια... Ὁ ρεαλισμός τοῦ Χέγγελ εἶναι μόνο ἕνα μεταβατικό στάδιο. Αὐτή εἶναι μιᾶ ἄποψη πού πρέπει νά ξεπεραστεῖ» (129).

«Ὅτι ὁ ρεαλισμός κλείνει μέσα του τή σχετική ἀλήθεια, αὐτό εἶναι ἀναμφισβήτητο. Μιά τόσο φυσική καί καθολική ἄποψη δέν

* — μπορεί νά πεῖ κανεῖς. Ἡ Σύντ.

μπορεί νά είναι τυχαία παραπλάνηση του ανθρώπινου πνεύματος... Για νά ξεπεράσει τό ρεαλισμό αυτή» (la dialectique) «στήν ἀρχή θά είναι ὑποχρεωμένη νά τοῦ δώσει πλήρη ἀνάπτυξη καί μόνο ἔτσι θά ἀποδείξει τήν ἀναγκαιότητα τοῦ ἰδεαλισμοῦ. Νά γιατί ὁ Χέγγελ παίρνει τό χρόνο καί τό χῶρο σάν γενικούς ὀρισμούς τῆς φύσης καί ὄχι σάν λογικές μορφές. Φαίνεται ὅτι σ' αὐτό τό σημείο ὁ Χέγγελ δέν συμφωνεῖ μέ τόν Κάντ, ἀλλά αὐτό γίνεται μόνο φαινομενικά καί στά λόγια...»

NB

!!!

...«Αὐτό ἐξηγεῖ γιατί αὐτός» (ὁ Χέγγελ) «μιλάει γιά τίς αἰσθησιακές ιδιότητες σάμπως νά ἦταν πραγματικά χαρακτηριστικές γιά τό σῶμα. Εἶναι παράξενο ὅτι ὁ κ. Βούντ τόν κατηγορεῖ σχετικά μ' αὐτό γιά ἀγραμματοσύνη. Πραγματικά εἶναι δυνατό ἕνας ἐπιστήμονας φιλόσοφος νά νομίζει ὅτι ὁ Χέγγελ δέν διάβασε ποτέ τόν Ντεκάρτ, τόν Λόκ ἢ ἀκόμη τόν Κάντ; Ὁ Χέγγελ εἶναι ρεαλιστής, ὄχι λόγω ἀγραμματοσύνης, ὄχι ἐξαιτίας ἀσυνέπειάς του, ἀλλά μόνο γιατί ἐκφράζει μιὰ μεταβατική κατάσταση καί ἀκολουθεῖ μιὰ μέθοδο» (130).

NB

ὁ Χέγγελ= „ρεαλιστής“

NB

Ὁ συγγραφέας, συγκρίνοντας τόν Χέγγελ μέ τόν Σπινόζα, λέει: «Ἔτσι, ὁ Χέγγελ καί ὁ Σπινόζα ἐξίσου ὑποτάσσουν τή φύση στή λογική» (σελ. 140), ὅμως ἡ λογική τοῦ Χέγγελ εἶναι, λέει, λογική ὄχι μαθηματική, ἀλλά λογική τῶν ἀντιφάσεων, τοῦ περάσματος „ἀπό τήν καθαρῆ ἀφαίρεση στήν πραγματικότητα“ (etc.). Στόν Σπινόζα, λέει, «ἐμεῖς μ' αὐτόν» (τόν Spinosā) «βρισκόμαστε στούς ἀντίποδες τοῦ ἰδεαλισμοῦ» (138), γιατί «ὁ κόσμος τῶν πνευμάτων» (στόν Σπινόζα) «βρίσκεται δίπλα στόν κόσμο τῶν σωμάτων καί δέν στέκεται πάνω ἀπ' αὐτά»...

...«Ἡ ἰδέα τῆς ἀνάπτυξης, πού εἶναι τόσο χαρακτηριστική γιά τόν χεγγελιανισμό, γιά τόν Σπινόζα εἶναι στερημένη νοήματος»... (138).

Ὁ Χέγγελ ἀναπτύσσει τή διαλεκτική τοῦ Πλάτωνα («μαζί μέ τόν Πλάτωνα παραδέχεται τήν ἀναγκαία συνύπαρξη τῶν ἀντιθέσεων» 140) — πῶς κοντά στόν Χέγγελ εἶναι ὁ Λάιμπνιτς (141).

Ὁ Νοέλ ὑπερασπίζει τόν Χέγγελ ἀπό τήν κατηγορία γιά πανθεῖσμό... (νά πῶς αἰτιολογεῖται αὐτή ἡ κατηγορία):

...«Τί εἶναι τό ἀπόλυτο πνεῦμα — αὐτό τό ἀπόγειο» (τῆς

χεγγελιανής) «διαλεκτικής του — αν όχι τό πνεῦμα τοῦ ἐξιδανικευμένου καί θεοποιημένου ἀνθρώπου; Ἐπάρχει μήπως πουθενά ὁ θεός του, ἐκτός ἀπό τή φύση καί τόν ἄνθρωπο;» (142).

„Ἡ ὑπεράσπιση“ τοῦ Νοέλ βρίσκεται στήν ὑπογράμμιση (ἀναμάσημα) τοῦ ὅτι ὁ Χέγγελ εἶναι ἰδεαλιστής.

ὁ Χέγγελ δέν
εἶναι
„σκεπτικιστής“

Δέν εἶναι ἄραγε „δογματικός“ ὁ Χέγγελ; (κεφ. VI: «Ἐπιδογματισμός τοῦ Χέγγελ»).
Ναί, μέ τήν ἔννοια τοῦ *μη-σκεπτικισμοῦ*, μέ τήν ἔννοια τῶν *ἀρχαίων* (σελ. 147). Ἐπάρχει ὁ Κάντ αὐτό = γνωσιμότητα τῶν „πραγμάτων καθεαυτά“. Ὁ Χέγγελ (ὅπως καί ὁ Φίχτε) ἀρνεῖται τά πράγματα καθεαυτά.

NB

Στόν Κάντ ὑπάρχει ὁ «*ἀγνωστικιστικός ρεαλισμός*» (σελ. 148 i. f.).

Ἐπιδογματικός
ἀγνωστικιστής

...«Ἐπιδογματικός καθορίζει τό δογματισμό ἀπό τήν ἀποψη τοῦ ἀγνωστικισμοῦ. Δογματικός εἶναι ἐκεῖνος πού θεωρεῖ ὅτι εἶναι δυνατό νά καθορισθεῖ τό πράγμα καθεαυτό, νά γνωσθεῖ τό ἀγνώσιμο. Ἐπάρχει ὁ δογματισμός μπορεῖ νά πάρει διπλή μορφή»... (149).
Ἐπιδογματικός, λέει, μυστικισμός, εἶτε

NB
οἱ ὑλιστές
= „δογμα-
τικοί“

...«μπορεῖ ἐπίσης νά ἀνάγει μέ ἀφέλεια τήν αἰσθησιακή πραγματικότητα ὡς τήν ἀπόλυτη πραγματικότητα, νά ταυτίζει τό φαινόμενο μέ τό νοούμενο. Στήν περίπτωση αὐτή ἔχουμε νά κάνουμε μέ τόν ἐμπειρικό δογματισμό, μέ τό δογματισμό τῶν μικροαστῶν καί τῶν ἐπιστημόνων πού εἶναι ξένοι πρὸς τή φιλοσοφία. Οἱ ὑλιστές πέφτουν σ' αὐτό τό δεύτερο λάθος. Τό πρῶτο λάθος εἶναι τό λάθος τοῦ Πλάτωνα, τοῦ Ντεκάρτ καί τῶν μαθητῶν τους»...

Στόν Χέγγελ, δέν ὑπάρχει, λέει, οὔτε ἴχνος δογματισμοῦ, γιατί «αὐτόν, φυσικά, δέν θά τόν κατηγορήσει κανεῖς ὅτι δέν ἀναγνωρίζει τή σχετικότητα τῶν πραγμάτων πρὸς τή σκέψη, ἐπειδή ὅλο του τό σύστημα στηρίζεται σ' αὐτή τήν ἀρχή. Ἐπίσης δέν θά τόν κατηγορήσει κανεῖς καί γιά τό ὅτι χρησιμοποιοῦναι τίς κατηγορίες χωρίς ἀνάλυση καί χωρίς κριτική. Μά μήπως ἡ λογική του δέν εἶναι ἀκριβῶς κριτική τῶν κατηγοριῶν — κριτική πολύ πιό βαθιά ἀπό τήν κριτική τοῦ Κάντ;» (150).

...«'Εννοείται, απορίπτοντας τά νοούμενα, αὐτός» (ὁ Χέγγελ) «τοποθετεῖ ἔτσι τήν πραγματικότητα μέσα στό φαινόμενο, ἀλλά αὐτή ἡ πραγματικότητα μέσα στό φαινόμενο καθεαυτό εἶναι μόνο μιά ἄμεση πραγματικότητα καί, ἐπομένως, σχετική καί ἐσωτερικά λειψή. Αὐτή εἶναι ἀληθινή πραγματικότητα μόνο σύμφωνα μέ τήν ὑπονοούμενη ἔννοια καί ὑπό τόν ὄρο τῆς παραπέρα ἀνάπτυξής της»... (151).

NB

...«'Εξάλλου, ἀνάμεσα στό νοούμενο καί στό αἰσθητό δέν ὑπάρχει ἀπόλυτη ἀντίθεση, δέν ὑπάρχει ρήξη, δέν ὑπάρχει ἀνυπέβλητη ἄβυσσος. Τό αἰσθητό εἶναι τό προαγγελθέν ἀπό τήν αἴσθηση νοούμενο, ἐνώ τό νοούμενο εἶναι τό κατανοηθέν αἰσθητό»... (152).

ἴσχι ἄσχημο!

('Ακόμη καί σένα, χυδαῖε ἰδεαλιστή, ὁ Χέγγελ σέ κάτι σοῦ φάνηκε χρήσιμος!)

...«Τό αἰσθητό εἶναι, κατά τήν ἔννοιά του, κλείνει μέσα του τό ἀπόλυτο, καί μεῖς διαμέσου τῆς βαθμιαίας συνέχειας ἀνερχόμεστε ἀπό τό πρῶτο στό δεύτερο» (153).

...«'Ετσι, ὅ,τι καί νά λέγεται, τῆ φιλοσοφία τοῦ Κάντ τῆ διακρίνει τό βασικό ἐλάττωμα τοῦ μυστικιστικοῦ δογματισμοῦ. Σ'αὐτή τῆ φιλοσοφία βρίσκουμε καί τά δύο χαρακτηριστικά γνωρίσματα αὐτοῦ τοῦ δόγματος: τήν ἀπόλυτη ἀντιπαράθεση τοῦ αἰσθητοῦ καί τοῦ υπεραισθητοῦ καί τό ἄμεσο πέρασμα ἀπό τό ἓνα στό ἄλλο» (156).

Στό κεφάλαιο VI: «'Ο Χέγγελ καί ἡ σύγχρονη σκέψη» ὁ Νοέλ παίρνει τό θετικισμό τοῦ Αὔγουστου Κόντ (Comte) καί, ἐξετάζοντάς τον, τόν ὀνομάζει «ἀγνωστικιστικό σύστημα» (166).

θετικισμός = ἀγνωστικισμός

(*Id.* 169: «θετικιστικός ἀγνωστικισμός».)

'Ο συγγραφέας, κριτικάροντας τό θετικισμό σάν ἀγνωστικισμό, τόν χτυπάει πότε-πότε πολύ εὔστοχα γιά τή συμβιβαστικότητά του — λέγοντας, λογουχάρη, ὅτι δέν μπορεῖ νά ἀποφύγει τό ἐρώτημα γιά τήν πηγή τῶν νόμων ἢ γιά τή „σταθερότητα“ στά δεδομένα („des faits permanents“*, 170):

...«Σέ ἐξάρτηση ἀπό τήν ἀναγνώρισή τους» (les faits perma-

* — «τῶν σταθερῶν δεδομένων». 'Η Σύντ.

nents) «σάν άγνώσιμων ή γνώσιμων καταλήγει ή στον άγνωστικισμό, ή στη δογματική φιλοσοφία»... (170 i. f.).

Ο νεοκριτικισμός του κ. Ρεπουνιέρ είναι, λέει, έκλεκτικισμός, είναι κάτι τό μεσαίο ανάμεσα στη «θετικιστική φαινομενολογία καί τόν καθεαυτό καντιανισμό» (175).

Φλυαρώντας για τήν ήθική, τήν έλευθερία etc., ό Νοέλ, έκχυδαϊστής του Χέγγελ, δέν λέει τίποτε απόλύτως για τήν έλευθερία σάν κατανόηση τής αναγκαιότητας.

Οί γαλλικές μεταφράσεις του Χέγγελ: *Véra*: „Λογική“, „Φιλοσοφία του πνεύματος“, „Φιλοσοφία τής θρησκείας“, „Φιλοσοφία τής φύσης“,

Ch. Bénard: „Αισθητική καί ποιητική“.

Έργα για τό χεγγελιανισμό:

E. Beaussire. „Antécédents de l'hégélianisme“*.

P. Janet. „La dialectique dans Hegel et dans Platon“**. 1860.

Mariano. „La Philosophie contemporaine en Italie“***.

Véra. „Introduction à la Philosophie de Hegel“****.

Γράφηκε τό 1915

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1930
στη Λενινιστική Συλλογή, τόμ. XII

Δημοσιεύεται σύμφωνα
μέ τό χειρόγραφο

* — *E. Μποσίρ*. «Οί πρόδρομοι του χεγγελιανισμού». *Ή Σύντ.*

** — *Π. Ζανέ*. «Ή διαλεκτική στον Χέγγελ καί στον Πλάτωνα». *Ή Σύντ.*

*** — *Μαριάνο*. «Ή σύγχρονη φιλοσοφία στην Ίταλία». *Ή Σύντ.*

**** — *Βερά*. «Είσαγωγή στη φιλοσοφία του Χέγγελ». *Ή Σύντ.*

- B) Τό αντικείμενο
 α) ό μηχανισμός,
 β) ό χημισμός,
 γ) ή τελεολογία.
- C) 'Η ιδέα
 α) ή ζωή,
 β) ή γνώση,
 γ) ή απόλυτη ιδέα.

'Η έννοια (ή γνώση) στό Είναι (στά άμεσα φαινόμενα) άποκαλύπτει τήν ούσία (τό νόμο τής αίτίας, τής ταυτότητας, τής διαφορής etc.) — τέτια πραγματικά είναι ή γενική πορεία όλης τής ανθρώπινης γνώσης (όλης τής έπιστήμης) γενικά. Τέτια είναι ή πορεία καί τής φυσιογνωσίας καί τής πολιτικής οικονομίας [καί τής ιστορίας].

Γι' αυτό ή διαλεκτική του Χέγγελ είναι γενίκευση τής ιστορίας τής σκέψης. Φαίνεται πολύ άξιόπαινο τό καθήκον νά παρακολουθήσει κανείς αυτό τό πράγμα πío συγκεκριμένα, πío λεπτομερειακά, στην ιστορία των ξεχωριστών έπιστημών. Στή λογική ή ιστορία τής σκέψης πρέπει, γενικά, νά συμπίπτει μέ τούς νόμους τής νόησης.

Είναι έξώφθαλμο τό γεγονός ότι ό Χέγγελ κάποτε πηγαίνει από τό άφηρημένο στό συγκεκριμένο (Sein* (άφηρημένο) — Dasein** (συγκεκριμένο) — Fürsichsein***) — μερικές φορές αντίθετα (ύποκειμενική έννοια — αντικείμενο — αλήθεια (άπόλυτη ιδέα)). Δέν είναι άραγε αυτό άσυνέπεια ιδεαλιστή (αυτό πού ό Marx όνόμαζε Ideenmystik**** του Χέγγελ); "Η μήπως υπάρχουν πío βαθιές αίτιες; (λογουχάρη, τό Είναι = μηδέν είναι ή ιδέα του γίνεσθαι, τής ά-

τό άφηρημένο
 „Sein“ είναι
 μόνο σάν μιá
 στιγμή μέσα
 στό τά πάντα ρεϊ*****

* — τό Είναι. 'Η Σύντ.

** — τό ύπαρκτό Είναι. 'Η Σύντ.

*** — γιά τόν έαυτό του Είναι. 'Η Σύντ.

**** — μυστικισμό των ιδεών. 'Η Σύντ.

***** — ή φράση «τά πάντα ρεϊ» στή ρωσική έκδοση είναι γραμμένη στα έλληνικά. Σημ. μετ.

νάπτυξης). Στην αρχή παρουσιάζονται οι έντυπώσεις, μετά ξεχωρίζει κάτι — ύστερα αναπτύσσονται οι έννοιες της ποιότητας # (οι όρισμοί του πράγματος ή του φαινομένου) και της ποσότητας. Έπειτα η μελέτη και ο στοχασμός κατευθύνουν τη σκέψη στη γνώση της ταυτότητας — της διαφορᾶς — της βάσης — της ουσίας versus του φαινομένου — της αιτιότητας etc. Όλα αυτά τα σημεία (τά βήματα, οι βαθμίδες, τό προτσές) της γνώσης κατευθύνονται από τό υποκείμενο πρὸς τό ἀντικείμενο, ἐλεγχόμενα ἀπὸ τὴν πράξη καὶ φτάνοντας διὰ μέσου αὐτοῦ τοῦ ἐλέγχου στὴν ἀλήθεια (= στὴν ἀπόλυτη ἰδέα).

Ἡ ποιότητα καὶ τό αἶσθημα (Empfindung) εἶναι ἓνα καὶ τό αὐτό, λέει ὁ Φόουερμαχ. Τό πρῶτο-πρῶτο καὶ τό πῖο πρωταρχικό εἶναι τό αἶσθημα καὶ μέσα σ' αὐτό ἀναπόφευκτα εἶναι καὶ ἡ ποιοτικότητά...

Ἄν ὁ Marx δέν ἄφησε „Λογική“ (μέ κεφαλαῖο γράμμα), ὅμως ἄφησε τὴ λογική τοῦ „Κεφαλαίου“ καὶ αὐτό θά ἔπρεπε νά χρησιμοποιηθεῖ πλήρως στό δοσμένο ζήτημα. Στό „Κεφάλαιο“ ἐφαρμόστηκε σέ μιά ἐπιστήμη ἢ λογική, ἢ διαλεκτική καὶ ἡ γνωσιοθεωρία [δέν] χρειάζονται τρεῖς λέξεις: εἶναι ἓνα καὶ τό αὐτό] τοῦ ὕλισμου, πού πῆρε καθετί τό πολύτιμο ἀπὸ τὸν Χέγγελ καὶ προώθησε αὐτό τό πολύτιμο πρὸς τὰ μπρός.

Ἐμπόρευμα — χρῆμα — κεφάλαιο

↙ παραγωγή τῆς ἀπόλυτης Mehrwert*
↘ παραγωγή τῆς σχετικῆς Mehrwert.

Ἡ ἱστορία τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ ἡ ἀνάλυση τῶν ἐννοιῶν πού συνοψίζουν τὴν ἱστορία.

Ἡ ἀρχὴ εἶναι τό πῖο ἀπλό, τό πῖο συνηθισμένο, τό πῖο μαζικοφανές, τό ἄμεσο „εἶναι“: τό ξεχωριστό ἐμπόρευμα („Sein“ στὴν πολιτικὴ οἰκονομία). Ἡ ἀνάλυσή του σάν σχέσης

* — ὑπεραξίας. Ἡ Σύντ.

κοινωνικής. Ἡ ἀνάλυση εἶναι διπλή, ἀπαγωγική καὶ ἐπαγωγική
— λογική καὶ ἱστορική (μορφές τῆς ἀξίας).

Ὁ ἔλεγχος μέ στοιχεῖα respective μέ τήν πρά-
ξη ὑπάρχει ἐδῶ στό κάθε βῆμα τῆς ἀνάλυσης.

Σύγκρ. σχετικά μέ τό ζήτημα γιά τήν οὐσία versus τό φαινόμενο

— τιμή καὶ ἀξία — ζήτηση καὶ προσφορά
versus *Wert*
(= kristallisierte Arbeit)*
— ὁ μισθός καὶ ἡ τιμή τῆς ἐργατικῆς δύναμης.

Γράφηκε τό 1915

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1930
στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. XII

Δημοσιεύεται σύμφωνα
μέ τό χειρόγραφο

* — ἡ ἀξία (= ἀποκρυσταλλωμένη ἐργασία). Ἡ Σύντ.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΤΟΥ ΛΑΣΣΑΛ
«Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΥ ΤΟΥ ΣΚΟΤΕΙΝΟΥ
ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΦΕΣΟ»¹⁵⁶

Γράφτηκε τό 1915

*Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1930
στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. XII*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα
μέ τό χειρόγραφο*

Φ. ΛΑΣΣΑΛ. «Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΥ
ΤΟΥ ΣΚΟΤΕΙΝΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΦΕΣΟ»
2 ΤΟΜΟΙ. ΒΕΡΟΛΙΝΟ, 1858 (379 + 479 σελ.)

(Bern: Log. 119. 1)

Ἐνάντιον στ' ἄλλα, σέ περικοπή ἀπό τόν Χέγγελ — ἀπό τήν
„Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας“ του — ἀναφέρεται ὅτι δέν ὑπάρχει
οὔτε μιά θέση τοῦ Ἡράκλειτου πού δέν θά τήν ἔπαιρνε αὐτός
στή λογική του.

Χέγγελ. Ἐπαντα, τόμος XIII, σελ. 328* [246]**. Τό δικό
μου τσιτάτο „Vorlesungen über die Geschichte der Philo-
sophie“¹⁵⁷.

Εἶναι κατανοητό, γιατί ὁ Marx ὀνόμασε αὐτό τό ἔργο τοῦ
Λασσάλ „μαθητικό“ (βλ. γράμμα στόν Ἐνγκελς ἀπό...¹⁵⁸): ὁ
Λασσάλ ἐπαναλαμβάνει ἀπλῶς τόν Χέγγελ, τόν ἀντιγράφει, ἀναμα-
σάει ἑκατομμύρια φορές ὅ,τι ἀφορᾷ ξεχωριστές θέσεις τοῦ
Ἡράκλειτου, φορτώνοντας τό ἔργο του μέ μιά ἀπίθανη σωρεία
σοφολογιότατης ὑπερσχολαστικῆς σαβούρας.

Ἡ διαφορὰ ἀπό τόν Marx: στόν Marx ὑπάρχει τό ἄπειρο
πλῆθος τοῦ νέου καί τόν ἐνδιαφέρει μόνο ἡ κίνηση πρὸς τά μπρός
ἀπὸ τόν Χέγγελ καί ἀπό τόν Φόουερμαχ π i ὁ π ε ρ α, ἀπό τήν
ιδεαλιστική διαλεκτική πρὸς τήν ὑλιστική. Ὁ Λασσάλ ἐπανα-
λαμβάνει τόν Χέγγελ πάνω στό δοσμένο εἰδικό θέμα: στήν οὐσία
ὑπάρχει μιά ἀντιγραφή τοῦ Χέγγελ ὁσοναφορᾷ τά τσιτάτα ἀπό
τόν Ἡράκλειτο καί γιά τόν Ἡράκλειτο.

Ὁ Λασσάλ χώρισε τό ἔργο του σέ δύο μέρη: τό «Γενικό
μέρος. Εἰσαγωγή» (τ. I, σελ. 1-68) καί τό «Ἱστορικό μέρος.
Ἀποσπάσματα καί μαρτυρίες» (τό ὑπόλοιπο). Τό κεφάλαιο III
στό γενικό μέρος: «Σύντομη λογική ἀνάπτυξη τοῦ συστήματος
τοῦ Ἡράκλειτου» (45-68 σελ.) — δίνει τήν πεμπουσία τῆς με-

* Hegel. Werke, Bd. XIII, Berlin, 1833. Ἡ Σύντ.

** Χέγγελ. Ἐπαντα, τόμ. IX, 1932. Ἡ Σύντ.

θόδου — τῶν συμπερασμάτων τοῦ Λασσάλ. Αὐτό τό κεφάλαιο εἶναι μιά καθαρή ἀντιγραφή, μιά δουλοπρεπής ἐπανάληψη τοῦ Χέγγελ *ὄσοναφορᾶ* τόν Ἡράκλειτο! Καί δῶ (ἀλλά πολύ περισσότερο στό ἱστορικό μέρος) ὑπάρχει ἕνα ἄπειρο πλήθος λογιολογισμοῦ, αὐτός ὅμως ὁ λογιολογισμός εἶναι κατώτατης ποιότητος: ἔβαλαν τό καθῆκον νά ψάξουν νά βροῦν κάτι τό χεγγελιανικό στόν Ἡράκλειτο. Ὁ strebsamer* μαθητής ἐκπληρώνει αὐτό τό καθῆκον „θαυμάσια“, ξαναδιαβάζοντας σ' ὅλους τούς ἀρχαίους (καί νέους) συγγραφείς *ὅ, τι* γράφτηκε γιά τόν Ἡράκλειτο καί ἐξηγώντας *τὰ πάντα* μέ τό πνεῦμα τοῦ Χέγγελ.

Ὁ Marx τό 1844-1847 ἔφυγε ἀπό τόν Χέγγελ πρὸς τόν Φόουερμαχ καί *πιό πέρα* ἀπό τόν Φόουερμαχ πρὸς τόν ἱστορικό (καί τό διαλεκτικό) ὕλισμό. Ὁ Λασσάλ τό 1846 ἄρχισε (Πρόλογος, σελ. III), τό 1855 ξανάρχισε καί τόν Αὐγουστο τοῦ 1857 (Πρόλογος, XV) τέλειωσε τή δουλιὰ ἐνός γυμνοῦ, κούφιου, τιποτένιου, σχολαστικοῦ *ἀναμασήματος* τοῦ χεγγελιανισμοῦ!!

Μερικά κεφάλαια τοῦ II μέρους εἶναι ἐνδιαφέροντα καί ὄχι ἀνώφελα μόνο λόγω τῆς μετάφρασης τῶν ἀποσπασμάτων ἀπό τόν Ἡράκλειτο καί τῆς ἐκλαϊκεύσης τοῦ Χέγγελ, αὐτό ὅμως δέν ἐξαλείφει τίς ἀδυναμίες πού ὑποδείχθηκαν.

Κάποτε ἡ φιλοσοφία τῶν ἀρχαίων καί τοῦ Ἡράκλειτου εἶναι πολύ γοητευτική ὡς πρὸς τήν παιδική ἀφέλειά της, λογουχάρη, ἡ σελ. 162 — «μέ τί νά ἐξηγήσουμε τό γεγονός ὅτι τὰ οὐρα αὐτῶν πού ἔφαγαν σκόρδο** μυρίζουν σκορδίλα:»

Καί ἡ ἀπάντησις: «ὄχι ἄραγε μέ τό γεγονός ὅτι, ὅπως λένε μερικοί ἀπό τούς ὀπαδούς τοῦ Ἡράκλειτου, ἕνα καί τό αὐτό πύρινο προτσές μετατροπῆς συντελεῖται τόσο στό σύμπαν ὅσο καί στά (ὀργανικά) σώματα, καί κατόπιν ὕστερα ἀπό τήν ψύξη ἐμφανίζεται ἐκεῖ (στό σύμπαν) σάν ὑγρασία, ἐδῶ παίρνει τή μορφή τῶν οὐρῶν, καί ἡ μετατροπή (ἀναθυμίασις) ἀπό τήν τροφή μεταδίνει τή μυρουδιά τοῦ πράγματος πού τή δημιουργήσε χάρη στό ἀνακάτεμα μ' αὐτό:»... (162-163).

Στή σελ. 221 ff. ὁ Λασσάλ φέρνει ἀποσπάσματα ἀπό τόν Πλούταρχο, ὁ ὁποῖος λέει γιά τόν Ἡράκλειτο: ...«ὅπως ἀπό τή φωτιά δημιουργοῦνται τὰ πάντα διά τῆς μετατροπῆς, ἔτσι καί ἡ φωτιά δημιουργεῖται ἀπό ὄλα, τό ἴδιο ὅπως δίνοντας χρυσό ἔχουμε πράγματα, καί δίνοντας πράγματα ἔχουμε χρυσό»...

ὁ Ἡράκλειτος
γιά τό χρυσό
καί γιά τὰ
ἐμπορεύματα

* — ἐπιμελής. Ἡ Σύντ

** Ἡ λέξις «σκόρδο» γράφτηκε ἀπό τόν Β. Ι. Λένιν πάνω ἀπό τή λέξι «Knoblauch» Ἡ Σύντ.

Ἐπ' ἀφορμὴ αὐτὸ τὸ γεγονός ὁ Λασσάλ μιλάει γιὰ τὴν *á x í a* (Wert) (σελ. 223 NB) [καὶ γιὰ τὴ *Function des Geldes**], ἀναπτύσσοντας τὴν κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ Χέγγελ (σάν «μιά ἀφηρημένη ἐνότητα πού ἔχει ξεχωρίσει») καὶ προσθέτοντας: ...«τό ὅτι αὐτὴ ἡ ἐνότητα, τὸ χρῆμα, δέν εἶναι κάτι τὸ *πραγματικό*, ἀλλὰ εἶναι *μόνο* κάτι τὸ *ιδανικό* (ὑπογράμμιση τοῦ Λασσάλ), φαίνεται ἀπὸ τὸ ὅτι» etc...

δέν εἶναι σωστό (ιδεαλισμός) (τοῦ Λασσάλ)

(Ἄλλὰ παρ' ὅλα αὐτὰ εἶναι NB, τὸ ὅτι αὐτὸ γράφτηκε σὲ βιβλίο πού βγήκε τὸ 1858, ὁ πρόλογος ἔχει ἡμερομηνία *Αύγουστος 1857*.)

Στὴ σημείωση 3 στή σελ. 224 (224-225 σελ.) ὁ Λασσάλ μιλάει ἀκόμη πιό λεπτομερειακά γιὰ τὸ χρῆμα, ὅτι ὁ Ἡράκλειτος, λέει, δέν ἦταν „ἐθνικός-οἰκονόμος“, ὅτι τὸ χρῆμα, λέει, εἶναι ((μόνο (;;)) Wertzeichen etc. etc. ** («ὅποιοδήποτε χρῆμα εἶναι μόνο μιὰ ιδεώδης ἐνότητα, εἴτε ἔκφραση τῆς ἀξίας ὄλων τῶν πραγματικῶν προϊόντων πού βρίσκονται στὴν κυκλοφορία») (224) etc.

Καὶ ἐπειδὴ ὁ Λασσάλ μιλάει ἐδῶ συγκεχυμένα γιὰ *moderne Entdeckungen auf diesem Gebiet**** — τὴ θεωρία τῆς ἀξίας καὶ τοῦ χρήματος, γι' αὐτὸ μπορεῖ κανεὶς νά υποθέσει ὅτι ὁ Λασσάλ ἔχει ἀκριβῶς ὑπόψη του τίς συζητήσεις καὶ τὰ γράμματα τοῦ Μάρξ.

Σελ. 225-228. Ὁ Λασσάλ παραθέτει ἕνα μεγάλο *ἀπόσπασμα* ἀπὸ τὸν Πλούταρχο, ἀποδείχνοντας παρακάτω (πειστικά) ὅτι γίνεται λόγος ἀκριβῶς γιὰ τὸν Ἡράκλειτο, ὅτι ἐδῶ ὁ Πλούταρχος ἐκθέτει «σὲ βασικὲς γραμμὲς τὴ θεωρητικὴ θεολογία τοῦ Ἡράκλειτου» (σελ. 228).

Τὸ ἀπόσπασμα εἶναι καλὸ: μεταδίνει τὸ πνεῦμα τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφίας, τὴν ἀπλοϊκότητα, τὸ βάθος, τὰ περάσματα-ἀποχρώσεις¹⁵⁹.

Ὁ Λασσάλ βρίσκει στὸν Ἡράκλειτο καὶ ἕνα ὀλόκληρο σύστημα θεολογίας καὶ τὴν „ἀντικειμενικὴ λογικὴ“ (sic!!) κτλ., μὲ λίγα λόγια ὁ Χέγγελ „σχετικά“ μὲ τὸν Ἡράκλειτο!!

Ὁ Λασσάλ ὑπογραμμίζει καὶ ἀναμασάει (πραγματικὰ κουραστικά) ἄπειρες φορές ὅτι ὁ Ἡράκλειτος ὄχι μόνο ἀναγνωρίζει παντοῦ τὴν κίνηση, ὅτι ἡ δική του ἀρχὴ εἶναι ἡ

* — λειτουργία τῶν χρημάτων. Ἡ Σύντ.

** — τὸ σημεῖο τῆς ἀξίας κτλ., κτλ. Ἡ Σύντ.

*** — σύγχρονες ἀνακαλύψεις σ' αὐτὸ τὸν τομέα. Ἡ Σύντ.

κίνηση ή τό γίνεσθαι (Werden), αλλά ότι ακριβώς όλο τό ζήτημα βρίσκεται στην κατανόηση „της ταυτότητας των απόλυτων (schlechthin) αντιθέσεων πού βρίσκεται σ'ένα προτσές“ (σελ. 289 και πολλές άλλες). 'Ο Λασσάλ, ως ποῦμε, *μπήγει* μέ τή βαρειά στό κεφάλι τοῦ ἀναγνώστη τή χεγγελιανή ιδέα ότι στίς ἀφηρημένες ἔννοιες (καί στό σύστημά τους) *εἶναι ἀδύνατο* νά ἐκφράσει κανείς τήν ἀρχή τῆς κίνησης διαφορετικά παρά μέ τήν κίνηση τῆς ταυτότητας των ἀντιθέσεων. 'Η κίνηση καί τό Werden, μιλώντας γενικά, μποροῦν νά ὑπάρχουν χωρίς ἐπανάληψη, χωρίς ἐπιστροφή στην ἀφετηρία καί *τ ὅ τ ε* μιά τέτια κίνηση δέν θά ἦταν „ταυτότητα ἀντιθέσεων“. 'Αλλά καί ἡ ἀστρονομική καί ἡ μηχανική (πάνω στή γῆ) κίνηση καί ἡ ζωή των φυτῶν καί των ζῶων καί τοῦ ἀνθρώπου — όλα αὐτά κάρφωναν στό κεφάλι τῆς ἀνθρωπότητας ὄχι μόνο τήν ιδέα τῆς κίνησης, ἀλλά συγκεκριμένα τῆς κίνησης μέ τίς ἐπιστροφές στίς ἀφετηρίες, δηλαδή τῆς διαλεκτικῆς κίνησης.

Αὐτό ἔχει ἐκφραστεῖ ἀπλοϊκά καί θαυμάσια στην περιώνυμη διατύπωση (ἢ στό ἀπόφθεγμα) τοῦ 'Ηράκλειτου: „δέν μποροῦμε νά ποῦμε δύο φορές στό ἴδιο ποτάμι“ — καί στην πραγματικότητα (ὅπως εἶπε ἤδη ὁ Κρατύλος, μαθητής τοῦ 'Ηράκλειτου) δέν μποροῦμε νά ποῦμε οὔτε μιά φορά (γιατί ὥσπου νά κατεβεῖ ὄλο τό σῶμα μέσα στό νερό, τό νερό θά ἔχει ἤδη ἀλλάξει).

(NB: Αὐτός ὁ Κρατύλος ἔφερε τή διαλεκτική τοῦ 'Ηράκλειτου ὡς τό σημεῖο τῆς *σοφιστικῆς*, σελ. 294-295 καί πολλές άλλες, λέγοντας: τίποτε δέν εἶναι ἀληθινό, δέν μποροῦμε νά ποῦμε τίποτε γιά κανένα πράγμα. 'Αρνητικό (καί μόνο ἀρνητικό) εἶναι τό συμπέρασμα ἀπό τή διαλεκτική. Στόν 'Ηράκλειτο ὅμως ἀντίθετα ὑπῆρχε ἡ ἀρχή: „τό πᾶν εἶναι ἀληθινό“, παντοῦ ὑπάρχει (ἓνα μέρος) τῆς ἀλήθειας. 'Ο Κρατύλος ἀπαντώντας σ' ὄλα αὐτά μόνο „κουνούσε τό δάχτυλο“, δείχνοντας ότι τά πάντα κινοῦνται καί ὅτι δέν μποροῦμε νά ποῦμε τίποτε γιά κανένα πράγμα.

'Ο Λασσάλ σ'αὐτό τό ἔργο δέν γνωρίζει καθόλου τό αἶσθημα τοῦ μέτρου, *π ν ί γ ο ν τ α ς* τόν 'Ηράκλειτο τελείως στόν *Χ έ γ γ ε λ*. Αὐτό εἶναι κρίμα. 'Ο 'Ηράκλειτος, *τ η ρ ὠ ν τ α ς τό μέτρο*, σάν ἓνας ἀπό τούς θεμελιωτές τῆς διαλεκτικῆς, θά ἦταν πάρα πολύ ὠφέλιμος: ἀπό τίς 850. σελίδες τοῦ Λασσάλ θά πρέπει νά γράψει κανείς σέ 85 σελίδες τήν πεμπουσία καί νά τίς με-

ταφράσει στά ρωσικά: „Ο Ἡράκλειτος σάν ἓνας ἀπό τούς θεμελιωτές τῆς διαλεκτικῆς (κατά τόν Λασσάλ)“. Θά μπορούσε νά βγεῖ ἓνα χρήσιμο πράγμα!

Ὁ βασικός νόμος τοῦ κόσμου, κατά τόν Ἡράκλειτο, (ὁ λόγος, κάποτε ἢ εἰμαρμένη*) εἶναι „ὁ νόμος τῆς μετατροπῆς σέ ἀντίθεση“ (σελ. 327) (= ἐναντιοτροπή, ἐναντιοδρομία).

Ὁ Λασσάλ ἀναπτύσσει τό νόημα εἰμαρμένη σάν «νόμο τῆς ἀνάπτυξης» (σελ. 333), ἀναφέροντας ἀνάμεσα στ' ἄλλα,

τά λόγια τοῦ *Nemesius*: «Ὁ Δημόκριτος, ὁ Ἡράκλειτος καί ὁ Ἐπίκουρος νομίζουν ὅτι δέν ὑπάρχει θεία πρόνοια οὔτε γιά τό καθολικό οὔτε γιά τό ἐνικό» (ib.).

Καί τά λόγια τοῦ Ἡράκλειτου: «Τόν κόσμο τοῦτο δέν τόν ἔφτιαξε κανένας θεός καί κανένας ἄνθρωπος, ἀλλά εἶναι μιά αἰώνια ζωντανή φωτιά καί τέτιος θά εἶναι πάντα» (ibid.).

Εἶναι παράξενο ὅτι, ἀναμασώντας τή θρησκευτική φιλοσοφία τοῦ Ἡράκλειτου, ὁ Λασσάλ δέν φέρνει οὔτε μιά φορά ἓνα ἀπόσπασμα καί δέν ὀνομάζει τόν Φόουερμπαχ! Γενικά ποιά στάση τήρησε ὁ Λασσάλ ἀπέναντι στόν Φόουερμπαχ; Σάν ἰδεαλιστής-χεγγελιανός;

Γι' αὐτό, λέει, ὁ Φίλων (Philo) εἶπε γιά τή διδασκαλία τοῦ Ἡράκλειτου,

...«ὅτι αὐτή» (die Lehre**), «ὅπως καί ἡ διδασκαλία τῶν στωϊκῶν, ὅλα τά βγάζει μέ σα ἀπό τόν κόσμο καί στόν κόσμο, ἀλλά δέν πιστεύει ὅτι κάτι προῆλθε ἀπό τό θεό» (334). NB

Παράδειγμα „ἔξωραϊσμοῦ“ στό πρότυπο τοῦ Χέγγελ:

Τό περίφημο ἀπόσπασμα τοῦ Ἡράκλειτου (κατά τόν *Stobaeus*) γιά „Das Eine Weise“*** (ἓν σοφόν) ὁ Λασσάλ τό μεταφράζει:

«Ὅσες κρίσεις καί ἄν ἄκουσα, κανένας δέν ἔφτασε στή γνώση τοῦ γεγονότος ὅτι τό σοφό εἶναι ἀπό ὅλα (δηλαδή ἀπό ὅλα τά ὑπάρχοντα) ἀποχωρισμένο» (344)

— θεωρώντας τίς λέξεις „ἄγριμι εἶτε θεός“ προσθήκη, ἀπορίπτοντας τίς μεταφράσεις τοῦ Ρίττερ («ἡ σοφία εἶναι μακριά ἀπ' ὅλα») (344) καί τοῦ Σλαϊερμάχερ ὅτι «τό σοφό εἶναι ἀποχωρισμένο ἀπ' ὅλα» μέ τήν ἔννοια τῆς „γνώσης“ τοῦ διαφορετικοῦ ἀπό τή γνώση τῶν λεπτομερειῶν.

* Οἱ λέξεις: λόγος, εἰμαρμένη, ἐναντιοτροπή, ἐναντιοδρομία, ἓν σοφόν, στό ρωσικό κείμενο εἶναι γραμμένες στά ἑλληνικά. Σημ. μετ.

** — ἡ διδασκαλία. Ἡ Σύντ.

*** — «τό μοναδικό σοφό». Ἡ Σύντ.

Σύμφωνα με τή γνώμη του Λασσάλ τό νόημα αὐτοῦ τοῦ συλλογισμοῦ εἶναι τό ἐξῆς:

ὅτι «τό ἀπόλυτο (τό σοφό) εἶναι ξένο πρός κάθε αἰσθητό ὑπαρκτό Εἶναι, ὅτι αὐτό εἶναι ἀρνητικό» (349) — δηλαδή Negative* = ἀρχή τῆς ἀρνήσεως, ἀρχή τῆς κινήσεως. Καταφανής παραποίηση κατά τό πρότυπο τοῦ Χέγγελ! Μπάσιμο τοῦ Χέγγελ μέσα στόν Ἑράκλειτο.

Ἔνας σωρός λεπτομερειῶν γιά τή σχέση (ἐξωτερική) τοῦ Ἑράκλειτου μέ τήν περσική θεολογία, Ὁρομάσδης — Ἀριμάν¹⁶⁰, μέ τή διδασκαλία τῆς μαγείας etc. etc. etc.

Ἐ Ἑράκλειτος εἶπε: „ὁ χρόνος εἶναι σῶμα“ (σελ. 358)... αὐτό μέ τήν ἔννοια, λέει, τῆς ἐνότητος τοῦ Εἶναι καί τοῦ μῆδενός. Ἐ χρόνος εἶναι ἡ καθαρῆ ἐνότητα τοῦ Εἶναι καί τοῦ μῆ-Εἶναι κτλ.!

Στόν Ἑράκλειτο, λέει, ἡ φωτιά = ἀρχή τῆς κινήσεως |καί ὁ-χι ἀπλῶς φωτιά|, κάτι παρόμοιο εἶναι, λέει, καί ἡ φωτιά στή διδασκαλία τῆς φιλοσοφίας (καί τῆς θρησκείας) τῆς περσικῆς! (362).

Ἐν ὁ Ἑράκλειτος χρησιμοποίησε, λέει, πρῶτος τόν ὄρο λόγος** („λέξη“) μέ τήν ἀντικειμενική ἔννοια (νόμος), τότε καί αὐτό εἶναι παρμένο ἀπό τήν περσική θρησκεία... (364).

— Ἀπόσπασμα ἀπό τό Ζέντ-Ἀβέστα¹⁶¹ (367).

Στήν § 17 γιά τή σχέση τῆς Δίκης πρός τήν εἰμαρμένη*** ὁ Λασσάλ ἐρμηνεύει αὐτές τίς ιδέες τοῦ Ἑράκλειτου μέ τήν ἔννοια τῆς „ἀναγκαϊότητος“, τῆς „ἀλληλουχίας“ (376).

NB: „ἀλληλουχία τῶν πάντων“ (δεσμός ἀπάντων) (σελ. 379)

Ἐ Πλάτων (στόν „Theaetetus“****) διατυπώνει τή φιλοσοφία τοῦ Ἑράκλειτου, λέγοντας:

«Ἐ ἀναγκαϊότητα συνδέει τήν οὐσιαστικότητα τοῦ Εἶναι»...

«Ἐ Ἑράκλειτος εἶναι ἡ πηγὴ ἐκείνης τῆς συνηθισμένης παράστασης γιά τούς στωικούς ὅτι ἡ εἰμαρμένη, *rerum omnium necessitas*****, ἐκφράζει τήν ἀλληλουχία καί τή σύνδεση, *illigatio*»... (376).

Cicero: «Ἐγώ ὀνομάζω μοῖρα αὐτό πού οἱ Ἕλληνες τό λένε

* — ἀρνητικό. Ἐ Σύντ.

** Οἱ λέξεις: λόγος, Δίκη, εἰμαρμένη, δεσμός ἀπάντων, στή ρωσ. ἔκδ. εἶναι γραμμένες στά ἑλληνικά. Σημ. μετ.

*** — τῆς δικαιοσύνης πρός τήν ἀναγκαϊότητα. Ἐ Σύντ.

**** — «Θεαίτητος». Ἐ Σύντ.

***** — ἡ ἀναγκαϊότητα ὄλων τῶν πραγμάτων. Ἐ Σύντ.

είμαρμένη, δηλαδή, τή σειρά καί τή διαδοχικότητα τῶν αἰτιῶν, ὅταν ἡ μιὰ αἰτία, πού εἶναι συνδεμένη μέ τήν ἄλλη αἰτία, παράγει μέσα ἀπό τόν ἑαυτό της τό φαινόμενο» (σελ. 377).

Πέρασαν χιλιετηρίδες ἀπό τότε πού γεννήθηκε ἡ ἰδέα τῆς „ἀλληλουχίας τῶν πάντων“, „τῆς ἀλυσίδας τῶν αἰτιῶν“. Μιά σύγκριση τοῦ γεγονότος, πῶς κατανοοῦνταν αὐτές οἱ αἰτίες στήν ἱστορία τῆς ἀνθρώπινης σκέψης, θά ἔδινε μιὰ γνωσιοθεωρία ἀναμφίβολα ἀποδεικτική.

Τόμος II.

Ἄσασάλ, μιλώντας γιά τή „φωτιά“ καί ἐπαναλαμβάνοντας 1000 φορές τό ἴδιο, ἀποδεικνύει ὅτι αὐτό εἶναι ἡ „ἀρχή“ τοῦ Ἡράκλειτου. Ἐπιμένει ιδιαίτερα στόν *ιδεαλισμό* τοῦ Ἡράκλειτου (σελ. 25 — ἡ ἀρχή τῆς ἀνάπτυξης, *des Werdens**, στόν Ἡράκλειτο εἶναι *logisch-präexistent***, ὅτι ἡ φιλοσοφία του = *Idealphilosophie*. Sic!!***) (σελ. 25).

((Τάνυσμα στό πρότυπο τοῦ Χέγγελ!))

Ἄσασάλ, δεχόταν τήν «καθαρή καί ἀπόλυτα ἄυλη φωτιά» (σελ. 28 „*Timaeus*“, γιά τόν *Heraclitus*****)..

Στή σελ. 56 (τ. II) ὁ Λασσάλ παραθέτει ἀπόσπασμα ἀπό τόν *Clemens Al. Stromata****** V, κεφ. 14| γιά τόν Ἡράκλειτο, τό ὁποῖο ἀναφέρει κυριολεκτικά τό ἑξῆς:

«Ὁ κόσμος αὐτός, ἐνιαῖος στό σύνολό του, δέν δημιουργήθηκε ἀπό κανένα θεό καί ἀπό κανέναν ἄνθρωπο, ἀλλά ἦταν, εἶναι καί θά εἶναι αἰώνια ζωντανή φωτιά, πού ἀνάβει νομοτελειακά καί σβήνει νομοτελειακά»...

NB

Πολύ καλή ἔκθεση τῶν ἀρχῶν τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ. Ἄλλά στή σελ. 58 ὁ Λασσάλ δίνει τήν ἑξῆς „freie Übersetzung“***** αὐτοῦ τοῦ ἀποσπάσματος:

«Ὁ κόσμος — ἦταν, εἶναι καί θά εἶναι ἕνα διαρκές γίνεσθαι, πού περνάει συνεχῶς, ἀλλά ἐναλλάξ, ἀπό τό εἶναι στό (παρόν) μή-εἶναι καί ἀπό τό τελευταῖο στό (παρόν) εἶναι».

* — τοῦ γίνεσθαι. Ἡ Σύντ.

** — λογικά - προγενέστερη. Ἡ Σύντ.

*** — *ιδεαλιστική φιλοσοφία*. Ἐτσι!! Ἡ Σύντ.

**** — Ὁ «*Τίμαιος*» γιά τόν Ἡράκλειτο. Ἡ Σύντ.

***** — Τόν *Κλήμη* τόν Ἀλεξανδρέα. *Στρώματα* ἢ *στρωματεῖς*. (Μέ μεταφορική ἔννοια — βιβλία ποικίλου περιεχομένου.) Ἡ Σύντ.

***** — «ἐλεύθερη μετάφραση». Ἡ Σύντ.

Θαυμάσιο παράδειγμα πού δείχνει πώς ο Λασσάλ *verballhorpi** τόν Ἡράκλειτο στό πρότυπο τοῦ Χέγγελ, καταστρέφει τή ζωντάνια, τή φρεσκάδα, τήν ἀπλοϊκότητα, τήν ιστορική ἀκεραιότητα τοῦ Ἡράκλειτου μέ τά τανύσματα στ' ἀχνάρια τοῦ Χέγγελ (καί γιά νά πετύχει αὐτά τά τανύσματα ὁ Λασσάλ σέ δεκάδες σελ. ἀναμασάει τόν Χέγγελ).

Τό II μέρος τοῦ II τμήματος („Φυσική“, σελ. 1 - 2 6 2!!! τοῦ II τόμου) εἶναι ἐντελῶς ἀνυπόφορο. Στόν Ἡράκλειτο ἐδῶ δίνει μιᾶς πεντάρας ἀξία, τά ἀναμασήματα τοῦ Χέγγελ καί τά τανύσματα εἶναι τῆς δεκάρας. Αὐτό μπορεῖ κανεῖς μόνο νά τό ξεφυλλίσει γιά νά τοῦς πει ὕστερα ὅτι δέν ἀξίζει νά τό διαβάσουν!

Ἀπό τό III μέρος («Ἡ διδασκαλία γιά τή γνώση») ἀπόσπασμα ἀπό τόν Φίλωνα:

NB «Γιατί ἐνιαῖο εἶναι αὐτό πού ἀποτελεῖται ἀπό δύο ἀντιθέσεις, ἔτσι πού κατά τό κόψιμο στή μέση αὐτές οἱ ἀντιθέσεις ἀποκαλύπτονται. Δέν θεωροῦσε ἄραγε αὐτή τή θέση, σύμφωνα μέ τά λόγια τῶν ἐλλήνων, ὁ μέγας καί ἐνδοξός τους Ἡράκλειτος, σάν τήν πιό σπουδαία τῆς φιλοσοφίας του καί ὑπερφηφανεύοταν γι' αὐτή τή νέα ἀνακάλυψή του;»... ((265)).

NB Καί τό ἐπόμενο τσιτάτο ἐπίσης ἀπό τόν Φίλωνα: ...«Ἔτσι ἀκριβῶς καί τά μέρη τοῦ σύμπαντος εἶναι χωρισμένα σέ δύο ἴσα μέρη καί ἀντιπαράτιθενται ἀναμεταξύ τους: ἡ γῆ — σέ βουνά καί σέ πεδιάδες, τό νερό — σέ πόσιμο καί ἀλμυρό... Κατά τόν ἴδιο τρόπο ἡ ἀτμόσφαιρα σέ χειμῶνα καί καλοκαίρι, καθὼς ἐπίσης σέ ἀνοιξη καί φθινόπωρο. Αὐτό ἀκριβῶς καί ἀποτελέσσει γιά τόν Ἡράκλειτο τό ὑλικό γιά νά γράψει τό ἔργο του γιά τή φύση. Ἀφοῦ δανείστηκε ἀπό τό θεολόγο μας τήν ἰδέα τῶν ἀντιθέσεων, ὁ Ἡράκλειτος τήν παρουσίασε μέ πολυάριθμα καί προσεκτικά δουλεμένα παραδείγματα (Belege)» (σελ. 267).

Κριτήριο τῆς ἀλήθειας, κατά τόν Ἡράκλειτο, δέν εἶναι *consensus omnium*, δέν εἶναι ἡ συναίνεση ὄλων (σελ. 285) — αὐτός τότε θά ἦταν *subjectiver Empiriker*** (σελ. 284). Ὁχι, αὐτός εἶναι *objectiver Idealist**** (285). Γι' αὐτόν τό κριτήριο τῆς ἀλήθειας, ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ὑποκειμενική γνώμη ὄλων τῶν ἀνθρώπων, εἶναι ἡ συμφωνία τοῦ εἶναι καί τοῦ μή-εἶναι μέ τόν ἰδεατό νόμο τῆς ταυτότητας (285).

* — διορθῶναι (εἰρωνικά). Ἡ Σύντ.

** — ὑποκειμενικός ἐμπειρικός. Ἡ Σύντ.

*** — ἀντικειμενικός ἰδεαλιστής. Ἡ Σύντ.

Σύγκρ. ὁ Marx τὸ 1845
στὶς θέσεις γιὰ τὸν Φόουερ-
μπαχ!¹⁶² Ὁ Λασσάλ ἐδῶ εἶναι
ἀντιδραστικός.

Νά ποῦ εἶναι φανερό
ὅτι ὁ Λασσάλ εἶναι χεγ-
γελιανός παλιοῦ τύπου,
ἰδεαλιστής.

Στὴ σελ. 337, ἀναφέροντας ἀνάμεσα στ' ἄλλα ἀποσπάσματα
τοῦ Μπύχνερ (σημείωση 1), ὁ Λασσάλ λέει ὅτι ὁ Ἡράκλειτος
ἔκφρασε „τὴν ἴδια ἀκριβῶς σκέψη“ a priori, ὅπως καὶ „ἡ
σύγχρονη φυσιολογία“ («ἡ σκέψη εἶναι κίνηση τῆς ὕλης»).

Φανερό τάνυσμα. Στὰ ἀποσπάσματα γιὰ τὸν Ἡράκλειτο
ἀναφέρεται μόνο ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἐπίσης προτσές μετατρο-
πῆς — τὸ κινούμενο γνωρίζεται ἀπὸ τὸ κινούμενο.

Ἐπίσπασμα ἀπὸ τὸν Chalcidius (in „Timaeus“)*:

...«Ὁ Ἡράκλειτος ὁμοῦς συνδέει τὸ δικό μας νοῦ μέ τὸ
θεϊκό λόγο, ποῦ διευθύνει καὶ καθοδηγεῖ τὸ Σύμπαν, καὶ λέει
ὅτι ἐξαιτίας αὐτῆς τῆς σταθερῆς συνοδοιπορίας ὁ νοῦς ἀποκτᾶ
τὴ γνώση τῆς αὐταρχικῆς ἐντολῆς τοῦ λόγου καὶ ὅταν τὸ
πνεῦμα ἀναπαύεται ἀπὸ τῆς δράσης τῶν αἰσθήσεων αὐτὸς προμα-
ντεύει τὸ μέλλον» (σελ. 342).

Ἐπίσπασμα ἀπὸ τὸν Clemens (Stromata, V):

...«ἐξαιτίας τῆς ἀπιθανότητάς της ξεφεύγει (ἀκριβῶς ἢ
ἀλήθεια) ἀπὸ τὸ νὰ γίνει κατανοητὴ... (347).

Ὁ Ἡράκλειτος εἶναι, λέει, „ὁ πατέρας τῆς ἀντικειμενικῆς
λογικῆς“ (σελ. 351), γιατί σ' αὐτόν ἡ „φιλοσοφία τῆς φύσης“
umschlägt** σέ φιλοσοφία τῆς σκέψης, „ἡ σκέψη ἀναγνωρίζεται
σάν ἀρχὴ τοῦ ὄντος“ (350) etc. etc. à la Hegel... Τοῦ Ἡράκλει-
του δὲν τοῦ φτάνει, λέει, τὸ στοιχεῖο τῆς ὑποκειμενικότητας...

§ 36. «Ὁ Κρατύλος τοῦ Πλάτωνα», σελ. 373-396

Στὴν § γιὰ τὸν „Κρατύλο“ ὁ Λασσάλ προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξει
ὅτι σ' αὐτὸ τὸ διάλογο τοῦ Πλάτωνα ὁ Κρατύλος βγαίνει
(ἀκόμη ὄχι σάν σοφιστής καὶ ὑποκειμενιστής, τέτιος ποῦ ἔγινε
ἀργότερα, ἀλλά) σάν πιστὸς μαθητὴς τοῦ Ἡράκλειτου, ποῦ
ἐκθέτει πραγματικά τὴ θεωρία αὐτοῦ, τοῦ Ἡράκλειτου, γιὰ τὴν
οὐσία καὶ τὴν προέλευση τῶν λέξεων καὶ τῆς γλώσσας, σάν ἀ-
πομίμησις τῆς φύσης («ἀπομίμηση τῆς οὐσίας τῶν πραγμά-

* — Χαλκίδιο (στὸν «Τίμαιο»). Ἡ Σύντ.

** — μετατρέπεται. Ἡ Σύντ.

των, σελ. 388), τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων, «ἀπομίμηση τοῦ θεοῦ καὶ ἀπεικόνισή του», «ἀπομίμηση τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ Σύμπαντος» (ibid.)¹⁶³.

<i>Ergo</i> *:	
<p>ἢ ἑλλη- νική φι- λοσο- φία ση- μείωσε ὅλα αὐ- τά τά στοι- χεῖα</p>	<p>» τῶν χωριστῶν ἐπιστημῶν » τῆς διανοητικῆς ἀνάπτυξης τοῦ βρέφους » τῆς διανοητικῆς ἀνάπτυξης τῶν ζώων » τῆς γλώσσας NB: + ψυχολογία + φυσιολογία τῶν αἰσθητη- ρίων ὀργάνων</p>
	<p>νά οἱ τομεῖς τῆς γνώσης, ἀπό τοὺς ὁποίους πρέπει νά δημιουργηθεῖ ἡ γνωσιοθεωρία καὶ ἡ διαλεκτική</p> <div style="border: 1px solid black; padding: 2px; width: fit-content; margin: 5px auto;">kurz**, ἡ ἱστο- ρία τῆς γνώσης γενικά</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 2px; width: fit-content; margin: 5px auto;">ὅλος ὁ τομέας τῶν γνώσεων</div>

...«Ἐμεῖς δεῖξαμε — λέει ὁ Λασσάλ — ὅτι ἐκεῖνη» (πού ἀναφέραμε πῶς πάνω) «ἡ ταυτότητα στήν ἔννοια (ἀκριβῶς ἡ ταυτότητα καὶ ὄχι μόνο ἡ ἀναλογία) ἀνάμεσα στή λέξη, στό ὄνομα καὶ στό νόμο εἶναι ἀπό ὅλες τίς ἀπόψεις θεμελιακή ἀντίληψη τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἡράκλειτου καὶ παίζει σ' αὐτή ἐξαιρετικά σημαντικό καὶ πολύ μεγάλο ρόλο»... (393).

NB ||| ...«Γι' αὐτόν» (γιά τόν Ἡράκλειτο) «τά ὀνόματα εἶναι οἱ νόμοι τοῦ εἶναι, γι' αὐτόν τά ὀνόματα εἶναι τό γενικό τῶν πραγμάτων, ὅπως καὶ οἱ νόμοι γι' αὐτόν εἶναι «τό γενικό ὄλων»... (394).

NB ||| Καί ὁ Ἱπποκράτης ἐκφράζει τάχα ἀκριβῶς τίς σκέψεις τοῦ Ἡράκλειτου, ὅταν λέει:
πολύ σπουδαῖο! ||| «Τά ὀνόματα εἶναι νόμοι τῆς φύσης».

«Γιατί τόσο οἱ νόμοι, ὅσο καὶ τά ὀνόματα γιά τόν Ἐφέσιο... εἶναι κατὰ τόν ἴδιο τρόπο μόνο προϊόντα καὶ πραγματοποιήσεις τοῦ καθολικοῦ, καὶ οἱ μὲν καὶ τά δέ εἶναι γι' αὐτόν τό καθαρὸ καθολικό πού ἐπιτεύχθηκε, εἶναι τό ἰδεατὸ εἶναι, ἀπαλλαγμένο ἀπό τὴ βρωμιά τῆς αἰσθητῆς πραγματικότητας»... (394).

Ἡ Πλάτων ἐξετάζει καὶ ἀνασκευάζει τὴ φιλοσοφία τοῦ Ἡ-

* — Ἐπομένως. Ἡ Σύντ.

** — σέ συντομία. Ἡ Σύντ.

ράκλειτου στόν „Κρατύλο“ και στόν „Θεαίτητο“, και μάλιστα (ειδικά στόν τελευταίο) μπερδεύει τόν Ἡράκλειτο (τόν αντικειμενικό ιδεαλιστή και διαλεκτικό) μέ τόν ὑποκειμενικό ιδεαλιστή και σοφιστή Πρωταγόρα (ὁ ἄνθρωπος εἶναι τό μέτρο ὄλων τῶν πραγμάτων). Καί ὁ Λασσάλ προσπαθεῖ νά ἀποδείξει ὅτι στήν ἀνάπτυξη τῶν ιδεῶν ἀπό τόν Ἡράκλειτο πηγάζουν πραγματικά (1) ἡ σοφιστική (Πρωταγόρας) και (2) ὁ πλατωνισμός, „οἱ ιδέες“ (ὁ αντικειμενικός ιδεαλισμός).

Δημιουργεῖται ἡ ἐντύπωση ὅτι ὁ ιδεαλιστής Λασσάλ ἄφησε στή σκιά τόν ὕλισμό ἢ τίς ὕλιστικές τάσεις τοῦ Ἡράκλειτου, τανύζοντάς τον κατά τό πρότυπο τοῦ Χέγγελ.

(IV. Ethik, σελ. 427-462.)

Στό μέρος γιά τήν ἠθική — nil*.

Στή σελ. 358-459 ὁ Λασσάλ λέει ὅτι ὁ *Nemesios* ἔλεγε ὅτι ὁ Ἡράκλειτος και ὁ Δημόκριτος ἀρνοῦνταν τή θεία πρόνοια (προνοίαν**), ἐνῶ ὁ *Κικέρων* („De fato“***) λέει ὅτι ὁ Ἡράκλειτος, ὅπως και ὁ Δημόκριτος και οἱ ἄλλοι (και ὁ Ἀριστοτέλης), παραδέχεται τή μοίρα — τήν ἀναγκαιότητα.

...«Αὐτή ἡ μοίρα πρέπει νά σημαίνει μόνον τήν προσωπική, ἐνυπαρξιακή φυσική ἀναγκαιότητα τοῦ ἀντικειμένου, τό φυσικό του νόμο»... (459).

Naturnotwendigkeit ****
τοῦ Λασσάλ

(Οἱ στωικοί, σύμφωνα μέ τόν Λασσάλ, ὄλα τά πῆραν ἀπό τόν Ἡράκλειτο, ἀφοῦ τόν χυδαιοποίησαν και τόν ἔκαναν μονόπλευρο, σελ. 461.)

Ὁ πίνακας στό βιβλίο τοῦ Λασσάλ συντάχτηκε μέ πολυμάθεια, σχολαστικά, ἀλλά ἀσυνάρτητα: ἄπειρο πλῆθος ἀπό ὀνόματα — ἀντίκες etc. etc.

Γενικά, ΣΣ****, εἶναι σωστή ἡ γνώμη τοῦ Μάρξ. Δέν ἀξίζει τόν κόπο νά διαβάσει κανείς τό βιβλίο τοῦ Λασσάλ.

* — τίποτε. Ἡ Σύντ.

** Ἡ λέξη «προνοίαν» στό ρωσ. κείμενο εἶναι γραμμένη στά ἑλληνικά. Σημ. μετ.

*** — «Γιά τή μοίρα». Ἡ Σύντ.

**** — ἡ ἀναγκαιότητα τῆς φύσης. Ἡ Σύντ.

***** — summa summarum — σάν γενικό ἀποτέλεσμα. Ἡ Σύντ.

ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗΣ¹⁶⁴

Ἡ διχοτόμηση τοῦ ἐνιαίου καί ἡ γνώση τῶν ἀντιφατικῶν μερῶν του (βλ. τό ἀπόσπασμα ἀπό τόν Φίλωνα γιά τόν Ἡράκλειτο στήν ἀρχή τοῦ ΙΙΙ μέρους („Γιά τή γνώση“) τοῦ Λασσαλικοῦ „Ἡράκλειτου“*) εἶναι ἡ *οὐσία* (μιά ἀπό τίς „ουσίες“, μιά ἀπό τίς βασικές, ἄν ὄχι ἡ βασική, ἰδιομορφίες ἢ γνωρίσματα) τῆς διαλεκτικῆς. Ἐτσι ἀκριβῶς τοποθετεῖ τό ζήτημα καί ὁ Χέγγελ (ὁ Ἀριστοτέλης στά „Μετά τά φυσικά“ του *σπάζει τό κεφάλι τοῦ* διαρκῶς γύρω ἀπ’ αὐτό τό ζήτημα καί *παλεύει* μέ τόν Ἡράκλειτο *respectively* μέ τίς ἡρακλειτικές ιδέες¹⁶⁵).

Ἡ ὀρθότητα αὐτῆς τῆς πλευρᾶς τοῦ περιεχομένου τῆς διαλεκτικῆς πρέπει νά ἐπαληθευτεῖ ἀπό τήν ἱστορία τῆς ἐπιστήμης. Σ’ αὐτή τήν πλευρά τῆς διαλεκτικῆς, συνήθως (λογουχάρη, ὁ Πλεχάνοφ) δέν δίνεται ἀρκετή προσοχή: ἡ ταυτότητα τῶν ἀντιθέσεων παίρνεται σάν ἓνα ἄθροισμα *παράδειγμα τῶν* [„λογουχάρη, ὁ σπόρος“, „λογουχάρη, ὁ πρωτόγονος κομμουνισμός“. Τό ἴδιο καί ὁ Ἐνγκελς. Ἀλλά αὐτό „γιά τήν ἐκλαΐκευση“...], καί ὄχι σάν *νόμος τῆς γνώσης* (καί νόμος τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου).

Στά μαθηματικά + καί —. Διαφορικό καί ὀλοκλήρωμα.

Στή μηχανική δράση καί ἀντίδραση.

Στή φυσική θετικός καί ἀρνητικός ἠλεκτρισμός.

Στή χημεία συνένωση καί διαχωρισμός τῶν ἀτόμων.

Στήν κοινωνική ἐπιστήμη ταξική πάλη.

Ἡ ταυτότητα τῶν ἀντιθέσεων (θά ἦταν ἴσως πιο σωστό νά ποῦμε ἢ „ἐνότητά“ τους; ἄν καί ἡ διαφορά τῶν ὄρων ταυτότητα

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 312. Ἡ Σύντ.

καί ένότητα έδω δέν είναι ιδιαίτερα σημαντική. Μέ μιά όρισμένη έννοια καί οί δύο είναι σωστοί) είναι ή άναγνώριση (ή άνακάλυψη) τών άντιφατικών, *άλληλοαποκλειόμενων*, άντίθετων τάσεων σέ *ό λ α* τά φαινόμενα καί τά προτσές τής φύσης (*συμπεριλαμβανομένων* καί τοῦ πνεύματος καί τής κοινωνίας). "Όρος τής γνώσης όλων τών προτσές τοῦ κόσμου στήν „*αὐτοκίνησή*“ τους, στήν αὐθόρμητη ανάπτυξή τους, στήν έντονη ζωή τους είναι ή γνώση τους σάν ένότητας άντιθέσεων. 'Η ανάπτυξη είναι „*πάλη*“ τών άντιθέσεων. Οί δύο βασικές (ή οί δύο πιθανές; ή οί δύο παρατηρούμενες στήν ιστορία;) άντιλήψεις ανάπτυξης (έξέλιξης) είναι: ή ανάπτυξη σάν μείωση καί αύξηση, σάν επανάληψη καί ή ανάπτυξη σάν ένότητα τών άντιθέσεων (ή διχοτόμηση τοῦ ένιαίου σέ άλληλοαποκλειόμενες άντιθέσεις καί ή άμοιβαία τους σχέση).

Στήν πρώτη αντίληψη τής κίνησης μένει στή σκιά ή *αὐτοκίνηση*, ή *κ ι ν η τ ή ρ ι α* δύναμή της, ή πηγή της, ή αίτία της (αὐτή ή πηγή μεταφέρεται *έξω* — θεός, ύποκείμενο etc.). Στή δεύτερη αντίληψη ή κύρια προσοχή προσηλώνεται άκριβώς στή γνώση τής *πηγής* τής „*αὐτο*“κίνησης.

'Η πρώτη αντίληψη είναι νεκρή, χλωμή, στεγνή. 'Η δεύτερη είναι ζωτική. *Μόνο* ή δεύτερη δίνει τό κλειδί γιά τήν „*αὐτοκίνηση*“ όλου τοῦ Εἶναι. Μόνο αὐτή είναι τό κλειδί γιά τά „*άλλατα*“, γιά τή „*διακοπή* τοῦ βαθμιαίου“, γιά τή „*μετατροπή* στό αντίθετο“, γιά τήν καταστροφή τοῦ παλιοῦ καί τή γέννηση τοῦ καινούργιου.

'Η ένότητα (ή σύμπτωση, ταυτότητα, συνισταμένη) τών άντιθέσεων είναι συμβατική, προσωρινή, παροδική, σχετική. 'Η *πάλη* τών άλληλοαποκλειόμενων άντιθέσεων είναι άπόλυτη, όπως άπόλυτη είναι ή ανάπτυξη, ή κίνηση.

NB: ή διαφορά τοῦ ύποκειμενισμοῦ (τοῦ σκεπτικισμοῦ καί τής σοφιστικής etc.) από τή διαλεκτική, άνάμεσα στ' άλλα, είναι ότι στήν (άντικειμενική) διαλεκτική σχετική (ρελατιβιστική) είναι καί ή διαφορά άνάμεσα στό σχετικό καί τό άπόλυτο. Γιά τήν αντικειμενική διαλεκτική *μέσα* στό σχετικό *ύπάρχει* καί τό άπόλυτο. Γιά τόν ύποκειμενισμό καί τή σοφιστική τό σχετικό είναι μόνο σχετικό καί άποκλείει τό άπόλυτο.

Στό „Κεφάλαιο“ του Μάρξ στην αρχή αναλύεται ή πιό απλή, συνηθισμένη, βασική, ή πιό μαζικοφανής, ή πιό κοινή *σχέση* τής άστικής (έμπορευματικής) κοινωνίας που συναντιέται δισεκατομμύρια φορές: ή ανταλλαγή έμπορευμάτων. Σ' αυτό τό πιό άπλό φαινόμενο (σ' αυτό τό „κύτταρο“ τής άστικής κοινωνίας) ή ανάλυση αποκαλύπτει *ο λ ε ς* τής αντιφάσεις (respectively τά έμβρυα *ο λ ω ν* τών αντιφάσεων) τής σύγχρονης κοινωνίας. 'Η ακόλουθη έκθεση μās δείχνει τήν ανάπτυξη (*καί* τήν αύξηση *καί* τήν κίνηση) αυτών τών αντιφάσεων, στό Σ*, τών ξεχωριστών μερών της από τήν αρχή ώς τό τέλος της.

Τέτια λοιπόν πρέπει νά είναι ή μέθοδος έκθεσης (respectively μελέτης) τής διαλεκτικής γενικά (γιατί για τόν Μάρξ ή διαλεκτική τής άστικής κοινωνίας είναι μόνο μία ειδική περίπτωση τής διαλεκτικής). Νά αρχίσουμε από τό πιό άπλό, τό συνηθισμένο, τό μαζικοφανές etc., από *όποιαδήποτε πρόταση*: τά φύλλα του δέντρου είναι πράσινα. 'Ο 'Ιβάν είναι άνθρωπος. 'Η Ζούτσκα είναι σκυλί κτλ. "Ήδη έδω (όπως σημείωσε ό Χέγγελ μέ μεγαλοφυΐα) ύπάρχει *διαλεκτική*: τό *ξεχωριστό ε ί ν α ι γ ε ν ι κ ό* (σύγκρ. Aristoteles, Metaphysik, μετάφραση του Σβέγκλερ. Bd. II, S. 40, 3. Buch, 4. Kapitel, 8-9: „denn natürlich kann man nicht der Meinung sein, daß es ein Haus — τό σπίτι γενικά — gebe außer den sichtbaren Häusern“, „ού γάρ άν θείημεν είναι τινά οικίαν παρά τας τινάς οικίας“**). Συνεπώς, οί αντίθεσεις (τό ξεχωριστό είναι αντίθετο στό γενικό) είναι ταυτόσημες: τό ξεχωριστό δέν ύπάρχει διαφορετικά παρά στή σύνδεση που όδηγεϊ στό γενικό. Τό γενικό ύπάρχει μόνο στό ξεχωριστό, διά μέσου του ξεχωριστού. Κάθε ξεχωριστό είναι (έτσι είτε άλλιώς) γενικό. Κάθε γενικό είναι (ένα μόριο ή μία πλευρά ή ή ουσία) του ξεχωριστού. Κάθε γενικό άγκαλιάζει μόνο κατά προσέγγιση όλα τά ξεχωριστά αντικείμενα. Κάθε ξεχωριστό μπαίνει όχι ολόκληρο στό γενικό κτλ. κτλ. Κάθε ξεχωριστό συνδέεται μέ χιλιάδες περάσματα μέ άλλου είδους ξεχωριστά (πράγματα, φαινόμενα, προτσές) κτλ. 'Ε δ ω ήδη ύπάρχουν στοιχειά, σπέρματα τής έννοιας τής *άναγκαιότητας*, τής αντικειμενικής άλληλουχίας τής φύσης etc. Τό τυχαίο και τό αναγκαίο, τό φαινόμενο και ή ουσία ύπάρχουν ήδη έδω, γιατί

* — σύνολο. 'Η Σύντ.

** — 'Αριστοτέλης, Μετά τά φυσικά, μετ. Σβέγκλερ. Τ. II, σελ. 40, 3ο βιβλίο, 4ο κεφάλαιο, 8-9: «μά έμείς δέν μπορούμε νά δεχτούμε ότι ύπάρχει κάποιο σπίτι (γενικά) δίπλα στά ξεχωριστά σπίτια». 'Η Σύντ. ('Η φράση αυτή στό ρωσ. κείμενο είναι γραμμένη στα έλληνικά. Σημ. μετ.).

όταν λέμε: ὁ Ἴβάν εἶναι ἄνθρωπος, ἡ Ζούτσκα εἶναι σκυλί, αὐτό εἶναι φύλλο δέντρου κτλ. *ἀποβάλλουμε* μιά σειρά γνώρισμα σάν *τυχαῖα*, διαχωρίζουμε τό οὐσιαστικό ἀπό τό φαινομενικό καί ἀντιπαραθέτουμε τό ἓνα στό ἄλλο.

Ἔτσι σέ *ὁποιαδήποτε* πρόταση μποροῦμε (καί πρέπει), ὅπως στόν „πυρήνα“ („κύτταρο“), νά ἀποκαλύψουμε τά σπέρματα *ὄλων* τῶν στοιχείων τῆς διαλεκτικῆς, ἀποδείχνοντας ἔτσι ὅτι ἡ διαλεκτική εἶναι γενικά χαρακτηριστικό γνώρισμα ὄλης τῆς γνώσης τοῦ ἀνθρώπου. Καί ἡ φυσιογνωσία μᾶς δείχνει (καί ἐδῶ πάλι αὐτό πρέπει νά τό δείξουμε στό *κάθε* ἀπλό παράδειγμα) τήν ἀντικειμενική φύση σ' ἐκείνες ἀκριβῶς τίς ποιότητες τῆς, τή μετατροπή τοῦ ξεχωριστοῦ σέ γενικό, τοῦ τυχαίου σέ ἀναγκαῖο, τά περάσματα, τίς ἀποχρώσεις, τήν ἀμοιβαία ἀλληλουχία τῶν ἀντιθέσεων. Ἡ διαλεκτική *εἶναι* ἀκριβῶς ἡ γνωσιοθεωρία (τοῦ Χέγγελ καί) τοῦ μαρξισμοῦ: νά σέ ποιά „πλευρά“ τοῦ ζητήματος (αὐτό δέν εἶναι μιά „πλευρά“ τοῦ ζητήματος, ἀλλά ἡ οὐσία τοῦ ζητήματος) δέν ἔδωσε προσοχή ὁ Πλεχάνοφ, γιά νά μήν ἀναφέρουμε καί ἄλλους μαρξιστές.

* *
*

Τή γνώση μέ τή μορφή μιᾶς σειρᾶς κύκλων τήν παρασταίνει καί ὁ Χέγγελ (βλ. τή Λογική) — καί ὁ σύγχρονος „γνωσιολόγος“ τῆς φυσιογνωσίας, ὁ ἐκλεκτικός, ἐχθρός τοῦ χεγγελιανισμοῦ (τόν ὁποῖο δέν κατάλαβε!) Paul Volkmann (βλ. τό βιβλίο του „Erkenntnistheoretische Grundzüge“, S. 166).

„Κύκλοι“ στή φιλοσοφία: εἶναι ἄραγε ὑποχρεωτική ἡ χρο-
νολογία καί τά *πρόσωπα*; Ὅχι!

Ἄρχαία ἐποχή: ἀπό τόν Δημόκριτο ὡς τόν Πλάτωνα καί τή
διαλεκτική τοῦ Ἡράκλειτου.

Ἀναγέννηση: Ὁ Ντεκάρτ versus Gassendi (Spinoza?).

Νέα ἐποχή: Χόλμπαχ — Χέγγελ (διά μέσου τοῦ Μπέρκλεϋ,
τοῦ Χιούμ, τοῦ Κάντ).

Χέγγελ — Φόουερμπαχ — Μάρξ.

Ἡ διαλεκτική σάν *ζωντανή*, πολὺπλευρη (μέ ἓνα αἰώνια αὐξανόμενο ἀριθμό πλευρῶν) γνώση μέ ἓνα πλῆθος ἀποχρώσεων κάθε τρόπου μελέτης, προσέγγισης τῆς πραγματικότητας (μέ ἓνα φιλοσοφικό σύστημα, πού ἀναπτύσσεται σέ σύνολο μέσα ἀπό κάθε ἀπόχρωση) — νά ποιο εἶναι τό ἀμέτρητα πλούσιο

περιεχόμενο σέ σύγκριση μέ τό „μεταφυσικό“ ύλισμό, πού τό βασικό του *άτύχημα* είναι ή άνικανότητα νά εφαρμόσει τή διαλεκτική στη Bildertheorie*, στό προτσές καί στην άνάπτυξη τής γνώσης.

Άπό τήν άποψη του άγοραίου, του άπλου, του μεταφυσικού ύλισμου ό φιλοσοφικός ιδεαλισμός είναι *μόνο* άνοησία. Άντίθετα, άπό τήν άποψη του *διαλεκτικού* ύλισμου ό φιλοσοφικός ιδεαλισμός είναι *μιά μονόπλευρη*, ύπερβολική, *überschwellendes* (Dietzgen)¹⁶⁷ άνάπτυξη (μεγαλοποίηση, παραφούσκωμα) ένός άπό τά γνωρίσματα, τς πλευρές, τά όρια τής γνώσης στό άπόλυτο, *τό ξεκομμένο* άπό τήν ύλη, άπό τή φύση καί θεοποιημένο. Ό ιδεαλισμός είναι παπαδοκρατία. Σωστά. Άλλά ό φιλοσοφικός ιδεαλισμός είναι („*σ ω σ τ ό τ ε ρ α*“ καί „*έ π ι π ρ ό σ θ ε τ α*“) ό *δρόμος* πρός τήν παπαδοκρατία *διά μέσου μιās άπό τς άποχρώσεις* τής άπειρα σύνθετης *γ ν ώ σ η ς* (διαλεκτικής) του άνθρώπου.

NB
αυτός
ό άφο-
ρισμός

Ή γνώση του άνθρώπου δέν είναι (respective δέν πάει) εϋθεία γραμμή, αλλά καμπύλη γραμμή, πού άένα προσεγγίζει σέ *μιά* σειρά κύκλους, σέ *μιά* σπειροειδή γραμμή. Όποιοδήποτε *άπόκομμα*, τμήμα, κομματάκι αυτης τής καμπύλης γραμμής μπορεί νά μετατραπεί (μονόπλευρα νά μετατραπεί) σέ *άνεξάρτητη*, *όλόκληρη*, *εϋθεία* γραμμή, ή όποία (άν κανείς πίσω άπό τά δέντρα δέν βλέπει τό δάσος) *όδηγεί* τότε στό *βάλτο*, στην παπαδοκρατία (όπου τήν *σ τ ε ρ ε ώ ν ε ι* τό ταξικό συμφέρον των κυρίαρχων τάξεων). Ή *εϋθυγράμμιση* καί ή *μονομέρεια*, ή *άκαμψία* καί ή *άποστέωση*, ό *ύποκειμενισμός* καί ή *ύποκειμενική* *τύφλωση* *voilà*** οί γνωσιολογικές ρίζες του ιδεαλισμου. Καί ή παπαδοκρατία (= ό φιλοσοφικός ιδεαλισμός), φυσικά, *έχει γνωσιολογικές* ρίζες, δέν είναι *άστήρικτη*, χωρίς *άμφιβολία* είναι ένα *στείρο λουλούδι*, αλλά ένα *στείρο λουλούδι*, πού *άνθίζει* πάνω στό *ζωντανό δέντρο*, τής *ζωντανής*, *γόνιμης*, *άληθινής*, *ίσχυρης*, *παντοδύναμης*, *άντικειμενικής*, *άπόλυτης*, *άνθρώπινης* γνώσης.

Γράφτηκε τό 1915

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1925
στό περιοδικό «Μπολσεβίκ», Τεύχ. 5-6

Δημοσιεύεται σύμφωνα
μέ τό χειρόγραφο

* — θεωρία τής *άντανάκλασης*. Ή *Σύντ.*

** — *ίδού* (νά). Ή *Σύντ.*

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ
«ΜΕΤΑ ΤΑ ΦΥΣΙΚΑ»¹⁶⁸

Γράφηκε τό 1915

*Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1930
στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. ΧΙΙ*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα
μέ τό χειρόγραφο*

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ. «ΜΕΤΑ ΤΑ ΦΥΣΙΚΑ»
ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΣΒΕΓΚΛΕΡ. ΔΥΟ ΤΟΜΟΙ

ΤΥΜΠΙΝΓΚΕΝ, 1847

Βλ. πιο πάνω τό απόσπασμα για τό „σπίτι“*.

Ένα πλήθος από πολύ ενδιαφέροντα, ζωντανά, *ά π λ ο ι κ ά* (φρέσκα) στοιχεία, πού μπάζουν τόν αναγνώστη στη φιλοσοφία, καί πού κατά τήν έκθεσή τους αντικαθίστανται από τό σχολαστικισμό, από ένα αποτέλεσμα χωρίς κίνηση etc.

Έ παπαδοκρατία σκότωσε στον Άριστοτέλη τό ζωντανό καί αποθανάτισε τό νεκρό.

«Ο άνθρωπος καί ο ίππος κτλ. υπάρχουν σέ ξεχωριστά αντίτυπα, τό καθολικό αυτό καθεαυτό δέν υπάρχει μέ τή μορφή τής ένικης ούσίας, αλλά μόνο σάν σύνολο πού έχει συγκροτηθεί από μιά καθορισμένη έννοια καί από μιά καθορισμένη ύλη» (σελ. 125** [128]***, 7 βιβλίο, 10 κεφάλαιο (27-28).

Ibidem, σελ. 126 [128], §§ 32-33:

...«Η ύλη αυτή καθεαυτή είναι άγνώσιμη. Η ύλη ένμέρει γίνεται άντιληπτή μέ τίς αίσθήσεις καί ένμέρει γίνεται γνωστή μέ τό λόγο. Μέ τίς αίσθήσεις προσλαμβάνεται σάν μέταλλο, σάν ξύλο — μ'ένα λόγο σάν κινητή ύλη, αλλά γίνεται γνωστή μέ τό

<p>Συχνά ή φιλοσοφία κατατρίβεται μέ τούς όρισμούς των λέξεων etc. Θίγονται τά π ά ν τ α, όλες οί κατηγορίες</p>
--

* Βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 318. 'Η Σύντ.

** *Aristoteles. Die Metaphysik*, Bd. 2, Tübingen, 1847. 'Η Σύντ.

*** 'Αριστοτέλης. Μετά τά φυσικά, Μόσχα-Λένινγκραντ, ρωσ. έκδ. 1934. 'Η Σύντ.

λόγο, όταν βρίσκεται στό αισθησιακά αντίληπτό, όχι όμως έτσι πού νά είναι αντίληπτή μέ τίς αισθήσεις — επομένως έτσι — όπως, λ.χ., τό μαθηματικό αντικείμενο»...

Είναι πολύ χαρακτηριστική και βαθιά ενδιαφέρουσα (στήν αρχή του „Μετά τά φυσικά“) ή πολεμική μέ τόν Πλάτωνα και τά „γεμάτα άπορίες“, χαριτωμένα για τήν άπλοϊκότητά τους, έρωτήματα και *Bedenken* * σχετικά μέ τίς άνοησίες του ιδεαλισμού. Κι'όλο αυτό μέσα στην πίο άνήμπορη μπερδεσιά γύρω από τό βασικό, τήν έννοια και τό ξεχωριστό.

NB: Στην αρχή του „Μετά τά φυσικά“ παρουσιάζεται ένας *πεισματούδης* άγώνας μέ τόν 'Ηράκλειτο, μέ τήν ιδέα της ταυτότητας του Είναι και του μή-Είναι (οί Έλληνες φιλόσοφοι έφθασαν κοντά στην διαλεκτική, αλλά δέν τά ταίριασαν μαζί της). Είναι γενικά πολύ χαρακτηριστικά παντού, *passim* **, τά ζωντανά έμβρυα και τά πνευματικά ενδιαφέροντα της διαλεκτικής...

Στόν 'Αριστοτέλη ή αντικειμενική λογική ανακατεύεται παντού μέ τήν ύποκειμενική και μάλιστα κατά τέτιο τρόπο πού παντού φαίνεται ή αντικειμενική. Δέν ύπάρχει άμφιβολία για τήν αντικειμενικότητα της γνώσης. 'Υπάρχει μία άπλοϊκή πίστη στην δύναμη του λογικού, στην δύναμη, τήν ισχύ, τήν αντικειμενική άληθινότητα της γνώσης. Και μία άπλοϊκή μπερδεσιά, μία πολύ άξιολύπητη μπερδεσιά στην διαλεκτική του γενικού και του ξεχωριστού — της έννοιας και της αισθησιακά αντίληπτης πραγματικότητας του ξεχωριστού αντικειμένου, του πράγματος, του φαινομένου.

'Ο σχολαστικισμός και ή παπαδοκρατία πήραν από τόν 'Αριστοτέλη τό νεκρό και όχι τό ζωντανό: πνευματικά ένδιαφέροντα, άναζητήσεις, λαβύρινθος, μπερδεύτηκε ό άνθρωπος.

'Η λογική του 'Αριστοτέλη είναι τό ενδιαφέρον, ή άναζήτηση, τό πλησίασμα στην λογική του Χέγγελ — και άπ'αυτήν, άπό τή λογική του 'Αριστοτέλη (ό όποιος παντού, στό κάθε βήμα βάζει τό ζήτημα *συγκεκριμένα για τή διαλεκτική*), έφτιαξαν τό νεκρό σχολαστικισμό, πετώντας όλες τίς έρευνες, τίς ταλαντεύσεις, τούς τρόπους τοποθέτησης τών ζητημάτων. 'Ακριβώς οί τρόποι τοποθέτησης τών ζητημάτων, σάν ένα είδος δοκιμαστικών συστημάτων, ύπήρχαν στους Έλλη-

* — οί άμφιβολίες. 'Η Σύντ

** — παντού 'Η Σύντ.

νες, ένα άπλοϊκό πλήθος διαφωνιών πού άντανακλᾶται θαυμάσια στον Ἄριστοτέλη.

...«Ἄπό δῶ ἔπεται ὅτι τό καθολικό δέν ὑπάρχει δίπλα καί χωριστά ἀπό τό ἐνικό. Ἐνμέρει ἔχουν δίκιο οἱ ὀπαδοί τῆς διδασκαλίας γιά τίς ιδέες, ὅταν ἀποδίδουν σ'αὐτές ἀνεξάρτητη ὑπαρξη, ἐφόσον πραγματικά οἱ ιδέες εἶναι χωριστές οὐσίες, ἐνμέρει ὅμως κάνουν λάθος νά θεωροῦν τό ἐνιαῖο σέ πολλά σημεῖα σάν ιδέα. Αὐτοί ὅμως τό κάνουν αὐτό γιὰτί δέν μποροῦν νά δείξουν τί τέλος πάντων πρέπει νά εἶναι αὐτές οἱ παροδικές οὐσίες δίπλα στά ξεχωριστά πράγματα, πού γίνονται ἀντιληπτά μέ τίς αἰσθήσεις, καί ἔξω ἀπ'αὐτά τά πράγματα. Νά γιὰτί αὐτοί ἐξισώνουν τίς ιδέες μ'ἐκεῖνα τά παροδικά πράγματα, πού ἐμεῖς γνωρίζουμε, καί λένε: ὁ ἄνθρωπος καθεαυτός, ὁ ἵππος καθεαυτός, προσθέτοντας στά αἰσθητά ἀντικείμενα τή λέξη: καθεαυτό # (σελ. 136 [137], βιβλίο 7, κεφ. 16, § 8-12) #. Παρόλα αὐτά κι' ἄν ἀκόμη δέν εἶχαμε δεῖ ποτέ τά ἄστρα, παρόλα αὐτά θά ὑπῆρχαν αἰώνιες οὐσίες, ἐκτός ἀπό αὐτές, πού ἐμεῖς ξέρουμε. Καί ἄν ἀκόμη δέν θά μπορούσαμε νά ἀποδείξουμε τί παριστάνουν αὐτά τά ἄστρα, παρόλα αὐτά, εἶναι ἀναγκαῖο νά παραδεχτοῦμε ὅτι αὐτά ὑπάρχουν. Ἔτσι, εἶναι φανερό ὅτι τίποτε πού ἐκφράζεται σάν γενικό δέν εἶναι ξεχωριστή οὐσία καί ὅτι καμιά ξεχωριστή οὐσία δέν ἀποτελεῖται ἀπό ξεχωριστές οὐσίες» (— § 13 τέλος τοῦ κεφαλαίου).

Θαυμάσια! Δέν ὑπάρχουν ἀμφιβολίες γιά τήν πραγματικότητα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ὁ ἄνθρωπος μπερδεύεται ἀκριβῶς στή διαλεκτική τοῦ γενικοῦ καί τοῦ ξεχωριστοῦ, τῆς ἔννοιας καί τοῦ αἰσθήματος etc., τῆς οὐσίας καί τοῦ φαινομένου etc.

(Σελ. 146 [146], βιβλίο 8 — πολύ πιθανό νά τοποθετήθηκε μετά — κεφάλαιο 5, § 2-3.)

...«Εἶναι δύσκολο τό ἐρώτημα (ἀπορία)* σχετικά μέ τό ζήτημα ποιά σχέση ἔχει ἡ ὕλη αὐτοῦ ἢ ἐκείνου τοῦ πράγματος πρὸς τό ἀντίθετο. Λογουχάρη, ἄν κάποιο σῶμα σύμφωνα μέ τή δυναμικότητά του (δυνάμει) εἶναι γερό, καί στήν ὑγεία ἀντιπαράκειται ἢ ἀσθένεια, τότε αὐτό τό σῶμα δέν μπορεῖ ἄραγε νά εἶναι δυνάμει καί γερό καί ἄρρωστο;...

...Παρακάτω, δέν εἶναι ἄραγε ὁ ζωντανός ἄνθρωπος (δυνάμει) καί ζωντανός καί πεθαμένος;»

* Οἱ λέξεις: ἀπορία, δυνάμει κτλ., στό ρωσ. κείμενο εἶναι γραμμένες στά ἑλληνικά. Σημ. μετ.

NB

(Σελ. 181 [182]), βιβλίο 11, κεφάλαιο 1, § 12-14:

...«Τά μαθηματικά αὐτοί» (οἱ φιλόσοφοι), «τά τοποθετοῦν ἀνάμεσα στίς ιδέες καί σ'αὐτό πού γίνεται ἀντιληπτό μέ τίς αἰσθήσεις σάν κάποιο τρίτο πράγμα πού ὑπάρχει ἔξω ἀπό τίς ιδέες καί τόν ἐδῶ κόσμο. Καί ὅμως δέν ὑπάρχει ἀκόμη τρίτος ἄνθρωπος ἢ τρίτος ἵππος, ἐκτός ἀπό τόν ἄνθρωπο καθεαυτό (ἢ τόν ἵππο καθεαυτό) καί τόν ξεχωριστό ἄνθρωπο ἢ τόν ξεχωριστό ἵππο. Ἄλλά ἂν τό ζήτημα δέν ἔχει ἔτσι, ὅπως τό λένε αὐτοί οἱ φιλόσοφοι, τότε μέ τί πρέπει νά ἀσχολεῖται ὁ μαθηματικός; Πάντως ὄχι μέ τόν ἐδῶ κόσμο, γιατί σ'αὐτό τόν κόσμο τίποτε δέν ὑπάρχει ἔτσι ὅπως τό ἐρευνοῦν οἱ μαθηματικές ἐπιστῆμες»...

Ibidem, κεφάλαιο 2, § 21-23:

...«Παρακάτω, μπαίνει τό ἐρώτημα, ὑπάρχει ἄραγε κάτι τί ἐκτός ἀπό τό συγκεκριμένο ἢ ὄχι; Ἐγώ ὀνομάζω συγκεκριμένο τήν ὕλη καί πᾶν τό ὕλικό. Ἄν δέν ὑπάρχει, τότε τό πᾶν εἶναι τό παροδικό, γιατί πᾶν τό ὕλικό πάντως εἶναι παροδικό. Ἄν ὅμως κάτι ὑπάρχει, ἐκτός ἀπό τό συγκεκριμένο, τότε αὐτό, ὅπως φαίνεται, εἶναι μορφή καί εἰκόνα. Ἄλλά σχετικά μ'αὐτά τά τελευταῖα εἶναι δύσκολο νά καθορίσει κανεῖς σέ ποιά πράγματα ὑπάρχουν καί σέ ποιά δέν ὑπάρχουν»...

Σελ. 185-186 [185-186], βιβλίο 11, κεφάλαιο 3, § 12 — ὁ μαθηματικός ἀφήνει κατά μέρος τή θερμότητα, τή βαρύτητα καί τίς λοιπές «αἰσθησιακές ἀντιφάσεις» καί ἔχει ὑπόψη του «μόνο τό ποσοτικό»... «ἔτσι ἀκριβῶς ἔχει τό ζήτημα καί μέ αὐτό πού ὑπάρχει».

Ἐδῶ ὑπάρχει ἡ ἄποψη τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ, ἀλλά τυχαῖα, ὄχι μέ συνέπεια, μή ἀναπτυγμένα, φευγαλέα.

ἌΟ Windelband στό „Ἐγχειρίδιο ἱστορίας τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας“ (Müller's Handbuch der Klassischen Altertumswissenschaft*, V, I, S. 265) («Ἀναγνωστήριο» στή βιβλιοθήκη τῆς Βέρνης) ὑποστηρίζει ὅτι στή λογική τοῦ Ἀριστοτέλη (die Logik) «ὑπάρχει σάν μιὰ πιά γενική προϋπόθεση ἡ ταυτότητα τῶν

* — Ἐγχειρίδιο τοῦ Μύλλερ γιά τήν ἱστορία τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος. Ἡ Σύντ.

μορφῶν τῆς νόησης καὶ τῶν μορφῶν τοῦ εἶναι» καὶ φέρνει τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τῆς „Metaphysik“, V, 7: «όσαχῶς λέγεται, τοσαχῶς τὸ εἶναι σημαίνει»*. Αὐτὸ στὴν § 4. Ὁ Σβέγκλερ τὸ μεταφράζει: Denn so vielfach die Kategorien ausgesagt werden, so vielfach bezeichnen sie ein Sein**. Ἡ μετάφραση εἶναι ἄσχημη!

Πλησίασμα στὸ θεό:

Βιβλίον 12, κεφάλαιο 6, § 10-11:

...«Γιατί πῶς μπορεῖ νὰ προκύψει κίνηση, ἂν δέν ὑπάρχει ἕνα αἷτιο μὲ ἐνεργητικὴ ὑπαρξη; Διότι δέν μπορεῖ ἡ ὕλη νὰ δώσει ἢ ἴδια κίνηση στὸν ἑαυτὸ τῆς, ἀλλὰ κίνηση θὰ τῆς δώσει ἢ τεκτονικὴ τέχνη. Κατὰ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο δέν μποροῦν ἀφ' ἑαυτῶν νὰ κινηθοῦν — οὔτε τὰ ἐπιμήνια ὑγρά, οὔτε ἡ γῆ, ἀλλὰ κίνηση τοὺς δίνουν οἱ σπόροι καὶ τὸ ἀρσενικὸ σπέρμα»...

Ὁ Leukipp (id., § 14) δέχεται τὴν αἰώνια κίνηση, ἀλλὰ δέν ἐξηγεῖ γιατί (§ 11).

Κεφάλαιο 7, § (11-19 — θεός (σελ. 213 [211]).

...«Ἡ αἰώνια κίνηση πρέπει νὰ πηγάζει ἀπὸ κάτι τί... τὸ αἰώνιο» (κεφάλαιο 8, § 4)...

Βιβλίον 12, κεφάλαιο 10 — πάλι „διαλογὴ“ τῶν βασικῶν ζητημάτων τῆς φιλοσοφίας. Τὰ „σημεῖα τοῦ ἐρωτήματος“, ἄς ποῦμε. Πολύ φρέσκη, ἀπλοϊκὴ, μὲ ἀμφιβολίες ἐκθεση (πιὸ συχνὰ ὑπαινιγμοί) τῶν διαφορῶν ἀπόψεων.

Στὸ βιβλίον 13 ὁ Ἀριστοτέλης ἐπανερχεται στὴν κριτικὴ τῆς πυθαγόρειας θεωρίας γιὰ τοὺς ἀριθμούς (καὶ τοῦ Πλάτωνα γιὰ τίς ιδέες), πού εἶναι ξεχωριστοὶ ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ πράγματα.

|| Ἰδεαλισμὸς πρωτόγονος: τὸ γενικὸ (ἢ ἔννοια, ἢ ἰδέα) εἶναι *ξεχωριστὴ οὐσία*. Αὐτὸ φαίνεται παράλογο, τερατωδῶς (σωστότερα: παιδιάστικα) ἀνόητο. Ἀλλὰ μήπως δέν εἶναι περίπου τέτιος (ἐντελῶς τέτιος εἶναι) ὁ σύγχρονος ἰδεαλισμὸς, ὁ Κάντ, ὁ Χέγγελ, ἢ ἰδέα τοῦ θεοῦ; Τὰ τραπέζια, τὰ καθίσματα καὶ οἱ *ιδέες* τοῦ τραπέζιου καὶ τοῦ καθίσματος. Ὁ κόσμος καὶ ἢ ἰδέα τοῦ κόσμου (ὁ θεός). Τὸ πράγμα καὶ

NB

NB

* — «μὲ ὄσους τρόπους παράγονται αὐτὲς οἱ διαφορετικὲς διατυπώσεις, μὲ τόσους δρόμους ἀποδείχνουν τὸ εἶναι». Ἡ Σύντ. (Ἡ παραπάνω φράση στὸ ρωσ. κείμενο εἶναι γραμμένη στὰ ἑλληνικά. Σημ. μετ.)

** — γιατί τόσες φορές, ὄσες διατυπώνονται οἱ κατηγορίες, τόσες ἐπίσης φορές αὐτὲς παριστάνουν τὸ εἶναι. Ἡ Σύντ.

τό „νοούμενο“, τό άγνώσιμο „πράγμα καθεαυτό“. Ἡ σχέση τῆς γῆς καί τοῦ ἥλιου, τῆς φύσης γενικά — καί ὁ νόμος, ὁ λόγος*, ὁ θεός. Ἡ διχοτόμηση τῆς γνώσης τοῦ ἀνθρώπου καί ἡ δυνατότητα τοῦ ἰδεαλισμοῦ (= τῆς θρησκείας) εἶναι *δ ο σ μ έ ν ε ς* ἤδη *στήν πρώτη,*

στοιχειώδη ἀφαίρεση

„τό σπίτι“ γενικά καί τά ξεχωριστά σπίτια

Τό πλησίασμα τοῦ νοῦ (τοῦ ἀνθρώπου) πρὸς τό ξεχωριστό πρᾶγμα, ἡ ἄρση τοῦ ἔκμαγειοῦ (= τῆς ἔννοιας) αὐτό *δέν εἶναι* μιά ἀπλή, ἄμεση, κατοπτρικά - νεκρή πράξη, ἀλλά εἶναι μιά πράξη σύνθετη, διχοτομημένη, ζιγκζαγκοειδής, πού *περικλείνει μέσα της* τή δυνατότητα ἀπομάκρυνσης τῆς φαντασίας ἀπό τή ζωή. Κάτι περισσότερο: τή δυνατότητα *μετατροπῆς* (καί μάλιστα μετατροπῆς πού δέν συνειδητοποιεῖται ἀπό τόν ἄνθρωπο) τῆς ἀφηρημένης ἔννοιας, τῆς ιδέας σέ *φαντασία* (in letzter Instanz** = τοῦ θεοῦ). Γιατί καί στήν πιό ἀπλή γενίκευση, στήν πιό στοιχειώδη γενική ιδέα („τό τραπέζι“ γενικά) *ὄ π ά ρ χ ε ι* ἔνα δοσμένο κομματάκι φαντασίας. (Vice versa: εἶναι ἀνόητο νά ἀρνεῖται κανεῖς τό ρόλο τῆς φαντασίας καί στήν πιό αὐστηρή ἐπιστήμη: σύγκρ. ὁ Πίσαρεφ γιά τό ὄνειρο τό ἠφέλιμο, σάν κίνητρο *πρὸς τή* δουλιά καί γιά τό κενό ὄνειροπόλημα¹⁶⁹.)

Μιά ἀπλοϊκή ἔκφραση τῶν „δυσκολιῶν“ σχετικά μέ τή „φιλοσοφία τῶν μαθηματικῶν“ (μιλώντας μοντέρνα): βιβλίο 13, κεφάλαιο 2, § 23:

...«Παρακάτω, τό σῶμα εἶναι μιά οὐσία, γιατί ἔχει πάρει ἤδη κατά κάποιον τρόπο τήν τελείωσή του. Ἄλλά πῶς θά μπορούσαν νά εἶναι οὐσίες οἱ γραμμές; Οἱ γραμμές δέν θά μπορούσαν νά εἶναι τέτιες οὔτε μέ τήν ἔννοια τῆς μορφῆς καί τῆς εικόνας, παρόμοια λογουχάρη μέ τήν ψυχή, οὔτε μέ τήν ἔννοια τῆς ὕλης, παρόμοια μέ τό σῶμα: γιατί εἶναι ὀλοφάνερο ὅτι τίποτε δέν μπορεῖ νά ἀποτελεῖται ἀπό γραμμές, ἢ ἀπό ἐπίπεδα, ἢ ἀπό τελεῖες»... (σελ. 224 [220])...

Τό βιβλίο 13, κεφάλαιο 3 λύνει αὐτές τίς δυσκολίες θαυμάσια, μέ σαφήνεια, καθαρά, *ὕλιστικά* (τά μαθηματικά καί οἱ ἄλλες ἐπιστήμες ἀφαιροῦν τή μιά ἀπό τίς πλευρές τοῦ σώματος, τοῦ φαινομένου, τῆς ζωῆς). Ἄλλά ὁ συγγραφέας δέν *ἐπιμένει* μέ συνέπεια σ'αὐτή τήν ἄποψη.

* Ἡ λέξη «λόγος» στό ρωσ. κείμενο εἶναι γραμμένη στά ἑλληνικά. Σημ. μετ.

** — σέ τελευταία ἀνάλυση. Ἡ Σύντ.

‘Ο Σβέγκλερ στο σχόλιό του (τ. IV, σελ. 303) λέει:
 ‘Ο ‘Αριστοτέλης δίνει ἐδῶ μιά θετική έκθεση τῆς
 «ἀποψῆς του πάνω στό μαθηματικό ἀντικείμενο: τό μα-
 θηματικό εἶναι κάτι πού ἔχει ἀφαιρεθεῖ ἀπό τό
 αἰσθητό».

NB

Τό βιβλίο 13, κεφάλαιο 10 θίγει τό ζήτημα πού ἔχει ἐκτεθεῖ
 καλύτερα ἀπό τόν Σβέγκλερ στό σχόλιο (σέ σχέση μέ τή
 „Metaphysik“ VII, 13, 5): ἡ ἐπιστήμη θίγει μόνο τό γενικό
 (σύγκρ. τό βιβλίο 13, κεφάλαιο 10, § 6), ἐνῶ πραγματικά (οὐσια-
 στικά) μόνο τό ξεχωριστό. ‘Επομένως, ὑπάρχει ἄβυσσος ἀνάμε-
 σα στήν ἐπιστήμη καί στήν πραγματικότητα; “Αρα τό εἶναι καί
 ἡ νόηση εἶναι μὴ συγκρίσιμα; „Ἡ ἀληθινή γνώση τοῦ
 πραγματικοῦ εἶναι ἀδύνατη;“ (Σβέγκλερ, τ. IV, σελ. 338). ‘Ο
 ‘Αριστοτέλης ἀπαντάει: δυνάμει ἡ γνώση κατευθύνεται πρὸς τό
 γενικό, ἐνεργεῖα πρὸς τό ἰδιαιτέρο.

‘Ο Σβέγκλερ (ib.) ὀνομάζει höchst beachtenswert

#

τό ἔργο τοῦ F. Fischer: „Die Metaphysik, von empiri-
 rischen Standpunkte aus dargestellt“ * |χρόνος ἔκδοσης
 (1847)|, ὁ ὁποῖος μιλάει γιά τό „ρεαλισμό“ τοῦ
 ‘Αριστοτέλη.

NB;

Βιβλίο 14, κεφάλαιο 3, § 7: ...«ἂν μέσα στά αἰσθητά πράγμα-
 τα δέν ὑπάρχει ἐντελῶς τό μαθηματικό, τότε γιατί στά αἰσθητά
 πράγματα προσιδιάζουν οἱ ιδιότητες τοῦ μαθηματικοῦ;»... (σελ.
 254 [245]).

(Τό ἴδιο ἐπίσης εἶναι τό νόημα τῆς τελευταίας φράσης τοῦ
 βιβλίου, βιβλίο 14, κεφάλαιο 6, § 21.)

=====

Τέλος τοῦ „Μετά τά φυσικά“.

#Friedrich Fischer (1801-1853), καθηγητής φιλοσοφίας
 στή Βασιλεία. Στό ἄρθρο τοῦ Prantl („Allgemeine

* — πολύ μεγάλης ἀξίας τό ἔργο τοῦ Φ. Φίσερ: «‘Η μεταφυσική, ἐκτεθειμένη
 ἀπό τήν ἐμπειρική ἀποψη». ‘Η Σύντ.

χά-χά!!!

Deutsche Biographie“*, τ. 7, σελ. 67) δίνεται ένα περιφρονητικό σχόλιο γι' αυτόν και αναφέρεται ότι τάχα αυτός «έξαιτίας της πλήρους έχθρότητάς του προς τόν υποκειμενικό ιδεαλισμό λίγο έλλειψε νά πέσει στην αντίθετη ακρότητα — στόν εμπειρισμό πού είναι ξένος προς τόν ιδεαλισμό».

* — «Γενική γερμανική βιογραφία». Ή Σύντ.

II

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΓΙΑ ΒΙΒΛΙΑ,
ΑΡΘΡΑ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΕΣ

1903

Φ. ΥΜΠΕΡΒΕΓΚ. «ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ»¹⁷⁰

(ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΤΟΥ ΜΑΞ ΧΑΪΝΤΣΕ)
3 τ. 1876-1880. ΛΕΙΨΙΑ

Τό βιβλίο έχει λίγο παράξενο χαρακτήρα: πολύ μικρές §§
μέ δύο λέξεις για τό περιεχόμενο τών διδασκαλιών και έκτενέ-
στατες έπεξηγήσεις στοιχειοθετημένες μέ ψιλά στοιχεΐα, κατά
τά 3/4 γεμάτες όνόματα και τίτλους βιβλίων | επί πλέον παλιά: βι-
βλιογραφία ώς τά χρόνια 1860-1870, 1870-1880]. Κάτι τό unple-
serliches!* 'Ιστορία όνομάτων και βιβλίων!|

Φ. ΠΑΟΥΛΣΕΝ. «ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ»¹⁷¹

1899

Εΐναι πολύ χαρακτηριστική ή εΐλικρινής τοποθέτηση του
ζητήματος στην εισαγωγή: τό καθήκον τής νεότερης φιλοσο-
φίας εΐναι „νά συμβιβάσει τή θρησκευτική κοσμοαντίληψη μέ
τήν έπιστημονική έρμηνεία τής φύσης“ (σελ. IV**, [V]***). Sic!
Καί αὐτή ή ιδέα άναπτύσσεται πολύ έμπεριστατωμένα: πάλη
τάχα ένάντια σε δύο μέτωπα — ένάντια στον ύλισμό και στον
„ϊησουΐτισμό“ (καί τόν καθολικό και τόν προτεσταντικό).
Φυσικά, ό ύλισμός έννοεΐται (παρουσιάζεται) σαν rein mecha-
nisch, physikalisch u. s. w. ****

* — δυσανάγνωστο! 'Η Σύντ.

** F. Paulsen. «Einleitung in die Philosophie». Berlin, 1899. 'Η Σύντ.

*** Φ. Πάουλσεν. «Εΐσαγωγή στη φιλοσοφία». Μόσχα, 1899. 'Η Σύντ

**** — καθαρά μηχανικός, φυσικός κτλ. 'Η Σύντ.

‘Ο συγγραφέας μιλάει επίσης άνοιχτά ότι ή νεότερη φιλοσοφία στηρίζεται στον Κάντ και είναι έκπρόσωπος του „ιδεαλιστικού μονισμού“.

Μέχρι — τή σελ. 10 [10] ...«‘Ο συμβιβασμός ανάμεσα στη γνώση και στην πίστη»...

Και ή σελ. 11 [11]: «Νά καθορίσει αυτό τό συμβιβασμό» — «νά ποιό είναι τό κεντρικό σημείο τής φιλοσοφίας του Κάντ... Νά δώσει τό δέον και στό ένα και στό άλλο: στη γνώση ενάντια στο σκεπτικισμό του Χιούμ, στην πίστη ενάντια στη δογματική άρνησή της από τον ύλισμό — νά ποιό είναι τό αποτέλεσμα τής δουλιᾶς του» (12) [11].

«Μόνο μιά περίπτωση μπορεί νά φέρει σέ άμηχανία τή γεμάτη έλπίδες» (ή έλπίδα σ’ αυτό τό *συμβιβασμό*) «άναμονή: ή περίπτωση αυτή είναι ένας απόλυτα έχθρικά προς τή θρησκεία ριζοσπαστισμός, πού διαδίδεται τώρα στις πλατιές μάζες του πληθυσμού ...”Έτσι πού ό άθεισμός είναι τώρα» (όπως και πρωτότερα στην άστική τάξη) «δόγμα τής σοσιαλδημοκρατίας» (σελ. 14-15 [14]); «Αυτό είναι μιά κατήχηση από τήν άνάποδη. Και όπως ή παλιά δογματική, έτσι και τούτη ή νέα, ή άρνητική δογματική, είναι έχθρική προς τήν έπιστήμη, εφόσον στα δόγματά της βάζει άλυσίδες στο πνεύμα τής κριτικής και τής άμφιβολίας». (‘Υπενθυμίζει τήν όνομασία *Antipfaffen** και διαβεβαιώνει ότι ό χριστιανισμός είναι ξένος στο πάθος προς τους πλουσίους, ότι αυτός, ό χριστιανισμός, δοκιμάζει και αυτή τήν πάλη, προς τήν όποία βαδίζει ή Εύρώπη.)

‘Ο Πάουλεν, άπορίπτοντας τον ύλισμό και ύποστηρίζοντας τή θεωρία Allbeseelung** (πού τήν έρμηνεύει μέ ένα *ιδεαλιστικό νόημα*), άγνοεί 1) ότι άπορίπτει όχι τον ύλισμό, αλλά μόνο *μερικά* έπιχειρήματα *μερικῶν* ύλιστῶν, 2) ότι *αντιφάσκει* μέ τον έαυτό του, έρμηνεύοντας τή σύγχρονη ψυχολογία μέ ένα ιδεαλιστικό νόημα.

× Σύγκρ. σελ. 126 [125]. «‘Η δύναμη... δέν είναι τίποτε άλλο παρά μιά τάση προς μιά καθορισμένη δράση, και, έπομένως, στη γενική της ούσία συμπίπτει μέ τήν άσυνείδητη βούληση».

(Ergo - Seelenvorgänge und Kraft καθόλου δέν είναι τόσο unüberbrückbar***, όπως φαινόταν νωρίτερα στο συγγραφέα, σελ. 90 [88] u. ff.)

* — αντιπαδοκράτες. ‘Η Σύντ.

** — του παμπυχισμού. ‘Η Σύντ.

*** — ‘Επομένως — τά ψυχικά φαινόμενα και ή δύναμη καθόλου δέν είναι τόσο ασύνδετα. ‘Η Σύντ.

Σελ. 112-116 [111-115]: γιατί τό Weltall* δέν θά μπορούσε νά γίνει φορέας Weltgeistes**; (Έπειδή ό άνθρωπος καί ό εγκέφαλός του είναι ή *άνώτατη* ανάπτυξη τοῦ πνεύματος, ὅπως τό παραδέχεται καί ό ἴδιος ό συγγραφέας.

Όταν ό Πάουλσεν κριτικάρει τούς ὀλιστές — ἀντιπαραθέτει στήν ὕλη τίς *άνώτατες* μορφές τοῦ πνεύματος. Όταν ὑπερασπίζει τόν ἰδεαλισμό καί ἐρμηνεύει ἰδεαλιστικά τή σύγχρονη ψυχολογία — προσεγγίζει τίς κατώτατες μορφές τοῦ πνεύματος μέ τό Kräfte etc.***. Αὐτό είναι τό πιό τρωτό σημεῖο τῆς φιλοσοφίας του).

NB

Σύγκρ. ἰδιαίτερα στίς σελ. 106-107 [105-106], ὅπου ό Πάουλσεν ἐκφράζεται ἐνάντια στήν ἀποψη γιά τήν ὕλη, σάν γιά κάτι τό νεκρό.

Χ Contra σελ. 86 [84]: «μέσα στήν κίνηση δέν κρύβεται ἀπολύτως καμιά σκέψη»...

Ό συγγραφέας φαίνεται σάν νά ἀπαλλάσσεται πολύ εὔκολα ἀπό τήν ἰδέα ὅτι *Gedanke ist Bewegung*****. Τά ἐπιχειρήματά του ἀνάγονται *μόνο* «στή συνηθισμένη ἀνθρώπινη νόηση: παράλογο», «ή σκέψη δέν είναι κίνηση, ἀλλά σκέψη» (87) [85]. Μήπως καί ή θερμότητα δέν είναι κίνηση, ἀλλά είναι θερμότητα;;

Τά ἐπιχειρήματα τοῦ συγγραφέα είναι ἐντελῶς ἀνόητα, ὅτι τάχα ό φυσιολόγος δέν θά πάψει νά μιλάει γιά σκέψεις καί ὄχι γιά κινήσεις ἴδιες μ' αὐτές τίς σκέψεις; Καί γιά τή θερμότητα κανένας δέν θά πάψει *ποτέ* νά μιλάει.

Αὐτός λοιπόν ό συγγραφέας ὅταν ἐρωτηθεῖ δέν θά μιλάει «στή ντάμα γιά τό ἀντίστοιχο προτσές πού κινεῖ τά ἀγγεῖα... Ἐφοῦ αὐτό είναι μιὰ ὀλοφάνερη ἀνοησία» (86-87) [85]. Ἐκριβῶς! τοῦ κυρίου Πάουλσεν! Καί ὅταν αἰσθανθοῦμε τήν ἔλλειψη θερμότητας, δέν θά λέμε ὅτι ή θερμότητα είναι ἕνα εἶδος κίνησης, ἀλλά θά λέμε πῶς θά βροῦμε κάρβουνο.

Ό Πάουλσεν θεωρεῖ *sinnlos****** τή θέση ὅτι ή σκέψη είναι *Bewegung*. Ἐλλά ό ἴδιος είναι καί ἐνάντια στό δυϊσμό καί μιλάει γιά τό „ἰσοδύναμο“. (140 καί 143 [139 καί 143-144]) — τό

* — τό Σύμπαν. Ἐ Σύντ.

** — τοῦ παγκόσμιου πνεύματος. Ἐ Σύντ.

*** — μέ τίς δυνάμεις κτλ. Ἐ Σύντ.

**** — ή σκέψη είναι κίνηση. Ἐ Σύντ.

***** — ἀνόητη. Ἐ Σύντ.

„φυσικό ισοδύναμο του ψυχικού“ (ή Begleiterscheinung*).
'Αλλά μήπως δέν είναι εκείνο τό begriffliche Konfusion**, γιά
τό όποιο βρίζει μέ περιφρόνηση τόν Μπύχνερ;

“Όταν ό Πάουλσεν ανακηρύσσει τό δικό του παραλληλισμό
„μή τοπικό“, αλλά „ιδεατό“ (σελ. 146 [145]), τότε ό διαρχικός
του χαρακτήρας προβάλλει άκόμη πιό καθαρά. Αυτό δέν είναι
έρμηνεία του ζητήματος και δέν είναι θεωρία, αλλά είναι ένα
άπλό σόφισμα.

Γράφτηκε τό 1903

*Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1930
στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. XII*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα
μέ τό χειρόγραφο*

* — συνακόλουθο φαινόμενο. 'Η Σύντ.

** — μπέρδεμα των έννοιων. 'Η Σύντ.

1904

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΑ ΒΙΒΛΙΑ
 ΤΟΥ Ε. ΧΑΪΚΚΕΛ «ΤΑ ΘΑΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ»
 ΚΑΙ «ΤΑ ΑΙΝΙΓΜΑΤΑ ΤΟΥ ΣΥΜΠΑΝΤΟΣ»¹⁷²

Frankfurter Zeitung. 1904, άρ. φύλ. 348 (15τέμβρη)
 1η πρωινή έκδοση

Έπιφυλλίδα νιά τά νέα βιολογικά βιβλία

Ernst Haeckel. „Lebenswunder“ (Gemeinverständliche Studien über biologische Philosophie). Stuttgart (Alfred Kröner)*.

(Γιά τόν Χαΐκκελ «τό πνεύμα είναι φυσιολογική λειτουργία του φλοιού του έγκεφάλου». Σελ. 378 του βιβλίου του. Ό συγγραφέας της κριτικής, φυσικά, είναι ένάντια σ'αυτή τή γνώμη.)

Άλλά τά δικά του „*Welträtsel*“** ((βγήκαν νωρίτερα)), (όπου άποδειγνεται ότι, γιά νά ποϋμε τήν άλήθεια, δέν ύπάρχουν αίνιγματα του Σύμπαντος).

Γράφηκε στά τέλη του 1904

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1958
 στην 4η έκδοση των Άπάντων
 του Β. Ι. Λένιν, τόμ. 38ος

Δημοσιεύεται σύμφωνα
 μέ τό χειρόγραφο

* — Έρνστ Χαΐκκελ. «Τά θαύματα της ζωής» (Έκλαϊκευτικές μελέτες για τή φιλοσοφία της βιολογίας). Στουτγάρδη (Άλφρεντ Κρένερ). Ό Σύντ.

** — «Τά αίνιγματα του Σύμπαντος». Ό Σύντ.

1909

ΑΠΟ ΒΙΒΛΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΦΥΣΙΟΓΝΩΣΙΑ ΚΑΙ ΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΤΗΣ ΣΟΡΒΟΝΝΗΣ¹⁷³

Σορβόννη. Νέα βιβλία: C. 819 (7)*.

Ρίχαρντ Λούκας. Βιβλιογραφία τῶν ραδιενεργῶν οὐσιῶν.
Ἄμβουργο καὶ Λειψία. 1908. 8^ο.
(A. 47. 191).

Μάχ. Δοκίμιο φυσικῆς (ἐπεξεργασμένο ἀπὸ τὸν Χάρμπορντ
καὶ τὸν Φίσερ). Λειψία. 1905-1908. 2 τόμοι. 8^ο.
(A. 46. 979). S. Φ. φ. 587.

Μάξ Πλάνκ. Ἡ ἀρχὴ τῆς διατήρησης τῆς ἐνέργειας. Λειψία.
1908. (2η ἔκδοσις). 12^ο.
(A. 47. 232). S. φ. φ. 63.

Ἐντουαρντ Ρίκε. Ἐγχειρίδιο φυσικῆς. 4η ἔκδοσις. Λειψία.
1908. 2 τόμοι. 8^ο.
(A. 47. 338). S. Φ. φ. 301^α.

Φενελόν Σαλινιάκ. Ζητήματα γενικῆς φυσικῆς καὶ ἀστρονο-
μίας. Τουλούζη. 1908. 4^ο.
(D. 55. 745). C. 818 (2).

Τζ. Τζ. Τόμσον. Ἡ ἀτομικὴ θεωρία τῆς ὕλης. Μπράουνσ-
βάιγκ. 1908. 8^ο.
S. D. e. 101 (25).

Στὴ βιβλιοθήκη τῆς Σορβόννης:

I. „Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie“¹⁷⁴. P.
53 (8^ο) (A. 16. 404).

* Ἐδῶ καὶ παρακάτω τὰ γραμματικά καὶ ἀριθμητικά σημεῖα εἶναι οἱ ἀριθμοὶ
ποῦ ἔχει ἡ βιβλιοθήκη στὰ βιβλία. Ἡ Σύντ.

II. „Archiv für Philosophie“. 2-te Abteilung. P. 4 8.
(A. 17. 027).

„Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie“. 1909.
Heft I. Κριτική του Ραούλ Ρίχτερ (συμπαθητική καί μάλιστα
ἐπαινετική) γιά τόν

Λούντβιχ Στάιν. Τά φιλοσοφικά ρεύματα τῆς σύγχρονης
ἐποχῆς. Στουτγάρδη. 1908. (Ἔνκε.) XVI + 452 σελίδες. (12 μάρ-
κα.)

Σελ. 1-293 — φιλοσο-
φικά ρεύματα
294-445 φιλοσοφικά
προβλήματα

— Δέκα φιλοσοφικά ρεύματα:

- 1) νεοϊδεαλισμός (βουλησιαρ-
χική μεταφυσική)
- 2) νεοθετικισμός (πραγματισμός)
τοῦ W. James
- 3) „νέα κίνηση τῆς φιλοσοφίας
τῆς φύσης“ (Ostwald καί „νίκη“
τῆς ἐνεργητικῆς πάνω στόν ὕλι-
σμό)
- 4) „νεορομαντισμός“ (H. St.
Chamberlain etc.)
- 5) νεοβιταλισμός
- 6) ἐξελικτικισμός (Σπένσερ)
- 7) ἰντιβιντουαλισμός (τοῦ Νίτσε)
- 8) geisteswissenschaftliche
Bewegung* (Dilthey)
- 9) philosophiegeschichtliche**
- 10) νεορεαλισμός (Ἐδουάρδος
φόν Χάρτμαν!!!).

Ἐπί τῶν νέων βιβλίων:

Μάξ Σίντς. Ἡ ἀλήθεια τῆς θρησκείας σύμφωνα μέ τίς ἀντι-
λήψεις τῶν νεότερων ἐκπροσώπων τῆς φιλοσοφίας τῆς θρη-
σκείας. Ζυρίχη. 1908. 8^ο (307 σελίδες. 6. 50 μάρκα).

Κρ. Γκύντερ. Ἐπί τῶν πρώτων ζῶο ὡς τόν ἄνθρωπο.
(Ἄτλας εἰκόνων.) Στουτγάρδη. 1909. (7-19 ἐκδόσεις ≅
1 μάρκο.)

* — ἀνθρωπιστικό-ἐπιστημονικό κίνημα. Ἡ Σύντ.

** — φιλοσοφικό-ἱστορικό. Ἡ Σύντ.

Α. Πελάτσα. 'Ο Ρ. 'Αβενάριους καί ὁ ἐμπειριοκριτικισμός. 1908; 9; Τουρίνο (Μπόκκα). 130 σελίδες.

Σπαβέντα. 'Η ἰταλική φιλοσοφία στή σχέση της μέ τήν εὐρωπαϊκή φιλοσοφία. 1908; 9; Μπάρι (Λατέρτσα).

'Από τά νέα βιβλία (1909):

Λ. Μπόλτσμαν. Οἱ ἐπιστημονικές πραγματεῖες τῆς Βιέννης. Λειψία (Μπάρτ).

Γκ. Στράχε. 'Η ἐνότητα τῆς ὕλης, τοῦ κοσμικοῦ αἰθέρα καί τῶν δυνάμεων τῆς φύσης. Βιέννη (Ντέιτικε).

P. 48

„Archiv für Philosophie“, 2 μέρος = „Archiv für *s y s t e m a-
t i s c h e* Philosophie“. 1908. 4: τό *δ ε ὕ τ ε ρ ο* ἄρθρο τοῦ Vitalis
Norström (σελ. 447-496) ((ἐνδιαφέρον. "Ὅλο σχεδόν γιά τόν
Μάχ)).

ποῦ εἶναι τό πρῶτο;;
ἢ σημείωση — ἄργησε¹⁷⁵;;

Γράφτηκε τό πρῶτο ἐξάμηνο τοῦ 1909

*Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1933
στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. XXV*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα
μέ τό χειρόγραφο*

1913

ΑΠΟ ΤΟ ΤΕΤΡΑΔΙΟ „ΑΥΣΤΡΙΑΚΗ ΑΓΡΟΤΙΚΗ
ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΚΑΙ ΑΛΛΑ“

F. Raab. Die Philosophie von R. Avenarius. Systematische Darstellung und immanente Kritik. Leipzig, 1912 (164 p.). 5 Mk. *
Perrin. Les atomes. Paris (Alcan)**¹⁷⁶.

ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΟ ΒΙΒΛΙΟ
ΤΟΥ Γ. ΠΛΕΝΓΚΕ «ΜΑΡΞ ΚΑΙ ΧΕΓΓΕΛ»¹⁷⁷

Joh. Plenge. Marx und Hegel. Tübingen, 1911.
(184 SS.) (Mk. 4).

{ Ἀρνητική κριτική τοῦ Ο. Μπάουερ στὸν III τόμο, 3η }
{ ἔκδοση „Archiv für Geschichte des Sozialismus“. }

ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ Ρ. ΜΠ. ΠΕΡΡΥ
«ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΤΑΣΕΙΣ»¹⁷⁸

„Mind“. 1913. Ἀπρίλης. Κριτική τοῦ F. C. S. Schiller στό βιβλίο τοῦ Ralph Barton Perry. Present Philosophical Tendencies: a critical survey of Naturalism, Idealism, Pragmatism & Realism, together with a Synopsis of the Philosophy of William James.

* — *Φ. Ράαμπ.* «Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ρ. Ἀβενάριους». Συστηματική ἔκθεση καὶ ἔμμομη κριτική. Λειψία, 1912 (164 σελ.). 5 μάρκα. Ἡ Σύντ.

** — *Περρέν.* «Τὰ ἄτομα». Παρίσι (Ἄλκάν). Ἡ Σύντ.

London & New York (Longmans & Co). 1912. Pages 383*.

Ὁ Σίλλερ εἶναι ἐνάντια στό „ρεαλισμό“ τοῦ Πέρρυ καί τόν κατηγορεῖ ὅτι «ἡ σκέψη του εἶναι ἀπασχολημένη τόσο πολύ μέ τή μεταφυσική ἀντιπαράθεση τοῦ ρεαλισμοῦ στόν ἰδεαλισμό, ὥστε προσπαθεῖ πάντα νά ἀναγάγει σ' αὐτό τό ἐπίπεδο ὅλα τά ἄλλα προβλήματα».

Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὁ Σίλλερ παραθέτει τό παρακάτω ἀπόσπασμα ἀπό τόν Πέρρυ. «Ὁ ὀργανισμός ἀνταποκρίνεται στό περιβάλλον μέσα ἀπό τό ὁποῖο ἀναπτύχθηκε καί πάνω στό ὁποῖο δρᾷ. Ἡ συνείδηση εἶναι μιᾶ ἐκλεκτική ἀπάντηση στό περιβάλλον πού ὑπῆρχε πρῖν ἀπ' αὐτήν καί πού ὑπάρχει ἔξω ἀπ' αὐτήν. Πρέπει νά ὑπάρχει κάτι ἀπό τό ὁποῖο προκαλεῖται ἡ ἀπάντηση, ἂν ὑπάρχει κάποια ἀπάντηση» (σελ. 323 στόν Πέρρυ). Καί ὁ Σίλλερ διαφωνεῖ:

Χαρα- κτηρι- στι- κό!!		«Ἄν κανεῖς δέν δώσει πίστη στό ζήτημα «γιά τό περιβάλλον πού ὑπάρχει <i>ἀνεξάρτητα</i> »» (ὑπογράμμισι- ση τοῦ Σίλλερ), «τότε ἐδῶ δέν ἀποδείχθηκε τίποτε, ἔκτός ἀπό τό <i>συσχετισμό</i> ἀνάμεσα στή σκέψη καί στό «περιβάλλον»»... (σελ. 284).
---------------------------------	--	--

ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΟ ΒΙΒΛΙΟ
ΤΟΥ Α. ΑΛΙΟΤΤΑ «Η ΙΔΕΑΛΙΣΤΙΚΗ ΑΝΤΙΔΡΑΣΗ
ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΗΝ ΕΠΙΣΤΗΜΗ»¹⁷⁹

Antonio Aliotta. La reazione idealistica contro la scienza. I volume. 8°. XVI + 526 p. Palermo. Casa editrice Optima. 1912**.

Ἡ κριτική ὑπάρχει στό περιοδικό „Revue Philosophique“ (Ribot). Παρίσι, 1912, τεύχ. 12, σελ. 644-646, τοῦ κ. J. Segond, ὁ ὁποῖος λέει ὅτι

«αὐτός» (ὁ Aliotta) «μᾶς δείχνει μέσα στόν ἀγνωστικισμό ὅλες τίς νεότερες πηγές τῆς σύγχρονης ἀντίδρασης. Μᾶς δείχνει ὅτι ἡ ἀνάπτυξή της περνάει διά μέσου τοῦ γερμανικοῦ (Ρίλ) καί τοῦ γαλλικοῦ (Ρενουβιέ) νεοκριτικισμοῦ, διά μέσου τοῦ ἔμπει-

* — Ράφ Μπάρτον Πέρρυ. «Οἱ σύγχρονες φιλοσοφικές τάσεις. κριτική ἀνασκόπηση τοῦ νατουραλισμοῦ, τοῦ ἰδεαλισμοῦ, τοῦ πραγματισμοῦ καί τοῦ ρεαλισμοῦ μαζί μέ τό δοκίμιο τῆς φιλοσοφίας τοῦ Οὐίλλιαμ Τζαίμς». Λονδίνο καί Νέα Ἰόρκη. (Λόνγκμηνς καί Σία). 1912. Σελίδες 383. Ἡ Σύντ.

** — Ἀντόνιο Ἀλιόττα. Ἡ ἰδεαλιστική ἀντίδραση ἐνάντια στήν ἐπιστήμη. 1ος τόμος. 8°. XVI + 526 σελ. Παλέρμο. Ἐκδοτικό Ὀπτιμα. 1912. Ἡ Σύντ.

ριοκριτικισμού του Μάχ και του 'Αβενάριους, διά μέσου του άγγλικού νεογεωγελιανισμού. Μᾶς περιγράφει καί αποκαλύπτει τή διαισθητική φιλοσοφία του Μπέρξον και του Σμίτ, τόν άγγλοαμερικανικό πραγματισμό του Ού. Τζαίημς, του Ντιού και του Σίλλερ, τή φιλοσοφία τῶν ἀξιῶν και τόν ιστορισμό του Ρίκερτ, Κρότσε, Μύνστερπεργκ και Ρούς» κτλ. (645) κτλ. ὡς τόν Schupre, Cohen και τούς ἄλλους.

Στό δεύτερο μέρος ὁ συγγραφέας ἐξετάζει και τήν ἐνεργητική του "Οσβαλντ και τή „νέα φυσική des qualités" * του Ντυέμ και τή „θεωρία τῶν προτύπων" τῶν Χέρτζ, Μάξουελ και Pastore. Ὁ συγγραφέας μισεῖ, λέει, ἰδιαίτερα τό μυστικισμό (συμπεριλαμβανομένου και του Μπέρξον) κτλ.

Ἡ ἄποψη του συγγραφέα εἶναι, λέει, «τό πνεῦμα τῆς χρυσῆς τομῆς του ἀληθινοῦ ὀρθολογικοῦ ἰντελλεκτουαλισμοῦ — τό πνεῦμα του κ. 'Αλιόττα και του κ. Κιαπέλλι» (645).

Γράφηκε τό 1913

*Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1938
στή Λενινιστική Σύλλογή, τόμ. XXXI*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα
μέ τό χειρόγραφο*

* — τῶν ἰδιοτήτων. Ἡ Σύντ.

1914 - 1915

ΑΠΟ ΤΑ „ΤΕΤΡΑΔΙΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ“

ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΤΟΜΟΥΣ
ΤΩΝ ΑΠΑΝΤΩΝ ΤΟΥ ΦΟ·Υ·ΕΡΜΠΑΧ ΚΑΙ ΤΟΥ ΧΕΓΓΕΛ¹⁸⁰

Log. 536

- “Απαντα του Φόουερμπαχ, έκδοση Μπόλιν
- T. I. Σκέψεις για το θάνατο και την άθανασία
 - II. Φιλοσοφικές κριτικές σημειώσεις και βασικές θέσεις
 - III. ‘Η ιστορία της νέας φιλοσοφίας
 - IV. ‘Η φιλοσοφία του Λάιμπνιτς
 - V. Πιέρ Μπεϊλ
 - VI. ‘Η ουσία του χριστιανισμού
 - VII. ‘Επεξηγήσεις και προσθήκες σ’ αυτό το βιβλίο
 - VIII. Διαλέξεις για την ουσία της θρησκείας
 - IX. Θεογονία
 - X. Γράμματα για την ηθική και επιθανάτιοι άφορισμοί.

Log. I. 175

- “Απαντα Χέγγελ
- III, IV, και V. Λογική
 - XIX, 1 και 2 — γράμματα του Χέγγελ.

Γράφηκε τό Σεπτέμβρη του 1914

*Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1930
στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. XII*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα
μέ τό χειρόγραφο*

ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗ ΝΕΟΤΕΡΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ
ΓΙΑ ΤΟΝ ΧΕΓΓΕΛ¹⁸¹

Νεοχεγγελιανοί: *Caird, Bradley*¹⁸².

J. B. Baillie, „The Origin & Significance of Hegel's Logic“. *London*. 1901. (375 pp.)*. Κριτική στο „*Revue Philosophique*“, 1902, 2, σελ. 312. Αυτός τάχα όχι μόνο επαναλαμβάνει τούς όρους του Χέγγελ (σάν *Véra*), αλλά προσπαθεί νά παρακολουθήσει καί νά έρμηνεύσει τά γεγονότα *ιστορικά*. 'Ανάμεσα στ' άλλα, τό κεφάλαιο Χ: ή σχέση τής λογικής πρós τή φύση (ό Χέγγελ δέν πέτυχε, λέει, τό σκοπό). 'Η σημασία του Χέγγελ έγκειται, λέει, στό ότι «ἀπόδειξε τόν *αντικειμενικό* χαρακτήρα τής γνώσης»... (σελ. 314).

William Wallace. „Prolegomena to the Study of Hegel's Philosophy & Especially of His Logic“. Oxford & London**. 1894. Κριτική στή „*Revue Philosophique*“. 1894, 2, σελ. 538. 2η έκδοση, ή 1η τό 1874. 'Ο συγγραφέας μετάφρασε τή *Λογική* του Χέγγελ.

«'Ο κ. Ουώλλας έκθέτει μέ μεγάλη ακρίβεια τή χεγγελιανή αντίληψη αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης (τῆς λογικῆς) ...τῆς ἐπιστήμης, πού ὑποτάσσει τόν ἑαυτό της καί τή φιλοσοφία τῆς φύσης καί τή φιλοσοφία τοῦ πνεύματος, δεδομένου ὅτι ἡ καθαρῆ σκέψη, ἡ ἰδέα, ἀποτελεῖ τήν κοινή βάση τόσο τῆς ὑλικῆς πραγματικότητας, ὅσο καί τῆς ψυχικῆς» (540).

Τοῦ ἴδιου: 1894
μετάφραση τῆς
„Philosophy
of Mind“¹⁸³ μέ
ἐπεξηγηματικό
κεφάλαιο.
Κριτική
ibid.

Γιά τόν *Wallace* ὑπάρχει μιά ἐπαινετική, ἀλλά χωρίς περιεχόμενο κριτική στό „*Zeitschrift für Philosophie*“, τ. 111 (1898), σελ. 208.

P. Rotta. „La renaissance de Hegel et „la philosophia perennis““ *** στό ἰταλικό περιοδικό „*Rivista di Filoso-*

* — *Τζ. Μπ. Μπαϊλλί*. «'Η προέλευση καί ἡ σημασία τῆς λογικῆς του Χέγγελ». *Λονδίνο*. 1901. (375 σελ.). 'Η *Σύντ.*

** — *Ουώλλιαμ Ουώλλας*. Εἰσαγωγή στή μελέτη τῆς φιλοσοφίας του Χέγγελ καί ἰδιαίτερα τῆς λογικῆς του». 'Οξφόρδη καί Λονδίνο. 'Η *Σύντ.*

*** — *Π. Ρόττα*. «'Η ἀναγέννηση του Χέγγελ καί «ἡ αἰώνια φιλοσοφία»». 'Η *Σύντ.*

fiat¹⁸⁵, 1911, I — (κριτική στό „Revue Philosophique“, 1911, 2, σελ. 333).

‘Ο Ρόττα ήταν οπαδός του Καίρντ (*Caird*). Θά έλεγε κανείς, nil.

ιδεαλιστική
έρμηνεία
τῆς
ένέργειας;

‘Ανάμεσα στ’ άλλα... «ή νεοχεγγελιανή άποψη του Μπράντλν για τήν άόρατη ενέργεια, πού παρουσιάζεται διαρκώς, πού παραβρίσκεται και δρᾶ σ’ όλες τῆς αλλαγές και σε κάθε χωριστή πράξη»¹⁸⁶.

J. Griener Hibben. „Hegel’s Logic, an Essay in Interpretation“. *New York*. 1902. (313 p.)*.

ό συγγραφέας
τῆς κριτικῆς¹⁸⁷
γενικά σημει-
ώνει «τήν ανα-
γέννηση του
χεγγελιανι-
σμου στῆς άγ-
γλοσαξωνι-
κές χᾶρες»...
«σ’ αυτά τά τε-
λευταία
χρόνια».

NB

‘Η κριτική στό „Revue Philosophique“ 1904, τ. I, σελ. 430: «‘Η έργασία του κ. X. παρά τόν τίτλο της, δέν δίνει καθόλου έπεξηγηματικές σημειώσεις, αλλά είναι μιᾶ στήν κυριολεξία άνακεφαλαίωση». ‘Ο συγγραφέας σύνταξε ένα είδος λεξικοῦ ὄρων στη Λογική του Χέγγελ. ‘Αλλά δέν βρίσκεται τάχα σ’ αυτό ή οὐσία: «Οί σχολιαστές συζητοῦν άκόμη για τήν ἴδια τή θέση πού πήρε ό Χέγγελ, για τό βασικό νόημα και τόν πραγματικό σκοπό τῆς διαλεκτικῆς του. Στα περίφημα κριτικά άρθρα του Σέτ άντιπαράτιθενται οί νέες έρμηνείες πού δίνουν στη Λογική, άν παρθεῖ σάν σύνολο, ένα έντελῶς άλλο νόημα, ιδιαίτερα οί έρμηνείες του Μάκ Τάγκαρτ και του Ζ. Νοέλ» (431).

NB

Κατά τή γνώμη του Χίμπεν, ή Λογική του Χέγγελ «δέν είναι ένα άπλό θεωρητικό σύστημα, ένας λίγο-πολύ επιστημονικός συνδυασμός άφηρημένων έννοιῶν. «‘Η λογική αὐτή είναι ταυτόχρονα μιᾶ έρμηνεία τῆς παγκόσμιας ζωῆς σ’ ὅλη τήν πληρότητα τῆς συγκεκριμένης της σημασίας»» (σελ. 430).

NB

„Preußische Jahrbücher“¹⁸⁸ (T. 151), 1913, Μάρτης, άρθρο του Dr. Ferd. J. Schmidt: „Hegel und Marx“**. ‘Ο συγγραφέας

* — Γζ. Γκριρ Χίμπεν. «‘Η λογική του Χέγγελ, δοκίμιο έρμηνείας». Νέα ‘Υόρκη. 1902 (313 σελ.). ‘Η Σύντ.

** — του δ-ρα Φέρντ. Γ. Σμίτ. «Χέγγελ και Μάρξ». ‘Η Σύντ.

έξυμνει τή στροφή πρὸς τὸν Χέγγελ, βρίζει τὸ „γνωσιοθεωρητικό σχολαστικισμό“, φέρνει ἀποσπάσματα τοῦ νεογεγελιανοῦ *Constantin Rössler* καὶ τοῦ *Adolf Lasson* (ἀπὸ τὸ „Preußische Jahrbücher“) καὶ ὁσοναφορᾶ τὸ βιβλίο τοῦ *Plenge*¹⁸⁹ ἐκφράζει τὴ γνώμη, ὅτι τάχα ὁ Μάρξ δέν κατάλαβε τὴ σημασία τῆς „ἔθνικῆς ιδέας“ σάν σύνθεσης. Ἡ ὑπηρεσία τοῦ Μάρξ — νὰ ὀργανώσει τοὺς ἐργάτες εἶναι μεγάλη, ἀλλά... μονόπλευρη.

Ἕνα παράδειγμα „φιλελεύθερου“ (σωστότερα ἀ-
στικού, ἀρεστοῦ στοὺς ἐργάτες, γιατί ὁ συγγραφέας εἶ-
ναι, πιθανόν, συντηρητικὸς) εὐνοῦχισμοῦ τοῦ Marx. NB

Mc Taggart Ellis Mc Taggart. „Studies in the Hegelian Dialectic“. Cambridge, 1896 (259 pp.)*. Κριτικὴ στό „Zeitschrift für Philosophie“, τ. 119 (1902), σελ. 185 — — — τάχα γνώστης τῆς φιλοσοφίας τοῦ Χέγγελ, τάχα τὴν ὑπερασπίζει ἀπὸ τοὺς Seth, Balfour, Lotze, Trendelenburg καὶ ἄλλους (ὁ συγγραφέας Τάγκαρτ, φαίνεται, εἶναι ἀρχιδεαλιστής).

Emil Hammacher. „Die Bedeutung der Philosophie Hegels“ (92 SS.) 1911. Leipzig**.

Κριτικὴ στό „Zeitschrift für Philosophie“, τ. 148 (1912) σελ. 95. Ὑπάρχουν, λέει, ὄχι ἄσχημες παρατηρήσεις γιὰ τὴν „ἐπανάληψη τοῦ μετακαντιανικοῦ ἰδεαλισμοῦ σήμερα“, ὅτι ὁ Βίντελμπαυτ εἶναι λέει, ἀγνωστικιστής (96 σελ.) etc., ἀλλὰ ὁ συγγραφέας δέν κατάλαβε, λέει, καθόλου τὸν „ἀπόλυτο ἰδεαλισμό“ τοῦ Χέγγελ, ὅπως ἄλλωστε καὶ ὁ Ρίλ, ὁ Ντίλταυ καὶ οἱ ἄλλοι „ἀστέρες“. Καταπιάστηκε δῆθεν μὲ μιὰ ὑπόθεση πού ξεπερνάει τίς δυνάμεις του.

Andrew Seth. „The Development from Kant to Hegel with Chapters on the Philosophy of Religion“. London, 1882***. Κριτικὴ στό „Zeitschrift für Philosophie“, τ. 83, σελ. 145 (1883).

* — *Μάκ Τάγκαρτ* Ἔλλις *Μάκ Τάγκαρτ*. «Ἐρευνες πάνω στὴ διαλεκτικὴ τοῦ Χέγγελ». Καίμπριτζ, 1896 (259 σελ.). Ἡ Σύντ.

** — *Αἰμίλ Χάμμαχερ*. «Ἡ σημασία τῆς φιλοσοφίας τοῦ Χέγγελ». (92 σελ.) 1911. Λειψία. Ἡ Σύντ.

*** — Ἄντριου Σέτ. «Ἡ ἐξέλιξη ἀπὸ τὸν Κάντ στὸν Χέγγελ μὲ τὰ κεφάλαια γιὰ τὴ φιλοσοφία τῆς θρησκείας». Λονδίνο, 1882. Ἡ Σύντ.

Ὁ συγγραφέας υπερασπίζει, λέει, τὸν Χέγγελ ἐνάντια στὸν Κάντ. (Γενικά ἀξιέπαινο.)

Stirling. „Secret of Hegel“*. Κριτική ἐπίσης ἐκεῖ, τ. 53 (1868), σελ. 268. Ὁ συγγραφέας εἶναι, λέει, πάρα πολὺ θερμὸς θιασώτης τοῦ Χέγγελ καὶ τὸν ἐρμηνεύει γιὰ τοὺς ἄγγλους.

Bertrando Spaventa: „Da Socrate a Hegel“. Bari, 1905. (432 pp. 4,50 Lire)**. Κριτική *ibid.*, τ. 129 (1906) — αὐτὸ εἶναι *συλλογὴ ἀρθρῶν* ἀνάμεσα στ' ἄλλα γιὰ τὸν Χέγγελ, πού ὁ Σπαβέντα εἶναι πιστὸς ὁπαδὸς του.

Stirling. „The Secret of Hegel“.

Ἰταλική:

Spaventa. „Da Socrate a Hegel“.

Raff. Mariano.

Γερμανική:

Michelet & Haring. „Dialektische Methode Hegels“ (1888).

Schmitt. „Das Geheimnis der Hegelschen Dialektik“ (1888)***.

Γράφηκε τὸ Δεκέμβρη τοῦ 1914

Πρωτοδημοσιεύτηκε τὸ 1930
στὴ Λενινιστικὴ Συλλογὴ, τόμ. XII

Δημοσιεύεται σύμφωνα
μέ τὸ χειρόγραφο

ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ Ζ. ΠΕΡΡΕΝ
«ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΦΥΣΙΚΗ ΧΗΜΕΙΑ.
ΑΡΧΕΣ»¹⁹⁰

Σημειῶν τὸν *J. Perrin*: „Traité de chimie physique. Les principes“ (300 σελ.). Παρίσι, 1903. Κριτικὴ τοῦ Ἄμπέλ Πέρυ στὸ „*Revue Philosophique*“, 1904, 1,

* — Στίρλιγκ. «Τὸ μυστικὸ τοῦ Χέγγελ». Ἡ Σύντ.

** — Μπερτράντο Σπαβέντα. «Ἐπὶ τὸν Σωκράτη στὸν Χέγγελ». Μπάρι, 1905. (432 σελ., 4,50 λίρες). Ἡ Σύντ.

*** — Μισελὲ καὶ Χάρινγκ. «Ἡ διαλεκτικὴ μέθοδος τοῦ Χέγγελ» (1888). Σμίτ. «Τὸ μυστικὸ τῆς χεγγελιανῆς διαλεκτικῆς» (1888). Ἡ Σύντ.

μέ τον τίτλο: «Οί φιλοσοφικές ἀρχές τῆς φυσικῆς χημείας». (Ἐο Περρέν ἐξετάζει τὴν ἔννοια τῆς δύναμης etc., τῆς αἰτί-
ας etc., τῆς ἐνέργειας etc., ἀντί νά «ἐξετάζει τὴν ἐνέργεια
σάν μυστηριώδη οὐσία» (σελ. 401)... Ἐο Ἀμπέλ Ρέυ ὀνομάζει
τόν Περρέν ἐχθρό τῶν «νεοσκεπτικιστικῶν
συστημάτων».)

Γράφηκε τό Δεκέμβρη τοῦ 1914

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1930
στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. XII

Δημοσιεύεται σύμφωνα
μέ τό χειρόγραφο

ΠΙΟΤΡ ΓΚΕΝΟΦ. «Η ΓΝΩΣΙΟΘΕΩΡΙΑ
ΚΑΙ Η ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ ΤΟΥ ΦΟ·Υ·ΕΡΜΠΑΧ»¹⁹¹

ΖΥΡΙΧΗ. 1911 (ΕΝΑΙΣΙΜΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΤΗΣ ΒΕΡΝΗΣ) (89 σελ.)

Landesbibliothek

Αὐτή, ἡ καθαρά μαθητική ἐργασία ἀποτελεῖται σχεδόν
ἀποκλειστικά ἀπό τσιτάτα ἀπό τά ἅπαντα τοῦ Φόυερμαχ
[ἔκδοση τοῦ Γιόντλ]. Μπορεῖ νά εἶναι χρήσιμη μόνο σάν κώ-
δικας ἀποσπασμάτων, κι' αὐτός ὄχι πλήρης.

τό θέμα δέν εἶναι καθόλου ἐπεξεργασμένο ἀπότόν συγγραφέα

Ἐο συγγραφέας φέρνει κυρίως ἀποσπάσματα
ἀπό τόν τόμο II κυρίως „Thesen“ und „Grundsätze“, μετά
„Wider den Dualismus“.

X, κυρίως „Über Spiritualismus und Materialismus“¹⁹².
NB VIII, „Vorlesungen über das Wesen der Religion“* (Ἐο
ἴδιος ὁ Φόυερμαχ τό 1848 ἔγραφε ὅτι αὐτή εἶναι μιά
πιό ὄριμη ἐργασία του ἀπ' ὅ,τι „Ἐο οὐσία τοῦ χριστια-
νισμοῦ“, πού βγήκε τό 1841.) [VIII, SS. 26, 29, 102-
109, 288, 329 κ.ἄ.].

VII. „Das Wesen der Religion“** (1845: Ἐο Φόυερ-
μαχ τῆ θεωρεῖσπουδαία).

* — «Διαλέξεις γιά τὴν οὐσία τῆς θρησκείας» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ.
41-64). Ἐο Σύντ.

** — «Ἐο οὐσία τῆς θρησκείας». Ἐο Σύντ.

IV. „Leibniz“* μέ τις σημειώσεις τοῦ 1847.

(N B) IV. SS. 261, 197, 190-191, 274].

VII. Προσθήκες στό „Wesen des Christentums“**.

{ ‘Ο συγγραφέας παραθέτει ἀποσπάσματα (στό πνεῦμα τοῦ Φόουερμαχ):
Ebbinghaus. „Experimentelle Psychologie“, SS. 110 und 45.
F. Jodl. „Lehrbuch der Psychologie“, S. 403.
A. Forel. „Gehirn und Seele“, X. Auflage, S. 14***. }

Lange (II. Buch, S. 104) ἐνάντια στόν Φόουερμαχ εἶναι πολύ φανερό ὅτι δέν ἔχει δίκιο (S. 83 καί 88), διαστρεβλώνοντας (καί ἀρνούμενος) τόν ὕλισμό τοῦ Φόουερμαχ¹⁹³.

‘Ο συγγραφέας δίνει στήν ἀρχή μιά ἐπισκόπηση τῆς φιλοσοφικῆς ἀνάπτυξης τοῦ Φόουερμαχ, — „Todesgedanken“**** (1830) — εἶναι ἀκόμη γεγγελιανός. „Der Schriftsteller und der Mensch“***** (1834)***** — ἀρχή τῆς ρήξης. „Kritik des Antihegel“***** (1835) — ἐνάντια στούς ἐχθρούς τῷ Χέγγελ, ἀλλά ὄχι ὑπέρ τοῦ Χέγγελ (σύγκρ. τόν Grün, Bd. I, 390 καί 398. II, 409¹⁹⁴). — „Κριτική τῆς γεγγελιανῆς φιλοσοφίας“ (1839). — „Ἡ οὐσία τοῦ χριστιανισμοῦ“ (18 4 I) — ρήξη — „Θέσεις“ καί „Ἀρχές τῆς φιλοσοφίας τοῦ μέλλοντος“ (1842 καί 1843). — „Ἡ οὐσία τῆς θρησκείας“ (1845). — „Διαλέξεις γιά τήν οὐσία τῆς θρησκείας“ (1 8 4 7).

Γράφηκε στίς 16-17 (29-30)
τοῦ Δεκέμβρη 1914

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1930
στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. XII

Δημοσιεύεται σύμφωνα
μέ τό χειρόγραφο

* — «Λάμπνιτς» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο. σελ. 65-76). Ἡ Σύντ.
 ** — «Προσθήκες στήν οὐσία τοῦ χριστιανισμοῦ». Ἡ Σύντ.
 *** — Ἐμπινχάουζ. «Πειραματική ψυχολογία», σελ. 110 καί 45. Φ. Γιόντλ. «Ἐγχειρίδιο ψυχολογίας», σελ. 403. Α. Φορέλ. «‘Ο ἐγκέφαλος καί ἡ ψυχή», X ἔκδοση, σελ. 14. Ἡ Σύντ.
 **** — «Σκέψεις γιά τό θάνατο». Ἡ Σύντ.
 ***** — «‘Ο συγγραφέας καί ὁ ἄνθρωπος». Ἡ Σύντ.
 ***** Ἐδῶ ὁ συγγραφέας ἦταν «ὄχι πανθειστής, ἀλλά πολυθειστής» (σελ. 15) πῶς πολύ ὀπαδός τοῦ Λάμπνιτς παρά γεγγελιανός» (σελ. 15).
 ***** — «Κριτική τοῦ ἀντι-Χέγγελ». Ἡ Σύντ.

ΠΑΟΥΛ ΦΟΛΚΜΑΝ. «ΟΙ ΓΝΩΣΙΟΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ
ΒΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΦΥΣΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ»

(«ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΥΠΟΘΕΣΗ», ΙΧ) 2η ΕΚΔΟΣΗ. ΛΕΙΨΙΑ, 1910

(Nat. IV 171 στή βιβλιοθήκη τῆς Βέρνης)

Ὁ συγγραφέας εἶναι ἐκλεκτικός καὶ χυδαιολόγος στή φιλοσοφία, ἰδιαίτερα, ὅταν μιλάει ἐνάντια στόν Χαϊκκελ, γιά τόν Μπόκλ etc. etc. Ἀλλά παρ' ὅλα αὐτά ἡ τάση εἶναι ὑλιστική, λογουχάρη, σελ. 35* [40]** — «Τό ζήτημα ἂν ἐμεῖς ὀρίζουμε τίς ἔννοιες στή φύση εἶτε ἡ φύση σέ μᾶς» — εἶναι, λέει, συνένωση καί τῶν δύο αὐτῶν ἀπόψεων. Ὁ Μάχ ἔχει, λέει, δίκιο (σελ. 38 [43]), ἀλλά ἐγώ ἀντιπαραθέτω σ' αὐτή (τήν ἄποψη τοῦ Μάχ) τήν „ἀντικειμενική“:

«Ἔτσι ἐγώ θεωρῶ ὅτι ἡ λογική σέ μᾶς ἔχει τήν ἀφετηρία της στή νομοτελειακή ροή τῶν πραγμάτων ἔξω ἀπό μᾶς, ὅτι ἡ ἔξωτερική ἀναγκαιότητα τῶν προτσές τῆς φύσης εἶναι ἡ πρώτη καί ἡ πιό πραγματική δασκάλα μας» (σελ. 39 [43]).

Ἐξεγείρεται ἐνάντια στή φαινομενολογία καί στό σύγχρονο μονισμό, ἀλλά δέν καταλαβαίνει καθόλου τήν οὐσία τῆς ὑλιστικῆς καί τῆς ἰδεαλιστικῆς φιλοσοφίας. Περιορίζει, κυρίως, τό ζήτημα στίς „μεθόδους“ τῆς φυσιογνωσίας μ' ἕνα γενικό θετικιστικό πνεῦμα. Καί μάλιστα δέν εἶναι σέ θέση νά τοποθετήσῃ τό ζήτημα τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας τῆς φύσης ἔξω ἀπό τή συνείδηση (καί τά αἰσθήματα) τῆς ἀνθρωπότητας.

ΜΑΞ ΦΕΡΒΟΡΝ. «Η ΥΠΟΘΕΣΗ ΤΗΣ ΒΙΟΓΕΝΕΣΗΣ»

ΙΕΝΑ, 1903

(Med. 5218)

Ὁ συγγραφέας ἀναπτύσσει ἕνα εἰδικό θέμα γιά τή „ζωντανή οὐσία“ καί γιά χημική ἀνταλλαγή τῆς ὕλης μέσα σ' αὐτή. Εἰδικό θέμα.

σύγκρ. σελ. 9,
τόν ὀρισμό
„Enzyme“¹⁹⁵

Ἐπάρχει πίνακας βιβλιογραφίας γιά τό δοσμένο ζήτημα.

* P. Volkmann. «Erkenntnistheoretische Grundzüge der Naturwissenschaften». Leipzig - Berlin, 1910. Ἡ Σύντ.

** Π. Φόλκμαν. «Ἡ γνωσιθεωρία τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν». Πετροῦπολη, 1911. Ἡ Σύντ.

Σελ. 112 — ή „έργατική υπόθεση“ σ' αυτό είναι δῆθεν ή ούσία. Λογουχάρη, ό ύλισμός του 19ου αιώνα πρόσφερε, λέει, μεγάλο όφελος στις φυσικές έπιστήμες — αλλά τώρα «ούτε ένας φιλόσοφος-φυσιοδίφης δέν θεωρεί πιά κατάλληλη τήν ύλιστική αντίληψη» (112). Δέν υπάρχουν αιώνιες αλήθειες. 'Η σημασία τών ιδεών, ή Fruchtbarkeit* τους, ό ρόλος τους σάν „ένζυμου“ — «τό όποιο δημιουργεί καί δρᾶ» (113).

[Έδῶ είναι χαρακτηριστική ή άπλοϊκή αντίληψη ότι ό „ύλισμός“ αποτελεί έμπόδιο! Δέν υπάρχει καθόλου αντίληψη για τό διαλεκτικό ύλισμό, υπάρχει μιá πλήρης άνικανότητα νά ξεχωρίζει τόν ύλισμό σάν *φ ι λ ο σ ο φ ί α* — από τίς ξεχωρες, τίς χοντροκομμένες άπόψεις τών *μικροαστῶν* τῆς δοσμένης έποχῆς πού θέλουν νά λέγονται ύλιστές.]

Σκοπός του συγγραφέα είναι «ή μηχανική ανάλυση τών φαινομένων τῆς ζωῆς» (σελ. 1, Πρόλογος) — παραπομπή στο τελευταίο κεφάλαιο τῆς „Allgemeine Physiologie“**.

Άντί τό «ζωντανό λεύκωμα» (σελ. 25) — υπάρχει, λέει, μιá άσαφῆς έννοια, αντί τό «ζωντανό λευκωματόυχο μόριο» («μιá πού τό μόριο δέν μπορεί νά είναι ζωντανό») ό συγγραφέας προτείνει νά μιλάμε για «βιογενετικό μόριο» (25).

Μετατροπή του χημικού σε ζωϊκό — νά πού είναι ή ούσία, όπως φαίνεται. Για νά κινούμαστε πιο έλεύθερα μέσα σ' αυτή τῆ νέα, τῆ σκοτεινή άκόμη, υποθετική ούσία, κάτω ό „ύλισμός“, κάτω οι „δεσμευτικές“ παλιές ιδέες („τό μόριο“), θά τῆς δόσουμε νέα όνομασία (βιογόνο), για νά αναζητοῦμε έλεύθερα νέες γνώσεις! *N.B.* Σχετικά μέ τό ζήτημα για τίς πηγές καί τά ζωντανά κίνητρα του σύγχρονου „ιδεαλισμού“ στη φυσική καί γενικά στη φυσιογνωσία.

* — γονιμότητα. 'Η Σύντ.

** — «Γενικής φυσιολογίας». 'Η Σύντ.

Φ. ΝΤΑΝΝΕΜΑΝ. «ΠΩΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΥΝΤΑΝ
Η ΕΙΚΟΝΑ ΜΑΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ»¹⁹⁶

(Ο ΚΟΣΜΟΣ). ΣΤΟΥΤΓΑΡΔΗ, 1912

(Nat. XII. 456)

Ὁ συγγραφέας δίνει σ'αὐτή τήν μπροσούρα ἕνα εἶδος ἀνακεφαλαίωσης τοῦ *4τομου ἔργου του*: „*Naturwissenschaften in ihrer Entwicklung und in ihrem Zusammenhang*...“*

Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ πολιτισμοῦ πιάνει γύρω στά 5 000 χρόνια ἀπό τήν ἀρχαία Αἴγυπτο ὡς τίς μέρες μας. Κατά τόν Ὅμηρο ἡ γῆ εἶναι μόνο ἡ Μεσόγειος Θάλασσα καί οἱ χῶρες πού τήν περιστοιχίζουν (σελ. 8)**.

Στήν Αἴγυπτο οἱ καθαρές νύχτες διευκόλυναν τήν ἀπασχόληση μέ τήν ἀστρονομία. Παρατηροῦσαν τά ἀστέρια καί τήν κίνησή τους, τό φεγγάρι etc.

((Πολύ ἐκ λ α -
ἰ κ ε υ τ ι κ ὴ τ η -
τ α...)) Ὁ συγ-
γραφέας, κάνον-
τας μέ ἀνέμελο
ὑφος τόν σπου-
δαῖο, χαράζει
χρονογραφικά
τά φιλοσοφικά
ζητήματα, χυδαῖα.

Στήν ἀρχή λογάριζαν τό μήνα σέ 30 ἡ-
μέρες, τό χρόνο σέ 360 (σελ. 31 [19]***).
Οἱ ἀρχαῖοι αἰγύπτιοι ἤδη σέ 365 μέρες (σελ.
32 [19]). Ὁ Ἐρατοσθένης (276 π.Χ.) καθό-
ριζε τήν περιφέρεια τῆς γῆς σέ 250 000
„στάδια“ = 45 000 χιλιόμετρα (ἀντί 40 000).

Ὁ Ἀρίσταρχος μάντευε ὅτι ἡ γῆ στρέ-
φεται γύρω ἀπό τόν ἥλιο, σελ. 37 [23] (1800
χρόνια πρὶν τόν Κοπέρνικο, 1473-1543).
(Τόν 3ο αἰ. π. Χ.) θεωροῦσε ὅτι τό φεγγάρι
εἶναι 30 (ἀντί 48) φορές μικρότερο ἀπό τή
γῆ καί ὁ ἥλιος 300 (ἀντί 1 300 000) φορές
μεγαλύτερος ἀπό τή γῆ...

Τό βιβλιαράκι
δέν προκαλεῖ
οὔτε κρύο οὔτε
ζέστη: γιά ἕνα
φιλοσοφικό
βιβλίο αὐτό
δείχνει ἀδιαφο-
ρία, παπαρδε-
λισμό, ρησό-
τητα, χυδαιότητα.
Γιά ἕνα ἐκλαϊκευ-
τικό βιβλιαράκι
ἐγείρονται
ἄξιώσεις.

* — «Οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες στήν ἀνάπτυξη καί τήν ἀλλο-
λοῦχία τους»... Ἡ Σύντ.

** F. Dannemann. «Wie unser Weltbild entstand». Stuttgart, 1912. Ἡ Σύντ.

*** Φ. Ντάννεμαν. «Πῶς δημιουργοῦνταν ἡ εἰκόνα μας γιά τόν κόσμο»
Πετρούπολη, 1920. Ἡ Σύντ.

Τό σύστημα του Πτολεμαίου (2ος αι. μ.Χ.).
 ↑
 15ος αι.: αναζωογόνηση της αστρονομίας — σχέση με την θαλασσοπλοΐα.
 Κοπέρνικος (1473-1543): τό ήλιοκεντρικό σύστημα. Κύκλοι (όχι έλλείψεις).
 ((Μόνο στά 1/2 του 19ου αι. οί βελτιωμένες μετρικές συσκευές απόδειξαν τήν αλλαγή της μορφής των ακινήτων άστρων.))
 Γαλιλαΐος — (1564-1642).
 Κέπλερ — (1571-1630).
 Νεύτων — (1643-1727).
 τό τηλεσκόπιο ή συμπίεση κτλ. τής γής στους ((άνακαλύ- πόλους διαμέ- φθηκαν πάνω του 1/229 από 20 εκατομ- [άντι 1/299] μύρια άστρα etc.))

Πυθαγόρας (6ος αι. π.Χ.)
 ο κόσμος διευθύνεται από τον αριθμό και τό μέτρο...
 τά 4 στοιχειά, ούσιες των αρχαίων φιλόσοφων: ή γή, τό πυρ, τό νερό, ο άέρας...

Δημόκριτος (5ος αι. π.Χ.):
 ↓
 τά άτομα...
 17ος αι.: τά χημικά στοιχειά.

Φασματική ανάλυση (1860).
 Ήλεκτρισμός etc.
 Ο νόμος διατήρησης τής δύναμης.

ΛΟΥΝΤΒΙΧ ΝΤΑΡΜΣΤΕΤΤΕΡ. «ΟΔΗΓΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΦΥΣΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΤΕΧΝΙΚΗΣ»

ΒΕΡΟΛΙΝΟ, 1908, 2η ΕΚΔΟΣΗ

(Lesesaal in der Landesbibliothek)

Καθορισμός τής ταχύτητας του φωτός:

1676: Olaf Römer (σύμφωνα με τίς έκλείψεις του Διός): 40 000 γεωγρ. μίλια (λιγότερο 300 000) χλμ. στό δευτ. (λιγότερο 298 000 χλμ.)

1 8 4 9: Fizeau (όδοντωτοί τροχοί καί κάτοπτρα):	42 219		
γεωγρ. μίλια	=	313 000	χλμ. στό δευτ.
1 8 5 4: Foucault (2 περίστροφα κάτοπτρα etc.):	40 160		
γεωγρ. μίλια	=	298 000	» — » —
1 8 7 4: Alfred Cornu (à la Fizeau)	}	300 400	» — » —
		300 330	» — » —
1 9 0 2: Perrotin (id.)		299 900	(± 80 μ.)»

ΝΑΠΟΛΕΩΝ. «ΣΚΕΨΕΙΣ»¹⁹⁷

ΠΑΡΙΣΙ, 1913. ΜΙΚΡΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ Νο 14

(Landesbibliothek)

«Τό κανόνι εξόντωσε τή φεουδαρχία. Τό μελάνι θά
εξοντώσει τό σημερινό κοινωνικό σύστημα (σελ. 43)... || NB
— — — Σέ κάθε μάχη υπάρχει κάποια στιγμή που
καί οί πιό γενναίοι στρατιῶτες, ὕστερα ἀπό τή μεγάλη
ένταση, αἰσθάνονται τήν ἐπιθυμία νά τό σκάσουν,
αὐτός ὁ πανικός γεννιέται ἀπό τήν ἔλλειψη ἐμπιστο-
σύνης στή γενναιότητά τους. Εἶναι ἀρκετό καί τό
παραμικρό περιστατικό, ἕνα ὁποιοδήποτε πρόσχημα,
γιά νά ξαναποκτήσουν τήν ἐμπιστοσύνη στίς δυνάμεις
τους: ἡ μεγάλη τέχνη βρίσκεται στό νά τά δημιουρ-
γήσεις αὐτά» (σελ. 79-80).

ΑΡΤΟΥΡ ΕΡΙΧ ΧΑΑΣ. «ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ
ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΦΥΣΙΚΗ»¹⁹⁸

ΛΕΙΨΙΑ, 1914 (32 σελ.) (ΦΕ·Ι·Τ ΚΑΙ ΣΙΑ)

Κριτική στό „*Kantstudien*“, 1914, τεύχ. 3 (τ. XIX), σελ. 391-
392, ὁ συγγραφέας καθηγητής τῆς ἱστορίας τῆς φυσικῆς (ὁ
P. Volkmanν δίνει ἐξαιρετική προσοχή σ' αὐτή τήν ἱστορία)
ὑπογραμμίζει τήν ἰδιαίτερη, λέει, σχέση τοῦ Ἡράκλειτου καί
τοῦ Thomson etc. etc.

ΤΕΟΝΤΟΡ ΛΙΠΠΣ. «ΦΥΣΙΟΓΝΩΣΙΑ
ΚΑΙ ΚΟΣΜΟΘΕΩΡΙΑ»

(ΟΜΙΛΙΑ ΠΟΥ ΕΓΙΝΕ ΣΤΟ 78 ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΤΩΝ ΓΕΡΜΑΝΩΝ
ΦΥΣΙΟΔΙΦΩΝ ΣΤΗ ΣΤΟΥΤΓΑΡΔΗ)
ΧΑΤΔΕΛΒΕΡΓΗ, 1906

(Βιβλιοθήκη Βέρνης. Nat. Varia. 160)

Ἰδεαλιστής καντιανο-φιχτεϊκῆς ἀπόχρωσης, πού ὑποστηρίζει ὅτι στό πνεῦμα τοῦ ἰδεαλισμοῦ δουλεύει καί ἡ φαινομενολογία (ἡ νεότερη — «μόνο τά φαινόμενα», σελ. 40) καί ἡ ἐνεργητική καί ὁ βιταλισμός (ib.).

Ἡ ὕλη — x.

«Ἡ ὕλικότητα» — «συμβατικός τρόπος ἐκφρασης»... (σελ. 3 5).

«Ἡ φύση εἶναι προϊόν τοῦ πνεύματος» (37) etc.

«Μ' ἕνα λόγο, ὁ ὕλισμός, πρὶν ἀπ' ὅλα, δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά μιὰ νέα ὀνομασία γιά τά καθήκοντα τῆς φυσιογνωσίας» (32).

Γράφηκε τό 1915

*Πρωτοδημοσιεύθηκε τό 1930
στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. XII*

*Δημοσιεύεται σύμφωνα
μέ τό χειρόγραφο*

ΑΠΟ ΤΑ «ΤΕΤΡΑΔΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΙΜΠΕΡΙΑΛΙΣΜΟ»
1915-1916

ΑΠΟ ΤΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ
ΤΟΥ ΚΑΝΤΟΝΙΟΥ ΤΗΣ ΖΥΡΙΧΗΣ¹⁹⁹

Gideon Spicker. „Über das Verhältnis der Naturwissenschaft zur Philosophie“* (ιδιαίτερα versus Κάντ και τήν „Ιστορία του ύλισμοῦ“ Λάνγκε). 8^ο. Berlin, 1874. IV. W. 57 K.

Hegel. „Phänomenologie“ (hrs. Bolland, 1907)**. IV. W. 165 g.

* *
*

(«Βιβλιοθήκη τοῦ Καντονίου τῆς Ζυρίχης»)
(Signatur: K. b i.)

Flugschriften des deutschen Monistenbundes. Heft 3: *A l- b r e c h t R a u*. „Fr. Paulsen über E. Haeckel“. 2-te Aufl. Brackwede. 1907 (48 SS.)***.

((Πολύ αὔστηρή κριτική τοῦ Πάουλσεν ἀπό τήν ἄποψη τοῦ Φούερμπαχ. „Μοϊκανός“ τοῦ ἀστικοῦ διαφωτισμοῦ!)) NB

Γράφηκε τό 1915

Πρωτοδημοσιεύτηκε τό 1933
στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. XXII

Δημοσιεύεται σύμφωνα
μέ τό χειρόγραφο

* — Γκιντεόν Σπίκερ. «Γιά τή σχέση τῆς φυσιογνωσίας μέ τή φιλοσοφία». Ἡ Σύντ.

** — Χέγγελ. «Φαινομενολογία» (ἔκδ. Μπόλλαντ, 1907). Ἡ Σύντ.

*** — Φυλλάδιο τῆς Γερμανικῆς ἔνωσης μονιστῶν. Τετράδιο 3: "A l- m- p r e c h t R a u. «'Ο Φρ. Πάουλσεν γιά τόν Ε. Χαϊκκελ», 2η ἔκδ., Μπράκβεντε. 1907 (48 σελίδες). Ἡ Σύντ.

Δ-Ρ ΓΙΟΧΑΝ ΠΛΕΝΓΚΕ. «ΜΑΡΞ ΚΑΙ ΧΕΓΓΕΛ»

ΤΥΜΠΙΝΓΚΕΝ, 1911²⁰⁰

ὑπερχυ-
δαιολόγος!

Ὁ Πλένγκε δέν μπορεῖ νά καταλάβει πῶς συμβιβάζεται ὁ „ὕλισμός“ μέ τήν ἐπαναστα-
τικότητα (πού τήν ὀνομάζει „ιδεαλισμό“
κτλ.) καί ἐξοργίζεται γιά τήν ἀκατανοησία
του!!!

Ἔνα καλό παράδειγμα, μέ ποιόν τρόπο οἱ ἀστοί καθηγητά-
δες ἐκχυδαίζουν τίς βάσεις τοῦ μαρξισμοῦ, τίς θεωρητικές του
βάσεις!! Ad notam * οἱ οικονομολόγοι τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ²⁰¹ καί
Σία!!

Ἡ θεωρητική
πλευρά τῆς δια-
λεκτικῆς δέν
προσέχτηκε!!

Μετά ἕναν πρόλογο μέ ἀξιώσεις, πῶς ἐ-
γώ, ἐγώ, ἐγώ „μελέτησα“ τόν Χέγγελ καί
τόν Μάρξ, ἀκολουθεῖ μιά περιγραφή τῆς
„διδασκαλίας“ τοῦ Χέγγελ, πάρα πολύ ἐπι-
φανειακή (ὁ ἰδεαλισμός δέν χωρίστηκε ἀπό
τή „θεωρία“, πού πιάνει πάρα πολύ λίγα
πράγματα. Καί παρόλα αὐτά σ' αὐτή τήν
περιγραφή ὑπάρχει κάτι τό καλό σέ σχέση
μέ τόν καντιανισμό etc.) — καί ἔπειτα γιά
τόν Μάρξ ὑπάρχει πιά μιά πολύ ἀνόητη
„κριτική“.

Ὁ Μάρξ =
„ιδεολόγος“...

Ὁ Μάρξ κατηγορεῖται γιά «καθαρή ἰδε-
ολογία», ὅταν μέ τήν ἔννοια «πραγματικός»
προλετάριος ὑπονοεῖ τόν ἐκπρόσωπο τῆς
τάξης.

!

«Ἄλλοτε ἡ ἄξεστη γλώσσα τοῦ ἀπο-
στάτη, πού ἀπαρνήθηκε ἀποφασιστικά κάθε
ιδεαλισμό... Ἄλλοτε τό ἰδανικό αἶτημα τοῦ
πολιτικοῦ ἐνθουσιώδους ὁπαδοῦ: αὐτή εἶναι
ἡ πραγματικότητα τοῦ Κάρλ Μάρξ» (81-82).

„nur“ **!!

«Πολύ παράξενο εἶναι τό γεγονός ὅτι
αὐτός ὁ ριζοσπάστης ἑβραῖος δόκτωρ σ'
ὄλη τή ζωή του ἤξερε μόνο ἕνα καθολικό
μέσο γιά ὄλες αὐτές τίς κοινωνικές μορφές
πού ἔχουν ἀνάγκη ἀπό θεραπεία: τήν κριτι-
κή καί τήν πολιτική πάλη» (56).

* — Ἄς τά παίρνουν ὑπόψη. Ἡ Σύντ.

** — «μόνο»!! Ἡ Σύντ.

... 'Ο ιστορικός ύλισμός του Μάρξ στην πραγματικότητα δέν είναι «τίποτε άλλο παρά μία παθητική χειρονομία», μία «ύψηλου βαθμού ὀρθολογική διδασκαλία», μία «πολύ βαθιά στή βάση της ιδεαλιστικής ἔρμηνείας τῆς κοινωνίας» etc. etc. ... (83).

'Ο Marx!!
„δέν κατανόησε“ τόν
Xέγγελ 9 7
κ. ἄ.

...«μοτίβα προπαγανδιστικά»... (84) (id. 86, 92 κ. ἄ.) (1 1 5 κ. ἄ.).

'Ο Marx μιμήθηκε «αὐτό τό φυσικοεπιστημονικό ἐμπειρισμό» (88), «ὁ Μάρξ πολιτογραφεῖ τήν ἐπιστήμη γιά τήν κοινωνία» (ib.).

...«'Ο δρόμος του» (τοῦ Marx), «δέν είναι δρόμος διανοητή, ἀλλά... προφήτη τῆς ἐλευθερίας»... !!! (94-95).

'Η σοσιαλιστική ἐπανάσταση = ὑποκειμενική ἐλπίδα, τό νά τήν παρουσιάζει κανεῖς σάν „ἀντικειμενικά ἐπιστημονική γνώση“ «εἶναι αὐταπάτη πού μετατράπηκε σ' ἓνα τσαρλατανισμό τοῦ ὄνειροπόλου πού βρίσκεται σέ κατάσταση ἔκστασης» (σελ. 110).

!!

...«Στόν Μάρξ... κυριαρχοῦσε ἡ φλογερή ἐπιθυμία ἑνός ριζοσπαστικοῦ ἀπόστολου τῆς ἐλευθερίας»... (111).

!!

'Ο Μάρξ «διεγείρει σάν προπαγανδιστής ὅλα τά ἔνστικτα τοῦ μίσους»... (115).

inde
ira!!*

«'Ο μαρξισμός... γίνεται ἡ ἠθική ἑνός ἀφηρημένα ἀρνητικοῦ, φανατικοῦ ἐνθουσιασμοῦ» (ὅπως ὁ μωαμεθανισμός κατά τόν Χέγγελ!)... (120).

...„Τό φανατικό ταπεραμέντο“ τοῦ Μάρξ (καί ἡ «θερμοαιμία» του) — νά πού βρίσκεται ἡ οὐσία (120).

Καί πολλές ἄλλες χυδαῖες φλυαρίες!

'Από πού εἶναι αὐτό τό ἀπόσπασμα; ὁ συγγραφέας δέν ἔδειξε.

«'Ο σοσιαλισμός χωρίς ἐπανάσταση δέν μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ. 'Ο σοσιαλισμός ἔχει ἀνάγκη ἀπ' αὐτή τήν πολιτική πράξη, ἐφόσον τοῦ χρειάζεται ἡ καταστροφή καί ἡ κατάρευση. 'Αλλά ἐκεῖ πού ἀρχίζει ἡ ὀργανωτική του δράση, ὅπου ὁ αὐτοσκοπός του ἀποκαλύπτει τήν ψυχή του, ἐκεῖ ὁ σοσιαλισμός ἀποβάλλει τό πολιτικό περικάλυμμα».

NB

NB

* — ἀπό δῶ ἡ ὀργή!! 'Η Σύντ.

— Ὁ Πλένγκε, παραθέτοντας αὐτό τό ἀπόσπασμα χωρίς νά δείχνει τήν πηγή, συνεχίζει: ««Τό πολιτικό περικάλυμμα», τό ὁποῖο παύει νά ὑφίσταται, εἶναι, φυσικά, ὅλος ὁ μαρξισμός» (129).

Πῶς ὁ Πλένγκε βρίσκει τίς „ἀντιφάσεις“: Ὁ Μάρξ ἔγραφε, λέει, στή „Rheinische Zeitung“²⁰²: ««Ἐκεῖνο τό ἴδιο τό πνεῦμα πού χτίζει τούς σιδηροδρόμους μέ τά χέρια τῆς βιομηχανίας, χτίζει καί τά φιλοσοφικά συστήματα στόν ἐγκέφαλο τοῦ φιλόσοφου» (σελ. 143).
 „Ἐξυ-
 πνος“ | Καί ὕστερα αὐτά τά μέσα παραγωγῆς χειραφετοῦνται ἀπό τό πνεῦμα πού τά δημιούργησε καί ἀπό τήν πλευρά τους καθορίζουν κυριαρχικά τό πνεῦμα».

Ἐπίδειγμα κριτικῆς τῆς Mehrwertstheorie* τοῦ Πλένγκε:

!! ||| «Μέ τή χοντροκομμένη μεγαλοποίησή της ἡ κριτική αὐτή ὑπογραμμίζει μέ τήν πῶς μεγάλη ἐμπρηστική σαφήνεια τό σκληρό γεγονός τοῦ καπιταλισμοῦ, ὅτι δηλ. ἡ τάση γιά τήν ὑπεραξία μειώνει τό μισθό ἐργασίας καί χειροτερεύει τίς συνθήκες ἐργασίας. Ἀλλά γι' αὐτό τό λόγο ἡ κριτική αὐτή ὑποφέρει ἀπό τό στοιχειῶδες σφάλμα τοῦ διπλασιασμοῦ τῶν ἐννοιῶν, πού καλύπτεται μέ τή χρησιμοποιούμενη ὀρολογία»... (157).

...«Λόγω τῆς διαφωτιστικῆς ἀνάγκης ἡ ἐμπρηστική θεωρία τῆς ὑπεραξίας τοποθετεῖται στήν πῶς περίβλεπτη θέση μέσα σέ ὅλο τό σύστημα»... (164).

Μαργα-
 ριτάρι!! ||| «Ὁ Μάρξ εἶναι ὁ ἐπαναστάτης ἑβραῖος τῆς 19ης ἑκατονταετίας, ὁ ὁποῖος μεταποίησε τήν ἐνδυμασία πού δανείστηκε ἀπό τή μεγάλη μας φιλοσοφία γιά τούς δικούς του σκοπούς» (171).

(Αὐτός ὁ Πλένγκε εἶναι ὑπερχυδαιολόγος, 0 — εἶναι ἡ) ἐπιστημονική ἀξία τοῦ βιβλίου του.

Γράφηκε ὄχι ἀργότερα ἀπό τόν Ἰούνη τοῦ 1916

Πρωτοδημοσιεύθηκε τό 1933
 στή Λενινιστική Συλλογή, τόμ. XXII

Δημοσιεύεται σύμφωνα
 μέ τό χειρόγραφο

* — τῆς θεωρίας τῆς ὑπεραξίας. Ἡ Σύντ.

III
ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
ΣΕ ΒΙΒΛΙΑ

ΙΩΣΗΦ ΝΤΙΤΣΓΚΕΝ.
 «ΜΙΚΡΕΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ»²⁰³
 ΣΤΟΥΤΓΑΡΔΗ, 1903
 Ο ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ
 («VOLKSSTAAT» 1873)

[2-8]. ‘Ο σύγχρονος σοσιαλισμός είναι επιστημονικός. Όπως η φυσιο-
 γνωσία δέν έπινοεί τις θέσεις της από τό κεφάλι, αλλά τις παίρνει μέσα από
 τήν αισθησιακή παρατήρηση πάνω στην ύλική πραγματικότητα, έτσι ακρι-
 βώς και οι σοσιαλιστικές και κομμουνιστικές διδασκαλίες τών ήμερών μας
 δέν είναι σχέδια, αλλά μόνο αναγνώριση τών γεγονότων πού υπάρχουν
 πραγματικά...

‘Η κοινωνία, πού επιδιώκουμε νά δημιουργήσουμε, διαφέρει απ’ αυτήν
 πού ουσιαστικά υπάρχει μόνο ως προς τις τυπικές αλλαγές. Αυτό σημαίνει,
 ότι ο κόσμος του μέλλοντος ουσιαστικά επίσης υπάρχει ήδη ύλικά μέσα
 στό σημερινό κόσμο, όπως τό πουλάκι υπάρχει ήδη ύλικά μέσα στό αύγό.
 ‘Ο κομμουνιστικός σοσιαλισμός τών ήμερών μας δέν είναι τόσο πολιτικό
 κόμμα, άν και έχει φτάσει ήδη ως αυτό τό σημείο, όσο επιστημονική
 σχολή...

“Όπως τά χοντροειδή δπλα τών αρχαίων ήταν μιά απαραίτητη βαθμίδα
 προς τή δημιουργία τών σημερινών τελειοποιημένων δπλων διαφόρων
 συστημάτων, έτσι ακριβώς και οι μεταφυσικές θεωρίες του Λάμπνιτς, του
 Κάντ, του Φίχτε και του Χέγγελ ήταν μόνο συνθήκες ή αναπόφευκτοι
 δρόμοι για τή φυσική γνώση πού, τελικά, επιτεύχθηκε, ότι δηλ. ή ιδέα, ή
 έννοια, ή λογική ή ή νόηση δέν είναι υπόθεση, ούτε προϋπόθεση, αλλά πριν απόλα
 είναι αποτέλεσμα ύλικού φαινομένου...

‘Η ιδέα είναι για τή θρησκεία ή πρώτη αίτια, είναι αυτό πού δημιουργεί
 και βάζει σέ τάξη τήν ύλη. Φυσικά, ή φιλοσοφία σάν κόρη τής θεολογίας
 κληρονόμησε πολύ μητρικό αίμα. Μόνο πού ή ιστορική της ανάπτυξη σέ
 διάρκεια γενεών μπόρεσε νά δόσει ένα αντιθρησκευτικό επιστημονικό
 αποτέλεσμα, μιά αδιάψευστα πιστή γνώση, ότι δέν είναι ο κόσμος ιδιότητα
 του πνεύματος, αλλά αντίθετα, ότι τό πνεύμα, ή σκέψη, ή ιδέα είναι μιά από
 τις πολυάριθμες ιδιότητες αυτού του ύλικού κόσμου. ‘Ο Χέγγελ έφερε
 τήν επιστήμη άν όχι ως τήν ίδια τήν κορυφή, πάντως όμως τήν έφερε σέ ένα
 ύψος, πού δυό από τούς μαθητές του, ο Φόνερμπαχ και ο Μάρξ, σκαρφάλω-
 σαν σ’ αυτήν...

«Ο Μάρξ, ο θεμελιωτής του επιστημονικού σοσιαλισμού, πέτυχε τὰ πῶ λαμπρά ἀποτελέσματα, χρησιμοποιώντας τὸ λογικὸ νόμο τῆς φύσης — τὴν ἀναγνώριση τῆς ἀπόλυτης ἐφαρμογῆς τῆς ἐπαγωγῆς — στὶς ἐπιστῆμες, οἱ ὁποῖες ὡς τῶρα θεωρητικὰ μόνο περιφρονούνταν...

«Ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὰ συγκεκριμένα φαινόμενα, γιὰ τὰ αἰσθητά, μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς, πράγματα, — ἐκεῖ αὐτὴ ἡ μέθοδος τοῦ ὕλισμοῦ ἔχει ἤδη πρὸ πολλοῦ κερδίσει τὴ νίκη...

«Ἄν ἐμεῖς ἀποσυρόμαστε στὴ μοναξιά τοῦ κελιοῦ, γιὰ νὰ ψάξουμε μέσα στὴ βαθιά, μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς, ἐνατένιση, μέσα στὰ βάθη τοῦ ἔγκεφάλου μας, νὰ βροῦμε τὸν ἀληθινὸ δρόμο, πάνω στὸν ὁποῖο σκεφτόμαστε αὔριο νὰ βαδίσουμε, τότε μαζί μ'αὐτὸ πρέπει νὰ πάρουμε ὑπόψη μας ὅτι μιά παρόμοια ἐνταση τῆς σκέψης μπορεῖ νὰ ἔχει ἐπιτυχία μόνο ἐπειδὴ ἐμεῖς ἤδη πῶ μπροστά, ἴσως ἀκόμη καὶ ἀσυνείδητα, μέ τὴ βοήθεια τῆς μνήμης, μεταφέραμε ἀπὸ τὸν κόσμον στὸ κελλὶ τὴν ἐμπειρία μας καὶ τὶς συγκινήσεις μας.

Καὶ σ'αὐτὸ, κυρίως, βρίσκεται ὅλη ἡ παραξενιά τῆς φιλοσοφικῆς θεωρίας, ἢ τῆς παραγωγῆς: προϋποθέτει τὴ δυνατότητα τῆς γνώσης χωρὶς τὴν ὕλική βάση μέσα ἀπὸ τὰ βάθη τοῦ ἔγκεφάλου, τὴ στιγμή πού στὴν πραγματικότητα αὐτὴ ἡ φιλοσοφικὴ θεωρία εἶναι μόνο μιά ἀσυνείδητη ἐπαγωγή — μιά νόηση καὶ ἀποδείξεις πάνω σὲ ὕλική, ἀλλὰ ἀπροσδιόριστή καὶ γι'αὐτὸ ἀκριβῶς μπερδεμένη βάση.

«Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ἡ ἐπαγωγικὴ μέθοδος διακρίνεται μόνο γιὰ τὸ ὅτι συνάγει συμπεράσματα μέσω τῆς παραγωγῆς συνειδητά. Οἱ νόμοι τῆς φυσιογνωσίας εἶναι παραγωγές, πού τὶς ἐβγαλε ὁ ἀνθρώπινος ἐγκέφαλος μέσα ἀπὸ τὸ ἐμπειρικὸ ὕλικό. Τοῦ πνευματοκράτη τοῦ χρειάζεται τὸ ὕλικό, ἐνῶ τοῦ ὕλιστῆ τοῦ εἶναι ἀπαραίτητο τὸ πνεῦμα...

«Ἐμεῖς — λέει ὁ Φρίντριχ Ἐνγκελς — ἀπεικονίζουμε τὴν πραγματικότητα ἔτσι ὅπως εἶναι ἡ ἴδια. Ὁ Προυντόν προβάλλει μπροστὰ στὴ σύγχρονη κοινωνία τὸ αἶτημα νὰ μεταμορφωθεῖ ὄχι σύμφωνα μέ τοὺς νόμους τῆς οἰκονομικῆς τῆς ἀνάπτυξης, ἀλλὰ σύμφωνα μέ τὶς ἐντολές τοῦ δικαίου»²⁰⁴. Ὁ Προυντόν προβάλλει ἐδῶ σάν ἕνας τυπικὸς ἐκπρόσωπος τοῦ γενικοῦ ἀντεπιστημονικοῦ σχολαστικισμοῦ.

«Ὁ σύγχρονος σοσιαλισμὸς στέκεται ἤδη ἀπείρως πῶ ψηλά, χάρη στὴ φιλοσοφικὴ του προέλευση. Αὐτὴ ἡ θεωρητικὰ ὁμόφωνη, σταθερὴ καὶ συσπειρωμένη σχολὴ ἀντιπαρτίθεται στὴν ἀπεριόριστη ἀπομόνωση τῶν πολιτικῶν τῆς ἀντιπάλων, πού ποικίλλουν μέ ἀτέλειωτες ἀποχρώσεις ἀπὸ τοὺς ἀριστεροὺς ὡς τοὺς δεξιούς. «Ὅ,τι ἡ θρησκευτικὴ πίστη ἔχει στὸ δόγμα σάν σταθερὴ προκαθορισμένη βάση, ἡ ἐπιστῆμη τοῦ ἐπαγωγικοῦ σοσιαλισμοῦ τὸ ἔχει στὰ ὕλικὰ γεγονότα, ἐνῶ τὸ πολιτικὸ πιστεύω τοῦ φιλελευθερισμοῦ εἶναι ἐπίσης ιδιόρυθμο, ὅπως οἱ ἰδανικὲς ἔννοιες, ὅπως οἱ ιδέες τοῦ αἰώνιου «δικαίου» ἢ τῆς «ἐλευθερίας», πάνω στὶς ὁποῖες στηρίζεται ἡ δὴθεν ὁ φιλελευθερισμὸς...

«Ἀναγνωρίζοντας τὰ ὕλικὰ ἐνδιαφέροντα σάν κυρίαρχα στὸν κόσμον, ἐμεῖς μ'αὐτὸ δὲν ἀρνούμαστε τὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ αἰσθη-

ματος, του πνεύματος, της τέχνης, της επιστήμης και των άλλων ιδανικών. Η συζήτηση δεν γίνεται για την αντίθεση ανάμεσα στους ιδεαλιστές και τους υλιστές, που έχει ήδη εξαλειφθεί, αλλά για την ανώτατη ένότητά της...

Ο Χριστιανισμός προσπαθεί εδώ να φέρει αντίρρηση, διαβεβαιώνοντας ότι στίς πίο ποικιλόμορφες συνθήκες παραγωγής κήρυσσε τή δική του αναλλοίωτη αλήθεια. "Αν ο Χριστιανισμός θέλει μ' αυτό τον τρόπο να αποδείξει τήν ανεξαρτησία του πνεύματος από τήν ύλη, τής φιλοσοφίας από τήν οικονομία, τότε ξεχνάει έντελῶς τό γεγονός ότι πολύ συχνά άλλαζε τό μανδύα του...

[10-11] Φυσικά, μιά σπάνια προσωπικότητα μπορεί να ανυψωθεί πάνω από τήν ταξική της συνείδηση και να αποδόσει τά δέοντα στό κοινό συμφέρον. Ο Σιεγές και ο Μιραμπώ, αν και ανήκαν στην πρώτη τάξη, παρόλα αυτά υπεράσπιζαν τά συμφέροντα τής τρίτης τάξης. Αυτές όμως οι εξαιρέσεις επιβεβαιώνουν μόνο τόν επαγωγικό κανόνα, ότι τόσο στή φυσιογνωσία, όσο και στην πολιτική τό υλικό είναι προϋπόθεση του πνευματικού.

Θά μπορούσε, φυσικά, να φανεί αντιφατικό τό να κάνει κανείς τό χεγγελιανό σύστημα αφετηρία τής υλιστικής μεθόδου, γιατί, όπως είναι γνωστό, ή «ιδέα» κατέχει μέσα σ' αυτό τό σύστημα μιά πίο επιφανή θέση παρά σέ οποιοδήποτε άλλο θεωρητικό σύστημα. Αλλά ή χεγγελιανή ιδέα θέλει καί πρέπει να πραγματοποιηθεί, επομένως αυτή ή ιδέα είναι ένας καμουφλαρισμένος υλιστής. Καί, αντίθετα, ή πραγματικότητα παρουσιάζεται εκεί μέ τή μάσκα τής ιδέας ή τής λογικής έννοιας...

Η επαγωγική μέθοδος βγάζει από τό υλικό δεδομένο ιδεατό συμπέρασμα. Η συγγένειά της μέ τή σοσιαλιστική άποψη, που θέτει τήν ιδεατή αντίληψη σέ εξάρτηση από τή φυσική ανάγκη, τήν πολιτική κομματικότητα από τίς υλικές σχέσεις παραγωγής, είναι πραγματικά καταπληκτική. Ο επιστημονικός αυτός δρόμος αντιστοιχεί καί στίς ανάγκες των μαζών, για τίς οποίες ή συζήτηση πρίν άπόλα γίνεται για τήν υλική ύπαρξη, τή στιγμή που ή κυρίαρχη τάξη επιμένει στην παραγωγική αρχή, στην άντεπιστημονική προκατάληψη ότι ή πνευματική ανάπτυξη, διαπαιδαγώγηση καί μόρφωση πρέπει να προηγούνται τής υλικής λύσης του κοινωνικού ζητήματος.

NB

Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΤΗΣ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΕΞΙ ΚΗΡΥΓΜΑΤΑ

(«VOLKSSTAAT» 1870-1875)

[12-17] Ἀγαπητοὶ συμπολίτες! Οἱ ἀρχές τῆς σοσιαλδημοκρατίας περιέχουν μέσα τους τὸ ὑλικό γιὰ τὴ νέα θρησκεία, ἡ ὁποία, σὲ ἀντίθεση ἀπὸ τὶς προηγούμενες θρησκείες, ἐπιθυμεί νὰ γίνεи καταληπτὴ καὶ κατανοητὴ ὄχι μόνον μὲ τὸ αἶσθημα καὶ μὲ τὴν καρδιά, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ μυαλό...

Ἐν τῷ «θεός», δηλαδή τὸ Ἀγαθὸ, τὸ Ὡραῖο, τὸ Ἱερό, θὰ γίνεи ἄνθρωπος, θὰ κατέβει ἀπὸ τοὺς οὐρανοὺς εἰς τὴν γῆν, ἀλλὰ ὄχι ὅπως εἰς τὰ παλιὰ χρόνια, μὲ τὴ βοήθεια τοῦ θαύματος, ἀλλὰ μὲ ἓνα φυσικό, ἐπίγειο τρόπο...

Ὡς τώρα ἡ θρησκεία ἦταν ἔργο τοῦ προλεταριάτου. Ἀλλὰ τώρα, ἀντίθετα, τὸ ἔργο τοῦ προλεταριάτου ἀρχίζει νὰ γίνεи θρησκευτικό, δηλαδή, τέτιο, πὺ κατακτάει τοὺς πιστοὺς μὲ ὅλη τους τὴν καρδιά, μὲ ὅλη τους τὴν ψυχὴν, μὲ ὅλα τους τὰ αἰσθήματα καὶ τὶς σκέψεις...

Οἱ ἐχθροὶ μας — οἱ γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι τῆς Παλιᾶς Διαθήκης — ἔρχονται καὶ φεύγουν μαζί μὲ τὰ δόγματα τῆς πίστεως τους, αὐτοὶ εἶναι ἀνίκανοι γιὰ μιὰ πραγματικὴ ἀπελευθέρωση, εἶναι ὀριστικά καταδικασμένοι. Ἐκεῖνος, ὅμως, πὺ βασίζεται εἰς τὴν ἐπιστήμη, ὑποτάσσει τὴν κρίση του εἰς τὰ δεδομένα, εἶναι μαθητὴς τοῦ νέου Εὐαγγελίου. Ἡ ἀντίφαση ἀνάμεσα εἰς τὴν πίστη καὶ εἰς τὴν γνώση, ἀνάμεσα εἰς τὴν παλιὰ καὶ τὴν νέα Διαθήκη ὑπάρχει ὄχι μόνον ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς σοσιαλδημοκρατίας...

«Ἀκόμη καὶ ἐκεῖνος πὺ γεννήθηκε ἀλυσοδεμένος εἶναι ἐλεύθερος ἄνθρωπος». Ἔ, ὄχι! Ὁ ἄνθρωπος γεννιέται ἀλυσοδεμένος, ἀλλὰ τὴν ἐλευθερίαν του εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ τὴν κατακτήσει. Τὶς πιὸ βαριές ἀλυσίδες, τὸν πιὸ ἰσχυρὸ ζυγὸ τοῦ τὰ πέρασε ἡ φύση. Ἐναντὶ στίς ἀναποδιές τῆς ὀ ἄνθρωπος παλεύει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ὑπαρξῆς του. Ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ξαναπάρει ἀπὸ τὴ φύση τὴν ἐνδυμασίαν καὶ τὴν τροφήν.

Ἡ φύση στέκεται πίσω ἀπὸ τὶς πλάτες του μὲ τὸ μαστίγιον τῶν ἀναγκῶν καὶ ὅλο τὸ μεγαλεῖο του δημιουργεῖται καὶ γκρεμίζεται ἀπὸ τὴν εὐνοίαν καὶ τὴν δυσμένειάν της. Καὶ ἡ θρησκεία τὰ κατάφερε νὰ ἀποκτήσει τὴν ἐπιροὴν μόνον γιὰτὶ ὑποσχέθηκε τὴν ἀπελευθέρωση ἀπ' αὐτὴ τὴ δουλείαν...

Ἡ θρησκεία καλλιεργοῦνταν καὶ καθοσιωνόταν ἀπὸ τόσο παλιὰ χρόνια, πὺ ἀκόμη καὶ ἐκεῖνοι πὺ ἀπὸ καιρὸ ἔπαψαν νὰ πιστεύουν εἰς κάποιον προσωποποιημένον θεόν, εἰς κάποιον ὕψιστον φύλακα τοῦ ἀνθρώπινου γένους, παρόλα αὐτὰ δὲν θέλουν νὰ μείνουν χωρὶς θρησκείαν. Γιὰ τὸ χατήρι

αὐτῶν τῶν συντηρητικῶν θά ἀφήσουμε τὴν παλιά ὀνομασία πίσω ἀπὸ τὴν
 νέα οὐσία. Αὐτὸ δὲν εἶναι μόνο ὑποχώρηση πού κάνουμε στὴν πρόληψη γιὰ
 νὰ τὴν ὑπερνικήσουμε εὐκολότερα, ἀλλὰ εἶναι ὀνομασία πού δικαιώθηκε
 ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν οὐσία. Οἱ θρησκείες οὔτε λίγο οὔτε πολὺ διαφέρουν με-
 ταξὺ τους μὲ τὸ ὅτι ὅλες τους, παρμένες μαζί, ξεχωρίζουν ἀπὸ τὴν ἀντι-
 θρησκευτικὴ δημοκρατία. "Ὅλες τους ἔχουν μιά κοινὴ ἐπιδίωξη — νὰ ἀπαλ-
 λάξουν τὴ βασανιζόμενη ἀνθρωπότητα ἀπὸ τὶς ἐπίγειες θλίψεις της, νὰ τὴν
 ὀδηγήσουν στὴν κατανόηση τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ ὠραίου, τοῦ δίκιου, τῆς
 θεότητος. Naί, ἡ σοσιαλδημοκρατία εἶναι ἀληθινὴ θρησκεία, ἐνιαία ἐκκλη-
 σία πού δωρίζει τὴν εὐτυχία, ἐφόσον ἐπιδιώκει τὸ γενικὸ σκοπὸ ὄχι μὲ
 φανταστικὰ μέσα, ὄχι μὲ ἱκεσίες, μὲ εὐχές καὶ ἀναστεναγμούς, ἀλλὰ μὲ ἕνα
 ρεαλιστικὸ, δραστικὸ, πραγματικὸ καὶ ἀληθινὸ τρόπο, μὲ τὴν κοινωνικὴ
 ὀργάνωση τῆς φυσικῆς καὶ πνευματικῆς ἐργασίας...

Γίνεται λόγος γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ ἀνθρώπινου γένους μὲ τὴν πιὸ
 αὐθεντικὴ σημασία αὐτῆς τῆς λέξης. "Ἄν γενικά ὑπάρχει κάτι τὸ ἅγιο, τότε
 ἐδῶ μπροστά μας ἔχουμε τὰ ἅγια τῶν ἁγίων. Αὐτὸ δὲν εἶναι φετίχ, οὔτε ἡ
 Κιβωτὸς τῆς Διαθήκης, δὲν εἶναι οὔτε Ναός, οὔτε τέρας, ἀλλὰ εἶναι τὸ πραγ-
 ματικὸ, τὸ αἰσθητὸ ἀγαθὸ ὅλης τῆς πολιτισμένης ἀνθρωπότητας. Αὐτὸ
 τὸ ἀγαθὸ, εἴτε τὸ ἱερό δὲν εἶναι ἐπινοημένο, δὲν ὑπῆρξε ἀποκάλυψη, αὐτὸ
 ἀναπτύχθηκε ἀπὸ τὴ συσσωρευμένη ἐργασία τῆς ἱστορίας. "Ὅπως τὸ
 καινούργιο προϊόν, ἀστράφτοντας καὶ ἀκτινοβολώντας ἀπὸ μεγαλοπρέπεια,
 δημιουργεῖται μέσα ἀπὸ τὴ βρωμιά τοῦ ἐργαστηρίου, ἀπὸ τὸ ὕλικὸ πού
 ξεδεύτηκε καὶ ἀπὸ τὸν ἰδρώτα τοῦ ἐργάτη, ἔτσι καὶ ὁ σημερινὸς πλοῦτος,
 ἀκτινοβολώντας καὶ λάμποντας μὲ τὸ φῶς τῆς γνώσης καὶ τῆς ἐπιστήμης,
 ἀναπτύχθηκε μέσα ἀπὸ τὸ σκοτάδι τῆς βαρβαρότητας, ἀπὸ τὴ δουλεία τοῦ
 λαοῦ, ἀπὸ τὴν ἀμάθεια, τὴν πρόληψη καὶ τὴ φτώχεια, ἀπὸ τὴ σάρκα καὶ τὸ
 αἷμα τῶν ἀνθρώπων. *Μὰ αὐτὸς ἀκριβῶς ὁ πλοῦτος ἀποτελεῖ καὶ τὸ σταθερὸ
 θεμέλιο γιὰ τὴ σοσιαλδημοκρατικὴ ἐλπίδα.* Ἡ δικὴ μας ἐλπίδα γιὰ ἀπο-
 λύτρωση εἶναι θεμελιωμένη ὄχι πάνω στὸ μυστικιστικὸ ἰδανικὸ, ἀλλὰ
 πάνω σὲ σταθερὴ ὕλικὴ βάση...

"Ὅ,τι δίνει στὸ λαὸ τὸ δικαίωμα ὄχι μόνο νὰ πιστεῦει στὴν ἀπελευθέρω-
 ση ἀπὸ τὰ χιλιόχρονα μαρτύρια, ἀλλὰ καὶ νὰ τὴ βλέπει, νὰ τείνει ἐνεργῶς
 πρὸς αὐτὴν — αὐτὸ εἶναι ἡ πρωτοφανὴς ἀποδοτικὴ δύναμη, ἡ καταπληκτικὴ
 παραγωγικὴ ἰκανότητα τῆς ἐργασίας του...

[19] Εἶναι σωστὸ ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἀκόμη καὶ σήμερα εἶναι ἐξαρτημένος
 ἀπὸ τὴ φύση. Δὲν ἔχουν ξεπεραστεῖ ἀκόμη ὅλα τὰ ἐμπόδια. Ὁ πολιτισμὸς
 ἔχει ἀκόμη νὰ ἐπιτελέσει πολλὰ ἔργα, μποροῦμε μάλιστα νὰ ποῦμε ὅτι τὰ
 καθήκοντά του εἶναι ἀπεριόριστα. Ἄλλὰ ἀπὸ μιά ὀρισμένη ἀποψη εἴμαστε
 πιά κύριοι τῆς κατάστασης: γνωρίζουμε τὸ ὄπλο μὲ τὸ ὁποῖο μποροῦμε νὰ
 νικήσουμε, γνωρίζουμε τὴ μέθοδο νὰ μετατρέψουμε τὸ ἄγριο θηρίο σὲ
 ὠφέλιμο οἰκιακὸ ζῶο. Ἀπὸ τὴν προσευχὴ καὶ τὴν ἐγκαρτέρηση περάσαμε
 στὴ νόηση καὶ στὴ δημιουργία...

[21-22] Φυσικά, ἀκόμη καὶ τώρα ἀνοίγουν καινούργια ἐργαστάσια καὶ
 ὅσα ὑπάρχουν δουλεύουν ὀλοταχῶς, φυσικά, καὶ τώρα ἀκόμη κατασκευά-
 ζονται σιδηροδρομικὲς γραμμές, καλλιεργεῖται ἡ γῆ, ἀνοίγουν ἀτμοπλοϊκὲς
 γραμμές, κανάλια, καινούργιες ἀγορές κατανάλωσης. Ἡ ἀλήθεια κρύβεται
 ἀκόμη κάτω ἀπὸ τὸ προσωπεῖο τῆς ἀντίθεσής της. Ὁ λύκος φοράει

τό δέρμα του άρνιου. Άλλά εκείνος που έχει μάτια για να βλέπει, αυτός διαπιστώνει τη γενική τάση, παρά τις ξεχωριστές αντιφάσεις, αυτός βλέπει την υπερπαραγωγή, βλέπει τις διακοπές στη δουλιά της βιομηχανίας, παρόλο που καπνίζουν ακόμη οι καμινάδες. "Ό,τι δέν βαδίζει με τό ρυθμό, με τόν όποιο από τή φύση του πρέπει να βαδίζει, αυτό κουτσαίνει. Καί ποιός θά μπορούσε να άρνηθεί ότι υπάρχει πραγματική ανάγκη και ή δύναμη να διπλασιαστεί, τριπλασιαστεί, πενταπλασιαστεί ή παραγωγή; Παρόλο που έδω και κεί βελτιώνεται ή γεωργία, τελειοποιείται κάποια μηχανούλα, γενικά όμως ή ανάπτυξη σταματάει μπροστά στό πρόβλημα τής κατανά-
λωσης...

Ω, έσεις, κοντόφθαλμοι και άσπλαχνοι, έσεις που δέν μπορείτε να άπαρνηθείτε τήν ιδιοτροπία σας — τή ρυθμική, όργανική πρόοδο! Μήπως δέν βλέπετε ότι όλοι οι φιλελεύθεροι παραλογισμοί σας μετατρέπονται σε τιποτένια πράγματα, γιατί περιμένει τή σειρά του τό μεγάλο έργο τής κοινωνικής άπελευθέρωσης; Μήπως δέν μπορείτε να καταλάβετε ότι ή πάλη πρέπει να προηγηθεί από τήν ειρήνη, ή καταστροφή από τή δημιουργία, ή χαώδης συσσώρευση τών πραγμάτων από τή σχεδιασμένη όργάνωση, ή γαλήνη από τή θύελλα και ή θύελλα από τή γενική ύφεση; Ούτε ή άπελευθέρωση τών διαφόρων λαών, ούτε ή χειραφέτηση τής γυναίκας, ούτε ή αναδιοργάνωση του σχολείου και του συστήματος διαπαιδαγώγησης, ούτε ή μείωση τών φόρων και τών στρατών, ούτε μιά από τις ανάγκες τής έποχής δέν μπορεί να έκπληρωθεί νωρίτερα άπ'ό,τι θά πέσουν οι άλυσίδες που άλυσόδένουν τόν έργάτη στη φτώχια, στα βάσανα, στην άθλιότητα. Η ιστορία σταμάτησε γιατί συγκεντρώνει τις δυνάμεις της μπροστά από τή μεγάλη καταστροφή...

II

β [23-28] Έμεις βρήκαμε στό σοσιαδημοκρατικό κίνημα μιά νέα μορφή θρησκείας, έφόσον έχει με τή θρησκεία ένα κοινό σκοπό — να άπαλλάξει τό ανθρώπινο γένος από τήν άθλιότητα, από τήν όποία ήταν ύποχρεωμένο αυτό τό άνίσχυρο γένος, ν' άρχισει τήν πάλη για τήν ύπαρξή του μέσα στον κόσμο τών βασάνων...

α Η θρησκεία καλλιεργούσε τό πνεύμα. Άλλά τί νόημα θά μπορούσε ναχει μιά τέτια πνευματική καλλιέργεια, αν αυτή δέν θά χρησίμευε να καλλιεργεί τόν πραγματικό κόσμο — τήν ύλη *διά μέσου του πνεύματος!* Έγώ ξέρω πολύ καλά, άγαπητοί μου άκροατές, ότι ό χριστιανισμός άρνεϊται αυτό τό μοναδικό, πραγματικό, επίγειο νόημα τής ύπαρξής του. Έγώ ξέρω καλά ότι ό χριστιανισμός ισχυρίζεται ότι ή βασιλεία του δέν είναι άπ' αυτόν έδω τόν κόσμο και ότι καθήκον του είναι ή σωτηρία τής άθάνατης ψυχής μας. Άλλά έμεις ξέρουμε επίσης καλά ότι δέν πετυχαίνεις πάντα αυτό που θέλεις, και πραγματικά κάνεις όχι πάντα αυτό που θεωρείς

σκόπιμο. 'Εμείς καταλαβαίνουμε τή διαφορά ανάμεσα στό ένα, δηλ. ποιοί είμαστε στην πραγματικότητα και στό άλλο, δηλ. ποιοί θέλουμε νά φαινόμεσθε. Καί ιδίως ὁ δημοκράτης-ύλιστής συνήθισε νά ἐκτιμᾷ τοὺς ἀνθρώπους ὄχι ἀπό τὰ ὑπολείμματα τῶν προσωπικῶν τους σκέψεων, ἀλλά ἀπό τό τί σ' ἀλήθεια παριστάνουν αὐτοί οἱ ἄνθρωποι στην ἀντικειμενική πραγματικότητα. 'Ο σκοπός τῆς θρησκείας γίνεται πραγματικός καί κατορθωτός μόνο διά μέσου τοῦ ύλικοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ὕλης.

α

α

'Εμείς ὀνομάσαμε τήν *ἐργασία* σωτήρα καί ἀπελευθερωτή τοῦ ἀνθρώπου γένους. 'Η ἐπιστήμη καί ἡ βιοτεχνία, ἡ πνευματική καί ἡ σωματική δραστηριότητα εἶναι μόνο δύο διαφορετικές ἐνσαρκώσεις μίας καί τῆς αὐτῆς οὐσίας.

'Η ἐπιστήμη καί ἡ βιοτεχνία ὅπως ὁ θεός-πατήρ καί ὁ θεός-υἱός, εἶναι μόνο δύο μορφές *ἐνός* συνόλου. 'Εγώ θά ὀνομάζα αὐτή τήν ἀλήθεια — βασικό δόγμα τῆς δημοκρατικῆς ἐκκλησίας, ἂν γενικά μπορεῖ κανεῖς τή δημοκρατία νά τήν ὀνομάσει ἐκκλησία, καί τή λογική γνώση-δόγματα. 'Η ἐπιστήμη ἦταν κούφια θεωρία ὡς ἐκείνη τή στιγμή πού δέν εἶχε κάνει συνειδησή της τό γεγονός ὅτι γιά τή σκέψη, τή μελέτη, τήν κατανόηση εἶναι ἀπαραίτητο τό ὕλικό ἀντικείμενο, τό αἰσθητό πράγμα...

β

α

'Η ἐπιστήμη τῶν προγόνων μας τίς περισσότερες φορές εἶχε θεωρητικό χαρακτήρα, δηλαδή, αὐτοί προσπαθοῦσαν νά τή δημιουργήσουν *μόνο καί μόνο μέ τή νόηση* χωρίς τή συμβολή τῆς αἰσθησιακῆς πραγματικότητας, χωρίς τή βοήθεια τῆς συσσωρευμένης ἐμπειρίας...

αα

'Η ἀμοιβαία διείσδυση αὐτῶν τῶν δύο μορφῶν ἐργασίας στή διάρκεια αἰῶνων ὀδήγησε, τελικά, τήν ἀνθρωπότητα σ' ἐκεῖνο τό σημεῖο, πάνω στό ὁποῖο τέθηκε ἀπό τώρα καί στό ἐξῆς τό θεμέλιο τοῦ ναοῦ τῆς δημοκρατίας. Καί αὐτό βρίσκεται στην ἰσχὺ τῆς ὕλικῆς παραγωγῆς μας, στή σύγχρονη παραγωγική δύναμη τῆς βιομηχανίας. 'Αλλά, μαζί μ' αὐτό, δέν θά ὑπονοοῦμε ἀποκλειστικά μόνο τήν πνευματική δύναμη. Τά ἀποτελέσματα τῆς ἐργασίας πού συσσωρεύθηκαν μέσω τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης ὡς τά σήμερα συνίστανται ὄχι μόνο στίς πνευματικές ἢ στίς ἐπιστημονικές κατακτήσεις, ὄχι ἀποκλειστικά μόνο στην πείρα, ἀλλά πῶς πολύ στην ὑπαρξη τοῦ ὕλικου πλούτου, ἐφόσον ὁ πλοῦτος εἶναι τό ἀπαραίτητο ὄπλο τῆς σύγχρονης ἐργασίας...

α

α

'Ὡστόσο ἄς ἐπανεέλθουμε στή διδασκαλία τῆς δικῆς μας σοσιαλδημοκρατικῆς ἐκκλησίας, πού θεωρεῖ τὰ συσσωρευμένα πλούτη, τόσο τὰ ὕλικά ὅσο καί τὰ πνευματικά, δικό της ἀκρογωνιαῖο λίθο...

β

"Ὅπως ἀκριβῶς ἡ διαφορά ανάμεσα στην ἐνότητα καί τήν ποικιλομορφία στή φύση τῶν πραγμάτων εἶναι *οὐσιαστικά* ἐνωμένη σέ ἕνα ἐνιαῖο σύνολο καί ξεπερασμένη, ἔτσι ἀκριβῶς καί ἡ κοινωνική ζωὴ τοῦ μέλλοντος πρέπει νά δώσει στους ἀνθρώπους ἴση κοινωνική θέση καί σημασία, ἴσο δικαίωμα γιά τήν ἀξιοποίηση τῆς προσωπικῆς ζωῆς, χωρίς, ὡστόσο, νά τοὺς ἀφαιρεῖ τίς διαφορές ἐκεῖνες, οἱ ὁποῖες θά δεῖξουν στόν καθένα τή δική του ἰδιαίτερη κλίση καί θά ἐπιτρέψουν στόν καθένα νά γίνει εὐτυχημένος μέ τό δικό του προσωπικό τρόπο...

||

[31-32] 'Η άρχαία, ή φεουδαρχική και ή σημερινή άστική δουλεία είναι προοδευτικά βήματα πρὸς τήν οργάνωση τής εργασίας...

α "Αν θεωρήσουμε ότι ή θρησκεία έγκείται στην πίστη σέ ύπέρ — ή έξωγήνες ύλικές δυνάμεις και ύπάρξεις, στην πίστη σέ ύψιστους θεούς και πνεύματα, τότε ή δημοκρατία δέν έχει θρησκεία...

{α} Στή θέση τής θρησκείας ή δημοκρατία βάζει τόν ούμα-
{β} νισμό...

III

[33-43] Στή θρησκεία, όπως και στή δημοκρατία, βρίσκουμε τήν κοινή επιδίωξη τής άπελευθέρωσης. 'Εμείς, όμως, βλέπουμε ότι σ' αυτό τό σημείο ή δημοκρατία πηγαίνει πιά πέρα και άναζητεί τήν άπελευθέρωση όχι στό πνεύμα, αλλά μέ τή βοήθεια του ανθρώπινου πνεύματος, κυρίως στή σάρκα, στήν αντικειμενική ύλική πραγματικότητα...

αββ «Οί εύποροι και οί μορφωμένοι», πού σκοτίζονται για τήν άλήθεια και τήν έπιστήμη μόνο και μόνο γιατί αυτές συντελούν στή συσσώρευση τών θησαυρών τους και στή διατήρηση τών προνομίων, άποτελούν τούς πραγματικούς άπαισίους ύλιστές, πού δέν εκτιμούν άπολύτως τίποτε, εκτός από τίσ έγώιστικές φροντίδες για τό δικό τους στομάχι και τό χαϊδεμένο τους κορμί...

'Ωστόσο ό φιλελευθερισμός αντιμετώπιζει μέ τόση λίγη σοβαρότητα τήν πίστη, όσο και τήν άπιστία. Χάρη στην προνομιακή κοινωνική του θέση, ό φιλελευθερισμός είναι καταδικασμένος σέ μιά τέτια αντιπαθητική ψυχρότητα, σέ μιά άδιαφορία πού δέν είναι ούτε κρύα, ούτε ζεστή. 'Ο θρησκευτικός μασωνισμός τους, ή διαμαρτυρία τους άπέναντι στην πρόληψη — κάθε πίστη είναι πρόληψη — δέν μπορούν νά είναι είλικρινείς, γιατί ή θρησκευτική διαπαιδαγώγηση του λαού είναι ένα ισχυρό στήριγμα τής κοινωνικής τους κυριαρχίας...

α

α "Αν ό λαός δέν πιστεύει σέ τίποτε — τότε ποιός θά καθοσιώνει τήν ιδιοκτησία μας και θά προμηθεύει τροφή για τά κανόνια τής πατρίδας;

'Ο βιοτέχνης-μικροαστός, πού σημειώνει και αισθάνεται πώς οί βιομηχανικές καινοτομίες τόν πετάνε κάτω από τή σέλα του, τίποτε δέν ξέρει και δέν θέλει νά ξέρει για τίσ ανακαλύψεις και τίσ έφευρέσεις τής έπιστήμης. Τό ίδιο συμβαίνει και μέ τούς «ευπόρους και τούς μορφωμένους» στά ζητήματα τής θρησκείας. Αυτοί έχουν τή συνήθεια νά λένε: άν είναι δύσκολο νά άποδείξει κανείς τήν άλήθεια τής θρησκείας, τότε πιά δύσκολο είναι νά άποδείξει τό αντίθετο. 'Επειδή τό συμφέρον τους πηγαίνει κόντρα σ' αυτή τήν έπιστήμη, αυτοί δέν ξέρουν και δέν θέλουν νά ξέρουν ότι

πέρασε ήδη σχεδόν μισός αιώνας από τότε που ο Φόουερμπαχ
ἀπόδειξε καθαρά και ὀριστικά ὅτι ἡ κάθε θρησκεία εἶναι τὸ
ὑποκατάστατο τῆς ἀνθρώπινης ἀμάθειας...

αα

Ὁ σκοπὸς καὶ οἱ ἀπαιτήσεις τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης
συνίστανται στὴν ἐπιδίωξη νὰ μπουὺν ὅλοι οἱ ὑπάρχοντες ὑλι-
κοὶ παράγοντες καὶ δυνάμεις στὴν ὑπηρεσία τῶν ἀνθρώπινων
ἀναγκῶν, νὰ χρησιμοποιηθεῖ ἡ φύση, νὰ δημιουργηθεῖ στὸν
κόσμο ἓνα ἄρμονικὸ σύστημα μέ τῆ βοήθεια τοῦ πνεύμα-
τός μας...

ββ

Κι' ἐκεῖνο ἀκριβῶς τὸ φυσικὸ ἔνστικτο πού δημιούργησε
τὸν κόσμο, δημιούργησε ἱστορικὰ ἐπίσης καὶ τὸ ἀνώτατό του
προϊόν — τὸ προικισμένο μέ λογικὸ genus homo*. Ὅπως
εἰπῶθηκε ἤδη πῶς πάνω, αὐτὴ ἡ ἐξέλιξη συνίσταται στό νὰ
κάνει τίς ποικιλόμορφες ἐκδηλώσεις τῆς φύσης καὶ τοῦ κό-
σμου κατανοητὲς στό ἀνθρώπινο λογικόν...

α

Δέν εἶναι τὰ πράγματα πού τιμᾶ ἡ θρησκεία ἀξιοκατα-
φρόνητα αὐτὰ καθεαυτά, ἀλλὰ ἀξιοκαταφρόνητος εἶναι ὁ
θρησκευτικὸς τρόπος πού δέν γνωρίζει ὄρια στὴ λατρεία του...

α

Ὅσο πῶς χαμηλὴ εἶναι ἡ βαθμίδα ἀνάπτυξης τῆς ἰδέας
τῆς θεότητας, τόσο πῶς συγκεκριμένη εἶναι, καὶ ὅσο πῶς σύγ-
χρονες εἶναι οἱ μορφές τῆς θρησκείας, τόσο πῶς μερδεμένες,
τόσο πῶς διαστρεβλωμένες εἶναι οἱ θρησκευτικὲς ἰδέες.
Ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξη τῆς θρησκείας χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴ
βαθμιαία κατάρευσή της...

α

Γιὰ τοὺς μορφωμένους καὶ τοὺς προοδευτικὸς ἀνθρώ-
πους τὸ εὐλογημένο θεϊκὸ δνομα πραγματικὰ δέν εἶναι τίποτε
περισσότερο ἀπ' ὅ,τι τὸ γράμμα Α, ἡ ἀρχὴ στό ἀλφάβητο τῆς
κοσμοθεωρίας τους. Ἀφοῦ περάσει κανεὶς τὴν ἀρχή, ὁ κό-
σμος ἀνεμπόδιστα καὶ αὐτὸς καθεαυτὸς κινεῖται πρὸς τὰ
μπρὸς ὁμαλά. Τὰ πάντα στὸν κόσμο εἶναι φυσικά, μόνο ἡ ἀρ-
χή τοῦ κόσμου φαίνεται σ' αὐτοὺς τοὺς μὴ χριστιανικοὺς
χριστιανούς ἀφύσικη ἢ θεϊκὴ. Γι' αὐτὸ δέν θέλουν νὰ ἀρνη-
θοῦν τὴν πίστη στὴν ὑπαρξὴ τοῦ θεοῦ, τὴν πίστη, ἡ ὁποία,
ἐδῶ πού τὰ λέμε, ὅπως ἔχει ἀναφερθεῖ ἤδη πῶς πάνω, ἔχει
τὸν ἀγαθὸ σκοπὸ νὰ κρατᾶει ὑποχειρίδι της τοὺς «ἀμόρ-
φωτους»...

NB

α

Τὸ τελευταῖο καὶ συνεπῶς τὸ πῶς δυνατό στήριγμα γιὰ τὰ
ἀνεπηρέαστα γενικά μυαλά εἶναι ἡ σκοπιμότητα τῆς φύσης
ἢ τοῦ σύμπαντος πού δέν μπορεῖ νὰ τὴν ἀρνηθεῖ κανεὶς.
Ποῖος θὰ ἀρχίσει νὰ ἀρνεῖται τὴν ἐξαιρετικὴ τάξη τῶν φυ-
σικῶν φαινομένων, τὴν ἄρμονία τους, τὴν ὀργάνωση ἢ τὴ
συστηματικότητά τους; Γιὰ νὰ μὴν ἀναφέρουμε καὶ ἓναν
ἀναρίθμητο ἀριθμὸ παλιῶν σπανίων παραδειγμάτων σάν

β

* — ἀνθρώπινο γένος. Ἡ Σύντ.

ἐκεῖνα τὰ πράσινα, τὰ γαλανὰ καὶ τὰ παρδαλά αὐγὰ τοῦ κούκου, τὰ ὁποῖα ταιριάζουν πάντα στό χρῶμα καί στό μέγεθος μέ τὰ αὐγά ἐκείνων τῶν πτηνῶν πού τούς τὰ χάνει στή φωλιά ὁ κούκος, στό κάθε βῆμα ἐκδηλώνεται ἡ καθολική

β

λογικότητα, ἡ ὁποία καθετί πού ζεῖ καί ἀναπνέει, σέρνεται καί πετάει, ὕλη εἶναι αὐτό, ζῶο ἢ ἄνθρωπος, τό διευθύνει σάν ἕνα σκόπιμο κρίκο τοῦ συνόλου...

Υπάρχει ἕνας ἀμαθῆς τρόπος, τόν ὁποῖο, ὡστόσο, εἶναι τόσο πολύ δύσκολο νά τόν ἀπαρνηθεῖ κανεῖς — δηλαδή, τό νά μετρήσει τόν ἐξωτερικό κόσμο μέ τή διάσταση τοῦ δικοῦ του ἐσωτερικοῦ κόσμου. Ἐπί τῷ γεγονότι ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐπιδιώκει τούς δικούς του σκοπούς μέ τή βοήθεια τῆς βούλησης καί τῆς συνείδησης, ἀπ' αὐτό ὑποθέτει ὅτι καί πίσω ἀπό τήν καθολική σκοπιμότητα τῆς φύσης κρύβεται ἕνα ὄν μέ συνείδηση καί βούληση παρόμοιο μ' αὐτόν. Ἐκεῖ πού ἡ ἐλευθερία τῆς σκέψης εἶναι τόσο πολύ ἀναπτυγμένη, ὥστε εἶναι δύσκολο πιά νά μιλάει κανεῖς γιά προσωποποιημένη θεότητα, ὁ ἄνθρωπος, παρόλα αὐτά, δέν μπορεῖ νά ἀπαρνηθεῖ τό φιλοσοφικό μυστικισμό, ὁ ὁποῖος ἀφηγεῖται παραμύθια γιά τή βούληση καί τήν παράσταση τῶν ἀσυνείδητων πραγμάτων, γιά τή φιλοσοφία τοῦ ἀσυνείδητου.

α

Δέν ἐπιτρέπεται νά ἀρνεῖται κανεῖς τό γεγονός ὅτι μέσα στή νεκρή ὕλη ζεῖ ἡ ζωογόνα ἐπιδίωξη νά ὀργανωθεῖ καί ὅτι, ἐπομένως, ὁ ὄλικός κόσμος δέν εἶναι νεκρός, ἀλλά ζωντανός. Γιά τή βούληση καί τό σκοπό του μποροῦμε νά μιλάμε μόνο συγκριτικά. Ὡστόσο αὐτή ἡ καθολική λογικότητα ἀπλῶς ἐκδηλώνεται ἀμυδρά στό ἔνστικτο τῶν ζώων καί παίρνει μιὰ καθαρή, καθορισμένη ἔκφραση μόνο στή λειτουργία τοῦ ἀνθρώπινου ἐγκέφαλου, μ' ἄλλα λόγια, στή συνείδησή μας.

α

Ἄκριβῶς ὅπως εἶναι ἀδύνατο νά ὀνομάσει κανεῖς τό σούρουπο ὀλοκάθαρα μέρα, ὅσο φῶς συνάμα κι' ἄν ὑπῆρχε, ἔτσι ἀκριβῶς πολύ λίγο ἄξιες νά φέρουν αὐτές τίς ὀνομασίες εἶναι ἡ ἐξωανθρώπινη σκοπιμότητα, ἡ βούληση, ἡ παράσταση ἢ τό λογικό τῆς φύσης. "Ἄν, ἀγαπητοί συμπολίτες, ἐπέτρεψα νωρίτερα στόν ἑαυτό μου νά μιλήσει γι' αὐτό, αὐτό τό ἔκανα

α

μόνο μέ ἕνα καθορισμένο σκοπό — νά ἐξευτελίσω στό κάτω κάτω τῆς γραφῆς αὐτόν τόν τρόπο ἔκφρασης. Χωρίς ἀμφιβολία, λογικό ὑπάρχει στά φυσικά πράγματα. Πῶς ὅμως ἀλλιῶς, χωρίς τή θρησκευτική βοήθεια, μποροῦσε νά γεννηθεῖ ὁ προικισμένος μέ λογικό ἄνθρωπος; "Ὅποιος ἀναγνωρίζει τό λογικό, αὐτό τό μοχλό κάθε συστήματος καί σκοπιμότητας, σάν φυσικό προϊόν, αὐτός δέν μπορεῖ νά μήν παραδεχτεῖ τή συστηματική σκοπιμότητα τῆς φύσης. Ἄλλα παρόλα αὐτά τό πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τό μοναδικό πνεῦμα. Οὔτε ἡ λογικότητα στήν κίνηση τῶν ἄστρων, οὔτε στά αὐγά τοῦ κούκου, οὔτε ἡ λογική στήν κατασκευή τῆς κυψέλης τῶν

α

μελισσών, τῶν κεφαλιῶν τοῦ μυρμηγκιοῦ ἢ τοῦ πίθηκα, ἀλλά μόνο ἢ ἀνώτατη δύναμη, ἢ συνείδηση ἢ τὸ λογικὸ μὲ τὴ μορφή τῆς λειτουργίας τοῦ ἀνθρώπινου ἐγκεφάλου ἀξίζει νὰ φέρει αὐτὸ τὸ ὄνομα.

Τὸ δικό μας πνεῦμα εἶναι τὸ ἀνώτατο πνευματικὸ ὄν. Ὡστόσο μὴ φοβᾶστε, εὐσεβεῖς, δηλαδή προσεκτικοὶ ἀκροατές, ὅτι ἐμεῖς θὰ τὸ βάλουμε στὸ ὑψηλὸ βᾶθος τῆς θρησκευτικῆς θεότητος. Τὸ ὑψηλὸ καὶ τὸ χαμηλὸ μὲ τὴν ἔννοια τῆς πραγματικότητος σημαίνει μόνο τὸ λίγο ἢ πολὺ ὀργανωμένο. Ὅσο λιγότερο ἀνεξάρτητα εἶναι τὰ μέρη ἐνός ὁποιοῦδήποτε πράγματος, ὅσο πῶς ἐντατικά αὐτὰ λειτουργοῦν σάν ὄργανα, ἐπικοινωνώντας μὲ τὰ ἄλλα μέρη τοῦ συνόλου, τόσο πῶς ψηλά βρίσκεται αὐτὸ τὸ τελευταῖο στὴ φυσικὴ τάξη τῶν πραγμάτων. Ἡ συνείδησή μας εἶναι τὸ γενικὸ κεντρικὸ ὄργανο, τὸ καθολικὸ μέσο ἐπικοινωνίας. Ἀλλά ὅ,τι εἶναι ἡ συνείδηση, εἶναι ὄχι αὐτὴ καθ'αυτὴ, ὅπως ὁ Κύριος ἡμῶν ἀλλά, σύμφωνα μὲ τὴ δημοκρατικὴ ἔννοια, εἶναι μόνο σὲ σχέση μὲ τὰ ἄλλα πράγματα. Οἱ ἐπιστήμονες à la Φόχτ κάνουν πολὺ συζήτηση γύρω ἀπὸ τὸ ζήτημα τί εἶναι διαφορετικὸ ὡς πρὸς τὸ βαθμὸ καὶ τί εἶναι ἀπόλυτα διαφορετικὸ, καθὼς καὶ γιὰ τὸ ζήτημα, ἂν οἱ ἄνθρωποι καὶ οἱ πίθηκοι ἀποτελοῦν δύο λίγο διαφορετικὰ εἶδη, ἢ δύο ἐντελῶς διαφορετικὰ γένη...

IV

I

[44-50] Γιὰ νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια, αὐτὴ εἶναι παπαδίστικη μέθοδος, δηλ. νὰ ἀπευθύνεται κανεὶς πρὸς ἐσᾶς, ἀξιότιμοι σύντροφοί μου, ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ ἄμβωνα. Ὁ ἄμβωνας, ὁ χριστιανισμός, ἡ θρησκεία — ὅλα αὐτὰ εἶναι πράγματα καὶ ὀνομασίες πού τὰ καταχράστηκαν ἤδη τόσο πολὺ, ὥστε ἕνας φιλαλήθης ἄνθρωπος πρέπει νὰ συχαίνεται νὰ ἔρχεται μ'αὐτὰ σὲ μιὰ ὁποιαδήποτε ἐπαφή. Παρόλα αὐτὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ τὰ πλησιάσουμε ὅσο μποροῦμε πῶς κοντὰ γιὰ νὰ ξεμπλέξουμε ὀριστικά μὲ ὅλα αὐτὰ. Γιὰ νὰ πετάξουμε ἔξω ἀπὸ τὸ ναὸ τὸν παραβάτη τῆς ἡσυχίας ἀναγκαζόμαστε νὰ τὸν ἀγκαλιάσουμε. Τέτια εἶναι, μὰ τὴν ἀλήθεια, ἡ διαλεκτικὴ τῆς ζωῆς...

Κι' ἂν ἀκόμη ὁ χριστιανισμός καὶ ὁ σοσιαλισμός ἔχουν πολλὰ κοινὰ σημεῖα, ὥστόσο ἐκεῖνος πού θὰ ἔκανε τὸ Χριστὸ σοσιαλιστὴ θὰ ἀξίζε νὰ ὀνομαστῆι δικαιολογημένα ἐπικίνδυνος συσκοτιστής. Δέν εἶναι ἀρκετὸ ἀκόμη νὰ γνωρίζει κανεὶς τὰ κοινὰ γνωρίσματα τῶν πραγμάτων, πρέπει ἐπίσης νὰ γνωρίσει καὶ τίς διαφορὰς τους. Ἀντικείμενο τῆς προσοχῆς μας δέν πρέπει νὰ εἶναι τὸ ὅτι ὁ σοσιαλιστής ἔχει κάτι τὸ κοινὸ μὲ τὸ χριστιανό, ἀλλά τὸ τί ἰδιαιτέρου ὑπάρχει σ'αὐτόν, τί εἶναι ἐκεῖνο πού χωρίζει τὸ σοσιαλιστὴ ἀπὸ τὸ χριστιανό.

Τελευταῖα ὁ χριστιανισμός ὀνομάστηκε θρησκεία τῆς δουλοπρέπειας. Αὐτὸ πραγματικά εἶναι τὸ πῶς πετυχημένο διακριτικὸ του γνώρισμα. Φυσικά, δουλοπρεπὴς εἶναι κάθε θρη-

α

α

α

α

σκεία, ή χριστιανική όμως θρησκεία είναι πιά δουλοπρεπής από τίς δουλοπρεπείς θρησκείες. "Άς πάρουμε στην τύχη μιά οποιαδήποτε χριστιανική προφητεία. Μπροστά μου στέκεται ό σταυρός μέ τήν έπιγραφή: «'Ελέησον Πολυεύσπλαχνη 'Ιησού! 'Οσία Μαρία, προσευχήσου γιά μάς!» 'Εδω μπροστά μας ύπάρχει ή άπέραντη ταπεινοσύνη του χριστιανισμού σ' όλη τήν οικτρή μηδαμινότητά του. Γιατί αυτός πού μέ ένα τέτιο τρόπο έναποθέτει όλες του τίς έλπίδες στην εύσπλαχνία, αυτός πράγματι είναι ένα έλειινό πλάσμα...

α NB

'Εμείς, οί άθεοι δημοκράτες, έχουμε τό πλεονέκτημα ότι συναισθανόμαστε καθαρά τήν κατάσταση πραγμάτων...

α

Μά μήπως οί πρώτοι χριστιανοί ήθελαν νά φύγουν από τόν κόσμο; Μήπως δέν περίμεναν μάλλον ότι ό Χριστός, σάν ένας ισχυρός και νικηφόρος βασιλιάς, θά κατεβεί προς αυτούς στη γη γιά ν' άντικαταστήσει τήν κακή κατάσταση πραγμάτων πού ύπάρχει μέ μιά άλλη καλύτερη, αλλά παρόλα αυτά μέ μιά γήινη τάξη; 'Ετσι μιλάει ό σοφιστής-ήθικολόγος ό όποιος δέν έχει καμιά σχέση μέ τήν αλήθεια, αλλά θέλει μοναχά νά στολίσει τή δική του έλευθερόφρονη συμβιβαστικότητα και δειλία μέ τό ήχηρό όνομα τής θρησκείας και του χριστιανισμού...

α

'Εμείς δέν θέλουμε νά υποστηρίξουμε τή δειλία, πού θέλει νά παραστήσει τήν άποσκίρτηση από τήν πίστη σάν άποκατάσταση του αληθινού χριστιανισμού και δέν θέλει έτσι νά άρνηθει τό όνομα. Είναι ανάγκη νά έξευτελιστεί τό όνομα γιά νά καταστραφεί ή ίδια ή ύπόθεση...

α

Αυτό πού έχει αληθινό ό χριστιανισμός, λογουχάρη, τήν άπονέκρωση τής σάρκας σάν καλό αντιφάρμακο έναντίι στους έξώγαμους σεξουαλικούς πόθους, ή τήν αγάπη προς όλη τήν ανθρωπότητα, αγάπη πού στέκεται πάνω από τόν έθνικισμό, αυτό ή σοσιαλδημοκρατία δέν θέλει νά τό άρνηθει. 'Αντίθετα, ή σοσιαλδημοκρατία τό ύποστηρίζει αυτό σταθερά άκόμη και όταν ό ύπόλοιπος κόσμος εξαγριώθηκε από τό μίσος προς τούς γάλλους. 'Η σοσιαλδημοκρατία δέν θέλει μόνο, όπως κάνει ό χριστιανισμός ή γενικά ή θρησκεία, νά παρουνισιάσει τήν κοσμική αλήθεια σάν έπουράνιο αγαθό...

α

'Εμείς θέλουμε επίσης νά αγαπούμε τόν έχθρό, νά κάνουμε καλό σ' εκείνους πού μάς μισούν, αλλά μόνο τότε, όταν ό έχθρός είναι ακίνδυνος, όταν έγινε λείψανο. Και μαζί μέ τόν Χέρβεγκ θά πούμε:

α

'Εμάς δέν θά μάς σώσει μόνο ή αγάπη,
Δέν θά μάς φέρει τήν εύτυχία, —
Τό μίσος μέ τό σπαθί του άς
Κάνει κομμάτια τίς άλυσίδες τής σκλαβιάς.
Φτάνει πιά σέ μάς ή αγάπη!
'Η αγάπη δέν θά μάς λυτρώσει:
Μέ μίσος έναντίι στον έχθρό
Τό ξίφος μας πρέπει νά στραφεί.

[51-56] Ἡ ἐπιστημονικὴ ἐλευθερία, πού ὑποτάσσει ὅλα τὰ πράγματα καὶ ὅλες τὶς ιδιότητες στό καλό τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ἐντελῶς ἀντιθρησκευτικὴ ἐλευθερία. Ἡ θρησκευτικὴ ἀλήθεια βρίσκεται ἀκριβῶς στό ὅτι ἀνεβάζει ἀφύσικα ψηλά στοὺς οὐρανοὺς μιά κάποια φυσική, κοσμική ιδιότητα, τὴν ἀποσπᾶει ἀπό τὸ ζωντανό χειμαρο τῆς ζωῆς καὶ τὴν καταδικάζει σέ στασιμότητα μέσα σ' αὐτό τὸ θρησκευτικό βάλτο.

Ἔτσι, ἀξιότιμοι σύντροφοι, ὅταν ἐγὼ ὀνομάζω συχνά «ἐπιστημονική» τὴν ἀπλή ἀλήθεια, μ' αὐτό θέλω νά πῶ ὅτι ἡ ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια ὀνομάζεται ἐπίσης κοσμική ἢ ἀπλή ἀλήθεια. Σ' αὐτό τὸ σημεῖο εἶναι ἀπαραίτητη ἡ σαφήνεια, γιατί ἡ ἐπιστημονικὴ παπαδοκρατία ἐπιδιώκει μέ τόν πιό σοβαρό τρόπο νά γίνει συνεργός τῆς θρησκευτικῆς παπαδοκρατίας.

Ἐμεῖς πολὺ γρήγορα θά τὰ βγάξουμε πέρα καὶ μέ τὴν πιό χοντροκομμένη πρόληψη, ἂν ἡ τερατώδης συμβιβαστικότητα δέν προσπαθοῦσε παντοῦ νά γεμίσει μέ τὸν ἑαυτό της τὰ κενά τῆς ἐπιστήμης. Πρῶτα ἀπ' ὅλα τέτιο κενό εἶναι ἡ μὴ γνωριμία μέ τὴ γνωσιοθεωρία, ἢ μὴ κατανόηση τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος. Ὅπως τὰ τρομερά φαινόμενα τῆς φύσης κάνουν τὸν κάτοικο τῆς Λαπλάνδιας ἢ τῆς Γῆς τοῦ Πυρός προληπτικό, ἔτσι καὶ τὸ ἐσωτερικό θαῦμα τοῦ διανοητικοῦ μας προτσές δένει τοὺς καθηγητές στό κριαρίσιο κέρας τῆς πρόληψης.

Οἱ πιό μορφωμένοι ἐλευθερόφρονες, πού ἀπαρνήθηκαν ἤδη τὴ θρησκεία καὶ τὸ ὄνομα τοῦ χριστιανισμοῦ θά βουλιάζουν ἀκόμη στό βάλτο τῆς θρησκευτικῆς ἀγραμματοσύνης ὅσο δέν διακρίνουν καθαρά τὴ θρησκευτικὴ ἀλήθεια ἀπό τὴν ἀπλή, ὅσο ἡ γνωστικὴ ἱκανότητα, αὐτό τὸ ὄργανο τῆς ἀληθείας εἶναι γι' αὐτοὺς σκοτεινός τομέας. Ἀπὸ τότε πού ὅλα τὰ ἐπουράνια ὑλοποιήθηκαν ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη, γιὰ τοὺς καθηγητές δέν ἔμεινε τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ νά ἀνεβάσουν ὡς τοὺς οὐρανοὺς τὸ δικό τους ἐπάγγελμα — τὴν ἐπιστήμη. Κατὰ τὴ γνώμη τους, ἡ ἀκαδημαϊκὴ ἐπιστήμη πρέπει νά ἔχει διαφορετικὴ ιδιότητα, διαφορετικὸ χαρακτήρα, ἀπ' ὅ,τι λογουχάρη, ἔχει ἡ ἐπιστήμη τοῦ ἀγρότη, τοῦ μογιατζῆ, τοῦ σιδερά. Ἡ ἐπιστημονικὴ γεωργία διαφέρει ἀπὸ τὸ συνηθισμένο ἀγροτικό νοικοκυριό μόνο κατὰ τὸ ὅτι οἱ μέθοδοί της, ἡ γνώση της τῶν λεγόμενων νόμων τῆς φύσης εἶναι πιό εὐρύτερη καὶ πληρέστερη...

Ἐμεῖς ὡς τὰ βάθη τῆς ψυχῆς μας περιφρονοῦμε τὴν πομπώδη φράση γιὰ τὴ «μόρφωση καὶ τὴν ἐπιστήμη», τοὺς λόγους γιὰ τὰ «ιδανικά ἀγαθά» στά χεῖλη τῶν πτυχιούχων λακέδων, οἱ ὅποιοι καὶ σήμερα ἀκόμη ἀποβλακώνουν τὸ λαό μέ τὸν ἐξεζητημένο ἰδεαλισμό, ὅπως κάποτε οἱ εἰδωλολάτρες ἱερεῖς τοῦ σκότιζαν τὸ κεφάλι μέ τὰ πρῶτα μυστικά τῆς φύσης πού εἶχαν γνωρίσει...

α

αα

αα

αα

α

β

α

NB

Οί καθηγητές, περιστοιχισμένοι από τή θρησκεία, μετατρέπουν τό βασίλειο τοῦ θεοῦ σέ βασίλειο τοῦ ἐπιστημονικοῦ πνεύματος. Ὅπως ὁ διάβολος εἶναι ὁ ἀντίποδας τοῦ θεοῦ ἔτσι καί ὁ ὑλιστής εἶναι ὁ ἀντίποδας τοῦ παπαδίστικου καθηγητῆ.

α α

Ἡ ὑλιστική κοσμοθεωρία εἶναι ἐπίσης παλιά, ὅπως καί ἡ θρησκευτική ἀπιστία. Αὐτά τά δύο στόν αἰῶνα μας, ἀναπτυσσόμενα μέσα ἀπό τίς πύ πρώτογονες μορφές, πέτυχαν τή βαθμιαία ἐπιστημονική σαφήνεια. Αὐτό ὅμως δέν θέλει νά τό παραδεχτεῖ ἡ ἀκαδημαϊκή σοφολογία, γιατί τά δημοκρατικά συμπεράσματα πού περιέχονται στόν ὑλισμό ἀπειλοῦν τήν τιμητική κοινωνική της θέση. Ὁ Φόουερμαχ λέει: «Ἡ χαρακτηριστική ἰδιομορφία τοῦ καθηγητῆ φιλοσοφίας βρίσκεται στό ὅτι αὐτός δέν εἶναι φιλόσοφος, καί ἀντίθετα, τό χαρακτηριστικό γνώρισμα τοῦ φιλόσοφου εἶναι ὅτι αὐτός δέν εἶναι καθηγητής». Σήμερα ἐμεῖς φύγαμε ἀκόμη πύ πέρα. Ὅχι μόνο ἡ φιλοσοφία, ἀλλά καί ἡ ἐπιστήμη γενικά ξεπέρασε τούς ὑπηρετές της. Ἀκόμη καί κεί ὅπου ἡ πραγματική ὑλιστική ἐπιστήμη κατέλαβε τήν ἔδρα, συνεχίζει νά προσκολλᾶται σ' αὐτήν μέ τή μορφή τοῦ ἰδεαλιστικοῦ ὑπολείμματος ἡ ἀντεπιστημονική θρησκευτική ἀνοησία, παρόμοια μέ τό τσόφλι πού δέν ἀποσπᾶστηκε ἀκόμη ἀπό τό πουλάκι πού βγήκε ἀπό τό αὐγό του...

α

α

α

Ἡ σοσιαλιστική ἀνάγκη μιᾶς δίκαιης λαϊκῆς κατανομῆς τῶν προϊόντων ἀπαιτεῖ τό δημοκρατισμό, ἀπαιτεῖ τήν πολιτική κυριαρχία τοῦ λαοῦ καί δέν ἀνέχεται τήν κυριαρχία μιᾶς κλίκας, ἡ ὁποία ἀξιώνει στό ὄνομα τοῦ λογικοῦ νά παίρνει γιά τόν ἑαυτό της τή μερίδα τοῦ λέοντος.

Γιά νά βάλει κανεῖς λογικά ὅρια σ' αὐτή τή θρασυτάτη πλεονεξία, εἶναι ἀναγκαῖο νά κατανοήσῃ καθαρά τή σχέση ἀνάμεσα στό πνεῦμα καί στήν ὕλη. Ἐτσι ἡ φιλοσοφία γίνεται ἐντελῶς οἰκεία ὑπόθεση γιά τήν ἐργατική τάξη. Ὡστόσο, ἀξιότιμοι σύντροφοι, ἐγώ μ' αὐτό δέν θέλω καθόλου νά πῶ ὅτι ὁ κάθε ἐργάτης πρέπει ὅπωςδῆποτε νά γίνῃ φιλόσοφος καί νά μελετᾷ τή σχέση ἀνάμεσα στήν ἰδέα καί στήν ὕλη. Ἐπειδή ὅλοι μας τρῶμε ψωμί, δέν σημαίνει ὅτι ἀπαιτεῖται ἐπίσης καί νά μπορούμε ὅλοι μας νά τό ἀλέθουμε καί νά τό ψήνουμε. Ἀλλά, ὅπως ἡ ἐργατική τάξη ἔχει ἀνάγκη ἀπό μυλωνάδες καί φουρνάρηδες, ἔτσι τῆς χρειάζονται βαθυστόχαστοι ἐρευνητές πού θά ἀνίχνευαν τά μυστικά μονοπάτια τῶν ὑπηρετῶν τοῦ Βάαλ καί θά ξεσκεπάζαν τά τεχνάσματά τους. Τήν τεράστια σημασία τῆς πνευματικῆς ἐργασίας τήν ὑποτιμοῦν ἀκόμη συχνά οἱ ἐργάτες τῆς σωματικῆς ἐργασίας. Τό σίγουρο ἐνστικτό τους τούς ὑπαγορεύει ὅτι φυσικός τους ἐχθρός εἶναι οἱ χαρτομουτζουρωτές πού δίνουν τόν τόνο τῆς ἀστικής μας ἐποχῆς. Βλέπουν πῶς ἡ τέχνη τῆς μπαγαποντιᾶς καλύπτεται μέ τή νόμιμη ταμπέλα τῆς πνευματικῆς ἐργασίας. Ἀπό δῶ

α

X

πηγάξει ή πολύ κατανοητή επιδίωξη νά υποτιμούν τήν πνευματική και νά υπερεκτιμούν τή σωματική εργασία. Σ' αυτόν τό χοντροκομμένο ύλισμό πρέπει νά αντιδράσουμε...

α NB

'Η άπελευθέρωση τής εργατικής τάξης άπαιτεί άπ' αυτήν νά κατακτήσει άπόλυτα τήν έπιστήμη του αιώνα μας. Μόνο τό αίσθημα τής άγανάκτησης ένάντια στις άδικίες πού δοκιμάζει είναι άκόμη άνεπαρκές για τήν άπελευθέρωση, παρά τή δική μας ύπεροχή sé ποσότητα και sé φυσική δύναμη. Πρέπει νά έρθει sé βοήθεια τό όπλο του λογικού. 'Ανάμεσα στα πολύμορφα μέσα αυτού του όπλοστασίου είναι ή γνωσιοθεωρία, ή ή διδασκαλία για τήν έπιστήμη, δηλαδή ή κατανόηση τής μεθόδου τής έπιστημονικής νόησης, είναι τό γενικό όπλο ένάντια στη θρησκευτική πίστη, τό όποίο θά τήν έκτοπίσει από τά τελευταία και τά πιό άπόμερα κρησφύγετα.

NB

αα

NB

'Η πίστη στό θεό και στους θεούς, στό Μωϋσή και στους προφήτες, ή πίστη στον Πάπα, στη Βίβλο, στον αυτοκράτορα μέ τον Βίσαρκ του και τήν κυβέρνησή του, μ' ένα λόγο ή πίστη στις άυθεντίες μπορεί νά έξοντωθεί όριστικά μόνο μέ τήν έπιστήμη για τό πνεύμα...

"Έτσι, έξοντώνοντας τό δυισμό του πνεύματος και τής ύλης ή έπιστήμη αυτή άφαιρεί από τήν ύφιστάμενη, μέχρι τότε διπλή διαίρεση sé κυρίαρχους και έξαρτημένους, sé καταπιεστές και καταπιεζόμενους, και τό τελευταίο θεωρητικό στήριγμα...

NB

NB

Τό πνεύμα δέν είναι φάντασμα και ούτε θεϊκή πνοή. Οι ιδεαλιστές και οι ύλιστές συμπίπτουν στό ότι τό πνεύμα άνήκει στην κατηγορία των «έπίγειων πραγμάτων», ζεί στό κεφάλι των ανθρώπων και δέν είναι τίποτε άλλο από μιά άφηρημένη έκφραση, ένα άθροιστικό όνομα για τίς σκέψεις πού ακολουθούν ταυτόχρονα και ή μιά μετά τήν άλλη...

β

α

"Όπως ή γραμμή και ή τελεία είναι μαθηματικές έννοιες, έτσι και οι αντίθέσεις δέν είναι μιά πραγματικότητα, αλλά μόνο λογικές έννοιες, αυτό σημαίνει ότι υπάρχουν μόνο σχετικά. Μόνο σχετικά τό μεγάλο είναι μικρό και τό μικρό μεγάλο. Έτσι ακριβώς τό σώμα και τό πνεύμα είναι μόνο λογικές και όχι πραγματικές αντίθεσεις. Τό σώμα μας και τό πνεύμα μας είναι τόσο στενά συνδεμένα μεταξύ τους, πού ή σωματική εργασία είναι άπόλυτα άδιανόητη χωρίς τή συμμετοχή τής πνευματικής εργασίας, ή πιό άπλή χειρωνακτική εργασία άπαιτεί τή συμμετοχή τής νόησης. 'Από τήν άλλη μεριά ή πίστη στη μεταφυσική ή στην άσωματότητα τής πνευματικής μας εργασίας είναι άνοησία. 'Ακόμη και ή πιό άφηρημένη

β

α

α

έρευνα είναι μιά κάποια προσπάθεια όλου του σώματος. Κάθε ανθρώπινη εργασία είναι ταυτόχρονα εργασία σωματική και

πνευματική. "Όποιος έστω και λίγο καταλαβαίνει από έπιστήμη για τό πνεύμα, αυτός ξέρει ότι οι σκέψεις πηγάζουν όχι μόνο από τόν εγκέφαλο, έπομένως ύποκειμενικά από τήν ύλη,

NB α άλλά ότι αυτές πρέπει να έχουν πάντα άντικείμενό τους ή περιεχόμενο κάποιο ύλικό. 'Η έγκεφαλική ύλη είναι τό ύποκείμενο τής σκέψης, και άντικείμενό της είναι ή άπειρη ύλικότητα του κόσμου...

[58-59] "Όπως ό μηχανοτεχνίτης συντηρεί με περισσότερη φροντίδα ένα μικρό καρφι παρά μία μεγάλη ρόδα, έτσι ακριβώς και μεις απαιτούμε όπως τό προϊόν τής εργασίας μας κατανέμεται σύμφωνα με τις ανάγκες, έτσι ώστε ό δυνατός και ό αδύνατος, ό επιδέξιος και ό βραδυκίνητος, ή πνευματική και σωματική δύναμη, εφόσον είναι άνθρωπινες, ώστε όλοι αυτοί μέσα σε σχέσεις ανθρωπιάς να εργάζονται και να απολαμβάνουν τό προϊόν τής εργασίας τους.

α NB 'Ενάντια σ' αυτό τό αίτημα, αξιότιμοι σύντροφοι, έξεγείρεται ή θρησκεία. Και όχι μόνο ή γνωστή σε όλους, ή πραγματική, ή συνηθισμένη εκκλησία των παπάδων, αλλά και ή έξαγνισμένη, ή έξυψωμένη καθηγητική θρησκεία των ζαλισμένων ιδεολιστών...

α 'Ο χριστιανισμός θέλει να κυριαρχήσει πάνω στον κόσμο έξαιτίας τής θεϊκότητάς του. Μάταια επιδίωξη! 'Ασυνείδητα και παρά τή θέλησή του ό χριστιανισμός μόνος του υποτάσσεται στή φύση των πραγμάτων...

α NB 'Η άπλή, ή έπιστημονική αλήθεια δέν στηρίζεται σ' ένα πρόσωπο. Τά βάθρα της βρίσκονται έξω*, στό ύλικό της, αυτή είναι ή άντικειμενική αλήθεια...

✕ Θά τιμάμε τούς μεγάλους άνδρες που μās φωτίζουν τό δρόμο με τό φώς τής γνώσης, αλλά θά στηριζόμαστε στά λόγια τους, μόνο έως ότου στηρίζονται στήν ύλική πραγματικότητα.

V

[60-67] "Όπως γενική πρακτική ανάγκη μās είναι να πετύχουμε τήν έξουσία πάνω στα πράγματα του κόσμου, έτσι ακριβώς καθολική είναι και ή θεωρητική μας ανάγκη να τά άνασκοπούμε συστηματικά. 'Εμεις θέλουμε να ξέρουμε τήν αρχή και τό τέλος των πάντων. Στή βάση των άγριων κραυγών για τήν καθολική, τήν άνυπέμβλητη, τήν άναπόφευκτη θρησκεία ύπάρχει κάτι τό σωστό. 'Η τυφλή άρνηση αυτού του γεγονότος θά ήταν

*'Ο Β. Ι. Λένιν παραθέτοντας αυτό τό χωρίο στον «'Υλισμό και 'Εμπειριοκριτισμό» έπεξηγεί σε παρένθεση: «δηλαδή έξω από τήν προσωπικότητα» (βλ. "Απαντα, 5η έκδ., τόμ. 18ος, σελ. 261). 'Η Σύντ.

Ένας ρωσικός μηδενισμός, ο οποίος έντελώς δικαιολογημένα πετάχθηκε έξω από τη Διεθνή²⁰⁵...

‘Ο άνθρωπος έχει ανάγκη από λογική συνέπεια στο κεφάλι του, για να έχει τη δυνατότητα να εφαρμόσει τη λογική συνέπεια στη ζωή. ‘Εμείς οι δημοκράτες και υπερασπιστές της Παρισινής Κομμούνας, έχουμε επίσης αυτή την ανάγκη. Οί δούλοπρεπείς μεσίτες και φαπλατάδες θά μπορούσαν μ’αυτή τη δικαιολογία να μᾶς καταλογίσουν τη θρησκεία. ‘Εμείς ἀπορίπτουμε ἀποφασιστικά αυτή τη λέξη. “Οχι γιατί δέν ἀναγνωρίζουμε ὅτι ἀνάμεσα στή θρησκευτική καί τή σοσιαλδημοκρατική σοφία ὑπάρχει κάτι τό κοινό ἢ τό συγγενικό, ἀλλά γιατί θέλουμε νά ὑπογραμμίσουμε τή διαφορά, γιατί ὄχι μόνο ἐσωτερικά, ἀλλά καί ἀπό ἐξωτερική πλευρά, στίς πράξεις καί στήν ὀνομασία, δέν θέλουμε νά ἔχουμε τίποτε τό κοινό μέ τήν παπαδίστικη δουλιά...

‘Η πρωτόγονη θρησκεία τῶν κανίβαλων μετατράπηκε σέ χριστιανική μορφωμένη θρησκεία. ‘Η φιλοσοφία ἀνέπτυξε τόν πολιτισμό καί ὕστερα ἀπό πολλά ἀσταθῆ καί παροδικά συστήματα πέτυχε, τελικά, τό ἀναμφισβήτητο σύστημα τῆς ἐπιστήμης, τό σύστημα τοῦ δημοκρατικοῦ ὕλισμοῦ...

‘Εμείς ὀνομάζουμε τόν ἑαυτό μας ὕλιστές. “Ὅπως ἡ θρησκεία εἶναι μιᾶ γενική ἔνομασία γιά τά διάφορα θρησκευόμενα, ἔτσι καί ὁ ὕλισμός εἶναι ἔννοια ἐλαστική...

Οί φιλοσοφικοί ὕλιστές χαρακτηρίζονται μέ τό ὅτι θέτουν σάν ἀφετηρία, ἐπικεφαλῆς τόν ὕλικό κόσμο, ἐνῶ τήν ἰδέα ἢ τό πνεῦμα τό θεωροῦν σάν ἀποτέλεσμα, τή στιγμή πού οἱ ἐχθροί μέ τόν τρόπο τῆς θρησκείας ἐξάγουν τά πράγματα ἀπό τή λέξη («καί εἶπεν ὁ θεός, καί ἐγένετο»), ἐξάγουν τόν ὕλικό κόσμο ἀπό τήν ἰδέα. Καί οἱ ὕλιστές ὡς τώρα δέν εἶχαν ἐπαρκῆ σοβαρή ἐπιστημονική θεμελίωση. Τώρα ἔμεις οἱ σοσιαλδημοκράτες ὀνομάζουμε τόν ἑαυτό μας ὕλιστές, — ὀνομασία μέ τήν ὅποια οἱ ἐχθροί θά ἤθελαν νά μᾶς μειώσουν, ξέροντας ὅτι αὐτό τό κηλιδωμένο ὄνομα εἶναι ξανά σέ ἐκτίμηση. ‘Εμείς μέ τό ἴδιο ἀκριβῶς δικαίωμα θά μπορούσαμε νά ὀνομαστοῦμε ἰδεαλιστές, μιᾶ καί τό σύστημά μας στηρίζεται στά γενικά ἀποτελέσματα τῆς φιλοσοφίας, στήν ἐπιστημονική ἔρευνα τῆς ἰδέας, στήν ἀκριβῆ γνώση τῆς φύσης τοῦ λογικοῦ. Πόσο λίγο ἱκανοί εἶναι οἱ ἐχθροί νά μᾶς καταλάβουν, φαίνεται ἀπό τίς ἀντιφατικές ὀνομασίες πού μᾶς δίνουν. “Ἄλλοτε εἴμαστε χοντροκομμένοι ὕλιστές πού ἐπιδιώκουμε μόνο τά ὕλικά ἀγαθά, ἄλλοτε, ὅταν γίνεται λόγος γιά τό κομμουνιστικό μέλλον, εἴμαστε ἀδιόρθωτοι ἰδεαλιστές. Στήν οὐσία εἴμαστε καί τά δύο μαζί. ‘Η αἰσθητή, ἡ ἀληθινή πραγματικότητα εἶναι τό ἰδανικό μας. Τό ἰδανικό τῆς σοσιαλδημοκρατίας εἶναι ὕλικό...

NB

α

α

ββ

ββ

α NB α "Έτσι λοιπόν, εμείς αρχίζουμε να στοχαζόμαστε για κάποιο πράγμα, αλλά ποτέ δεν στοχαζόμαστε για την ίδια την αρχή. Ξέρουμε μία για πάντα ότι η νόηση πρέπει να ξεκινάει από τη δοσμένη αρχή, από το γήινο φαινόμενο, και ότι επομένως το ζήτημα για την αρχή της αρχής είναι παράλογο ζήτημα, που αντιφάσκει στο γενικό νόμο της νόησης. Αυτός που μιλάει για την αρχή του κόσμου προϋποθέτει την αρχή του κόσμου στο χρόνο. Έδω μπορεί κανείς να ρωτήσει: και τι υπήρχε πριν την αρχή του κόσμου; «Υπήρχε μηδέν» — να δυό λέξεις από τις οποίες ή μία αποκλείει την άλλη...

β NB "Όλη η μεταφυσική, την οποία ο Κάντ παριστάνει σαν ζήτημα για το θεό, την ελευθερία και την αθανασία, στο δικό μας σύστημα παραμερίζεται οριστικά χάρη στη γνώση ότι η διάνοια και το λογικό είναι απολύτως επαγωγικές ικανότητες. Αυτό σημαίνει ότι ο κόσμος γίνεται έντελως κατανοητός, αν εμείς τοποθετήσουμε και διαιρέσουμε τα πράγματα που μελετήσαμε σύμφωνα με τις γενικές τους ιδιότητες, σε τάξεις, είδη, έννοιες, γένη. Αυτό είναι μία τόσο τετριμμένη αλήθεια, για την οποία δεν θα άξιζε ακόμη και να μιλήσουμε, αν η πίστη στα θαύματα ή η πρόληψη δεν θα φλυαρούσε ακόμη για την παραγωγή...

NB α NB "Οι αστέρες της φιλοσοφίας ο ένας μετά τον άλλο προώθησαν τόσο πολύ την υπόθεση, ώστε εμείς οι σοσιαλδημοκράτες που στεκόμαστε στους ώμους τους καταλαβαίνουμε πολύ καθαρά τη μηχανική φύση κάθε γνώσης θρησκευτικής, θεωρητικής και μαθηματικής. Η αντίληψη ότι δήθεν ένα παρόμοιο επιστημονικό αποτέλεσμα έχει κομματικό χρώμα, αν και φαίνεται αντιφατική, ωστόσο είναι εύκολα κατανοητή, μία και η σοσιαλδημοκρατία είναι κόμμα που υποστηρίζει όχι τα στενά κομματικά, αλλά τα γενικά συμφέροντα...

NB α "Ο φιλοσοφικός μυστικισμός είναι ένα άχωνευτο υπόλειμμα της θρησκευτικής πίστης. Για να τελειώσουμε ριζικά και με τα δυό αυτά πράγματα είναι ανάγκη να πειστούμε ότι τα γεγονότα στηρίζονται όχι σε λογικές βάσεις, αλλά αντίθετα, ή τελευταία βάση κάθε λογικής είναι το γεγονός, το έργο, το Είναι.

NB "Είμαι υποχρεωμένος να ζητήσω συγγνώμη από τους συντρόφους, γιατί τους κουράζω με τέτοιες λεπτομέρειες. Ξέρω ότι μόνο λίγοι θα επιθυμούσαν να βαθύνουν σ' αυτές τις λεπτομερειακές εξηγήσεις, αλλά και οι λίγοι είναι ήδη για αυτό άρκετοί. "Όπως είναι περιττό να υπολογίζει ο καθένας την κίνηση των πλανητών, έτσι είναι αναγκαίο μερικοί από μās να προτείνουν στους ύψηλους εκπροσώπους της επίσημης καθηγεσίας εκείνο το ύλικό, στο οποίο οι εκπρόσωποι θα μπορούσαν να σπάσουν τα κεφάλια τους...

“Όταν ο λαός συγκεντρώνεται και εκφράζει τα αισθήματα και τις σκέψεις του, ρίχνουν πάνω του τούς χωροφύλακες. Είναι λοιπόν αυτό σύστημα, λογική ή συνέπεια; Ναι, παρόλα αυτά! Αυτό είναι ένα σύστημα παλιανθρωπιάς. “Όλα όσα αυτοί [οι ιδεολόγοι της «υπάρχουσας τάξης πραγμάτων». *Η Σύντ.*] κάνουν και λένε, ανάγονται στη λογική ιδέα: εμείς είμαστε ή αφρόκρεμα της κοινωνίας και θέλουμε να παραμείνουμε αιώνια τέτιοι...”

VI

[67-70] “Ο χρόνος έφερνε όλο και νέα φαινόμενα, νέα εμπειρία, νέα πράγματα τα όποια δέν είχαν προβλεφτεί. “Όλα αυτά δέν αντιστοιχοῦσαν στο ὑπάρχον σύστημα και γι’ αυτό έπρεπε κάθε φορά να δημιουργείται νέο, έως ότου, τελικά, εμείς οι σοσιαλδημοκράτες γίναμε τόσο έξυπνοι για να έχουμε ένα αρκετά εύρο σύστημα για όλα τα σημερινά και τα μελλοντικά φαινόμενα...”

||| NB α

“Όλη ή έπιστήμη δέν μπορεί να συγκεντρωθεί σε μία ξεχωριστή προσωπικότητα, κι’ ακόμη περισσότερο σε μία οποιαδήποτε χωριστή έννοια. “Ωστόσο όμως εγώ ὑποστηρίζω ότι κατέχουμε μία παρόμοια συγκέντρωση. Μήπως στην έννοια της ὕλης δέν μπαίνει όλη ή ὕλικότητα του κόσμου;”

α α

“Έτσι, κάθε γνώση έχει μία γενική καθολική μορφή, δηλαδή την επαγωγική μέθοδο...”

|| α

“Η επαγωγή είναι γνωστό πράγμα στη φυσιογνωσία, αλλά τό γεγονός ότι σ’ αυτήν εμπεριέχεται ή συστηματική παγκόσμια σοφία, πού καλείται να διώξει κάθε επιπολαιότητα — θρησκευτική, φιλοσοφική, πολιτική — αυτό ήδη είναι επίτευξη της σοσιαλδημοκρατίας.”

|| α

“Ο Δαρβίνος διδάσκει ότι ο άνθρωπος προήλθε από τό ζώο. Και αυτός ξεχωρίζει επίσης τό ζώο από τόν άνθρωπο, αλλά μόνο σάν δυό προϊόντα μιās και της αυτής ὕλης, δυό είδη του αυτού γένους, δυό αποτελέσματα αυτού του ίδιου συστήματος. “Ένας παρόμοιος συστηματικός χωρισμός σε μία συνεπή εφαρμογή του είναι επίσης άγνωστος στους έχθρους μας, όπως και ή λογική ένότητα. Και πώς να μὴν επαινέσει κανείς εδώ την παλιά θρησκευτική ευλάβεια! “Εκεῖ ὑπῆρχε τουλάχιστο σύστημα. “Ο έπίγειος και ο μεταθανάτιος κόσμος, οί κύριοι και οί δούλοι, ή πίστη και ή γνώση, τα πάντα βρίσκονται κάτω από την ένιαία διεύθυνση εκείνου που λέει: «‘Εγώ εἰμί Κύριος ο θεός σου»...”

||| NB α

“Ο διάβολος ήταν τότε μόνο ένα όργανο, ή επίγεια ὑπαρξη είναι μόνο μία παροδική δοκιμασία απέναντι στην αιώνια ζωή. Τό ένα ὑποτασσόταν στο άλλο, ήταν τό κέντρο βάρους, ήταν τό σύστημα. Τουλάχιστον σε σύγκριση με τή σύγχρονη συμβιβαστικότητα και τό μασωνισμό τότε σ’όλο αυτό παρατηροῦνταν μία όρισμένη άκραιότητα...”

- α || Ἡ ἀντιδραστική κακία μυρίστηκε τῆς ἐπαναστατικές συνέπειες τοῦ ἐπαγωγικοῦ συστήματος. Ἦδη ὁ δάσκαλος Χέγγελ σκέπασε μέ στάχτη τή φωτιά πού ἄναψε ὁ ἴδιος.
- β NB || Κατά τό θρησκευτικό σύστημα Κύριος ὁ θεός εἶναι ἡ «πρώτη αἰτία». Οἱ ἰδεαλιστικοί μασῶνοι σκέπτονται νά ἀποδείξουν τά πάντα μέ τό λογικό. Οἱ φανατικοί ὑλιστές γυρῶνουν τήν αἰτία ὄλου τοῦ ὑπάρχοντος στά κρυφά ἄτομα, τή στιγμή πού οἱ σοσιαλδημοκράτες ἀποδείχνουν τά πάντα ἐπαγωγικά. Ἐμεῖς βαδίζουμε μέ συνέπεια τόν ἐπαγωγικό δρόμο, δηλαδή ξέρομε ὅτι παραγωγικά, ἀπό τό λογικό εἶναι ἀδύνατο νά ἐξάγει κανεῖς καμιά γνώση. Μόνο μέ τή βοήθεια τοῦ λογικοῦ, μέσα ἀπό τήν ἐμπειρία μποροῦμε νά πάρουμε τῆς γνώσεις...
- β α || [72-75] Ἡ σοσιαλδημοκρατία στή θέση τῆς θρησκείας βάζει τή συστηματική παγκόσμια σοφία.
- || Αὐτή ἡ σοφία βρίσκει τή θεμελίωσή της, τήν «πρώτη ἀρχή» της στίς πραγματικές συνθήκες. Ἡ σοφία τῶν ἄλλων προοδευτικῶν ἀνθρώπων κάνει τό ἴδιο ἀκριβῶς στή φυσιογνωσία, στό οἰκογενειακό καί στό ὑπηρεσιακό περιβάλλον, ἡ σοφία εἶναι ἐπίσης ὀρθολογιστική. Μόνο ὅταν γίνεται λόγος γιά τίς κρατικές ὑποθέσεις, ἡ σοφία προσπαθεῖ νά ἀποδείξει, ἂν ὄχι πιά μέ τό θεϊκό λόγο, ὅμως παρόλα αὐτά μέ τίς ἀποκαλύψεις τοῦ λογικοῦ...
- β α || Ἡ χρησιμοποίηση μιᾶς καί τῆς αὐτῆς λέξης ὑπνωτίζει τή διάνοια, ὅπως τό «Πάτερ ἡμῶν». Γι' αὐτό γιά ποικιλία ἐγῶ θέλω νά ὀνομάσω τό σύστημά μας «σύστημα ἐμπειρικής ἀλήθειας». Οἱ φαπλατάδες τῶν ἄλλων κομμάτων μιᾶνε ἀκόμη γιά θεϊκή ἠθική, λογική καί γιά ἄλλες ἀλήθειες. Ἐμεῖς ὅμως δέν ξέρομε οὔτε θεϊκή, οὔτε ἀνθρώπινη ἀλήθεια, ξέρομε μόνο μία, τήν ἐμπειρική ἀλήθεια. Μποροῦμε μέ τή βοήθεια ἐδικῶν ὀνομασιῶν νά τήν ταξινομήσουμε, ἀλλά τό γενικό γιά ὄλες γνώρισμα παραμένει. Οἱ ἀλήθειες, ὅπως καί νά ὀνομάζονται, στηρίζονται στή φυσική, στήν πραγματική, ὑλική ἐμπειρία...
- NB ||
- α ||
- β || Ἔτσι ὅσο διαφορετικά κι' ἂν εἶναι — μεγάλα ἢ μικρά — βαριά ἢ ἄβαρη, πνευματικά εἶτε σωματικά — ὄλα τά πράγματα τοῦ κόσμου μοιάζουν μέ τό ὅτι εἶναι ἐμπειρικά ἀντικείμενα τῆς γνωστικῆς μας ἰκανότητος, εἶναι τό ἐμπειρικό ὑλικό τῆς διάνοιας ..
- β || Ἄλλα τί μπορεῖ νά μᾶς ἐμποδίσει νά ὑπαγάγουμε ὄλα τά πράγματα κάτω ἀπό τήν ἔννοια «ἐμπειρική ἀλήθεια» εἶτε «ἐμπειρικό φαινόμενο»; Καί ὕστερα πιά μποροῦμε νά τά ὑποδιαιρέσουμε σέ ὀργανικό καί ἀνόργανο, σέ φυσικό καί ἠθικό, σέ καλό καί κακό κτλ. κτλ. Χάρη στό κοινό γένος ὄλες οἱ ἀντιφάσεις συμφιλιώνονται καί ἐνώνονται, ὄλα ζοῦν κάτω ἀπό μιᾶ σκεπή. Ἡ διαφορά ὑπάρχει μόνο στή μορφή, ἐνῶ οὐσιαστικά ὄλα αὐτά εἶναι φαινόμενα μιᾶς καί τῆς αὐτῆς τάξης

πραγμάτων. Ἡ τελευταία βάση ὄλων τῶν πραγμάτων εἶναι τὸ ἐμπειρικό φαινόμενο. Ἐμπειρικό ὑλικό ὀνομάζεται ἡ κοινή πρώτη ὕλη. Αὐτή εἶναι ἀπόλυτη, αἰώνια καί πανταχοῦ παρούσα. Ἐκεῖ πού τελειώνει αὐτή ἡ ὕλη, τελειώνει ἐπίσης καί κάθε νόηση.

Τό ἐπαγωγικό σύστημα μπορούμε ἐντελῶς δικαιολογημένα νά τό ὀνομάσουμε ἐπίσης καί διαλεκτικό σύστημα. Ἐδῶ βρίσκουμε αὐτό πού ὄλο καί πῖο πολύ ἐπιβεβαιώνεται ἀπό τή φυσιογνωσία, δηλαδή, ὅτι καί ἡ οὐσιαστική διαφορά εἶναι μόνο μιά διαφορά ὡς πρός τό βαθμό. Ὅσο ἐντονα κι' ἄν καθοριστοῦν τά γνωρίσματα πού διακρίνουν τό ὀργανικό ἀπό τό ἀνόργανο, τό βασίλειο τῶν ζῶων ἀπό τό βασίλειο τῶν φυτῶν, ἡ φύση, ὡστόσο, δείχνει ὅτι τά σύνορα χάνονται, ὅτι ὄλες οἱ διαφορές, ὄλες οἱ ἀντιθέσεις συγχωνεύονται. Ἡ αἰτία ἐνεργεῖ καί ἡ ἐνέργεια προκαλεῖ. Ἡ ἀλήθεια φαίνεται καί τό φαινόμενο εἶναι ἀληθινό. Ὅπως ἡ θερμότητα εἶναι κρύο καί τό κρύο εἶναι ζεστό καί τά δύο διακρίνονται μόνο κατά τοὺς βαθμούς, ἔτσι ἀκριβῶς καί τό καλό σχετικά εἶναι κακό, ἐνῶ τό κακό εἶναι καλό. Ὅλο αὐτό εἶναι σχέσεις τῆς ἴδιας ἐκείνης ὕλης, τῆς μορφῆς ἢ τοῦ εἶδους τῆς φυσικῆς ἐμπειρίας...

Ὁ θεός, ὁ καθαρὸς λόγος, ἡ ἠθική παγκόσμια τάξη κι' ἀκόμη πολλά ἄλλα πράγματα δέν ἀποτελοῦνται ἀπό ἐμπειρικό ὑλικό, δέν εἶναι μορφές φυσικῶν φαινομένων καί γι' αὐτό ἐμεῖς ἀρνούμαστε τήν ὑπαρξή τους. Ὡστόσο οἱ ἐννοίες γι' αὐτά τά νοητά ἀντικείμενα ἐμφανίστηκαν μέ φυσικό τρόπο, ὑπάρχουν πραγματικά. Ἐμεῖς μπορούμε θαυμάσια νά τά προτείνουμε σάν ὑλικό στήν ἐπαγωγική μας ἔρευνα. Στίς λέξεις «πειραματικό, φυσικό» κτλ. δίνουν συνήθως πῖο περιορισμένο νόημα, γι' αὐτό ἐγώ τίς συμπληρώνω μέ τή λέξη «ἐμπειρικό»...

ββ

α

NB [α]

Η ΗΘΙΚΗ ΤΗΣ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΔΥΟ ΚΗΡΥΓΜΑΤΑ

(«VOLKSSTAAT» 1875)

I

[77] Τό κόμμα μας, αξιότιμοι σύντροφοι, θέλει αυτό πού επιδίωκαν τά πρωτοπόρα μυαλά όλων τών εποχών και τών λαών. θέλει τήν ἀλήθεια και τό δίκιο. Ἐμεῖς ἀπορίπτουμε τήν ἀλήθεια και τό δίκιο τών παπάδων. Ἡ δική μας ἀλήθεια εἶναι ἡ ὕλική, ἡ σωματική ἢ ἡ ἐμπειρική ἀλήθεια τῆς θετικῆς ἐπιστήμης, τήν ὁποία ἀλήθεια κατ' ἀρχήν θέλουμε νά τήν κατανοήσουμε και ἀνάλογα μέ αὐτό νά τή χρησιμοποιήσουμε στήν πραγματικότητα...

α

confer * || Στήν τελευταία διάλεξή μου ἀνάπτυξα λεπτομερειακά τή σκέψη ὅτι ἐμεῖς οἱ διεθνιστές δημοκράτες ἀποδείχνουμε συστηματικά ὅλες τίς σκέψεις μας μέ σωματικά ἢ ἐμπειρικά γεγονότα. Στό φῶς τῆς σύγχρονης ἠθικῆς τό ἴδιο τό «σύστημα» πρέπει νά δικαιώνει τόν ἑαυτό του. Γιατί ἐμεῖς δίνουμε σημασία και στόν ἠθικό νόμο μόνο ἐφόσον αὐτός ὁ νόμος μπορεῖ νά εἶναι θεμελιωμένος ὑλιστικά...

[79] Καί πραγματικά, ἡ «ἐλεύθερη ἀγάπη» δέν εἶναι λιγότερο ἠθική ἀπό τό χριστιανικό περιορισμό σέ μιά νόμιμη σύζυγο, ἐνῶ στήν πολυγαμία προκαλεῖ τήν ἀγανάκτησή μας ὄχι τόσο ἡ πλούσια ποικιλία τῆς ἀγάπης, ὅσο ἡ προδοσία τῆς γυναίκας, ἡ πτώση τοῦ ἀνθρώπου και ἡ ἐπαίσχυντη ἐξουσία τοῦ μαμωνᾶ...

[81-82] Ἐδῶ εἶμαι ὑποχρεωμένος νά ἐκθέσω μπροστά στοῦς συντρόφους σύντομα και μέ ἀκρίβεια σέ τί συνίσταται ἡ οὐσία τῆς ἠθικότητας και τί εἶναι ἡ πραγματική ἠθική. Ἀκολουθώντας τό ὑλιστικό μας σύστημα, ἐμεῖς σέ παρόμοιες ἐρευνες στεκόμαστε πρῶτα ἀπ' ὅλα στό ὑλικό και στή δοσμένη περίπτωση στό ἠθικό ὑλικό. Παράλληλα δέν πρόκειται νά βγοῦμε ἔξω ἀπ' τά ὄρια τῆς καθιερωμένης, τῆς συνηθισμένης ὀρολογίας. Πραγματικά κάστανα εἶναι ἐκεῖνα πού σ' ὄλον τόν κόσμο θά ὀνομάζονται κάστανα στήν κοινόχρηστη σημασία τους...

* — σύγκρινε. Ἡ Σύντ.

Μόνο ο οικονομικός υλισμός, μόνο η κομμουνιστική οργάνωση της φυσικής εργασίας, τήν όποια επιδιώκει η σοσιαλδημοκρατία, θά ενώσουν πραγματικά τήν ανθρωπότητα... NB

Στά χείλη του σοσιαλιστή ή ανθρώπινη εξέλιξη δέν είναι μία ιδεατή αξία, μία πνευματική τελειότητα, γιά τήν όποια δέν υπάρχει υλικό κριτήριο καί τήν όποια μπορεί κανείς νά τήν ερμηνεύσει έσφαλμένα μέ διάφορους τρόπους. Γιά μᾶς ή ανθρώπινη εξέλιξη έγκειται στην αυξανόμενη ικανότητά μας νά υποτάσσουμε τή φύση στόν έαυτό μας. Γιά τό μεγάλο αυτό σκοπό ή θρησκεία, ή τέχνη, ή επιστήμη καί ή ήθική είναι άπλές πράξεις...

[85-87] Οί γνωστικοί άνθρωποι ξέρουν τώρα ότι οι ιδέες του ζώου ή του φυτού δέν αποτελούσαν τό πρότυπο του αντικειμένου τους, αλλά, αντίθετα, αυτές οι ίδιες ήταν αντίγραφο ή άφηρημένες έννοιές του... NB

Γιά τούς αντιπάλους μας έμεις οι σοσιαλιστές είμαστε «υλιστές», δηλαδή άνθρωποι χωρίς ύψηλά ιδανικά, πού ύποκλινόμαστε μόνο άνόητα μπροστά σ'έκεينو πού μπορούμε νά φάμε καί νά πιούμε, ή πού τουλάχιστον θεωρούμε άξιο προσοχής μόνο τό σταθμητό. Οι αντίπαλοί μας γιά νά μᾶς παραστήσουν σέ μία ελεεινή μορφή δίνουν στην έννοια του υλισμού τήν πιό στενή καί άπεχθή σημασία. Σ'αυτό τό ραφιναρισμένο ιδεαλισμό έμεις άντιπαραθέτουμε τήν ήθική μας αλήθεια — τήν ιδέα ή τό ιδανικό πού πήρε υλική μορφή, ή πού επιδιώκει νά ένσαρκωθεί στή ζωή. Πού στόν ούρανό καί στή γή θά βρείτε έσεις άκόμη ένα τέτιο πραγματικά λογικό, ήθικό καί ύψηλό ιδανικό, σάν τήν ιδέα της διεθνούς δημοκρατίας. Μέσα σ'αυτή τή δημοκρατία τά λόγια γιά τή χριστιανική άγάπη πρέπει νά ένσαρκωθούν στίς υλικές μορφές. Οί τεθλιμένοι έν Χριστώ άδελφοί άς γίνουν άδελφοί του άθλου καί της πάλης, ώσπου τελικά τό είδωλο της θρησκευτικής θλίψης νά μετατραπεί σέ μία πραγματική βασιλεία του λαού. 'Αμήν'

bis (β)
[93] "Οποιος θέλει νά δει θεική άρχή στην εμφάνιση του κόσμου, όποιος επιθυμεί νά βρει τήν αλήθεια στην άφηρημένη σοφία καί νά βγάλει τό άγαθό καί τό δίκιο από τόν έσωτερικό κόσμο, αυτός βαδίζει πάνω σ'έκεينو άκριβώς τόν ψεύτικο άπαγωγικό δρόμο πάνω στόν όποιο οι άνθρωποι, άς πούμε, σκέπτονται μέ τήν κοιλιά καί κατανοούν μέ τήν καρδιά..."

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

ΕΦΤΑ ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ

(«VOLKSSTAAT» 1876)

[94-97] Οί πρώτοι Άγγλοι και γάλλοι σοσιαλιστές, πού προανέγγειλαν τή θύελλα στο τέλος ήδη του περασμένου αιώνα, κατάλαβαν περίφημα τό ληστροικό και ύποκριτικό χαρακτήρα τών δικών μας «ίποτων τής ελεύθερης ιδιοκτησίας»...

Ωστόσο, οί σοσιαλιστές αὐτοί δέν κατάλαβαν καθόλου ότι τό μοναδικό δραστικό μέσο ενάντια στήν κοινωνική ἀρρώστια κρύβεται ήδη στήν ίδια τή φύση τών πραγμάτων, ότι τό άσυνείδητο παγκόσμιο προτσές όχι μόνο βάζει απέναντί μας τό καθήκον, αλλά περιέχει ήδη μέσα του τό κλειδί για τή λύση αὐτοῦ τοῦ καθήκοντος...

Καί νά, ἐμφανίστηκαν οί σύντροφοί μας, ὁ Μάρξ και ὁ Ἐνγκελς, πού συνένωσαν μέσα τους τή σοσιαλιστική κατεύθυνση και τή θερμή ἀφοσίωση στη λαϊκή ὑπόθεση μέ τήν ἀναγκαία φιλοσοφική μὀρφωση, χάρη στο ὀποιο κατάφεραν και στὸν τομέα τών κοινωνικῶν ἐπιστημῶν νά ὑψωθοῦν ἀπό τίς ὑποθέσεις και τίς εἰκασίες ὡς τό ὕψος τής θετικής γνώσης. Ἡ φιλοσοφία τούς ἀποκάλυψε ἐκείνη τή βασική ἀρχή, ότι στο πρώτο στάδιο δέν εἶναι ὁ κόσμος πού συμφωνάει μέ τίς ιδέες, αλλά, ἀντίθετα, οί ιδέες πρέπει νά συμφωνοῦν μέ τόν κόσμο. Ἀπ' αὐτό οί Μάρξ και Ἐνγκελς ἔβγαλαν τό συμπέρασμα ότι οί πραγματικές κρατικές μορφές και οί κοινωνικοί θεσμοί δέν μποροῦν νά βρεθοῦν σέ ἔτοιμη μορφή στὸν ἔσωτερικό κόσμο τοῦ ἀνθρώπου μέ ἕναν ἀφηρημένο τρόπο, αλλά πρέπει νά ἐξαχθοῦν ὕλιστικά μέσα ἀπό τίς ἀντικειμενικές συνθήκες...

Πρώτος ὁ Μάρξ κατάλαβε ότι τό ἀνθρώπινο ἀγαθὸ γενικά, δέν ἐξαρτᾶται ἀπό ἕνα ὀποιοδήποτε μορφωμένο πολιτικό, αλλά ἀπό τήν παραγωγική δύναμη τής κοινωνικής ἐργασίας...

Ὁ Μάρξ κατάλαβε — και αὐτή ἡ γνώση εἶναι τό θεμέλιο τής κοινωνικής ἐπιστήμης — ότι τό ἀνθρώπινο ἀγαθὸ ἐξαρτᾶται ἀπό τήν ὕλική ἐργασία και όχι ἀπό τίς πνευματοκρατικές φαντασίες. Ἀπό τώρα δέν ἀναζητοῦμε πλέον αὐτό τό ἀγαθὸ στίς θρησκευτικές, πολιτικές ἢ νομικές ἀποκαλύψεις, βλέπουμε πῶς αὐτό τό ἀγαθὸ ἀναπτύσσεται μηχανικά μέσα ἀπό τήν ἀνά-

πτυξη τής λεγόμενης πολιτικής οικονομίας. Δέν είναι ή επιστήμη και ή μόρφωση πού μπορούν νά μάς φέρουν κοντά του, αλλά ή παραγωγική εργασία, ή όποια, έδω πού τά λέμε, μέ τή βοήθεια τής επιστήμης και τής μόρφωσης γίνεται όλο και πιό πολύ παραγωγική.

Έδω γίνεται λόγος γιά τό τί βρίσκεται στην πρώτη θέση: ή μηχανική εργασία, ή ή πνευματοκρατική επιστήμη: Μέ μία επιπόλαια εξέταση μπορεί νά μάς φανεί ότι αυτό είναι άπλώς μία σοφιστική ευστροφία, ενώ στην πραγματικότητα αυτό τό ζήτημα έχει τεράστια σημασία γιά τόν καθορισμό τής σωστής άποψης. Μπροστά μας εξακολουθεί νά υπάρχει τό ίδιο εκείνο παλιό έρώτημα: ιδεαλιστής ή ύλιστής; και μάλιστα αυτό τό)) NB

έρώτημα είναι τώρα τόσο καθαρό πού δέν μπορεί νά προκύψει καμία άμφιβολία σχετικά μέ τό ποιά άπάντηση πρέπει τελικά νά δόσουμε. Έπειδή έμεις οί σοσιαλιστές προτιμάμε τήν «άγενή» εργασία, μάς παρουσιάζουν σάν διώκτες τής μόρφωσης.

Γεννιέται τό έρώτημα, ποιό είναι τό πρωτεύον — ή νόηση ή || NB
τό Εΐναι, ή θεωρητική θεολογία ή ή έπαγωγική φυσιογνωσία;

Οί άνθρωποι υπερηφανεύονται και έχουν δικίο νά υπερηφανεύονται γιά τό πνεύμα πού φέρνουν στό κεφάλι τους, αλλά δέν πρέπει μέ καθαρά παιδιάστικο τρόπο νά θεωρούν ότι τήν κύρια σημασία στόν κόσμο έχει εκείνο πού μόνο γι' αυτούς τους ίδιους είναι τό πιό βασικό. Ίδεαλιστές είναι εκείνοι πού || NB

μεγαλοποιούν τήν αξία τής ανθρώπινης διάνοιας, εκείνοι πού τή θεοποιούν και έχουν τήν τάση νά τής αποδίδουν θρησκευτική ή μεταφυσική θαυματοποιία. Αυτή ή αίρεση κάθε μέρα || NB

γίνεται πιό όλιγάριθμη, άκόμη και οί τελευταίοι μοϊκανοί της ήδη πρό πολλού πέταξαν άπό πάνω τους τή θρησκευτική πρόληψη, αλλά παρόλα αυτά άκόμη δέν μπορούν νά άπαρηθοϋν τήν «πίστη» ότι τέτιες έννοιες όπως, λογουχάρη, τό δικίο, ή έλευθερία, ή ώραιότητα και άλλες δημιουργούν τόν ανθρώπινο κόσμο. Φυσικά αυτό ως ένα όρισμένο βαθμό είναι σωστό, αλλά πριν άπ' όλα ό ύλικός κόσμος δημιουργεί τό περιεχό- || NB

μενο τών έννοιών μας. Αυτός είναι πού καθορίζει τί στην ού- || NB

σία πρέπει νά έννοοϋμε μέ τήν έννοια τής έλευθερίας, τού δικαίου κτλ. Εΐναι πολύ σπουδαίο νά έχουμε σαφή αντίληψη τής ούσίας αυτού τού προτσές, γιαι άπ' αυτό πηγάζει ή μέθοδος, μέ ποιόν τρόπο νά δόσουμε στις έννοιές μας σωστό περιεχόμενο. Τό έρώτημα: ποιό είναι τό πρώτο — τό πνεύμα ή ή ύλη, είναι τό μεγάλο γενικό έρώτημα γιά τήν άληθινή κατεύθυνση και γιά τό σωστό δρόμο τής άλήθειας...

[100-101] Ί θεωρητική όμοφωνία τής σοσιαλδημοκρατίας, πού ύπογραμμίσαμε πιό πάνω, στηρίζεται στό ότι έμεις δέν άναζητοϋμε πλέον σωτηρία στά ύποκειμενικά σχέδια, αλλά βλέπουμε ότι αυτή πηγάζει μέ αναπόφευκτη άναγκαιότητα από τό παγκόσμιο προτσές σάν μηχανικό του προϊόν. || NB

- NB ||| Σέ μᾶς ἀπομένει νά περιορίσουμε τή δράση μας μόνο στή βοήθεια κατά τόν τοκετό. Τό ἀναπόφευκτο παγκόσμιο πρό-
 τσές, πού δημιούργησε τούς πλανῆτες καί πού σχημάτισε
 βαθμιαία ἀπό τίς διάπυρες ὑγρές οὐσίες τά κρύσταλλα, τά
 φυτά, τά ζῶα καί τούς ἀνθρώπους, μᾶς σπρώχνει ἐπίσης
 ἀναπόφευκτα πρὸς τήν ὀρθολογιστική χρησιμοποίηση τῆς
 ἐργασίας μας, πρὸς τή συνεχή ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν
 δυνάμεων...
 Ἡ βεβαιότητα τῆς σοσιαλδημοκρατίας βασίζεται στό
 μηχανισμό τῆς προόδου. Ἐμεῖς συναισθανόμαστε τήν ἀνε-
 ξαρτησία μας ἀπό τήν καλή θέληση ὁποιουδήποτε ἄλλου. Ἡ
 ἀρχή μας εἶναι καθαρὰ μηχανική, ἡ φιλοσοφία μας εἶναι ὕλι-
 στική. [101] Ὡστόσο ὁ ὕλισμός τῆς σοσιαλδημοκρατίας εἶναι
 πολύ πιο πλούσιος καί πιο βαθιά θεμελιωμένος, ἀπ' ὅ,τι ὅλα τά
 προγενέστερά του ὕλιστικά συστήματα. Τήν ἀντίθεσή του —
 τήν ἰδέα ὁ ὕλισμός τήν αἰσθάνθηκε μέ τή διαυγή παρατήρηση,
 ὁ ὕλισμός κατάκτησε ἀπόλυτα τόν κόσμον τῶν ἐννοιῶν, ξεπέ-
 ρασε τήν ἀντίφαση ἀνάμεσα στή μηχανική καί στό πνεῦμα.
 Γιά μᾶς τό πνεῦμα τῆς ἀρνήσεως εἶναι ταυτόχρονα καί θετικό,
 τό στοιχείο μας εἶναι ἡ διαλεκτική. «Ὅταν ἐγώ — γράφει ὁ
 Μάρξ σέ ἓνα προσωπικό γράμμα — πετάξω ἀπό πάνω μου τό
 οἰκονομικό φορτίο, θά γράψω τή «Διαλεκτική». Οἱ πραγμα-
 τικοί νόμοι τῆς διαλεκτικῆς ὑπάρχουν ἤδη στόν Χέγγελ —
 εἶναι ἀλήθεια, σέ μυστικιστική μορφή. Εἶναι ἀνάγκη νά τούς
 ἀπαλλάξουμε ἀπ' αὐτή τή μορφή»²⁰⁶. Καί ἐπειδή ἐγώ ἀπ'
 τήν πλευρά μου φοβᾶμαι ὅτι θά χρειαστεῖ νά περιμένουμε
 πολύ καιρό ἀκόμη ὥσπου ὁ Μάρξ θά μᾶς κάνει νά χαροῦμε μέ
 τήν ἐργασία πού ὑποσχέθηκε καί ἐπειδή ἐγώ ἀπό τά μικρά μου
 χρόνια μελέτησα πολύ καί χωρίς τή βοήθεια κανενός αὐτό τό
 ἀντικείμενο, γι' αὐτό θά προσπαθῆσω νά δώσω τή δυνατότητα
 στό ἐρευνητικό μυαλό νά γνωριστεῖ λίγο μέ τή διαλεκτική
 φιλοσοφία. Αὐτή ἡ φιλοσοφία εἶναι ὁ κεντρικός ἥλιος, ἀπό
 τόν ὁποῖο ξεκινάει τό φῶς πού μᾶς φωτίσει ὄχι μόνο τήν
 οἰκονομία, ἀλλά καί ὅλη τήν εξέλιξη τοῦ πολιτισμοῦ, καί ὁ
 ὁποῖος τελικά, θά φωτίσει καί ὅλη τήν ἐπιστήμη στό σύνολό
 της ὡς τά «ἔσχατά της θεμέλια».
 Οἱ σύντροφοί μου ξέρουν ὅτι ἐγώ δέν φοίτησα σέ ἀνώτατη
 σχολή, ὅτι εἶμαι ἓνας ἀπλός ἐργάτης-βυρσοδέψης πού μελέτη-
 σα τή φιλοσοφία χωρίς δάσκαλο. Γιά τίς φιλοσοφικές μου ἐρ-
 γασίες μπορῶ νά χρησιμοποιήσω μόνο τίς ὥρες τῆς ἀνάπαυ-
 σης. Γι' αὐτό τά ἄρθρα μου θά τά δημοσιεύσω μέ μερικά
 διαλείμματα, δίνοντας συνάμα προσοχή ὄχι τόσο στήν ἐσωτε-
 ρική τους ἀλληλουχία, ὅσο στό νά μπορεῖ κανεὶς νά τά διαβά-
 σει τό καθένα χωριστά. Καί ἐπειδή δίνω λίγη σημασία στήν
 ἐπιστημονική σαβούρα δέν θά εἶμαι πολύλογος. Θά παραλεί-
 ψω ἐπίσης καθετί πού μπορεῖ νά συσκοτίσει μονάχα τό θέμα
 μας...

II

[102-104] ‘Ο Φρίντριχ Ήνγκελς στον πρόλογο του βιβλίου του «‘Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην ‘Αγγλία» μιλάει ήδη για τό ξεπέραςμα της φιλοσοφίας από τόν Φόουερμπαχ²⁰⁷. ‘Αλλά ή θεολογία έφερε τόσες σκοτοῦρες στον Φόουερμπαχ, ὥστε του έμεινε πολύ λίγη διάθεση και χρόνος για τήν πλήρη και τελική νίκη πάνω στη φιλοσοφία...

NB

‘Ο γέρος πού επιθυμεί ν’ αρχίσει τή ζωή απ’ τήν αρχή για νά τήν επαναλάβει, θέλει στήν οὐσία, ὄχι νά τήν επαναλάβει, αλλά νά τή διορθώσει. ‘Αναγνωρίζει τό δρόμο πού πέρασε λαθεμένο, αλλά παρόλα αυτά ὁ γέρος έχει κλίση, ὅπως φαίνεται, πρὸς τό αντιφατικό συμπέρασμα ὅτι αὐτός ὁ δρόμος ὥστόσο του έμαθε πολλά. “Ὅπως αὐτός ὁ γέρος παίρνει κριτική στάση ἀπέναντι στο παρελθόν του, ἔτσι και ή σοσιαλδημοκρατία φέρνεται πρὸς τή φιλοσοφία. ‘Η φιλοσοφία είναι ἐκεῖνο ἀκριβῶς τό λαθεμένο μονοπάτι, στο ὁποῖο εἶναι ἀπαραίτητο νά παραπλανηθεῖ κανείς για νά φτάσει ὡς τή γνώση του ἀληθινοῦ δρόμου. Για νά βαδίσει κανείς τό σωστό δρόμο, δίχως νά ἐπιτρέψει σέ καμιά θρησκευτική και φιλοσοφική ἀνοησία νά τόν κάνει νά τά χάσει, πρέπει νά μελετάει προσεκτικά, τό λαθεμένο δρόμο τῶν λαθεμένων δρόμων, δηλ. τή φιλοσοφία.

sehr gut!

“Ὅποιος καταλάβει αὐτή τήν ἀξίωση στήν κυριολεξία, φυσικά, θά τή βρεῖ παράλογη...

Καθετί πού ὑπάρχει πραγματικά είναι ἐκτεθειμένο σέ συνεχεῖς ἀλλαγές και ή κίνηση του κόσμου είναι τόσο ἀπεριόριστη, πού τό κάθε πράγμα στήν κάθε δοσμένη στιγμή δέν είναι πιά ἐκεῖνο πού ήταν χωρίτερα...

NB

‘Η σοσιαλδημοκρατία ἀποφάνθηκε ἐνάντια στή λέξη «θρησκεία» και ἐγώ ἐδῶ ἐπιμένω ὅτι πρέπει ἐπίσης νά ἀποφανθεῖ και ἐνάντια στή λέξη «φιλοσοφία». Μόνο για τό μεταβατικό στάδιο ἀποδέχομαι τή δυνατότητα νά μιλάει κανείς για «σοσιαλδημοκρατική φιλοσοφία». Ἐνῶ στο μέλλον ή διαλεκτική ή ή καθολική διδασκαλία για τήν ἐπιστήμη θά ήταν ή πιό κατάλληλη ὀνομασία γι’ αὐτό τό κριτικό ἀντικείμενο...

[106-108] Στόν καθένα απ’ αὐτούς (τούς καθηγητές και τούς ὑφηγητές. ‘Η Σύντ.) ὑπάρχει λίγο πολύ ἕνα σημαντικό ὑπόλειμμα προληπτικοῦ, φανταστικοῦ μυστικισμοῦ πού θολώνει τό βλέμμα τους. Μιά χαρακτηριστική ἀπόδειξη του γεγονότος αὐτοῦ βρίσκουμε στά λόγια του κυρίου φόν Κίρχμαν, ὁ ὁποῖος στήν «‘Εκκλαϊκευτική φιλοσοφική διάλεξή» του (σύμφωνα μέ τό ρεπορτάζ τής ἔφημερίδας «Volkszeitung», τής 13 του Γενάρη αὐτοῦ του χρόνου) εἶπε ὅτι ή φιλοσοφία είναι οὔτε λίγο οὔτε πολύ ἕνα εἶδος ἐπιστήμης για τίς ἀνώτατες ἐνοιες του εἶναι και τής γνώσης...

1876

‘Απέναντί μας ἔχουμε ξανανιωμένη τήν παλιά γνωστή

μας. Αυτή τώρα ονομάζεται «έπιστήμη για τις ανώτατες έννοιες του Είναι και της γνώσης». Έτσι λέγεται στη «λαϊκή γλώσσα»...

sehr
gut!

“Ας υποθέσουμε ότι η φιλοσοφία και η φυσιογνωσία πραγματεύονται ένα και το αυτό αντικείμενο, χρησιμοποιούν τα ίδια ακριβώς μέσα, αλλά ότι ο τρόπος πού τα χρησιμοποιούν είναι διαφορετικός. “Αθελά σου διερωτάσαι, τί λοιπόν συμβαίνει μ’αυτή τη διαφορά; Τα αποτελέσματα της φυσιογνωσίας είναι γνωστά. “Αλλά μέ τί έκφράστηκαν τα αποτελέσματα της φιλοσοφίας; “Ο φόν Κίρχμαν προδίνει σέ μάς τό μυστικό: η φιλοσοφία περιφρουρεί τή θρησκεία, τό κράτος, τήν οικογένεια, τήν ήθικη. “Ωστε λοιπόν, η φιλοσοφία δέν είναι έπιστήμη, αλλά μέσο υπεράσπισης από τή σοσιαλδημοκρατία. “Αλλά σέ μία τέτια περίπτωση δέν υπάρχει λόγος νά άπορεί κανείς άν οί σοσιαλδημοκράτες έχουν τή δική τους προσωπική, ιδιαίτερη φιλοσοφία...

Erfahrung =
NB Material
der Welt *

Οί «ειδικές επιστήμες», όπως και ο κοινός νους γενικά, άντλούν τίς γνώσεις τους μέ τή βοήθεια τής διάνοιας από τήν εμπειρία, από τόν υλικό κόσμο...

Οί σύγχρονοι όπαδοί και θαυμαστές τής κλασσικής φιλοσοφίας καλούνται νά περιφρουρούν τή θρησκεία, τό κράτος, τήν οικογένεια, τήν ήθικη. Μόλις προδόσουν αυτή τήν άποστολή, παύουν νά είναι φιλόσοφοι και γίνονται σοσιαλδημοκράτες. “Ολοι όσοι ονομάζουν τόν έαυτό τους «φιλόσοφο», όλοι αυτοί οί καθηγητές και ύφηγητές, παρά τή φαινομενική έλευθερία σκέψης, είναι λίγο πολύ περιτυλιγμένοι μέ τήν πρόληψη και τό μυστικισμό, όλοι αυτοί στην ουσία λίγο διαφέρουν ό ένας από τόν άλλον (και σέ αντίθεση μέ τή σοσιαλδημοκρατία σχηματίζουν μία κοινή in puncto puncti** άγράμματα, αντιδραστική μάζα...

III

[109-110] Συνήθως προβάλλουν τή «μέθοδο» σάν χαρακτηριστικό γνώρισμα, τό όποιο ξεχωρίζει τή φιλοσοφία από τίς ειδικές επιστήμες. “Η θεωρητική όμως μέθοδος τής φιλοσοφίας, δέν είναι τίποτε άλλο παρά μία άνόητη στροφή πρós τή θολή άπροσδιοριστικότητα. “Ο φιλόσοφος, χωρίς κανένα

NB

υλικό, παρόμοια μέ τήν άράχνη πού βγάξει τόν ιστό της μέσα

bien
dit!

άπό τόν ίδιο τόν έαυτό της, μάλιστα κάτι περισσότερο, άβάσιμα, χωρίς καμιά προϋπόθεση, επιδιώκει νά βγάλει τή θεωρητική του σοφία άπ’εϋθείας μέσα από τό κεφάλι...

Τά βαθυστόχαστα βιβλία είναι μονάχα όλοφάνερες συσ-

* — ‘Εμπειρία = υλικό του κόσμου. ‘Η Σύντ.

** — τελικά. ‘Η Σύντ.

σωρεύσεις του ίδιου εκείνου δηλητηρίου, πού χάθηκε βαθιά στη σάρκα των λαών από την βρεφική τους ηλικία και πού ακόμη είναι διαδομένο ανάμεσα στα πιά ποικίλα στρώματα του πληθυσμού. Διδακτικό παράδειγμα μάς πρόσφερε πρόσφατα ο έπιστήμονας [καθηγητής] [Μπίντερμαν] στην πολεμική του με τους εργάτες. Αυτός απαιτεί από τους σοσιαλιστές, «σε αντάλλαγμα των άοριστων και άσαφών ύπαινηγμών, μιά καθαρή εικόνα εκείνου του κοινωνικού συστήματος, πού κατά τη γνώμη τους και σύμφωνα με τις επιθυμίες τους, πρέπει να επικρατήσει σε μάς μελλοντικά. Είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον να πάρει κανείς απ' αυτούς σαφείς υποδείξεις, πώς όλο αυτό θα εκπληρωθεί με συνέπεια στην πράξη»...

“Όταν σκεπτόμαστε για τό μελλοντικό σύστημα της κοινωνίας, πρίν απ' όλα στηριζόμαστε στο γνωστό ήδη ύλικό. Στοχαζόμαστε ύλιστικά...”

IV

[116-123] Στα προηγούμενα άρθρα ή φιλοσοφία παρουσιάζεται σαν παραφυσία της θρησκείας, πού έγινε παρόμοια με τη θρησκεία, όνειροπόλα, αν και όχι με τόσες πολλές αξιώσεις...

‘Ο Ντύρινγκ πρέπει να αισθανόταν όλη τη ματαιότητα του φιλοσοφικού επαγγέλματος, μιά πού του παρέχει ακόμη και «πρακτική χρήση». Κατά τη γνώμη του, ή φιλοσοφία πρέπει όχι μόνο να κατανοήσει έπιστημονικά τόν κόσμο και τη ζωή, αλλά και να τό επιβεβαιώσει αυτό με όλες της τις σκέψεις, με τήν κοσμοαντίληψη και με τη σχέση της πρὸς τήν όργάνωση της ζωής. Και αυτός ό δρόμος οδηγεί στη σοσιαλδημοκρατία. ‘Αλλά μιά πού ό φιλόσοφος προωθήθηκε τόσο πολύ μπροστά θά φτάσει γρήγορα ως τήν πλήρη γνώση και θά έγκαταλείψει άποφασιστικά τη φιλοσοφία. Είναι αλήθεια ότι ό άνθρωπος γενικά δέν μπορεί να βολευτεί χωρίς μιά όρισμένη κοσμοαντίληψη, αλλά χωρίς φιλοσοφία, σαν ιδιαίτερη μορφή της κοσμοαντίληψης, μπορεί να τά βολέψει πολύ εύκολα. ‘Η κοσμοθεωρία της φιλοσοφίας είναι κάτι μεσαίο ανάμεσα στο θρησκευτικό και στο αύστηρά έπιστημονικό...

‘Υπενθυμίζουμε ακόμη μιά φορά: ή μέθοδος είναι τό χαρακτηριστικό διακριτικό γνώρισμα της θρησκείας, της φιλοσοφίας και της έπιστήμης. “Όλες τους αναζητούν τη σοφία. ‘Η θρησκευτική μέθοδος της ‘Αποκάλυψης αναζητεί τη σοφία στο όρος του Σινά, πίσω από σύννεφα ή ανάμεσα στα φαντάσματα. ‘Η φιλοσοφία άποτείνεται στο ανθρώπινο λογικό, αλλά ως τότε πού αυτό είναι περιτυλιγμένο με τη θρησκευτική θολούρα δέν καταλαβαίνει τόν ίδιο τόν έαυτό του, ρωτάει και ένεργεί έσφαλμένα, άβάσιμα, θεωρητικά όπως τύχει. ‘Η μέθοδος της θετικής έπιστήμης, τέλος, ένεργεί με βάση τό ύλικό του αισθητού κόσμου των φαινομένων. Και μόλις παραδεχτούμε αυτή τη μέθοδο σαν τό μοναδικό όρθολο-

NB

NB

|| γικό τρόπο δράσης τῆς διάνοιας, κάθε φαντασιοπληξία χάνει τό ἔδαφος κάτω ἀπό τά πόδια τῆς.

*Ἄν αὐτοί οἱ συλλογισμοί πέσουν στά μάτια κάποιου πραγματικού φιλόσοφου αὐτός θά χαμογελάσει σαρκαστικά καί, ἂν καταδεχτεῖ νά μᾶς φέρει ἀντίρρηση, θά ἀποπειραθεῖ νά ἀποδείξει ὅτι οἱ ὅπαδοί τῶν εἰδικῶν ἐπιστημῶν εἶναι ὑλιστές χωρίς κριτική, πού δέχονται χωρίς κανένα ἔλεγχο τόν αἰσθητό, ἐμπειρικό κόσμο τῆς πείρας σάν ἀλήθεια...

|| α| NB

|| *Ἀλλά στή λαϊκή ζωῆ, ὅπου ὁ λόγος γίνεται γιά τούς κυρίους καί τούς ὑπηρέτες, γιά τήν ἐργασία καί τά κέρδη, γιά τά δικαιώματα καί τίς ὑποχρεώσεις, γιά τούς νόμους, τίς συνήθειες καί τήν τάξη, στόν παπά καί στόν καθηγητή-φιλόσοφο δίνεται πλατιά ὁ λόγος καί ὁ καθένας ἀπ' αὐτούς ἔχει τή δική του ἰδιαίτερη μέθοδο γιά νά... μεταμφιέσει τήν ἀλήθεια. Ἡ θρησκεία καί ἡ φιλοσοφία πού πρωτύτερα ἦταν ἀθῶες πλάνες, γίνονται τώρα, πού οἱ ἄρχοντες ἐνδιαφέρονται γιά τήν ἀντίδραση, ἐκλεπτυσμένα μέσα πολιτικῆς ἀπάτης.

|| sehr gut!

|| Τό μάθημα πού μᾶς ἔδωσε στό προηγούμενο ἄρθρο ὁ καθηγητής Μπίντερμαν μᾶς δίδαξε ὅτι δέν πρέπει νά προστρέχουμε στή θολή ἀπροσδιοριστικότητα, ἀκόμη καί γιά τήν ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας. Ἐδῶ ἡ φιλοσοφία γίνεται ἀντιπολίτευση στή συνετή ἀνθρώπινη νόηση. Ἡ φιλοσοφία δέν ἀναζητεῖ, ὅπως ὅλες οἱ εἰδικές ἐπιστῆμες, καθορισμένες ἐμπειρικές ἀλήθειες, ἀλλά ὅπως καί ἡ θρησκεία ἐπιδιώκει νά βρεῖ ἕνα ἐντελῶς ἰδιαίτερο εἶδος ἀλήθειας — τήν ἀπόλυτη, τήν οὐτοπιστική πού δέν στηρίζεται σέ τίποτε, τήν ὑπερφυσική. *Ὅ,τι γιά τόν κόσμο εἶναι πραγματικό — αὐτό πού ἐμεῖς βλέπουμε, ἀκοῦμε, ὀσφραινόμαστε, ψηλαφοῦμε, τά σωματικά μᾶς αἰσθήματα, — γι' αὐτήν δέν εἶναι ἀρκετά πραγματικό. Τά φαινόμενα τῆς φύσης γιά τή φιλοσοφία εἶναι μόνο φαινόμενα, ἢ «ἐπίφαση», γιά τά ὁποῖα αὐτή δέν θέλει νά ξέρει τίποτε...

|| α| NB

|| *Ὁ φιλόσοφος, πού κατέχεται ἀπό θρησκευτικές προλήψεις θέλει νά περάσει πάνω ἀπό τά φαινόμενα τῆς φύσης, πίσω ἀπ' αὐτό τόν κόσμο τῶν φαινομένων ἀναζητεῖ ἀκόμη κάποιον ἄλλο κόσμο τῆς ἀλήθειας, πού μέ τή βοήθειά του πρέπει νά ἐξηγηθεῖ ὁ πρῶτος...

|| Πρέπει νά πῶ ὅτι ἀπέδοσα στόν Ντεκάρτ πολύ περισσότερα ἀπ' ὅ,τι ἔκανε αὐτός στήν πραγματικότητα. Τό ζήτημα ἔχει ὡς ἐξῆς: στό φιλόσοφό μας βρέθηκαν δύο ψυχές — ἡ μιά συνηθισμένη, θρησκευτική καί ἡ ἄλλη — ἐπιστημονική. Ἡ φιλοσοφία του ἦταν ἕνα ἀνάμικτο προϊόν τῆς μιᾶς καί τῆς ἄλλης. Ἡ θρησκεία τόν ἀνάγκασε νά πιστέψει ὅτι ὁ αἰσθητός κόσμος εἶναι μηδέν, τή στιγμή πού ἡ ἐπιστημονική νοοτροπία

πού τον χαρακτήριζε προσπαθούσε να αποδείξει το αντίθετο. "Αρχισε από την παροδικότητα, από την αμφιβολία στην αισθησιακή αλήθεια, αλλά με τα σωματικά αισθήματα του Είναι του αποδείξε το αντίθετο. 'Ωστόσο το επιστημονικό ρεύμα δεν μπορούσε τότε ακόμη να εκδηλωθεί με τόση συνέπεια. Μόνο ο άμερόληπτος διανοητής, επαναλαμβάνοντας την πείρα του Ντεκάρτ, βρίσκει ότι, αν το κεφάλι βρίθει από σκέψεις και αμφιβολίες, τότε μόνο το σωματικό αίσθημα μάς πείθει για την ύπαρξη του διανοητικού προσέξ. 'Ο φιλόσοφος διαστρέβλωσε το γεγονός, θέλησε να αποδείξει την ασώματη ύπαρξη της άφηρημένης σκέψης, υπόθεσε ότι είναι δυνατό να αποδείξει επιστημονικά την υπερφυσική αλήθεια της θρησκευτικής και φιλοσοφικής ψυχής, τή στιγμή που στην πραγματικότητα αυτός ο φιλόσοφος διαπίστωνε μόνο τή συνηθισμένη αλήθεια των σωματικών αισθημάτων...

NB

NB

Οι ιδεαλιστές, με την καλή έννοια αυτής της λέξης, είναι όλοι τίμιοι άνθρωποι. Και πολύ περισσότερο — σοσιαλδημοκράτες. Σκοπός μας είναι το μεγάλο ιδανικό. Οι ιδεαλιστές όμως στη φιλοσοφική έννοια είναι άκαταλόγιστοι. 'Υποστηρίζουν ότι δήθεν όλο αυτό που βλέπουμε, ακούμε, αισθανόμαστε κτλ., ότι δήθεν όλος ο κόσμος των φαινομένων γύρω μας δεν υπάρχει καθόλου, ότι όλο αυτό είναι μόνο απομεινάρια των σκέψεων. 'Ισχυρίζονται ότι η διάνοιά μας είναι ή μοναδική αλήθεια, ότι όλα τα υπόλοιπα είναι μόνο «παραστάσεις», φαντασμαγορίες, θολά όνειρα, φαινόμενα στην κακή έννοια αυτής της λέξης. "Όλα όσα προσλαμβάνουμε από τον έξωτερικό κόσμο κατά τη γνώμη τους δεν είναι αντικειμενικές αλήθειες, αληθινά πράγματα, αλλά απλώς ένα υποκειμενικό παιχνίδι της δικής μας διάνοιας. Και όταν ή κοινή ανθρώπινη νόηση παρόλα αυτά εξοργίζεται ενάντια σε παρόμοιους ισχυρισμούς, αυτοί της αποδείχνουν πολύ πειστικά ότι, αν και βλέπει καθημερινά με τα ίδια της τα μάτια πώς ο ήλιος ανατέλλει στην 'Ανατολή και δύει στη Δύση, ωστόσο ή επιστήμη είναι υποχρεωμένη να τή νουθετήσει τόσο πολύ ώστε να μάθει να αναγνωρίζει αυτή την αλήθεια με τή βοήθεια των άτελών της αισθήσεων.

NB*

Erscheinungen
im bösen
Sinne**

NB

α

* Οι παρατηρήσεις που είναι υπογραμμισμένες με πλάγιες γραμμές γραφτηκαν από τον Β. Ι. Λένιν στη γωνία της σελίδας. Γι' αυτό εδώ και παρακάτω, αν είναι αδύνατο να καθοριστεί σε ποιά ακριβώς χωρία αναφέρεται ή λενινιστική παρατήρηση, παρατίθεται όλο το κείμενο της δοσμένης σελίδας. 'Η Σύντ

** — Τα φαινόμενα στην κακή έννοια 'Η Σύντ

sehr gut! ((Καί ἡ τυφλή κότα, ὅπως λέει ἡ παροιμία, πότε ἐδῶ καί πότε ἐκεῖ βρίσκει τόν κόκκο. Τέτια τυφλή κότα εἶναι ὁ φιλοσοφικός ἰδεαλισμός. Κι' αὐτός ἄρπαξε τόν κόκκο, δηλαδή τή σκέψη, ὅτι αὐτό πού στόν κόσμο βλέπουμε, ἀκοῦμε ἢ αἰσθανόμαστε δέν εἶναι τά ἀληθινά πράγματα ἢ τά ἀντικείμενα. Ἡ φυσικο-ἐπιστημονική φυσιολογία τῶν αἰσθήσεων μέ τή σειρά της κάθε μέρα πλησιάζει πιά πολύ στό γεγονός ὅτι τά παρδαλά ἀντικείμενα πού βλέπει τό μάτι μας εἶναι μόνο παρδαλά ὀπτικά αἰσθήματα, ὅτι καθετί τό χοντροκομμένο, τό λεπτό, τό βαρῦ πού αἰσθανόμαστε εἶναι μόνο τά αἰσθητηριακά αἰσθήματα τῆς βαρύτητας, τῆς λεπτότητας ἢ τῆς χοντροκοπιῆς. Ἄνεμεσα στά δικά μας ὑποκειμενικά αἰσθήματα καί στά ἀντικειμενικά πράγματα δέν ὑπάρχει κανένα ἀπόλυτο ὄριο. Ὁ κόσμος εἶναι κόσμος τῶν δικῶν μας αἰσθημάτων...

Τά πράγματα στόν κόσμο ὑπάρχουν ὄχι «καθεαυτά», ἀλλά παίρνουν ὅλες τίς ιδιότητές τους μέσω τῆς ἀμοιβαίας ἀλληλουχίας... Τό νερό εἶναι ὑγρό μόνο σέ σχέση μέ μιὰ ὀρισμένη θερμοκρασία, στό κρῦο τό νερό γίνεται πυκνό καί στερεό, στή ζέστη μετατρέπεται σέ ἀτμό, συνήθως τό νερό τρέχει ἀπό πάνω πρὸς τά κάτω, ἀλλά συναντώντας στό δρόμο του ἓνα σβῶλο ζάχαρης ἀνεβαίνει καί πρὸς τά πάνω.

NB ||||| Αὐτό καθεαυτό τό νερό δέν ἔχει καμιά ιδιότητα, καμιά ὑπαρξη, αὐτές ὅμως τίς παίρνει σέ συνδυασμό μέ τά ἄλλα ἀντικείμενα.

Τά πάντα εἶναι μόνο ιδιότητα, ἢ κατηγορημα, τῆς φύσης. Ἡ φύση μας περιστοιχίζει ὄχι μέσα στήν ὑπερφυσική τῆς ἀντικειμενικότητα ἢ ἀληθινότητα, ἀλλά παντοῦ καί πάντοτε μέ τά πρόσκαιρα, ποικιλόμορφα φαινόμενά της.

||||| Τά ἐρωτήματα πῶς θά φαινόνταν ὁ κόσμος χωρίς τά μάτια, χωρίς τόν ἥλιο ἢ χωρίς τό χῶρο, χωρίς τή θερμοκρασία, τή διάνοια ἢ χωρίς τά αἰσθήματα εἶναι ἀνόητα ἐρωτήματα καί μόνο οἱ βλάκες μποροῦν νά στοχάζονται γι' αὐτά. Εἶναι ἀλήθεια, στή ζωή καί στήν ἐπιστήμη μποροῦμε νά ὀροθετοῦμε, νά ὀροθετοῦμε καί νά ταξινομοῦμε ὡς τό ἄπειρο, ἀλλά συνάμα δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε ὅτι ὅλα ἀποτελοῦν ἓνα ἐνιαῖο σύνολο καί ὅλα συνδέονται μεταξύ τους. Ὁ κόσμος εἶναι αἰσθητός καί οἱ αἰσθήσεις μας, ἢ διάνοιά μας εἶναι ἀπολύτως ἐπίγεια. Αὐτό δέν εἶναι ἀκόμη τό «ὄριο» τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλά ἐκεῖνος πού θέλει νά περάσει αὐτό τό ὄριο φτάνει ὡς τόν παραλογισμό. Ἄν ἐμεῖς ἀποδείξουμε ὅτι ἡ ἀθάνατη ψυχὴ τοῦ παπᾶ ἢ ἡ ἀναμφίβολη διάνοια τοῦ φιλόσοφου μιᾶς καί τῆς αὐτῆς, τῆς πιά συνηθισμένης φύσης, εἶναι ὅτι καί ὅλα τά ἄλλα φαινόμενα τοῦ κόσμου, τότε μ' αὐτό θά ἀποδείξουμε

ὅτι τὰ «ἄλλα» φαινόμενα εἶναι τόσο ἀληθινὰ καὶ ἀναμφισβήτητα, ὅσο καὶ ἡ ἀναμφίβολη καρτεσιανὴ διάνοια. Ἐμεῖς ὄχι μόνο πιστεύουμε, σκεπτόμαστε, ὑποθέτουμε ἢ ἀμφιβάλλουμε ὅτι τὰ αἰσθήματά μας ὑπάρχουν, ἀλλὰ τὰ αἰσθανόμαστε πραγματικά καὶ ἀληθινά. Καὶ ἀντίθετα: ὄλη ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ πραγματικότητα στηρίζονται μόνο στὴν αἴσθηση, στὰ σωματικά αἰσθήματα. Ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα, ἢ τὸ ὑποκείμενο καὶ τὸ ἀντικείμενο, ὅπως λένε τώρα πολὺ συχνά, ἔχουν τὴν ἴδια ἀκριβῶς ἐπίγεια, αἰσθησιακὴ ἐμπειρικὴ ιδιότητα.

«Ἡ ζωὴ εἶναι ὕπνος» — ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι. Τώρα οἱ φιλόσοφοι μᾶς ἀνακοινώνουν τὸ νέο: «ὁ κόσμος εἶναι ἡ δικὴ μας παράσταση»...

Νὰ στηρίζει τὴν ἀλήθεια ὄχι στὸ «λόγο τοῦ θεοῦ», οὔτε στὶς παραδοσιακὰς «ἀρχές», ἀλλ' ἀντίθετα νὰ χτίζει τίς ἀρχές τῆς στὰ σωματικά αἰσθήματα — νὰ σέ τί συνίσταται ἡ οὐσία τῆς σοσιαλδημοκρατικῆς φιλοσοφίας...

NB

NB

V

[123-130] Κύριος ὁ θεὸς ἐπλασε τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ σβῶλο γλίνας καὶ τοῦ ἐμφύσησε τὴν ἀθάνατη ψυχὴ. Ἀπὸ τότε ἀκριβῶς ὑπάρχει ὁ δυῖσμός ἢ ἡ θεωρία τῶν δυὸ κόσμων. Ὁ ἕνας — ὁ φυσικὸς, ὁ ὕλικός κόσμος εἶναι βρωμιὰ, ὁ ἄλλος — ὁ πνευματικὸς, ἢ διανοητικὸς κόσμος τῶν πνευμάτων εἶναι ἡ πνοὴ τοῦ Κυρίου. Οἱ φιλόσοφοι ἀποθανάτισαν αὐτὸ τὸ παραμυθάκι, δηλαδὴ τὸ προσάρμοσαν στὸ πνεῦμα τοῦ καιροῦ. Ὅτι εἶναι προσιτὸ στὴν ὄραση, στὴν ἀκοή καὶ στὸ αἰσθημα,

μέ ἕνα λόγο, ἡ φυσικὴ πραγματικότητα θεωρεῖται ἀκόμη ἀκαθαρσία. Γι' αὐτὸ μέ τὸ σκεπτόμενο πνεῦμα συνδέεται ἢ ἀντίληψη γιὰ τὴ βασιλεία κάποιας ὑπερφυσικῆς ἀλήθειας, ἐλευθερίας καὶ ὠραιότητος. Ὅπως στὴ Βίβλο, ἔτσι καὶ στὴ φιλοσοφία ἡ λέξι «κόσμος» ἔχει ἀπαίσια γεύση. Ἀπὸ ὅλα τὰ φαινόμενα ἢ τὰ ἀντικείμενα τῆς φύσης ἢ φιλοσοφία κρίνει ἄξιο προσοχῆς τῆς μόνο ἕνα — τὸ πνεῦμα, τὴ γνωστὴ σέ μᾶς πνοὴ τοῦ Κυρίου. Καὶ τοῦτο μόνο γιὰτὶ μέσα στὸ μπερδεμένο νοῦ τῆς ὁ θεὸς παριστάνεται σάν κάτι τὸ ἀνώτατο, τὸ ὑπερφυσικό, τὸ μεταφυσικό...

NB

Ὁ φιλόσοφος, πού μέ νηφαλιότητα θεωρεῖ τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα δίπλα στὰ ἄλλα πράγματα σκοπὸ τῆς γνώσης, παύει νὰ εἶναι φιλόσοφος, δηλαδὴ, ἕνας ἀπ' αὐτοὺς πού, μελετώντας τὸ αἶνιγμα τῆς ὑπαρξῆς γενικά, ἀποσύρεται στὴ θολὴ ἀπροσδιοριστικὴ. Γίνεται εἰδικός, καὶ ἢ «εἰδικὴ ἐπιστήμη» γιὰ τὴ γνωσιοθεωρία γίνεται εἰδικότητά του...

Πίσω ἀπὸ τὸ ἐρώτημα, ἂν ὑπάρχει μέσα στὸ κεφάλι μας κάποιον εὐγενικό ἰδεαλιστικό πνεῦμα, ἢ ἀκόμη μιὰ συνηθισμένη, ἀκριβῆς ἀνθρώπινη νόηση, κρύβεται τὸ πρακτικὸ ἐρώ-

- NB | τημα, αν ή εξουσία και τό δίκαιο ανήκουν στην προνομιούχα
αριστοκρατία ή στον απλό λαό...
- NB ||| Οί καθηγητές γίνονται ήγήτορες στο στρατόπεδο του κα-
κού. Στη δεξιά πτέρυγα διοικεί ό Τράιτσκε, στο κέντρο ό φόν
Ζύμπελ, και στην αριστερά ό Γιούργκεν Μπόνα Μάγερ,
δόκτορας και καθηγητής φιλοσοφίας στη Βόνη...
- sehr
gut!! | Στό προηγούμενο άρθρο μιλήσαμε ήδη για τό καρτεσιανό
κόλπο, πού εφαρμόζεται σχεδόν καθημερινά από τούς καθηγη-
τές τής ανώτατης μαγείας, ή τής φιλοσοφίας, μπροστά στό κοι-
νό, για να τό κάνει όριστικά να τά χάσει. 'Η πνοή του Κυρίου
επιδεικνύεται σαν αλήθεια. Είναι αλήθεια ότι αυτό τό όνομα
έχει κακή φήμη: μπροστά στους μορφωμένους φιλελεύθερους
δέν μπορεί να μιλάει κανείς για τήν άθάνατη ψυχή. Γι' αυτό
αυτοί κάνουν τό νηφάλιο ύλιστή, μιλάνε για τή συνείδηση,
για τή διανοητική ή τή γνωστική ικανότητα...
- NB ||| 'Εμείς αισθανόμαστε μέσα μας τή φυσική ύπαρξη του
σκεπτόμενου λογικού και έτσι ακριβώς με τίς ίδιες αισθήσεις
αισθανόμαστε έξω από μας τούς σβώλους γλίνας, τά δέντρα,
τούς θάμνους. Κι' εκείνο πού αισθανόμαστε μέσα μας, κι' εκεί-
νο πού είναι έξω από μας, δέν διαφέρει και πολύ τό ένα από τό
άλλο. Και τό ένα και τό άλλο έχει σχέση με τήν κατηγορία
τών αισθητών φαινομένων, με τό εμπειρικό ύλικό, και τό ένα
και τό άλλο είναι έργο των αισθήσεων. Πώς συνάμα να διακρί-
νει κανείς τά ύποκειμενικά αισθήματα από τά αντικειμενικά,
τό έσωτερικό από τό έξωτερικό, τά εκατό πραγματικά τάλλη-
ρα από τά 100 ύποτιθέμενα — γι' αυτό θα μιλήσουμε όταν
βρούμε εύκαιρία. 'Εδώ όμως πρέπει να κατανοήσουμε ότι και
ή έσωτερική σκέψη και ό έσωτερικός πόνος έχουν έξίσου
τήν αντικειμενική τους ύπαρξη και τό ότι, από τήν άλλη με-
ριά, ό έξωτερικός κόσμος ύποκειμενικά είναι στενά συνδε-
μένος με τά δικά μας όργανα...
- NB ||| "Ας δόσουμε τό λόγο στον ίδιο τον Γιούργκεν: «και εκείνος
πού από λόγους αρχής δέν πιστεύει θα καταλήγει όλοένα και
περισσότερο στη φιλοσοφικά αποδειγμένη αλήθεια ότι όλη ή
γνώση μας τελικά παρόλα αυτά στηρίζεται σε μία οποιαδήπο-
τε πίστη. 'Ακόμη και ό ύλιστής δέχεται σαν πίστη τήν ίδια
τήν ύπαρξη του αισθητού κόσμου. "Άμεση γνώση για τον
αισθητό κόσμο δέν έχει, άμεσα γνωρίζει μόνο εκείνη τήν πα-
ράσταση για τον κόσμο πού ύπάρχει στη φαντασία του. Πι-
στεύει ότι σ' αυτή του τήν παράσταση αντιστοιχεί τό άπεικο-
νιζόμενο κάτι, ότι ό άπεικονιζόμενος κόσμος είναι τέτιος
άκριβώς, όπως αυτός τον φαντάζεται, πιστεύει, επομένως,
στον αισθητό έξωτερικό κόσμο με βάση τά επιχειρήματα του
πνεύματός του»...
- NB | 'Η πίστη του Μάγερ είναι αποδειγμένη «φιλοσοφικά»,
παρόλα αυτά αυτός ξέρει μόνο ότι δέν ξέρει τίποτε, και ότι

ὄλα εἶναι μιά πίστη. Ὁ Μάγερ εἶναι μετριόφρονas στή γνώση καί στήν ἐπιστήμη, ἀλλά δέν εἶναι καθόλου μετριόφρονas στήν πίστη καί στή θρησκεία. Ἡ πίστη καί ἡ ἐπιστήμη σ' αὐτόν περιπλέκονται διαρκῶs, εἶναι φανερό ὅτι καί οἱ δύο δέν ἔχουν γι' αὐτόν σοβαρή σημασία.

sehr gut!

Ὡστε λοιπόν, εἶναι «φιλοσοφικά ἀποδειγμένο» ὅτι «ἦρθε τό τέλος σέ ὅλη τή γνώση μας». Γιά νά μπορέσει ὁ καλοπροαίρετος ἀναγνώστηs νά τό καταλάβει αὐτό, θά ἐπιτρέψουμε στόν ἑαυτό μας νά ἀνακοινῶσει ὅτι τό τμήμα τῶν φιλοσόφων ὀργάνωσε πρόσφατα γενική συνέλευση καί πῆρε πανηγυρικά ἀπόφαση νά ἀποσύρει ἀπό τήν κυκλοφορία τή λέξη ἐπιστήμη καί στή θέση της νά τοποθετήσῃ τήν πίστη. Κάθε γνώση ὀνομάζεται τώρα πίστη. Γνώση δέν ὑπάρχει πιά...

NB

Ὡστόσο ὁ κύριος καθηγητής διορθώνει ὁ ἴδιος τόν ἑαυτό του καί λέει κατά λέξη τό ἔξης: ἡ πίστη στόν αἰσθητό κόσμο εἶναι πίστη στό δικό σου πνεῦμα. Λοιπόν, ὄλα, καί τό πνεῦμα καί ἡ φύση, στηρίζονται ξανά στήν πίστη. Μόνο πού ὁ κ. καθηγητής δέν ἔχει δίκιο, γιατί ἐπιθυμεῖ νά ὑποτάξῃ ἐπίσης καί ἐμᾶs τούς ὑλιστές στήν ἀπόφαση τοῦ τμήματός του. Αὐτή ἡ ἀπόφαση δέν ἔχει γιά μᾶs καμιά ὑποχρεωτική ἰσχύ. Ἐμεῖs παραμένουμε πιστοί στήν παλιά ὀρολογία, διατηροῦμε γιά τόν ἑαυτό μας τή γνώση καί παραχωροῦμε τήν πίστη στοῦs παπᾶδες καί στοῦs δόκτορες τῆs φιλοσοφίας.

Ἐννοεῖται, καί «ὅλη ἡ γνώση μας» στηρίζεται στήν ὑποκειμενικότητα. Εἶναι πολύ πιθανό, αὐτός ἀκριβῶs ὁ τοῖχος, πού πάνω του θά μπορούσαμε νά σπάσουμε τό κεφάλι μας καί πού γι' αὐτό ἐμεῖs τόν θεωροῦμε ἀδιαπέραστο, εἶναι πιθανό λέω, ὅτι αὐτός ὁ τοῖχος μέ τούς νάνους, μέ τούς ἀγγέλους, μέ τούς διαβόλους καί μέ τᾶ ἄλλα φαντάσματα νά ὑπερπηδᾶται ἀνεμπόδιστα, εἶναι πιθανό ὅλη αὐτή ἡ γλίινη μᾶza τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου νά μὴν ὑπάρχει μάλιστα καθόλου γι' αὐτούs — τί μᾶs νοιάζει γι' αὐτό; Τί μᾶs ἐνδιαφέρει ἐμᾶs ὁ κόσμος πού αἰσθανόμαστε καί νιώθουμε;

Μπορεῖ αὐτό, πού οἱ ἄνθρωποι τό ὀνομάζουν ὀμίχλη καί ἄνεμο, στήν οὐσία, νά εἶναι καθαρά ἀντικειμενικό ἢ «αὐτό καθᾶυτό» νά εἶναι οὐράνια φλάουτα ἢ κοντραμπάσα. Ἀλλά γι' αὐτό ἀκριβῶs δέν μᾶs ἐνδιαφέρει καθόλου μιά παρόμοια ἀνόητη ἀντικειμενικότητα. Οἱ σοσιαλδημοκράτες ὑλιστές συζητοῦν μόνο γι' αὐτό πού ὁ ἄνθρωπος προσλαμβάνει μέσω τῆs ἐμπειρίας. Σ' αὐτό ὑπάγεται ἐπίσης καί τό δικό του πνεῦμα, ἡ διανοητική του ἰκανότητα ἢ ἡ δύναμη τῆs φαντασίας. Αὐτό πού εἶναι προσιτό στήν ἐμπειρία τό ὀνομάζουμε ἀλήθεια καί γιά μᾶs μόνο αὐτό εἶναι τό ἀντικείμενο τῆs ἐπιστήμης...

NB

Ἀπό τότε πού ὁ Κάντ ἔκανε τήν κριτική τοῦ λόγου ἐιδικότητά του, καθιερώθηκε ὅτι γιά τήν ἐμπειρία δέν φτάνουν μόνο τᾶ πέντε ὀργανα τῶν αἰσθήσεῶν μας, ὅτι γι' αὐτό χρειάζεται ἀκόμη ἡ συμμετοχή τῆs διάνοιαs...

NB

NB ||| Ωστόσο στάθηκε αδύνατο στο μεγάλο φιλόσοφο να ξεχάσει έντελως το παραμυθάκι για τη γλίνα, να απαλλάξει πλήρως το πνεύμα από το βάρος της πνευματικής όμιχλης, να ξεχωρίσει την επιστήμη από τη θρησκεία. Ἡ εὐτελής ἀποψη για τὴν ὕλη, τὸ πράγμα «καθεαυτὸ» ἢ ἡ ὑπερφυσικὴ ἀλήθεια κρατοῦσε ὅλους τοὺς φιλόσοφους σὲ μεγαλύτερο ἢ μικρότερο βαθμὸ αἰχμαλώτους τῆς ιδεαλιστικῆς ἀπάτης, ἡ ὁποία ὑποστηρίζεται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὴν πίστη στὸ μεταφυσικὸ χαρακτήρα τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος.

Οἱ πρῶσοι κυβερνητικοὶ φιλόσοφοι χρησιμοποιοῦν αὐτὴ τὴ μικρὴ ἀδυναμία τῶν μεγάλων κριτικῶν μας γιὰ νὰ προετοιμάσουν ἓνα νέο δυσκοπώτερο μετάληψης τῶν ἀχράντων μυστηρίων, βέβαια, πάρα πολὺ εὐτελές.

NB ||| «Ἡ ιδεαλιστικὴ πίστη στὸ θεό, λέει ὁ Γ. Μπ. Μάγερ, ἐννοεῖται, δὲν εἶναι γνώση καὶ ποτὲ δὲν θὰ γίνεи τέτια. Ἐπὶ δὲν εἶναι λιγότερο φανερό ὅτι ἡ ὑλιστικὴ ἀπιστία μὲ τὴ σειρά τῆς δὲν εἶναι γνώση, ἀλλὰ μόνον ὑλιστικὴ πίστη, ἀνίκανη ἐπίσης νὰ μετατραπεῖ κάποτε σὲ γνώση»...

VI

NB NB ||| [130-136] ἽΟλοι ὁμόφωνα ἐπαναλαμβάνουν τὸ μοτίβο: «πίσω στὸν Κάντ». Ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ γεγονότος τὸ ζήτημα πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἀποκτᾶ σημασία πού ξεπερνάει πάρα πολὺ τὰ ὅρια τῆς ρηχῆς προσωπικότητας τοῦ στρατηγού Γιούργκεν. Θέλουν νὰ γυρίσουν στὸν Κάντ ὄχι γιὰ τὸν μεγάλο αὐτὸς φιλόσοφος κατὰφερε ἰσχυρὸ χτύπημα στὸ παραμύθι γιὰ τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς, πού εἶναι φυλακισμένη στὴ βρωμερὴ γλίνα — αὐτὸ τὸ ἔκανε πραγματικὰ ὁ Κάντ. Ἐπὶ δὲν εἶναι λιγότερο φανερό ὅτι ἡ ὑλιστικὴ ἀπιστία μὲ τὴ σειρά τῆς δὲν εἶναι γνώση, ἀλλὰ μόνον ὑλιστικὴ πίστη, ἀνίκανη ἐπίσης νὰ μετατραπεῖ κάποτε σὲ γνώση»...

Εἶναι έντελως καθαρὸ ὅτι κάθε ἐσφαλμένη σοφία στηρίζεται στὴ λαθεμένη χρῆση τῆς διάνοιάς μας. Καὶ κανένας δὲν προσπάθησε νὰ μελετήσει τὴ διάνοια τόσο συνειδητὰ καὶ τόσο ἐπιτυχῶς, νὰ δημιουργήσει τὴν επιστήμη τῆς γνωσιοθεωρίας, ὅσο ὁ ἐκτιμώμενος ἀπ' ὅλους Ἐμμανουήλ Κάντ. Ἐπὶ δὲν εἶναι λιγότερο φανερό ὅτι ἡ ὑλιστικὴ ἀπιστία μὲ τὴ σειρά τῆς δὲν εἶναι γνώση, ἀλλὰ μόνον ὑλιστικὴ πίστη, ἀνίκανη ἐπίσης νὰ μετατραπεῖ κάποτε σὲ γνώση»...

Ἐπὶ δὲν εἶναι λιγότερο φανερό ὅτι ἡ ὑλιστικὴ ἀπιστία μὲ τὴ σειρά τῆς δὲν εἶναι γνώση, ἀλλὰ μόνον ὑλιστικὴ πίστη, ἀνίκανη ἐπίσης νὰ μετατραπεῖ κάποτε σὲ γνώση»...

Ἐπὶ δὲν εἶναι λιγότερο φανερό ὅτι ἡ ὑλιστικὴ ἀπιστία μὲ τὴ σειρά τῆς δὲν εἶναι γνώση, ἀλλὰ μόνον ὑλιστικὴ πίστη, ἀνίκανη ἐπίσης νὰ μετατραπεῖ κάποτε σὲ γνώση»...

τό αναφέρω από μνήμης. Αυτή η φράση λέει: ἡ γνώση μας περιορίζεται στά φαινόμενα τῶν πραγμάτων. Τί εἶναι αὐτά καθεαυτά, δέν μποροῦμε νά μάθουμε... NB

Δέν μποροῦμε νά ἀρνηθοῦμε ὅτι: ἐκεῖ πού ὑπάρχουν φαινόμενα ὑπάρχει ἐπίσης καί κάτι πού φαίνεται. Ἄλλά τί γίνεται ἂν αὐτό τό κάτι εἶναι τό ἴδιο φαινόμενο, ἂν τά φαινόμενα τά ἴδια φαίνονται; Γιατί δέν θά ἦταν τίποτε τό παράλογο καί τό ἀπερίσκεπτο, ἔάν παντοῦ στή φύση τά ὑποκείμενα καί τά κατηγορούμενα θά ἦταν ἑνός καί τοῦ αὐτοῦ γένους. Ἄλλά γιατί αὐτό

πού φαίνεται πρέπει ἐξάπαντος νά εἶναι ἐντελῶς ἄλλης ποιότητας ἀπ' ὅ,τι τό ἴδιο τό φαινόμενο; Γιατί τά πράγματα «γιά μᾶς» καί τά πράγματα «καθεαυτά», ἢ τό φαινόμενο καί ἡ ἀλήθεια δέν μποροῦν νά εἶναι ἀπό τό ἴδιο ἐμπειρικό ὕλικό, μιᾶς καί τῆς αὐτῆς ιδιότητος; NB

Ἀπάντηση: διότι ἡ πρόληψη γιά τό μεταφυσικό κόσμο, διότι ἡ πίστη στήν ὀριστικά ξεσκεπασμένη βρωμιά καί στήν ἀφύσικη, στήν ἀσυνήθιστη ἀλήθεια, ἢ ὅποια πρέπει ὁπωσδήποτε νά περιέχεται μέσα της, καρφώθηκαν ἐπίσης καί στό κεφάλι τοῦ μεγάλου Κάντ. Ἡ θέση: ὅπου ὑπάρχουν φαινόμενα, τά ὅποια μποροῦμε νά βλέπουμε, νά ἀκοῦμε, νά αἰσθανόμαστε, πρέπει ἐπίσης νά ὑπάρχει κρυφά καί κάτι ἄλλο, τό λεγόμενο ἀληθινό ἢ ὑψηλό, τό ὅποιο εἶναι ἀδύνατο νά μὴν τό βλέπουμε, νά μὴν τό ἀκοῦμε, νά μὴν τό αἰσθανόμαστε, αὐτή ἡ θέση εἶναι παράλογη, σέ πείσμα τοῦ Κάντ... NB

Ἡ διάνοια πρέπει νά ἐνεργεῖ μόνο σέ συνειδητό συνδυασμό μέ τήν ὕλική ἐμπειρία, ἐνῶ ὅλες οἱ προσφυγές στή θολή ἀπροσδιοριστικότητα εἶναι ἀνεπιτυχεῖς καί παράλογες. NB

Ἄλλά, σύμφωνα μέ τά λόγια τοῦ Χάινε, ὁ καθηγητής ἀπό τήν Καινιξβέργη εἶχε ὑπηρέτη ἕναν ἀπλό ἄνθρωπο μέσα ἀπό τό λαό μέ τό ὄνομα Λάμπε, γιά τόν ὅποιο, ὅπως ἰσχυρίζονται οἱ φαντασιοπληξίες, ἦταν ψυχική ἀνάγκη. Αὐτόν λοιπόν λυπήθηκε ὁ φιλόσοφος καί ἔβγαλε τό παρακάτω συμπέρασμα: ἐπειδή ὁ κόσμος τῆς ἐμπειρίας συνδέεται στενά μέ τήν διάνοια, γι' αὐτό καί δίνει μόνο διανοητικές ἐμπειρίες, δηλαδή, φαινόμενα ἢ ἀπομεινάρια σκέψεων. Τά ὕλικά πράγματα πού ἔγιναν γνωστά μέ τήν ἐμπειρία δέν εἶναι πραγματικές ἀλήθειες, ἀλλά ἀπλῶς φαινόμενα μέ τήν κακή ἔννοια τῆς λέξης, φαντάσματα ἢ κάτι τό παρόμοιο. Ἐνῶ τά πραγματικά ἀντικείμενα, τά πράγματα «καθεαυτά», ἢ μεταφυσική ἀλήθεια δέν γνωρίζονται μέ τήν ἐμπειρία.

Erscheinungen im bösen Sinne des Wortes*

* — Φαινόμενα μέ τήν κακή ἔννοια τῆς λέξης Ἡ Σίτ

- NB ||| σ'αυτά πρέπει νά πιστεύει κανείς σύμφωνα μέ τό γνωστό ἐπιχείρημα: ὅπου ὑπάρχει τό φαινόμενο, πρέπει νά ὑπάρχει καί κάτι τέτιο (μεταφυσικό), τό ὁποῖο φαίνεται.
- πολύ καλά! Κι ἔτσι σώθηκε ἡ πίστη, σώθηκε τό ὑπερφυσικό, καί αὐτό συνέβηκε στήν κατάλληλη στιγμή ὄχι μόνο στόν ὑπηρέτη Λάμπε, ἀλλά καί στούς γερμανούς καθηγητές στήν «ἐκπολιτιστική πάλη» γιά τή «λαϊκή μόρφωση», ἐνάντια στούς μισητούς, ριζοσπάστες ἄθεους σοσιαλδημοκράτες. Ἐδῶ ἀκριβῶς ὁ Ἐμμανουήλ Κάντ φάνηκε ἀναγκαῖος ἄνθρωπος, τούς βοήθησε νά βροῦν τήν ποθητή, ἂν καί μή ἐπιστημονική, ὅμως πολύ πρακτική ἀποψη τῆς μέσης ὁδοῦ...
- πολύ καλά! Οἱ σοσιαλδημοκράτες εἶναι σταθερά πεπεισμένοι ὅτι οἱ κληρικόφρονες ἰησοῦιτες εἶναι πολύ λιγότερο ἐπιβλαβεῖς ἀπό τούς «φιλελευθέρους». Ἀπ'ὄλα τά κόμματα τό πιά αἰσχρό εἶναι τό κόμμα τῆς μέσης ὁδοῦ. Αὐτό τό κόμμα χρησιμοποιεῖ τή μόρφωση καί τή δημοκρατία σάν πλαστή ἐτικέτα, γιά νά χῶσει στό λαό τό ψεύτικο ἐμπόρεμά του καί νά ἐξευτελίσει τίς πραγματικές ἀρχές. Εἶναι ἀλήθεια, αὐτοί οἱ ἄνθρωποι δικαιολογούνται μέ τό ὅτι ἐνεργοῦν σύμφωνα μέ τή συνείδησή τους καί στό μέτρο τῆς δικῆς τους ἰκανότητας ἀντίληψης. Ἐμεῖς πιστεύουμε πρόθυμα ὅτι αὐτοί ξέρουν πολύ λίγα, ἀλλά αὐτοί οἱ κανάγιες, δέν θέλουν νά ξέρουν τίποτε, δέν θέλουν νά διδαχθοῦν τίποτε...
- 2 σχολές
στή φιλοσοφία
- NB ||| Ἀπό τόν καιρό τοῦ Κάντ πέρασε ἤδη μιά ἑκατονταετία. Σ'αὐτό τό διάστημα ἔζησαν οἱ Χέγγελ καί Φόερμπαχ, θριάμβευσε ἡ δολέθρια ἀστική οἰκονομία πού κατακλέβει τό λαό καί τόν πετάει χωρίς δουλιά καί μεροκάματο στό πεζοδρόμιο, ὅταν δέν μπορεῖ πιά νά πάρει κάτι ἀπ'αὐτόν...
- NB ||| Οἱ μαθητές μας, οἱ σύγχρονοι μισθωτοί ἐργάτες, εἶναι ἀρκετά ἀναπτυγμένοι γιά νά κατανοήσουν τελικά τή σοσιαλδημοκρατική φιλοσοφία, πού ξέρεי νά ξεχωρίζει τά φαινόμενα τῆς φύσης σάν ὕλικό τῆς θεωρητικῆς, ἢ τῆς ἐπιστημονικῆς, πειραματικῆς, ἐμπειρικῆς, ὕλιστικῆς, ἢ, ἂν θέλετε, ἐπίσης τῆς ὑποκειμενικῆς ἀλήθειας ἀπό τή μιά μεριά, ἀπό τήν ὑπερφυσική μεταφυσική πού προβάλλει μέ ἀξιώσεις, ἀπό τήν ἄλλη μεριά.
- NB ||| Ὅπως στήν πολιτική, ἀνάλογα μέ τήν οἰκονομική ἀνάπτυξη, πού τείνει νά ἐκτοπίσει τίς μεσαῖες τάξεις καί νά δημιουργήσει ἰδιοκτῆτες καί φτωχοῦς, τά κόμματα ὄλο καί πιά πολύ συγκροτοῦνται μόνο σέ δύο

2 wk. before

die miserable Bourgeoiswirtschaft, welche das Volk auszieht und es schließlich, wenn nichts mehr daran zu verdienen ist, ohne Arbeit und ohne Lohn aufs Pflaster wirft. Da gehen ihm denn die Augen groß auf. Da wird ihm der Idealismus vertrieben; und so bedürfen wir zur Volksbildung weder einer zarten Pädagogik, noch Moses und die Propheten. Unsere Zöglinge, die modernen Lohnarbeiter, sind wohl qualifiziert, um endlich Einsicht in die sozialdemokratische Philosophie zu bekommen, welche die Naturerscheinungen als das Material der theoretischen oder wissenschaftlichen Wahrheit, der erfahrungsmäßigen, empirischen, materialistischen, oder wenn man so will, auch subjektiven Wahrheit einerseits, von der auf die andere Seite postierten extravagantem oder übergeschnappten Metaphysik wohl zu trennen weiß.

11/15
11/15

Wie in der Politik die Parteien mehr und mehr sich in nur zwei Lager gruppieren, hier Arbeitnehmer und dort Arbeitgeber, analog der ökonomischen Entwicklung, welche die Mittelklassen lichtet und auf Zweitrennung in Besitzer und Habenichtse lossteuert, so teilt sich auch die Wissenschaft in zwei Generalklassen: in Metaphysiker dort und in Physiker oder Materialisten hier. Die Zwischenglieder und vermittlungsfähigen Quacksalber mit allerlei Namen, Spiritualisten, Sensualisten, Realisten usw. usw., fallen unterwegs in die Strömung. Wir steuern der Entschiedenheit, der Klarheit zu. Idealisten nennen sich die reaktionären Retraitebläser, und Materialisten sollen alle diejenigen heißen, welche sich angelegen sein lassen, den menschlichen Intellekt vom metaphysischen Zauber zu erlösen. Damit Namen und Definitionen uns keine Verwirrung machen, halten wir fest vor Augen, daß die allgemeine Unklarheit in der Sache keinen festen Sprachgebrauch bisher hat aufkommen lassen. Vergleichen wir die beiden Parteien mit dem Festen und Flüssigen, dann liegt Dreierartiges in der Mitte. Solche unklare Verschwoommenheit ist eine Generalnatur aller

11/15
11/15
888

1187/6

!!!

στρατόπεδα: στό ένα μέρος οι εργοδότες και στό άλλο οι εργολήπτες, έτσι και ή επιστήμη διαιρείται σε δύο βασικές τάξεις: εκεί είναι οι μεταφυσικοί, ἐδῶ οι φυσικοί ή οι υλιστές. Τά ἐνδιάμεσα στοιχεία και οι συμβιβαστές τσαρλατάνοι μέ τά διάφορα παρατσούκλια — πνευματοκράτες, αισθησιοκράτες, ρεαλιστές, κτλ. κτλ., στήν πορεία τους πέφτουν πότε στό ένα και πότε στό άλλο ρεύμα. Ἐμείς ζητοῦμε ἀποφασιστικότητα, θέλουμε σαφήνεια. Ἰδεαλιστές ὀνομάζουν τόν ἑαυτό τους οι ἀντιδραστικοί σκοταδιστές και υλιστές πρέπει νά λέγονται ὅλοι ἐκεῖνοι πού ἐπιδιώκουν τήν ἀπαλλαγή τοῦ ἀνθρώπινου μυαλοῦ ἀπό τή μεταφυσική ἀσυναρτησία. Γιά νά μήν μάς μπερδέσουν οι ὀνομασίες και οι ὀρισμοί, πρέπει νά θυμόμαστε καλά ὅτι ή γενική σύγχυση στό δοσμένο ζήτημα δέν ἐπέτρεψε ὡς τώρα νά καθοριστεῖ ἀκριβής ὀρολογία.

Ἄν συγκρίνουμε τά δύο κόμματα μέ τό σταθερό και τό ρευστό, τότε στή μέση βρίσκεται κάτι πού μοιάζει μέ λαπά. Ἡ παρόμοια ἀσαφής ἀπροσδιοριστικότητα είναι μιὰ ἀπό τίς κύριες ιδιότητες ὄλων τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου. Μόνο ή νοημοσύνη ή ή επιστήμη είναι ικανή νά δώσει σαφήνεια στήν ὑπόθεση, ὅπως γιά τόν καθορισμό τῆς θερμότητας και τοῦ ψύχους ή επιστήμη δημιούργησε τό θερμόμετρο και συμφώνησε νά θεωρεῖται τό σημεῖο ψύξης σάν τό ἀκριβές ἐκεῖνο ὄριο ὅπου ὅλη ή πολυμορφία τῆς θερμοκρασίας διαιρεῖται σε δύο διαφορετικές τάξεις. Τά συμφέροντα τῆς σοσιαλδημοκρατίας ἀπαιτοῦν ἀπ' αὐτήν νά κάνει τήν ἴδια διαδικασία μέ τήν παγκόσμια σοφία, νά χωρίσει ὅλες τίς σκέψεις σε δύο κατηγορίες: στήν ἰδεαλιστική φαντασιοπληξία, πού ἔχει ἀνάγκη ἀπό τήν πίστη, και στή νηφάλια, υλιστική διανοητική ἐργασία.

NB

NB

γράφτηκε
τό
1876

!! NB
sehr gut!

NB

VII

[136-142] Ἄν και ἔμεις, οι σοσιαλδημοκράτες, εἶμαστε ἄθρησκοι ἀθεϊστές, ὅμως κι ἔμεις ἔχουμε πίστη, δηλαδή τό χάσμα ἀνάμεσα σε μάς και στούς θρησκούς ἀνθρώπους είναι βαθύ και πλατύ, ἀλλά ὅπως πάνω ἀπό κάθε χάσμα, έτσι και πάνω ἀπό τήν πίστη μπορεῖ νά ριχτεῖ γέφυρα. Ἐγώ σκοπεύω νά ὀδηγήσω τούς δημοκρατικούς συντρόφους μου πάνω σ' αὐτή τή γέφυρα και ἀπό δῶ νά τούς δείξω τή διαφορά ἀνάμεσα στήν ἔρρημο μέσα στήν ὁποία περιπλανοῦνται οι πιστοί και στή γῆ τῆς ἐπαγγελίας τοῦ φωτός και τῆς ἀλήθειας.

NB

NB

NB

Σκοπός
του
„νά συμβι-
βάξει“

		<p>‘Η πό ύψηλή έντολή του χριστιανισμού αναφέρει: «Άγάπα τό θεό πάνω άπ’ όλα και τόν πλησίον σου σάν τόν έαυτό σου». Έτσι, ό θεός είναι πάνω άπόλα, αλλά τί είναι ό θεός; ‘Ο θεός είναι ή άρχή και τό τέλος, ό δημιουργός του ούρανού και της γής. Έμεις δέν πιστεύουμε στην ύπαρξή του και παρόλα αυτά βρίσκουμε λογικό νόημα στην έντολή, που προστάζει νά τόν αγαπούμε πάνω άπόλα...</p>
	NB	<p>Πρέπει νά ξέρουμε ότι, άν και τό πνεύμα έχει προορισμό νά κυριαρχεί πάνω στην ύλη, αυτή ή κυριαρχία πρέπει αναπόφευκτα νά μένει πάρα πολύ περιορισμένη.</p>
έλευθερία και ανάγκαιό- τητα	NB	<p>Μέ τή βοήθεια τής διάνοιάς μας μπορούμε νά κυριαρχούμε πάνω στον ύλικό κόσμο μόνο τυπικά. Στις λεπτομέρειες, μάλλον, μπορούμε σύμφωνα μέ τήν κρίση μας νά κατευθύνουμε τις αλλαγές και τις κινήσεις του, αλλά συνολικά ή ουσία του πράγματος — ή ύλη en général* — στέκει πιά ψηλά άπό τό ανθρώπινο μυαλό. ‘Η έπιστήμη τά καταφέρνει νά μετατρέπει τή μηχανική δύναμη σε θερμότητα, ηλεκτρισμό, φώς, χημική δύναμη κτλ., μπορεί νά τά καταφέρει, ίσως, νά μετατρέψει τή δύναμη σε ύλη και τήν ύλη σε δύναμη και νά τις παραστήσει σάν διαφορετικές μορφές μιάς και τής αυτής ουσίας. ‘Αλλά παρόλα αυτά ή έπιστήμη είναι σε θέση νά αλλάξει μόνο τή μορφή, ενώ ή ουσία</p>
	NB	<p>παραμένει αιώνια, αναλλοίωτη, ακατάλυτη. ‘Η διάνοια μπορεί νά παρακολουθεϊ τους δρόμους των φυσικών αλλαγών, αλλά αυτό είναι παρόλα αυτά μόνο ύλικοί δρόμοι, τους όποιους τό υπερήφανο πνεύμα μπορεί μονάχα νά ακολουθεϊ, τους όποιους όμως δέν είναι σε θέση νά τους δείξει. ‘Η υγιής ανθρώπινη νόηση είναι υποχρεωμένη νά θυμάται διαρκώς ότι μαζί μέ τήν «άθάνατη ψυχή» και τόν υπερήφανο γιά τή γνώση του νοϋ είναι μονάχα ένα ύποταγμένο μόριο του κόσμου, άν και οϊ δικόι μας σύγχρονοι «φιλόσοφοι» ώστόσο ασχολούνται άκόμη μέ τό τέχνασμα, πώς νά μετατρέψουν τόν πραγματικό κόσμο σε «παράσταση» των ανθρώπων. ‘Η θρησκευτική έντολή — άγάπα τόν Κύριο πάνω άπόλα — σημαίνει στά χείλη του καλού</p>
έλευθερία και ανάγκαιό- τητα	NB	<p>σοσιαλδημοκράτη: άγάπα και σεβάσου τόν ύλικό κόσμο, τό φυσικό περιβάλλον, ή τήν αισθητή ύπαρξή σάν τήν πρώτη άρχή όλων των πραγμάτων, σάν Είναι χωρίς άρχή και τέλος, που ήταν, είναι και θά είναι στον αιώνα τόν άπαντα...</p>

* — γενικά. ‘Η Σύντ.

Σωματικό, φυσικό, αισθητό, υλικό φαινόμενο ονομάζεται εκείνο τό καθολικό γένος στό οποίο ανάγεται κάθε Είμαι, σταθμητό και άσταθμητο, σώμα και πνεύμα...

“Αν και άντιπαραθέτουμε τό φυσικό στό πνευματικό, παρόλα αυτά αυτή ή διαφορά είναι μόνο σχετική. Αυτά είναι μόνο δυό μορφές ύπαρξης ούτε λίγο ούτε πολύ πιό αντίθετες άπ’ ό,τι τά σκυλιά και οι γάτες, πού παρά τή γνωστή σέ όλους έχθρότητα ώστόσο ανήκουν σέ μία και τήν αυτή τάξη ή γένος — στό γένος τών οικιακών ζώων.

‘Η φυσιογνωσία μέ τή στενή, καθιερωμένη έννοια τής λέξης, μέ όποια σαφήνεια και άν αποδείξει τήν προέλευση τών ειδών και τήν εξέλιξη του οργανικού κόσμου από τόν άνόργανο, δέν μπορεί νά μάς δώσει μία μονιστική κοσμοθεωρία (μιά διδασκαλία για τήν ένότητα τής φύσης: τήν ένότητα του «πνεύματος» και τής «ύλης», του οργανικού και του άνόrganου κτλ.), πρόσ τήν όποία τόσο λαίμαργα τείνει ή έποχή μας. Οι φυσικές έπιστήμες φτάνουν σ’ όλες τις άνακαλύψεις τους μόνο διαμέσου τής διάνοιας. Τό όρατό, σταθμητό και αισθητό τμήμα αυτού του όrganου ανήκει, είναι άλήθεια, στον τομέα τής φυσιογνωσίας, αλλά ή λειτουργία του, ή νόηση, άποτελεί ήδη άντικείμενο ιδιαίτερης έπιστήμης, ή όποία μπορεί νά ονομαστέι λογική, θεωρία τής γνώσης ή διαλεκτική. ‘Η τελευταία σφαίρα τής έπιστήμης — ή κατανόηση ή ή μή κατανόηση τών λειτουργιών του πνεύματος — είναι, έτσι, κοινή πατρίδα τής θρησκείας, τής μεταφυσικής και τής άντιμεταφυσικής καθαρότητας. ‘Εδώ βρίσκεται ή γέφυρα πού οδηγεί από τήν ταπεινωτική προληπτική δουλεία στην ταπεινή έλευθερία. Και στον τομέα τής ύπερήφανης για τή γνώση της έλευθερίας βασιλεύει ή ταπεινότητα, δηλαδή, ή ύποταγή στην υλική, φυσική άναγκαιότητα.

‘Η άναπόφευκτη θρησκεία, πού μετατρέπεται για τους «φιλόσοφους» σέ άναπόφευκτη μεταφυσική, μετατρέπεται για τήν ύγιή έπιστημονική ανθρώπινη νόηση σέ άκατανίκητη θεωρητική άνάγκη τής μονιστικής κοσμοθεωρίας. ‘Η ύπαρκτή δύναμη-ύλη, πού ονομάζεται έπίσης και κόσμος ή Είμαι, μυστικοποιεί-

NB

Monistische
Weltan-
schauung*

* — μονιστική κοσμοθεωρία. ‘Η Σύντ.

Τά κόμματα
στή φιλο-
σοφία

ται από τούς θεολόγους και τούς φιλοσόφους, επειδή δέν καταλαβαίνουν ότι ή ύλη και ή διάνοια ανήκουν σέ ένα και τό αυτό είδος, επειδή φαντάζονται λαθεμένα τήν άμοιβαία σχέση και τών δυό. "Όπως ή αντίληψη από μέρος μας τής πολιτικής οικονομίας, έτσι και ό ύλισμός μας είναι μιά επιστημονική, ιστορική κατά-

NB

κτηση. "Εμείς διαφέρουμε πολύ καθαρά τόσο από τούς σοσιαλιστές του παρελθόντος, όσο και από τούς προηγούμενους ύλιστές. Μ'αυτούς τούς τελευταίους υπάρχει μόνο ένα κοινό σημείο, τό ότι αναγνωρίζουμε τήν

ύλη σάν προϋπόθεση ή σάν πρώτη άρχή τής ιδέας.

Γιά μās ή ύλη είναι ουσία, ενώ τό πνεύμα είναι μόνο έπουσιώδης ιδιότητα του αντικειμένου. Τό έμπειρικό φαινόμενο για μās είναι γένος, ενώ ή διάνοια είναι μόνο είδος ή μορφή του...

"Όπου υπάρχει ή διάνοια, ή γνώση, ή νόηση, ή συνείδηση, εκεί μέ τή σειρά του πρέπει νά υπάρχει και τό αντικείμενο, τό υλικό, τό όποιο κατανοείται και τό όποιο πραγματικά είναι και τό πίό βασικό. Σ' αυτό άκριβώς βρίσκεται τό παλιό έρώτημα πού χωρίζει τούς ιδεαλιστές από τούς ύλιστές: ποιό είναι τό «βασικό» — ή ύλη ή ή διάνοια. "Αλλά κι' αυτό τό έρώτημα δέν είναι και πάλι έρώτημα, αλλά μόνο φράση, μόνο λόγια. "Ενώ ή πραγματική διαφωνία ανάμεσα στα κόμματα βρίσκεται στό ότι τό ένα κόμμα θέλει νά μετατρέψει τόν κόσμο σέ ένα είδος μαγείας, ενώ τό άλλο κόμμα δέν θέλει νά νά ξέρει τίποτε γι' αυτό...

βλ.
σελ. 142*
))

"Επειδή όλα τά φαινόμενα τής φύσης μπορούν νά γίνουν κατανοητά από μās μόνο μέ τή διάνοια, γι' αυτό και όλες οι αντίληψεις μας είναι διανοητικά φαινόμενα. "Απόλυτα σωστό. "Αλλά ανάμεσα σ' αυτές τίς αντίληψεις βρίσκεται μιά ειδική αντίληψη ή φαινόμενο, πού θεωρείται κατ'έξοχήν «διανοητικό» — και αυτό τό τελευταίο είναι ή συνηθισμένη ύγιής ανθρώπινη νόηση, ό νους, ή διάνοια ή ή γνωστική ικανότητα, τή στιγμή πού όλα τά υπόλοιπα, δηλαδή όλη ή μάζα, ονομάζεται ύλη. "Επομένως όλα ανάγονται στό ότι ή ύλη, ή δύναμη και ή διάνοια, χωριστά και μαζί παρμένες, είναι μιάς και τής αΐτης προέλευσης.

NB

;

NB

Τό νά ονομάζουμε τά φαινόμενα του κόσμου υλικά ή διανοητικά, σημαίνει άραγε νά ασχολούμαστε μέ μιά έλεεινή λογομαχία: Τό ζήτημα βρίσκεται στό γεγονός: είναι άραγε όλα τά πράγματα ενός και του αυτού είδους, ή μήπως ό κόσμος πρέπει νά είναι χωρισμένος στην υπερφυσική μυστηριώδη μαγεία, από τή μιά μεριά, και στή φυσική, βρωμερή γλίνα, από τήν άλλη;

* Βλ σέ τούτο τόν τόμο, σελ. 409 "Η Σύντ

Γιά τή διευκρίνιση αὐτοῦ τοῦ γεγονότος δέν εἶναι ἀρκετό νά τά βγάξει κανεῖς ὅλα ἀπό τά σταθμητά άτομα, ὅπως ἔκαναν οἱ παλιοὶ ὑλιστές. Ἡ ὕλη δέν εἶναι μόνο σταθμητή, εἶναι ἐπίσης ἀρωματική, φωτεινή, ἠχηρή, γιατί νά μὴν εἶναι καί λογική:..

NB

Ἡ πρόληψη ὅτι τάχα τά ἀντικείμενα τῆς ἀφῆς εἶναι πῶς κατανοητά ἀπό τά φαινόμενα τῆς ἀκοῆς ἢ τῆς αἰσθησης γενικά, ἔσπρωχνε τοὺς παλιούς ὑλιστές στίς ἀτομιστικές θεωρίες τους, τοὺς ὀδήγησε στό νά θεωροῦν αὐτό πού αἰσθανόμαστε διά τῆς ἀφῆς σάν πρώτη αἰτία ὄλων τῶν πραγμάτων. Τὴν ἔννοια τῆς ὕλης πρέπει νά τὴν εὐρύνουμε. Ἐδῶ ἀνάγονται ὅλα τά φαινόμενα τῆς πραγματικότητας, ἐπομένως καί ἡ ἰκανότητά μας νά τά γνωρίζουμε καί νά τά ἐρμηνεύουμε.

Καί ὅταν οἱ ἰδεαλιστές ὀνομάζουν ὅλα τά φαινόμενα τῆς φύσης «παραστάσεις» ἢ «διανοητικά», ἐμεῖς δεχόμαστε πρόθυμα ὅτι αὐτά δέν εἶναι πράγματα «καθεαυτά», ἀλλά μόνο ἀντικείμενα τοῦ αἰσθημάτος μας. Μὲ τὴ σειρά του καί ὁ ἰδεαλιστής θά συμφωνήσει μὲ τὸ ὅτι ἀνάμεσα στά αἰσθήματα πού ὀνομάζονται ἀντικειμενικός κόσμος [142] ὑπάρχει ἕνα ἰδιαιτέρω πράγμα, ἕνα ἰδιαιτέρο φαινόμενο πού ὀνομάζεται ὑποκειμενικό αἶσθημα, ψυχὴ ἢ συνείδηση. Σέ ἀντιστοιχία μ' αὐτό εἶναι ἐντελῶς φανερό ὅτι τὸ ἀντικειμενικό καί τὸ ὑποκειμενικό ἀνήκουν σέ ἕνα γένος, ὅτι ἡ ψυχὴ καί τὸ σῶμα εἶναι ἀπὸ ἕνα καί τὸ αὐτὸ ἐμπειρικό ὑλικό.

NB

Γιά τὸν ἀπροκατάληπτο ἄνθρωπο δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὸ πνευματικό ὑλικό ἢ, μιλώντας ἀκριβέστερα, τὸ φαινόμενο τῆς γνωστικῆς μας ἰκανότητας εἶναι ἕνα μέρος τοῦ κόσμου, καί ὄχι τὸ ἀντίθετο. Τὸ ὅλο διευθύνει τὸ μέρος, ἢ ὕλη — τὸ πνεῦμα, τουλάχιστον στό κύριο, ἂν καί ξανά ὁ κόσμος διευθύνεται κάποτε ἀπὸ τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα. Μ' αὐτὴ ἀκριβῶς τὴν ἔννοια εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά ἀγαποῦμε καί νά σεβόμαστε τὸν ὑλικό κόσμο σάν ἀνώτατο ἀγαθό, σάν πρώτη αἰτία, σάν δημιουργό τοῦ οὐρανοῦ καί τῆς γῆς...

NB

Ἄν οἱ σοσιαλδημοκράτες ὀνομάζουν τοὺς ἑαυτοὺς τοὺς ὑλιστές, τότε μ' αὐτὴ τὴν ὀνομασία θέλουν νά ποῦν μόνο ὅτι δέν ἀναγνωρίζουν τίποτε πού βγαίνει ἔξω ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς ἀνθρώπινης νόησης, ἢ ὅποια λειτουργεῖ ἐπιστημονικά, ὅτι κάθε μαγεία πρέπει νά σταματήσει...

ΤΟ ΑΚΑΤΑΛΗΠΤΟ
ΤΟ ΒΑΣΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ
ΤΗΣ ΣΟΣΙΑΛΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

(«VORWARTS» 1877)

NB ||| [143-147] Οί παπάδες και οί καθηγητές συμπίπτουν στό ότι άρνούνται τήν άπόλυτη γνωστική ικανότητα τής ανθρώπινης διάνοιας, τή δυνατότητα νά πετύχει άπόλυτη σαφήνεια και διατηρούν γι' αὐτήν μόνο τό χαρακτήρα τοῦ περιορισμένου δουλοπρεπούς λογικοῦ...

NB ||| Οί ἐπαγγελματίες φιλόσοφοι ἔκαναν ἕνα βήμα μπροστά και ἀντικατέστησαν τήν οὐράνια ἐπιστήμη μέ τήν ἐπίγεια, ἀλλά ἐδῶ τελικά κρατοῦν μιά διαφορούμενη θέση, ὅπως και οί «προοδευτικοί» στήν πολιτική. Τό ἴδιο ἐκεῖνο κρᾶμα ἀνικανότητας και κακῆς θέλησης, πού ἀποκόβει τούς τελευταίους ἀπό τήν ἐλευθερία, ἀποκόβει και τούς καθηγητές ἀπό τή σοφία. Οί καθηγητές δέν θέλουν νά παραιτηθοῦν ἀπό τίς ἀναζητήσεις τοῦ μυστηριώδους. Ἄν ὄχι στούς οὐρανοῦς, ἄν ὄχι στά ἄχραντα μυστήρια, τότε, στό κάτω-κάτω τῆς γραφῆς, στή φύση πρέπει νά ὑπάρχει κάτι τό μυστικιστικό, τό ἀκατάληπτο, στήν «οὐσία τῶν πραγμάτων» και τίς «τελευταίες βάσεις» πρέπει νά ὑπάρχουν ἀπόλυτα ὄρια ἢ «σύνορα τῆς γνώσης μας γιά τή φύση». Στή σοσιαλδημοκρατία πέφτει ἡ ὑποχρέωση νά ταχθεῖ ἐνάντια στούς παρόμοιους ἀδιόρθωτους μυστικιστές γιά νά ὑπερασπίσει τή θέση ὅτι ἡ ἀνθρώπινη διάνοια εἶναι βασικά ἀπεριόριστη.

Φυσικά, ὑπάρχουν πολλά πού δέν ἔχουν γνωστεῖ, ποιός εἶναι ἐκεῖνος πού θά διαφωνήσει...

Ἡ ικανότητα τῆς ἀνθρώπινης διάνοιας εἶναι τόσο ἀπεριόριστη, πού μέ τό πέρασμα τοῦ χρόνου κάνει ὄλο και καινούργιες ἀνακαλύψεις, στό φῶς τῶν ὁποίων ὄλη ἡ προηγούμενη σοφία φαίνεται γενικά μιά παντελής ἀγραμματοσύνη. Και παρόλο πού ἐγώ ἔτσι ὑπερασπίζω τό ἀπόλυτο ταλέντο τῆς γνωστικῆς μας ικανότητας, ὁμως ἔχω πλήρη συνείδηση τοῦ περιορισμένου ὀρίζοντα ὄλων τῶν ἀνθρώπων και ὄλων τῶν ἐποχῶν και, ἐπομένως, παρόλο τόν ξιπασμένο τόνο μου, ἐγώ, οὐσιαστικά, εἶμαι ἕνας ἐντελῶς σεμνός ἄνθρωπος...

Τό λογικό, μάλλον, δεσπόζει αλλά μονάχα σέ συνδυασμό μέ τίς συνηθισμένες πέντε αισθήσεις μας καί τά υλικά αντικείμενα τοῦ κόσμου...

NB

«Σ'αυτό τόν κόσμο» κανένας δέν ἄκουσε ποτέ γιά κάποια διάνοια, πού νά ξεπεράσει τήν ἀνθρώπινη. Ἄλλά σχετικά μέ τό πῶς ἔχει τό ζήτημα στόν «ἄλλο κόσμο» μέ τοὺς ἀγγέλους, τοὺς γνώμους καί τίς νύμφες, ἡ ἱστορία σιωπᾶ. Καί ἂν ἀκόμη ἐμεῖς συμφωνήσουμε μ'αὐτά τά παιδιαρίσματα, ἂν ἀκόμη παραδεχτοῦμε ὅτι στό φεγγάρι καί στά ἄστρα κινούνται ἐξωγήινα πνεύματα, τότε αὐτά ὡστόσο τά πνεύματα, μιά καί ψήνουν φρατζολάκια, εἶναι ὑποχρεωμένα νά παρασκευάζουν τά φρατζολάκια τους ἀπό ἀλεύρι καί ὄχι ἀπό τενεκέ ἢ ἀπό ξύλο. Ἄκριβῶς κατά τόν ἴδιο τρόπο, ἂν αὐτά τά ὑπερφυσικά πνεύματα ἔχουν λογικό, τότε αὐτό τό λογικό εἶναι ὑποχρεωμένο νά εἶναι τῆς ἴδιας ἐκείνης κοινῆς φύσης, τῆς ἴδιας σύστασης, ὅπως εἶναι καί τό δικό μας...

Ἄν στοὺς οὐρανοὺς καί στίς σφαῖρες πέρα ἀπό τά σύννεφα ὑπάρχουν πράγματα ἐντελῶς διαφορετικῆς ιδιότητος ἀπ'ὅ,τι τά γήινα, τότε αὐτά τά πράγματα πρέπει νά ἔχουν καί ἄλλες ὀνομασίες: καί ἐπειδὴ ἐμεῖς δέν μπορούμε νά μιλάμε σ'αὐτή τῆ γλώσσα (σὴ γλώσσα τῶν ἀγγέλων), τότε δέν εἶναι ἄσχημο νά σπαινοῦμε ἐκεῖ πού γίνεται λόγος γιά «κάτι τό ἀνάτατο», τό μεταφυσικό ἢ τό μυστηριώδες.

Εἶναι καταπληκτικό, ἀλλά σωστό! Ἕνας παρόμοιος συλλογισμός φαίνεται στοὺς «φιλόσοφους» πρωτάκουστος. Αὐτοὶ οἱ «φιλόσοφοι» ὕστερα ἀπό τόν Κάντ συνεχίζουν ἀκόμη ὡς τώρα νά φλυαροῦν: Ἐμεῖς μπορούμε νά γνωρίσουμε μόνο τά φαινόμενα τῆς φύσης, ἀλλά ὅ,τι κυρίως κρύβεται πίσω ἀπ'αὐτά, — «τό πράγμα καθεαυτό», ἢ τό μυστήριο — εἶναι ἀκατάληπτο. Καί παρόλα αὐτά αὐτός ὁ μυστικισμός, ὅλο αὐτό τό μυστήριο δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά μιά παράλογη ἰδέα, πού αὐτοὶ οἱ κύριοι δημιουργοῦν μέσα τους γιά τῆ διάνοια...

 versus
Kant

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὑπάρχει τό ἀκατανόητο καί τό ἀκατάληπτο, ὑπάρχουν τά ὄρια τῆς γνωστικῆς μας ἰκανότητος. Ἄλλά μόνο μέ τῆ συνηθισμένη ἔννοια, ἔτσι ἀκριβῶς, ὅπως ὑπάρχει τό ἀόρατο κι'αὐτό πού δέν ἀκούγεται, ὅπως ὑπάρχουν τά ὄρια γιά τήν ὄραση καί τήν ἀκοή...

Ἐπαναλαμβάνω: ἡ ὑπερβολικὴ ἀντίληψη γιά τῆ διάνοια, οἱ παράλογες ἀξιώσεις ὅσοναφορὰ τῆ γνωστικῆς μας ἰκανότητος, μέ ἄλλα λόγια, ἡ γνωσιοθεωρητικὴ ἀγραμματοσύνη, νά ποιά εἶναι ἡ αἰτία κάθε πρόληψης, κάθε θρησκευτικῆς καί φιλοσοφικῆς μεταφυσικῆς...

[149] Στὴν ἀρχὴ ἔπρεπε νά ξεπεράσουμε τῆ μεταφυσικῆ ἢ τίς ὑπερφυσικῆς ἰδέες, γιά νά μπορέσουμε νά φτάσουμε στὴ νηφάλια ἀντίληψη ὅτι ἡ διάνοια μας εἶναι μιά συνηθισμένη, τυπικὴ, μηχανικὴ ἰκανότητα...

ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ

(«VORWARTS» 1877)

[151-152] Στη Σύνταξη τής εφημερίδας «Vorwärts» έφτασε πρίν λίγο καιρό ένα άνώνυμο γράμμα πάνω στό ζήτημα πού μās ενδιαφέρει, πού ανήκει στην πέννα πεπειραμένου ειδικού, ό όποιος προσπάθησε έντελώς αντικειμενικά νά αποδείξει ότι ή φιλοσοφία και ή σοσιαλδημοκρατία είναι δύο διαφορετικά πράγματα, ότι μπορεί κανείς μέ δλη του τήν ψυχή νά ανήκει στό Κόμμα και παρ' όλα αυτά νά μήν συμφωνεί μέ τή «σοσιαλδημοκρατική φιλοσοφία», και ότι γι' αυτό είναι καθαρό ότι τό Κεντρικό Όργανο δέν θά έπρεπε νά επιτρέπει νά δίνεται στα φιλοσοφικά ζητήματα έντονος κομματικός χαρακτήρας.

NB
NB

Ή Σύνταξη τής «Vorwärts» ήταν τόσο πολύ ευγενική, πού μου επέτρεψε νά γνωριστώ μ' αυτό τό γράμμα, πού είχε άμεση σχέση μέ τά δικά μου άρθρα. Είναι αλήθεια ότι ό συγγραφέας έκφρασε πολύ συγκεκριμένα τήν έπιθυμία νά μήν προκαλέσει μέ τίς αντιρήσεις του δημόσια συζήτηση γιατί, όπως λέει, ή πολεμική μέσω τής εφημερίδας αποκλείει τή δυνατότητα μιάς σοβαρής συζήτησης παρόμοιων ζητημάτων. Έγώ όμως αντίθετα, νομίζω ότι αυτός μάλλον δέν θά τό θεωρήσει άδιακρισία, αν οι παρατηρήσεις και οι ύπαινημοί του μās χρησιμεύσουν σαν μέσο γιά νά διαλευκάνουμε ένα ζήτημα, πού τό παίρνουμε τόσο πολύ κατάκαρδα και έγώ και εκείνος, αλλά και δλη ή σημερινή γενιά, όπως φαίνεται από τό γενικό ενδιαφέρον γι' αυτό τό ζήτημα. Σχετικά όμως μέ τή σπουδαιότητα υποθέτω ότι τά χοντρά και μεγάλα βιβλία δέν είναι περισσότερο χρήσιμα γι' αυτό τόν σκοπό, απ' ό,τι τά σύντομα άρθρα τής εφημερίδας. Αντίθετα, υπάρχει ήδη μιά τόσο πολύ μεγάλη φλυαρία γύρω απ' αυτό τό ζήτημα, πού εξαιτίας αυτού του γεγονότος χάνεται έντελώς τό ενδιαφέρον ενός μεγάλου μέρους του κοινού πρός τό δοσμένο ζήτημα.

NB

Πρώτα απ' όλα δέν είμαι σύμφωνος μέ τήν άποψη ότι ή φιλοσοφία και ή σοσιαλδημοκρατία είναι διαφορετικά πράγματα, πού δέν συνδέονται τό ένα μέ τό άλλο. Βέβαια, μπορεί νά είναι κανείς δραστήριο μέλος

του κόμματος και ταυτόχρονα «κριτικός φιλόσοφος», μπορεί να είναι ακόμη και καλός χριστιανός. Στην πράξη πρέπει να είμαστε πολύ υπομονετικοί, και, χωρίς αμφιβολία, κανένας σοσιαλδημοκράτης δεν θά σκεφτεί να ντύσει τα μέλη του Κόμματός του με μία οποιαδήποτε στολή. 'Ο καθένας όμως πού σέβεται την επιστήμη είναι υποχρεωμένος να φορέσει τη θεωρητική στολή. 'Η θεωρητική ένότητα, ο συστηματικός συντονισμός είναι ο μύχιος σκοπός και η ύψηλή υπεροχή κάθε επιστήμης...

'Η σοσιαλδημοκρατία δεν επιδιώκει τους αιώνιους νόμους, τους θεσμούς πού θεσπίζονται μία για πάντα, τους άπολιθωμένους τύπους, αλλά τό αγαθό του ανθρώπινου γένους γενικά. 'Η πνευματική διαφώτιση είναι τό πιό απαραίτητο μέσο γι' αυτό τό σκοπό. Τό αν ο γνωστικός μηχανισμός είναι περιορισμένος, δηλαδή, εξαρτημένος, αν δίνουν οι επιστημονικές αναζητήσεις αληθινές έννοιες, την αληθεια στην ανώτατη μορφή και στην ανώτατη βαθμί-

δα, ή μόνο τιποτένια «υποκατάστατα» πάνω στα οποία κυριαρχεί τό ακατάληπτο, μ'ένα λόγο οτι όνομάζεται γνωσιοθεωρία, αυτό είναι μία σοσιαλιστική υπόθεση πρωταρχικής σπουδαιότητας...

[156-160] Λένε γιά τόν Κάντ οτι τό σύστημά του «καθόρισε αρκετά πιστά τά όρια τής τυπικής γνώσης». 'Αλλά αυτό ακριβώς τό σημείο διαμφισβητούμε εμείς μέ όλη μας τή δύναμη, σ' αυτό τό σημείο ή σοσιαλδημοκρατική φιλοσοφία διαφανεί απόλυτα μέ τήν επαγγελματική φιλοσοφία. 'Ο Κάντ καθόρισε όχι μέ πολλή ακρίβεια τά όρια τής τυπικής γνώσης, επειδή μέ τό γνωστό του «πράγμα καθ'αυτό» διατήρησε τήν πίστη στην άλλη, τήν ανώτατη γνώση, στόν υπεράνθρωπο, τόν υπερφυσικό λόγο. Τυπική γνώση! Γνώση τής φύσης! "Ας ποθούν οι «φιλόσοφοι» και μία άλλη ακόμη γνώση, αλλά πρέπει να αποδείξουν πού βρίσκεται αυτή ή γνώση και σέ τί συνίσταται.

Γιά τήν πραγματική γνώση πού χρησιμοποιούμε καθημερινά, οι φιλόσοφοι αυτοί μιλάνε μέ τέτια περιφρόνηση, όπως οι παλιοί χριστιανοί γιά τήν «άσθενή σάρκα». 'Ο πραγματικός κόσμος είναι ένα άτελές φαινόμενο, ενω ή αληθινή του ουσία είναι τό μυστικό...

NB

NB

Phänomen *

NB

* — φαινόμενο. 'Η Σύντ.

NB “Αν ή φυσιογνωσία παντού και πάντοτε ικανοποιείται με τό φαινόμενο, τότε γιατί νά μήν ικανοποιείται επίσης με τή φαινομενολογία του πνεύματος; Πίσω από τά «όρια τής τυπικής γνώσης» κρύβεται πάντα ό άνώτατος, άπεριόριστος, μεταφυσικός λόγος, πίσω από τόν επαγγελματία φιλόσοφο — ό ιδεολόγος και τό χαρακτηριστικό και για τούς δυό «άκατάληπτο»...

‘Αλλά τί είναι αυτό τό άκατάληπτο; — μπαίνει τό ερώτημα στο γράμμα στη Σύνταξη τής «Vorwärts» που άναφέραμε πιο πάνω...

Και σ’ αυτό τό ερώτημα ό επαγγελματίας φιλόσοφος δίνει άπάντηση, εξηγώντας ότι τό «Είναι» σάν άπόλυτη ήρεμία δέν μπορεί με κανέναν τρόπο νά μετατραπεί σε άπόλυτη κίνηση τής σκέψης. Μ’ αυτά τά λόγια, συνεχίζει ό αντίπαλος, είναι καθορισμένο τό όριο τής γνώσης, δηλαδή, τό άκατάληπτο. ‘Αλλά μήπως από δω βγαίνει ότι εμείς πρέπει νά άρνούμαστε τήν ύπαρξή του, ότι δέν θά τό πλησιάσουμε ποτέ; ‘Εννοείται όχι. Κάθε επιστημονική άπόπειρα νά τό προσεγγίσουμε, νά τό κατανοήσουμε, ή τουλάχιστο νά τό αισθανθούμε, μάς φέρνει πιο κοντά σ’ αυτό τό σκοτεινό σημείο και ρίχνει πάνω του καινούργιο φώς, άν και εμείς δέν μπορέσαμε ποτέ νά τό φωτίσουμε όλόπλευρα. Τό καθήκον τής φιλοσοφίας βρίσκεται στην επιδίωξη αυτού του σκοπού, σε αντίθεση με τό καθήκον τής φυσιογνωσίας που ξεετάζει μόνο τό δεδομένο και εξηγεί μόνο τά φαινόμενα.

‘Εξηγεί τά φαινόμενα: φαινόμενο! χμ, χμ!

NB “Ωστε λοιπόν, τό αντικείμενο τής φιλοσοφίας — τό άκατάληπτο — είναι τό πουλί από τό όποιο εμείς με τή βοήθεια τής γνωστικής μας ικανότητας, μπορούμε πότε έδω και πότε εκεί νά βγάλουμε κι’ από ένα φτεράκι, αλλά δέν είμαστε ποτέ σε θέση νά τό μαθήσουμε έντελώς και αυτό τό πουλί πρέπει νά παραμένει αιώνια άκατάληπτο. “Αν κοιτάξουμε πιο προσεκτικά τά φτερά που έβγαλαν ήδη οι φιλόσοφοι, τότε πάνω σ’ αυτά θά γνωρίσουμε τό ίδιο τό πουλί: έδω γίνεται λόγος για τό ανθρώπινο πνεύμα. Και νά, φτάσαμε ξανά στο άποφασιστικό σύνορο που χωρίζει τούς υλιστές από τούς ιδεαλιστές: για μάς τό πνεύμα είναι φαινόμενο τής φύσης, για εκείνους ή φύση είναι φαινόμενο του πνεύματος. Και θά ήταν καλά, άν αυτοί άρκοϋνταν σ’ αυτό. “Οχι, κάπου πιο πίσω κρύβεται ή κακή πρόθεση νά άνυψώσουν τό πνεύμα σε κάποιο “Ον» ανώτατης σειράς και όλα τά υπόλοιπα νά τά κατεβάσουν ως τό βαθμό τής μηδαμινότητας...

NB “Ενώ εμείς, αντίθετα, ισχυριζόμαστε ότι: εκείνο που κάτω από όρισμένες συνθήκες μπορεί νά κατανοηθεί δέν είναι άκατάληπτο. “Οποιος επιθυμεί νά κατανοήσει τό άκατάληπτο άπλώς άστειεύεται. “Οπως με τό μάτι μπορώ νά άγκαλιάσω μόνο τό όρατό, με τό αυτί μόνο τό άκουστό, έτσι ακριβώς με τή γνωστική ικανότητα μπορώ νά γνωρίσω μόνο τό καταληπτό. Και παρ’ όλο που ή σοσιαλδημοκρατική φιλοσοφία διδάσκει πώς πάν ό,τι ύπάρχει είναι αναμφίβολα γνώσιμο, μ’ αυτό καθόλου δέν άποκλείεται ότι ύπάρχει κάτι τό άκατάληπτο. Αυτό θά μπορούσε κανείς νά τό παραδεχτεί, αλλά μόνο όχι με τή διττή, άνόητη «φιλοσοφική έννοια», που κάπου εκεί πάνω στις «σφαίρες πέρα από τά σύννεφα» μετατρέπει ξανά τό άκατάληπτο σε καταληπτό. ‘Εμείς βλέπουμε αυτό τό ζήτημα σοβαρά, δέν ξέρομε καμιά ανώτατη γνώση, εκτός από τή συνηθισμένη ανθρώπινη, ξέρομε θετικά ότι

τό δικό μας λογικό είναι τό ἀληθινό λογικό καί ὅτι εἶναι ἐπίσης ἀκατανόητη ἢ ὑπαρξή ἄλλου λογικοῦ πού νά διαφέρει ριζικά ἀπό τό δικό μας, ὅπως εἶναι ἀκατόρθωτοι οἱ τετράγωνοι κύκλοι. Ἐμεῖς τοποθετοῦμε τή διάνοια στή σειρά τῶν συνηθισμένων πραγμάτων, πού δέν μποροῦν νά ἀλλάξουν τή φύση τους, χωρίς νά ἀλλάξουν τήν ὀνομασία τους.

Ἡ σοσιαλδημοκρατική φιλοσοφία εἶναι ἀπόλυτα σύμφωνη μέ τήν «ἐπαγγελματική» στό ὅτι «τό Εἶναι δέν μετατρέπεται μέ κανένα τρόπο σέ νόηση», τό ἴδιο ὅπως καί ὁποιοδήποτε μέρος του. Ἀλλά γενικά δέν θεωροῦμε καθήκον τῆς νόησης νά μετατρέψει τό Εἶναι. Τό καθήκον βρίσκεται μόνο στό νά τό τακτοποιεῖ τυπικά, νά βρῖσκει τίς τάξεις, τοὺς κανόνες, τοὺς νόμους, μ' ἕνα λόγο νά κάνει αὐτό, πού τό ὀνομάζουμε «γνώση τῆς φύσης». Καταληπτό εἶναι ὅ,τι ὑποβάλλεται σέ ταξινόμηση, ἐνῶ ἀκατάληπτο εἶναι ὅ,τι δέν μπορεῖ νά μετατραπῆ σέ σκέψη. Ἐμεῖς δέν μποροῦμε, δέν πρέπει καί δέν τό ἐπιθυμοῦμε αὐτό, καί γι' αὐτό τό ἀρνούμαστε. Ἀλλά μποροῦμε νά κάνουμε τό ἀντίθετο: νά μετατρέψουμε τή νόηση σέ Εἶναι, μ' ἄλλα λόγια, μποροῦμε νά ταξινομήσουμε τή διανοητική ἱκανότητα, σάν ἕνα ἀπό τά πολλά εἶδη τοῦ Εἶναι...

NB

Θεωροῦμε τή διάνοια τέτιο ἀκριβῶς ἐμπειρικό δεδομένο, ὅπως καί τήν ὕλη. Ἡ νόηση καί τό Εἶναι, τό ὑποκείμενο καί τό ἀντικείμενο βρίσκονται ἐξίσου μέσα στά ὄρια τῆς ἐμπειρίας.

NB

Τό νά χωρίζει κανεῖς τό ἕνα σάν ἀπόλυτη ἡρεμία ἀπό τό ἄλλο σάν ἀπόλυτη κίνηση δέν εἶναι σωστό ἀπό τότε πού ἡ φυσιογνωσία τά ἀνάγει ὅλα σέ κίνηση. Αὐτό πού ὁ σύντροφος «φιλόσοφος» εἶπε γιά τό ἀκατάληπτο καί συγκεκριμένα, ὅτι ἡ κάθε ἐπιστημονική ἀπόπειρα μᾶς προσεγγίζει στό ἄγνωστο, ἂν καί δέν μπορέσαμε ποτέ νά πετύχουμε μιά πλήρη σαφήνεια, ἀφορᾶ δίχως πιά κανένα φενακισμό καί τό ἀντικείμενο τῆς φυσιογνωσίας δηλ. αὐτό πού δέν ἔχει ἀκόμη γνωσθεῖ. Ἡ γνώση τῆς φύσης ἔχει ἐπίσης τόν ἀπεριόριστο σκοπό της καί χωρίς τά μυστηριώδη «σύνορα» προωθοῦμαστε ὅλο καί πῶς πολύ κοντά στό ἄγνωστο, χωρίς νά φτάσουμε ποτέ στήν πλήρη σαφήνεια. Καί αὐτό σημαίνει ὅτι ἡ ἐπιστήμη δέν ἔχει ὄρια...

NB

ΟΙ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ ΜΑΣ ΣΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ

(«VORWÄRTS» 1878)

I

[162-164] «Στό πεντηκοστό συνέδριο τῶν γερμανῶν φυσιοδιφῶν καὶ γιαιτρῶν» στό Μόναχο, τό Σεπτέμβρη τοῦ 1877, ὁ καθηγητής φόν Νέγκελι ἀπό τό Μόναχο ἔθιξε ξανά τή γνωστή διάλεξη τοῦ συντρόφου του ἀπό τό Βερολίνο — Ντυμπού Ραϋμόν, πού εἶχε γίνει νωρίτερα, καί ἔβγαλε ἕνα θαυμάσιο λόγο γιά τά «ὄρια τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης». Πρέπει νά ἀναγνωρίσουμε τό δίκιο τοῦ κυρίου καθηγητῆ ἀπό τό Μόναχο, γιατί στήν εἰλικρίνεια καί τή σαφήνεια ξεπέρασε σημαντικά τόν προκάτοχό του ἀπό τό Βερολίνο, ἀλλά παρόλα αὐτά δέν μπόρεσε νά ὑψωθεῖ ὡς τό ἐπίπεδο τῆς ἐποχῆς του. Ὁ κ. καθηγητής σχεδόν διευκρίνισε τό ζήτημα. Ἀλλά τό μικρό, τελικό σημεῖο πού παράλειψε, εἶναι ἀκριβῶς τό κύριο σημεῖο καί ἀφορᾶ τό μεγάλο χάσμα πού χωρίζει τή φυσική ἀπό τή μεταφυσική, τή νηφάλια ἐπιστήμη ἀπό τή ρομαντική πίστη.

Ὁ προκάτοχός του Ντυμπού Ραϋμόν, ὅπως εἶναι γνωστό, ἤθελε νά ἀποδείξει ὅτι ἕνα τέτιο ἀδιάβατο ὄριο ὑπάρχει πραγματικά καί ὅτι πάντως στή θρησκεία πρέπει νά δοθεῖ ἰδιαίτερος τομέας. Μόνο χάρη σ' αὐτό τό ρόλο τοῦ μικροῦ καταφυγίου γιά τό θρησκευτικό ρομαντισμό ἡ ὁμιλία του ἀπόκτησε τή φαινομενική της σημασία καί διάδοσή της. Ἀπό τότε οἱ ἐνθερμοὶ ὁπαδοὶ τοῦ ἀκατάληπτου θριαμβολογοῦν. Εἶναι ἀλήθεια, ὅτι ὁ καθηγητής φόν Νέγκελι δέν εἶναι καί πολύ εὐχαριστημένος ἀπ' αὐτόν τόν ἐνθουσιασμό, ἢ ὑψηλῆ ὁμως καθηγητική του θέση δέν τοῦ ἐπιτρέπει νά κάνει ἀγῶνα μέ ὅλη τήν ἀποφασιστικότητα. Ἀφοῦ ἀπόδειξε στόν προκάτοχό του καθαρά, μέ ἀκρίβεια καί συγκεκριμένα ὅτι δέν κατάλαβε τή φυσικο-ἐπιστημονική γνώση, καταλήγει μέ τό ἑξῆς συμπέρασμα:

«Ἄν ὁ Ντυμπού Ραϋμόν τέλειωσε τήν ὁμιλία του μέ τά συντριπτικά λόγια: «Ignoramus et ignorabimus»*, τότε ἐγώ τελειώνοντας θά ἤθελα νά ἐκφράσω τή συμβατική, ἀλλά παρηγορητική ἄποψη ὅτι οἱ καρποὶ τῆς ἐρευνᾶς μας δέν εἶναι ἀπλῶς γνώσεις, ἀλλά καί πραγματικές γνώσεις πού περιέχουν μέσα τους τό ἔμβρυο τῆς σχεδόν (!) ἀπειρης ἀνάπτυξης χωρίς

* — «Δέν ξέρουμε καί δέν θά μάθουμε». Ἡ Σύντ.

τήν παραμικρή αξίωση για πανσοφία. "Αν έμεις δείξουμε λογική έγκράτεια, αν σαν θνητά και εφήμερα όντα ικανοποιηθούμε με τήν ανθρώπινη κατανόηση, χωρίς να επιβουλευόμαστε τή θεϊκή γνώση, τότε έχουμε τό δικαίωμα να πούμε με απόλυτη βεβαιότητα: «Έμεις ζέρουμε και θά μάθουμε»...

‘Ο θρησκευτικός ρομαντισμός τού Ντυμπού Ραϋμόν όνομάζει όλους τούς καρπούς τής επιστημονικής έρευνας «άπλως γνώσεις», όχι όμως «πραγματικές γνώσεις», τίς όποιες δέν μπορεί να φτάσει ή φτωχή ανθρώπινη νόηση...

II

[166-167] «Σχετικά με τίς ικανότητες τού δικού μας 'Εγώ να γνωρίζει τά φυσικά πράγματα, έδω άποφασιστική σημασία έχει τό άναμφισβήτητο γεγονός ότι, όπως και να είναι συγκροτημένη ή διανοητική μας ικανότητα, μόνο οι αισθησιακές αντίληψεις μās δίνουν πληροφορίες για τή φύση. "Αν έμεις δέν μπορούσαμε να βλέπουμε και να ακούμε, να γεύομαστε ή να αισθανόμαστε τίποτε, τότε γενικά δέν θά ξέραμε ότι υπάρχει άκόμη κάτι έξω από μās, δέν θά ξέραμε γενικά ότι οι ίδιοι υπάρχουνε σωματικά».

Αυτή είναι τολμηρή κουβέντα. Θά τήν άκολουθήσουμε και θά δούμε, θά τήν άκολουθήσει άραγε και ό κύριος καθηγητής:

«'Η ικανότητά μας να αντιλαμβανόμαστε τή φύση άμεσα με τίς αισθήσεις μας είναι έτσι περιορισμένη από δυό άπόψεις. Είναι πιθανό (!) να μη μās φτάνουν τά αισθήματα για όλόκληρους τομείς ζωής τής φύσης (π.χ. για τούς γνώμους, τά πνεύματα κτλ.; *I. Ντ.*), αλλά στό βαθμό πού τά έχουμε, αυτά τά αισθήματα στό χρόνο και στό χώρο θίγουν ένα άπειρα μικρό μέρος τού όλου».

Ναί, ή φύση είναι άνώτερη από τό ανθρώπινο πνεύμα, είναι τό ανεξάντλητο αντικείμενό του...

... 'Η ικανότητά μας για έρευνα είναι περιορισμένη, εφόσον είναι άπεριόριστο τό αντικείμενό της, ή φύση...

III

[168] 'Εμεις άναγνωρίζουμε μόνον ένα, ένα και μοναδικό κόσμο, «έκείνο για τόν όποιο μās πληροφορούν οι αισθησιακές αντίληψεις». 'Υπενθυμίζουμε στόν Νέγκελι τά δικά του λόγια, ότι εκεί όπου τίποτε δέν μπορούμε να βλέπουμε, να ακούμε, να αισθανόμαστε, να γεύομαστε και να όσφραινόμαστε, εκεί τίποτε δέν μπορούμε να μάθουμε...

versus
Kant
NB

versus
Kant

Τό άγνώσιμο, τό άπολύτως άπρόσιτο στίς αισθήσεις γιά μās δέν ύπάρχει καί δέν ύπάρχει επίσης «καθ'εαυτό», έτσι πού έμεις δέν μπορούμε άκόμη νά μιλάμε γι' αυτό, χωρίς νά άπομακρυνόμαστε στόν τομέα τής φαντασίας...

IV

NB

[171] "Οποιος σέρνεται στόν άλλο κόσμο, από τόν κόσμο τής έμπειρίας στόν κόσμο τών προαισθήσεων ή τής θεότητας, όποιος μιλάει μόνο γι' αυτό, αυτός ή είναι δεσπότης, ή είναι μπαγαπόντης καί τσαρλατάνος...

NB

[173-174] 'Εγώ θά ήθελα νά βοηθήσω τόν άναγνώστη νά καταλάβει αυτό πού, άπ' ό,τι ξέρω, δέν κατάλαβαν άκόμη οί καθηγητές μας, δηλαδή ότι ή διάνοιά μας είναι ένα διαλεκτικό όργανο, ένα όργανο πού συμβιβάζει όλες τίσ αντίθεσεις. 'Η διάνοια δημιουργεί τήν ένότητα μέ τή βοήθεια τής ποικιλομορφίας καί άντιλαμβάνεται τή διαφορά στην όμοιότητα...

NB

«'Αλλά τί είναι αυτός ό κόσμος πού είναι ύποταγμένος στό άνθρώπινο πνεύμα; Δέν είναι ούτε κόκκος άμμου στην αιωνιότητα του χώρου δέν είναι ούτε δευτερόλεπτο στην αιωνιότητα του χρόνου, αλλά είναι μόνο ένα ελάχιστο μέρος τής άληθινής ούσίας του Σύμπαντος». 'Ετσι άπαράλλαχτα μιλάει καί ό παπάς. Καί πολύ σωστά, έφόσον αυτό πρέπει νά άποτελέσει άπλώς μιá ένθουσιώδη έκφραση του αισθήματος μπροστά στό μεγαλείο του Είμαι. 'Αλλά αυτό είναι μιá άπόλυτη κουταμάρα, έφόσον ό καθηγητής Νέγκελι θέλει νά πεί μ' αυτό ότι ό δικός μας χώρος καί ό δικός μας χρόνος δέν είναι μέρη του άπειρου καί τής αιωνιότητας, είναι άπόλυτη κουταμάρα, άν αυτό πρέπει νά σημαίνει ότι «ή άληθινή ούσία του Σύμπαντος» είναι κρυμένη έξω από τά φαινόμενα, στην άκατάληπτη θρησκεία ή μεταφυσική...

V

[178] 'Η ένότητα γιά τήν όποια άγωνίζεται ό Νέγκελι, χάνεται μόλις αυτός πλησιάζει στόν «κόσμο τής προαισθησης» καί στη θειική «πανσοφία», ενώ ό καθηγητής Βίρχοφ χάνει πιά τήν ένότητα μόλις θίγει τή διαφορά ανάμεσα στό όργανικό καί τό άνόργανο. 'Ακόμη πιό μισητή γι' αυτόν είναι ή σχέση ανάμεσα στόν άνθρωπο καί στό ζώο καί έντελώς (άδιαφιλονίκητο του φαίνεται τό ζήτημα γιά τήν αντίθεση ανάμεσα στό σώμα καί στην ψυχή, γιατί ή συνένωσή τους θά μπορούσε νά προκαλέσει στό «κεφάλι του σοσιαλιστή» τό πιό τρομερό μπερδεμα καί θά όδηγοΰσε έξάπαντος στην άνατροπή όλης τής καθηγητικής σοφίας.

ΑΝΑΔΡΟΜΕΣ ΕΝΟΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΗ
ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΓΝΩΣΙΟΘΕΩΡΙΑΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

[180-181] Είμαστε υποχρεωμένοι να παραμένουμε αιώνια αν όχι δούλοι, τότε υπηρέτες της φύσης. Ἡ γνώση μπορεί να μᾶς δώσει μόνο τὴν ἐφικτὴ ἐλευθερία, ἡ ὁποία ταυτόχρονα εἶναι καὶ ἡ μοναδική λογικὴ ἐλευθερία...

NB

ἽΟποιος θέλει να γίνει πραγματικός σοσιαλδημοκράτης, αὐτός εἶναι υποχρεωμένος να τελειοποιεῖ τὸν τρόπο τῆς σκέψης του. Ἡ τελειοποιημένη μέθοδος τῆς νόησης βοήθησε τοὺς ἀναγνωρισμένους θεμελιωτές, Μάρξ καὶ Ἔνγκελς, να σηκώσουν τὴ σοσιαλδημοκρατία ὡς ἐκείνη τὴν ἐπιστημονικὴ ἀποψη, στὴν ὁποία βρίσκεται τώρα...

Marx und Engels = NB anerkannte Stiftern *

I

«ΣΤΑ ΕΝΔΟΤΕΡΑ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ ΔΕΝ ΜΠΟΡΕΙ ΝΑ ΕΙΣΧΩΡΗΣΕΙ
ΟΥΤΕ ΕΝΑ ΘΝΗΤΟ ΠΝΕΥΜΑ»

[183-186] Ὅπως οἱ εἰδωλόλατρες θεοποιοῦσαν τὰ πιό συνηθισμένα πράγματα — τὶς πέτρες καὶ τὰ δένδρα, ἔτσι καὶ στὸ «θνητὸ πνεῦμα» ἀποδιδόταν κάτι τὸ θεϊκὸ καὶ τὸ μυστηριώδες πρῶτα ἀπὸ τὴ θρησκεία καὶ ὕστερα ἀπὸ τὴ φιλοσοφία. Αὐτὸ πού ἡ θρησκεία τὸ ὀνόμαζε πίστη ἢ ὑπερφυσικὸ κόσμος, ἡ φιλοσοφία τὸ ὀνόμαζε μεταφυσικὴ. Ὡστόσο, ἐμᾶς δὲν πρέπει να μᾶς διαφύγει τὸ πλεονέκτημα τῆς μεταφυσικῆς, ὅτι αὐτὴ εἶχε τὴν ἀγαθὴ πρόθεση να μετατρέψει τὸ ἀντικείμενό της σὲ ἐπιστήμη, πράγμα πού τελικὰ καὶ τὸ πέτυχε. Μέσα ἀπὸ τὴ μεταφυσικὴ τῆς παγκόσμιας σοφίας ἀναπτύχθηκε σάν κρυφὰ ἀπ' αὐτὴν ὁ εἰδικὸς κλάδος τῆς σεμνῆς θεωρίας τῆς γνώσης.

Πρὶν τὰ καταφέρει ἡ φιλοσοφία να εἰσχωρήσει στὴν οὐσία τοῦ θνητοῦ πνεύματος, ἔπρεπε να δείξει μὲ τὴν πρακτικὴ χρῆση τῆς φυσιογνωσίας ὅτι τὸ ψυχικὸ ὄργανο τοῦ ἀνθρώπου κατέχει στὴν πραγματικότητα τὴν ἱκανό-

* — ὁ Μάρξ καὶ ὁ Ἔνγκελς = ἀναγνωρισμένοι θεμελιωτές. Ἡ Σύντ

- NB || τητα, πού ως τώρα εμπαινε σέ άμφιβολία, νά φωτίζει τήν έσω-
τερική ούσία τής φύσης...
- || Χάρη στήν έννοια «καθολικό», πού ύπάρχει στό άνθρω-
πινο κεφάλι, ό άνθρωπος γνωρίζει a priori*, όπως άν αυτή
|| ή γνώση θά ήταν έμφυτη, ότι όλα τά πράγματα και τά ούράνια
σώματα βρίσκονται στό καθολικό και έχουν μία καθολική,
γενική σ'όλα τους φύση. Τό θνητό πνεύμα δέν άποτελεί
έξαιρέση άπ' αυτό τόν έπιστημονικό νόμο...
- || Ή πίστη στό άθάνατο, ύπερφυσικό θρησκευτικό πνεύμα έμποδίζει τή
γνώση του γεγονότος ότι τό ανθρώπινο πνεύμα δημιουργήθηκε και αναπα-
ράχθηκε από τήν ίδια τή φύση, ότι δηλαδή τό πνεύμα είναι δικό της παιδί,
σχετικά μέ τό όποιο ή φύση δέν αισθάνεται ιδιαίτερη ντροπαλότητα.
- || Και παρόλα αυτά ή φύση είναι ντροπαλή: δέν άποκαλύ-
πτεται ποτέ άμέσως και έντελώς. Δέν μπορεί νά άποκαλυφθεί
όλοκληρωτικά, γιατί ως πρός τά χαρίσματά της είναι ανεξάντ-
λητη. Και τό θνητό πνεύμα, αυτό τό παιδί τής φύσης, είναι ό
λύχνος πού φωτίζει όχι μόνο τό έξωτερικό τής φύσης, αλλά
NB || και τό έσωτερικό της. Νά χωρίζει κανείς τό έσωτερικό από
τό έξωτερικό σέ σχέση μέ τή φυσικά άπειρη και ανεξάντλητη
ένιαία ούσία τής φύσης, σημαίνει νά δημιουργεί σύγχυση στις
έννοιες...
- NB || Τό «μεγάλο πνεύμα» τής θρησκείας είναι ή αίτια τής ύπο-
τίμησης του ανθρώπινου πνεύματος, και σ' αυτό είναι φται-
χτης ό ποιητής, πού άρνεϊται τήν ικανότητα αυτού του πνεύ-
ματος «νά διεισδύσει στά βάθη τής φύσης». Μά τό άθάνατο
ύπερφυσικό πνεύμα είναι μονάχα μία φανταστική άντανάκλαση
του θνητού φυσικού πνεύματος. Ή θεωρία τής γνώσης, στήν
NB || πιά αναπτυγμένη μορφή της, μπορεί νά άποδείξει πλήρως
αυτή τή θέση.
- || Ή γνωσιοθεωρία μās δείχνει ότι τό θνητό πνεύμα παίρνει όλες τīs πα-
ραστάσεις του, τīs σκέψεις και τīs έννοιες από τόν ένιαίο μονιστικό κόσμο,
πού οι φυσικές έπιστήμες τόν όνομάζουν «φυσικό κόσμο»...
- NB || Τό θνητό πνεύμα χάρη στις γνώσεις του διεισδύει στά πιό
μεγάλα βάθη τής φύσης, αλλά δέν μπορεί νά βγει έξω από τά
όρια της όχι γιατί είναι περιορισμένο, αλλά γιατί μάνα του
είναι ή άπειρη φύση, τό φυσικό άπειρο, έξω άπ' τό όποιο δέν
ύπάρχει τίποτε.
- || Τό φυσικό παιδί κληρονόμησε από τή θαυμάσια μητέρα
του τή συνείδηση. Τό θνητό πνεύμα έρχεται στό φώς μέ τήν
ικανότητα νά συναισθάνεται ότι είναι παιδί τής καλής
μητέρας του τής φύσης, πού τό προίκισε μέ τήν ικανότητα νά
δημιουργεί τīs θαυμάσιες μορφές όλων των ύπόλοιπων παιδι-
ών τής μητέρας του, όλων των άδελφών και άδελφάδων του.

* — από νωρίτερα, πριν τήν έμπειρία. Ή Σύντ

“Έτσι, το «θνητό πνεῦμα» κατέχει τīs μορφές, τīs παραστάσεις ἢ τīs ἔννοιες γιά τόν ἀέρα καί τό νερό, γιά τή γῆ καί τή φωτιά κτλ. καί ταυτόχρονα ἔχει συνείδηση ὅτι οἱ μορφές αὐτές, πού τīs δημιούργησε τό ἴδιο, εἶναι ἐξοχες, ἀληθινές,

NB

Τό πνεῦμα αὐτό, εἶναι ἀλήθεια, ὅτι πείθεται μέ τήν ἐμπειρία ὅτι τὰ δημιουργήματα τῆς φύσης εἶναι εὐμετάβλητα καί σημειώνει, λογουχάρη, ὅτι τό νερό ἀποτελεῖται ἀπό τὰ πιό διαφορετικά εἶδη νεροῦ, στά ὁποῖα καμιά σταγόνα δέν εἶναι ἀπόλυτα ὁμοία μέ τήν ἄλλη, ὁμως τό πνεῦμα κληρονόμησε ἀπό τή μάνα του ἕνα πράγμα, γνωρίζει τό ἴδιο ἀφραυτοῦ, a priori, ὅτι τό νερό δέν μπορεῖ νά ἀλλάξει τή γενική του, τήν ἰδιάζουσα σ' αὐτό, σάν νερό πού εἶναι, φύση του, χωρίς νά πάψει νά εἶναι νερό. Γι' αὐτό τό πνεῦμα ξέρεи, μπορεῖ νά πεί κανεῖς προφητικά, ὅτι παρόλες τīs ἀλλαγές πού προκαλοῦνται στά πράγματα ἢ καθολική τους φύση, ἢ καθολική τους οὐσία δέν μπορεῖ νά ἀλλάξει. Τό θνητό πνεῦμα ποτέ δέν μπορεῖ νά ξέρεи ἂν εἶναι δυνατό ἢ ἀδύνατο τοῦτο ἢ ἐκεῖνο μέσα στήν ἀθάνατη ὕλη του. Ἀλλά τό γεγονός ὅτι τό νερό σέ ὄλες τīs περιπτώσεις εἶναι ὑγρό καί ὅτι τό πνεῦμα, ἀκόμη κι' ἂν θά κατοικοῦσε πίσω ἀπό τὰ σύννεφα δέν μπορεῖ νά ἀλλάξει τήν καθολική του φύση, αὐτό τό θνητό πνεῦμα τό ξέρεи ὁπωσδήποτε χάρις στή φύση πού ὑπάρχει σ' αὐτό ἐκ γενετῆς...

[189-190] “Ὅπως ἡ ἰκανότητα τῆς ὄρασης συνδέεται στενά μέ τό φῶς καί μέ τό χρῶμα ἢ ἡ ὑποκειμενική ἰκανότητα τῆς ἀφῆς μέ τήν ἀντικειμενική ἰδιότητα τοῦ νά εἶναι κάτι ἀπτό, ἔτσι ἀκριβῶς καί τό θνητό πνεῦμα συνδέεται στενά μέ τό αἶνιγμα τῆς φύσης. Χωρίς τὰ προσιτά στή νόηση πράγματα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου καμιά νόηση δέν μπορεῖ νά εἶναι πραγματική μέσα στό κεφάλι...

NB

Ἡ φιλοσοφία ἀνακάλυψε τήν τέχνη τοῦ στοχάζεσθαι. Τό γεγονός ὅτι μαζί μ' αὐτό ἡ φιλοσοφία ἔδωσε πολύ προσοχή στήν ἐξέταση τοῦ ζητήματος γιά τό πιό τελειοποιημένο ὄν, γιά τήν ἔννοια τῆς θεότητας, γιά τήν «οὐσία» τοῦ Σπινόζα, γιά τό καντιανικό «πράγμα καθεαυτό», γιά τό «ἀπόλυτο» τοῦ Χέγγελ ἐξηγεῖται μέ τό ὅτι ἡ νηφάλια ἔννοια γιά τό καθολικό, γιά τό ἐνιαῖο σύνολο πού δέν ἔχει τίποτε οὔτε ἀπό πάνω του, οὔτε δίπλα του, οὔτε ἔξω ἀπό τόν ἑαυτό του, εἶναι τό πρῶτο αἶτημα τοῦ σωστοῦ, συνεποῦς τρόπου νόησης, πού ξέρεи σχετικά μέ τόν ἑαυτό του καί μέ ὄλα τὰ δυνατά καί ἀδύνατα ἀντικείμενα, ὅτι ὄλα ἀνήκουν στό ἐνιαῖο, αἰώνιο καί ἄπειρο σύνολο, πού ἐμεῖς τό ὀνομάζουμε κόσμο, φύση ἢ καθολικό...

[192] Ὁ νόμος τῆς φυσικῆς λογικῆς καί τοῦ λογικοῦ «φυσικοῦ» ἀναφέρει, ὅτι τό κάθε πράγμα ἀνήκει στό γένος του, ὅτι τὰ γένη καί τὰ εἶδη εἶναι, ἀλήθεια, εὐμετάβλητα, ἀλλά ὄχι σέ τέτιο ὑπερβολικό βαθμό πού νά μποροῦν νά βγοῦν ἔξω ἀπό τὰ ὄρια τοῦ καθολικοῦ γένους, ἔξω ἀπό τὰ σύνορα τοῦ φυσικοῦ. Γι' αὐτό δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει πνεῦμα πού νά διεισδύει τόσο βαθιά στήν οὐσία τῆς φύσης, γιά νά μπορέσει κάπως νά τή διπλώσει καί νά τήν κρύψει στήν τσέπη.

NB ||| 'Αλλά μήπως αυτή ή βεβαιότητα πού μάς μετάδοσε ή φύση είναι κάτι τό παράξενο; Μήπως είναι άκατανόητο ότι αυτό τό σκεπτόμενο μέρος τής φύσης κληρονόμησε από τή μάνα του τήν πεποίθηση ότι ή παντοδυναμία τής φύσης είναι λογική παντοδυναμία; Δέν θά ύπήρχε μήπως πιο άκατανόητο πράγμα, άν ή κόρη θά άρχιζε νά σκέπτεται για τή μάνα της ότι αυτή είναι παντοδύναμη και πανταχού παρούσα στην αντίθετη μέ τή φρόνηση έννοια:..

II

Η ΑΠΟΛΥΤΗ ΑΛΗΘΕΙΑ
ΚΑΙ ΟΙ ΦΥΣΙΚΕΣ ΤΗΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

NB ||| [192-204] 'Ο Γκαίτε άραγε νά ήταν ή ό Χάινε; Ουμάμαι τό ρητό ενός άπ' αύτούς; μόνο οί ζητιάνοι είναι σεμνοί. 'Εγώ άρνούμαι κάθε ζητιάνικη σεμνότητα, επειδή νομίζω ότι θά μπορέσω νά δώσω μιά μικρή συμβολή στο μεγάλο έργο τής επιστήμης. Αυτή μου τή γνώμη τήν ένισχύει τό μαγιατικό τεύχος του «Neue Zeit» του 1886, όπου ό διακεκριμένος Φρίντριχ Ένγκελς στο άρθρο για τον Λουδοβίκο Φόουερμπαχ έπαίνεσε τά έργα μου²⁰⁸. Σε παρόμοιες περιπτώσεις τό ούσιώδες είναι τόσο στενά συνδεμένο μέ τό προσωπικό, πού ή ύπερβολική σεμνότητα μπορεί νά κάνει ζημιά στη διεκρίνιση του ούσιαστικού...

NB ||| Τό 1848 μέ τούς αντίδραστικούς του, τούς συνταγματικούς, τούς δημοκράτες και τούς σοσιαλιστές προκάλεσε στη νεαρή μου τότε ψυχή τήν άνυπέβλητη ανάγκη νά άποκτήσω κριτικά σταθερή και σίγουρη άποψη, θετική γνώμη για τό τί, έδώ πού τά λέμε, από όλα όσα έχουν γραφεί και άκουστεί ύπέρ και κατά είναι άναμφίβολα και άπωσδήποτε άληθινά, καλό και σωστό. 'Επειδή έγώ άμφέβαλα πολύ για τήν ύπαρξη του θεού, και πρós τήν εκκλησία δέν έτρεφα καμιά πίστη, γι' αυτό μου ήταν πάρα πολύ δύσκολο νά ξεκαθαρίσω όλα αυτά. Μέσα στις

NB ||| 1) άναζητήσεις μου έπεσα πάνω στα ίχνη του Λουδοβίκου Φόουερμπαχ και γνωρίστηκα μέ τή διδασκαλία του. 'Η προσεκτική μελέτη αυτής τής διδασκαλίας μέ προώθησε αρκετά πρós τά μπρός. 'Ακόμη πιο πολύ ή δίψα μου για τή γνώση είχε

NB ||| 2) ικανοποιηθεί μέ τό «Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος», πού έπεσε στο όπτικό μου πεδίο χάρη στις εφημερίδες τήν περίοδο τής δίκης των κομμουνιστών στην Κολωνία. 'Αλλά πιο πολύ άπ' όλα όφείλω τήν παραπέρα ανάπτυξη μου, τέλος (άφοϋ μετά γνωρίστηκα μέ διάφορους φιλοσοφικούς κονδυλοφόρους στη μοναχική μου άγροτική ζωή), στο βιβλίο του Μάρξ «Κριτική τής πολιτικής οικονομίας», πού έμφανίστηκε στα 1859. Στόν πρόλογο αυτού του βιβλίου άναφέ-

ρεται ότι ο τρόπος — έτσι πάνω-κάτω λέει η πρόταση που αναφέρεται εδώ — με τον οποίο ο άνθρωπος αποκτά ένα κομμάτι ψωμί, το πολιτιστικό επίπεδο μέσα στο οποίο ή δοσμένη γενιά είναι υποχρεωμένη να *εργαστεί* σωματικά, καθορίζουν το πνευματικό επίπεδο ή το πώς αυτή η γενιά σκέπτεται και πρέπει να σκέπτεται για την αλήθεια, το καλό και για το δίκαιο, για το θεό, την ελευθερία και την αθανασία, για τη φιλοσοφία, την πολιτική και τη νομολογία²⁰⁹... Το απόσπασμα που αναφέραμε μās βάζει σε σωστό δρόμο και μās μαθαίνει πώς γενικά έχει ή υπόθεση με την ανθρώπινη γνώση και με την απόλυτη και τη σχετική αλήθεια.

NB

Αυτό που εγώ τώρα τό μεταδίδω σάν προσωπική δοκιμασία, είναι πείρα αποκτημένη επίσης από την ανθρωπότητα στη διάρκεια αιώνων. "Αν αυτά τὰ ζητήματα και αυτή την επιδίωξη της απόλυτης αλήθειας τὰ βάζα πρώτος εγώ μέσα στη θαμπή απροσδιοριστικότητα, τότε θά παρέμενα ένας βλάκας, ο οποίος αιώνια περιμένει απάντηση. Τό γεγονός όμως ότι εγώ δέν ξμεινα βλάκας, αλλά πήρα ικανοποιητική απάντηση, τό οφείλω στην ιστορική πορεία των πραγμάτων, που με παρότρυνε να τοποθετήσω τὰ ζητήματα που αναφέρθηκαν σε τέτια στιγμή, όταν ήδη όλόκληρη σειρά προγενέστερων γενεών στο πρόσωπο των καλύτερων μυαλών τους ασχολήθηκε με τη μελέτη τους, προετοιμάζοντας εκείνη την εξέγηση, που, όπως φαίνεται από την προηγούμενη αφήγηση, μου τήν είχα δόσει ο Φόνερμπαχ και ο Μάρξ. Με τὰ παραπάνω θέλω να πώ ότι αυτό που μου έδωσαν αυτοί οί επιστήμονες ήταν όχι μόνο δικό τους προσωπικό έργο, αλλά κομμουνιστικό προϊόν της κίνησης του πολιτισμού που ανάγεται στους προϊστορικούς χρόνους...

NB

Γιά να γνωρίσουμε ακριβέστερα τη φύση της απόλυτης αλήθειας, πρέπει πρώτ' απ' όλα να ξεπεράσουμε την προκατάληψη που έχει ριζωθεί γι' αυτήν ότι έχει τάχα πνευματική ιδιότητα. "Όχι, την απόλυτη αλήθεια μπορούμε να τη βλέπουμε, να την ακούμε, να την όσφραινόμαστε, να την ψηλαφίζουμε και αναμφίβολα να τη γνωρίζουμε, αλλά ή απόλυτη αλήθεια δέν μπαίνει ολοκληρωτικά στη γνώση, δέν είναι καθαρό πνεύμα. "Η φύση της δέν είναι ούτε υλική, ούτε πνευματική, ούτε τό ένα, ούτε τό άλλο, είναι καθολική, είναι τόσο υλική, όσο και πνευματική. "Η απόλυτη αλήθεια δέν έχει ιδιαιτερη φύση, ή φύση της είναι, μάλλον, φύση του καθολικού. "Η γιά να έκφραστώ χωρίς αλληγορίες: ή καθολική φυσική ουσία και ή απόλυτη αλήθεια είναι ταυτόσημες. Δέν υπάρχουν δύο φύσεις — ή μιά υλική και ή άλλη πνευματική, υπάρχει μόνο μιά φύση μέσα στην όποια περικλείνεται όλο τό υλικό και τό πνευματικό...

NB

NB

"Η ανθρώπινη γνώση, όντας ή ίδια σχετική αλήθεια, μās συνδέει με τὰ άλλα φαινόμενα και με τίς σχέσεις του απόλυτου

NB ||| Είναι. Ήστόσο, τό ύποκείμενο πού γνωρίζει, πρέπει νά ξεχωρίζει τήν ικανότητα νά γνωρίζουμε από τό αντικείμενο, αλλά αὐτή ἡ διαφορά πρέπει νά παραμένει περιορισμένη, σχετική διαφορά, γιατί τόσο τό ύποκείμενο, ὅσο καί τό αντικείμενο δέν εἶναι μόνο διαφορετικά, ἀλλά καί μοιάζουν τό ἕνα μέ τό ἄλλο στό ὅτι ἀποτελοῦν μέρη ἢ φαινόμενα ἐκείνης τῆς γενικῆς οὐσίας πού τήν ὀνομάζουμε καθολικό...

NB ||| Αὐτό, πού ἐμεῖς γνωρίζουμε, εἶναι ἀλήθειες, σχετικές ἀλήθειες, ἢ φαινόμενα τῆς φύσης. Τήν ἴδια τή φύση, τήν ἀπόλυτη ἀλήθεια δέν εἶναι δυνατόν νά τή γνωρίσουμε ἄμεσα, ἀλλά μόνο μέσω τῶν φαινομένων της. Ἄλλά ἀπό πού μποροῦμε νά ξέρουμε ὅτι πίσω ἀπ' αὐτά τά φαινόμενα κρύβεται ἡ ἀπόλυτη ἀλήθεια, ἡ καθολική φύση; Μήπως αὐτό δέν εἶναι ἕνας νέος μυστικισμός;

NB ||| Φυσικά, ναι. Ἐπειδή ἡ ἀνθρώπινη γνώση δέν εἶναι κάτι τό ἀπόλυτο, ἀλλά εἶναι μονάχα ἕνας καλλιτέχνης, πού δημιουργεῖ τίς γνωστές μορφές τῆς ἀλήθειας, μορφές ἀληθινές, πραγματικές καί γνήσιες, γι' αὐτό ἐξυπακούεται ὅτι ἡ εἰκόνα δέν ἐξαντλεῖ τό αντικείμενο, ὅτι ὁ καλλιτέχνης μένει πίσω ἀπό τό μοντέλο του. Ποτέ δέν λεγόταν οὔτε γιά τήν ἀλήθεια, οὔτε γιά τή γνώση τίποτε πιο ἀνόητο, ἀπ' ὅ,τι λέει γι' αὐτήν ἡ συνηθισμένη λογική ἤδη ὀλόκληρες χιλιετηρίδες: ἀλήθεια εἶναι ἡ σύμπτωση τῆς γνώσης μας μέ τό αντικείμενό της. Πῶς μπορεῖ «νά συμπίπτει» ἡ εἰκόνα μέ τό μοντέλο; Κατά προσέγγιση, ναι. Ἄλλά ποιά εἰκόνα δέν ἀντιστοιχεῖ

NB ||| κατά προσέγγιση στό αντικείμενό της; Ἄφου τό κάθε πορτραῖτο λίγο πολύ μοιάζει. Ἄλλά τό ἀπόλυτα ὅμοιο πορτραῖτο εἶναι μιά ἀνόητη σκέψη.

NB } Ὡστε λοιπόν, μποροῦμε μονάχα σχετικά νά γνωρίζουμε τή φύση καί τά μέρη της, γιατί τό κάθε μέρος, ἄν καί εἶναι μόνο σχετικό μέρος τῆς φύσης, ἔχει παρόλα αὐτά τή φύση τοῦ ἀπόλυτου, τή φύση τοῦ φυσικοῦ συνόλου αὐτοῦ καθεαυτοῦ πού δέν ἐξαντλεῖται μέ τή γνώση.

Ἄπό πού ὅμως ξέρουμε ὅτι πίσω ἀπό τά φαινόμενα τῆς φύσης, πίσω ἀπό τίς σχετικές ἀλήθειες στέκεται ἡ καθολική, ἡ ἀπεριόριστη ἀπόλυτη φύση, πού δέν ἀποκαλύπτει πλήρως τόν ἑαυτό της στόν ἄνθρωπο; Ἡ δρασή μας εἶναι περιορισμένη, τό ἴδιο πρέπει νά ποῦμε καί γιά τήν ἀκοή μας, καί γιά τήν ἀφή, καθῶς ἐπίσης καί γιά τή γνώση μας, καί ὥστόσο ἐμεῖς ξέρουμε σχετικά γιά ὅλα αὐτά τά πράγματα, ὅτι εἶναι περιορισμένα μέρη τοῦ ἀπεριόριστου. Ἄπό πού ὅμως ἐμεῖς ἔχουμε αὐτή τή γνώση;

Ἡ γνώση αὐτή εἶναι ἔμφυτη σέ μᾶς. *Εἶναι δοσμένη μαζί μέ τή συνείδηση.* Ἡ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου εἶναι γνώση γιά τήν προσωπικότητά του, σάν γιά ἕνα μέρος τοῦ ἀνθρώπινου γένους, τῆς ἀνθρωπότητας καί τῆς καθολικότητας. Νά γνωρίζεις, σημαίνει νά ἀπεικονίζεις τίς μορφές καί μαζί μ'αὐτό νά κατανοεῖς ὅτι καί οἱ μορφές, καί τά πράγματα ἀπό τά ὁποῖα αὐτές ἀπεικονίζονται ἔχουν μιά κοινή μάνα, ἀπό τήν ὁποία προέρχονται ὅλα καί στήν ἀγκαλιά τῆς ὁποίας ἐπιστρέφουν. Αὐτή ἡ μητρική ἀγκαλιά εἶναι καί ἡ ἀπόλυτη ἀλήθεια. Αὐτή ἡ ἀγκαλιά εἶναι ἀπόλυτα ἀληθινή καί παρ' ὅλα αὐτά εἶναι μυστικιστική, δηλαδή εἶναι μιά ἀστείρευτη πηγὴ γνώσης καί ἐπομένως δέν μπορεῖ νά γνωριστεῖ πέρα γιά πέρα.

Αὐτό πού ἐμεῖς γνωρίζουμε στόν κόσμο καί γιά τόν κόσμο, παρά τήν ἀληθινότητα καί τήν ὀρθότητά του, εἶναι ὥστόσο μόνο μιά ἀλήθεια *πού ἐγινε κατανοητή*, δηλαδή μιά παραλλαγή, μιά ὄψη ἢ ἕνα μέρος τῆς ἀλήθειας. "Ἄν ἐγώ λέω ὅτι ἡ γνώση γιά τήν ἄπειρη, τήν ἀπόλυτη ἀλήθεια εἶναι ἔμφυτη μέσα μας, ὅτι αὐτή εἶναι ἡ ἐνιαία καί μοναδική γνώση a priori, τότε παρόλα αὐτά καί ἡ ἐμπειρία ἐπιβεβαιώνει αὐτή τήν ἔμφυτη γνώση. Ἐμεῖς μαθαίνουμε ὅτι ἡ κάθε ἀρχή καί τό κάθε τέλος εἶναι μόνο μιά σχετική ἀρχή καί ἕνα σχετικό τέλος, πού στή βάση του βρίσκεται τό ἀπόλυτο, τό ὁποῖο δέν ἐξαντλεῖται ἀπό καμιά ἐμπειρία. Ἐμεῖς μαθαίνουμε μέ τήν ἐμπειρία ὅτι κάθε πείρα εἶναι ἕνα μέρος ἐκείνου, πού μιλώντας μαζί μέ τόν Κάντ, βγαίνει ἔξω ἀπό τά ὄρια κάθε ἐμπειρίας.

Ἡ μυστικιστής μπορεῖ νά πει: ἄρα ὑπάρχει κάτι πού μᾶς βγάξει ἔξω ἀπό τά ὄρια τῆς φυσικῆς ἐμπειρίας. Ἐμεῖς σ'αὐτό ἀπαντοῦμε μέ ναι καί ὄχι ταυτόχρονα. Γιά τόν παλιό μεταφυσικό πού δέν παραδέχεται τά ὄρια δέν ὑπάρχει τίποτε τό παρόμοιο. Γιά τή συνείδηση πού κατανόησε τήν οὐσία της, τό κάθε μόριο, ἔστω κι' ἂν αὐτό εἶναι μόριο σκόνης ἢ πέτρας ἢ ξύλου, εἶναι κάτι *ἀγνώσιμο μέχρι τέλους*, δηλαδή τό κάθε μόριο εἶναι ἕνα ἀνεξάντλητο ὄλικο γιά τήν ἀνθρώπινη γνωστική ἰκανότητα, ἐπομένως κάτι πού βγαίνει ἔξω ἀπό τά ὄρια τῆς ἐμπειρίας.

Ἄν λέω ὅτι ἡ συνείδηση τοῦ ἀνάρχου καί ἀπέιρου τοῦ φυσικοῦ κόσμου εἶναι ἔμφυτη καί ὄχι συνείδηση ἀποκτημένη μέσω τῆς ἐμπειρίας, ὅτι εἶναι συνείδηση πού ὑπάρχει a priori καί προηγεῖ-

; 2

S

Über die Erfahrung*

NB

versus
Kant

NB

* — Γιά τήν ἐμπειρία. Ἡ Σύντ.

NB ται κάθε εμπειρίας, είμαι ώστόσο υποχρεωμένος να συμπληρώσω ότι ή συνείδηση ύπάρχει άρχικά μόνο σάν έμβρυο, και ότι με τή βοήθεια τής εμπειρίας στην πάλη για τήν ύπαρξη και με τή βοήθεια τής γενετικής επιλογής εξελίχθηκε σε αυτό που είναι σήμερα...
 NB ‘Ο άρρωστιάρικος μυστικισμός χωρίζει άντεπιστημονικά τήν άπόλυτη άλήθεια από τή σχετική. Κάνει από τό πράγμα που φαίνεται και από τό πράγμα «καθεαυτό», δηλαδή από τό φαινόμενο και από τήν άλήθεια, δύο κατηγορίες, που διαφέρουν μεταξύ τους toto caelo * και δέν «περιέχονται με τή μορφή τής άρσης» σε καμιά γενική κατηγορία. Αυτός ό σκοτεινός μυστικισμός μετατρέπει τή γνώση μας και τήν ικανότητά μας για τή γνώση σε «ύποκατάστατα» που μάς δίνουν τή δυνατότητα να νιώθουμε στον υπερβατικό ούρανό τήν προσωποποιημένη άλήθεια, τό υπεράνθρωπο, τό υπερφυσικό πνεύμα.

‘Η ταπεινοφροσύνη άρμόζει πάντα στον άνθρωπο. ‘Ωστόσο ό ισχυρισμός ότι ό άνθρωπος δέν είναι ικανός να γνωρίζει τήν άλήθεια έχει διπλό, άντάξιο και ανάξιο για τόν άνθρωπο νόημα. “Όλα όσα γνωρίζουμε, όλα τά επιστημονικά συμπεράσματα, όλα τά φαινόμενα είναι στην ουσία μέρη τής πραγματικής, τής τωρινής και τής άπόλυτης άλήθειας. “Αν και ή τελευταία είναι άνεξάντλητη και δέν μπορεί να αναπαραχθεί άκριβώς στη γνώση ή στην παράσταση, παρόλα αυτά οι εικόνες που δίνει γι’αυτήν ή επιστήμη είναι θαυμάσιες εικόνες με τήν ανθρώπινη, τή σχετική έννοια αυτής τής λέξης. Έτσι άκριβώς όπως και εκείνες οι προτάσεις που γράφω έγώ έδώ έχουν ένα καθορισμένο, άκριβές νόημα και ταυτόχρονα δέν τό έχουν αυτό τό νόημα, αν κάποιου του έρθει στο νοϋ να τίς διαστρεβλώσει ή να τίς έρμηνεύσει λαθεμένα...

Νά διορθώσει τον Σπινόζα ‘Ο Σπινόζα λέει: ύπάρχει μόνο μία ουσία. Αυτή είναι καθολική, άπειρη, ή άπόλυτη. “Όλες οι άλλες, οι λεγόμενες πεπερασμένες ουσίες πηγάζουν άπ’αυτή, βγαίνουν στην επιφάνειά της ή βυθίζονται σ’αυτήν, ή ύπαρξή τους είναι μόνο σχετική, παροδική, τυχαία. ‘Ο Σπινόζα με άπόλυτο δίκιο θεωρούσε όλα τά πεπερασμένα πράγματα μόνο τρόπους τής άπειρης ουσίας, όπως ή νεότατη φυσιογνωσία μας υποστηρίζει τήν άποψη τής αιωνιότητας τής ύλης και του άνεξάντλητου τής δύναμης, δηλαδή επιβεβαιώνει άπόλυτα τή θέση ότι όλα τά πεπερασμένα πράγματα είναι στην ουσία τρόποι τής άπειρης ουσίας. Στην κατοπινή φιλοσοφία δέν έμεινε παρά να διορθώσει τον Σπινόζα μόνο σ’ένα κάτι, αν κι’ αυτό τό κάτι είναι άρκετά ουσιαστικό.

* — ολοκληρωτικά, σε όλη τή γραμμή, θεμελιακά. ‘Η Σύντ.

Κατά τήν άποψη του Σπινόζα ή άπειρη, ή άπόλυτη ούσία έχει δυό ιδιότητες: είναι άπειρη στο χώρο και κατέχει τήν άπειρη νόηση. Νόηση και έκταση είναι οι δυό ιδιότητες τής άπόλυτης ούσίας του Σπινόζα. Αυτό είναι λαθεμένο: ακριβώς ή άπόλυτη νόηση είναι έντελώς άστήρικτη...

NB

“Ο,τι ό Σπινόζα όνόμαζε άπειρη ούσία, ό,τι έμεις όνομάζουμε καθολικό ή άπόλυτη αλήθεια, είναι τόσο ταυτόσημο μέ τά τελικά φαινόμενα, μέ τις σχετικές αλήθειες πού συναντούμε στο Σύμπαν, όσο ταυτόσημο είναι τό δάσος μέ τά δένδρα του, ή όσο γενικά τό γένος — μέ τά είδη του. Τό σχετικό και τό άπόλυτο δέν βρίσκονται και τόσο πολύ μακριά τό ένα από τό άλλο, όπως τό ζωγράφισε στον άνθρωπο τό μη άναπτυγμένο αίσθημα του άπείρου πού λέγεται θρησκεία..

NB

‘Η φιλοσοφία, τό ίδιο όπως και ή θρησκεία, ζούσε μέ τήν πίστη στην ύπερβολική, τήν άπόλυτη αλήθεια. ‘Η λύση του προβλήματος βρίσκεται στη γνώση του γεγονότος ότι ή άπόλυτη αλήθεια δέν είναι τίποτε περισσότερο παρά γενικευμένη αλήθεια, ότι ή τελευταία ζει όχι μέσα στο πνεύμα — μέσα σ’ αυτό, τουλάχιστον, όχι περισσότερο άπ’ όπουδήποτε άλλο — αλλά στο αντικείμενο του πνεύματος, πού έμεις τό όνομάζουμε μέ τό γενικό όνομα „καθολικό“.

‘Η άπόλυτη αλήθεια στο αντικείμενο

NB

‘Η ύπερβολική, ή άπόλυτη αλήθεια, πού ή θρησκεία και ή φιλοσοφία τήν παρίσταναν μέ τό όνομα του θεού, ήταν φανακισμός του ανθρώπινου πνεύματος, τό όποιο φανάκιζε τον εαυτό του μ’ έναν τέτιο φανταστικό τρόπο. ‘Ο φιλόσοφος Κάντ πού άσχολήθηκε μέ τήν κριτική τής γνωστικής ικανότητας του πνεύματός μας, εύρισκε ότι ό άνθρωπος δέν μπορεί νά γνωρίσει τήν ύπερβολική, τήν άπόλυτη αλήθεια. ‘Εμεις σ’ αυτό προσθέτουμε: ό άνθρωπος δέν μπορεί νά γνωρίσει ύπερβολικά άκόμη και τά συνηθισμένα αντικείμενα. ‘Αλλά άν ό άνθρωπος χρησιμοποιεί μέ σεμνότητα τήν ικανότητά του και τήν εφαρμόζει σχετικά, έπειδή πρός όλα πρέπει νά φερόμαστε ακριβώς έτσι, τότε γι’ αυτόν τά πάντα είναι άνοιχτά και τίποτε δέν είναι κρυφό και μπορεί νά γνωρίσει και νά κατανοήσει άκόμη και τή γενική αλήθεια.

versus Kant

α

NB

“Όπως τό μάτι μας μπορεί νά βλέπει τά πάντα, έστω και μέ τή βοήθεια των γυαλιών, και παρόλα αυτά όχι τά πάντα, γιατί δέν μπορεί νά βλέπει ούτε τούς ήχους,

'Απόλυτη ἀλήθεια	οὔτε τίς μυρωδιές, οὔτε γενικά τίποτε τό άόρατο, ἔτσι καί ἡ γνωστική μας ικανότητα μπορεῖ νά γνωρίζει τά πάντα καί παρόλα αὐτά, ὄχι τά πάντα. Δέν μπορεῖ νά γνωρίσει τό άγνώσιμο. 'Αλλά αὐτό εἶναι ἐπίσης ὑπερβολικό, εἶναι ὑπερβολική ἐπιθυμία.
NB	"Αν ἀναγνωρίσουμε ὅτι ἡ ἀπόλυτη ἀλήθεια, πού ἡ θρησκεία καί ἡ φιλοσοφία τήν ἀναζητοῦσαν μέσα στό ὑπερβολικό ἢ στό ὑπερβατικό, <u>ὑπάρχει πραγματικά σάν ὑλικό καθολικό καί ὅτι τό ἀνθρώπινο πνεῦμα εἶναι μόνο ἓνα σωματικό, ἡ ἀληθινό καί δραστικό μέρος τῆς γενικῆς ἀλήθειας, πού ἔχει σκοπό νά ἀντανακλᾷ τά ἄλλα μέρη τῆς γενικῆς ἀλήθειας, τότε μ'αὐτό θά λυθεῖ ὀριστικά τό πρόβλημα τοῦ περιορισμένου καί τοῦ ἀπεριόριστου. Τό ἀπόλυτο καί τό σχετικό δέν εἶναι καί τόσο ὑπερβολικά διαχωρισμένα, καί τά δύο συνδέονται μεταξύ τους κατά τέτιον τρόπο πού τό ἀπεριόριστο ἀποτελεῖται ἀπό ἄπειρα περιορισμένα, καί τό κάθε περιορισμένο φαινόμενο περιέχει μέσα του τή φύση τοῦ ἀπειρου...</u>
NB	<u>ρου...</u>

III

Ο ΥΛΙΣΜΟΣ ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΟΝ ΥΛΙΣΜΟ

Anti-
Dühring,
S. 10

NB

[204-215] «' Η κατανόηση τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ ὑπάρχων γερμανικός ἰδεαλισμός εἶναι ἐντελῶς λαθεμένος ὀδήγησε ἀναπόφευκτα στόν ὕλισμό, ἀλλά, πρέπει νά σημειωθεῖ, ὄχι ἀπλῶς στό μεταφυσικό ὕλισμό τοῦ 18ου αἰώνα», — λέει ὁ Φρίντριχ Ἐνγκελς²¹⁰.

Αὐτό τόν νεότατο ὕλισμό πού ἐξάγεται ἐδῶ ἀπό τήν ἀπόλυτη ἀνεδαφικότητα τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ καί πού ἓνας ἀπό τοὺς θεμελιωτές του εἶναι ὁ Φρίντριχ Ἐνγκελς, συνήθως τόν ἀντιλαμβάνονται ἄσχημα, ἂν καί ἀποτελεῖ τό βασικό θεωρητικό θεμέλιο τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατίας. Γι'αὐτό θά τόν ὑποβάλουμε σέ μιὰ πιό λεπτομερή ἐξέταση.

Αὐτό τόν εἰδικά γερμανικό, ἢ, ἂν θέλετε, τό σοσιαλδημοκρατικό, ὕλισμό μποροῦμε πολύ καλύτερα νά τόν χαρακτηρίσουμε ἀντιπαραθέτοντάς τον στό „μεταφυσικό, ἀποκλειστικά μηχανικό ὕλισμό τοῦ 18ου αἰώνα“. Καί ἂν, σέ συνέχεια, τόν ἀντιπαραβάλουμε μέ τό γερμανικό ἰδεαλισμό, ἀπό τήν ἀνεδαφικότητα τοῦ ὁποῖου ἐμφανίστηκε, τότε ἀποκαλύπτεται πολύ καθαρά ὁ χαρακτήρας τῆς σοσιαλδημοκρατικῆς του βάσης

πού, εξαιτίας της ύλιστικής της ονομασίας, προκαλεί
συχνά παρεξηγήσεις.

NB

Πρώτα απ' όλα υπάρχει ένα ερώτημα: γιατί ο Ήνγκελς ονομάζει τόν ύλισμό του 18ου αιώνα «μεταφυσικό»; Μεταφυσικοί ήταν οι άνθρωποι πού δέν ικανοποιούνταν μέ τό σωματικό ή τό φυσικό κόσμο, αλλά είχαν πάντα στό κεφάλι τους τόν ύπερφυσικό, μεταφυσικό κόσμο. Ό Κάντ στόν πρόλογο τής «Κριτικής του καθαρού λόγου» περιορίζει τό πρόβλημα τής μεταφυσικής στις τρεις λέξεις: θεός, έλευθερία, άθανασία. Μά είναι γνωστό ότι ό πανάγαθος θεός ήταν πνεύμα, ύπερφυσικό πνεύμα, πού δημιούργησε τό φυσικό, σωματικό, ύλικό κόσμο. Οί επιφανείς ύλιστές του 18ου αιώνα δέν ήταν φίλοι ή θαυμαστές αυτής τής βιβλικής ιστορίας. Τό πρόβλημα του θεού, τής έλευθερίας και τής άθανασίας, εφόσον αυτό αφορά τόν ύπερφυσικό κόσμο, δέν ένδιέφερε καθόλου αυτούς τούς άθειςτές, πού δέν ξέφευγαν από τόν φυσικό κόσμο και γι' αυτό δέν ήταν μεταφυσικοί.

Ό Ήνγκελς, επομένως, τούς ονομάζει μεταφυσικούς μέ άλλη έννοια.

Οί γάλλοι και οί άγγλοι ύλιστές του περασμένου αιώνα τά έβγαλαν όπως-όπως πέρα μ' αυτό τό μεγάλο, τό πρωτεύον πνεύμα, πού ζει πίσω από τά σύννεφα, αλλά παρ' όλα αυτά και αυτοί οί ίδιοι συνέχιζαν νά ασχολούνται μέ τό παράγωγο, μέ τό ανθρώπινο πνεύμα. Τούς ύλιστές τούς χωρίζουν από τούς ιδεαλιστές οί δύο αντίθετες αντιλήψεις αυτού του πνεύματος, τής φύσης του, τής προέλευσης και τής ούσίας του. Οί ιδεαλιστές θεωρούν τό ανθρώπινο πνεύμα και τίς ιδέες του προϊόν του ύπερφυσικού, μεταφυσικού κόσμου. Όστόσο αυτοί δέν ικανοποιούνταν μόνο μέ τήν πίστη σ' αυτή τή μακρινή προέλευση, και ήδη από τόν καιρό του Σωκράτη και του Πλάτωνα άντιμετώπιζαν τό ζήτημα πολύ σοβαρότερα, προσπαθώντας νά θεμελιώσουν επιστημονικά τήν πίστη τους, νά τήν αποδείξουν και νά τήν εξηγήσουν, έτσι ακριβώς όπως αποδείχνουν και εξηγούν τά φυσικά πράγματα του συγκεκριμένου κόσμου. Έτσι οί ιδεαλιστές μετα-

NB

φεραν τήν επιστήμη για τίς ιδιότητες του ανθρώπινου πνεύματος από τό βασίλειο του ύπερφυσικού και μεταφυσικού στον πραγματικό, φυσικό, ύλικό κόσμο, πού εκδηλώνεται σάν κόσμος μέ διαλεκτικές ιδιότητες, όπου τό πνεύμα και ή ύλη, παρά τό δυσάδισμό τους, είναι ένωμένα, δηλαδή, είναι όπως ό αδελφός και ή αδελφή, του ίδιου αίματος, από μιά κοινή μάνα.

Άρχικά οί ιδεαλιστές ήταν πεπεισμένοι όπαδοί του θρησκευτικού δόγματος ότι τό πνεύμα δημιούργησε τόν κόσμο, αλλά δέν είχαν δίκιο, γιατί σέ τελευταία ανάλυση συνέπεια τών δικών τους άναζη-

NB

τήσεων αποδείχτηκε, αντίθετα, τό γεγονός ότι ο φυσικός, υλικός κόσμος είναι κάτι τό πρωτεύον, πού δέν τό δημιούργησε κανένα πνεύμα, ότι μάλλον ο υλικός κόσμος είναι ο ίδιος δημιουργός, πού δημιούργησε από τόν έαυτό του καί ανάπτυξε τόν άνθρωπο μέ τή διάνοιά του. Καί έτσι αποδείχτηκε ότι τό άδημιούργητο άνώτατο πνεύμα είναι μόνο μία φανταστική άπεικόνιση τού φυσικού πνεύματος, πού αναπτύχθηκε μαζί μέ τό ανθρώπινο κεφάλι καί μέσα σ' αυτό τό κεφάλι.

διαλεκτικός
ύλισμός

Ο ιδεαλισμός, πού πήρε τήν όνομασία του από τό γεγονός ότι θεωρούσε τή γενική ιδέα καί τίς ιδέες πού εμφανίζονται μέσα στό ανθρώπινο κεφάλι νά στέκονται τόσο χρονικά όσο καί ως πρός τή σημασία τους πάνω από τόν υλικό κόσμο καί νά είναι προγενέστερές του — αυτός ο ιδεαλισμός άρχισε τό έργο του μέ ένα υπερβολικό όνειροπόλημα καί μέ ένα μεταφυσικό τρόπο. Άλλά στην παραπέρα ανάπτυξη τό όνειροπόλημα λιγότεσε καί ο ιδεαλισμός έγινε πού νηφάλιος, έτσι πού ο φιλόσοφος Κάντ στό έρώτημα πού έθεσε μπροστά του: «Πώς είναι δυνατό ή μεταφυσική σάν επιστήμη;» άπάντησε: ή μεταφυσική σάν επιστήμη είναι άνεπίκτη, τόν άλλο κόσμο, δηλαδή τόν υπερφυσικό, μπορούμε μόνο νά τόν άπεικονίσουμε καί νά τόν γνωρίσουμε μέ τήν πίστη. Έτσι, ή άνεδαφικότητα τού ιδεαλισμού βαθμιαία ξεπερνιόταν, καί ο σύγχρονος ύλισμός αποδείχτηκε προϊόν τής φιλοσοφικής, καθώς επίσης καί τής γενικής επιστημονικής ανάπτυξης.

Έπειδή ή άνεδαφικότητα τού ιδεαλισμού στό πρόσωπο τών τελευταίων έπιφανών εκπροσώπων του — Κάντ, Φίχτε, Σέλλινγκ καί Χέγγελ — ήταν καθαρά γερμανική, γι' αυτό καί τό αποτέλεσμα της — ο διαλεκτικός ύλισμός — είναι κυρίως προϊόν γερμανικής προέλευσης.

NB

Ο ιδεαλισμός εξάγει τόν υλικό κόσμο από τό πνεύμα, άκολουθώντας τά χνάρια τής θρησκείας, όπου τό μεγάλο πνεύμα, άεροβατώντας, είναι μόνο ύποχρεωμένο νά πεί: «γένοιτο», γιά νά δημιουργηθούν τά πάντα. Ένα τέτιο ιδεαλιστικό συμπέρασμα είναι μεταφυσικό. Άλλά όπως ήδη έχει είπωθει, οί τελευταίοι έπιφανείς εκπρόσωποι τού γερμανικού ιδεαλισμού δέν ήταν πιά τόσο πολύ φανατικοί μεταφυσικοί. Αυτοί οί ιδεαλιστές άπαλλάχτηκαν σημαντικά από τό έξωκοσμικό, υπερφυσικό, έπουράνιο πνεύμα. Άλλά δέν άπαλλάχτηκαν από τά όνειροπολήματα γιά τό φυσικό πνεύμα τού έντεθεν κόσμου. Όπως είναι γνωστό οί χριστιανοί

θεοποιούσαν τό πνεῦμα καί οἱ φιλόσοφοι ἦταν τόσο διαποτισμένοι μέ αὐτή τή θεοποίηση, πού δέν μπορούσαν νά κρατηθοῦν γιά νά μήν κάνουν τή διάνοιά μας δημιουργό ἢ παραγωγό τοῦ ὑλικοῦ κόσμου ἀκόμη καί τότε, ὅταν νηφάλιο ἀντικείμενο τῶν ἐρευνῶν τους ἔγινε τό φυσικό, τό ἀνθρώπινο πνεῦμα. Δέν ἔπαψαν νά ἐργάζονται γιά νά κατανοήσουν σαφέστερα τή σχέση ἀνάμεσα στίς δικές μας διανοητικές παραστάσεις καί στά ὑλικά πράγματα πού ἐμεῖς τά παριστάνουμε, τά στοχαζόμαστε καί τά κατανοοῦμε.

Γιά μάς τοὺς διαλεκτικούς ἢ τοὺς σοσιαλδημοκράτες ὑλιστές, ἡ πνευματική ἰκανότητα τῆς νόησης εἶναι προϊόν τῆς ὑλικῆς φύσης, τό ὁποῖο ἔχει ἀναπτυχθεῖ, ἐνῶ σύμφωνα μέ τό γερμανικό ἰδεαλισμό τό ζήτημα ἔχει ἀκριβῶς ἀντίθετα. Καί γι' αὐτό ὁ Ἐνγκελς μιλάει γιά τή «διαστροφή» αὐτοῦ τοῦ τρόπου σκέψης. Ἡ μαγία γιά τό πνεῦμα ἦταν ἐπιβίωση τῆς παλιάς μεταφυσικῆς.

Οἱ ἄγγλοι καί οἱ γάλλοι ὑλιστές ἦταν, μπορεῖ νά πει κανεῖς, πρόωροι ἐχθροί τῆς ὄνειροπόλησης. Καί αὐτό τό πρόωρο τοὺς ἐμπόδιζε νά ἀπαλλαχτοῦν ἀπόλυτα ἀπό τήν ὄνειροπόληση. Οἱ ὑλιστές αὐτοί ἦταν πάρα πολύ ριζοσπαστικοί καί ἔφευγαν στό ἀντίθετο λάθος. Ὅπως οἱ ἰδεαλιστές φιλόσοφοι ἀσχολοῦνταν μέ τό πνεῦμα καί τό πνευματικό, ἔτσι κι' αὐτοί ἐνδιαφέρονταν μόνο γιά τό σῶμα καί τό σωματικό. Οἱ ἰδεαλιστές ἀσχολοῦνταν μέ τήν ἰδέα, οἱ παλιοὶ ὑλιστές — μέ τήν ὕλη. Καί οἱ πρῶτοι καί οἱ δεῦτεροι ἦταν ὄνειροπόλοι καί, ἐπομένως, μεταφυσικοί. Καί οἱ πρῶτοι καί οἱ δεῦτεροι ξεχώριζαν ὑπερβολικά τό πνεῦμα ἀπό τήν ὕλη. Κα-
νένα ἀπ' αὐτά τά δύο κόμματα δέν ὑψώθηκε ὡς τή συνείδηση τῆς ἐνότητας καί τῆς μοναδικότητας, τῆς γενικότητας καί τῆς καθολικότητας τῆς φύσης, ἡ ὁποία δέν εἶναι καθόλου ἢ ὑλική ἢ πνευματική, ἀλλά εἶναι καί τό ἓνα καί τό ἄλλο μαζί.

Οἱ μεταφυσικοί ὑλιστές τοῦ προηγούμενου αἰῶνα καί οἱ σύγχρονοί τους συνεχιστές πού δέν πέθαναν ἀκόμη, ὑποτιμοῦν πολύ τό ἀνθρώπινο πνεῦμα καί τήν ἐρευνα τῆς οὐσίας του καί τῆς πραγματικῆς του ἐφαρμογῆς, ἔτσι ἀκριβῶς, ὅπως οἱ ἰδεαλιστές τοῦ δίνουν πολύ ὑψηλή ἐκτίμηση... Γιά τοὺς παλιούς ὑλιστές μόνο ἡ ὕλη εἶναι τό ἀνώτατο ὑποκείμενο, ἐνῶ ὅλα τά ὑπόλοιπα εἶναι κατηγορήματα πού ὑποτάσσεται σ' αὐτό.

NB !!

NB

Σ' αυτό τόν τρόπο σκέψης έγκειται ή υπερτίμη-
ση του ύποκειμένου καί ή ύποτίμηση του κατηγο-
ρήματος. 'Αφήνουν νά τούς ξεφύγει τό γεγονός
ότι ή σχέση ανάμεσα στό ύποκείμενο καί στό κατηγο-
ρήμα είναι όπωσδήποτε εμμετάβλητη. Τό ανθρώ-
πινο πνεύμα μπορεί έντελώς ελεύθερα νά κάνει τό
κάθε κατηγορήμα ύποκείμενο καί, αντίθετα, τό
κάθε ύποκείμενο νά τό κάνει κατηγορήμα. Τό χιο-
νόλευκο χρώμα, άν καί είναι άνεπαίσθητο, παρ' όλα
αυτά είναι ουσιαδές όπως καί του λευκού χρώματος
χιόνι. Νά ύποθέτει κανείς ότι ή ύλη είναι ή ουσία
ή ή βασική αίτία καί τά κατηγορήματά της ή οι
ιδιότητές της είναι μόνο δευτερεύοντα έξαρτήματα,
αυτό είναι ένας παλιός, περιορισμένος τρόπος
σκέψης πού δέν ύπολογίζει καθόλου τίς κατακτή-
σεις των γερμανών διαλεκτικών. Πρέπει, επιτέλους,
νά καταλάβουμε ότι τά ύποκείμενα δημιουργούνται
άποκλειστικά από τά κατηγορήματα.

NB

Ό ισχυρισμός ότι ή σκέψη είναι έκκριση,
προϊόν ή έκκριμα του έγκεφάλου, άκριβώς όπως καί
ή χολή είναι έκκριμα του ήπατος δέν προκαλεί
διαφωνίες, αλλά ταυτόχρονα δέν πρέπει νά ξεχνάμε
ότι έδω έχουμε μία πολύ άσχημη καί άνεπαρκή σύ-
γκριση. Τό ήπαρ, τό ύποκείμενο αυτής τής πρόσ-
ληψης, είναι κάτι τό αισθητό καί τό σταθμητό.
Έτσι άκριβώς καί ή χολή είναι αυτό πού δημιουρ-
γείται από τό ήπαρ, είναι τό προϊόν καί τό αποτέ-
λεσμα του. Σ' αυτό τό παράδειγμα καί τό ύποκείμε-
νο καί τό κατηγορήμα, δηλαδή καί τό ήπαρ καί ή
χολή είναι σταθμητά καί αισθητά, αλλά μ' αυτό
έπισκιάζεται εκείνο άκριβώς πού ήθελαν, στήν ου-
σία, νά πουν οι ύλιστές, παριστάνοντας τή χολή
σάν αποτέλεσμα, καί τό ήπαρ σάν αίτία πού έπενερ-
γει. Γι' αυτό έμεις είμαστε ύποχρεωμένοι νά ύπο-
γραμμίσουμε ιδιαίτερα αυτό πού σ' αυτό τό παρά-
δειγμα είναι έντελώς άδιαφιλονίκητο, αλλά πού
στή σύγκριση του έγκέφαλου καί τής διανοητικής
δράσης μάς ξεφεύγει έντελώς. Δηλαδή: ή χολή δέν
είναι τόσο αποτέλεσμα τής δράσης του ήπατος, όσο
τό αποτέλεσμα όλου του προτσές τής ζωής...

NB

Οί ύλιστές, δηλώνοντας ότι ή χολή είναι προϊόν
του ήπατος, δέν άρνούνται καθόλου καί δέν πρέπει
νά άρνούνται ότι καί τά δυό άντικείμενα είναι ισό-
τιμα άντικείμενα τής επιστημονικής έρευνας. 'Αλ-
λά όταν λένε ότι ή συνείδηση, ή ικανότητα τής
νόησης είναι ιδιότητα του έγκεφάλου, τότε μόνο τό
|| άπό ύποκείμενο πρέπει νά είναι τό μοναδικά άξιο

άντικείμενο, και ότι έτσι με τό πνευματικό κατηγορήμα τελειώσαμε πιά μιά για πάντα.

NB

Αυτό τόν τρόπο σκέψης τῶν μηχανικῶν ὑλιστῶν ἐμεῖς τόν ὀνομάζουμε περιορισμένο, γιατί κάνει ὄλο τό αἰσθητό και σταθμητό κάτω ἀπό μιά ὀρισμένη ἄποψη ὑποκείμενο, φορέα ὄλων τῶν ἄλλων ιδιοτήτων, χωρίς νά ἀντιλαμβάνεται ὅτι αὐτή ἢ ὑπερβολικά ἐξυωμένη αἰσθητότητα διά τῆς ἀφῆς παίζει στό παγκόσμιο σύνολο ἕναν τέτιο ἐξαρτημένο και κατηγορικό ρόλο, ὅπως και κάθε ἄλλο ἐξαρτημένο ὑποκείμενο τῆς καθολικῆς φύσης.

NB

Ἡ σχέση ἀνάμεσα στό ὑποκείμενο και στό κατηγορήμα δέν ἐξηγεῖ οὔτε τήν ὕλη, οὔτε τή σκέψη.

NB

Ὡστόσο για τή διευκρίνιση τῆς σχέσης ἀνάμεσα στόν ἐγκέφαλο και στή διανοητική δράση σημασία ἔχει νά κατανοήσουμε τή σχέση ἀνάμεσα στό ὑποκείμενο και στό κατηγορήμα.

Ἴσως νά πλησιάσουμε στή λύση τοῦ προβλήματος, ἂν διαλέξουμε ἕνα ἄλλο παράδειγμα — παράδειγμα, στό ὁποῖο τό ὑποκείμενο εἶναι ὕλικό και τό κατηγορήμα τέτιο, πού τουλάχιστον εἶναι ἀμφίβολο ἂν ἔχει σχέση με τήν ὕλική ἢ με τήν πνευματική κατηγορία. Ἄν, λογουχάρη, τά πόδια βαδίζουν, τά μάτια βλέπουν, τά αὐτιά ἀκοῦν, τότε γεννιέται τό ἐρώτημα, ἔχουν ἄραγε σχέση με τήν κατηγορία τοῦ ὕλικου και τό ὑποκείμενο και τό κατηγορήμα, εἶναι ἄραγε τό φῶς πού βλέπουμε, ὁ ἦχος πού ἀκοῦμε, και ἢ κίνηση πού πραγματοποιοῦμε με τά πόδια, κάτι τό ὕλικό ἢ τό μή ὕλικό; Τά μάτια, τά αὐτιά, τά πόδια εἶναι τά αἰσθητά και τά σταθμητά ὑποκείμενα, ἐνῶ τά κατηγορήματα — δράση και φῶς, ἀκοή και ἦχος, κίνηση και βήματα (χωρίς νά μιλήσω για τά πόδια πού παράγουν τήν κίνηση) εἶναι μή αἰσθητά και ἀστάθμητα.

NB

Ἄλλά τί λογῆς εἶναι ἢ ἔκταση τῆς ἔννοιας τῆς ὕλης; Ἐχουν ἄραγε σχέση μ' αὐτή τήν ἔννοια τά χρώματα, τό φῶς, ὁ ἦχος, ὁ χῶρος, ὁ χρόνος, ἢ θερμότητα και ὁ ἠλεκτρισμός, ἢ εἶναι ἀνάγκη νά γυρέψουμε γι' αὐτά ἄλλη κατηγορία; Ἐδῶ δέν μπορούμε νά τά βολέψουμε μόνο με τή διάκριση τοῦ ὑποκειμένου και τοῦ κατηγορήματος, τῶν πραγμάτων και τῶν ιδιοτήτων. Ὄταν τό μάτι βλέπει, τότε τό αἰσθητό μάτι εἶναι πάντως ὑποκείμενο. Ἄλλά μπορούμε κατά τόν ἴδιο τρόπο νά ἀναποδογυρίσουμε τή φράση και νά ποῦμε ὅτι ἢ ἀστάθμητη δράση, οἱ δυνάμεις τοῦ φωτός και τῆς δράσης εἶναι τά βασικά δεδομένα, τά ὑποκείμενα, ἐνῶ τό ὕλικό μάτι εἶναι μόνο τό ὄργανο, τό δευτερεύον πράγμα, ἢ ιδιότητα ἢ τό κατηγορήμα.

Ἐνα εἶναι ὀλοφάνερο: ὅτι οἱ ὕλες δέν ἔχουν περισσότερη σημασία ἀπό τίς δυνάμεις, οἱ δυνάμεις δέν εἶναι τίποτε περισσότερο ἀπό τίς ὕλες. Περιορισμένος εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὕλισμός πού

NB

NB ||| προτιμάει τήν ὕλη καί ἐνδιαφέρεται περισσότερο γιά τό ὕλικό σέ βάρος τῆς δύναμης. "Ὅποιος κάνει τίς δυνάμεις ιδιότητες ἢ κατηγορήματα τῆς ὕλης, αὐτός δέν ξεκαθάρισε τή σχετικότητα καί τήν κινητικότητα τῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα στήν οὐσία καί στήν ιδιότητα.

NB ||| Ἡ ἔννοια ὕλη καί ὕλικό παρέμενε ὡς τώρα ἐξαιρετικά μπερδεμένη ἔννοια. "Ὅπως οἱ νομικοί δέν μποροῦν νά καταλήξουν σέ συμφωνία σχετικά μέ τήν ἀρχή τῆς ζωῆς τοῦ βρέφους στήν κοιλιά τῆς μάνας, ἢ ὅπως οἱ γλωσσολόγοι διαφωνοῦν γύρω ἀπό τό ζήτημα πού βρίσκεται ἡ ἀρχή τῆς γλώσσας — εἶναι ἄραγε ἡ προσκλητήρια κραυγή ἢ τό ἐρωτικό κελάιδημα τοῦ πουλιοῦ γλώσσα ἢ δέν εἶναι, πρέπει ἄραγε νά ἀνάγει κανεῖς τή γλώσσα τῆς μιμικῆς καί τῶν χειρονομιῶν στήν ἴδια κατηγορία μέ τόν ἔναρθρο λόγο ἢ ὄχι — ἔτσι ἀκριβῶς καί οἱ ὕλιστές τῆς παλιάς μηχανικῆς σχολῆς διαφωνοῦν γύρω ἀπό τό ζήτημα τί εἶναι ὕλη: ταιριάζει ἄραγε σ' αὐτή τήν ἔννοια μόνο τό αἰσθητό ἢ τό σταθμητό, ἢ μήπως ὅλα τά ὄρατά, τά αἰσθητά, τά ὀσφραυτά, τά ἀκουστά καί, τελικά, ὅλη ἡ φύση εἶναι ἓνα ὕλικό γιά μελέτη καί ἀντίστοιχα μ' αὐτό ὅλα μποροῦν νά ὀνομαστοῦν ὕλικά, ἀκόμη καί τό ἀνθρώπινο πνεῦμα, γιατί καί αὐτό τό ἀντικείμενο χρησιμεύει στή γνωσιοθεωρία σάν ὕλικό;

((((Ὡστε τό γνώρισμα πού ξεχωρίζει τοὺς μηχανικούς ὕλιστές τοῦ περασμένου αἰῶνα ἀπό τοὺς σοσιαλδημοκράτες ὕλιστές πού πέρασαν τό σχολεῖο τῶν γερμανῶν ἰδεαλιστῶν βρίσκεται στό ὅτι οἱ τελευταῖοι ἐπέκτειναν τήν περιορισμένη ἔννοια τῆς αἰσθητῆς μόνο ὕλης σέ ὅλο γενικά τόν ὕλικό κόσμο.

NB "Υλη καί πνεῦμα ||| Εἶναι ἀδύνατο νά φέρει κανεῖς κάποια ἀντίρρηση στό γεγονός ὅτι οἱ ἀκράιοι ὕλιστές διακρίνουν τό σταθμητό ἢ τό αἰσθητό ἀπό τό ὀσφραυτό, ἀπό τό ἀκουστό ἢ, τέλος, ἀπό τόν κόσμο τῶν ἰδεῶν. Ἐμεῖς μποροῦμε νά τοὺς κατηγορήσουμε μονάχα γιά τό ὅτι ἐφαρμόζουν αὐτή τή διάκριση ὑπερβολικά, ὅτι ἀφήνουν νά τοὺς ξεφύγει αὐτό πού εἶναι συγγενικό καί γενικό στά πράγματα ἢ στίς ιδιότητες καί διακρίνουν τή σταθμητή καί αἰσθητή ὕλη «μεταφυσικά», ἢ *totò caelo* καί δέν βλέπουν τή σημασία τῆς γενικῆς τάξεως, πού εἶναι γεμάτη ἀντιθέσεις.

NB ||| Ἡ σύγχρονη φυσιογνωσία ὡς τώρα ἀκόμη ἀπό πολλές ἀποψεις ὑποστηρίζει ὀλοκληρωτικά τήν ἀποψη τῶν ὕλιστῶν τοῦ περασμένου αἰῶνα. Αὐτοί οἱ ὕλιστές ἦταν γενικοί θεωρητικοί, ὡς πούμε, *φιλόσοφοι* τῆς φυσιογνωσίας, μιά καί ἡ φυσιογνωσία ἀκόμη καί ὡς τώρα περιορίζει τήν ἐρευνά της στό μηχανικό, δηλαδή στό συγκεκριμένο, στό αἰσθητό καί στό σταθμητό. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ φυσιογνωσία ἀπό καιρό πλέον ἄρχισε νά ξεπερνάει αὐτή τήν ἀποψη. Ἡ χημεία βγήκε ἤδη ἐξω ἀπό τά ὄρια τῆς μηχανικῆς στενότητος, καί τώρα ἐμφανίστηκαν νέες γνώσεις γιά τήν ἀλλαγὴ τῆς μορφῆς τῶν δυνάμεων, γιά τό πέρασμα τοῦ βάρους σέ θερμότητα, σέ ἠλεκτρισμό κτλ. Ἡ φυσιο-

γνωσία όμως, παρ'όλα αυτά παραμένει ακόμη περιορισμένη.)
 Τήν έρευνα του ανθρώπινου πνεύματος και όλων εκείνων των
 σχέσεων που αυτό προκαλεί στην ανθρώπινη ζωή, δηλαδή, των
 πολιτικών, νομικών, οικονομικών και όλων των άλλων σχέσεων,
 ή φυσιογνωσία τήν αποκλείει από τή σφαίρα τής μελέτης της,
 γιατί βρίσκεται ακόμη κάτω από τήν επίδραση τής παλιάς προ-
 κατάληψης ότι τό πνεύμα είναι κάτι τό μεταφυσικό, παιδί
 κάποιου άλλου κόσμου.

Ἡ φυσιογνωσία είναι άξια μομφής για ανεπάρκεια όχι γιατί
 διακρίνει τίς μηχανικές, χημικές, ηλεκτροτεχνικές και άλλες
 γνώσεις, χωρίζοντάς τες σε ιδιαίτερους τομείς, αλλά γιατί
μεγαλοποιεί αυτό τό χωρισμό, αφήνει να τής ξεφύγει ή σχέση
ανάμεσα στο πνεύμα και στην ύλη, και ως τώρα δεν είναι σε
 θέση να απαλλαχτεί από τό «μεταφυσικό» τρόπο σκέψης...

NB

Δέν είναι οί διαφορετικές απόψεις για τά άστρα ή τά ζώα, τά
 φυτά ή τίς πέτρες που χωρίζουν τούς ανθρώπους σε ύλι-
στές και ιδεαλιστές. Καθοριστικό σημείο είναι αποκλειστικά
και μόνο ή άποψη για τή σχέση ανάμεσα στο σώμα και στο
πνεύμα.

NB

Ἡ πεποίθηση για τήν πλήρη σφαλερότητα του γερμανικού ιδεαλισμού
 που δεν έπαυε να θεωρεί τό πνεύμα σαν μεταφυσική πρώτη άρχή, τό οποίο
 δημιουργεί δήθεν και παράγει τίς αισθητές, τίς όρατές, τίς όσφραυτές και
 τίς άλλες ύλες, όδήγησε με αναπόφευκτη αναγκαιότητα στο σοσιαλιστικό
ύλισμό που όνομάζεται «σοσιαλιστικός», γιατί οί σοσιαλιστές Μάρξ και
Ένγκελς καθόρισαν για πρώτη φορά καθαρά και με ακρίβεια ότι οί ύλικές
και συγκεκριμένα οί οικονομικές σχέσεις τής ανθρώπινης κοινωνίας δημι-
 ουργούν τή βάση, ή όποία σε τελευταία ανάλυση καθορίζει όλο τό εποικο-
δόμημα των νομικών και πολιτικών θεσμών, καθώς επίσης και των
 θρησκευτικών, των φιλοσοφικών και των άλλων αντιλήψεων κάθε ιστορι-
 κής εποχής. Ἄντι να έξηγούν, όπως πριν, τό Είναι του ανθρώπου από τή
 συνείδησή του, τώρα αντίθετα, έξηγούν τή συνείδηση από τό Είναι και
 κυρίως από τήν οικονομική κατάσταση του ανθρώπου, από τόν τρόπο που
 προμηθεύεται τό ψωμί του.

Ἡ σοσιαλιστική ύλισμός με τήν έννοια «ύλη» έννοει όχι
μόνο τό σταθμητό και τό αισθητό, αλλά και όλο τό πραγματικό
Είναι, — πάν ό,τι περιέχεται στο καθολικό, και πραγματικά
 σ' αυτό περιέχονται όλα, γιατί τά πάντα και τό καθολικό είναι
 μόνο δύ όνομασίες ενός και του αυτού πράγματος. Καί ό
 σοσιαλιστικός ύλισμός θέλει να τά άγκαλιάσει όλα με μιά έν-
νοια, με μιά όνομασία, με μιά τάξη, άδιάφορα από τό αν αυτή
 ή καθολική τάξη όνομάζεται αντικειμενική πραγματικότητα,
 φύση ή ύλη.

Ἐμείς, οί νεότεροι ύλιστές δεν είμαστε τής περιορισμένης
 εκείνης γνώμης ότι ή σταθμητή και αισθητή ύλη είναι ύλη
par excellence *. Ἐμείς είμαστε τής άποψης ότι και ή μυρωδιά

των λουλουδιών, και οι ήχοι, και όλες οι μυρωδιές είναι επίσης ύλη. Ἐμεῖς δὲν βλέπουμε τις δυνάμεις σάν ἓνα ἀπλό ἐξάρτημα, σάν ἓνα καθαρό κατηγορημα τῆς ὕλης, και τὴν ὕλη, τὴν αἰσθητὴ ὕλη, σάν ἓνα «πράγμα» πού κυριαρχεῖ πάνω σέ όλες τις ιδιότητες. Ἐμεῖς βλέπουμε τὴν ὕλη και τις δυνάμεις δημοκρατικά. Καί τούτα και τά ἄλλα ἔχουν γιά μᾶς τὴν ἴδια ἀξία. Αὐτά ὄλα παρμένα ξεχωριστά δὲν εἶναι τίποτε περισσότερο παρά ιδιότητες, ἐξαρτήματα, κατηγορήματα ἢ ἀναπόσπαστες ιδιότητες τῆς οὐσίας τοῦ μεγάλου συνόλου — τῆς φύσης. Δὲν πρέπει νά βλέπουμε τόν ἐγκέφαλο σάν κύριο και τις πνευματικές λειτουργίες σάν ὑπρέτη πού ὑποτάσσεται σ' αὐτόν. Ὅχι, ἐμεῖς οἱ σύγχρονοι ὕλιστές, ἰσχυρίζομαστε ὅτι ἡ λειτουργία εἶναι στόν ἴδιο βαθμό ἀνεξάρτητο πρᾶγμα, ὅπως και ἡ αἰσθητὴ ἐγκεφαλικὴ ὕλη ἢ ἓνα ὁποιοδήποτε ἄλλο ὕλικό πρᾶγμα. Καί οἱ σκέψεις, ἡ πηγὴ τους και ἡ φύση τους εἶναι μιά τέτλια ἀκριβῶς πραγματικὴ ὕλη και ὕλικό πού ἀξίζει τόση μελέτη ὅπως και ὄλα τά ἄλλα.

(Ἐμεῖς εἴμαστε ὕλιστές, γιατί δὲν κάνουμε ἀπό τό πνεῦμα κανένα «μεταφυσικό» τέρας. Ἡ διανοητικὴ δύναμη εἶναι γιά μᾶς τόσο λίγο «πρᾶγμα καθεαυτό», ὅπως και ἡ δύναμη τῆς βαρύτητας ἢ ὁ ὄγκος τῆς γῆς. Ὅλα τά πράγματα εἶναι μόνο κρικοί τῆς μεγάλης καθολικῆς ἀλληλουχίας, αὐτὴ μονάχα εἶναι αἰώνια, ἀληθινή, συνεχῆς, δὲν εἶναι φαινόμενο, ἀλλά τό μοναδικό «πρᾶγμα καθεαυτό» και ἡ ἀπόλυτη ἀλήθεια.

NB Ἐπειδὴ ἐμεῖς, οἱ σοσιαλιστές ὕλιστές, ἔχουμε μιά ἔννοια πού συνδέει μαζί τὴν ὕλη και τό πνεῦμα, γι' αὐτό γιά μᾶς και οἱ λεγόμενες πνευματικές σχέσεις, ὅπως εἶναι ἡ πολιτικὴ, ἡ θρησκεία, ἡ ἠθική και οἱ ἄλλες, εἶναι ἐπίσης ὕλικές σχέσεις. Καί τὴν ὕλικὴ ἐργασία, τὴν οὐσία τῆς και τά ζητήματα τοῦ στομαχιοῦ ἐμεῖς τά βλέπουμε σάν βάση, σάν προϋπόθεση και θεμέλιο κάθε πνευματικῆς ἐξέλιξης, μόνο ἐφόσον τό ζωῶδες προηγείται σέ χρόνο τοῦ ἀνθρώπινου, γεγονός πού δὲν μᾶς ἐμποδίζει καθόλου νά δόσουμε ὑψηλὴ ἐκτίμηση στόν ἄνθρωπο και στή διάνοιά του.

NB Ὁ σοσιαλιστικὸς ὕλισμός διαφέρει στό ὅτι δὲν ὑποτιμάει, ὅπως οἱ ὕλιστές τῆς παλιᾶς σχολῆς, τό ἀνθρώπινο πνεῦμα, ἀλλά και δὲν τό ὑπερτιμάει, ὅπως οἱ γερμανοὶ ἰδεαλιστές, ἀντίθετα στήν ἐκτίμησή του ξέρει τό μέτρο, θεωρώντας τό μηχανισμό, ὅπως και τὴ φιλοσοφία, ἀπό κριτικο-διαλεκτικὴ ἄποψη σάν κριτικούς τοῦ ἀδιαιρέτου παγκόσμιου προτσές και τῆς παγκόσμιας προόδου...

[218-226] Ἐπειδὴ ἐμεῖς δὲν συμπίπτουμε μέ τούς παλιούς ὕλιστές, πού νομίζουν ὅτι ἐρμήνευσαν ἤδη ἐπαρκῶς τό τί εἶναι ἡ διάνοια, ὀνομάζοντάς τὴν ιδιότητα τοῦ ἐγκεφάλου, γι' αὐτό

* — κατ' ἐξοχήν. Ἡ Σύντ.

καί δέν μπορούμε νά ἀπαλλαγούμε ἀπό τό ἀντικείμενό μας, τό ἀνθρώπινο πνεῦμα, μέ ἕνα χτύπημα τοῦ μαχαιριοῦ (μονομιᾶς). Ὁ θεωρητικός δρόμος, πού προσπαθεῖ μόνο μέ πνευματικές διεργασίες νά κατανοήσῃ τήν οὐσία τοῦ πνεύματος στίς ἐσωτερικές ἐκκρίσεις τοῦ κεφαλιοῦ, δέν μπορεῖ νά εἶναι δικός μας δρόμος, ἐπειδή οἱ θεωρητικοί ἰδεαλιστές μ' αὐτόν πέτυχαν πολύ ἀσήμαντα ἀποτελέσματα. Καί νά πάνω στήν ὥρα ἐμφανίζεται ὁ Χαϊκκελ μέ τήν ἀποψη του γιά τή σωστή μέθοδο τῆς ἐπιστήμης. Αὐτός ἐξετάζει τό ἀνθρώπινο πνεῦμα, ὅπως αὐτό δροῦσε ιστορικά, κι' αὐτή ἐμεῖς νομίζουμε ὅτι εἶναι μιά ἐντελῶς σωστή μέθοδος...

Ἡ πρώτη πνευματική ἔνωση *comme il faut* ἦταν ἡ ἀνακάλυψη τοῦ Δαρβίνου γιά τή φυσική ἐπιλογή στήν πάλῃ γιά τήν ὑπαρξη, πού δημοσιεύτηκε μόλις τό 1859 — ἔτσι νομίζει ὁ Χαϊκκελ, ἀλλά ἐμεῖς ἐπιτρέπουμε στόν ἑαυτό μας νά ἔχει γι' αὐτό τό ζήτημα ἄλλη γνώμη.

Ἄς μέ καταλάβει σωστά ὁ ἀξιότιμος ἀναγνώστης: δέν θέλουμε νά ἀμφισβητήσουμε ὅτι ὁ Δαρβίνος καί ὁ Χαϊκκελ σύνδεσαν σωστά καί ἐπιστημονικά τό ἀτομικό τους πνεῦμα μέ τόν κόσμο τῶν φυτῶν καί τῶν ζώων καί δημιούργησαν τά καθαρά κρύσταλλα τῆς γνώσης, ἀλλά θέλουμε μόνο νά σημειώσουμε ὅτι ὁ νεότερος διαλεκτικός ὕλισμός εἶναι τῆς ἀποψης ὅτι ὁ Δαρβίνος καί ὁ Χαϊκκελ, ὅσο μεγάλη κι' ἄν ἦταν ἡ ὑπηρεσία τους, δέν ἦταν οἱ πρῶτοι καί μοναδικοί πού κατόρθωσαν νά δημιουργήσουν τέτια κρύσταλλα. Οἱ «κακόμοιροι» ζωολόγοι τοῦ μουσείου καί οἱ βοτανολόγοι συλλέκτες ξηρῶν φυτῶν μᾶς ἀφησαν ἐπίσης ἕνα μόριο πραγματικῆς ἐπιστήμης...

Μέ τήν πρόσληψη καί τή συλλογή τῶν στοιχείων καί τήν καταγραφή τους χύνεται καινούργιο φῶς ἢ, σωστότερα, αὐξάνει αὐτό πού ὑπῆρχε νωρίτερα. Ἡ ὑπηρεσία τοῦ Δαρβίνου εἶναι μεγάλη, ἀλλά ὄχι τόσο ἀπεριόριστη, γιά νά ἔχει ὁ Χαϊκκελ βάση νά θεωρεῖ τήν «ἐπιστήμη» κάτι τό ἀνώτερο ἀπό τήν καθημερινή συνένωση τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος μέ τά ὕλικα στοιχεία.

Στό πρῶτο μέρος αὐτῆς ἐδῶ τῆς ἔρευνας ἔχει ὑποδειχθεῖ ὅτι ὁ περιορισμένος ὕλισμός ὄχι μόνο θεωρεῖ τό ἀνθρώπινο πνεῦμα ἰδιότητα τοῦ ἐγκεφάλου — μ' αὐτό κανεῖς δέν διαφανεῖ — ἀλλά ἀπό αὐτή τή σχέση ἄμεσα εἴτε ἔμμεσα βγάζει τό συμπέρασμα ὅτι τό κατηγορημα τῆς λογικότητος εἴτε τῆς γνωστικῆς ἰκανότητος πού καταλογίζεται στόν ἐγκέφαλο δέν εἶναι τό οὐσιῶδες ἀντικείμενο τῆς ἔρευνας, ἀλλά, ἀντίθετα, ἡ μελέτη τοῦ ὕλικου ἐγκεφάλου εἶναι ἰκανή νά δόσει ἀρκετά γιά τήν ἐξήγηση τῶν ἰδιότητων τοῦ πνεύματος. Σέ ἀντίθεση μ' αὐτό ὁ δικός μας διαλεκτικός ὕλισμός ἀποδείχνει ὅτι τό ζήτημα πρέπει νά τό ἐξετάζουμε σύμφωνα μέ τήν ὑπόδειξη τοῦ Σπινόζα, ἀπό τήν ἀποψη τοῦ καθολικοῦ, *sub specie aeternitatis**. Στό ἄπειρο καθολικό ἡ ὕλη

Ὁ παλιός
ὕλισμός

NB

NB

* — ἀπό τήν ἀποψη τῆς αἰωνιότητος. Ἡ Σύντ.

τῶν παλιῶν καί ἤδη ἀπαρχαιωμένων ὑλιστῶν, ἡ αἰσθητή ὕλη δέν ἀποκτᾶ οὔτε τό ἐλάχιστο δικαίωμα νά θεωρεῖ τόν ἑαυτό της πιά οὐσιώδη, δηλαδή, πιά ἄμεση, καθαρῆ ἢ καθορισμένη ἀπό ὁποιοδήποτε ἄλλο φαινόμενο τῆς φύσης...

NB)) Ἐκεῖνοι οἱ ὑλιστές, πού μετατρέπουν τήν αἰσθητή ὕλη σέ α(β))) οὐσία καί τή μὴ αἰσθητή ἐγκεφαλική λειτουργία μόνο σέ ἐπουσιώδη ιδιότητα, ὑποτιμοῦν πολύ αὐτή τή λειτουργία. Γιά νά πάρουμε μιὰ πιά πετυχημένη καί πιά σωστή ἀντίληψη γι' αὐτή τή λειτουργία, πρέπει πρῶτ' ἀπόλα νά ἐπανέλθουμε στό γεγονός ὅτι αὐτά εἶναι παιδιὰ μιᾶς μάνας, ὅτι αὐτά εἶναι δύο φαινόμενα τῆς φύσης, πού τὰ φωτίζουμε ἐμεῖς, περιγράφοντάς τα, χωρίζοντάς τα σέ τάξεις, εἶδη καί ὑποδιαιρέσεις τῶν εἰδῶν.

"Ἄν σχετικά μέ τήν ὕλη διαπιστώνουμε — γεγονός μέ τό ὅποιο κανεῖς, βέβαια, δέν διαφωνεῖ — ὅτι αὐτή εἶναι φαινόμενο τῆς φύσης καί τό ἴδιο ἐπίσης λέμε γιά τήν πνευματική ἰκανότητα τοῦ ἀνθρώπου, τότε ξέρουμε ἀκόμη πολύ λίγα καί γιά τό ἓνα καί γιά τό ἄλλο. Ξέρουμε, ὅμως, ὅτι αὐτά εἶναι ἀδέρφια καί ὅτι κανένας δέν μπορεῖ νά τὰ χωρίσει ὑπερβολικά τό ἓνα ἀπό τό ἄλλο, κανένας δέν μπορεῖ νά κάνει διάκριση ἀνάμεσά τους τοιο genere, toto coelo*.

"Ἄν θέλουμε νά μάθουμε πιά πολλά, λογουχάρη, γιά τήν ὕλη, τότε γι' αὐτό εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά ἐνεργήσουμε ἔτσι ὅπως ἐνεργοῦσαν στό παρελθόν οἱ ζωολόγοι τοῦ μουσείου καί οἱ βοτανολόγοι συλλέκτες ξηρῶν φυτῶν, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι τίς διάφορες τάξεις της, τίς οἰκογένειες, τὰ εἶδη, νά τὰ ἐρευνήσουμε, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά περιγράψουμε τήν ἐμφάνισή τους, τήν καταστροφή καί τή μετατροπή τοῦ ἑνός στό ἄλλο. Καί αὐτό εἶναι ἡ ἐπιστήμη γιά τήν ὕλη. "Ὅποιος θέλει πιά πολλά,

Ἡ ὑπηρεσία
τοῦ ἰδεαλισμοῦ

NB ||| αὐτός ζητάει τό ὑπερβολικό, δέν καταλαβαίνει τί εἶναι γνώση. Αὐτός δέν καταλαβαίνει οὔτε τό ὄργανο τῆς ἐπιστήμης, οὔτε τή χρήση του. "Ἄν οἱ παλιοί ὑλιστές ἔχουν νά κάνουν μέ τὰ μερικά εἶδη τῆς ὕλης, τότε χωρίς ἀμφιβολία ἐνεργοῦν ἐπιστημονικά, ὅταν, ὅμως, ἔχουν νά κάνουν μέ τήν ἀφηρημένη ὕλη, μέ τήν καθολική της ἔννοια, τότε ἀποδείχονται ἐντελῶς ἀνίσχυροι σ' αὐτή τήν ἀφηρημένη ἐπιστήμη. Ἡ ὑπηρεσία τῶν ἰδεαλιστῶν ἐγκτεται στό ὅτι αὐτοί, τουλάχιστον, προώθησαν τόσο πολύ τήν ἰκανότητα νά χρησιμοποιοῦν τήν ἀφαίρεση καί τίς γενικές ἔννοιες, πού ὁ νεότερος σοσιαλιστικός ὑλισμός, τελικά, μπορεῖ νά κατανοήσει ὅτι καί τὰ εἶδη τῆς ὕλης, καί οἱ ἔννοιες εἶναι συνηθισμένα προϊόντα τῆς φύσης, καί δέν ὑπάρχει τίποτε, οὔτε μπορεῖ νά ὑπάρχει τίποτε, πού νά μὴν ἔχει σχέση μέ τήν ἐνιαία ἀπεριόριστη κατηγορία τοῦ φυσικοῦ κόσμου.

* — ὄλες τίς ἀπόψεις, ὀλοκληρωτικά, σέ ὅλη τή γραμμή, θεμελιακά Ἡ Σύντ.

‘Ο υλισμός μας διακρίνεται για τήν ειδικά εκφρασμένη γνωριμία του με τή γενική φύση του πνεύματος και τής ύλης. ‘Εκεί πού αυτός ό σύγχρονος υλισμός κάνει αντικείμενο τής έρευνάς του τό ανθρώπινο πνεύμα, τό θεωρεί σάν ένα οποιοδήποτε άλλο υλικό για έρευνα, δηλαδή, όπως ενεργοϋν οι ζωολόγοι του μουσείου, οι βοτανολόγοι συλλέκτες ξηρών φυτών, έτσι ακριβώς ενεργοϋν και οι δαρβινιστές με τήν έρευνα και τήν περιγραφή τών αντικειμένων τους. ‘Αναμφισβήτητα οι πρώτοι με τήν ταξινόμησή τους έριξαν φώς πάνω σε χιλιάδες είδη, ώστόσο αυτό δέν ήταν άρκετά δυνατό φώς, και ό Δαρβίνος τό ένίσχυσε τόσο πολύ πού αυτός ό συμπληρωματικός φωτισμός επισκίασε τήν άρχή. ‘Αλλά και οι παλιοί συστηματικοί ήταν υποχρεωμένοι ώστόσο νά «γνωρίζουν» πρίν ταξινομήσουν, γι’ αυτό και ή δαρβινική γνώση δέν είναι τίποτε άλλο παρά ταξινόμηση πού έχει αναχθεί στην έννοια τής εξέλιξης, ταξινόμηση πού χάρη στην περιγραφή τών προτύπων τής φύσης δίνει μία πιό ακριβή αντανάκλαση τών στοιχείων πού έχουν συγκεντρωθεί...

‘Η υλιστική γνωσιοθεωρία ανάγεται στην άναγνώριση του γεγονότος ότι τό ανθρώπινο όργανο γνώσης δέν έκπέμπει κανένα μεταφυσικό φώς, άλλα είναι κομμάτι τής φύσης πού αντανάκλα τά άλλα κομμάτια τής φύσης, και ή δημιουργική του ούσία διευκρινίζεται μέσα από τήν περιγραφή πού του κάναμε. Μιά τέτια περιγραφή άπαιτεί από τόν θεωρητικό τής γνώσης, ή από τόν φιλόσοφο νά ξεετάζει τό αντικείμενό του με τήν ίδια ακρίβεια, όπως και ό ζωολόγος ξεετάζει τό ζώο πού μελετάει. Καί άν μου καταλογίσουν τή μομφή γιατί έγώ ό ίδιος δέν τό κάνω αυτό άμέσως, τότε πραγματικά δέν πρέπει νά ξεχνάμε ότι και ή Ρώμη δέν χτίστηκε σε μία μέρα.

Είναι καταπληκτικό ότι αυτοί οι μορφωμένοι φυσιοδίφες πού καταλαβαίνουν τόσο καλά ότι ή αιώνια κίνηση τής φύσης, χάρη στην προσαρμογή, τήν κληρονομικότητα, τή φυσική επιλογή, τήν πάλη για τήν ύπαρξη κτλ., δημιούργησε από τό πρωτόπλασμα και τά μαλάκια τούς έλέφαντες και τούς πιθήκους, δέν μπορούν νά καταλάβουν ότι με τόν ίδιο τρόπο άναπτύχθηκε και τό πνεύμα. Καί γιατί αυτό πού συνέβηκε με τά όστά, δέν μπορούσε νά συμβεί και με τό λογικό;..

‘Όπως ό ζωολόγος του μουσείου μελετούσε τά δικά του ζώα μέσω τής περιγραφής τής τάξης, του είδους, τής οικογένειας, σύμφωνα με τά όποια είναι χωρισμένα τά ζώα, έτσι και τό ανθρώπινο πνεύμα πρέπει νά έρευνηθεί μέσω τής μελέτης τών διαφόρων ειδών αυτού του πνεύματος. ‘Η κάθε προσωπικότητα έχει τή δική της ιδιαίτερη διάνοια, και όλες οι διάνοιες μαζί μπορεί νά θεωρούνται σάν διακλαδώσεις ενός γενικού

‘Η υλιστική
θεωρία
τής γνώσης

α | β

Περιγραφή
και
έρμηνεία

‘Αντανάκλαση
τών άλλων
τμημάτων
τής φύσης

NB

NB

Βαθμιαίο
πέραςμα
άπό τήν ύλη
στό πνεύμα

πνεύματος. Ἐν μέρει αὐτό τό γενικό ἀνθρώπινο πνεῦμα, ὅπως καί τό προσωπικό, ἔχει τήν ἐξέλιξή του στό παρελθόν, ἐνμέρει στό μέλλον. Τό πνεῦμα ἔκανε διάφορες, πολυποίκιλες μεταμορφώσεις, καί ἂν ἐμεῖς τίς παρακολουθήσουμε καί φτάσουμε ὡς τήν ἀρχή τοῦ ἀνθρώπινου γένους, τότε θά πλησιάσουμε ὡς ἐκείνη τή βαθμίδα ὅπου ἡ θεϊκή σπίθα πέφτει ὡς τό επίπεδο τοῦ ζωϊκοῦ ἐνστίκτου. Ἔτσι τό ἀνθρώπινο πνεῦμα, ἀφοῦ ἐγίνε θεριο, ἀποτελεῖ τή γέφυρα πρὸς τὰ πραγματικά ζωϊκά πνεύματα, καί ἔτσι φτάνουμε ὡς τό πνεῦμα τῶν φυτῶν, τῶν δέντρων καί τῶν βουνῶν. Αὐτό σημαίνει ὅτι, ἔτσι, ἐμεῖς φτάνουμε ὡς τήν ἀντίληψη ὅτι ἀνάμεσα στό πνεῦμα καί στήν ὕλη, ὅπως ἀνάμεσα στά διάφορα μέρη τῆς καθολικῆς ἐνότητος τῆς φύσης, ὑπάρχουν βαθμιαῖα περάσματα καί μιά διαφορά πού ἐξαφανίζεται μόνο ὡς πρὸς τό βαθμό, ἀλλά ὄχι μεταφυσική διαφορά.

NB

Μιά καί ὁ παλιός ὕλισμός δέν κατάλαβε αὐτά τά γεγονότα, μιά καί δέν μπόρεσε νά καταλάβει τήν ὕλη καί τό πνεῦμα σάν ἀφηρημένες μορφές τῶν συγκεκριμένων φαινομένων καί, παρ' ὅλη τή θρησκευτικῆ του ἐλευθεροφροσύνη καί τή χαμηλή ἐκτίμηση τοῦ θεϊκοῦ πνεύματος, δέν ἤξερε ἀπό πού καί πῶς προῆλθε τό φυσικό πνεῦμα, καί ἐξαιτίας αὐτῆς τῆς ἀγνοίας δέν μπόρεσε μέ κανένα τρόπο νά ξεπεράσει τή μεταφυσική — γι' αὐτό ὁ Φρίντριχ Ἐνγκελς ὀνόμασε αὐτό τόν ἀνίσχυρο, τόν ἀνίκανο νά βρεῖ ἄκρη στήν ἀφηρημένη ἐπιστήμη, ὕλισμό μεταφυσικό καί νέστερο γερμανικό ἰδεαλισμό πέρασε τήν καλύτερη σχολή, τόν ὀνόμασε διαλεκτικό.

NB

Ἀπό τήν ἀποψη αὐτοῦ τοῦ ὕλισμοῦ τό πνεῦμα εἶναι ἀθροιστική ὀνομασία τῶν πνευματικῶν φαινομένων, ἔτσι ἀκριβῶς ὅπως ἡ ὕλη εἶναι ἀθροιστική ὀνομασία τῶν ὕλικῶν φαινομένων, ἀλλά τά δύο μαζί δημιουργοῦν μιά ἔννοια καί ὀνομάζονται μέ ἓνα ὄνομα — φαινόμενα τῆς φύσης. Αὐτός εἶναι ἓνας νέος γνωσιοθεωρητικός τρόπος σκέψης, πού διεισδύει σ' ὄλες τίς χωριστές ἐπιστήμες, σ' ὄλες τίς χωριστές σκέψεις καί καθιερώνει τή σκέψη ὅτι ὅλα τά πράγματα στόν κόσμο πρέπει νά θεωροῦνται sub specie aeternitatis, ἀπό τήν ἀποψη τοῦ καθολικοῦ. Αὐτό τό αἰώνια καθολικό εἶναι τόσο ἐνωμένο μέ τά προσωρινά του φαινόμενα, ὥστε ὅλη ἡ αἰωνιότητα εἶναι προσωρινή καί ὅλο τό προσωρινό εἶναι αἰώνιο.

NB

Καί ὁ οὐσιώδης τρόπος σκέψης τῆς σοσιαλδημοκρατίας φωτίζει μέ νέα μέθοδο αὐτό τό πρόβλημα, πάνω στή λύση τοῦ ὁποῖου βασανίστηκε τόσο πολύ ὁ ἰδεαλισμός, θέτοντας τό ἐρώτημα: σέ τί συνίσταται ἡ ἀληθινή νόηση, πῶς νά διακρίνουμε τίς ὑποκειμενικές σκέψεις ἀπό τίς ἀντικειμενικές; Ἡ ἀπάντηση εἶναι ἡ ἐξῆς: δέν πρέπει νά κάνουμε ὑπερβολικές διακρίσεις. Καί ἡ πιό καλύτερη παράσταση καί ἡ πιό ἀληθινή σκέψη μποροῦν νά δόσουν μόνο τή μορφή τῆς καθολικῆς ποικιλομορφίας πού ἔχει θέση μέσα σου καί ἔξω ἀπό σένα. Δέν εἶναι καθόλου τόσο δύσκολο νά διακρίνει κανεῖς τίς πραγματικές εἰκόνας

α

από τις φανταστικές, και ό κάθε ζωγράφος μπορεί να τό κάνει αυτό με πολύ μεγάλη ακρίβεια. Οί φανταστικές παραστάσεις είναι παρμένες από τήν πραγματικότητα, αλλά οί πίο πιστές παραστάσεις για τήν πραγματικότητα αναζωογονούνται κατ' ανάγκη από τήν πνοή τής φαντασίας. Οί πιστές παραστάσεις και έννοιες μάς προσφέρουν μεγάλες υπηρεσίες ακριβώς γιατί κατέχουν όχι ιδεατή πιστότητα, αλλά μόνο σχετική.

Οί σκέψεις μας δέν μπορούν και δέν πρέπει να «συμπίπτουν» με τά αντικειμενά τους στη μεγαλοποιημένη μεταφυσική έννοια αυτής τής λέξης. Έμεις θέλουμε, είμαστε υποχρεωμένοι και μπορούμε να πάρουμε μόνο μία κατά προσέγγιση ιδέα τής πραγματικότητας. Γι' αυτό και ή πραγματικότητα μπορεί μόνο να προσεγγίσει στά ιδανικά μας. Έξω από τήν ιδέα δέν υπάρχουν ούτε μαθηματικές τελείες, ούτε μαθηματικές εϋθειες γραμμές. Στην πραγματικότητα σ' όλες τς εϋθειες γραμμές προσιδιάζει μία καμπυλότητα, γεμάτη αντιφάσεις ακριβώς όπως και τό ανώτατο δίκαιο είναι άκόμη στενά συνδεδέμο με τήν άδικία. Η φύση τής αλήθειας δέν είναι ιδεατή, αλλά ουσιαστική, είναι ύλιστική, γνωρίζεται όχι με τή σκέψη, αλλά με τά μάτια, με τά αυτιά και με τά χέρια, δέν είναι προϊόν τής σκέψης, αλλά μάλλον τό αντίθετο: ή σκέψη είναι προϊόν τής καθολικής ζωής. Τό ζωντανό καθολικό είναι ή ένσαρκωμένη αλήθεια.

α
α
α

)

((NB

IV

Ο ΔΑΡΒΙΝΟΣ ΚΑΙ Ο ΧΕΓΓΕΛ

[226-233] Μ' αυτό θέλουμε να δείξουμε ότι ή φιλοσοφία και ή φυσιογνωσία καθόλου δέν απέχουν τόσο μακριά ή μία από τήν άλλη. Τό ανθρώπινο πνεύμα εργάζεται τόσο σ' αυτόν, όσο και στον άλλο τομέα σύμφωνα με μία και τήν αυτή μέθοδο. Η φυσικο-επιστημονική μέθοδος είναι ακριβέστερη, αλλά μονάχα ως προς τό βαθμό και όχι ως προς τήν ουσία...

Έμεις ευχαρίστως αναγνωρίζουμε στον Χέγγελ, πού έχει σχεδόν πλέον ξεχαστεί, τό τιμητικό δικαίωμα να είναι πρόδρομος του Δαρβίνου. Ο Λέσσινγκ* κάποτε όνόμαζε τόν Σπινόζα «ψόφιο σκύλο». Έτσι ακριβώς έφαγε τά ψωμιά του σήμερα και ό Χέγγελ, παρά τό γεγονός ότι κάποτε, σύμφωνα με τά λεγόμενα του βιογράφου του Χάιμ, ό Χέγγελ είχε μέσα στο φιλολογικό κόσμο τόση βαρύτητα, όση είχε ό Ναπολέων Α' στον πολιτικό κόσμο. Ο Σπινόζα, αυτός ό «ψόφιος σκύλος» έχει πιά από

NB

* Στο κείμενο υπάρχει ανακρίβεια: ό Ντίτςγκεν, όπως φαίνεται, έννοεί τόν Πρόλογο του Χέγγελ στη δεύτερη έκδοση τής «Έγκυκλοπαιδείας των φιλοσοφικών επιστημών» όπου αναφέρεται: «Ο Λέσσινγκ είπε κάποτε ότι με τόν Σπινόζα συμπεριφέρονται όπως με τόν ψόφιο σκύλο» (βλ. Χέγγελ. "Απαντα, τόμ. Ι, Μόσχα-Λένινγκραντ, ρωσ. έκδ. 1929, σελ. 352). Η Σύντ.

NB || καιρό αναστηθεί, και ό Χέγγελ θα βρει επίσης αξία αναγνώριση στους απογόνους. "Αν ό Χέγγελ δέν τήν έχει σήμερα αυτό είναι μόνο ένα παροδικό φαινόμενο.

"Όπως είναι γνωστό, ό δάσκαλος έλεγε ότι ανάμεσα στους πολυάριθμους μαθητές του μόνο ένας τόν κατάλαβε, μά κι αυτός δέν τόν κατάλαβε σωστά. Αυτή ή γενική άκατανοησία, κατά τή γνώμη μας, είναι μάλλον συνέπεια τής ασάφειας του ίδιου του δασκάλου, παρά τής χοντροκεφαλιάς των μαθητών — για αυτό δέν μπορεί νά υπάρχει καμιά άμφιβολία. Είναι αδύνατο νά καταλάβει κανείς άπόλυτα τόν Χέγγελ, γιατί και ό ίδιος δέν καταλάβαινε άπόλυτα τόν εαυτό του. Και παρ'όλα αυτά ό Χέγγελ είναι ένας μεγαλοφυής πρόδρομος τής δαρβινικής διδασκαλίας για τήν εξέλιξη. Τό ίδιο άκριβώς σωστό και άληθινό θα είναι, αν θά πούμε τό αντίθετο: ό Δαρβίνος είναι ένας μεγαλοφυής συνεχιστής τής χεγγελιανής γνωσιοθεωρίας...

NB > Οί πτήσεις στά ούράνια, πού επιχειρούν σποραδικά οί φυσιοδίφες, και οί άναλαμπές του άκριβούς τρόπου σκέψης των φιλοσόφων πρέπει νά δείξουν στον αναγνώστη ότι τό γενικό και τό ειδικό βρίσκονται μεταξύ τους σέ άρμονία...

Για νά διευκρινίσουμε τή σχέση ανάμεσα στον Δαρβίνο και στον Χέγγελ είναι αναγκαίο νά θίξουμε τά πίο βαθιά και τά πίο σκοτεινά ζητήματα τής επιστήμης. Άκριβώς μέσα σ'αυτά τά ζητήματα υπάγεται και τό αντικείμενο τής φιλοσοφίας. Τό αντικείμενο του Δαρβίνου είναι σαφές. Αυτός ήξερε τό αντικείμενό του, αλλά μαζί μ'αυτό πρέπει νά σημειώσουμε ότι ό Δαρβίνος, ξέροντας τό αντικείμενό του, ήθελε ώστόσο νά τό έρευνήσει, δηλαδή παρόλα αυτά δέν τό ήξερε ως τό τέλος. Ό Δαρβίνος έρεύνησε τό αντικείμενό του — «τή γένεση των ειδών», αλλά όχι ως τό τέλος. Αυτό σημαίνει ότι τό αντικείμενο κάθε επιστήμης είναι άπειρο. Έκείνος πού θέλει νά μετρήσει τό άπειρο, ή τό πίο μικρό από τά άτομα είναι τό ίδιο σάν νά έχει πάντοτε νά κάνει μέ κάτι πού δέν μετριέται ως τό τέλος. Η φύση τόσο στό σύνολό της, όσο και στα ξεχωριστά μέρη της δέν μπορεί νά έρευνηθεί ως τό τέλος, είναι ανεξάντλητη, άγνώσιμη ως τό τέλος, επομένως, δέν έχει άρχή και τέλος. Η γνώση αυτού του πραγματικού άπειρου είναι αποτέλεσμα τής επιστήμης, τή στιγμή πού άφετηρία της ήταν τό ύπερφυσικό, θρησκευτικό ή μεταφυσικό άπειρο.

Τό αντικείμενο του Δαρβίνου είναι τόσο άπειρο και τόσο ανεξάντλητο, όπως και τό αντικείμενο του Χέγγελ. Ό πρώτος έρευνούσε τό ζήτημα για

Τό άτομο NB
άμέτρητο,
άπειρο

Τό άτομο
ανεξάντλητο

τή γένεση τῶν εἰδῶν, ὁ δεῦτερος προσπαθοῦσε νά ἐξηγήσει τό προτσές τῆς νόησης τοῦ ἀνθρώπου. Ἐπιτέλεσμα καί τοῦ ἐνός καί τοῦ ἄλλου ἦταν ἡ διδασκαλία γιά τήν ἐξέλιξη.

Μπροστά μας εἶναι δύο μεγάλοι ἄνδρες καί ἕνα μεγάλο ἔργο. Ἐμεῖς προσπαθοῦμε νά ἀποδείξουμε ὅτι καί οἱ δύο αὐτοί ἐργάζονταν ὄχι σέ ἀντίθετη μεταξύ τους κατεύθυνση, ἀλλά ἔκαναν ἕνα κοινό ἔργο. Αὐτοί ἀνύψωσαν τή μονιστική κοσμοθεωρία σέ τέτιο ὕψος καί τήν ἐνίσχυσαν μέ τέτιες θετικές ἀνακαλύψεις, πού ὡς τότε ἦταν ἄγνωστες...

Στόν δικό μας Χέγγελ ἀνήκει ἡ ὑπερσία τοῦ καθορισμοῦ τῆς αὐτοεξέλιξης τῆς φύσης στήν πιό εὐρύτατη βάση καί τῆς ἀπελευθέρωσης τῆς ἐπιστήμης στήν πιό γενική μορφή ἀπό τήν ἄποψη τῆς ταξινόμησης. Ὁ Δαρβίνος κάνει κριτική στόν παραδοσιακό τρόπο ταξινόμησης ἀπό τήν ἄποψη τῆς ζωολογίας, ἐνῶ ὁ Χέγγελ — καθολικά. Ἡ ἐπιστήμη κινεῖται ἀπό τό σκοτάδι πρὸς τό φῶς. Καί ἡ φιλοσοφία, πού στό κέντρο τῆς προσοχῆς τῆς βρίσκεται ἡ διευκρίνιση τοῦ προτσές τῆς νόησης τοῦ ἀνθρώπου, προωθοῦνταν μπροστά. Τό ὅτι ἡ ἐπιστήμη στό

NB

εἰδικό ἀντικείμενό της στεκόταν μάλλον ἐνστικτωδῶς, αὐτό τῆς ἦταν πιά καθαρό ὡς ἕνα βαθμό ἀκόμη πρὶν τόν Χέγγελ...

Ὁ Χέγγελ μᾶς δίνει τή θεωρία τῆς ἐξέλιξης, μᾶς διδάσκει ὅτι ὁ κόσμος δέν ἔχει γίνει, δέν ἔχει δημιουργηθεῖ, ὅτι ὁ κόσμος δέν εἶναι ἕνα ἀναλλοίωτο [233] Εἶναι, ἀλλά τό γίνεσθαι πού τό ἴδιο παράγει τόν ἑαυτό του. Ὅπως στόν Δαρβίνο ὅλες οἱ τάξεις τῶν ζῶων περνᾶνε ἡ μιά στήν ἄλλη, ἔτσι καί στόν Χέγγελ ὅλες οἱ κατηγορίες τοῦ κόσμου — τό μηδέν καί τό Κάτι, τό Εἶναι καί τό γίνεσθαι, ἡ ποσότητα καί ἡ ποιότητα, ὁ χρόνος καί ἡ αἰωνιότητα, τό συνειδητό καί τό ἀσυνειδητό, ἡ πρόοδος καί ἡ στασιμότητα — περνᾶνε ἀναπόφευκτα ἡ μιά στήν ἄλλη...

NB

Κανένας δέν θά ἰσχυριστεῖ ὅτι ὁ Χέγγελ ἔφερε λαμπρά τό ἔργο του σέ πέρας. Ἡ διδασκαλία του σέ λίγο ἐπίσης βαθμό, ὅπως καί ἡ διδασκαλία τοῦ Δαρβίνου, ἔκανε περιττή τήν παραπέρα ἐξέλιξη, ἀλλά αὐτή ἡ διδασκαλία ἔδωσε ὠθηση σέ ὅλη τήν ἐπιστήμη καί σέ ὅλη τήν ἀνθρώπινη ζωή, ὠθηση τεράστιας σπουδαιότητας. Ὁ Χέγγελ πρόλαβε τόν Δαρβίνο, ἀλλά ὁ Δαρβίνος, δυστυχῶς, δέν ἤξερε τόν

τόσο κοντινό σ'αὐτόν Χέγγελ. Μ'αὐτό τό «δυστυχῶς» δέν θέλουμε νά κατηγορήσουμε τόν μεγάλο φυσιοδίφη. Ἐμεῖς θέλουμε μόνο νά ὑπενθυμίσουμε ὅτι τό ἔργο τοῦ εἰδικοῦ φυσιοδίφη Δαρβίνου πρέπει νά συμπληρωθεῖ μέ τήν ἐργασία τοῦ μεγάλου γενικευτῆ Χέγγελ, ὥστε μ'αὐτό τόν τρόπο νά πᾶμε μακρύτερα ἀπ'αὐτούς καί νά πετύχουμε περισσότερη σαφήνεια.

(α
NB NB
(α

Εἶδαμε ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ Χέγγελ ἦταν τόσο σκοτεινή, πού ὁ δάσκαλος ἦταν ὑποχρεωμένος νά πεί γιά τόν καλύτερο μαθητή του, ὅτι ἐκεῖνος δέν τόν κατάλαβε σωστά. Στό ξεκαθάρισμα αὐτοῦ τοῦ σκοταδιοῦ

συνέβαλαν όχι μόνο ο διάδοχός του Φόνερμπαχ και οι άλλοι χεγγελιανοί, αλλά και η έπιστημονική, πολιτική και οικονομική εξέλιξη του κόσμου...

[235-243] 'Ο Χαϊκκελ είχε απόλυτο δίκιο στο ζήτημα ότι οι μεγάλοι μας ποιητές και διανοητές έκφρασαν την τάση για μιá «μονιστική, καθαρότατη μορφή πίστης» και την επιδίωξη για τή φυσική αντίληψη πάνω στη φύση, πού κάνει αδύνατη κάθε μεταφυσική και παραμερίζει τον υπερφυσικό θεό με δλη τή σαβούρα των θαυμάτων από τον τομέα τής έπιστήμης. Όταν όμως ο Χαϊκκελ παρασύρεται τόσο και λέει ότι αυτή ή τάση «ήδη πριν από πολύ καιρό βρήκε την πιό τέλεια έκφραση τής», τότε σ' αυτό τό ζήτημα κάνει σοβαρό λάθος, μάλιστα κάνει λάθος και σχετικά με τον ίδιο τον έαυτό του και τό δικό του προσωπικό σύμβολο πίστης. Μάλιστα και ο Χαϊκκελ δέν μπορεί ακόμη νά σκέπτεται μονιστικά.

Θά δόσουμε τώρα άμέσως μιá πιό λεπτομερή θεμελίωση αυτής τής μομφής, αλλά προηγούμενα θέλουμε νά διαπιστώσουμε τό γεγονός ότι αυτή ή μομφή αξίζει όχι μόνο στον Χαϊκκελ, αλλά και σ' όλη τή σχολή τής σύγχρονης φυσιογνωσίας μας, γιατί αυτή περιφρονεί τά αποτελέσματα μιás σχεδόν τρισημιάτους εξέλιξης τής φιλοσοφίας, πού φέρνει μαζί τής μιá μακρινή και πλούσια σέ έμπειρία ιστορία, πού είναι τόσο πολύ πλούσια σέ περιεχόμενο, όσο και ή έμπειρική φυσιογνωσία...

Σ' αυτά τά λόγια του Χαϊκκελ περιέχονται τρία σημεία πού θέλουμε νά τά ξεχωρίσουμε και τά όποια θά μας άποδείξουν ότι ή «μονιστική κοσμοθεωρία» δέν άπόκτησε ακόμη τέλεια έκφραση στο πρόσωπο του πιό ριζοσπαστικού φυσικο-έπιστημονικού εκπροσώπου τής.

'Η παλιά θρησκεία βλέπει στο δικό τής προσωπικό θεό τή γενική πρώτη άρχή όλου του Είναι. 'Ο θεός αυτός είναι υπερφυσικός, άπερίγραφτος, άκατάληπτος από τίς έννοιές μας, είναι πνεύμα, κάτι τό μυστηριώδες. 'Η νέα θρησκεία á la Χαϊκκελ ύποθέτει ότι ή φύση, πού ή θρησκεία δίνει τό παλιό όνομα του θεού, είναι άκριβώς ή πρώτη άρχή όλων των πραγμάτων...

'Η διαφορά άνάμεσα στο συνηθισμένο, στο φυσικό και στο άφύσικο, άνάμεσα στη φυσική και στη μεταφυσική άποκάλυψη, στη θρησκεία και στη θεότητα είναι τόσο μεγάλη πού ή έκκαθαρισμένη από όλα τά ξένα στοιχεία αντίληψη για τή φύση, όπως αυτή παριστάνεται από τον δαρβινιστή Χαϊκκελ, θά είχε απόλυτο δικαίωμα νά άπαρνηθεί τά παλιά όνόματα και τή θεϊκή θρησκεία πού στηρίζεται στην άποκάλυψη και νά έκδηλωθεί «καταστρεπτικά» ενάντια στην τελευταία, άνοπλη με τή μονιστική κοσμοθεωρία. 'Ο δαρβινισμός, άρνούμενος νά τό κάνει αυτό, άποκαλύπτει μονάχα τον περιορισμένο χαρακτήρα τής διδασκαλίας του για τήν εξέλιξη...

Τό ότι ο Χαϊκκελ, ο πιό έπιφανής εκπρόσωπος του φυσικο-έπιστημονικού μονισμού, κάθεται ακόμη πάνω σ' αυτό τό άλογάκι του δυισμού άποδείχεται καθαρά με τό τρίτο του σημείο, πού ίσχυρίζεται ότι «μέ τή σύγχρονη όργάνωση του έγκεφάλου μας» ή έσχατη πρώτη άρχή όλων των φαινομένων είναι άγνώσιμη.

Τί σημαίνει άγνώσιμη;

“Όλα τὰ συμφραζόμενα τῶν προτάσεων, στίς ὁποῖες χρησιμοποιεῖται αὐτή ἡ λέξη, ἀποδείχνουν ὀλοφάνερα ὅτι ὁ φυσιοδίφης μας εἶναι ἀκόμη ὀλοκληρωτικά τυλιγμένος στὰ δίχτυα τῆς μεταφυσικῆς. Κανένα πράγμα, κανένα ἄτομο δέν εἶναι δυνατό νά γνωσθεῖ μέχρι τέλους. Τό κάθε πράγμα εἶναι ἀνεξάντλητο στὰ μυστικά του, εἶναι αἰώνιο καί ἀκατάλυτο...”

Kein Atömchen
ist auszukennen *

NB

Ἡ φύση εἶναι γεμάτη μυστικά, πού γιά τό ἐρευνητικό μυαλό εἶναι τὰ πιό ἀπλά καί συνηθισμένα φαινόμενα. Ἡ φύση εἶναι ἀνεξάντλητη σέ πλοῦτο ἐπιστημονικῶν προβλημάτων. Ἐμεῖς τὰ ἐρευνοῦμε, ἀλλά δέν μποροῦμε ποτέ νά φτάσουμε ὡς τό τέλος στίς ἐρευνές μας. Τό κοινό ἀνθρώπινο λογικό ἔχει ἀπόλυτο δίκιο, ὅταν βρίσκει ὅτι ὁ κόσμος καί ἡ φύση δέν μποροῦν νά ἐρευνηθοῦν ὡς τό τέλος, ἀλλά δέν ἔχει λιγότερο δίκιο, ὅταν ἀπορίπτει τή μεταφυσική ἀκαταληψία τοῦ κόσμου σάν υπερβολική ἀπερισκεψία, σάν προκατάληψη. Ἐμεῖς στήν ἐρευνα τῆς φύσης δέν φτάνουμε ποτέ ὡς τό τέλος, καί παρόλα αὐτά, ὅσο πιό μακριά πάει ἡ φυσιογνωσία στίς ἐρευνές της, τόσο πιό φανερό γίνεται ὅτι αὐτή δέν ἔχει ἀπολύτως κανένα λόγο νά φοβᾶται τὰ ἀνεξάντλητα μυστικά τῆς φύσης, ὅτι ἐδῶ — σύμφωνα μέ τὰ λόγια τοῦ Χέγγελ — δέν ὑπάρχει τίποτε πού θά τῆς ἦταν ἀπρόσιτο. Ἄπ' αὐτό προκύπτει ὅτι ἐμεῖς ἀντλοῦμε καθημερινά ἀπό τήν ἀνεξάντλητη «πρώτη ἀρχή ὅλων τῶν πραγμάτων» καί μάλιστα μέ τή βοήθεια τῶν γνωστικῶν μας ὀργάνων πού ἡ ἰκανότητά τους γιά ἐρευνα εἶναι ἐπίσης γενική καί ἀπειρη, ὅπως ἀπείρωσ πλοῦσια σέ συνηθισμένα μυστικά εἶναι ἡ φύση.

NB

«Μέ τή σύγχρονη ὀργάνωση τοῦ ἐγκεφάλου μας!» Φυσικά! Ὁ ἐγκέφαλός μας χάρη στή γενετική ἐπιλογή καί στήν πάλι γιά τήν ὑπαρξή θά ξεδιπλωθεῖ μέ ὅλη του τή δύναμη καί ὄλο καί πιό πολύ θά διεισδύει μέσα στή φυσική πρώτη ἀρχή. “Ἄν αὐτά τὰ λόγια ἔχουν ἕνα τέτιο νόημα, τότε εὐχαρίστως θά συμφωνήσουμε μ' αὐτά. Ἀλλά αὐτό εἶναι ἀκριβῶς τό ζήτημα, ὅτι ὁ δαρβινιστής μπερδεμένος ἀκόμη μέ τή μεταφυσική δέν δίνει τέτιο νόημα σ' αὐτά τὰ λόγια. Τό ἀνθρώπινο λογικό, θέλει νά πεῖ, εἶναι πολύ μικρό γιά τήν πλήρη ἐρευνα τοῦ κόσμου. Γι' αὐτό εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά πιστεύουμε ὅτι ὑπάρχει ἀκόμη ἕνα «πιό ὑψηλότερο», ὑπερφυσικό πνεῦμα καί νά μὴν παλεύουμε ἐναντίά του «καταστρεπτικά»...

NB

Ὁ Χέγγελ ἐξέθεσε τή διδασκαλία γιά τήν ἐξέλιξη πολύ πιό γενικά ἀπό τόν Δαρβίνο. Μιλώντας ἔτσι, δέν σκεπτόμαστε νά προτιμήσουμε ἢ νά τοποθετήσουμε τόν ἕναν ἀπ' αὐτούς πιό πάνω ἀπό τόν ἄλλον, ἀλλά θεωροῦμε μόνο ἀπαραίτητο νά συμπληρώσουμε τόν ἕνα μέ τόν ἄλλο. Ἄν ὁ Δαρβίνος μᾶς διδάσκει

NB

* — Οὔτε ἕνα ἄτομο δέν εἶναι δυνατό νά γίνῃ ἀπόλυτα γνωστό. Ἡ Σύντ.

NB ||| ότι τά ἀμφίβια καί τά πουλιά δέν εἶναι εἶδη ἀπομονωμένα μεταξύ τους, ἀλλά ζωντανά ὄντα πού ἐμφανίζονται τό ἕνα ἀπό τό ἄλλο καί περνοῦν τό ἕνα στό ἄλλο, τότε ὁ Χέγγελ διδάσκει ὅτι ὅλα τά εἶδη, ὅλος ὁ κόσμος εἶναι μιά ζωντανή ὑπαρξη πού δέν ἔχει πουθενά ἀκίνητα ὄρια. Τό γνώσιμο καί τό ἀγνώσιμο, τό φυσικό καί τό μεταφυσικό περνοῦν διαρκῶς τό ἕνα στό ἄλλο. Τό ἀπόλυτα ἀκατάληπτο εἶναι κάτι πού ἔχει σχέση ὄχι πρός τή μονιστική, ἀλλά πρός τή θρησκευτική, τή διαρκική κοσμοαντίληψη...

||| Σύμφωνα μέ τό δικό μας μονισμό, ἡ φύση εἶναι ἡ ἔσχατη βάση τῶν πραγμάτων. Ἡ φύση εἶναι ἐπίσης ἡ βάση τῆς ἰκανότητάς μας γιά γνώση καί, παρ' ὅλα αὐτά, σύμφωνα μέ τήν ἀντίληψη τοῦ Χαϊκκελ, αὐτή ἡ ἰκανότητα εἶναι πάρα πολύ περιορισμένη, γιά νά γνωρίσει τήν ἔσχατη βάση. Πῶς νά τό συνενώσουμε αὐτό; Ἡ φύση πού ἔχει γνωσθεῖ σάν ἡ ἔσχατη βάση, ταυτόχρονα ἀποδειχεται «ἀγνώσιμη»!:

||| |NB Ὁ φόβος μπροστά στίς καταστρεπτικές τάσεις ἔπιασε ἀκόμη καί ἕναν τέτιο ἀποφασιστικό θεωρητικό τῆς θεωρίας τῆς ἐξέλιξης, ὅπως ὁ Χαϊκκελ.

Erscheinun-
gen* ||| Αὐτός ὑποχωρεῖ ἀπό τή θεωρία του καί δίνει προτίμηση στήν πίστη, ὅτι τό ἀνθρώπινο πνεῦμα πρέπει νά ἰκανοποιηθεῖ ἀπό τά φαινόμενα τῆς φύσης, ὅτι δέν μπορεῖ νά φτάσει ὡς τήν πραγματική οὐσία τῆς φύσης. Ἀποδείχεται ὅτι ἔσχατη πρώτη ἀρχή εἶναι ἕνα ἀντικείμενο πού δέν ὑπάγεται στόν τομέα τῆς φυσιογνωσίας...

Ὅσοναφορᾶ τίς πανθειστικές ἀντιλήψεις τῶν μεγαλύτερων ποιητῶν καί διανοητῶν μας, ἀντιλήψεις πού καταλήγουν στήν πεποιθήση γιά τήν ἐνότητα τοῦ θεοῦ καί τῆς φύσης, ὁ Χέγγελ μᾶς ἄφησε μιά ἰδιαίτερα χαρακτηριστική θεωρία. Σύμφωνα μ' αὐτή τή θεωρία ξέρομε ὄχι μόνο τήν ἐνότητα, ἀλλά καί τή διαφορά τῶν πραγμάτων. Τό σκυλί λουλού εἶναι ἐπίσης σκυλί, ὅπως καί τό μπουλντόκ, αὐτή ὅμως ἡ ἐνότητα δέν ἀποκλείει τή διαφορά. Ἀφοῦ ἡ φύση ἔχει πολλά κοινά σημεῖα μέ τόν πανάγαθο θεό: βασιλεύει στόν αἰῶνα τόν ἅπαντα. Ἐπειδὴ τό μυαλό μας εἶναι τό φυσικό τῆς ὄργανο, ἡ φύση ξέρει γενικά ὅλα ὅσα εἶναι προσιτά στή γνώση. Ἡ φύση εἶναι παντογνώστης, ἀλλά, παρόλα αὐτά, ἡ «φυσική» σοφία διαφέρει τόσο πολύ ἀπό τή θεϊκή, πού ὑπάρχουν ἀρκετές ἐπιστημονικές αἰτίες γιά τήν καταστρεπτική τάση, πού τείνει πρός τήν πλήρη ἐκτόπιση τῶν ἐννοιῶν τοῦ θεοῦ, τῆς θρησκείας, τῆς μεταφυσικῆς, ἐκτόπιση μέ τή λογική ἔννοια αὐτῆς τῆς λέξης, ὅσο εἶναι αὐτό δυνατό. Μπερδεμένες ἰδέες ὑπῆρχαν πάντοτε καί θά ὑπάρχουν ὡς τή βαθιά αἰωνιότητα...

Καί ἂν ἡ παλιά γνώση τοῦ ζωϊκοῦ κόσμου μᾶς δίνει ἀπλῶς μιά ὄχι πλήρη, ἐνῶ ἡ νέα γνώση πού ἀνάπτει ὁ

* — φαινόμενα Ἡ Σύντ

Δαρβίνος μιά πιό σωστή, πλήρη καί πραγματική εικόνα τοῦ κόσμου, τότε τό κέρδος πού προκύπτει ἀπό δῶ γιά τίς γνώσεις μας δέν περιορίζεται μόνο στή ζωή τῶν ζώων: ταυτόχρονα ἀποκτᾶμε γνώση τῆς γνωστικῆς μας ἰκανότητος καί συγκεκριμένα: ὅτι ἡ τελευταία δέν εἶναι μιά κάποια ὑπερφυσική πηγή ἀλήθειας, ἀλλά ἕνα ἐργαλεῖο παρόμοιο μέ καθρέφτη, πού ἀντανακλᾷ τά ἀντικείμενα τοῦ κόσμου, ἢ τή φύση...

NB

[248-249] Ὁ Κάντ συλλογίζεται κατά τόν ἐξῆς τρόπο: καί ἂν τό λογικό μας εἶναι ὑποχρεωμένο νά περιοριστεῖ μόνο στή γνώση τῶν φυσικῶν φαινομένων, καί ἂν ἐμεῖς παραπέρα δέν μπορούμε νά μάθουμε τίποτε, τότε παρ' ὅλα αὐτά πρέπει νά πιστεύουμε σέ κάτι τό μυστηριώδες, τό ἀνώτατο, τό μεταφυσικό. Ἐδῶ πρέπει κάτι νά κρύβεται, «γιατί ὅπου ὑπάρχουν φαινόμενα, ἐκεῖ πρέπει νά ὑπάρχει κάτι πού φαίνεται» — τελειώνει ὁ Κάντ. Αὐτό τό συμπέρασμα διακρίνεται μόνο ἀπό μιά ὑποθετική ἀκρίβεια. Μήπως δέν εἶναι ἄρκετό τό ὅτι τά φυσικά φαινόμενα διακρίνονται, ὅτι πίσω ἀπ' αὐτά δέν κρύβεται τίποτε τό ὑπερφυσικό, τίποτε τό ἀκατανόητο, τίποτε ἐκτός ἀπ' αὐτή τήν ἴδια τή φύση; Ἀλλά ἄς τό ἀφήσουμε αὐτό. Ὁ Κάντ ἐδιώξε τή μεταφυσική, τουλάχιστον τυπικά, ἀπό τήν ἐπιστήμη, γιά νά βαλῶσει αὐτή μέσα στήν πίστη...

versus
Kant

NB

[251] Ὁ Κάντ ἄφησε στούς ὀπαδοῦς του μιά πολύ μετριόφρονη σκέψη, ὅτι τό λυχνάρι τῆς γνώσης τοῦ ἀνθρώπινου γένους εἶναι πολύ ἀδύνατο, γιά νά φέξει τό μεγάλο τέρας. Ἐμεῖς ἀφοῦ ἀποδείξουμε ὅτι τό λυχνάρι δέν εἶναι καί πολύ μικρό, ὅτι τό φῶς μας δέν εἶναι οὔτε παραπάνω, οὔτε παρακάτω, οὔτε λιγότερο οὔτε περισσότερο θαυμάσιο ἀπό τό ἀντικείμενο πού θέλει φῶτισμα, θά ξεμπλέξουμε μέ τήν πίστη στά θαύματα, τά τέρατα, θά ξεμπλέξουμε μέ τή μεταφυσική. Ἔτσι ὁ ἄνθρωπος χάνει τήν ὑπερβολική σεμνότητά του καί σ' αὐτή τήν ὑπόθεση συνέβαλε πολύ ὁ δικός μας Χέγγελ.

NB

Τί εἶναι ἡ μεταφυσική; Ὡς πρὸς τήν ὀνομασία τῆς ἡ μεταφυσική ἦταν ἕνας ἐπιστημονικός κλάδος, πού ρίχνει τή σκιά του ἀκόμη καί στό παρόν. Τί γυρεύει καί τί θέλει ἡ μεταφυσική; Φυσικά, διαφώτιση! Ἀλλά σχετικά μέ ποιό ζήτημα; Σχετικά μέ τό θεό, τήν ἐλευθερία καί τήν ἀθανασία, αὐτό στίς μέρες μας ἤχει ἀκριβῶς ὅπως τό κήρυγμα τοῦ πάστορα. Καί ἂν ἀκόμη παραστήσουμε τό περιεχόμενο αὐτῶν τῶν τριῶν ἐννοιῶν μέ τίς κλασικές ὀνομασίες τῆς ἀλήθειας, τοῦ ἀγαθοῦ καί τοῦ ωραίου, παρόλα αὐτά θά εἶναι ἐξαιρετικά σπουδαῖο νά ξεκαθαρίσουμε γιά τόν ἑαυτό μας καί γιά τόν ἀναγνώστη τί ἀκριβῶς γυρεύουν καί τί θέλουν οἱ μεταφυσικοί. Χωρίς αὐτό δέν εἶναι δυνατό νά ἐκτιμηθεῖ καί νά ἀποδόσει κανεῖς ἐπαρκῶς οὔτε τόν Δαρβίνο, οὔτε τόν Χέγγελ, οὔτε ἐκεῖνο πού ἔκαναν αὐτοί, οὔτε ἐκεῖνο πού παρέλειψαν καί πού γι' αὐτό ἀπομένει ἀκόμη νά τό κάνουν οἱ ἀπόγονοι...

NB

V
ΤΟ ΦΩΣ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ

[255-266] Μπορούμε να παραθέσουμε πληθώρα αποσπασμάτων από τη σύγχρονη φιλολογία, που αποδείχνουν το απόλυτο χάσμα ανάμεσα στη γενική γνώση της φύσης και στη μεταφυσική ανάγκη — αυτό σημαίνει ότι το ζήτημα: «Από πού είναι παρμένο το φώς;» έχει μπερδευτεί απόλυτα. Πραγματικά κλασικό παράδειγμα αυτού του μπερδέματος αποτελεί η «Ιστορία του υλισμού» του Φ. Α. Λάνγκε. "Αν αφαιρεθούμε από τις πολλές θαυμάσιες και εξαιρετικές, αλλά δευτερεύουσες πλευρές αυτής της εργασίας, καθώς επίσης από τη δημοκρατική συγγένεια του συγγραφέα με το Σοσιαλιστικό Κόμμα — γεγονός που το διαπιστώνουμε με μεγάλη ευχαρίστηση — παρόλα αυτά η φιλοσοφική άποψη του Λάνγκε είναι το πιο θλιβερό κατρακύλισμα στις μεταφυσικές παγίδες, που μπορούσε ποτέ να υπάρξει. "Ακριβώς αυτή η μόνιμη αναποφασιστικότητα και άβεβαιότητα αποτελεί αυτό που δίνει στο έργο του σημασία, γιατί αν και σ' αυτό δεν λύνεται το πρόβλημα και τίποτε δεν αποφασίζεται, ωστόσο τοποθετείται τόσο καθαρά, που η τελική του λύση αναπόφευκτα γίνεται πολύ κοντινή.

NB

NB

α

Υστερα παρουσιάζονται αντίπαλοι σάν το δόκτορα Γκιντεόν Σπίκερ («Για τη σχέση της φυσικής επιστήμης με τη φιλοσοφία») και, δείχνοντας αυτό το κατρακύλισμα, κάνουν κατάχρηση της δίκαιης επικριχής του για να ρίξουν μαζί με τον Λάνγκε το κύρος και του υλισμού...

Ο υλισμός, που με επιτυχία τ' έβγαλε πέρα με τη γνώση και την έρμηνεία των πιο διαφορετικών τομέων της επιστήμης, ως τώρα δεν αποπειράθηκε να έρμηνεύσει τόν τομέα της γνώσης, και γι' αυτό ο εὐμενής απέναντί του ιστορικός δεν μπόρεσε να πετύχει μιά πλήρη νίκη κατά των έρειπίων του ιδεαλισμού...

«Υπάρχουν δυό ζητήματα μπροστά στα όποια πρέπει να σταθεί το πνεύμα. Έμεις δεν είμαστε σε θέση να κατανοήσουμε τα άτομα και δεν μπορούμε να εξηγήσουμε από τα άτομα και την κίνησή τους ακόμη και το πιο άσημαντο φαινόμενο της συνείδησης... Όσο και να στριφογυρίσουμε την έννοια της ύλης και των δυνάμεών της, παρόλα αυτά πάντοτε αναγκαζόμαστε να συγκρουστούμε με κάτι το άκατανόητο. Γι' αυτό όχι άβασμα ο Ντυμπού Ραϋμόν το παρατραβάνει μάλιστα έτσι που ισχυρίζεται ότι δήθεν όλη η γνώση μας για τη φύση στην πραγματικότητα δεν είναι ακόμη γνώση, ότι αυτή η γνώση δίνει μόνο ένα υποκατάστατο έρμηνείας... Αυτό είναι εκείνο το σημείο δίπλα από το όποιο οί συστηματικοί και οί απόστολοι της μηχανιστικής κοσμοαντίληψης περνούν με μιά τέτια περιφρόνηση, δηλαδή το ζήτημα για τ' όρια γνώσης της φύσης» (Φ. Λάνγκε. «Η ιστορία του υλισμού, τόμ. II, σελ. 148-150).

Αυτή η ακριβής παραπομπή, ουσιαστικά, θά ήταν περιττή, επειδή παρόμοιες διατυπώσεις είναι πασίγνωστες. Έτσι δηλώνουν όχι μόνο ο Λάνγκε, αλλά και ο Γιούργκεν Μπόνα Μάγερ και ο φόν Ζύμπελ, έτσι θά εκφραζόταν ο Σέφφλε και ο Ζάμπερ, αν βρίσκονταν στην ανάγκη να θίξουν αυτό το θέμα.

Ἔτσι μιλάνε ὅλες οἱ ἀθθεντίες, γιατί ξεπέρασαν τοὺς καπουτσίνους. Ἄλλά ὁ Λάνγκε δέν ἤξερε ὅπως πρέπει τοὺς σοσιαλδημοκράτες, διαφορετικά θά τοῦ ἦταν γνωστό ὅτι καί σ' αὐτό τό σημεῖο αὐτοὶ συμπλήρωσαν τή μηχανιστική κοσμοαντίληψη.

«Τό μεγάλο μειονέκτημα τοῦ Χέγγελ σέ σύγκριση μέ τόν Κάντ — λέει ὁ Λάνγκε — βρίσκεται στό ὅτι αὐτός ἔχασε ἐντελῶς τή σκέψη γιά ἕνα πῶ γενικό, ἀπό ὅ,τι ὁ ἀνθρώπινος τρόπος γνώσης τῶν πραγμάτων». Ὡστε ὁ Λάνγκε λυπᾶται γιατί ὁ Χέγγελ δέν σπεκουλάριζε γιά τήν υπεράνθρωπη γνώση, ἀλλά ἐμεῖς σ' αὐτό θά ἀπαντήσουμε ὡς ἐξῆς: τό ἀντιδραστικό σύνθημα «πίσω στόν Κάντ!», πού ἀντηχεῖ τώρα ἀπ' ὅλες τίς μεριές, πηγάζει ἀπό τήν τερατώδη τάση νά στρέψουν τήν ἐπιστήμη πρός τά πίσω καί νά ὑποτάξουν τήν ἀνθρώπινη γνώση σέ ἕνα «πῶ γενικό τρόπο γνώσης». Σ' αὐτή τήν τάση εἶναι φανερή ἡ ἐπιθυμία νά ἀπαρνηθοῦν ξανά τήν κυριαρχία πού κατέκτησε ἤδη ὁ ἀνθρώπος πάνω στή φύση καί νά βγάλουν ἀπό τήν ἀποθήκη τήν κορώνα καί τό σκῆπτρο, γιά τό παλιό σκιάχτρο, γιά νά ξανακυριαρχήσει ἡ πρόληψη. Ἡ φιλοσοφική ἐπιδίωξη τοῦ καιροῦ μας βρίσκεται στή συνειδητή ἢ στήν ἀσυνειδητή ἀντίδραση ἐναντίον στήν ἐλευθερία τοῦ λαοῦ, πού ἀναπτύσσεται πολύ φανερά.

Εἶναι ἀρκετό νά ἐμβαθύνει κανεῖς γιά λίγο στή μεταφυσική σκέψη γιά τά «ὄρια τῆς γνώσης», πού περνάει σάν κόκκινη κλωστή μέσα ἀπ' ὅλο τό φημισμένο βιβλίο τοῦ Λάνγκε καί πού ἐπαναλαμβάνεται πολύ συχνά ἀπό τοὺς σύγχρονους ἐπιστήμονες, γιά νά τήν παραδεχτεῖ ἀμέσως σάν ἀνόητη φράση. «Τά ἄτομα δέν μποροῦν νά γίνουν κατανοητά καί ἡ συνείδηση δέν μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ». Μά ὅλος ὁ κόσμος ἀποτελεῖται ἀπό ἄτομα καί συνείδηση, ἀπό ὕλη καί πνεῦμα. Ἄν καί τό ἕνα καί τό ἄλλο εἶναι ἀκατανόητα, τότε τί ἀπομένει νά κατανοήσει καί νά ἐξηγήσει τό λογικό; Ὁ Λάνγκε ἔχει δικιο: στήν οὐσία, τίποτε. Ἄφοῦ ἡ δική μας ἀντίληψη, ὅπως ὑποθέτουν αὐτοὶ, δέν εἶναι καθόλου ἀντίληψη, ἀλλά μόνο ἕνα ὑποκατάστατο. Ἴσως καί ἐκεῖνα τά σταχτερά ζῶα, πού τά λένε συνήθως γαῖδούρια, νά εἶναι μόνο ὑποκατάστατα γαῖδουριῶν, ἐνῶ τά πραγματικά γαῖδούρια πρέπει νά τά ἀναζητήσει κανεῖς ἀνάμεσα στά πολύ ἀναπτυγμένα ὄντα...

Τό φῶς τῆς γνώσης κάνει τόν ἀνθρώπο κύριο τῆς φύσης. Μέ τή βοήθειά του ὁ ἀνθρώπος μπορεῖ νά ἔχει τό καλοκαίρι πάγο καί τό χειμῶνα τοὺς καρπούς καί τά ἄνθη τοῦ καλοκαιριοῦ. Ἄλλά αὐτή ἡ κυριαρχία παραμένει πάντα περιορισμένη. Ὅ,τι μπορεῖ νά κάνει ὁ ἀνθρώπος, τό κάνει μόνο μέ τή βοήθεια φυσικῶν δυνάμεων καί ὕλικῶν.

[261] Ὡπως στήν τεχνική παραγωγή τά φαινόμενα τῆς φύσης ἐμφανίζονται μέ τή φυσική τους μορφή, ἔτσι καί στήν ἐπιστήμη οἱ ἀλλαγές τῆς φύσης ἐμφανίζονται σέ μᾶς ἀπό τήν πνευματική τους πλευρά. Ὡπως ἡ παραγωγή ἀφήνει τελικά ἀνικανοποίητη τήν ὑπερβολική ἀνάγκη τῆς δημιουργίας, ἔτσι καί ἡ ἐπιστήμη ἢ ἡ «γνώση τῆς φύσης» δέν ἱκανοποιεῖ ὀλότελα τήν ὑπερβολική ἀνάγκη μας στήν ἐρμηνεία τῶν αἰτιῶν. Ἄλλά

δπως ὁ συνετός ἄνθρωπος δέν πρόκειται νά παραπονεθεῖ ὅτι ἐμεῖς γιά τή δημιουργία χρειαζόμαστε ὑλικό αἰώνια καί ὅτι ἀπό τό τίποτε, ἀπό τίς ἀγαθές προθέσεις δέν μπορούμε νά κάνουμε τίποτε, ἔτσι καί ἐκεῖνος πού ἐμβαθύνει στή φύση τῆς γνώσης, δέν θά θελήσει νά βγεῖ ἔξω ἀπό τά ὄρια τῆς ἐμπειρίας. Ὅπως γιά τή δημιουργία, ἔτσι καί γιά τή γνώση, ἡ τήν ἐρμηνεῖα μᾶς χρειάζεται ὑλικό. Γι' αὐτό καμιά γνώση δέν μπορεῖ νά διευκρινίσει ἀπό πού προέρχεται ἢ παίρνει τήν ἀφετηρία του τό ὑλικό. Ὁ κόσμος τῶν φαινομένων, ἡ τό ὑλικό, εἶναι κάτι τό πρωτόγονο, τό οὐσιαστικό, πού δέν ἔχει οὔτε ἀρχή, οὔτε τέλος, οὔτε προέλευση. Τό ὑλικό ὑπάρχει, ἡ ὑπαρξή του εἶναι ὑλική (στήν πιό πλατιά ἔννοια αὐτῆς τῆς λέξεως) καί ἡ ἀνθρώπινη ἱκανότητα νά γνωρίζει ἡ νά κατανοεῖ εἶναι ἕνα μέρος αὐτῆς τῆς ὑλικῆς ὑπαρξῆς, πού δπως καί ὁποιαδήποτε ἄλλα μέρη μπορεῖ νά ἐκπληρώσει μόνο μιά καθορισμένη, περιορισμένη λειτουργία, καί συγκεκριμένα: τή γνώση τῆς φύσης...

NB

Ἀπό τόν καιρό πού ἡ τέταρτη τάξη πρόβαλε τίς ἀξιώσεις της, οἱ δικοί μας ἐπίσημοι ἐπιστήμονες εἶναι ὑποχρεωμένοι νά ἐφαρμόζουν συντηρητική, ἀντιδραστική πολιτική. Τώρα ἐπιμένουν, θέλουν νά νομιμοποιήσουν τήν πλάνη τους καί ὑποχωροῦν πίσω πρὸς τόν Κάντ. Μέ τό μακαρίτη τόν Λάνγκε αὐτό συνέβηκε τόν καιρό μῆς ἀφελούς, ἀλλά γεμάτης λάθη ἀναδρομῆς. Ἀλλά πολλοί ὁπαδοί του εἶναι πονηροί ἰησοῦιτες, πού χρησιμοποιοῦν τή δουλιά τοῦ προδρόμου τους σάν ἕνα καλό μέσο ἐναντία στή νέα κοινωνία καί μᾶς ἀναγκάζουν νά φέρουμε τήν κριτική τοῦ λογικοῦ ὡς τίς ἴδιες τίς ρίζες του.

Ὅ,τι ἀντιλαμβανόμαστε, λένε οἱ νεοκαντιανοί, μπορούμε νά τό ἀντιληφθοῦμε μόνο μέσα ἀπό τά γυαλιά τῆς συνείδησης. Ὅ,τι βλέπουμε, ἀκοῦμε, αἰσθανόμαστε, πρέπει νά ἔρθει σέ μᾶς διά μέσου τῶν αἰσθήσεων, ἐπομένως διά μέσου τῆς ψυχῆς. Γι' αὐτό δέν μπορούμε νά ἀντιληφθοῦμε τά πράγματα στήν καθαρή, τήν ἀληθινή τους μορφή, ἀλλά μόνο ἔτσι δπως ἐμφανίζονται στή δική μας ὑποκειμενικότητα. Κατά τόν Λάνγκε «τά αἰσθήματα εἶναι

NB

ὑλικό ἀπό τό ὁποῖο δημιουργεῖται ὁ πραγματικός ἐξωτερικός κόσμος». «Τό βασικό ζήτημα γιά τό ὁποῖο γίνεται λόγος (τόμ. II, σελ. 98) μπορούμε νά τό καθορίσουμε μέ ἀπόλυτη ἀκρίβεια. Εἶναι ἕνα εἶδος μήλου τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος κατά τόν Κάντ: εἶναι ἡ σχέση μεταξύ ὑποκειμένου καί ἀντικειμένου στή γνώση».

Ἔτσι χάνουν τό δικό τους σφάλμα στή μετακαντιανή φιλοσοφία. Νά τί λέει ὁ Λάνγκε: «Κατά τόν Κάντ ἡ γνώση μας πηγάζει ἀπό τήν ἀλληλεπίδραση καί τῶν δυό (τοῦ ὑποκειμένου καί τοῦ ἀντικειμένου) — μιά θέση ἀπείρους ἀπλή καί παρόλα αὐτά θέση πού συχνά ἀγνοεῖται. Ἀπ' αὐτή τήν ἀντίληψη πηγάζει — συνεχίζει ὁ Λάνγκε — ὅτι ὁ δικός μας κόσμος τῶν φαινομένων δέν εἶναι μόνο τό προϊόν τῆς δικῆς μας παράστασης, ἀλλά καί τό ἀποτέλεσμα τῶν ἀντικειμενικῶν ἐπιρῶν καί τῆς ὑποκειμενικῆς τους ἀπεικόνισης. Ὁ Κάντ ὀνόμαζε μέ μιά ὀρισμένη ἔννοια

άντικειμενικό, όχι εκείνο που ένα ξεχωριστό πρόσωπο έτσι ή
άλλιώς κατανοεί χάρη στην τυχαία διάθεση ή στην άτελή
οργάνωση, αλλά εκείνο που ή ανθρωπότητα στο σύνολό της
πρέπει να γνωρίζει χάρη στην αισθησιακότητα και το λογικό
της. 'Ο Κάντ ονόμαζε αυτή τή γνώση αντικειμενική, εφόσον
μιλάμε μόνο για τή δική μας εμπειρία. 'Αντίθετα τήν ονόμαζε
υπερβατική ή, μέ άλλα λόγια, ψευτική, αν εμείς επεκτείνουμε
αυτή τή γνώση στα πράγματα καθεαυτά, δηλ. στα απόλυτα
πράγματα που υπάρχουν ανεξάρτητα από τή δική μας γνώση»...

Μάλιστα οι ύλιστές ως τώρα δέν εκαναν τόν κόπο να υπο-
λογίσουν τό υποκειμενικό στοιχείο τής γνώσης μας και έπαιρ-
ναν χωρίς κριτική τά αισθητά αντικείμενα σαν τά μόνα αλη-
θινά. Αυτό τό λάθος πρέπει να διορθωθεί.

Θά πάρουμε τόν κόσμο τέτιον που τόν παρουσιάζει ο Κάντ:
ένα μίγμα υποκειμένου και αντικειμένου, αλλά θά υποστηρί-
ξουμε τήν άποψη ότι όλος ο κόσμος είναι ένα μίγμα, μιά ενό-
τητα. Παραδεχόμαστε επίσης ότι αυτή ή ενότητα είναι διαλε-
κτική, δηλαδή αποτελείται από τήν αντίθεσή της, από τήν ανά-
μξη ή τήν πολλαπλότητα. Και να που στην πολλαπλότητα του
κόσμου υπάρχουν πράγματα, όπως είναι οι σανίδες, οι πέτρες,
τά δέντρα και οι σωροί τής γλίνας, που όπωςδήποτε τά ονομά-
ζουν αντικείμενα. 'Εγώ λέω «τά ονομάζουν», αλλά δέν λέω
άκόμη ότι είναι αντικείμενα. 'Υπάρχουν τέτια πράγματα όπως
είναι τά χρώματα, οι μυρωδιές, ή θερμότητα, τό φώς και άλλα,
που ή αντικειμενικότητά τους είναι ήδη πιά άμφίβολη. Μετά
άκολουθούν πράγματα που έχουν μετακινηθεί άκόμη παραπέ-
ρα, όπως είναι ο φυσικός πόνος, ή δίψα για τήν αγάπη και τά
άνοιξιάρικα αισθήματα που όπωςδήποτε είναι υποκειμενικά.
Τέλος, υπάρχουν άκόμη αντικείμενα που είναι πιά υποκειμε-
νικά, και τά άκόμη πιά υποκειμενικά, στο συγκριτικό και
υπερθετικό βαθμό, όπως είναι οι τυχαίες διαθέσεις, τά όνειρα,
οι ψευδαισθήσεις κτλ. 'Εδω έρχόμαστε στην ίδια τήν ουσία
του ζητήματος. 'Ο ύλισμός νίκησε, μιά και πρέπει να είναι
παραδεκτό ότι τό όνειρο είναι πραγματικό και άναμφίβολο
προσές, αν και θεωρείται υποκειμενικό. Σε μιά τέτια περίπτω-
ση είμαστε έτοιμοι να ταχθοϋμε μέ τό μέρος των «κριτικών»
φιλοσόφων, που ισχυρίζονται ότι οι σανίδες και οι πέτρες, όλα
έκείνα τά πράγματα που τά ονομάζουν άναμφίβολα αντικείμε-
να, γίνονται επίσης αισθητά από τά όργανά μας τής δράσης
και τής άφής, επομένως αυτά δέν είναι καθαρά αντικείμενα,
αλλά υποκειμενικά φαινόμενα. 'Εμείς άναγνωρίζουμε πρό-
θυμα ότι ήδη ή σκέψη για τό καθαρό αντικείμενο, ή για τό
«πράγμα καθεαυτό» είναι μιά άστόχαστη σκέψη, ή όποία, μπο-
ρεί να πει κανείς, αλλοιθωρίζει προς τόν άλλο κόσμο.

Objec-
tiv* κατά
τόν Κάντ
NB

NB

NB

* — τό αντικειμενικό. 'Η Σύντ.

Ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στό ὑποκείμενο καί στό ἀντικείμενο εἶναι σχετική. Αὐτά καί τά δύο εἶναι τοῦ ἴδιου γένους. Αὐτό πού δεχόμαστε μέ τήν ἰκανότητα τῆς ἀντίληψης τό δεχόμαστε σάν μέρος τοῦ ὅλου καί σάν ἀκέραιο μέρος...

[268-272] Ἡ συναίσθηση αὐτῆς τῆς διαλεκτικῆς φωτίζει καί ἐξηγεῖ πλήρως τή μυστικιστική ἐπιδίωξη νά ἀναζητοῦμε τήν ἀλήθεια πίσω ἀπό τήν ἐπίφαση, δηλαδή, πίσω ἀπό τό κάθε κατηγορημα νά ἀναζητοῦμε τό ὑποκείμενο. Μόνο ὅταν δέν μποροῦμε νά χρησιμοποιοῦμε διαλεκτικά τίς ἔννοιες αὐτή ἢ ἐπιδίωξη μπορεῖ νά πάρει τόσο λαθεμένη κατευθύνση πού θά ἀναζήτᾳ τό ὑποκείμενο ἔξω ἀπό τό κατηγορημα, τήν ἀλήθεια ἔξω ἀπό τά φαινόμενα. Ἡ κριτική γνωσιοθεωρία πρέπει νά γνωρίζει τό ἴδιο τό ὄργανο τῆς ἐμπειρίας σάν κάτι τό ἐμπειρικό, καί γι' αὐτό οἱ συζητήσεις γιά νά βγοῦμε ἔξω ἀπό τά ὄρια κάθε ἐμπειρίας, γίνονται παράλογες.

Ἄν οἱ σύγχρονοι φιλόσοφοι μέ ἐπικεφαλῆς τόν ἱστορικό τοῦ Ὀλισμοῦ, φτάνοντας στήν ἴδια τήν οὐσία τοῦ ζητήματος, δηλώνουν ὅτι ὁ κόσμος εἶναι τά φαινόμενα, δηλαδή, τά ἀντικείμενα γνώσης τῆς φύσης, ὅτι αὐτή ἢ γνώση ἔχει νά κάνει μέ τίς ἀλλαγές, ἀλλά ὅτι ἐμεῖς ἀναζητοῦμε ἀκόμη τήν ἀνώτατη γνώση ἢ τά αἰώνια, τά οὐσιαστικά ἀντικείμενα, τότε γίνεται φανερό ὅτι αὐτοί εἶναι ἢ ἀπατεῶνες ἢ βλάκες, πού δέν ἰκανοποιοῦνται μέ τή μελέτη ὅλων τῶν κόκκων τῆς σωροῦ τῆς ἄμμου, ἀλλά πίσω ἀπό ὄλους τούς κόκκους τῆς ἄμμου γυρεῦουν ἀκόμη κάποιον σωρό ἄμμου πού δέν ἔχει κόκκους.

Ὅποιος ἔχει ξεκόψει ἐντελῶς ἀπό τήν κοιλάδα τοῦ κλαυθμόνα μας — ἀπό τόν κόσμο τῶν φαινομένων, ἄς καθήσει μαζί μέ τήν ἀθάνατη ψυχή του πάνω στό πυρακτωμένο ἄρμα καί ἄς κατευθυνθεῖ στόν οὐρανό. Ἄλλά ὅποιος θέλει νά μείνει ἐδῶ καί νά πιστέψει στή σωτήρια δύναμη τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης τῆς φύσης, ἐκεῖνος εἶναι ὑποχρεωμένος νά ἐμπιστευεῖται τήν Ὀλιστική λογική. Καί ἡ 1η § τῆς Ὀλιστικῆς λογικῆς λέει: τό διανοητικό βασίλειο εἶναι μόνο ἀπό αὐτόν τόν κόσμο, καί ἡ 2η §: ἡ δράση πού ἐμεῖς τήν ὀνομάζουμε γνώση, ἀντίληψη, ἐρμηνεία, μπορεῖ νά βρίσκεται στήν ταξινόμηση κατὰ γένη καί εἶδη αὐτοῦ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, πού εἶναι διαποτισμένος μέ τήν ἐνότητα τοῦ εἶναι. Αὐτή ἡ δράση δέν μπορεῖ νά ἀσχοληθεῖ μέ τίποτε ἄλλο ἐκτός ἀπό τήν τυπική γνώση τῆς φύσης. Ἄλλη γνώση δέν ὑπάρχει.

Ἄλλά, νά, ἐμφανίζεται ἡ μεταφυσική ἐπιδίωξη πού δέν ἰκανοποιεῖται μέ τήν «τυπική γνώση» καί θέλει νά γνωρίσει — κι' αὐτή δέν ξέρει πῶς — τά πράγματα. Γι' αὐτή τήν ἐπιδίωξη εἶναι ἀνεπαρκές τό νά ταξινομήσει ἀκριβῶς τά δεδομένα τῆς ἐμπειρίας μέ τή βοήθεια τῆς διάνοιας. Αὐτό πού ἡ φυσιογνωσία τό ὀνομάζει ἐπιστήμη, γιά τή μεταφυσική ἐπιδίωξη εἶναι ἀπλῶς ἓνα ὑποκατάστατο, μιᾶ τιποτένια, περιορισμένη γνώση. Ἄπαιτεῖ μιᾶ ἀπεριόριστη ἐμπνευση κατὰ τέτιον τρόπο πού τά πράγματα νά διαλύονται τελείως μέσα στήν ἔννοια. Ἄλλά γιατί αὐτή ἡ εὐγενική ἐπιδίωξη δέν θέλει νά καταλάβει ὅτι θέτει ὑπερβολικές ἀξιώσεις; Ὁ κόσμος δέν προέρχεται ἀπό τό πνεῦμα, ἀλλά ἀντίθετα. Τό εἶναι δέν εἶναι εἶδος τῆς διάνοιας, ἀλλά ἀντίθετα, ἡ διάνοια εἶναι εἶδος τῆς ἐμπειρικής ὑπαρξης. Τό εἶναι εἶναι ἐκεῖνο τό ἀπόλυτο πού εἶναι πανταχοῦ

παρόν και αιώνιο. Ἡ νόηση είναι μόνο μιὰ ιδιαίτερη, περιορισμένη μορφή του...

Ἡ ἐπιστήμη ἢ ἡ γνώση δέν πρέπει νά ἀντικαθιστοῦν τῆ ζωῆ, ἡ ζωῆ δέν μπορεῖ νά ἔχει ὄριο τῆς τήν ἐπιστήμη, γιατί ἡ ζωῆ είναι κάτι περισσότερο. Καί γι' αὐτό μέ τῆ γνώση ἢ μέ τήν ἐρμηνεία δέν είναι δυνατό νά ὑπερνηκηθεῖ κανένα πράγμα. Κανένα πράγμα δέν είναι δυνατό νά γνωσθεῖ ἀπόλυτα: αὐτό τό βύσσινο είναι ἐπίσης πολύ λίγο, ὅπως καί αὐτό τό αἶσθημα. "Ἄν ἐγώ μελέτησα καί κατάλαβα τό βύσσινο σύμφωνα μέ ὄλες τίς ἀξιώσεις τῆς ἐπιστήμης, βοντανικά, χημικά, φυσιολογικά κτλ., παρόλα αὐτά τό γνώρισα πραγματικά μόνο ἀφοῦ ταυτόχρονα τό αἰσθάνθηκα: τό εἶδα, τό ἄγγιξα καί τό κατάπια...

NB

Erscheinungen
und Wesen *

Ἡ φτωχή φιλοσοφική κριτική πού μαίνεται σήμερα παρὶστάνει τό ἀνθρώπινο λογικό σάν ἓνα ἀξιολύπητο φτωχό, ὁ ὅποιος είναι ἰκανός μόνο νά ἐρευνήσῃ ἐπιφανειακά τά φαινόμενα τῶν πραγμάτων, ἐνώ ἡ ἀληθινή ἐξήγηση είναι δῆθεν κλειστή γι' αὐτόν, ἡ οὐσία τῶν πραγμάτων είναι ἀκατάληπτη γι' αὐτόν. Καί προβάλλει τό ἐρώτημα: ἔχει ἄραγε τό κάθε πράγμα τῆ δικῆ του ιδιαίτερη οὐσία, τό ἄπειρο πλῆθος αὐτῶν τῶν οὐσιῶν ἢ μήπως ὅλος ὁ κόσμος είναι μόνο ἓνα σύνολο; Ἐδῶ είναι εὐκολο νά δεῖ κανεῖς ὅτι τό κεφάλι μας ἔχει τήν ἰκανότητα νά βάζει ὄλα τά πράγματα σέ μιὰ ἀλληλουχία, νά ἀθροίζει ὄλα τά μέρη καί νά διαιρεῖ ὄλα τά ἀθροίσματα. Ἡ διάνοια κάνει ὄλα τά φαινόμενα οὐσίες, καί τίς οὐσίες τίς γνωρίζει σάν φαινόμενα μιᾶς ἐνιαίας μεγάλης οὐσίας — τῆς φύσης. Ἡ ἀντίφαση ἀνάμεσα στό φαινόμενο καί στήν οὐσία, δέν είναι καθόλου ἀντίφαση, ἀλλά είναι μιὰ λογική πράξη, μιὰ διαλεκτική τυπικότητα. Ἡ οὐσία τοῦ Σόμπαντος είναι φαινόμενο καί τά φαινόμενά του ἐκφράζουν τήν οὐσία.

NB

Γι' αὐτό ζήτω αὐτή ἡ ἐπιδίωξη, αὐτή ἡ μεταφυσική ἀνάγκη νά γυρεῦσῃ πίσω ἀπό κάθε ἐπίφαση τήν οὐσία, ἀλλά μέ τόν ὄρο ὅτι αὐτή ἡ μεταφυσική ἀνάγκη παραδέχεται τήν «τυπική γνώση τῆς φύσης» σάν τή μοναδικά λογική πρακτική τῆς ἐπιστήμης. Ἡ ἐπιδίωξη νά βγεῖ κανεῖς ἔξω ἀπό τά ὄρια τῶν φαινομένων πρὸς τήν ἀλήθεια καί τήν οὐσία είναι θεϊκή, οὐράνια, δηλαδή, ἐπιστημονική ἐπιδίωξη. Ἀλλά δέν πρέπει νά τό παρακάνει. Αὐτή ἡ ἐπιδίωξη πρέπει νά ξέρεῖ τά ὄρια τῆς. Πρέπει νά γυρεῦῃ τό θεϊκό καί τό οὐράνιο στό ἐπίγειο, στό παροδικό καί δέν πρέπει νά χωρίζει τίς ἀλήθειες τῆς καί τίς οὐσίες τῆς ἀπό τά φαινόμενα. Πρέπει νά ἀναζητεῖ μόνο τά ὑποκειμενικά ἀντικείμενα καί τῆ σχετική ἀλήθεια.

NB

NB

Μ' αὐτό τό τελευταῖο ἴσως συμφωνήσουν καί οἱ παλιοί καί οἱ νέοι καντιανοί, μόνο πού ἐμεῖς δέν μποροῦμε νά συμφωνήσουμε μέ τή σκοτεινή ταπεινότητά τους, μέ τήν ἀντίλη-

* — Τά φαινόμενα καί ἡ οὐσία. Ἡ Σύντ.

ψη, τήν ὁποία ρίχνουν αὐτοί λαθραῖα στόν ἀνώτατο κόσμον καί μέ τήν ὁποία συνοδεύουν τή διδασκαλία τους. Δέν εἴμαστε σύμφωνοι μέ τήν ἀποψη ὅτι τά «ὄρια τῆς γνώσης» θά πάψουν, παρόλα αὐτά, νά εἶναι ὄρια, μάλιστα ἡ πίστη συνοδεύει διαρκῶς τήν ἀπεριόριστη νόηση. Τό λογικό τους λέει: «Ὅπου ὑπάρχουν φαινόμενα, ἐκεῖ πρέπει νά ὑπάρχει ἐπίσης κάτι τό ὑπερβατικό, αὐτό πού φαίνεται». Ἐνῶ ἡ δική μας κριτική λέει: «Αὐτό πού φαίνεται, τό ἴδιο εἶναι καί φαινόμενο. Τό ὑποκείμενο καί τό κατηγορήμα εἶναι ὁμοειδῆ»...

NB ||| ((Ἡ μονιστική κοσμοαντίληψη τῶν φυσιοδιφῶν — τῶν φυσιοδιφῶν μέ τήν πιό στενή ἔννοια τῆς λέξης εἶναι ἀνεπαρκής... Ἡ δική μας αντίληψη μπορεῖ νά γίνει μονιστική μόνο χάρις στήν ὑλιστική γνωσιοθεωρία. Μόλις θά κατανοήσουμε γενικά τή σχέση ἀνάμεσα στό ὑποκείμενο καί στό κατηγορήμα, θά εἶναι ἀδύνατο πιά νά ἀρνηθοῦμε ὅτι ἡ διάνοιά μας εἶναι ἕνα εἶδος ἢ μιὰ μορφή τῆς ἐμπειρικής πραγματικότητας. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ὁ ὑλισμός ἔχει ἀπό καιρό ἤδη καθορίσει αὐτή τή βασική θέση, ἀλλά ἡ θέση αὐτή παρέμεινε ἕνας γυμνός ισχυρισμός, μάλλον μιὰ πρόβλεψη. Γιά τήν ἀπόδειξη εἶναι ἀπαραίτητη ἡ γενική ἀποψη ὅτι ἡ ἐπιστήμη γενικά δέν θέλει καί δέν μπορεῖ νά θέλει τίποτε ἄλλο ἐκτός ἀπό τήν ταξινόμηση τῶν αἰσθητῶν παρατηρήσεων κατά γένη καί κατά εἶδη. Ὁ τεμαχισμός ἢ ἡ διαιρεμένη ἐνότητα εἶναι ὄλο αὐτό πού μπορεῖ καί θέλει ἡ ἐπιστήμη.

NB ||| Οἱ ἄγριοι θεοποιοῦν τόν ἥλιο, τό φεγγάρι καί ἄλλα πράγματα. Οἱ πολιτισμένοι ἄνθρωποι ἔκαναν τό πνεῦμα θεό, καί τήν ἱκανότητα τῆς σκέψης φετίχ τους. Στή νέα κοινωνία αὐτό δέν πρέπει νά ὑπάρχει. Ἐκεῖ οἱ ἄνθρωποι ζοῦν μέσα σέ μιὰ διαλεκτική σχέση, ὅπως τό πλῆθος μέσα στήν ἐνότητα. Καί τό φῶς τῆς γνώσης πρέπει ἐπίσης νά γίνει ἕνα ὄπλο ἀνάμεσα στά ἄλλα ὄπλα.

- 101: Marx über Dialektik *. [101: Ὁ Μάρξ γιά τή διαλεκτική.]
- 256: Lange — erbärmlichste Zappelei in metaphysischer Schlinge. [256: Ὁ Λάνγκε εἶναι ἕνα θλιβερό κατρακύλισμα στίς μεταφυσικές παγίδες.]
- 233: Ὁ *Hegel* εἶναι πιό ψηλά ἀπό τόν Δαρβίνο στή διδασκαλία γιά τήν ἐξέλιξη. [233: Ὁ *Xέγγελ* εἶναι πιό ψηλά ἀπό τόν Δαρβίνο στή διδασκαλία γιά τήν ἐξέλιξη.]

Οἱ παρατηρήσεις γράφτηκαν ὄχι νωρίτερα ἀπό τόν Φλεβάρη — ὄχι ἀργότερα ἀπό τόν Ὀχτώβρη τοῦ 1908 Δημοσιεύονται γιά πρώτη φορά σύμφωνα μέ τό πρωτότυπο

* Τό κείμενο στήν ἀριστερή πλευρά τῆς σελίδας γράφτηκε ἀπό τόν Β. Ι. Λένιν στό ἐξώφυλλο τοῦ βιβλίου τοῦ Ι. Ντίτσγκεν. Οἱ ἀριθμοί δείχνουν τίς σελίδες τοῦ βιβλίου τοῦ Ντίτσγκεν (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 390, 448, 443). Ἡ Σύντ.

ΓΚ. Β. ΠΛΕΧΑΝΟΦ.
«ΤΑ ΒΑΣΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΜΑΡΕΙΣΜΟΥ»²¹¹

ΠΕΤΡΟΥΠΟΛΗ, 1908

[23-24] Οί ιδεαλιστές στην αρχή μετατρέπουν τή νόηση σέ ουσία αυτοτελή και ανεξάρτητη από τόν άνθρωπο («ύποκείμενο γιά τόν έαυτό του»), και ύστερα δηλώνουν ότι σ'αυτή τήν ουσία λύνεται ή αντίφαση ανάμεσα στό Είναί και στή νόηση. 'Ακριβώς γιατί σ'αυτή, τήν ανεξάρτητη από τήν ύλη ουσία, αρμόζει ένα ιδιαίτερο, ανεξάρτητο Είναί. Καί αυτή ή αντίφαση λύνεται πραγματικά μέσα σ'αυτήν, αφού τί είναι πάλι αυτή ή ουσία; Νόηση. Καί αυτή ή νόηση υπάρχει — ε ί ν α ι — ανεξάρτητη από κάθε άλλο πράγμα. Αυτή όμως ή λύση τής αντίφασης είναι μιá καθαρά τυπική λύση της. Αυτή ή λύση πετυχαίνεται μόνο μέ τό ότι — όπως είδαμε ήδη πío πάνω — εξαλείφεται ένα από τά στοιχεία της: συγκεκριμένα, τό ανεξάρ-

τητο από τή νόηση Είναί. Τό Είναί αποδείχεται μιá απλή ιδιότητα τής νόησης και όταν λέμε ότι τό δοσμένο αντικείμενο υπάρχει, αυτό σημαίνει μόνο ότι τό πράγμα υπάρχει στή νόηση... Είμαι δέν σημαίνει ύπάρχω στή σκέψη. 'Απ'αυτή τήν άποψη ή φιλοσοφία του Φούερμπαχ είναι πολύ πío ξεκάθαρη από τή φιλοσοφία του Ι. Ντίτςγκεν. «Τό νά αποδείξει κανείς ότι τό κάτι ύπάρχει, παρατηρεί ό Φούερμπαχ — σημαίνει νά αποδείξει ότι αυτό τό κάτι ύπάρχει ό χ ι μ ό ν ο σ τ ή σ κ έ - ψ η »*...)

[28-31] 'Η ύλιστική έρμηνεία τής ιστορίας είχε πρώτα απ'όλα μεθόδολογική σημασία. 'Ο Ένγκελς τό καταλάβαινε αυτό θαυμάσια, όταν έγραφε: «εμάς μάς χρειάζονται όχι τόσο τά ξερά αποτελέσματα, όσο ή μελέτη (das Studium). Τά αποτελέσματα είναι ένα τίποτε, αν τά πάρουμε ανεξάρτητα από τήν εξέλιξη πού οδηγεί σ'αυτά τά αποτελέσματα»**... Γενικά μιá από τίς πío μεγάλες υπηρεσίες του Μάρξ και του Ένγκελς άπέναντι στον ύλισμό είναι ότι έπεξεργάστηκαν τή σ ω σ τ ή μ έ θ ο δ ο .)

* Werke, X, 187.

** Nachlaß, I, 477.

NB

‘Ο Φόουερμαχ, συγκεντρώνοντας τις προσπάθειές του στην πάλη κατά τῶν θεωρητικῶν στοιχείων τῆς φιλοσοφίας τοῦ Χέγγελ, λίγο ἐκτίμησε καί χρησιμοποίησε τὸ διαλεκτικὸν τῆς στοιχείου. ‘Ο Φόουερμαχ λέει: «ἡ πραγματικὴ διαλεκτικὴ δὲν εἶναι καθόλου ἓνας διάλογος τοῦ ξεμοναχιασμένου διανοητῆ μετὰ τὸν ἴδιον ἑαυτό του, ἡ διαλεκτικὴ εἶναι ἓνας διάλογος ἀνάμεσα στὸ ἐγὼ καὶ στὸ ἐσύ»*. Ἀλλά, πρῶτο, ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Χέγγελ δὲν εἶχε ἐπίσης τὴ σημασίαν «διαλόγου τοῦ ξεμοναχιασμένου διανοητῆ μετὰ τὸν ἴδιον ἑαυτό του», καὶ δεύτερο, ἡ παρατήρησις τοῦ Φόουερμαχ καθορίζει σωστὰ τὴν ἀφετηρίαν τῆς φιλοσοφίας, ὅχι ὁμῶς τὴ μέθοδόν της. Αὐτὸ τὸ κενὸ συμπληρώθηκε ἀπὸ τὸν Μάρξ καὶ τὸν Ἐνγκελς, οἱ ὅποιοι κατάλαβαν ὅτι θὰ ἦταν λαθεμένον, παλεύοντας μετὰ τὴ θεωρητικὴ φιλοσοφία τοῦ Χέγγελ, νὰ ἀγνοοῦν τὴ διαλεκτικὴν του...

Πολλοὶ μπερδεύουν τὴ διαλεκτικὴν μετὰ τὴν διδασκαλίαν γὰρ τὴν ἐξέλιξιν, καὶ αὐτὴ, στήν πραγματικότητα, εἶναι μιὰ τέτλια

διδασκαλία. Ἀλλά ἡ διαλεκτικὴ διαφέρει οὐσιαστικὰ ἀπὸ

τῆς χυδαίας «θεωρίας» τῆς ἐξέλιξης, πού εἶναι χτισμένη ὁλοκληρωτικὰ πάνω στήν ἀρχήν, ὅτι οὔτε ἡ φύσις, οὔτε ἡ ἱστορία, κάνουν ἄλλα καὶ ὅτι ὅλες οἱ ἀλ-

NB

λαγές στὸν κόσμον πραγματοποιοῦνται μόνο βιολογικῶς. Ἀκόμη ὁ Χέγγελ εἶδει ὅτι ἡ διδασκαλία γὰρ τὴν ἐξέλιξιν πού γίνεται κατανοητὴ μ’ ἓναν τέτοιον τρόπο εἶναι γελοία καὶ ἀβάσιμη...

[33]... Γενικὰ τὰ δικαιώματα τῆς διαλεκτικῆς νόησεως ἐπιβεβαιώνονται σ’ αὐτόν** μετὰ τὴν διαλεκτικὴν ἐξιδιώτητες τοῦ Εἶναι. Καὶ δὴ τὸ Εἶναι προσδιορίζει τὴν νόησιν...

[39] Ὡστε λοιπὸν οἱ ιδιότητες τοῦ γεωγραφικοῦ περιβάλλοντος προσδιορίζουν τὴν ἀνάπτυξιν τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, καὶ ἡ ἀνάπτυξιν τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων προσδιορίζει τὴν ἀνάπτυξιν τῶν οικονομικῶν καὶ ὕστερα ἀπ’ αὐτὰς καὶ ὅλων τῶν ἄλλων κοινωνικῶν σχέσεων...

[42] Στὴν κάθε δοσμένη βαθμίδα ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων ἀντιστοιχεῖ ἓνας ὀρισμένος χαρακτήρας ἐξοπλισμοῦ πολεμικῆς τέχνης καὶ, τέλος, διεθνούς — ἀκριβέστερα: διακοινωνικοῦ, δηλαδή ἐδῶ πού τὰ λέμε, καὶ διαφυλετικοῦ δικαίου. Οἱ κυνηγετικὲς φυλές δὲν μποροῦν νὰ δημιουργήσουν μεγάλας πολιτικῆς ὀργανώσεις ἀκριβῶς γιατί τὸ χαμηλὸ ἐπίπεδον τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων τοῦ ἀναγκάζει, σύμφωνα μετὰ τὴν παραστατικὴν ἀρχαίαν ρωσικὴν ἔκφρασιν, νὰ διασκορπίζονται ἐδῶ καὶ κεῖ σὲ μικρὰς κοινωνικῆς ομάδας, πρὸς ἀναζήτησιν τῶν μέσων ὑπαρξέως...

[46-47] Κατὰ τὸν Μάρξ, τὸ γεωγραφικὸ περιβάλλον ἐπιδρᾷ πάνω στὸν ἄνθρωπον διαμέσου τῶν σχέσεων παραγωγῆς, πού ἐμφανίζονται στὴν ὀρισμένη περιοχὴ πάνω στὴν βάση τῶν δο-

* Werke, II, 345.

** Στὸν Ἐνγκελς. Ἡ Σύντ.

σ μένων παραγωγικών δυνάμεων, πρώτος δρος ανάπτυξης των οποίων είναι οι ιδιότητες αυτού του περιβάλλοντος...

[65-66] Ο χαρακτήρας της «οικονομικής διάρθρωσης» και η κατεύθυνση προς την οποία αλλάζει αυτός ο χαρακτήρας, εξαρτιώνται όχι από τη βούληση των ανθρώπων, αλλά από την κατάσταση των παραγωγικών δυνάμεων και από το γεγονός ποιές ακριβώς αλλαγές εμφανίζονται στις σχέσεις παραγωγής και γίνονται απαραίτητες για την κοινωνία εξαιτίας της παραπέρα ανάπτυξης αυτών των δυνάμεων. Ο Ένγκελς επεξηγεί αυτό το σημείο με τὰ ἐξῆς λόγια: «Οἱ ἄνθρωποι οἱ ἴδιοι κάνουν τὴν ἱστορία τους, ἀλλὰ ὡς τώρα τὴν ἔκαναν — ἀκόμη καὶ μέσα στίς ξεχωριστές κοινωνίες — ὄχι σύμφωνα μὲ μιὰ κοινὴ βούληση καὶ οὔτε σύμφωνα μὲ ἓνα κοινὸ σχέδιο. Οἱ ἐπιδιώξεις τους ἀμοιβαῖα διασταυρώνονταν καὶ ἀκριβῶς γι' αὐτὸ σ' ὅλες αὐτές τὶς κοινωνίες βασιλεύει ἡ ἀναγκαιότητα, ἐνῶ τὸ τυχαῖο χρησιμεύει σάν συμπλήρωση καὶ ἐξωτερικὴ μορφή ἐκδήλωσης τῆς ἀναγκαιότητας». Ἡ ἴδια ἡ ἀνθρώπινη δράση καθορίζεται ἐδῶ ὄχι σάν ἐλεύθερη, ἀλλὰ σάν ἀναγκαιότητα, δηλαδή, σάν νὰ εἶναι σύμφωνα μὲ τὸ νόμο, δηλαδή σάν νὰ μπορεῖ νὰ γίνεῖ ἀντικείμενο ἐπιστημονικῆς ἔρευνας. Ἔτσι, ὁ ἱστορικὸς ὕλισμός, χωρὶς νὰ παύει νὰ δείχνει ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἀλλάζουν τὶς καταστάσεις, ταυτόχρονα γιὰ πρώτη φορά μᾶς δίνει τὴ δυνατότητα νὰ δοῦμε τὸ προτσές αὐτῆς τῆς ἀλλαγῆς ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς ἐπιστήμης. Καὶ νὰ γιὰ ποῖο λόγο ἐμεῖς ἔχουμε ἀπόλυτο δικαίωμα νὰ ποῦμε ὅτι ἡ ὑλιστικὴ ἔρμηνεια τῆς ἱστορίας μᾶς δίνει τὰ ἀναγκαῖα προλεγόμενα κάθε εἴδους τέττιας διδασκαλίας γιὰ τὴν ἀνθρώπινη κοινωνία, πού θέλει νὰ ἐμφανιστεῖ σάν ἐπιστήμη...

[68] Στὴν πρωτόγονη κοινωνία, πού δέν γνωρίζει τὸ χωρισμὸ σέ τάξεις, ἡ παραγωγικὴ δράση τοῦ ἀνθρώπου, ἐπιδρᾷ ἄμεσα στὴν κοσμοθεωρία της καὶ στὸ αἰσθητικὸ της γούστο...

[81-82] Ἄν θὰ θέλαμε νὰ ἐκφράσουμε σύντομα τὴν ἀποψη τοῦ Μάρξ καὶ τοῦ Ένγκελς γιὰ τὴ σχέση τῆς ὀνομαστῆς τώρα «βάσης» πρὸς τὸ ὄχι λιγότερο ὀνομαστὸ «ἐποικὸ δόμημα», τότε θὰ εἶχαμε τὸ ἐξῆς:

- 1) Ἡ κατάσταση τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων.
- 2) Οἱ οἰκονομικὲς σχέσεις πού καθορίζονται ἀπὸ αὐτὴν.
- 3) Τὸ κοινωνικό-πολιτικὸ σύστημα, πού ἀναπτύχθηκε πάνω στὴ δοσμένη οἰκονομικὴ «βάση».
- 4) Ἡ ψυχολογία τοῦ κοινωνικοῦ ἀνθρώπου πού καθορίζεται ἐνμέρει ἄμεσα ἀπὸ τὴν οἰκονομία καὶ ἐνμέρει ἀπὸ ὄλο τὸ κοινωνικό-πολιτικὸ σύστημα πού ἀναπτύχθηκε πάνω σ' αὐτὴ τὴν οἰκονομία.
- 5) Οἱ διαφορετικὲς ἰδεολογίες πού ἀντανάκλουν τὶς ιδιότητες αὐτῆς τῆς ψυχολογίας...

[98] Ἄς πάρουμε γιὰ παράδειγμα τὸ δικὸ μας σύγχρονο ἀγροτικὸ ζήτημα. Γιὰ τὸν ἔξυπνο γαιοκτήμονα — τὸν καντέτο ἢ «ἀναγκαστικὴ ἀπαλλοτρίωση τῆς γῆς» μπορεῖ νὰ ἀποδειχτεῖ λίγο-πολύ, δηλαδή ἀντιστρόφως ἀνάλογη πρὸς τὸ μέγεθος τῆς «δικαιῆς ἀμοιβῆς» — μιὰ θλιβερὴ ἱστορικὴ ἀναγκαιότητα. Νὰ ὅμως πού στὸν ἄγροτο, ὁ ὁποῖος ἐπιδιώκει νὰ ἀποκτήσει ἓνα «κομμάτι γῆς», ἀντίθετα, θὰ φανεῖ σάν λίγο-πολύ θλιβερὴ ἀναγκαιότητα μόνο αὐτὴ ἢ «δικαιῆ ἀμοιβή», ἐνῶ ἡ ἴδια ἢ «ἀναγκαστικὴ

ἀπαλλοτριώση» θά τοῦ φανεῖ ὀπωσδήποτε σάν ἔκφραση τῆς ἐλευθερίας τῆς βούλησός του καί ἡ πῖο ἀνεκτίμητη ἐξασφάλιση τῆς ἐλευθερίας του.

Λέγοντας αὐτό τό πράγμα, θίγουμε ἴσως τό πῖο σημαντικό σημεῖο στή διδασκαλία γιά τήν ἐλευθερία, τό σημεῖο πού δέν ἀναφέρεται ἀπό τόν Ἐνγκελς, φυσικά, μόνο γιατί στόν ἄνθρωπο πού πέρασε τή σχολή τοῦ Χέγγελ, αὐτό τό σημεῖο εἶναι κατανοητό καί χωρίς ὀποιεσδήποτε ἐπεξηγήσεις.

Φόουερπαχ καί Ντίτςγκεν. 24*.

*Οἱ σημειώσεις ἔγιναν ὄχι νωρίτερα
ἀπό τό Μάη τοῦ 1908
Πρωτοδημοσιεύτηκαν τμηματικά
τό 1933 στή Λενινιστική
συλλογή, τόμ. XXV*

*Δημοσιεύτηκαν ὁλόκληρες τό 1958
στήν 4η ἔκδοση τῶν Ἀπάντων
τοῦ Β. Ι. Λένιν, τόμ. 38ος*

*Δημοσιεύονται σύμφωνα
μέ τό πρωτότυπο*

* Ἐννοεῖται ἡ 24η σελίδα τοῦ βιβλίου τοῦ Πλεχάνοφ (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 455).
Ἡ Σύντ.

Β. ΣΟΥΛΙΑΤΙΚΟΦ. «Η ΔΙΚΑΙΩΣΗ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ
ΣΤΗ ΔΥΤΙΚΟΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ,
ΑΠΟ ΤΟΝ ΝΤΕΚΑΡΤ ΩΣ ΤΟΝ Ε. ΜΑΧ»²¹²
ΜΟΣΧΑ, 1908

[5-10] Στούς κύκλους τῶν διανοουμένων καθιερώθηκε μιὰ παρα- sic!
δοσιακὴ σχέση πρὸς τὴ φιλοσοφία... Οἱ φιλοσοφικὲς ἰδέες παρου-
σιάζονται πολὺ λίγο καὶ πολὺ ἀδύνατα συνδεμένες μὲ ὁποιοδήποτε
ταξικὸ ὑπόστρωμα...

Τὴν ἴδια ἀποψη ὑποστηρίζουν καὶ πάρα πολλοὶ μαρξιστές. Οἱ μαρξιστές
αὐτοὶ πιστεύουν ὅτι ἐπιτρέπεται μέσα στὶς γραμμὲς τῆς προλεταριακῆς πρω-
τοπορίας μιὰ παρδαλὴ ποικιλομορφία φιλοσοφικῶν ἀπόψεων, ὅτι δὲν ἔχει
καὶ μεγάλη σημασία, ἂν οἱ ἰδεολόγοι τοῦ προλεταριάτου κηρύσσουν
τόν ὕλισμό ἢ τὴν ἐνεργητικὴ, τὸ νεοκαντιανισμό ἢ τὸ μαχισμό...

Τὸ νὰ ὑποστηρίζει κανεὶς τὴν ἀποψη πού ἐκτέθηκε
σημαίνει νὰ πέφτει σέ ἓνα ἀπλοϊκὸ καὶ θλιβερότατο
λάθος... "Ὅλοι χωρὶς ἐξαίρεση οἱ φιλοσοφικοὶ ὄροι
καὶ τύποι, τοὺς ὁποίους αὐτὴ* χρησιμοποιοῦν, ... |τῆς|
χρειάζονται γιὰ τὴν ἀπεικόνιση τῶν κοινωνικῶν τάξε-
ων, τῶν ὁμάδων, τῶν πυρήνων καὶ τῶν ἀμοιβαίων σχέ-
σεῶν τους. "Ὅταν ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ τὸ φιλοσοφι-
κὸ σύστημα τοῦ ἐνός ἢ τοῦ ἄλλου ἀστοῦ διανοητῆ,
ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ τὴν εἰκόνα τῆς ταξικῆς συγκρό-
τησης τῆς κοινωνίας, πού ἔχει σχεδιαστεῖ μὲ τὴ βοή-
θεια τῶν συμβατικῶν σημείων καὶ πού ἀναπαράγει τὸ
κοινωνικὸ profession de foi τῆς γνωστῆς ἀστικῆς
ὁμάδας...

✓ λαθεμένο

||| λαθεμένο!

Δὲν ἐπιτρέπεται νὰ παίρνει κανεὶς αὐτὲς τίς εἰκόνας σάν κάτι τὸ ὁποῖο θά
μποροῦσε νὰ τὸ χρησιμοποιοῦν καὶ νὰ τὸ συμβιβάζει μὲ τὴν προλεταριακὴ
κοσμοθεωρία. Αὐτὸ θά σήμαινε νὰ χωθεῖ μέσα στὸν ὀρτορτισμό, νὰ ἀπο-
πειραθεῖ νὰ συμβιβάζει τὸ ἀσυμβίβαστο...

...Μιὰ πρώτη, λαμπρὴ ἐμπειρία παρόμοιας ὑπερτίμησης sic!

ἐμφανίστηκε ἤδη μερικὰ χρόνια πρὶν. Τὸ ἄρθρο τοῦ σ. Α.

* ἢ φιλοσοφία. Ἡ Σύντ.

Μπογκντάνοφ «Έγκυρη σκέψη»* ανοίγει χωρίς αμφιβολία νέα έποχή στην ιστορία της φιλοσοφίας: μετά την εμφάνιση αυτού του άρθρου, ή θεωρητική φιλοσοφία έχασε τό δικαίωμα νά χρησιμοποιεί τις δύο βασικές της έννοιες του «πνεύματος» και του «σώματος». Διαπιστώθηκε ότι οί τελευταίες έννοιες δημιουργήθηκαν μέσα στό φόντο των κυρίαρχων σχέσεων και ή αντίθεση ανάμεσά τους άνταντακλούσε τήν κοινωνική αντίθεση — τήν αντίθεση των «ιθυνόντων» πού οργανώνουν και των «κατώτατων κοινωνικών στρωμάτων» πού έκτελούν τις έντολές τους. Έ άστική κριτική μέ μιά καταπληκτική συνέπεια άποσιωπούσε τήν εργασία του ρώσου μαρξιστή...

Κάτω άπ'αυτές τις συνθήκες ή κοινωνικο-γενετική ανάλυση των φιλοσοφικών έννοιών και συστημάτων είναι όχι μόνο επιθυμητή, αλλά και άμεσα άπαραίτητη. Ένα καθήκον άπό τά πάρα πολύ δύσκολα και σύνθετα... Τά σύγχρονα μοντέρνα συστήματα, λογουχάρη, ό νεοκαντιανισμός ή ό μαχισμός...

Τό δοκίμιό μας προορίζεται όχι γιά ένα περιορισμένο κύκλο ειδικών... Πρός τή φιλοσοφία δείχνει ενδιαφέρον ό δήμος... Έ έκθεσή μας έχει λίγο στοιχειώδη χαρακτήρα... Έ άποψη πού υποστηρίζουμε... μπορεί νά άφομοιωθεί εύκολότερα, άν θά έξηγηθεί όχι μέ ένα όγκώδες, αλλά μέ ένα προσεκτικά διαλεγμένο ύλικό...

I

ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΩΣΙΜΕΣ «ΑΡΧΕΣ»

[11-14] Έμφανίστηκε ή οικονομική άνισότητα: οί οργανωτές μετατράπηκαν βαθμιαία σέ ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής**, πού κάποτε άνήκαν στην κοινωνία...

Οί σχέσεις παραγωγής της «κυρίαρχης» κοινωνίας.. Έ πρωτόγονος «άκοινώνητος άνθρωπος» άρχιζει νά διακρίνει παντού τήν έκδήλωση της οργανωτικής βούλησης. «... Έκτελεστής, πού είναι προ-

* Μπήκε στην συλλογή των άρθρων του «Έπό τήν ψυχολογία της κοινωνίας». Έ Σύντ.
 ** Στην δοσμένη περίπτωση έμεις παρεκκλίνουμε λίγο άπό τήν έρμηνεία πού πρότεινε ό σ. Μπογκντάνοφ: ό σ. Μπογκντάνοφ δέν δίνει σημασία στό τελευταίο γεγονός, πού άναμφίβολα ύπήρχε και άκόμη δέν τό προβάλλει. Έμεις είχαμε τήν ευκαιρία νά μιλήσουμε γιά τό παραπάνω ζήτημα σέ άλλο μέρος: «άπό τήν ιστορία και τήν πρακτική της ταξικής πάλης» (στά κεφάλαια τά άφιερωμένα στην γένεση των ήγετικών τάξεων). Έκδ. Σ. Ντοροβάτσκι και Α. Τσαρούσνικοφ.

σιτός στις εξωτερικές αισθήσεις, είναι ο φυσιολογικός οργανισμός, τό σῶμα. Ὁ οργανωτής είναι ἀπρόσιτος στις εξωτερικές αισθήσεις, προϋποτίθεται μέσα στό σῶμα. Αὐτός είναι ἡ πνευματική προσωπικότητα»...

φιλολογία καί
γυμνή φράση.

Εἶναι πιά πολύ „γενικό“!! Φράσεις. Ὁ ἀκοινώνητος ἄνθρωπος καί ὁ πρωτόγονος κομμουνισμός εἶναι ἕνα πασάλειμμα. Ὁ ὕλισμός καί ὁ ἰδεαλισμός στήν Ἑλλάδα ἐπίσης.

Ἡ ἔννοια γιά τό πνεῦμα ἀποκτάει ὄλο καί πιά πολύ ἀφηρημένο χαρακτήρα.

Ὅταν στήν ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας

μπήκε τό περίφημο ἐρώτημα: πῶς εἶναι δυνατό νά προκύψει ἡ ποικιλομορφία τῶν παροδικῶν φαινομένων τοῦ ὕλικου κόσμου ἀπό μιά καθαρή, ἀμετάβλητη, ἄυλη οὐσία; ποιά εἶναι ἡ σχέση τοῦ «Εἶναι» πρός τό «γίγνεσθαι»; — αὐτό, παρά τίς διαβεβαιώσεις τῶν παντός εἶδους ιστοριογράφων τῆς φιλοσοφίας, δέν ἦταν ἕνα ὑψηλότατο πέταγμα τῆς εὐγενικῆς σκέψης τοῦ ἀνθρώπου, ἡ πιά ἀνιδιοτελῆς προσπάθεια, πού εἶχε σκοπό νά λύσει τό πιά μεγάλο μυστήριο τοῦ Σύμπαντος καί ἔτσι νά κάνει τό ἀνθρώπινο γένος εὐτυχισμένο στόν αἰῶνα τόν ἅπαντα. Ἡ ὑπόθεση ἦταν πολύ πιά ἀπλή! Ἡ τοποθέτηση αὐτή τοῦ ζητήματος δέν ἔλεγε τίποτε ἄλλο, παρά ὅτι στίς ἑλληνικές πολιτείες τό πρότερό τῆς κοινωνικῆς διαφοροποίησης τράβηξε μακριά, ὅτι τό χάσμα ἀνάμεσα στά «ἀνώτατα» καί τά «κατώτατα» κοινωνικά στρώματα ἔγινε πιά βαθύ καί ἡ παλιά ἰδεολογία τῶν οργανωτῶν πού ἀντιστοιχοῦσε στίς λιγότερο διαφοροποιημένες κοινωνικές σχέσεις, ἔχασε τό δικαίωμα ὑπαρξῆς της. Νωρίτερα, παρ' ὅλη τή διαφορά τῆς οὐσίας καί τοῦ κόσμου τῶν φαινομένων, ἡ ἄμεση σχέση μεταξύ τους δέν προκαλοῦσε ἀμφιβολίες. Τώρα ἡ ὑπαρξή αὐτῆς τῆς σχέσης ἀπορίπτεται. Ἡ οὐσία καί ὁ κόσμος τῶν φαινομένων θεωροῦνται σάν ἀσύμμετρα μεγέθη. Ἡ ἐπικοινωνία μεταξύ τους εἶναι δυνατή μόνο διά μέσου μιᾶς σειρᾶς ἐνδιάμεσων κρίκων. Ἡ, γιά νά μιλήσουμε μέ μιά πιά φιλοσοφική γλώσσα, ἐμεῖς δέν μπορούμε νά καθορίσουμε τήν ἀμοιβαία τους σχέση οὔτε μέ τή βοήθεια τῶν αισθήσεων, οὔτε μέ τή βοήθεια τῆς συνηθισμένης νόησης. Γι' αὐτό τό σκοπό ἀπαιτεῖται ἡ συμβολή μιᾶς κάποιας ἰδιαίτερης «ιδέας», μιᾶς ἰδιαίτερης διαίσθησης.

μόνο
ἰδεαλισμός!

ἔτσι, λοιπόν.
Καί ὁ ἑλληνικός ὕλισμός;

καί οἱ σκεπτικιστές;

II

ΟΙ ΟΡΓΑΝΩΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΟΙ ΟΡΓΑΝΩΣΙΜΕΣ «ΑΡΧΕΣ»
ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΧΕΙΡΟΤΕΧΝΙΚΗΣ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

[15-17] Αυτό τό ίδιο ζήτημα — τό ζήτημα γιά τήν άσυμμετρία τής πνευματικής καί ύλικής «άρχης», γιά τήν έλλειψη τής άμεσης σχέσης μεταξύ τους είχε προβληθει καί λύθηκε από τούς πρώτους δασκάλους τής νέας φιλοσοφίας...

Γιά τίς πνευματοκρατικές συμπάθειες τής 'Αναγέννησης καί τών επόμενων εποχών, συνήθως γίνεται λόγος άκροθιγώς, αυτές όμως είναι πολύ χαρακτηριστικές*...

Ο βιοτέχνης τοῦ μεσαιώνα, ὄντας ὀργανωτής, ταυτόχρονα ἐκπλήρωνε καί ἐκτελεστικές λειτουργίες — ἐργαζόταν μαζί μέ τούς παραγούς του. Ὁ ἰδιοκτήτης τῆς μανιφατούρας-ὁ ἀστός ξέρει τίς λειτουργίες μόνο ἐνός τύπου. Εἶναι ὀργανωτής γνήσιος. Στήν πρώτη περίπτωση ἡ βάση γιά ἐκεῖνο τό δυαδικό «τρόπο ἀπεικόνισης τῶν γεγονότων» πού ἐξήγησε ὁ σ. Μπογκνάνοφ εἶναι ἀλήθεια, δοσμένη, ἀλλά παρόλα αὐτά ἡ ἀντίθεση τοῦ ὀργανωτῆ καί τοῦ ἐκτελεστή εἶναι λίγο συγκαλυμένη καί γι' αὐτό ἡ ἀντίθεση τῆς πνευματικῆς καί τῆς σωματικῆς, τῆς δραστηρίας καί τῆς παθητικῆς ἀρχῆς, πού ἀντιστοιχεί σ' αὐτήν, στόν τομέα τῆς ἰδεολογίας, δέν μποροῦσε νά πάρει μιᾶ ἔντονη μορφή...

τί
ἀνοησία

π.χ. οἱ ἐκπαιδευμένοι καί οἱ ἐκπαιδευόμενοι δίπλα τους

στή σελ.
19

Στό ἐργαστήριο τοῦ βιοτέχνη τοῦ μεσαιώνα δέν ὑπῆρχε θέση γιά τούς ἐκπροσώπους τῆς λεγόμενης ἀνεκπαίδευτης, ἀνεπίδευτης ἐργασίας. Στό χειροτεχνικό ἐργαστήριο δουλιὰ βρίσκεται γι' αὐτούς. Αὐτοί οἱ ἐκπρόσωποι ἀποτελοῦν τό «κατώτατο στρώμα». Πάνω ἀπ' αὐτούς βρίσκονται ἄλλα στρώματα, ἄλλες ἐργατικές ὀμάδες, πού διαφέρουν μεταξύ τους κατά τό βαθμό ἐπιδέυσης. Καί ἤδη μέσα στό περιβάλλον τους δημιουργοῦνται μερικά ὀργανωτικά στρώματα. Προχωρώντας παραπέρα στήν ἀνιούσα κλίμακα τῶν κρίκων, βλέπουμε τίς ὀμάδες τῶν προϊσταμένων τῆς τεχνικῆς ὀργάνωσης τῆς ἐπιχείρησης καί τῶν διευθυντῶν. Ἔτσι ὁ ἰδιοκτήτης τῆς ἐπιχείρησης εἶναι «ἀπαλλαγμένος» ὄχι μόνο ἀπό κάθε χειρωνακτική ἐργασία, ἀλλά καί ἀπό πολλές καθαρά ὀργανωτικές ὑποχρεώσεις...

κενο-
λογία

[19] Σέ ἀντίθεση μέ τούς διανοητές τοῦ μεσαιώνα, οἱ «πατέρες» τῆς νέας φιλοσοφίας δίνουν στά συστήματά τους πολύ μεγάλη προσοχή στόν κόσμο τῶν παροδικῶν φαινομένων,

αὐτό δέν εἶναι
στό ίδιο
πνεῦμα μέ τό
δικό σου²¹³

* Ὑπενθυμίζουμε ὅτι ὁ Μάρξ στόν I τόμο τοῦ «Κεφαλαίου» καί ὁ Κ. Κάουτσκι σημειώνουν τήν ἐξάρτηση ἀνάμεσα στίς ἀφηρημένες θρησκευτικές ἀντιλήψεις καί στήν ἀνάπτυξη τῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς.

μελετούν λεπτομερειακά τή σύστασή του, τήν ανάπτυξη, τούς νόμους του συσχετισμού τών μερῶν του, δημιουργούν τή φιλοσοφία τῆς φύσης. Ἡ ἴδια ἢ «ὕψηλή» θέση τῶν καθοδηγητῶν τῶν χειροτεχνικῶν ἐπιχειρήσεων, πού ἐνέπνευσε στούς πατέρες τῆς νέας φιλοσοφίας τήν «καθαρή» ἰδέα τῆς οργανωτικῆς βούλησης, τούς ὑπαγόρευσε ἐπίσης καί τή μηχανική ἐξήγηση τῶν προτσές τῆς ὑλικῆς πραγματικότητας, δηλαδή, τῶν προτσές πού συντελοῦνται στό περιβάλλον τῆς οργανώσιμης μάζας.

Τό ζήτημα εἶναι ὅτι ὁ καθοδηγητής τῆς χειροτεχνικῆς ἐπιχείρησης εἶναι μόνο ὁ τελικός κρικός στήν ἀρκετά μακριά ἀλυσίδα τῶν οργανωτικῶν κρίκων. Οἱ ὑπόλοιποι οργανωτές εἶναι σέ σχέση μ' αὐτόν ὀφιστάμενοι καί μέ τή σειρά τους, ἀντιπαρατίθενται σ' αὐτόν σάν οργανώσιμοι. ... Ἀλλά ἐφόσον ὁ ρόλος τους εἶναι διαφορετικός ἀπό τό ρόλο τοῦ βασικοῦ καθοδηγητῆ, ἐφόσον αὐτός ὁ ρόλος ἀνάγεται στή συμμετοχή τους στήν τεχνική ἐργασία, ἀπό τήν ὁποία ὁ κύριος καθοδηγητής εἶναι «ἀπαλλαγμένος», τότε ὁ δικός τους «πνευματικός» χαρακτήρας ἐπισκιάζεται, τότε ἡ δράση τους ἐκτιμᾶται σάν δράση τῆς «ὑλης»...

[21-24] Τό ἀστικό σύστημα γενικά εἶναι ἕνας διπρόσωπος Ἰανός... Εἶναι ἀλήθεια ὅτι κατηγορηματική διατύπωση τοῦ δυϊσμοῦ βρίσκουμε μόνο στόν καρτεσιανισμό — στό σύστημα πού δημιουργήθηκε ἀκριβῶς στήν αὐγή τῆς νέας οἰκονομικῆς ἐποχῆς. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τά ἐπόμενα φιλοσοφικά συστήματα, ἀρχίζοντας ἀπό τό σύστημα τοῦ Σπινόζα, θεωροῦν ὅτι ἡ καρτεσιανική ἀντιπάρθεση τοῦ θεοῦ καί τοῦ κόσμου, τοῦ πνεύματος καί τοῦ σώματος εἶναι ἀντιφατική... Τά ὑλιστικά καί θετικιστικά συστήματα τῆς ἀστικῆς φιλοσοφίας, μέ τή σειρά τους, δέν ἐπιβεβαιώνουν τό θρίαμβο πάνω στή δυϊστική ἄποψη. Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στήν ἀστική μεταφυσική καί στήν ἀστική «θετική κοσμοθεωρία» δέν εἶναι καί τόσο μεγάλη, ὅπως μπορεῖ αὐτό νά φανεῖ ἀπό μιά πρώτη ματιά. ... Ἡ ἐπίθεση ἀπό μέρους τοῦ ὑλισμοῦ κατευθύνεται ὄχι ἐνάντια στή βασική προϋπόθεση, πού πρόβαλε ἡ μεταφυσική: ἡ ἰδέα γιά τή βούληση πού ὀργανώνει δέν διαγράφεται ἀπό τόν ὑλισμό. Αὐτή ἡ ἰδέα φιγουράρει μόνο μέ ἄλλες ὀνομασίες: τό «πνεῦμα» ἀντικαθίσταται, λογουχάρη, ἀπό τή «δύναμη»...

Ἡ ἀγγλική ἀστική τάξη τό 17ο αἶώνα, στίς μέρες τῶν «θυελωδῶν ἐπιδιώξεων» τῆς, κήρυξε μιά διδασκαλία, σύμφωνα μέ τήν ὁποία τά πάντα στόν κόσμο πρέπει νά ἐρμηνεύονται σάν κίνηση ὑλικῶν μορίων, πού πραγματοποιεῖται μέ μηχανική ἀναγκαιότητα. Ἡ ἀγγλική ἀστική τάξη ἔθετε τότε τό θεμέλιο τῆς μεγάλης καπιτα-

Σ' αὐτό τόν ἐκχυδαϊσμό τῆς ἰστορίας τῆς φιλοσοφίας ἔχει ξεχαστεῖ ἐντελῶς ἡ πάλη τῆς ἀστικῆς τάξης ἐνάντια στή φεουδαρχία.

ποιός;
Βλ. σελ. 17

ἀνοησία!

NB

λιστικής οικονομίας... Παρίστανε δλο τόν κόσμο μέ τή μορφή
 ὀργάνωσης ὑλικῶν μορίων πού συνενώνονται σύμφωνα μέ
 τοὺς ἔμφυτους νόμους...

Μέ παρόμοιες ἐπίσης πραγματείες πλημμύριζε τήν ἀγορά
 τοῦ βιβλίου ἢ γαλλικὴ ἀστική τάξη στή δευτέρη πενηκοντα-
 ετία τοῦ 18ου αἰώνα... Ἄλλά τί εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ συγκρότηση
 τῶν ἐπιχειρήσεων, ἐμεῖς ξέρουμε: εἶναι τό βασίλειο τῆς ὕλης
 καὶ τῶν μηχανικῶν προτσές. Ἄπό δῶ ἡ γενίκευση: ὁ ἀνθρω-
 πος εἶναι μηχανή, ἡ φύση εἶναι μηχανή...

- ὄχι ἀπό
 δῶ
- x) Ἡ κίνηση τῆς ὕλης καθορίζεται ἀπ' αὐτὴ τὴν ἴδια, ἀκριβέστερα, ἀπὸ
 τὴ δική της δύναμη (Χόλμπαχ). Ἡ ὀργανωτικὴ βούληση, ὅπως βλέπετε,
 μεταμορφώθηκε ξανά πολὺ, ἀλλὰ ἡ ὑπαρξὴ της διαπιστώνεται καὶ ἀναγνω-
 ρίζεται σάν ἀπολύτως ἀναγκαῖα.
- ;> ...Οἱ ἐργάτες τῆς χειροτεχνικῆς παραγωγῆς |δέν| πρόβαλλαν μέ τὴν
 ιδιότητα τῶν ἐπαναστατῶν ὀπαδῶν τῆς κατεύθυνσης «στούρμ-οὐντ-
 ντράγκ»*...
- x) Καὶ ἡ πάλη τους μέ τὴν παπαδοκρατία; Ὁ Σουλιάτικοφ
 διαστρέβλωσε τὴν ἱστορία!

III

Ο ΚΑΡΤΕΣΙΑΝΙΣΜΟΣ

|| [25-29] Οἱ ὀργανώσιμοι ἔχουν ἀνάγκη ἀπὸ τὸν ὀργα-
 νωτή...

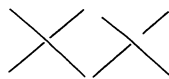
NB
 τί ἀνοησία!
 τ ὀ π ρ ο λ ε -
 τ α ρ ι ἄ -
 τ ο = ὕ λ η

||| Οἱ ἐνδιάμεσοι ὀργανωτικοὶ κρίκοι — οἱ «ἀτομικὲς ψυ-
 χές» μποροῦν νά ἐκπληρώσουν τὸν ὀργανωτικὸ τους ρόλο
 μόνο ὅταν ὑπάρχει ἓνα ἀνώτατο ὀργανωτικὸ κέντρο.
 Μόνο αὐτὸ τὸ κέντρο τοὺς φέρνει σέ ἐπαφὴ μέ τὸ προλε-
 ταριάτο — τὴν «ὕλη» — στὰ πλαίσια ἐνός ὀργανωμένου
 συνόλου, τοῦ χειροτεχνικοῦ ἐργαστηρίου...

||| ἀνοησία

||| Ἡ καρτεσιανὴ ἔννοια γιὰ τὸν ἀνθρώπο δέν εἶναι τίπο-
 τε ἄλλο, παρά μιὰ παραπέρα ἐπέκταση μιᾶς ὀρισμένης
 μορφῆς σκέψης, ἐνός «ὀρισμένου τρόπου παράστασης
 τῶν γεγονότων, ἐνός ὀρισμένου τύπου συνένωσής τους
 μέσα στὴν ψυχὴ». Εἶδαμε ὅτι ὁ κόσμος, στὸ σύστημα τοῦ
 Ντεκάρτ, εἶναι ὀργανωμένος σύμφωνα μέ τὸν τύπο τῆς χει-
 ροτεχνικῆς ἐπιχείρησης...

Ἔχουμε νά κάνουμε μέ τὴ λατρεία τῆς πνευματικῆς
 ἐργασίας...

Ἐγὼ εἶμαι ὀργανωτὴς καὶ σάν τέτιος μπορῶ νά ὑπάρ-
 χω, μόνο ἐκπληρώνοντας ὀργανωτικὲς λειτουργίες καὶ ὄχι
 ἐκτελεστικές: νά τί σημαίνει ὁ καρτεσιανὸς ἰσχυρισμός,

* «θύελλα καὶ ὀρμή» (κατεύθυνση τῆς γερμανικῆς λογοτεχνίας τοῦ 18ου αἰώνα). Σημ.
 μετ.

ἄν τὸν μεταφράσει κανεὶς στὴ γλῶσσα τῶν ταξικῶν σχέσεων...

Ἡ συνηθισμένη, ἢ ἀπλοϊκὴ ἀντίληψη παριστάνει τὸν ἐξωτερικὸ κόσμον τέτιον πού ἀπεικονίζεται μέσα ἀπὸ τὸ πρίσμα τῶν αἰσθημάτων...

Ἡ ἔννοια γιὰ τὸν ἐργάτη μόνον σὰν σαγματοποιὸ ἢ μόνον σὰν ταπετσέρη παραχωρεῖ τὴ θέση της στὴν ἔννοια γιὰ τὸν ἐργάτη γενικά. Τὸ ἐπάγγελμα δὲν ἀποτελεῖ πιά τὴν «οὐσία» τῆς ἐργατικῆς δυνάμεως...

καὶ „οἱ
ιδέες“ τοῦ
Πλάτωνα

[31-33] Ὁ Ντεκάρτ ἐξηγεῖ ὅτι δὲν πρέπει νὰ θεωροῦμε τὸ χρόνο ἰδιό-
τητα τῆς ὕλης: ὁ χρόνος εἶναι «τρόπος τῆς νόησης», ἔννοια τοῦ γένους, πού
δημιουργεῖται ἀπὸ τὸ τελευταῖο...

Ἀπὸ τώρα ἡ φιλοσοφία εἶναι πιστὴ ὑπέρτερα τοῦ κεφα-
λαίου... Ἡ ὑπερτίμηση τῶν φιλοσοφικῶν ἀξιών καθορίζονταν
ἀπὸ τὶς μετακινήσεις στὶς ὀργανωτικὲς κορυφές καὶ στὰ ὀργα-
νώσιμα κατώτατα στρώματα. Οἱ νέοι ὀργανωτές, οἱ νέες ὀργανώ-
σιμες μάζες εἶναι νέες ἔννοιες γιὰ τὸ θεὸ καὶ τὴν ψυχὴ, νέες
ἔννοιες γιὰ τὴν ὕλη...

IV

Ο ΣΠΙΝΟΖΑ

[37] Κάθε ἐπικοινωνία τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος γίνεται μόνον μέσω
τοῦ θεοῦ. Κάθε ἐπικοινωνία τῶν ἐνδιάμεσων ὀργανωτικῶν κρίκων μὲ τὴν
ὀργανώσιμη μάζα γίνεται μόνον μὲ τὴν ἔγκριση τοῦ ἀνώτατου ὀργα-
νωτῆ!...

... Ἡ κίνηση τῆς ὕλης καὶ ἡ δράση τῆς ψυχῆς εἶναι μόνον δύο πλευρές
ἐνός καὶ τοῦ αὐτοῦ προτοσῆς. Δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ λόγος γιὰ καμιὰ ἀλλη-
λεπίδραση ἀνάμεσα στὴν ψυχὴ καὶ στὴν ὕλη.

[41-42] Ἡ ἐμπειρία, ἢ αἰσθησιακὴ ἀντίληψη εἶναι γι' αὐτὸν ἀπαραί-
τητος ὁρος γνώσης τῶν πραγμάτων...

Ἀλλά... ὅταν πέθανε ὁ Σπινόζα, ὅπως εἶναι γνωστὸ, τὴ νεκροφόρα
ἄμαξα, πού μετέφερε τὴ σορὸ του, μὲ μεγάλη πομπὴ τὴ συνόδευε τὸ
fine fleur τῆς ὀλλανδικῆς ἀστικῆς τάξης. Καὶ ἂν γνωριστοῦμε ἀπὸ πῶς
κοντὰ μὲ τὸν κύκλο τῶν γνωστῶν του καὶ τῶν ὁμοϊδεατῶν του, τότε θὰ
συναντήσουμε ξανά τὸ fine fleur καὶ ὄχι μόνον τῆς ὀλλανδικῆς, ἀλλὰ καὶ
τῆς παγκόσμιας ἀστικῆς τάξης... Ἡ ἀστικὴ τάξη στό πρόσωπο τοῦ
Σπινόζα τιμοῦσε τὸν βάρδο της.

Ἡ σπιννοζικὴ κοσμοαντίληψη ἦταν τὸ ἄσμα τοῦ κεφα-
λαίου πού θριαμβεῖ, τοῦ κεφαλαίου πού καταπίνει καὶ
συγκεντροποιεῖ τὰ πάντα. Ἐξω ἀπὸ τὴν ἐνιαία οὐσίαν δὲν
ὑπάρχει τὸ εἶναι, δὲν ὑπάρχουν τὰ πράγματα: Ἐξω ἀπὸ τὴ
μεγάλη, χειροτεχνικὴ ἐπιχείρηση δὲν μποροῦν νὰ ὑπάρ-
χουν οἱ παραγωγοί...

παιδιά-
ρισμα

V

Ο ΛΑΪΜΠΝΙΤΣ

αερο- [45] 'Ο θεός του Λάμπνιτς είναι ο ιδιοκτήτης μιάς
λογία υποδειγματικά στημένης επιχείρησης και ο ίδιος είναι
ένας υπέροχος οργανωτής...

VI

Ο ΜΠΕΡΚΛΕ·Υ·

τό εξήγησε!
Πρωτόγονος
ύλισμός
à la *L o r i a*
και ο ρελα-
τιβισμός
των έλ-
λήνων

[51] Στην περίοδο Sturm und Drang της άγγλι-
κής καπιταλιστικής αστικής τάξης ανταποκρινόταν
1) ο ύλισμός του Χόμπς. Τό έδαφος για τή μανιφατού-
ρα έχει καθαριστεί, για τους εργάτες τής μανιφα-
τούρας αρχίζουν πιο ήσυχες μέρες. 'Ο ύλισμός του
2) Χόμπς αντικαθίσταται από τό μεσοβέζικο σύστημα
του Λόκ. 'Η παραπέρα στερέωση τής θέσης τής μα-
3) νιφατούρας προκαθορίζει τή δυνατότητα αντιύλι-
στικῶν έκδηλώσεων.
[56] «'Η έλξη και ή άπώθηση των έργατων πρέ-
πει νά γίνεται χωρίς κανένα έμπόδιο»: στά συμπλέγ-
ματα πού γίνονται αντίληπτά δέν υπάρχει κατηγο-
ρηματικά κανένα άπόλυτο στοιχείο. Τά πάντα είναι
σχετικά.

VII

Ο ΧΙΟΥΜ

άόριστο και
άνακριβές

[61] 'Αλλά ή συγγενεία του μέ δλους τούς διανοη-
τές πού φιγουράρησαν στά προηγούμενα κεφάλαια
είναι άναμφισβήτητη...
X 'Η θέση του φιλοσοφικού σκεπτικισμού πού
πῆρε ο Χιούμ ανταποκρίνεται άκριβῶς σέ μιά τέτια
άντίληψη για τόν καπιταλιστικό οργανισμό.

X Βάλτα δλα σέ ένα τσουβάλι! και ο ιδεαλισμός και ο σκεπτικι-
σμός, δλα „άνταποκρίνονται“ στή μανιφατούρα! Είναι άπλός,
πολύ άπλός ο σ. Σουλιάτικοφ.

ΙΧ

Ο ΦΙΧΤΕ, Ο ΣΕΛΛΙΝΓΚ, Ο ΧΕΓΓΕΛ

[81] Έμφανίζονται τὰ συστήματα τοῦ λεγόμενου ἀντικειμενικοῦ ἰδεαλισμοῦ...

[88] Οἱ ἀντικειμενικοὶ ἰδεαλιστές...

[94] Ἄλλὰ ἐμεῖς ξέρομε ὅτι σέ ὄλα τὰ συστήματα τῆς ἀστικῆς κοσμοαντίληψης ἢ «ῦλη» θεωρεῖται κατώτερη ἀρχή (ἀκόμη καί στοὺς ὑλιστές πού, ἐπαναλαμβάνουμε, σημειώνουν τὴν ἐξαρτημένη θέση τῆς, εἰσάγοντας τὴν ἔννοια τῆς «δύναμης»)...

[98-99] Ἀπὸ τὴν ἀντιθετικὴ μέθοδο τοῦ Φίχτε καὶ τὴ διδασκαλία τοῦ Σέλλινγκ γιὰ τὴ δυναμικότητα, ὡς τὴ χεγγελιανή διαλεκτικὴ εἶναι ἓνα βῆμα. Καί σχετικὰ μ' αὐτὴ, ὕστερα ἀπὸ ὅσα εἰπῶθηκαν σέ τοῦτο τό κεφάλαιο γιὰ τὴν ἀντιθετικὴ μέθοδο, μᾶς μένει νά κάνουμε μερικές συμπληρωματικές παρατηρήσεις. «Τὰ πραγματικά κίνητρα» τῆς διαλεκτικῆς τὰ ἔχουμε ἤδη ξεκαθαρίσει.

Ἄλλωστε ἀπλῶς θεμελίωσε πληρέστερα τὴ θεωρία τῆς ἐξέλιξης διὰ μέσου τῶν «ἀντιθέσεων», πού σημειώνεται ἀπὸ τοὺς ἄλλους δύο ἀντικειμενικούς ἰδεαλιστές...

Τὴν καινοτομία πού ἔκανε ὁ Χέγγελ τὴν ὑπογραμμίζει τό παρακάτω γεγονός ἀπὸ τὸν τομέα τῶν «πραγματικῶν» σχέσεων. Ὁ διαφορισμός τῶν λειτουργιῶν καὶ τῶν ρόλων στὴ μανιφατούρα φθάνει στὸ maximum. Συντελεῖται μιά διαφοροποίηση κάθε ξεχωριστῆς ἐκτελεστικῆς καὶ κάθε ξεχωριστῆς οργανωτικῆς ομάδας. Οἱ λειτουργίες πού ἀνήκαν σέ μιά ὁποιαδήποτε καθορισμένη ομάδα κατανέμονται ἀνάμεσα στὶς διαφορετικὲς ομάδες πού διαμορφώνονται ξανά. Ἡ κάθε ομάδα κομματιάζεται, ξεχωρίζει μέσα ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ τῆς νέες ομάδες. Καὶ ὁ θεωρητικὸς τῶν ἐργατῶν τῆς μανιφατούρας λογαριάζει αὐτὸ τό προτσές τῆς διαίρεσης σὰν ἓνα προτσές τῆς ἐσωτερικῆς ἐξέλιξης αὐτῆς ἢ τῆς ἄλλης «ἀρχῆς»...

; καὶ ὁ Φίχτε;

ὁ Φίχτε;

ἀνοησία καὶ ἡ ἔννοια τῆς «κίνησης»;

τί ἀνοησία

ὁ Φίχτε — ἀντικειμενικός ἰδεαλιστής!!!

(τί ἀνοησία!

Χ

Η ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΗΣ «ΜΑΝΙΦΑΤΟΥΡΑΣ»

[100-102] Ἡ θεωρητικὴ φιλοσοφία χάνει τό κύρος τῆς μέσα στὴν ἀστικὴ κοινωνία. Αὐτὸ, ἀλήθεια, δέν πραγματοποιεῖται ἀμέσως. Ἀλλὰ καὶ ἡ μηχανὴ δέν κατάκτησε ἀμέσως τό χώρο τῆς βιομηχανίας...

#

τί ἀνοησία!

Μέ τί ἐξηγείται ὁ θετικός χαρακτήρας τῶν νέων ἰδεολογικῶν συστημάτων; Μέ τόν ἀπλό νόμο τῶν ἀντιθέσεων, μέ τήν ἐπίδιωξη «νά κάνουν τό ἀντίθετο» ἀπό ἐκεῖνο πού ἀποτελοῦσε τό «σύμβολο πίστεως» τῆς χθεσινῆς ἡμέρας;..

Τά ἐξατομικευμένα «συμπλέγματα» — Ἰβάν, Πιότρ, Γιάκοφ ἐξαφανίζονται. Στή θέση τους ἐμφανίζεται στά ἐργαστήρια ὁ ἐργάτης γενικά. Στήν «ύλη» ἐπιστρέφουν οἱ «ιδιότητές» τῆς πού εἶχαν ἀλλοτριωθεῖ...)

τί ἀνοησία! τή λατρεία τοῦ καινούργιου εἰδώλου — τοῦ «περιβάλλοντος»... Εἶναι ἀλήθεια ὅτι μαζί μ' αὐτό δέν παραλείπεται ὅτι στό κάτω-κάτω ἡ ὕλη παραμένει ὕλη, δηλαδή μιὰ μάζα πού ὀργανώνεται καί σάν τέτια δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει χωρίς «καθοδηγητή». Καί στήν ὕλη μέ τήν ιδιότητα τοῦ εἰδικοῦ στόν τομέα τῶν ὀργανωτικῶν ὑποχρεώσεων ἀποστέλλεται ἡ «δύναμη». Γράφονται πραγματεῖες γιά τό Stoff und Kraft (γιά τήν «ύλη καί τή δύναμη»)...

τί ἀνοησία [104] Ἡ σύγκριση τῆς νεότερης ὀργάνωσης τῶν ἐργοστασιῶν μέ τήν ἐσωτερική συγκρότηση τῆς μανιφατούρας ἤδη a priori ὑπαγορεύει τήν ἀπάντηση: ἡ νέα ποικιλομορφία τῆς ἀστικῆς κοσμοαντίληψης εἶναι ὑποχρεωμένη νά ἀναπαράγει τά οὐσιαστικά διακριτικά τῆς κοσμοαντίληψης τῆς ἐποχῆς τῆς μανιφατούρας...

[106] Ὁ νεοκαντιανισμός ἀντικαθίσταται μέ τή «στροφή» στά συστήματα τῆς «προκαντιανῆς» σκέψης.

XI

B. BOYNT

NB [108] «...δέν πρέπει ποτέ νά ξεχωρίζει κανεῖς τό ἀντικείμενο ἀπό τήν παράσταση καί τήν παράσταση ἀπό τό ἀντικείμενο»...

[113-114] Οἱ συλλογισμοί πού παρατέθηκαν σκιαγραφοῦν ἤδη ἄρκετά καθαρά τόν Βούντ σάν φιλόσοφο, πού βάζει καθήκον του τήν πάλη ἐνάντια στόν ὕλισμό ἢ, γιά νά ἐκφραστοῦμε μέ τό μοντέρνο ὄρο «überwindung des Materialismus», τήν «ὑπερνίκηση τοῦ ὕλισμου» καί πού συνάμα δέν τάσσει τόν ἑαυτό του μέ τό μέρος ἐκείνης τῆς σχολῆς πού θεωρεῖται παραδοσιακός ἐχθρός τοῦ τελευταίου...

ἀνοησία Στόν τομέα τῆς φιλοσοφίας γιά τήν παρόμοια ἐξίσωση τῶν ἐνδιάμεσων ὀργανωτικῶν κρίκων καί τῶν ἐκπροσώπων τῆς «χειρωνακτικῆς» ἐργασίας, τῶν «ἐκτελεστῶν ἀπό τά κατώτατα στρώματα» μιλάει ἀκριβῶς ἡ ἐπίδιωξη νά χαρακτηριστοῦν τό «ὑποκείμενο» καί τό «ἀντικείμενο», τό «ψυχικό» καί τό «φυσικό» σάν κάτι πού ἀποτελεῖ ἕνα «ἀδιαίρετο» σύνολο, ἡ ἐπίδιωξη νά ἀναχθεῖ ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στά φαινόμενα πού ὀνομάσαμε σέ γνωστική λειτουργία. Ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀβενάριους γιά τήν ἀρχική

συστοιχία, ή διδασκαλία του Έρνστ Μάχ για τή σχέση του ψυχικού και του φυσικού, ή διδασκαλία του Βούντ για τίς παραστάσεις — τά αντικείμενα — δλες αὐτές είναι διδασκαλίες τῆς ἴδιας σειρᾶς...

[116] Ὡς τώρα δέν ἐπιτρεπόταν νά ἀρνηθεῖ κανεῖς μιά ὀρισμένη συνέπεια στίς μονιστικές ἀπόψεις τοῦ Βούντ. Δέν ἐπιτρέπεται ἐπίσης νά τόν ὑποπτευθεῖ κανεῖς γιά ιδεαλιστικές συμπάθειες...

[118] Ὁ Βούντ πραγματοποιεῖ ἀκριβῶς ἓνα τέτιο ἄλμα, ὅταν πίσω ἀπό τή διδασκαλία γιά τίς «παραστάσεις - αντικείμενα» προβάλλει τούς συλλογισμούς του γιά τόν «ψυχοφυσικό παραλληλισμό»...

[121] Οἱ «ιδιότητες» μετατρέπονται σέ «σειρές», ἀλλά αὐτή είναι μιά μεταρύθμιση, οὐσιαστικά, πιό πολύ λεκτικού χαρακτήρα...

[123-124] Τά πρωτεῖα καθιεράνονται σέ ὄφελος τῆς πνευματικῆς ἀρχῆς...

Καθετί τό σωματικό ἔχει ὑποχρεωτικά τή δική του ψυχική σχέση. Ὅτε ἓνας ἐργάτης, ὅποια ἀπλή λειτουργία κι ἄν ἐκπληρώνει, δέν μπορεῖ νά παράγει κανένα προϊόν, δέν μπορεῖ νά χρησιμοποιήσῃ τήν ἐργατική του δύναμη, δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει, ἄν δέν μπεῖ κάτω ἀπό τήν ἄμεση καί λεπτομερή «καθοδήγηση» τοῦ γνωστοῦ ὀργανωτῆ...

... Ἀλλά ἡ ψυχική σειρά είναι οἱ «ὀργανωτές», ἐνώ ἡ «ἀκολουθία» τῶν τελευταίων γιά τή «φυσική σειρά» δηλαδή γιά τούς ἐργάτες δέν σημαίνει τίποτε ἄλλο παρά ἐξάρτηση...

[128-131] Ὡστε ἡ φιλοσοφία, σύμφωνα μέ τή γνώμη τοῦ Βούντ, πρέπει νά περάσει τά ὅρια τῆς ἐμπειρίας, νά «συμπληρώσει» τήν τελευταία. Ἀπαιτεῖται νά συνεχίσουμε τή φιλοσοφική ἀνάλυση ὡς τότε πού θά φτάσουμε στήν ἰδέα τῆς ἐνότητας, ἡ ὁποία ἀγκαλιάζει καί τίς δύο αὐτές σειρές πού είναι ἀνεξάρτητες ἢ μιά ἀπό τήν ἄλλη. Ὁ Βούντ, ἀφοῦ ἔκφρασε μιά παρόμοια ἄποψη, τήν ἴδια στιγμή σπεύδει νά διατυπώσῃ μιά σοβαρή γι' αὐτόν ἐπιφύλαξη. Δηλώνει ὅτι ἐμεῖς μποροῦμε νά φανταστοῦμε τήν ἐνότητα τοῦ κόσμου ἢ σάν ἐνότητα ὑλική ἢ σάν ἐνότητα πνευματική: τρίτη λύση τοῦ προβλήματος δέν ὑπάρχει...

Ὁ Βούντ τήν ἰδέα του γιά τήν καθολική ἐνότητα ἀποφεύγει νά τήν ὀνομάσῃ οὐσία. Τήν καθορίζει σάν ἰδέα τοῦ καθαροῦ λόγου, δηλαδή στό καντιανό πνεῦμα. Ὅπως ὁ καντιανός θεός είναι ἡ ἰδέα μιᾶς ἀνώτατης αὐλης «διαμορφωτικῆς» ἀρχῆς, ἔτσι καί ἡ καθολική ἐνότητα τοῦ Βούντ είναι ἡ ἰδέα τοῦ αὐλου συνόλου, χάρις στό ὁποῖο ὄλα τά φαινόμενα παίρνουν νόημα ζῶης, ἀναμφισβήτητη ἀξία. Στό φῶς αὐτῆς τῆς ἰδέας χάνεται ἡ «κούφια καί

αὐτό είναι σωστό, ἀλλά δέν εἰπώθηκε ἔτσι χά-χά! ἐκλεκτικός ψέμα

σωστό

⌘

⌘

ἄχαρη» κοσμοθεωρία, πού βλέπει στήν ἐξωτερική τάξη τῶν φαινομένων, στή μηχανική ἀλληλουχία τους τήν ἀληθινή τους οὐσία. Ἐντὶ γι' αὐτή ἔμεῖς μελετοῦμε τήν ἄποψη ὅτι ὁ κοσμικός μηχανισμός εἶναι τό ἐξωτερικό περίβλημα τῆς πνευματικῆς δράσης καί δημιουργίας...

~~Παράλληλα ὁ Βούντ ὑπογραμμίζει ἔντονα τό στοιχεῖο τῆς ἐπικαιρότητας. Ἡ ἰδέα τῆς καθολικῆς ἐνότητας, τῆς «βάσης τοῦ κόσμου» ἀνάγεται ἀπ' αὐτόν σέ ἰδέα τῆς καθολικῆς βούλησης...~~

Θά ἐπιτρέψουμε στόν ἑαυτό μας νά μὴν ἀσχοληθεῖ μέ τήν ἀνάλυση τῆς διατύπωσης πού πρότεινε ἐκεῖνος, δέν θά διευκρινίσουμε τή θεωρία του τῆς «βουλησιαρχίας»...

ἀνοησία!
Καί ὁ Σοπενχά-
ουερ;

... Ἐπομένως οἱ θεωρητικοὶ τῆς σύγχρονης πρωτοπορίας τῆς καπιταλιστικῆς ἀστικῆς τάξης δέν μποροῦν νά μιλοῦν οὔτε γιά κάποιες «μόνιμες» ἀρχές πού ὀργανώνονται, ἀλλά, ἀντίθετα, πρέπει νά χαρακτηρίζουν τίς τελευταίες σάν κάτι πού εἶναι στόν ὑπέρτατο βαθμό εὐμετάβλητο, κάτι πού βρίσκεται αἰώνια σέ κατάσταση κίνησης...

XII

Ο ΕΜΠΕΙΡΙΟΚΡΙΤΙΚΙΣΜΟΣ

ἀνακριβές ✓ [133-142] Ἡ κριτικὴ τοῦ Βούντ δέν εἶχε συντριπτικὴ δύναμη, χτυποῦσε σέ ὑποτιθέμενο στόχο. Ἡ ἐκδήλωση τοῦ Βούντ καί ἡ ἀπάντηση πού ἐπακολούθησε ἀπὸ τό στρατόπεδο τῶν μαθητῶν τοῦ Ἀβενάριους*, δέν ἔκφραζαν τὴ σύγκρουση κοσμοαντιλήψεων πού ἀνήκαν σέ δύο διαφορετικὲς τάξεις ἢ σέ δύο μεγάλες ομάδες μιᾶς καί τῆς αὐτῆς τάξης. Τὰ πραγματικὰ κοινωνικο-οικονομικὰ κίνητρα τοῦ παραπάνω φιλοσοφικοῦ συναγωνισμοῦ ἦταν στή δοσμένη περίπτωσι μιὰ συγκριτικὰ ἀσημαντὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στοὺς πιὸ πρωτοπόρους καί στοὺς κάπως λιγότερο πρωτοπόρους τύπους τῶν νεότατων καπιταλιστικῶν ὀργανώσεων...

ἀλήθεια!

σωστό

ἔτσι εἶναι

ἀλήθεια;;

Ἐμεῖς εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά ποῦμε περισσότερα: τὴν ἐμπειριοκριτικὴ φιλοσοφία πρέπει νά τὴν ἐννοοῦμε *πρὶν ἀπ' ὅλα σάν ἀπολογία* τῆς ἰδέας πού ἀναφέραμε. Ἡ ἐννοια τῆς λειτουργικῆς ἐξάρτησης εἶναι *ἀρνήσι* τῆς αἰτιατικῆς ἐξάρτησης...

Ἔστερα ὁ Willy, Petzoldt (δύο φορές) Kleinpeter²¹⁴

* Πρῶτος ἀπάντησε ὁ Καροτάνιεν.

Τό συμπέρασμα του Χέφφοντιγκ πρέπει γενικά να τό θεωρήσουμε σωστό. Ἀνεπιτυχής εἶναι μόνο ἡ ἀναφορά στους «λόγους τῆς σκοπιμότητας»: αὐτοί οἱ λόγοι εἶναι ἀσαφεῖς καί ἀκαθόριστοι.

Φυσικά, ἀλλά ἀπ'αὐτό δέν ἔπεται ὅτι ἡ συνάρτηση δέν μπορεῖ νά εἶναι ἕνα εἶδος τῆς αἰτιότητας.

Ἄβενάριους στή δοσμένη περίπτωση ἔκανε μόνο μιά παραχώρηση στήν ὑλιστική φρασεολογία, παραχώρηση πού προσδιορίστηκε ἀπό τήν κοινωνική του θέση... Σέ σύγκριση μέ τή χυδαία πνευματοκρατία, οἱ ἀπόψεις τῶν «παραλληλιστῶν» μπορούσαν νά φανοῦν σέ πολλούς ὑλιστικές. Τό ἴδιο ἰσχύει σχετικά καί μέ τίς ἀντιλήψεις τοῦ ἐμπειριοκριτικισμοῦ. Ἡ δυνατότητα προσέγγισής τους μέ τόν ὑλισμό εἶναι πολύ μεγάλη... Καί ἀνάμεσα στά πλατιά στρώματα τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ γιά τόν ἐμπειριοκριτικισμό διαμορφώθηκε ἡ γνώμη ὅτι πρόκειται γιά ὑλιστική σχολή. Καί ἐπιπλέον ἀκόμη καί εἰδικοί-φιλόσοφοι κρίνουν λαθεμένα γι'αὐτόν: ὁ ἴδιος ὁ πατριάρχης τῆς νεότερης φιλοσοφίας, ὁ Βίλχελμ Βούντ, τόν ὀνόμασε «ὑλισμό». Τέλος, πράγμα πού εἶναι τό πιό ἐνδιαφέρον ἀπ'ὅλα καί οἱ ἐμπειριοκριτικοί, χωρίζοντας τίς εὐθύνες τους ἀπό τόν ὑλισμό, ταυτόχρονα μερικές φορές χρησιμοποιοῦν τήν ὀρολογία του, καί μερικές φορές ἀρχίζουν ἀκόμη νά ταλαντεύονται κάπως στίς ἀντιυλιστικές ἀπόψεις τους...

ἀλήθεια;

χι;

ψέμα!

γιατί;
ἐσύ δέν
τό κατά-
λαβες
αὐτό!
ἀχά!

Νά ποιά εἶναι ἡ πραγματική αἰτία πού υπαγόρευσε στόν ἐμπειριοκριτικισμό τή σκέψη γιά μιά ταξινόμηση τῆς ἀνθρώπινης γνώσης πού νά στηρίζεται στή «βιολογική» ἀρχή ταξινόμησης. Ἀλλά, ἐπαναλαμβάνουμε, μιά παρόμοια «βιολογία» δέν ἔχει τίποτε τό κοινό μέ τόν ὑλισμό...

Ἄβενάριους — διδάσκει ὁ Ἄβενάριους — εἶναι καρπός τοῦ γνωστοῦ προτοῦ τῆς δικῆς μας σκέψης πού κάνει ἀφαίρεση — τῆς «ἐνδοβολίας»...

Ἀλλά ἡ ἀντίθεση τοῦ «ἐξωτερικοῦ» καί τοῦ «ἐσωτερικοῦ» κόσμου εἶναι μιά καθαρή ἐπινόηση.

Ἡ ἀνάλυση αὐτῆς τῆς ἀντίθεσης εἶναι ἐξαιρετικά σπουδαία, πρέπει νά οδηγήσει στή θεμελίωση τῆς μονιστικῆς κοσμοθεωρίας. Οἱ σχολιαστές τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος τοῦ Ἄβενάριους ὑπογραμμίζουν ἔντονα τή δοσμένη περίπτωση. «Μέ τήν ἀποκάλυψη τοῦ ἀπαράδεκτου τῆς ἐνδοβολίας — δηλώνει ἕνας ἀπ'αὐτούς*, πετυχαίνονται δύο σκοποί...»

* Ὁ Ρούντολφ Βλάσσακ, φέρνει ἀπόσπασμα τοῦ Μάχ στήν «Ἀνάλυση τῶν αἰσθημάτων», σελ. 52.

ὦ, πόσο ὕ-
ποπτο! Φτη-
νές ἐξηγή-
σεις χωρίς
ἀνάλυση
τῆς οὐσί-
ας!

... Ὁ ὑφιστάμενος ὀργανωτής, ἂν σταθεῖ κανεῖς στήν «ἀπόλυτη» ἄποψη του, δηλαδή, ἂν τόν δεῖ σάν ὀργανωτή, ὁ ὁποῖος δέν ἐξαρτᾶται ἀπό τή «βούληση» πού τόν διευθύνει, στό πρόσωπο τῶν ἐργατῶν ἔχει ἐπί-
σης ἀπέναντί του μόνο τό «πράγμα» ἢ τό «σῶμα»!
Ἄλλά ἄς πάρουμε τή δεύτερη περίπτωση: ὁ ὑφιστά-
μενος ὀργανωτής εἶναι γιά τήν ἀνώτατη «βούληση»
ὄχι μόνο ἕνας ἀπ' αὐτούς πού ὀργανώνονται, ἀλλά καί
ἕνας ἀπ' αὐτούς πού ὀργανώνουν... Τό πρῶην «ἀντικεί-
μενο», πού μετατράπηκε τώρα σέ «ὑποκείμενο», «ὀρ-
γανῶναι» τήν ὕλη: ὁ ἄνθρωπος περιέχει μέσα του τό
ξύλο, ἀλλά τό μεταμορφωμένο ξύλο, τήν «ἀντίληψη»
γιά τό ξύλο...

«... Ἡ πληρότητα τῆς ἀνθρώπινης ἐμπειρίας» ἀποδείχεται καί μέ τή
διδασκαλία τοῦ Ἄβενάριους γιά τήν ἀρχική συστοιχία...

Στόν Ἄβενάριους, ὅπως καί στόν Βούντ, οἱ «σειρές» οὐσιαστικά ἀπο-
δείχονται «ἀσύμμετρες». Καί στή θέση τῆς ὕλιστικῆς κοσμοαντίληψης,
πού θά ἔπρεπε νά περιμένει κανεῖς, παίρνοντας ὑπόψη τίς κατηγορηματικές
διακηρύξεις γιά τήν «πληρότητα τῆς ἐμπειρίας», προβάλλονται στή σκηνή
ἀντιλήψεις πού δείχνουν τίς ιδεαλιστικές συμπάθειες τοῦ ἐμπειριοκριτι-
κισμοῦ...

εἶναι
ἀλήθεια!

Ἄλλά στήν πορεία τῶν ιδεαλιστικῶν κατα-
σκευῶν ὁ Βούντ καί ὁ Ἄβενάριους διαφωνοῦν. Ὁ
συγγραφέας τοῦ «Συστήματος φιλοσοφίας» παρου-
σιάζει ἕνα πάθος πρός τά «καντιανικά» αἶτια. Ὁ
συγγραφέας τῆς «Ἀνθρώπινης ἀντίληψης τοῦ κό-
σμου» ἐκφράζει ἀπόψεις πού τόν προσεγγίζουν μέ
τή θέση πού ἔπαιρνε κάποτε ὁ Μπέρκλεϋ.

Σπεύδουμε νά ἐκφράσουμε ἐπιφύλαξη. Δέν ἔ-
χουμε καθόλου σκοπό νά ἰσχυριστοῦμε ὅτι τά ἔργα
τοῦ ἐπισκόπου τοῦ Κλόун καθόρισαν τήν ἄποψη
τοῦ Ἄβενάριους, ὅτι αὐτά εἶχαν ἄμεση ἐπίδραση
στόν τελευταῖο. Ἄλλά ἡ ὁμοιότητα τῶν ιδεαλιστι-
κῶν θέσεων καί τῶν δυό φιλόσοφων εἶναι ἀναμφί-
βολη. Γι' αὐτή τήν ὁμοιότητα μιλάει ἤδη ἡ διδα-
σκαλία πού ἀναφέραμε ἤδη γιά τήν ἀρχική συστοι-
χία, παρμένη στό σύνολό της.

εἶναι
ἀλήθεια!

Ἐδῶ στόν
Σουλιάτικοφ
ὑπάρχει
παρεξήγηση.

Μέ τέτια ἀκριβῶς εὐθύτητα ὁ Ἄβενάριους,
ὅπως καί ὁ Μπέρκλεϋ, προβάλλει τή θέση: ἔξω ἀπό
τό ὑποκείμενο δέν ὑπάρχουν ἀντικείμενα. Τό κάθε
«πράγμα» πρέπει ὅπωςδήποτε νά «σχετίζεται» μέ
τό κεντρικό νευρικό σύστημα, πού παίζει τό ρόλο
τοῦ λειτουργικοῦ κέντρου.

[144-149] Ὁ ἀνώτατος «καθοδηγητής» δέν φι-
γουράρει μάλιστα οὔτε μέ τή μορφή τῆς καντιανι-
κῆς ιδέας τοῦ λόγου, τοῦ καντιανικοῦ «τύπου», οὔτε
μέ τή μορφή τῆς «καθολικῆς ἐνότητος» τοῦ Βούντ.
Ὡστόσο αὐτός παρόλα αὐτά ὑπάρχει, παρόλα
αὐτά εἶναι τό κύριο στοιχεῖο τοῦ φιλοσοφικοῦ

συστήματος. "Όλα τὰ φαινόμενα εξετάζονται ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν ἀποψη του. Ἡ «ἀόρατη» παρουσία του ἐκφράζεται σάν ἀξίωμα μὲ μιὰ ἀσυνήθιστα ὑψηλὴ ἐκτίμηση τῆς ὀργανωτικῆς ἀρχῆς, πού προβάλλεται παράλληλα μὲ τὴν ἀντίληψη γιὰ τοὺς ὀργανωτὲς πού ὀργανώνονται. Καί σ' αὐτὴ τῇ γενικῇ εἰκὼνα τοῦ κόσμου, τὴν ὁποία δίνουν οἱ φιλοσοφικοὶ συλλογισμοὶ τοῦ Ἄβενάριους, στὴν πρώτη γραμμὴ προβάλλει ἀκριβῶς ὁ ὀργανωτικὸς χαρακτήρας τῶν παραγόντων πού ὀργανώνουν...

bien!*

Ἄς ὁ κόσμος στὸν Ἄβενάριους εἶναι ἓνα σύμπηγμα κεντρικῶν νευρικῶν συστημάτων. Ἡ «ῦλη» εἶναι στερημένη ἀπολύτως ἀπὸ κάθε λογῆς «ιδιότητες», τόσο «πρωτεύουσες» ὅσο καὶ «δευτερεύουσες», πού κάποτε θεωροῦνταν ἀναπόσπαστο γνώρισμά της. Τὰ πάντα στὴν ῦλη καθορίζονται κατηγορηματικά ἀπὸ τὸ «πνεῦμα», ἢ, σύμφωνα μὲ τὴν ὀρολογία τοῦ συγγραφέα τῆς «Κριτικῆς τῆς καθαρῆς ἐμπειρίας», ἀπὸ τὸ κεντρικὸ νευρικὸ σύστημα...

χμ; χμ;

Ἡ ἀποψη τοῦ ἰδεαλισμοῦ στὸ στυλ τοῦ Μπέρκλεϋ ἐφαρμόζεται ἀπὸ τὸν συγγραφέα τῆς «Κριτικῆς τῆς καθαρῆς ἐμπειρίας» μὲ μεγάλη συνέπεια...
... Ἡ διδασκαλία τοῦ Μάχ γιὰ τὸ «Ἐγὼ», σάν λογικὸ σύμβολο...

παρεξήγηση

NB

Ἄς ὁ Μάχ, ὅπως καὶ ὁ Ἄβενάριους, ξέρει δυὸ «σειρές» — τὴν ψυχικὴ καὶ τὴ φυσικὴ (δυὸ εἶδη συνδυασμῶν τῶν στοιχείων). Αὐτὲς οἱ σειρές, ὅπως καὶ στὸν Ἄβενάριους, εἶναι ἀσύμμετρες καὶ ταυτόχρονα δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἐπιπόνημα τῆς σκέψης μας. Ἄλληλοδιαδόχως προβάλλεται ἄλλοτε ἢ μονιστικῆ, ἄλλοτε ἢ διστικῆ ἀποψη: ἄλληλοδιαδόχως οἱ ἐνδιάμεσοι ὀργανωτικοὶ κρίκοι χαρακτηρίζονται πότε σάν ὀργανώσιμη, πότε σάν ὀργανωτικὴ ἀρχή. Καί, ὅπως καὶ στὸν Ἄβενάριους, σέ τελευταία ἀνάλυση, ἀνακηρύσσεται ἡ δικτατορία τῆς «ὀργανωτικῆς βούλησης». Διαγράφεται ἡ ἰδεαλιστικὴ εἰκὼνα τοῦ κόσμου: ὁ κόσμος εἶναι σύμπλεγμα «αἰσθημάτων».

παρεξήγηση ἀχά!

Ἡ ἀντίρρηση τοῦ Μάχ δὲν πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἐπιτυχής. Ἡ κεντρικὴ ἔννοια τοῦ φιλοσοφικοῦ τοῦ συστήματος, τὸ περίφημο «αἰσθημα» δὲν εἶναι καθόλου ἄρνηση ὄχι μόνο τῆς ὀργανωτικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀνώτατης ὀργανωτικῆς ἀρχῆς... Ἡ κριτικὴ τῆς ἀντίληψης γιὰ τὸ «Ἐγὼ» ὑπαγορεύτηκε στὸν Μάχ

παρεξήγηση

* — καλὰ! Ἡ Σύντ.

άνοησία! από τήν αντίληψη γιά τούς ύφιστάμενους οργανω-
τές, σάν μιά οργανώσιμη «μάζα»...

NB

Παράλληλα μέ τά θεωρητικά κατασκευάσματα του Βούντ, του 'Αβενάριους, του Μάχ θά μπορούσαμε λογουχάρη νά υποβάλουμε σέ ανάλυση τίς απόψεις τέτιων έπιφανών έκπροσώπων τής νεότερης δυτικοευρωπαϊκής φιλοσοφίας σάν τόν Ρενουβιέ, τόν Μπρέντλντ ή τόν Μπέρξον...

‘Ο τομέας τής φιλοσοφίας είναι πραγματική «Βαστίλη» τής άστικής ιδεολογίας... Είναι ανάγκη νά έχουμε ύπόψη διτ από τήν πλευρά τους οί άστοί ιδεολόγοι δέν λαγοκοιμούνται και σταθεροποιούν τή θέση τους. Αύτοί μάλιστα έμφορούνται σήμερα από τήν πεποίθηση διτ ή θέση τους είναι έντελώς άπόρθητη. Οί «ιδεαλιστικές» συμπάθειες μερικών λογοτεχνών, πού στέκονται κάτω από τή σημαία του μαρξισμού, δημιουργούν μέ τή σειρά τους μιά ιδιαίτερα ευνοϊκή βάση γιά μιά τέτια πεποίθηση...

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

XI. Βούντ. “Οστβαλντ” 107 δέν ύπάρχει στό βιβλίο

“Όλο τό βιβλίο είναι ένα παράδειγμα ατέλειωτου έκχυδαϊσμού του ύλισμού. Στή θέση μιās συγκεκριμένης ανάλυσης τών περιόδων, τών συστημάτων, τών ιδεολογιών ύπάρχουν ή *γυμνή φράση* γιά τούς „οργανωτές“ και οί μέχρι γελοίου παρατραβηγμένες, μέχρι παραλογισμού έσφαλμένες αντιπαραβολές.

Γελοιογραφία του ύλισμού στήν *ιστορία*.

Καί είναι κρίμα, γιατί ύπάρχει μιά τάση πρός τόν ύλισμό.

*Οί παρατηρήσεις γράφηκαν όχι
νωρίτερα από τό 1908*

*Πρωτοδημοσιεύτηκαν τό 1937
στό περιοδικό*

«Προλετάρσκαγια Ρεβολιούτσιγια» τεύχ. 8

Δημοσιεύεται σύμφωνα μέ τό πρωτότυπο

ΑΜΠΕΛ ΡΕ·Υ·. «Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ»²¹⁵

ΠΑΡΙΣΙ, 1908

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

[6-7] 'Η επιστήμη, καρπός τῆς γνώσης καί τοῦ λογικοῦ, χρησιμεύει μόνο γιά τήν ἐξασφάλιση τῆς πραγματικῆς ἐξουσίας μας πάνω στή φύση. 'Η ἐπιστήμη μᾶς λέει μόνο πῶς νά χρησιμοποιοῦμε τά πράγματα, ἀλλά δέν μᾶς λέει τίποτε γιά τήν οὐσία τους...

"Ἐτσι, τό βασικό μου καθήκον σέ τούτη τήν ἐργασία ἦταν ἡ ἀντιπαράθεση τῶν δύο ἀπόψεων: τῆς θετικῆς, «ἐπιστημονικοφανοῦς» καί τῆς «πραγματιστικῆς». 'Εγώ μαζί μ'αὐτά προσπάθησα νά εἶμαι, ὅσο τό δυνατό ἀμερόληπτος...

NB

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΤΟ ΣΥΓΧΡΟΝΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΣΥΖΗΤΗΣΕΩΝ

§ 5. Η ΒΑΣΙΚΗ ΑΝΤΙΦΑΣΗ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ

[28-29] 'Αλλά ποιές εἶναι οἱ πιθανές διαζευκτικές λύσεις, κατά τή σημερινή τοποθέτηση τοῦ γενικοῦ φιλοσοφικοῦ προβλήματος; Μιά μόνο ἐκλογή μπορεῖ νά υπάρξει, γιατί ὅλη ἡ ὑπόθεση βρίσκεται στό νά διατηρήσουμε σέ μία ὁλοτό δυνατό πιά στενή ἐνότητα τήν ἐπιστήμη καί τήν πρακτική δράση, χωρίς νά θυσιάσουμε τήν ἑκείνη γιά τήν ἄλλη, χωρίς νά ἀντιπαραθέσουμε τήν ἑκείνη στήν ἄλλη. 'Επομένως, ἡ ἑκείνη πρακτική δράση θά πηγάζει ἀπό τήν ἐπιστήμη, ἡ, ἀντίθετα, ἡ ἐπιστήμη ἀπό τήν πρακτική δράση... Στήν ἑκείνη περίπτωση θά ἔχουμε ὀρθολογιστικά, διανοητικά καί θετικιστικά συστήματα, καί αὐτός εἶναι ὁ δογματισμός τῆς ἐπιστήμης. Στήν ἄλλη περίπτωση θά ἔχουμε τά συστήματα τοῦ πραγματισμοῦ, τοῦ φιντεϊσμοῦ ἢ τῆς δραστήριας ἐνόρασης (ὅπως εἶναι ἡ μπερζονική) καί αὐτός εἶναι ὁ δογματισμός τῆς δράσης. Σύμφωνα μέ τά πρῶτα συστήματα πρέπει νά γνωρίζουμε γιά νά δροῦμε: ἡ γνώση παράγει τήν δράση. Σύμφωνα μέ τά δεύτερα ἡ γνώση

NB

καθοδηγείται από τις ανάγκες της δράσης: η δράση παράγει τη γνώση.

Ἄλλά ἄς μὴ νομίζει ὁ ἀναγνώστης ὅτι αὐτὰ τὰ τελευταῖα συστήματα θέλουν νὰ ἀναστήσουν τὴν περιφρόνηση πρὸς τὴν ἐπιστῆμη καὶ τὴν φιλοσοφία τῆς ἀμάθειας. Ὅχι, μόνο ὕστερα ἀπὸ μιά σοβαρὴ ἔρευνα, μὲ βάση τὴν ἐπιστημονικὴ καὶ συχνὰ τὴν ὑπερβολικὴ πολυμαθία, τοὺς βαθυστόχαστους κριτικούς συλλογισμούς γιὰ τὴν ἐπιστῆμη καὶ μάλιστα τὴν ἐνεργητικὴ «νοερὴ ἐξοικείωση μὲ τὴν ἐπιστῆμη», ὅπως ἀγαποῦν νὰ ἐκφράζονται μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς τοὺς φιλόσοφους, καταλήγουν στὴν ἐξαγωγή τῆς ἐπιστήμης ἀπὸ τὴν πράξη. Ἄν μ' αὐτὸ ὑποτιμοῦν τὴν ἐπιστῆμη, αὐτὸ δὲν τὸ κάνουν προμελετημένα. Ἀντίθετα, πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς σκέπτονται νὰ ἀποκαλύψουν μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ὅλη τὴν ἀξία τῆς ἐπιστήμης...

NB

§ 6. ΤΟ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝ ΤΩΝ ΣΥΓΧΡΟΝΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΣΥΖΗΤΗΣΕΩΝ

[33-35] Ὡστόσο, ἄς ὑποθέσουμε γιὰ μιά στιγμή ὅτι ἡ θέση τοῦ πραγματισμοῦ εἶναι σωστὴ καὶ ὅτι ἡ ἐπιστῆμη εἶναι μόνο μιά ἰδιαίτερη τέχνη, ἓνα τεχνικὸ μέσο γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῶν γνωστῶν ἀναγκῶν. Τί θὰ ἔχουμε τότε;

Πρὶν ἀπ' ὅλα ἡ ἀλήθεια θὰ περιοριστεῖ στὰ κούφια λόγια. Ἡ πραγματικὴ κατάσταση θὰ ἀποδειχτεῖ μιά συνταγὴ γιὰ ἓνα ἐπιτυχές τεχνικὸ σχῆμα. Ἄλλά ἐπειδὴ ὑπάρχουν κάμποσοι τρόποι, ἱκανοὶ νὰ μᾶς ἐξασφαλίσουν ἐπιτυχία κάτω ἀπὸ τὶς ἴδιες συνθήκες, μιά καὶ οἱ ἀνάγκες εἶναι πολὺ διαφορετικὲς στὰ διάφορα ἄτομα, γι' αὐτὸ εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ δεχτοῦμε τὴν θέση τῶν πραγματιστῶν. Ὅλες οἱ προτάσεις καὶ οἱ συλλογισμοὶ πού μᾶς ὀδηγοῦν στὰ ἴδια πρακτικὰ ἀποτελέσματα ἔχουν τὴν ἴδια ἀξία καὶ εἶναι ἐξίσου ἀληθινοί, ὅλες οἱ σκέψεις πού δίνουν πρακτικὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἐξίσου νόμιμες. Ἀπ' αὐτὴ τὴν νέα ἔννοια τῆς λέξης «ἀλήθεια» πηγάζει ὅτι οἱ ἐπιστῆμες μας εἶναι καθαρὰ τυχαῖα κατασκευάσματα, ὅτι θὰ μπορούσαν νὰ εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὲς καὶ παρ' ὅλα αὐτὰ τόσο πολὺ ἀληθινές, δηλαδή, τόσο πολὺ χρήσιμες σὰν ὅπλα δράσης.

- (1) Ἡ χρεοκοπία τῆς ἐπιστήμης σὰν πραγματικὴ μορφή τῆς γνώσης, σὰν πηγὴς τῆς ἀλήθειας — νὰ ποῖο εἶναι τὸ πρῶτο συμπέρασμα. Ἡ νομιμότητα τῶν ἄλλων μεθόδων, πού εἶναι πολὺ διαφορετικὲς ἀπὸ τὶς μεθόδους τῆς διάνοιας καὶ τοῦ λογικοῦ, ὅπως, λογουχάρη, τὸ μυστικιστικὸ αἶσθημα, αὐτὸ εἶναι τὸ δεῦτερο συμπέρασμα. Καὶ γιὰ χάρη αὐτῶν ἀκριβῶς τῶν συμπερασμάτων κατασκευάστηκε στὴν οὐσία ὅλη αὐτὴ ἡ φιλοσοφία, πού φαινομενικὰ στέφεται ἀπ' αὐτοὺς μὲ ἐπιτυχία...

Πόσο εὐκόλο εἶναι σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση νὰ στρέψει κανεὶς ἐνάντια σ' αὐτοὺς τοὺς ἐλευθερόφρονες τὸ ἴδιο τὸ δικό τους ὄπλο. Ἐπιστημονικὲς ἀλήθειες! Ἄλλά αὐτές εἶναι μόνο στὸ ὄνομα ἀλήθειες. Αὐτές εἶναι ἐπίσης πεποιθήσεις καὶ μάλιστα πεποιθήσεις κατὰ τῆς σειράς, πεποιθήσεις, πού μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν

NB

μόνο για την υλική δράση. Έχουν μόνο την αξία του τεχνικού μέσου. Η πίστη για την πίστη, τό θρησκευτικό δόγμα, ή μεταφυσική ή ήθικη ιδεολογία είναι αρκετά πιο ψηλά απ' αυτές.

NB

Πάντως δεν υπάρχει λόγος νά διστάζουν απέναντι στην επιστήμη, γιατί ή προνομιά της θέσης της κατέρρευσε.

Καί πραγματικά, ή πλειοψηφία των πραγματιστών βιάζεται νά αποκαταστήσει στά δικαιώματά της, σέ αντίβαρο τής επιστημονικής εμπειρίας, τή μεταφυσική εμπειρία καί ιδιαίτερα τήν εμπειρία τή θρησκευτική...

NB

[37] Γιά τούς μεταφυσικούς αυτό είναι ένα πραγματικό εύρημα. Ο πραγματισμός παράλληλα μέ τήν αναστήλωση τής θρησκείας συμβάλλει στην αναστήλωση τής μεταφυσικής. Μετά τόν Κάντ καί τόν Κόντ ό θετικισμός σιγά-σιγά στή διάρκεια του 19ου αιώνα κατάκτησε όλο σχεδόν τόν τομέα τής γνώσης...

[39-40] Ωστε λοιπόν, ή πραγματιστική άποψη, όπως καί οι άλλες άποψεις, οι όποιες χωρίς νά είναι τόσο πολύ φιλοσοφικές, πρωτότυπες καί ενδιαφέρουσες, όδηγούν, ώστόσο, σέ όμοια συμπεράσματα, έχουν πάντα σάν συνέπειά τους τήν άποκατάσταση των άπαρχαιωμένων κανονιστικών μορφών τής ανθρώπινης σκέψης, πού είχαν έκτοπισθεϊ νικηφόρα από τόν επιστημονικό θετικισμό στά μέσα του 18ου αιώνα — τήν άποκατάσταση τής θρησκείας, τής μεταφυσικής, του ήθικου δογματισμού, δηλαδή στην ούσια του κοινωνικού αυταρχισμού. Νά γιατί αυτός είναι ένας από τούς δύο πόλους ανάμεσα στους όποιους ταλαντεύεται όλη ή σύγχρονη σκέψη, όλη ή σύγχρονη φιλοσοφία. Αυτός είναι ό πόλος τής δογματικής αντίδρασης, του πνεύματος του αυταρχισμού σ' όλες τίς μορφές του.

Αντίστροφα, ό αντίθετος πόλος τής νεότερης φιλοσοφικής σκέψης, ή καθαρά επιστημονική θέση, πού έξάγει τήν πράξη από τή γνώση καί υποτάσσει γι' αυτό τό λόγο τά πάντα στην επιστήμη, χαρακτηρίζεται κυρίως από τήν επιδίωξη τής χειραφέτησης καί τής άπελευθέρωσης. Έδώ άκριβώς συναντούμε τούς καινοτόμους. Είναι οι κληρονόμοι του πνεύματος τής Αναγέννησης. Πατέρες καί άμεσοι παιδαγωγοί τους είναι ιδιαίτερα οι φιλόσοφοι καί οι επιστήμονες του 18ου αιώνα, του μεγάλου αιώνα τής άπελευθέρωσης, γιά τόν όποιο τόσο σωστά μιλάει ό Μάχ: «Αυτός πού έστω μόνο από τή λογοτεχνία είχε τή δυνατότητα νά έρθει σέ έπαφή μ' αυτή τήν άνάταση καί τήν άπελευθέρωση, θά διατηρεί πάντα ένα αίσθημα μελαγχολικής λύπης σέ σχέση μέ τό 18ο αιώνα».

!!;

§ 8. Η ΜΕΘΟΔΟΣ. — ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

[48-49] Θά γίνει λόγος γιά τήν αντικειμενική σημασία αυτής [τής επιστήμης]. Μερικοί θά νομίζουν ότι αυτή είναι άνίκανη νά έξαντλήσει όλη τήν πραγματικότητα, πού άποτελεί τό αντικείμενό της, άν καί από μιά άποψη παραδέχονται τήν αναγκαιότητά της...

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΑΡΙΘΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΚΤΑΣΗΣ.
ΟΙ ΠΟΣΟΤΙΚΕΣ ΙΔΙΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΥΛΗΣ§ 2. Η ΠΑΛΙΑ ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΟΝ ΕΜΠΕΙΡΙΣΜΟ
ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΑΠΡΙΟΡΙΣΜΟ

[55] Ἄλλὰ ἡ διακοπή κάθε ἐμπειρικοῦ στοιχείου μήπως δέν εἶναι ἐπίσης ἕνα ἀπρόσιτο ἀκραῖο περιστατικό; Ὁ μαθηματικός, παρατηροῦν οἱ ὀρθολογιστές, θά μπορούσε ὅπως καί παλιότερα νά πολλαπλασιάσει τόν πλοῦτο τῆς ἐπιστήμης του, ἀκόμη καί ἂν ὁ ὕλικός κόσμος ἐξαφανιζόταν ξαφνικά. Ναί, ἀναντίρητα ἐάν ὁ κόσμος ἐξαφανιζόταν τώρα. Ἄλλὰ θά μπορούσε ἄραγε αὐτός νά δημιουργήσει τά μαθηματικά, ἂν δέν ὑπῆρχε ποτέ ὁ ὕλικός κόσμος;..

§ 3. Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΜΟΡΦΗ ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ
ΤΟΥ ΑΡΙΘΜΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΚΤΑΣΗΣ. Η «ΝΟΜΙΝΑΛΙΣΤΙΚΗ»
ΚΑΙ Η «ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΤΙΚΗ» ΑΠΟΨΗ

[61-62] Ὁ Μπέρξον, ὁ ὁποῖος, ἴσως, περισσότερο ἀπό ὄλους τοὺς ἄλλους συνέβαλε στή διάδοση αὐτῶν τῶν ἰδεῶν στή φιλοσοφική φιλολογία, δέν θά δεχόταν χωρίς ἐπιφυλάξεις τήν ἐκφραση «τεχνητό κόλπο». Ἡ ἐπιστήμη γι' αὐτόν εἶναι κάτι περισσότερο καί ἀνώτερο ἀπό ἕνα ἀπλό κόλπο σέ σχέση μέ τήν ὕλη. Ἄλλὰ ἡ ὕλη γι' αὐτόν δέν εἶναι ἀληθινή πραγματικότητα, εἶναι μιὰ πραγματικότητα φθαρμένη, ὀπι-

σθοδρομική καί νεκρή. Σέ σχέση ὅμως μέ τήν ἀληθινή πραγματικότητα, τή ζωντανή, τήν πνευματική καί τή δημιουργική, τά μαθηματικά καί ἡ ἐπιστήμη γενικά δέν μποροῦν πιά νά ἔχουν ἄλλο χαρακτήρα, ἐκτός ἀπό τόν τεχνητό καί τό συμβολικό. Πάντως παραμένει σέ ἰσχὺ ὅτι ἡ ἐπίδραση πάνω στήν ὕλη καί ὄχι ἡ γνώση τῆς οὐσίας της, ἦταν ὁ σκοπός γιὰ χάρι τοῦ ὁποῖου τά μαθηματικά δημιουργήθηκαν ἀπό τή διάνοια, αὐτό τό πρῶτο ὄπλο πού σφυρηλατήθηκε κάτω ἀπό τήν πίεση τῶν πρακτικῶν ἀναγκῶν μπροστά στήν ὕλη...

Μά δέν εἶναι μήπως τά μαθηματικά πού πιά πολύ ἀπό ὄλες τίς ἄλλες ἐπιστήμες φέρνουν στίς μέρες μας μερικά μυαλά στόν πραγματισμό, σ' ἐκείνη τή σοφιστική τοῦ πραγματισμοῦ, πού εἶναι ὁ ἐπιστημονικός ἀγνωστικισμός; Καί πραγματικά, ἀκριβῶς στά μαθηματικά αἰσθανόμαστε τόν ἑαυτό μας πιά πολύ ἀπομακρυσμένο ἀπό τό συγκεκριμένο καί τό πραγματικό, πιά πολύ κοντά στό ἀυθαίρετο παιχνίδι μέ τοὺς τύπους καί τά σύμβολα, τόσο ἀφηρημένο παιχνίδι, πού φαίνεται μάταιο...

§ 4. Ο ΟΡΘΟΛΟΓΙΣΜΟΣ, Ο ΛΟΓΙΚΙΣΜΟΣ, Η ΝΟΗΣΙΟΚΡΑΤΙΑ

[65] Ὁ ἀπολιθωμένος καί ὁμοιογενής χῶρος τοῦ γεωμέτρη εἶναι ἀνεπαρκής. Χρειάζεται ἀκόμη ὁ εὐκίνητος καί ἀνομοιογενής χῶρος τοῦ φυσικοῦ. Ὁ καθολικός μηχανισμός τῆς φύσης

δέν σημαίνει ότι μέσα στην ύλη δέν υπάρχει τίποτε άλλο εκτός από τή γεωμετρία. Σύμφωνα μέ σύγχρονες υποθέσεις αυτός ο μη-χανισμός μπορεί επίσης νά σημαίνει ότι υπάρχει ακόμη και ή άπελευθέρωση ή ή μετατροπή τής ενέργειας ή ή κίνηση τών ηλεκτρικῶν μαζῶν...

NB

§ 5. Η ΓΕΝΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΠΟΣΟΤΗΤΑΣ
ΑΥΤΟ ΣΤΗ ΒΑΣΗ ΤΟΥ ΕΙΝΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΛΟΓΙΚΟΥ

[74] Πρώτα απ'όλα δέν υπάρχει άμφιβολία ότι τό λογικό, όσο και νά είναι άνιδιοτελές, έχει μία άφελιμιστική λειτουργία. Οί επιστήμονες δέν είναι ούτε μανδαρίνοι ούτε ντιλετάντες. Καί ο πραγματισμός έχει δικιο, όταν υπογραμμίζει τήν άφελιμότητα του λογικού, τήν έξαιρετικά ύψηλή άφελιμότητά του. Μόνο, δέν λαθεύει άραγε όταν ισχυρίζεται ότι τό λογικό δέν έχει άλλη λειτουργία εκτός από τήν άφελιμιστική; Δέν μπορούν μήπως οί όρθολογιστές νά φέρουν τίς πολύ λογικές αντιρήσεις τους ότι ή άφελιμότητα του λογικού έξηγείται μόνο μέ τό ότι έξάγοντας τίς προτάσεις από τίς προτάσεις έξάγει ταυτόχρονα τή μία από τήν άλλη σχέση πού υπάρχει ανάμεσα στά γεγονότα τής φύσης; 'Ο πραγματισμός μάς επιτρέπει έτσι νά επενεργούμε πάνω σ'αυτά τά γεγονότα. "Όχι ότι εδώ βρίσκεται ο σκοπός του πραγματισμού, αλλά αυτό πηγάζει απ'αυτόν σάν συνέπεια. 'Η λογική και ή επιστήμη για τήν ποσότητα, πού δημιουργούνται από τό μυαλό, έφόσον αυτό αναλύει απλώς τίς σχέσεις πού αντιλαμβάνεται, ξαπλώνουν τήν έξουσία τους πάνω στά ίδια τά πράγματα, γιατί οί ποιοτικές σχέσεις είναι ταυτόχρονα νόμοι τών πραγμάτων και τό μυαλό. "Αν τό νά γνωρίζεις σημαίνει νά μπορείς, αυτό συμβαίνει όχι γιατί, όπως νομίζουν οί πραγματιστές, ή επιστήμη δημιουργήθηκε από τίς πρακτικές μας άνάγκες και για χάρη τους, έτσι πού όλη ή αξία του λογικού είναι μόνο πρός όφελός του — άλλά γιατί τό λογικό μας, διδασκόμενο νά γνωρίζει τά πράγματα, μάς δίνει στά χέρια τά όπλα για τήν επίδραση πάνω σ'αυτά...

NB

NB

§ 6. ΟΙ ΙΔΕΕΣ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΟΥ ΠΟΥΑΝΚΑΡΕ

[75-79] 'Ο μέγας μαθηματικός Πουανκαρέ* επιμένει ιδιαίτερα σ' αυτό τόν αύθαιρετο χαρακτήρα τών μαθηματικῶν.

NB

Φυσικά τά μαθηματικά μας αντίστοιχούν πλήρως στην πραγματικότητα, μέ τήν έννοια ότι είναι προσαρμοσμένα στην συμβολική έκφραση τών γνωστῶν σχέσεων μέσα στό πραγματικό. Τά μαθηματικά, για τήν ακρίβεια, δέν μάς έχουν υποβληθεί από τήν έμπειρία, ή έμπειρία αποτέλεσε μόνο τήν άφορμή στό μυαλό για τή δημιουργία τους. 'Αλλά τά μαθηματικά μας στην μορφή πού διαμορφώθηκαν βαθμιαία για τή βολική έκφραση αυτού πού θέλαμε νά εκφράσουμε, είναι μόνο μία από τίς άπειρα πολλές πιθανές μαθηματικές επιστήμες, ή, σωστότερα, είναι μία μερική περίπτωση μάς κατά πολύ γενικότερης μαθημα-

* Poincaré: *La Science et l'Hypothèse*, livre I (Paris, Flammarion).

Πουαν-
καρέ

τικής επιστήμης, ως τήν ὁποία προσπαθοῦσαν νά ἀνυψω-
θοῦν οἱ ἐπιστήμονες τοῦ 19ου αἰώνα. Συναισθανόμενοι
αὐτό τό ζήτημα καθαρά, ἡμεῖς τήν ἴδια στιγμή ξεκαθαρί-
σαμε ὅτι τά μαθηματικά, ὡς πρὸς τήν οὐσία καί τή φύση
τους, εἶναι ἀπολύτως ἀνεξάρτητα ἀπὸ τή χρήση πού
παίρνουν στήν ἐμπειρία καί, ἐπομένως, εἶναι ἀπολύτως
ἀνεξάρτητα ἀπὸ τήν ἐμπειρία. Τά μαθηματικά εἶναι μιά
ἐλεύθερη δημιουργία τοῦ μυαλοῦ, ἡ πιό λαμπρή ἐκδήλω-
ση τῆς προσωπικῆς δημιουργικῆς του δύναμης.

Τά ἀξιώματα, τὰ αἰτήματα, οἱ ὅρισμοί, οἱ συμφωνίες —
ὅλα αὐτά εἶναι στήν οὐσία συνώνυμα. Γι' αὐτό ὁποιαδή-
ποτε ἀπὸ τά ἐνδεχόμενα μαθηματικά μποροῦν νά μᾶς
φέρουν σέ συμπεράσματα πού, ὄντας ἐκφρασμένα μέ τόν
κατάλληλο τρόπο καί μέ τή βοήθεια ἑνός κατάλληλου
συστήματος συμφωνιῶν, θά μπορούσαν νά χρησιμοποιη-
θοῦν κατὰ τόν ἴδιο ἐντελῶς τρόπο καί στό πραγματικό...

Αὐτή ἡ θεωρία κάνει σωστά κριτική καί στόν ἀπόλυτο ὀρθολογισμό καί
μάλιστα στό μετριοπαθῆ ὀρθολογισμό τοῦ Κάντ. Ἡ θεωρία αὐτή μᾶς
δείχνει ὅτι τό μυαλό δέν θά ἔπρεπε καθόλου κάτω ἀπὸ μιά ἀναπότρεπτη
ἀναγκαιότητα νά ἐπεξεργαστεῖ ἀκριβῶς αὐτά τά μαθηματικά, τά ὁποῖα εἶναι
τόσο καλά προσαρμοσμένα γιά τή μετάδοση τῆς δικῆς μας ἐμπειρίας. Μέ
ἄλλα λόγια, τά μαθηματικά δέν εἶναι ἐκφραση κάποιου καθολικοῦ νόμου
τῆς πραγματικότητας, ὅπως καί ἂν καταλαβαίνουμε αὐτή τήν πραγματικό-
τητα (ὑπονοεῖται αὐτή πού μᾶς εἶναι δοσμένη), μέ τόν τρόπο πού τήν
ἐννοοῦσε ὁ Ντεκάρτ, μέ τόν καντιανικό τρόπο, ἀκόμη καί μέ ὁποιοδήποτε
ἄλλο τρόπο. Ἐπιπλέον, ἡ θεωρία αὐτή στήν Πουανκαρέ αὐτό τό συμπέρασμα ἔχει ἕνα ἐντελῶς
ἄλλο νόημα ἀπ' ὅ,τι στόν πραγματισμό.

Μερικοί πραγματιστές, ἀκόμη καί ὅλοι οἱ σχολιαστές τοῦ Πουανκαρέ,
τούς ὁποίους μπόρεσα νά διαβάσω, δέν κατάλαβαν ἐντελῶς, κατὰ τήν
ἄποψή μου, τή θεωρία του. Αὐτό εἶναι ἕνα θαυμάσιο παράδειγμα ἐρμηνευ-
τικῆς διαστρέβλωσης. Αὐτοί — σ' αὐτό τό σημεῖο, ὅπως καί σέ ἄλλα, ὅπου
ἡ πλάνη τους εἶναι ἀκόμη πιό βαθιά — ἔκαναν ἀπὸ τόν Πουανκαρέ ἕναν
μὴ ὀνομασμένο πραγματιστή... Γιὰ τόν πραγματιστή δέν ὑπάρχει μιά καθαρά
ἐνατενιστική καί ἀνιδιοτελεῆ σκέψη, δέν ὑπάρχει ὁ καθαρὸς λόγος.
Ἐπὶ πλέον, ὑπάρχει μόνο ἡ σκέψη, πού θέλει νά κατακτήσει τὰ πράγματα καί μ' αὐτό
τό σκοπὸ διαστρεβλώνει τήν παράστασή της γι' αὐτά τὰ πράγματα χάρι
μεγαλύτερης εὐκολίας. Ἡ ἐπιστήμη καί τό λογικὸ εἶναι ὑπηρετές τῆς
πράξης. Ἐπιπλέον, ἡ θεωρία αὐτή στήν Πουανκαρέ, ἀντίθετα, ἡ σκέψη ἀπὸ μιά ὀρισμένη
ἄποψη παίρνεται μέ τήν ἀριστοτελική ἔννοια τῆς λέξης. Ἡ σκέψη σκέ-
πτεται, τό λογικὸ συλλογίζεται γιά τή δική του προσωπική ἱκανοποίηση.
Καί ὕστερα πιά πάνω ἀπ' αὐτό ἀποδείχεται ὅτι μερικά ἀποτελέσματα τῆς
ἀνεξάντλητης δημιουργίας του μποροῦν νά μᾶς εἶναι χρήσιμα καί γιά
ἄλλους σκοποὺς, ἐκτός ἀπὸ τήν καθαρά πνευματικὴ ἱκανοποίηση.

Πουανκαρέ
καί Κάντ

Μπορεῖ κανεὶς νά μὴν παραδέχεται ἀπόλυτα τή
θεωρία τοῦ Πουανκαρέ, ἀλλά δέν πρέπει νά τή δια-
στρεβλώνει, γιά νά ἀναφέρεται μετὰ στό κύρος του.
Δέν ἔδωσαν τήν ἀπαιτούμενη προσοχή στή σχέση τῆς

μέ τόν καντιανισμό, από τόν οποίο αυτή ή θεωρία αντιγράφει πλήρως τή θεωρία τών συνθετικῶν κρίσεων a priori, μέ μόνη τήν επιφύλαξη ὡστόσο (ἐδῶ ὁ καντιανικός ὀρθολογισμός φαίνεται στόν Πουανκαρέ ἀκόμη πάρα πολύ ἀπολιθωμένος), ὅτι αὐτές οἱ συνθετικές κρίσεις a priori, πάνω στίς ὁποῖες στηρίζεται ὅλη ή μαθηματική μας ἐπιστήμη (τοῦ Εὐκλείδη), δέν πρέπει νά θεωροῦνται τά μοναδικά πιθανά καί ἀπαραίτητα ἀξιώματα τών ὀρθολογικῶν μαθηματικῶν...

§ 7. Η ΣΧΕΣΗ ΜΕΤΑΞΥ ΤΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΛΛΩΝ ΦΥΣΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

[80] Δίνει ἄραγε ή θεωρία τοῦ Πουανκαρέ στήν ἐμπειρία τή σημασία πού, ὅπως φαίνεται, τῆς ἀνήκει; Παράξενη ὑπόθεση! Θά ἤθελα νά πῶ στούς πραγματιστές, πού πάντα ἐνστερνίζονταν αὐτή τή θεωρία γιά δικούς τους σκοπούς καί χρησιμοποιοῦσαν τό ὄνομα τοῦ δημιουργοῦ της σάν πυροβόλο ὄπλο, ὅτι ἐγώ σ'αὐτή τή θεωρία βρίσκω πολύ λίγο πραγματιστικό περιεχόμενο...

NB

§ 8. ΥΠΟΔΕΙΞΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΓΕΝΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ
ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΜΕΘΟΔΟΥ ΚΑΙ ΤΩΝ ΓΝΩΣΕΩΝ

[87] Καί ἂν ὕστερα ή ἐπιστήμη ἀναπτύσσεται χάρη στήν ὕλική της ὠφελιμότητα, τότε δέν πρέπει νά ξεχνᾶμε ὅτι μόνο ἐξαιτίας τῆς ὠφελιμότητάς της γιά τό νοῦ καί χάρη στήν ἀνιδιοτελή ἱκανοποίηση τοῦ λογικοῦ, πού ἐπιδιώκει νά γνωρίσει τά πράγματα, ή ἐπιστήμη ἀπαλλάχτηκε κατά τή γέννησή της ἀπό τό χοντροκομένο ἐμπειρισμό καί ἔγινε ἔτσι μιά ἀληθινή ἐπιστήμη. Ἡ ἐπιστήμη μᾶς δίνει στήν ἀρχή τή γνώση τῆς πραγματικότητας καί μόνο μετά πλέον μᾶς ἐπιτρέπει νά ἐπιδράσουμε πάνω της. Καί πρέπει ὁποσδήποτε νά μᾶς δώσει *πρῶτα* τή γνώση γιά νά μᾶς ἐπιτρέψει ὕστερα νά δράσουμε...

§ 9. ΟΙ ΙΔΕΕΣ ΤΟΥ ΜΑΧ, ΤΟ ΛΟΓΙΚΟ ΚΑΙ Η ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΗΣ ΣΚΕΨΗΣ

[90-91] Μά μήπως αὐτό δέν μᾶς δίνει μιά πολύτιμη ὑπόδειξη γιά τήν οὐσία καί τή σημασία τῆς λογικῆς καί τῆς ὀρθολογικῆς σκέψης, πού τά μαθηματικά θεωροῦνταν πάντοτε μιά καθαρή τους ἐκπόρευση; Ἡ, ἴσως, δίνει ἐπίσης τήν οὐσία καί τή σημασία τοῦ λογικοῦ; Ἐμεῖς ἐδῶ δέν ἀπέχουμε πολύ ἀπό τή σκέψη τοῦ Μάχ, πού τακτικά ἐπίσης τόν ἀνακήρυσσαν μή ὀνομασμένο πραγματιστή.

NB

Ἐμεῖς τόν φανταζόμαστε πολύ πιά κοντά στόν ὀρθολογισμό — μέ τήν ἔννοια πού κατά τή γνώμη μας πρέπει ἀπό σήμερα νά δίνουμε σ'αὐτό τόν ὄρο — στόν ὀρθολογισμό πού καθόλου δέν ἀποκλείει τήν ψυχολογική ἱστορία τοῦ λογικοῦ μέ τούς ἐλικοειδεῖς δρόμους της, καί κυρίως, δέν ὑποτιμᾶει καθόλου τό ρόλο τῆς ἐμπειρίας, ἐφόσον τό λογικό εἶναι

μόνο μιά κωδικοποιημένη εμπειρία και ταυτόχρονα ένας απαραίτητος και καθολικός κώδικας κάθε εμπειρίας, έτσι πού πρέπει να υπολογίζουμε ταυτόχρονα και τό σημείο τής εξέλιξης και τήν ψυχική οργάνωση του ανθρώπου...

[93-96] "Ωστε, βλέπουμε ότι τό λογικό πού έχει υποβληθεί σέ άφηρημένη ανάλυση στή συνείδηση του λογικού όντος είναι ικανό να συμφωνήσει, με τή βοήθεια των άρχων πού άποκαλύπτονται μέσα του και τήν ιδεατή τους εξέλιξη, με τούς νόμους του περιβάλλοντος και είναι ικανό να τούς εκφράσει. 'Εμείς βλέπουμε σέ συνέχεια ότι με τίς δοσμένες ιδιότητες του 'Εγώ μας και του περιβάλλοντος τό λογικό δέν μπορεί να είναι διαφορετικό άπ' αυτό πού είναι: άρα τό λογικό κατέχει πραγματικά, όπως ισχυρίζονται οι όρθολογιστές, τήν αναγκαιότητα και τήν καθολικότητα. Τό λογικό μάλιστα από μιά άποψη είναι άπόλυτο, αλλά μονάχα όχι με τήν έννοια πού δίνει σ' αυτή τή λέξη ό παραδοσιακός όρθολογισμός. Γι' αυτόν τόν τελευταίο

αυτή σημαίνει ότι τά πράγματα υπάρχουν έτσι όπως τά καταλαβαίνει τό λογικό. 'Από τή δική μας όμως άποψη, αντίθετα, μάς είναι άγνωστο πώς τά πράγματα υπάρχουν μέσα στον ίδιο τόν έαυτό τους, και έφόσον ό καντιανός ή ό θετικιστικός ρελατιβισμός, υποστηρίζει αυτό, με τόν τρόπο του έχει δικιο...

!!

!!

NB

Σύγκρινε
93-94

'Ο αριθμός και ή έκταση, παρά τόν άφηρημένο χαρακτήρα τους, πηγάζουν από τή φύση του πραγματικού, γιατί ή πραγματικότητα είναι πολλαπλότητα και έκταση και γιατί οι σχέσεις μεταξύ τους είναι πραγματικές σχέσεις πού πηγάζουν από τή φύση των πραγμάτων.

Τά μαθηματικά, απομακρυνόμενα βαθμιαία από τούς χώρους πού είναι προσιτοί στην αισθησιακή αντίληψη μας, και άνωψόμενα ως τό γεωμετρικό χώρο, δέν απομακρύνονται όσόντο από τόν πραγματικό χώρο, δηλαδή, από τίς πραγματικές σχέσεις μεταξύ των πραγμάτων, μάλλον προσεγγίζουν προς αυτές. Σύμφωνα με τά δεδομένα τής σύγχρονης ψυχολογίας ή κάθε μιά από τίς αισθήσεις μας μάς δίνει, όπως φαίνεται, τήν έκταση και τή διάρκεια (δηλαδή τίς γνωστές σχέσεις και συσχετισμούς του πραγματικού) με τό δικό της προσωπικό τρόπο. 'Η αντίληψη αρχίζει να άπορίπτει αυτό τό υποκειμενικό στοιχείο πού έξαρτάται από τό άτομο ή από τίς τυχαίες ιδιομορφίες τής είδολογικής ύφης. 'Η αντίληψη κάνει όμοιογενή και ένιαίο τό χώρο και ισόμετρη τή διάρκεια, αυτές τίς συνθέσεις μέσα στις όποιες ένώνονται όλες οι δικές μας ποικιλόμερφες αισθησιακές παραστάσεις για τό έκτατό και τό εδμετάβλητο. Και γιατί να μήν συνεχίσει ή επιστημονική δουλιά αυτή τήν κίνηση προς τήν πλευρά τής άντικειμενικότητας; Πάντως ή άυστηρότητά της, ή ακρίβεια και ή καθολικότητά της (ή ή αναγκαιότητα πού είναι ένα και τό αυτό) συνηγορούν υπέρ τής άντικειμενικότητας των

NB

ἀποτελεσμάτων της. "Αρα, ὁ ἀριθμός, ἡ σειρά, ἡ ἔκταση, παρά τὶς δικές μας κριτικιστικές καὶ ὑποκειμενιστικές συνήθειες τῆς σκέψης, μποροῦν νὰ θεωροῦνται σάν ἰδιότητες τῶν πραγμάτων, δηλαδή πραγματικές σχέσεις — καὶ πολὺ περισσότερο πραγματικές, γιατί ἡ ἐπιστήμη βαθμιαῖα τὶς ἀπαλλάσσει ἀπὸ ἐκείνες τὶς ἀτομικές καὶ ὑποκειμενικές διαστρεβλώσεις μὲ τὶς ὁποῖες ἀρχικά μᾶς εἶχαν δοθεῖ στὰ ἄμεσα συγκεκριμένα αἰσθήματα. Αὐτὸ πού μένει ὕστερα ἀπὸ ὅλες αὐτές τὶς ἀφαιρέσεις δὲν πρέπει ἄραγε σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση νὰ τὸ θεωροῦμε μὲ ὄλο τὸ δίκιο μας ἕνα τέτιο πραγματικὸ καὶ ἀμετάβλητο περιεχόμενο, πού ἐπιβάλλεται στὰ ὄντα ὄλων τῶν εἰδῶν μὲ τὴν ἴδια ἀναγκαιότητα, γιατί τὸ περιεχόμενο αὐτὸ δὲν ἐξαρτᾶται οὔτε ἀπὸ τὸ ἄτομο, οὔτε ἀπὸ τὴ στιγμή τοῦ χρόνου, οὔτε ἀπὸ τὴν ἀποψη;.. ||| NB

§ 10. ΤΙ ΜΑΣ ΔΙΔΑΣΚΟΥΝ ΤΑ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΑ

[97-98] Ἡ ψυχολογία ἀπὸ τὴν πλευρά της δείχνει ὅτι ὄλα τὰ αἰσθήματά μας (αὐτὰ τὰ ἄμεσα καὶ τελευταῖα δεδομένα τῆς ἐμπειρίας) κατέχουν μὴ ἰδιότητα: τὸ ἑκτατὸ ἢ τὴν ἔκταση... Ἡ γεωμετρικὸς χώρος εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀφηρημένης ἐρμηνείας τοῦ ὀπτικοῦ χώρου — ἐρμηνείας πού στερεῖ τὶς ἀτομικές ἰδιότητες, γενικεύει καὶ κάνει πῶς προσιτὲς γιὰ τὸ νοῦ τὶς σχέσεις πού περικλείονται σ' αὐτὸ τὸν ὀπτικὸν χώρο. Ἐμεῖς εὐχαρίστως θὰ συμπληρώναμε τὴ σκέψη τοῦ Μάχ μὲ τὸν ἰσχυρισμὸ ὅτι σκοπὸς αὐτῆς τῆς ἐπιχείρησης εἶναι νὰ δόσουμε σ' αὐτές τὶς σχέσεις τὴν πῶς αὐστηρὴ καὶ ἀκριβή, τὴν καθολικὴ καὶ ἀναγκαῖα καὶ, ἐπομένως τὴν ἀντικειμενικὴ ἔκφραση... τό αἶσθημα = τελευταῖο Μάχ+ἀντικειμενικότητα

[100] "Ὡστε λοιπόν, τὰ μαθηματικά μᾶς ἀποκαλύπτουν τὶς σχέσεις ἀνάμεσα στὰ πράγματα ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς διάταξης, τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῆς ἔκτασης.

Ἐναλύνοντας τὶς πραγματικές σχέσεις πού ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὰ πράγματα, ὁ νοῦς μας, φυσικά, ἀποκτᾶ τὴν ἰκανότητα νὰ διαμορφώνει ἀνάλογες σχέσεις χάρις στοῦς πανομοιότυπους συνειρμούς. Γι' αὐτὸ ὁ νοῦς μπορεῖ νὰ ἐπινοήσῃ καὶ τέτοιους συνδυασμούς πού δὲν συναντιοῦνται στὴν πραγματικότητα, ξεκινώντας ἀπὸ ἐκείνους πού συναντιοῦνται μέσα σ' αὐτήν. Ἄφου διαμορφώσουμε στὴν ἀρχὴ τὶς παραστάσεις πού εἶναι ἀντίγραφα τοῦ πραγματικοῦ, μποροῦμε ὕστερα νὰ διαμορφώσουμε τέτιες πού νὰ ἀποτελοῦν ὑποδείγματα, ὅπως μὲ μὴ λίγη διαφορετικὴ ἔννοια μιλάει ὁ Ταῖν. ||| !!!

§ 11. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

[103-105] 'Ο απόλυτος όρθολογισμός σάν νά έχει κάθε λόγο νά ισχυρίζεται, βασιζόμενος σέ ένα δικό του είδος ιδεαλιστικού ρεαλισμού, ότι οί νόμοι του λογικού συμπίπτουν μέ τούς νόμους τών πραγμάτων. 'Αλλά δέν κάνει άραγε λάθος, όταν αποσπᾶ τό λογικό από τά πράγματα καί ύποθέτει ότι τό λογικό σέ μία λαμπρή μοναξιά άντλεί μέσα από τόν ίδιο τόν έαυτό του τή γνώση τών νόμων πού διευθύνουν τά πράγματα;

NB

Ναί, ή ανάλυση του λογικού συμπίπτει κατ' όγκο μέ τήν ανάλυση τής φύσης. Μάλιστα, τά μαθηματικά, ασχολούμενα μέ τό πρώτο, ασχολούνται ταυτόχρονα καί μέ τό δεύτερο ή, αν θέλετε, δίνουν μερικά στοιχεία, απαραίτητα γιά τό δεύτερο. 'Αλλά μήπως δέν θά ήταν πιά απλό νά εξηγήσουμε αυτό μέ τό γεγονός ότι ή ψυχική μας δράση διαμορφώνεται διά μέσου τής προσαρμογής σ' εκείνο τό περιβάλλον καί σ' εκείνες τίς πρακτικές συνθήκες μέσα στίς όποιες πρέπει νά εκδηλώνεται;..

NB

Γι' αυτό, αν ύπάρχει μία τεράστια διαφορά ανάμεσα στόν απόλυτο όρθολογισμό καί στή διατυπωμένη πιά πάνω σέ γενικές γραμμές θεωρία σχετικά μέ τό ζήτημα τής γένεσης τών μαθηματικών έννοιών, τότε έμείς, αντίθετα, καταλήγουμε σέ πολύ όμοια συμπεράσματα στό ζήτημα τής αξίας καί τής άρμοδιότητας τών μαθηματικών: αυτή ή αξία καί αυτή ή άρμοδιότητα είναι απόλυτες, στήν άνθρώπινη έννοια τής λέξης. 'Αλλά σχετικά μέ τήν

υπεράνθρωπη έννοια καί κάποια άλλη υπερβατική άποψη, τότε όμολογώ, ότι δέν εισχώρησα στό μυστικό της καί πολύ λίγο τό επιδιώκω. 'Αν είναι δυνατό νά πετύχουμε μία ανθρώπινη αντίληψη τών πραγμάτων, νά δόσουμε μία πιστή μετάφρασή τους στή γλώσσα του ανθρώπου, τότε αυτό από μέρους μου είναι αρκετό...

ή χρυσή
τομή!!

Δέν είναι άραγε αυτό τό συμπέρασμα επιπόλαιο καί πολύ ρηχό; Κατά τή δική μου άποψη ό πραγματισμός πέφτει στήν άλλη άκρη, πού είναι διαμετρικά αντίθετη από εκείνη στήν όποία έπεσε ό παραδοσιακός όρθολογισμός. Αυτός έδω ό τελευταίος πήρε τό τελικό σημείο σάν άφετηρία καί μετάφερε τίς ιδιότητες του άποτελέσματος στήν αρχή. 'Ενώ ό πραγματισμός, αντίθετα, προσεγγίζει τό τελικό σημείο στήν άφετηρία μέχρι τήν πλήρη συγχώνευσή τους καί αποδίδει στό άποτέλεσμα τίς ιδιότητες τής αρχής. Δέν θά είναι άραγε λογικότερο νά σκεφτεί κανείς ότι τά μαθηματικά, αφού έμφανίστηκαν στή βάση του όφελιμιστικού ανθρωπομορφισμού, βαθμιαία βγήκαν έξω από τά στενά όρια αυτου του πρώτου ορίζοντά τους; Τελειοποιώντας ακούραστα τήν ανάλυσή τους, τά μαθηματικά έφτασαν σέ μερικές πραγματικές, άντικειμενικές, καθολικές καί αναγκαίες σχέσεις τών πραγμάτων.

[107] Τά μαθηματικά έχουν τή βάση τους στή φύση τῶν πραγμάτων,)
 ἔτσι ἀκριβῶς ὅπως ὁ νοῦς καί ἡ λογική μας, πού ἰδιαίτερο παράρτημά τους
 εἶναι τά μαθηματικά, καί τά ὁποῖα οὐσιαστικά διαμορφώθηκαν μέ ἕνα ἀνά-
 λογο τρόπο.

Δέν εἶναι ἄραγε τό ἴδιο πράγμα μέ ποιόν τρόπο ἐξετάσαμε τήν πραγμα-
 τικότητα, ἄν ἐρευνώντας την βήμα πρὸς βήμα, τελικά τήν ἀγκαλιάζουμε
 ἀπ' ὅλες τίς πλευρές;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΥΛΗΣ

§ 1. Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΚΑΙ Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΥΛΗΣ

[109-111] Πρῶτα ἀπόλα, ὕστερα ἀπό τίς ἀποτυχίες τῶν
 φιλόσοφων-«φυσικῶν», ἡ μεγάλη φιλοσοφική παράδοση τῶν
 ἑλλήνων μέ τούς ἐλεάτες καί τόν Πλάτωνα ἐπικεφαλῆς, ἀμφι-
 σβητεῖ τήν ἴδια τήν ὑπαρξή τῆς ὕλης. Ἡ ὕλη εἶναι μόνο μιά
 ἐπίφαση ἢ τό λιγότερο, τό ἔσχατο μίνιμουμ τῆς ὑπαρξης. Ἡ
 ἐπιστήμη γιά τά ὕλικά πράγματα μπορεῖ νά εἶναι μέ τή σειρά
 τῆς μόνο μιά καθαρά σχετική ἐπιστήμη, ἡ ἀληθινή ἐπιστήμη
 ὑπάρχει μόνο γιά τά πνευματικά ἀντικείμενα. Ἐτσι τό πρό-
 βλημα τῆς ὕλης ἀρχίζει νά λύνεται διά μέσου τῆς ἄρσης
 αὐτοῦ τοῦ ἴδιου τοῦ προβλήματος. Ἡ ὕλη μπορεῖ νά ὑπάρχει
 μόνο σάν ἕνα ἀκαθόριστο ὄριο τοῦ πνεύματος καί μέ τήν
 ιδιότητα τῶν λειτουργιῶν τοῦ πνεύματος, καί ὅ,τι ἔχει σχέση
 μέ τήν ὕλη εἶναι ὑπαρξή κατώτερης σειρᾶς...

Ἐτσι οἱ συζητήσεις γιά τήν πραγματικότητα τοῦ ἐξω-
 τερικοῦ κόσμου, γιά τόν ἰδεαλισμό, τήν πνευματοκρατία, τόν
 ὀλισμό, τή μηχανοκρατία, τή δυναμοκρατία, ὅλο καί πῶ
 πολύ προκαλοῦν τήν ἐντύπωση ἑνός ἀπαρχαιωμένου καί
 μάταιου παιχνιδιοῦ πού πρέπει νά τό παραχωρήσουμε στήν
 κλασική φιλοσοφία, καταλαβαίνοντας αὐτή τήν ἔκφραση
 μέ τήν ἔννοια μέ τήν ὁποία τήν καταλάβαινε ὁ Ταῖν —
 μέ τήν ἔννοια τῆς φιλοσοφίας γιά τίς ἀνώτερες τάξεις τοῦ
 γυμνασίου...

[113] Ὁ χυδαῖος ὀλισμός δανεῖζεται ἀπ' αὐτήν [τῆ φυσι-
 κή] καί ὅ,τι τό βάσιμο ὑπάρχει μέσα σ' αὐτήν, καί ὅ,τι εἶναι
 μέσα τῆς ἐξογκωμένο καί τερατώδες. Καί τί εὔρημα θά εἶναι
 αὐτό γιά τό θρησκευτικό πνεῦμα, ἄν μπορέσει νά ἀποδείξει
 ὅτι ἡ φυσική δέν ξέρει τίποτε γιά τά πράγματα, πάνω στά
 ὁποῖα μᾶς ἐπιτρέπει νά ἐπιδρούμε, καί ὅτι οἱ ἐρμηνεῖες τῆς
 δέν εἶναι καθόλου ἐρμηνεῖες!

NB

NB

NB

NB

§ 2. Η ΚΡΙΣΗ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ ΣΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ 19ου ΑΙΩΝΑ:
Η ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΗ ΦΥΣΙΚΗ

NB ||| Καί πραγματικά, τόν καιρό πού αὐτή ἡ φιλοσοφική ἐλπίδα γεννήθηκε καί ἄρχισε νά ἐδραιώνεται στά μυαλά τῶν μορφωμένων καί τῶν εἰλικρινά πιστῶν, στή φυσική ὅλα φαίνονταν σάν νά διαμορφώνονταν μέ τέτιον τρόπο, ὥστε νά συμβάλλουν στή δικαίωση καί στήν πραγματοποίησή της...

||| [114-117] Ἐνάντια σ' αὐτή τήν παραδοσιακή μηχανιστική φυσική τάσσεται ἡ νέα φυσική, ἡ ἐνεργειακή φυσική. — «Τάσσεται ἐνάντια» — εἶναι ἄραγε σωστή αὐτή ἡ ἔκφραση;

Σέ σχέση μέ ἓνα μεγάλο ἀριθμό φυσικῶν θά ἦταν μάλλον σωστότερο νά ποῦμε: «χρησιμοποιεῖται ἀδιάφορα» (ἀνάλογα μέ τήν ἀνάγκη) στό ἴδιο ἐπίπεδο μέ τή μηχανιστική μέθοδο.

NB ((Στήν πραγματικότητα ἡ ἐνέργεια δέν εἶναι τίποτε ἄλλο παρά ἡ ἰκανότητα νά παράγει κανεῖς ἐργασία, εἶναι μιὰ ἔννοια μηχανική, πού μπορεῖ πάντα νά ὑπολογιστεῖ μηχανικά, δηλαδή μέ τή βοήθεια τῆς κίνησης καί μέ τήν ἐπιστήμη γιά τήν κίνηση. Ὁ Χέλμχολτς, ὁ Χόμπς καί πολλοί ἄλλοι δέν ξέκοψαν καθόλου ἀπό τή μηχανιστική παράδοση, προσθέτοντας στή μηχανική ἓνα νέο κεφάλαιο πού τή γενίκευε κατά τή χρησιμοποίησή της στίς φυσικές πραγματικότητες. Αὐτοί δέν ἤθελαν τίποτε ἄλλο καί στήν πραγματικότητα δέν ἔκαναν τίποτε ἄλλο ἐκτός ἀπό τή διόρθωση καί τήν παραπέρα ἀνάπτυξη τῆς μηχανικῆς ἀντίληψης σέ ἀντιστοιχία μέ τίς ἐπιτυχίες τῆς φυσικῆς, ὅπως ἔκαναν πάντα ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Γαλιλαίου καί τοῦ Ντεκάρτ...

NB ||| Ὡστε λοιπόν, ἡ ἔκφραση «ἐνεργειακή» ἔχει, πρῶτα, ἓνα τέτιο νόημα σύμφωνα μέ τό ὅποιο ἀποτελεῖ μέρος τῆς φυσικῆς, ὅπως ἡ ἐπιστήμη αὐτή ἀναγνωρίζεται ἀπό ὅλους τοὺς ἐπιστήμονες. Θά προσθέσουμε ὅτι στή Γαλλία αὐτό τό μέρος τῆς φυσικῆς ὀνομάζεται συχνά *θερμοδυναμική*, καί μολονότι αὐτή ἡ λέξη σύμφωνα μέ τήν ἐτυμολογική της σύσταση εἶναι πολύ στενή γιά τό περιεχόμενο πού παριστάνει, παρ' ὅλα αὐτά, ἔχει τό πλεονέκτημα ὅτι ἐξαλείφει τή δυνατότητα ὄλων τῶν παρεξηγήσεων πού προκαλεῖ ἡ πολυσήμαντη λέξη «ἐνεργειακή».

! ||| Ἡ δευτέρα σημασία, μέ τήν ὁποία χρησιμοποιεῖται αὐτή ἡ λέξη, ἔχει σχέση ὄχι μέ ἓνα ὁποιοδήποτε μέρος τῆς φυσικῆς, ἀλλά μέ τή γενική θεωρία τῆς φυσικῆς, παρμένης στό σύνολό της...

||| Αὐτός ὁ νόμος δέν ἦταν ἀσυμβίβαστος μέ τή μηχανική θεωρία. Ἡ τελευταία μποροῦσε μ' ὄλο της τό δίκιο νά ἰσχυρίζεται ὅτι οἱ διάφορες ἐκδηλώσεις τῆς ἐνέργειας εἶναι στήν οὐσία διάφορα ἀπλῶς φαινόμενα, πού προκαλοῦνται ἀπό τή μιὰ καί τήν αὐτή βασική πραγματικότητα — ἀπό τήν κίνηση...

[120-123] ...Μερικοί φυσικοί έπαψαν νά βλέπουν τή φυσική μόνο σάν μιά άπλή συνέχεια τής κλασικής μηχανικής. Θέλησαν νά πετάξουν τό ζυγό τής παράδοσης, θεωρώντας την, όπως ό κάθε πραγματικός επαναστάτης, πολύ στενή και πολύ τυρανική. Ή από δω βγήκε ή φτηνή κριτική και μετά ή αναθεώρηση τών βασικών άρχών τής μηχανικής. Μέσα άπ' αυτές τς προσπάθειες έμφανίστηκε μιά νέα αντίληψη τής φυσικής — ίσως όχι και τόσο αντίθετη στην προηγούμενη, όπως ίσχυρίζονταν μερικές φορές, αλλά πάντως πού επέφερε σ' αυτή βαθιές αλλαγές.

Γενικά, μπορεί κανείς νά πεί ότι αυτή [ή φυσική], θεωρώντας τήν κλασική μηχανική ανεπαρκή βάση για τή φυσική, έπαψε νά βλέπει στά φυσικά φαινόμενα αυτό πού έβλεπαν πάντα σ' αυτά ως τότε: τούς διαφορετικούς τρόπους κίνησης, πού αποτελούν άκριβώς τό αντικείμενο μελέτης τής κλασικής μηχανικής. Νά εξηγήσει κανείς τό φυσικό φαινόμενο, νά τό μελετήσει, σήμαινε ως τώρα νά τό αναγάγει στις μορφές κίνησης: στις κινήσεις τών υλικών μαζών, τών ατόμων, ή στις διακυμάνσεις του παγκόσμιου μεταδοτικού περιβάλλοντος — του αϊθέρα.

NB

NB

Έτσι κάθε φυσική έρμηνεία μπορούσε κανείς νά τήν εκθέσει σχηματικά μέ τή βοήθεια τής γεωμετρίας τής κίνησης.

Ή νέα θεωρία, μέ τήν όποία θέλησαν τώρα νά αντικαταστήσουν τήν παλιά, βρισκόταν, πρώτα άπ' όλα, στην πλήρη παραίτηση από όλες τς παραστατικές αντιλήψεις, από εκείνα τά «μηχανικά μοντέλα», όπως λένε οι άγγλοι, πού χωρίς αυτά κάποτε δέν ύπήρχε πραγματική φυσική. Ό Μάχ πολύ άυστηρά τά όνομάζει άπλως «μυθολογία». Όπως κάθε μυθολογία, είναι κι αυτή κάτι τό παιδαριώδες. Θα μπορούσε νά είναι άφέλιμη, όταν έμεις δέν μπορούσαμε νά κοιτάμε τά πράγματα άπευθείας. Άλλά όποιος μπορεί μόνος του νά βαδίζει, αυτός δέν πρόκειται νά χρησιμοποιήσει τά δεκανίκια. Άς πετάξουμε λοιπόν πέρα τά δεκανίκια του άτομισμού και τς δίνες του αϊθέρα. Ή φυσική,

!!

μιά πού έφτασε σέ ώριμη ήλικία, δέν έχει πιά ανάγκη από κακοφτιαγμένες εικόνες για τή λατρεία τών θεών της. Ή άφηρημένη γλώσσα τών μαθηματικών μονάχη της είναι ικανή νά εκφράσει τά αποτελέσματα τής έμπειρίας μέ ένα προσήκοντα τρόπο. Ή γλώσσα μονάχη της μπορεί νά μάς άποκαλύψει, μέ τήν πιά άυστηρή άκρίβεια, αυτό πού ύπάρχει, χωρίς νά προσθέτει ή νά κρύβει τίποτε. Τά μεγέθη πού είναι προσδιορισμένα άλγεβρικά και όχι μαθηματικά και πολύ περισσότερο όχι μηχανικά, ή ποικιλία τών αριθμητικών έννοιών πού μετριέται μέ τή βοήθεια τής συμβατικής κλίμακας και όχι οι αλλαγές πού γίνονται αντιληπτές μέ τς αισθήσεις και πού μετριοούνται μέ τς μετατοπίσεις στό χώρο σέ σχέση μέ κάποιο άρχικό σημείο — νά ποιά είναι τά υλικά τής νέας φυσικής: αυτή είναι ή φυσική τών έννοιών σέ αντίθεση μέ τή μηχανιστική ή τήν παραστατική φυσική...

NB

NB ||| Αυτή ή νέα γενική θεωρία τής φυσικής, τήν όποία είχε όπόψη του ό Ράνκιν τό 1855, αναπτύχθηκε ιδιαίτερα από τόν Μάχ, τόν "Οστβαλντ καί τόν Ντυέμ. «Σκοπός κάθε επιστήμης είναι νά αντικαταστήσει τήν έμπειρία μέ όσο τό δυνατό σύντομος πνευματικούς συλλογισμούς» — λέει ό Μάχ. Αυτή ή διατύπωση μπορεί νά τοποθετηθεί σάν έπίγραμμα στήν 'Επιστημονική ένεργειακή...

§ 3. Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΗΣ ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΗΣ

NB ||| [127] Είναι καθαρό μέ τί τρόπο ή φιλοσοφία πού έπιθυμεί νά έκμηδενίσει τά έπιχειρήματα, τά όποία βγήκαν από τήν έπιστήμη ένάντια σέ μερικά καθορισμένα δόγματα καί ένάντια στή θρησκευτική άποψη γενικά, θά μπορούσε νά χρησιμοποιή-σει αυτή τήν έξυπνη έρμηνεία. 'Εσείς προβάλλετε τίς γνωστές φυσικές άλήθειες ένάντια στίς γνωστές πεποιθήσεις; Μά ή νέα φυσική επιδιώκει μόνο ένα πράγμα — θέλει νά ξαναγυρίσει στίς παραστάσεις τής μεγάλης έποχής τής πίστης. "Υστερα από τή θυελλώδη όρμή τριών εκατονταετιών επιστρέφει, σάν άσωτος υίός, στους κόλπους του ίδιου του όρθόδοξου θωμισμοϋ.

!! ||| Καί κάτι άλλο, άκόμη χειρότερο, ό επιφανής επιστήμονας, ό γνωστός γιά τή μαθηματική άκρίβεια καί τή μαθηματική γλαφυρότητα τών έργων του, ιδιαίτερα γνωστός γιά τή δραστη-ρια προπαγάνδα τών ιδεών τής νέας φυσικής, γιά τήν καταπλη-κτικά σαφή, τήν καθαρά γαλλική μορφή μέ τήν όποία τίς εκθέτει, καί τίς θαυμάσιες γενικεύσεις στον τομέα τής ένεργειακής μηχανικής — αυτός ό επιστήμονας θεώρησε ό ίδιος ότι είναι δυνατό νά ταχθεί μέ τό μέρος αυτής τής φιλοσοφικής έρμηνείας τών νέων επιστημονικών θεωριών. Μιλάμε γιά τόν Ντυέμ. Φυσικά, αυτός προσπάθησε συνάμα νά κάνει άστηρό ξεχωρισμό τών δικών του επιστημονικών άπόψεων από τίς μεταφυσικές του αντί-λήψεις...

NB ||| [130-134] 'Η νέα φιλοσοφία, αναπτύσσοντας αυτή τήν άπο-ψη, μπόρεσε σχεδόν άμέσως νά βγάλει μέσα από τίς σύγχρονες άπόπειρες μεταρύθμισης τής φυσικής, τόν καθαρά περιγραφικό χαρακτήρα αυτής τής φυσικής πού δέν διεκδικεί καμιά έρμηνεία. 'Αλλά αυτό άκριβώς είναι σέ όφελος του «φιντεϊσμοϋ». 'Η έπι-στήμη είναι άνίκανη νά βγει έξω από τά όρια τών ποιοτήτων. "Αρα είναι όποχρεωμένη νά περιοριστεί στήν περιγραφή τους. 'Η έπιστήμη πρέπει νά είναι μιά άπλή άνάλυση τών αισθημάτων, γιά νά χρησιμοποιήσουμε τήν έκφραση του Μάχ, τήν όποία άστόσο, ή δική μας νέα φιλοσοφία φοβάται νά δανειστεί άπ' αυτόν στήν πραγματική της έννοια, πού έχει ένα έντελώς «έπι-στημονικοφανή» χαρακτήρα.

Στή σύγχρονη φιλολογία μπορεί κανείς πολύ συχνά να συναντήσει — σέ πολύ διαφορετικές ως πρός τήν ποιότητα μελέτες — τέτιου είδους αντιλήψεις: οί επιστήμες γιά τήν ύλη δέν μᾶς λένε τίποτε γιά τό πραγματικό, γιατί ἡ ύλη, ὅπως τήν ἔννοοῦν αὐτές οί επιστήμες, ἡ ἴδια ἡ ύλη, στήν ἀπλοποιημένη ἔννοια τῆς λέξης, δέν ὑπάρχει. Ἦδη ἡ ἀπλή συνηθισμένη ἀντίληψη ἀλλοιώνει τήν ἐξωτερική πραγματικότητα, τή σχεδιάζει ἀπολύτως σύμφωνα μέ τίς ἀνάγκες τῆς δικῆς μας δράσης. Ἡ ἐπιστήμη μετά ἐπεξεργάζεται παραπέρα αὐτό τό ἀκατέργαστο ἕλικό. Αὐτό πού μᾶς δείχνει ἡ ἐπιστήμη μέ τό ὄνομα τῆς ὕλης εἶναι μόνο ἓνα χοντροκομένο σχῆμα, στό ὁποῖο ὄλος ὁ ζωντανός πλοῦτος τοῦ πραγματικοῦ κρησαρίστηκε μέσα ἀπό τό κόσκινο τῶν ἐπιστημονικῶν νόμων, ἡ εἶναι ἓνα ἀνομοιογενές κρᾶμα ἀφηρημένων στοιχείων πού ἀπομονώνονται εἴτε συνδυάζονται αὐθαίρετα καί ἐπινοήθηκαν ὀλίγε ἀπό μᾶς τούς ἴδιους. Μ' αὐτό ἀνοίγεται ὁ δρόμος γιά τή δικαίωση τῶν πύ μυστικιστικῶν μορφῶν τοῦ ἰδεαλισμοῦ...

NB

Χωρίς νά σταθοῦμε σ' αὐτές τίς ὑπερβολικές πλάνες, μποροῦμε ὥστόσο νά σημειώσουμε ὅτι ἀκόμη καί σοβαρά καί μορφωμένα μυαλά ἐπιδίωξαν νά ἐξετάσουν κριτικά τίς φυσικές ἐπιστήμες, ὅπως ἔκανε ὁ Πουανκαρέ, ὁ ὁποῖος ὑπέβαλε σέ κριτική τίς μαθηματικές ἐπιστήμες, παρά τίς δικές του προσωπικές ἔντονες διαβεβαιώσεις. Ἀπ' αὐτή τήν ἀποψη ἡ φυσική, ὅπως καί τά μαθηματικά, εἶναι μιά συμβολική γλώσσα πού σκοπό της ἔχει νά κάνει ἀπλῶς τά πράγματα πύ κατανοητά, φτιάχνοντάς τα πύ ἀπλά καί ξεκάθαρα, πύ προσιτά γιά τήν ἐπικοινωνία καί, τό βασικό, πύ βολικά στήν πράξη. Ἄρα, τό νά κάνει κανείς κάτι κατανοητό σημαίνει νά διαστρεβλώνει συστηματικά τίς ἐποπτικές παραστάσεις πού παίρνουμε ἄμεσα ἀπό τήν πραγματικότητα, γιά νά χρησιμοποιήσουμε καλύτερα αὐτή τήν τελευταία γιά τήν ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν μας.

NB

Ἡ σαφήνεια καί ὁ ὀρθολογισμός δέν ἔχουν τίποτε τό κοινό μέ τή φύση τῶν πραγμάτων, αὐτά εἶναι μόνο ὅπλα δράσης.

NB

§ 4. Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΤΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ

Αὐτή τήν ἔρμηνεα τῆς φυσικῆς ἐπιστήμης, παρόλο πύ ἡ τεράστια πλειοψηφία τῶν φυσικῶν τήν ἐβλεπαν μέ μιά σιωπηλή ὑποψία, δέν μπορεῖ νά μήν τήν προσέξει ἡ φιλοσοφική κριτική. Ἄν οί ἐπιστήμονες ἔχουν τό δικαίωμα νά ποῦν: τά σκυλιά γαυγίζουν, τό καραβάνι προχωρεῖ — τότε ἡ φιλοσοφική κριτική πύ ἀπό ἀνάγκη ἐνδιαφέρεται γιά τήν κοινωνική καί τή διαπαιδαγωγική σημασία τῶν δογμάτων εἶναι ὑποχρεωμένη ἐδῶ νά σταματήσει.

NB

NB

[136-138] Ἡ πλειοψηφία τῶν ὁπαδῶν τῆς νέας φιλοσοφίας ἀπευθύνεται ἀποκλειστικά πρὸς τοὺς ἐπιστήμονες ποὺ ὑποστηρίζουν τὴν ἐνεργειακὴ φυσικὴ καὶ ἀπορίπτουν ἀποφασιστικά τὴ μηχανικὴ φυσικὴ. Ἀλλὰ οἱ ἀκραῖοι ὁπαδοὶ τῆς ἐνεργειακῆς φυσικῆς ἀποτελοῦν γενικά ἀνάμεσα στοὺς φυσικοὺς μιά πολὺ ἀσήμαντὴ μειοψηφία. Οἱ φυσικοὶ στὴν πλειοψηφία τοὺς παραμένουν ὁπαδοὶ τοῦ μηχανικισμοῦ. Φυσικά, αὐτοὶ τροποποιοῦν τὶς μηχανικὲς παραστάσεις γιὰ νὰ τὶς συμφωνήσουν μὲ τὶς νέες ἀνακαλύψεις, μιά πού δὲν εἶναι σχολαστικοί. Ἀλλὰ προσπαθοῦν πάντα νὰ ἀπεικονίσουν καὶ νὰ ἐξηγοῦν τὰ φυσικὰ φαινόμενα μὲ τὴ βοήθεια τῶν κινήσεων ποὺ εἶναι προσιτές στὴν αἰσθησιακὴ ἀντίληψη.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε ὅτι, ἂν καὶ ἡ ἐνεργειακὴ ἔδωσε μιά σειρά καλῆς θεωρίας καὶ μελέτες, ὅλες σχεδὸν τὶς μεγάλες ἀνακαλύψεις τῶν τελευταίων χρόνων τὶς ὀφείλουμε στοὺς φυσικοὺς-ὁπαδοὺς τοῦ μηχανικισμοῦ, ὅλες αὐτές οἱ ἀνακαλύψεις εἶναι συνδεμένες μὲ τὶς ἀπόπειρες νὰ ἀναπαρασταθεῖ νοερά ἡ ὑλικὴ ὑφή τῶν φαινομένων. Ἀξίζει νὰ συλλογιστεῖ κανεὶς πάνω σ' αὐτὸ τὸ περιστατικόν.

Ἡ ἐνεργειακὴ, ἐπιδιώκοντας νὰ προσδόσει στὴ θεωρητικὴ φυσικὴ τὴ γεωμετρικὴ αὐστηρότητα, ἀποφάσισε νὰ τὴ μετατρέψει ἀπλῶς σὲ μιά πῶ συνοπτικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἔκθεση τῶν πειραματικῶν δεδομένων — ἀλλὰ μήπως μπορεῖ ἡ θεωρία τῆς φυσικῆς νὰ περιοριστεῖ στό ρόλο ἐνός ἀπλοῦ τρόπου οἰκονομικῆς ἔκθεσης; Μπορεῖ ἄραγε ἡ θεωρία τῆς φυσικῆς νὰ ἐκδιώξει ἐντελῶς τὴν ὑπόθεση ἀπὸ τὴν ἐπιστῆμη ἢ ὅποια γονιμοποιεῖται πάντα μὲ τὴν ὑπόθεση; Μήπως δὲν εἶναι διαρκῶς ὑποχρεωμένη νὰ προσανατολιζέται στὴν ἀποκάλυψη τοῦ πραγματικοῦ μὲ τὴ βοήθεια θεωριῶν, οἱ ὅποιες, ὅπως τὸ βλέπουμε στὶς μηχανιστικὲς θεωρίες, εἶναι πάντοτε προβλέψεις τῆς ἐμπειρίας, ἀπόπειρες νὰ ἀπεικονιστεῖ ἐπιπτικά τὸ πραγματικόν;

Μήπως ἀπὸ δῶ δὲν ἐπεταί ὅτι, γιὰ νὰ δημιουργήσῃ κανεὶς τὴ φιλοσοφία τῆς φυσικῆς, στηριζόμενος ἀποκλειστικά καὶ μόνο στοὺς καθαρὰ ἐνεργειακοὺς φυσικοὺς, σημαίνει νὰ στενεύει μὲ ἓνα ἀκατανόητο τρόπο τὴ βάση πάνω στὴν ὅποια πρέπει νὰ οἰκοδομηθεῖ αὐτὴ ἡ φιλοσοφία; Ἡ νέα φιλοσοφία ἀπευθύνεται οὐσιαστικά γιὰ τὴν ἐπιβεβαίωση τῶν ἰδεῶν τῆς μόνο σ' ἐκείνους ποὺ μποροῦν νὰ εἶναι εὐνοϊκὰ διατεθειμένοι ἀπέναντί της, αὐτοὶ ὅμως ἀποτελοῦν μιά μηδαμινὴ μειοψηφία. Αὐτό, φυσικά, εἶναι ἓνα βολικὸ τέχνασμα, ἀλλὰ τέχνασμα.

Μάλιστα καὶ εἶναι ἄραγε ἔτσι εὐνοϊκὰ διατεθειμένοι αὐτοὶ ἀπέναντί της, ὅπως τὸ φαντάζεται ἡ νέα φιλοσοφία;

Αὐτό εἶναι πολὺ ἀμφίβολο. Ὅλοι σχεδὸν οἱ ἐπιστήμονες, στοὺς ὁποίους ἀναφέρεται ὁ πραγματισμὸς ἢ ὁ λεγόμενος νομιναλισμὸς, ἔχουν ἀπέναντί του σοβαρὲς ἐπιφυλάξεις, μαζί μ' αὐτοὺς καὶ ὁ Πουανκαρέ. Τώρα θὰ ἀπευθυνθοῦμε σ' αὐτοὺς τοὺς ἐπιστήμονες.

§ 5. ΤΙ ΣΚΕΠΤΟΝΤΑΙ ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΦΥΣΙΚΟΙ

[138-144] Ἔτσι ἡ φυσικὴ εἶναι ἡ ἐπιστὴμη γιὰ τὸ πραγματικὸ, καὶ ἂν ἐπιδιώκει νὰ ἐκφράσει αὐτὸ τὸ πραγματικὸ μὲ ἕναν «βολικὸ» τρόπο, τότε αὐτὴ ἀκριβῶς ἐκφράζει παρόλα αὐτὰ τὸ ἴδιο τὸ πραγματικὸ. Ἡ «βολικότη-
τα» βρίσκεται μόνο στὰ μέσα ἐκφρασης. Ἄλλά, ἐκεῖνο πού κρύβεται πίσω ἀπ' αὐτὰ τὰ μέσα, τὰ ὁποῖα ὁ νοῦς μπορεῖ νὰ ἐναλλάσσει σὲ ἀναζήτηση τῶν πό βολικῶν, εἶναι ἡ «ἀναγκαιότητα» τῶν νόμων τῆς φύσης. Αὐτὴ ἡ ἀναγκαιότητα δὲν καθορίζεται ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη ἐπιθυμία τοῦ νοῦ. Ἡ ἀναγκαιότητα ἀντίθετα τὸν δένει, τὸν κλείνει μέσα στὰ στενά πλαίσια τῶν μέσων ἐκφρασης. Μέ μιὰ ἀκρίβεια πού φτάνει ὡς τὰ λάθη τῶν ἐμπειρικῶν δεδομένων καὶ ὡς τίς μικρὲς διαφορὲς πού ὑπάρχουν πάντοτε ἀνάμεσα στὰ φυσικὰ φαινόμενα, τὰ ὁποῖα ὑποτάσσονται σὲ ἕναν καὶ τὸν αὐτὸ νόμο, γιὰ δὲν εἶναι ποτέ ταυτόσημα, ἀλλὰ μόνο πολὺ ὅμοια — μέ μιὰ τέτλια ἀκρίβεια ὁ νόμος τῆς φύσης μᾶς ἐπιβάλλεται ἀπ' ἔξω καὶ ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ πράγματα: αὐτὸς ὁ νόμος ἐκφράζει τὴν πραγματικὴ σχέση ἀνάμεσα στὰ πράγματα.

Ὁ Ντυέμ θὰ πεῖ ἀκόμη ὅτι δὲν πρέπει νὰ θεωροῦμε τὴν ἐμπειρία τοῦ φυσικοῦ σάν κομμάτι ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. Ἡ κάθε φυσικὴ ἐμπειρία βρίσκεται στίς μετρήσεις καὶ οἱ μετρήσεις προϋποθέτουν πλῆθος συμφωνιῶν καὶ θεωριῶν...

Αὐτὴ τὴν ἀληθινότητα ὁ Ντυέμ ποτέ δὲν θὰ τὴν ἀφαιρέσει ἀπὸ τὰ φυσικὰ θεωρήματα: αὐτὰ εἶναι περιγραφή τοῦ πραγματικοῦ. Καὶ ἐπιπλέον, ἡ φυσικὴ θεωρία δίνει ὄχι μόνο μιὰ ἀκριβὴ περιγραφή τοῦ πραγματικοῦ, ἀλλὰ εἶναι καὶ μιὰ τακτοποιημένη περιγραφή του, γιὰ ἐπιδιώκει πάντοτε τὴ φυσικὴ ταξινομήση τῶν φυσικῶν φαινομένων — τὴ φυσικὴ ταξινομήση, δηλαδὴ μιὰ τέτλια ταξινομήση πού ἀναπαράγει τὴν τάξη τῆς φύσης. Κανένας δογματικὸς, Ντεκάρτ εἶναι αὐτός, Νεύτων ἢ Χέγγελ ποτέ δὲν ἀπαιτοῦσε κάτι περισσότερο...

Ἐξᾴλλου, κι' ἂν αὐτός ὁ τελευταῖος [ὁ Ντυέμ] πιστεύει στὴν ἀναγκαιότητα τῆς μεταφυσικῆς παράλληλα μέ τὴν ἐπιστὴμη, τότε γιὰ τί τάσσεται ὀπωσδήποτε μέ τὸ μέρος τῆς θωμιστικῆς μεταφυσικῆς; Γιὰ τοῦ φαίνεται ὅτι αὐτὴ ἡ μεταφυσικὴ συμφωνεῖ καλύτερα μέ τὰ συμπεράσματα τῆς φυσικῆς...

«Ὁ ἐπιστημονισμός», τοῦ Ὁστβαλντ εἶναι πολὺ κοντὰ στὴν ἄποψη τοῦ μεγάλου βιενέζου μηχανικοῦ Μάχ, ὁ ὁποῖος πάνω σ' αὐτὴ τὴ βάση παραιτεῖται ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὸν τίτλο τοῦ φιλόσοφου.

Τὸ αἶσθημα εἶναι ἀπόλυτο. Διὰ μέσου τῶν αἰσθημάτων μας ἐμεῖς κατανοοῦμε τὴν πραγματικότητα. Ἄλλὰ ἡ ἐπιστὴμη εἶναι ἀνάλυση τῶν αἰσθημάτων μας. Νὰ ἀναλύει κανεὶς τὰ αἰσθήματα σημαίνει νὰ ἀποκαλύπτει τίς ἀκριβεῖς σχέσεις μεταξὺ τους, νὰ ἀποκαλύπτει τὴν τάξη τῆς φύσης, χρησιμοποιώντας αὐτὴ τὴν

χά-χά!!

NB

NB || έκφραση στην πιά αντικειμενική της έννοια, γιατί ή τάξη τής φύσης δέν είναι τίποτε άλλο από τήν τάξη τών δικών μας αίσθημάτων...

NB || Στά κριτικά άρθρα πού έγραψαν οί όρθολογιστές ενάντια στόν Μάχ τόν κατηγορούσαν μερικές φορές ότι έχει τάση πρός τόν πραγματισμό. Κατηγορούσαν τόν Μάχ γιά σκεπτικιστικό ρελατιβισμό.

Τό αίσθημα, προφανώς, είναι κάτι τό ανθρώπινο. Παρ' όλα αυτά τό αίσθημα είναι απόλυτο, και ή ανθρώπινη αλήθεια είναι απόλυτη αλήθεια, γιατί γιά τόν άνθρωπο είναι μιά πλήρης και μοναδική αλήθεια, μιά αναγκαία αλήθεια.

[147] Μπορεί κανείς νά υποθέσει τήν ύπαρξη τών μικροβίων, αν και αυτά είναι άόρατα σχεδόν ως τή στιγμή πού θά τά άποκαλύψει κάποιο αντιδραστήριο. 'Αλλά γιατί έμείς δέν έχουμε δικαίωμα νά υποθέσουμε κάποια ύψη τής ύλης, τήν όποία θά μπορούσε κάποτε νά τήν άποκαλύψει ή έμπειρία;

§ 6. Η ΥΛΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΟΨΗ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ:
ΓΕΝΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ

[148-150] Τί νόημα έχει σέ μιά τέτια περίπτωση ή έκστρατεία πού άρχισε ό Μπρυνετιέρ και τή συνέχισαν τά μυαλά πού έχουν θρησκευτικές διαθέσεις, μυαλά, είναι αλήθεια, εϊλικρινή, πού θέλουν όμως νά εξοντώσουν ό,τι θά μπορούσε νά τούς σταθεϊ εμπόδιο — τί νόημα έχει αυτή ή έκστρατεία πού, αν δέν οδηγεί στόν πραγματισμό, τότε πάντως οδηγεί σέ κάποια καθορισμένη μορφή πραγματισμού;..

Όπως στά μαθηματικά παριστάνουμε μέ τούς όρους τής σειράς, τού άριθμού και τού χώρου τίς γνωστές ομάδες τών σχέσεων από τίς όποιες εξαρτιώνται τά αίσθηματά μας, και όπως οί μαθηματικές έπιστήμες έχουν αντικείμενό τους αυτές τίς σχέσεις — έτσι παριστάνουμε παραπέρα μέ τήν πολύ γενική όνομασία ύλη ένα τεράστιο άριθμό άλλων σχέσεων, πού είναι πολύ πιά σύνθετες, από τίς όποιες εξαρτιώνται επίσης τά αίσθηματά μας. 'Η φυσική μελετάει αυτές τίς σχέσεις. Και μόνο αυτό θέλουμε νά έκφράσουμε, όταν λέμε ότι ή φυσική είναι έπιστήμη γιά τήν ύλη...

[152] Σέ πολλούς θά μπορούσε νά φανεϊ φυσιολογική ή σκέψη ότι αντικείμενο τής φυσικής είναι τά στοιχεία πού μπορούν νά άγκαλιαστούν άπ' αυτές τίς σχέσεις, δίνοντας σ' αυτά πραγματικό περιεχόμενο και συμπληρώνοντάς τα κατά κάποιο τρόπο. Τέτια άκριβώς ήταν ή σκέψη τού Σπένσερ στην ταξινόμηση τών έπιστημών πού έκανε. 'Ωστόσο αυτή τή σκέψη δέν πρέπει νά τή θεωρήσουμε πετυχημένη. Τά στοιχεία τής πραγματικότητας τά διαπιστώνουμε έμείς άπευθείας, άμεσα, σαν κάτι πού δέν μπορεί νά μήν ύπάρχει.

'Η ύπαρξή τους δέν έχει ανάγκη δικαίωσης. Δέν επιτρέπεται νά ρωτάμε, αν είναι δυνατό νά ήταν

αυτά διαφορετικά από αυτό που είναι. Νά τό ισχυρίζεται κανείς αυτό, θά σήμαινε νά αποκαταστήσει τό παλιό μεταφυσικό είδωλο του πράγματος καθεαυτού, δηλαδή στήν ουσία τόν άνωφελή βερμπαλισμό σ'αυτή ή στήν άλλη μορφή. Τήν εμπειρία πρέπει άπλώς νά τή δεχτοῦμε. 'Η εμπειρία από μόνη της αποτελεί δικαίωση, γιατί γιά τό θετικό νου ή εμπειρία είναι στήν επιστημονική σφαίρα δικαίωση κάθε ισχυρισμού.

[154-155] "Ωστε ή άγνωστικιστική κριτική τής επιστήμης είναι ώστόσο δίκαιη; Καί υπάρχει κάποιο πράγμα καθεαυτό, άπρόσιτο στήν επιστήμη; κτλ., κτλ. Μπροστά μας υπάρχει πάλι ή μεταφυσική μέ τό άναπόφευκτο παιχνίδι της μέ τίς λέξεις! Θά προσπαθήσουμε νά ξεκαθαρίσουμε αυτό τό ζήτημα όσο μπορεί σαφέστερα.

"Αν τό σχετικό σημαίνει αυτό που έχει νά κάνει μέ τίς σχέσεις, τότε ή φυσική είναι σχετική. 'Αλλά άν τό σχετικό σημαίνει τό άνίκανο νά διεισδύσει μέσα στή βάση τών πραγμάτων, τότε ή φυσική όπως τήν έννοούμε έμείς δέν είναι πλέον σχετική, αλλά άπόλυτη, γιατί τή βάση τών πραγμάτων, αυτό στό όποίο καταλήγει ή ανάλυση κατά τήν έρμηνεία τους, τήν αποτελούν οί σχέσεις ή σωστότερα, τό σύστημα τών σχέσεων από τίς όποιες εξαρτιώνται τά αισθήματά μας. Τά αισθήματα, τό δεδομένο, έντυπώνονται στή μήμη μας από

τήν ύποκειμενικότητα: αυτές οί παροδικές άναλαμπές είναι έκείνο που τίς κάνει σύστημα σχέσεων, τό όποιο, πιθανό, νά μήν επαναληφθεί ποτέ πιά μέ μιά τέτια ακριβώς μορφή καί από τό όποιο καθορίζεται ή δική μου κατάσταση καί ή κατάσταση του περιβάλλοντος στή στιγμή που ξεετάζουμε. 'Εδώ όμως εμφανίζεται ό επιστήμονας καί ξεχωρίζει τό καθολικό, τό όποιο μπαίνει στή σύνθεση αυτού του άτομικού στοιχείου, έκείνους τούς νόμους που τή σύνθετη έκφραση τους άποτελεί αυτό τό στοιχείο, έκείνες τίς σχέσεις που τό έκαναν τέτιο που είναι.

"Όλοι οί επιστημονικοί νόμοι μᾶς μιλούν στήν ουσία, γιατί καί πώς τό δεδομένο είναι τέτιο που είναι, από τί είναι καθορισμένο καί δημιουργημένο, γιατί αυτοί οί νόμοι ανάδουν τίς σχέσεις από τίς όποιες εξαρτάται αυτό τό δεδομένο. Καί οί νόμοι αυτοί θά μᾶς άποκαλύψουν τήν άπό-

λυτη άνθρώπινη άλήθεια, όταν αυτή ή ανάλυση θά είναι πλή-
ρης, άν γενικά μπορεί νά είναι τέτια.

NB
'Η οὐσία'
τοῦ άγνωστι-
κισμοῦ τοῦ
Ρέυ

NB

S

Z

χά-χά!

§ 7. ΤΑ ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΦΥΣΙΚΗΣ

[156-161] "Όλες οί σχέσεις από τίς όποιες εξαρτιώνται οί μεταβολές, ή κατάπτωση, ή διασπορά ή ή διάχυση τής ένέργειας είναι συγκεντρωμένες στή γενική φυσική θεωρία που τή λένε ένεργειακή.

NB

Αυτή ή θεωρία δέν μάς λέει τίποτε γιά τή φύση τών ένεργειών πού εξετάζουμε καί, έπομένως, καί γιά τή φύση τών φυσικοχημικών φαινομένων. 'Η θεωρία αυτή περιγράφει άπλώς σέ βάρος τίνος, πώς καί σέ ποιά κατεύθυνση πραγματοποιείται ή φυσική ή ή χημική μεταβολή τής κατάστασης του δοσμένου σώματος.

είναι άστεϊός
αυτός ό
„θετικιστής“

Οί ένεργειακοί φυσικοί ισχυρίζονται ότι είναι αδύνατο νά πάμε παραπέρα, ότι ή ένεργειακή μάς δίνει μιá πλήρη, άναγκαία καί έπαρκή έρμηνεία τών υλικών φαινομένων, δηλαδή τό σύνολο όλων εκείνων τών σχέσεων από τίς όποιες αυτά εξαρτιώνται. Γιά νά δόσουν περισσότερη άντικειμενικότητα στήν άποψη τους, μερικοί άνάγουν μάλιστα τήν ένεργεια σέ ένα είδος ουσίας πού δήθεν είναι ή γνήσια υλική ουσία, ή πραγματική δρώσα αίτια όλων τών αισθημάτων μας, εκείνη ή εικόνα σύμφωνα μέ τήν όποία είμαστε ύποχρεωμένοι νά χτίζουμε τήν αντίληψη μας γιά τή φύση.

'Η ένεργεια άντικαθιστά έδώ τά μόρια τών θεωριών γιά τό άτομο. Παίζει ένα τέτιο άκριβώς ρόλο καί άποκτά μιá ύπαρξη παρόμοιου είδους: είναι ή βάση τών πραγμάτων, ή τελευταία τους φύση, τό άπόλυτο...

Οί όπαδοί
τής μηχανικής
θεωρίας
versus ένεργειακή.
NB.
Plus loin *, από τήν
ύλιστικά
έρμηνευό-
μενη
(σελ. 157) ένεργειακή!²¹⁶

Οί όπαδοί τής μηχανικής θεωρίας ισχυρίζονται, άντίθετα, ότι είναι δυνατό νά πάμε πió πέρα. 'Η ένεργειακή σάν νά παραμένει, κατά τή γνώμη τους, στήν επιφάνεια τών πραγμάτων καί οί νόμοι της πρέπει ή νά άναχθοϋν σέ άλλους, πió βαθείς νόμους, ή πάντως νά συμπληρωθοϋν, παίρνοντάς τους σάν βάση τους.

Στή μηχανιστική σχολή άνήκει, όπως έχει ήδη είπωθει, ή τεράστια πλειοψηφία τών φυσικών καί ιδιαίτερα τών φυσικών-πειραματιστών, στους όποιους όφείλει ή φυσική τίς νεότερες έπιτυχίες της.

Οί όπαδοί αυτής τής σχολής κανουν κριτική πριν άπόλα στήν έννοια τής ένεργειας καί δείχνουν ότι δέν επιτρέπεται νά τήν άνυψώνει κανείς, όπως κάνουν μερικοί, σέ κάποια φυσική ή μεταφυσική ουσία.

* — Παραπέρα. 'Η Σύντ.

Ἡ ἐνέργεια ἐνὸς ὁποιοῦδήποτε συστήματος σημαίνει μόνο τὴν ἰκανότητα αὐτοῦ τοῦ συστήματος νὰ παράγει ἐργασία: ἡ ἐνέργεια ὑπάρχει δυνάμει, ὅταν ἡ παραγόμενη ἐργασία δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκαλυφθεῖ, καὶ εἶναι δρῶσα ἢ κινητικὴ στὴν ἀντίθετη περίπτωση. Ἐπομένως, ἡ ἐννοια τῆς ἐνέργειας εἶναι σύστοιχη μὲ τὴν ἐννοια τῆς ἐργασίας καὶ αὐτὴ ἡ τελευταία εἶναι μιὰ ἐννοια μηχανικῆ. Ἔτσι ἡ ἐνέργεια δὲν μπορεῖ, προφανῶς, νὰ προκύψει ἀπὸ τὴν ἐμπειρία, χωρὶς νὰ ἀπευθυνθοῦμε στὴ μηχανικὴ καὶ στὴν κίνηση. Ἀλλὰ σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση δὲν εἶναι ἄραγε ὑποχρεωμένη ἡ ἐνεργειακὴ, ἂν θέλει νὰ δώσει κατανοητὴ ἐρμηνεία τῶν φυσικο-χημικῶν φαινομένων, νὰ συνενωθεῖ μὲ τὴ μηχανικὴ, νὰ ἐκτίθεται σὲ μιὰ διαδοχικὴ σχέση μ' αὐτὴν καὶ, ἐπομένως, νὰ συνδυάζεται μὲ τὴ θεώρηση τῶν μηχανικῶν ἀντιλήψεων;..

Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη ἡ μηχανικὴ, ἡ φυσικὴ καὶ ἡ χημεία ἀποτελοῦν ἓνα εὐρὺ θεωρητικὸ σύστημα καὶ ἡ μηχανικὴ ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιο αὐτοῦ τοῦ συστήματος, ὅπως ἡ κίνηση ἀποτελεῖ τὴν τελευταία οὐσία τῶν φυσικο-χημικῶν φαινομένων.

Οἱ σύγχρονοι ὁπαδοὶ τῆς μηχανικῆς θεωρίας, φυσικά, δὲν ἰσχυρίζονται πιά ὅτι ἡ σημερινὴ μηχανικὴ, ὅπως καὶ οἱ νόμοι ποὺ διευθύνουν τὶς μετατροπὲς τῆς ἐνέργειας, ἔφτασαν στὴν τελικὴ τους μορφή, ὅτι ἡ ἐπιστῆμη βρῆκε τὶς ἀκλόνητες βάσεις τῆς. Ἀφοῦ ἦρθαν σὲ ἐπαφὴ μὲ τὴν ἐνεργειακὴ κριτικὴ — ἡ νεότερη ἐπιστῆμη, ἀναμφισβήτητα, ὀφείλει αὐτὴ τὴν ἐπιτυχία τῆς σ' αὐτὴν — οἱ μηχανιστὲς παραιτήθηκαν ἀπὸ τὸ στενὸ δογματισμὸ τῶν παλιῶν μηχανιστικῶν καὶ ἀτομιστικῶν ἀντιλήψεων. Ὑποθέτουν ὅτι οἱ νέες ἀνακαλύψεις πρέπει νὰ εὐρύνουν τὸν ἐπιστημονικὸ ὄριζοντα καὶ νὰ φέρουν ἀδιάκοπες ἀλλαγές στὴν ἀντίληψη τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Μήπως δὲν εἴμαστε τὰ τελευταία πενήντα χρόνια μάρτυρες τῆς ἀλλαγῆς τῶν ἀντιλήψεων, τῆς ἀνατροπῆς σχεδὸν τῆς κλασικῆς μηχανικῆς; Τὰ παλιὰ πλαίσια εἶχαν πρὶν ἀπόλα σπάσει μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς διατήρησης τῆς ἐνέργειας (Χέλμχολτς) καὶ μὲ τὴν ἀρχὴ τοῦ Καρνῶ. Τὰ φαινόμενα τῆς ραδιενέργειας, ἀφοῦ μᾶς βοήθησαν νὰ διεισδύσουμε πιὸ βαθιὰ στὴ φύση τοῦ ἀτόμου, μᾶς ὁδήγησαν στὴ σκέψη γιὰ τὴ δυνατότητα τῆς ἠλεκτρικῆς ὕψης τῆς ὕλης καὶ γιὰ τὴν ἀνάγκη νὰ συμπληρώσουμε τὶς ἀρχές τῆς κλασικῆς μηχανικῆς μὲ τὶς ἀρχές τοῦ ἠλεκτρομαγνητισμοῦ.

NB

Καὶ πραγματικά, ἡ μηχανιστικὴ ἄποψη ἐπιδιώκει τώρα νὰ πάρει ἐκείνη τὴ μορφή ποὺ τὴν παριστάνουν σὰν ἠλεκτρονικὴ θεωρία. Τὰ ἠλεκτρόνια εἶναι τὰ τελευταία στοιχεῖα κάθε φυσικῆς πραγματικότητας. Τὰ ἀπλά αὐτὰ ἠλεκτρικὰ φορτία ἢ οἱ τροποποιήσεις τοῦ αἰθέρα, ποὺ εἶναι συμμετρικά κατανεμημένα γύρω ἀπὸ ἓνα σημεῖο, ἐκφράζουν στὴν ἐντέλεια, λόγω τῶν νόμων τοῦ ἠλεκτρομαγνητικοῦ πεδίου, τὴν ἀδράνεια, δηλαδὴ τὴ βασικὴ ιδιότητα τῆς ὕλης. Ἔτσι ἡ τελευταία δὲν εἶναι τί-

Ἡ ἠλεκτρονικὴ
θεωρία =
„μηχανισμός“

ποτε άλλο παρά ένα σύστημα ηλεκτρονίων. Ἀνάλογα μέ τό χαρακτήρα τῶν τροποποιήσεων τοῦ αἰθέρα (τροποποιήσεων πού δέν εἶναι ἀκόμη γνωστές) τά ηλεκτρόνια εἶναι θετικά ἢ ἀρνητικά. Τό ὑλικό ἄτομο ἀποτελεῖται καί ἀπό θετικά καί ἀπό ἀρνητικά ηλεκτρόνια στήν ἴδια ποσότητα, ἢ τουλάχιστον κατέχει τά ἴδια ὡς πρός τό μέγεθος θετικά καί ἀρνητικά φορτία καί μάλιστα τό θετικό φορτίο βρίσκεται, ὅπως φαίνεται, στό κέντρο τοῦ συστήματος. Τά ἀρνητικά ηλεκτρόνια ἢ, ἴσως, ὄχι ὅλα, ἀλλά μόνο ἓνα μέρος τους, κινουῦνται γύρω ἀπό τά ἄλλα, σάν τούς πλανῆτες γύρω ἀπό τόν ἥλιο. Οἱ μοριακές καί οἱ ἀτομικές δυνάμεις εἶναι, ἔτσι, μόνο μιά ἀποκάλυψη τῆς κίνησης τῶν ηλεκτρονίων, τό ἴδιο ὅπως καί οἱ διάφορες μορφές ἐνέργειας (τό φῶς, ὁ ηλεκτρισμός, ἡ θερμότητα).

Ἀπό δῶ πηγάζει ἓνα σημαντικό συμπέρασμα: ἡ ἔννοια τῆς διατήρησης τῆς μάζας (ἢ τῆς ποσότητας τῆς ὕλης), πού μαζί μέ τήν ἔννοια τῆς ἀδράνειας βρισκόταν στή βάση τῆς μηχανικῆς, δέν μπορεῖ, ὅπως φαίνεται, νά διατηρηθεῖ στήν ηλεκτρομαγνητική μηχανική: σ' αὐτή τήν τελευταία ἡ σταθμητή μάζα παραμένει σταθερή, μόνο κατά τίς μεσαῖες ταχύτητες, πού εἶναι μικρότερες ἀπό τό ἓνα δέκατο τῆς ταχύτητας τοῦ φωτός. Ἀλλά, ὄντας λειτουργία τῆς ταχύτητας, ἡ μάζα αὐξάνεται μαζί τῆς τόσο γρηγορότερα, ὅσο περισσότερο πλησιάζουμε τήν ταχύτητα τοῦ φωτός. Αὐτή ἡ ὑπόθεση προϋποθέτει ἡ τήν ὑπαρξη διαφορετικῶν στήν ὀνομασία ηλεκτρικῶν φορτίων καί αἰθέρα, ἢ τήν ὑπαρξη μόνο τοῦ αἰθέρα, πού τό ηλεκτρόνιο εἶναι μιά ἀπλή τροποποίησή του.

Τέλος, στίς μέρες μας οἱ ἐργασίες τοῦ δόκτορα Λεμπόν* καί μερικῶν ἀγγλῶν φυσικῶν μᾶς ἐπιτρέπουν, ὅπως φαίνεται, νά βγάλουμε τό συμπέρασμα ὅτι οὔτε ἡ ποσότητα τῆς ὕλης, οὔτε μάλιστα ἡ ποσότητα τῆς ἐνέργειας παραμένουν σταθερές. Καί ἡ μιά καί ἡ ἄλλη εἶναι μόνο σχέσεις πού ἐξαρτιῶνται ἀπό τήν κατάσταση τοῦ αἰθέρα καί ἀπό τήν κίνησή του**.

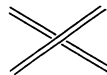
[163-171] Στίς μέρες μας τίποτε δέν μένει καί δέν πρέπει νά μείνει ἀπ' αὐτή τήν ἀντίληψη. Ἐμεῖς καταλήξαμε σέ μιά διαμετρικά ἀντίθετη ἄποψη. Ὅλοι οἱ φυσικοί εἶναι ἔτοιμοι νά ἀναθεωρήσουν τίς βασικές ἀρχές τῆς ἐπιστήμης τους, ἢ νά περιορίσουν τή χρήση τους, μόλις αὐτό γίνεται ἀναγκαῖο, ἐξαιτίας τῆς ἐμφάνισης νέων ἐμπειρικῶν δεδομένων...

* Gustave Le Bon: *L'Evolution de la Matière. — L'Evolution des Forces.* (Flammarion, éditeur.)

** Ὅπως φαίνεται, γίνεται μετατροπή τῆς ὕλης σέ ἐνέργεια καί τῆς ἐνέργειας σέ ὕλη. Μέ τήν ἔννοια ὕλη πρέπει, φυσικά, νά ἐννοοῦμε μόνο τή σταθμητή ὕλη, ἐνῶ μέ τήν ἔννοια ἐνέργεια μόνο τήν ἰκανότητα νά παράγουμε ἐργασία, ἢ ὅποια μπορεῖ νά ἀποκαλυφθεῖ...

Ἄλλά μήπως μπορούμε ἀπ' αὐτό νά καταλήξουμε στό συμπέρασμα ὅτι οἱ φυσικοὶ ἐγκαταλείπουν ἔτσι τὴν ἐλπίδα νά φτάσουν ὡς τὶς βασικὲς ἀρχὲς καὶ ὡς τὰ ἀκόμη πῶ βαθιὰ στοιχεῖα, μέ τὰ ὁποῖα θά μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ καὶ νά ἀγκαλιασθεῖ ἓνα ὄλο καὶ πῶ εὐρύτερο τμῆμα τοῦ δεδομένου; Ἐνα τέτοιο συμπέρασμα, ἂν καὶ ἀντιπαράθετα στό λάθος τῶν παλιῶν ὁπαδῶν τῆς μηχανικῆς θεωρίας, δέν θά ἦταν λιγότερο ἐπικίνδυνο λάθος. Τό σημερινό πνεῦμα τῶν φυσικο-χημικῶν ἐπιστημῶν, τό σύγχρονο ἐπιστημονικό πνεῦμα δέν εἶναι τέτοιο, ὥστε νά ὑποχωρήσει μπροστά στό ἄγνωστο.

Ὅπως εἶδαμε, οἱ πρωτοπόροι φυσικοὶ δέν φοβοῦνται πλέον νά θέσουν ὑπό ἀμφιβολία τὶς ἀρχὲς τῆς διατήρησης τῆς μάζας, ἢ τῆς σταθμητῆς ὕλης.

Ἡ ἀλήθεια δέν δίνεται ἔτοιμη, ἀπό μέρα σέ μέρα ὀλοένα καὶ περισσότερο διαμορφώνεται. Αὐτό εἶναι τό συμπέρασμα πού πρέπει νά ἐπαναλαβαίνουμε ἀκούραστα. Χάρη στήν ἐπιστημονική δουλιὰ, τό πνεῦμα μας κάθε μέρα προσαρμόζεται ὄλο καὶ πῶ κοντά στό δικό του ἀντικείμενο καὶ διεισδύει ὄλο καὶ πῶ βαθιὰ μέσα του. Οἱ ἰσχυρισμοί πού, ὅπως νομίζαμε, μπορούσαμε ἐμεῖς νά παραθέσουμε ὕστερα ἀπό τὴ μελέτη τῶν μαθηματικῶν ἐπιστημῶν, καὶ ἐδῶ παρουσιάζονται μέ ἓνα σχεδόν ἀναγκαῖο καὶ τουλάχιστο ἀρκετά φυσικό τρόπο. Ἡ ἐπιστημονική πρόοδος κάθε στιγμὴ βάζει ἀνάμεσα στὰ πράγματα καὶ σέ μᾶς μιὰ ἀντιστοιχία πού εἶναι ταυτόχρονα καὶ πῶ στενή καὶ πῶ βαθιά. Ἐμεῖς κατανοοῦμε καὶ πῶ καλά καὶ πῶ πολλά...

Ἄγνωστικισμός =
ντροπαλός
ὕλισμός²¹⁷

Ἡ συζήτηση ἀνάμεσα στοὺς ὁπαδοὺς τῆς ἐνεργειακῆς καὶ τῆς μηχανικῆς θεωρίας, συζήτηση πού συχνά εἶναι πολύ ζωντανή, ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῶν ἐνεργειακῶν, εἶναι στήν οὐσία μόνο ἓνα στοιχεῖο τῆς προόδου τῶν φυσικο-χημικῶν ἐπιστημῶν, καὶ μάλιστα στοιχεῖο ἀπαραίτητο.

Ἡ ἐνεργειακὴ μᾶς προφύλαγε πρῶτα ἀπ' ὅλα ἀπὸ μερικές καταχρήσεις τῶν μηχανιστικῶν μοντέλων, ἀπὸ τὸν πειρασμό νά πάρουμε αὐτὰ τὰ μοντέλα σάν ἀντικειμενικὲς πραγματικότητες. Ὑστερα βάθυνε τὴ θερμοδυναμικὴ καὶ ἔδειξε καθαρά τὴ γενικὴ σημασία τῶν δικῶν τῆς βασικῶν νόμων, οἱ ὁποῖοι ἀντὶ νά περιοριστοῦν στὶς ἔρευνες πού ἀφοροῦν τὴ θερμότητα, ἔχουν νόμιμη καὶ ἀναγκαῖα ἐφαρμογὴ στὶς φυσικο-χημικὲς ἐπιστῆμες σ' ὅλη τους τὴν ἔκταση. Ἡ ἐνεργειακὴ, διευρύνοντας τὴ σημασία αὐτῶν τῶν νόμων, συνέβαλε σημαντικὰ στὴ διευκρίνιση τοῦ τύπου τους. Ἐπιπλέον: ἂν καὶ ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν ἀνακαλύψεων ἢ ἐνεργειακῆ ἀποδείχτηκε λιγότερο καρποφόρα ἀπ' ὅ,τι ἡ μηχανικὴ θεωρία, παρόλα αὐτὰ εἶναι ἓνα σπουδαῖο ὄπλο ἐκθεσης — νηφάλιο, γλαφυρό καὶ λογικό. Τέλος, κι' αὐτό εἶναι ἰδιαίτερα αἰσθητό στοὺς χημικούς σάν τὸν Βάντ Χόφφ, Βάν ντέρ-Βάλς

|| καί τόν Νέρνστ, ἀλλά πιά συχνά συναντιέται ἐπίσης στούς φυσικούς, γίνον-
ται πρόθυμα ἀποδεκτές καί οἱ δύο θεωρίες, καί μάλιστα στήν κάθε
περίπτωση προτιμῆται ἐκείνη πού προσφέρεται περισσότερο στήν ἔρευνα.
Αὐτές τίς θεωρίες τίς χρησιμοποιοῦν ἀπό κοινού. Ξεκινοῦν ἀπό τίς γενικές
ἐξισώσεις τῆς μηχανικῆς ἢ ἀπό τίς γενικές ἐξισώσεις τῆς θερμοδυναμικῆς,
κι ἄυτό ἐξαρτᾶται ἀπό τό ἄν φαίνεται ἔτσι ὁ δρόμος πού ἀκολουθοῦν πιά
ἀπλός ἢ πιά πετυχημένος. Τό ζήτημα βρίσκεται στό ὅτι οἱ φυσικές θεωρίες
σέ σημαντικό βαθμό εἶναι ὑποθέσεις, ὅπλα ἔρευνας καί ἐκθεσης, ἢ ἀκόμη
ὀργανώσεις. Αὐτές οἱ θεωρίες εἶναι μορφές, πλαίσια, πού πρέπει νά συμπλη-
ρωθοῦν μέ τά ἀποτελέσματα τῆς ἐμπειρίας. Καί μόνο αὐτά τά τελευταῖα ἀπο-
τελοῦν τό ἀληθινό, τό πραγματικό περιεχόμενο τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν.

Πάνω σ' αὐτά συναντιῶνται ὅλοι οἱ φυσικοί καί τήν ἀδιάκοπα ἀναπτυσ-
σόμενη ποσότητά τους, τήν ὄλο καί πιά ἁρμονική καί πιά συμπίπτουσα, τή
χαρακτηρίζει, φυσικά, ἡ πρόοδος τῆς φυσικῆς, ἡ ἐνότητα καί ἡ μακροβί-
τητά της. Αὐτά τά χαρακτηριστικά εἶναι ἡ λυδία λίθος τῶν θεωριῶν, τῶν
ὑποθέσεων πού συνέβαλαν στήν ἀνακάλυψή τους καί πού ἐπιδιώκουν νά τίς
ὀργανώσουν, χωρίς νά θίγουν τήν πραγματική τους συγγένεια, ἀναπαρά-
γοντας ὅσο μπορεῖ ἀκριβέστερα τό σύστημα τῆς φύσης. Καί παρ' ὅλα αὐτά,
οἱ θεωρίες αὐτές, ἄν καί πάντοτε εἶναι ὑποθετικές καί ἐπομένως πάντοτε
κάτι χάνουν, καί μερικές φορές χάνουν πολλά, καθῶς ἡ ἐμπειρία μᾶς φέρνει
νέες ἀνακαλύψεις, ποτέ δέν πεθαίνουν ὀριστικά. Ἐναντίοντα συγχωνεύονται,
μεταμορφωνόμενες σέ νέες, πιά καθολικές καί πιά κατάλληλες θεωρίες.

«...Εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά θεωροῦμε ἀξιοσημείωτο ἀποτέ-
λεσμα τῆς κινητικῆς θεωρίας τή μεταφορά τῆς ἀτομικῆς θεωρίας
NB || στήν ἐπιστήμη γιά τόν ἠλεκτρισμό... Μέ τήν βοήθεια αὐτῆς τῆς
|| θαυμάσιας διεύρυνσης τοῦ ὀρίζοντά της ἡ ἀτομική θεωρία ἔχουσε
|| ἐντελῶς νέο φῶς σέ μιά σειρά φυσικά καί χημικά προτσές...»*.

§ 8. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ ΚΑΙ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

* Ἄν τό ἄγνωστο εἶναι ἀπεριόριστο, παρόλα αὐτά δέν θά ἦταν σωστό στίς
μέρες μας νά τό ὀνομάζουμε ἀγνώσιμο, ὅπως γινόταν στά βιαστικά πρῖν
μερικά χρόνια.

Οἱ ἐπανειλημμένες καί ἀνεπανόρθωτες ἀποτυχίες τῶν μεταφυσικῶν ἀπο-
; πειρῶν ὑποχρέωσαν τή φυσική νά ἐπικρατήσει στήν ἐπιστήμη διά μέσου
μιάς ἀποφασιστικῆς διαγραφῆς τοῦ προβλήματος τῆς ὕλης. Ἄπό δῶ καί
πέρα ἡ φυσική ἔπαυσε νά βρεῖ μόνο τούς νόμους τῶν μερικῶν φαινομένων.
|| Αὐτή ἦταν «φυσική χωρίς ὕλη»...

Σύμφωνα μέ τήν ἱστορία, πού ἀπό τότε ἐπαναλαμβάνεται στα-
θερά ἀπό τό ἀνθρώπινο μυαλό μόλις αὐτό προσπαθεῖ νά γνωρίσει
τά πράγματα, ἡ ἐπιστήμη παίρνει ἀπό τόν κόσμον τῶν μεταφυσι-
κῶν οὐτοπιῶν νέο ἀντικείμενο μελέτης. Ἡ φύση τῆς ὕλης δέν εἶ-
NB || ναι πλέον μεταφυσικό πρόβλημα, γιατί γίνεται πρόβλημα πειρα-
|| ματικῆς καί θετικῆς τάξης. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι αὐτό τό πρόβλημα

* W. Nernst. *Revue générale des Sciences*, 15 mars 1908.

δέν λύθηκε επιστημονικά· παραμένει ακόμη θέση για πολλά άπρόοπτα. Άλλά από δώ και πέρα ένα μπορεί να φανεί ότι επιτεύχθηκε: αυτό θα τό λύσει ή επιστήμη και όχι ή μεταφυσική.

Έγώ νομίζω, άλλωστε, και προσπάθησα να τό αποδείξω σέ άλλο μέρος, ότι οί κινητικές αντίληψεις θα είναι πάντα στενά συνδεμένες μέ τήν πρόοδο τής φυσικής, γιατί αυτές οί αντίληψεις είναι ένα εξαιρετικά ώφέλιμο, αν όχι απαραίτητο δπλο ανάκαλύψεων, και γιατί αυτές οί αντίληψεις είναι πιο καλά προσαρμοσμένες στίς συνθήκες τής γνώσης μας. Νά γιατί έγώ θεωρώ ότι τό μέλλον τής φυσικής είναι ή συνέχιση τών μηχανιστικών θεωριών. Και να γιατί έγώ μόλις τώρα είπα ότι ή ένεργειακή θεωρία πιθανό να διαλυθεί, όπως και ή αρχαία μηχανική, μέσα στην πιο εϋλύγιστη και πιο αύστηρη από τήν άποψη τής παραδοχής τής υπόθεσης κινητική επιστήμη...

NB

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ § 1. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ

[173-174] Μέ τό πρόβλημα τής ζωής πλησιάζουμε στίς βασικές διαφωνίες που μπορούν να χωρίζουν τή φιλοσοφία και τήν επιστήμη. Ός τώρα, ή διαφωνία μπορούμε να πούμε, ήταν κυρίως θεωρητική. Η πλειοψηφία τών φιλοσόφων, που αξίζουν να φέρουν αυτό τό όνομα, παραδέχονται ότι πρακτικά τά επιστημονικά αποτελέσματα είναι αντικειμενικά για τήν ύλη. Άν από θεωρητική άποψη οί φιλόσοφοι αυτοί μπορούσαν να προβάλλουν τούτες ή εκείνες τίς αντιρήσεις ενάντια σ'αυτή τήν αντικειμενικότητα τών επιστημονικών αποτελεσμάτων, παρ'όλα αυτά παραδέχονται ότι όλα συμβαίνουν κατά τέτιο τρόπο, που, αν τά συμπεράσματα τής επιστήμης δέν ήταν θεμελιωμένα δικαιωματικά, τουλάχιστον, ήταν εφαρμόσιμα στην ύλική πραγματικότητα. Αυτή ή τελευταία ως ένα βαθμό μπορεί να εκφραστεί μέ μαθηματικές, μηχανικές και φυσικοχημικές σχέσεις...

NB

[177] Ό Μπαρτές και ή σχολή Μομπελιέ, πιστεύοντας επίμονα ότι τά φαινόμενα τής ζωής μπορεί να καθοριστούν μόνο από μία ειδική αίτια, τά ανάγουν σέ μία ζωτική δύναμη που είναι διαφορετική και από τίς ύλικές δυνάμεις και από τήν ψυχή: απ'όπου και πάρθηκε ή όνομασία του βιταλισμού, που δόθηκε σ'αυτή τή θεωρία...

§ 3. Η ΔΙΑΧΩΡΙΣΤΙΚΗ ΓΡΑΜΜΗ ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΗ ΜΗΧΑΝΙΚΗ ΚΑΙ ΣΤΟ ΝΕΟΒΙΤΑΛΙΣΜΟ

[189-190] Άν άποπειραθοῦμε κατά κάποιον τρόπο να συνθέσουμε τό νεοβιταλισμό από τούς κύριους εκπροσώπους του, επιστήμονες ή φιλόσοφους, τότε, όπως φαίνεται, να σέ ποιό

NB συμπεράσμα θά καταλήξουμε: ή κριτική στην όποία οί νεοβιταλιστές υποβάλλουν τή μηχανιστική αντίληψη τής βιολογίας περιπλέκεται στενά μέ τήν κριτική, στην όποία υποβάλλαν ή πραγματιστική, αντίνοησιοκρατική, ή άγνωστική φιλοσοφία, τίσ μαθηματικές καί φυσικό-χημικές επιστήμες. Έμεις νομίζουμε ότι αλλάζουμε πρόβλημα, περνώντας από τήν ύλη στη ζωή. Ένώ στην ούσία στεκόμαστε ξανά, όπως υπαινιχθήκαμε στην άρχή, μπροστά στό ίδιο τό βασικό πρόβλημα, καί αυτό τό πρόβλημα είναι πάντα τό ίδιο τό πρόβλημα τής αξίας τής επιστήμης, εφό-

σον ή επιστήμη σημαίνει γνώση. 'Αλλάζον μόνο οί ειδικοί όροι στους όποιους τοποθετείται ούσιαστικά ή επιστήμη.

Πραγματικά, σέ τί κατηγορούσε τίσ μαθηματικές ή τίσ φυσικό-χημικές επιστήμες ή νέα φιλοσοφία; "Οτι αυτές είναι ένας αυθαίρετος καί όφελιμιστικός συμβολισμός, πού δημιουργήθηκε για τίσ πρακτικές ανάγκες του νοῦ μας, του λογικού μας, όπως είναι οί ικανότητες δράσης, αλλά όχι οί ικανότητες γνώσης. Έτσι, όταν μεταφέρουμε τή φυσικό-χημική μέθοδο στά βιολογικά δεδομένα, υπονοείται ότι μεταφέρουμε καί εκείνα τά αποτελέσματα πού αυτή ή μέθοδος μάς επιτρέπει νά πετύχουμε, εκείνες τίσ συνέπειες πού υπονοεί σχετικά μέ τήν αξία αυτών των αποτελεσμάτων. "Ωστε λοιπόν, ή φυσικό-χημική μηχανική αντίληψη θά είναι μία υπέροχη φόρμουλα πού μάς δίνει τό πρακτικό άγκάλιασμα των ζωικών πραγμάτων. Αυτή ή αντίληψη θά είναι έντελώς άνίκανη νά μάς διαφωτίσει σχετικά μέ τό ζήτημα τί είναι ή ίδια ή ζωή. "Όπως οί φυσικό-χημικές επιστήμες στον τομέα τής ύλης, ή φυσικό-χημική μηχανική αντίληψη στον τομέα τής ζωής θά μάς επιτρέψει νά δροῦμε, καί ποτέ δέν θά μάς επιτρέψει νά κατανοήσουμε...

NB [192-194] Οί νεοθωμιστές ανασταίνουν στην ύλη τή δύναμη, τήν επιθυμία, τήν αναζωογονούν ξανά μέ τήν ειδωλολατρική, ώστόσο, πνοή του ύλοζωϊσμού, τον όποιο οί Έλληνες καί ιδιαίτερα ό 'Αριστοτέλης, όπως φαίνεται, δέν μπορούσαν ποτέ νά τον άρνηθουν άπόλυτα. Αυτοί έξάλλου διαστρεβλώνουν τό ελληνικό δόγμα. Γι' αυτός ή ύλη δέν έχει άλλη δραστηριότητα, εκτός από εκείνη τή δύναμη πού τής έβαλε ό δημιουργός: ένα, ως ποῦμε, μνημόνιο για τή δημιουργία της καί ένα άνεξίτηλο σημάδι τό όποιο φέρνει πάνω της...

Μάλιστα, καί οί νομιναλιστές, πού έχουν αρκετά κοντινή συγγένεια μ' αυτό τό νεοσχολαστικό κίνημα*, καί οί πραγματιστές, όλο καί έρωτοτροπόντας μ' αυτές τίσ φιλοσοφίες τής πίστης (πολύ συχνά αναγκαζόμαστε

* Οί νεοσχολαστικοί ή νεοθωμιστές προσπαθούν ιδιαίτερα νά άποκαταστήσουν τίσ σχολαστικές έρμηνείες του άριστοτελισμού, έπομένως — τά φιλοσοφικά δόγματα του άγίου Θωμά. — Οί νομιναλιστές έπιμένουν στό συμβολικό, τεχνητό καί άφηρημένο χαρακτήρα τής επιστήμης, στό τεράστιο χάσμα, πού υπάρχει άνάμεσα στην πραγματικότητα καί τους τύπους της. — Τό δόγμα των πραγματιστών είναι όμοιο μέ τά παραπάνω, αλλά στηρίζεται σέ μία πιό γενική μεταφυσική. 'Η κάθε γνώση κατευθύνεται στη δράση, έπομένως, έμεις ξε-

μάλλον νά τις ονομάζουμε φιλοσοφίες τῶν πιστῶν), θεωροῦσαν ὅτι ἔχουν τὸ δικαίωμα νά ποῦν ὅτι μέ τις ἐπιστῆμες γιά τήν ὕλη δέν ἐξαντλεῖται τὸ περιεχόμενο τοῦ ἀντικειμένου τους. Γιά νά γνωρίσουμε ἀληθινά, πρέπει «νά πᾶμε παραπέρα»...

Γιά τόν βιταλιστή ἡ ζωὴ παίζει τὸ ρόλο τῆς δημιουργικῆς δύναμης. Ἄλλὰ ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἐξαρτᾶται, ἐκτός ἀπ' αὐτό, καί ἀπό τις ὑλικές συνθήκες ἡ ζωὴ δέν εἶναι καθόλου δημιουργημα ἐκ τοῦ μηδενός. Σάν ἀποτέλεσμα τῆς δράσης τῆς ἡ ζωὴ θά δώσει, φυσικά κάτι τι τὸ νέο καί ἀπρόβλεπτο, ἀλλὰ γιά νά φτάσει σ' αὐτό θά ἐνεργεῖ πάνω στά προγενέστερα στοιχεῖα πού ἡ ἴδια θά συνδυάζει, καί ἰδιαίτερα ἀρχίζοντας ἀπό τὰ στοιχεῖα πού προϋπήρχαν, στά ὅποια θά προσθέσει τὰ δικά της. Οἱ μεταλλαγές, πού εἶχε παρατηρήσει ὁ βοτανολόγος ντέ Φρίζ (ὁ ὅποιος, ὄντας ὀπαδός τῆς μηχανικῆς θεωρίας, ὁ ἴδιος τις ἐρμηνεύει μέ ἄλλον τρόπο), θά ἦταν μάλιστα ἐδῶ ἐκδήλωση καί ἀπόδειξη αὐτῶν τῶν δημιουργικῶν προσθηκῶν.

NB

§ 4. Ο ΝΕΟΒΙΤΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΜΗΧΑΝΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΔΙΑΦΕΡΟΥΝ ΜΟΝΟ ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΙΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΥΠΟΘΕΣΕΙΣ, ΠΟΥ ΣΥΜΠΛΗΡΩΝΟΥΝ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

[204] Ἄλλὰ στή βιταλιστική μέθοδο οἱ ἐντελέχειες καί οἱ κυριαρχοῦσες ἰδέες δέν ἔχουν τίποτε τὸ κοινό μέ τὰ ἀπεικονιζόμενα ἀλληγορικά στοιχεῖα: οἱ σκοποὶ δέν ἀπεικονίζονται γιὰ αὐτοὶ δέν ὑπάρχουν ὑλικά — τουλάχιστο δέν ὑπάρχουν ἀκόμη, γιὰ βρίσκονται στό προσές τοῦ γίνεσθαι, τῆς βαθμιαίας πραγματοποίησης.

ἀκριτο-
μυθεΐ!

§ 6. Η ΜΗΧΑΝΙΚΗ ΑΠΟΨΗ ΕΙΝΑΙ ΕΠΙΣΗΣ ΜΟΝΟ ΥΠΟΘΕΣΗ

[216-218] Ἄλλὰ θά ἦταν ἐνάντια σ' ὅλα τὰ διδάγματα τῆς ἐμπειρίας νά ἰσχυριστεῖ κανεὶς ὅτι στά φαινόμενα τῆς ζωῆς ὅλα μποροῦν νά ἀναχθοῦν στοὺς φυσικο-χημικούς νόμους καί ὅτι ἡ μηχανικὴ θεωρία ἔχει ἐλεγχθεῖ πειραματικά σέ ὅλο τῆς τὸ μέγεθος. Ἄντίθετα, ἐμεῖς ξέρομε πολὺ λίγα γιά τὴ ζωὴ...

Σέ μιὰ τέτια περίπτωση προβάλλει μόνη τῆς ἡ σκέψη: γιὰ νά ἀσχολούμαστε μέ τις μηχανιστικές θεωρίες; Δέν πρέπει μήπως νά διώξουμε ἀπὸ τήν ἐπιστῆμη αὐτές τις πολὺ γενικές ὑποθέσεις, πού ὁ ἔλεγχός τους προϋποθέτει τήν πλήρη ὀλοκλήρωση τῆς ἐπιστήμης; Ἐδῶ ἀνταμώνουμε πάλι μέ τὴ γνώμη πού διακη-

ρούμε μόνο ἐκεῖνο πού ἐνδιαφέρει τὸ δικό μας τρόπο δράσης. Ὅλες αὐτές οἱ φιλοσοφίες εἶναι ἀγνωσιακές μέ τήν ἐννοία ὅτι μᾶς ἀρνοῦνται τὴ δυνατότητα νά πετύχουμε, μέ τὴ βοήθεια τῶν δικῶν μας διανοητικῶν ἰκανοτήτων, μιὰ ἀντίστοιχη καί ἀκριβὴ γνώση τῆς πραγματικότητας...

NB

NB ||| ρύσσεται, όπως είδαμε ήδη, από ένα ορισμένο αριθμό φυσικῶν
 σχετικά με τή φυσική και ἀκριβῶς σέ σχέση με τίς μηχανιστικές
 θεωρίες στή φυσική. Θυμίζουμε ὅτι μερικοί ὁπαδοί τῆς ἐνεργεια-
 κῆς θεωρίας ἤθελαν νά ἀποβάλουν ἀπό τή φυσική τίς μηχανιστι-
 κές ὑποθέσεις σάν γενικεύσεις πού δέν ὑπόκεινται σέ ἔλεγχο, σάν
 ἀνώφελες καί μάλιστα ἐπικίνδυνες. Καί ἀνάμεσα στούς βιολό-
 γους συναντοῦμε μερικούς ἐπιστήμονες πού ἔχουν αὐτή τήν
 ἀποψη καί ἄμεσα περνοῦν μέ τό μέρος αὐτῶν τῶν φυσικῶν-ὁπα-
 δῶν τῆς ἐνεργειακῆς θεωρίας...

un aspect
 timide du
 mécanisme * ||| Ἡ ἐνεργειακή σχολή διακρίνεται ἀπό τή μηχαν-
 νική σχολή λιγότερο καθαρά στή βιολογία παρά
 στή φυσική. Αὐτή ἡ σχολή εἶναι μάλλον μιᾶ δειλή
 μόνο ἀποψη τῆς μηχανικῆς θεωρίας, γιατί ἀντιπα-
 ρατίθεται στή θεολογία καί προβάλλει τό αἴτημα
 τῆς ἀντιστοιχίας τῶν φαινομένων τῆς ζωῆς μέ τά
 ἀνόργανα φαινόμενα. NB

§ 7. ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ: ΥΠΟΔΕΙΞΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΒΙΟΛΟΓΙΑ

[223-224] Ἡ ζωντανή ὕλη ἀποκαλύπτει μ' ἓνα φανερό τρόπο ιδιότητες,
 πού συνδέονται μέ τή συνήθεια καί τήν κληρονομικότητα: ὅλα γίνονται μέ
 ἓναν τέτιο τρόπο, σάν νά θυμᾶται ὅλες τίς προηγούμενες καταστάσεις τῆς.
 Στό μεταξύ ἡ ἄψυχη ὕλη, λένε, ποτέ δέν ἀποκαλύπτει αὐτή τήν ιδιότητα.
 Καί θά ἦταν μάλιστα ἀντίφαση νά φανταστεῖ κανεῖς κάτι τό παρόμοιο.
 "Ὅλα τά ὕλικά φαινόμενα εἶναι ἐπαναστρεφόμενα." Ὅλα τά βιολογικά
 φαινόμενα εἶναι μὴ ἐπαναστρεφόμενα.

Σ' αὐτά τά συμπεράσματα ξεχνοῦν ὅτι ἡ δευτέρα ἀρχή τῆς θερμοδυνα-
 μικῆς θά μπορούσε νά ὀνομαστεῖ ἀρχή τῆς ἐξέλιξης ἢ τῆς κληρονομικό-
 τητας**...

Προσέγγιση
 στό
 διαλεκτικό
 ὕλισμό

NB

[227] Ἡ ἐπιστήμη δέν τολμᾶ νά θεωρεῖ ἀπομο-
 νωμένες μιᾶ γιά πάντα τίς διάφορες κατηγορίες τῶν
 γεγονότων, πού ἐξαιτίας τους αὐτή κομματιάστηκε
 σέ ιδιαίτερες ἐπιστῆμες. Ἡ διαίρεση αὐτή ἔχει
 ἀπολύτως ὑποκειμενικές καί ἀνθρωπομορφικές αἰ-
 τίες. Ἐμφανίζεται μόνο ἀπό τίς ἀνάγκες τῆς ἔρευ-
 νας, πού παροτρύνουν νά τοποθετοῦμε τά ζητήματα
 κατά σειρά, νά συγκεντρῶνουμε τήν προσοχή
 χωριστά στό καθένα ἀπ' αὐτά, νά ἀρχίζουμε ἀπό τό
 μερικό, γιά νά φτάσουμε στό γενικό. Ἡ φύση αὐτή
 καθεαυτή εἶναι τό ὅλον.

* — δειλή ἀποψη τῆς μηχανικῆς θεωρίας. Ἡ Σύντ.

** Ὁ Κλαούζιους αὐτό τό ὀνόμασε ἀρχή τῆς ἐντροπίας, πράγμα πού ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς
 στή λέξη ἐξέλιξη, πού πάρθηκε ὁμοίως ὄχι ἀπό τά λατινικά ἀλλά ἀπό τά ἑλληνικά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V
ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ

§ 2. Ο ΠΑΛΙΟΣ ΕΜΠΕΙΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΠΑΛΙΕΣ
ΑΝΤΙΜΕΤΑΦΥΣΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ
Ο ΨΥΧΟΦΥΣΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΑΡΑΛΛΗΛΙΣΜΟΣ

[242-246] Ἐάν καί ὁ μεταφυσικός ὀρθολογισμός ἀποτελεῖ μιά μεγάλη φιλοσοφική παράδοση, οἱ παλιοὶ τοῦ ἰσχυρισμοῦ ἀπριόρι δέν μποροῦσαν νά μὴν προκαλέσουν τίς ἀντιρήσεις τῶν κριτικῶν μυαλῶν. Καί μάλιστα σ' ὅλες τίς ἐποχές βλέπουμε φιλόσοφους πού προσπαθοῦν νά ἀντισταθοῦν στό ὀρθολογιστικό καί τὸ μεταφυσικό ρεύμα. Τέτιοι πρὶν ἀπόλα εἶναι οἱ αἰσθησιαρχικοὶ καί οἱ ὑλιστές, μετὰ οἱ ὀπαδοὶ τοῦ ἀσσοσιασιονισμοῦ* καί τῆς φαινομενολογίας. Μὲ μιά λέξη αὐτοὺς μποροῦμε νά τοὺς ὀνομάσουμε ἐμπειρικούς.

Ἐντὶ νά ἀντιπαραθέσουν τὸ πνεῦμα στή φύση, αὐτοὶ προσπαθοῦν ξανά νά τοποθετήσουν τὸ πνεῦμα μέσα στή φύση. Μόνο πού συνεχίζουν νά ἐννοοῦν τὸ πνεῦμα τὸ ἴδιο ἀπλοποιημένα καί διανοητικά, ὅπως καί ἐκεῖνοι τοὺς ὁποίους αὐτοὶ κριτικάρουν...

Ἡ ἐμπειρική θεωρία φανταζόταν τὸ πνεῦμα περίπου ὅπως ἡ ἀτομική θεωρία ἀπεικονίζει τὴν ὕλη. Αὐτός εἶναι ἕνας ψυχολογικός ἀτομισμός, στὸν ὁποῖο τὰ ἄτομα ἔχουν ἀντικατασταθεῖ μὲ τίς καταστάσεις τῆς συνείδησης: μὲ τὰ αἰσθήματα, τίς παραστάσεις, τίς αἰσθήσεις, τίς συγκινήσεις, μὲ τὰ αἰσθήματα ἀπόλαυσης καί παθῶν, μὲ τίς κινήσεις, μὲ τίς βουλητικές καταστάσεις κτλ. ...

Ἐτσι, οἱ δικές μας ψυχολογικές καταστάσεις εἶναι μόνο ἕνα σύνολο στοιχειωδῶν συνειδήσεων, πού ἀντιστοιχοῦν στὰ ἄτομα ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶναι δημιουργημένα τὰ νευρικά μας κέντρα. Τὸ πνεῦμα εἶναι παράλληλο στὴν ὕλη. Ἐκφράζει μὲ τὴ δική του μορφή, στή γλώσσα του αὐτὸ πού ἡ ὕλη, μὲ τὴ σειρά της, τὸ ἐκφράζει μὲ τὴ δική της μορφή καί σὲ ἄλλη γλώσσα. Τὸ πνεῦμα ἀπὸ τὴ μιά μεριά καί ἡ ὕλη ἀπὸ τὴν ἄλλη εἶναι δύο ἀμοιβαῖα ἀντίθετες μεταφράσεις ἑνός καί τοῦ αὐτοῦ κειμένου.

Γιὰ τοὺς ἰδεαλιστές πρωταρχικό κείμενο εἶναι τὸ πνεῦμα. Γιὰ τοὺς ὑλιστές τέτιο εἶναι ἡ ὕλη. Γιὰ τοὺς πνευματοκράτες-δυϊστές καί τὰ δύο τὰ κείμενα εἶναι ἕξιςον πρωταρχικά, μιά πού ἡ φύση γράφεται ταυτόχρονα καί στίς δύο γλώσσες. Γιὰ τοὺς καθαρὸς μονιστές — εἴμαστε ὀποχρεωμένοι νά κάνουμε δύο μεταφράσεις τοῦ πρωταρχικοῦ κειμένου πού μᾶς ξεφεύγει...

§ 3. Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΠΑΡΑΛΛΗΛΙΣΜΟΥ

[248-249] Ὅταν λένε ὅτι ἡ συνείδηση εἶναι ἐνιαία καί συνεχής, τότε πρέπει νά ἀποφεύγουμε τὴ σκέψη μήπως μ' αὐτὸ δῆθεν ἀνασταίνεται ἡ θεωρία τῆς ἐνότητας καί τῆς ταυτότητας τοῦ «ἐγώ», πού ἀποτελεῖ τὸν

* Ἀσσοσιασιονισμός (συνειρμισμός ἢ συνειρμική θεωρία) — ψυχολογική θεωρία πού ἀνάγει μηχανικά ὅλα τὰ σύνθετα ψυχικά προτοσές σὲ ἐνώσεις ἀπλῶν στοιχείων. Σημ μετ.

ἀκρογωνιαῖο λίθο τοῦ παλιοῦ ὀρθολογισμοῦ. Ἡ συνείδηση εἶναι ἐνιαία, ἀλλά ποτέ δέν παραμένει ταυτόσημη στὸν ἑαυτό της, ὅπως ἐξάλλου καὶ κάθε ἄλλη ζωντανή ὑπαρξή. Ἡ συνείδηση ἀλλάζει διαρκῶς, ὄχι ὅπως σάν πράγμα πού δημιουργήθηκε μιά καὶ καλή καὶ παραμένει αὐτὸ καθεαυτὸ, ἀλλά σάν ὑπαρξή πού διαρκῶς δημιουργεῖται: ἡ ἐξέλιξη εἶναι δημιουργική. Ἡ ἔννοια τῆς ταυτότητας καὶ τῆς σταθερότητας θά χρειάζοταν μόνο τότε, ὅταν γιὰ τὴν ἀπόκτηση πραγματικῶν ἀποφάσεων θά ἔπρεπε νά βάλουμε πάνω στὶς ποικιλόμορφες καταστάσεις, πού ὅπως φαίνεται παρουσιάζονται κάτω ἀπ' αὐτές τὶς ἐπιφάνσεις, τὴ σχέση τῆς σύνθεσης καὶ τῆς ἐνότητας. Ἀλλά, ἂν ὑποθέσουμε ὅτι ἡ πραγματικότητα οὐσιαστικά εἶναι συνεχῆ καὶ ὅτι τὰ κενὰ πού βρίσκουμε σ' αὐτὴν εἶναι τεχνητά, τότε παύει νά ὑφίσταται ἡ ἀνάγκη νά ἐπικαλούμαστε τὴν ἀρχὴ τῆς ἐνότητας καὶ τῆς σταθερότητας.

Οἱ θεωρίες τοῦ ἀγγλοαμερικάνικου πραγματισμοῦ εἶναι ἐξαιρετικά συγγενικές μ' αὐτές πού περιγράψαμε πῶς πάνω. Οἱ θεωρίες αὐτές εἶναι πολὺ ἑτερογενεῖς, ἰδιαίτερα στὰ ἠθικά καὶ λογικά συμπεράσματα, τὰ ὅποια προσπαθοῦσαν νά βγάλουν ἀπ' αὐτές. Ἀλλά ἐκεῖνο πού ἀποτελεῖ τὴν ἐνότητά τους καὶ ἐπιτρέπει νά τὶς συγκεντρώσουμε μαζί, ἔγκειται ἀκριβῶς στὶς γενικές γραμμὲς τῆς λύσης πού ἔδωσαν αὐτές στὸ πρόβλημα τῆς συνείδησης. Ὁ Οὐ. Τζαίημς, ὁ μεγάλος ψυχολόγος τοῦ πραγματισμοῦ, ἔδωσε σ' αὐτὴ τὴ λύση τὴν πῶς σαφὴ καὶ τὴν πῶς ὀλοκληρωμένη της μορφή. Ἡ θεωρία του ταυτόχρονα ἀντιφάσκει, σχεδὸν γιὰ τὶς ἴδιες αἰτίες, καὶ στὴ θεωρία τοῦ μεταφυσικοῦ ὀρθολογισμοῦ καὶ στὴ θεωρία τοῦ ἐμπειρισμοῦ...

„Ἡ θεωρία
τῆς ἐμπειρίας“
τοῦ Τζαίημς

NB
Ὁ Τζαίημς, ὁ
Μάχ καὶ οἱ
παπᾶδες

[251-252] Ὁ Οὐ. Τζαίημς ἰσχυρίζεται ἀκόμη ὅτι κατάληξε σ' αὐτὴ τὴ θεωρία μόνο γιὰτὶ ἀκολουθοῦσε μὲ ἄκρα ἀυστηρότητα τοὺς κανόνες τῆς ἐμπειρίας: καὶ ὁ Τζαίημς τὴν ὀνομάζει «θεωρία τοῦ ριζοσπαστικοῦ ἐμπειρισμοῦ», ἢ τῆς «καθαρῆς ἐμπειρίας». Γι' αὐτὸν ὁ παλιὸς ἐμπειρισμὸς παράμεινε διαποτισμένος μὲ τὶς μεταφυσικές καὶ ὀρθολογιστικές ἀταπάτες. Προσπάθησε νά τὸν ἀπαλλάξει ἐντελῶς ἀπ' αὐτές.

Αὐτές οἱ νέες θεωρίες τῆς συνείδησης ἀπόκτησαν ἀναμφισβήτητα σὲ ἓνα πολὺ μικρὸ διάστημα ἄρκετά μεγάλες συμπάθειες: οἱ ἄγγλοι — Σίλλερ καὶ Πήρς, οἱ ἀμερικανοὶ — Ντιού καὶ Ρόυς, στὴ Γαλλία καὶ στὴ Γερμανία — ἐπιστήμονες σάν τοὺς Πουανκαρέ, Χέρτζ, Μάχ, Ὁστβαλντ, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ὄλοι σχεδὸν ἐκεῖνοι πού θέλουν νά ἀνανεώσουν τὸν καθολικισμό διατηρώντας τὴν πίστη σ' αὐτὸν, μποροῦν νά ἐνωθοῦν μὲ τὸ ἰδεολογικὸ ρεῦμα πού τὴν πῶς συστηματικὴ ἔκθεσή του τὴν ἔδωσαν ὁ Μπέρξον καὶ ὁ Τζαίημς. Ἐκτός ἀπ' αὐτό, εἶναι ἀδιαφιλονίκητο, ὅτι αὐτές οἱ συμπάθειες φαίνονται σὲ μεγάλο βαθμὸ δικαιολογημένες...

[254-255] Σὲ σχέση μὲ τὸ πρόβλημα τῆς γνώσης καὶ τῆς ἀλήθειας θά δοῦμε ὅτι πραγματικά ὁ πραγματισμὸς συχνὰ κατάληγε σὲ σκεπτικιστικά συμπεράσματα, ἀλλά αὐτὰ τὰ συμπεράσματα δέν εἶναι καθόλου ἀναγκαῖα.

‘Ο ίδιος ο Τζαίμς, πού σέ άλλα σημεῖα φαίνεται ὅτι στέκεται πολύ κοντά στό σκεπτικιστικό ἰρρασιοναλισμό παρατήρησε κατά κάποιον τρόπο πώς μέ τήν αὐστηρή ἐρμηνεία τῆς ἐμπειρίας δέν πρέπει νά θεωροῦμε ὅτι τάχα ἡ ἐμπειρία μᾶς δίνει μιᾶ ἰδέα μόνο γιά τά μεμονωμένα γεγονότα, ἀλλά μᾶς δίνει ἀκόμη, καί ἰδιαίτερα μᾶς δίνει, τήν ἰδέα γιά τίς σχέσεις πού ὑπάρχουν ἀνάμεσα στά γεγονότα...

Ἔτσι, ὁ νέος προσανατολισμός πού ἐκδηλώθηκε στή φιλοσοφία καί πού πήρε τό ὄνομα τοῦ πραγματισμοῦ, ὅπως φαίνεται, σημειώνει ἀναμφισβήτητη πρόοδο στίς ἐπιστημονικές καί φιλοσοφικές θεωρίες τοῦ πνεύματος.

§ 4. ΓΕΝΙΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗΣ ΔΡΑΣΗΣ

[256-261] Τώρα θά ὑποχρεωθῶμε νά διευκρινίσουμε σέ τί συνίστανται οἱ σχέσεις πού συγκροτοῦν τόν ψυχολογικό κόσμο καί πώς ξεχωρίζουν ἀπό τίς σχέσεις πού ἀποτελοῦν τήν ὑπόλοιπη φύση καί τήν ἐμπειρία. Πάνω σ’αὐτό τό θέμα ὁ βιενέζος φυσικός Μάχ ἔδωσε, μάλλον, τίς πιό σαφείς ὑποδείξεις*. Σέ κάθε ἐμπειρία αὐτό πού εἶναι δοσμένο ἐξαρτᾶται ἀπό ἕνα πλῆθος σχέσεων, οἱ ὁποῖες, πρὶν ἀπ’ ὅλα, διαιροῦνται σέ δύο ὁμάδες: ἐκεῖνες πού ἐπαληθεύτηκαν κατά τόν ἴδιο ἀκριβή τρόπο ἀπό ὅλους τοὺς ὀργανισμούς πού ἐξωτερικά εἶναι ἀνάλογοι μέ τό δικό μας, δηλαδή, ἀπό ὅλους τοὺς μάρτυρες, καί ἐκεῖνες πού διαφέρουν, κατά τήν κρίση τοῦ μάρτυρα. Ἡ ψυχολογία ἔχει ἀντικείμενό της ὅλες αὐτές τίς τελευταῖες σχέσεις καί τό σύνολό τους σχηματίζει αὐτό πού ἐμεῖς τό ὀνομάζουμε ψυχολογική δράση. Μιλώντας ἀκριβέστερα, οἱ πρῶτες δέν ἐξαρτιῶνται ἀπό τό δικό μας ὀργανισμό καί τή βιολογική μας δράση. Οἱ δευτέρες ἐξαρτιῶνται ἀπ’ αὐτά στενά καί ἀναπόφευκτα...

Τά μαθηματικά, ἡ μηχανική, ἡ φυσική, ἡ χημεία, ἡ βιολογία — ὅλες αὐτές εἶναι ἐπιστήμες ἀπό τίς ὁποῖες ἡ κάθε μιᾶ ξεχωρίζει μιᾶ ὁμάδα σχέσεων, ἀπό τό σύνολο τῶν σχέσεων πού περιέχονται στό δοσμένο ἀντικείμενο, καί οἱ ὁποῖες εἶναι ἀνεξάρτητες καί πρέπει νά ἐξετάζονται ἀνεξάρτητα ἀπό τή δική μας ὀργάνωση. Αὐτές εἶναι ἀντικειμενικές σχέσεις, τό ἀντικείμενο τῆς ἐπιστήμης γιά τή φύση, πού ἰδανικό της εἶναι ὁ ἀποκλεισμός ἀπό τό δεδομένο ὅλων τῶν σχέσεων πού κάνουν αὐτό τό δεδομένο ἐξαρτημένο ἀπό τό δικό μας ὀργανισμό...

Ἡ ἐμπειρία μᾶς δείχνει τήν ἀμοιβαία ἐπίδραση τοῦ βιολογικοῦ καί τοῦ ψυχολογικοῦ, τό σύστημα τῶν σχέσεων ἀναμεταξύ τους. Καί γιατί νά μήν ἐξετάσουμε τήν κάθε μιᾶ ἀπ’ αὐτές τίς δύο σειρές δεδομένων σάν δύο σειρές δεδομένων τῆς φύσης πού ἐνεργοῦν καί ἀνταποκρίνονται ἡ μιᾶ στήν ἄλλη, ὅπως ὅλες οἱ ἄλλες σειρές τῶν φυσικῶν δεδομένων: θερμικά, ἠλεκτρικά, ὀπτικά, χημικά κ.ἄ. φαινόμενα; Ἐνῶ ἀνάμεσα σ’ ὅλες αὐτές τίς σειρές δέν ὑπάρχει οὔτε περισσότερη οὔτε λιγότερη διαφορά, ἀπ’ ὅ,τι ἀνάμεσα στή βιολογική σειρά καί στή σειρά τῆς ψυχολογική. Ὅλα τά φαινόμενα πρέπει νά ἐξετάζονται μέσα σ’ ἕνα καί τό αὐτό πλάνο καί νά θεωροῦνται ὅτι μποροῦν τά μὲν νά καθορίζουν τά δέ.

* *Année psychologique 1906, XII-e année. (Paris, Schleicher.)*

Δέν υπάρχει αμφιβολία ότι ενάντια σ' αὐτή τή θεωρία θά προβάλουν τήν αντίρρηση ότι δέν ἐξηγεῖ γιατί ἡ ἐμπειρία καί ἡ γνώση εἶναι ὄργανισμός αὐτῆς τῆς ἐμπειρίας. Ἀλλά δέν φαίνεται ἄραγε πῶς θά μπορούσαμε καί θά ἔπρεπε νά ἀπαντήσουμε ὅτι αὐτό τό ἐρώτημα, ὅπως καί ὅλα τά μεταφυσικά ἐρωτήματα, εἶναι ἕνα ἐρώτημα πού τοποθετεῖται ἄσχημα, ἐρώτημα ἀσήμαντο; Αὐτό τό ἐρώτημα πηγάζει ἀπό τήν ἀνθρωπομορφική αὐταπάτη πού ἀντιπαραθέτει πάντοτε τό πνεῦμα στόν κόσμο. Δέν ἐπιτρέπεται νά μιλάμε γιατί υπάρχει ἐμπειρία, ἀφοῦ ἡ ἐμπειρία εἶναι δεδομένο καί ἐπιβάλλει τόν ἑαυτό της σάν τέτια...

„ἡ ἐμπειρία
εἶναι
δεδομένο“

Ἡ ἐμπειρία, ἢ, παίρνοντας σάν λιγότερο διαφορούμενο ὄρο, τό δεδομένο, μᾶς φαινόταν ὡς τώρα ἐξαρτημένη ἀπό τίς μαθηματικές, μηχανικές, φυσικές καί ἄλλες σχέσεις. Ὄταν ἐμεῖς ἀναλύουμε αὐτούς τούς ὄρους, μᾶς φαίνεται ὅτι τό δεδομένο, ἐκτός ἀπ' αὐτό, εἶναι ἐξαρτημένο ἀπό μερικές σχέσεις, γιά τίς ὁποῖες γενικά μπορούμε νά ποῦμε ὅτι αὐτές τό διαστρεβλώνουν σέ ἐξάρτηση ἀπό τό ἄτομο, στό ὁποῖο εἶναι δοσμένο αὐτό τό δεδομένο. Αὐτές οἱ διαστρεβλώσεις ἀποτελοῦν τό ὑποκειμενικό, τό ψυχολογικό. Μποροῦμε ἄραγε ἐμεῖς νά προσδιορίσουμε — ἐννοεῖται, ἀκόμη πολύ χοντροκομμένα καί ἀπό μακριά — τό γενικό νόημα αὐτῶν τῶν νέων σχέσεων, αὐτῶν τῶν διαστρεβλώσεων, δηλαδή, τήν κατεύθυνση στήν ὁποία ἡ ἐπιστημονική ἀνάλυση, προοδεύοντας μερικούς αἰῶνες, παίρνει τό θάρρος νά ἀποκαλύψει τίς πιό γενικές (ἀρχές) πού ὑπονοοῦνται ἀπ' αὐτές τίς σχέσεις;

ἡ ἐμπειρία
τῶν κοινω-
νικά ὀργα-
νωμένων
ἀτόμων

Μέ ἄλλα λόγια, γιατί τό δεδομένο, ἀντί νά εἶναι ὁμοιο γιά ὅλα τά ἄτομα, ἀντί νά εἶναι ἅμεσα δεδομένο πού ἀποτελεῖ μόνο ἕνα σύνολο μέ τή γνώση, τήν ὁποία ἔχουν γι' αὐτό, ὑποκειμενικά διαστρεβλώνεται; Διαστρεβλώνεται σέ τέτιο βαθμό, πού ἕνας σημαντικός ἀριθμός φιλοσόφων καί ὁ κοινός νοῦς ἔφτασαν σέ τέτιο σημεῖο πού ἔσπασαν τήν ἐνότητα τῆς ἐμπειρίας καί πρόβαλαν τόν ἀξέπεραστο δυῖσμό τῶν πραγμάτων καί τοῦ πνεύματος πού δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπό τό δυῖσμό τῆς ἐμπειρίας ὅπως υπάρχει αὐτή σ' ὅλους ἀνάλογα μέ τό πῶς τήν ἐπιδιορθώνουν οἱ ἐπιστῆμες, καί τῆς ἐμπειρίας ὅπως αὐτή διαστρεβλώνεται στήν ἀτομική συνείδηση...

[271-272] Τά εἶδωλα δέν εἶναι ταυτόσημα μέ τά αἰσθήματα, ὅπως ἰσχυρίζονται ὁ ὑποκειμενισμός, ἂν δόσουμε σ' αὐτή τή λέξη, τή διαφορούμενη ὡς πρὸς τήν εὐρύτητα τῆς σημασίας της, τό νόημα τῶν ἄμεσων συγκινήσεων. Σ' αὐτό τό σημεῖο ἡ ἀνάλυση τοῦ Μπέρξον ἦταν ἀρκετά ἀφέλιμη. Τό εἶδωλο εἶναι ἀποτέλεσμα μερικῶν σχέσεων πού περιέχονται ἤδη στήν ἄμεση ἐμπειρία, δηλαδή στό αἶσθημα. Μόνο πού αὐτό τό τελευταῖο περιέχει καί πολλά ἄλλα. Ἄς εἶναι δοσμένες μόνο οἱ σχέσεις πού ἀποτελοῦν τό σύστημα τοῦ «εἶδωλου» (σύστημα μερικό, ἂν τό συγκρίνουμε μέ ὄλο τό σύνολο τῶν αἰσθημάτων καί τῆς ἄμεσης ἐμπειρίας) — μιλώντας ἀκριβέ-

στερα, ἄς εἶναι δοσμένες μόνο ἐκεῖνες οἱ σχέσεις ἀπό ὄλο τό σύστημα, πού σέρνουν μαζί τους τήν ἐξάρτηση τοῦ δεδομένου ἀπό τόν ὄργανισμό καί τότε ἐμεῖς θά πάροουμε ἀκριβῶς τό εἶδωλο, τήν ἀνάμνηση.

Προσδιορίζοντας ἔτσι τήν ἀνάμνηση, ἐμεῖς ἀπεικονίσαμε μόνο τά νεότερα ἀποτελέσματα τῆς πειραματικῆς ψυχολογίας καί ταυτόχρονα τίς ἀρχαιότερες ἰδέες τοῦ κοινού νοῦ: ἡ ἀνάμνηση εἶναι ὄργανική συνήθεια. Κοινό στήν ἀνάμνηση μέ τό πρωτόγονο αἶσθημα εἶναι μόνο οἱ ὄργανικοί ὄροι. Ἀπό τήν ἀνάμνηση λείπουν ὅλες οἱ ἀνόργανες σχέσεις πού περιέχονται στό αἶσθημα, δηλ. ἐκεῖνο πού ἐμεῖς τό ὀνομάζουμε ἐξωτερικό περιβάλλον.)) NB

Αὐτή ἡ πλήρης ἐξάρτηση τοῦ εἰδώλου καί αὐτή ἡ μερική ἐξάρτηση τοῦ αἰσθήματος ἀπό τοὺς ὄργανικούς ὄρους μᾶς δίνουν ἐπίσης τή δυνατότητα νά κατανοήσουμε τήν αὐταπάτη, τήν ἀπάτη τῶν αἰσθήσεων, τό ὄνειρο καί τήν ψευδαίσθηση, ὅταν οἱ σχέσεις μέ τό ἐξωτερικό περιβάλλον συμβαίνει ὡς ἓνα βαθμό νά εἶναι ἀνάμεσα διακεκομμένες καί γιά τό ἄτομο ἡ ἐμπειρία ἀποδειχεται περιορισμένη σ' αὐτό πού συμβαίνει μέσα στόν ὄργανισμό του, δηλαδή, στίς σχέσεις πού ἐξαρτιῶνται ἀπό τόν τελευταῖο, ἐπομένως, στό καθαρά ψυχολογικό, στό καθαρά ὑποκειμενικό...)) NB

§ 5. ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΑΣΥΝΕΙΔΗΤΟΥ

[280] Ἡ ζωή μας, ἀπόλυτα συνειδητή, ἀποτελεῖ μόνο ἓνα πολύ περιορισμένο μέρος τοῦ γενικοῦ συνόλου τῆς ψυχολογικῆς μας δράσης. Εἶναι σάν ἓνα κέντρο φωτεινῆς προβολῆς, γύρω ἀπό τήν ὁποία βρίσκεται μιὰ πῖο εὐρύτερη περιοχή τοῦ ὑποσκιάσματος, πού περνᾷ βαθμιαία σέ ἓνα ἀπόλυτο σκοτάδι. Ἡ παλιά ψυχολογία ἔκανε ἓνα πολύ μεγάλο λάθος, θεωρώντας ψυχολογική δράση μόνο τήν ἐντελῶς συνειδητή δράση.

Ἀλλά ἂν εἶναι δύσκολο νά μεγαλοποιήσουμε τόν ὄγκο πού κατέχει τό ἀσυνείδητο μέσα στή δική μας ὄργάνωση, τότε δέν θά ἔπρεπε, ὅπως ἔκανε πολύ συχνά κάποια πραγματιστική ψυχολογία, νά μεγαλοποιῶμε τήν ποιοτική ἀξία αὐτοῦ τοῦ ἀσυνείδητου.

Σύμφωνα μέ τήν ἄποψη μερικῶν πραγματιστῶν, ἡ σαφής συνείδηση, ἡ διανοητική καί ἡ λογική συνείδηση, εἶναι τό πῖο ἐπιφανειακό καί τό πῖο μηδαμινό μέρος τῆς δράσης μας...

§ 6. Η ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΣΚΟΠΙΜΟΤΗΤΑΣ

[285-286] Φυσικά ἡ ἀνώτατη ψυχολογική ζωή γιά τήν ἄμεση καί ἐπιφανειακή παρατήρηση φαίνεται ὀλοκληρωτικά χαραγμένη ἀπό τή σκοπιμότητα. Ἐμεῖς, κάνοντας γενίκευση μέ τή γνωστή μέθοδο ἀπό τό γνωστό πρὸς τό ἄγνωστο, βλέπουμε ὅτι ἀπό τά παλιά χρόνια γίνονταν ἀπόπειρες καί μιᾶς τελεολογικῆς ἐρμηνείας ὅλης τῆς κατώτερης ψυχολογικῆς ζωῆς. Ἡ πῖο

άπλη αντίδραση, όπως είναι τό παίξιμο τῶν βλεφάρων ὅταν χτυπήσει πολύ ἔντονο φῶς, οἱ πῶς ἀπλές φυσικές ἀπολαύσεις καί τά πάθη, οἱ πρωτόγονες συγκινήσεις, ὅλα αὐτά τά γεγονότα δέν φαίνονται ἄραγε σάν νά ἔχουν καθοριστεῖ ἀπό τό ἐνδιαφέρον τῆς διατήρησης καί τῆς προόδου τοῦ εἶδους, ἢ ἀκόμη ἀπό τή διατήρηση καί τήν πρόοδο τοῦ ἀτόμου; Ἀρχίζοντας ἀπό τήν ἀμοιβάδα, αὐτό τόν ἐμβρυακό σβῶλο τοῦ πρωτοπλάσματος πού τείνει πρὸς τήν ἐκπομπή μερικών φωτεινῶν ἀκτίνων καί πού προσπαθεῖ νά ἀποφύγει ἄλλες, ὅλη αὐτή ἡ δράση, πού θεωροῦν ὅτι εἶναι δυνατό νά τήν ὀνομάζουν συνειδητή, δέν ἔχει ἄραγε πάντοτε σχέση μέ τήν κατηγορία τῆς ροπῆς, καί ἡ ροπή δέν εἶναι ἄραγε ἡ σκοπιμότητα στή δράση;

Δέν πρέπει ἐπίσης νά ἀποροῦμε γιατί ὁ Τζάιμς, ὁ Τάρντ καί πολλοί ἄλλοι καταλήγουν ἀπ' αὐτά τά γεγονότα στό συμπέρασμα ὅτι οἱ ψυχολογικοί νόμοι ἔχουν ἐντελῶς διαφορετικά χαρακτηριστικά, ἀπ' ὅ,τι οἱ ἄλλοι νόμοι τῆς φύσης. Αὐτοί εἶναι οἱ τελεολογικοί νόμοι...

Ἡ τελεολογική θεωρία τοῦ ψυχολογικοῦ νόμου οὐσιαστικά δέν εἶναι τίποτε ἄλλο, ἀπό ἓνα ἐπιστημονικό πασάλειμμα πού ἐπιστρώθηκε στίς μεταφυσικές θεωρίες, πού ἀπό τή ροπή, τή θέληση γιά ζωή, τό ἐνστικτο, τή βούληση καί τή δράση δημιουργοῦν τή βάση ὅλου τοῦ ὑπάρχοντος. Ἡ τελεολογική θεωρία κοντά σ' ἄλλα ἔχει ἀφομοιωθεῖ, ἐξηγηθεῖ καί ἀναπτυχθεῖ ἀπό τούς πραγματιστές, ἀπό τούς ὀπαδοῦς πού δίνουν τήν πρώτη θέση στή δράση. Γι' αὐτούς ἡ λειτουργική ψυχολογία καί ἡ ψυχολογία ἡ τελεολογική εἶναι ταυτόσημοι ὄροι...

§ 7. ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΑΘΑΝΑΣΙΑΣ

[294-296] Ἡ ἀντίθεση τῆς μὴ ὑποκείμενης σέ ἀνάλυση δράσης, πραγματικότητας, ἀπό τό ἓνα μέρος, καί τῆς σχέσης, ἀπό τό ἄλλο, χάνει τή σημασία της, καί ὅπως γιά τό πνεῦμα, ἔτσι καί γιά τήν ὕλη πρέπει νά πεταχτεῖ στήν κατηγορία τῶν σκουπιδιῶν τῆς παλιάς μεταφυσικῆς. Ὅλο τό δεδομένο εἶναι μόνο μιά σύνθεση, πού μέ τήν ἀνάλυσή της ἀσχολεῖται ἡ ἐπιστήμη, ἡ ὁποία τό ἀποκαθιστᾶ μέσα στίς δικές του συνθήκες καί, παραπέρα, τό διαλύει σέ σχέσεις.

Ἀλλά σέ μιά τέτια περίπτωση τί θά γίνει μέ τήν ἀθανασία τοῦ πνεύματος, ἰδιαίτερα μέ τήν προσωπική του ἀθανασία, γιατί, αὐτό εἶναι γιά μᾶς τό σπουδαιότερο ἀπ' ὅλα ἐδῶ καί δυό χιλιάδες χρόνια. Νά μὴν ἀκολουθοῦμε τό νόμο τῶν πραγμάτων, νά μὴν ἀκολουθοῦμε τό νόμο ὅλων αὐτῶν πού ζοῦν, νά μὴν ἐξαφανιζόμαστε, νά μὴν συνθλιβόμαστε μέσα στό ἄλλο! Νά ὑποβαλλόμαστε σ' αὐτόν τόν ὠραῖο κίνδυνο, πού ἐφευρέθηκε καθυστερημένα ἀπό ἓναν ἄσχημο παίκτη ὅπως εἶναι ὁ ἄνθρωπος, ἄσχημο παίκτης, ὁ ὁποῖος θέλει νά κερδίσει μίαν ὁμορφὴ καί ἀπαιτεῖ νά παραποιηθῶν τά ζάρια πρὸς ὄφελός του!

Ἀναμφισβήτητα τό σύστημα τῶν σχέσεων εἶναι ἀμφίβολο ἂν μπορεῖ νά φανεῖ αἰώνιο καί ἀθάνατο. Ὡστόσο σ' αὐτό δέν ὑπάρχει τίποτε, πού θά ἦταν κάτι τό ἀπολύτως ἀδύνατο. Ἀπίθανο — μάλιστα! Ἀδύνατο — ὄχι! Μόνο πού ἡ ἐμπειρία θά ἔπρεπε νά διαλύσει τήν ἀπιθανότητα πού ὑπάρχει στή βάση πάνω στήν ὁποία στεκόμαστε ἐδῶ, ἢ τουλάχιστο νά τή μετατρέψει σέ πιθανότητα.

Θά έπρεπε νά μάς αναγκάσει νά άποκαλύψουμε πίσω από τό ύποκειμενικό τούς όρους πού θά ύπήρχαν μετά τήν έξαφάνιση του όργανισμου, τίς σχέσεις πού θά τόν έξαρτούσαν μερικώς από κάτι άλλο άπ'ότι αυτός ό όργανισμός. Αυτό τό ζήτημα πρέπει νά τό λύσει ή έμπειρία. Μόνο αυτή είναι ικανή νά παραμερίσει τίς άμφιβολίες. Μιλώντας *άπριόρι*, τίποτε δέν έμποδίζει στό νά άποκαλυφθούν μερικοί όροι, μερικές σχέσεις, πού θά συνεπέφεραν — τή μερική τουλάχιστο — σταθερότητα ενός μέρους του δεδομένου, λογουχάρη, τής συνείδησης.

'Αλλά χρειάζεται άραγε νά τό λέμε αυτό; 'Η έμπειρία ποτέ άκόμη δέν μάς έδειξε κάτι παρόμοιο. 'Εμένα δέν μου είναι άγνωστο ότι οί πνευματοκράτες ύποστηρίζουν τό αντίθετο. 'Αλλά αυτό είναι μόνο ένας ίσχυρισμός.

Οί έμπειρίες τους — τουλάχιστο εκείνες πού δέν χτίζονται στά κόλπα και στην άπάτη (καί τέτια δέν είναι άραγε ή μειοψηφία;) — στην σημερινή κατάσταση πραγμάτων μπορούν, τό πολύ, νά έμφυσησουν τήν ιδέα ότι ύπάρχουν μερικές δυνάμεις τής φύσης, μερικές μηχανικές κινήσεις, πού έμεις γνωρίζουμε πολύ άσχημα τίς εκδηλώσεις τους, ενώ τούς όρους και τούς νόμους τούς γνωρίζουμε άκόμη χειρότερα. Φαίνεται, μάλιστα, πιθανό ότι αυτές έξαρτιώνται από τόν ανθρώπινο όργανισμό και έχουν σχέση άπλώς μέ τόν άσυνείδητο ψυχολογικό παράγοντα και μέ τή βιολογική δράση του όργανισμου.

Και μπροστά στην πενιχρότητα των ύποθετικών πειραματικών ελέγχων τής μεταθανάτιας ζωής ή θεωρία τής άθανασίας τής ψυχής μπορεί νά διατηρησει μόνο τή μορφή πού τής έδωσαν ήδη ό Σωκράτης και ό Πλάτων: αυτός είναι ό κίνδυνος πρós τόν όποιο αναγκάζομαστε νά πάμε — αυτό είναι μιά εκκλήση πρós τό άγνωστο, και μιά τέτια εκκλήση στην όποια ύπάρχουν λίγες έλπίδες νά πάρουμε κάποτε άπάντηση...

ή άθανασία
και ό
άγνωστικισμός
του Ρέυ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VI

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ

§ I. Η ΠΡΑΞΙΟΝΑΛΙΣΤΙΚΗ ΗΘΙΚΗ:

ΜΥΣΤΙΚΙΣΜΟΣ ή ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΡΧΙΑ (ΤΡΑΝΤΙΣΙΟΝΑΛΙΣΜΟΣ)

[301-306] "Ωστε λοιπόν, οί νέες φιλοσοφίες είναι πριν άπ'όλα ήθικές διδασκαλίες. Και, φαίνεται, αυτές τίς διδασκαλίες μπορεί κανείς νά τίς καθορίσει ως εξής: μυστικισμός τής δράσης. Αυτή ή άποψη δέν είναι νέα. 'Ηταν άποψη των σοφιστών, για τούς όποιους επίσης δέν ύπήρχε ούτε άλήθεια, ούτε πλάνη, αλλά άπλώς ή έπιτυχία. Αυτή ήταν άποψη των μετααριστοτελικών πιθανοκρατών* και των σκεπτικιστών, άποψη μερικών νομιναλιστών στά χρόνια του σχολαστικισμού, άποψη των ύποκειμενιστών του 18ου αιώνα, και συγκεκριμένα του Μπέρκλεϋ.

NB

NB

*'Οπαδών του προπαμπιλισμού (πιθανοκρατίας), θεωρίας κατά τήν όποια ή γνώση δέν έχει άπόλυτη αξία αλλά μόνο σχετική και κριτήριο τής ήθικότητας είναι ή ύποκειμενική εκτίμηση. Σημ μετ.

Τά δόγματα τῶν ἀναρχικῶν διανοουμένων σάν τόν Στίρνερ καί τόν Νίτσε, στηρίζονται πάνω στούς ἴδιους συλλογισμούς.

Ἔτσι στίς ἀξιώσεις τοῦ σημερινοῦ νομιναλισμοῦ καί τοῦ πραγματισμοῦ οἱ λέξεις εἶναι νεότερες ἀπό τά πράγματα...

Ἄνταν μερικοί μοντερνιστές, ὅπως ὁ Λερούά, βρίσκουν στόν πραγματισμό τή δικαίωση τοῦ καθολικισμοῦ, δέν βλέπουν, μάλλον, ἐκεῖ αὐτό πού μερικοί φιλόσοφοι — θεμελιωτές τοῦ πραγματισμοῦ — ἤθελαν νά ἀντλήσουν ἀπ' αὐτόν. Αὐτοί ὅμως ἀντλοῦν ἀπ' αὐτόν τά συμπεράσματα πού μποροῦν νά βγοῦν μέ νόμιμο τρόπο καί τά ὅποια ἐξάλλου ἔβγαλαν ἀπ' αὐτόν, ἤ σχεδόν ἔβγαλαν, ἐπιφανεῖς πραγματιστές σάν τόν Οὐ. Τζαίμς καί τούς φιλόσοφους τῆς σχολῆς τοῦ Σικάγου. Ἐγώ φαίνεται, μπορῶ νά πῶ καί κάτι περισσότερο. Νομίζω ὅτι ὁ Λερούά βγάζει τά μοναδικά συμπεράσματα πού θά μπορούσαν νά βγοῦν μέ νόμιμο τρόπο ἀπό αὐτό τόν τρόπο σκέψεων...

Γιά τόν πραγματισμό εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ἀληθινό εἶναι καθετί πού γίνεται κατορθωτό καί καθετί πού ἔτσι εἶτε ἀλλιῶς εἶναι προσαρμοσμένο στή δοσμένη στιγμή: ἐπιστήμη, θρησκεία, ἠθική, παράδοση, συνήθεια, ρουτίνα. Ὅλα πρέπει νά παίρνονται στά σοβαρά, καί στά σοβαρά πρέπει νά παίρνεται αὐτό πού πραγματοποιεῖ τό σκοπό καί μᾶς ἐπιτρέπει νά δροῦμε...

Μέ τί ὥς τώρα καταστρέφονταν οἱ παραδόσεις καί τά δόγματα; Μέ τήν ἐπιστήμη, ἤ, ἂν προτιμήσουμε τό ἐργαλεῖο ἀπό τό προϊόν, μέ τό λογικό. Ἡ ἐπιστήμη ζεῖ μέ τήν ἐλευθερία. Τό λογικό δέν εἶναι τίποτε διαφορετικό στό κάτω κάτω τῆς γραφῆς, ἀπό τήν ἐλευθερία τῆς συζήτησης. Ἐπιπλέον ἡ ἐπιστήμη καί τό λογικό εἶναι πρῖν ἀπ' ὅλα ἐπαναστατικά καί ὁ ἑλληνοδυτικός πολιτισμός πού χτίστηκε πάνω σ' αὐτά, ἦταν, εἶναι καί θά εἶναι πολιτισμός στασιαστών. Ἡ ἐξέγερση ἦταν ὥς τώρα τό μοναδικό μας μέσο ἀπελευθέρωσης καί ἡ μοναδική μορφή στήν ὁποία μπορούσαμε νά γνωρίσουμε τήν ἐλευθερία. Ἐχω ὑπόψη μου τήν πνευματική ἐξέγερση τοῦ λογικοῦ, πού κυριαρχεῖ πάνω στόν ἑαυτό του, καί ὄχι τήν κακοστημένη ἐξέγερση πού ἦταν μόνο τό περίβλημα — συχνά ὠφέλιμο, κάποτε καί ἀναγκαῖο περίβλημα — τοῦ πολῦτιμου μετάλλου καί τέτιο μέταλλο εἶναι ἡ πρώτη.

Ἔτσι, ἡ σπουδαιότερη βοήθεια πού μπορεῖ κανεῖς νά δώσει στήν παράδοση, στή διατήρηση τῶν ἀρχαίων ἠθικῶν ἀξιών, χρησιμοποιώντας τό μοντέρνο ὄρο, εἶναι ὁ ἐξευτελισμός τῆς ἐπιστήμης. Νά γιατί ὁ πραγματισμός, ὁ νομιναλισμός ἦταν ὑποχρεωμένοι νά ἔχουν σάν λογική συνέπεια, ὅπως τό εἶδε αὐτό πολύ καλά ἡ πλειοψηφία ἐκείνων πού τάσσονται μέ τό μέρος τῆς μέ μιά λογική κατανόηση τοῦ ζητήματος, τή δικαίωση μερικῶν αἰτίων τῆς δράσης: θρησκευτικῶν, συναισθηματικῶν, ἐνστικτωδῶν, παραδοσιακῶν. Καί στό ἴδιο ἐπίπεδο ὅπως καί τά αἷτια δράσης πού βγαίνουν μέσα ἀπ' τήν ἐπιστημονική γνώση ἢ ἀκόμη πιό λογικά, ἀπό ἕνα ὑψηλότερο πλάνο μιά πού ἡ ἐπιστήμη ἐννοεῖ μόνο τή βιομηχανική δράση, ἡ νέα φιλοσοφία ἦταν ὑποχρεωμένη νά ὀδηγήσει στή νομιμοποίηση τῆς ἱρρασιοναλιστικῆς ἠθικῆς: ἔξαρση τῆς καρδιάς, ἡ ὑποταγή στήν αὐθεντία, μυστικισμός ἢ παραδοσιαρχία. Ἡ πα-

NB

ραδοσιαρχία κάποτε μάλιστα πάει τόσο πολύ μακριά πού μερικοί (π.χ. Ού. Τζαϊήμς) δέν διστάζουν νά γυρίσουν πίσω σχετικά μέ τήν ήθική στόν άπόλυτο χαρακτήρα τών όρθολογιστικῶν θεωριῶν τῆς ήθικῆς...

§ 4. Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΓΙΑ ΤΑ ΗΘΗ

[314] ...Γιά νά εἶναι δυνατή αὐτή ή θεωρία τῆς ήθικῆς σάν όρθολογικῆς τέχνης εἶναι όλοφάνερα άναγκαῖο νά ύπάρχει μιá ένδεχόμενη επιστήμη γιά τά ήθη. Καί έδῶ ή μεταφυσική άναπερώνεται ξανά άπό τήν έλπίδα. Καί πραγματικά, ή κοινωνιολογία, τῆς όποιás αὐτή ή επιστήμη γιά τά ήθη εἶναι άπλῶς ένα τμήμα, μόλις τώρα έμφανίστηκε. Βρίσκεται άκόμη, όπως καί ή ψυχολογία, άν καί προχώρησε πολύ λιγότερο άπ' αὐτήν, σέ μιá περίοδο πού πρέπει νά διεκδικεί άπό τούς μεταφυσικούς τή μέθοδο, τό άντικείμενο τῆς επιστήμης καί τό δικαίωμά της στή ζωή. Έξάλλου, φαίνεται, ότι τό ζήτημα έδῶ, όπως καί σέ άλλα σημεία, θά λυθεῖ τελικά πρός όφελος τών επιστημονικῶν προσπαθειῶν. Δέν πρέπει νά έμποδίζουμε τή φλυαρία τών μεταφυσικῶν, αλλά μπορεί νά δόσουμε έλευθερία στά λόγια καί στά έργα. Καί ή κοινωνιολογία, χάρη στά έργα τοῦ Ντυρκάμ καί τῆς σχολῆς του, εργαζόταν καί δροῦσε...

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VII

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ

§ 1. ΟΙ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΕΣ ΛΥΣΕΙΣ

[325-326] Οί επιστήμονες, οί καθάρá επιστήμονες γιά νά πούμε τήν άλήθεια, άσχολοῦνται πολύ λίγο μ' αὐτό τό ζήτημα γιά τήν άλήθεια. Μ' αὐτούς εἶναι άρκετό νά καταλήξει κανείς σέ γνώμες, πού άποκτοῦν τήν καθολική άναγνώριση καί, έπομένως, παρουσιάζονται σάν άναγκαῖες. Γι' αὐτούς τό κάθε πείραμα πού γίνεται μεθοδικά καί έλέγχεται κατάλληλα εἶναι άληθινό. 'Ο πειραματικός έλεγχος — νά ποιό εἶναι τό κριτήριο τῆς άλήθειας, λένε. Καί οί επιστήμονες έχουν άπόλυτα δίκαιο, γιατί ή πράξη δικαιώνει πάντα αὐτή τήν άποψη. Νά ύποθέσει κανείς ότι ή πράξη δέν θά δικαιώνει πάντα αὐτή τή θέση, θά σήμαινε νά φαντάζεται κάτι τό άνόητο, νά άμφιβάλλει γιά νά ίκανοποιηθεῖ ή άμφιβολία...

[328-332] Οί σύγχρονοι όρθολογιστές υπεράσπιζαν ενεργά τόν έαυτό τους άπό τίς επιθέσεις τοῦ πραγματισμοῦ, όταν αὐτός ισχυριζόταν ότι τό λογικό τών όρθολογιστῶν σέ τελευταία άνάλυση εἶχε σάν άποτέλεσμα τήν έξασφάλιση στό πνεῦμα μας ενός άκριβοῦς αντίγραφου τῆς πραγματικότητας. Καί πραγματικά, ό πραγματισμός κατηγοροῦσε τόν όρθολογισμό ότι διχοτομεῖ τή γνώση σέ δύο σύγχρονα μέρη: στά άντικείμενα, ή στά πράγματα καθεαυτά, καί στίς παραστάσεις, πού δημιουργεῖ γι' αὐτά τό πνεῦμα...

NB

NB

§ 2 Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΩΝ ΠΡΑΓΜΑΤΙΣΤΩΝ

... 'Ο Τζαίημς ισχυρίζεται ότι αληθινό είναι ό,τι αποδείχεται εξακριβωμένο με την εμπειρία, και σε άλλες καταστάσεις ό,τι εξασφαλίζει μία οποιαδήποτε επιτυχία στη δράση μας. Και αν παραδεχτούμε αυτή την τελευταία πρόταση, τότε βγαίνει σχεδόν αναγκαστικά μόνο του τό συμπέρασμα ότι δεν υπάρχει πιά αλήθεια. 'Αφού αυτό που γίνεται κατορθωτό σήμερα, μπορεί να μη γίνει κατορθωτό αύριο: είναι μία περίπτωση, συχνή στην πράξη, όπως τό αποδείχνουν οι αλλαγές των νόμων και του δικαίου, των ήθικων κανόνων και των θρησκευτικών πεποιθήσεων, των επιστημονικών απόψεων. 'Η σημερινή αλήθεια είναι ή αυριανή πλάνη. 'Η αλήθεια έντεϋθεν των Πυρηναίων είναι πλάνη εκείθεν των Πυρηναίων. Θέμα τετριμένο. Και αυτά τά συμπεράσματα, τά όποια παραμέρισε, άποφασιστικά ό θεμελιωτής του πραγματισμού Πήρς, και μέ τά όποια πάλεψε, από τά όποια ή μεγάλη πραγματιστική φιλοσοφία, ιδιαίτερα ό Τζαίημς, προσπάθησε να ξεφύγει μέ τή βοήθεια των πίο λεπτών ύπεκφυγών, αυτά είναι τά συμπεράσματα, τά όποια σε γενικές γραμμές έχουν γίνει παραδεκτά από τους περισσότερους επιγόνους. 'Επιπλέον ό πραγματισμός, σε σχέση μέ τό πρόβλημα τής αλήθειας, έγινε συνώνυμο του σκεπτικισμού, έτσι όπως σε σχέση μέ τήν ήθική ή τήν πίστη έγινε συνώνυμο τής ιρρασιοναλιστικής παραδοσιαρχίας.

Και παρόλα αυτά, όπως και σε κάθε κριτική υπάρχει, φυσικά, μία δόση αλήθειας στην κριτική που ό πραγματισμός κάνει στον όρθολογισμό. Γι' αυτό μπορούμε να ποϋμε ό,τι αναγκαζόμαστε συχνά να λέμε για τίς κριτικές θεωρίες: τό καταλυτικό μέρος είναι ύπέροχο, τό δημιουργικό όμως μέρος έχει ακόμη πολλές έλλειψεις. Είναι αναμφισβήτητο ότι ή sic! θεωρία του πνεύματος-καθρέφτη των πραγμάτων και τής αλήθειας-άντίγραφου είναι πολύ επιφανειακή. 'Η εξέλιξη των επιστημονικών αληθειών διά μέσου όλων των λαθών, μέ τά όποια είναι γεμάτος ό δρόμος τής επιστήμης, τό αποδείχνει χά! αυτό.

'Από τήν άλλη μεριά, όταν έμεις θεωρούμε τον ίδιο τον έαυτό μας σαν όργανισμό που δρα μέσα στό περιβάλλον του κόσμου, είναι σωστό ότι δεν μπορούμε να ξεχωρίσουμε τον τομέα τής πράξης από τον τομέα τής αλήθειας, γιατί σ' όλα αυτά που λέγαμε νωρίτερα, και ύστερα από όλα τά διδάγματα τής επιστήμης δεν μπορούμε να ξεχωρίσουμε τήν αλήθεια από τον πειραματικό έλεγχο. 'Αληθινές είναι μόνο εκείνες οι θεωρίες, που έχουν επιτυχία. 'Αλλά πρέπει ακόμη να μάθουμε, είναι άραγε αυτές αληθινές γιατί έχουν επιτυχία, ή έχουν επιτυχία γιατί είναι αληθινές. 'Ο πραγματισμός κλίνει πάντα στό να δώσει έναλλακτική λύση σύμφωνα μέ τήν πρώτη έννοια. 'Ο κοινός νοϋς, όπως φαίνεται, μπορεί να δώσει λύση μόνο μέ τή δεύτερη έννοια...

§ 3. ΕΜΜΕΣΗ ΥΠΟΔΕΙΞΗ ΓΙΑ ΤΗ ΛΥΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ

[333-334] "Όλες οι γνώσεις που μάς δίνει ή εμπειρία είναι αλληλένδετες μεταξύ τους και συστηματοποιούνται. 'Αλλά συστηματοποιούνται όχι

ὅπως στὸν ὀρθολογισμό μέ τῆ δύναμη τῆς δράσης πού στέκεται πάνω ἀπ' αὐτές καί ἡ ὁποία θά ἐπέβαλε σ' αὐτές τῆς δικῆς της μορφῆς. Αὐτὴ ἡ ἀντίληψη, θέλοντας νά ἐξασφαλίσῃ τὴ σταθερότητα τῆς ἐπιστήμης, ὀδηγεῖ, ἀντίθετα, στὸ σκεπτικισμό, γιατί μέσα ἀπὸ τὴ γνώση κάνει δουλιὰ τοῦ πνεύματος, καί αὐτὸς ὁ δυισμός βάζει ἀναπόφευκτα τὸ ζήτημα: δὲν διαστρεβλώνει ἄραγε τὸ δεδομένο ἢ δημιουργία αὐτὴ τοῦ πνεύματος, ἢ γνώση; Ἀντίθετα, ἐδῶ οἱ γνώσεις μας συστηματοποιοῦνται κατὰ τὸν ἴδιο ἐντελῶς τρόπο, ὅπως αὐτές μᾶς δίνονται, καί οἱ σχέσεις τοῦ δεδομένου ἔχουν τὴν ἴδια ἐπίσης ἀξία, ὅπως καί τὸ ἴδιο τὸ δεδομένο. Στὴν πραγματικότητα τὸ ἄμεσο δεδομένο καί οἱ σχέσεις πού περιέχονται σ' αὐτὸ ἀποτελοῦν τὸ ἐνιαῖο καί δὲν μποροῦν νά εἶναι χωρισμένα. Ὅλες οἱ πράξεις τῆς γνώσης ἔχουν μιά καί τὴν αὐτὴ φύση καί τὴν ἴδια ἀξία...

§ 4. ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΠΛΑΝΗΣ

[336-347] Στόν ἀπόλυτο ρεαλισμό μέσα στὸν ὁποῖο κινούμαστε ὡς τώρα, δὲν ὑπάρχει, φαίνεται, θέση στὴν πλάνη. Ἀλλὰ ἄς θυμηθοῦμε ὅτι ἐμεῖς ταυτίζαμε τὴν ἐμπειρία καί τὴ γνώση μόνο στὴν ἀφετηρία. Ἦρθε ὁ καιρὸς νά δείξουμε τί σημαίνει αὐτὸς ὁ περιορισμός.

Τὸ γεγονός πού διαπίστωσε ἡ ἐμπειρία εἶναι ὅτι οἱ γνώσεις τῶν διαφορετικῶν ἀτόμων δὲν εἶναι ἀκριβῶς οἱ ἴδιες. Σ' αὐτὸ μπουδμε νά δόσουμε διπλὴ ἐρμηνεία: εἴτε ὅτι ὑπάρχουν τόσες διαφορετικὲς πραγματικότητες ὅσα ἄτομα ὑπάρχουν (πράγμα πού εἶναι ἀνόητο: θά πέφταμε στὸν ὑποκειμενισμό) — εἴτε πάλι ὅτι εἴμαστε ὑποχρεωμένοι, ἐπομένως, νά δεχτοῦμε αὐτὴ τὴν ἐναλλακτικὴ λύση, ἀφοῦ τὸ δεδομένο εἶναι μοναδικό καί τὸ ἴδιο γιὰ ὅλους, ἐφόσον οἱ διαφορὲς ἀνάμεσα στίς γνώσεις πού τὰ ἄτομα ἀποκοτῶν πηγάζουν ἀπὸ τῆς συνθήκης μέσα στίς ὁποῖες βρίσκονταν καί βρίσκονται, μέ ἄλλα λόγια, πηγάζουν ἀπὸ μερικές ἀτομικὲς σχέσεις, οἱ ὁποῖες ὑπάρχουν ἀνάμεσα σ' αὐτὰ καί στὸ δεδομένο καί τῆς ὁποῖες μπορεῖ νά ἀποκαλύψει ἡ ἐπιστημονικὴ ἀνάλυση. Αὐτὸ εἶναι ἕνα συμπέρασμα πρὸς τὸ ὁποῖο μᾶς ὀδήγησαν ἄλλοι συλλογισμοὶ κατὰ τὴ συζήτηση τοῦ προβλήματος τῆς συνείδησης. Ἐμεῖς εἶδαμε ὅτι τὸ δεδομένο ἐμπεριείχε σχέσεις, πού εἶναι ἀνεξάρτητες ἀπὸ τὸ ἄτομο πού γνωρίζει — ἀντικειμενικὲς σχέσεις — καί σχέσεις σύμφωνα μέ τῆς ὁποῖες τὸ δεδομένο ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν ὀργανισμό πού γνωρίζει — σχέσεις ὑποκειμενικὲς.

Ἀφοῦ τὸ παραδεχτήκαμε αὐτό, βλέπουμε ὅτι μέσα στὴν ἐμπειρία, καί ὄχι πιά στὴν ἀφετηρία καθὼς τὴν ἀναλύουμε, πραγματοποιεῖται ἡ διχοτόμηση ἀνάμεσα στὸν παράγοντα τῆς γνώσης καί στὸ ἀντικείμενο τῆς γνώσης. Αὐτὴ ἡ σχέση, σύμφωνα μέ αὐτὰ πού εἶπαμε, ἔχει τὴν ἴδια ἀξία πού ἔχει καί τὸ ἴδιο

réalisme
absolu*
(= ἱστορικός
ὕλισμός)

NB

* — ἀπόλυτος ρεαλισμός. Ἡ Σύντ.

τό δεδομένο. Μᾶς επιβάλλεται μέ τό ἴδιο δικαίωμα ὅπως καί τό δεδομένο. Ἐπ'ὅπου προκύπτει ὅτι ἡ διαφορά ἀνάμεσα στό πνεῦμα καί στό ἀντικείμενο δέν πρέπει νά τοποθετεῖται σάν κάτι τό πρωταρχικό, ἀλλά σάν προϊόν τῆς ἀνάλυσης, σάν δύο πολύ γενικές σχέσεις πού ἀποκαλύπτει ἡ ἀνάλυση μέσα στό δεδομένο (Ὁδ. Τζαίημς). Καί αὐτή ἡ διαφορά ἀντλεῖ τήν ἀξία τῆς ἀπό τήν ἀξία πού δόθηκε εὐθύς ἐξ ἀρχῆς στήν ἐμπειρία πού παίρνεται στό σύνολό τῆς, στήν ἐμπειρία τήν ἐνιαία καί ἀδι-αίρετη...

ἡ γνωσιο-
θεωρία
τοῦ Ρέυ =
ντροπαλός
ύλισμός

Ἄληθεια εἶναι τό ἀντικειμενικό. Ἀντικειμενικό εἶναι τό σύνολο τῶν σχέσεων πού δέν ἐξαρτιῶνται ἀπό τόν παρατηρητή. Πρακτικά εἶναι αὐτό πού ἀναγνωρίζεται ἀπό ὄλους, αὐτό πού ἀποτελεῖ τό ἀντικείμενο τῆς καθολικῆς ἐμπειρίας, τῆς καθολικῆς συγκατάθεσης, ἐννοώντας αὐτές τίς λέξεις μέ ἐπιστημονικό νόημα. Πραγματοποιώντας ἀνάλυση τῶν συνθηκῶν αὐτῆς τῆς καθολικῆς συγκατάθεσης, γυρεύοντας πίσω ἀπ'αὐτό τόν παράγοντα τό δικαίωμα τό ἀναζητούμενο ἀπ'αὐτήν, τήν αἰτία πού τό στηρίζει, καταλήγουμε στό ἐξῆς συμπέρασμα: ἡ ἐπιστημονική ἐργασία ἔχει σκοπό νά «ἀποῦποκειμενικοποιήσει» καί νά ἀποπροσωποποιήσει τήν ἐμπειρία, ἀπλώνοντας καί συνεχίζοντας τήν μεθοδικά. Ἐπομένως, ἡ ἐπιστημονική ἐμπειρία συνεχίζει τή χοντροκομένη ἐμπειρία. Καί ἀνάμεσα στό ἐπιστημονικό δεδομένο καί στό χοντροκομένο γεγονός δέν ὑπάρχουν διαφορές στό χαρακτήρα. Κάποτε ἔλεγαν ὅτι ἡ ἐπιστημονική ἀλήθεια εἶναι μόνο ἀφαίρεση. Φυσικά, εἶναι μόνο ἀφαίρεση, ἂν ἐξετάσουμε τή χοντροκομένη, δηλαδή, τήν ὑποκειμενική καί τήν ἀτομική ἐμπειρία, γιατί ἀποκλείει ἀπό αὐτή τήν ἐμπειρία ὅλα ὅσα ἐξαρτιῶνται ἀποκλειστικά ἀπό τό ἄτομο, τό ὅποιο ἀποκτᾶ γνώση μέ τή βοήθεια τῆς ἐμπειρίας. Ἀλλά αὐτή ἡ ἀφαίρεση, ἀντίθετα, ἔχει σκοπό νά ξαναβρεῖ τό δεδομένο τέτιο πού εἶναι, ἀνεξάρτητα ἀπό τά ἄτομα καί τίς καταστάσεις πού τά ἀλλάζουν, νά ἀποκαλύψει τό ἀντικειμενικό, τό συγκεκριμένο κυρίως, τό πραγματικό.

NB

Θά ἦταν ἐνδιαφέρον νά προσπαθήσουμε νά ἐλέγξουμε αὐτή τή γενική θεωρία, ἀναλύοντας μερικές σημαντικές πλάνες. Λογούχρη, τό σύστημα τοῦ Πτολεμαίου μᾶς δείχνει μιᾶ ἐμπειρία παραφορτωμένη ἀπό ἀτομικές ἀντιλήψεις πού ἐξαρτιῶνται ἀπό τίς γήινες συνθήκες τῆς ἀστρονομικῆς παρατήρησης: εἶναι ἕνα ἀστρικό σύστημα, ὅπως φαίνεται ἀπό τή γῆ. Τό σύστημα τοῦ Κοπέρνικου — Γαλιλαίου εἶναι πολύ πιό ἀντικειμενικό, ἐπειδή καταργεῖ τίς συνθήκες πού ἐξαρτιῶνται ἀπό τό γεγονός ὅτι ὁ παρατηρητής βρίσκεται στή γῆ. Ὁ Πενλεβέ ἔκανε μιᾶ παρατήρηση μέ τήν

πίο γενική έννοια ότι η αιτιότητα στη μηχανική, στην επιστήμη της εποχής της Αναγέννησης και στην επιστήμη των ημερών μας, αγκάλιασε συνθήκες εμφάνισης του φαινομένου ανεξάρτητες από το χώρο και το χρόνο. 'Αλλά το ζήτημα βρίσκεται στο γεγονός ότι οι συνθήκες της θέσης στο χώρο και στο χρόνο αγκαλιάζουν ιδιαίτερα στη μηχανική όλο σχεδόν το σύνολο των υποκειμενικών συνθηκών που δεν είναι ήδη αρκετά χοντροκομένες για να τις αποκλείσει κανείς με άπλοποιημένους συλλογισμούς.

Ένα σπουδαίο συμπέρασμα: η πλάνη δεν είναι ή απόλυτη αντίθεση της αλήθειας. "Όπως ισχυρίζονταν πάρα πολλοί φιλόσοφοι, η πλάνη δεν έχει θετικό χαρακτήρα, είναι μάλλον αρνητική και μερική, είναι από μία άποψη μία μικρότερη αλήθεια. 'Εμείς, απογυμνώνοντάς την χάρη στην εμπειρία από το υποκειμενικό που αυτή ύπονοει, καταλήγουμε βαθμιαία στην αλήθεια. 'Αλλά η αλήθεια, στην κυριολεξία, μία και επιτεύχθηκε, αποτελεί πιά το απόλυτο και το όριο, γιατί είναι το αντικειμενικό, το αναγκαίο και το καθολικό. 'Αλλά μόνο που αυτό το όριο απέχει πολύ από μās σε όλες τις περιπτώσεις. Αυτό το όριο μās φαίνεται σχεδόν μαθηματικό όριο προς το οποίο εμείς προσεγγίζουμε όλο και πιο πολύ, χωρίς να έχουμε ποτέ τη δυνατότητα να το φτάσουμε. Και επιπλέον η ιστορία της επιστήμης μās δείχνει την αλήθεια στο προτσές της εξέλιξης. 'Η αλήθεια δεν δημιουργήθηκε αλλά διαμορφώνεται. || Μπορεί || να μη δημιουργηθεί ποτέ, αλλά θά διαμορφώνεται όλο και πιο πολύ.

Στό τέλος μπορεί να μπει ακόμη ένα ερώτημα — δεν κατεχόμαστε άραγε εμείς ακόμη από εκείνη την παλιά μεταφυσική αυταπάτη, που συνίσταται στην επιδίωξη να εξακριβώσουμε γιατί υπάρχουν τά πράγματα, αντί να ικανοποιούμαστε μ' αυτό που υπάρχει. Γιατί η εμπειρία έχει υποκειμενικούς όρους; Γιατί η γνώση της δεν είναι για όλους άμεσα ενιαία και ταυτόσημη; Είναι σάν να έχουμε δικαίωμα να άρνηθοϋμε να άπαντήσουμε. 'Εδώ όμως χάρη στην ψυχολογία θά μπορούσε κανείς, φαίνεται, να δώσει μία θετική υπόδειξη. "Αν η πλήρης εμπειρία είχε ως ένα βαθμό γνώση για τον ίδιο τον εαυτό της, όπως ο θεός των πανθειστών, αυτή η γνώση θά ήταν πραγματικά άμεσα ενιαία και ταυτόσημη. 'Αλλά στην εμπειρία, όπως αυτή μās παρουσιάζεται, η γνώση της εμπειρίας δίνεται άποσπασματικά και μόνο γι' αυτά τά κομμάτια της εμπειρίας εμείς είμαστε ο εαυτός μας.

ή αλήθεια
και ή πλάνη
(προσέγγιση στό
διαλεκτικό
ύλισμό)

;

λογοδιάρια
μέ τήν
„εμπειρία“

„εμπειρία“

l'expérience =
le milieu?*

Ἡ βιολογία καί ἡ ψυχολογία μᾶς διδάσκουν ὅτι ἐμεῖς δημιουργηθήκαμε ἢ, σωστότερα, διαμορφωμάσταν σ' αὐτό πού εἴμαστε διά μέσου τῆς προσαρμογῆς, τῆς συνεχοῦς ἰσοροπίας μέ τό περιβάλλον. Ἀπ' αὐτό μπορούμε γενικά νά συμπεραίνουμε ὅτι ἡ γνώση μας πρέπει πρῖν ἀπόλα νά ἀνταποκρίνεται στίς ἀπαιτήσεις τῆς ὀργανικῆς ζωῆς. Ἐκτός ἀπ' αὐτό στήν ἀρχή ἡ γνώση εἶναι περιορισμένη, ἀμυδρή, πολύ ὑποκειμενική, ὅπως καί στήν ἐνστικτώδη ζωή. Ἀλλά ἀφοῦ ἡ συνείδηση ἐμφανίστηκε μέσα στό παιχνίδι τῶν παγκόσμιων ἐνεργειῶν, διατηρεῖται καί ἐνισχύεται ἐξαιτίας τῆς πρακτικῆς ὠφελιμότητάς της. Ἐξελίσσονται καί ἀναπτύσσονται ὄλο καί πῖο πολύ τά σύνθετα ὄντα. Ἡ συνείδηση γίνεται πῖο σωστή, πῖο διαμορφωμένη. Γίνεται νοῦς καί νόηση. Καί ταυτόχρονα πῖο πλήρης γίνεται καί ἡ προσαρμογή στήν ἐμπειρία, ἡ ἀντιστοιχία σ' αὐτή. Ἡ ἐπιστήμη εἶναι μόνο ἡ ἀνώτατη μορφή αὐτοῦ τοῦ προτσές. Ἔχει τό δικαίωμα νά ἐλπίζει, ἀκόμη καί ἂν δέν θά τό πετύχει αὐτό ποτέ, στή γνώση πού ἀποτελεῖ ἤδη μόνο ἕνα σύνολο μέ τό δεδομένο τό ὁποῖο εἶναι ἀπολύτως ἀντίστοιχο μέ τό ἀντικείμενο: τήν ἀντικειμενική, τήν ἀναγκαῖα καί τήν καθολική. Ἡ ἀξίωση τῆς ἐπιστήμης θεωρητικά εἶναι δικαιολογημένη, γιατί βρίσκεται στήν κατεύθυνση τῆς ἐξέλιξης πού συντελέστηκε ὡς τώρα. Ἀλλά πρακτικά αὐτή ἡ ἀξίωση, ὅπως φαίνεται, δέν θά ἰκανοποιηθεῖ ποτέ, γιατί ὑπογραμμίζει τό ὄριο τῆς ἐξέλιξης καί γιά νά τό πετύχει αὐτό θά ἀπαιτοῦνταν μιά κατάσταση τοῦ κόσμου ἐντελῶς διαφορετική ἀπό τή σημερινή κατάσταση καί ἕνα εἶδος ταύτισης τοῦ σύμπαντος μέ τήν ἐμπειρία τῆς γνώσης...

* Ἀπό ὅλες τίς ἀφαιρέσεις ἡ πῖο τεχνητή εἶναι ἐκείνη πού ἀποκλείει ἀπό τήν ἐμπειρία τά ἀποτελέσματα τῆς λογικῆς ἐργασίας καί τίς ἐπιτυχίες τῆς ἐξέλιξης.

Αὐτή ἡ ἐξέλιξη κατευθύνονταν ξεκάθαρα ἀπό τήν πράξη καί πρὸς τήν πράξη, γιατί μεταδίδεται καί πραγματοποιεῖται χάρις στή διαρκή προσαρμογή τοῦ ὄντος στό περιβάλλον του. Καί ποιός θά τό ἀρνιόταν αὐτό στίς μέρες μας; Μά αὐτό εἶναι μιά ἀπό τίς πῖο ἀποφασιστικές νίκες τοῦ πραγματισμοῦ πάνω στόν ἄχρηστο ἀπό σήμερα ὀρθολογισμό. Ἀλλά αὐτή ἡ ἐξέλιξη δέν σημαίνει ὅτι τό ἀληθινό καθορίζεται ἀπό τό καθῆκον τῆς ὠφελιμότητος καί τῆς ἐπιτυχίας. Ἀντίθετα, σημαίνει ὅτι τό ὠφέλιμο, ἡ ἐπιτυχία εἶναι ἀποτέλεσμα κατοχῆς τῆς ἀλήθειας...

* ἐμπειρία = περιβάλλον; Ἡ Σύντ.

Γιά να εκφράσουμε κατανοητά και με ακρίβεια τó συσχετισμό πράξης και αλήθειας θά έπρεπε, όπως φαίνεται, να λέμε ότι έτσι δεν είναι αληθινό αυτό που πετυχαίνεται, αλλά πετυχαίνεται αυτό που είναι αληθινό, δηλαδή, αυτό που είναι σύμφωνο με τήν πραγματικότητα, έφóσον ή υπόθεση αφορά τήν άπόπειρα για δράση. 'Η άμεση δράση είναι αποτέλεσμα τής ακριβούς γνώσης τών πραγματικότητων που στό περιβάλλον τους πραγματοποιείται αυτή ή δράση. 'Εμείς ένεργούμε σωστά στό βαθμό που ή γνώση μας είναι πραγματική.

ντροπαλός
ύλισμός

§ 5. Η ΓΝΩΣΙΟΘΕΩΡΙΑ

'Υποθέτω ότι όλοι θά συμφωνήσουν πώς καθιερώνουμε σάν αληθινό και άντικειμενικό αυτό που δεν εξαρτιέται από τόν άτομικό συντελεστή που συναντιέται στό κάθε άτομο στήν πράξη τής γνώσης. 'Αλλά εκεί που άποκαλύπτονται διαφορές πρέπει να πούμε σε πió σημείο εξαφανίζεται ό άτομικός συντελεστής. Μπορώ άραγε εγώ μπροστά σε ένα όποιοδήποτε πειραματικό ίσχυρισμό να κάνω χωρισμό ανάμεσα σ' αυτό που είναι διαπιστωμένο μ' έναν καθολικό τρόπο και σ' αυτό που είναι διαπιστωμένο μόνο από μένα;

'Εμείς λέγαμε, γενικά, ότι ή επιστήμη σ' όλες ακριβώς τίς περιπτώσεις επιδίωκε να κάνει αυτό τό χωρισμό. 'Η επιστήμη ούσιαστικά δεν έχει άλλο σκοπό. Θα μπορούσε να καθορίσει τόν έαυτό της με αυτό τό γνώρισμα. Πρακτικά όμως έμεις έχουμε ήδη τόν πρώτο τρόπο να διακρίνουμε αυτό που είναι αληθινό και άντικειμενικό από εκείνο που είναι ύποκειμενικό και άπατηλό. 'Αληθινό θά είναι εκείνο που θά προκύπτει με τήν άυστηρή έφαρμογή τών επιστημονικών μεθόδων. Στούς επιστήμονες πέφτει τό καθήκον να έπεξεργαστούν, να συγκεκριμενοποιήσουν και να καθορίσουν αυτές τίς μεθόδους. Αυτό τό πρώτο κριτήριο είναι πió άυστηρό από τόν πολύ άσαφή κανόνα που δίναμε ως τώρα: τής καθολικής συγκατάθεσης. Γιατί ή καθολική συγκατάθεση μπορεί να είναι μόνο μιά καθολική προκατάληψη...

τά
μπερδεύει

Πρέπει να συμφωνήσουμε: ή αλήθεια τήν όποία μπορεί να πετύχει ό άνθρωπος, είναι άνθρώπινη αλήθεια. Μ' αυτό δεν θέλουμε να πούμε ότι ή αλήθεια είναι σχετική με τή σκεπτικιστική έννοια τής λέξης. 'Αλλά θέλουμε να πούμε ότι αυτή εξαρτιέται από τήν ύφή του ανθρώπινου είδους και είναι πραγματική μόνο γι' αυτό τό είδος...

σχετική με τή
σκεπτικιστική
έννοια!!!

χά! (Ἐξάλλου πρέπει μιά γιά πάντα νά ξεμπλέξουμε μέ μερικές σοφιστείες: ἡ ἀλήθεια, πραγματική γιά ὅλο τό ἀνθρώπινο γένος, ἡ ἀνθρώπινη ἀλήθεια, εἶναι γιά τόν ἄνθρωπο ἀπόλυτη ἀλήθεια, γιατί ἂν ὑποθέσουμε, ὅπως κάνουν οἱ ὁπαδοί τοῦ ἐξωανθρώπινου ἀπόλυτου, ὅτι ἡ ἀλήθεια δέν εἶναι ἀποτύπωμα τῆς πραγματικότητας, αὐτή, τουλάχιστον γιά τόν ἄνθρωπο, παρόλα αὐτά εἶναι ἡ μοναδικά πιθανή ἀκριβῆς μετάφραση, εἶναι τό ἀπόλυτο ἰσοδύναμό της...)

[351-352] "Ένας σύγχρονος ἐπιστήμονας, ὁ Πουανκαρέ, ἰσχυριζόταν... ὅτι ἡ φυσική δέν ἔχει νά κάνει ποτέ μέ τά ταυτόσημα γεγονότα, ἀλλά ἀπλῶς μέ γεγονότα πού εἶναι πολύ ὅμοια μεταξύ τους. Σέ μιά τέτια περίπτωση, τί μᾶς χρειάζεται ἡ ἐπιστήμη, ἀφοῦ ἂν θέλει νά εἶναι αὐστηρά ἀκριβῆς τότε τό κάθε νέο γεγονός ἀπαιτεῖ νέο νόμο;

||| Αὐτή ἡ ἀντίρηση ἔχει τόν ἴδιο ἀκριβῶς χαρακτήρα πού ἔχει καί ἡ ἐπομένη: τό κάθε γεγονός ἀγκαλιάζει τό ἄπειρο. Ἐπομένως, ἐμᾶς θά μᾶς ἦταν ἀπαραίτητη μιά ἄρτια ἐπιστήμη γιά νά ἔχουμε γιά τό πιό ἐλάχιστο ἀντικείμενο τήν πιό ἐλάχιστη καί ἀκριβή γνώση. Καί αὐτό λύνεται μέ τόν ἴδιο τρόπο καί σχεδόν μόνο του...

Συμπερασματικά: τό δεδομένο εἶναι ἐπιστημονικό ἀντικείμενο, γιὰτί ὑποβάλλεται σέ ἀνάλυση καί αὐτή ἡ ἀνάλυση μᾶς ἀποκαλύπτει τούς ὄρους ὑπαρξῆς του. Ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἀξιόπιστη, γιὰτί ἡ κάθε ἀνάλυση πού αὐτή πραγματοποιεῖ μᾶς φέρνει βαθμιαία πρὸς τίς πειραματικές διαισθήσεις πού ἔχουν τήν ἴδια ἀξία ὅπως καί τό δεδομένο. Γι' αὐτό ἡ ἐπιστήμη ἔχει τόν ἴδιο βαθμό ἀξιοπιστίας πού ἔχει καί ἡ ὑπαρξη τοῦ σύμπαντος τήν ὅποια αὐτή ἐρμηνεύει καί ἡ δική μου προσωπική ὑπαρξη πού ἐπίσης γνωρίζεται ἀπό μένα μέ τήν πειραματική διαισθηση.

συμπέρασμα =
ντροπαλός
ύλισμός

ΚΕΦΑΛΑΙΟ VIII

ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ: Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΕΜΠΕΙΡΙΑΣ

[354-357] Ἐμεῖς ἀπό τήν ἀρχή ἀκόμη τῆς ἐλληνικῆς φιλοσοφικῆς σκέψης ὅλο καί βρίσκουμε τούς ἴδιους ἐκείνους δυό ἢ τρεῖς γενικούς προσανατολισμούς τοῦ μεταφυσικοῦ πνεύματος. Αὐτοί εἶναι προσανατολισμοί σύμφωνα μέ τούς ὁποίους ὅλα τά ἐγχειρίδια συνήθως ταξινομοῦν ἀκόμη τά φιλοσοφικά συστήματα μέ τίς ὀνομασίες τοῦ ὕλισμου, τῆς πνευματοκρατίας καί τοῦ ἰδεαλισμοῦ.

Στήν ούσία — ἂν ἐξετάσουμε τὰ πράγματα ἀπό μιά πολύ γενική ἄποψη στήν ὁποία θά σταθοῦμε ἐδῶ, δηλαδή, ἀπό τήν ἄποψη μᾶς «ἰδιαίτερης κλίμακας ἀξίας» πού μᾶς δίνει ὁ καθένας ἀπ' αὐτούς τούς προσανατολισμούς — ἐφόσον ἡ πνευματοκρατία καί ὁ ἰδεαλισμός εἶναι συχνά οἱ πῶς κοντινές ἀναλογίες, μπορούμε νά ποῦμε ὅτι ἡ μεταφυσική μᾶς ἔβαζε πάντοτε μπροστά σέ δύο μεγάλες κλίμακες ἀξιών: τήν ὑλιστική κλίμακα καί τήν ἰδεαλιστική-πνευματοκρατική κλίμακα. Αὐτές οἱ δύο κλίμακες εἶναι ἀμοιβαία ἀντίθετες καί ἡ κάθε μιά εἶναι σχεδόν ἀναποδογυρισμένη ἀπεικόνιση τῆς ἄλλης.

NB

Στήν ἰδεαλιστική-πνευματοκρατική κλίμακα στήν κορυφή τῆς σκάλας βρίσκεται τό πνεῦμα.

κρίση γιά τόν
ἰδεαλισμό καί
τόν ὑλισμό

Αὐτό εἶναι πού δίνει νόημα καί ἀξία σ' ὅλα τὰ ὑπόλοιπα, εἴτε παριστάνοντας μαζί μέ τόν ἰδεαλισμό μιά μοναδική πραγματικότητα, μιά καί οἱ ὑλικές ἐπιφάσεις δημιουργοῦνται ἀπ' αὐτό ἢ ὑπάρχουν μόνο γι' αὐτό, εἴτε μαζί μέ τήν πνευματοκρατία δειχνοντας, πάνω ἀπό τήν ὑλική πραγματικότητα πού ἀποτελεῖ μόνο τό στήριγμά του ἢ τόν περίγυρό του, τήν ἀνώτατη πραγματικότητα μέσα στήν ὁποία ἡ φύση ὀλοκληρώνεται καί μέ τήν ὁποία αὐτή ἐρμηνεύεται. — Στήν ὑλιστική κλίμακα, ἀντίθετα, ὅλα πηγάζουν ἀπό τήν ὕλη καί ὅλα ἐπιστρέφουν σ' αὐτήν. Ἡ ὕλη εἶναι ὁ αἰώνιος καί ἀμετάβλητος

ἀνοησία!

δημιουργός ὄλων τῶν θεαμάτων τοῦ σύμπαντος συμπεριλαμβανομένου καί τοῦ θεάματος τῆς ζωῆς καί τοῦ θεάματος τῆς συνείδησης. Ἡ ζωή εἶναι μόνο ἓνα ἰδιαίτερο εἶδος συνδυασμοῦ ἀνάμεσα στό ἄπειρο πλῆθος τῶν ἄλλων συνδυασμῶν, πού ἐξάγει τό τυφλό περιστατικό ἀπό τήν ἀρχική ὕλη. Ἡ συνείδηση, ἡ σκέψη εἶναι μόνο φαινόμενα τῆς ζωῆς. Ὁ ἐγκέφαλος τά ἐκκρίνει, ὅπως τό ἥπαρ ἐκκρίνει τή χολή...

Ἡ σκέψη ἢ σέ ἔσχατη ἀνάγκη κάτι ἀπό τή σειρά τοῦ ἄνυλου καί ἐλεύθερου πνεύματος εἶναι ἀναγκαία καί σάν ἀνώτατη ἀρχή ἐρμηνείας, καί σάν οὐσιώδη ἀρχή τοῦ εἶναι καί τῆς δημιουργίας. Τοποθετεῖστε τό πνεῦμα, καί στή φύση ὅλα θά γίνουν κατανοητά. Ἐξοντῶστε το καί ἡ φύση θά γίνει ἀκατανόητη. Θά γίνει ἄφαντη.

Ὁ ὑλισμός, ἀντίθετα, ἰσχυρίζεται — ἂν μοῦ ἐπιτρέπεται νά χρησιμοποιήσω αὐτή τήν ἀπλοποιημένη μέθοδο — ὅτι ἡ κάθε ἐμπειρία πού μᾶς ἐξηγεῖ τό ψυχολογικό γεγονός τό ἀνάγει στά ὀργανικά γεγονότα. Ἡ ὀργανική ὕλη σιγά-σιγά ἀνάγε-

3000 χρόνια
τοῦ ἰδεαλι-
σμοῦ καί τοῦ
ὕλισμοῦ

ται σέ άνόργανη ύλη. 'Η δύναμη δέν είναι τίποτε άλλο από τήν παρότρυνση σέ ώθηση. Αυτή είναι ή κίνηση, είναι τό συστατικό στό έτερο.

"Ωστε στή βάση τών πραγμάτων έμεις βρίσκουμε μόνο τή χοντροφτιαγμένη και τυφλή κίνηση.

Και νά σύντομα θά γίνουν πιά τρεις χιλιάδες χρόνια άφóτου αυτά τά συστήματα αξιών υιοθετούνται στήν κάθε γενιά, αναπτύσσονται, κάποτε συγκεκριμενοποιούνται, πολύ συχνά συσκοτίζονται από τίς πονηριές τής σκέψης, ή όποία δέν θέλει σέ καμιά περίπτωση νά όμολογήσει τήν ήττα της. Και έμεις σχεδόν τό ίδιο λίγο προχωρήσαμε όπως και στήν αρχή.

Σέ μιά τέτια περίπτωση, αυτό δέν σημαίνει μήπως ότι τά ζητήματα πού συζητούνται απ'αυτά τά αντιφατικά συστήματα είναι άνώφελα και άσχημα τοποθετημένα; Μά μήπως ή επιθυμία νά καθιερωθεί άνάμεσα στά πράγματα μιά επεξηγηματική ιεραρχία δέν είναι μιά πέρα για πέρα ανθρωπομορφική προκατάληψη; Και δέν άνήκει μήπως αυτή ή προκατάληψη σέ ένα αρκετά μεγάλο βαθμό στίς επιδιώξεις του άτομικού αισθήματος παρά στήν όρθολογιστική συζήτηση; Αυτά τά συστήματα στήν ουσία τίθενται και αντιπαράτιθενται τό ένα στό άλλο για σκοπούς πού είναι πολύ διαφορετικοί από τήν αντι-

κειμενική γνώση, και ή φροντίδα γι'αυτά δέν έχει τίποτε τό κοινό μέ τήν άμερόληπτη αναζήτηση τής αλήθειας. Και επειδή αυτά δέν έχουν σχέση μέ τή θετική συζήτηση, δέν θά άσχοληθούμε περισσότερο μέ τήν εξέτασή τους.

χά!!

"Η εγώ κάνω σοβαρό λάθος, ή ή σύγχρονη φιλοσοφία στά ζωντανά και ισχυρά της ρεύματα, και τέτια είναι ό θετικισμός και ό πραγματισμός, κλίνει πρós αυτό τό συμπέρασμα*...

[358-362] "Αν μέ τόν όρο φιλοσοφία ύπονοούνται εκείνες οι άφηρημένες έννοιες πού αναζητούν στή μιά ή στήν άλλη πλευρά τής έμπειρίας τήν αρχή, τό τέλος και τή φύση τών πραγμάτων, τά άνώφελα θεμέλια τής επίστημης ή τής δράσης, επιβαρύνοντας αυτό πού είναι άμεσα γνωστό μέ τό άγνωστο, τό όποιο πρέπει νά τό δικαιώσει, αν μ'ένα λόγο ύπονοούνται οι παλιές διαλεκτικές όρθολογιστικές θά είναι αυτές ή σκεπτικιστικές, ιδεαλιστικές ή ύλιστικές, άτομικιστικές ή πανθειστικές, τότε αυτοί οι επιστήμονες, φαίνεται, κέρδισαν τή νίκη. Σ'όλες αυτές τίς μεταφυσικές ύπάρχει ήδη μόνο ένα αισθητικό ενδιαφέρον, πού, εξάλλου, μπορεί νά είναι συναρ-

ό W. James
για τόν
πραγματισμό

*'Ο Ού. Τζάιμς, δίνοντας τόν όρισμό του πραγματισμού, ύποστηρίζει τήν άποψη ότι αυτό είναι τό σύστημα πού στρέφει τά νάτα στίς απρίορι έρμηνείες, στή διαλεκτική και τή μεταφυσική, για νά καταφεύγει πάντα στά γεγονότα και στήν έμπειρία.

παστικό για εκείνους οι οποίοι τρέφουν προς αυτό μεγάλη αγάπη: αυτά είναι τὰ άτομικά όνειρα τών διανοιών πού είναι γεμάτες έξαρση, αλλά λίγο πρακτικές...

Οι έπιστήμες διαμορφώνονται ταυτόχρονα από τό σύνολο μερικών πειραματικών αποτελεσμάτων και από τίς θεωρίες του όλου, του συνόλου, οι όποιες πάντοτε ως ένα βαθμό είναι υποθέσεις. Αύτές όμως οι υποθέσεις είναι αναγκαίες στην έπιστήμη γιατί, προβλέποντας τή μελλοντική έμπειρία και τό άγνωστο, έμεις σ' αυτές ακριβώς όφείλουμε τίς έπιτυχίες τής έπιστήμης. Αύτές συστηματοποιούν όλο τό γνωστό ύλικό κατά τέτιο τρόπο ώστε να ρίζουν τό δικό τους φώς στο άγνωστο. Και γιατί *ή φιλοσοφία να μην είναι έτσι μιά γενική σύνθεση όλων τών έπιστημονικών γνώσεων*, μιά προσπάθεια να παραστήσει τό άγνωστο σάν μιά λειτουργία του γνωστού για να βοηθήσει στην αποκάλυψη του και να διατηρήσει τό έπιστημονικό πνεύμα στον πραγματικό του προσανατολισμό; 'Η φιλοσοφία θά ξεχώριζε από τήν έπιστήμη μόνο μέ μιά περισσότερη κοινότητα τής υπόθεσης. 'Η φιλοσοφική θεωρία αντί να είναι θεωρία μιάς ομάδας απομονωμένων και καλά διαχωρισμένων γεγονότων, θά ήταν θεωρία του συνόλου τών γεγονότων πού μās φανερώνεται ειναι ή φύση, ένα σύστημα τής φύσης, όπως έλεγαν στον 18ο αιώνα, ή στο κάτω κάτω άμεση συμβολή σε μιά τέτιου είδους θεωρία.

'Η φιλοσοφική άποψη δέν αντιπαράθεται στην έπιστημονική άποψη, αλλά παραβάλλεται μ' αυτή. 'Ακόμη και όταν ό έπιστήμονας καταβάλλει όλες τίς δυνάμεις για να πετύχει τή θετικότητα, είναι φιλόσοφος, γιατί ή ίδια ή θετικότητα είναι φιλοσοφία...

'Η έπιστήμη δέν πρέπει να ξεχωρίζει από τή φιλοσοφία ούτε ως προς τό αντικείμενο (αυτό είναι ένα και τό αυτό: να δίνει άπολογισμό για τήν έμπειρία), ούτε ως προς τή μέθοδο (ή μέθοδος πρέπει να είναι επίσης τέτια, γιατί ό έπιστημονικός κλάδος είναι σύμφωνα μέ τόν ίδιο τόν όρισμό του ό μοναδικός κλάδος από τό όποιο τό λογικό μας θά μπορούσε να είναι ικανοποιημένο). "Όχι, ή διαφορά μεταξύ τους ύπάρχει μόνο στις άπόψεις, και εκείνο πού ξεχωρίζει, τό μοναδικό πού πρέπει να ξεχωρίζει τήν έπιστημονική άποψη από τή φιλοσοφική, είναι ότι ή τελευταία είναι πολύ πιο γενική και πάντοτε παρουσιάζεται λιγάκι σάν τυχοδιωκτισμός...

[364-369] 'Η ιστορία μās δείχνει ότι, όταν ή έπιστήμη απομακρύνεται πολύ από τίς πιο γενικές ανθρώπινες φροντίδες πού αποτελούν τήν ούσία τών περισ-

μπλάγκερ!*

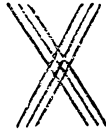
άνόητη!

μπίμ, μπάμ!

ούφ!

* — blagueur (γαλλ.) — καυχησιάρης. 'Η Σύντ.

υπεράσπιση
από τόν
ύλισμό

σότερων φιλοσοφικών προβλημάτων, όταν τό βάρος τής απάντησης σ'αυτές τις φροντίδες τό αφήνει σέ άλλες θεωρίες ή στίς παραδοσιακές πεποιθήσεις από ανάγκη ή από περίσσεια σύνεση, τότε ή επιστήμη φυτοζωεί ή φτάνει στήν παρακμή. Πρέπει, λοιπόν, και πρέπει όπωσδήποτε νά υπερασπίζονται οί κατακτήσεις

τής επιστήμης και του επιστημονικού πνεύματος, και σέ περίπτωση ανάγκης στό πείσμα αυτών των ίδιων, από τήν υπερβολική έξαρση ή τόν τυχοδιωκτισμό, όταν αυτά υπερβαίνουν τά δικαιώματά τους. Γιατί ή υπερβολική τόλμη — τέτια πού μάς τήν παρυσιάζουν, λογουχάρη μερικές ύλιστικές γενικεύσεις, —

στά κοινά και ντόμπρα μυαλά δέν είναι λιγότερο επικίνδυνη για τήν επιστήμη απ'ό,τι ή δειλία και τό φοβιτσιάρικο μυαλό στό λαουτζίκο. "Ωστε λοιπόν ένα από τά ουσιαστικά καθήκοντα τής φιλοσοφίας συνίσταται στό νά διατηρεί μιά γενική ατμόσφαιρα, απαραίτητη για τήν ανάπτυξη τής επιστήμης, για τήν κανονική ενθάρυνση και διάδοση του επιστημονικού πνεύματος...

Και, φυσικά, ή φιλοσοφία μπορεί νά εκπληρώσει μιά διπλή αποστολή, για τήν όποία, όπως νομίζουμε, είναι προορισμένη: νά συντονίζει τις προσπάθειες των επιστημόνων και νά υπηρετεί τις ανακαλύψεις με ύποθέσεις πού εμπνέουν από τή μιά μεριά και από τήν άλλη νά δημιουργεί ατμόσφαιρα — απαραίτητη για τήν πρόοδο τής επιστήμης — μόνο σ'έκεινη τήν περίπτωση, αν ή φιλοσοφία θά επιδιώξει νά είναι μόνο μιά οργανωτική σύνθεση των επιστημών, πού ξεετάζονται και κατανοούνται έτσι όπως τις βλέπουν και τις αντιλαμβάνονται οί επιστήμονες, με δυό λόγια, μιά σύνθεση φτιαγμένη αποκλειστικά σέ επιστημονικό πνεύμα.

Είναι ευχάριστο όστόσο νά δοϋμε, σέ λιγότερο φυσικά βαθμό στον πραγματισμό, αλλά παρόλα αυτά σέ ένα αρκετά ύψηλό βαθμό, ότι οί σημαντικές φιλοσοφικές αναζητήσεις, ξεκόβοντας αποφασιστικά από τις μεταφυσικές περιπλανήσεις τής προηγούμενης περιόδου είναι πολύ επιμελώς πληροφορημένες για τις επιστημονικές εργασίες, προσπαθούν νά συμφωνήσουν μαζί τους και άντλούν απ'αυτές τήν εμπνευσή τους.

Είναι αναμφισβήτητο ότι στίς μέρες μας δημιουργείται ένα πολύ ζωντανό και πολύ καθαρό επιστημονικό αίσθημα, τό όποιο σ' άλλους αναπτύσσεται παράλληλα με τό θρησκευτικό ή τό ήθικό αίσθημα και κάπως σέ διαφορετικό επίπεδο όπου ή σύγκρουση είναι αδύνατη, και σ' άλλους αντικατέστησε αυτό τό θρησκευτικό πνεύμα και χρησιμεύει για τήν πλήρη ικανοποίηση των αναγκών τους. Μ'αυτό, κατά τήν περίφημη έκφραση του Ρενάν, ή επιστήμη έδωσε τό σύμβολο και τό νόμο. Αυτοί κράτησαν μιά πραγματικά θετική στάση, πού διατήρησε από τόν παλιό όρθολογισμό τήν άκλόνητη πίστη του στό ανθρώπινο λογικό, αφού δέχτηκε ταυτόχρονα

από τόν αναμφισβήτητο θρίαμβο τής πειραματικής μεθόδου εκείνο τό άδιαφιλονίκητο αποτέλεσμα ότι τό λογικό είναι μόνο μιά συνεχής προσπάθεια

του πνεύματος νά προσαρμοστεί στην εμπειρία και νά τήν κατακτήσει ακό-
μη πιό βαθιά, ὅτι εἶναι ἡ ἀλληλοδιείσδυση τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικό-
τητας καί τῆς ὑποκειμενικῆς σκέψης.

Μοῦ φαίνεται ὅτι τό μέλλον τῆς φιλοσοφίας βρίσκεται σ' αὐτή τήν
πλευρά, γιατί ἀπ' αὐτή τήν πλευρά βρίσκεται ἡ ἀλήθεια. "Ὅπως σ' ὄλες τίς
προφητείες ὑπάρχει καί δῶ μόνο ἡ πράξη τῆς πίστεως. Κατά πόσο θά
δικαιωθεί, αὐτό θά τό δείξει τό μέλλον. Καί μιά πού αὐτή εἶναι πράξη τῆς
πίστεως ἐγώ θεωρῶ νόμιμες ὄλες τίς ἄλλες πράξεις τῆς πίστεως, μέ τόν ὅρο ὅτι
ἐκεῖνοι πού τίς πραγματοποιιοῦν θά φερθοῦν ἀπέναντί μου κατά τόν ἴδιο
τρόπο. Ἐγώ μάλιστα τό θεωρῶ εὐτύχημα ὅτι μιά ἰδεολογική τάση ἔχει
ἀπέναντί της ἕνα ρεῦμα ἀντίθετων ἰδεῶν. Αὐτή ἡ ἰδεολογική τάση
ἐκλεπτύνεται, ἀναπτύσσεται, διορθώνεται καί διευκρινίζεται χάρη στήν
κριτική τῶν ἀντιπάλων.

Τῆ φιλοσοφική ἄποψη πού διατυπώθηκε στή
διάρκεια αὐτῶν τῶν σύντομων μελετῶν θά μπορού-
σε κανεῖς νά τήν ὀνομάσει ὀρθολογικό θετικισμό,
ἀπόλυτο θετικισμό ἢ ἐπιστημονισμό. Πρός ἀπο-
φυγή κάθε διαφορούμενης ἔννοιας θά ἦταν, ἴσως,
καλύτερα νά τήν ὀνομάσουμε πειραματισμό, γεγο-
νός πού θά ἔδειχνε ταυτόχρονα καί τό ὅτι αὐτή ἡ
φιλοσοφική ἄποψη στηρίζεται ὀλοκληρωτικά στήν
ἐμπειρία — ἀλλά σέ ἀντίβαρο πρὸς τόν παλιό
ἐμπειρισμό, στήν ἐλεγχόμενη ἐμπειρία, πού εἶναι
καρπός τοῦ ἐπιστημονικοῦ πειραματισμοῦ — καί
τό ὅτι ἀρνεῖται στόν ἀπόλυτο ρεαλισμό της καί
στόν πειραματικό μονισμό της νά βγεῖ ἔξω ἀπό τά
ὄρια τῆς ἐμπειρίας.

Ἐμπειρία εἶναι πρῖν ἀπόλα καί ἄμεσα τό σύνολο
τῶν αἰσθημάτων μας, αὐτό πού ἐμεῖς ὀνομάζουμε
φαινόμενα. Ἡ ἐμπειρία ὅμως ἀρχίζει ἀπό τήν
ἀνάλυση τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ της, μόλις ἀρχίσουν
νά ἀσχολοῦνται μ' αὐτήν ἡ προσοχή καί ὁ στοχα-
σμός, γιατί αὐτό τό σύνολο τῶν αἰσθημάτων εἶναι
μόνο μιά χοντροκομμένη καί πολύ ἐπιφανειακή
θεώρηση τοῦ δεδομένου. Καί σχεδόν τήν ἴδια
στιγμή μέσα σ' αὐτή καί κάτω ἀπ' αὐτή διακρίνογ-
ται μερικῆς ἀπό τίς σχέσεις πού περιέχονται σ' αὐ-
τήν καί ἀποτελοῦν τήν πραγματική της οὐσία. Ἡ
ἐπιστήμη προσπαθεῖ νά κάνει βαθμιαία αὐτή τήν
ἀνάλυση πού διεισδύει ὄλο καί πιό βαθιά στή φύση
τοῦ δεδομένου. Ἄν θέλουν νά παραστήσουν τό ἄ-

!!
θετικισμός,
πειραματι-
σμός, ρεαλι-
σμός = „θετι-
κισμός ἀπόλυτος
ἢ ὀρθολο-
γικός“

ἐμπειρία =
Σ * αἰσθημάτων

* — σύνολο. Ἡ Σύντ.

„choses en soi“ *

μεσα δεδομένο μέ μία τελεία τότε γιά νά πάρουν τήν απεικόνιση τοῦ πραγματικοῦ δεδομένου πρέπει νά φανταστοῦν ὅτι αὐτή ἡ τελεία εἶναι μόνο μία προέκταση τῆς εὐθείας πού συνεχίζεται πέρα ἀπ' αὐτήν.

Αὐτή ἡ εὐθεία μπορεῖ νά τεμαχιστεῖ σέ κάμποσα τμήματα ἀπό τά ὁποῖα τό καθένα θά ἀγκαλιάζει, σέ περίπτωση πού θά λείπουν ἀπό ἀνάμεσά τους οἱ ἀδιαπέραστοι φραγμοί, ομάδες τῶν σχέσεων, ἀπό τίς ὁποῖες ἐξαρτᾶται τό ἄμεσο δεδομένο. Ἡ κάθε μία ἀπ' αὐτές τίς ομάδες θά διαμορφωθεῖ βάσει τοῦ ὀρισμοῦ πού θά στηρίζεται στίς φυσικές συγγένειες

με τίς ὁποῖες αὐτές οἱ σχέσεις εἶναι συνενωμένες μεταξύ τους. Αὐτές θά εἶναι σχέσεις ἀριθμῶν καί θέσεων, σχέσεις μηχανικές, φυσικές, κτλ. καί, τέλος, σχέσεις ψυχολογικές πού καθορίζονται ἀπό τήν ἐξάρτησή τους ἀπό τόν ὀργανισμό στόν ὁποῖο ὑπάγεται τό δεδομένο. Ὅσες παρόμοιες ομάδες σχέσεων ὑπάρχουν, τόσες εἶναι καί οἱ εἰδικές ἐπισημίες.

Ἡ φιλοσοφία, ἀντίθετα, προσπαθεῖ νά φανταστεῖ τήν εὐθεία σέ ὄλο τό μήκος της καί σέ ὄλη τή συνέχειά της. Ἀλλά ἡ γραμμή στό σύνολό της, γενικά ὅπως καί ἡ τελεία πού μέ τή βοήθειά της προεκτείνει τόν ἑαυτό της, τό ἄμεσο δεδομένο, ὅπως καί οἱ σχέσεις πού τό συμπληρώνουν κατά τήν ἀνάλυση, ἔχουν ἕνα καί τόν αὐτό χαρακτήρα.

2 Αὐτά εἶναι τά δεδομένα τῆς ἐμπειρίας. Καί τό σύνολό τους ἀποτελεῖ μία καί τήν αὐτή ἐμπειρία: τήν ἀνθρώπινη ἐμπειρία. Αὐτή ἡ ψυχολογική μας διάπλαση καί ὄχι ἡ φύση τῶν πραγμάτων ξεχωρίζει τόν κόσμο ἀπό τίς ἀντιλήψεις, τό σύμπαν ἀπό τήν ἐπιστήμη. Καί αὐτή ἡ διαφορά εἶναι προσωρινή καί τυχαία.

Ὡστε λοιπόν, ἡ ἐμπειρία πρέπει μόνο νά ἐξηγηθεῖ. Νά τήν ἐξηγήσεις, αὐτό σημαίνει νά ἐκθέσεις ἀπλῶς τίς σχέσεις πού περιέχει καί τίς ὁποῖες αὐτή ἡ ἴδια μᾶς τίς κάνει γνωστές, ἂν ἐμεῖς μπορούμε νά ἀφομοιώσουμε τά διδάγματά της. Καί ἡ ἐπιστήμη ἀρχίζει νά ἀσχολεῖται μ' αὐτά. Ἀλλά ἡ ἐμπειρία, ὄντας ἡ ὄλη πραγματικότητα, δέν χρειάζεται δικαίωση: ἡ ἐμπειρία ὑπάρχει.

Τέλος.

* — «τό πράγμα καθ'ἑαυτό»; Ἡ Σύντ.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

· · · · ·
— § 6. Οί ιδέες τοῦ μαθηματικοῦ Πουανκαρέ. *Π ο υ α ν κ α ρ έ.*
· · · · ·
Σελ. 6-7, 28-29 = δύο γραμμές
33 = ἡ ἀλήθεια = ; γιά τόν πραγματισμό καί 3 5
49 = ἡ ἀντικειμενική ἀξία τῆς ἐπιστήμης = τό κέντρο
Τά μαθηματικά καί ὁ πραγματισμός — 62
80: οἱ πραγματιστές τράβηξαν κοντά τους τόν Πουανκαρέ,
καί ὁ Μάχ 90
Ρέυ = καθαρὸς ἀγνωστικιστής 94 (93)
98: Μάχ + ἀντικειμενικότητα = Ρέυ;!
100: Οἱ ἔννοιες = ἀντίγραφα τῆς πραγματικότητας
Ἀντικειμενικότητα 105
113: χυδαῖος ὕλισμός*

*Οἱ παρατηρήσεις γράφτηκαν τό 1909
Πρωτοδημοσιεύτηκαν τό 1933
στό βιβλίον «Φιλοσοφικά τετράδια»*

*Δημοσιεύονται σύμφωνα
μέ τό πρωτότυπο*

* Γράφτηκε ἀπό τόν Β. Ι. Λένιν στά περιθώρια τῆς ἀνακοίνωσης τοῦ Ἐκδοτικοῦ γιά τήν ἐκδοση νέων βιβλίων πού μπήκε σάν παράρτημα στό βιβλίον τοῦ Α. Ρέυ. Ἡ Σύντ.

A. ΝΤΕΜΠΟΡΙΝ. «ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟΣ
ΥΛΙΣΜΟΣ»²¹⁸

ἀνακριβῶς

δέν ἀξίζει νά
χρησιμοποιεῖς
τά „ξένα“ λόγια!

[39-41] Ὁ διαλεκτικός ὑλισμός σάν κοσμοθεωρία δίνει ἀπάντηση — ἐξυπακούεται ὄχι ἀπόλυτη — στό ζήτημα γιά τήν ὕψη τῆς ὕλης καί τοῦ κόσμου. Ἀποτελεῖ τή βάση τῆς πιό λαμπρῆς ιστορική θεωρίας. Πάνω στή βάση τοῦ διαλεκτικοῦ ὑλισμοῦ ἡ πολιτική καί ἡ ἠθική γίνονται ἀπό μιά ὀρισμένη ἀποψη θετικές ἐπιστῆμες. Ὁ διαλεκτικός ὑλισμός — πού, ἐξυπακούεται, κατανοεῖται σωστά — ἀναζωογονεῖ παντοῦ τό γνωσιοθεωρητικό κριτικισμό, ὄντας ξένος κάθε δογματισμοῦ.

Στό ἄρθρο αὐτό σκοπεύουμε νά ἐπισύρουμε τήν προσοχή τοῦ ἀναγνώστη μόνο στή γνωσιοθεωρητική πλευρά τοῦ διαλεκτικοῦ ὑλισμοῦ, πού σ'αὐτή τήν περίπτωση σάν μέθοδος, σάν καθοδηγητική ἀρχή ἔρευνας, δίνει 1) ὄχι ἀπόλυτες λύσεις τῶν προβλημάτων, ἀλλά συντελεῖ πρὶν ἀπόλα στή σωστή τοποθέτησή τους. Ὁ διαλεκτικός ὑλισμός σάν γνωσιοθεωρία 2) διασπᾶται σέ δύο μέρη, στό τυπικό ἢ λογικό καί στό πραγματικό ἢ ὕλικό.

Γιά τήν ἀρχέγονη, πρωτόγονη γνώση ἡ συγκίνηση εἶναι ταυτόσημη μέ τό ἀντικείμενο τῆς συγκίνησης, τό φαινόμενο μέ τό εἶναι, μέ τό πράγμα καθε-

αὐτό. Ὁ κόσμος τῶν ἐσωτερικῶν συγκινήσεων ἀποτελεῖ γιά τόν πρωτόγονο ἄνθρωπο καί τόν κόσμο τῶν πραγμάτων. Αὐτός δέν ξέρει τή διαφορά ἀνάμεσα στόν ἐσωτερικό καί τόν ἐξωτερικό κόσμο. Αὐτή ἡ πρωτόγονη μορφή γνώσης σέ μιά ὀρισμένη βαθμίδα ἀνάπτυξης τοῦ πολιτισμοῦ ἔρχεται σέ ἀντίφαση μέ τήν ἐπιδίωξη τοῦ κοινωνικοῦ ἀνθρώπου νά κατακτήσει τίς δυνάμεις τῆς φύσης, μέ μιά νέα πιό ὕψηλή βαθμίδα πολιτισμοῦ. Μέ τή διεύρυνση τῶν ἀνθρώπινων ἀναγκῶν, μέ τήν αὔξηση καί τή συσσώρευση ἐμπειρικοῦ ὕλικου, μέ τή συχνότητα τῶν συγκρούσεων ἀνάμεσα στίς ἀντιλήψεις καί στόν ἐξωτερικό κόσμο ἀποκαλύπτεται ὄλο καί πιό πολύ

ή αντίθεση ανάμεσα στις αντίληψεις και στα πράγματα, ανάμεσα στον κόσμο των έσωτερικών συγκινήσεων και στον κόσμο των πραγμάτων. Τότε όριμάζει ή ανάγκη για νέες γνωστικές μορφές... Μας ενδιαφέρει όμως εκείνο το λογικό προτσές που στη νεότερη φιλοσοφία όδήγησε στο διαλεκτικό ύλισμό. — 'Ο |ψυχολογισμός| του Χιούμ, του Μπέρκλεϋ και των ;
 υπόλοιπων άλωνίζει, κυρίως, ψυχικά — με τον αισθητό κόσμο. Οί αισθησιακές παραστάσεις είναι τά αντικείμενα τής γνώσης. Τό άποτέλεσμα στο όποιο όδήγησε ή ανάπτυξη του |άγγλικού έμπειρισμού| άναφέρει: *Esse = percipi* — ύπάρχει αυτό που είναι δοσμένο στην αντίληψη και ό,τι είναι δοσμένο στην αντίληψη, έχει αντικειμενική ύπαρξη...

'Ο Κάντ κατάλαβε ότι ή πραγματική έπιστημονική γνώση είναι δυνατή μόνο διαμέσου τής «μαθηματικής παρατήρησης». 'Η αισθησιακή παρατήρηση δέν έμπεριέχει τούς όρους που είναι άπαραίτητοι για τή γενική ύποχρεωτική γνώση. Οί αισθησιακές παραστάσεις δέν είναι σε θέση να άγκαλιάσουν τό γενικό σύνολο των φαινομένων που ύπόκεινται στη γνώση. Καί ό Κάντ πραγματοποιεί τό πέρασμα από τον ψυχολογισμό στον υπερβα- ;
τισμό...

[43] 'Η χεγγελιανή φιλοσοφία άποτελεί τον τελευταίο και τελικό κρίκο αυτής τής άλυσίδας. Είδαμε ότι στον Χιούμ, στον Κάντ και στον Φίχτε τό ύποκείμενο μπήκε πάνω από τό αντικείμενο, που θεωρήθηκε σαν κάτι τό ανάσπαστο από τό ύπο-
 κείμενο...

[48-58] Οί κατηγορίες, δηλαδή, οί καθαρές γενικές έννοιες, όπως ό χρόνος, ό χώρος, ή αιτιότητα είναι από τήν άποψη του διαλεκτικού ύλισμού, από τή μιá μεριά, λογικοί όρισμοί και W
 από τήν άλλη, πραγματικές μορφές των πραγμάτων...

'Η ανεπάρκεια του υπερβατισμού βρίσκεται στο ότι δέν επεκτείνει τά δικαιώματά του στην πραγματική σφαίρα των πραγμάτων και θεωρεί τις κατηγορίες μόνο ύποκειμενικές και έπιπλέον μάλιστα άπριόρι, μορφές τής συνείδησης. Καί τά φαινόμενα ό υπερβατισμός τά άγκαλιάζει με τις κατηγορικές, δηλαδή, με τις λογικά-γενικές μορφές, που δίνουν τή δυνατότητα να διατυπώσει κανείς τούς άυστηρά μαθηματικούς νόμους τής φύσης, να τούς δώσει καθολικό χαρακτήρα. 'Αλλά ό υπερβατισμός, όπως και ή αισθησιαρχική φαινομενοκρατία, έχουν να κάνουν μόνο με τό έχ αυτή!
 φαινόμενο. Γι'αυτούς τό Είναι, τά πράγματα καθεαυτά είναι άπρόσιτα...

'Ο διαλεκτικός ύλισμός πετυχαίνει τήν «άπολυτότητα» και τήν καθολικότητα τής γνώσης με τό ότι τις μορφές τις θεωρεί καθολικές, αντικειμενικά-πραγματικές «παρατηρήσεις». Πάνω σ'αυτό στηρίζεται ή δυνατότητα τής μαθηματικής ή, αν θέλετε, τής «γεωμετρικής», δηλαδή, τής άκριβούς γνώσης τής πραγματικότητας. 'Ο «γεωμετρικός» χώρος και ό «καθαρός

χρόνος» είναι καθολικές-πραγματικές παρατηρήσεις και αποτελούν προϋπόθεση της «μαθηματικής» γνώσης του αίσθητου κόσμου...

Ταυτόχρονα όμως η διαλεκτική συνείδηση αποκαλύπτει την ικανότητα να ανυψωθούμε ως τη «θεώρηση» της φύσης, σάν «συνόλου», ως τη θεώρηση της αναγκαιότητας, του εσωτερικού προσδιορισμού της καθολικής τάξης της φύσης...

||| 'Ο άνθρωπος γνωρίζει, στο βαθμό που ενεργεί και στο βαθμό που ο ίδιος υποβάλλεται στην επενέργεια του εξωτερικού κόσμου. 'Ο διαλεκτικός υλισμός διδάσκει ότι ο άνθρωπος αθεϊται στο στοχασμό κυρίως από εκείνα τα αίσθηματά που δοκιμάζει στο προτσές της δικής του επενέργειας πάνω στον εξωτερικό κόσμο... 'Ο διαλεκτικός υλισμός, ξεκινώντας από τό συλλογισμό ότι η κυριαρχία πάνω στη φύση είναι δυνατή μόνο όταν υποταχθούμε σ' αυτήν, μάς επιφορτίζει να έναρμονίσουμε τη δράση μας με τούς γενικούς νόμους της φύσης, με την αναγκαία τάξη πραγμάτων, με τούς γενικούς νόμους ανάπτυξης του κόσμου...

οϋφ! "Ετσι, ο Παρμενίδης έβλεπε την πραγματική ουσία των πραγμάτων (τό «ένιαίο») στο τί μπορεί να γνωσθεί με τη νόηση ή με τό λογικό και τί βρίσκεται πίσω από τά ρευστά και εμετάβλητα φαινόμενα. Μ' αυτόν τόν τρόπο απόσπασε τίς αισθησιακές αντιλήψεις από τη βάση τους, τόν κόσμο των φαινομένων από τό μεταφαινομενικό...

"Αν για τούς μεταφυσικούς-όρθολογιστές η αληθινή πραγματικότητα είναι δοσμένη στην έννοια, τότε για τούς [αίσθησιοκράτες] πραγματικό είναι αυτό που είναι δοσμένο στην αισθησιακή αντίληψη ή στην παρατήρηση. Αυτό που βρίσκεται πίσω από τά αντικείμενα των αισθήσεων, είναι απρόσιτο στη γνώση. 'Αντικείμενο της γνώσης είναι τά φαινόμενα που ανάγονται σε μιά απόλυτη πραγματικότητα. Τό περιεχόμενο της εμπειρικής συνείδησης είναι εμετάβλητο και ρευστό. 'Η πραγματική δλική βάση των ιδιοτήτων απορίπτεται από τη [φαινομενοκρατία]. Είναι δοσμένη ή ποικιλομορφία, είναι δοσμένη ή πολλαπλότητα των φαινομένων, αλλά δέν υπάρχει ή ουσιαστική ένότητα...

φφ 'Ο Κάντ σοφίστηκε να συνδυάσει τη διδασκαλία της φαινομενοκρατίας για την άγνωσιμότητα των πραγμάτων αυτών καθεαυτών με τη διδασκαλία των όρθολογιστών-μεταφυσικών για την ύπαρξη του απόλυτα-πραγματικού Είναι, των «πραγμάτων καθεαυτά».

ψευτιά! Οί γάλλοι υλιστές με επικεφαλής τόν Χολμπαχ αντιπάρθεταν τη φύση σάν μεταφυσική ουσία του πράγματος, στις ιδιότητές της. Αυτή ή αντιπάρθεση σημαίνει από μιά όρισμένη άποψη τόν ίδιο εκείνο δυϊσμό, που υπάρχει ανάμεσα στο «πράγμα καθεαυτό» και στα φαινόμενα του Κάντ...

'Ωστόσο, θά άδικούσαμε τό γαλλικό υλισμό, αν τόν ταυτίσαμε με τόν καντιανισμό. 'Ο υλισμός του δέκατου

δγδοου αιώνα παρόλα αυτά παραδέχεται τή σχετική γνω-
σμοότητα ακόμη και τής ουσίας των πραγμάτων...

‘Ο γαλλικός υλισμός, ξεκινώντας από τόν ίδιο συλλο-
γισμό, ότι ή ύλη επιδρά στις εξωτερικές μας αισθήσεις,
παραδέχεται ώστόσο ότι μερικές ιδιότητες των πραγμάτων
αυτών καθεαυτών είναι γνώσιμες. ‘Αλλά ό γαλλικός υλι-
σμός δέν είναι αρκετά συνεπής, γιατί διδάσκει ότι είναι
γνώσιμες μόνο μερικές ιδιότητες των πραγμάτων, ενώ ή
ΐδια ή «ουσία» ή ή «φύση» τους κρύβεται από μās και δέν
είναι γνώσιμη πλήρως...

Αυτή τήν αντιπαράθεση των ιδιοτήτων του πράγματος
στη «φύση» τους ό Κάντ τή δανείστηκε από τούς άγνω-
στικιστές, από τούς φαινομενοκράτες-αίσθησιοκράτες
(άμεσα από τόν Χιούμ)...

‘Ο υλισμός σέ αντίθεση μέ τή φαινομενοκρατία και
τήν αισθησιοκρατία θεωρεί τίς έντυπώσεις πού έμείς
παιρνουμε από τά πράγματα αυτά καθεαυτά σάν έντυπώ-
σεις πού έχουν αντικειμενική σημασία. Τή στιγμή πού ή
φαινομενοκρατία (και ό καντιανισμός) δέν βλέπει κανένα
σημείο επαφής ανάμεσα στις ιδιότητες των πραγμάτων
και στη «φύση» τους, δηλαδή τόν έξω κόσμο, οί γάλλοι
υλιστές υπογραμμίζουν ήδη σαφώς ότι τά πράγματα αυτά
καθεαυτά, τουλάχιστο έν μέρει, είναι γνώσιμα ακριβώς
χάρη στις παραγόμενες απ’ αυτά έντυπώσεις σέ μās και ότι
οί ιδιότητες των πραγμάτων ως ένα όρισμένο βαθμό είναι
αντικειμενικά-πραγματικές...

[60-62] ‘Ο διαλεκτικός υλισμός τοποθετεί στη βάση
του Είναι τήν υλική ουσία, τήν πραγματική υλική βάση
ένότητας. ‘Ο διαλεκτικός υλισμός θεώρησε τόν κόσμο
«σάν ένα προτσές, σάν ύλη ή όποία βρίσκεται σέ συνεχή
ανάπτυξη» (“Ενγκελς). Τό αναλλοίωτο και απόλυτο Είναι
των μεταφυσικών μετατρέπεται σέ Είναι πού αλλάζει.
‘Η ουσιάδης πραγματικότητα αναγνωρίζεται σάν εμμέτα-
βλητη. Οί αλλαγές και οί κινήσεις είναι πραγματικές μορ-
φές του Είναι. ‘Ο διαλεκτικός υλισμός υπερνικάει τό
δυϊσμό του «Είναι» και του «μή-Είναι», τή μεταφυσικά
απόλυτη αντιπαράθεση του «ξμφυτου» στο «υπερβατικό»,
των ιδιοτήτων των πραγμάτων στο ίδιο τό πράγμα. Στη
βάση του διαλεκτικού υλισμού δημιουργείται ή δυνατότη-
τα νά συνδέσουμε επιστημονικά τό πράγμα καθεαυτό μέ
τά φαινόμενα, τό ξμφυτο μέ τό υπερβατικό και νά υπερνι-
κήσουμε τό άγνώσιμο των πραγμάτων καθεαυτών, από
τή μιά μεριά, και τόν «υποκειμενισμό» των ιδιοτήτων
από τήν άλλη, μιά και «ή φύση του πράγματος, όπως

ώς τό nec
plus ultra*
άδέξια!

Αυτό είναι
θαλάσσωμα

NB

* — ως τόν πιο έσχατο βαθμό. ‘Η Σύντ.

παρατηρεί δικαιολογημένα ο Πλεχάνοφ, αποκαλύπτεται συγκεκριμένα στις ιδιότητές του». 'Ακριβώς πάνω στη βάση των έντυπώσεων που παίρνουμε από τα ίδια τα πράγματα αυτά καθεαυτά, εμείς έχουμε τη δυνατότητα να κρίνουμε για τις ιδιότητες των πραγμάτων αυτών καθεαυτών, για τό αντικειμενικά-πραγματικό
Είναι...

Πιστές αλήθειες διατυπώνονται μέ ένα διαβολικά έξεζητημένο abstrus* ύψος. Γιατί ό Ένγκελς δέν έγραφε μέ μιά τέτια άλαμπουρνέζικη γλώσσα;

Τό «έμφυτο» άποκτá αντικειμενικά πραγματικό χαρακτήρα. Τό «úπερβατικό», που βρίσκεται εκείθεν των φαινομένων στη σφαίρα του «άγνώσιμου», μετατρέπεται από άπρόσιτη στις αισθήσεις μας μυστηριώδη ούσία, σέ «έμφυτο» περιεχόμενο τής συνείδησής μας, σέ αντικείμενο αισθησιακής αντίληψης. Τό «έμφυτο» γίνεται «úπερβατό», έφόσον άποκτá αντικειμενικά-πραγματική σημασία, έφόσον δίνει τή δυνατότητα να κρίνουμε για τις ιδιότητες των πραγμάτων από τις έντυπώσεις. Τό «úπερβατικό» γίνεται «έμφυτο», έφόσον θεωρείται ότι βρίσκεται στη σφαίρα του γνώσιμου, άν και είναι εκείθεν του ύποκειμένου. Τήν ίδια σκέψη εκφράζει και ό Μπέλτοφ. «Σύμφωνα μ'αυτή τή θεωρία, λέει ό Μπέλτοφ, ή φύση είναι πριν άπόλα ένα σύνολο φαινομένων. 'Αλλά μιά και τά πράγματα καθεαυτά άποτελούν τόν άπαραίτητο όρο των φαινομένων, μέ άλλα λόγια, μιά και τά φαινόμενα προκαλοδνται από τήν ενέργεια του αντικειμένου πάνω στό ύποκείμενο, εμείς είμαστε ύποχρεωμένοι να παραδεχτοόμε ότι οί νόμοι τής φύσης έχουν όχι μόνο ύποκειμενική, αλλά και αντικειμενική σημασία, δηλαδή, ότι ή άμοιβαία σχέση των ιδεών μέσα στό ύποκείμενο αντιστοιχεί, όταν ό άνθρωπος δέν λαθεύει — στην άμοιβαία σχέση των πραγμάτων έξω άπ'αυτό**». Έτσι λύνεται μέ ένα μοναδικά σωστό και έπιστημονικό τρόπο τό ζήτημα τής άμοιβαίας σχέσης των φαινομένων και των πραγμάτων καθεαυτών — αυτό τό πιο σπουδαίο ζήτημα τής γνώσης, πάνω στό όποίο έσπασαν τό κεφάλι τους ό Κάντ, οί μεταφυσικοί και οί φαινομενοκράτες...

NB

[62] 'Η ένότητα του Είναι και του μή-Είναι είναι τό γίγνεσθαι — διδάσκει ή διαλεκτική. Αυτή ή θέση μεταφρασμένη στη συγκεκριμένη ύλιστική γλώσσα σημαίνει ότι τή βάση όλου του πραγματικού άποτελεί ή ούσία, ή ύλη που βρίσκεται σέ ένα προτσές συνεχούς ανάπτυξης...

[64-65] 'Αρα, τό σώμα δέν έξαντλείται μέ τήν αντίληπτότητά του όπως ύποθέτουν οί φαινομενοκράτες-αισθησιοκρά-

* — σκοτεινό. 'Η Σύντ.

** Ν. Μπέλτοφ. «'Η κριτική των κριτικών μας», σελ. 199.

τες, ||| αλλά υπάρχει έντελῶς ανεξάρτητα από τις δικές μας |||
 αντίληψεις, υπάρχει «για τόν ἑαυτό του», μέ τήν ιδιότητα |||
 τοῦ «ὑποκειμένου». Ἄλλά ἄν τό σῶμα υπάρχει ανεξάρτητα

ἀπό τις δικές μας αντίληψεις, τότε οἱ αντίληψεις ἐξαρτιῶνται
 ὀλοκληρωτικά ἀπό τό σῶμα πού ἐνεργεῖ πάνω μας. Χωρίς τό
 τελευταῖο δέν υπάρχουν αντίληψεις, δέν υπάρχουν παραστά-
 σεις, ἔννοιες καί ιδέες. Ἡ νόησή μας καθορίζεται ἀπό τό
 εἶναι, δηλαδή, ἀπό ἐκείνες τίς ἐντυπώσεις πού παίρνουμε
 ἀπό τόν ἐξωτερικό κόσμο. Ἐξαιτίας αὐτοῦ τοῦ γεγονότος
 καί οἱ ιδέες μας καί οἱ ἔννοιες ἔχουν μιά ἀντικειμενικά-πραγ- NB
 ματική σημασία...

Τό σῶμα πού ἐνεργεῖ πάνω στίς αἰσθήσεις μας θεωρεῖται σάν *αἰτία τῆς
 ἐνέργειας* πού αὐτό προκαλεῖ, δηλαδή, τῆς ἀντίληψης. Οἱ φαινομενοκράτες
 βάζουν ὑπό ἀμφιβολία τήν ἴδια τή δυνατότητα μῆς τέτιας τοποθέτησης τοῦ
 ζητήματος. Ὁ ἐξωτερικός κόσμος λένε οἱ ἐνυπαρξιστές, ὄχι μόνο εἶναι
 ἀπρόσιτος στήν ἀντίληψη, ἀλλά καί ἀδιανόητος, καί ἄν ἀκόμη ἕνας τέτιος
 κόσμος ὑπῆρχε...

[67] Εἴμαστε ἐπίσης ὑποχρεωμένοι νά παραδεχτοῦμε ὅτι οἱ
 ἀντίληψεις μας σάν ἀποτέλεσμα τῆς ἐνέργειας δύο παραγόντων
 — τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου καί τῆς δικῆς μας «αἰσθησιακότη-
 τας» — δέν εἶναι ταυτόσημες καί ὡς *πρός τό περιεχόμενο μέ τά*
 ἀντικείμενα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, πού ἄμεσα, μέ τή διαί- NB
) σθηση εἶναι σέ μᾶς ἀπρόσιτα...

[69-75] Ἐπίσης ἀπό τήν ἄποψη τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ τό πράγμα καθεαυτοῦ
 ἀποτελεῖ τό ἀντικείμενο ὅπως αὐτό ὑπάρχει αὐτό καθεαυτοῦ, «για τόν ἑαυτό
 του». Καί μ' αὐτή τήν ἔννοια ὁ Πλεχάνοφ καθορίζει τήν ὕλη «σάν σύνολο
 τῶν πραγμάτων καθεαυτῶν, ἐφόσον αὐτά τά πράγματα εἶναι ἡ πηγή τῶν
 αἰσθημάτων μας»**. Αὐτό τό πράγμα καθεαυτοῦ εἶτε ἡ ὕλη δέν εἶναι μιά ἀφη-
 ρημένη ἔννοια πού βρίσκεται πίσω ἀπό τίς συγκεκριμένες ιδιότητες τῶν
 πραγμάτων, ἀλλά μιά «*συγκεκριμένη*» ἔννοια. Τό εἶναι τῆς ὕλης δέν ἀποχω-
 ρίζεται ἀπό τήν οὐσία τῆς ἡ, ἀντίθετα, ἡ οὐσία τῆς δέν ἀποχωρίζεται ἀπό
 τό εἶναι τῆς...

Τό ἀντικείμενο πού εἶναι στερημένο ἀπό κάθε ποιότητα καί ιδιότητα,
 εἶναι ἀδύνατο ἀκόμη καί νά τό φανταστοῦμε, δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει, δέν
 ἔχει καμιά ὕπαρξη. Τόν ἐξωτερικό κόσμο τόν κατασκευάζουμε ἐμεῖς ;;

ἀπό τίς δικές μας ἀντίληψεις, πάνω στή βάση ἐκείνων τῶν ἐντυπώσεων πού
 μᾶς προκαλεῖ ὁ ἐξωτερικός κόσμος; τά ἀντικείμενα αὐτά καθεαυτά...
 Ἄνάμεσα στόν ἐξωτερικό καί τόν ἐσωτερικό κόσμο ὑπάρχει μιά ὀρισμένη
 διαφορά, ταυτόχρονα ὅμως καί μιά ὀρισμένη ὁμοιότητα, ἔτσι πού φτάνουμε

* Αὐτό τό σημάδι δείχνει ὅτι οἱ λέξεις «ἄμεσα, μέ τή διαίσθηση» θά ἔπρεπε νά
 ἀλλάξουν θέση. Ἡ Σύντ.

** «Das Bild dieses Seins außer dem Denken ist die *Materie*, das Substrat der Realität!», L.
 Feuerbach. «Werke», Bd. 2, S. 289.

στη γνώση του εξωτερικού κόσμου με βάση τις έντυπώσεις, και ακριβώς με τις έντυπώσεις, που μάς προκαλούν τὰ αντικείμενα του εξωτερικού κόσμου. Μέ βάση τις έντυπώσεις που πήραμε από τήν ενέργεια του αντικειμένου πάνω μας αποδίδουμε σ' αυτό όρισμένες ιδιότητες. 'Η έντύπωση είναι ή συνισταμένη δύο παραγόντων και σάν τέτια καθορίζεται αναπόφευκτα από τή φύση αυτών των δύο παραγόντων και περιέχει μέσα της κάτι που αποτελεί τή φύση του ενός και του άλλου παράγοντα, που είναι κοινό γι' αυτούς...

ἀγαρμπη
καί ἀνόητη
λέξη!

Καί μόνο πάνω στη βάση του διαλεκτικού υλισμού με τή δική του παραδοχή του εξωτερικού κόσμου γίνεται δυνατό νά χτίσουμε μιά καθαρά επιστημονική γνωσιοθεωρία. "Οποιος άπορίπτει τόν εξωτερικό κόσμο, αυτός άπορίπτει επίσης και τήν αίτία των δικών μας αίσθημάτων και καταλήγει στον ιδεαλισμό. 'Αλλά ό εξωτερικός κόσμος

αποτελεί επίσης και τήν ἀρχή τής νομοτέλειας. Καί αν έμεις στις αντίληψεις μας έχουμε μπροστά μας καθορισμένα τήν τακτοποιημένη άλληλουχία τους, τότε αυτό γίνεται μόνο από τό γεγονός ότι ή αίτία των δικών μας αίσθημάτων, δηλαδή ό εξωτερικός κόσμος, αποτελεί τή βάση αυτής τής νομοτελειακής άλληλουχίας...

Χωρίς τή δυνατότητα τής πρόβλεψης είναι αδύνατο νά γνωρίσουμε επιστημονικά τὰ φαινόμενα τής φύσης και τής ανθρώπινης ζωής. ...'Αλλά τὰ αντικείμενα του εξωτερικού κόσμου βρίσκονται σέ σχέση με τήν αίτιακή άλληλουχία όχι μόνο κοντά σέ μάς, αλλά και ανάμεταξύ τους, δηλαδή ανάμεσα στά ίδια τὰ αντικείμενα του εξωτερικού κόσμου υπάρχει μιά όρισμένη άλληλεπίδραση, που ή γνώση των όρων της μάς δίνει ξανά τή δυνατότητα νά προβλέψουμε και νά προμαντεύσουμε όχι μόνο τήν ενέργεια των αντικειμένων πάνω σέ μάς, αλλά και τις αντικειμενικές, τις ανεξάρτητες από μάς σχέσεις και ενέργειές τους, δηλαδή τις αντικειμενικές ιδιότητες των πραγμάτων...

'Αχά!
'Ο Πλεχάνοφ
δέν μιλάει
γι' αυτό τό
„νέο ρεύμα“,
δέν τό ζέρει.

'Ο διαλεκτικός υλισμός δέν προκαθορίζει καθόλου τό ζήτημα τής δομής τής ύλης με τήν έννοια τής αναγκαίας παραδοχής τής άτομικής ή τής μοριακής θεωρίας, ή κάποιας άλλης τρίτης υπόθεσης. Καί αν θριαμβεύουν οι νέες διδασκαλίες για τή δομή των ατόμων, τότε ό διαλεκτικός υλισμός όχι μόνο δέν θά ήττηθεί, αλλά, αντίθετα, άπ' αυτό θά βρεϊ τήν πιό λαμπρή επιβεβαίωσή του. Πραγματικά σέ τί συνίσταται ή ούσία του νέου ρεύματος στον τομέα τής φυσιογνωσίας; Πρώτα άπ' όλα στό ότι τό άτομο, πού οι φυσικοί τό φαντάζονταν αναλλοίωτο και τό πιό απλό, δηλαδή στοιχειώδες και αναποσύνθετο «σώμα»,

ἀποδείχεται ὅτι ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀκόμη πῶς στοιχειώ-
δεις ἐνότητες ἢ μόρια. Ὑποθέτουν ὅτι στὰ ἠλεκτρόνια
ἔχουμε ἀπέναντί μας τὰ τελευταῖα στοιχεῖα τοῦ Εἶναι.
Ἄλλὰ μήπως ὁ διαλεκτικός ὕλισμός ἰσχυρίζεται ὅτι
τὸ ἄτομο εἶναι τὸ ἀπόλυτο ὄριο τοῦ Εἶναι;..

Θὰ ἦταν λάθος νὰ σκεφτοῦμε, ὅπως κάνουν οἱ
μαχιστές μας, ὅτι μαζί μέ τήν ἀναγνώριση τῆς ἠλεκ-
τρονικῆς θεωρίας καταρῆει καί ἡ ὕλη σάν πραγματικό-
τητα, καί ἔτσι μαζί μέ τήν τελευταία καταρῆει καί ὁ
διαλεκτικός ὕλισμός πού θεωρεῖ τήν ὕλη σάν τή μονα-
δική πραγματικότητα καί τὸ μοναδικά κατάλληλο
[ὄπλο] γιὰ τή συστηματοποίηση τῆς ἐμπειρίας...

Ἄν ὅλα τὰ ἄτομα ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἠλεκτρόνια ἢ ὄχι
αὐτὸ τὸ ἐρώτημα δέν λύθηκε, αὐτὸ εἶναι μιὰ ὑπόθεση
πού μπορεῖ καί νὰ μὴν ἐπιβεβαιωθεῖ. Ἄλλὰ, ἐκτός
ἀπ' αὐτό, μήπως ἡ ἠλεκτρονική θεωρία καταργεῖ τὸ
ἄτομο; Αὐτὴ ἡ θεωρία ἀποδείχνει μόνο ὅτι τὸ ἄτομο
εἶναι σχετικά σταθερό, ἀδιαίρετο καί ἀναλλοίωτο...

Ἄλλὰ τὸ ἄτομο σάν πραγματικὴ κοινὴ βάση δέν
παραμερίζεται ἀπὸ τήν ἠλεκτρονικὴ θεωρία...

Ἄς κάνουμε ἓνα ἀπολογισμό. Ὁ διαλεκτικός ὕλισμός, ὅπως εἴπαμε,
ἀπὸ τήν τυπικὴ πλευρὰ δίνει τὴ δυνατότητα μιᾶς ὑποχρεωτικῆς γιὰ ὄλους
καί ἀντικειμενικῆς γνώσης, χάρι στὸ ὅτι οἱ μορφές τοῦ Εἶναι ἀπὸ τὴ δική
του ἀποψη εἶναι ἐπίσης καί μορφές τῆς νόησης, ὅτι στήν κάθε ἀλλαγὴ στὸν
ἀντικειμενικὸ κόσμον ἀντιστοιχεῖ ἀλλαγὴ στὴ σφαῖρα τῶν ἀντιλήψεων.
Σχετικά μέ τὸ ὕλικό στοιχεῖο ὁ διαλεκτικός ὕλισμός ξεκινάει ἀπὸ τήν
παραδοχὴ τῶν πραγμάτων καθεαυτῶν, ἢ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἢ τῆς ὕλης.

Τὰ «πράγματα καθεαυτὰ» εἶναι δυνατό νὰ γνωσθοῦν. Ὁ διαλεκτικός ὕλι-
σμός ἀπορίπτει τὸ ἀναμφίβολο καί τὸ ἀπόλυτο. Τὰ πάντα στὴ φύση βρί-
σκονται στὸ προτσές τῆς ἀλλαγῆς καί τῆς κίνησης καί στὴ βάση αὐτῶν
βρίσκονται ὀρισμένοι συνδυασμοὶ τῆς ὕλης. Σύμφωνα μέ τὴ διαλεκτικὴ τὸ
ἓνα «εἶδος» τοῦ Εἶναι περνάει σὲ ἄλλο διαμέσου τῶν ἀλμάτων. Οἱ νεότερες
φυσικὲς θεωρίες ὄχι μόνο δέν ἀναιροῦν, ἀλλὰ, ἀντίθετα, ἐπιβεβαιώνουν
ὀλοκληρωτικὰ τὴν ὀρθότητα τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ.

Οἱ παρατηρήσεις γράφτηκαν ὄχι νωρίτερα
ἀπὸ τὸ 1909

Τμηματικά δημοσιεύτηκαν τὸ 1930
στὴ Λενινιστικὴ Συλλογὴ, τόμ. XII

Πρωτοδημοσιεύτηκαν ὀλόκληρες
τὸ 1958 στὴν 4ῃ ἔκδοσιν τῶν Ἀπάντων
τοῦ Β. Ι. Λένιν, τόμ. 38ος

Δημοσιεύονται σύμφωνα μέ τὸ πρωτότυπο

ὁ Ντεμπόριν
ἔχει ἀσαφῆ
ἀντίληψη
γι' αὐτό.

Σωστά!

Ἄ ν ὀ η τ ο ς
ὄ ρ ο ς!

ΓΚ. Β. ΠΛΕΧΑΝΟΦ. «Ν. ΓΚ. ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ»²¹⁹

ΕΚΔ. «ΣΙΠΟΒΝΙΚ». ΠΕΤΡΟΥΠΟΛΗ, 1910

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

NB*

[52-53] Τώρα είναι ήδη αρκετά καλά γνωστή η άμοιβαία σχέση των κοινωνικών μας δυνάμεων στην εποχή της κατάργησης της δουλοπαροικίας. Γι' αυτό θα μιλάμε για αυτήν μόνο παρεμπιπτόντως, μόνο εφόσον αυτό θα είναι

άπαραίτητο για τη διευκρίνιση του ρόλου που ανέλαβε να παίξει σ' αυτή την υπόθεση ή πρωτοπόρα μας δημοσιογραφία, που επικεφαλής της ήταν τότε ο Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι. Είναι σ' όλους γνωστό ότι η δημοσιογραφία αυτή υπεράσπιζε με θέρμη τα αγροτικά συμφέροντα. 'Ο συγγραφέας μας έγραφε τό 'να άρθρο μετά τό άλλο, στά όποία υπεράσπιζε τήν άπελευθέρωση των αγροτών από τή γή και ισχυριζόταν ότι ή έξαγορά των γαιών που περνούσαν στον κλήρο των αγροτών δέν μπορεί νά άποτελέσει καμιά δυσκολία στην κυβέρνηση. 'Ο Τσερνισέβσκι άπόδειχνε αυτή τήν άποψη και μέ γενικούς θεωρητικούς συλλογισμούς και μέ τούς πιο λεπτομερείς ύπολογισμούς μέ παραδείγματα... "Αν κατά τήν άπελευθέρωση των αγροτών ή κυβέρνηση μας δέν ξεχάσε ούτε για μία στιγμή τά κέρδη του κρατικού θησαυροφυλάκιου, για τά συμφέροντα των αγροτών σκέφτηκε πολύ λίγο. Κατά τήν επιχείρηση αυτή τής έξαγοράς, πάρθηκαν υπόψη άποκλειστικά και μόνο τά συμφέροντα του δημοσίου ταμείου και των γαιοκτημόνων...

„Σοτσιάλ-Ντε-
μοκράτ“,
τεύχ. 1,
σελ. 152²²⁰

[57-59] 'Ο Τσερνισέβσκι άναγκαζόταν νά διεξάγει μιάν άγρια πολεμική όχι μόνο για τά οικονομικά ζητήματα. Καί επιπλέον αντίπαλοί του δέν ήταν μόνο οι φιλελεύθεροι οικονομιστές. "Όσο πιο μεγαλύτερη επίδραση έξασκούσε ο δμίλος του «Σοβρεμένικ» στη ρωσική λογοτεχνία, τόσο πιο

* Οί παρατηρήσεις που είναι ύπογραμμισμένες μέ πλάγιες γραμμές γράφτηκαν από τον Β. Ι. Λένιν στην επάνω γωνία τής σελίδας. Γι' αυτό έδω και παρακάτω άν δέν θα είναι δυνατό νά καθοριστεί σε ποίο σημείο άναφέρεται ή λενινιστική παρατήρηση, παρατίθεται όλο τό κείμενο τής δοσμένης σελίδας. 'Η Σύντ.

πολλοί και από τις πιά διαφορετικές πλευρές κατηγορούσαν και αυτόν τόν δμιλο γενικά και τόν συγγραφέα μας ειδικότερα. Τούς συνεργάτες του «Σοβρεμένικ» τούς θεωρούσαν επικίνδυνους ανθρώπους, έτοιμους νά ανατρέψουν όλα τά περιβόητα «θεμέλια». Μερικοί από τούς «φίλους του Μπελίνσκι», πού στην αρχή ακόμη θεωρούσαν ότι είναι δυνατό νά πάνε κοντά στόν Τσερνισέβσκι και στους όμοιόειδες του, ξέκοψαν από τό «Σοβρεμένικ», σάν από ένα όργανο «μηδενιστών», και άρχισαν νά φωνάζουν ότι ό Μπελίνσκι δέν θά ένεκρινε ποτέ τήν κατεύθυνση πού πήρε αυτός. Έτσι ένήργησε ό Ι. Σ. Τουργκένιεφ*. 'Ακόμη και ό Χέρτσεν άρχισε νά μουρμουρίζει γιά τούς «παλιάτσους» στό «Κόλοκόλ» του... Γενικά, όλα έδειχναν ότι τόν Χέρτσεν τόν παραπλάνησαν οί φιλε-

NB

“Ως έδω
„Σοτσιάλ-Ντε-
μοκράτ“,
τευχ. 1, σελ. 152

λεύθεροι φίλοι του, σάν τόν Καβέλιν. Οί «παλιάτσοι», ή «οί σφουριχτάδες», όπως τούς όνόμαζαν στην Ρωσία, — κορόιδευαν όχι τις άποκαλύψεις, αλλά εκείνους τούς άφελείς ανθρώπους πού δέν μπορούσαν και δέν ήθελαν νά πάνε πιά πέρα από τις άθώες άποκαλύψεις, ξεχνώντας τήν ήθική του μύθου του Κριλόφ «'Ο Γάτος και ό Μάγειρας»**.

NB

‘Ο Χέρτσεν ό ίδιος όφειλε πολύ σύντομα νά δει πόσο κακοί από πολιτική άποψη ήταν εκείνοι οί φιλελεύθεροι φίλοι πού μελετούσαν τις σχέσεις του μέ τόν Τσερνισέβσκι. “Όταν αυτός αναγκάστηκε νά κόψει σχέσεις μέ τόν Κ. Ντ. Καβέλιν, ίσως και ό ίδιος νά ειπε μέσα του ότι οί «χολιασμένοι» δέν είχαν έντελώς άδικο***.

NB

“Άλλωστε, ή πλειοψηφία των άρθρων στό «Σβιστόκ», πού προκάλεσε τήν ιδιαίτερη δυσάρεσκεια των καλοαναθρεμένων φιλελεύθερων, δέν ανήκε στόν Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι. Αυτός σάνια έπαιρνε μέρος σ' αυτό, επειδή ήταν παραφορτωμένος μέ άλλη δουλιά.

NB

* 'Ο Τσερνισέβσκι διηγείται ότι ό Τουργκένιεφ μπορούσε ακόμη ως ένα σημείο νά τόν άνεχθεί, αλλά γι' αυτό δέν άνεχόταν όριστικά τόν Ντομπρολιούμποφ. «'Εσείς είστε ένα απλό φίδι, ενώ ό Ντομπρολιούμποφ είναι ή κόμπρα» — έλεγε στόν Τσερνισέβσκι. (Βλ. τό γράμμα πού ήδη αναφέρθηκε «Σέ ένδειξη εύγνωμοσύνης». “Απαντα, τόμ. ΙΧ, σελ. 103.)

** Για τό άρθρο «Very dangerous» και γιά τις λίγο-πολύ ύποτιθέμενες συνέπειές του βλ. ανάμεσα σ' άλλα, στό βιβλίο του κ. Βετρίνσκι «Χέρτσεν». Πετρούπολη, 1908, σελ. 354.

*** Τήν ιστορία αυτής τής διακοπής μπορεί κανείς νά τήν παρακολουθήσει από τά γράμματα του Κ. Ντ. Καβέλιν και του Ι. Σ. Τουργκένιεφ πρós τόν Α. Ι. Χέρτσεν, πού εκδόθηκαν από τόν Μ. Ντραγκομόνοφ στη Γενεύη τό 1892.

[61-66]. Στο μεταξύ ή διάθεση ανέβαινε τουλάχιστον σ'ένα όρισμένο τμήμα της ρωσικής «κοινωνίας». 'Αναστατωνόταν ή σπουδάζουσα νεολαία, εμφανίζονταν μυστικές επαναστατικές οργανώσεις που τύπωναν τις εκκλήσεις και τά προγράμματά τους και περίμεναν μία επικείμενη εξέγερση τών αγροτών. 'Εμείς ξέρουμε ήδη ότι ό Τσερνισέβσκι παραδεχόταν έντελώς ότι μπορεί νά έρθει μία «σπουδαία εποχή» στή Ρωσία και θά δούμε άκόμη **NB** πόσο δυνατή άπήχηση βρήκε ή άνοδος τών κοινωνικών διαθέσεων στή δημοσιογραφική του δράση. 'Αλλά είχε άραγε αυτός κάποια σχέση μέ τούς μυστικούς συνδέσμους; Σ'αυτό τό έρώτημα για τήν ώρα είναι άδύνατο νά άπαντήσει κανείς μέ βεβαιότητα, και, άλήθεια, ποιός ξέρει άν θά έχουμε καμιά φορά δεδομένα για τή λύση του. Κατά τή γνώμη του κ. Μ. Λέμκε πού μελέτησε θαυμάσια τό έργο του Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι, «μπορούμε νά υποθέσουμε (υπογράμμιση δική του) ότι ό Τσερνισέβσκι είχε γράψει εκείνη τήν «έκκληση πρός τούς αγρότες τών ευγενών», πού για τή σύνταξή της τό δικαστήριο τόν θεώρησε ένοχο. 'Ο κ. Μ. Λέμκε επιβεβαιώνει αυτή του τήν εικάσια στρέφοντας τήν προσοχή στή γλώσσα και στό περιεχόμενο αυτής τής προκήρυξης. 'Εμείς θεωρούμε ότι αυτές οι υποδείξεις δέν στεροούνται βασιμότητας. 'Αλλά σπεύδουμε νά επαναλάβουμε μαζί μέ τόν κ. Λέμκε ότι «όλα αυτά είναι λίγο πολύ πιθανοί συλλογισμοί και μόνο τέτιοι»*. Θεωρούμε άρκετά βάσιμη και τή γνώμη του κ. Λέμκε ότι τό γνωστό φυλλάδιο «Βελικορούς» ήταν ένμέρει έργο του Τσερνισέβσκι. 'Ο κ. Λέμκε επιβεβαιώνει τήν υπόθεσή του μέ τά λόγια του κ. Σταχέβιτς... Είμαστε άπόλυτα σύμφωνοι μέ τόν κ. **NB** Σταχέβιτς: ή «Βελικορούς» μέ τή γλώσσα και τό περιεχόμενό της πραγματικά θυμίζει πολύ τά δημοσιογραφικά άρθρα του Τσερνισέβσκι...

„Σοτσιάλ-Ντε-
μοκράτ“
τευχ. 1, σελ. 157

Είναι γνωστό ότι οι σλαβόφιλοι επιδοκίμαζαν πολύ τήν πάλη τών ρουσίνων τής Γαλικίας ένάντια στους πολωνούς. 'Ο Τσερνισέβσκι συμπαθούσε πάντα τούς μικρορώσους. Θεωρούσε μεγάλο λάθος τήν άρνητική στάση του Μπελίνσκι άπέναντι στή μικρορωσική λογοτεχνία πού είχε εμφανιστεί. Στο βιβλιάράκι του «Σοβρεμέννικ» πού βγήκε τό Γενάρη του 1861 δημοσίευσε ένα πολύ φιλικό άρθρο μέ άφορμή τήν εμφάνιση του μικρορωσικού όργανου «'Οσνόβα». 'Αλλά ό Τσερνισέβσκι δέν μπορούσε νά επιδοκιμάσει άπόλυτα τήν πάλη τών ρουσίνων τής Γαλικίας ένάντια στους πολωνούς. Δέν του άρεσε, πρώτο, ότι οι ρουσίνοι γύρευαν ύποστήριξη άπό τήν κυβέρνηση τής Βιέννης. Δέν του άρεσε επίσης και ή έπιροή πού έξασκούσε ό κλήρος στό κίνημα τών ρουσίνων τής Γαλικίας. «Γιά τίς

* Μ. Κ. Λέμκε. «Τό έργο του Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι». Μπιλόγε, 1906, τευχ. 4, σελ. 179.

κοσμικές υποθέσεις — ξυγαρε — είναι ανάγκη νά φροντίζουν οί κοσμικοί άνθρωποι». Δέν άρεσε τέλος στόν Τσερνισέβσκι καί ή άποκλειστικά έθνική τοποθέτηση εκείνου του ζητήματος πού ό Τσερνισέβσκι τό θεωρούσε πρίν άπόλα οί κοινωμικό ζήτημα. Στο άρθρο «Έθνική άπρέπεια» («Σοβρεμέννικ», 1861, 'Ιούλης) πού στρεφόταν ένάντια στό «Σλόβο» του Λβόφ, ό Τσερνισέβσκι επιτέθηκε δριμύτατα ένάντια στόν παραπανίσιο έθνικισμό αυτού του όργάνου. «Είναι πολύ πιθανό, — ξυγαρε — ότι μέ μία πολύ άκριβολογημένη εξέταση των ζωντανών σχέσεων τό «Σλόβο» του Λβόφ θά θεωρούσε ότι βάση της υπόθεσης είναι ένα ζήτημα έντελώς ξένο προς τό φυλετικό ζήτημα, — τό ζήτημα των κοινωνικών στρωμάτων. Είναι πολύ πιθανό ότι θά έβλεπε καί στη μία καί στην άλλη πλευρά καί τούς ρουσίνους καί τούς πολωνούς — ανθρώπους διαφορετικής φυλής, αλλά μιάς καί της αυτής κοινωνικής θέσης. Έμεις δέν φανταζόμαστε ότι ό πολωνός μουζίκος θά έχθρευόταν τό ξαλάφρωμα άπό τίς άγγαρείες καί γενικά τή διευκόλυνση του τρόπου ζωής των ρουσίνων άποίκων. Δέν νομίζουμε ότι τά αίσθήματα των γαιοκτημόνων της ρουσινικής φυλής σ' αυτό τό ζήτημα διαφέρουν πολύ άπό τά αίσθήματα των πολωνών γαιοκτημόνων. Άν δέν κάνουμε λάθος, ή ρίζα του ζητήματος της Γαλικίας βρίσκεται στις ταξικές καί όχι στις φυλετικές σχέσεις».

Η άμοιβαία έχθρα των λαοτήτων πού ανήκουν στην Αύστρια έπρεπε πολύ περισσότερο νά φανεί στόν Τσερνισέβσκι άπρεπής γιατί ή βιεννέζικη κυβέρνηση τότε, όπως καί πρωύτερα, έβγαζε άπ' αυτήν πολλά όφέλη. «Μόλις σκεφτείς όπως πρέπει, τότε δέν παραξενεύεσαι για τήν πολύχρονη ύπαρξη της Αύστριακής αυτοκρατορίας, — ξυγαρε στην πολιτική άνασκόπηση του ίδιου εκείνου τεύχους του «Σοβρεμέννικ», όπου είχε δημοσιευτεί τό άρθρο «Έθνική άπρέπεια» — άσφαλώς ή αυτοκρατορία δέν μπορούσε νά μή διατηρηθεί μέ μία τέτια άριστη πολιτική λεπτότητα των έθνοτήτων πού ήταν δεσμευμένες μέ τά σύνορά της». Οί γερμανοί, τσέχοι, κροάτες καί, όπως είδαμε, οί ρουσίνοι της Αύστρίας, φαίνονταν στόν Τσερνισέβσκι έξίσου «χοντροκέφαλοι». Φοβούνταν ότι ιδιαίτερα ή δοκιμασμένη στά χρόνια 1848-1849 σλαβική «χοντροκεφαλιά» θά πάει πάλι πολύ μακριά. Στίς άρχές της δεκαετίας 1860-1870 ή Ούγγαρία έκανε επίμονη πάλη μέ τούς βιεννέζους αντιδραστικούς συγκεντρωτιστές. Η δυσαρέσκεια των ουγγρων έφτανε σέ τέτιο σημείο πού για μία στιγμή μπορούσε κανείς νά περιμένει έπαναστατικό ζέ-

σπασμα στη χώρα τους. 'Ο συγγραφέας μας στις πολιτικές του άνασκοπήσεις εξέφραζε πολλές φορές τό φόβο ότι σέ περίπτωση έπαναστατικού κινήματος στην Ούγγαρία οί σλάβοι τής Αύστρίας θά γίνουν ξανά πειθήνια όργανα τής αντίδρασης. 'Η τοτινή τακτική πολλών σλαβικών φυλών τής Αύστρίας ήταν ικανή νά δυναμώσει μόνο παρόμοιους φόβους, μιά και οί σλάβοι τής Αύστρίας επέτρεπαν στόν έαυτό τους νά παινεύεται για τόν πρόστυχο ρόλο πού έπαιξαν στά γεγονότα τού 1848-1849. 'Ο Τσερνισέβσκι, κατακρίνοντας αύστηρά αύτή τήν τακτική, τόνιζε ότι οί σλάβοι τής Αύστρίας θά είχαν αντίθετα πιά πολύ όφελος νά ύποστηρίζουν τούς έχθρους τής βιεννέζικης κυβέρνησης από τούς όποιους θά μπορούσαν νά πάρουν πολύ ούσιαστικές παραχωρήσεις. Αυτό τό έλεγε σ'ό,τι άφορᾶ τίς σχέσεις τών κροατών πρὸς τούς ούγγρους, τό ίδιο ακριβῶς έπαναλάμβανε και στους ρουσίνους. «Τό ταξικό κόμμα, τό έχθρικό πρὸς τούς ρουσίνους, — διαβάζουμε στό ἄρθρο «'Εθνική άπρέπεια», — είναι τώρα έτοιμο για παραχωρήσεις... Μά δέν θά ήταν ἄσχημο νά σκεφτεί γι' αυτό τό «Σλόβο» τού Λβόφ. Μπορεί οί παραχωρήσεις για τίς όποιες είναι ειλικρινά έτοιμοι οί άνθρωποι πού τού φαίνονται έχθροι, μπορεί αυτές οί παραχωρήσεις νά είναι τόσο μεγάλες πού θά ικανοποιούσαν τελείως τούς ρουσίνους άποικους, αλλά πάντως ένα είναι άναμφίβολο, ότι αυτές οί παραχωρήσεις είναι πολύ μεγαλύτερες και πολύ σημαντικότερες από όλα εκείνα πού μπορούν νά πάρουν οί ρουσίνοι άποικοι από τούς αύστριακούς»...

“Ως έδῶ
„Σοτσιάλ-Ντε-
μοκράτ“
τεϋχ. 1, σελ. 158

NB

NB

Τέλος, στό πρώτο μέρος τού μυθιστορήματος «Πρόλογος» άπεικονίζεται ή φιλική σχέση τού Βόλγκιν πρὸς τόν Σοκολόβσκι (Σερακόβσκι). Τού Βόλγκιν τού άρέσει ή δλόψυχη άφοσίωση τού Σοκολόβσκι στις πεποιθήσεις του, ή έλλειψη άπ' αυτόν έγωιστικής μικρότητας, ή ικανότητα νά κυριαρχεί στόν έαυτό του συνενωμένη μέ τό φλογερό πάθος τού πραγματικού διαφωτιστή. 'Ο Βόλγκιν τόν όνομάζει π ρ α γ μ α τ ι κ ό ἄ ν θ ρ ω π ο και νομίζει ότι οί δικοί μας φιλελεύθεροι θά μπορούσαν νά διδαχτοϋν πολλά άπ' αυτόν. “Όλο αυτό είναι πολύ ένδιαφέρον*, αλλά κι' αυτό δέν εξηγεί καθόλου τίς πρακτικές σχέσεις τού Τσερνισέβσκι μέ τό πολωνικό ζήτημα.

*'Ο Βόλγκιν έκτιμούσε ιδιαίτερα τή «σ ύ ν ε σ η» τού Σοκολόβσκι, πού έκδηλώθηκε στό γεγονός ότι τό 1848 στη Βολινία αυτός μόνος άνάμεσα σ'όλους τούς όμοιόεάτες του δέν τά έχασε και έντελῶς ψύχραμα μελέτησε τίς πιθανότητες τής ένοπλης εξέγερσης, πού φάνηκαν ότι πλησιάζουν στό μηδέν.

Ὁ Τσερνισέβσκι ἦταν τότε περίπου 34 χρονῶν. Βρισκόταν σέ πλήρη ἀκμή τῶν πνευματικῶν του δυνάμεων καί, ποιός ξέρει, μέχρι ποιοῦ ὕψους θά μπορούσε νά φτάσει στήν ἐξέλιξή του! Ἀλλά δέν του ἔμεινε πιά παρά λίγος χρόνος ἐλεύθερης ζωῆς. Ἦταν ἀναγνωρισμένος ἀρχηγός τοῦ ἀκραίου κόμματος, ἕνας κήρυκας τοῦ ὕλισμου καί τοῦ σοσιαλισμοῦ μέ ἐξαιρετικά μεγάλη ἐπιρροή. Τόν θεωροῦσαν ἡγέτη τῆς ἐπαναστατικῆς νεολαίας, καί τόν κατηγοροῦσαν γιά ὅλα τά ξεσπάσματα καί τίς ταραχές τῆς. Ὅπως συμβαίνει πάντα σέ τέτιες περιπτώσεις ἡ φήμη μεγαλοποίησε τήν ὑπόθεση καί καταλόγισε στόν Τσερνισέβσκι ἀκόμη καί τέτιες προθέσεις καί ἐνέργειες πού ὁ ἴδιος ποτέ δέν εἶχε. Στόν «Πρόλογο τοῦ προλόγου» ὁ ἴδιος ὁ Τσερνισέβσκι

περιγράφει ἐκεῖνα τά συμπονετικά φιλελεύθερα κουτσομπολιά πού κυκλοφοροῦσαν στήν Πετρούπολη σχετικά μέ τίς φανταστικές σχέσεις τοῦ Βόλγκιν (δηλ. αὐτοῦ τοῦ ἴδιου) μέ τόν ὄμιλο τῶν ῥώσων ἐξορίστων στό Λονδίνο...

[71-73] Πού βρισκόταν τό μυστικό τῆς ἀσυνήθιστης ἐπιτυχίας τοῦ «Τί νά κάνουμε;». Στό ἴδιο ἀκριβῶς τό γεγονός στό ὁποῖο βρίσκεται γενικά τό μυστικό τῆς ἐπιτυχίας τῶν λογοτεχνικῶν ἔργων, στό γεγονός ὅτι αὐτό τό μυθιστόρημα ἔδινε μιὰ ζωντανή καί κατανοητή σέ ὅλους ἀπάντηση στά ἐρωτήματα πού εἶχαν προκαλέσει τό ἔντονο ἐνδιαφέρον ἐνός σημαντικοῦ μέρους τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ. Οἱ σκέψεις πού ἐκτίθονταν σ' αὐτό τό βιβλίο αὐτές καθεαυτές δέν ἦταν νέες. Ὁ Τσερνισέβσκι τίς πῆρε ὀλοκληρωτικά ἀπό τή δυτικοευρωπαϊκή φιλολογία. Μέ τό κήρυγμα τῶν ἐλευθέρων καί κυρίως τῶν εἰλικρινῶν, τῶν τίμιων σχέσεων στήν ἀγάπη τοῦ ἀνδρα πρὸς τή γυναίκα, πολύ πιο μπροστά ἀπ' αὐτόν ἀσχολοῦνταν ἡ Γεωργία Σάνδη στή Γαλλία*. Ἡ Λουκρητία Φλοριάνι δέν διαφέρει ὡς πρὸς τίς ἠθικές ἀπαιτήσεις πού προβάλλει στήν ἀγάπη σέ τίποτε ἀπό τήν Βέρα Πάβλοβνα Λοπουρόβα-Κιρσάνοβα. Καί σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τό μυθιστόρημα «Ζάκ» θά ἦταν πολύ εὐκόλο νά ἀντιγράψει κανεὶς ἀπ' αὐτό μιὰ ἀρκετά μεγάλη σειρά ἀποσπασμάτων, πού δείχνουν ὅτι στό μυθιστόρημα «Τί νά κάνουμε;» ἀναπαράγονται πότε-πότε σχεδόν ὀλοκληρωτικά σκέψεις καί συλ-

* Σημειῶνουμε μέ τήν εὐκαιρία ὅτι τό Wahlverwandschaften τοῦ Γκαίτε εἶναι ἐπίσης ἕνα κείμενο ὑπεράσπισης τέτιων σχέσεων. Αὐτό τό νιώθουν καλά μερικοὶ γερμανοὶ ιστορικοὶ τῆς γερμανικῆς λογοτεχνίας, οἱ ὁποῖοι χωρὶς νά παίρνουν τό θάρρος νά κακολογήσουν ἕναν τέτιο συγγραφέα μέ κύρος καί ταυτόχρονα χωρὶς νά ἀποτολμοῦν νά συμφωνήσουν μαζί του σύμφωνα μέ τή φιλισταϊκή χρηστότητά τους, μουρμουρίζουν συνήθως κάτι ἐντελῶς ἀκατανόητο σχετικά μέ τίς ἀλλόκοτες δῆθεν παραδοξολογίες τοῦ μεγάλου γερμανοῦ.

idem
„Σοτσιάλ-Ντε-
μοκράτ“
τεῦχ. I,
σελ. 165-166

λογισμοί του φιλελεύθερου και γεμάτου αυταπάρησης ήρωα της Γεωργίας Σάνδη*. Κι' αλήθεια δέν είναι μόνη ή Γεωργία Σάνδη που κήρυσσε τήν ἐλευθερία στίς σχέσεις αὐτοῦ τοῦ εἶδους. Ὅπως εἶναι γνωστό τίς κήρυσσαν ἐπίσης ὁ Ρόμπερτ Ὕουεν καί ὁ Φουριέ που ἀσκησαν ἀποφασιστική ἐπίδραση πάνω στήν κοσμοθεωρία τοῦ Τσερνισέβσκι**. Καί ὅλες αὐτές οἱ ἰδέες ἀκόμη στή δεκαετία 1840-1850 ἔβρισκαν ἀνάμεσά μας θερμή συμπάθεια... Ἄλλά ὡς τήν ἐμφάνιση τοῦ μυθιστορήματος «Τί νά κάνουμε;» αὐτές τίς ἀρχές τίς συμμεριζόταν μόνο μιά χούφτα «ἐκλεκτῶν». Ἡ μάζα τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ δέν τίς καταλάβαινε καθόλου. Ἀκόμη καί ὁ Χέρτσεν δέν τόλμησε νά τίς διατυπώσει πλήρως καί μέ σαφήνεια στό μυθιστόρημά του «Ποιός φταίει;». Ὁ Α. Ντρουζίνιν στή νουβέλλα του «Παλίνκα Σάξ»*** λύνει τό ζήτημα πιά ξεκάθαρα. Αὐτή ὁμως ἡ νουβέλλα εἶναι πολύ φτωχή καί ἐπιπλέον τά πρόσωπα τοῦ βιβλίου που ἀνήκουν στή λεγόμενη ἀνώτατη — γραφειοκρατική καί τιτλούχα — κοινωνία, δέν προκαλοῦσαν κανένα ἐνδιαφέρον στούς «ραζνοτσίντσι» που μετά τήν πτώση τοῦ καθεστώτος τοῦ τσάρου Νικολάου, ἀποτελοῦσαν τήν ἀριστερή πτέρυγα τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ.

21 ****

22

23

25

30

35

40

41

42

* Ὁ Τσερνισέβσκι ἔγραψε στό ἡμερολόγιό του στίς 26 Μάρτη 1853 τήν παρακάτω συζήτησή του μέ τή μνηστή: «Στά σοβαρά σκέπτεστε ὅτι εἶναι δυνατό νά σᾶς ἀπατήσω;» — «Ἐγώ δέν τό σκέπτομαι αὐτό καί δέν τό περιμένω, ἀλλά κι' αὐτή τήν περίπτωση τήν καλοσκέφθηκα». — «Καί τί θά κάνατε τότε ἐσεῖς;» — Ἐγώ τῆς διηγῆθηκα τόν Ζάκ τῆς Γεωργίας Σάνδη. «Τί, καί σεῖς ἐπίσης θά αὐτοκτονούσατε;» — «Δέ νομίζω» — καί εἶπα ὅτι θά προσπαθῆσω νά τῆς βρῶ τή Γεωργία Σάνδη (αὐτή δέν εἶχε διαβάσει αὐτό τό βιβλίο ἢ πάντως δέν θυμάται τίς ἰδέες του)» ("Ἄπαντα, τόμ. Χ, μέρ. 2, κεφ. 3, σελ. 78). Δέν θεωροῦμε περιττό νά σημειώσουμε ἀκόμη ἕνα σημεῖο ἀπό τίς συνομιλίες τοῦ Τσερνισέβσκι μέ τή μνηστή του: «Καί τί εἶδους θά εἶναι οὐτές οἱ σχέσεις — εἶπε αὐτή τήν τρίτη μέρα: θά ἔχουμε χωριστά δωμάτια καί σεῖς δέν θά πρέπει νά ἔρχεστε σέ μένα χωρίς ἄδεια. Αὐτό καί γώ ὁ ἴδιος θά ἤθελα νά τό κανονίσω ἔτσι, ἴσως, γι' αὐτό σκέπτομαι σοβαρότερα ἀπ' αὐτήν. — Αὐτή, ἔννοεῖ, πιθανόν, μόνο τό ὅτι δέν θέλει νά τῆς γίνονται βαρετός, ἐνῶ ἐγώ μ' αὐτό ἔννοώ ὅτι γενικά ὁ κάθε ἄνδρας πρέπει νά εἶναι ἐξαιρετικά λεπτός στίς συζυγικές του σχέσεις ἀπέναντι στή γυναίκα» (στό ἴδιο, σελ. 82). Σχεδόν κυριολεκτικά μιά τέτλια συζήτηση κάνει καί ἡ Βέρα Πάβλοβνα μέ τόν Λοπουχόφ στό μυθιστόρημα «Τί νά κάνουμε;»

** Εἶναι ζήτημα ἂν πρέπει νά ὑπενθυμίσουμε τί δραστήριο κήρυγμα ἔκανε ὁ Ρόμπερτ Ὕουεν πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση. Σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τόν Φουριέ, θά παραθέσουμε ἐδῶ τά παρακάτω βαθυστόχαστα λόγια του: «les coutumes en amour... ne sont que formes temporaires et variables, et non pas fond immuable» (Oeuvres complètes de Ch. Fourier, t. IV, p. 84).

*** «Σοβρεμένικ», 1847, τεύχ. 12.

.... Αὐτοί οἱ ἀριθμοί που γράφτηκαν ἀπό τόν Β. Ι. Λένιν δείχνουν τίς σειρές τῆς σελίδας 72 τοῦ βιβλίου τοῦ Γκ. Β. Πλεχάνοφ. Ἡ Σύντ.

[75-77] Στά όνειρα τής Βέρας Πάβλοβνα βλέπουμε ένα τέτιο γνώρισμα τών σοσιαλιστικῶν ἀπόψεων τοῦ Τσερνισέβσκι, στό ὁποῖο, δυστυχῶς, δέν ἔδιναν τήν ἀπαιτούμενη προσοχή ὡς τά τελευταία χρόνια οἱ ρῶσοι σοσιαλιστές. Σ' αὐτά τά όνειρα τραβάει τήν προσοχή μας ἡ πλήρης συναίσθηση ἀπό τόν Τσερνισέβσκι τοῦ γεγονότος ὅτι τό σοσιαλιστικό σύστημα μπορεῖ νά στηριχτεῖ μόνο σέ μία πλατιά ἐφαρμογή στήν παραγωγή τών τεχνικῶν δυνάμεων πού ἀναπτύχθηκαν ἀπό τήν ἀστική περιόδο. Στά όνειρα τής Βέρας Πάβλοβνα οἱ τεράστιες στρατιές ἐργασίας ἀσχολοῦνται ἀπό κοινού μέ τήν παραγωγή, περνώντας ἀπό τήν Κεντρική Ἀσία στή Ρωσία, ἀπό τίς χῶρες τοῦ ζεστοῦ κλίματος στίς ψυχρές χῶρες. "Όλο αὐτό, φυσικά, θά μπορούσε κανεῖς νά τό φανταστεῖ καί μέ τή βοήθεια τοῦ Φουριέ, ἀλλά τό γεγονός ὅτι αὐτό δέν τό ἤξερε τό ἀναγνωστικό κοινό τής Ρωσίας φαίνεται ἀκόμη καί ἀπό τήν τελευταία ἱστορία τοῦ λεγόμενου ρωσικοῦ σοσιαλισμοῦ. Στίς ἀντιλήψεις τους γιά τή σοσιαλιστική κοινωμία οἱ ἐπαναστάτες μας ἔφταναν συχνά ὡς τό σημείο νά τή φαντάζονται σάν ὁμοσπονδία τών ἀγροτικῶν κοινοτήτων πού καλλιεργοῦν τά χωράφια τους μ' ἐκεῖνο τό παμπάλαιο ἀλέτρι, μέ τό ὁποῖο σκάλιζαν τή γῆ ἀκόμη στήν ἐποχή τοῦ Βασίλη τοῦ Σκοτεινοῦ. Ἀλλά εἶναι αὐτονόητο ὅτι ἕνας τέτιος «σοσιαλισμός» δέν μπορεῖ καθόλου νά ἀναγνωριστεῖ σάν σοσιαλισμός. Ἡ ἀπελευθέρωση τοῦ προλεταριάτου μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ μόνο στή βάση τής ἀπελευθέρωσης τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τήν «ἐξουσία τής γῆς» καί γενικά τής φύσης. Καί γιά τήν τελευταία αὐτή ἀπελευθέρωση εἶναι ἀναμφίβολα ἀπαραίτητες ἐκεῖνες οἱ στρατιές ἐργασίας καί ἐκεῖνη ἡ πλατιά ἐφαρμογή στήν παραγωγή τών σύγχρονων παραγωγικῶν δυνάμεων γιά τίς ὁποῖες μιλοῦσε ὁ Τσερνισέβσκι στά όνειρα τής Βέρας Πάβλοβνα καί τίς ὁποῖες ἐμεῖς τίς ξεχάσαμε ὁλότελα, ἐπιδιώκοντας τήν «πρακτικότητα».

Ἐπί τῶν Τσερνισέβσκι ἦταν παρών, ὅταν ἐμφανιζό-

ταν σέ μᾶς ὁ νέος τύπος τών «νέων ἀνθρώπων». Αὐτόν τόν τύπο τόν παρέστησε ὁ Τσερνισέβσκι στό πρόσωπο τοῦ Ραχμέτοφ. Ὁ συγγραφέας μας χαιρέτιζε χαρούμενα τήν ἐμφάνιση αὐτοῦ τοῦ νέου τύπου καί δέν μπορούσε νά στερηθεῖ ἀπό τήν εὐχαρίστηση νά σχεδιάζει ἔστω ἀόριστα τήν κατατομή του. Ταυτόχρονα ὁ Τσερνισέβσκι πρόβλεψε μέ λύπη πόσο πολλές ταλαιπωρίες καί βάσανα πρέπει νά περάσει ὁ ρῶσος ἐπαναστάτης, ἡ ζωή τοῦ ὁποῖου

NB
σύγκρ. μέ
„Σοτσιάλ-Ντε-
μοκράτ“,
τεῦχ. 1

1 — „τοῦ ἐπαναστάτη“
στό „Σοτσιάλ-
Ντεμοκράτ“
(τεῦχ. 1,
σελ. 173)

πρέπει να είναι μία ζωή σκληρού αγώνα και βασανιστικής αυταπάρνησης. Και να ο Τσερνισέβσκι προβάλλει μπροστά μας στο πρόσωπο του Ραχμέτοφ έναν πραγματικό άσκητή. Ο Ραχμέτοφ βασανίζει έντελώς τον εαυτό του. Είναι τελείως «άνηλεής απέναντι στον εαυτό του», σύμφωνα με την έκφραση της σπιτονοικοκυράς του. Αποφασίζει ακόμη και να δοκιμάσει αν μπορεί να αντέξει τα βασανιστήρια και για αυτό το σκοπό ξαπλώνει όλη τη νύχτα πάνω σε κετσέ που είναι μπηγμένα καρφιά. Πολλοί, μαζί και ο Πίσαρεφ είδαν σ' αυτό το γεγονός μία άπλη ιδιοτροπία. Εμείς είμαστε σύμφωνοι ότι μερικές λεπτομέρειες στο χαρακτήρα του Ραχμέτοφ μπορούσαν να απεικονιστούν διαφορετικά. Όλο όμως το σύνολο του χαρακτήρα παραμένει παρόλα αυτά πέρα για πέρα πιστό στην πραγ-

2 — των „ρώ-
σων επανα-
στατών“

3 — „τερά-
στιο“
(„Σοτσιάλ-
Ντεμοκράτ“,
τευχ. 1,
σελ. 174)

NB

NB

ματικότητα: σ' όλους σχεδόν τους επιφανείς ² δικούς μας σοσιαλιστές των δεκαετιών του 1860 και του 1870 ³ υπήρχε ένα μεγάλο μέρος ραχμετοφισμού...

Σάν επίγραμμα στο πρώτο άρθρο μας για τον Τσερνισέβσκι, το οποίο γράφτηκε κάτω από την πρόσφατη έντύπωση που προκάλεσε η είδηση για το θάνατό του και το οποίο διορθώθηκε τελείως σέ τούτη την έκδοση, βάλαμε τα παρακάτω λόγια του συγγραφέα μας από το γράμμα του στη γυναίκα του: « Η ζωή μου μαζί σου ανήκει στην ιστορία, θα περάσουν εκατοντάδες χρόνια και τα ονόματά μας θα είναι αγαπητά στους ανθρώπους, και θα τα θυμούνται με ευγνωμοσύνη, όταν δεν θα υπάρχουν πιά εκείνοι που ζούσαν μαζί μας». Αυτό το γράμμα γράφτηκε στις 5 του Οχτώβρη 1862, δηλ. τον καιρό που ο συγγραφέας βρισκόταν ήδη στη φυλακή.

Μ Ε Ρ Ο Σ Π Ρ Ω Τ Ο
ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ, ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΚΑΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΕΣ
ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΟΥ Ν. ΓΚ. ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ

Τ Μ Η Μ Α Π Ρ Ω Τ Ο
ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΟΥ Ν. ΓΚ. ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ

Κ ε φ ά λ α ι ο π ρ ῶ τ ο
Ο ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ ΚΑΙ Ο ΦΟΥΕΡΜΠΑΧ

[81] Στην πρώτη έκδοση αυτού του έργου, — πού τό πρώτο άρθρο του, τό οποίο μιλοῦσε ἀνάμεσα στ' ἄλλα γιά τίς φιλοσοφικές ἀπόψεις τοῦ Τσερνισέβσκι, εἶχε γραφεῖ στό τέλος τοῦ 18|9|9, — ἐκφράσαμε τήν πεποίθησι ὅτι στίς φιλοσοφικές του ἀπόψεις ὁ συγγραφέας μας ἦταν ὀπαδός τοῦ Φούερμπαχ. Αὐτή ἡ πεποίθησή μας στηριζόταν, ἐννοεῖται, πρώτα ἀπόλα στή σύγκρισή μέ τίς ἀπόψεις τοῦ Φούερμπαχ ἐκείνων τῶν σκέψεων τοῦ Τσερνισέβσκι πού εἶχαν λίγο-πολύ στενή σχέση μέ τή φιλοσοφία...

Κ ε φ ά λ α ι ο τ ρ ί τ ο
Η ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΜΕ ΤΟΝ ΓΙΟΥΡΚΕΒΙΤΣ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΑΛΛΟΥΣ

[102-103] «...Ἡ ἔνωσι ἐντελῶς ἑτερογενῶν ἰδιοτήτων μέσα σ' ἓνα ἀντικείμενο, εἶναι γενικός νόμος τῶν πραγμάτων. Τό ἴδιο ἰσχύει καί μ' ἐκείνη τήν ἰδιότητα πού τήν ὀνομάζουμε ικανότητα αἰσθη-
σις καί νόησις. Ἡ ἀπόστασή της ἀπό τίς λεγόμε-
νες φυσικές ιδιότητες τοῦ ζωντανοῦ ὀργανισμοῦ εἶναι ἀπροσμέτρητα μεγάλη. Αὐτό ὅμως δέν τήν ἐμποδίζει νά εἶναι ἰδιότητα τοῦ ἴδιου αὐτοῦ ὀργανισμοῦ, ὁ ὁποῖος ταυτόχρονα ἔχει μιά ὀρισμένη ἔκτασι καί ἰκανότητα γιά κίνησι...

Αὐτοί* συνήθως ἀποφεύγουν πολύ νά προβάλουν αἰτιολογίες πού τοὺς ἐμποδίζουν νά παραδεχτοῦν τήν ἰκανότητα ἀντίληψις σάν μιά ἀπό τίς ἰδιότητες τῆς ὕλης καί προτιμοῦν νά διαψεύδουν αὐτό πού κανένας ἐπιφανῆς ὕλιστις δέν τό εἶπε,

ἴχι ἀπροσμέτρητα (ἄν καί δέν γνωρίζουμε ἀκόμη αὐτό τό „μέτρο“)

NB

* Οἱ ἐχθροί τοῦ ὕλισμοῦ. Ἡ Σύντ.

τουλάχιστον στά πρόσφατα χρόνια, δηλαδή, ότι ή αντίληψη είναι τό ίδιο πού είναι καί ή κίνηση*...

[106-108] Καί τό προτσές τής καύσης του δέντρου συνοδεύεται μέ πολλά φαινόμενα πού είναι άσυνήθιστα στό προτσές του άργου κουφοκάματος. Ώστόσο άνάμεσα στά δυό αυτά προτσές δέν υπάρχει ουσιαστική διαφορά. Ώντίθετα, στην ουσία αυτό είναι ένα καί τό αυτό προτσές. Μόνο πού στην πρώτη περίπτωση αυτό πραγματοποιείται πάρα πολύ γρήγορα, ένώ στη δεύτερη εξαιρετικά άργά. Γι' αυτό οι ιδιότητες πού χαρακτηρίζουν ένα σώμα πού βρίσκεται σ' αυτό τό προτσές στην πρώτη περίπτωση έχουν μεγάλη δύναμη, ένώ στη δεύτερη τίς διακρίνει μία «μικροσκοπική άδυναμία, ή όποία στην καθημερινή ζωή είναι έντελώς άσύλληπτη».

Ών αυτό τό εφαρμόσουμε στό ζήτημα των ψυχικών φαινομένων σημαίνει ότι καί στην άνοργάνωτη μορφή της ή ύλη δέν στερείται εκείνης τής βασικής ικανότητας «αΐσθησης», πού φέρνει τέτιους πλούσιους «πνευματικούς» καρπούς στά άνώτατα ζώα.

Ώλλά στην άνοργάνωτη ύλη αυτή ή ικανότητα υπάρχει σε πολύ άδύνατο βαθμό. Γι' αυτό είναι έντελώς άσύλληπτη για τον έρευνητή, καί μεις μπορούμε νά τήν εξισώσουμε μέ τό μηδέν χωρίς μ' αυτό νά ρισκοκινδυνεύουμε νά πέσουμε σε κάποιο άξιόλογο λάθος. Ώλλά παρόλα αυτά δέν πρέπει νά ξεχνάμε ότι αυτή ή ικανότητα γενικά χαρακτηρίζει τήν ύλη καί ότι εξαιτίας αυτού του γεγονότος δέν υπάρχει λόγος νά τή βλέπουμε σάν κάτι τό παράδοξο εκεί πού αυτή έκδηλώνεται μέ ιδιαίτερη δύναμη όπως, λογουχάρη, παρατηρούμε στά άνώτατα ζώα γενικά καί κυρίως στον άνθρωπο. Ώ Τσερνισέβσκι, διατυπώνοντας μέ προσοχή πού ήταν άπαραίτητη στις τοτινές συνθήκες του τύπου μας μία τέτια σκέψη, προσέγγιζε μέ τίς άπόψεις τέτιων ύλιστών, όπως ό Λαμετρί καί ό Ντιντερό, οι όποιοι μέ τή σειρά τους υπεράσπιζαν τήν άποψη του σπινοζισμού, άπαλλαγμένου από τά περιττά θεολογικά συμπληρώματα...

[107] Ώ Γιουρκέβιτς ισχυριζόταν επίσης ότι οι ποσοτικές διαφορές μετατρέπονται σε ποιοτικές όχι μέσα στό ίδιο τό άντικείμενο, αλλά στην σχέση

NB

NB

* Ώμεις παραδεχόμαστε ότι στους άρχαιους ύλιστές, λογουχάρη, στον Δημόκριτο καί στον Ώπίκουρο, μπορούσαν νά υπάρχουν όρισμένες ασάφειες γύρω άπ' αυτό τό ζήτημα, έν κι' αυτό άκόμη απέχει πολύ από τό ν' άποδειχτεί γιατί πρέπει νά θυμηθούμε ότι οι άπόψεις αυτές των διανοητών έφτασαν σε μās έλλιπεις.

του πρὸς τὸ ὑποκείμενο πού αἰσθάνεται. Αὐτὸ δμως εἶναι ἓνα χοντρὸ λογικὸ λάθος. Τὸ ἀντικείμενο γιὰ νὰ ἀλλάξει στὴ σχέση του μετὰ τὸ ὑποκείμενο πού αἰσθάνεται πρέπει προκαταβολικὰ νὰ ἀλλάξει ||μέ-
σα στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ του...||

ὄχι λογικό,
ἀλλὰ γνωσιο-
λογικό

... Ὁ Ντουντίσκιν στὸ «Ὁτέσεστβενιγε Ζαπίσκι», ἀφοῦ ἀπαρίθμησε κατὰ σειρά τὰ δέθεν ἀδιάψευστα ἐπιχειρήματα τοῦ Γιουρκέβιτς, ἀπευθυνόμενος στὸν Τσερνισέβσκι ἔγραφε:

«Φαίνεται καθαρά. Ἡ ὑπόθεση ἤδη εἶναι ὄχι γιὰ κάποιον ἄλλο, ἀλλὰ γιὰ σᾶς, ὄχι γιὰ τὴ φιλοσοφία καὶ τὴ φυσιολογία γενικὰ, ἀλλὰ γιὰ τὴ δική σας ἄγνοια αὐτῶν τῶν ἐπιστημῶν. Καὶ τί χρειάζεται τὸ ἀλεξικέραυνο γιὰ τὴ θρησκευτικὴ φιλοσοφία; Γιατί νὰ μπερδεύετε τὰ πράγματα πού εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὰ καὶ νὰ λέτε ὅτι ὅλα αὐτὰ τὰ ξέρατε ἤδη στὴν ἱερατικὴ σχολή καὶ μάλιστα τώρα τὰ θυμάστε ἀπ' ἔξω;»

Πάνω σ' αὐτὸ ὁ Τσερνισέβσκι ἀπαντοῦσε ὅτι τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ντουντίσκιν δέν γνωρίστηκε μετὰ τὰ τετράδια τῆς ἱερατικῆς σχολῆς δέν τοῦ ἐπέτρεψε νὰ καταλάβει περὶ τίνος πρόκειται. «Ἄν θὰ κάνατε τὸν κόπο νὰ κοιτάξετε αὐτὰ τὰ τετράδια, — συνεχίζει ὁ Τσερνισέβσκι, — θὰ βλέπατε ὅτι ὅλες τὶς ἐλλείψεις πού ἀποκαλύπτει σέ μένα ὁ κ. Γιουρκέβιτς, τὶς ἀποκαλύπτουν αὐτὰ τὰ τετράδια στὸν Ἀριστοτέλη, τὸν Βάκωνα, τὸν Γκασεντί, τὸν Λόκ κτλ., κτλ., σὲ ὅλους τοὺς φιλόσοφους πού δέν ἦταν ἰδεαλιστές. Ἐπομένως, αὐτές οἱ κατηγορίες δέν με ἀφοροῦν καθόλου ἐμένα σάν ξεχωριστὸ συγγραφέα. Αὐτές οἱ κατηγορίες ἔχουν σχέση κυρίως μετὰ τὴ θεωρία τὴν ὁποία θεωρῶ χρησιμοῦργο νὰ τὴν ἐκλαϊκεύσω. Ἄν ἐσεῖς δέν πιστεύετε ρίξτε μιά ματιὰ στὸ «Φιλοσοφικὸ λεξικό» πού τὸ ἐκδίδει ὁ κ. Σ. Γκ. καὶ ἀνήκει στὴν ἴδια κατεύθυνση ὅπως ὁ Γιουρκέβιτς καὶ θὰ δεῖτε ὅτι ἐκεῖ γιὰ τὸν κάθε μὴ ἰδεαλιστὴ λέγεται τὸ ἴδιο: καὶ ψυχολογία τάχα δέν ξέρει, καὶ οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες τάχα τοῦ εἶναι ἄγνωστες, καὶ τὴν ἐσωτερικὴ τάχα ἐμπειρία τὴν ἀπορίπτει, καὶ μπροστὰ στὰ γεγονότα τάχα λιποθυμεῖ, καὶ τὴ μεταφυσικὴ τάχα τὴν μπερδεύει μετὰ τὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες, καὶ τὸν ἄνθρωπο τάχα τὸν ἐξευτελίζει κτλ., κτλ...».

NB

Κεφάλαιο τέταρτο

Ἡ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΗΘΙΚΗ

[111-112] Γενικὰ στὴν ἀποψη τοῦ Τσερνισέβσκι γιὰ τὸ συνετὸ ἐγωισμό εἶναι πολὺ αἰσθητὴ ἡ χαρακτηριστικὴ σὲ ὅλες τὶς «περιόδους διαφωτισμοῦ» (Aufklärungsperioden) ἐπιδίωξη νὰ ἀναζητηθοῦν στὸ λογικὸ τὰ στηρίγματα γιὰ τὴν ἠθικὴ καὶ στὴ λίγο πολὺ βασίμη σύνεση

του ξεχωριστού ανθρώπου τήν εξήγηση του χαρακτήρα και των πράξεών του. Μερικές φορές οι συλλογισμοί του Τσερνισέβσκι πού έχουν σχέση με τούτο έδω είναι σάν δυό σταγόνες νερού ίδιοι κι'απαράλλαχτοι με τούς συλλογισμούς του Έλβέτιου και των οπαδών του. Σχεδόν τό ίδιο δυνατά θυμίζουν αυτοί τούς συλλογισμούς του τυπικού εκπροσώπου τής εποχής του διαφωτισμού στην άρχαία Έλλάδα, του Σωκράτη, ό οποίος, προβάλλοντας σάν υπερασπιστής τής φιλίας απόδειχνε ότι είναι σ υ μ - φ έ ρ ο ν νά έχει κανείς φίλους, γιατί αυτοί μπορεί νά φανούν χρήσιμοι στή δυστυχία. Παρόμοιες ἀκρότητες λογικότητας | εξηγούνται με τό ότι οι διαφωτιστές συνήθως δέν μπορούσαν νά σταθοῦν στην ἀ π ο ψ η τ ῆ ς ἐ ξ ἑ λ ι ξ ῆ ς*...

NB

Τ Μ Η Μ Α ΙΙ ΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΟΥ Ν. ΓΚ. ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ

Κεφάλαιο δεύτερο

Ο ΥΛΙΣΜΟΣ ΣΤΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΟΥ ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ

[159-161] 'Ο Τσερνισέβσκι έφάρμοσε τίσ αντίληψεις του Φόουερμαχ στην αισθητική και έδω όπως θά δοῦμε παρακάτω πέτυχε από μία άποψη πολύ σημαντικά αποτελέσματα. 'Αλλά και έδω τά συμπεράσματά του δέν ήταν άπόλυτα ικανοποιητικά, γιατί ή έντελώς σωστή έννοια για τήν αισθητική ανάπτυξη τής ανθρωπότητας προϋποθέτει τήν προκαταρκτική επεξεργασία τής γενικής αντίληψης τής ιστορίας. Και σ'ό,τι άφορᾶ αυτή τή γενική αντίληψη τής ιστορίας, ό Τσερνισέβσκι μπόρεσε νά κάνει μόνο μερικά — στην άλήθεια πολύ σωστά βήματα — προς τήν κατεύθυνση τής επεξεργασίας της. Τά μεγάλα άποσπάσματα από τά έργα του πού μόλις πριν λίγο δόσαμε μπορούν νά άποτελέσουν παραδείγματα τέτιων βημάτων...

Κεφάλαιο τρίτο

Ο ΙΔΕΑΛΙΣΜΟΣ ΣΤΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΟΥ ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ

Νά τί διαβάζουμε στό άρθρο του, πού είναι αφιερωμένο στό γνωστό βιβλίο του Β. Π. Μπότκιν: «Γράμματα για τήν 'Ισπανία» (Σοβρεμένικ, 1857, τεῦχ. 2ο):

«'Η διαίρεση του λαου σε έχθρικές κάστες είναι ένα από τά ισχυρότατα εμπόδια στη βελτίωση του μέλλοντός του, — στην 'Ισπανία δέν υπάρχει αυτή ή ολέθρια διαίρεση, δέν υπάρχει ή άνειρήνευτη έχθρότητα ανάμεσα στα κοινωνικά στρώματα πού τό καθένα απ'αυτά θά ήταν έτοιμο νά θυσιάσει τίσ πιο πολύτιμες ιστορικές κατακτήσεις μόνο και μόνο για νά επιφέρει ζημιά στό άλλο κοινωνικό στρώμα, — στην 'Ισπανία όλο τό έθνος αισθάνεται τόν έαυτό του σάν ένα σύνολο. Αυτή ή ιδιομορφία είναι τόσο άσυνήθιστη ανάμεσα στους λαούς τής Δυτικής Εύρώπης, πού άξίζει τήν πιο

* Λεπτομερειακά γι'αυτό βλ. στό βιβλίο μας: «Beitrag zur Geschichte des Materialismus — Holbach, Helvetius und Karl Marx». Stuttgart, 1896.

μεγάλη προσοχή και ήδη μόνη της, αυτή καθεαυτή μπορεί να θεωρηθεί έγγυηση για τό ευτυχισμένο μέλλον της χώρας»*.

Αυτό δέν είναι παραδρομή, γιατί μερικές σελίδες πιά κάτω ό Τσερνισέβσκι σ' αυτό επίσης τό άρθρο λέει: «'Απέναντι στό μεγαλύτερο μέρος τών πολιτισμένων λαών ό ισπανικός λαός έχει μιά άδιαφιλονίκητη ύπεροχή από μιά έξαιρετικά σημαντική άποψη: τά ισπανικά κοινωνικά στρώματα δέν είναι διαιρεμένα μεταξύ τους ούτε μέ ένα χρόνιο μίσος, ούτε μέ μιά ουσιώδη αντίθεση συμφερόντων. Οί ισπανοί δέν αποτελούν κάστες έχθρικές ή μιά στην άλλη, όπως αυτό τό βλέπουμε σε πολλές άλλες δυτικές ευρωπαϊκές χώρες. 'Αντίθετα, στην 'Ισπανία όλα τά κοινωνικά στρώματα μπορούν νά επιδιώκουν από κοινού τόν ίδιο σκοπό»**...

[163-165] Αυτοί*** είχαν τήν προδιάθεση νά ξεετάσουν από ιδεαλιστική άποψη και τήν προηγούμενη ιστορία της ανθρωπότητας. 'Εξαιτίας αυτού του γεγονότος έμεις στις κρίσεις τους γι' αυτή τήν ιστορία προσκρούουμε πολύ συχνά στις πιά άναμφίβολες και, θά έλεγε κανείς, στις πιά καταφανείς αντιφάσεις. Γεγονότα πού έρμηνεύονταν, όπως φαίνεται, μέ μιά έντελώς ύλιστική αντίληψη, ξαφνικά παίρνουν μιά έντελώς ιδεαλιστική εξήγηση. Και αντίθετα, ιδεαλιστικές εξηγήσεις πολύ συχνά διακόπτονται από έντελώς ύλιστικές παρεκτροπές. Αυτή ή αστάθεια, αυτό τό διαρκές πέρασμα από τόν ύλισμό στόν ιδεαλισμό και από τόν ιδεαλισμό στόν ύλισμό, πού είναι αισθητό γιά τόν σύγχρονο αναγνώστη, αλλά άνεπαίσθητο γιά τόν συγγραφέα, γίνεται αισθητό και στους ιστορικούς συλλογισμούς του Τσερνισέβσκι, ό όποιος απ' αυτή τήν άποψη θυμίζει πολύ τούς μεγάλους ούτοπιστές της Δύσης. Σε τελευταία άνάλυση ό Τσερνισέβσκι, όπως κι' αυτοί, κλίνει, επαναλαμβάνουμε, πρós τόν ιδεαλισμό.

Αυτό φαίνεται καθαρά στό ένδιαφέρον άρθρο του «Γιά τά αίτια της πτώσης της Ρώμης (άπομίμηση του Μοντεσκιέ)» πού δημοσιεύτηκε στό «Σοβρεμέννικ» τό 1861 (5ο τεύχος). Σ' αυτό τό άρθρο ό Τσερνισέβσκι ξεγείρεται έντονα ένάντια στην πολύ διαδομένη γνώμη ότι ή Δυτική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία χάθηκε εξαιτίας της έσωτερικής της άνικανότητας γιά παρατέρα ανάπτυξη, και ότι οί βάρβαροι πού έβαλαν τέρμα στην ύπαρξη της έφεραν μαζί τους καινούργια σπέρματα προόδου...

Έδώ δέν γίνεται καθόλου λόγος ούτε γιά τις έσωτερικές κοινωνικές σχέσεις της Ρώμης, πού προκάλεσαν τήν άδυναμία της και πού ύποδείχθηκαν άκόμη από τόν ίδιο τόν Γκιζώ στό πρώτο άρθρο του «Essais sur l'histoire de France», ούτε γιά τις μορφές κοινότητας από τις όποιες καθοριζόταν ή δύναμη τών γερμανών βαρβάρων τήν έποχή της πτώσης της Δυτικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. 'Ο Τσερνισέβσκι ξεχασε άκόμη και τά περιφήμα εκείνα λόγια του Πλινίου, πού ό ίδιος παραθέτει σε άλλο μέρος: *latifundia perdidere Italiam* (τά λατιφούντια κατάστρεψαν τήν 'Ιταλία). Στη δική του «φόρμουλα προόδου», — όπως άρχισαν νά εκφράζονται άργότερα σε μās, — δέν ύπάρχει θέση γιά τις έσωτερικές σχέσεις της δοσμένης χώρας. 'Ολη ή ύπόθεση ανάγεται στην πνευματική ανάπτυξη. 'Ο Τσερνισέβσκι δηλώνει άποφασιστικά ότι ή πρόοδος στηρίζεται στην πνευματική ανάπτυξη και ότι «ή κύρια πλευρά της συνίσταται πραγματικά στις έπιτυχίες και στην ανάπτυξη τών γνώσεων». Δέν του έρχεται καν άκόμη

** Απαντα, τόμ. III, σελ. 38.

** Στο ίδιο, σελ. 44.

*** οί σοσιαλιστές-ούτοπιστές. 'Η Σύντ.

στό μυαλό ότι «οι επιτυχίες και η ανάπτυξη των γνώσεων» μπορούν να εξαρτηθούν από τις κοινωνικές σχέσεις, που σ' άλλες περιπτώσεις συντελούν σ' αυτή την επιτυχία και σ' αυτή την ανάπτυξη, και σ' άλλες την εμποδίζουν. Ο Τσερνισέβσκι απεικονίζει τις κοινωνικές σχέσεις σαν άπλο έπακόλουθο της διάδοσης των γνωστών απόψεων. Μόλις τώρα τό διαβάσαμε αυτό: «ανάπτυσσεται ή ιστορική γνώση. Απ' αυτό λιγοστεύουν οι ψεύτικες έννοιες που εμποδίζουν τούς ανθρώπους να οργανώσουν την κοινωνική τους ζωή, και αυτή οργανώνεται επιτυχέστερα από ό,τι στό παρελθόν». Αυτό είναι πολύ διαφορετικό απ' ό,τι έλεγε ό συγγραφέας μας στό άρθρο για τό βιβλίο του Ροσέρ. Έκει από τά γραφόμενά του έβγαινε επιπλέον ότι είναι αδύνατο και μάλιστα είναι άστέιο να κρίνει κανείς για τούς επιστήμονες, όπως κρίνει για τούς μαθητές: δέν γνώριζε μιά τέτια επιστήμη και γι' αυτό δημιούργησε μέσα του λαθεμένη αντίληψη. Έκει, εκτός απ' αυτό, έβγαινε ότι τό ζήτημα δέν βρίσκεται στον όγκο των γνώσεων του παραπάνω επιστήμονα, αλλά στό τί λογής είναι τά συμφέροντα της ομάδας που αυτός αντιπροσωπεύει. Μέ δύο λόγια, εκεί έβγαινε τό συμπέρασμα ότι οι κοινωνικές αντιλήψεις καθορίζονται από τά κοινωνικά συμφέροντα, ή κοινωνική σκέψη — από την κοινωνική ζωή. Τώρα βγαινει τό αντίθετο. Τώρα αποδείχεται ότι ή κοινωνική ζωή καθορίζεται από την κοινωνική αντίληψη και ότι άν τό κοινωνικό σύστημα έχει τις γνωστές έλλειψεις, αυτό προέρχεται από τό γεγονός ότι ή κοινωνία, παρόμοια μέ τό μαθητή, άσχημα ή λίγα διδάχτηκε και γι' αυτό σχημάτισε μέσα της λαθεμένες ιδέες. Είναι δύσκολο να έπινοήσει κανείς πίο καταληκτική αντίφαση...

[170] Η αντίληψη του Χέρτσεν για τή σχέση της Ρωσίας προς «τόν παλιό κόσμο» σχηματίστηκε κάτω από την ισχυρή επίδραση των σλαβόφιλων και ήταν λαθεμένη. Αλλά μπορεί να καταλήξει κανείς και σε λαθεμένη άποψη, στηριζόμενος λίγο πολύ σε μιά σωστή μέθοδο, έτσι ακριβώς όπως μιά σωστή άποψη μπορεί να βγει ύστερα από την εφαρμογή μιας λίγο πολύ λαθεμένης μεθόδου. Γι' αυτό επιτρέπεται να θέσει κανείς στον εαυτό του τό ερώτημα, ποιά ήταν ή σχέση αυτής της μεθόδου, μέ τή βοήθεια της οποίας ό Χέρτσεν έπεξεργάστηκε τή λαθεμένη άποψη του, προς τή μέθοδο ή όποια έφερε τον Τσερνισέβσκι σε μιά έντελώς δικαιολογημένη άρνηση και γελοιοποίηση αυτής της άποψης...

Κεφάλαιο πέμπτο

Ο ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ ΚΑΙ Ο ΜΑΡΞ

[188-190] Μπορούν να μάς υπενθυμίσουν ότι σύμφωνα μέ τή δική μας παρατήρηση οι γνώμες του Τσερνισέβσκι που εξετάσαμε εμφανίστηκαν ήδη αργότερα, αφού οι ιστορικές αντιλήψεις του Μάρξ και του Ένγκελς διαμορφώθηκαν σ' ένα άρμονικό σύνολο. Αυτό και μεις δέν τό ξεχνάμε. Αλλά νομίζουμε ότι τό ζήτημα δέν λύνεται εδώ μέ τά άπλά χρονολογικά στοιχεία. Τά βασικά έργα του Λασσάλ εμφανίστηκαν επίσης ύστερότερα, αφού οι ιστορικές αντιλήψεις του Μάρξ και του Ένγκελς πήραν άρμονική μορφή, στό μεταξύ, αυτά τά έργα ως προς τό ιδεολογικό τους περιεχόμενο άνηκαν επίσης στην εποχή του περάσματος από τον ιστορικό ιδεαλισμό στον ιστορικό υλισμό. Τό ζήτημα δέν είναι πότε βγήκε τό δοσμένο έργο, αλλά τί λογής ήταν τό περιεχόμενό του...

Έμεις δέν θ' αρχίσουμε να επαναλαμβάνουμε ότι ό Τσερνισέβσκι άπείχε άκόμη πολύ από τό να ξεκόψει μέ

τόν ιδεαλισμό και ότι η αντίληψή του για την παραπέρα πορεία της κοινωνικής εξέλιξης ήταν έντελώς ιδεαλιστική. Θα παρακαλέσουμε μόνο τον αναγνώστη να σημειώσει ότι ο ιστορικός ιδεαλισμός του Τσερνισέβσκι τον ανάγκαζε να δώσει στις αντιλήψεις του για το μέλλον την πρώτη θέση στους «πρωτοπόρους» ανθρώπους, —

NB

στούς διανοούμενους, όπως εκφράζονται τώρα σέ μας, — οι όποιοι πρέπει να διαδόσουν στη μάζα την καθαρή, τελικά, κοινωνική αλήθεια. Ο Τσερνισέβσκι δίνει στη μάζα το ρόλο των βραδυπορούντων στρατιωτών της στρατιάς που προχωρεί προς τα εμπρός. Φυσικά, δεν θ' αρχίσει κανένας έξυπνος υλιστής να ισχυρίζεται ότι δήθεν ο μεσαίος «άπλος άνθρωπος» μόνο επειδή είναι λαουτζίκος, δηλ. «άνθρωπος της μάζας» δεν ξέρει λιγότερα από το μεσαίο «διανοούμενο». Αυτός, φυσικά, ξέρει λιγότερα απ' αυτόν. Όμως εδώ δεν πρόκειται για τις γνώσεις του «άπλου ανθρώπου», αλλά για τις πράξεις του. Και οι πράξεις των ανθρώπων δεν καθορίζονται πάντα από τις γνώσεις τους και πάντοτε καθορίζονται όχι μόνο από τις γνώσεις τους, αλλά επίσης, — και κυρίως, — από τη θέση τους, ή όποια μόνο φωτίζεται και κατανοείται από τις προσιδιάζουσες σ' αυτούς γνώσεις. Έδώ πάλι αναγκάζομαστε να υπενθυμίσουμε τη βασική θέση του υλισμού γενικά και της υλιστικής ερμηνείας της ιστορίας ιδιαίτερα: δεν καθορίζεται το Είναι από τη συνείδηση αλλά η συνείδηση από το Είναι. Η «συνείδηση» του ανθρώπου που προέρχεται από τη «διάνοηση» είναι πίο αναπτυγμένη παρά η συνείδηση του ανθρώπου που προέρχεται από τη «μάζα». Αλλά το «Είναι» του ανθρώπου από τη μάζα του υπαγορεύει ένα πολύ πίο καθορισμένο τρόπο δράσης, από εκείνον τον τρόπο που υπαγορεύει στον διανοούμενο ή κοινωνική του θέση. Νά γιατί η υλιστική αντίληψη της ιστορίας μάς επιτρέπει μόνο από μία ορισμένη και μάλιστα πολύ περιορισμένη άποψη να μιλάμε για καθυστέρηση του ανθρώπου από τη «μάζα» σε σχέση με τον άνθρωπο από τη διάνοηση: από μία ορισμένη άποψη ο «άπλος άνθρωπος» αναμφισβήτητα υστερεί από τον «διανοούμενο», αλλά από μίαν άλλη άποψη, ο άπλος άνθρωπος αναμφισβήτητα τον ξεπερνάει...

NB

NB

Αυτό που στις ιστορικές αντιλήψεις του Τσερνισέβσκι ήταν έλλειψη ή όποια προκλήθηκε από το ότι δεν ήταν επεξεργασμένος ο φουερμπάχικός υλισμός, έγινε αργότερα βάση του δικού μας υποκειμενισμού που δεν είχε τίποτε το κοινό με τον υλισμό και που ξεγέρθηκε αποφασιστικά ενάντια του όχι μόνο στον τομέα της ιστορίας, αλλά, επίσης, και στον τομέα της φιλοσοφίας. Οι υποκειμενιστές αποκαλούσαν με κομπασμό τον εαυτό τους συνεχιστές των καλύτερων παραδόσεων της δεκαετίας 1860-1870. Στην πραγματικότητα αυτοί συνέχιζαν μόνο τις αδύνατες πλευρές της χαρακτηριστικής γι' αυτή την εποχή κοσμοαντίληψης...

Κεφάλαιο Έκτο

ΤΑ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ

Τέτια είναι
έπίσης ή
έλλειψη του
βιβλίου του
Πλεχάνοφ για
τόν
Τσερνισέβσκι

[199] 'Ο Τσερνισέβσκι γενικά παίρνει μιά πολύ αρνητική θέση απέναντι σ'αυτή τή θεωρία*. Διατυπώνοντας τήν ιδεαλιστική άποψη για τήν πορεία τής ιστορικής εξέλιξης, ό Τσερνισέβσκι συνεχίζει νά θεωρεί τόν έαυτό του συνεπή ύλιστή. Κάνει λάθος. 'Αλλά τό λάθος του έχει τίς ρίζες σέ μιά από τίς βασικές έλλείψεις του ύλιστικού συστήματος του Φόουερμαχ. 'Ο Μάρξ σημείωσε πολύ καλά: «'Ο Φόουερμαχ θέλει νά ασχολείται μέ τά συγκεκριμένα αντικείμενα πού είναι πράγματι διαφορετικά από τά αντικείμενα πού υπάρχουν μόνο στίς δικές μας σκέψεις. 'Αλλά δέν φτάνει ώς τήν αντίληψη ότι ή ανθρώπινη δράση είναι έμπράγμα τ η δράση. Νά γιατί στήν «Ουσία του χριστιανισμού» θεωρεί σάν πραγματικά ανθρώπινη δράση μόνο τή θεωρητική δράση»**... 'Ο Τσερνισέβσκι, όπως και ό δάσκαλός του, συγκεντρώνει επίσης τήν προσοχή του σχεδόν αποκλειστικά στή «θεωρητική» δραστηριότητα τής ανθρωπότητας και εξαιτίας αυτού ή πνευματική εξέλιξη γίνεται μπροστά στα μάτια του ή πίο βαθιά αίτια τής ιστορικής κίνησης...

[205] 'Ο Τσερνισέβσκι βγάζει τό συμπέρασμα ότι τό κακό στήν ιστορία ύφίσταται πάντα τήν επάξια τιμωρία. Στήν πραγματικότητα όμως τά γνωστά σέ μās ιστορικά δεδομένα δέν δίνουν καμιά βάση γι'αυτήν, τήν παρηγορητική ίσως, αλλά πάντως αφελή αντίληψη. Μπορεί νά προκαλέσει τό ένδιαφέρον μας μόνο τό ζήτημα, πώς μπορούσε νά έμφανιστεί μιά τέτια αντίληψη στό συγγραφέα μας. 'Αλλά σ'αυτό τό έρώτημα μπορούμε νά απαντήσουμε, ύπογραμμίζοντας, στήν εποχή πού ζούσε ό Τσερνισέβσκι. 'Ηταν εποχή τής κοινωνικής ανόδου πού είχε, μπορούμε νά πούμε, ήθικη ανάγκη από τέτιες αντίληψεις, οι όποιες θά ενίσχυαν τήν πίστη στήν αναπόφευκτη ήττα του κακού...

Τ Μ Η Μ Α Τ Ρ Ι Τ Ο

ΟΙ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΤΟΥ Ν. ΓΚ. ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ

Κεφάλαιο πρώτο

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

[221] 'Η αντίληψη ότι ή τέχνη είναι όπως τό παίχνιδι, συμπληρωμένη μέ τήν αντίληψη ότι τό παίχνιδι είναι όπως τό «παιδάκι τής δουλειάς», χύνει έξαιρετικά ζωηρό φώς στήν ουσία και στήν ιστορία τής

* τόν ιδεαλισμό. 'Η Σύντ.

** Βλ. τίς θέσεις του γιά τόν Φόουερμαχ πού γράφτηκαν άκόμη τήν άνοιξη του 1845.

τέχνης. 'Ο Τσερνισέβσκι για πρώτη φορά τολμάει νά τά εξετάσει αυτά από ύλιστική άποψη. 'Εμείς ξέρουμε ότι ό Τσερνισέβσκι από τήν άρχή άκόμη τής λογοτεχνικής του δράσης έκανε μέ τόν τρόπο του μιά πολύ πετυχημένη άπόπειρα νά εφαρμόσει τήν ύλιστική φιλοσοφία του Φόουερμαχ στήν αισθητική. Σ' αυτή τήν άπόπειρά του αφιερώνουμε ειδική εργασία*. Γι' αυτό έδω θά πούμε μόνο ότι άν και ήταν μέ τόν τρόπο της πολύ πετυχημένη αυτή ή άπόπειρα, σ' αυτήν, έτσι ακριβώς όπως και στίς ιστορικές άντίληψεις του Τσερνισέβσκι, άπεικονίστηκε ή βασική έλλειψη τής φιλοσοφίας του Φόουερμαχ: ότι δέν είχε γίνει έπεξεργασία τής ιστορικής της, ή, νά πούμε πιό συγκεκριμένα, τής διαλεκτικής της πλευράς. Καί μόνο επειδή δέν είχε γίνει έπεξεργασία αυτής τής πλευράς στή φιλοσοφία που αυτός είχε άφομοιώσει, ό Τσερνισέβσκι μπορούσε νά μή δώσει προσοχή στό γεγονός που λέει πόσο σημαντική είναι ή έννοια του παιχνιδιού για τήν ύλιστική έρμηνεία τής τέχνης...

Κεφάλαιο δεύτερο
ΜΠΕΛΙΝΣΚΙ, ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ, ΠΙΣΑΡΕΦ

[236] «Σταθερή άπόλαυση στον άνθρωπο δίνει μόνο ή πραγματικότητα. Σοβαρή σημασία έχουν μόνο εκείνες οι έπιθυμίες που έχουν σαν θεμέλιό τους τήν πραγματικότητα. 'Επιτυχία μπορεί νά περιμένει κανείς μόνο στίς προσδοκίες που προκαλούνται από τήν πραγματικότητα και μόνο σ' εκείνα τά έργα που πραγματοποιούνται μέ τή βοήθεια των δυνάμεων και των περιστάσεων που αυτή παρουσιάζει»**.

NB

Τέτια ήταν ή νέα άντίληψη για τήν «πραγματικότητα». 'Ο Τσερνισέβσκι, λέγοντας ότι αυτή τήν έννοια τήν έπεξεργάστηκαν οι σύγχρονοι διανοητές από τους σκοτεινούς υπαινιγμούς τής υπερβατικής φιλοσοφίας, είχε ύπόψη του τόν Φόουερμαχ. Καί εξέθεσε άπόλυτα σωστά τή φοουερμαχική άντίληψη για τήν πραγματικότητα. 'Ο Φόουερμαχ έλεγε ότι ή αισθησιακότητα ή ή πραγματικότητα είναι ταυτόσημη μέ τήν αλήθεια, δηλ. ότι τό αντικείμενο στήν πραγματική του έννοια δίνεται μόνο μέ τήν αίσθηση. 'Η θεωρητική φιλοσοφία θεωρούσε ότι οι παραστάσεις για τά αντικείμενα που στηρίζονται μόνο στήν αισθησιακή έμπειρία δέν άντιστοιχούν στήν πραγματική φύση των αντικειμένων και πρέπει νά έλέγχονται μέ τή βοήθεια τής καθαρής σκέψης, δηλ. τής σκέψης που δέν στηρίζεται στήν αισθησιακή έμπειρία. 'Ο Φόουερμαχ ξεγέρθηκε άποφασιστικά ένάντια σ' αυτή τήν ιδεαλιστική άποψη. 'Ισχυριζόταν ότι οι παραστάσεις για τά αντικείμενα, οι όποιες στηρίζονται στήν αισθησιακή μας έμπειρία, άντιστοιχούν άπόλυτα στή φύση αυτών των αντικειμένων. Τό άτύχημα είναι μόνο ότι ή φαντασία μας διαστρεβλώνει συχνά αυτές τις παραστάσεις που έρχονται γι' αυτό τό λόγο σέ άντίφαση μέ τήν αισθησιακή μας έμπειρία. 'Η φιλοσοφία πρέπει νά διώξει από τις παραστάσεις μας τό φανταστικό στοιχείο που τις διαστρεβλώνει. Πρέπει νά τις φέρει σέ συμφωνία μέ τήν αισθησιακή έμπει-

* Βλ. τό άρθρο «'Η αισθητική θεωρία του Τσερνισέβσκι» στή συλλογή «Μέσα σε είκοσι χρόνια».

**"Απαντα Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι. Τόμ. ΙΙ, σελ. 206.

ρία. Πρέπει να γυρίσει την ανθρωπότητα στη μη διαστρεβλωμένη από τη φαντασία μας ενατένιση των πραγματικών αντικειμένων, που κυριαρχούσε στην αρχαία Ελλάδα. Και εφόσον η ανθρωπότητα περνάει σε μία τέτια ενατένιση, επιστρέφει στον εαυτό της, γιατί οι άνθρωποι που υποτάσσονται στις επινοήσεις οι ίδιοι μπορούν να είναι μόνο φανταστικά και όχι πραγματικά όντα. Σύμφωνα με τα λόγια του Φόουερμαχ, ουσία του ανθρώπου είναι η αίσθησιακότητα, δηλ. η πραγματικότητα και όχι η επινοήση, ούτε η αφηρημένη έννοια...

„Σοτσιάλ-Ντε-
μοκράτ“
τευχ. 1, σελ. 143

[242-243] «Όταν μπαίνουμε στην κοινωνία, βλέπουμε γύρω μας ανθρώπους ντυμένους με ομοιότυπα ή ανομοιότυπα σουρτουκά ή φράκα. Αυτοί οι άνθρωποι έχουν πεντέμιση ή ξέι και άλλοι περισσότερα πόδια ανάστημα, αφήνουν τα μαλλιά να μεγαλώνουν ή ξυρίζουν τα γένια και τό μουστάκι και μείς φανταζόμαστε ότι μπροστά μας βλέπουμε άνδρες. Αυτό είναι μία τέλεια πλάνη, μία οπτική απάτη, μία ψευδαίσθηση, τίποτε παραπάνω. Χωρίς να αποκτήσει τη συνήθεια για μία αυτότελή συμμετοχή στις υποθέσεις της πολιτείας, χωρίς να αποκτήσει τό αίσθημα του πολίτη, τό παιδί ανδρικού φύλου, αναπτυσσόμενο, γίνεται δν αρσενικού φύλου, μέσης ηλικίας, και ύστερα ηλικιωμένος άνθρωπος, αλλά άνδρας δέν γίνεται ή τουλάχιστο δέν γίνεται άνδρας ευγενικού χαρακτήρα»*. Στους ούμανιστές και μορφωμένους ανθρώπους ή έλλειψη της ευγενικής ανδρείας χτυπάει πίο πολύ στά μάτια παρά στους αγράμματους ανθρώπους, γιατί ό ούμανιστής και μορφωμένος άνθρωπος αγαπά να μιλάει για σημαντικά θέματα. Αυτός ό άνθρωπος μιλάει με ένθουσιασμό και με ευφράδεια, αλλά μόνο ως τότε που θ' αρχίσει ή συζήτηση για τό πέρασμα από τά λόγια στά έργα. «Έως ότου δέν γίνεται λόγος για έργα και υπάρχει ανάγκη μόνο να γεμίσει ό άδειος χρόνος, τό άδειο κεφάλι ή ή άδεια καρδιά με συζητήσεις και με όνειρα, ό ήρωας είναι πολύ μαχητικός. Μόλις ή υπόθεση φτάσει στό σημείο όπου χρειάζεται να εκφράσει κανείς άμεσα και με ακρίβεια τά αίσθηματά του, — τότε ένα μεγάλο μέρος των ήρώων αρχίζει ήδη να ταλαντεύεται και να αισθάνεται πιά μία άδεξιότητα στη γλώσσα. Μερικοί, οί πίο γενναίοι, τά καταφέρνουν κάπως να συγκεντρώσουν ακόμη όλες τίς δυνάμεις τους και τραυλίζοντας να εκφράσουν κάτι που δίνει μία θολή έννοια για τίς σκέψεις τους. Άλλά ως βάλει κανένας στό μυαλό του να πιαστεί από τίς επιθυμίες τους και να πεί: έσείς θέλετε αυτό, έμεις χαιρόμαστε πολύ. Αρχίστε λοιπόν να ενεργείτε και μείς θά σάς υποστηρίξουμε — σε μία τέτια παρατήρηση οί μισοί από τους πίο γενναίους ήρωες λιποθυμοϋν, οί άλλοι αρχίζουν να σās κατηγοροϋν πολύ βαριά, γιατί τους βάλατε σε δύσκολη θέση, αρχίζουν

* Άπαντα, τόμ. I, σελ. 97-98.

νά λένε ότι δέν περίμεναν από σάς τέτιες προτάσεις, ότι χάνουν έντελώς τά λογικά τους, δέν μπορούν νά σκεφθοῦν τίποτε, γιατί πῶς εἶναι δυνατόν νά τό κάνουν αὐτό τόσο γρήγορα καί ἐπιπλέον αὐτοί εἶναι τίμιοι ἄνθρωποι καί ὄχι μόνο τίμιοι, ἀλλά πολύ φρόνιμοι καί δέν θέλουν νά σάς βάλουν σέ μεπλάδες. Καί ότι γενικά μήπως εἶναι δυνατό στήν πραγματικότητα νά φροντίζει κανεῖς γιά ὄλα, ὅσα ἀναφέρονται ἀπό τό νά μήν κάνει τίποτε, καί ότι καλύτερο ἀπ' ὄλα εἶναι νά μήν καταπιάνεται κανεῖς μέ τίποτε, γιατί ὄλα εἶναι συνδεμένα μέ φροντίδες καί μέ δυσκολίες καί γιά τήν ὥρα δέν μπορεῖ νά ὑπάρξει τίποτε τό καλό, γιατί ὅπως εἰπώθηκε ἤδη, αὐτοί δέν περίμεναν καθόλου καί δέν ἤλπιζαν κτλ.»*

„Σοτσιάλ-Ντε-μοκράτ“
τεῦχ. I, σελ. 144
„δηκτικός καί εὔστοχος χαρακτηρισμός τοῦ ρωσικοῦ φιλελευθερισμοῦ“ 221

Τό πορτραῖτο ζωγραφίστηκε μποροῦμε νά ποῦμε ἀπό χέρι μάστορα. Ὁ μάστορας ὅμως πού τό ζωγράφισε δέν ἦταν κριτικός, ἀλλά δημοσιογράφος...

[246-247] Εἶναι καθαρό καί χωρίς ἐπεξηγήσεις, ότι κάθε θεωρητικό συμπέρασμα σχετικά μέ τήν ἰκανότητα τῆς δοσμένης κοινωνικῆς τάξης ἢ στρώματος γιά μιᾶ ὀρισμένη πρακτική δράση ἔχει ἀνάγκη πάντοτε ὡς ἕνα βαθμό ἀπό ἔλεγχο μέσω τῆς ἐμπειρίας καί ότι ἐξαιτίας αὐτοῦ τό θεωρητικό συμπέρασμα μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ἀξιόπιστο a priori μόνο στά γνωστά, λίγο πολύ πλατιά πλαίσια. Ἔτσι, λογουχάρη, θά μποροῦσε νά προμαντεύσει κανεῖς μέ ἀπόλυτη σιγουριά ότι ἀκόμη καί τό πῶς μορφωμένο μέρος τῆς τάξης τῶν εὐγενῶν δέν θά συμφωνήσει νά θυσιάσει τά συμφέροντά του χάρη τῶν ἀγροτῶν. Μιά τέτια πρόβλεψη δέν θά χρειαζόταν καθόλου πρακτικό ἔλεγχο. Ἀλλά ὅταν θά ἦταν ἀναγκαῖο νά καθορίσει κανεῖς ὡς ποῖο σημεῖο εἶναι ἱκανοί οἱ μορφωμένοι εὐγενεῖς νά κάνουν σέ βάρος τῶν ἰδίων τῶν συμφερόντων τους ὑποχωρήσεις πρὸς τοὺς ἀγρότες, τότε φυσικά κανένας δέν θά μποροῦσε μέ ἀπόλυτη σιγουριά νά πει προκαταβολικά: οἱ εὐγενεῖς σ' αὐτή τήν κατεύθυνση δέν θά περάσουν τό τάδε ὄριο. Ἐδῶ θά μποροῦσε κανεῖς πάντα νά ὑποθέσει ότι οἱ εὐγενεῖς κάτω ἀπό ὀρισμένες συνθήκες θά πᾶνε λίγο πῶς μακριά ἀπ' αὐτό τό ὄριο, δείχνοντας μιᾶ λίγο πῶς σωστή κατανόηση τῶν δικῶν τους συμφερόντων. Ὁ πρακτικός ἄνθρωπος, καί τέτιος εἶναι στήν περίπτωση πού μᾶς ἐνδιαφέρει ὁ Τσερνισέβσκι, ὄχι μόνο θά μποροῦσε, ἀλλά καί θά ἔπρεπε ν' ἀποπειραθεῖ νά πείσει τοὺς εὐγενεῖς ότι τά δικά τους συμφέροντα ἀπαιτοῦν μερικές ὑποχωρήσεις στοὺς ἀγρότες πού ἀπελευθερώνονται. Ἔτσι, αὐτό πού θά μποροῦσε νά φανεῖ στό ἄρθρο του σάν ἀντίφαση — τό αἴτημα ἐνός συνετοῦ καί ἀποφασιστικοῦ βήματος

NB

× NB

* Ἄπαντα, τόμ I, σελ. 90-91.

NB

NB

NB

από τούς ανθρώπους, πού ἡ ἀνικανότητά τους γιά ἀποφασιστικότητα καί σύνεση ἀναγνωρίζεται ἀμέσως καί ἐρμηνεύεται σάν ἀναγκαῖο προϊόν καταστάσεων — στήν πραγματικότητα δέν περιείχε μέσα του ἀντίφαση. Παρόμοιες ὑποθετικές ἀντιφάσεις μπορεῖ κανεῖς νά βρεῖ ἐπίσης καί στήν πολιτική πρακτική τῶν ἀνθρώπων, πού στέκονται πάνω στό στέρεο ἔδαφος τῆς ὑλιστικῆς ἐρμηνείας τῆς ἱστορίας. Ὡστόσο εἴμαστε ἀναγκασμένοι νά διατυπώσουμε ἐδῶ μιά πολύ οὐσιαστική ἐπιφύλαξη. Ὄταν ὁ ὑλιστής μέ μιά ὀρισμένη ἐπιφυλακτικότητα ἐφαρμόζει στήν πράξη τὰ θεωρητικά του συμπεράσματα, μπορεῖ παρῶλα αὐτά νά ἐγγυηθεῖ ὅτι σ' αὐτά τὰ συμπεράσματά του ὑπάρχει ἓνα ὀρισμένο στοιχεῖο τῆς πῶ ἀναμφισβήτητης ἐγκυρότητας. Καί αὐτό γιατί, ὅταν ὁ ὑλιστής λέει: «Ὅλα ἐξαρτιῶνται ἀπό τίς συνθήκες», ξέρει ἀπό ποιά μεριά πρέπει νά περιμένει τήν ἐμφάνιση ἐκείνων τῶν νέων συνθηκῶν πού θά ἀλλάξουν τή βούληση τῶν ἀνθρώπων πρὸς τήν κατεύθυνση πού αὐτός ἐπιθυμεῖ, ξέρει καλά ὅτι, σέ τελευταία ἀνάλυση, αὐτές τίς συνθήκες πρέπει νά τίς περιμένει ἀπό τήν πλευρά τῆς «οἰκονομίας» καί ὅτι ὅσο πῶ σωστή εἶναι ἡ ἀνάλυση τῆς κοινωνικο-οικονομικῆς ζωῆς τῆς κοινωνίας πού δίνει, τόσο πῶ ἐγκυρο θά εἶναι τό προμάντεμά του σχετικά μέ τή μελλοντική ἀνάπτυξη τῆς κοινωνίας. Δέν εἶναι τό ἴδιο μέ τόν ἰδεαλιστή, ὁ ὁποῖος εἶναι βέβαιος ὅτι «τόν κόσμον τόν κυβερνοῦν οἱ γνῶμες». Ἄν οἱ «γνῶμες» ἀποτελοῦν τήν πῶ βαθιά αἰτία τῆς κοινωνικῆς κίνησης, τότε οἱ συνθήκες ἀπό τίς ὁποῖες ἐξαρτιέται ἡ παραπέρα ἀνάπτυξη τῆς κοινωνίας προσαρμόζονται κυρίως στή συνειδητή δράση τῶν ἀνθρώπων καί ἡ δυνατότητα πρακτικῆς ἐπίδρασης πάνω σ' αὐτή τή δράση καθορίζεται ἀπό τή μεγαλύτερη ἢ μικρότερη ἰκανότητα τῶν ἀνθρώπων γιά τή λογική σκέψη καί γιά τήν ἀφομοίωση τῶν νέων ἀληθειῶν πού ἀποκαλύπτονται ἀπό τή φιλοσοφία ἢ τήν ἐπιστήμη. Ἄλλά αὐτή ἡ ἴδια ἰκανότητα ἐξαρτιέται ἀπό τίς συνθήκες. Ἔτσι, ὁ ἰδεαλιστής πού παραδέχεται τήν ὑλιστική ἀλήθεια ὅτι ὁ χαρακτήρας καθὼς ἐπίσης, φυσικά, καί οἱ ἀντιλήψεις τοῦ ἀνθρώπου ἐξαρτιῶνται ἀπό τίς συνθήκες, πέφτει μέσα στό φαῦλο κύκλο: οἱ ἀντιλήψεις ἐξαρτιῶνται ἀπό τίς συνθήκες, οἱ συνθήκες ἀπό τίς ἀντιλήψεις. Ἡ σκέψη τοῦ «διαφωτιστή» στή θεωρία δέν ἐξέφυγε ποτέ ἔξω ἀπ' αὐτό τόν φαῦλο κύκλο. Στήν πράξη ὁμως ἡ ἀντίφαση λυνόταν συνήθως μέ τήν ἐπίμονη ἐκκλήση πρὸς ὄλους τούς σκεπτόμενους ἀνθρώπους, ἀνεξάρτητα ἀπό τίς συνθήκες κάτω ἀπό τίς ὁποῖες ζοῦσαν καί δροῦσαν αὐτοί οἱ ἄνθρωποι. Αὐτό πού ἐμεῖς λέμε τώρα μπορεῖ νά φανεῖ μιά περιττή καί γι' αὐτό τό λόγο ἀνιαρή παρεκτροπή. Ἄλλά στήν πραγματικότητα αὐτή ἡ παρεκτροπή ἦταν γιά μᾶς ἀπαραίτητη. Αὐτή θά μᾶς βοηθήσει νά κατανοήσουμε τό χαρακτήρα τῆς δημοσιογραφικῆς κριτικῆς τῆς δεκαετίας τοῦ 1860-1870.

[253-254] Ἴσχυρὰ ὁ Ν. Οὐσπένσκι ἔτυχε νὰ ἐκφραστεῖ ἀκόμη πιὸ ἀποφασιστικά. Ἐγγραφε λογουχάρη: «Ἐκ τῶν σημερινῶν ἀγρότες, πού πρὶν ἀπὸ λίγο καιρὸ ἦταν θύματα τῆς δουλοπαροικίας, δὲν πρέπει νὰ περιμένουμε τίποτε: δὲν πρόκειται νὰ ἀναστηθοῦν!... Εἶναι ζήτημα ἂν κάποτε ἡ ἱατρικὴ θὰ γιαιτρέψει τὴν ἀτροφία, γιατί αὐτὴ ἡ ἀρρώστια στηρίζεται σὲ ὀργανικὴ βλάβη...»*. Οἱ «ἄνθρωποι τῆς δεκαετίας τοῦ 1870-1880» ἦταν ἐντελῶς δύσκολο πλέον νὰ συμφωνήσουν μ' αὐτό. Ἐκ τῶν καὶ προερχόταν κυρίως ἡ ἐχθρικὴ στάση τῆς κριτικῆς αὐτῆς τῆς ἐποχῆς πρὸς τὸν Ν. Β. Οὐσπένσκι.

Ἐκ τῶν ἀναγνώστης μάλλον θὰ ρωτήσῃ: καὶ ἦταν ἄραγε εὐκόλο στὸν ἴδιο τὸν Τσερνισέβσκι νὰ συμφωνήσῃ μὲ τὴν ἐντελῶς ἀπελπιστικὴ ἀντίληψη τοῦ Ν. Β. Οὐσπένσκι γιὰ τοὺς «σημερινῶν ἀγρότες»; Ὁ Τσερνισέβσκι, ὅπως φαίνεται, θεωροῦσε τότε ὅτι μπορεῖ νὰ ἀναπτυχθεῖ ἕνα πλατὺ κίνημα μέσα στὸ λαό, πού εἶναι δυσσαρστημένος ἀπὸ τοὺς ὄρους κατάρτησης τῆς δουλοπαροικίας. Σ' αὐτὸ θὰ ἀπαντήσουμε, βεβαίως, αὐτὸ δὲν θὰ ἦταν εὐκόλο γιὰ τὸν Τσερνισέβσκι, ἂν θὰ θεωροῦσε τὸν ἑαυτό του ὑποχρεωμένο νὰ συμφωνήσῃ ὅπως οἱ ἄλλοι μὲ τὸν Ν. Β. Οὐσπένσκι. Ἴσχυρὰ τὸ ζήτημα εἶναι ὅτι ὁ Τσερνισέβσκι δὲν συμφώνησε ὅπως οἱ ἄλλοι μ' ἐκεῖνον. «...Πάρτε τὸν πιὸ συνηθισμένο, τὸν πιὸ ἄχαρο, τὸν ἄνθρωπο μὲ τὸν ἀσταθὴ χαρακτήρα, τὸν χυδαῖο ἄνθρωπο: ὅσο ἀσήμαντα κι' ἀπαθέστατα κι' ἂν κυλοῦσε ἡ ζωὴ του, ὑπάρχουν μέσα σ' αὐτὴ στιγμὴ ἐντελῶς ἄλλης ἀπόχρωσης, στιγμὴς ἐντατικῶν προσπαθειῶν, γενναίων ἀποφάσεων. Τὸ ἴδιο συναντιέται καὶ στὴν ἱστορία κάθε δοσμένου λαοῦ»**...

NB

NB

NB

[262] Ὁ Πίσαρεφ εἶχε ἕνα τεράστιο λογοτεχνικὸ ταλέντο. Ἴσχυρὰ ὅσο μεγάλη κι' ἂν ἦταν ἡ εὐχαρίστηση πού ἔδινε στὸν ἀπροκατάληπτο ἀναγνώστη ἡ λογοτεχνικὴ ἀκτινοβολία τῶν ἄρθρων του, παρ' ὅλα αὐτὰ εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι ὁ «πισαρεβισμός» ἦταν κάτι πού ὀδηγοῦσε στὸν παραλογισμό τοῦ ἰδεαλισμοῦ τῶν δικῶν μας «διαφωτιστῶν»...

[266] Μερικὰ κοινωνιολογικὰ ἄρθρα τοῦ Μιχαηλόβσκι ἔχουν μεταφραστεῖ τώρα στὴ γαλλικὴ καὶ ἂν δὲν κάνουμε λάθος καὶ στὴ γερμανικὴ γλῶσσα. Ἐπιθέτω ὅτι αὐτὰ τὰ ἄρθρα δὲν θὰ δόσουν ποτέ στὸ ὄνομά του μεγάλης εὐρωπαϊκῆς φήμης. Ἴσχυρὰ εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ κριθοῦν ἄξια ἐπαίνου ἀπὸ μέρους τοῦ ἐνός ἢ τοῦ ἄλλου εὐρωπαϊοῦ στοχαστῆ, δηλαδὴ ἀπὸ ἐκείνους οἱ ὁποῖοι ὀπισθοχωροῦν «πίσω πρὸς τὸν Κάντ!», γιατί μισοῦν τὸ μαρξισμό. Σὲ κάτι τέτοιους ἐπαίνους, παρὰ τὴ γνώμη τοῦ νεότερου μας ἱστορικοῦ τῆς λογοτεχνίας, δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχει τίποτε τὸ κολακευτικόν. Ἴσχυρὰ εἶναι στὸν ὑπέρτατο βαθμὸ ἄξια παρατήρησης αὐτὴ ἡ εἰρωνεία τῆς ἱστορίας, πού μετατρέπει σὲ θεωρητικὸ ὄπλο τῆς ἀντίδρασης αὐτὸ πού ἦταν ἕνα ἄθω θεωρητικὸ λάθος μέσα σ' ἕνα λίγο πολὺ προοδευτικὸ οὐτοπισμό.

NB

* Ἐκ τῶν Ἀπαντὰ Ν. Β. Οὐσπένσκι, τόμ. II, 1883, σελ. 202.

** Ἐκ τῶν Ἀπαντὰ Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι, τόμ. VIII, σελ. 357.

Μ Ε Ρ Ο Σ Δ Ε Υ Τ Ε Ρ Ο

ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ
ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΟΥ Ν. ΓΚ. ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ

Τ Μ Η Μ Α Π Ρ Ω Τ Ο

ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΟΥ Ν. ΓΚ. ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ

Κεφάλαιο πρώτο

Ο ΟΥΤΟΠΙΚΟΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ

NB [281-282] 'Ο Τσερνισέβσκι τελειώνοντας μιλάει για τις μεταρρυθμιστικές ιδέες: «Σύντομα θα δούμε ότι αυτές οι ιδέες άρχισαν να εμφανίζονται με μορφές πιο λογικές και να φτάνουν ως τους ανθρώπους, στους οποίους ήδη γίνονται όχι μία ένθουσιώδης διασκέδαση, αλλά υπόθεση προσωπικής τους ανάγκης, και όταν θα άρχισει να φροντίζει λογικά για την ευημερία της εκείνη ή τάξη με την οποία οι σαιν-σιμονιστές ήθελαν να παίζουν κουκλοθέατρο τότε, πιθανό, θα είναι καλύτερα για αυτή την τάξη να ζει στον κόσμο, παρά τώρα»*.

NB Αυτή είναι μία εξαιρετικά σημαντική παρατήρηση. 'Η παρατήρηση αυτή δείχνει ότι στους συλλογισμούς του για το μέλλον του δυτικοευρωπαϊκού σοσιαλισμού ο Τσερνισέβσκι έφτασε πολύ κοντά στη θεωρία της πάλης των τάξεων.

'Ωστόσο, εμείς ήδη ξέρουμε τί ρόλο έπαιξε αυτή ή θεωρία στις ιστορικές του απόψεις. Μερικές φορές τον βοηθούσε να ερμηνεύσει πολύ πετυχημένα, μερικά ξεχωριστά ιστορικά φαινόμενα. 'Αλλά ο Τσερνισέβσκι την έβλεπε περισσότερο σαν ένα πολύ σημαντικό εμπόδιο για την πρόοδο, παρά σαν έναν απαραίτητο όρο της στήν κοινωνία που είναι χωρισμένη σε τάξεις...

Τήν καθυστέρηση του «άπλου ανθρώπου» της Εύρώπης την έξηγεϊ με τό ότι δέν έφτασαν ακόμη ως τό λαό οι γνωστές επισημονικές έννοιες. "Όταν φτάσουν ως αυτόν, όταν «οί άπλοι άνθρωποι» γνωριστούν με τις φιλοσοφικές αντιλήψεις, που «άντιστοιχοϋν στις ανάγκες τους», τότε πιά δέν θα είναι μακριά ό

* "Απαντα, τόμ. VI, σελ. 150.

θριάμβος τῶν νέων ἀρχῶν στήν κοινωνική ζωή τῆς Δύσης*. Ὁ Τσερνισέβσκι δέν θέτει στόν ἑαυτό του τό ἐρώτημα ἂν ὑπάρχουν σ' αὐτή τή ζωῆ τέτια φαινόμενα πού θά μπορούσαν νά γίνουν ἀντικειμενική ἐγγύηση ὅτι τελικά θά φτάσουν πράγματι ὡς τόν «ἀπλό ἄνθρωπο» οἱ νέες φιλοσοφικές ἰδέες. Δέν τοῦ χρειάζεται μιὰ τέτλια ἐγγύηση γιατί ἡ ἴδια ἡ φύση αὐτῶν τῶν ἀρχῶν καθὼς καί ἡ φύση τοῦ ἀνθρώπου φαίνεται μπροστά στά μάτια του μιὰ ἀπόλυτα ἐπαρκῆς ἐγγύηση τοῦ θριάμβου τῶν νέων ἀρχῶν...

NB

Κεφάλαιο δεύτερο
Ο ΟΥΤΟΠΙΚΟΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ
(Συνέχεια)

[289] Ὁ Τσερνισέβσκι ἐξετάζει τό ζήτημα γιά τό σοσιαλισμό, ὅπως καί τά ἄλλα γενικά ζητήματα τῆς ἱστορικής ἐξέλιξης, ἀπό τήν ἀποψη τοῦ ἰδεαλισμοῦ. Καί αὐτή ἡ ἰδεαλιστική στάση πρὸς τά σπουδαιότερα ἱστορικά φαινόμενα χαρακτηρίζει τό σοσιαλισμό ὄλων τῶν χωρῶν στήν οὐτοπιστική περίοδο τῆς ἀνάπτυξής του. Αὐτό τό γνώρισμα τοῦ οὐτοπικοῦ σοσιαλισμοῦ ἔχει τόσο μεγάλη σπουδαιότητα πού εἶναι ἀπαραίτητο νά σταθεῖ κανεῖς, χωρίς νά φοβηθεῖ μερικές ἐπαναλήψεις οἱ ὁποῖες εἶναι πολύ πιθανές σ' αὐτή τήν περίπτωση...

ὑπερβολικό!

Κεφάλαιο τρίτο
ΤΟ «ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ» ΣΧΕΔΙΟ ΤΟΥ ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ
ΚΑΙ ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΑΓΡΟΤΙΚΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ

[313] «Ἄς ὑποθέσουμε — λέει ὁ Τσερνισέβσκι, χρησιμοποιώντας τόν ἀγαπημένο του τρόπο ἐρμηνείας μέ τή βοήθεια τῶν «παραβολῶν» — ἄς ὑποθέσουμε ὅτι ἐγώ ἐνδιαφερόμουν νά παρθῶν μέτρα γιά τή διατήρηση τῶν τροφίμων, πού ἀπό τό ἀπόθεμά τους παρασκευάζεται τό γεῦμα σας. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι, ἂν αὐτό τό ἔκανα κυρίως ἀπό συμπάθεια γιά σας, τότε ὁ ζῆλος μου θά στηριζόταν στήν ὑπόθεση ὅτι τά τρόφιμα ἀνήκουν σέ σας καί ὅτι τό γεῦμα πού παρασκευάστηκε ἀπ' αὐτά εἶναι ὑγιεινό καί ἐπωφελές γιά σας. Φανταστεῖτε λοιπόν τά αἰσθήματά μου, ὅταν μάθω ὅτι τά τρόφιμα δέν ἀνήκουν καθόλου σέ σας καί ὅτι γιά τό κάθε γεῦμα πού προπαρασκευάζεται ἀπ' αὐτά παίρνουν ἀπό σας τόσα χρήματα, πού ὄχι μόνο δέν ἀξίζει τό ἴδιο τό γεῦμα, ἀλλά καί τά ὅποια ἐσεῖς γενικά δέν μπορεῖτε νά τά πληρώσετε χωρίς μεγάλη στενοχώρια. Τί σκέψεις μοῦ ἔρχονται στό κεφάλι ὕστερα ἀπ' αὐτές τίς τόσο παράξενες ἀνακαλύψεις;. Πόσο ἀνόητος ἦμουνα πού φρόντιζα γιά μιὰ ὑπόθεση πού γιά τήν ὠφελιμότητά της δέν ἔχουν ἐξασφαλισθεῖ οἱ ὄροι! Ποιός ἄλλος, ἐκτός ἀπό τόν ἀνόητο, μπορεῖ νά φροντίζει γιά τή διατήρηση τῆς ιδιοκτησίας στά γνωστά χέρια, χωρίς νά βεβαιωθεῖ νωρίτερα ὅτι ἡ ιδιοκτησία θά παραδοθεῖ σ' αὐτά τά χέρια καί θά παραδοθεῖ μέ συμφέροντες ὄρους;. Καλύτερα νά χαθοῦν ὄλα αὐτά τά τρόφιμα πού φέρνουν τόση ζημιὰ

*" Ἀπαντα, τόμ. VI, σελ. 205-206.

στόν αγαπημένο μου άνθρωπο! Καλύτερα νά χαθεί ὅλη ἡ ὑπόθεση πού σᾶς φέρνει μόνο τήν καταστροφή! Κρίμα γιά σᾶς, ντροπή γιά τήν ἀνοησία μου — νά τά αἰσθημάτά μου»*.

[315-316] Εἶναι ἀνάγκη νά δόσουμε δίκιο στόν Τσερνισέβσκι, γιατί ἀπό τήν ἀρχή κιόλας τῆς λογοτεχνικῆς του δραστηριότητος ἔδειξε στούς συλλογισμούς γιά τήν κοινότητα πολύ περισσότερη σύνεση ἀπό πάρα πολλούς «ρώσους σοσιαλιστές» καί μάλιστα στά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1890-1900, ὅταν πιά, θά ἔλεγε κανεῖς, μόνο ἓνας τυφλός μποροῦσε νά μή βλέπει, πῶς οἱ περιβόητες «αἰώνιες βάσεις» μας, κλονίζονται συθέμελα. Ἦδη τόν Ἀπρίλη τοῦ 1857 ἔγραφε: ἀλλά «δέν ἐπιτρέπεται νά κρύβουμε ἀπό τόν ἑαυτό μας ὅτι ἡ Ρωσία, πού ὡς τώρα συμμετεῖχε πολύ λίγο στήν οἰκονομική κίνηση, τραβιέται τώρα πολύ γρήγορα σ' αὐτή καί ὅτι ὁ δικός μας τρόπος ζωῆς, πού παρέμεινε ὡς τώρα σχεδόν ξένος ἀπό τήν ἐπίδραση ἐκείνων τῶν οἰκονομικῶν νόμων, πού ἀποκαλύπτουν τήν ἰσχύ τους μόνο κατά τήν ἔνταση τῆς οἰκονομικῆς καί ἐμπορικῆς δραστηριότητος, ἀρχίζει νά ὑποτάσσεται γρήγορα στή δύναμή τους. Ἴσως σύντομα νά παρασυρθοῦμε κι ἡμεῖς στή σφαῖρα τῆς ἀπόλυτης δράσης τοῦ νόμου τοῦ ἀνταγωνισμοῦ»**...

Φυσικά, ὅταν οἱ εὐρωπαῖοι τεχνικοί ἐπισκεφτοῦν μιάν ἀσιατική χώρα πού εἶναι ἀπό παλιά γνωστή μέ τίς κρεμαστές γέφυρές της, τότε θά τοὺς εἶναι εὐκολότερο νά πείσουν ἕνα ἄλλο μανδαρίνο ὅτι οἱ νεότερες κρεμαστές γέφυρες δέν εἶναι κανένας φοβερός παραλογισμός. Ἀλλά μόνο αὐτό, τίποτε παραπάνω. Παρά τίς κρεμαστές γέφυρές της ἡ ἀσιατική χώρα παρόλα αὐτά θά παραμείνει καθυστερημένη χώρα καί ἡ Εὐρώπη θά εἶναι ὡστόσο ἡ δασκάλια της. Τό ἴδιο θά συμβεῖ καί μέ τή ρωσική κοινότητα. Ἡ κοινότητα μπορεῖ νά διευκολύνει τήν ὑπόθεση τῆς ἀνάπτυξης τῆς Πατρίδας μας, ἡ κύρια ὁμῶς ὠθησῆ τῆς παρόλα αὐτά θά ἔρθει ἀπό τή Δύση καί ἡμεῖς ὡστόσο δέν θά μπορέσουμε νά ἀνανεώσουμε τήν ἀνθρωπότητα, ἀκόμη καί μέ τή βοήθεια τῆς κοινότητος...

Κεφάλαιο τέταρτο

ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

[318-319] «Οἱ φιλελεύθεροι καί οἱ δημοκράτες ἔχουν οὐσιαστικά διαφορετικές βασικές ἐπιθυμίες καί παρορμήσεις. Οἱ δημοκράτες ἔχουν ὑπόψη τους, ἀπό τή μιὰ μεριά, νά καταργήσουν κατά τό δυνατό τήν κυριαρχία τῶν ἀνώτερων τάξεων πάνω στίς κατώτερες στόν κρατικό μηχανισμό καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, νά μειώσουν τή δύναμη καί τόν πλοῦτο τῶν ἀνώτερων κοινωνικῶν στρωμάτων, νά δόσουν περισσότερο βάρος καί εὐημερία στά κατώτατα στρώματα. Μέ ποιόν τρόπο θά γίνει ἡ ἀλλαγὴ μ' αὐτή τήν ἔννοια τῶν νόμων καί πῶς θά ὑποστηριχθεῖ τό νέο σύστημα τῆς κοινωνίας, γι' αὐτοὺς εἶναι σχεδόν τό ἴδιο. Σέ ἀντίθεση μ' αὐτό, οἱ φιλελεύθεροι δέν θά συμφωνήσουν σέ καμιὰ περίπτωση νά δοθεῖ μέσα στήν κοινωνία ὑπεροχὴ στά κατώτατα στρώματα, γιατί αὐτά τά κοινωνικά στρώματα, λόγω τῆς ἀγραμματοσύνης καί τῆς οἰκονομικῆς φτώχειας τους, δείχνουν ἀδιαφορία στά συμφέρον-

* Ἀπαντα, τόμ. IV, σελ. 307.

** Ἀπαντα, τόμ. III, σελ. 185.

τα, πού για τό Φιλελεύθερο κόμμα στέκονται πάνω απ' όλα, δηλ. στο δικαίωμα τοῦ ἐλεύθερου λόγου καί τοῦ συνταγματικοῦ συστήματος. Για τό δημοκράτη ἢ Σιβηρία μας, στήν ὁποία ὁ ἀπλός λαός εὐημερεῖ, εἶναι πολύ ἀνώτερη ἀπό τήν Ἄγγλία, ὅπου ἡ πλειοψηφία τοῦ λαοῦ ὑποφέρει ἀπό τή μεγάλη στέρηση. Ἐπί οὖν τούς πολιτικούς θεσμούς ὁ δημοκράτης ἐχθρεύεται ἀνειρήνευτα μόνο ἕναν — τήν ἀριστοκρατία. Ὁ φιλελεύθερος βρίσκει σχεδόν πάντοτε ὅτι μόνο κάτω ἀπό ἕναν ὀρισμένο βαθμό ἀριστοκρατισμοῦ ἢ κοινωνία μπορεῖ νά πετύχει ἕνα φιλελεύθερο σύστημα. Γι' αὐτό οἱ φιλελεύθεροι τρέφουν συνήθως πρὸς τούς δημοκράτες μιά ἀσπονδή ἀντιπάθεια, λέγοντας ὅτι ὁ δημοκρατισμός ὁδηγεῖ στό δεσποτισμό καί εἶναι ὀλέθριος γιά τήν ἐλευθερία»*...

σύγκρ.
„Σοτσι-
άλ-Ντε-
μοκράτ“
τεῦχ. 1,
σελ. 124

Παρακάτω ὁ Τσερνισέβσκι ἐξηγεῖ τή σκέψη του μέ τή βοήθεια τέτιων ἐπιχειρημάτων τά ὁποία ἐνισχύουν ἀκόμη πῶς πολύ τή δική μας ὑπόθεση ὅτι μέ τόν ὄρο δημοκράτης ἐννοεῖ τούς σοσιαλιστές. Ὁ Τσερνισέβσκι λέει: «Ἐπί θεωρητικῆς πλευρᾶς ὁ φιλελευθερισμός μπορεῖ νά φανεῖ ἔλκυστικός γιά τόν ἄνθρωπο πού εἶναι ἀπαλλαγμένος κατὰ καλή τύχη ἀπό τήν ὀλική ἀνάγκη: ἡ ἐλευθερία εἶναι ἕνα πράγμα πολύ εὐχάριστο. Ἀλλά ὁ φιλελευθερισμός ἐννοεῖ τήν ἐλευθερία μέ ἕνα πολύ στενό, φορμαλιστικό τρόπο. Γι' αὐτόν ἡ ἐλευθερία ἐγκτεῖται στό ἀφηρημένο δίκαιο, στήν ἄδεια γιά χορήγηση χαρτιοῦ, στήν μὴ ὑπαρξη νομικῶν ἀπαγορεύσεων. Ὁ φιλελεύθερος δέν θέλει νά καταλάβει ὅτι ἡ νομική ἄδεια γιά τόν ἄνθρωπο ἔχει ἀξία μόνο τότε, ὅταν στόν ἄνθρωπο ὑπάρχουν τά ὀλικά μέσα γιά νά ἀξιοποιήσῃ αὐτή τήν ἄδεια»**...

[329-342] Στήν πολιτικῆ ἀνασκόπηση τοῦ βου τεύχους τοῦ «Σοβρεμένικ», ἔτος 1859, ὁ Τσερνισέβσκι, ἀφοῦ ἀνακοίνωσε ὅτι στή Γερμανία δυναμώνει τό κίνημα πού ἀπαιτεῖ τήν ἐπέμβαση τῆς Γερμανικῆς Ἐνώσεως πρὸς ὄφελος τῆς Αὐστρίας, παρατηρεῖ: «ἐμεῖς δέν μιλοῦσαμε γιά τούς ἀπλούς ἀνθρώπους, ἀλλά κυρίως γιά τίς τάξεις στίς ὁποῖες συγκεντρώνεται ἡ κοινή γνώμη, πού ἀσχολοῦνται μέ τά πολιτικά πράγματα, διαβάζουν ἐφημερίδες καί ἀσκοῦν ἐπίδραση στήν πορεία τῶν γεγονότων — αὐτός εἶναι ὁ κόσμος πού ὑπηρετεῖ παντοῦ τό παιχνίδι τῆς ιδιοτελείας καί τῆς ραδιουργίας»***.

Οἱ «ἀπλοὶ ἄνθρωποι» δέν διαβάζουν ἐφημερίδες, δέν ἀσχολοῦνται μέ πολιτικές ὑποθέσεις καί δέν ἔχουν ἐπίδραση στήν πορεία τους. Ἐτσι ἔχει τώρα τό ζήτημα, ἐφόσον ἀκόμη κοιμᾶται βαθιά ἡ συνείδησή τους. Ἀλλά ὅταν ἡ συνείδηση ἀφυπνιστεῖ κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τοῦ πρωτοπόρου τμήματος τῆς ἱστορικῆς στρατιάς πού δρᾷ καί πού ἀποτελεῖται ἀπό τούς «καλύτερους ἀνθρώπους», οἱ ὁποῖοι ἀφομοίωσαν τά συμπεράσματα τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης, τότε οἱ «ἀπλοὶ ἄνθρωποι» θά καταλάβουν ὅτι τό καθήκον τους ἐγκτεῖται στή ριζική ἀναδιοργάνωση τῆς

NB

NB

* Ἀπαντα, τόμ. IV, σελ. 156-157.

** Στό ἴδιο, σελ. 157.

*** Ἀπαντα, τόμ. V, σελ. 249.

κοινωνίας, και τότε θα καταπιαστούν με την υπόθεση αυτής της άναδιοργάνωσης, που δεν έχει άμεση σχέση με τα ζητήματα και τις μορφές του πολιτικού συστήματος. Τέτια ήταν η κυριαρχούσα άποψη του Τσερνισέβσκι που άποκαλύπτεται και στην πλειοψηφία των πολυάριθμων πολιτικών του άνασκοπήσεων*. "Αν κάποτε αυτή, ή ιδεαλιστική στην ουσία της, άποψη στην πολιτική παραχωρεί τη θέση της σε άλλη άποψη, που παρουσιάζεται σαν κάποιο έμβρυο ύλιστικής αντίληψης, αυτό είναι μόνο μία εξαίρεση έντελώς παρόμοια μ' εκείνη που συναντήσαμε κατά τη μελέτη των ιστορικών άπόψεων του Τσερνισέβσκι: ο άναγνώστης θυμάται ότι σ' αυτές τις αντίληψεις, επίσης ιδεαλιστικές στην ουσία τους, υπήρχαν επίσης έμβρυα ύλιστικής αντίληψης της ιστορίας. "Ας επεξηγήσουμε λοιπόν τώρα με δυο παραδείγματα ποιό χαρακτήρα θα έπρεπε να πάρουν οι πολιτικές άνασκοπήσεις του Τσερνισέβσκι κάτω από την επίδραση της άποψης που δείξαμε μόλις τώρα και ή όποια κυριαρχούσε σ' αυτόν όσοναφορά τη σχέση της πολιτικής προς τα βασικά καθήκοντα της |έργατικής τάξης...|

Λόγω της θεωρητικής διαφοράς της ιδεαλιστικής και της ύλιστικής αντίληψης της ιστορίας ο Πλεχάνοφ δεν πρόσεξε την πρακτική-πολιτική και την ταξική διαφορά ανάμεσα στο φιλελεύθερο και στο δημοκράτη.

NB NB NB ...Παρόμοια επιχειρήματα που όδήγησαν στο συμπέρασμα ότι ή δεσποτική αυστριακή κυβέρνηση ενεργεί άπόλυτα σωστά έπρεπε να προκαλέσουν έκπληξη και στην πραγματικότητα εξέπληξαν πάρα πολλούς άναγνώστες του «Σοβρεμένικ». Αυτά τα επιχειρήματα προκαλούσαν μάλιστα την έντύπωση όχι της άδιαφορίας στα ζητήματα της πολιτικής έλευθερίας, αλλά της άμεσης συμπάθειας προς τους φωτιστές. Οι έχθροί κατηγορούσαν τον Τσερνισέβσκι πολλές φορές για μία τέτια συμπάθεια. Έξαιτίας τέτιων άκριβώς κατηγοριών, ο Τσερνισέβσκι στο τέλος της πολιτικής άνασκόπησης του Μάρτη 1862 κάνει την ειρωνική όμολογία: «για μās δεν υπάρχει καλύτερη διασκέδαση από τό φιλελευθερισμό — και έτσι αισθανόμαστε τον πειρασμό να ψάχνουμε να βρούμε κάπου φιλελεύθερους για να σπάσουμε πλάκα με δαύτους». Στην πραγματικότητα όμως αυτός έγραφε τις παράδοξες άνασκοπήσεις του, έννοείται, όχι για να «σπάσει πλάκα» με τούς φιλελεύθερους και όχι για

Σύγκρ. „Σο-
τσιάλ-
Ντεμοκράτ“
τεϋχ. 1,
σελ. 144
τροποποιη-
μένο!!²²²

* Αυτές οι άνασκοπήσεις άποτελούν σε όγκο, τουλάχιστον, δυο τόμους των 'Απάντων του.

Союза в пользу Австрии, замечает: „мы говорили не о простоях, а собственно о классах, в которых сосредоточивается общественное мнение, которые заняты политическими делами, читают газеты и обнаруживают влияние на ход дел, — это тогда, повсюду служащая игрушкой своекорыстия и интриги“ *).

„Простояны“ не читают газет, не занимаются политическими делами и не имеют влияния на ход дел. Так обстоит дело теперь, пока еще глубоко спит их сознание. А когда оно пробудится под влиянием передового отряда действующей исторической армии, состоящего из „лучших людей“, усвоивших себе выводы современной науки, тогда „простояны“ поймут, что их задача состоит в коренном переустройстве общества, и тогда они возьмутся за дело этого переустройства, не имея прямого отношения к вопросам о формах политического устройства. Такой был преобладавший взгляд Чернышевского, который и обнаруживается в большинстве его многочисленных политических обзоров **). Если иногда этот, по существу своему идеалистический, взгляд на политику уступает место другому взгляду, являющемуся как бы зачатком материалистического понимания, то это есть лишь исключение, совершенно подобное тому, с которым мы встречались при изучении исторических взглядов Чернышевского: читатель помнит, что в этих взглядах, тоже идеалистических по своему существу, тоже встречались зачатки материалистического взгляда на историю. Появились же теперь двумя примерами, какой характер должны были принимать политические обзоры Чернышевского под влиянием только что указанного нами и преобладавшего у него взгляда на отношение политики к главным задачам рабочего класса.

Первый пример. В январе 1862 года он в своем политическом обзоре вступает в спор с прусской либеральной „National Zeitung“ по поводу внутренней политики Австрии. „National Zeitung“ писала: „судьба Австрии да послужит для других государств уроком, чтобы они не делали расходов, превышающих финансовую их силу. Причиной разорения Австрии служат безжирность расходов ее на войско“. Чернышевскому не нравятся его размышления „National Zeitung“. Он

*) Сочинения, т. V, стр. 249.

***) Эти обзоры составляют по объему, по крайней мере два тома полного собрания его сочинений.

330
 Из за устрашения „рабочих и др.“ и мат. борьбы на стороне
Плеха ураганов ураганов — идеол. и материал. различия
визуально и демонстрация.

Σελίδα τοῦ βιβλίου τοῦ Γκ. Β. Πλεχάνοφ «Ν. Γκ. Τσερνισέβски»
 μέ τίς παρατηρήσεις τοῦ Β. Ι. Λένιν

Σύγκριση

νά υπερασπίσει τις δεσποτικές κυβερνήσεις. Στη βάση αυτών των ανασκοπήσεων υπήρχε ή ιδέα ότι με την ύπαρξη των δοσμένων κοινωνικών σχέσεων τα πράγματα δέν μπορούν νά ακολουθήσουν διαφορετικό δρόμο απ' αυτόν πού ακολουθούν και ότι εκείνος πού επιθυμεί νά πάνε διαφορετικά, πρέπει νά κατευθύνει τις προσπάθειές του στη ριζική μετάπλαση των κοινωνικών σχέσεων. Νά ενεργεί κανείς διαφορετικά σημαίνει νά χάνει άδικα τόν καιρό του. Οί φιλελεύθεροι προκαλοῦσαν τό χλευασμό του Τσερνισέβσκι ακριβώς γιά τό ότι αυτοί πρότειναν ήμίμετρα εκεί πού ήταν αναγκαία μία ριζική θεραπεία*.

Δεύτερο παράδειγμα. Τόν 'Απρίλη του ίδιου χρόνου απ' άφορμή τή σύγκρουση τής πρωσικής κυβέρνησης με τήν πρωσική Βουλή των αντιπροσώπων ό Τσερνισέβσκι φαίνεται σάν νά παίρνει ξανά τό μέρος του άπολυταρχισμού στην πάλη του με τό φιλελευθερισμό. Σύμφωνα με τά λόγια του οί φιλελεύθεροι μάταια εκπλήσσονταν γιά τό ότι ή πρωσική κυβέρνηση δέν τούς έκανε έθελοντικές ύποχωρήσεις, αλλά προτίμησε νά αναστατώνει τή χώρα με τή διάλυση τής Βουλής. «'Εμείς θεωρούμε, λέει ό Τσερνισέβσκι — ότι ή πρωσική κυβέρνηση έτσι έπρεπε νά ενεργήσει»**. Αυτό έπρεπε πάλι νά εκπλήξει τόν άφελή άναγνώστη και νά του φανεί προδοσία τής ύπόθεσης τής έλευθερίας. Ωστόσο, είναι αυτονόητο ότι και έδω ό συγγραφέας μας δέν βάλθηκε καθόλου νά υπερασπίσει τό δεσποτισμό, αλλά θέλησε μόνο νά έπωφεληθεί από τά πρωσικά γεγονότα γιά νά ανακοινώνει στους πιά διορατικούς άναγνώστες του τή σωστή άποψη γιά τή βασική προϋπόθεση από τήν όποία έξαρτιέται σέ τελευταία άνάλυση ή έκβαση όλων των μεγάλων κοινωνικών συγκρούσεων. Καί νά τί λέει ό Τσερνισέβσκι γι' αυτό τό ζήτημα:

«Όπως οί διαμάχες ανάμεσα στα διαφορετικά κράτη διεξάγονται στην άρχή με τό διπλωματικό

* Στα «Δοκίμια πολιτικής οικονομίας» του ό Τσερνισέβσκι, δείχνοντας τήν άναντιστοιχία τής ύπάρχουσας οικονομικής τάξης πραγμάτων με τά «αίτήματα τής σωστής θεωρίας», διακόπτει μερικές φορές τήν έκθεσή του με τό έρώτημα: «μά πρέπει νά παραμείνει ένας τέτιος τρόπος ζωής κατά τόν όποιο θά είναι πιθανή μία παρόμοια άναντιστοιχία;» (βλ. λογουχάρη, "Απ., τόμ. VII, σελ. 513). Σ' ένα τέτιο έρώτημα θά έπρεπε νά κατευθύνουν τούς άναγνώστες τους και οί πολιτικές ανασκοπήσεις του Τσερνισέβσκι, ιδιαίτερα εκείνες μέσα από τις όποιες προέκυπτε εκείνο τό «παράλογο» συμπέρασμα ότι έχουν δίκιο όχι οί έχθροί του δεσποτισμού, αλλά οί υπερασπιστές του. Ένα τέτιο συμπέρασμα ήταν γιά τόν Τσερνισέβσκι μόνο ένα επιπλέον επιχείρημα ενάντια στο σημερινό τρόπο «ζωής».

** Απαντα, τόμ. IX, σελ. 236.

Σύγκρ.
„Σοσιάλ-
Ντεμοκράτ“
τεϋχ. I, σελ. 144,
ύφος!

NB

δρόμο, έτσι ακριβώς και η πάλη αρχών μέσα στο ίδιο τό κράτος διεξάγεται στην αρχή με τά μέσα της πολιτικής επίδρασης ή με τό λεγόμενο νόμιμο δρόμο. Ἄλλά όπως ανάμεσα στά διαφορετικά κράτη ή διαμάχη, ἂν ἔχει ἀρκετή σπουδαιότητα, καταλήγει πάντα σέ πολεμικές ἀπειλές, έτσι ακριβώς και στίς ἐσωτερικές ὑποθέσεις τοῦ κράτους, ἂν ἡ ὑπόθεση εἶναι σπουδαία...».

NB

Καί ἀπ' αὐτή τήν ἄποψη ὁ Τσερνισέβσκι ἔβλεπε ὅσα συνέβαιναν τότε στην Πρωσία. Ὑποστήριζε καί ἐπαινοῦσε τήν πρωσική κυβέρνηση — εἶναι ἀνάγκη νά σημειωθεῖ αὐτό — μόνο καί μόνο γιατί αὐτή ἡ κυβέρνηση «ἐνεργοῦσε ὅσο δέν μπορούσε καλύτερα πρὸς ὄφελος τῆς ἐθνικῆς προόδου», διαλύοντας τίς πολιτικές ἀταπάτες ἐκείνων τῶν ἀφελῶν πρῶτων οἱ ὅποιοι ἄγνωστο μέ ποιά δικαιολογία φαντάζονταν ὅτι τό σύστημα μιᾶς πραγματικῆς συνταγματικῆς διακυβέρνησης θά ἐπιβληθεῖ

NB

στή χώρα τους μονάχο του, χωρίς πάλη ἐνάντια στην παλιά τάξη πραγμάτων. Καί ἂν ὁ Τσερνισέβσκι δέν ἔδειχνε οὔτε τήν παραμικρή συμπάθεια πρὸς τοὺς πρῶτους φιλελεύθερους, καί μάλιστα ἔσπαζε πλάκα μαζί τους, αὐτό ἐξηγεῖται μέ τό ὅτι καί αὐτοί, σύμφωνα μέ τή δίκαιη γνώμη του, ἤθελαν νά πετύχουν τοὺς σκοποὺς τους χωρίς ἀποφασιστική πάλη μέ τοὺς πολιτικούς τους ἐχθρούς.

NB

Ὁ Τσερνισέβσκι, μιλώντας γιά τήν πιθανή ἔκβαση τῆς σύγκρουσης ανάμεσα στή Βουλή καί στην Κυβέρνηση, σημειώνει μέ μεγάλη ὀξυδέρκεια ὅτι «κρίνοντας ἀπό τή σημερινή διάθεση τῆς κοινῆς γνώμης τῆς Πρωσίας, χρειάζεται νά ὑποθέσει κανεῖς ὅτι οἱ ἐχθροὶ τοῦ σημερινοῦ συστήματος βρίσκουν τόν ἑαυτό τους πολύ ἀδύνατο γιά ἓνα πολεμικό ἀγῶνα καί ὅτι εἶναι ἐτοιμοὶ νά ὑποταχθῶν στην πρώτη ἀποφασιστική ἀπειλή τῆς κυβέρνησης πῶς θά καταφύγει σέ στρατιωτικά μέτρα»*. Ἔτσι καί ἔγινε. Ὁ Τσερνισέβσκι εἶχε δίκιο γιά τήν περιφρόνηση πού ἔδειχνε πρὸς τοὺς πρῶτους φιλελεύθερους. Αὐτοὶ ἤθελαν πραγματικά νά ἐγκαθιδρυθεῖ μόνη της στην Πρωσία ἡ συνταγματική τάξη πραγμάτων. Καί ὄχι μόνο δέν κατέφυγαν σέ ἀποφασιστικές ἐνέργειες — γι' αὐτό δέν θά ἔπρεπε νά τοὺς κατηγορήσει κανεῖς, γιατί μέ τό συσχετισμό τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων πού ὑπῆρχε

*"Ἀπαντα, τόμ. IX, σελ. 241.

τότε αυτό ήταν αδύνατο — αλλά κατ'άρχην καταδίκαιζαν κάθε σκέψη για τέτιες ενέργειες, δηλαδή έμπαιναν εμπόδιο, όσο αυτό εξαρτιόταν απ'αυτούς, σέ μιά τέτια αλλαγή τών κοινωνικών δυνάμεων, ή όποία θά τούς επέτρεπε νά καταφύγουν σέ τέτιες ενέργειες στό μέλλον...

Σέ αντίθεση μέ τόν Λασσάλ ό Τσερνισέβσκι στίς κρίσεις του γιά τά πρωσικά πράγματα φαίνεται πολύ πιό συνεπής ιδεαλιστής απ'ό,τι σέ πολλά άλλα άρθρα του πολιτικού ή ιστορικού περιεχομένου. Αύτή ή διαφορά πρέπει επίσης όλοκληρωτικά νά άποδοθεί στό «συσχετισμό τών κοινωνικών δυνάμεων». Στήν Πρωσία, όσο αδύνατος κι'άν ήταν ό πρωσικός καπιταλισμός σέ σύγκριση μ'έκείνο πού αυτός είναι σήμερα, παρόλα αυτά άρχιζε ήδη τό έργατικόν κίνημα στή νεότερη έννοια αύτής τής λέξης: 'Ενώ στή Ρωσία μόλις άρχιζε νά άκμάζει τό κίνημα τών ραζνοτσίβτσι, τό όποιο συνήθως όνομάζεται κίνημα τής διανόησης...

Οι πολιτικές άνασκοπήσεις του Τσερνισέβσκι προορίζονταν γιά τούς «καλύτερους ανθρώπους», οι όποιοι έπρεπε νά ξέρουν τί πρέπει νά διδάσκουν στήν καθυστερημένη μάζα. Τό έργο τών «καλύτερων ανθρώπων» άναγόταν κυρίως στήν προπαγάνδα. 'Ωστόσο, όχι άποκλειστικά σ'αυτήν. 'Ο «άπλός λαός», μιλώντας γενικά, δέν φιγουράρει στήν πολιτική σκηνή. Καί αυτό πού συμβαίνει σ'αυτή τή σκηνή, μιλώντας επίσης γενικά, λίγο άφορά τά συμφέροντά του. 'Αλλά τυχαίνουν έξαιρετικές εποχές, πού στή διάρκειά τους ή λαϊκή μάζα άφυπνίζεται από τή συνηθισμένη της νάρκη καί κάνει δραστήριες, άν και όχι σπάνια άβάσιμες, άπόπειρες γιά τή βελτίωση τής τύχης της. Μέσα σ'αυτές τίς έξαιρετικές εποχές ή δράση τών «καλύτερων ανθρώπων» λίγο πολύ χάνει τό δικό της κυρίως προπαγανδιστικό χαρακτήρα καί γίνεται διαφωτιστική. Νά τί λέει ό Τσερνισέβσκι γιά παρόμοιες εποχές:

«'Η ιστορική πρόοδος πραγματοποιείται άργά καί δύσκολα... τόσο άργά πού, άν θά περιοριστούμε σέ πολύ σύντομες περιόδους, τότε οι κραδαμοί πού προκαλούνται στήν προχωρητική πορεία τής ιστορίας από τά τυχαία περιστατικά μπορούν νά έπισκιάσουν στά μάτια μας τή δράση του γενικού νόμου. Γιά νά πειστούμε γιά τή σταθερότητά της πρέπει νά φανταστούμε τήν πορεία τών γεγονότων σέ μιά αρκετά μακρόχρονη εποχή... Συγκρίνετε τήν κατάσταση τών κοινωνικών θεσμών καί νόμων τής Γαλλίας του 1700 μέ τή σημερινή — ή διαφορά είναι έξαιρετική καί όλη αύτή είναι πρός όφελος του παρόντος. Στό μεταξύ όλος αυτός σχεδόν ό ένάμισης αιώνας ήταν πολύ δύσκολος καί ζοφερός. Τό ίδιο ισχύει καί στήν 'Αγγλία. Καί από πού ή διαφορά; Αύτή ή διαφορά προετοιμαζόταν διαρκώς από τό γεγονός ότι οι καλύτεροι άνθρωποι τής κάθε γενιάς

NB

δηλ. δημοκρατικό

NB

NB

έβρισκαν τή ζωή του καιρού τους έξαιρετικά δύσκολη. Σιγά-σιγά αν και λίγες από τίς επιθυμίες τους γίνονταν κατανοητές στην κοινωνία, όμως μετά, κάποτε ύστερα από πολλά χρόνια, και μάλιστα σέ περίπτωση εϋτυχούς συγκυρίας, σέ μισό χρόνο, ένα χρόνο, τό πολύ τρία ή τέσσερα χρόνια, ή κοινωνία εργαζόταν γιά τήν εκπλήρωση έστω και μερικών από εκείνες τίς λίγες επιθυμίες πού είχαν έμποτίσει σ'αϋτήν οί καλύτεροι άνθρωποι. 'Η δουλιά δέν ήταν ποτέ πετυχημένη: στά μισά του έργου έξαντλοϋνταν ήδη ό ζήλος, απόκαμνε ή δύναμη τής κοινωνίας και ή πρακτική ζωή της έπεφτε ξανά σέ μιά μακρόχρονη στασιμότητα, και οί καλύτεροι άνθρωποι, όπως και πριν, αν έπιζοϋσαν από τό έργο πού οί ίδιοι ένέπνευσαν, έβλεπαν τίς επιθυμίες τους νά απέχουν πολύ από τό νά πραγματοποιηθούν και όπως πριν ήταν υποχρεωμένοι νά θλιβόνται γιά τή δύσκολη ζωή. 'Αλλά στή σύντομη περίοδο τής εϋγενικής έξαρσης πολλά είχαν αλλάξει. Φυσικά, ή μετάπλαση γινόταν στά γρήγορα, δέν υπήρχε καιρός νά σκεφθοϋν γιά τήν κομψότητα τών νέων πρόσθετων οικοδομών πού παράμεναν όριστικά ήμιτελείς, δέν υπήρχε καιρός νά φροντίσουν γιά τά λεπτά αίτήματα τής αρχιτεκτονικής άρμονίας τών νέων τμημάτων μέ τά ύπολείμματα πού παρέμειναν άθικτα και ή περίοδος τής στασιμότητας παραλάβαινε τό άνοικοδομημένο κτίριο μέ πολλές μικρές δυσαρμονίες και άσχημίες...»

NB

Οί πολιτικές άνασκοπήσεις του Τσερνισέβσκι είχαν σκοπό νά δείξουν άκριβώς στους «καλύτερους ανθρώπους» ότι τό παλιό κτίριο τής σύγχρονης κοινωνικής τάξης πραγμάτων γίνεται όλο και πίο πολύ έρείπιο και ότι είναι ανάγκη «νά καταπιστοϋν ξανά μέ τό έργο αυτό και σέ μεγάλη έκταση». Και, όπως όλα τό δείχνουν καθαρά, πρós τό τέλος τής πρώτης περιόδου, δηλ. τής περιόδου τής λογοτεχνικής δράσης του πριν έξοριστεί στή Σιβηρία, ό Τσερνισέβσκι άρχισε νά νομίζει ότι ή κοινωνία όλο και πίο πολύ προσέχει τή γνώμη του, όλο και πίο πολύ συμφωνεί μαζί του. Μ'άλλα λόγια άρχισε νά σκέφτεται ότι και στή ρωσική ιστορία πλησιάζει ένα από εκείνα τά εϋεργετικά άλματα πού σπάνια πραγματοποιούνται στήν ιστορία, όμως γι' αυτό προωθοϋν πολύ μακριά τό προτσές τής κοινωνικής εξέλιξης.

'Η διάθεση τών πρωτοπόρων στρωμάτων τής ρωσικής κοινωνίας ξεσηκωνόταν πραγματικά γρήγορα και παράλληλα ανέβαινε και ή διάθεση του Τσερνισέβσκι. Αϋτός πού κάποτε έβρισκε δυνατό και άφέλιμο νά έξηγεί στήν κυβέρνηση τά δικά της όφέλη από τήν άπελευθέρωση τής άγροτιάς, τώρα πιά ούτε καν σκεπτόταν νά άπευθυνθει στήν κυβέρνηση. Κάθε ύπολογισμός στήν κυβέρνηση του φαινόταν μιά επικίνδυνη καλλιέργεια άυταπάτης. Στο άρθρο του ό «Ρώσος μεταρρυθμιστής» («Σοβρεμέννικ» 1861, 'Οχτώβρης), πού γράφτηκε άπ' άφορμή τήν έκδοση του βιβλίου του Μ. Κόρφ: «'Η ζωή του κόμη

Σπεράνσκι», ο Τσερνισέβσκι αποδείχνει λεπτομερειακά ότι στη χώρα μας κανένας μεταρρυθμιστής δεν πρέπει να βαυκαλίζεται με παρόμοιους ύπολογισμούς. Οί έχθροί ονόμαζαν τον Σπεράνσκι επαναστάτη. Αυτή η κρίση προκαλεί τό σαρκασμό του Τσερνισέβσκι. Πράγματι ο Σπεράνσκι είχε πολύ εδρύτατα σχέδια μεταρρυθμίσεων, αλλά είναι άστειο να τον ονομάζει κανείς επαναστάτη από τό μέγεθος των μέσων πού σκεπτόταν να χρησιμοποιήσει για τήν εκπλήρωση των προθέσεών του. 'Ο Σπεράνσκι κρατιόταν μόνο επειδή τά κατάφερε να αποκτήσει τήν εμπιστοσύνη του αυτοκράτορα 'Αλεξάνδρου Α'. Καί στηριζόμενος σ'αυτή τήν εμπιστοσύνη σκεπτόταν να πραγματοποιήσει αυτά τά σχέδια. Καί ακριβώς γι' αυτό ο Τσερνισέβσκι τον ονομάζει δνειροπόλο...

Στήν πολιτική δεν ενδίδει στους επικίνδυνους ένθουσιασμούς μόνο εκείνος πού θυμάται διαρκώς ότι η πορεία τής κοινωνικής ζωής καθορίζεται από τό συσχετισμό των κοινωνικών δυνάμεων. 'Εκείνος πού θέλει να ένεργεί σύμφωνα μ'αυτή τή βασική θέση είναι μερικές φορές ύποχρεωμένος να ύποσσει ένα δύσκολο ήθικό άγώνα...

Στις άρχές τής δεκαετίας 1860-1870 η κυβέρνηση σχεδίαζε να χαλαρώσει λιγάκι τή λογοκρισία. 'Αποφασίστηκε να γραφτεί νέος κανονισμός για τή λογοκρισία καί έπιτράπηκε στον τύπο να εκφράσει τή γνώμη του πάνω σ'ένα ζήτημα πού άφορούσε τή δική του χαλιναγωγήση. 'Ο Τσερνισέβσκι δεν άργησε να εκφράσει πάνω σ'αυτό τό ζήτημα τή δική του προσωπική άποψη, η όποια από συνήθεια έρχόταν σε ριζική αντίθεση με τή συνηθισμένη φιλελεύθερη αντίληψη. 'Ο Τσερνισέβσκι παραδέχεται ότι υπάρχουν τέτιες εποχές, πού ο τύπος μπορεί να γίνει επικίνδυνος για τήν κυβέρνηση τής δοσμένης χώρας όχι λιγότερο από τό βλήμα πυροβόλου. Αυτές είναι ακριβώς τέτιες εποχές πού τά συμφέροντα τής κυβέρνησης δεν συμφωνούν με τά συμφέροντα τής κοινωνίας καί πλησιάζει η επαναστατική έκρηξη. 'Η κυβέρνηση πού βρίσκεται σε μιά τέτια κατάσταση έχει κάθε λόγο να περιορίζει τον τύπο, γιατί ο τύπος όπως καί οι άλλες κοινωνικές δυνάμεις έτοιμάζει τήν πτώση της. Σε μιά τέτια κατάσταση βρίσκονταν διαρκώς όλες σχεδόν οι γαλλικές κυβερνήσεις πού άλλαζαν συχνά στον αιώνα μας. 'Όλα αυτά τά έχει εκθέσει ο Τσερνισέβσκι πολύ λεπτομερειακά καί ήρεμα. Για τή ρωσική κυβέρνηση ως τό τέλος του άρθρου δεν γίνεται καθόλου λόγος. 'Αλλά στον επίλογο ο Τσερνισέβσκι ρωτάει ξαφνικά τον άναγνώστη —

Σύγκρ. „Σοτσι-άλ-Ντεμοκράτ“ τεύχ. 1, σελ. 161

„Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ“, σελ. 161 τροποποιημένο²²³

Σύγκρ. παράλειψη „Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ“ τεύχ. 1, σελ. 162²²⁴

καί τί θά γινόταν ἂν ἀποδειχνόταν ὅτι οἱ νόμοι γιά τόν τύπο εἶναι πραγματικά ἀπαραίτητοι σέ μᾶς; «Τότε θά εἴμασταν ξανά ἄξιοι νά φέρομε τό ὄνομα τοῦ σκοταδιστή, τῶν ἐχθρῶν τῆς προόδου, τῶν ἐχθρῶν τῆς ἐλευθερίας, τῶν ἐγκωμιαστῶν τοῦ δεσποτισμοῦ κτλ. ὅπως πολλές φορές ὡς τώρα ὑποστήκαμε μιά τέτια ἐπίκριση». Γι' αὐτό ὁ Τσερνισέβσκι καί δέν θέλει νά ἐρευνήσει τό ζήτημα τῆς ἀναγκαιότητας ἢ τῆς μὴ ἀναγκαιότητας εἰδικῶν νόμων γιά τόν τύπο σέ μᾶς. «Φοβόμαστε — λέει ὁ Τσερνισέβσκι — ὅτι μιά εὐσυνείδητη ἐρευνα θά μᾶς ὀδηγοῦσε στήν ἀπάντηση: ναι, αὐτοί οἱ νόμοι χρειάζονται»*. Τό συμπέρασμα εἶναι καθαρό: χρειάζονται, γιατί καί στή Ρωσία πλησιάζει ἡ ὥρα τοῦ «ἄλματος».

NB

Στό ἴδιο ἐκεῖνο μαρτυρικό τεύχος τοῦ «Σοβρεμέννικ» στό ὁποῖο δημοσιεύτηκε τό ἄρθρο πού ἀποσπάσματά του μόλις τώρα παραθέσαμε, ἐμφανίστηκε ἐπίσης ἕνα σχόλιο πολεμικῆς: «Νά διδάχτηκαν ἄραγε;» ἀπ' ἀφορμή τίς γνωστές φοιτητικές ταραχές τοῦ 1861. Ὁ Τσερνισέβσκι ὑπερασπίζει σ' αὐτό τό ἄρθρο τοὺς φοιτητές ἀπό τήν κατηγορία πού τοὺς ἀπέδιδαν οἱ «φρουροί» μας ὅτι δέν θέλουν νά σπουδάσουν καί στήν πορεία ἐκφράζει ἐπίσης πολλές πικρές ἀλήθειες στήν κυβέρνηση. Τήν πιό ἄμεση ἀφορμή γι' αὐτή τήν πολεμική τήν ἀποτελέσει τό ἄρθρο ἑνός ἀγνώστου συγγραφέα στήν «Σάνκτ-Πετερμπούργκιγιε Ἰακαντεμίτσεσκιγιε Βέντομοστι» μέ τόν τίτλο: «Νά σπουδάσουμε ἢ νά μὴ σπουδάσουμε;» Ὁ Τσερνισέβσκι ἀπαντᾷ ὅτι σέ σχέση μέ τοὺς φοιτητές ἕνα τέτιο ἐρώτημα δέν ἔχει νόημα, μιά καί οἱ φοιτητές ἤθελαν πάντα νά σπουδάσουν, ἀλλά τοὺς ἐμπόδιζαν οἱ περιοριστικοί πανεπιστημιακοὶ κανονισμοί. Τοὺς φοιτητές-ἀνθρώπους οἱ ὅποιοι βρίσκονται σέ τέτια ἡλικία, πού σύμφωνα μέ τοὺς δικούς μας νόμους ὁ ἄνδρας μπορεῖ νά παντρευτεῖ, γίνεται δεκτός σέ κρατική ὑπηρεσία καί «μπορεῖ νά εἶναι διοικητής στρατιωτικοῦ τμήματος» — οἱ πανεπιστημιακοὶ κανονισμοί ἤθελαν νά τοὺς βάλουν στή θέση τῶν μικρῶν παιδιῶν. Δέν εἶναι παράξενο ὅτι οἱ φοιτητές διαμαρτύρονταν. Τοὺς ἀπαγόρευαν νά ἔχουν ἀκόμη καί τέτιες ἐντελῶς ἀβλαβεῖς ὀργανώσεις, ὅπως οἱ σύλλογοι ἀλληλοβοήθειας πού ἦταν χωρίς ἀμφιβολία ἀπαραίτητοι λόγω τῆς οικονομικῆς ἀνέχειας τῆς πλειοψηφίας τῶν σπουδαστῶν. Οἱ φοιτητές δέν μποροῦσαν νά μὴν ἐξεγερθοῦν ἐνάντια σέ μιά τέτια κατάσταση μιά καί ἐπρόκειτο γιά τό «κομμάτι ψω-

idem
 „Σοτσιάλ-
 Ντεμοκράτ“
 τεύχ. 1, σελ. 163

*Ἰαπαντα, τόμ. ΙΧ, σελ. 130, 156.

μί και για τή δυνατότητα παρακολούθησης τών διαλέξεων. Αυτό τό ψωμί κι'αυτή ή δυνατότητα αφαιρούνταν». 'Ο Τσερνισέβσκι δηλώνει κατευθείαν ότι οί συντάκτες τών πανεπιστημιακών κανονισμών ήθελαν ακριβώς νά αφαιρέσουν τή δυνατότητα σπουδής από τήν πλειοψηφία τών ανθρώπων πού έγγράφονται φοιτητές στό πανεπιστήμιο. «'Αν ό συγγραφέας τού άρθρου ή οί όμοϊδεάτες του θεωρούν άπαραίτητο νά αποδείξουν ότι αυτός ό σκοπός δέν πάρθηκε καθόλου ύπόψη κατά τή σύνταξη τών κανονισμών, άς δημοσιεύσουν τά ντοκουμέντα πού έχουν σχέση μέ τίς συσκέψεις από τίς όποιες προέκυψαν οί κανονισμοί». 'Ο άνώνυμος συντάκτης τού άρθρου «'Νά σπουδάσουμε ή νά μήν σπουδάσουμε;» έστρεψε τήν κατηγορία του για τήν έλλειψη έπιθυμίας νά μορφωθούν όχι μόνο ένάντια στους φοιτητές, αλλά και ένάντια σ'όλη τή ρωσική κοινωνία. Καί αυτό έκμεταλλεύτηκε ό Τσερνισέβσκι για νά φέρει τή διαμάχη για τίς ταραχές στό πανεπιστήμιο σέ μιά πιό γενικότερη βάση. 'Ο αντίπαλός του παραδεχόταν ότι υπάρχουν μερικές ένδειξεις έπιθυμίας τής ρωσικής κοινωνίας νά μορφωθεί. 'Απόδειξη γι'αυτό ήταν κατά τή γνώμη του «έκατοντάδες» νέα περιοδικά πού εμφανίζονταν στή Ρωσία, «δεκάδες» κυριακάτικα σχολεία. «'Εκατοντάδες νέα περιοδικά, ναι και πού τίς βρήκε ό συγγραφέας αυτές τίς εκατοντάδες; — άναφωνεί ό Τσερνισέβσκι. — 'Αλλά θά χρειάζονταν πραγματικά εκατοντάδες, και θέλει μήπως ό συγγραφέας νά μάθει γιατί δέν εκδίδονται εκατοντάδες νέα περιοδικά, όπως θά ήταν άπαραίτητο; Γιατί μέ τίς δικές μας συνθήκες λογοκρισίας είναι αδύνατο νά επιζήσει μιά λίγο-πολύ ζωντανή περιοδική έκδοση άλλου πουθενά εκτός από μερικές μεγάλες πόλεις. 'Η κάθε πλούσια έμπορική πόλη θά είχε ανάγκη από μερικές έστω μικρές έφημερίδες. Στό κάθε κυβερνείο θά ήταν άπαραίτητο νά εκδίδονται μερικά τοπικά φυλλάδια. 'Αλλά αυτά δέν υπάρχουν, γιατί δέν επιτρέπεται νά υπάρχουν... Δεκάδες κυριακάτικα σχολεία... Αυτό δέν είναι υπερβολικό, δέν είναι όπως οί εκατοντάδες νέων περιοδικών: τά κυριακάτικα σχολεία στήν Αυτοκρατορία, πού έχει πάνω από 60 εκατομμύρια πληθυσμό, πραγματικά ύπολογίζονται μόνο σέ δεκάδες. 'Ενώ αυτά θά έπρεπε νά είναι δεκάδες χιλιάδες και άμέσως θά μπορούσαν νά δημιουργηθούν ακριβώς δεκάδες χιλιάδες, και τώρα μάλιστα νά υπάρχουν τουλάχιστον πολλές χιλιάδες. Καί για ποίο λόγο υπάρχουν μόνο δεκάδες σχολεία; Γιατί τά σχολεία τά ύποπτεύονται, τά περιορίζουν, τά φασκιώνουν κατά τέτιον τρόπο πού

idem „Σοσιάλ-
Ντεμοκράτ“
τευχ. 1, σελ. 164

NB

“Ως ἐδῶ
„Σοσιάλ-
Ντεμοκράτ“
τευχ. 1, σελ. 164

καί οἱ πῖο ἀφοσιωμένοι στό ἔργο τῆς διδασκαλίας
στά σχολεῖα ἀνθρώποι χάνουν τήν ὄρεξη νά διδά-
ξουν».

Ἐπίσης ἀναφέρεται ὅτι ὁ Τσερνισέβσκι, ἀφοῦ ἀναφέρθηκε στήν ὑπαρξη
«ἐκατοντάδων» νέων περιοδικῶν καί «δεκάδων»
κυριακάτικων σχολεῖων σάν σέ φαινομενικές ἐνδεί-
ξεις ἐπιθυμίας τῆς κοινωνίας νά μορφωθεῖ, βιάστη-
κε νά προσθέσει ὅτι αὐτές οἱ ἐνδείξεις εἶναι ἀπατη-
λές. «Ἄν ἀφουγκραστεῖς τίς κραυγές στούς δρό-
μους — ἀφηγοῦνταν μελαγχολικά ὁ συγγραφέας, —
θά σοῦ ποῦν ὅτι νά ἐκεῖ πέρα συνέβηκε αὐτό, καί
ἄθελα θά κρεμάσεις τό κεφάλι καί θά ἀπογοητευ-
τεῖς...» «Ἐπιτρέψτε μου κ. συντάκτη τοῦ ἄρθρου
— διαμαρτύρεται ὁ Τσερνισέβσκι — ποιές κραυ-
γές ἀκοῦτε σεις στούς δρόμους; Τίς κραυγές τῶν
ἀστυφυλάκων καί τῶν συνοικιακῶν ἀστυνόμων —
αὐτές τίς κραυγές καί μεῖς τίς ἀκοῦμε. Μήπως
μιλάτε γι' αὐτές; Θά μᾶς ποῦν ὅτι νά ἐκεῖ πέρα
συνέβηκε αὐτό κι' αὐτό... — καί τί εἶναι λογουχά-
ρη αὐτό; Ἐκεῖ ἔγινε κλοπή, ἐδῶ ὑπέρβαση ἐξου-
σίας, ἐκεῖ ἔγινε καταδίωξη τοῦ ἀδύνατου, ἐδῶ
προσφέρθηκε ἀνοχή στόν ἰσχυρό — γι' αὐτό μι-
λοῦν συνεχῶς. Ἄπ' αὐτές τίς κραυγές, πού τίς
ἀκοῦνε ὅλοι καί ἀπ' αὐτές τίς καθημερινές συζη-
τήσεις πραγματικά θά κατεβάσεις ἄθελα τό κεφάλι
καί θά ἀπογοητευτεῖς»...

Εἶναι κατανοητό, ποιά ἐντύπωση θά ἔπρεπε νά
προκαλέσουν παρόμοια ἄρθρα τοῦ Τσερνισέβσκι
στούς ρώσους φοιτητές. Ὅταν ἀργότερα οἱ φοιτη-
τικές ταραχές ἐπαναλήφθηκαν στό τέλος τῆς δεκαε-
τίας 1860-1870, τότε τό ἀρθράκι «Νά διδάχτηκαν
ἄραγε;» διαβαζόταν στίς συγκεντρώσεις τῶν φοιτη-
τῶν σάν ἡ καλύτερη ὑπεράσπιση τῶν αἰτημάτων
τους. Εἶναι ἐπίσης κατανοητό πῶς θά ἔπρεπε νά
δεχτοῦν τά παρόμοια προκλητικά ἄρθρα οἱ κ.κ.
«φρουροί». Ἡ «ἐπικίνδυνη» ἐπίδραση τοῦ μεγάλου
συγγραφέα πάνω στή σπουδάζουσα νεολαία γινό-
ταν γι' αὐτούς ὅλο καί πῖο πολύ ἀναμφισβήτητη...

Ἐπίσης ἀναφέρεται ὅτι ὁ Τσερνισέβσκι, ἀκολουθώντας τήν ἀποψη τοῦ οὐτοπικοῦ
σοσιαλισμοῦ, ἔβρισκε ὅτι ἐκεῖνα τά σχέδια πού ἐπιδίωκαν νά
πραγματοποιηθοῦν οἱ δυτικοί ὁμοῖδεάτες του μπορούσαν νά
πραγματοποιηθοῦν κάτω ἀπό τίς πῖο διαφορετικές πολιτικές
μορφές. Ἔτσι ἔλεγε ἡ θεωρία. Καί ὅσο ὁ Τσερνισέβσκι δέν
ἔβγαινε ἔξω ἀπό τόν τομέα τῆς χωρῆς ὑπεκφυγῆς ἔκφραζε αὐτή
τήν ἀποψη του. Στήν ἀρχή τῆς λογοτεχνικῆς δραστηριότητάς
του ἡ κοινωνική ζωή μας ἦταν σάν νά ὑποσχόταν νά δώσει μιά
κάποια ἔστω καί ἔμμεση ἐπιβεβαίωση τῆς ὀρθότητάς αὐτῆς τῆς
ἀποψης: οἱ πρωτοπόροι ἀνθρώποι τῆς κοινωνίας μας ἔκφρασαν
τότε τήν ἐλπίδα ὅτι ἡ κυβέρνησις θά ἀναλάβει τήν πρωτοβουλία

μιάς άμερόληπτης λύσης τοῦ άγροτικοῦ ζητήματος. Αὐτή ήταν μιά άπραγματοποίητη έλπίδα από τήν όποία ό Τσερνισέβσκι παραιτήθηκε πολύ πιθανό νωρίτερα από όποιονδήποτε άλλον. Καί άν στή θεωρία ό Τσερνισέβσκι καί άργότερα δέν έβλεπε μέ σαφήνεια τή σχέση τής οίκονομίας μέ τήν πολιτική, στήν πρακτική δράση του — λέγοντας αυτό έννοοῦμε τή δράση του σάν δ η μ ο σ ι ο γ ρ ά φ ο υ — ό Τσερνισέβσκι ήταν άνειρήνευτος έχθρός τής παλιάς τάξης πραγμάτων στή χώρα μας, άν καί ή ιδιόμορφη είρωνεία του συνέχιζε νά παραπλανά πολλούς φιλελεύθερους αναγνώστες γύρω άπ' αυτό τό ζήτημα. Στήν πραγματικότητα — άν όχι στή θεωρία — ό Τσερνισέβσκι έγινε ό άνθρωπος τής άνειρήνευτης πολιτικῆς πάλης καί ή δίψα τής πάλης έκδηλώνεται σχεδόν στήν κάθε σειρά δλων τών άρθρων του πού αναφέρονται στό 1861 καί ιδιαίτερα στή μοιραία γι' αυτόν ήμέρα τοῦ 1862.

NB

Οί παρατηρήσεις γράφτηκαν όχι νωρίτερα από τόν Όχτώβρη τοῦ 1909 καί όχι άργότερα από τόν Άπρίλη τοῦ 1911

Πρωτοδημοσιεύτηκαν τμηματικά τό 1933 στή Λενινιστική Συλλογή τόμ. XXV

Δημοσιεύτηκαν ολόκληρες τό 1958 στήν 4η έκδοση τών Άπάντων τοῦ Β. Ι. Λένιν, τόμ. 38ος

Δημοσιεύονται σύμφωνα μέ τό πρωτότυπο

Γ. Μ. ΣΤΕΚΛΟΦ. «Ν. ΓΚ. ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ, Η ΖΩΗ
ΚΑΙ Η ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ (1828-1889)»²²⁵

ΠΕΤΡΟΥΠΟΛΗ, 1909

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ι

Η ΝΕΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ. — ΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ. — Ο ΓΑΜΟΣ

[11] "Όπως θά δοῦμε παρακάτω, ὁ Τσερνισέβσκι ἐπεξεργάστηκε καί τροποποίησε τίς θέσεις τοῦ οὐτοπικοῦ σοσιαλισμοῦ μέ ἕνα ἰδιόμορφο τρόπο. Ὁ Τσερνισέβσκι, προσπαθώντας νά ἐνώσει αὐτές τίς θέσεις μέ τὰ συμπεράσματα τῆς γεγγελιανῆς φιλοσοφίας, μέ τήν ὑλιστική κοσμοθεωρία καί μέ τήν κριτική τῶν ὑφισταμένων οἰκονομικῶν σχέσεων, μπῆκε ἀνεξάρτητα στό δρόμο πού τόν ἔφερνε κοντά στήν ἐπεξεργασία ἑνός συστήματος ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ. Δέν τά κατάφερε ὁμως νά δημιουργήσει ἕνα τέτιο ὁλοκληρωμένο σύστημα. Ἀπό τή μιά μεριά, σ' αὐτό ἐμπόδισε ἡ βίαιη διακοπή τῆς λογοτεχνικῆς του δράσης πού τήν προκάλεσε ἡ σύλληψη καί ἡ ἐξορία του καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ καθυστέρηση τῶν κοινωνικῶν σχέσεων στήν τοτινή Ρωσία τόν πίεζε σάν βαρῦ ἔρμα καί δέν τοῦ ἔδινε τή δυνατότητα νά ἀναπτύξει τίς ἀντιλήψεις του ὡς ἕνα λογικό τέλος. Ὁ Κάρλ Μάρξ πού ἀρχισε τή μελέτη τῶν κοινωνικῶν συστημάτων τρία χρόνια πρὶν τόν Τσερνισέβσκι (τό 1843) ζοῦσε σέ ἄλλες συνθήκες καί μπόρεσε νά κάνει αὐτό πού δέν ἦταν τυχερό νά τό κάνει ὁ Τσερνισέβσκι. Καί ὁσοναφορᾶ τή δύναμη τοῦ μυαλοῦ καί τό πολὺπλευρο τῶν γνώσεων ὁ «μεγάλος ρῶσος ἐπιστήμονας καί κριτικός», ὅπως τόν ὀνόμαζε ὁ Μάρξ, εἶναι ζήτημα ἄν ὑστεροῦσε ἀπό τόν θεμελιωτή τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ...

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ι Ι

ΓΕΝΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ
ΤΟΥ ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ

[30-35] ... Ὁ ἀγαθός ποιητής δέν μπορεῖ ποτέ νά ἔχει τέτιους μανιώδεις θαυμαστές, ὅπως ἐκεῖνος πού, παρόμοια μέ τόν Γκόγκολ, τρέφοντας μίσος πρὸς καθετί τό ποταπό, τό πρόστυχο καί τό ὀλέθριο κηρύσσει τήν ἀγάπη στό ἀγαθό καί στήν ἀλήθεια μέ τήν πολεμική του πού ἀπορίπτει κάθε εἶδους προστυχιά πού σήμερα ὑπάρχει. «Ὅποιος χαϊδεύει τούς πάντες καί τὰ πάντα, αὐτός ἐκτός ἀπό τόν ἑαυτό του δέν ἀγαπᾶει κανέναν καί τίποτε. Ἐκεῖνος ἀπό τόν ὅποιο εἶναι ὅλοι εὐχαριστημένοι, αὐτός δέν κάνει κανένα καλό, γιατί τό καλό εἶναι ἀδύνατο χωρίς τήν προσβολή τοῦ κακοῦ. Ἐκεῖνον πού κανένας δέν τόν ἐχθρεύεται, σ' αὐτόν κανένας δέν εἶναι σέ τίποτε ὑποχρεωμένος»...

bien
dit!*

Πλησίαζε ἡ κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας καί τό ἀγροτικό ζήτημα εἶχε μπεῖ στήν ἡμερήσια διάταξη. Τά

* — καλά εἰπωμένο! Ἡ Σύντ.

συμφέροντα τῶν ἀνώτερων τάξεων τὰ υπεράσπιζε ἡ κυβέρνησις, οἱ ὀργανώσεις τῶν εὐγενῶν καὶ ἡ πλειοψηφία τῆς λογοτεχνίας. Μόνο τὰ συμφέροντα τῶν ἀγροτικῶν μαζῶν δὲν ἔβρισκαν πραγματικούς καὶ ἀνιδιοτελεῖς υπερασπιστές. Καὶ νὰ ὁ Τσερνισέβσκι ρίχτηκε ρισοκίνδυνα ;

στὴ μάχη τόσο μέ τοὺς ἀνοιχτοὺς καὶ ὑποκριτικούς υπερασπιστές τῶν συμφερόντων τῶν θιασωτῶν τῆς δουλοπαροικίας, ὅσο καὶ μέ τοὺς ἐκπροσώπους τῶν ἀστικῶν τάσε-

NB

ων πού ἐμφανίζονταν...

Γι' αὐτό τό σκοπό ὁ Τσερνισέβσκι ἔγραψε μιά σειρά θαυμάσια ἄρθρα ἀπό τὰ ὁποῖα θὰ δεῖξουμε τὰ ἄρθρα «Οἰκονομικὴ δραστηριότητα καὶ νομοθεσία», «Κεφάλαιο καὶ Ἔργασία», «Ἰουλιανὴ μοναρχία», «Ὁ Καβενιάκ» καὶ ἄλλα. Σ' αὐτὰ τὰ ἄρθρα καὶ σέ μιά δλόκληρη σειρά ἄλλα ὁ Τσερνισέβσκι προσπάθησε νὰ ξεσκεπάσει τὸν ἀστικό φιλελευθερισμό καὶ νὰ δείξει ὅτι ὁ φιλελευθερισμός αὐτός δὲν εἶναι μάλιστα ἰκανός νὰ φέρει σέ πέρας τό δικό του ἰδιαιτέρο ἀγώνα μέ τὸν ἀπολυταρχισμό καὶ τὰ ὑπολείμματα τοῦ φεουδαρχικοῦ συστήματος καὶ ὅτι στήν οὐσία εἶναι ἐκπρόσωπος τῶν συμφερόντων τῶν μεγάλων ιδιοκτητῶν, ὄντας βασικά ἐχθρός τῶν συμφερόντων τῶν ἐργαζόμενων δημοκρατικῶν μαζῶν...

NB

Ὁ Τσερνισέβσκι γιὰ νὰ βάλει θεμέλια στήν κοσμοθεωρία τῆς νεαρῆς ρωσικῆς δημοκρατίας πού μόλις διαμορφωνόταν ἐπωφελήθηκε ἀπό τήν ἐμφάνιση τῆς μπροσούρας τοῦ Λαβρόφ «Δοκίμια ζητημάτων τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας» καὶ ἔγραψε τό περίφημο ἄρθρο του «Ἡ ἀνθρωπολογικὴ ἀρχὴ στή φιλοσοφία», στό ὁποῖο ἐξέθετε τίς βασικές θέσεις τοῦ φοῦερμπαχικοῦ ὕλισμου καὶ υπέβαλλε σέ ἀνελέτη κριτικὴ τήν ἰδεαλιστικὴ κοσμοθεωρία...

NB

Μποροῦμε νὰ ποῦμε χωρὶς ὑπερβολὴ ὅτι δὲν ὑπῆρχε οὔτε ἓνα μεγάλο πολιτικό ζήτημα πού ἐνδιέφερε τὴ ρωσικὴ κοινωνία γιὰ τό ὁποῖο ὁ Τσερνισέβσκι νὰ μὴν ἔσπευσε νὰ ἐκφέρει γνώμη μέ τό μυαλωμένο καὶ αὐθεντικό του λόγο... Ὁ Προμηθέας τῆς ρωσικῆς ἐπανάστασης,

NB

ὅπως πετυχημένα τὸν ὀνόμαζε ὁ Ρουσόνοφ*, δὲν λυπόταν τὸν ἑαυτό του, υπερασπίζοντας τὴν εὐτυχία τοῦ λαοῦ του. καὶ καθορίζοντας τό δρόμο γιὰ τοὺς μελλοντικούς ἀγωνιστές...

ὄχι ἐντελῶς!

[37-38] Οἱ ἀντιδραστικοί, πολέμοι τῆς χειραφέτησης τῆς γυναίκας, καθὼς καὶ τῆς ἀπολύτρωσης τῆς προσωπικότητος γενικά, ἔκαναν συκοφαντικούς ὑπαινιγμούς ὅτι δῆθεν ὁ Τσερνισέβσκι στό βιβλίον «Τί νὰ κάνουμε;»

* Ν. Ρουσόνοφ — Οἱ σοσιαλιστές τῆς Δύσης καὶ τῆς Ρωσίας, Πετροῦπολη, 1908, σελ. 286.

κηρύσσει τό λεγόμενο «ἐλεύθερο ἔρωτα»*. Ἐννοεῖται ὅτι αὐτό ἦταν συκοφαντία ἢ ὀργανική ἀνικανότητα νά καταλάβουν τήν ψυχολογία τῶν νέων ἐλευθέρων ἀνθρώπων...

Ἐμεῖς ξέρουμε ὅτι ὁ Τσερνισέβσκι κάποτε ὄνειροπολοῦσε νά κάνει ἐπιστημονική καριέρα. Γρήγορα ὅμως πείστηκε ὅτι θά εἶναι πολύ πιά ὠφέλιμος στό ρωσικό λαό σέ ἄλλο πεδίο. Αὐτός ὁ δημοκράτης ἀπό πεποίθηση καί ἀγωνιστής ἀπό ἰδιοσυγκρασία δέν μποροῦσε νά ἀποσυρθεῖ στίς ψυχρές κορυφές τῆς ἀκαδημαϊκῆς ἐπιστήμης τόν καιρό πού γύρω του ἐβραζε ἡ ζωή καί γινόταν αἰσθητή ἡ ἀνάγκη νά φωτιστεῖ μπροστά στά πλατιά στρώματα τῆς ρωσικῆς κοινωνίας τό νόημα τῶν γεγονότων πού γύρω τους διαδραματίστηκαν καί αὐτῶν πού προετοιμάζονται...

[42] Ἀπό τήν ἀρχή τῆς δράσης τοῦ Λέσσινγκ ὡς τό θάνατο τοῦ Σίλλερ, στή διάρκεια 50 χρόνων, ἡ ἀνάπτυξη ἑνός ἀπό τά πιά μεγάλα εὐρωπαϊκά ἔθνη, τό μέλλον τῶν χωρῶν ἀπό τή Βαλτική ὡς τή Μεσόγειο θάλασσα, ἀπό τόν Ρήνο ὡς τόν Ὀντερ, καθορίζονταν ἀπό τό λογοτεχνικό κίνημα. Ὅλοι σχεδόν οἱ ἄλλοι κοινωνικοί παράγοντες δέν εὐνοοῦσαν τήν ἀνάπτυξη τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ. Μόνο ἡ λογοτεχνία τόν ὀδηγοῦσε μπροστά, παλεύοντας μέ πολυάριθμα ἐμπόδια.

Ἐδῶ στόν Τσερνισέβσκι ξύπνησε ὁ διαφωτιστής, ἐδῶ ἡ πεποίθηση στήν ἰσχύ τοῦ λογικοῦ καί στή δύναμη τῆς γνώσης ὑπερίσχυσε πάνω στίς ὀλιστικῆς του ἀντιλήψεις

στήν κοινωνιολογία. Ὁ τυπικός διαφωτιστής Λέσσινγκ ἦταν ἰδιαίτερα πολῦτιμος γιά τόν Τσερνισέβσκι ἀκόμη καί γιά τό λόγο ὅτι τοῦ θύμιζε ἀπό πολλές ἀπόψεις τόν Μπελίνσκι, καί ἡ ἐποχή τοῦ Λέσσινγκ τοῦ θύμιζε τή ρωσική ἱστορία τῆς 5ης καί 6ης δεκαετίας τοῦ 1800. Καί στή μιά καί στήν ἄλλη περίπτωση αὐτή ἦταν μιά «περίοδος θύελλας καί ὀρμῆς» καί εἶναι πολύ συγχωρητέο, τό μεγάλο ἐνδιαφέρον τοῦ διαφωτιστή γιά τούς ἄλλους διαφωτιστές**...

* Βλ. λογουχάρη, τήν αἰσχρή προσοῦρα τοῦ καθηγητῆ τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ὀδησσού Π. Π. Τσιτόβιτς, πού ἐκδόθηκε τό 1879 μέ τόν τίτλο «Τί ἔκαναν στό μυθιστόρημα «Τί νά κάνουμε;» — Μιά σειρά ἀπό συκοφαντικές προσοῦρες αὐτοῦ τοῦ λιβελλογράφου, πού στρέφονταν ἐναντία στό «μηδενισμό», τράβηξε τήν προσοχή τῆς κυβέρνησης, ἡ ὁποία τό 1880 τοῦ ἔδωσε ἐπιχορήγηση γιά τήν ἐκδοση τῆς ἀντεπαναστατικῆς ἐφημερίδας «Μπέρεγκ». Αὐτό τό πρωτότυπο τῆς «Ροσσία» καί τῆς «Ρούσσκογε Ζνάμια» δέν εἶχε καμιά ἐπιτυχία καί ἡ ἐκδοση σταμάτησε γρήγορα μέ μιά οἰκτρῆ ἀποτυχία, καί ὀπως φαίνεται μέ κατάχρηση. Ἐποσπάσματα ἀπ' αὐτή τήν προσοῦρα, δυστυχῶς πολύ ἑλλιπῆ, βλ. στό βιβλ. τοῦ Ν. Ντενισιούκ «Ἡ κριτική φιλολογία γιά τά ἔργα τοῦ Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι». Μόσχα, 1908.

** Ἀπό αὐτή τήν ἄποψη ὁ Τσερνισέβσκι μερικές φορές φτάνει στίς μεγαλοποιήσεις πού δέν προσιδίαζαν στό συνηθισμένο αὐστηρό ρεαλισμό του. Ἔτσι τήν ἀντίδραση τῶν γραφειοκρατῶν στή λαϊκή σύνεση τήν ἐξηγεῖ μέ τό ὅτι «αὐτοί εἶναι κακοαναθρεμμένοι καί διδάχτηκαν πολύ λίγο» (Ἐπαντα, IV, 396). Ἀλλά τέτιοι ἰσχυρισμοί στόν Τσερνισέβσκι συναντιῶνται πολύ σπάνια.

NB

;

NB

;

[45] Για να σχηματίσει κανείς γνώμη για την κοσμοθεωρία του Τσερνισέβσκι είναι υποχρεωμένος (ίσως λίγο τεχνητά) να συνδυάσει ξεχωριστούς συλλογισμούς και σκέψεις του, που έκφρασε με διάφορες ευκαιρίες σε σκόρπια άρθρα και σχόλια και που γι' αυτό τό λόγο μερικές φορές αντιφάσκουν μεταξύ τους ή δεν έχουν ως τό λογικό τέλος καλομελετηθεί. Και παρόλα αυτά ή προσεκτική μελέτη τών Ἀπάντων του Τσερνισέβσκι μάς οδηγεί στη βαθιά πεποίθηση ότι κατείχε μιά αρκετά ολοκληρωμένη ύλιστική κοσμοθεωρία, τήν όποία προσπάθησε να εφαρμόσει κατά τή συζήτηση όλων τών ζητημάτων τόσο τών θεωρητικῶν όσο και τών πρακτικῶν...

NB

Κ Ε Φ Α Λ Λ Α Ι Ο Ι Ι Ι

ΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΑΝΤΙΑΨΕΙΣ ΤΟΥ ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ. —
Η ΗΘΙΚΗ ΤΟΥ ΛΟΓΙΚΟΥ ΕΓΩΓΙΣΜΟΥ

[47-50] Στη Δύση ή εξέλιξη του άριστου χεγγελιανισμού οδήγησε στον Φόουερμαχ, που έθεσε τό θεμέλιο τής ύλιστικής φιλοσοφίας. «Μ' αυτό — λέει ό Τσερνισέβσκι — ολοκληρώθηκε ή εξέλιξη τής γερμανικής φιλοσοφίας, ή όποία για πρώτη φορά τώρα βρήκε θετικές λύσεις, πέταξε από πάνω τής τήν προηγούμενη σχολαστική μορφή του μεταφυσικού υπερβατισμού και άφου παραδέχτηκε τήν ταυτότητα τών δικῶν της άποτελεσμάτων με τή διδασκαλία τών φυσικῶν επιστημῶν, συγχωνεύτηκε με τή γενική θεωρία τής φυσιογνωσίας και τής ανθρωπολογίας»*.

Μ' αυτά τά λόγια ό Τσερνισέβσκι έντελῶς ξεκάθαρα περνάει με τό μέρος τής «ανθρωπολογικής άρχής» και του «ουμανισμού» του Φόουερμαχ.

Τό βασικό ζήτημα τής φιλοσοφίας είναι τό ζήτημα τής σχέσης ανάμεσα στη νόηση και στό Είναί. Ὁ ιδεαλισμός παραδέχεται τήν προτεραιότητα του πνεύματος πάνω στη φύση, ό ύλισμός υποστηρίζει τήν προτεραιότητα τής φύσης ή τής ύλης. Ἀπ' αὐτή τήν άποψη ό Φόουερμαχ έδωσε βοήθεια στον ύλισμό, άπορίπτοντας τόν ιδεαλισμό του Χέγγελ με τήν άπόλυτη ιδέα του***...

Σύγκρ.
ἘνγκελςFeuerbach
versus
ΣΣ ** 226δέν είναι άκριβῶς ἔτσι!
NB σύγκρ.
Feuerbach 227

* Δοκίμια τής περιόδου του Γκόγκολ. Ἄπ., ΙΙ, 162.

** Σύγκρινε Ἐνγκελς. Ὁ Φόουερμαχ σε σχέση με τό γενικό συμπέρασμα. Ἡ Σύντ.

*** Ἡ άπόπειρα του Λάγγκε να δείξει ότι ό Φόουερμαχ δέν ήταν ύλιστής («Ἡ ιστορία του ύλισμού», Πετρούπολη, 1899, τόμ. 2, σελ. 394 και παρακάτω) δέν άντέχει στην κριτική. Βλ. Π λ ε χ ά ν ο φ — Τά βασικά ζητήματα του μαρξισμού, Πετρούπολη, 1908, σελ. 7 και συν.: του ίδιου — Μέσα σε εικοσι χρόνια, έκδ. 3η, Πετρούπολη, 1909, σελ. 271 και παρακάτω.

[53] Οί προηγούμενες θεωρίες τῶν ἠθικῶν ἐπιστημῶν, λέει ὁ Τσερνισέβσκι, δέν εἶχαν καμιᾶ ἐπιστημονική σημασία, λόγω τῆς περιφρόνησης πού ἐδειχναν στήν ἀνθρωπολογική ἀρχή. Καί τί εἶναι αὐτή ἡ ἀνθρωπολογική ἀρχή; « Ἡ ἀνθρωπολογία — ἀπαντάει ὁ Τσερνισέβσκι — εἶναι μιᾶ ἐπιστήμη πού γιά ὅποιο-δήποτε τμήμα τοῦ προτοσές τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς κι' ἄν μιλάει, θυμᾶται πάντα ὅτι ὄλο αὐτό τό προτοσές καί τό κάθε τμήμα του πραγματοποιεῖται στόν ἀνθρώπινο ὄργανισμό, ὅτι αὐτός ὁ ὄργανισμός εἶναι τό ὕλικό τό ὅποιο παράγει τά φαινόμενα πού ἐξετάζει ἡ ἐπιστήμη, ὅτι οἱ ιδιότητες τῶν φαινομένων καθορίζονται ἀπό τίς ιδιότητες τοῦ ὕλικου, καί οἱ νόμοι, σύμφωνα μέ τούς ὁποίους ἐμφανίζονται τά φαινόμενα εἶναι μόνο ιδιαίτερες, ξεχωριστές ἐνέργειες τῶν νόμων τῆς φύσης» (ὑπογράμμιση δική μας)...

NB

[58-60] Τέτιο ἦταν αὐτό τό περίφημο ἄρθρο πού γιά πρώτη φορά στή ρωσική λογοτεχνία ἐξέθετε συγκεκριμένα τίς βασικές ἀρχές τοῦ φοῦερμαχικοῦ ὕλισμοῦ, πού ὁ Τσερνισέβσκι τόν ἔφερε ὡς τά ἔσχατα λογικά συμπεράσματα... Αὐτό τό ἄρθρο ἦταν τό φιλοσοφικό μανιφέστο τῶν «νέων ἀνθρώπων» τῆς διανόησης τῶν ραζνοτσίντσι — κι' ἔτσι τό εἶδαν οἱ ἐχθροί τῆς ἐπαναστατικῆς δημοκρατίας...

NB

Τό περιοδικό « Ὁτέτσ. Ζαπίσκι» συγκέντρωσε τίς ἀντιρήσεις, πού ἔφερε ὁ Γιουρκέβιτς ἐνάντια στόν Τσερνισέβσκι*. Αὐτές συνοψίζονταν 1) στό ὅτι ὁ Τσερνισέβσκι δέν ξέρει φιλοσοφία, 2) ὅτι αὐτός μπερδεψε τήν ἐφαρμογή τῆς φυσικο-ἐπιστημονικῆς μεθόδου στή μελέτη τῶν ψυχικῶν φαινομένων μέ τήν ἴδια τήν ἐρμηνεία τῶν ψυχικῶν φαινομένων, 3) ὅτι δέν κατάλαβε τή σπουδαιότητα τῆς αυτοπαρατήρησης σάν εἰδική πηγή τῶν ψυχολογικῶν γνώσεων, 4) ὅτι «μπερδεψε (;) τή μεταφυσική διδασκαλία γιά τήν ἐνότητα τῆς ὕλης», 5) ὅτι παραδέχτηκε τή δυνατότητα μετατροπῆς τῶν ποσοτικῶν διαφορῶν σέ ποιοτικές, 6) τέλος, «ἐσεῖς παραδεχτήκατε ὅτι κάθε ἄποψη εἶναι ἤδη δεδομένο τῆς ἐπιστήμης καί ἔτσι χάσατε τή διαφορά τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τή ζωή τοῦ ζῶου. Ἐσεῖς ἐξαφανίσατε τήν ἠθική προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου καί παραδέχεστε μόνο τίς ἐγωιστικές παρορμήσεις τοῦ ζῶου»**.

NB

Πάνω σ' αὐτό ὁ Τσερνισέβσκι ἀπαντάει ὅτι ὄλα ἐκεῖνα τά ἴδια θανάσιμα ἁμαρτήματα πού ἀποκαλύπτει ὁ Γιουρκέβιτς σ' αὐτόν, τά ἀποκαλύπτουν τά τετράδια τῶν θρησκευτικῶν σεμιναρίων στόν Ἀριστοτέλη, στόν Βάκωνα, στόν Γκασεντί, στόν Λόκ κτλ. — μ' ἕνα λόγο σ' ὄλους τούς φιλόσοφους πού δέν εἶχαν τήν τιμὴ νά ἀνήκουν στό σινάφι τῶν ἰδεαλιστῶν...

* Μ' αὐτό του τό ἄρθρο ἐνάντια στόν Τσερνισέβσκι, ὁ «σεμνός» καθηγητής τῆς ἐκκλησιαστικῆς Ἀκαδημίας τοῦ Κιέβου Γιουρκέβιτς ἔκανε καριέρα: σέ λίγο οἱ Κατκόφ καί Λεόντιεφ ὄργανωσαν τή μετάθεσή του στήν ἔδρα φιλοσοφίας στή Μόσχα. Ταυτόχρονα αὐτός ὁ δυστυχῆς ἄνθρωπος ἀποθανάτισε μ' αὐτόν τόν τρόπο τό δνομά του. Μπορεῖ ἄραγε νά ζηλεύει κανεῖς μιᾶ τέτια ἀθανασία;

** Ὅπως θά δοῦμε παρακάτω, ἕνα ἀνάλογο ἐπιχείρημα ὕστερα σχεδόν ἀπό σαράντα χρόνια παραθέτει ὁ κ. Ἴβανόφ στήν δική του « Ἱστορία τῆς ρωσικῆς κριτικῆς». Ὑποφερτό;

[63] ‘Ο ιδεαλισμός στην ουσία του είναι ένατενιστικός. ;
‘Ο υλισμός όμως είναι ένα δραστικό σύστημα που αντιστοιχεί
στις περιόδους της κοινωνικής ανόδου και στις τάξεις που έχουν
επαναστατικές διαθέσεις. ‘Ο Τσερνισέβσκι μαζί με όλη τη γενιά
του ακολούθησε φυσιολογικά την άποψη του υλιστικού μονι-
σμού...

[66] ‘Ο Τσερνισέβσκι, που συνέδεσε τη φιλοσοφική κοσμο-
 θεωρία με όρισμένες πρακτικές επιδιώξεις, καταλάβαινε ότι ο
νεότερος υλισμός είναι φιλοσοφία της εργατικής τάξης... NB

[71] ‘Η ήθικη του Τσερνισέβσκι θυμίζει πολύ την ήθικη του
 Φόουερμαχ. Γι’ αυτό θα πούμε μερικά λόγια για την τελευταία.
 “Όπως σημειώνει ο “Ενγκελς”, η ήθικη του Φόουερμαχ είναι
 ρεαλιστική στη μορφή, αλλά στην ίδια της την ουσία είναι
 έντελως άφηρημένη...

[74] ‘Ο Τσερνισέβσκι συνεχίζει την επιχειρηματολογία του.
 ‘Ο άνθρωπος που περνάει ολόκληρες εβδομάδες στο κρεβάτι
 του άρρωστου φίλου του, αυτός θυσιάζει τον καιρό του και την
 ελευθερία του στο αίσθημα της φιλίας του: αυτό τό αίσθημά
 «του» είναι σ’ αυτόν τόσο δυνατό, που ικανοποιώντας το ο
 άνθρωπος αυτός ευχαριστιέται περισσότερο απ’ ό,τι θα ευχαρι-
 στιόταν από όποιεσδήποτε άλλες ικανοποιήσεις ακόμη και από
 την ελευθερία. Παραβιάζοντας όμως τό αίσθημα, αφήνοντάς το
 άνικανοποίητο, ο άνθρωπος αυτός θά αισθανόταν πίο πολλές
 σκοτούρες απ’ ό,τι αισθάνεται από τον προσωρινό περιορισμό
 της ελευθερίας του. Τό ίδιο μπορούμε νά πούμε και για τούς
 επιστήμονες που άπαρνούνται την προσωπική ζωή τους στο
 όνομα τών συμφερόντων της επιστήμης, ή για τούς πολιτικούς
παράγοντες που «όνομάζονται συνήθως φανατικοί» — έξηγει
 ο Τσερνισέβσκι, δηλαδή για τούς επαναστάτες... NB

[82] ‘Η θεωρία του λογικού έγωισμού δέν πρέπει νά μάς
 οδηγήσει σέ πλάνη. Αυτή ή διδασκαλία, που από πρώτη όψη
 φαίνεται άτομικιστική, στην πραγματικότητα είναι διαποτισμέ-
 νη πέρα για πέρα από τόν κοινωνικό χαρακτήρα. Βασική δέν
 είναι ή μορφή, αλλά τό περιεχόμενο του «λογικού έγωισμού»
 και, όπως είδαμε πίο πάνω, ο Τσερνισέβσκι και οί όπαδοί του
 έλυναν όλα τά σχετικά μ’ αυτό έδώ έπίμαχα ζητήματα μέ κοινω-

νικό πνεύμα, μέ την έννοια της έξυπνότητας τών κοινωνικών
και πανανθρώπινων συμφερόντων. Στη βάση της ήθικης του
λογικού έγωισμού βρίσκεται ή ιδέα του χρέους, αλλά του ελεύ-
θερου χρέους, ή ιδέα της έκλογής που αντιστοιχεί στην έσωτε-
ρική, την οργανική ευγένεια. «Νά είναι κανείς υπερασπιστής

* Ε ν γ κ ε λ ς . ‘Από τόν κλασικό ιδεαλισμό κτλ.²²⁸, σελ. 35 και παρ. — ‘Ο “Ενγκελς
 κοροϊδεύει δηκτικά την ήθικη του Φόουερμαχ, ισχυριζόμενος ότι σύμφωνα μέ αυτή την
 ήθικη τό χρηματιστήριο είναι ύψιστος ναός της ήθικης, φτάνει μόνο ή αισχροκέρδεια νά
 γίνεται μέ σωστό ύπολογισμό. Αυτή, φυσικά, είναι μέθοδος πολεμική, αλλά αυτή άποκα- ;
 λύπτει μέ έπιτυχία ότι ή φούερμαχική ήθικη είναι άφηρημένη και έξωστορική.

τῶν καταπιεζομένων εἴτε ὑπερασπιστῆς τῶν καταπιέσεων ἐδῶ δὲν εἶναι δύσκολη ἢ ἐκλογή γιὰ τὸν τίμιον ἄνθρωπο»*. Καί ἡ θεωρία ; X τοῦ λογικοῦ ἐγωισμοῦ εἶναι ἡ ἠθικὴ τῶν τίμων ἀνθρώπων, ἡ ἠθικὴ τῆς ἐπαναστατικῆς γενιᾶς τῆς δεκαετίας 1860-1870...

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο IV

Η ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΚΑΙ Η ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ

[93] Ὁ ἐκπρόσωπος τῆς ἐπαναστατικῆς δημοκρατίας πού ἀρχίζει τὴν ἱστορικὴ του καριέρα, γεμάτος δύναμη καί ἐλπίδα ἀρνεῖται ἀποφασιστικά νά παραδεχτεῖ τὴν ἰδεαλιστικὴ ἀποψη, πού θεωρεῖ τὸ τραγικὸ σάν νόμο τοῦ σύμπαντος. Καί ἐδῶ ἐπιχειρεῖ νά σταθεῖ στὴν «ἀνθρωπολογικὴ» ἀποψη... [104] Τὰ ζητήματα τῆς αἰσθητικῆς ἦταν γι' αὐτόν μόνο τὸ πεδίο μάχης, πᾶνω στό ὁποῖο ὁ νεαρός ἐπαναστάτης τῆς σκέψης ἔδινε τὴν πρώτη μάχη ἐνάντια στό μισητό παλιό κόσμο, τὸ μισητό μέ ὅλους τοὺς πολιτικούς καί οἰκονομικούς θεσμούς καί μέ ὅλη του τὴν ἰδεολογία καί τὴν ἠθικὴ. Στὴ διατριβή του «ὅπου μέσα σέ μιά κάπως σχολαστικὴ μορφή βράζει ἡ δίνα τῆς ζωῆς, τῆς ἐργασίας, τῆς ἐπίγειας εὐτυχίας»**, ὁ Τσερνισέβσκι ἐμφανίστηκε σάν ἐκφραστῆς τῶν ἰδεῶν καί τῆς διάθεσης τῆς διανόησης τῶν ραζινοσίντσι, πού ἐκεῖνο τὸν καιρὸ (μετὰ τὸν Κριμαϊκὸ πόλεμο) βγήκε θαρραλέα στὴν ἱστορικὴ σκηνή μέ ξεδιπλωμένη τὴ σημαία τῆς διαμαρτυρίας...

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο V

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ

[135] Ἄν θυμηθοῦμε ὅτι ὁ Τσερνισέβσκι ζοῦσε στὴν ἐποχὴ τῆς ἄγριας εὐρωπαϊκῆς ἀντίδρασης πού ἄρχισε ἀμέσως μετὰ τὴν κατάπλιξη τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος τοῦ 1848-49, ὅτι στὴ Γαλλία θριάμβευε ὁ Ναπολέων Γ', στὴν Αὐστρία παλινορθώθηκε ἡ ἀπολυταρχία, ἡ Πρωσία βασιανίζοταν μέσα στὴ μέγγενη τῆς φεουδαρχικῆς ἀντίδρασης, ἡ Ἰταλία μάταια ἐπιδίωκε τὴν ἀπελευθέρωσή της, ἡ Ρωσία μόλις ἐτοιμαζόταν νά ξεκαθαρίσει τοὺς λογαριασμούς της μέ τὴ δουλοπαροικία, ἂν θυμηθοῦμε ὅτι ἡ πολιτικὴ ἀναζωογόνηση στὴν Εὐρώπη ἄρχισε νά παρουσιάζεται μόνο ὕστερα ἀπὸ τὸν αὐстро-ιταλικὸ πόλεμο τοῦ 1859, ἐνῶ, ὅπως ; θά δοῦμε παρακάτω, ὁ Τσερνισέβσκι δὲν πίστευε στὴν ὑπαρξὴ σοβαρῶν ἐπαναστατικῶν δυνάμεων στὴ Ρωσία, τότε θά κατανοήσουμε ὅτι ὁ ἀντικειμενισμὸς του θά ἔπρεπε πολὺ συχνά νά τὸν ὀδηγεῖ σέ μιά ἄχαρη ἀπαισιοδοξία. Καί παρόλα αὐτὰ ὁ Τσερνισέβσκι θεωροῦσε χρέος τιμῆς νά μὴν κρύβει ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του καί ἀπὸ τοὺς ἀναγνώστες του ὅλη τὴν ἀλήθεια, ὅσο πικρὴ κι' ἂν ἦταν καί δὲν παραδεχόταν ποτέ τὴ θέση: «ἡ ἀπάτη πού μᾶς ἀνυψώνει μᾶς εἶναι πολυτιμότερη ἀπὸ τὸ σκοτάδι τῶν χυδαίων ἀληθειῶν»...

* Ἄπαντα, IV, 475.

** Ἀντρέγεβιτς — Ἐμπειρία φιλοσοφίας τῆς ρωσικῆς λογοτεχνίας, Πετρούπολη, 1905, σελ. 249.

[145-147] Κι'έτσι, ό Τσερνισέβσκι συνιστούσε μιά αισιόδοξη στάση άπέναντι στη ζωή άκριβώς πάνω στη βάση του γεγονότος ότι *στην εποχή μας βασική κινητήρια δύναμη της ιστορίας είναι ή βιομηχανική κατεύθυνση...* «...Οί νίκες του Ναπολέοντα στην Ίσπανία και στη Γερμανία έφεραν κάποιο όφελος σ'αυτές τίς χώρες, πώς, επομένως, δέν θά φέρουν κάποιο όφελος οί νίκες των έργοστασιαρχών και των μηχανικών, των εμπόρων και των τεχνολόγων; *Όταν αναπτύσσεται ή βιομηχανία είναι εξασφαλισμένη ή πρόοδος. Άπ'αυτή την άποψη έμείς κυρίως χαιρόμαστε γιά τό δυνάμωμα της βιομηχανικής κίνησης στη χώρα μας*». Καί παραπέρα ό Τσερνισέβσκι σημειώνει μέ ένθουσιασμό

NB

μερικά νέα στοιχεία από τόν τομέα της βιομηχανικής ανάπτυξης: τήν ίδρυση της νέας άτμοπλοϊκής εταιρίας στό Βόλγα και τούς παραποτάμους του, τήν άγροτική έκθεση στό Κίεβο κτλ. *...
 "Υστερα άπ'αυτό πού ειπώθηκε πιο πάνω, φυσικά, δέν θά μάς παραξενέψει άν ακούσουμε από τόν Τσερνισέβσκι ότι στη βάση του πολιτικού άναβρασμού συνήθως βρίσκεται ή κοινωνική δυσaréσκεια**. Δέν θά μάς έκπλήξει ή φράση του πού είναι σάν νά τήν άρπαξε από τίς μπροσούρες του Μάρξ του 1848-49 ότι «τό άλάτι και τό κρασί πήραν μέρος στην πτώση του Ναπολέοντα, των Βουρβόνων και της Όρλεανικής δυναστείας»***. Καί δέν θά παραξενευτούμε διαβάζοντας τό συλλογισμό του γιά τίς αιτίες της πώσης της Ρώμης, πού αυτός ύστερα από τόν Πλίνιο τήν εξηγεί μέ τήν άλλαγή των έγγειων σχέσεων: «τά μεγάλα άγροκτήματα άφάνησαν τήν Ίταλία — latifundia perdidere Italiam»****...

Σύγκρ.
Πλεχά-
νοφ²²⁹

[152] Στο άρθρο «Κεφάλαιο και έργασία» ό Τσερνισέβσκι δείχνει ότι τή βάση της άρχαίας ιστορίας τήν άποτελούσε ή πάλη των τάξεων. Στην Άθήνα, κατά τή γνώμη του, σ'αυτή τήν πάλη υπερίσχυε τό καθαρά πολιτικό στοιχείο. Οί εύπατρίδες και ό Δήμος άγωνίζονταν σχεδόν άποκλειστικά είτε υπέρ είτε κατά της επέκτασης των πολιτικών δικαιωμάτων στη μάζα του Δήμου****. Στη Ρώμη στην πρώτη γραμμή προ-

* Σύγχρονη άνασκόπηση (Νοέμβρης 1857). "Απ., ΙΙΙ, 561 - 2. Σύγκρ. «Σημειώματα γιά τά περιοδικά» (Νοέμβρης 1856), όπου ό Τσερνισέβσκι παραδέχεται σάν «σπουδαιότερη από όλες τίς βελτιώσεις» μετά τόν Κριμαϊκό πόλεμο, «τή λήψη μέτρων γιά τήν κατασκευή πλατιών σιδηροδρομικών δικτύων». "Απ., ΙΙ, σελ. 653.

** Ιουλιανή μοναρχία. "Απ., VI, 63.

*** Κ α β ε ν ι ά κ. "Απ., IV, 33.

**** «Κεφάλαιο και έργασία». "Απ., VI, 15.

***** Είναι έντελώς φανερό ότι έδώ ό Τσερνισέβσκι κάνει λάθος, αλλά αυτό τό λάθος είναι τυχαίο, γιατί αυτός συνήθως άποδείχνει ότι τή βάση της πολιτικής πάλης άποτελεί ή σύγκρουση των οικονομικών συμφερόντων. — Έξάλλου και στόν Ένγκελς συναντάμε μιά τέτια φράση: «Τουλάχιστον στη νεότερη ιστορία τό κράτος, τό πολιτικό καθεστώς είναι ένα έξαρτημένο στοιχείο, ένω ή άστική κοινωνία, ό τομέας των οικονομικών σχέσεων έχει

Σύγκρ. Marx
; „Das
Kapital“
III, 7²³⁰

βάλλει πολύ πιο έντονα ή πάλη για τα οικονομικά συμφέροντα...

[154-155] "Ωστε λοιπόν, για τον Τσερνισέβσκι ήταν φανερό ότι οι σύγχρονες κοινωνικές τάξεις διαμορφώνονται στο προτσές της παραγωγής: στά τρία στοιχεία της παραγωγής — στή γη, στο κεφάλαιο και στην εργασία — αντιστοιχούν τρεις βασικές τάξεις της σύγχρονης κοινωνίας: γαιοκτήμονες, αστική τάξη και εργάτες. Στίς σημειώσεις προς τον Μίλλ ο Τσερνισέβσκι δείχνει όριστικά ότι γενικά οι άμοιβαίες σχέσεις αυτών των τριών τάξεων καθορίζονται από την τριμελή διαίρεση του προϊόντος σε έγγεια πρόσοδο, κέρδος και μισθό εργασίας...

[157-160] 'Αλήθεια, στον Τσερνισέβσκι συναντάμε την έκφραση «πληγή του προλεταριάτου», αλλά χρησιμοποιεί αυτή την έκφραση κυρίως τον καιρό που κάνει πολε-

μική ενάντια στους αστούς — δυτικόφιλους, που έχουν την τάση να θεωρούν τη Δυτική Ευρώπη σχεδόν παράδεισο και δέν επιθυμούν να ξεετάσουν κριτικά τίς άρνητικές πλευρές των δυτικοευρωπαϊκών σχέσεων*... 'Ο Τσερνισέβσκι μπορούσε για να υπερασπίσει πιο σίγουρα την κοινοτική γαιοκτησία να κατακρίνει τη ρωσική κοινωνία για την προλεταριοποίηση που άπειλεί τό λαό. 'Αλλά και οι σοσιαλδημοκράτες που έφερναν αντιρήσεις στά άγροτικά μέτρα του Στολίπιν κατάφευγαν σε ένα ανάλογο επιχείρημα (όχι φυσικά στή μορφή, αλλά στήν ουσία)...

'Αλλά τί είναι ό προλετάριος; Μπορεί ό Τσερνισέβσκι να έννοούσε μ' αυτό άπλώς τό φτωχό ή άκόμη τον ίδιο τον «άπλό άνθρωπο»; 'Αλλά άς άκούσουμε τον ίδιο τον Τσερνισέβσκι. 'Ο Τσερνισέβσκι, κοροϊδεύοντας τον Βερνάντσκι για τή φράση του ότι στή Γαλλία ή «πλειοψηφία των προλετάρων έχουν άκίνητη περιουσία», γράφει: «Πάίρνουμε τό θάρρος να ρωτήσουμε: Πώς ήταν δυνατό να προκύψει μιά τέτια άλλοκοτιά; "Όσους οικονομολόγους έτυχε να διαβάσουμε, προλετάριος γι' αυτούς σημαίνει τον άνθρωπο που δέν έχει ιδιοκτησία, αυτό δέν σημαίνει καθόλου ότι αυτός είναι άπλώς φτωχός. Μάλιστα οι οικονομολόγοι ξεχωρίζουν άσστηρά αυτή τή έννοια.

X

ψευτιά!

άποφασιστική σημασία» (loc. cit., 57). Μήπως έχει έτσι τό ζήτημα μόνο στή «νεότερη ιστορία». Αυτό, φυσικά, είναι λεκτικό λάθος. *Άς μήν είμαστε λοιπόν πολύ άσστηροί σε ανάλογα λεκτικά λάθη του Τσερνισέβσκι

> * Σημειώματα για τά περιοδικά («Ρούσκαγια μπεςέντα» και σλαβόφιλοι), Μάρτης 1857. "Απ., III, 151. — Τότε ό Τσερνισέβσκι έλιπιζε άκόμη ότι οι «καλύτεροι εκπρόσωποι» των σλαβοφίλων, τούς όποιους ή κυβέρνηση στραβοκοίταζε, θα πάνε σε μερικά ζητήματα χέρι μέ χέρι μέ τούς δημοκράτες (ιδιαίτερα στο ζήτημα για τήν πολιτική έλευθερία και τήν έξασφάλιση τής λαϊκής εημερίας). Γρήγορα όμως άπογοητεύτηκε.

Φτωχός είναι απλώς ένας άνθρωπος που έχει πενιχρά μέσα για να ζήσει, ενώ ο προλετάριος είναι ο άνθρωπος που δεν έχει ιδιοκτησία. *‘Ο φτωχός αντιπαρτίθεται στόν πλούσιο, ο προλετάριος στόν ιδιοκτήτη. ‘Ο γάλλος αγρότης που έχει 5 εκτάρια γής μπορεί να ζει πολύ φτωχά, αν η γή του είναι άσχημη ή η οικόγενειά του είναι άρκετά πολυάριθμη, αλλά παρόλα αυτά αυτός δεν είναι προλετάριος. ‘Αντίθετα, ένας οποιοσδήποτε τεχνίτης μάστορας από τό Παρίσι ή τή Λυών μπορεί να ζει σέ πίο ζεστό και άνετο δωμάτιο, μπορεί να τρώει πίο νόστιμα φαγητά και να ντύνεται καλύτερα απ’δ,τι αυτός ο αγρότης, αλλά ώστόσο αυτός θά είναι προλετάριος, αν δεν έχει ούτε ακίνητη περιουσία, ούτε κεφάλαιο και ή τύχη του εξαρτιέται αποκλειστικά από τό μισθό εργασίας»**. Αυτά τά λόγια του θεμελιωτή του ναροντικισμού δείχνουν πόσο ψηλά στεκόταν από τέτιους επιγόνους του ναροντικισμού σάν τόν Β. Τσερνόφ, λογουχάρη, που ως τώρα δεν θέλει να καταλάβει τή διαφορά ανάμεσα στό φτωχό και στόν προλετάριο. *‘Αλλά τά λόγια αυτά δείχνουν γιατί ο Τσερνισέβσκι θεωρούσε τήν «προλεταριοποίηση... πίο βαριά πληγή για τή λαϊκή ζωή από τήν απλή φτώχεια».* *‘Ο Τσερνισέβσκι έννοούσε τήν έλλειψη πόρων ύπαρξης, που σέ περίπτωση άνεργίας, άρώστιας ή γερατιών καταδίκαζε τόν προλετάριο σέ θάνατο από τήν πείνα... « ‘Εμεις δεν άμφιβάλλουμε καθόλου — λέει — ότι αυτά τά βάσανα θά γιατρευτούν, ότι αυτή ή άρώστια δεν οδηγεί στό θάνατο, αλλά στήν ύγεια»**.* Οί προλετάριοι δεν θά ήσυχάσουν, αν δεν πετύχουν ίκανοποίηση τών αιτημάτων τους, να λοιπόν, γιατί τά καπιταλιστικά ξθνη έχουν ν’άντιμετωπίσουν νέες ταραχές, πίο σκληρές από τίς προηγούμενες. « *‘Από τήν άλλη μεριά, λέει ο Τσερνισέβσκι — ο άριθμός τών προλεταρίων δλο και αύξάνει και κυρίως, άναπτύσσεται ή συνείδηση για τίς δυνάμεις τους και άφυπνίζεται ή αντίληψη τους για τίς ανάγκες τους***.* Πέστε ειλικρινά, άναγνώστη, αυτή ή φράση δεν σās θυμίζει τίποτε από τό «Κομμουνιστικό Μανιφέστο»;

NB

NB

NB

[174-176] *‘Ενα μέρος του κοινού μας που είχε ναροντικιστικές διαθέσεις τό πίο λίγο που ένδιαφερόταν ήταν ή άνάλυση τών αντίληψεων του Τσερνισέβσκι από τήν άποψη τής συγγενειάς του μέ τόν έπιστημονικό σοσιαλισμό. Και είναι πολύ πιθανό ότι τό μέρος αυτό του κοινού μας θά θεωρήσει τόν καθορισμό μιās τέτιας συγγενειας σάν προσβολή τής μνήμης του μεγάλου αυτού διανοητή. ‘Αντίθετα, ανάμεσα στους περισσότερους μαρξιστές κυριαρχεί ή αντίληψη ότι ο Τσερνισέβσκι είναι ένας πολύ συμπαθητικός συγγραφέας, ώφέλιμος στόν καιρό του, αλλά πολύ ξένος άπέναντι*

* Για τήν έγγειο ιδιοκτησία. “Απ., ΙΙΙ, 418 (1857).

**“Απαντα, ΙΙΙ, 303 (1857).

*** Για τήν έγγειο ιδιοκτησία. “Απ., ΙΙΙ, 455 (1857).

NB ||| στή σύγχρονη ύλιστική κοσμοθεωρία. Στή στάση τους πρός τόν Τσερνισέβσκι επιδρά πολύ εκείνο τό καπρίσιο τῆς ιστορίας πού ἐξαιτίας του αὐτός ὁ ἀντικειμενιστής καί ύλιστής ἔγινε γενάρχης τοῦ ναρόντικισμοῦ. Γενικά ὁμως, ἡ πλειοψηφία τοῦ κοινοῦ ξέρει μόνο γιά τόν Τσερνισέβσκι ὅτι ἔγραψε τό οὔτοπιστικό μυθιστόρημα «Τί νά κάνουμε;» καί ὅτι δῆθεν ὄνειροπολοῦσε γιά τό πέρασμα τῆς Ρωσίας ἀπό τήν κοινότητα ἀμέσως στό σοσιαλισμό μέσω τῆς συνομοσί-
ας μιάς μικρῆς χούφτας ἐπαναστατῶν-διανοητῶν.

Ἡ πραγματική ἐπιστημονική φυσιογνωμία τοῦ Τσερνισέβσκι ἔχει πολύ λίγα κοινά σημεῖα μ' αὐτή τή φανταστική μορφή...

Ὁ Τσερνισέβσκι θεωροῦσε τήν ιστορία τῆς ἀνθρωπότητας μέ τά μάτια ἐνός αὐστηροῦ ἀντικειμενιστῆ. Ἔβλεπε σ' αὐτήν ἕνα διαλεκτικό πρῶτος ἐξέλιξης διά μέσου τῶν ἀντιφάσεων, διά μέσου τῶν ἀλλαγῶν, τά ὅποια μόνο τους εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν βαθμιαίων ποσοτικῶν ἀλλαγῶν. Σάν ἀποτέλεσμα αὐτοῦ τοῦ ἀσταμάτητου διαλεκτικοῦ προτσές πραγματοποιεῖται τό πέρασμα ἀπό τίς κατώτερες μορφές στίς ἀνώτερες. Τά δρώντα πρόσωπα τῆς ιστορίας εἶναι οἱ κοινωνικές τάξεις πού ἡ πάλη τους καθορίζεται ἀπό οικονομικές αἰτίες. Βάση τοῦ ιστορικοῦ προτσές ἀποτελεῖ ὁ οἰκονομικός παράγοντας πού καθορίζει τίς πολιτικές καί νομικές σχέσεις, καθώς ἐπίσης καί τήν ἰδεολογία τῆς κοινωνίας.

Μποροῦμε λοιπόν νά ἀρνηθοῦμε ὅτι αὐτή ἡ ἀποψη εἶναι κοντά στόν ιστορικό ύλισμό τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἐνγκελς; Ἡ κοσμοθεωρία τοῦ Τσερνισέβσκι διαφέρει ἀπό τό σύστημα τῶν θεμελιωτῶν τοῦ σύγχρονου

ὑπερβολικό > ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ | μόνο | μέ τήν ἔλλειψη συστηματοποίησης καί προσδιορισμοῦ μερικῶν ὄρων. Τό μοναδικό σοβαρό κενό στίς ιστορικο-φιλοσοφικές ἀντιλήψεις τοῦ Τσερνισέβσκι βρίσκεται στό ὅτι δέν ἔδειξε ξεκάθαρα τήν ἀποφασιστική σημασία τῆς ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων σάν βασικοῦ παράγοντα τοῦ ιστορικοῦ προτσές...

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο VII

ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΣ

NB ||| [275-280] Στούς συλλογισμούς τοῦ Τσερνισέβσκι πάνω σ' αὐτό τό ζήτημα προσκρούουμε ξανά στό παράδοξο μέρδεμα μεγαλοφυῶν ἀφυπνίσεων καί οὔτοπικῶν τάσεων — μέρδεμα πού ἐξηγεῖται ὅπως καί σ' ὄλες τίς ἄλλες περιπτώσεις ἀπό τό γενικό χαρακτήρα τοῦ οἰκονομικοῦ του συστήματος, γιά τό ὅποιο μιλήσαμε ἐπανελημμένα.

Ὁ Τσερνισέβσκι κατηγορεῖ τόν Μίλλ ὅτι ἐκεῖνος «γιά τό πῶς βασικό ἐμπόρευμα — γιά τήν ἐργασία» περιορίζεται σέ δύο παρατηρήσεις τῆ στιγμῆ πού «ἡ ἐργασία εἶναι τό μοναδικό ἢ τό σπουδαιότερο ἐμπόρευμα γιά τήν

τεράστια πλειοψηφία τῶν ἀνθρώπων»*. Ὁ Τσερνισέβσκι ἐξηγεῖ αὐτό τό γεγονός μέ τό ὅτι ὁ Μίλλ κάνει ὅλη τήν ἀνάλυση ξεκινώντας ἀπό τήν ἄποψη τοῦ καπιταλιστῆ, ὅτι «ἡ ἄποψη ἀπό τήν ὁποία πηγάζει ἡ ἰδέα τῆς ἀξίας τῆς παραγωγῆς εἶναι ἄποψη τοῦ παραγωγοῦ καί κυρίως μόνο τοῦ παραγωγοῦ πού ἀγοράζει τήν ἐργασία ἀπό τοὺς μισθωτοὺς ἐργάτες»**. Ἄν δέν τεθεῖ τό βασικό ζήτημα γι' αὐτό τό «παράξενο ἐμπόρευμα», τότε δέν θά εἶναι δυνατό νά εἰπωθεῖ τίποτε τό ἰδιαιτερο γιά τήν ἀνταλλακτική του ἀξία: τό ἐμπόρευμα σάν ἐμπόρευμα εἶναι ὑποταγμένο στήν ἐξίσωση τῆς προσφορᾶς καί τῆς ζήτησης — αὐτό εἶναι ὄλο. « Ἄλλά τό βασικό ζήτημα βρίσκεται στό ἐξῆς: πρέπει ἄραγε ἡ ἐργασία νά εἶναι ἐμπόρευμα, πρέπει ἄραγε ἡ ἐργασία νά ἔχει ἀνταλλακτική ἀξία;»...

Ἡ ἀγορά τῆς ἐργασίας διαφέρει ἀπό τήν ἀγορά τοῦ δούλου μόνο ὡς πρὸς τή διάρκεια τοῦ χρόνου μέσα στόν ὁποῖο πραγματοποιεῖται ἡ πώληση καί τό βαθμό τῆς ἐξουσίας πού δίνει πάνω στόν ἑαυτό του αὐτός πού πουλιέται σ' αὐτόν πού τόν ἀγοράζει. Τό βασικό γνώρισμα ἐδῶ εἶναι ἕνα καί τό αὐτό: ἡ ἐξουσία τοῦ ἰδιώτη πάνω στίς οἰκονομικές δυνάμεις τοῦ ἄλλου ἀνθρώπου. « Ὁ νομικός καί ὁ διαχειριστής μποροῦν νά ἐνδιαφεροῦν γιά τή διαφορὰ ἀνάμεσα στήν ἀγορά τῆς ἐργασίας καί στήν ἔλλειψη τῆς ἐλευθερίας. Ὁ ἄνθρωπος τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας δέν εἶναι ὑποχρεωμένος»...

« Ἡ ἐργασία δέν εἶναι προϊόν. Ἡ ἐργασία εἶναι ἀκόμη μόνο παραγωγική δύναμη, εἶναι μόνο πηγή τοῦ προϊόντος. Ἡ ἐργασία διαφέρει ἀπό τό προϊόν ὅπως τό σύνολο τῶν μυῶν ἀπό τά βάρη πού σηκώνουν οἱ μῦς, ὅπως ὁ ἄνθρωπος ἀπό τήν τσόχα ἢ ἀπό τό ψωμί»***...

Ὁ Τσερνισέβσκι, ἀκολουθώντας τήν κλασική οἰκονομία, διακρίνει δύο εἶδη ἀξίας: τήν ἐσωτερική καί τήν ἀνταλλακτική. Μέ τήν ἔννοια ἐσωτερική ἀξία ἔννοεῖ τήν ἀξία χρήσης**** — καί ἀντίθετα ἀπό τήν ἀστική οἰκονομία, ἀκριβῶς πάνω στήν ἀνάλυση αὐτῆς τῆς ἐσωτερικῆς ἀξίας ὁ Τσερνισέβσκι συγκεντρώνει τήν κύρια προσοχή. Αὐτό εἶναι ἐντελῶς φυσικό, ἂν θυμηθοῦμε ὅτι ὁ Τσερνισέβσκι κάνει κριτική στό καπιταλιστικό σύστημα ὄχι τόσο ἀπό τήν ἄποψη τῶν ἐσωτερικῶν ἀντικειμενικῶν τάσεων του, ὅσο ἀπό τήν ἄποψη τῆς ἀντίθεσής του στά

συμφέροντα τῆς κοινωνίας, τοῦ λαοῦ, τῆς μάζας:..

«Βλέπουμε — καταλήγει ὁ Τσερνισέβσκι — ὅτι στήν οὐσία τοῦ ζητήματος ἡ ἀνταλλακτική ἀξία πρέπει νά συμπίπτει μέ τήν ἐσωτερική καί παρεκκλίνει ἀπ' αὐτήν μόνο ἐξαιτίας τῆς λαθεμένης παραδοχῆς τῆς ἐργασίας σάν ἐμπορεύματος, πού σέ καμιά περίπτωση δέν πρέπει νά εἶναι ἡ ἐργασία.

* Παρατηρήσεις στόν Μίλλ, σελ. 436 καί συν.

** Ibid., σελ. 492.

*** Παρατηρήσεις στόν Μίλλ, σελ. 493.

**** «Τό ἀντικείμενο γιά νά ἔχει ἀνταλλακτική ἀξία πρέπει... νά εἶναι κατάλληλο γιά μιὰ γνωστή χρήση — κατά τή γνώμη τοῦ ἀγοραστή... Αὐτό στή γλώσσα τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας ἐκφράζεται ὡς ἐξῆς: ἀνταλλακτική ἀξία ἔχουν μόνο ἐκεῖνα τά ἀντικείμενα, πού ἔχουν ἐσωτερική ἀξία». Παρ. στόν Μίλλ, σελ. 420.

NB ||| Γι'αυτό ή δυνατότητα νά ξεχωρίζουμε τήν ανταλλακτική άξία από τήν έσωτερική φανερώνει μόνο τή μή οικονομική ικανοποίηση τοῦ τρόπου ζωής μέσα στον όποιο υπάρχει ή διαφορά μεταξύ τους. 'Η θεωρία πρέπει νά βλέπει τό διαχωρισμό τής ανταλλακτικής άξίας από τήν έσωτερική, έτσι ακριβώς όπως βλέπει τήν έλλειψη έλευθερίας, τό μονοπώλιο, τό προστατευτικό σύστημα. 'Η θεωρία μπορεί καί πρέπει νά μελετάει αυτά τά φαινόμενα μέ τήν κάθε δυνατή λεπτομέρεια, αλλά δέν πρέπει νά ξεχνά ότι έδω περιγράφει τις παρεκκλίσεις από τή φυσική σειρά. 'Η θεωρία μπορεί νά βρεί ότι ό παραμερισμός τοῦ ενός ή τοῦ άλλου άπ'αυτά τά φαινόμενα τής οικονομικής ζωής άπαιτεί πάρα πολύ χρόνο καί πολύ σημαντικές προσπάθειες. 'Αλλά όσο μεγάλο κι'άν τής φαινόταν τό χρονικό διάστημα τής θεραπείας αυτής ή εκείνης τής οικονομικής άρώστιας, δέν πρέπει ώστόσο ή θεωρία νά μή φαντάζεται τί λογής πρέπει νά είναι ή ύγιής κατάσταση πραγμάτων*.

όχι!

'Αλλά ύγιής κατάσταση πραγμάτων είναι τό σοσιαλιστικό σύστημα, κατά τό όποιο ή παραγωγή είναι οργανωμένη σχεδιομετρικά ανάλογα μέ τις άνάγκες τής κοινωνίας, ή εργασία παύει νά είναι εμπόρευμα, καί ή «ανταλλακτική άξία συμπίπτει μέ τήν έσωτερική». 'Ο καταμερισμός των παραγωγικών δυνάμεων άνάμεσα σε διαφορετικές εργασίες στο σύστημα τής παραγωγής πού στηρίζεται στην ανταλλαγή, ή στην παραγωγή για πώληση, καθορίζεται από τήν κατανομή τής αγοραστικής δύναμης στην κοινωνία. 'Αλλά στο σύστημα τής παραγωγής πού στηρίζεται «άπευθείας στις άνάγκες τοῦ παραγωγού» ή κατανομή καθορίζεται άπ'αυτές τις άνάγκες. 'Ετσι έχει τό ζήτημα στο κατώτατο στάδιο άνάπτυξης, πού χαρακτηρίζεται από τήν ύπαρξη τοῦ κλειστοῦ μικροῦ νοικοκυριοῦ. 'Αλλά έτσι θά έχει καί στο άνώτατο στάδιο οικονομικής άνάπτυξης, στο όποιο θά κυριαρχεί ή συλλογική οργανωμένη οίκονομία**...

NB //

[282-283] Σ'αυτό τό σύστημα «στην ανταλλακτική άξία τοῦ προϊόντος δέν δίνεται καμιά προσοχή. Τό προϊόν μπαίνει άπευθείας κάτω από τις άνάγκες τοῦ ανθρώπου, εξετάζεται μόνο ή καταλληλότητά του για τήν ικανοποίησή τους — ή έσωτερική του άξία. 'Η άπόκτηση εκ μέρους τοῦ προϊόντος τής ανταλλακτικής άξίας ύπολογίζεται σαν τυχαίο καί αποκλειστικό γεγονός, γιατί ή μάζα των προϊόντων δέν πάει στην πώληση ή στην ανταλλαγή, αλλά χρησιμοποιείται άπευθείας

* Παρατηρήσεις στον Μίλλ, 440-441.

** Παρατηρήσεις στον Μίλλ, 449-450. — Τώρα γίνονται κατανοητές οι συμπληρώσεις πού έκανε ό Τσερνισέβσκι στις 17 θέσεις τοῦ Μίλλ για τήν άξία (βλ. πιο πάνω, σελ. 232). Σ'αυτές αντιπαράθετει τις άρχές τής καπιταλιστικής καί τής σοσιαλιστικής οικονομίας από τήν άποψη τής αντίθεσης άνάμεσα στα δύο είδη άξίας.

για κατανάλωση του παραγωγού. Καί αν ένα μέρος των προϊόντων πηγαίνει στην ανταλλαγή με προϊόντα των άλλων παραγωγών*, ή ανταλλακτική αξία δεν είναι κάτι τό διαφορετικό από τήν έσωτερική — ή έσωτερική αξία μετατρέπεται άπευθείας σέ ανταλλακτική χωρίς καμιά αύξηση ή έλάτωση»***...

[295-296] 'Από τήν προηγούμενη έκθεση ο άναγνώστης μπορούσε νά σχηματίσει γνώμη για τό χαρακτήρα του οικονομικού συστήματος του Τσερνισέβσκι, τή μέθοδό του καί τό σκοπό τής έρευνάς του. Αύτός ο σκοπός συνίστατο στό νά άποκαλύψει διαμέσου τής κριτικής των ύφισταμένων οικονομικών σχέσεων τή ζημιά πού φέρνει ο καπιταλισμός στις πλατιές λαϊκές μάζες, νά ύπογραμμίσει τόν παροδικό του χαρακτήρα καί νά φανερώσει τά βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα του μελλοντικού σοσιαλιστικού συστήματος. Συνάμα τό κέντρο βάρους μεταφερόταν φυσικά στόν τομέα τής κριτικής του ύπάρχοντος συστήματος από τήν άποψη του επικείμενου, καί μεταφερόταν επίσης καί στόν τομέα του χαρακτηρισμού του μελλοντικού συστήματος, έστω στις πιό γενικές γραμμές. 'Απ' αυτό ή άνάλυση των ύφισταμένων οικονομικών σχέσεων ζημίωσε λίγο καί, όπως είδαμε παραπάνω, ο όρισμός μερικών βασικών έννοιών τής πολιτικής οικονομίας του Τσερνισέβσκι άποδείχτηκε άσυνεπής από ιστορική καί διαλεκτική άποψη.

'Αλλά αν οι έλλείψεις τής μεθόδου πού χρησιμοποιήσε ο Τσερνισέβσκι είχαν άρνητική επίδραση στη γενική σημασία του συστήματός του καί τό έκαναν βραχύβιο, αν αυτό τό σύστημα έπαιξε τό γνωστό ιστορικό ρόλο, καί σήμερα πρέπει νά θεωρηθεί άπαρχαιωμένο, τότε αυτές οι γενικές έλλείψεις καί ή άνακρίβεια μερικών όρισμών δεν έμποδισαν τό συγγραφέα μας νά εκφράσει μιá δλόκληρη σειρά βαθυστόχαστων κριτικών παρατηρήσεων σχετικά με τό καπιταλιστικό σύστημα στό σύνολό του. Καί σ' αυτό τον

μόνο;***

*' Εδώ βλέπουμε ότι ο Τσερνισέβσκι δέχεται τή μερική ανταλλαγή καί στη μελλοντική κοινωνία. "Όπως θά δούμε πιό κάτω, τό ζήτημα βρίσκεται στό ότι αυτός παραδέχεται τή δυνατότητα ένδιάμεσου σταδίου άνάμεσα στόν καπιταλισμό καί τό σοσιαλισμό.

NB

**' Απ' όσα εκτέθηκαν πιό πάνω φαίνεται ότι αν καί μπορούμε νά καθορίσουμε μιá κάποια, τήν πιό γενική, όμοιότητα άνάμεσα στις άντιλήψεις του Τσερνισέβσκι καί του Προυντόν για τήν αξία, τότε αυτή ή όμοιότητα έχει μιá καθαρά τυπική ιδιότητα. Κατά τή γνώμη του Προυντόν «ή καθιερωμένη (ή καθορισμένη) αξία» του προϊόντος μπορεί νά πραγματοποιηθεί μόνο σέ μιá κοινωνία μικρών ανεξάρτητων παραγωγών, πού ανταλλάσσουν έλεύθερα τά προϊόντα-έμπορεύματά τους. 'Ενώ τό «όριο» των αξιών του Τσερνισέβσκι προϋποθέτει άκριβώς τό αντίθετο, μιá κοινωνία οργανωμένη στις άρχές τής συλλογικής εργασίας καί τής συλλογικής κατοχής των εργαλείων παραγωγής, πού βάζει στην ανταλλαγή μόνο ένα έλάχιστο μέρος των προϊόντων της. 'Η άφετηρία τής άποψης του Τσερνισέβσκι είναι σοσιαλιστική, του Προυντόν είναι μικροαστική, άτομικιστική.

'Εκεί πού άρχίζει νά δρά τό «όριο των αξιών» του πρώτου, εκεί δεν ύπάρχει θέση για τήν «καθορισμένη αξία» του δεύτερου.

***' Η λέξη «μόνο;» γράφτηκε από τόν Λένιν στην άριστερή πάνω γωνία τής σελίδας. 'Η Σύντ.

τομέα τό ταλέντο καί ἡ ὀξύδέρκεια τοῦ συγγραφέα μας ἐκδηλώθηκαν μέ ἀπόλυτη λαμπρότητα...

[320] Ὁ σοσιαλισμός τοῦ Τσερνισέβσκι, φυσικά, δέν ἦταν ἀπαλλαγμένος ἀπό μερικά οὐτοπικά στοιχεῖα, ἀλλά τό νά παραδεχτοῦμε πάνω σ' αὐτή τή βάση τόν Τσερνισέβσκι ἀπλῶς καί μό-
NB ((νο σάν οὐτοπιστή δέν τό ἀποφασίζουμε. "Ὅπως εἶπαμε ἤδη, ὁ Τσερνισέβσκι κατέχει τό ἐνδιάμεσο στάδιο ἀνάμεσα στόν οὐτοπικό καί τόν ἐπιστημονικό σοσιαλισμό, καί στίς περισσότερες περιπτώσεις στέκεται πιό κοντά στόν τελευταῖο...

[324] Ἐπαναλαμβάνουμε, γιά τόν οὐτοπισμό τοῦ Τσερνισέβσκι πρέπει νά μιᾶμε *cum grano salis*. Αὐστηρός ρεαλιστής, ὁ Τσερνισέβσκι πῆρε ἀπό τά οὐτοπικά συστήματα κυρίως τήν κριτική πού κάνουν στήν ἀτομική ἰδιοκτησία καί στό καπιταλιστικό σύστημα, καθὼς ἐπίσης καί τίς γενικές ἀρχές τοῦ μελλοντικοῦ συστήματος, ὅπως, λογουχάρη, τό συνεταιρισμό, τήν ἔνωση τῆς βιομηχανίας μέ τή γεωργία, τήν ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς κτλ. Ἄλλά αὐτός ἐβλεπε θαυμάσια τίς ἐλλείψεις τῶν οὐτοπικῶν συστημάτων καί ἔκανε περίφημη κριτική σέ πολλές θέσεις τους...

[328-330] Ἄλλά μᾶς δίνουν ἄραγε δλα αὐτά τό δικαίωμα νά κατατάξουμε τόν Τσερνισέβσκι στούς οὐτοπιστές *tout court*; Ἐμεῖς καθόλου δέν τό νομίζουμε αὐτό.

Τό ὅτι δέν πρέπει νά κατατάξουμε τόν Τσερνισέβσκι στούς ἐκπροσώπους τοῦ «μικροαστικοῦ σοσιαλισμοῦ», αὐτό εἶναι καθαρό ἀπό ὅλη τήν προηγούμενη ἔκθεση...

Ἄρα αὐτά τά ἀρνητικά γνωρίσματα τοῦ μικροαστικοῦ σοσιαλισμοῦ ἦταν ὀργανικά ξένα στόν δικό μας Τσερνισέβσκι. Ὁ Τσερνισέβσκι ἦταν ἐντελῶς ἀπαλλαγμένος ἀπό τήν ἐξιδανίκευση τῆς πατριαρχικῆς βαρβαρότητας. Ἀπόριπτε κατηγορηματικά τήν ἀναπτυξιακή ἰκανότητα τῆς μικρῆς παραγωγῆς. Καί τό θετικό του πρόγραμμα δέν συνίστατο καθόλου στήν ἀνασυγκρότηση τῆς μικροβιοτεχνίας ἢ τῆς γεωργίας, ἀλλά στή σχεδιομετρική κοινωνική ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς πάνω στίς ἀρχές τῆς συλλογικότητας.
Ἄλλά μήπως ὑπάρχει βάση νά κατατάξουμε τόν συγγραφέα μας στούς ἐκπροσώπους τοῦ κριτικοῦ-οὐτοπικοῦ σοσιαλισμοῦ; Θά δοῦμε...

Ὁ Μάρξ, ἐνῶ ἔκρινε τόσο αὐστηρά τά γραφτά καί τή ἀράση τέτιων ἐκπροσώπων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ σοσιαλισμοῦ, ὅπως λογουχάρη ὁ Προυντόν, ὁ Λασσάλ (ὁ τελευταῖος ἀπ' αὐτούς ἦταν μαθητής του) καί τέτιων ἐκπροσώπων τοῦ ρωσικοῦ σοσιαλισμοῦ, ὅπως ὁ Χέρτσεν, ὁ Μπακούνιν, ὁ Νετσάγεφ, στόν Τσερνισέβσκι ἔδειξε πολύ μεγάλο σεβασμό καί βαθιά συμπάθεια. Ὁ δημιουργός τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ, πολύ συγκρατημένος στούς ἐπαίνους καί τσιγκούνης στίς κολακευτικές κρίσεις, ἀναγνώρισε τόν συγγραφέα μας σάν μεγάλο ἐπιστήμονα καί κριτικό, πού ἀποκάλυψε μέ μαστοριά τή χρεοκοπία τῆς ἀστικῆς οἰκονομίας. Εἶναι φανερό ὅτι αὐτή ἡ κολακευτική κρίση, πού εἶναι σχεδόν ἡ μοναδική στά χεῖλη τοῦ

αύστηροῦ Μάρξ, εἶχε ὥστόσο κάποιες σοβαρές βάσεις — ιδιαίτερα, ἂν τὴν ἀντιπαραθέσουμε μὲ τὶς αὐστηρές κρίσεις τοῦ Μάρξ γιὰ τοὺς ἄλλους μεγάλους ἐκπροσώπους τῆς σοσιαλιστικῆς σκέψης. Καὶ τέτιες βάσεις ἀναμφισβήτητα ὑπῆρχαν...

[332-336] Τὰ γνωρίσματα τῶν οὐτοπιστῶν ἦταν ἐντελῶς ξένα στὸν Τσερνισέβσκι, ἐκτός ἀπὸ ἓνα: ὁ Τσερνισέβσκι ἔβλεπε ἐπίσης μὲ τὴ δημιουργία τῶν παραγωγικῶν συνεταιρισμῶν, ἓναν τρόπο νὰ ἀποδείξει τὰ πλεονεκτήματα τῆς συνεταιριστικῆς οἰκονομίας πάνω στὴν καπιταλιστικὴ καὶ ἓνα ὄπλο προπαγάνδας τῶν νέων ιδεῶν. Ἀλλὰ πόσο μεγάλη διαφορά ὑπάρχει ἀνάμεσα σ' αὐτόν καὶ στοὺς οὐτοπιστές στὸ παραπάνω ζήτημα! Πρῶτο, αὐτός ποτέ δὲν διακήρυξε ὅτι ἡ ἴδρυση τῶν συνεταιρισμῶν εἶναι τὸ *μοναδικό* μέσο τῶν κοινωνικῶν μεταρρυθμίσεων, δὲν προσπαθοῦσε νὰ ἐπιβάλλει δογματικὰ στὴν ἐργατικὴ τάξη αὐτὴ τὴν ἐνιαία μορφή καὶ δὲν τὴν ἀντιπαραθέτε στις ἱστορικές μορφές τοῦ ἐργατικοῦ κινήματος. Δεύτερο, αὐτός ὄχι μόνο δὲν ἀρνοῦταν τὴν πολιτικὴ πάλη καὶ τὰ πολιτικὰ καθήκοντα τοῦ προλεταριάτου, ἀλλὰ, ἀντίθετα, ὅπως εἶδαμε πρὸς πάνω (κεφ. V καὶ VI), κατηγοροῦσε τοὺς σοσιαλιστές γιὰ διστακτικότητα καὶ ἀσυνέπεια κατὰ τὴν πραγματοποίηση αὐτῶν τῶν καθηκόντων, ιδιαίτερα πάνω στὸ ζήτημα τῆς κατάληψης τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας καὶ τῆς ἐπαναστατικῆς δικτατορίας. Γιὰ τὸν Τσερνισέβσκι ἦταν τελειῶς ξένα* πράγματα ἡ πολιτικὴ ἀπάθεια, ἡ στενὴ ἀποκλειστικότητα τοῦ ἐφευρέτη τῆς φιλοσοφικῆς λίθου, τοῦ διανοητῆ τοῦ γραφείου πού ὀνειροπολεῖ νὰ εὐεργετήσῃ τὴν ἀνόητη ἀνθρωπότητα μὲ τὶς μεγαλοφυεῖς ἐπινοήσεις του καὶ κοιτάζει ἀπὸ ψηλά τὰ χωρὶς καμιά προστασία χτυπήματα πού ὑφίστανται οἱ ἀπαίδευτες μάζες μέσα στὴν ἄβυσσο τῆς ἱστορικῆς δίνης — μ' ἓνα λόγο τοῦ ἦταν ξένα πράγματα ἡ σχεταριστικὴ αυτοπεποίθηση καὶ ἡ σχολαστικότητα.

NB

Καὶ ἂν στὸν τομέα τῆς ἐπιστημονικῆς κριτικῆς τοῦ καπιταλισμοῦ ὁ Τσερνισέβσκι ἦταν μαθητῆς τοῦ Φουριέ, τοῦ Ὕουεν καὶ τοῦ Σαίν-Σιμόν, στὸν τομέα τῶν πρακτικῶν ἐνεργειῶν καὶ τῶν μεθόδων πολιτικῆς πάλης πλησίαζε περισσότερο πρὸς τοὺς μπλανκιστές καὶ τοὺς χαρτιστές...

NB

Ὡστόσο ὁ Τσερνισέβσκι δὲν πίστευε ὅτι ὁ σοσιαλισμός θά

*Ὁ Τσερνισέβσκι καταδικάζει τοὺς σαιν-σιμονιστές, ἀνάμεσα στ' ἄλλα, καὶ γιὰ τὴν πολιτικὴ ἀπάθειά τους, γιὰ τὴ σχεταριστικὴ ἀποστολὴ στὴ νέα Ἱερουσαλήμ. « Ἡ πανηγυρικὴ εἴσοδος τῶν σαιν-σιμονιστῶν στὴ νέα τάξη ζωῆς πραγματοποιήσαντι στίς 6 Ἰοῦνη 1832 τὴν ἴδια ἐκείνη μέρα, ὅταν οἱ γειτονικὲς συνοικίες τοῦ Παρισιοῦ ἦταν τὸ θέατρο τῆς ἐξέγερσης τῶν ρεπουμπλικάνων, πού προκλήθηκε ἀπὸ τὴν πομπὴ τῆς κηδεῖας τοῦ Λαμάρκ. Οἱ σαιν-σιμονιστές, ἀρχίζοντας ἡσυχά τὴ δική τους ἐσωτερικὴ ὀργάνωση ἀνάμεσα στίς βροντές τῶν κανονιῶν, πού ἐξόντωναν τὰ ὀλιγάριθμα τμήματα τῶν ἐπαναστατῶν, σάν νὰ ἔδειχναν ὅτι αὐτοὶ δὲν ἔχουν καμιά δουλιὰ μὲ τὰ παλιὰ ριζοσπαστικὰ κόμματα πού βαδίζουν γιὰ τὸ μετασχηματισμὸ τῆς κοινωνίας μὲ ἓνα δρόμο πού οἱ σαιν-σιμονιστές τὸν θεωροῦσαν λαθεμένο καὶ ἀκόμη δὲν καταλαβαίνουν τί μεταρρυθμίσεις χρειάζονται στὴν κοινωνία. Αὐτοὶ, ἀρνούμενοι τὸν παλιὸ κόσμο, ἀρνήθηκαν μάλιστα καὶ τοὺς ἀνθρώπους πού περισσότερο ἀπ' ὄλους τοὺς ἄλλους στὸν παλιὸ κόσμο ἠθέλαν τὸ καλὸ τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων» (Ἡ Ἰουλιανὴ μοναρχία, I σελ. 146).

ξρθει γρήγορα. Ἐπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη ἐβλεπε τὰ πράγματα πῶς
 ρεαλιστικά ἀπ' ὅ,τι, λογουχάρη, ὁ Μάρξ καὶ ὁ Ἐνγκελς στὸ
 τέλος τῆς δεκαετίας 1840-1850. Στὸ ἄρθρο «Οἰκονομικὴ
 δραστηριότητα καὶ νομοθεσία» (1859) ὁ Τσερνισέβσκι λέει
 ὅτι ἐμεῖς ἀκόμη εἴμαστε πολὺ μακριὰ ἀπὸ τὸ σοσιαλισμὸ
 «ἴσως ὄχι καὶ κατὰ χίλια χρόνια, ἀλλὰ πιθανὸ περισσότερο
 ἀπὸ ἑκατὸ ἢ ἑκατὸν πενήντα»*. Νὰ γιατί τὶς ἐλπίδες πού στή-
 ριζε ὁ Τσερνισέβσκι στὴν κοινότητα (ὡς τότε εἶχε ἀκόμη
 αὐτὲς τὶς ἐλπίδες) δὲν πρέπει νὰ τὶς βλέπουμε μὲ τὴν ἔννοια
 ὅτι δῆθεν παραδεχόταν τὴ δυνατότητα τοῦ ξαφνικοῦ ἄλματος
 ἀπὸ τὴ ρωσικὴ βαρβαρότητα, μὲ τὴν ἀγραμματοσύνη τῆς καὶ
 τὶς ξύλινες ρόδες, μονομιᾶς στὴν κομμουνιστικὴ χιλιετηρι-
 δα. Πιθανὸ νὰ ὑπολόγιζε ὅτι ἂν ἡ ἱστορία, ἡ ὁποία «σάν τὴ
 γιαγιά ἀγαπάει τρομερὰ τὰ νεότερα ἐγγονάκια»**, διαμορ-
 φωθεῖ εὐνοϊκὰ γιὰ τὸ ρωσικὸ λαό, τότε θὰ γίνεи κάτι
 παρόμοιο μὲ αὐτὸ πού τὰ τελευταῖα χρόνια ὀνομαζόταν σέ
 μᾶς «ἐργατικὴ δημοκρατία» καὶ σέ μιά τέτια περίπτωση ἡ
 διατήρηση τῆς κοινότητος θὰ δώσει τὴ δυνατότητα νὰ περά-
 σουμε βαθμιαῖα σέ μιά πραγματικὴ συλλογικὴ γεωργία μὲ τὴ
 χρησιμοποίησι μηχανῶν.

Ἐπομένως, ὁ Τσερνισέβσκι δὲν πίστευε ὅτι ἐπικεῖται ὁ σοσιαλισμὸς,
 ἀλλὰ νόμιζε ὅτι εἶναι ἤδη ἀναγκαῖο τώρα νὰ μελετηθεῖ τὸ σοσιαλιστικὸ
 σύστημα στὶς βάσεις του, «διαφορετικὰ θὰ παραστρατήσουμε»***. Ἄλλὰ,
 ἂν αὐτὴ τὴ στιγμή εἶναι ἀδιανόητη ἡ πλήρης καὶ τελειωτικὴ πραγματοποί-
 ῆση τοῦ σοσιαλιστικοῦ συστήματος, ὥστόσο εἶναι ἐνδεχόμενη ἡ μερικὴ
 πραγματοποίησι τοῦ σοσιαλισμοῦ. «Μήπως δὲν συμβαίνει — λέει ὁ
 Τσερνισέβσκι — ὁ διανοητὴς πού ἀναπτύσσει τὴν ἰδέα του στὰ καθαρὰ
 θεωρητικὰ ἔργα του, μὲ μιά μοναδικὴ φροντίδα γιὰ τὸ δίκιο καὶ τὴ συνέπεια
 τοῦ συστήματος, ὅτι μπορεῖ νὰ περιορίσει τὶς συμβουλές του στὰ πρακτικὰ
 ἔργα τοῦ παρόντος μόνον μὲ τὸ ἕνα μέρος τοῦ συστήματός του πού εἶναι
 ἄνετα πραγματοποιήσιμο καὶ γιὰ τὸ παρόν;». Νὰ γιατί ὁ Τσερνισέβσκι
 θεωρεῖ ὅτι δὲν εἶναι ἀνώφελο, διατηρώντας τὴν ἀκεραιότητα τῶν σοσιαλι-
 στικῶν του ἐπιδιώξεων, «νὰ μιλήσει καὶ γι' αὐτὸ πού εἶναι ἐφικτὸ στὴ
 σύγχρονη πραγματικότητα». Καὶ παραπέρα ὁ Τσερνισέβσκι ἐπαναλαμβάνει
 τὸ σχέδιό του τῶν παραγωγικῶν συνεταιρισμῶν, πού τὸ κατέστρωσε
 σύμφωνα μὲ τὶς γνώμες τοῦ Φουριέ καὶ τοῦ Λουί Μπλάν, ἐκφράζοντας τὴν
 ἐπιφύλαξη ὅτι αὐτὸ εἶναι μόνον μιά ἀπὸ τὶς «προτάσεις οἱ ὁποῖες ἔχουν
 ὑπόψη τους τὰ ὅρια τοῦ ἐφικτοῦ γιὰ τὴ σημερινὴ ἐποχὴ»****.

* Ἐπαντα, IV, 450.

** Ibid., 329.

*** Παρατηρήσεις στὸν Μίλλ, 634 καὶ παρ

**** Ἐπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη στὸν Τσερνισέβσκι ἐπέδρασε ἀναμφισβήτητα ἡ διδασκαλία
 τοῦ Φουριέ γιὰ τὴ θεωρία τῆς ἐγγύθησις σάν ἐνδιάμεσου σταδίου ἀνάμεσα στὸ καπιταλι-
 στικὸ σύστημα (πολιτισμὸ) καὶ τὸ σοσιαλιστικὸ (κοινωνικὸ σύστημα, ἁρμονία). Ἡ θεωρία
 τῆς ἐγγύθησις τοῦ Φουριέ προβλέπει ἕνα κοινωνικὸ σύστημα κατὰ τὸ ὁποῖο τὰ ἀτομικὰ
 συμφέροντα πού κυριαρχοῦν στὸν πολιτισμὸ θὰ εἶναι ὑποταγμένα στὶς ἐγγυήσεις τοῦ
 κοινωνικοῦ συμφέροντος. Τὸ ἀπόλυτο δικαίωμα τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας θὰ εἶναι περιορι-
 σμένο. Τὰ μετοχικὰ κοινοτικὰ γραφεῖα ὀργανώνουν τὴν παραγωγή καὶ τὸ ἐμπόριο πάνω σέ

Δέν θά τόν κρίνουμε αὐστηρά γι' αὐτό. Ἔς θυμη-
θοῦμε ὅτι καί ὁ Κάουτσκι στήν μπροσούρα του «Τήν
ἄλλη μέρα μετά τήν ἐπανάσταση» μιλάει γιά τή βαθμι-
αία πραγματοποίηση τοῦ σοσιαλισμοῦ — εἶναι ἀλή-
θεια μετά τήν κατάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπό τό προλετα-
ριάτο. Δέν θά ξεχάσουμε παρακάτω, ἂν πάrouμε μιά
ἐποχή πιό κοντινή στόν Τσερνισέβσκι, ὅτι τά συνέ-
δρια τῆς Διεθνούς πού στίς ἐργασίες τους ἐπιδρούσε
ἔμμεσα ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ, ἀποδέχονταν ἐπίσης μιά τέτια
μερική πραγματοποίηση τοῦ σοσιαλισμοῦ μέσα στά
ὄρια ἀκόμη τοῦ ἀστικοῦ καθεστώτος (ὅπου κατέτασαν
τήν ἐθνικοποίηση τῆς γῆς, τήν ἐθνικοποίηση τῶν σι-
δηροδρόμων, τῶν καναλιῶν καί τῶν ὀρυχείων, τή μετα-
βίβασή τους στός ἐργατικούς συνεταιρισμούς κτλ.).

Μπά!
Κοπάνησε
ψευτιές
ὁ σ. Στεκλόφ

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο VIII
Ο ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ ΚΑΙ Η ΡΩΣΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ
ΕΚΕΙΝΗΣ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

[340-354] Ὁ Τσερνισέβσκι ἐβλεπε τή σύγχρονή του ρωσική κοινωνία
μέ μεγάλη ἀπαισιοδοξία. Σ' αὐτή τήν κοινωνία δέν ἐβλεπε οὔτε τήν τάση γιά
ἀποφασιστικό ἀγώνα, οὔτε τίς δυνάμεις πού ἦταν ικανές νά φέρουν αὐτό
τόν ἀγώνα ὡς τό τέλος. «Νά ἀλλάξουμε σύμφωνα μέ τίς δικές μας
πεποιθήσεις τή ζωή τῆς ρωσικῆς κοινωνίας! — λέει ὁ ἥρωας τοῦ διηγή-
ματος «Σιγανή φωνή»: — στά νιάτα του φυσικό εἶναι νά σκέπτεται κανεῖς
γιά κάθε εἶδους χίμαιρες. Ἐλλά στήν ἡλικία μου θά ἦταν ντροπή νά
διατηρῶ αὐτή τήν ἀφέλεια... Ἐγώ ἀπό καιρό τώρα ἔγινα ἐνήλικος, ἀπό
καιρό εἶδα σέ ποιά κοινωνία ζῶ, ποιάς χώρας, ποιανοῦ ἔθνους εἶμαι παιδί.
Νά καταγίνουμαι γιά τήν ἐφαρμογή τῶν δικῶν μου πεποιθήσεων στή ζωή
της θά σήμαινε νά μοχθήσω γιά νά βάλω στό νοῦ τοῦ βοδιοῦ τίς δικές μου
ἀντιλήψεις γιά τό ζυγό». Τοῦ φαινόταν ὅτι ζεῖ στήν ἐποχή τοῦ «ἀνιάτου
λήθραργου τῆς κοινωνίας»**...

Ὁ Λεβίτσκι μεταδίδει τήν ἐντύπωση πού εἶχε ἀπό τίς συνομιλίες μέ τόν
Τσερνισέβσκι κατά τόν ἐξῆς τρόπο***

Ἄπ' ὅλα ὅσα ἔλεγε πολλά φαίνονταν πολύ ζοφερά, πολύ ἀελλι-
στικά. Τά λόγια του προκαλοῦσαν στόν ἀκροατή μιά βαθιά περιφρόνη-
ση πρὸς τό παρόν καί πρὸς κάθε δράση στό παρόν. Ὁ εἰλικρινῆς δη-
μοκράτης δέν πρέπει νά ἐξάπτεται γιατί ὅλες οἱ κοινωνικές μας ὑποθέ-
σεις εἶναι μικροπράγματα καί ἀνοησίες. Ἡ κοινωνία μας δέν

συνεταιριστικές ἀρχές. Θά εἰσαχθεῖ τό σύστημα πλατιά κρατικῆς ἀσφάλισης τῶν πολιτῶν
ἀπό κάθε ἀτύχημα. Θά ὀργανωθεῖ πλατιά κοινωνική βοήθεια στούς ἀνέργους κτλ. Μ' ἕνα
λόγο θά ἐξαλειφθεῖ τό σύστημα τοῦ ἀπεριόριστου ἀνταγωνισμοῦ καί θά πάρει ἰδιαίτερη
ἀνάπτυξη ἡ κρατική ἐπέμβαση στίς οἰκονομικές σχέσεις πρὸς τό συμφέρον τῶν ἐργαζομέ-
νων μαζῶν, κι' αὐτό ἐφόσον ἡ ἀνθρωπότητα δέν θά καταφέρει νά περάσει ἀμέσως ἀπό τόν
πολιτισμό στήν ἀρμονία, παρακάμπτοντας τό στάδιο τῆς θεωρίας τῆς ἐγγύησης.

* «Σιγανή φωνή». Ἄπαντα, Χ, μ. 1, 63.

** Ibid., 70.

*** Τό «Ἡμερολόγιο τοῦ Λεβίτσκι» (τό δεύτερο, ἡμιτελές μέρος τοῦ «Προλόγου»).
Ἄπαντα, Χ, μέρ. 1, σελ. 210 καί ἐπόμενα.

άσχολεϊται μέ τίποτε έκτός από τά ψιλοπράγματα. Τώρα*, λογουχάρη, έξάπτεται άποκλειστικά από τή κατάργηση τής δουλοπαροικίας. *Τί είναι ή δουλοπαροικία; Μικροπράγματα.* Στην 'Αμερική ή δουλεία δέν είναι μικροπράγματα: ή διαφορά ανάμεσα στά δικαιώματα και τήν εϋημερία του μαύρου εργάτη στίς νότιες πολιτείες και του λευκού εργάτη στίς βόρειες, είναι έξαιρετικά μεγάλη. Νά συγκρίνει κανείς τόν δούλο μέ τόν βόρειο εργάτη είναι μεγάλο όφελος. Σε μάς δέν είναι τό ίδιο. Μήπως ζοϋν κατά πολύ καλύτερα από τούς δουλοπάροικους οί ελεύθεροι μουζίκιοι; Μήπως είναι κατά πολύ άνώτερη ή κοινωνική τους σημασία; 'Η διαφορά είναι τόσο μικροσκοπική πού δέν άξίζει και νά γίνεται λόγος γι' αυτή. 'Η κατάργηση τής δουλοπαροικίας είναι άσήμαντο πράγμα, μιά και ή γή παραμένει ιδιοκτησία τών ευγενών. 'Από τή μεταρϋθμιση μπορεί νά έχει όφελος τό ένα εκατοστό τών άγροτών, οί υπόλοιποι μόνο νά χάσουν μπορούν. Στην οϋσία όλα αυτά είναι μικροπράγματα και άνοησία. *"Όλα είναι μιά άνοησία μπροστά στό γενικό χαρακτήρα του έθνικού συστήματος.* "Ας υποθέσουμε ότι αυτή ή μερική μεταρϋθμιση θά πραγματοποιηθεί. Ποιό έχει ύστερα σειρά; Τό δικαστήριο τών ενόρκων; «Κι' αυτό είναι επίσης σοβαρό πράγμα, όταν δέν βρίσκεται κάτω από τήν επίδραση ενός τέτιου γενικού έθνικού συστήματος όπου δέν μπορεί καμιά δικαστική μορφή νά δράσει πολύ χειρότερα από τό δικαστήριο τών ενόρκων». Δυό μικροπράγματα — νά αυτό είναι όλο τό πρόγραμμα τών φροντίδων και του ένθουσιασμού τής ρωσικής κοινωνίας γιά ένα αρκετά μακρύ χρονικό διάστημα, άν δέν συμβεί τίποτε τό ιδιαίτερο. Και τίποτε τό ιδιαίτερο γιά τήν ώρα δέν προβλέπεται άκόμη...

'Ο Λεβίτσκι (Ντομπρολιούμποφ) δέν μπορούσε νά συμφωνήσει μ' αυτά τά σκοτεινά συμπεράσματα του Βόλγκιν (Τσερνισέβσκι), άν και κατά τή διάρκεια τών συζητήσεων έπεφτε κάτω από τήν ισχυρή επίδραση αυτής τής τεράστιας και συνεπούς διάνοιας. 'Αναγνωρίζει τόν Βόλγκιν σάν άνθρωπο άφοσιωμένο μέ όλη του τήν ψυχή στά λαϊκά συμφέροντα, αλλά βλέπει επίσης καθαρά και τίς έλλείψεις του: *δέν πιστεύει στό λαό...*

Παραθέτουμε άπ' αυτό τό έξαιρετικά ενδιαφέρον ήμερολόγιο (πού γράφτηκε από τόν ίδιο τόν Τσερνισέβσκι — δέν θά ξεχάσουμε) άκόμη μιά συζήτηση, πού είναι χαρακτηριστική γιά τήν τοτινή διάθεση του Τσερνισέβσκι (τό δεύτερο μισό τής δεκαετίας 1850-1860). 'Ο Λεβίτσκι, μένοντας σε άπόκεντρη έπαρχία, θυμάται τίς συζητήσεις μέ τό δάσκαλό του. «'Επικεφαλής ή Πετρούπολη, ή δημοσιογραφία, οί φιλελεύθεροί μας και ό Βόλγκιν πού μέ ένα άτονο χλευασμό λέει: «'Αχ! έσείς! — Μά τί σόι μπύρα θά βράσει κανείς μ' αυτούς τούς παλιανθρώπους;» Και φέρνεις αντίρηση στόν Βόλγκιν: «'Αλλά πού, και πότε ή κοινωνία δέν ήταν ένας όχλος παλιανθρώπων; Και παρόλα αυτά οί τίμιοι άνθρωποι παντού και πάντοτε δούλευαν». — «Φυσικά, από βλακεία. Παντού και πάντοτε οί έξυπνοι άνθρωποι ήταν άνόητοι, Βλαντίμιρ 'Αλεξέγεβιτς. Τι ευχαρίστηση είναι αυτή νά κοπανās άέρα; — συνέχιζε ό Βόλγκιν τούς άτονους σαρκασμούς του. — 'Η ιστορία κινείται όχι μ' αυτά, όχι μέ τίς ίδεες

* Δηλαδή στό τέλος τής δεκαετίας 1850-1860.

καί τή δουλιά τῶν ἔξυπνων ἀνθρώπων, ἀλλά μέ τίς βλακείες τῶν ἀνόητων καί τῶν ἄξεστων. Οἱ ἔξυπνοι ἀνθρώποι δέν ἔχουν λόγο νά ἀνακατεύονται ἐδῶ, πιστέψτε με, εἶναι ἀνόητο νά ἀνακατεύεται κανεῖς σέ ξένες ὑποθέσεις!». Τοῦ ἀπαντᾷ καί σ' αὐτό: «Τό ζήτημα δέν εἶναι ἄν εἶναι ἔξυπνο νά ἀνακατεύεσαι, ἀλλά ἄν μπορείς νά μὴν ἀνακατεύεσαι. Εἶναι ἄραγε ἔξυπνο νά τρέμει τό σῶμα μου ἀπό τό κρύο, εἶναι ἄραγε ἔξυπνο νά αἰσθάνεται τό στήθος μου στενοχώρια μέσα στό ἀσφυκτικό ἀέριο; Εἶναι ἀνόητο. Θά ἦταν καλύτερα γιά μένα ἄν γινόταν διαφορετικά. Ἄλλά τέτια εἶναι ἡ φύση μου: τρέμω ἀπό τό κρύο, ἀγανακτῶ στήν παλιανθρωπιά, καί ἄν δέν ἔχω μέ τί νά τρυπήσω τόν τοῖχο τῆς πνιγηρῆς φυλακῆς θά χτυπιέμαι πάνω του μέ τό κούτελο — κι ἄς μὴν τρανταχτεῖ ὁ τοῖχος, θά σπάσει τουλάχιστο τό κούτελο — παρόλα αὐτά ἐγώ θά βγῶ κερδισμένος». Βλέπω ἕνα ἄτονο χαμόγελο, ἕνα κούνημα τοῦ κεφαλιοῦ: «Ἄχ, Βλαντίμιρ Ἀλεξέγεβιτς, φυσικά, μ' αὐτή τήν ἔννοια μιλάτε σωστά, ἀλλά πιστέψτε, δέν ἀξίζει νά ἔχετε τέτια αἰσθήματα». — «Τό ζήτημα δέν εἶναι ἄν ἀξίζει νά τά ἔχετε, ἀλλά ὅτι τά ἔχετε»*.

Νά ἐργάζεται κανεῖς γιά τούς ἀνθρώπους πού δέν καταλαβαίνουν ἐκείνους πού ἐργάζονται γι' αὐτούς—αὐτό εἶναι πολύ δυσάρεστο γιά ὅσους ἐργάζονται κι ἄσύμφορο γιά τήν ἐπιτυχία τῆς δουλιᾶς, ἔλεγε ὁ Τσερνισέβσκι στά «Γράμματα χωρίς διεύθυνση». *Νά ποιά εἶναι ἡ τραγωδία τοῦ Τσερνισέβσκι καί τῶν συγχρόνων του.* Μέ τό δοσμένο συσχετισμό τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων ἐκείνη τήν ἐποχή ἡ πορεία τῶν γεγονότων πραγματοποιόταν μέ μιά μοιραία σταθερότητα καί στρεφόταν ἐνάντια στά λαϊκά συμφέροντα...

Καί οἱ φιλελεύθεροι; Σ' αὐτούς ὁ Τσερνισέβσκι στήριζε τίς λιγότερες ἐλπίδες. Ἡ δυσπιστία πρὸς τούς φιλελευθέρους ἦταν ἀπαραίτητη γιά τόν ἐπαναστάτη, γιατί οἱ φιλελεύθεροι λιγότερο ἀπ' ὅλα σκέπτονται γιά τό καλό τοῦ λαοῦ, ἐνῶ κυνηγοῦν τά καθαρά ἀστικά συμφέροντα. Ἄλλά ὁ

Τσερνισέβσκι θά τοῦς συγχωροῦσε τά μισά ἱστορικά τους ἀμαρτήματα, ἄν ἔδειχναν ἔστω καί λίγη ἀποφασιστικότητα καί ἐπιμονή ἀκόμη καί στήν ἐπιδίωξη τῶν δικῶν τους ταξικῶν σκοπῶν, ἄν καταλάβαιναν ὅτι καμιά μεταρρύθμιση δέν ἔχει ὅποιαδήποτε σημασία στή Ρωσία, ἐφόσον παραμένουν ἀκέραια τά βασικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα τοῦ παλιοῦ καθεστώτος...

Στή ρωσική κοινωνία δέν ὑπάρχουν ἄνδρες, λέει ὁ Τσερνισέβσκι.

Χωρίς νά ἀποκτήσει τήν συνήθεια γιά μιά αὐτοτελή συμμετοχή στίς κοινωνικές ὑποθέσεις, χωρίς νά ἀποκτήσει τό αἰσθημα τοῦ πολίτη, τό παιδί ἀνδρικοῦ φύλου, μεγαλώνοντας, γίνεται ὄχι ἀνδρικοῦ φύλου μέσης ἡλικίας καί ὕστερα ἡλικιωμένος ἀνθρώπος, ἀλλά ἄνδρας δέν γίνεται ἤ, τουλάχιστο δέν γίνεται ἄνδρας μέ εὐγενικό χαρακτήρα. Ἡ μικρότητα τῶν ἀντιλήψεων καί τῶν συμφερόντων ἀντανακλάται στό χαρακτήρα καί στή βούληση: «ὄση εἶναι ἡ εὐρύτητα τῶν ἀντιλήψεων τόση εἶναι καί ἡ εὐρύτητα τῶν ἀποφάσεων». Μ' αὐτό καθορίζεται ὁ χαρακτήρας τῶν ρώσων ἡρώων, οἱ ὅποιοι, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Τσερνισέβσκι, σ' ὄλους τούς συγγραφεῖς μας ἐνεργοῦν κατά τόν ἴδιο τρόπο. «Ἔως ὅτου δέν γίνεται λόγος γιά ἔργα, καί ὑπάρχει ἀνάγκη μόνο νά καλυφθεῖ ὁ ἄδειος χρόνος, νά γεμίσει τό ἄδειο

* Τό «Ἡμερολόγιο τοῦ Λεβίτσκι» (δεύτερο, ἡμιτελές μέρος τοῦ «Προλόγου»). Ἄπαντα, Χ, μέρ. 1, 239.

κεφάλι, ή ή άδεια καρδιά μέ συζητήσεις και όνειρα, ό ήρωας είναι πολύ μαχητικός. Μόλις ή υπόθεση φτάσει στό σημείο όπου χρειάζεται νά εκφράσει κανείς άμεσα και μέ ακρίβεια τά αισθήματα και τίς επιθυμίες του, τότε ένα μεγάλο μέρος τών ήρώων αρχίζει ήδη νά ταλαντεύεται και νά αισθάνεται μία άδεξιότητα στη γλώσσα. Μερικοί, οί πιό γενναίοι, τά καταφέρνουν κάπως νά συγκεντρώσουν άκόμη όλες τίς δυνάμεις τους και νά εκφράσουν τραυλίζοντας κάτι πού δίνει μία θολή έννοια τής σκέψης τους, αλλά άς βάλει κάποιος στό μυαλό του νά πιαστεί από τήν επιθυμία τους και νά πει: « Έσείς θέλετε αυτό κι 'αυτό. Έμείς χαιρόμαστε πολύ. Άρχιστε λοιπόν νά ενεργείτε και μεις θά σάς υποστηρίξουμε», — σέ μία τέτλια παρατήρηση οί μισοί από τούς γενναίους ήρωες λιποθυμούν, οί άλλοι αρχίζουν νά σάς κατηγορούν πολύ βαριά γιατί τούς βάλατε σέ πολύ δύσκολη θέση, αρχίζουν νά λένε ότι αυτοί δέν περίμεναν από σάς τέτιες προτάσεις, ότι χάνουν έντελώς τά λογικά τους, δέν μπορούν νά σκεφτούν τίποτε, γιατί «πώς είναι δυνατό τόσο γρήγορα» και «επιπλέον αυτοί είναι τίμιοι άνθρωποι», και όχι μόνο τίμιοι, αλλά πολύ φρόνιμοι και δέν θέλουν νά σάς βάλουν σέ μελεάδες και ότι γενικά είναι άραγε δυνατό στην πραγματικότητα νά φροντίζει κανείς για όλα τά παραπάνω μή έχοντας τίποτε άλλο νά κάνει, και ότι τό καλύτερο άπ' όλα είναι νά μήν καταπιάνεται κανείς μέ τίποτε γιατί όλα είναι συνδεμένα μέ φροντίδες και μέ δυσκολίες και για τήν ώρα τίποτε τό καλό δέν μπορεί νά υπάρξει, γιατί όπως ειπώθηκε ήδη, αυτοί «δέν περίμεναν καθόλου και δέν ήλπιζαν» κτλ.»*.

Ο Τσερνισέβσκι έγραψε τό άρθρο για τήν «Άσια» του Τουρκένιεφ για νά ξεσκεπάσει τίς «φιλελεύθερες αυταπάτες». Και ένάντια σ' αυτές τίς αυταπάτες πάλευε συστηματικά σέ όλα τά γραφτά του, ξεσκεπάζοντας ταυτόχρονα σ' αυτά τή στενότητα και τόν ταξικό χαρακτήρα τών φιλελεύθερων επιδιώξεων. Είναι αυτόνο- ητο ότι οί φιλελεύθεροι για τήν έκστρατεία του αυτή τόν πλήρωαν μέ ένα βαθύ μίσος, τόν σύγκριναν μέ τόν Γκρέτς, τόν Μπουλγκάριν και τόν Σενκόβσκι. Άλλά ό Τσερνισέβσκι και ό δμιλός του δέν συγχίζονταν από τή συκοφαντία τών φιλελεύθερων και συνέχιζαν νά ξεσκεπάζουν άλύπητα τή φιλελεύθερη τάση για έξωραϊσμό, τήν πανηγυρική και στομφώδη φλυαρία για τή ρωσική πρόοδο. Άπόδει- χναν ότι ή βάρκα τής ρωσικής προόδου όχι μόνο δέν τράβηξε όλοταχώς μπροστά, αλλά συνεχίζει νά σέρνεται αίσίως μέσα στόν παλιό ιστορικό βάλτο. Και στό σατιρικό παράρτημα του «Σοβρεμέν- νικ», στό περίφημο «Σβιστόκ», στό όποιο ό ίδιος ό Τσερνισέβσκι λίγο έγραφε (έκει δούλευε κυρίως ό Ντομπρολιούμποφ), αλλά είχε τεράστια επίδραση στην κατεύθυνση και στό περιεχόμενό του, γελοιοποιούνταν άλύπητα ό φιλελεύθερος ένθουσιασμός, ή μετριο- πάθεια, ή επιμέλεια και ή άγαπητή στη φιλελεύθερη καρδιά «δημοσιότητα».

Η στάση του Τσερνισέβσκι προς τούς ρώσους φιλελεύθερους διευκρι- νίζεται θαυμάσια στό μυθιστόρημα «Πρόλογος». Για τούς φιλελεύθερους γραφειοκράτες δέν αξίζει νά γίνεται λόγος: ό Τσερνισέβσκι τούς περιφρο- νούσε και τούς μισούσε μέ όλη του τήν ψυχή, ίσως άκόμη περισσότερο από τούς άνοιχτούς και από πεποιθηση αντιδραστικούς...

* Ο ρώσος στό rendez-vous. Άπαντα, I, 90-91 (1858).

Στό 44 τεύχος του «Κόλοκολ» του 1859 εμφανίστηκε τό άρθρο του Χέρτσεν «Very dangerous!» («Πολύ επικίνδυνο!») που στρεφόταν άμεσα έναντια στόν δμιλο του Τσερνισέβσκι. «Τό τελευταίο καιρό, — έγγραφε ό Χέρτσεν, — στη δημοσιογραφία μας άρχισε νά άργοφυσάει ένα άποσυνθετικό ρεύμα. Ένα ρεύμα *έκφυλισμού* τής σκέψης». 'Ο Χέρτσεν άρνεΐται νά δεχτεί τίς άντιλήψεις του Τσερνισέβσκι και του Ντομπρολιούμποφ σάν έκφραση τής κοινής γνώμης και έκφράζει τήν εΐκασία ότι τά άρθρα τους τούς τά έχει έμπνεύσει ή κυβέρνηση...

Αυτό τό σκανδαλώδες άρθρο του Χέρτσεν, στό όποίο ό Τσερνισέβσκι και ό Ντομπρολιούμποφ παρουσιάζονταν σχεδόν σάν πράκτορες-προβοκάτορες και ύπηρέτες τής αντίδρασης και στό όποίο ύπόσχονταν στό μέλλοντικά θύματα τής άπολυταρχίας νά κρεμάσει στό λαϊμό τους τό παράσημο του 'Αγίου Στανισλάβ, προκάλεσε πολύ δυσάρεστη έντύπωση στόν δμιλο του «Σοβρεμένικ». Τόν 'Ιούλη του 1859 ό Τσερνισέβσκι έφυγε στό έξωτερικό, όπου στό Λονδίνο άνάμεσα σ' αυτόν και στόν Χέρτσεν δόθηκαν πάνω σ' αυτό τό ζήτημα έξηγήσεις. Καί όπως έπρεπε νά περιμένει κανείς, αυτές οί έξηγήσεις δέν έφεραν κανένα άποτέλεσμα: εκείνη τή στιγμή και οί δύο συζητητές στέκονταν σέ αντίθετους πόλους. 'Ο Τσερνισέβσκι ήταν έκπρόσωπος τό έπαναστατικού-δημοκρατικού ρεύματος τής κοινωνικής σκέψης, ενώ ό Χέρτσεν τότε ύποστήριζε άκόμη τήν άποψη του φωτισμένου φιλελευθερισμού και μάλιστα δέν ήταν άπαλλαγμένος από μερικές έλπίδες στη φιλελεύθερη γραφειοκρατία...

'Ο Χέρτσεν διηγήθηκε γιά τή συνάντηση μέ τόν Τσερνισέβσκι στό άρθρο «Οί περιττοί άνθρωποι και οί χολιασμένοι»* *έξαιρετικά προκατειλημμένα και μονόπλευρα. "Αν δεχτούμε όσα λέει, τότε βγαίνει ότι όλη ή συζήτηση τών έκπροσώπων τών δύο κατευθύνσεων τής ρωσικής κοινωνικής σκέψης στριφογύριζε δήθεν γύρω από τίς ιστορικές αναδρομές τών δεκαετιών 1830-1840 και 1840-1850.*

Στήν πραγματικότητα δέν μπορεί νά ύπάρχει άμφιβολία ότι ή συζήτηση του Τσερνισέβσκι μέ τόν Χέρτσεν έπρεπε νά περιστρέφεται γύρω από τή στάση *άπέναντι στό ρωσικό φιλελευθερισμό εκείνης τής εποχής και στις μεταρρυθμίσεις τής δεκαετίας 1860-1870...*

"Υστερα από τίς διευκρινίσεις μέ τόν Τσερνισέβσκι, ό Χέρτσεν άναγκάστηκε ήδη νά άρνηθεί τίς συκοφαντίες του έναντια στους ριζοσπάστες που δήθεν ένεργοΐσαν κάτω από τήν έμπνευση τής κυβέρνησης. Τώρα παραδέχεται πιά ότι οί ριζοσπάστες είναι άνθρωποι άγαθότατοι στην καρδιά και εύγενικότατοι στους σκοπούς, αλλά προσθέτει ότι μέ τό ύφος τους μπορεί νά κάνουν τόν άγγελο νά φτάσει στόν καυγά και τόν άγιο νά άναθεματίσει**. Καί επιπλέον οί ριζοσπάστες, σύμφωνα μέ τόν Χέρτσεν, υπερβάλλον τά πάντα στόν κόσμο μέ μία τέτια ξιπασία και όχι γιά ν' άστειευτούν, αλλά γιά νά πικράνουν, κι' αυτά κάνουν τούς άγαθούς ανθρώπους νά χάνουν τήν ύπομονή τους. Στην κάθε φράση «μέ μπουκάλια και μάλιστα τά πίο μεγάλα», αυτοί έχον έτοιμη τή σκαιότατη άπάντηση «όχι, μέ βαρέλια σαραντάρια!». Ο

*Απαντα Χέρτσεν, τόμ. V, σελ. 241-248.

**Όπως είναι γνωστό, γιά τόν *τόνο* του αντίπαλου οί άνθρωποι άρχίζουν νά μιλοΐν τότε, όταν δέν είναι σέ θέση νά του άντιπαραθέσουν πίο σοβαρότερα επιχειρήματα.

Χέρτσεν παρηγοριέται με την ελπίδα ότι ο τύπος των χολιασμένων είναι εφήμερος. Η ζωή, λέει ο Χέρτσεν, δεν μπορεί να άνεχθεί για πολύ καιρό τα καταθλιπτικά πρόσωπα των Δανιήληδων του Νεβά, οι οποίοι κατηγορούν σκαιότατα τους ανθρώπους, γιατί γευματίζουν με άπαθεια και, μένοντας έκθαμβοι από κάποια ζωγραφιά ή από τη μουσική, ξεχνούν όλες τις δυστυχίες αυτού του κόσμου. Σ' αντικατάσταση αυτών των άμειλικτων άρνητών, που τους βασανίζει ο εδέξαπτος και «μειωμένος» έγωισμός, σέ αντικατάσταση αυτών των ύποχονδρικών, των καθυστερημένων ταλέντων και των άποτυχημένων ιδιοφυϊών πρέπει να έρθει μία νέα αϊσιόδοξη και γερή γενιά, στην όποια οί γέροι à la Χέρτσεν θά άπλώσουν ίσως τό χέρι πάνω από τό κεφάλι τής άρρωστης σωματικά και ήθικά γενιάς των χολιασμένων.

“Όπως βλέπουμε, άκόμη κι' ένας τέτιος εϊλικρινής και φωτισμένος εκπρόσωπος του φιλελευθερισμού, σάν τόν Χέρτσεν, όργανικά δέν μπορούσε να καταλάβει τήν πρώτη γενιά των ρώσων επαναστατών δημοκρατών*. Πίσω από τό ύφος δέν διέκρινε τήν ουσία των επιδιώξεών τους, πίσω από τά δένδρα δέν διέκρινε τό δάσος. Τόσο όργανικά ξένοι ήταν ήδη τότε μεταξύ τους οί φιλελεύθεροι και οί δημοκράτες. Γιατί έδω δέν επρόκειτο για τή σύγκρουση δυό γενεών, ή, σωστότερα, δέν επρόκειτο τόσο για τή σύγκρουση δυό γενεών, όσο για τή διένεξη δυό κοινωνικών ρευμάτων, δυό κομμάτων που εκπροσωπούσαν ουσιαστικά διαφορετικά και έχθρικά μεταξύ τους ταξικά συμφέροντα**. Οί φιλελεύθεροι έκπρο-

NB

NB

NB

* Ο κ. Μπογκουτσάρσκι στό βιβλίό του «' Από τό παρελθόν τής ρωσικής κοινωνίας» (σελ. 250), αφού εξέθεσε αυτή τή σύγκρουση των δυό κατευθύνσεων, καταλήγει: «είναι έντελώς καθαρό ότι ο Τσερνισέβσκι δέν είχε στην ουσία δίκιο». Είναι άλήθεια ότι συνέρχεται και θυμάται ότι «εμείς γι' αυτό τό ζήτημα έχουμε άποδείξεις (τή συζήτηση στό Λονδίνο) μόνο τής μιάς πλευράς», αλλά, πρώτο, γι' αυτό έπρεπε να θυμηθούμε νωρίτερα, πριν βγάλουμε τέτιο κατηγορηματικό συμπέρασμα, και δεύτερο, άποδείξεις γι' αυτό τό ζήτημα είναι όλη ή φιλολογική και κοινωνική δραστηριότητα και των δυό μεγάλων συγγραφέων. Ο Τσερνισέβσκι έμεινε ως τό τέλος πιστός στις άντιλήψεις του — και ή ιστορία άπόδειξε ότι είχε δίκιο να κρατάει αυτή τή στάση άπέναντι στό ρωσικό φιλελευθερισμό. Νά όμως που ο Χέρτσεν αναγκάστηκε γρήγορα να άρνηθεί τή τάση του για έξωραϊσμό και να περάσει σε πολλά σημεία με τήν άποψη του Τσερνισέβσκι. Γιατί όμως ο κ. Μπογκουτσάρσκι παρόλα αυτά θεωρεί ότι ο Τσερνισέβσκι «δέν είχε στην ουσία δίκιο». Για ποιά ουσία και για ποιά ζήτημα; Μήπως για τή στάση του άπέναντι στους ρώσους φιλελεύθερους, ή πρός τή φιλελευθερίζουσα γραφειοκρατία; Νά τί σημαίνει να περάσει κανείς τό σχολείο των όσβομποζνέντσι-καντέτων!

** Είναι χαρακτηριστικό ότι ο Τουργκένιεφ (άνθρωπος, φυσικά, τής δεκαετίας 1840-1850), αφού ξέκοψε από τό ριζοσπαστικό «Σοβρεμένικ», μεταπήδησε στό «Ρούσκι Βέστνικ» του Κατκόφ, ο όποιος αυτή τήν περίοδο τά κατάφερε ήδη άρκετά να άποκαλύψει τίσ πραγματικές του τάσεις. Τό μυθιστόρημα του Τουργκένιεφ «Πατέρες και τέκνα», που ό,τι και να λέγεται εκεί, στρεφόταν ένάντια στους «μηδενιστές» (άν και χάρη στη λογοτεχνική εϊλικρίνεια του συγγραφέα ο μηδενιστής Μπαζάροφ παρόλα αυτά βγήκε πίο συμπαθητικός από όλα τά άλλα πρόσωπα του μυθιστορηματος), δημοσιεύτηκε στό «Ρούσκι Βέστνικ» τό 1862. Στο μεταξύ ο Κατκόφ στό περιοδικό του έκανε άνοιχτή έκστρατεία ένάντια στους δημοκράτες και πολύ γρήγορα ρίχτηκε και ένάντια στον Χέρτσεν (προσωπικό φίλο του Τουργκένιεφ), περιλούζοντάς τον με ένα σωρό βρωμιές.

отремлений, изъ-за деревьевъ онъ не замѣтилъ дѣса. На-
 столько органически либералы и демократы были уже тогда
 чужды другъ другу. Ибо здѣсь дѣло шло не о столкновении
 двухъ поколѣній или, вѣрнѣе, не столько о столкновении
 двухъ поколѣній, сколько о конфликтѣ двухъ обществен-
 ныхъ теченій, двухъ партій, представлявшихъ существенно
 различные и враждебныя классовыя интересы¹⁾. Либералы
 представляли интересы буржуазіи и прогрессивнаго дво-
 рянства, Чернышевскій и его кружокъ отстаивали интересы
 трудящихся или, говоря его слогомъ, простонародья, въ ко-
 торомъ по тогдашнимъ социальнымъ условіямъ смѣшива-
 лись воедино рабочій классъ и крестьянство. Не слѣдуетъ
 при этомъ упускать изъ виду, что крестьянство составляло
 тогда почти единственную массу трудящихся, изъ которой
 пролетаріатъ не успѣлъ еще выдѣлиться настолько, чтобы
 входить въ расчеты демократовъ въ качествѣ серьезнаго
 историческаго фактора. И вотъ почему въ расчетахъ то-
 гдашнихъ социалистовъ вообще и Чернышевскаго въ част-
 ности главную роль играетъ крестьянство, а о пролетаріатѣ
 упоминается лишь глухо и слабыми намеками (напримѣръ,
 швейныя мастерскія въ романѣ „Что дѣлать?“).

по этому поводу (разговоръ въ Лондонѣ) только одной стороны“, но во
 первыхъ, объ этомъ нужно было вспомнить прежде, чѣмъ дѣлать столь
 рѣшительный выводъ, а во-вторыхъ, показаніями по этому поводу является
 вся литературная и общественная дѣятельность обоихъ великихъ писа-
 телей. Чернышевскій до конца остался вѣренъ своимъ взглядамъ — и история
 показала справедливость его отношеній къ русскому либерализму; а вотъ
 Герцену пришлось скоро отказаться отъ своего прекрасноречиваго и во мно-
 гомъ ставъ на точку зрѣнія Чернышевскаго. Почему же г. Богучарскій
 все-таки счтаетъ Чернышевскаго „по существу дѣла неправымъ“? По
 какому существу и какому дѣлу? Въ его отношеніи къ русскимъ либе-
 раламъ, что ли? или къ либерализующей бюрократіи? Вотъ что значитъ
 пройти освободительно-налетскую цѣпочку!

Характерно, что Тургеневъ (конечно, человекъ 40-ныхъ годовъ), ра-
 зорвавши съ радикальнымъ «Современникомъ», перебѣжалъ въ «Русскій
 Вѣстникъ» Каткова, который къ тому времени успѣлъ уже достаточно
 сбаврзнуть свои настоящіа тенденціи. Романъ Тургенева «Отцы и Дѣти»,
 который, что бы тамъ ни говорили, направленъ былъ противъ «нигили-
 стовъ» (хотя благодаря художественной искренности автора нигилистъ Ба-
 заровъ вышелъ все-таки симпатичнѣе всѣхъ другихъ персонажей романа),
 помѣщенъ былъ въ «Русск. Вѣстникѣ» за 1862 г. А между тѣмъ Катковъ

Σελίδα τοῦ βιβλίου τοῦ Γ. Μ. Στεκλόφ
 «Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι, ἡ ζωὴ καὶ ἡ δράση του»
 μέ τίς παρατηρήσεις τοῦ Β. Ι. Λένιν

Σμίκρυνση

σωπούσαν τά συμφέροντα τῆς ἀστικής τάξης καί τῶν προοδευτικῶν εὐγενῶν, ὁ Τσερνισέβσκι καί ὁ ὄμιλός του υπεράσπιζαν τά συμφέροντα τῶν ἐργαζομένων, ἢ, μιλώντας μέ τό δικό του στυλ, υπεράσπιζαν τά συμφέροντα τοῦ λαουτζίκου, στόν ὁποῖο σύμφωνα μέ τίς τοτινές κοινωνικές συνθήκες μπερδεύονταν μαζί ἡ ἐργατική τάξη καί ἡ ἀγροτιά. Συναίμα δέν πρέπει νά παραλείψουμε ὅτι ἡ ἀγροτιά ἀποτελοῦσε τότε σχεδόν τή μοναδική μάζα τῶν ἐργαζομένων, ἀπό τήν ὁποία τό προλεταριάτο δέν πρόφτασε ἀκόμη νά ξεχωρίσει τόσο πολύ γιά νά μπει στούς ὑπολογισμούς τῶν δημοκρατῶν σάν σταθερός ἱστορικός παράγοντας. Καί γι' αὐτό στούς ὑπολογισμούς τῶν τοτινῶν σοσιαλιστῶν γενικά καί τοῦ Τσερνισέβσκι ἰδιαίτερα τό βασικό ρόλο παίζει ἡ ἀγροτιά καί γιά τό προλεταριάτο γίνεται λόγος μόνο ὑπόκωφα καί μέ ἀμυδρούς ὑπαινιμούς (λ.χ. τά ραφτάδικα στό μυθιστόρημα «Τίνα κάνουμε;»).

NB

Ἄκριβῶς γιὰ τή βάση τοῦ συστήματος, στό ὁποῖο πνιγόταν κάθε τι τό τίμιο καί τό ζωντανό στή Ρωσία, ἀποτελοῦσε ἡ δουλοπαροικία — ἀκριβῶς γι' αὐτό οἱ πρωτοπόροι ρῶσοι αὐτῆς τῆς ἐποχῆς δέχτηκαν μέ τέτιον ἐνθουσιασμό τίς πρῶτες ἐνέργειες μέ τίς ὁποῖες ἡ κυβέρνηση ἀνακοίνωνε τήν ἀπόφασή της νά ἀρχίσει τήν ἀπελευθέρωση τῆς ἀγροτιάς ἀπό τή δουλεία. Ἄκόμη καί ὁ μέγας μας Τσερνισέβσκι γιά μιὰ στιγμή ἐπηρεάστηκε ἀπό τό γενικό ἐνθουσιασμό καί παράλληλα μέ τό ἀπόφθεγμα τοῦ Χέρτσεν: «Νενίκηκας Γαλιλαίε!» προλόγιζε τό ἄρθρο του «Γιά τίς νέες συνθήκες τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς» («Σοβ.», 1858, τεύχ. 2) μέ ἕνα ἐπίγραμμα πού ἀπευθυνόταν στόν Ἀλέξανδρο Β': «Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καί ἐμίσησας ἀδικίαν· διά τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεός σου (Ψαλ. XLV, στιχ. 8)»*...

1858

Ἡ δουλοπαροικία ἦταν ἡ σημαντικότερη πηγή ὄλων τῶν ἀδυναμιῶν τῆς ρωσικῆς ζωῆς**. «Μέ τήν ἐξάλειψη αὐτοῦ τοῦ βασικοῦ κακοῦ τῆς ζωῆς μας κάθε ἄλλο κακό της χάνει τά ἐννέα δέκατα τῆς δυνάμεις του». Μέ τή δουλοπαροικία παρέλυαν «ὄλες οἱ φροντίδες τῆς κυβερνήσεως, ὄλες οἱ προσπάθειες τῶν ξεχωριστῶν ἀνθρώπων γιά τό καλό τῆς Ρωσίας». Στή δουλοπαροικία δέν ἦταν κατορθωτά οὔτε ἡ δικαιοσύνη, οὔτε ἡ κανονική λειτουργία τοῦ κρατικοῦ μηχανισμοῦ, οὔτε ἡ χρηστή διοίκηση, οὔτε ὁ ὀρθολογικός προὑπολογισμός, οὔτε ἡ ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων. Ἡ καταναγκαστική ἐργασία τῶν ἀγροτῶν πρὶν ἀπόλα ἦταν ἀσύμφορη γιά τούς ἴδιους τούς τσιφλικάδες. Ἡ κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας θά φέρε ὄφελος σέ ὄλο τό λαό, σ' ὄλη τή χώρα, ἀλλά περισσότερο ἀπ' ὄλα καί πρὶν ἀπ' ὄλα ἀπ' αὐτή θά κερδίσει ἡ τσιφλικάδικη τάξη καί ὕστερα οἱ ἔμποροι καί οἱ βιομήχανοι: νά γιατί τά ἔξοδα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῶν ἀγροτῶν πρέπει νά τά ἀναλάβει ὄλο τό ἔθνος***. Ἄλλά ὄλες αὐτές οἱ

* Ἄπαντα, IV, 50 καί ss.

** Ἀργότερα, ὅπως ξέρουμε, ὁ Τσερνισέβσκι ἄλλαξε λίγο τήν ἄποψή του. Ἡ ἀποτυχία τῆς ἀγροτικῆς μεταρρύθμισης τόν ἀνάγκασε νά γυρῆσει αὐτή τή βασική αἰτία βαθύτερα καί τή βρῆκε στό πολιτικό σύστημα τῆς Ρωσίας καί σάν μιὰ ἀπό τίς ἐκδηλώσεις του δέχτηκε τή δουλοπαροικία.

*** Ἄπαντα, IV, 62, 66, 67, 94, 99, 112, 387.

θετικές πλευρές θά εκδηλωθούν μόνο στην περίπτωση πού ή μεταρύθμιση θά γίνει βαθιά και σοβαρά, όταν δοθεί στους αγρότες όλη ή γή πού τους χρειάζεται και μάλιστα μέ μικρή έξαγορά*. Και στην περίπτωση όρθολογικής λύσης του άγροτικού ζητήματος ή Ρωσία θά πάει μπροστά μέ γοργά βήματα και μάλιστα ή κοινοτική ιδιοκτησία στη γή θά τή βοηθήσει νά περάσει βαθμιαία και άνώδυνα σέ άνώτερες μορφές όργανωμένης έργασίας.

Νά γιατί τά πρώτα βήματα τής κυβέρνησης στον τομέα τής άγροτικής μεταρύθμισης όδήγησαν τον Τσερνισέβσκι σ'έναν τέτιο ένθουσιασμό, τον άναπτέρωσαν μέ τέτιες φωτεινές έλπίδες. Και νά γιατί από τήν πέννα του ξεφυγε τό έγκώμιο του 'Αλέξανδρου Β', πράγμα πού δέν ταίριαζε και τόσο στη γενική κοσμοθεωρία του συγγραφέα. « Η εϋλογία πού υπόσχεται στους ειρηνοποιούς και στους πράους στεφανώνει τον 'Αλέξανδρο Β' μέ μία εϋτυχία τέτια πού άνάλογή της δέν είχε γνωρίσει άκόμη κανένας από τους βασιλιάδες τής Εϋρώπης — μέ τήν εϋτυχία ν' άρχισει μόνος του και νά όλοκληρώσει τήν άπελευθέρωση των ύπηκόων του». 'Αλλά σύντομα, άκόμη στό ίδιο τό 1858 ό Τσερνισέβσκι άλλαξε τή στάση του προς τήν κυβέρνηση, όταν είδε ότι αυτή άλλοιώνει τή μεγάλη μεταρύθμιση προς τό συμφέρον των τσιφλικάδων**.

[356-362] 'Ο Τσερνισέβσκι έβλεπε μέ θλίψη και άδύναμη όργή ότι ή άγροτική μεταρύθμιση, πού έπεσε στα χέρια των γραφειοκρατών και των θιαστών τής δουλοπαροικίας, άλλοιώνεται συστηματικά και πραγματοποιείται σέ βάρος των λαϊκών συμφερόντων. Τή γνώμη του λαού κανείς δέν τή ρωτούσε, και ό Τσερνισέβσκι άναλαμβάνει νά εκφράσει τήν άποψη τής άγροτιάς. 'Ο λαός, λέει, περιμένει από τή μεταρύθμιση γή και έλευθερία δηλαδή, όχι μόνο προσωπική άπελευθέρωση, αλλά και μεταβίβαση όλων των γαιών πού χρησιμοποιούνται άπ'αυτόν μέ μία μέτρια έξαγορά (για άπελευθέρωση χωρίς έξαγορά σύμφωνα μέ τίς τοτινές συνθήκες λογοκρισίας, όπως ήδη δείξαμε, ήταν άδύνατο νά γίνει λόγος). 'Ο Τσερνισέβσκι προειδοποιεί τήν κυβέρνηση ότι ή προσωρινή διατήρηση ύποχρεωτικών σχέσεων και ή βαριά έξαγορά θά προκαλέσουν στό λαό τή σκέψη ότι τον έξαπάτησαν και σέ μία τέτια περίπτωση τή χώρα τήν περιμένουν οί πόσκληρές δοκιμασίες***. Κάτω από τήν επίδραση του αισθήματος άγανάκτησης πού τον κατέλαβε, βλέποντας τήν άλλοίωση τής άγροτικής μεταρύθμισης, ό Τσερνισέβσκι άρχίζει νά κλίνει προς τήν ιδέα ότι θά ήταν καλύτερα νά μήν γινόταν καμιά μεταρύθμιση. «Δέν έπιθυμώ, λέει ό Βόλγκιν, νά γίνονται μεταρρυθμίσεις, όταν δέν υπάρχουν συνθήκες άπαραίτητες

NB ||| *'Ο Τσερνισέβσκι στην ουσία ήταν υπέρ τής πλήρους άπαλλοτριώ-
σης των τσιφλικάδων και υπέρ τής μεταβίβασης τής γής στους αγρότες
κυρίως χωρίς καμιά έξαγορά. 'Αλλά δέν μπορούσε νά μιλήσει άνοιχτά γι'
αυτό στα άρθρα του εξαιτίας τής λογοκρισίας. Σύγκρ. τό άπόσπασμα πού
παρατίθεται πιο κάτω στό κείμενο από τό μυθιστόρημα «Πρόλογος» (συ-
ζήτηση μέ τον Σοκολόβσκι).

σ. 357

1858
Τεϋχ. 12

** Τό περίφημο άρθρο «Κριτική των φιλοσοφικών προκαταλήψεων
έναντια στην κοινοτική γαιοκτησία», όπου ό Τσερνισέβσκι κοροϊδεύει
τόν έαυτό του για τίς αισιόδοξες έλπίδες πού τον είχαν προσωρινά κυρι-
εύσει, τυπώθηκε στό τεϋχ. 12 του «Σοβρεμένικ» τό 1858.

***'Οργάνωση τής ζωής. "Απ., IV, 545-47.

γιά νά πραγματοποιηθοῦν οἱ μεταρρυθμίσεις μέ ἕναν ἱκανοποιητικό τρόπο»*.

«Ἐξηγοῦν: θά ἀπελευθερώσουμε τοὺς ἀγρότες — παρατηρεῖ ὁ Τσερνισέβσκι σέ ἄλλο μέρος. — Ποῦ εἶναι οἱ δυνάμεις γιά ἕνα τέτιο ἔργο; Δέν ὑπάρχουν ἀκόμη δυνάμεις. Εἶναι ἀνόητο νά καταπιάνεσαι μέ ἕνα ἔργο, ὅταν δέν ὑπάρχουν δυνάμεις γι' αὐτό. Καί βλέπετε ποῦ πάει ἡ ὑπόθεση. Θά ἀρχίσουν νά ἀπελευθερώνουν. Τί θά βγεῖ; — κρίνετε μόνοι σας τί βγαίνει, ὅταν ἀναλαμβάνεις ἕνα ἔργο ποῦ δέν μπορείς νά τό κάνεις. Εἶναι φυσικό ὅτι θά χαλάσεις τό ἔργο, θά βγεῖ μιά ἀηδία... — Ὁ Βόλγκιν σάπασε, σούφρασε τά φρύδια καί ἄρχισε νά κουνάει τό κεφάλι. — Ἐχ, κύριοι χειραφετιστές μας, ὅλοι αὐτοί οἱ Ριαζάντσεφ σας μέ τήν παρέα τους! τί καυχησιάρηδες, τί φλύαροι, τί ἀνόητοι ποῦ εἶναι!

Καί κούνησε πάλι τό κεφάλι του». Ὁ Βόλγκιν, πείθοντας τόν ἐπαναστάτη Σοκολόβσκι (Σερακόβσκι) νά μήν πιστεύει τοὺς φιλελευθέρους μας καί νά δείχνει σκεπτικισμό στά κούφια λόγια γιά τίς σοβαρές μεταρρυθμίσεις ποῦ ἐπιχειροῦν, ἰσχυρίζεται ὅτι κατά τή γνώμη του δέν θά εἶναι ἄσχημο ἂν ἡ ὑπόθεση τῆς ἀπελευθέρωσης τῶν ἀγροτῶν δοθεῖ στά χέρια τοῦ τσιφλικάδικου κόμματος. Ἡ διαφορά δέν εἶναι τεράστια, ἀλλά μηδαμινή.

Θά ἦταν τεράστια ἂν οἱ ἀγρότες ἐπαιρναν τή γῆ χωρίς ἐξαγορά (νά ποῦ ὁ Τσερνισέβσκι ἀνοίγει τά χαρτιά του: στό μυθιστόρημα ποῦ ἔγραψε στή Σιβηρία. Στά ἄρθρα ποῦ ἔγραψε μέ τήν ἄδεια τῆς λογοκρισίας, γι' αὐτό δέν μπορούσε οὔτε ὑπαινιγμό νά κάνει). Τό σχέδιο τοῦ τσιφλικάδικου κόμματος διαφέρει ἀπό τό σχέδιο τῶν προοδευτικῶν μόνο κατά τό ὅτι εἶναι πιό ἀπλό καί πιό σύντομο, γι' αὐτό εἶναι μάλιστα καλύτερο. Γιά νά ποῦμε τήν ἀλήθεια, καλύτερα εἶναι νά ἀπελευθερωθοῦν χωρίς γῆ. «Τό ζήτημα τέθηκε κατά τέτιον τρόπο ποῦ ἐγώ δέν βρίσκω λόγους νά ἐξαφθῶ γιά τό ἂν θά ἀπελευθερωθοῦν ἢ δέν θά ἀπελευθερωθοῦν οἱ ἀγρότες, καί πολύ λιγότερο γιά τό ζήτημα ποῖός θά ἀρχίσει νά τοὺς ἀπελευθερώνει — οἱ φιλελευθέροι ἢ οἱ τσιφλικάδες. Κατά τή γνώμη μου, εἶναι τό ἴδιο. Ἡ μάλλον καλύτερα οἱ τσιφλικάδες»**.

Καί γιατί ὁ Τσερνισέβσκι θεωροῦσε ὅτι ἡ ἀπελευθέρωση τῶν ἀγροτῶν χωρίς γῆ εἶναι καλύτερη; Γιατί κατά τή γνώμη του αὐτό ἦταν τό μοναδικό μέσο νά ξεσηκώσει τή ρουτινιάρικη λαϊκή μάζα καί νά ἀφυπνίσει μέσα της τό κίνημα ποῦ θά σάρωνε τό παλιό καθεστῶς ὀλοκληρωτικά καί θά ἔδινε στό λαό πραγματική γῆ καί ἐλευθερία. Ὅλο αὐτόν τόν καιρό ὁ Τσερνισέβσκι ταλαντευόταν ἀνάμεσα στήν πλήρη ἀποθάρυνση καί στήν ἐλπίδα γιά τήν ἐπικείμενη ἔκρηξη τῆς ἀγροτικῆς ἐπανάστασης. Στό φιλε-

* «Πρόλογος», loc. cit., 91, 116, 120, 121.

** Ibid., 163-164.

έβαζε τά γέλια; — Ναί καί δέν είναι καθόλου τίμιο νά άπειλείς μέ κάτι στό όποίο έσύ ό ίδιος πρώτος πιστεύεις λιγότερο άπ' όλους»*...

Ό Τσερνισέβσκι άναφέρεται στή σύγχυση πού ύπάρχει στήν Πολωνία, στίς άγροτικές ταραχές στό έσωτερικό τής Ρωσίας, στήν εμφάνιση τών επαναστατικών προκηρύξεων («Μεγαλωρώσος», «Πρός τή νέα γενιά»), στή ζύμωση άνάμεσα στήν πανεπιστημιακή νεολαία τής Πετρούπολης καί στό συνταγματικό κίνημα άνάμεσα στους εύγενείς**.

Όστε λοιπόν, παρόλη τήν άπαισιόδοξη στάση του πρός τή συνειδητότητα καί τή δραστηριότητα του ρωσικού λαού ό Τσερνισέβσκι στά τέλη του 1861 άρχισε, όπως φαίνεται, νά δέχεται τή δυνατότητα ενός πλατιού άγροτικού κινήματος. Άπ' ατή τήν άποψη είναι έξαιρετικά χαρακτηριστικό τό άρθρο του «Δέν είναι άραγε ή άρχή τής άλλαγής;», πού γράφτηκε άπ' άφορμή τά διηγήματα του Ν. Β. Ούσπένσκι καί δημοσιεύτηκε στό ΧΙ τεύχος του «Σοβρεμένικ» τό 1861. Ό Τσερνισέβσκι, δείχνοντας ότι ό Ν. Ούσπένσκι γράφει γιά τό λαό τήν άλήθεια χωρίς στολίδια καί ότι τά διηγήματά του είναι άπαλλαγμένα άπό τή γλυκανάλατη έξιδανίκηση τής λαϊκής ζωής, έξηγεί ατή τήν περίπτωση μέ τό ότι στήν ψυχολογία τής ρωσικής άγροτιάς έγινε άλλαγή πρός τό καλύτερο...

«Η άποφασιστικότητα του κ. Ούσπένσκι νά περιγράψει τό λαό μέ ένα τόσο λίγο κολακευτικό γιά τό λαό πνεύμα έπιβεβαιώνει τή σημαντική άλλαγή τών περιστάσεων, τή μεγάλη διαφορά τής σημερινής έποχής άπό τήν πρόσφατη περίοδο, όταν κανένα δέν θά σήκωνε τό χέρι νά ξεσκεπάσει τό λαό»...

Στίς μεγάλες ιστορικές στιγμές, όταν θίγονται τά ζωτικά συμφέροντα καί οι επιδιώξεις τών μαζών, ό λαός μεταμορφώνεται. «Πάρτε τόν πιό συνηθισμένο, τόν πιό άχρωμο, τόν άνθρωπο μέ τόν άσταθή χαρακτήρα, τό χυδαίο άνθρωπο: όσο άσήμαντα καί άδιάφορα κι' άν κυλούσε ή ζωή του, ύπάρχουν μέσα σ' ατή στιγμή έντελώς άλλης άπόχρωσης, στιγμές δραστήριων προσπαθειών, τολμηρών αποφάσεων. Τό ίδιο άκριβώς συμβαίνει καί στήν ιστορία κάθε λαού».

Καί ό Τσερνισέβσκι τελειώνει τό άρθρο του μέ έκκληση πρός τή διάνοηση νά πάει πρός τό λαό, πού γιά τό πλησίασίμά του δέν χρειάζονται καθόλου ταχυδακτυλουργίες στό πνεύμα τής σλαβοφιλίας, αλλά μιá άρκετά άπλή καί άβίαστη συζήτηση γιά τά συμφέροντά του***.

Τό μεγάλο ιστορικό καθήκον νά φέρει τό λαό σέ έπαφή μέ τίς ιδέες τής δημοκρατίας καί του σοσιαλισμού έπρεπε νά τό εκπληρώσει ή νέα γενιά πού βγήκε στή σκηνή ύστερα άπό τή συντριβή του παλιού καθεστώτος στή διάρκεια του Κριμαϊκού πολέμου. Σ' ατή τή ρωμαλαία καί τολμηρή γενιά

* «Πρόλογος», loc. cit., 181.

** «Γράμματα χωρίς διεύθυνση», I. c., 304.

*** «Δέν είναι άραγε ή άρχή τής άλλαγής;». Άπ., VIII, 339-359.

στήριξε όλες του τις ελπίδες ό Τσερνισέβσκι, γι' αυτή τή γενιά αυτός και ό Ντομπρολιούμποφ έγραφαν τά άρθρα τους, σ' αυτήν άπευθύνονταν μέ τίς έκκλησεις τους νά πάει στό λαό. Τό μυθιστόρημα του Τσερνισέβσκι «Τί νά κάνουμε;» πού γράφτηκε στό φρούριο του Πετροπάβλοβσκ είναι άφιερωμένο στην άπεικόνιση αυτών των νέων ανθρώπων. «Άγαθοί και ίσχυροί, τίμοι και ίκανοί — άπευθύνεται σ' αυτούς ό Τσερνισέβσκι στον πρόλογο του μυθιστορήματος — έσεις άρχίσατε πριν από λίγο νά έμφανίζεστε ανάμεσά μας, αλλά τώρα δέν είστε λίγοι και γρήγορα γίνεστε όλο και πιο πολλοί». Και όταν αυτοί γίνουν πάρα πολλοί, τότε θά είναι πολύ καλά...

Γι' αυτούς τους ανθρώπους ή επιδίωξη του σοσιαλισμού, τής έγκαθίδρυσης του βασιλείου τής δουλιιάς είναι μία φυσική ανθρώπινη επιδίωξη. Ή ύψη τους, ή βασίλισσα τής έλευθερίας και τής ισότητας τους ψιθυρίζει μαγικά λόγια, πού προσελκύουν κάθε πικραμένη και προσβλημένη ύπαρξη. Αυτοί οί άνθρωποι έπενεργοούν πάνω στους οικείους τους, τους «κάνουν πνευματικά ώριμους», δηλ. τους έμπνέουν τό αίσθημα τής ανθρώπινης αξιοπρέπειας και τήν άγάπη προς τους πάσχοντες (είναι χαρακτηριστικό για τον Τσερνισέβσκι ότι ό Λοπουχόφ κάνοντας πνευματικά ώριμη τήν Βέρα Πάβλοβνα, τής δίνει νά διαβάσει έργα του Φουριέ και του Φόυερμαχ).

Αυτοί διαφέρουν όργανικά από τους φιλελευθέρους, είναι προπαγανδιστές των νέων δημοκρατικών και σοσιαλιστικών ιδεών: γι' αυτούς ό Όουεν είναι ένας «άγιος γέρος». Οί άνθρωποι αυτοί παρακολουθούν προσεκτικά τήν επιστήμη, τους ενδιαφέρει ή ανθρωπολογική φιλοσοφία, οί χημικές θεωρίες του Λίμπιχ, οί νόμοι τής ιστορικής προόδου και τά ζητήματα τής τρέχουσας πολιτικής, όργανώνουν όμιλο στον όποιο μπαινουν ένα ζευγάρι βιοτεχνών και μικροεμπόρων, ένα ζευγάρι άξιωματικών, δάσκαλοι και φοιτητές. Όργανώνουν ραφτάδικα σε κομμουνιστική βάση. Στην ουσία όμως ιδανικό τους είναι ή μικροαστική ευτυχία. Ή δράση τους έχει κυρίως πολιτιστικό χαρακτήρα. Οί άνθρωποι αυτοί άποφεύγουν για τήν ώρα τήν άμεση πολιτική πάλη, τή συμμετοχή στις επαναστατικές δραστηριότητες και μάλιστα τή φοβούνται.

Πραγματικός εκπρόσωπος των νέων ανθρώπων και πρόδρομος των λαϊκών αγωνιστών είναι ό Ραχμέτοφ, «σπάνιος άνθρωπος», όπως τον όνομάζει ό Τσερνισέβσκι. Στο πρόσωπο του Ραχμέτοφ συνδυάζεται ή άμείλικτη λογική του ίδιου του Τσερνισέβσκι μέ τή φλέβα του πραγματικού επαναστάτη διαφωτιστή, τήν όποία, όπως φαίνεται, στεροούνταν ό Τσερνισέβσκι. Άπ' αυτή τήν άποψη ό Ραχμέτοφ θυμίζει τό φίλο του Τσερνισέβσκι, τον έπιφανή πολωνό επαναστάτη Σερακόβσκι, τον όποιο ό Νικολάι Γκαβρίλοβιτς πρόβαλε στον «Πρόλογο» μέ τό όνομα του Σοκολόβσκι, μόνο πού ό Ραχμέτοφ είναι άπαλλαγμένος από τά φιλελεύθερα πάθη του Σοκολόβσκι. «Μού είναι γελοίοι οί διαφωτιστές» — λέει ό Βόλγκιν, στην πραγματι-

NB

NB

NB

κότητα όμως υποκλίνεται μπροστά τους, αισθάνεται ότι σ'αυτούς υπάρχει τό ένστικτο τών πραγματικών πολιτικών παραγόντων και ό πρακτικός δυναμισμός τών αγωνιστών για τή λαϊκή υπόθεση*.

[365-375] "Αν οί Λοπουχόφ και οί Κιρσάνοφ ήταν νέος τύπος, τότε ό Ραχμέτοφ ήταν, μπορεί νά πεί κανείς, νεότατος τύπος, ή τελευταία λέξη τής ρωσικής κοινωνικής εξέλιξης. Σύμφωνα μέ τά λόγια του Τσερνισέβσκι οί τέτιοι άνθρωποι είναι λίγοι. "Ως τώρα αυτός συνάντησε μόνο 8 δείγματα αυτής τής ράτσας, μαζί και δυό γυναίκες. «Αυτοί είναι λίγοι — τελειώνει ό Τσερνισέβσκι τήν περιγραφή του για τόν Ραχμέτοφ — αλλά μ'αυτούς λάμπει ή ζωή όλων. Χωρίς αυτούς ή ζωή θά έσβηνε, θά ξύνιζε. Είναι λίγοι, αλλά δίνουν σ'όλους τούς ανθρώπους τή δυνατότητα νά αναπνέουν. Χωρίς αυτούς οί άνθρωποι θά πάθαιναν άσφυξία. Είναι μεγάλη ή μάζα τών τίμιων και καλών ανθρώπων, αλλά τέτιοι άνθρωποι είναι λίγοι. Και υπάρχουν μέσα της όπως ή τεΐνη στό τσάι, τό άρωμα στό ευγενές κρασί. "Απ'αυτούς βγαίνει

*Ο Σερακόβσκι ήταν οίκοιος άνθρωπος στόν δμλο του «Σοβρεμένικ». Βιογραφικά στοιχεία γι'αυτόν είχαν δημοσιευτεί ένμέρει στό μυθιστόρημα «Πρόλογος», ένμέρει στην μπροσουρά του Σαγκάνοφ «Ο Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι στά κάτεργα και στην έξορία» κατά τά λεγόμενα του Νικολά Γκαβρίλοβιτς. Τό 1848 ό Σερακόβσκι, όντας τότε φοιτητής, πήγε τίς διακοπές τών Χριστουγέννων στην πατρίδα του στό Κυβερνείο του Ποντόλσκ. Αυτόν τόν καιρό άνάμεσα στην τοπική πολωνική Σλιάχτα (όνομασία τών πολωνών μικρο-γαιοκτημόνων ευγενών. Σημ. μετ.) έτοιμαζόταν εξέγερση άπ'άφορμή τίς διαδόσεις για τό κίνημα πού άρχισε στη Γαλλία. "Ο Σερακόβσκι πρότεινε στους θερμάιους πού συναρπάζονταν, νά μή βιαστούν και προχωρήσουν σέ άποφασιστικές εκδηλώσεις, ώπου νά πάει ό ίδιος στά σύνορα και νά εξακριβώσει τί συμβαίνει. Στο δρόμο τόν έπιασαν και «άπό ύποψία ότι είχε σκοπό νά φύγει στό έξωτερικό» τόν έστειλαν έξορία σάν άπλό στρατιώτη στό τάγματα τακτικού στρατού στό "Ορενπούργκ, αλλά βασικά για τίς ειλικρινείς και τολμηρές συζητήσεις μέ τούς στρατιωτικούς άνακριτές. Στην άρχή τής βασιλείας του νέου τσάρου ό Σερακόβσκι πρόχεται σέ άξιωματικό, φεύγει στην Πετρούπολη και μπαινει στη στρατιωτική άκαδημία πού τήν τέλειωσε μέ άριστα, και μετά στέλνεται άπό τήν κυβέρνηση στό έξωτερικό για κάποιες στρατιωτικο-τεχνικές παραγγελίες. Στην "Αγγλία γνωρίστηκε μέ τόν Πάλμερστον, ό όποιος τόν σύστησε στη βασίλισσα Βικτωρία. Τό 1863 προσχώρησε στην πολωνική εξέγερση, ήταν διοικητής του έπαναστατικού τμήματος του Κόβνο, πιάστηκε αιχμάλωτος και κρεμάστηκε άπό τόν Μουραβιόφ. Αυτόν τόν έξαιρετικό άνθρωπο πρόβαλε ό Τσερνισέβσκι μέ τό όνομα Σοκολόβσκι στόν «Πρόλογο». "Αμείλικτος πρός τόν έαυτό του ό Τσερνισέβσκι εірωνεύεται λίγο καλοκάγαθα και τόν φλογερό Σοκολόβσκι για τήν άισιοδοξία του. «"Εμείς μέ τόν Μπολεσλάβ "Ιβάνοβιτς είμαστε άστείοι... περιμένουμε τή θύελλα μέσα στό βάλτο» — λέει ό Τσερνισέβσκι. "Αλλά άπ'όλα φαίνεται ότι ό Τσερνισέβσκι άγαπούσε θερμά και έκτιμούσε αυτόν τόν χλωμό ένθουσιώδη άνθρωπο μέ τή φλογερή ματιά πού σου τρυπάει τήν ψυχή, τόν ίπότη χωρίς φόβο και χωρίς ψεγάδι, τόν διαφωτιστή μέ τήν πρακτική φλέβα, τή θερμή καρδιά, αλλά μέ τό ψυχρό κεφάλι, πού δέν τά έχανε στίς πίο έπικίνδυνες στιγμές και ήταν πάντα έτοιμος νά θυσιάσει τή ζωή του για τήν υπόθεση τής λαϊκής άπελευθέρωσης. Οί σελίδες οί άφαιρωμένες στην περιγραφή του Σοκολόβσκι είναι οί καλύτερες στό μυθιστόρημα και ξεχωρίζουν για τήν καταπληκτική καλλιτεχνική τους δύναμη. — "Ο Βόλγκιν στό μυθιστόρημα άποφεύγει τήν προσέγγιση μέ τόν Σοκολόβσκι, γιατί ό τελευταίος σάν άνθρωπος ενεργητικός και μέ άυταπάρνηση, πολύ λίγο θά παραμείνει αιχμάλωτος τών φιλελεύθερων άυταπατών και θά μπλεχτεί όπωσδήποτε σέ κάποιες έπαναστατικές δραστηριότητες. Νά έχει κανείς γνωριμιά μέ έναν τέτιο άνθρωπο είναι έπικίνδυνο. Στην πραγματικότητα ή υπόθεση, φυσικά, δέν ήταν έτσι. Για τόν Τσερνισέβσκι όμως είναι χαρακτηριστικό ότι συνωμοτεί άκόμη και στό μυθιστόρημα, πού γράφτηκε στη μακρινή έξορία πολύ καιρό ύστερα άπό τά γεγονότα πού περιγράφονται σ'αυτό.

ή δύναμη τῆς ζωῆς καί τό ἄρωμα. Εἶναι τό ἄνθος τῶν καλύτερων ἀνθρώπων, εἶναι οἱ κινητήρες τῶν κινητήρων, εἶναι τό ἄλας τοῦ ἄλατος τῆς γῆς»*.

* Ὑποθέτουν ὅτι στό πρόσωπο τοῦ Ραχμέτοφ ὁ Τσερνισέβσκι ἀπεικόνισε κάποιον Μπαχμέτιεφ, τόν ὁποῖο ὁ Χέρτσεν («Κοινό ἀπόθεμα». Συλλογή ἀρθρῶν πού δημοσιεύτηκαν μεταθανάτια. Γενεὴ, 1874, σελ. 181 καί παρ.) ἀπεικονίζει ἐντελῶς διαφορετικά. Ὁ Χέρτσεν συναντήθηκε μ' αὐτόν στό Λονδίνο τό 1858 αὐτόν τόν καιρό περίπου ὁ Ραχμέτοφ τοῦ Τσερνισέβσκι φεύγει γιά τό ἐξωτερικό. Κατά τόν συγγραφέα μας ὁ Ραχμέτοφ στό ἐξωτερικό παρουσιάζεται στόν Φόουερμαχ γιά νά τοῦ προτείνει χρήματα γιά τήν ἐκδόση τῶν ἔργων του (ἐδῶ πού τά λέμε, αὐτό δείχνει γιά περισσὴ φορά πόσο ψηλά ἔβαλε ὁ Τσερνισέβσκι τόν Φόουερμαχ, «τόν μεγαλύτερο ἀπό τοὺς εὐρωπαϊοὺς διανοητές τοῦ 19ου αἰῶνα, τόν πατέρα τῆς νέας φιλοσοφίας». «Τί νά κάνουμε.» l. c., 194). Ὁ Μπαχμέτιεφ ὅμως πῆγε στό Λονδίνο στόν Χέρτσεν γιά νά τοῦ προτείνει ἕνα μέρος τοῦ κεφαλαίου του γιά τίς ὑποθέσεις τῆς ρωσικῆς προπαγάνδας. Νά πῶς περιγράφει τόν Μπαχμέτιεφ ὁ Χέρτσεν.

«Ἕνας νέος ἄνθρωπος μέ μορφὴ καντέτου, ντροπαλός, πολύ ἄκεφος καί μέ ἕνα ἰδιαίτερο παρουσιαστικό, ἄρκετά ἀγαρμπο, σάν τοὺς ἑβδομοῦς-ὄγδοοῦς γιούς τῶν τσιφλικῶδων τῆς στέπας. Πολύ λιτόλογος, σχεδόν ὄλο σώπαινε. Ἦταν φανερό ὅτι κάτι εἶχε μέσα στήν ψυχὴ του, ἀλλὰ δέν βρῆκε τὴ δυνατότητα νά πεῖ τί εἶναι αὐτό. Ἐγὼ ἔφυγα, ἀφοῦ τόν κάλεσα νά ἔρθει ὕστερα ἀπὸ δύο-τρεῖς μέρες νά γευματίσουμε. Πρὶν ἀπ' αὐτό τόν εἶχα συναντήσει στό δρόμο.

— Μπορῶ νά ἔρθω μαζί σας; ρώτησε.

— Φυσικά, δέν κινδυνεύω ἐγὼ μαζί σας, ἀλλὰ ἐσεῖς μαζί μου. Ἄλλὰ τό Λονδίνο εἶναι μεγάλο.

— Ἐγὼ δέν φοβᾶμαι — καί ἀμέσως ξαφνικά, παίρνοντας φόρα, ἄρχισε νά μιλάει γρήγορα. — Ἐγὼ ποτέ δέν θά γυρίσω πίσω στή Ρωσία, ὄχι, ὄχι, ὀριστικά δέν θά ξαναγυρίσω στή Ρωσία...

— Πρὸς θεοῦ, εἰστε τόσο νέος.

— Ἐγὼ ἀγαπῶ τὴ Ρωσία, πολύ τὴν ἀγαπῶ. Ἄλλὰ ἐκεῖ οἱ ἄνθρωποι... Ἐκεῖ δέν ὑπάρχει ζωὴ γιά μένα. Ἐγὼ θέλω νά κάνω μιά παροικία πάνω σ' ἐντελῶς κοινωνικὴ βάση. Ὅλα αὐτά τά καλοσκέφτηκα καί τώρα πηγαῖνω κατ' εὐθείαν ἐκεῖ.

— Δηλαδή πού;

— Στὶς Μαρκεσίους νήσους».

Ὁ Μπαχμέτιεφ ἀπὸ τίς 50 000 φράγκα πού εἶχε, πῆρε μαζί του τίς 30 χιλιάδες στὶς Μαρκεσίους νήσους, ἀφοῦ τά ἔδωσε στό μαντήλι «ἔτσι ὅπως δένουν τό φούντι ἀπὸ φραγκοστάφυλα εἶτε ἀπὸ καρῦδια», καί τίς 20 χιλιάδες τίς ἄφησε στόν Χέρτσεν γιά τίς ὑποθέσεις τῆς προπαγάνδας: καί αὐτό ἦταν τό «Κοινό ἀπόθεμα», πού προκάλεσε ἀργότερα τόσες γκρίνιες ἀνάμεσα στοὺς ρώσους ἐκπατρισμένους. Ἡ παραπέρα τύχη τοῦ Μπαχμέτιεφ εἶναι ἐντελῶς ἄγνωστη. Ἐξαφανίστηκε χωρὶς νά ἀφήσει ἴχνη. Στὴν ἀπεικόνιση τοῦ Χέρτσεν ὁ Μπαχμέτιεφ φαίνεται ἕνας ξεχαρβαλωμένος, ἕνας σχεδόν μισοπάλαβος ἄνθρωπος πού πολύ λίγο θυμίζει τό τρομερό καί αὐστηρό πρόσωπο τοῦ Ραχμέτοφ. Ἄλλὰ νά πούμε καί τοῦτο: ὁ Χέρτσεν ἦταν ἀνίκανος ὀργανικά νά καταλάβει τοὺς ρώσους ἐπαναστάτες ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Καί πάνω σ' αὐτὴ τὴ βάση προέκυψαν ὅλες ἐκεῖνες οἱ παρεξηγήσεις πού δηλητηρίασαν τίς τελευταῖες μέρες τῆς ζωῆς του. Ἄν λοιπόν ὁ Χέρτσεν μπόρεσε νά καταλάβει τόσο λαθεμένα τοὺς συγγραφεῖς Τσερνισέβσκι καί Ντομπρολιούμποφ, τί τό παράξενο ἂν δέν κατάλαβε ἐντελῶς τό μονοκόμματο καί αὐστηρὸ ἐκπρόσωπο τῆς ἐπαναστατικῆς νεολαίας; Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὅμως μεριά, εἶναι πολύ πιθανὴ μιά ἀπὸ τίς δύο ἄλλες ὑποθέσεις. Ἡ ὁ Μπαχμέτιεφ δέν μπορούσε καθόλου νά εἶναι τό πρωτότυπο γιά τόν Ραχμέτοφ, ἢ ὁ Τσερνισέβσκι τόν ἰδανικοποίησε ἔντονα, δημιουργώντας μιά μορφὴ πού δέν εἶχε τίποτε τό κοινὸ μέ τό πρωτότυπο, ἢ συνδυάζοντας σ' αὐτόν γνωρίσματα ἀπὸ τό χαρακτήρα τοῦ Ντομπρολιούμποφ (τό αὐστηρὸ αἶσθημα τοῦ πολιτικοῦ χρέους), τοῦ Μπακούνιν (πάρκαμψη τῶν σλαβικῶν γαιῶν, σύγκρ. ἐπίσης τοῦ Κελσίεφ), τοῦ Σερακόβσκι (προσέγγιση μέ ὅλες τίς τάξεις) κτλ.

NB

“Έτσι στο τέλος της λογοτεχνικής του δράσης ο Τσερνισέβσκι, παρόλη την άρνητική του στάση προς τη ρωσική κοινωνία και τη δυσπιστία για τη δραστηριότητα των λαϊκών μαζών, άρχισε να παραδέχεται τη δυνατότητα ενός πλατιού επαναστατικού κινήματος, που προκλήθηκε από την άπογοήτευση της άγροτιάς για τη μεταρύθμιση του 1861. Από την άλλη μεριά, μπορούσε να διαπιστώνει την ύπαρξη νέων ανθρώπων, επαναστατών από τη διανόηση, έτοιμων να μπουν έπικεφαλής του λαού στην πάλη του ενάντια στο βασίλειο της εκμετάλλευσης και της καταπίεσης...

Από ποιόν όμως δρόμο θά έπρεπε να πάει τό επαναστατικό κίνημα στη Ρωσία κατά την άποψη του Τσερνισέβσκι;

Παραπάνω (στό κεφ. VI) είδαμε ότι ο Τσερνισέβσκι στις γενικές πολιτικές του αντίληψεις στεκόταν κοντά στον μπλανκισμό — στον μπλανκισμό δχι με την έννοια που πήρε αργότερα αυτή ή λέξη και χρησιμοποιείται ως τώρα στην καθομιλούμενη γλώσσα *, αλλά περισσότερο με την έννοια που έδινε σ' αυτή ο Μάρξ, όταν παραδεχόταν τούς μπλανκιστές σάν πραγματικούς εκπροσώπους του επαναστατικού προλεταριάτου... Οί μπλανκιστές υποστήριζαν την άποψη ότι ή μειοψηφία είναι ισχυρή μόνο εφόσον εκφράζει πιστά, αν δχι τίς επιδιώξεις, τουλάχιστον τά συμφέροντα της εργαζόμενης πλειοψηφίας.

Αυτή την άποψη, τή μοναδικά δυνατή για τίς εποχές που χαρακτηρίζονται από την παθητικότητα της λαϊκής μάζας, όπως φαίνεται, υπεράσπιζε και ο Τσερνισέβσκι, που υπογράμμιζε καθαρά ότι χωρίς τή συμμετοχή των λαϊκών μαζών είναι αδύνατο να πετύχουμε σοβαρά πρακτικά αποτελέσματα, έλεγε ότι μόνο ή συμπάθεια των πλατιών μαζών είναι ικανή να εξασφαλίσει τήν έπιτυχία αυτού ή εκείνου του πολιτικού προγράμματος και ότι χωρίς τή διέγερση του ένθουςιασμού στις μάζες οί έπα-

* Δειγματάκι μίθς τέτιας επιφανειακής αντίληψης του μπλανκισμού αποτελούν οι κρίσεις του κ. Νικολάγεφ για τίς πολιτικές αντίληψεις του Τσερνισέβσκι. Αφού διηγήθηκε για τή συζήτηση που είχε με τόν Τσερνισέβσκι στά κάτεργα, στη διάρκεια της οποίας ο Νικολάι Γκαβριλόβιτς έκφρασε τή γνώμη ότι θά ήταν πολύ καλύτερα, αν στη διάρκεια της άγροτικής μεταρύθμισης νικούσε ένα ειλικρινά δουλοπάροικο κόμμα των ευγενών και οί άγρότες θά άπελευθερώνονταν χωρίς γή, γιατί τότε θά προκαλούσαν άμέσως ή καταστροφή, ο κ. Νικολάγεφ καταλήγει: “Όπως βλέπετε εδώ υπάρχει ένα καθαρός μπλανκισμός: όσο χειρότερα, τόσο καλύτερα (!). Αυτό δέν θυμίζει καθόλου τίς κατοπινές θεωρίες των δικών μας στενοκέφαλων μαρξιστών (στους όποιους, εδώ που τά λέμε, οί κύριοι Νικολάγεφ στον καιρό τους άκριβώς καταλόγιζαν τήν αρχή «όσο χειρότερα, τόσο καλύτερα» και τούς όποιους άκριβώς αυτοί οί κύριοι κατηγορούσαν ότι συμπαθούν τήν άφάιρηση τής γής από τήν άγροτιά. — Γ.Σ.). “Οχι εξέλιξη, δχι βαθμιαία άπελευθέρωση των άγροτών από τά μέσα παραγωγής, δχι παραβράσιμο του μουζίκου στο καζάνι τής φάμπρικας, δχι βαθμιαία του μετατροπή σε μεροκαματιάρη, αλλά πλήρης και άμεση άφάιρηση τής γής. “Οχι εξέλιξη προς τήν πορεία, επαναλαμβάνω, ο Ν. Γκ. φερνόταν με άγανάκτηση (!), αλλά καταστροφή. “Οχι μαρξισμός, αλλά μπλανκισμός” («Προσωπικές άναμνήσεις», 21-22). — Δέν έχω τίποτε άλλο να πώ, ωραία εικόνα για τίς αντίληψεις του Τσερνισέβσκι μπορεί να πάρει κανείς από ένα τέτιο κατεβατό!

ναστατικές απόπειρες είναι αναπόφευκτα καταδικασμένες σέ οικτρή άποτυχία. Όπως ξέρουμε ό Τσερνισέβσκι λίγο πίστευε στή δραστηριότητα τών μαζών, στήν ικανότητά τους γιά μιá πλατιά πολιτική πρωτοβουλία. Νόμιζε όμως ότι σ'έκεινες τίς ιστορικές περιόδους, όταν θίγονται τά ζωτικά συμφέροντα αυτών τών μαζών — κυρίως τά οικονομικά συμφέροντα πού είναι γι'αυτές ιδιαίτερα οικεία, εδίσθητα καί κατανοητά — αυτές οί μάζες είναι ικανές νά μπουν σέ κίνηση καί πάντως νά άποτελέσουν τό στήριγμα γιά τή συνειδητή μειοψηφία πού έχει τήν τάση γιά άποφασιστική πρωτοβουλία...

Σέ μιá σειρά περίφημα άρθρα, αφιερωμένα στήν υπεράσπιση τής κοινοτικής άρχής από τίς επιθέσεις τών άστών οικονομολόγων*, ό Τσερνισέβσκι ανάπτυξε όλα εκείνα τά επιχειρήματα, τά όποία άργότερα άπέτέλεσαν τό όπλοστάσιο τών ναρόντικων πού άφομοίωσαν τό γράμμα, αλλά όχι καί τό πνεύμα του μεγάλου δασκάλου...

Η πραγματοποίηση του σοσιαλισμού στή Δύση δυσκολεύεται από τήν ψυχολογία καί τίς συνήθειες τής άγροτιάς πού, άν καί δυστυχεί στό δικό της χωράφι, γαντζώνεται γερά από τήν άτομική ιδιοκτησία. Έκει γιά τήν όργάνωση τής έθνικής οικονομίας μέ βάση τίς άρχές τής συλλογικότητας είναι άνάγκη νά «άναδιαπαιδαγωγήθουν όλόκληροι λαοί». Σέ μάς στή Ρωσία μόνο τό 1/15 ή τό 1/20 τών γαιών καλλιεργούνται μέ βάση τό δικαίωμα τής «κυριαρχικής ιδιοκτησίας», ενώ ή συντριπτική μάζα τών γαιών ή κατανέμεται γιά καλλιέργεια καί χρήση μέ βάση τήν κοινοτική άρχή, ή άνήκει στό κράτος, δηλαδή, σ'όλο τό έθνος. Η μάζα του λαού ως τώρα βλέπει τή γή σάν κοινοτική περιουσία...

Ένα από τά πιό θαυμάσια άρθρα του Τσερνισέβσκι καί συγκεκριμένα ή «Κριτική τών φιλοσοφικών προκαταλήψεων ενάντια στήν κοινοτική γαιοκτησία» είναι άπτερωμένο στήν άνάλυση τής θεωρητικής δυνατότητας αυτού του περάσματος. Για νά πούμε τήν αλήθεια, ό Τσερνισέβσκι, όταν έγραφε αυτό τό άρθρο, είχε άπογοητευτεί σοβαρά πιά ότι είναι δυνατό νά πραγματοποιηθεί αυτό τό πέραςμα στήν πράξη, εξαιτίας τής στροφής πού πήρε ή άγροτική μεταρύθμιση...

Αλλά όταν ό Τσερνισέβσκι πείστηκε ότι ούτε μιá από τίς «στοιχειώδεις» έγγυήσεις, πού τίς θεωρούσε άπαραίτητες προϋποθέσεις γιά τήν παραπέρα εξέλιξη τής

NB

NB

NB

C 1858, 12

* Θα αναφέρουμε τά κυριότερα άπ'αυτά τά άρθρα: 1) Κριτική στήν «Ανασκόπηση τής ιστορικής εξέλιξης τής άγροτικής κοινότητας στή Ρωσία» του Τσιτσέριν, «Σοβρ.», 1856, 4. 2) Οί σλαβόφιλοι καί τό ζήτημα γιά τήν κοινότητα, «Σοβρ.», 1857, 5. 3) «Studien» του Γκακστγκάουζεν, «Σοβρ.», 1857, 7. 4) Για τήν έγγεια ιδιοκτησία, «Σοβρ.», 1857, 9 καί 11. 5) Κριτική τών φιλοσοφικών προκαταλήψεων ενάντια στήν κοινοτική γαιοκτησία, «Σοβρ.», 1858, 12. 6) Η πρόληψη καί οί κανόνες τής λογικής, «Σοβρ.», 1859, 10.

κοινοτικής αρχής, δέν πραγματοποιήθηκε, όταν είδε ότι τό παλιό πολιτικό καθεστώς έμεινε έντελώς άθικτο, ότι ή πραγματοποίηση τής άγροτικής μεταρύθμισης δόθηκε στά χέρια τής γραφειοκρατίας καί τών ευγενών, ότι ό λαός όχι μόνο δέν πήρε όλη τή γή, αλλά στερήθηκε άκόμη από ένα σημαντικό μέρος τών προηγούμενων χωραφιών του καί για τή γή πού τέθηκε στή διάθεσή του τού επιβλήθηκε μεγάλη έξαγορά — μέ δύο λόγια, όταν κατάλαβε ότι ή «μεγάλη μεταρύθμιση» άπειλεί περισσότερο νά χειροτερεύσει παρά νά καλύτερεύσει τή θέση τών λαϊκών μαζών, νά μήν τίς άπελευθερώσει από τή δουλεία, νά μήν δώσει άπόλυτη έλευθερία στίς δημιουργικές τους δυνάμεις, αλλά νά τίς άλυσοδέσει μέ άκόμη πιό βαριές άλυσίδες, τότε άναγνώρισε ότι οί έλπίδες του ήταν άστήρικτες, οί θεωρίες του άφηρημένες καί όλη ή καμπάνια πρός όφελος τής κοινότητας, σάν πιθανού έμβρύου τού σοσιαλιστικού συστήματος, ήταν πέρα για πέρα λαθεμένη. Καί λόγω τής τιμιότητάς του έσπευσε νά τό άναγνωρίσει αυτό άνοιχτά.

«'Ας ύποθέσουμε — λέει ό Τσερνισέβσκι, χρησιμοποιώντας «τόν άγαπημένο του τρόπο έξηγήσεων» — ότι έγώ ενδιαφερόμουν νά παρθούν μέτρα για τή διατήρηση τών τροφίμων πού από τό άπόθεμά τους παρασκευάζεται τό γεύμα σας. Είναι αυτονόητο ότι, άν αυτό τό έκανα από συμπάθεια κυρίως για σάς, τότε ό ζήλος μου θά στηριζόταν στήν ύπόθεση ότι τά τρόφιμα άνήκουν σέ σάς καί ότι τό γεύμα πού παρασκευάστηκε άπ'αυτά είναι υγιεινό καί έπωφελές για σάς. Φανταστείτε λοιπόν τά αισθήματά μου, όταν μάθω ότι τά τρόφιμα δέν άνήκουν καθόλου σέ σάς καί ότι για κάθε γεύμα πού παρασκευάζεται άπ'αυτά παίρνουν από σάς τόσα χρήματα πού όχι μόνο δέν άξίζει τό ίδιο τό γεύμα, αλλά καί τά όποια έσεις γενικά δέν μπορείτε νά τά πληρώσετε χωρίς μεγάλη στενοχώρια. Τί σκέψεις μου έρχονται στό κεφάλι ύστερα από αυτές τίς τόσο παράξενες άνακαλύψεις; „'Ο άνθρωπος είναι εύθικτος“ καί ή πρώτη σκέψη πού γεννιέται μέσα μου άφορά έμένα τόν ίδιο. „Πόσο άνόητος ήμουν πού φρόντιζα για μία ύπόθεση πού για τήν ώφελιμότητά της δέν έχουν εξασφαλιστεί οί όροι! Ποιός άλλος, εκτός από τόν άνόητο, μπορεί νά φροντίζει για τή διατήρηση τής ιδιοκτησίας στά γνωστά χέρια, χωρίς νά βεβαιωθεί νωρίτερα ότι ή ιδιοκτησία θά παραδοθεί σ'αυτά τά χέρια καί θά παραδοθεί μέ συμφέροντες όρους;“ 'Η δεύτερη σκέψη μου είναι για σάς, πού είστε τό άντικείμενο τών φροντίδων μου, καί για τήν ύπόθεση πού για μία περίπτωση της τόσο πολύ ενδιαφέρθηκα: „Καλύτερα νά χαθοῦν όλα αυτά τά τρόφιμα πού φέρνουν μόνο ζημιά στόν άγαπημένο μου άνθρωπο! Καλύτερα νά χαθεί όλη ή ύπόθεση πού σάς φέρνει μόνο τήν καταστροφή!“ Κρίμα για σάς, ντροπή για τήν άνοησία μου — νά τά αισθήματά μου!»*...

Μπορεί άραγε ή ρωσική κοινότητα κάτω από τίς γνωστές συνθήκες νά

NB * Τό νόημα αυτής τής παραβολής είναι καθαρό. 'Η συμφέρουσα για τή μάζα λύση τού άγροτικού ζητήματος προϋποθέτει τήν προηγούμενη πραγματοποίηση τής πολιτικής άνατροπής. "Υστερα από τή μεταρύθμιση τού 1861, αυτή ή σκέψη έγινε βασικά κτήμα όλων τών μέ δημοκρατικές διαθέσεις στοιχείων.

περάσει άπευθείας στό άνώτατο στάδιο, παρακάμπτοντας τό ένδιάμεσο στάδιο του καπιταλισμού;

Τέτιο ήταν τό «καταραμένο ζήτημα» τής τοτινής ρωσικής ζωής που προκάλεσε τό βασανιστικό ένδιαφέρον του Τσερνισέβσκι και τής σύγχρονης του γενιάς των σοσιαλιστών και των δημοκρατών... (NB

[378-392] Άναγκασμένοι να οικόδομουν τό θεωρητικό τους οικόδομημα από εκείνα τά ύλικά και πάνω σ' εκείνα τά θεμέλια που τους πρόσφερε ή τοτινή πραγματικότητα, οί σοσιαλιστές τής έβδομης δεκαετίας του 19ου αιώνα στις επιδιώξεις και τις έλπίδες τους για τήν επικείμενη άγροτική εξέγερση ούσιαστικά έκφραζαν τις συγκεχυμένες επιδιώξεις και τις προσδοκίες των πολλών εκατομμυρίων άγροτικών μαζών και τους έδιναν μόνο μία γενικευμένη, μπορεί να πει κανείς, έκφραση...

Στά τέλη του 1861 μία τέτια εξέγερση των άγροτικών μαζών θεωρούνταν πιθανή και τέτιες έλπίδες έτρεφαν όχι μόνο οί θερμόδαιμοι νέοι. Οί συνθήκες κάτω από τις όποιες πραγματοποιήθηκε ή άπελευθέρωση των δουλοπάροικων δημιουργούσαν, όπως φαίνεται, ευνόϊκό έδαφος για μία τέτια αϋθόρμητη έκρηξη, και κατά τις μαρτυρίες των ανθρώπων τής εποχής εκείνης ή καθολική εξέγερση τής άγροτιάς ένάντια στό τοτινό κρατικό καθεστώς και τις κυριαρχες τάξεις ήταν άποδεκτή τότε άπ' όλους, άρχίζοντας από τήν κυβέρνηση και τελειώνοντας στους έπαναστάτες, στους «μηδενιστές». Ό Χέρτσεν γράφει: «Ό Μπ. (Μπακούνιν) πίστευε στη δυνατότητα στρατιωτικο-άγροτικής εξέγερσης στη Ρωσία, τό πιστεύαμε ένμέρει και μεις. Ναι, πίστευε και ή ίδια ή κυβέρνηση, όπως άποδείχτηκε άργότερα από μία σειρά μέτρα, άρθρα κατά παραγγελία του κράτους και έκτελέσεις με κρατική διαταγή. Ή υπερένταση των διανοιών, ό αναβρασμός των διανοιών ήταν πράγματα άναμφισβήτητα, κανένας δέν πρόβλεπε τότε να τή στρέψει προς ένα θηριώδη πατριωτισμό». Και γι' αϋτή τή διάθεση πιστοποιεί ένας άπ' αϋτούς που πήραν μέρος στό τοτινό επαναστατικό κίνημα, ό Λ. Παντελέγεφ: «Οί διαθέσεις τής κοινωνίας (στά τέλη του 1861) βρίσκονταν σε μεγάλη έξαρση. Όπου και να πήγαινες παντού θόρυβος, ψίθυροι, ζωηρές συζητήσεις και τό βασικό, μία καθολική άναμονή κάποιου μεγάλου γεγονότος και μάλιστα στό έγγύτατο μέλλον»**.

* Συλλογή άρθρων που δημοσιεύτηκαν μεταθανάτια, σελ. 212. — Ό Χέρτσεν έννοεί τήν έκρηξη του σωβινισμού, που κυριεψε τή ρωσική κοινωνία τόν καιρό τής πολωνικής εξέγερσης, έξαιτίας των άποπειρών τής ευρωπαϊκής διπλωματίας να άνακατευτεί σ' αϋτή τήν ύπόθεση.

** «Άπό τις άναμνήσεις του παρελθόντος», μ. 1, Πετρούπολη, 1905, 188, 228.

Καί δὴ μάλιστα δὲν ἐπενεργούσαν οἱ καθαρὰ ρωσικὲς συνθήκες. Σ' ὅλην τὴν Εὐρώπῃ ἡ ἀτμόσφαιρα ἦταν ἠλεκτρισμένη. Ὁ Γαριβάλδης, τὸ Ἴνδαλμα τῶν τοτινῶν ρώσων ριζοσπαστῶν, ἐτοιμαζόταν γιὰ τὴ σταυροφορία τοῦ κατὰ τῆς Ρώμης. Στὴν Πρωσία προκλήθηκε συνταγματικὴ σύγκρουση πού, ὅπως ἔδειχναν τὰ πράγματα, ἔπρεπε νὰ ὀδηγήσει σὲ ἐπαναστατικὴ ἔκρηξη. Ὁ ἀπολυταρχισμὸς στὴν Αὐστρία, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἡττα τοῦ τόν καιρὸ τοῦ Ἰταλικοῦ πολέμου τὸ 1859, δὲν πρόφτασε ἀκόμη νὰ συνέλθει καὶ ἀμέσως ξανάρχισε πάλι ὁ ἐπαναστατικὸς ἀναβρασμὸς στὴν Οὐγγαρία. Στὴν ἴδια τὴ Γαλλία, τὴν ὁποία ὁ Τσερνισέβσκι ὀνόμαζε «ἠφαιστειο τῆς Εὐρώπης» ἡ κυβέρνησις ἀναγκάστηκε νὰ χαλαρώσει τὰ ἡνία, δυνάμωσε τὸ φιλελεύθερο κόμμα καὶ ἐμφανίστηκαν τὰ πρῶτα συμπτώματα τῆς ἀναγεννώμενης δημοκρατικῆς διαφώτισης. Ἡ Πολωνία ἦταν ἀναστατωμένη καὶ ἐτοιμαζόταν νὰ ἐξεγερθεῖ ξανά γιὰ τὴν ἐθνικὴ τῆς ὑπάρξει. Μ' ἓνα λόγῳ, θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι ἡ βαριά νύχτα τῆς ἀντίδρασης πού ἔπεσε πάνω στὴν Εὐρώπῃ μετὰ τὴν καταστολὴ τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1848 ἀρχίζει νὰ παραχωρεῖ τὴ θέση τῆς στὴ νέα χαραυγὴ.

Ὁ Τσερνισέβσκι παρ' ὅλο τὸ σκεπτικισμὸ τοῦ διακρινόταν ἀπὸ ἓνα πολὺ ὑγιὲς αἶσθημα, ὥστε νὰ μὴν παραδεχτεῖ τὴ δυνατότητα μιᾶς ἀναζωογονητικῆς καταιγίδας πού αὐτὴ τὴ φορὰ ἔπρεπε νὰ ἀγκαλιάσει καὶ τὴ Ρωσία. Ἄν ὅλες οἱ προηγούμενες εὐρωπαϊκὲς ἐπαναστάσεις συντρίβονταν στὰ ρωσικὰ σύνορα καὶ ὀδηγοῦσαν μόνο στὸ δυνάμωμα τῆς ἀντίδρασης μέσα στὴ Ρωσία, τώρα, πού μέσα στὴν ἴδια τὴ Ρωσία ἐμφανίστηκαν μερικὰ δραστήρια ἐπαναστατικὰ στοιχεῖα καὶ, τὸ βασικόν, πού ὁ ἴδιος ὁ ὄγκος τῶν κατώτερων λαϊκῶν στρωμάτων ἀρχισε, ὅπως φαίνεται, νὰ ἐκδηλώνει δυσαρέσκεια γιὰ τὴν κατάστασή του, ἡ ὑπόθεσις ἔπρεπε νὰ ἀλλάξει. Ἦταν ἀδύνατο νὰ τὸ πεῖ κανεὶς αὐτὸ μὲ βεβαιότητα, ἀλλὰ κάποια πιθανότητα ὑπῆρχε ἐδῶ*. Ὑπῆρχαν: μιὰ ἰσχυρὴ κυβέρνησις πού δὲν ἤθελε νὰ μοιράσει μὲ κανέναν τὴν ἐξουσία, μιὰ κυβέρνησις διαπαιδαγωγημένη στὶς παραδόσεις τῆς ἐποχῆς τοῦ Νικολάου — ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὁ καθολικὸς ἀναβρασμὸς στὴ Δύση, ἡ βαθιὰ δυσαρέσκεια τῆς ἀγροτικῆς μάζας καὶ τῆς φιλελεύθερης κοινωνίας στὴ Ρωσία, τέλος, τὰ πρῶτα ἔμβρυα τοῦ ρωσικοῦ ἐπαναστατικοῦ κόμματος. Ἐξαιτίας αὐτῶν τῶν συνθηκῶν ἦταν ἀπαραίτητο νὰ γίνῃ ἡ ἀπόπειρα. Ἡ ἐκβασὴ τῆς σὲ σημαντικὸ βαθμὸ θὰ ἐξαρτηθεῖ «ἀπὸ τὴ διαφορετικὴ συγκρότησις τῶν στοιχείων τῆς ἐξουσίας»**. Ἄν τὸ ἐπαναστατικὸ κόμμα τὰ καταφέρει νὰ ἐπωφεληθεῖ ἀπὸ τὴ σύγχυσις τῆς κυβερνήσεως καὶ τὴ δυσαρέσκεια τῶν πλατιῶν μαζῶν, τότε κατὰ τὴν πανευρωπαϊκὴ ἐπανάστασι, πού σὲ μεγαλύτερο ἢ μικρότερο βαθμὸ θὰ βαφεῖ μὲ σοσιαλιστικὸ χρῶμα, καὶ μὲ τὴν ὑπάρξει

NB

* Ὁ κ. Νικολάγεφ ἐπιχειρεῖ νὰ χαρακτηρίσει τὴν τοτινὴ διάθεσι τοῦ Τσερνισέβσκι μὲ τὶς παρακάτω ἐκφράσεις: «Καταστροφὴ σύντομα εἶναι ἀδύνατη (πὸ συγκεκριμένα θὰ ἔπρεπε νὰ ποῦμε: μάλλον ἀπίθανη — Γ.Σ.), ἀλλὰ τὸ χρέος τοῦ σκεπτόμενου καὶ συνεποῦς ἀνθρώπου εἶναι νὰ τὴν ἐπιδιώκει καὶ νὰ κάνει ὅ,τι εἶναι δυνατό γιὰ τὸ πλησιασμὸ τῆς.

Λιγότερες φράσεις καὶ θεωρίες καὶ περισσότερη δράσι» (l. c., 23). — Νά, μόνο πού σχετικὰ μὲ τὶς «θεωρίες» ἀμφιβάλλομε λιγάκι. Ὁ θεωρητικὸς Τσερνισέβσκι εἶναι ζήτημα ἂν θὰ φερόταν πρὸς τὶς «θεωρίες» μὲ τέττα περιφρόνησι ὅπως ὁ κ. Νικολάγεφ. Τὴ δράσι ὅμως πραγματικὰ τὴν σύστηνε... μιὰ καὶ εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀρχίσει ἡ δουλιὰ.

** Σ α γ κ á ν ο φ — Ὁ Τσερνισέβσκι στὰ κείμενα καὶ στὴν ἐξορία, σελ. 8.

τῆς κοινοτικῆς γαιοκτησίας ἡ Ρωσία θά τά καταφέρει ἴσως νά πλησιάσει στό σοσιαλισμό. Ἐν ὅμως τό ἐπαναστατικό κόμμα δέν προλάβει νά πετύχει τό σκοπό του, ἄν τό ἀποτέλεσμα τῆς ἐπανάστασης θά εἶναι μόνο ἡ κατάκτηση τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, τότε καί σέ μιά τέτια ἀκόμη περίπτωση τό κέρδος θά εἶναι μεγάλο*.

Ὡστε λοιπόν τό λαϊκό κίνημα εἶναι μπορετό. Τό σύνθημά του εἶναι *γῆ καί ἐλευθερία*. Δρόμος του — ἡ κατάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπό τούς ἐπαναστάτες μέ τή δραστήρια ὑποστήριξη καί τή συμπάθεια τῶν λαϊκῶν μαζῶν. Ἀποτέλεσμα — ἡ ἐργατική δημοκρατία καί, σέ περίπτωση ἡττας τῶν ἐπαναστατῶν, σημαντική

NB

* Στά τέλη τοῦ 1871 ὁ Τσερνισέβσκι, ἀποχαιρετώντας τούς νεολαίους συντρόφους στό κάτεργο, τούς ἐξέθεσε κάτι πού μοιάζει σάν πολιτικό του [382] profession de foi, πού ὁ Σαγκάνοφ τό δίνει ὡς ἐξῆς: «Ὁ Τσερνισέβσκι μᾶς ἔλεγε διὰ τό τόν καιρό τοῦ Ρουσσώ στή Γαλλία καί ὕστερα σέ ἄλλες εὐρωπαϊκές χώρες τά δημοκρατικά κόμματα συνήθισαν νά ἐξιδανικεύουν τό λαό — νά στηρίζουν σ' αὐτόν τέτιες ἐλπίδες, πού δέν πραγματοποιοῦνταν ποτέ, ἀλλά ὄδηγοῦσαν ἀκόμη καί σέ πικρές ἀπογοητεύσεις. Ἡ ἀπόλυτη κυριαρχία τοῦ λαοῦ ὄδηγοῦσε μόνο στή μεταβίβαση αὐτῆς τῆς κυριαρχίας ἐστω στόν Ναπολέοντα Α' καί, χωρίς νά ἀπαλλάσσεται ἀπ' αὐτό τό λάθος, τή μεταβίβαζε ἐπανελημμένα μέ τά δημονηφίσματα στόν Ναπολέοντα Γ'. Κάθε κόμμα πού ἔχει μέ τό μέρος του τή στρατιωτική δύναμη μπορεῖ νά μονοπωλεῖ πρὸς ὄφελός του τά ἀνάτατα δικαιώματα τοῦ λαοῦ καί, χάρις σέ μιά ἐπιδέξια διαστρέβλωση, νά γίνεται τάχα ὁ ἀποκλειστικός ἐκπρόσωπος καί ὑπερασπιστής τῶν ἀναγκῶν τοῦ λαοῦ — τό κόμμα τῶν προνομιούχων ναρόντικων. Αὐτός, ὁ Τσερνισέβσκι, ξέρει διὰ τό κέντρο βάρους πέφτει ἀκριβῶς πάνω στό λαό, στίς ἀνάγκες του, πού ἀπό τήν περιφρόνησή τους χάνεται καί ὁ ἴδιος ὁ λαός σάν ἔθνος ἢ σάν κράτος. Μόνο πού οὔτε ἕνας λαός ὡς τώρα δέν σώθηκε μόνος του (μιά τέτια σκέψη ἔκφρασε λίγο πρὶν πεθάνει καί ὁ Μπελίνσκι. — Γ. Σ.) καί μάλιστα σέ εὐνοϊκές περιστάσεις, κατακτώντας τήν ἀπόλυτη ἐξουσία γιά τόν ἑαυτό του, τή μεταβίβαζε στόν πρῶτο ἀπατεῶνα. Αὐτή ἡ — μεταβιβασμένη ἢ μή μεταβιβασμένη ἀλλά ἀπό παλιά ἐπίκτητη — ἀπόλυτη κυριαρχία δέν περνάει πιά καί τόσο εὐκόλα σ' ὅποιονδήποτε ἄλλον. Ἡ ἀπόλυτη κυριαρχία ἀφού γίνη ὁ διαχειριστής τῆς τύχης τοῦ λαοῦ τῆς, τόν κουμαντάρει ἀκριβῶς σάν νεκρό καί χρησιμοποιεῖ τήν περιουσία τοῦ λαοῦ ἀνάλογα μέ τήν ἀγαθὴ τῆς κρίση. Καί τότε ἀλί σ' ἐκεῖνον πού θά θελήσει νά ἀφουρνίσει αὐτόν τόν ὑποθετικά πεθαμένο, νά ἀνακατευτεῖ στίς οἰκονομικές του ὑποθέσεις! Στήν πορεία στραγγαλίζεται καί ὁ λόγος καί ἡ συνείδηση, γιατί ἀπ' αὐτά τά πράγματα βγαίνουν διάφορες βρωμιές γιά τήν ἐξουσία... Καί πῶς θά μπορέσει ὁ κλεισμένος στή φυλακή νά παρακάμψει τό δεσμοφυλάκα του; Μήπως αὐτός δέν εἶναι ὑποχρεωμένος νά ἔχει νά κάνει πρὶν ἀπ' ὅλα μόνο μέ ἐκεῖνον; Ποιός δεσμοφυλάκας θά ἐπιτρέψει ἐθελοντικά στό φυλακισμένο νά κάνει ἐκκλήση γιά τό γκρέμισμα τῆς φυλακῆς; Φυσικά, οἱ μορφές εἶναι πράγμα ἀβέβαιο. Μέσα σέ ὅποιονδήποτε μορφές μπορεῖ κανεὶς νά κτίσει μιά γερή φυλακή γιά τόν φιλόπονο ἀγρότη. Ἀπό τό ἄλλο μέρος, ἴσως νά εἶναι καλὸ ὅτι οἱ μορφές εἶναι ἀβέβαιες. Ὅταν αὐτές ὑπάρχουν εἶναι πάντα δυνατὴ ἡ πάλι τῶν κομμάτων καί ἡ νίκη τοῦ ἑνὸς κόμματος πάνω στό ἄλλο — καί στήν πράξη ἡ νίκη εἶναι πάντα προοδευτική. *Πῶς τρομερὸ ἀπ' ὅλα εἶναι τό ἄμορφο τέρας, ὁ παμφάγος Λεβιάθαν.* Ὁ Τσερνισέβσκι ἀκόμη νωρίτερα ἔλεγε διὰ τὴν θά πῆγαινε ἔτσι ἡ ἱστορία τῆς πατρίδας μας, ἄν κατὰ τήν ἀνάρρηση στό θρόνο τῆς Ἄννας θριάμβευε τό κόμμα τῶν βερχόβνικων. Κανένα κόμμα δέν μπορεῖ νά μὴ μοιράσει τήν ἐξουσία χάρις τῆς δικῆς του σωτηρίας... Ὅταν ὑπάρχει ἡ ἐξουσία τῶν κομμάτων, ὑπάρχει περισσότερη πιθανότητα νά κάνει κανεὶς κάτι πρὸς ὄφελος τοῦ λαοῦ, παρά ὅταν δέν ὑπάρχουν ὅποιονδήποτε πολιτικές μορφές, καί ἐπομένως καί κάθε δυνατότητα νά ἐπιχειρήσει κάτι πρὸς τήν κατεύθυνση πού ὑποδείξαμε» (Σ α γ κ α ν ο φ, I. c. 28-29). — Αὐτό δέν μοιάζει τελείως μέ τό ναροντικισμὸ καί μέ τήν πολιτικὴ τὴν ἀδιαφορία, τήν περιφρόνηση τῶν συνταγματικῶν μορφῶν.

πάντως βελτίωση της θέσης του λαού. Νά τό πρόγραμμα πού ὁ Τσερνισέβσκι ανέπτυξε μπροστά στούς συγχρόνους του, νά ὁ δρόμος στόν ὁποῖο τοὺς καλοῦσε νά μποῦν, ἤ, σωστότερα, στόν ὁποῖο τοὺς ἔσπρωχνε μέ τά συγγράμματά του. Ἄλλά ἔπαιρνε ἄραγε αὐτός προσωπικά καθόλου μέρος στά ἐπαναστατικά μέτρα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς; Αὐτό εἶναι ἓνα πολύ συζητήσιμο ζήτημα πάνω στό ὁποῖο ἐμεῖς καί σήμερα δέν μπορούμε νά δόσουμε θετική ἀπάντηση. Τό μυστικό του, ἂν ἐδῶ ὑπῆρχε κάποιο μυστικό, ὁ Τσερνισέβσκι τό πήρε μαζί του στόν τάφο. Καί σέ μιά τέτια περίπτωση πρέπει πραγματικά νά τόν ἀναγνωρίσουμε σάν ἓνα μεγάλο συνωμότη. Ὁ Ν. Ρουσάνοφ ἀπό τά λεγόμενα τοῦ Σελγκουνόφ διηγείται ὅτι ὁ Τσερνισέβσκι, ὕστερα ἀπό μιά μακρόχρονη ταλάντευση καί ἓνα προσεκτικό ζύγισμα τῶν ἐπιχειρημάτων ὑπέρ καί κατά, ἀποφάσισε νά ἀνακατευτεῖ δραστήρια στήν πορεία τῶν γεγονότων, ἀναγνωρίζοντας ὅτι δέν ὑπῆρχε ἄλλη ἔκβαση ἀπό τήν ἱστορική σύγκρουση, ἐνῶ ὑπῆρχαν μερικές ἐλπίδες γιά τό θρίαμβο τῆς λαϊκῆς ὑπόθεσης*. Ἄλλά σέ τί κυρίως ἐκφράστηκε συγκεκριμένα ἡ συμμετοχή τοῦ Τσερνισέβσκι στίς ἐπαναστατικές ὑποθέσεις, ὁ Ρουσάνοφ δέν ἀναφέρει ξεκάθαρα, ἂν δέν πάρουμε ὑπόψη τίς ὑποδείξεις του γιά τήν πιθανή συγγραφή ἀπό τόν Τσερνισέβσκι τῆς προκήρυξης «Πρός τοὺς ἀγρότες τῶν εὐγενῶν»...

Εἶναι ἀμφίβολο ὅτι ὁ Τσερνισέβσκι πήρε μέρος στή «Ζεμλιά ἰ βόλια». Πάντως γι' αὐτό τό ζήτημα δέν ὑπάρχουν καθόλου ἄμεσες πληροφορίες. Ὅπως εἶναι γνωστό, αὐτή ἡ ὀργάνωση ἐμφανίστηκε στά τέλη τοῦ 1861 ἢ στίς ἀρχές τοῦ 1862. Ποιά ἦταν ἡ ἀρχική σύνθεση τῶν ἰδρυτῶν της ὡς τώρα δέν ξέρουμε. Πιθανό ὅτι ἓνας ἀπ' αὐτούς ἦταν ὁ Ν. Σέρνο-Σολοβιόβιτς. Τό 1862 σ' αὐτή τήν ὀργάνωση μπῆκαν μερικοί φοιτητές καί ἀνάμεσά τους οἱ Ν. Οὔτιν καί Α. Παντελέγεφ, συγγραφέας τῶν πολύ λειψῶν ἀναμνήσεων γι' αὐτή τήν ὀργάνωση. Ἐξάλλου εἶναι πολύ πιθανό ὅτι ἡ ὀργάνωση «Ζεμλιά ἰ βόλια» σάν μιά διαμορφωμένη ὀργάνωση ἐμφανίστηκε ἀκριβῶς ὕστερα ἀπό ἐκείνη τή συνέλευση πού ἐγινε στό διαμέρισμα τοῦ Οὔτιν τήν ἀνοιξη τοῦ 1862 καί γιά τήν ὁποία διηγεῖται ὁ Παντελέγεφ**. Ὁ πρῶτος τῆς συνέλευσης, ἓνας πολύ γνωστός τοῦ Τσερνισέβσκι («ὁ κύριος μέ τό πενονέ»), ἀνακοίνωσε στοὺς ἀρχάριους γιά τήν ὑπαρξη κεντρικῆς ἐπιτροπῆς, ἀλλά εἶναι πολύ πιθανό ὅτι αὐτό ἦταν ἀπλῶς ἓνας μῦθος πού δημιουργήθηκε γιά νά φανεῖ τό πράγμα πιό σπουδαῖο καί ὅτι δέν ὑπῆρχε καμιά ἐπιτροπή. Πάντως, εἶναι πολύ χαρακτηριστικό πῶς, ὅταν ὁ Οὔτιν στό τέλος τῆς συνέλευσης ὑπέβαλε στόν Παντελέγεφ τό ἐρώτημα: «Τί νομίζεις ἐσύ, εἶναι μέλος τῆς ἐπιτροπῆς ὁ Νικολάι Γκαβρίλοβιτς;» — ὁ Παντελέγεφ χω-

* «Οἱ σοσιαλιστές τῆς Δύσης καί τῆς Ρωσίας», σελ. 294.

** «Ἀπό τίς ἀναμνήσεις τοῦ παρελθόντος», μ. Ι, σελ. 252 καί παρ.

ρίς ταλαντεύσεις άπάντησε: «Δέν νομίζω, αυτός είναι ένας πολύ του γραφείου άνθρωπος». Ύστερα από λίγο καιρό οί δυό νέοι προσήλυτοι τής επανάστασης αποφάσισαν νά βολιδοσκοπήσουν τόν ίδιο τόν Τσερνισέβσκι. Χωρίς νά του άνακοινώνουν άνοιχτά ότι έγιναν μέλη τής όργάνωσης, μιλούσαν μέ διάφορες ύπεκφυγές, έλεγαν ότι είναι άνάγκη νά δημιουργηθοϋν όμιλοι άνάμεσα στή νεολαία καί μάλιστα όμιλοι μέ κοινωνική κατεύθυνση. Ό Τσερνισέβσκι όμως, άν καί έγκρινε αυτά τά σχέδια, ώστόσο παρέμενε άνεξιχνίαστος καί μαζί μ' αυτό έκφραζε καλή γνώμη γιά τόν «κύριο μέ τό πενσένε» καί διηγήθηκε τό μύθο του Αϊσώπου γιά τήν άρκοϋδα πού χάλασε τή φιλία μέ τόν άνθρωπο, γιατί εκείνος στή μία περίπτωση φυσούσε στή φωτιά γιά νά άνάψει καλά καί στήν άλλη περίπτωση μέ σκοπό νά τή σβήσει*.

Πάντως, άν καί ή σκέψη ότι ήταν δυνατό ό Τσερνισέβσκι νά έπαιζε καθοδηγητικό ρόλο στή «Ζεμλιά ί βόλια» «ένθάρρυνε» πολύ τά νεαρά μέλη τής, ώστόσο οϋτε τότε, οϋτε άργότερα ό Παντελέγεφ, ένα από τά δραστήρια μέλη τής όργάνωσης, δέν είχε κανένα δεδομένο γιά νά παραδεχτεί μέ βεβαιότητα τή συμμετοχή του Νικολάι Γκαβρίλοβιτς σ' αυτή τήν όργάνωση.

*Άλλο τόσο άμφίβολο είναι καί τό ότι ό Τσερνισέβσκι ήταν ένας από τους συγγραφείς του παράνομου συνταγματικού φυλλαδίου «Βελικορούς».

Συνολικά βγήκαν τρία φύλλα αυτής τής εφημερίδας άνάμεσα στον Ίούλη καί τό Σεπτέμβρη του 1861. ... Οί όπαδοί τής άποψης ότι ό Νικολάι Γκαβρίλοβιτς ήταν σχεδόν ό συντάκτης του φυλλαδίου «Βελικορούς» ήταν ύποχρεωμένοι νά παραθέσουν έστω καί λίγες συγκεκριμένες άποδείξεις του ίσχυρισμού τους, ώς τώρα όμως αυτό δέν έγινε καί οί συλλογισμοί τους δέν βγαίνουν έξω από τό πλαίσιο των ύποθέσεων**...

*Ό Παντελέγεφ δέν εξηγεί τί νόημα είχε τότε αυτή ή άλληγορία. Ίσως ό Τσερνισέβσκι ήθελε νά δώσει στή νεολαία νά καταλάβει ότι άν πρωτύτερα αυτός συγκρατούσε τή νεολαία από τίς επαναστατικές συνωμοσίες, όμως στό μέλλον δέν σκέπτεται νά τό κάνει αυτό.

**Ό Λέμκε στό άρθρο «Ή δίκη των μεγαλορώσων» («Μπιλόγε», 1906, τεϋχ. 7) αναφέρεται στή μαρτυρία του Σταχέβιτς πού είχε έξοριστεί στις άρχές τής δεκαετίας 1860-1870 γιά άλλη πολιτική ύπόθεση καί είχε ζήσει μέ τόν Τσερνισέβσκι κάμποσα χρόνια στή Σιβηρία «Παρατήρησα — αναφέρει ό Σταχέβιτς («Ζακασπίσκογε Όμποζρένιγε», 1905, τεϋχ. 143) — ότι ό Τσερνισέβσκι δείχνει φανερή συμπάθεια στά φυλλάδια πού εκδίδονταν σέ άκαθόριστα διαστήματα μέ τόν τίτλο «Βελικορούς». Θυμάμαι ότι εκδόθηκαν τρία τεϋχη. Άκούγοντας τίς συζητήσεις του Νικολάι Γκαβρίλοβιτς κάποτε παρατήρησα ότι καί τό περιεχόμενο των σκέψεων καί ό τρόπος τής έκφρασής τους μου θυμίζουν μέ τόν πιό δυνατό τρόπο τό φυλλάδιο «Βελικορούς» καί έγώ μέσα μου κατέληξα ότι αυτός ήταν ή ό συγγραφέας, ή, τουλάχιστον, συνεργάτης στή σύγγραφη αυτών των φυλλαδιών πού κήρυσσαν τήν άνάγκη συνταγματικών μεταρρυθμίσεων». Ό Παντελέγεφ πάνω σ' αυτό έκφράζεται πολύ προσεκτικά. Άναφέροντας κάποιον Ζαχάριν, ό όποιος «σύμφωνα μέ κάποιες πληροφορίες, φαίνεται έπαιρνε άμεσα μέρος στό «Βελικορούς», ό Παντελέγεφ προσθέτει στή σημείωση: «Ή οικειότητα του Ζαχάριν μέ τόν Τσερνισέβσκι μου δίνει τό δικαίωμα νά νομίζω ότι ό Νικ. Γκαβρ. ήταν, ίσως, όχι έντελώς ξένος στήν ύπόθεση του «Βελικορούς». Μαζί μ' αυτό ό τρόπος όμιλίας μέ τό κοινό, τό ύφος του «Βελικορούς» θυμίζουν πολύ τόν Ν. Γκ. Στή δεκαετία 1890-1900 ό μακαρίτης Α. Α. Ρίχτερ μου έλεγε ότι κατά τίς πληροφορίες του ένα από τά

NB

NB

|| 'Ο Τσερνισέβσκι πήρε στάση άμεσα άρνητική άπέναντι στόν όμιλο τών «Γιακοβίνων» τής Μόσχας Ζαϊτανέφσκι καί 'Αργυρόπουλου, ό όποιος μέ τήν ύπογραφή «Κεντρική 'Επαναστατική 'Επιτροπή» τύπωσε τήν Προκήρυξη «Μολοντάγια Ροσσίγια»*. Παρά τό άντιαστικό περιεχόμενο αυτής τής Προκήρυξης, πού προξένησε στόν καιρό της πολύ θόρυβο, γιά τό ξεσκέπασμα πού έκανε τών φιλελεύθερων αυταπατών του Χέρτσεν καί του «Βελικορούς», γιά τήν άρνηση οποιανδήποτε συμβιβασμών μέ τό ύπάρχον πολιτικό καί οικονομικό καθεστώς, γιά τόν καθαρά έπαναστατικό καί μάλιστα τό σοσιαλιστικό της χαρακτήρα, αυτή ή Προκήρυξη δέν άρσε καθόλου στόν Τσερνισέβσκι. Πιθανό νά ήταν δυσάρεστημένος άπό τήν έπιπολαιότητα της, άπό τόν πομπώδη καί αίμοχαρή τόνο της, πολύ περισσότερο πού μιά καί έμφανίστηκε μαζί μέ τίς πυρκαγιές της Πετρούπολης έδωσε στούς έχθρούς της δημοκρατίας άφορμή νά ένοχοποιήσουν τούς έπαναστάτες ότι διέπραξαν τούς έμπρησμούς μέ σκοπό νά προκαλέσουν ταραχές. 'Ο Τσερνισέβσκι δέχτηκε πολύ ψυχρά τόν αντιπρόσωπο άπό τόν όμιλο τής Μόσχας πού πήγε σ' αυτόν καί άρνήθηκε νά πάρε τά αντίτυπα τής Προκήρυξης πού του είχε φέρει γιά νά τά διαδόσει. 'Αλλά ύστερα ό Τσερνισέβσκι σάν νά άρχισε νά λυπάται γιά τό ότι άπόθησε άπό κοντά του άνθρώπους, πού ίσως νά ήταν φλογερά έκδηλωτικοί καί συνεπαρμένοι, άλλά ήταν σφοδρά άφοσιωμένοι στά λαϊκά συμφέροντα, άποφασιστικοί καί άπό ίδεολογική άποψη στέκονταν κοντά σ' αυτόν. 'Αποφάσισε νά έκδόσει προκήρυξη «Πρός τούς καλύτερους μας φίλους» πού έπρεπε νά διαλύσει τήν παραξήγηση άνάμεσα σ' αυτόν καί τούς μοσχοβίτες. 'Αλλά ή γρήγορη σύλληψη τόν έμπόδισε νά έκπληρώσει αυτή τήν πρόθεση. Αυτά διηγείται ό Παντελέγεφ άπό τά λεγόμενα του N. Ούτιν**'. 'Ο A. Λέμκε άπό τά λεγόμενα του Σ. Γιουζακόφ πού άκουσε αυτή τήν αφήγηση άπό τόν I. Γκόλτζ-Μύλλερ, μέλος του όμιλου τής Μόσχας, αναφέρει ότι ό Τσερνισέβσκι πραγματοποίησε ένμέρει τήν πρόθεσή του. Καί συγκεκριμένα έστειλε στή Μόσχα τόν A. A. Σλεπτσόφ***, έναν έξέχοντα έπαναστατικό παράγοντα έκείνης τής έποχής καί έναν άπό τούς δημιουργούς τής «Ζεμλιά ί βόλια», μέ σκοπό νά πέσει τήν έπιτροπή νά έξομαλύνει τήν έξαιρετικά δυσάρεστη

βασιικά μέλη του όμιλου που έβγαζε τό «Βελικορούς» ήταν ό Λουγκίνι που άπό καιρό είχε πεθάνει. Φαίνεται ότι αυτόν πρόβαλε ό Τσερνισέβσκι στόν «Πρόλογο του Προλόγου» μέ τό όνομα Νιβέλζιν» («'Από τίς άναμνήσεις», μ. I, 327). 'Ο Β. 'Ομπρουσεφ ένας νεαρός άξιωματικός που καταδικάστηκε γιά τήν ύπόθεση του «Βελικορούς» σέ κάτεργα ήταν στενός φίλος του Τσερνισέβσκι. Σύμφωνα μέ τά λόγια του Παντελέγεφ ήταν μάλιστα εύνοούμενος του Νικολάι Γκαβρίλοβιτς. 'Ο κ. Κουλτσίτσκι μέ βάση τά παραπάνω στοιχεία ίσχυρίζεται κατηγορηματικά ότι «πρωτεργάτης, διευθυντής καί καθοδηγητής του «Βελικορούς» δέν ήταν άλλος άπό τόν Τσερνισέβσκι» ('Ιστ. του έπαν. κινήμ., σελ. 256). 'Ισχυρισμός πολύ θαραλέος καί ριψοκίνδυνος...

* Αυτή ή προκήρυξη δημοσιεύτηκε στό 2ο παράρτημα στίς συλλογές «Κρατικά έγκλήματα στή Ρωσία», έκδ. στό έξωτερικό άπό τόν Β. Μπαζιλίέβσκι (Μπογκουτσάρσκι), «'Υλικά γιά τήν ιστορία του έπαν. κινήμ. στή Ρωσία στήν 7η δεκαετία του 19ου αιώνα», Παρίσι, 1905, σελ. 56-63. 'Ενμέρει στίς «Πολιτικές δίκες» του Λέμκε, 94-104.

** «'Από τίς άναμνήσεις», μ. I, 269-270.

*** Αυτόν άραγε δέν άπεικονίζει ό κ. Παντελέγεφ μέ τό όνομα ό «κύριος μέ τό πενσένε»;

NB || Βλ. «'Από τίς άναμνήσεις», μ. I, κεφ. XXIV: «Ζεμλιά ί βόλια».

έντυπωση που προκλήθηκε στην οργάνωση από τη «Μολοντάγια Ροσσίγια». Αν πέτυχε την αποστολή του ο απεσταλμένος δεν είναι ακριβώς γνωστό, είναι όμως πιθανό να επέδρασαν στους μοσχοβίτες οι πεποιθήσεις του Τσερνισέβσκι. Κατά την έρευνα που έγινε στο Μπαλόντ βρέθηκε ένα τουλάχιστον χειρόγραφο προκήρυξης με τον τίτλο «Προειδοποίηση» που αποτελεί ένα είδος ικανοποίησης της επιθυμίας του Τσερνισέβσκι. Άλλα ως τώρα δεν στάθηκε δυνατό να καθοριστεί με ακρίβεια αν αυτή η προκήρυξη άνηκε πραγματικά στους παράγοντες της Κεντρικής Έπαναστατικής Έπιτροπής*.

Άλλο τόσο σκοτεινό παραμένει και το ζήτημα για τη στάση του Τσερνισέβσκι απέναντι στον Μ. Μιχάηλοφ και ιδιαίτερα απέναντι στην επαναστατική του επιχείρηση, δηλαδή, απέναντι στη διάδοση της γνωστής προκήρυξης «Πρός τη νέα γενιά». Το κείμενο αυτής της προκήρυξης γράφτηκε από τον Ν. Σεγκουνόφ, ενώ ο Μιχάηλοφ την τύπωσε στο Λονδίνο στον Χέρτσεν και την έφερε στη Ρωσία κολλημένη στον πάτο της βαλίτσας. Δεν είναι γνωστό αν ο Τσερνισέβσκι ήξερε για την επιχείρηση του Σεγκουνόφ και του Μιχάηλοφ, αλλά ότι μνηθήκε σ'αυτή την υπόθεση κατά την άφιξη στην Πετρούπολη ό Παντελέγεφ τό ισχυρίζεται κατηγορηματικά...

...Πάντως, ένα είναι καθαρό: και αν ο Τσερνισέβσκι ο ίδιος δεν έπαιρνε δραστήριο μέρος στις διάφορες εκδηλώσεις του επαναστατικού κινήματος που άρχιζε τότε, έντούτοις ενδιαφερόταν ζωηρά για όλες αυτές, για πολλές ήξερε**, και μερικές μάλιστα τις καθοδηγούσε ιδεολογικά.

NB

Ήταν άραγε ο Τσερνισέβσκι ο συγγραφέας της εκκλησίας «Πρός τους αγρότες των ευγενών»; Ο Λέμκε και ο Ρουσάνοφ νομίζουν ότι ήταν***. Έμεις θά πούμε: έσύ, κύριε, ζύγισε! Ο Παντελέγεφ πληροφορεί από τα λεγόμενα του Μιχαηλόβσκι, που άκουσε αυτή την αφήγηση από τον Σεγκουνόφ, ότι τό χειμώνα του 1861 ο Τσερνισέβσκι έγραψε προκήρυξη «Πρός τό λαό». Ο Σεγκουνόφ άντέγραψε αυτή την προκήρυξη με άλλο γραφικό χαρακτήρα και την έδωσε στον Μ. Μιχάηλοφ ο οποίος μεταβίβασε στον Βσέβολοντ Κοστομάροφ (γι' αυτόν πιό κάτω) για δημοσίευση****. Προφανώς, γίνεται λόγος για την προκήρυξη «Πρός τους αγρότες των ευγενών». Και αν ακόμη δεχτούμε ότι τό πρώτο μισό μέρος της τό έγραψε ο Τσερνισέβσκι (αν και άμεσες υποδείξεις γι' αυτό δεν κάνουν καθόλου ούτε ο Λέμκε, ούτε ο Ρουσάνοφ, ή όμοιότητα του ύφους και του περιεχομένου δεν άποδειχνει τίποτε, όπως μιλήσαμε ήδη πιό πάνω) — άσπε λοιπόν και αν ακόμη δεχτούμε ότι τό πρώτο μισό μέρος της προκήρυξης τό έγραψε ο Τσερνισέβσκι, τότε τό δεύτερο μισό μέρος σίγουρα δεν τό έγραψε

* Λ έ μ κ ε. «Πολιτικές δίκες», σελ. 109 και συν.

** Για την πλατιά κατατόπιση του Τσερνισέβσκι σ αυτόν τον τομέα μαρτυρεί τό παρακάτω μικρό αυτό καθαυτό γεγονός που τό δίνει ο Παντελέγεφ: «Έμένα μιά φορά με εξέπληξε πάρα πολύ, πώς αυτός άπευθύνθηκε ίσως τον Άπρίλη (του 1862) προς έμένα με τό έρώτημα: με βάση ποιές σκέψεις έγώ έφερνα άντίρηση τό Σεπτέμβρη του 1861 στη φοιτητική έπιτροπή ενάντια σε μερικές πολύ έντονες προτάσεις;» («Άπό τίς άναμν.», μ. 2, 179).

*** Λ έ μ κ ε. «Πολιτικές δίκες», 194, 335-6 Ρ ο υ σ ά ν ο φ, loc. cit., 327.

**** Π α ν τ ε λ έ γ ε φ. «Άπό τίς άναμνήσεις», μ. 2, 181.

αυτός. 'Ο Τσερνισέβσκι δέν θά επέτρεπε ποτέ στόν έαυτό του νά άφηγηθεί στό λαό ότι στη Γαλλία και στην 'Αγγλία (τό 1861) οί συνταγματάρχες και οί στρατηγοί έσκυβαν τό κεφάλι μπροστά στόν κοσμικό άρχοντα και ότι ό λαός άλλαζε τούς βασιλιάδες πού δέν του ήταν άρεστοί. 'Ο Τσερνισέβσκι δέν θά έλεγε ότι οί άγγλοι και οί γάλλοι ζούν καλά, ότι τό δικαστήριο εκεί είναι δίκαιο και ίσο γιά όλους κτλ.*. 'Εξάλλου και ό Ρουσάνοφ, μέ βάση ίσως αυτές τίς σκέψεις, ύποθέτει ότι ή έκκληση «Πρός τούς άγρότες τών ευγενών» δέν γράφτηκε όλόκληρη από τήν πέννα του Τσερνισέβσκι.

Συγκρίνοντας όλα όσα μάς είναι γνωστά γιά τή ζωή του Τσερνισέβσκι, γιά τό χαρακτήρα και τίς άπόψεις του, τελικά δέν άποφασίζουμε νά άπαντήσουμε κατηγορηματικά στό έρώτημα .. γιά τήν άμεση συμμετοχή του στό έπαναστατικό κίνημα. Τό πιθανότερο άπ'όλα είναι ότι δέν συμμετείχε άμεσα σ'αυτό. 'Αλ-

- 1) λά ότι αυτός ήξερε γιά όλες τίς βασικές έκδηλώσεις του τοτινού έπαναστατικού κινήματος, ότι οί άμεσοι συνεργοί του
- 2) κινήματος συσκέπτονταν μ'αυτόν και έπαιρναν ύπόψη τους
- 3) τίς ύποδείξεις του, ότι πάντως αυτοί άντλούσαν από τίς συζητήσεις μαζί του και από τά συγγράματά του πεποίθηση γιά τήν αναγκαιότητα πρακτικών άποπειρών προς τίς όποιες ό ίδιος ό Τσερνισέβσκι λόγω τής άναποφασιστικότητας και τής μαλθακότητας του χαρακτήρα του, λόγω τής έλλειψης πρακτικού πνεύματος και τής βιβλιομανίας του, ίσως, δέν ήταν ικανός**, γι'αυτό μάλλον δέν ύπάρχει άμφιβολία...

NB || Τσερνισέβσκι ή όχι, άν απέφυγε όποιαδήποτε προτροπή, όπως άφηγεΐται ό Παντελέγεφ και χρησιμοποιούσε κάθε κατάλληλη περίπτωση γιά νά ύπογραμμίσει τίς δυσκολίες πού περιμεναν τούς έπαναστάτες και τή δύναμη και τήν πονηριά τών έχθρών, ώστόσο τά συγγράματά του άφύπνιζαν τή συνείδηση και ώθηούσαν έπιτακτικά στην πάλη γιά τή λαϊκή άπελευθέρωση.

* Τό κείμενο τής έκκλησης βλ. στόν Λέμκε, I. c., σελ. 336-346. 'Αρχίζει μέ τά λόγια: «Χαιρετισμό στους άγρότες τών ευγενών από τούς ανθρώπους πού έχουν γι'αυτούς τίς καλύτερες διαθέσεις. 'Εσείς περιμένατε ότι ό τσάρος θά σας δώσει έλευθερία — νά τί έλευθερία σας έδωσε ό τσάρος». Παρακάτω γίνεται μία έξουθενωτική κριτική στη μεταρύθμιση του 1861 από τήν άποψη τών άγροτικών συμφερόντων και ό αναγνώστης προετοιμάζεται βαθμιαία γιά τήν κριτική του άπολυταρχικού καθεστώτος σάν βασικού παράγοντα τών λαϊκών συμφορών. 'Ο συγγραφέας τής προκήρυξης προσπαθεΐ, στηριζόμενος σέ στοιχεία, νά ύποσκάψει τόν «τσαρικό θρόλο». Διευκρινίζεται ή σημασία τής πολιτικης έλευθερίας και ή ανάγκη τής πάλης γιά τήν κατάκτησή της. Παρακάτω δείχνεται ή άλληλεγγύη τών συμφερόντων όλων τών στρωμάτων τής άγροτιάς, ιδιαίτερα τών πρώην τσιφλικάδικων και κρατικών άγροτών και ή άλληλεγγύη τών συμφερόντων του λαού και τών στρατιωτών, οί όποιοι πρέπει νά κερδίσουν πολλά από τήν επανάσταση. 'Υποδειχεται ή ανάγκη όργάνωσης μέσα στις λαϊκές μάζες — «Πρέπει όλοι οί μουζίκιοι νά έχουν άναμεταξύ τους όμόνοια, νά είναι όλοι μαζί όταν θά έρθει ή άρα». Και ώσπου νά έρθει αυτή ή άρα, πρέπει νά απέχουν από τίς μερικές έκδηλώσεις και τήν άνώφελη σπατάλη δυνάμεων...
**'Ισως στόν Τσερνισέβσκι ταιριάζουν τά λόγια πού είπε ό ίδιος γιά τόν Νέκκερ «Αυτός φάνηκε τόσο περισσότερο άναποφασιστος και σαστισμένος όσο πίο μακρύτερα έβλεπε: ή άναποφασιστικότητα είναι ή αδύνατη πλευρά τής διορατικότητας» («Τιργκό», I. c., 231).

Μ'αυτή τήν έννοια μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι ὁ Τσερνισέβσκι ἦταν ὁ ἰδεολογικός ἀρχηγός καί ἐμπνευστής τοῦ τοτινοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος. Ἡ κυβέρνηση θά μποροῦσε ἴσως ἀκόμη νά τόν κατηγορήσει ὅτι γνώριζε καί δέν ἀνέφερε. Καί γνώριζε, φυσικά πολλά, πιθανόν — ὄλα.

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ι Χ

Η ΣΥΛΛΗΨΗ, ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΚΑΙ Η ΕΞΟΡΙΑ ΤΟΥ ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ

Μή λέτε: «τήν προφύλαξη ξεχνάει.
Στήν τύχη του θά φταίει μόνο αὐτός».
Καθώς ἐμεῖς, βλέπει πῶς δέν μπορᾶει
Χωρίς θυσία νά κάνει τό καλό.
Μά ἀγαπᾶ ὑπέρτερα, μέ πόνο,
Δέν ξέρει σκέψεις κοσμικές ὁ νοῦς,
Γιά τόν ἑαυτό σου ζεῖς μ'εἰρήνη μόνο,
Μά νά πεθαίνεις πρέπει γι' ἄλλουνοῦς.
Μπροστά στό θάνατο λέει: καλῶς τον!
Δέ λέει πῶς τοῦ χρειάζεται ἡ ζωή,
Δέ λέει πῶς μάταιος ὁ χαμός του,
Ἡ τύχη του πιά τώρα καθαρή...
Μαθές, δέν εἶναι ἀκόμη σταυρωμένος,
Μά θά τόν δοῦμε πάνω στό σταυρό.
Ἐπό θεό καημοῦ κι' ὄργης σταλμένος
Στούς δούλους νά θυμίσει τό Χριστό.

*Νεκράσοφ**

[393-396] Ἡ κυβέρνηση θεωροῦσε τόν Τσερνισέβσκι σάν τόν βασικό ἰδεολογικό, ἀλλά πιθανό, καί τόν πραγματικό καθοδηγητή τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἀναβρασμοῦ πού εἶχε ἀρχίσει. Ὁ Τσερνισέβσκι εἶχε τήν ἀπερισκεψία νά θίξει τά οικονομικά συμφέροντα τῶν κυρίαρχων τάξεων καί ἀπό ἐκείνη τή στιγμή μποροῦσε κανεῖς νά τόν θεωρεῖ καταδικασμένο σέ θάνατο. Τό ζήτημα ἦταν μόνο πότε ἡ κυβέρνηση θά θεωρήσει κατάλληλη τήν ἐυκαιρία νά βάλει χέρι στόν γενάρχη τοῦ ρωσικοῦ σοσιαλισμοῦ. Ὑστερα ἀπό τίς φοιτητικές ταραχές τοῦ 1861, τόν ἀναβρασμό πού ἀρχισε στήν Πολωνία καί τίς περιβόητες πυρκαγιές τῆς Πετρούπολης, ἡ κυβέρνηση θεώρησε κατάλληλη τή στιγμή νά ἀρχίσει τή δράση καί στίς 12 Ἰοῦνη τοῦ 1862 συνέλαβε τόν Τσερνισέβσκι.

Πρὶν ἀπό τή σύλληψη προηγήθηκε ἕνας ἄγριος κατατρεγμός τοῦ Τσερνισέβσκι στόν ἀντιδραστικό καί φιλελεύθερο τύπο,

πού ἔλυσε τά χέρια τῆς κυβέρνησης γιά ἀποφασιστικές ἐνέργειες καί τήν ὑποκίνησε νά πάρει βίαια μέτρα ἐνάντια στόν πνευματικό ἀρχηγό τῶν «μηδενιστῶν». Ὁ Κατκόφ κατάγγειλε τό «Σοβρεμέννικ» ὅτι εἶναι ἡ φωλιά τῆς ἐπανάστασης, καί ἡ ἐφημερίδα «Μοσκόβσκιγε Βέντομοστι» μετὰ τήν πυρκαγιά τῆς ἀγορᾶς τοῦ Στσούκιν βεβαίωσε ὅτι τόν ἐμπρησμό τόν ἔκαναν οἱ πολωνοί καί οἱ ρῶσοι μηδενιστές πού

NB

* Αὐτό τό ποίημα, πού γιά τή λογοκρισία ὁ Νεκράσοφ τοῦ ἔδωσε τόν τίτλο «Προφήτης» (ἀπό τόν Μπαρμπιγιέ), ἀρχικά τό (1874) εἶχε ἀπλῶς τόν τίτλο: «Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι»
Βλ. Λέμκε, I. c., 195.

ἐνεργοῦσαν μέ ἐντολή τοῦ Τσερνισέβσκι. Μετά τίς πυρκαγιές τοῦ Μάη ἡ Πετρούπολη καταλήφθηκε ἀπο ἓνα λυσσασμένο ἀντιδραστικό παροξυσμό. Ἄνθρωποι οἱ ὅποιοι χτές ἀκόμη ἦταν κατενθουσιασμένοι ἀπό τὰ ἄρθρα τοῦ Τσερνισέβσκι πρὸς ὄφελος τῶν ἀγροτῶν τὸν ἀπαρνήθησαν, περνώντας μέ τό μέρος τῆς γενικῆς ἀντιδραστικῆς κατακραυγῆς: «Σταύρωσον αὐτόν!»...

Ἔτσι θεωροῦσαν τόν Τσερνισέβσκι ἄνθρωπο πού ἔχει τεράστια ἐπίδραση στούς ἐπαναστατικούς κύκλους. Ὁ Ντοστογιέβσκι στό «Ἡμερολόγιο ἑνός συγγραφέα» κάνει γνωστό ὅτι τό 1862 πῆγε ὁ ἴδιος στόν Τσερνισέβσκι καί προσπαθοῦσε νά τόν πείσει νά ἐπιδράσει στούς συντάκτες τῆς προκήρυξης «Πρὸς τή νέα γενιά» καί νά τούς συγκρατήσῃ ἀπό τίς ἐπαναστατικές ἀκρότητες. Στό μυθιστόρημα «Πρόλογος τοῦ προλόγου» ὁ Τσερνισέβσκι μέ μιά καλοκάγαθη εἰρωνεία διηγεῖται ὁ ἴδιος πῶς καί ἡ πιό συνηθισμένη του ἐνέργεια ἐρμηνευόταν ἀπό τούς φιλελεύθερους συκοφάντες (Ριαζάντσεφ-Καβέλιν) σάν σοβαρή ἐπαναστατική ἐπιχείρηση (ὑποθετική ἀποστολή ἀπεσταλμένου στόν Χέρτσεν). Ἔτσι ἀκριβῶς θεωροῦσε τόν Τσερνισέβσκι καί ἡ διοίκηση...

[395-396] Ἐκτός ἀπό τίς καταγγελίες τοῦ τύπου ὁ Τσερνισέβσκι ἔπαιρνε ἀκόμη ἀνώνυμα ἀπειλητικά γράμματα. Ἐνα ἀπ' αὐτά, πού τό εἶχε στείλει κάποιος τσιφλικός, ἦταν γεμάτο ἀπό ἓνα μοχθηρό ὕβρεολόγιο καί ἀπειλές ἐνάντια στόν κήρυκα τῆς «βρώμικης δημοκρατίας» καί τοῦ «σοσιαλισμοῦ πού ἡ ἐπιστήμη τόν δέχτηκε σάν κακότυχο ἔργο ἀρωστιαρικοῦ μυαλοῦ». Ὁ φλεγμονικός ἐγκέφαλος τοῦ τρομαγμένου θιασώτη τῆς δουλοπαροικίας δέν μποροῦσε νά φανταστῆ διαφορετικά τόν Τσερνισέβσκι παρά μέ ἓνα μαχαίρι στά χέρια, βουτηγμένο στό αἷμα ὡς τοῦς ἀγκῶνες καί τό γράμμα τελειώνει μέ τήν παρακάτω σημαντική δήλωση: «Δέν τό θεωροῦμε περιττό νά σᾶς πούμε, κ. Τσερνισέβσκι, ὅτι δέν θέλουμε νά δοῦμε στό θρόνο κάποιον Ἄντόν Πετρόφ καί, ἂν γίνῃ πραγματικά καμιά αἱματηρή ταραχή, τότε sic! ἥ βροῦμε ἐσᾶς, τόν Ἀλέξανδρο ἢ κάποιον ἀπό τήν οἰκογένειά σας, καί πιθανό, δέν θά προλάβετε νά ἐξασφαλίσετε σωματοφύλακες»*.

Εἶναι αὐτονόητο ὅτι ἐκτός ἀπό τίς καταγγελίες τοῦ τύπου καί τὰ ἀπειλητικά γράμματα ἔφτασαν ἐπίσης μιά σειρά ἀναφορές κατά τοῦ Τσερνισέβσκι στό III Τμήμα. Στίς 5 Ἰουνη τοῦ 1862 ἔφτασε μιά τέττα ἀνώνυμη ἀναφορά, πού ἴσως ἐπέδρασε στή σύλληψη τοῦ Τσερνισέβσκι. Παραθέτουμε μερικά ἀποσπάσματα ἀπ' αὐτό τό ἐνδιαφέρον ἱστορικό ντοκουμέντο. «Τί κάνετε σεῖς; Λυπηθεῖτε τή Ρωσία, λυπηθεῖτε τόν τσάρο! Νά μιά συζήτηση πού ἄκουσα χθές στό σύλλογο τῶν καθηγητῶν. Ἡ κυβέρνησις ἀπαγορεύει τή δημοσίευση κάθε ἀνοησίας καί δέν βλέπει ποιές ἰδέες ἀναπτύσσει ὁ Τσερνισέβσκι. Αὐτός εἶναι ὁ ἀρχηγός τῶν νέων. Ἡ κατεύθυνση τῶν νέων δόθηκε ἀπ' αὐτόν. Εἶναι ἓνας πονηρός σοσιαλιστής. Ὁ ἴδιος μοῦ εἶπε (λέει ὁ καθηγητής) ὅτι «ἐγώ εἶμαι τόσο ἔξυπνος, πού ποτέ δέν θά μέ πιάσουν». Γιά τό τίποτε ἐξορίσατε τόν Παβλόφ καί κάνετε πολλά ἄλλα λάθη, αὐτόν ὅμως τόν

* Λέμκε. «Πολιτικές δίκες», 198-99. Πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι τὰ πραγματικά ὕλικά γιά τήν ὑπόθεση Τσερνισέβσκι τὰ δημοσίευσε γιά πρώτη φορά ὁ κ. Λέμκε, πού δούλεψε στή ἀρχεῖα.

ἐπικίνδυνο διαφωτιστή τόν ἀνέχεστε. Μά εἶναι δυνατό νά μή βρεῖτε τά μέσα γιά νά μᾶς ἀπαλλάξετε ἀπό ἕναν τέτιο ἐπικίνδυνο ἄνθρωπο!.. Τώρα, βλέποντας τίς τάσεις του ὄχι πλέον στά λόγια, ἀλλά στά ἔργα, ὅλοι οἱ πολὺ φιλελεύθεροι ἄνθρωποι πού εἶναι τόσο λογικοί, ὥστε νά αἰσθάνονται τήν ἀνάγκη τῆς ὑπαρξης τῆς μοναρχίας, ἀπομακρύνθηκαν ἀπ' αὐτόν καί πιστεύουν ὅτι, ἂν ἐσεῖς δέν τόν ἀπομακρύνετε, τότε θά γίνει συμφορά, θά χυθεῖ αἷμα. Δέν ὑπάρχει θέση γι' αὐτόν στή Ρωσία, αὐτός εἶναι παντοῦ ἐπικίνδυνος ἐκτός ἀπό τό Μπερέζοβο ἢ τό Γκιζιγκίνσκ. Αὐτό δέν τό λέω ἐγώ — τό ἔλεγαν οἱ ἐπιστήμονες, οἱ σοβαροὶ ἄνθρωποι πού μ' ὄλη τους τήν ψυχὴ ἐπιθυμοῦν τό σύνταγμα*... Καί τό αἷμα δέν τό ἀποφεύγετε καί ὅλους ἐμᾶς θά μᾶς καταστρέψετε — αὐτοὶ εἶναι μιὰ συμμορία λυσσασμένων δημαγωγῶν, ριποκίνδυνοι ἄνθρωποι — αὐτὴ ἢ «Μολοντάγια Ροσσίγια» σᾶς φανέρωσε στό σχέδιό της ὅλες τίς θηριώδεις τάσεις της Ἰσως νά τοὺς τσακίσουν, ἀλλά πόσο ἀθῶο αἷμα θά χυθεῖ γι' αὐτούς! Ἐδῶ ἐπίσης ἄκουσα ὅτι στό Βορόνεζ, στό Σαράτοφ καί στό Ταμπόφ — παντοῦ ὑπάρχουν ἐπιτροπές ἀπό παρόμοιους σοσιαλιστές καί παντοῦ αὐτοὶ διεγείρουν τὴ νεολαία... Ἡ κοινωνία σέ κίνδυνο, τά ζιζάνια οἱ ἄστεγοι εἶναι ἕτοιμοι γιά ὅλα καί σᾶς δέν πρέπει νά σᾶς πιάνει ὁ ὕπνος. Τό κρίμα θά τό ἔχετε ἐσεῖς ἂν τοὺς ἐπιτρέψετε νά φτάσουν ὡς τὴ σφαγὴ, κι' αὐτό θά γίνει ἂν σᾶς πιάσει ὁ ὕπνος ἢ ἂν θά ἱκανοποιηθεῖτε ἀπὸ ἡμίμετρα... Αὐτὴ ἢ λυσσασμένη συμμορία διψάει γιά αἷμα καί φρικαλεότητες καί θά ὀρμήσει ἀδίστακτα — μὴν τὴν περιφρονεῖτε. Ἀπαλλάξτε μας ἀπὸ τόν Τσερνισέβσκι χάρι τῆς γενικῆς γαλήνης».

Αὐτὴ ἢ ἀναφορά γιά περισσὴ φορά ὑπενθύμιζε στήν κυβέρνηση γιά τόν Τσερνισέβσκι, στὸν ὁποῖο τό III Τμῆμα εἶχε στρέψει ἀπὸ καιρὸ ἤδη τὴν καλοπροαίρετη προσοχὴ του...

[398-400] Μὲ βάση τὴν τηλεγραφικὴ ἀναφορὰ ἐνὸς χαφιέ ἀπὸ τοὺς ἐπισκέπτες τοῦ Χέρτσεν, ὁ Βετόσνικοφ πιάστηκε στά σύνορα καί πάνω του βρέθηκαν ὅλα τὰ γράμματα τοῦ Χέρτσεν. Ἡ ἀναφερόμενη πρὸς πάνω ἐπισημείωση στό γράμμα πρὸς τόν Σέρνο-Σολοβιόβιτς ἦταν ἀρκετὴ στό III Τμῆμα γιά νά συλλάβει ἀμέσως τὴν ἐπόμενη κιόλας μέρα, στίς 7 τοῦ Ἰούλη, τόν Τσερνισέβσκι. Ὅλα τὰ χαρτιά καί ἕνα μέρος τῶν βιβλίων τοῦ Τσερνισέβσκι κατασχέθηκαν κι' αὐτός ὁ ἴδιος συνοδεύτηκε στή φυλακὴ Ἀλεξέγεφ στό φρούριο Πετροπάβλοφσκ...

Ἡ σύλληψη τοῦ Τσερνισέβσκι προκάλεσε μιὰ ἀσυνήθιστα ἰσχυρὴ ἐντύπωση στή δημοκρατικὴ διάνοηση... Ἡ ἐπαναστατικὴ νεολαία συνταράχθηκε φυσικά ἀπὸ τὴ σύλληψη τοῦ ἰδεολογικοῦ της ἀρχηγοῦ. Οἱ ἀντιδραστικοὶ πανηγύριζαν ἀπὸ τὴ χαρὰ τους, γιατί ὁ πρὸ ἐπικίνδυνος ἐχθρὸς τους, ἔγινε ἀκίνδυνος, ὅπως πίστευαν, μιὰ γιά πάντα. Ἀλλὰ καί οἱ φιλελεύθεροι ἐνδόμυχα χαίρονταν γιά τὴν ἐκμηδένιση τοῦ Τσερνισέβσκι, πού τοὺς περιφρονοῦσε βαθιὰ καί ξεσκέπαζε ἀλύπητα τὴν πραγματικὴ τους φύση. Ἔτσι ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀρχηγούς τοῦ τοτινοῦ φιλελευθερισμοῦ καί πολὺ γνωστός τοῦ Τσερνισέβσκι, ὁ Καβέλιν, σέ γράμμα πρὸς τόν Χέρτσεν δέν ἔκρυβε τό πραγματι-

NB

* Φυσικά, αὐτό τό λέει ἕνας πρόστυχος χαφιές καί δέν πρέπει νά στηριχθεῖ κανεὶς στήν πραγματικὴ ἀκρίβεια τῶν πληροφοριῶν του. Ἀλλὰ αὐτός σημείωσε σωστά τὴν ἐχθρική στάση τῶν φιλελευθέρων πρὸς τό μεγάλο σοσιαλιστή.

κό του αίσθημα: «Τά νέα από τή Ρωσία, κατά τήν άποψή μου, δέν είναι καί τόσο άσχημα... Οί συλλήψεις δέν μέ παραξενεύουν καί, όμολογώ, δέν φαίνονται νά προκαλοῦν τήν άγανάκτηση...
 ! Έγώ αγαπῶ πάρα πολύ τόν Τσερνισέβσκι, αλλά ἔναντίον ταραχοποιῶ, χωρίς τάκτ καί ξιπασμένο άνθρωπο ποτέ δέν ξανα-
 εἶδα. Καί νά ὑπῆρχε κάτι γιά τό ὅποιο θά ἄξιζε νά χαθεῖ!” Οτι οἱ πυρκαγιές ἔγιναν ἀπ’ ἀφορμή τίς προκηρύξεις, γι’ αὐτό τώρα δέν ὑπάρχει καί ἡ παραμικρή ἀμφιβολία»*.

Τέτιο ἦταν τό φιλί τοῦ Ἰούδα τῶν φιλελευθέρων πού ὡς τώρα περιβάλλονταν μέ τό φωτισμένο μπροστά στά μάτια τῶν δικῶν μας «συνταγματικῶν-δημοκρατικῶν» ἀστῶν. Ἐπαναλαμβάνοντας τό πρόστυχο ἀστυνομικό κουτσομπολιό γιά τή σχέση τῶν πυρκαγιῶν τῆς Πετρούπολης μέ τίς ἐπαναστατικές προκηρύξεις, οἱ κύριοι αὐτοί ἔδιναν ἠθική δικαίωση στό ἔργο τῶν διώξεων, μέ τίς ὁποῖες ἡ ἀντίδραση ἐπιτέθηκε κατά τῶν δημοκρατῶν. Στό μεταξύ κι’ ἄν εἶναι δυνατό νά συνδέσει κανεῖς τήν τοτινή ἐπιδημία τῶν πυρκαγιῶν μέ ὁποῖες τυχόν πολιτικές ἐπιδιώξεις, αὐτό πάντως δέν εἶχε σχέση μέ τή δράση τῶν ἐπαναστατῶν. Ὁ συγκλητικός Ζνάνοφ, πού στάλθηκε ὕστερα ἀπό δύο χρόνια στήν περιοχή τοῦ Βόλγα νά κάνει ἀνάκριση γιά τίς πυρκαγιές πού ἔγιναν στό Σαράτοφ, στό Σιμπέρσκ κτλ., διαπίστωσε ὅτι οἱ πυρκαγιές εἶχαν σχέση μέ τίς σκευωρίες τῶν τοτινῶν ἀντιδρα-
 NB στικῶν καί τῶν θιασωτῶν τῆς δουλοπαροικίας, πού ἐπιδίωκαν νά ἐκφοβίσουν τήν κυβέρνηση, νά τρομοκρατήσουν τήν κοινωνία καί ἔτσι νά ἐμποδίσουν τό ἔργο τῆς μεταρύθμισης...

Τό ΙΙΙ Τμήμα δέν ἤθελε νά ἀφήσει ἀπό τά νύχια του τό θύμα του. Τήν 1η Αὐγούστου ὁ Ποτάποφ παρουσίασε στήν ἐπιτροπή σημείωμα πού σύνταξε μέ βάση τίς ἀναφορές τῶν πρακτόρων τῆς ἀστυνομίας (ἀπ’ αὐτό τό σημείωμα, ἐδῶ πού τά λέμε, ἀποκαλύ-
 NB πτεται ὅτι ἀπό τό φθινόπωρο τοῦ 1861 ὁ Τσερνισέβσκι βρισκό-

ταν κάτω ἀπό τήν ἄγρυπνη παρακολούθηση τῶν χαφιέδων)...
 Τόν Τσερνισέβσκι δέν τόν ἀνέκριναν. Καθόταν ὑπομονετικά στό φρούριο, περιμένοντας ἀπό μέρα σέ μέρα τήν ἀπελευθέρωσή του, μιά πού ἦταν ἀπόλυτα βέβαιος ὅτι ἡ κυβέρνηση δέν ἔχει ἐναντία του καμιά σοβαρή ἀπόδειξη. Ἐργαζόταν μέ ζήλο καί ἀλληλογραφοῦσε μέ τή γυναίκα του. Σέ γράμμα του τῆς 5 τοῦ Ὀχτώβρη, πού ἡ ἐπιτροπή θεώρησε ὅτι δέν ἔπρεπε νά τό δώσει στή γυναίκα του, ἀλλά τό ἐπισύναψε στό φάκελό του, περιεχόταν σύμφωνα μέ τή γνώμη τῶν χαφιέδων ἡ παρακάτω τρομερή φράση: «Ἡ ζωή μου μαζί σου ἀνήκει στήν ἱστορία. Θά περάσουν ἑκατοντάδες χρόνια καί τά ὀνόματά μας θά εἶναι ἀκόμη ἀγαπητά στούς ἀνθρώπους. Καί θά μάς θυμούν-
 ται μέ εὐγνωμοσύνη, ὅταν πιά θά ξεχάσουν ὅλους σχεδόν αὐτούς πού ζοῦσαν τόν ἴδιο καιρό μέ μάς. Γι’ αὐτό εἶναι ἀνάγκη νά μήν ἐπιτρέψουμε, ἀπό τήν πλευρά τοῦ ἠθικοῦ σθένους καί τοῦ χαρακτήρα, νά πέσει ἡ ὑπόληψή μας στά μάτια τῶν ἀνθρώπων πού θά μελετοῦν τή ζωή μας» (παρακάτω ἀκολουθεῖ τό σχέδιο τῶν μελλοντικῶν ἐργασιῶν γιά τίς ὁποῖες μελοῦσαμε στό Ι κεφάλαιο). Σ’ αὐτά τά λόγια τοῦ Τσερνισέβσκι ἡ ἐπιτροπή

* Ρ ο υ σ ἄ ν ο φ, 1. σ., σελ. 276.

πρόσεξε μιά ασυνήθιστη ξιπασιά και μιά εγκληματική υπερφάνεια. Από τήν άποψη τής διανοητικής και ήθικης πλευράς τά μέλη τής έξεταστικής επιτροπής δέν ύστεροϋσαν από τόν φιλελεύθερο Καβέλιν...

NB

[402] 'Ο Κοστομάροφ κάθεται νά γράψει γράμματα στους συγγενείς... 'Ο Τσουλκόφ, αντίλαμβάνεται σ' αυτόν ένα χοντρό γράμμα, τό διαβάζει, και, τί ξάφνιασμα! — άποδειχεται ότι αυτό τό γράμμα έχει άμεση σχέση μέ τόν Τσερνισέβσκι. Τό γράμμα άποστέλλεται άμέσως στόν Ποτάποφ και εκείνος τήν ίδια στιγμή τηλεγραφεί στόν Τσουλκόφ νά επιστρέψει έπειγόντως μαζί μέ τόν Κοστομάροφ στην Πετρούπολη. Πρόκειται για μιά καλοστημένη συμπαιγνία.

Σ' αυτό τό γράμμα, τό όποιο άποτελεί μιά δλόκληρη προσούρα σέ μέγεθος πάνω από ένα τυπογραφικό φύλλο, γαρνιρισμένο μέ τσιτάτα σέ κάθε είδους γλώσσα, γαρνιρισμένο μέ παρατραβηγμένα άστεία και μέ μιά άποκρουστική φλυαρία, περιεχόταν όλο εκείνο τό ύλικό πού χρειαζόταν στό ΙΙΙ Τμήμα για νά έξοντώσει τόν Τσερνισέβσκι. 'Ο Κοστομάροφ γράφει στό μυθικό παραλήπτη του γράμματός του ότι όταν βρει εύκαιρία θά του άφηγηθεί για τή λογοτεχνική δράση του Τσερνισέβσκι, «τήν κρυφή και τή φανερή για νά σάς δείξω από πού φυσούσε ό άέρας, ό όποιος έστειλε τόσα πολλά άξιολύπητα θύματα στό μπουντρούμια τών ρωσικών φρουριών και στους τόπους τής 'Εδέμ, όπου στέλνουν ύστερα από συμφωνία του ύπουργού τών 'Εσωτερικών μέ τόν προϊστάμενο τής χωροφυλακής,... τότε θά δείτε από πού έμφανίστηκε πάνω στό ιερό λάβαρο τής έλευθερίας εκείνο τό άπαίσιο σύνθημα στό όνομα του όποιου δροϋν οί στενοκέφαλοι διαφωτιστές μας, γράφονται όλες αυτές οί «Βελικορούς» και οί «Μολοντάγια Ροσσίγια», όλες αυτές οί άνωφελείς προκηρύξεις μέ τά κόκκινα και τά γαλάζια στοιχεία»...

NB

[405-406] 'Όλα όμως τά στοιχεία πού περιέχονταν στό φάκελλο ήταν προφανώς λίγα και τό ΙΙΙ Τμήμα αποφάσισε νά χρησιμοποιήσει και τό τελευταίο μέσο. Στίς 2 του 'Ιούλη ό ύπουργός Δικαιοσύνης Ζαμιάτιν έστειλε στη Σύγκλητο ένα έκτενές ύπόμνημα «Για τή λογοτεχνική δραστηριότητα του Τσερνισέβσκι» φανερά χαφιεδικής προέλευσης. Σ' αυτό τό ύπόμνημα, τό όποιο έμελλε νά έξασκήσει όρισμένη πίεση στους δικαστές, ό Τσερνισέβσκι παρουσιάζεται σαν ό κυριότερος κήρυκας του ύλισμου και του κομμουνισμού, δίνεται μιά κακόβουλη άνάλυση τών συγγραμάτων του και καθορίζεται ή έξωτερική όμοιότητα ανάμεσα στό λογοτεχνικά του έργα και στό περιεχόμενο τών επαναστατικών προκηρύξεων πού έβγαίναν εκείνα τά χρόνια. Τό ύπόμνημα τελειώνει μέ τά παρακάτω λόγια: «Οί προκηρύξεις είναι ένα είδος συμπεράσματος από τά άρθρα του Τσερνισέβσκι, και τά άρθρα του ένα λεπτομερειακό σχόλιο αυτών τών προκηρύξεων»...

'Ο Σταχέβιτς, πού είχε γνωριστεί μέ τόν Τσερνισέβσκι στη Σιβηρία, άφηγείται στό άπομνημονεύματά του ότι πολύ πριν από τή σύλληψη του Τσερνισέβσκι ό Σερακόβσκι του μετέδωσε τή συζήτηση πού είχε μέ τό στρατηγό Κάουφμαν πού ήταν τότε διευθυντής του γραφείου του 'Υπουργείου Στρατιωτικών. 'Ο θαρραλέος στρατηγός έβρισκε ότι ό Τσερνισέβσκι πρέπει νά έξοριστει λόγω τής επιζήμιας επίδρασης του πάνω στη νεολαία:

NB

ἀργότερα ἡ κυβέρνησις ἐνήργησε ἀκριβῶς ἔτσι, ἐξορίζοντας τὸν Τσερνισέβσκι στὸ κότεργο ἀποκλειστικὰ γιὰ «ἐπιζήμια ἐπίδραση». Ὁ ἴδιος ὁ Σταχέβιτς ἀφηγεῖται ὅτι λίγο πρὶν τὴ σύλληψη ἐπισκέφθηκε τὸν Τσερνισέβσκι ὁ ὑπασπιστὴς τοῦ πρίγκιπα Σουβόροφ καὶ ἐξονόματος τοῦ τελευταίου τὸν συμβούλευε νὰ φύγει ἀμέσως γιὰ τὸ ἐξωτερικόν. Στὸ ἐρώτημα τοῦ Τσερνισέβσκι γιατί ὁ πρίγκιπας ἐνδιαφέρεται τόσο γι' αὐτὸν ὁ ὑπασπιστὴς ἀπάντησε: « Ἄν σὰς συλλάβουν, τότε πιά θὰ σὰς ἐξορίσουν, θὰ σὰς ἐξορίσουν στὴν οὐσία χωρὶς καμιά αἰτία, γιὰ τὰ ἄρθρα σὰς, ἂν καὶ τὰ ἄρθρα αὐτὰ ἔχουν ἐπιτραπῆ ἀπὸ τὴ λογοκρισία. Νὰ γιατί θὰ ἦταν καλὸ γιὰ τὸν πρίγκιπα νὰ μὴν ἐπεφτε πάνω στὸν ἄνακτα, πού εἶναι προσωπικὸς τοῦ φίλος, αὐτὴ ἡ κηλίδα νὰ ἐξορίσει χωρὶς νὰ φταίει τὸν συγγραφέα». Ἀλλὰ ὁ Τσερνισέβσκι ἀρνήθηκε κατηγορηματικὰ νὰ φύγει στὸ ἐξωτερικόν, βαδίζοντας περήφανα νὰ συναντήσῃ τὴν τύχη του καὶ ἐνμέρει χωρὶς νὰ ἐπιτρέπῃ οὔτε σκέψη γιὰ τὴν πιθανότητα μιᾶς τέτοιας παρανομίας, ὅπως ἦταν ἡ ἐξορία τοῦ συγγραφέα γιὰ ἄρθρα πού τὰ εἶχε ἐπιτρέψει ἡ λογοκρισία...

[411] Ὁ Χέρτσεν δέχτηκε μὲ ἀγανάκτηση τὴν καταδίκη τοῦ Τσερνισέβσκι, ἀναθεμάτισε τοὺς δήμιους ὄλων τῶν ἀξιωματῶν καὶ βαθμῶν καὶ στιγμάτισε τὸν πωλημένον φιλελεύθερον καὶ συντηρητικόν τύπον, πού μὲ τίς ἀναφορὰς καὶ τὸ κυνηγητό προκαλοῦσε τοὺς βάρβαρους διωγμούς τῆς κυβέρνησις ἐνάντια στοὺς ὀπαδοὺς τῆς προόδου καὶ ἐνάντια στοὺς ἐπαναστάτας.

Ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Λέμκε παραθέτομε ἀποσπάσματα ἀπὸ ἄρθρον πού δημοσίευσε ὁ Χέρτσεν στὸ τεύχ. 186 τοῦ «Κόλοκολ» τὸ 1864:

«Ὁ Τσερνισέβσκι καταδικάστηκε σὲ ἑπτὰ χρόνια καταναγκαστικῆς ἐργασίας καὶ σὲ ἰσόβια ἐκτόπιση. Ἄς πέσει σάν ἀνάθεμα αὐτὸ τὸ ἀπροσμέτρητον ἔγκλημα πάνω στὴν κυβέρνησις, στὴν κοινωνία, στὴν ἀτιμὴ καὶ πωλημένη δημοσιογραφία πού προμελετοῦσε αὐτὴ τὴν καταδίκη, πού τὸν ἐκμηδένισε σάν προσωπικότητα. Αὐτὴ ἡ δημοσιογραφία ἔμαθε τὴν κυβέρνησις νὰ σκοτώνει τοὺς αἰχμαλώτους πολέμου στὴν Πολωνία καὶ στὴν Ρωσία, νὰ ἐπικυρώνει τὰ ἀποφθέγματα τῶν ἀμόρφωτων ἀγριανθρώπων τῆς Συγκλήτου καὶ τῶν ἀσπρομάλληδων ἐγκληματιῶν τοῦ Κρατικοῦ Συμβουλίου... Καὶ δῶ τιποτένιοι ἄνθρωποι, ἄνθρωποι-χορτάρι, ἄνθρωποι-σαλίγγαροι, λένε ὅτι δὲν πρέπει νὰ βρίζει κανεὶς αὐτὴ τὴ σπείρα τῶν ληστῶν καὶ τῶν παλιανθρώπων πού μᾶς διοικεῖ!.. Ὁ Τσερνισέβσκι στιγματίστηκε ἀπὸ σὰς σὲ ἕνα τέταρτον τῆς ὥρας... μὰ σεῖς, μὰ ἡ Ρωσία πόσα χρόνια θὰ μείνετε κολλημένοι σ' αὐτὰ τὰ μέσα! Ἀνάθεμά σας, ἀνάθεμα — καὶ ἂν γίνεταί, ἐκδίκηση!»...

Οἱ παρατηρήσεις γράφτηκαν ὄχι νωρίτερα ἀπὸ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1909 — ὄχι ἀργότερα ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1911

Πρωτοδημοσιεύτηκαν τὸ 1959 στὸ «Λιτερατούργιε Νασλέντσβο», τόμ. 67ος

Δημοσιεύονται σύμφωνα μὲ τὸ πρωτότυπον

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ
—
Ε Υ Ρ Ε Τ Η Ρ Ι Α

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

¹ *Περίληψη του βιβλίου του Κ. Μάρξ και του Φ. Έγκελς «'Η' Αγία οικογένεια, ή Κριτική της κριτικής κριτικής»* — γράφτηκε από τον Β. Ι. Λένιν το 1895 στην περίοδο της πρώτης διαμονής του στο εξωτερικό, όπου πήγε για να αποκαταστήσει επαφή με την ομάδα «'Απελευθέρωση της δουλιάς». 'Η περίληψη γράφτηκε σε ξεχωριστό τετράδιο, που περιείχε 45 σελίδες λενινιστικού χειρογράφου· οι περικοπές από το βιβλίο γράφτηκαν στη γερμανική γλώσσα. 'Ο χρόνος που συντάχθηκε ή περίληψη από τον συγγραφέα δεν αναφέρεται· τό πιθανότερο απ' όλα είναι ότι συντάχτηκε τον Αύγουστο του 1895, τήν περίοδο που ο Λένιν εργαζόταν στη Βασιλική βιβλιοθήκη του Βερολίνου, όπου μελετούσε τις σπάνιες εκδόσεις των έργων του Μάρξ και του Έγκελς. Στην Περίληψη ο Λένιν παρακολουθεί τή διαμόρφωση τής κοσμοθεωρίας των θεμελιωτών του μαρξισμού, αντιγράφει περικοπές από τήν εκτίμηση που αυτοί δίνουν στην αστική κοινωνία, τήν κριτική των νεοεγγελλιανών κτλ.

'Ο Λένιν για πρώτη φορά μνημονεύει τό βιβλίο «'Η' Αγία οικογένεια» στό άρθρο-νεκρολογία «Φρίντριχ Έγκελς» (τό φθινόπωρο του 1895), σημειώνοντας ότι σ' αυτό τό βιβλίο μπήκαν οι βάσεις του «επαναστατικού-ύλιστικού σοσιαλισμού» ("Απαντα, 5η έκδ., τόμ. 2ος, σελ. 10). Χωριστές θέσεις από τήν «'Αγία οικογένεια», κυρίως τή διατύπωση ότι μέ τή θετικότητα τής ιστορικής δράσης μεγαλώνει και πληθαίνει ή μάζα των ανθρώπων που έργο της είναι αυτή ή δράση, ο Λένιν τις χρησιμοποίησε συχνά στά έργα του. — 3.

² «'Η' Αγία οικογένεια, ή Κριτική της κριτικής κριτικής» — είναι τό πρώτο κοινό έργο του Κ. Μάρξ και του Φ. Έγκελς. Γράφτηκε τό Σεπτέμβρη-Νοέμβρη του 1844, εκδόθηκε τό Φλεβάρη του 1845. «'Η' Αγία οικογένεια» είναι σατυρικό παρατσούκλι των αδερφών Μπρούνο και Έντγκαρ Μπάουερ και των όπαδών τους που συγκεντρώθηκαν γύρω από τό μηνιαίο περιοδικό «Allgemeine Literatur-Zeitung» («Γενική Φιλολογική Έφημερίδα». Σαρλότενμπουργκ, Δεκέμβρης 1843-Όχτώβρης 1844). Στις σελίδες τής έφημερίδας προπαγανδιζόταν ή ύποκειμενικο-ιδεαλιστική αντιδραστική «θεωρία» του ιστορικού προτσές, σύμφωνα μέ τήν όποια οι έκλεκτές προσωπικότητες είναι δημιουργοί τής ιστορίας, οι φορείς του «πνεύματος», τής «καθαρής

κριτικής», ενώ η μάζα, ο λαός είναι απλώς τό ρουτινιαρικό ύλικό, τό έρμα στην ιστορική εξέλιξη. Αυτή ή «θεωρία» τών εκπροσώπων τής άριστερης, άστικοδημοκρατικής πτέρυγας τής γεγγελιανής φιλοσοφικής σχολής (τών νεογεγγελιανών) υιοθετήθηκε άργότερα από τούς φιλελεύθερους ναρόντικους στη Ρωσία (κριτική τους βλ. στό βιβλίο «Τί είναι οί «φίλοι του λαού» και πώς πολεμούν τούς σοσιαλδημοκράτες;». Β. Ι. Λένιν. "Απαντα, 5η έκδ., τόμ. Ιος, σελ. 125-344).

Τόν καιρό πού γράφτηκε τό βιβλίο ό Μάρξ και ό Ένγκελς είχαν ήδη όλοκληρώσει τό πέραςμα από τόν ιδεαλισμό και τόν έπαναστατικό δημοκρατισμό στις ύλιστικές και κομμουνιστικές αντίληψεις, πού στην «Άγία οικογένεια» βρίσκουν τήν περαπέρα ανάπτυξη τους. Ό Μάρξ, πού έγραψε τό μεγαλύτερο μέρος του βιβλίου, καταλήγει έδω, όπως σημειώνει ό Λένιν στην Περιλήψη του, στη βασική ιδέα του ιστορικού ύλισμου για τόν άποφασιστικό ρόλο του τρόπου παραγωγής στην εξέλιξη τής κοινωνίας. Στο βιβλίο άποδειχεται ή αναγκαιότητα τής «πρακτικής δύναμης» για τήν πραγματοποίηση τών ιδεών, προβάλλεται ή θέση ότι δημιουργός τής ιστορίας τής ανθρωπότητας είναι οί λαϊκές μάζες, ότι όσο πιο σημαντικές είναι οί άνατροπές πού γίνονται στην κοινωνία, τόσο πιο πολυάριθμες είναι οί μάζες πού τις πραγματοποιούν. Στο βιβλίο περιέχεται ή διαμορφωμένη σχεδόν γνώμη για τόν κοσμοϊστορικό ρόλο του προλεταριάτου, δείχνεται ότι ό κομμουνισμός είναι αναπόφευκτος όχι μόνο λογικά — σάν συμπέρασμα πού βγαίνει άπ' όλη τήν προηγούμενη εξέλιξη τής ύλιστικής φιλοσοφίας, αλλά και ιστορικά — άφου ή άτομική ιδιοκτησία στην οικονομική της κίνηση ή ίδια σπρώχνεται στην καταστροφή.

Οί Μάρξ και Ένγκελς, στρεφόμενοι κατά τών νεογεγγελιανών, ύποβάλλουν σέ κριτική και τήν ιδεαλιστική φιλοσοφία του ίδιου του Χέγκελ. Στο βιβλίο, πού γράφτηκε κάτω από τή σημαντική επίδραση τής ύλιστικής φιλοσοφίας του Φόουερμαχ, περιέχονται ταυτόχρονα και στοιχεία κριτικής αυτής τής φιλοσοφίας. Ό Φ. Ένγκελς, καθορίζοντας άργότερα τή θέση του βιβλίου στην ιστορία του μαρξισμού έγραφε: «Έπρεπε νά αντικαταστήσουμε τή λατρεία στον άφηρημένο άνθρωπο, αυτόν τόν πυρήνα τής νέας θρησκείας του Φόουερμαχ, μέ τήν έπιστήμη για τούς πραγματικούς ανθρώπους και τήν ιστορική τους εξέλιξη. Αυτή τήν παραπέρα ανάπτυξη τής φουερμαχικής άποψης, πού ξεπερνάει τά όρια τής φιλοσοφίας του Φόουερμαχ, τήν είχε άρχίσει ό Μάρξ τό 1845 στό βιβλίο «'Η Άγία οικογένεια»» (Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. "Απαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 2Ιος, σελ. 299). — 7.

³ Στο ΙΙΙ κεφάλαιο τής «Άγίας οικογένειας» γίνεται λόγος για τό άρθρο «Ό κ. Νάουβερκ και ή φιλοσοφική σχολή», πού δημοσιεύτηκε στην VI έκδοση τής «Allgemeine Literatur-Zeitung» (Μάης 1844) μέ τήν ύπογραφή «J» — άρχικό γράμμα του έπίθετου του γερμανού δημοσιολόγου νεογεγγελιανού Γιούνγκνιτς (Jungnitz). — 8.

⁴ Σ' αυτό τό μέρος τής «Άγίας οικογένειας» ό Κ. Μάρξ ύποβάλλει σέ κριτική άνάλυση τό άρθρο του Ε. Μπάουερ «Προυντόν», όπου ξεετάζεται τό βιβλίο του Π.-Ζ. Προυντόν «Qu'est-ce que la propriété? ou Recherches sur le principe du droit et du gouvernement», 1840 («Τί είναι ιδιοκτησία; ή Μελέτη για τήν άρχή του δικαίου και τής εξουσίας»). Όλόπλευρη εκτίμηση αυτού του βιβλίου καθώς και τών άπόψεων του Προυντόν στό σύνολό τους έδοσε ό

Μάρξ στο άρθρο «Γιά τόν Προυτόν» (γράμμα στον Ι. Μπ. Σβάιτσερ) (βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς, "Απαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 16ος, σελ. 24-31). — 8.

- ⁵ 'Ο Β. Ι. Λένιν έχει υπόψη του την παρατήρηση του Κ. Μάρξ ότι «ό Προυτόν δέν εξετάζει ακόμη τίς παραπέρα μορφές τῆς ατομικῆς ιδιοκτησίας: τό μισθό ἐργασίας, τό ἐμπόριο, τήν ἀξία, τήν τιμή, τό χρήμα κτλ. συγκεκριμένα σάν μορφές τῆς ατομικῆς ιδιοκτησίας, πράγμα πού ἔγινε λογουχάρη στό «Deutsch-Französische Jahrbücher» (βλ. «Προσχέδια στήν κριτική τῆς πολιτικῆς οἰκονομίας» τοῦ Φ. Ένγκελς) (Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς, "Απαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 2ος, σελ. 34). Τό ἄρθρο πού ἀναφέρθηκε εἶναι ἡ πρώτη οἰκονομολογική ἐργασία τοῦ Φ. Ένγκελς, ὅπου ἀπό τίς θέσεις τοῦ ἐπαναστατικοῦ προλεταριάτου εξετάζεται τό οἰκονομικό σύστημα τῆς ἀστικῆς κοινωνίας και οἱ βασικές κατηγορίες τῆς ἀστικῆς πολιτικῆς οἰκονομίας. Στό «Deutsch-Französische Jahrbücher» δημοσιεύτηκε και τό ἄλλο ἄρθρο τοῦ Ένγκελς: «Ἡ κατάσταση τῆς Ἀγγλίας. Θωμάς Καρλάυλ. «Τό παρελθόν και τό παρόν», καθώς και τά ἔργα τοῦ Κ. Μάρξ «Γιά τό ἐβραϊκό ζήτημα» και «Γιά τήν κριτική τῆς γεγγελιανῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου. Εἰσαγωγή» (βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς, "Απαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 1ος, σελ. 544-571, 572-597, 382-413, 414-429). Αὐτά τά ἔργα ἀποδείχνουν τό ὀριστικό πέρασμα τοῦ Μάρξ και τοῦ Ένγκελς ἀπό τόν ἰδεαλισμό και τόν ἐπαναστατικό δημοκρατισμό στον ὑλισμό και τόν κομμουνισμό.

Τό «*Deutsch-Französische Jahrbücher*» («Ἡ γερμανο-γαλλική ἐπετηρίδα») ἐκδιδόταν στό Παρίσι μέ τή διεύθυνση τοῦ Κ. Μάρξ και τοῦ Α. Ροῦγκε. Ἐκδόθηκε μόνο ἡ πρώτη, διπλή ἐκδοση τό Φλεβάρη τοῦ 1844. Βασική αἰτία διακοπῆς τῆς ἐκδοσης τοῦ περιοδικοῦ ἦταν οἱ ριζικές διαφωνίες τοῦ Μάρξ μέ τόν ἀστό ριζοσπάστη Ροῦγκε. — 8.

- ⁶ Πρόκειται γιά τό σχόλιο τοῦ Σελίγκα στό μυθιστόρημα τοῦ Εὐγένιου Σὺ «Τά μυστήρια τῶν Παρισίων», πού εἶχε δημοσιευτεῖ στήν VII ἐκδοση τῆς «Allgemeine Literatur-Zeitung» (Ἰούνης 1844) (βλ. σημείωση 8). — 16.
- ⁷ Οὐ. Σαϊξπηρ. «Τό τέλος εἶναι ἐπισφράγιση τοῦ ἔργου», πράξη 1η, σκηνή τρίτη (βλ. "Απαντα σέ 8 τόμους, τόμ. 5ος, Μόσχα, 1959, σελ. 486). — 17.
- ⁸ Πρόκειται γιά τό μυθιστόρημα τοῦ Εὐγένιου Σὺ «Les mystères de Paris» («Τά μυστήρια τῶν Παρισίων»), πού εἶναι γραμμένο σέ ἕνα συναισθηματικό-μικροαστικό φιλανθρωπικό πνεῦμα. Τό μυθιστόρημα ἐκδόθηκε τό 1842-1843 στό Παρίσι και εἶχε μεγάλη φήμη στή Γαλλία και ἔξω ἀπ'αὐτήν. Τό 1844 μεταφράστηκε στή ρωσική γλώσσα. — 17.
- ⁹ 'Ο Μάρξ έχει υπόψη του τό ἄρθρο τοῦ Φάουχερ «Englische Tagesfragen» («Τά ἐπίκαιρα ζητήματα τῆς ἀγγλικῆς ζωῆς»), πού δημοσιεύτηκε στίς ἐκδόσεις VII-IX τῆς «Allgemeine Literatur-Zeitung» (τόν Ἰούνη-Αὐγουστο τοῦ 1844). Τό δεύτερο κεφάλαιο τῆς «Ἀγίας οἰκογένειας», πού γράφτηκε ἀπό τόν Φ. Ένγκελς, εἶναι ἀφιερωμένο στήν κριτική αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου. — 18.
- ¹⁰ Ἐδῶ ἀναφέρεται ἀπόσπασμα ἀπό τό ἄρθρο τοῦ Μπ. Μπάουερ «Τά τελευταία ἔργα γιά τό ἐβραϊκό ζήτημα», πού δημοσιεύτηκε στήν I ἐκδοση τῆς

- «Allgemeine Literatur-Zeitung» (Δεκέμβρης 1843). Αυτό το άρθρο ήταν απάντηση του Μπάουερ στην κριτική του βιβλίου του «Die Judenfrage», 1843 («Τό εβραϊκό ζήτημα»), που έγινε στον τύπο. — 18.
- ¹¹ *Έφημερίδα Λουσταλό* — εβδομαδιαία εφημερίδα «Révolutions de Paris» («Οι επαναστάσεις των Παρισίων»), που εκδιδόταν στο Παρίσι από τον Ιούλη του 1789 ως το Φλεβάρη του 1794. Ως το Σεπτέμβρη του 1790 διευθυντής της εφημερίδας ήταν ο δημοσιολόγος, δημοκράτης Έλιζέ Λουσταλό. — 18.
- ¹² Πρόκειται για το έργο του Γκ. Β. Φ. Χέγγελ «*Phänomenologie des Geistes*» («Φαινομενολογία του πνεύματος»). Η πρώτη έκδοση του βιβλίου έγινε το 1807. Ο Κ. Μάρξ, όταν έγραφε το έργο «Η Αγία οικόγένεια», χρησιμοποίησε το II τόμο της δεύτερης έκδοσης των *Απάντων του Χέγγελ* (Βερολίνο, 1841). Το πρώτο αυτό μεγάλο έργο του Χέγγελ, στο οποίο εκθέτει το φιλοσοφικό του σύστημα, ο Μάρξ το όνόμασε «άληθινή πηγή και μυστικό της χεγγελιανής φιλοσοφίας» (Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. Από τα πρώτα έργα, ρωσ. έκδ. 1956, σελ. 624). «Η Φαινομενολογία του πνεύματος» μεταφράστηκε για πρώτη φορά στη ρωσική γλώσσα το 1913. Το 1959 το έργο του Χέγγελ εκδόθηκε σε νέα μετάφραση (βλ. Γκ. Β. Φ. Χέγγελ. *Άπαντα*, τόμ. IV). — 19.
- ¹³ *Δογματιστές* — ομάδα γάλλων άστων πολιτικών παραγόντων της περιόδου της Παλινόρθωσης (1815-1830). Οι δογματιστές, όντας όπαδοί της συνταγματικής μοναρχίας και έχθροί του δημοκρατικού και επαναστατικού κινήματος, επιδίωκαν να δημιουργήσουν στη Γαλλία συνασπισμό της άστικής τάξης και των ευγενών κατά το άγγλικό μοντέλο. Οι πιο γνωστοί από τους δογματιστές ήταν ο ιστορικός Φ. Γκιζώ, και ο φιλόσοφος Π.-Π. Ρουαγιέ-Κολλάρ. — 20.
- ¹⁴ Ο Κ. Μάρξ στο άρθρο «Zur Jndenfrage» («Γιά το εβραϊκό ζήτημα») που δημοσιεύτηκε το 1844 στο «Deutsch-Französische Jahrbücher» άνασκευάζει τις άπόψεις που εκθέτει ο Μπρούνο Μπάουερ στο βιβλίο του «Die Judenfrage», 1843 («Τό εβραϊκό ζήτημα») (βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. *Άπαντα*, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. Ιος, σελ. 382-413). — 21.
- ¹⁵ Έδω αναφέρεται άπόσπασμα άπό το δεύτερο άρθρο του Μπ. Μπάουερ «Τά τελευταία έργα για το εβραϊκό ζήτημα», που είναι δημοσιευμένα στην IV έκδοση της «Allgemeine Literatur-Zeitung» (Μάρτης 1844). — 23.
- ¹⁶ «*Τά γενικά δικαιώματα του ανθρώπου*» — άρχές που είχαν διακηρυχτεί στη «Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη», την όποια είχε επεξεργαστεί στις συνθήκες της έναρξης της άστικής επανάστασης ή Ίδρυτική συνέλευση της Γαλλίας και την ψήφισε στις 26 Αύγουςτου του 1789. Ίδεολογική πηγή της «Διακήρυξης» αποτέλεσε ή φιλοσοφία των γάλλων διαφωτιστών του 18ου αιώνα. — 25.
- ¹⁷ *Η 18η Μπρυμαίρ* (9 του Νοέμβρη 1799) — ήμέρα του πραξικοπήματος του Ναπολέοντα Βοναπάρτη, που άνέτρεψε τό Διευθυντήριο και έγκαθίδρυσε τη δική του δικτατορία. — 28.
- ¹⁸ *Καρτεσιανός ύλισμός* — διδασκαλία των όπαδών της ύλιστικής φυσικής του

Ρενέ Ντεκάρτ (λατινικοποίηση του ονόματος Καρτέσιος (Renatus Cartesius)). Το βιβλίο του Π.-Ζ.-Ζ. Καμπανίς «Rapports du physique et du morale de l'homme», για το οποίο γίνεται λόγος εκδόθηκε στο Παρίσι το 1802. Στη ρωσική γλώσσα εκδόθηκε το 1865-1866 με τον τίτλο «Οί σχέσεις ανάμεσα στη σωματική και την ηθική φύση του ανθρώπου». — 30.

- ¹⁹ 'Επικούριος ύλισμός — διδασκαλία του 'Επικούρου — αρχαίου Έλληνα φιλόσοφου-ύλιστη του 4ου-3ου αιώνα π.χ.* και των όπαδών του, που ξεκινούσαν από την παραδοχή της ύλικής ένότητας του κόσμου, «της ύπαρξης των πραγμάτων έξω από τη συνείδηση του ανθρώπου και άνεξάρτητα απ'αυτήν» (Β. Ι. Λένιν, σε αυτό τον τόμο, σελ. 265). 'Η ύλιστική διδασκαλία του 'Επικούρου, που πήρε πλατιά διάδοση στην αρχαιότητα, αργότερα δεχόταν άγριες επιθέσεις εκ μέρους της χριστιανικής εκκλησίας και της ιδεαλιστικής φιλοσοφίας. 'Ο Πιέρ Γκασεντί, άποκαθιστώντας στη νέα εποχή τις ύλιστικές αντιλήψεις του 'Επικούρου στον τομέα της φυσικής και της ηθικής, αναγνωρίζοντας σε συνέχεια ότι στην πραγματικότητα υπάρχουν μόνο τα άτομα και το κενό και άποδείχνοντας την αιωνιότητα και το άπειρο του χώρου και του χρόνου, παράλα αυτά δέν ήταν συνεπής ύλιστης, άφου υποθέτει ότι τα άτομα δημιουργήθηκαν από το θεό και ότι ό αριθμός τους είναι περιορισμένος. 'Ο Μάρξ στη διδακτορική διατριβή του έγγραφε ότι ό Γκασεντί προσπάθησε «...νά συμφιλώσει την καθολική του συνείδηση με τις ειδωλολατρικές του γνώσεις, τον 'Επικούρο με την εκκλησία» (Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. 'Από τα πρώτα έργα, ρωσ. έκδ., 1956, σελ. 23). — 30.

- ²⁰ Στην ιστορία της φιλοσοφίας ό σκεπτικισμός (όπό τό ελληνικό «άνερευνῶ», «έξετάζω», στη μεταφορική έννοια — «συλλογίζομαι», «άμφιβάλλω»), έπαιξε διαφορετικό ρόλο ανάλογα με τό ποιās τάξης τά συμφέροντα έκφραζε. 'Ο σκεπτικισμός σάν ειδική φιλοσοφική σχολή έμφανίστηκε την εποχή της κρίσης της δουλοκτητικής κοινωνίας στην 'Αρχαία 'Ελλάδα τον 4ο-3ο αιώνα π.χ.: γενάρχης του ήταν ό Πύρρων και έπιφανέστεροι εκπρόσωποί του — ό Αίνησίδημος και ό Σέξτος ό 'Εμπειρικός (βλ. σε αυτό τον τόμο, σελ. 271-276). 'Ο σκεπτικισμός της αρχαιότητας στρεφόταν ενάντια στην ύλιστική γραμμή ανάπτυξης της φιλοσοφίας.

Στην εποχή της 'Αναγέννησης οι γάλλοι φιλόσοφοι Μισέλ Μονταίν, Πιέρ Σαρρόν και Πιέρ Μπειλ χρησιμοποιούσαν τον σκεπτικισμό στον άγώνα ενάντια στο μεσαιωνικό σχολαστικισμό και στην εκκλησία. 'Ο Μπλέζ Πασκάλ, αντίθετα, στρέφει τό σκεπτικισμό ενάντια στην όρθολογιστική γνώση και καταλήγει στην υπεράσπιση της χριστιανικής θρησκείας που στηρίζεται στο αίσθημα.

Τό 18ο αιώνα ό σκεπτικισμός άναζωογονείται στον άγνωστικισμό του Νταβίντ Χιούμ και του 'Εμμανουήλ Κάντ, μιά άπόπειρα μοντερνοποίησης του σκεπτικισμού της αρχαιότητας κάνει ό Γκότλομπ Έρνστ Σούλτσε (Αίνησίδημος). 'Ο νέος σκεπτικισμός σε αντίθεση με τον αρχαίο δηλώνει ότι είναι άδύνατη ή έπιστημονική γνώση. Τήν έπιχειρηματολογία του σκεπτικισμού τή χρησιμοποίησαν οι μαχιστές, οι νεοκαντιανοί και οι άλλες ιδεαλιστικές φιλοσοφικές σχολές στα μέσα του 19ου-άρχές του 20ου αιώνα. 'Ο Β. Ι. Λένιν όνόμασε τό μοντέρνο άστικό σκεπτικισμό «νεκρό και άποστεωμένο σχολαστικισμό», άφου έδειξε ότι τό ταξικό του νόημα

* π χ = πριν τη χρονολογία μας Σημ μι τ

εκφράζεται στην «άπωλεια κάθε ελπίδας ότι μπορεί να αναλυθεί επιστημονικά τό παρόν, τήν άρνηση τής επιστήμης, τήν τάση περιφρόνησης πρὸς κάθε γενίκευση, τήν τάση νά κρύβεται κανείς από κάθε «νόμο» τής ιστορικής εξέλιξης...» ("Απαντα, 5η έκδ., τόμ. 25ος, σελ. 44). Στή σύγχρονη άστική φιλοσοφία ὁ σκεπτικισμός ἐξυπηρετεῖ τοὺς σκοποὺς τής πάλης ἐνάντια στή συνεπή διαλεκτικο-ύλιστική κοσμοθεωρία. — 30.

- 21 *Νομιναλισμός* (ὀνοματοκρατία) (ἀπό τό λατ. *nomen* — ὄνομα, ὀνομασία) — κατεύθυνση στή μεσαιωνική φιλοσοφία, πού θεωροῦσε τίς γενικές ἔννοιες (ὀνιβερσάλ) μόνο ὀνόματα τῶν ἐνικῶν ἀντικειμένων, σ' ἀντίθεση μέ τό μεσαιωνικό «ρεαλισμό» (πραγματοκρατία), πού θεωροῦσε ὅτι οἱ γενικές ἔννοιες σέ σχέση μέ τά συγκεκριμένα πράγματα εἶναι τό πρωτεῦον καί ὑπάρχουν «ρεαλιστικά» ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτά. Ἡ πάλη τοῦ νομιναλισμοῦ καί τοῦ ρεαλισμοῦ ἦταν μιά ἰδιόμορφη ἔκφραση τής πάλης τοῦ ὕλισμοῦ καί τοῦ ἰδεαλισμοῦ στή μεσαιωνική φιλοσοφία. — 31.
- 22 *Αἰσθησιαρχία* (ἀπό τό λατ. *sensus* — αἴσθηση) — φιλοσοφική κατεύθυνση, σύμφωνα μέ τήν ὁποία οἱ ὄπαδοί της θεωροῦσαν σάν μοναδική βάση καί πηγή τής γνώσης τά αἰσθήματα, τίς ἀντιλήψεις, τά πάθη κτλ. Τήν αἰσθησιαρχική γνωσιοθεωρία πού ξεκινάει ἀπό τήν ἀρχή ὅτι: «Τίποτε δέν ὑπάρχει στό νοῦ, πού νά μήν ὑπῆρξε νωρίτερα στήν αἴσθηση», ἐπεξεργάστηκε ὁ Τζ. Λόκ στό ἔργο «An Essay concerning Human Understanding», 1690 («Δοκίμιο γιά τήν ἀνθρώπινη νόηση») ὄπαδοί τής αἰσθησιαρχίας ἦταν τόσο οἱ ὄπαδοί τοῦ ὕλισμοῦ (Τζ. Λόκ, Ε. Μπ. Κοντιγιάκ, Κ.-Α. Ἐλβέτιος) ὅσο καί τοῦ ἰδεαλισμοῦ (Ντζ. Μπέρκλεϋ). Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔγραψε: «Καί ὁ σολιψιστής, δηλ. ὁ ὑποκειμενικός ἰδεαλιστής, καί ὁ ὕλιστής μποροῦν νά ἀναγνωρίσουν ὅτι οἱ αἰσθήσεις εἶναι ἡ πηγή τῶν γνώσεών μας. Καί ὁ Μπέρκλεϋ καί ὁ Ντιντερό βγήκαν ἀπό τόν Λόκ» ("Απαντα, 5η έκδ., τόμ. 18ος, σελ. 130). — 31.
- 23 Πρόκειται γιά τό ἔργο τοῦ Ε. Μπ. Κοντιγιάκ «Traité des systèmes...», 1749 («Πραγματεία γιά τά συστήματα...»). Τό βιβλίο αὐτό ἐκδόθηκε στή ρωσική γλώσσα τό 1938. — 31.
- 24 *Μπαμπεφιστές* — ὄπαδοί τοῦ Γράκχου Μπαμπέφ, ἀρχηγοῦ τοῦ οὐτοπικοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος τῶν «ἴσων» στή Γαλλία τό 1795-1796. — 32.
- 25 Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τό ἔργο τοῦ Λ. Φόουερμαχ «*Grundsätze der Philosophie der Zukunft*», 1843 («Βασικές θέσεις τής φιλοσοφίας τοῦ μέλλοντος»), πού εἶναι συνέχεια τῶν ἀφορισμῶν τοῦ Φόουερμαχ «*Vorläufige Thesen zur Reform der Philosophie*», 1842 («Προκαταρκτικές θέσεις γιά τή μεταρύθμιση τής φιλοσοφίας»), ὅπου ὁ Φόουερμαχ ἐκθέτει τίς βάσεις τής ὕλιστικῆς φιλοσοφίας του καί κάνει κριτική στήν ἰδεαλιστική φιλοσοφία τοῦ Χέγγελ (βλ. Λ. Φόουερμαχ. Διαλεκτά φιλοσοφικά ἔργα, τόμ. Ι. Μόσχα, ρωσ. ἔκδ. 1955, σελ. 134-204, 114-133). — 33.
- 26 *Fleur de Marie* (Φλέρ ντέ Μαρί) — ἠρωίδα τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Εὐγένιου Σῦ «Τά μυστήρια τῶν Παρισίων». — 35.
- 27 Στήν ἀναφερόμενη περικοπή ὁ Κ. Μάρξ παραθέτει ἀποσπάσματα ἀπό τά παρακάτω ἔργα τοῦ Σ. Φουριέ: «*Théorie des quatre mouvements et des destinées générales*», 1808 («Θεωρία τῶν τεσσάρων κινήσεων καί τῶν γενικῶν πεπρωμένων»), «*Le nouveau monde industriel et sociétaire*», 1829

- («Νέος κόσμος βιομηχανικός κι 'εταιρικός») και «Théorie de l'unité universelle», 1822 («'Η θεωρία της παγκόσμιας ενότητας»). Πιο κάτω ο Β. Ι. Λένιν παραθέτει αυτά τα τσιτάτα (βλ. σέ τουτο τόν τόμο, σελ. 38-39). — 35.
- ²⁸ 'Ο Β. Ι. Λένιν έχει υπόψη του τό «*Anekdoten zur neuesten deutschen Philosophie und Publicistik von Bruno Bauer, Ludwig Feuerbach, Friedrich Köppen, Karl Nauwerck, Arnold Ruge und einigen Ungeannten*» («'Ανέκδοτα από τόν τομέα της νεότερης γερμανικής φιλοσοφίας και πολιτικοκοινωνικής επίφυλλιδιογραφίας τών Π. Μπάουερ, Λ. Φόουερμαχ, Φ. Κέππεν, Κ. Νάουμπερκ, Α. Ρούγκε και μερικῶν ἀνώνυμων») — συλλογή ἄρθρων πού ἡ λογοκρισία δέν ἐπέτρεψε νά δημοσιευτοῦν στά γερμανικά περιοδικά. Ἐκδόθηκε ἀπό τόν Α. Ρούγκε τό 1843 στή Ζυρίχη. Στή συλλογή δημοσιεύθηκαν τά πρῶτα πολιτικοκοινωνικά ἄρθρα τοῦ Κ. Μάρξ: «Σημειώματα γιά τίς νεότερες ὁδηγίες τῆς πρωσοϊκής λογοκρισίας» και «'Ο Λούθηρος σάν διαιτητής ἀνάμεσα στόν Στράους και στόν Φόουερμαχ» (βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Ἐνγκελς, "Ἀπαντα, 2η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 1ος, σελ. 3-29). — 36.
- ²⁹ «*Impuissance, mise en action*» («ἡ ἀδυναμία σέ δράση») — φράση ἀπό τό βιβλίο τοῦ Σ. Φουριέ «*Théorie des quatre mouvements et des destinées générales*», 1808 («'Η θεωρία τῶν τεσσάρων κινήσεων και τῶν γενικῶν πεπωμένων»), μέρος II, ἐπίλογος. — 39.
- ³⁰ *Φιλάνθρωποι-τόρυδες* — ὁμάδα ἀγγλων πολιτικῶν παραγόντων και λόγιων «'Η Νέα Ἄγγλια», πού ἐφανίστηκε στίς ἀρχές τῆς ἑμπτης δεκαετίας τοῦ 19ου αἰῶνα και ἀνῆκε στό κόμμα τῶν τόρυδων. Οἱ παράγοντες τῆς «Νέας Ἄγγλιας», ἐκφράζοντας τή δυσἀρέσκεια τῆς ἀγροτικῆς ἀριστοκρατίας ἀπό τήν ἐνίσχυση τῆς οικονομικῆς και πολιτικῆς ἰσχύος τῆς ἀστικῆς τάξης, κατάφευγαν σέ δημαγωγικές μεθόδους και σέ μικροδωρεές, γιά νά θέσουν κάτω ἀπό τήν ἐπιρροή τους τήν ἐργατική τάξη και νά τή χρησιμοποιήσουν στήν ἀλλη τους ἐνάντια στήν ἀστική τάξη. Στό «Μανιφέστο τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος» οἱ Κ. Μάρξ και Φ. Ἐνγκελς, χαρακτηρίζουν τίς ἀντιλήψεις τους σάν «φεουδαρχικό σοσιαλισμό».
- Τό 10ωρο μίλλ* — νομοσχέδιο γιά 10ωρη ἐργάσιμη ἡμέρα γιά τίς ἐργάτριες και τά ἀνήλικα — ψηφίστηκε ἀπό τό ἀγγλικό κοινοβούλιο τό 1847. — 40
- ³¹ *'Η περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Α. Φόουερμαχ «Vorlesungen über das Wesen der Religion»*, 1851 («Διαλέξεις γιά τήν οὐσία τῆς θρησκείας»), γράφτηκε σέ ξεχωριστά φύλλα χαρτιοῦ, διπλωμένα στή μέση σέ σχῆμα τετραδίου. Στήν πρώτη σελίδα δίνεται ὁ ἀριθμός καταλόγου τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Παρισιοῦ Δέν ὑπάρχουν συγκεκριμένες πληροφορίες γιά τό χρόνο πού συντάχτηκε ἡ Περίληψη. Εἶναι γνωστό ὅτι ὁ Β. Ι. Λένιν ἐργαζόταν στήν Ἐθνική Βιβλιοθήκη ἀπό τό Γενάρη ὡς τόν Ἰούνη τοῦ 1909, στό Παρίσι ὁμως ζοῦσε ὡς τόν Ἰούνη τοῦ 1912 και τό Γενάρη τοῦ 1914 πῆγε γιά τελευταία φορά στό Παρίσι, ἐπομένως ἡ Περίληψη μποροῦσε νά εἶχε γραφεί και ὕστερα ἀπό τό 1909. Τό περιεχόμενο τῆς Περίληψης δέν δίνει μονόσημη ἀπάντηση στό ἐρώτημα πότε γράφτηκε ἡ Περίληψη, δίνει ὁμως τή δυνατότητα νά ὑποθέσουμε μέ μεγάλη πιθανότητα ὅτι ὁ Λένιν κατέτασσε αὐτή τήν Περίληψη στή σειρά «Τετράδια φιλοσοφίας, Χέγγελ, Φόουερμαχ και διάφορα». Γι' αὐτό μιλοῦν οἱ παραπομπές στίς «Διαλέξεις γιά τήν οὐσία

της θρησκείας», που υπάρχουν στα άλλα τετράδια αυτής της σειράς, καθώς και η ανάλογη με τους τίτλους των άλλων τετραδίων επιγραφή με μπλέ μολύβι, που όπως φαίνεται γράφτηκε αργότερα στην πρώτη σελίδα της Περίληψης: «Φόουερμαχ. Τόμ. 8ος».

Τά «Τετράδια φιλοσοφίας. Χέγγελ, Φόουερμαχ και διάφορα» περιέχουν όλικά που είναι διαφορετικά και ως προς το χαρακτήρα και ως προς τη σημασία τους. Ο Λένιν άρχισε να δουλεύει αυτά τα όλικά, όπως φαίνεται, τό Σεπτέμβρη του 1914 μετά τήν άφιξη του από τό Πορόνιν στή Βέρνη. Τά φιλοσοφικά βιβλία τά διάβαζε και κρατούσε περιλήψεις κυρίως στό άναγνωστήριο τής βιβλιοθήκης τής Βέρνης και γι' αυτό μαρτυροϋν οί αριθμοί τών καταλόγων που υπάρχουν στα χειρόγραφα, καθώς επίσης και οί καρτέλες ζήτησης παροχής βιβλίων τής βιβλιοθήκης που διασώθηκαν. Στίς άναμνήσεις γι' αυτή τήν περίοδο ή Ν. Κ. Κρούπσκαγια έγραφε: «... Ο Ίλιτς... άμέσως μόλις έφτασε στή Βέρνη καταπάστηκε με τή σύνταξη του άρθρου «Κάρλ Μάρξ» γιά τό έγκυκλοπαιδικό λεξικό Γκρανάτ, όπου, μιλώντας γιά τή διδασκαλία του Μάρξ, άρχισε από τό δοκίμιο γιά τήν κοσμοθερία του, από τά τμήματα «φιλοσοφικός ύλισμός» και «διαλεκτική»... Μέ τήν ευκαιρία τής συγγραφής τών κεφαλαίων γιά τό φιλοσοφικό ύλισμό και τή διαλεκτική ο Ίλιτς άρχισε πάλι νά ξαναδιαβάξει με ζήλο τόν Χέγγελ και άλλους φιλόσοφους και αυτή τή δουλιά δέν τήν έγκατέλειψε και μετά τήν ολοκλήρωση τής εργασίας του γιά τόν Μάρξ» (Ν. Κ. Κρούπσκαγια. Άναμνήσεις γιά τόν Λένιν. Μόσχα, ρωσ. έκδ. 1957, σελ. 238-239).

Είναι όλοφάνερο ότι στήν έκλογή τών βασικών έργων, από τά όποια ο Λένιν έγραφε περιλήψεις, έπέδρασε ή «Άλληλογραφία του Κ. Μάρξ και του Φ. Ένγκελς», που ο Λένιν μελέτησε προσεκτικά και κράτησε περίληψη στα τέλη του 1913 (βλ. Β. Ι. Λένιν. Περίληψη τής «Άλληλογραφίας του Κ. Μάρξ και του Φ. Ένγκελς τής περιόδου 1844-1883», Μόσχα, 1959). Ο Λένιν, χαρακτηρίζοντας τό περιεχόμενο τής άλληλογραφίας, έλεγε ότι «εστία» τής, «κεντρικό σημείο όπου καταλήγει όλο τό σύστημα τών ιδεών που αναπτύσσονται και συζητιώνται» είναι ή διαλεκτική (βλ. Άπαντα, 5η έκδ., τόμ. 24ος, σελ. 259). Και ο Λένιν στίς φιλοσοφικές του περιλήψεις, στα άποσπάσματα και τίς σημειώσεις του τών χρόνων 1914-1915 δίνει τήν κύρια προσοχή στή διαλεκτική. Η έρευνα τών θεμελιακών προβλημάτων τής ύλιστικής διαλεκτικής στα «Τετράδια φιλοσοφίας» είχε τεράστια σημασία γιά τή μαρξιστική άνάλυση του χαρακτήρα του πρώτου παγκόσμιου πολέμου, γιά τήν επεξεργασία τής θεωρίας του ιμπεριαλισμού, γιά τήν άνάπτυξη τής θεωρίας τής σοσιαλιστικής επανάστασης, τής διδασκαλίας γιά τό κράτος, τής στρατηγικής και τακτικής του κόμματος, που δόθηκαν σε άλλα λενινιστικά έργα αυτής τής περιόδου.

Οί άκριβείς ήμερομηνίες που γράφτηκε τό κάθε τετράδιο δέν είναι γνωστές. Ο Λένιν αναφέρει μόνο τήν ήμερομηνία που τελείωσε τήν Περίληψη τής «Επιστήμης τής λογικής» (17 του Δεκέμβρη 1914), εκτός απ' αυτό με βάση τίς καρτέλες ζήτησης βιβλίων τής βιβλιοθήκης τής Βέρνης που διασώθηκαν καθορίστηκε ή άκριβής ήμερομηνία που γράφτηκε τό σημείωμα γιά τό βιβλίο του Γκένοφ. Πιο κάτω δίνεται κατάλογος τών «Τετραδίων» κατά τήν πιο πιθανή σειρά που γράφτηκαν (έξαιρέση άποτελεί ή Περίληψη του βιβλίου του Φόουερμαχ γιά τή φιλοσοφία του Λάιμπνιτς — βλ. σημείωση 51).

Τετράδιο «Φόουερμαχ»	1. Περίληψη του βιβλίου του Φόουερμαχ «Διαλέξεις για την ουσία της φιλοσοφίας».
Τετράδιο «Hegel. Λογική Ι»	2. Περίληψη του βιβλίου του Φόουερμαχ «Έκθεση, ανάλυση και κριτική της φιλοσοφίας του Λάιμπνιτς».
Τετράδιο «Hegel. Λογική ΙΙ»	3. Περίληψη του βιβλίου του Χέγγελ «'Η Έπιστήμη της λογικής». 'Αρχή.
Τετράδιο «Hegel. Λογική ΙΙΙ»	4. Περίληψη του βιβλίου του Χέγγελ «'Η Έπιστήμη της λογικής». Συνέχεια.
Τετράδιο «(διάφορα +) Hegel»	5. Περίληψη του βιβλίου του Χέγγελ «'Η Έπιστήμη της λογικής». Τέλος.
	6. Σχόλιο «Για τη νεότερη φιλολογία για τον Χέγγελ».
	7. Σχόλιο για την κριτική του βιβλίου του Ζ. Περρέν «Πραγματεία για τη φυσική χημεία. 'Αρχές».
	8. Σχόλιο για το βιβλίο του Π. Γκένοφ «'Η γνωσιοθεωρία και η μεταφυσική του Φόουερμαχ».
	9. Σχόλιο για το βιβλίο του Π. Φόλκμαν «Οί γνωσιοθεωρητικές βάσεις των φυσικών επιστημών».
Τετράδιο «Hegel»	10. Σχόλιο για το βιβλίο του Μ. Φέρβορν «'Η υπόθεση της βιογένεσης»
Τετράδιο «Hegel»	11. Περίληψη του βιβλίου του Χέγγελ «Διαλέξεις για την ιστορία της φιλοσοφίας». 'Αρχή.
Τετράδιο «Φιλοσοφία»	12. Περίληψη του βιβλίου του Χέγγελ «Διαλέξεις για την ιστορία της φιλοσοφίας». Τέλος.
	13. Περίληψη του βιβλίου του Χέγγελ «Διαλέξεις για τη φιλοσοφία της ιστορίας».
	14. Σχόλιο για το βιβλίο του Φ. Ντάννεμαν «Πώς δημιουργούνταν ή εικόνα μας για τον κόσμο».
	15. Περικοπές από το βιβλίο του Λ. Νταρμστέττερ «'Οδηγίες για την ιστορία των φυσικών επιστημών και της τεχνικής».
	16. Περικοπές από το βιβλίο του Ναπολέοντα «Σκέψεις».
	17. Περίληψη του βιβλίου του Ζ. Νοέλ «'Η λογική του Χέγγελ».
	18. 'Απόσπασμα «Τό σχέδιο της διαλεκτικής (λογικής) του Χέγγελ».
	19. Σχόλιο για την κριτική του βιβλίου

- ου του Α. Ε. Χάας «Τό πνεῦμα του ἔλληνισμου στη σύγχρονη φυσική».
20. Σχόλιο για τό βιβλίο του Τ. Λίππς «Φυσιογνωσία καί κοσμοθεωρία».
 21. Περίληψη του βιβλίου του Φ. Λασσάλ «Ἡ φιλοσοφία του Ἡράκλειτου του Σκοτεινοῦ ἀπό τήν Ἔφεσο».
 22. Ἀπόσπασμα «Σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς διαλεκτικῆς».
 23. Περίληψη του βιβλίου του Ἀριστοτέλη «Μετά τά φυσικά».

Σέ τούτη τήν ἔκδοση τῶν «Φιλοσοφικῶν Τετραδίων» τά ὑλικά τῶν «Τετραδίων φιλοσοφίας» καταχωρήθηκαν σέ δύο τμήματα: οἱ περιλήψεις καί τά ἀποσπάσματα στό πρῶτο — (σελ. 41-332), τά σημειώματα γιά βιβλία, ἄρθρα καί κριτικές — στό δεύτερο (σελ. 346-358). Καί στη μιά καί στήν ἄλλη περίπτωση τηρήθηκε ἡ πιθανότερη χρονολογική σειρά τῶν ντοκουμέντων καί, ὅπως εἰπώθηκε πῶς πάνω, ἐξαίρεση ἀποτελεῖ ἡ Περίληψη του βιβλίου του Φόουερμαχ γιά τή φιλοσοφία του Λάιμπνιτς. — 41.

- 32 Τίς «*Διαλέξεις γιά τήν οὐσία τῆς θρησκείας*», πού ἔχουν βάση τους τήν ἐργασία «*Das Wesen der Religion*», 1845 («Ἡ οὐσία τῆς θρησκείας»), ὁ Φόουερμαχ τίς ἔκανε στη Χαϊδελβέργη ἀπό τήν 1 του Δεκεμβρίου του 1848 ὡς τίς 2 του Μάρτη 1849. Οἱ διαλέξεις γίνονταν στό κτίριο του Δημαρχείου, μιά καί ἡ διεύθυνση του Πανεπιστημίου ἀπαγόρευσε στό φιλόσοφο νά κάνει διαλέξεις μέσα στό Πανεπιστήμιο. «Οἱ διαλέξεις γιά τήν οὐσία τῆς θρησκείας» δημοσιεύθηκαν γιά πρώτη φορά τό 1851, στη ρωσική γλώσσα ἐκδόθηκαν τό 1926. Καταχωρήθηκαν στά Διαλεκτά φιλοσοφικά ἔργα του Φόουερμαχ, τόμ. II, ρωσ. ἔκδ. 1955, σελ. 490-894. — 43.
- 33 Πρόκειται γιά τά παρακάτω ἔργα του Α. Φόουερμαχ: «*Geschichte der neuern Philosophie von Bacon von Verulam bis Benedict Spinoza*», 1833 («Ἱστορία τῆς νέας φιλοσοφίας ἀπό τό Βάκωνα τόν Βερουλάμιο ὡς τόν Βενέδικτο Σπινόζα») καί «*Darstellung, Entwicklung und Kritik der Leibnizschen Philosophie*», 1837 («Ἐκθεση, ἀνάλυση καί κριτική τῆς φιλοσοφίας του Λάιμπνιτς»). Λενινιστική περίληψη του τελευταίου ἔργου βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 65-76. Ὁ Β. Ι. Λένιν πῶς κάτω, κατὰ τή σύνταξη τῆς περιλήψης τῆς δεύτερης διάλεξης, ἀναφέρει τό ἔργο του Φόουερμαχ «*Pierre Bayle...*», 1838 («Πιέρ Μπεϊλ...»). — 44.
- 34 Πρόκειται γιά τό ἔργο του Α. Φόουερμαχ «*Die Gedanken über Tod und Unsterblichkeit*» («Σκέψεις γιά τό θάνατο καί τήν ἀθανασία»), πού ἐκδόθηκε ἀνάγνωμα τό 1830. Τό βασικό περιεχόμενο αὐτοῦ του ἔργου ἐρχόταν σέ ἀντίθεση μέ τήν ἐπίσημη χριστιανική δογματική καί σ' αὐτό ἀποριπτόταν ἡ προσωπική ἀθανασία. Ὅταν ἐγινε γνωστό τό ὄνομα του συγγραφέα, τό ἔργο κατασχέθηκε, ὁ Φόουερμαχ ὑποβλήθηκε σέ διώξεις καί ἀπολύθηκε ἀπό τό Πανεπιστήμιο τῆς Ἐρλανγκεν ὅπου ἐργαζόταν σάν ὑφηγητής ἀπό τό 1828. — 44.

- 35 «*Ἡ οὐσία τοῦ χριστιανισμοῦ*» («*Das Wesen des Christentums*») — τό βασικό φιλοσοφικό ἔργο τοῦ Λ. Φόουερμαχ. Ἡ πρώτη ἔκδοση ἔγινε στή Λειψία τό 1841. Τό βιβλίό αὐτό, πού διακήρυξε «τό θρίαμβο τοῦ ὕλισμοῦ» (Ἔνγκελς), ἐπέδρασε σημαντικά στήν ιδεολογική ἐξέλιξη τῆς πρωτοπόρας διανοήσεως τόσο στή Γερμανία ὅσο καί πέρα ἀπό τά σύνορά της, καθῶς ἐπίσης καί στή Ρωσία. Ἡ πρώτη ρωσική μετάφραση τῆς «Οὐσίας τοῦ χριστιανισμοῦ» ἐκδόθηκε τό 1861. — 44.
- 36 Ὁ Β. Ι. Λένιν συγκρίνει τόν ὀρισμό πού δίνει ὁ Λ. Φόουερμαχ στό βασικό ζήτημα τῆς φιλοσοφίας μέ τόν ὀρισμό πού δίνουν οἱ Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Πιο κάτω (σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 47 καί 51) ὁ Λένιν ἀναφέρεται ἀπευθείας στή γνωστή διατύπωση τοῦ βασικοῦ ζητήματος τῆς φιλοσοφίας πού δίνεται στό ἔργο τοῦ Ἔνγκελς «Ὁ Λουδοβίκος Φόουερμαχ καί τό τέλος τῆς κλασικῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἄπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 21ος, σελ. 282-285). — 45.
- 37 Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τήν παρακάτω διατύπωση τοῦ Φόουερμαχ: «Μέ τή λέξη ἐγωισμό ἐγώ ἐννοῶ τήν ἀγάπη τοῦ ἀνθρώπου *στόν ἑαυτό του*, δηλαδή τήν ἀγάπη πρὸς τό *ἀνθρώπινο ὄν*, ἐκείνη τήν ἀγάπη πού εἶναι παρόρμηση ὄλων ἐκείνων τῶν ροπῶν καί τάσεων, πού δίχως τήν ικανοποίηση καί τήν ἀνάπτυξή τους ὁ ἀνθρώπος δέν εἶναι πραγματικός, ὀλοκληρωμένος ἀνθρώπος καί δέν μπορεῖ νά εἶναι τέτιος» (Λ. Φόουερμαχ. Διαλεκτά φιλοσοφικά ἔργα, τόμ. ΙΙ, ρωσ. ἔκδ. 1955, σελ. 546-547). — 45.
- 38 Ὁ Φόουερμαχ πρὶν ἀπ' αὐτό γράφει: «...Κάθε αἴσθημα θεοποιεῖ μόνο τόν ἑαυτό του. Μέ λίγα λόγια ἡ ἀλήθεια τῆς φυσικῆς θρησκείας στηρίζεται ἀποκλειστικά στήν ἀλήθεια τῶν αἰσθημάτων» (Λ. Φόουερμαχ. Διαλεκτά φιλοσοφικά ἔργα, τόμ. ΙΙ, ρωσ. ἔκδ. 1955, σελ. 588). Οἱ σκέψεις τοῦ Φόουερμαχ γιά τήν αἰσθητικότητα σάν πηγή θεοποίησης τῶν φαινομένων τῆς φύσης ὑπάρχουν ἤδη στό ἔργο «*Grundsätze der Philosophie der Zukunft*», 1843 («Βασικές θέσεις τῆς φιλοσοφίας τοῦ μέλλοντος»), αὐτές οἱ θέσεις βρῆκαν πλήρη ἀνάπτυξη στό ἔργο «*Das Wesen der Religion*», 1846 («Ἡ οὐσία τῆς θρησκείας»). — 47.
- 39 Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τόν ὀρισμό πού δίνει ὁ Φ. Ἔνγκελς στό βασικό ζήτημα τῆς φιλοσοφίας στό βιβλίό «Ὁ Λουδοβίκος Φόουερμαχ καί τό τέλος τῆς κλασικῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἔνγκελς. Ἄπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 21ος, σελ. 282-285). Αὐτό τό σημεῖο ἔχει ὑπόψη του ὁ Λένιν καί πιο κάτω (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 51). — 47.
- 40 Ὁ ὄρος «*ἀγνωστικισμός*» εἶχε καθιερωθεῖ γιά πρώτη φορά ἀπό τόν ἀγγλο φυσιοδίφη Τ. Χάξλεϋ. Ὁ Β. Ι. Λένιν στό ἄρθρο «Στά εἰκοσιπεντάχρονα τοῦ θανάτου τοῦ Ἰωσήφ Ντίτσγκεν» (1913) ἐξηγεῖ ὡς ἑξῆς τή σημασία του: «Ὁ ἀγνωστικισμός (ἀπό τίς ἑλληνικές λέξεις «*α*» — *στερητικό* καί «*γνώση*») εἶναι ταλάντευση ἀνάμεσα στόν ὕλισμό καί στόν ἰδεαλισμό, δηλαδή, στήν πράξη ταλάντευση ἀνάμεσα στήν ὕλιστική ἐπιστήμη καί στήν παπαδοσύνη. Στούς ἀγνωστικιστές ἀνήκουν οἱ ὀπαδοί τοῦ Κάντ (καντιανοί), τοῦ Χιούμ (οἱ θετικιστές, οἱ ρεαλιστές κ.ἄ.) καί οἱ σύγχρονοι «*μαχιστές*»». (Ἄπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 23ος, σελ. 120). — 52.
- 41 Ὁ Β. Ι. Λένιν ἀντιπαραθέτει ἐδῶ τή σχέση τοῦ ὕλιστῆ Λ. Φόουερμαχ καί τοῦ ὑποκειμενικοῦ ἰδεαλιστῆ Ε. Μάχ πρὸς τή φυσιογνωσία. Τή σχέση τῆς

φιλοσοφίας του Μάχ προς τή φυσιογνωσία ο Λένιν τήν εξετάζει στο βιβλίο «Ύλισμός και εμπειροκριτικισμός» (βλ. "Απαντα, 5η έκδ., τόμ. 18ος). — 52.

- 42 'Ο Ι. Ντίτσγκεν ανέπτυσε ανάλογες σκέψεις. Λογουχάρη, στο βιβλίο «'Η ούσια τής ἐγκεφαλικῆς ἐργασίας τοῦ ἀνθρώπου» στήν παράγραφο «Τό πνεῦμα καί ἡ ὕλη», ἔγραφε: «'Ἦδη ἀπό παλιά καί ἰδιαίτερα ἀπό τά χρόνια τοῦ χριστιανισμοῦ ἔγινε συνήθεια νά περιφρονοῦν τά ὕλικά, αἰσθητά, τά σωματικά πράγματα πού τά κατατρώγει ὁ σκῶρος καί ἡ σκουριά» (βλ. Διαλεκτά φιλοσοφικά ἔργα, ρωσ. ἔκδ. 1941, σελ. 57). — 52.
- 43 'Ο Β. Ι. Λένιν συγκρίνει τή λαθεμένη γνώμη τοῦ Λ. Φόουερμαχ ὅτι «καί ἡ πνευματική δραστηριότητα εἶναι σωματική» μέ ἀνάλογες σκέψεις τοῦ Ι. Ντίτσγκεν πού μπορεῖ κανεῖς νά βρεῖ σέ μιά σειρά ἔργα του. 'Ο Ντίτσγκεν, στρεφόμενος ἐνάντια στήν ἰδεαλιστική ἀπόσπαση τῆς νόησης ἀπό τό ὕλικό της ὑπόβαθρο — τόν ἐγκέφαλο, ἔκανε ἐσφαλμένη ἀπόπειρα νά «διευρύνει» τήν ἔννοια τῆς ὕλης, συμπεριλαμβάνοντας σ' αὐτήν καί τή νόηση. 'Ο Κ. Μάρξ, ὅταν γνωρίστηκε μέ τό χειρόγραφο τοῦ βιβλίου τοῦ Ντίτσγκεν «'Η ούσια τῆς ἐγκεφαλικῆς ἐργασίας τοῦ ἀνθρώπου» ἔδειξε ὅτι στόν Ντίτσγκεν ὑπάρχει «κάποια σύγχυση» τῶν ἐννοιῶν (βλ. γράμμα πρὸς τόν Κούγκελμαν τῆς 5 τοῦ Δεκέμβριου 1868 — Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς, "Απαντα, τόμ. XXV, ρωσ. ἔκδ. 1936, σελ. 544). Τήν ἀδικαιολόγητη σύγχυση τῶν βασικῶν φιλοσοφικῶν κατηγοριῶν πού κάνει ὁ Ντίτσγκεν, σημειώνει ἐπίσης καί ὁ Λένιν κατὰ τήν ἀνάγνωση τοῦ βιβλίου του «Μικρές φιλοσοφικές ἐργασίες» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 379, 381, 384-385 καί ἄλλες). Στό βιβλίο «Ύλισμός καί εμπειροκριτικισμός» ὁ Λένιν ἔδειξε ὅτι ἡ ἀπόπειρα διεύρυνσης τῆς ἔννοιας τῆς ὕλης εἶναι ἀβάσιμη (βλ. "Απαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 18ος, σελ. 260-267). «'Ότι καί ἡ σκέψη καί ἡ ὕλη εἶναι «πραγματικές», δηλ. ὑπάρχουν, αὐτό εἶναι σωστό — ἔγραφε ὁ Λένιν. — Τό νά ὀνομάζει ὁμως κανεῖς τή σκέψη ὕλική — σημαίνει ὅτι κάνει λαθεμένο βῆμα, συγχέοντας τόν ὕλισμό μέ τόν ἰδεαλισμό. Στήν οὐσία, ἐδῶ ἔχουμε μάλλον μίαν ἀνακρίβεια στήν ἔκφραση τοῦ Ντίτσγκεν...» (στό ἴδιο, σελ. 261). — 52.
- 44 Τά «σπέρματα», τά «ἔμβρυα» τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ τοῦ Φόουερμαχ, πού σημειώνει ὁ Β. Ι. Λένιν ἀπό δῶ καί κάτω (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 57, 58), δέν ἀναπτύχθηκαν πιό πέρα στή φιλοσοφία τοῦ Φόουερμαχ. "Όπως σημείωνε ὁ Φ. Ἐνγκελς, στήν ἀντίληψη τῆς κοινωνικῆς ζωῆς ὁ Φόουερμαχ «δέν ἀπαλλάχθηκε ἀκόμη ἀπό τά παλιά ἰδεαλιστικά δεσμά, πράγμα πού τό ἀναγνώριζε καί ὁ ἴδιος του, λέγοντας: «Πηγαίνοντας πρὸς τά πίσω, ἐγώ εἶμαι μέ τοὺς ὕλιστές, πηγαίνοντας πρὸς τά μπρός, ἐγώ δέν εἶμαι μ' ἐκείνους»» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς, "Απαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 21ος, σελ. 289). — 53.
- 45 Γιά τά ἔμβρυα τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ στόν Τσερνισέβσκι γίνεται λόγος ἐπίσης στό βιβλίο τοῦ Γκ. Β. Πλεχάνοφ «Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι». 'Ο Β. Ι. Λένιν, διαβάζοντας τό βιβλίο, σημείωσε τά ἀντίστοιχα χωρία (βλ., λογουχάρη, σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 549, 559-560). — 58.
- 46 Τό «Μανιφέστο τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος» γράφτηκε στά τέλη τοῦ 1847 καί ἐκδόθηκε τό Φλεβάρη τοῦ 1848. 'Ο Β. Ι. Λένιν, ἐκτιμώντας τή σημασία τοῦ «Μανιφέστου», ἔγραφε: «Σ' αὐτό τό ἔργο ἐκτίθεται μέ μεγαλοφυή σαφήνεια καί διαύγεια ἡ νέα κοσμοαντίληψη, ὁ συνεπής ὕλισμός πού

ἀγκαλιάζει καί τήν περιοχή τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, ἡ διαλεκτική σάν ἡ πιό ὀλόπλευρη καί ἡ πιό βαθιά διδασκαλία τῆς ἐξέλιξης, ἡ θεωρία τῆς ταξικῆς πάλης καί τοῦ κοσμοϊστορικοῦ ἐπαναστατικοῦ ρόλου τοῦ προλεταριάτου, τοῦ δημιουργοῦ τῆς νέας, τῆς κομμουνιστικῆς κοινωνίας» ("Ἀπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 26ος, σελ. 48).

Ἡ «*Neue Rheinische Zeitung*» (ἡ «Νέα Ἐφημερίδα τοῦ Ρήνου») πού δημιουργήθηκε ἀπό τόν Κ. Μάρξ καί τόν Φ. Ἐνγκελς ἔβγαине καθημερινά στήν Κολωνία ἀπό τήν 1η τοῦ Ἰουνίου 1848 ὡς τίς 19 τοῦ Μάη 1849. Ἡ ἐφημερίδα, ὑψώνοντας τή σημαία τῆς δημοκρατίας ἐκπροσωποῦσε τά συμφέροντα ὄλων τῶν προοδευτικῶν δυνάμεων τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ καί πρῶτ' ἅπ' ὅλα τῆς ἐργατικῆς τάξης. Στά ἔργα τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἐνγκελς πού δημοσιεύτηκαν στήν ἐφημερίδα διατυπώθηκαν μιά σειρά ἀπό θεωρητικές θέσεις πού εἶχαν ἐκπονηθεῖ μέ βάση τήν πείρα τῆς ἐπανάστασης τοῦ 1848-1849 (γιά τίς μορφές τοῦ ἀστικοῦ κράτους, γιά τήν ἐπαναστατική δικτατορία τοῦ λαοῦ, γιά τή συσπείρωση τῆς ἐργατικῆς τάξης καί τό τράβηγμα τῶν πλατιῶν ἀγροτικῶν μαζῶν στήν ἐπαναστατική πάλη καί ἄλλες).

Τό βιβλίο τοῦ Ἐνγκελς «*Die Lage der arbeitenden Klasse in England*» («Ἡ κατάσταση τῆς ἐργατικῆς τάξης στήν Ἀγγλία») δημοσιεύτηκε τό 1845 (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. Ἐπαντα, 2η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 2ος, σελ. 231-517). Σ' αὐτό τό βιβλίο ὁ Ἐνγκελς ἐρεῦνησε τίς συνθήκες ἐμφάνισης καί ἀνάπτυξης τοῦ βιομηχανικοῦ προλεταριάτου, ἔδειξε τήν προϊούσα ἐξαθλίωση, ἔδωσε μιά ζωηρή περιγραφή τῶν οικονομικῶν κρίσεων, ἀποκάλυψε τόν κοσμοϊστορικό ρόλο τοῦ προλεταριάτου στήν ἀνατροπή τοῦ καπιταλισμοῦ. Ὁ Λένιν, χαρακτηρίζοντας τίς βασικές θέσεις αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, ἔγραψε: «Πρῶτος ὁ Ἐνγκελς εἶπε ὅτι τό προλεταριάτο δέν εἶναι μόνο τάξη πού ὑποφέρει. Ὅτι ἴσα-ἴσα αὐτή ἡ ἐπαίσχυντη οικονομική κατάσταση τοῦ προλεταριάτου, τό σπρώχνει ἀκατάσχετα πρὸς τά μπρός καί τό ἀναγκάζει νά παλεύει γιά τήν τελική του ἀπελευθέρωση. Καί τό ἀγωνιζόμενο προλεταριάτο θά βοηθήσει μόνο του τόν ἑαυτό του. Τό πολιτικό κίνημα τῆς ἐργατικῆς τάξης θά ὀδηγήσει ἀναπόφευκτα τούς ἐργάτες νά καταλάβουν ὅτι γι' αὐτούς δέν ὑπάρχει ἄλλη διέξοδος ἐκτός ἀπό τό σοσιαλισμό.» ("Ἀπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 2ος, σελ. 9). — 58.

- 47 Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τά παρακάτω λόγια τοῦ Φόουερμαχ: «...ἡ θεότητα, μπορεῖ νά πεί κανεῖς, ἀποτελεῖται ἀπό δύο συστατικά μέρη, ἀπό τά ὁποῖα τό ἕνα ἀνήκει στή φαντασία τοῦ ἀνθρώπου καί τό ἄλλο στή φύση. Προσευχῆσου! λέει τό ἕνα μέρος, δηλαδή ὁ θεός, πού εἶναι διαφορετικός ἀπό τή φύση. Ἐργάσου! λέει τό ἄλλο μέρος, δηλαδή ὁ θεός, πού δέν διαφέρει ἀπό τή φύση, ἀλλά ἐκφράζει μόνο τήν ὑπαρξή της. Γιατί ἡ φύση εἶναι ἡ ἐργάτρια μέλισσα, ἐνῶ οἱ θεοί εἶναι οἱ κηφήνες» (Διαλεκτικά φιλοσοφικά ἔργα, τόμ. II, ρωσ. ἐκδ. 1955, σελ. 846). — 59.
- 48 Πρόκειται γιά τό τσιτάτο πού παραθέτει ὁ Φόουερμαχ ἀπό τό ἔργο τοῦ Π. Γκασεντί «*Exercitationum paradoxicarum adversus Aristoteleos*», 1624 («Παράδοξα γυμνάσματα ἐναντία στόν Ἀριστοτέλη») (βλ. Λ. Φόουερμαχ. Διαλεκτικά φιλοσοφικά ἔργα, τόμ. II, ρωσ. ἐκδ. 1955, σελ. 865-866). — 63.
- 49 Ἄνθρωπολογική ἀρχή — βασική θέση τῆς φιλοσοφίας τοῦ Φόουερμαχ, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ὁ ἄνθρωπος θεωρεῖται σάν μέρος τῆς φύσης. σάν

φυσικό, βιολογικό δν. Ἡ ἀνθρωπολογικὴ ἀρχὴ κατευθυνόταν ἐνάντια στὴ θρησκεία καὶ τὸν ἰδεαλισμό. Ὡστόσο ἡ ἀνθρωπολογικὴ ἀρχὴ, ἐξετάζοντας τὸν ἄνθρωπο ἀποσπασμένο ἀπὸ τὶς συγκεκριμένες ἱστορικές κοινωνικές σχέσεις, δὲν ἀποκαλύπτει τὴν πραγματικὴ κοινωνικὴ του φύση καὶ ὀδηγεῖ στὴν ἰδεαλιστικὴ ἀντίληψη τῶν νόμων τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης. Ὁ Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι στὴν πάλι ἐνάντια στὸν ἰδεαλισμό ξεκινούσε ἐπίσης ἀπὸ τὴν ἀνθρωπολογικὴ ἀρχὴ καὶ σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα ἀφιέρωσε εἰδικὴ ἐργασία μὲ τὸν τίτλο «Ἡ ἀνθρωπολογικὴ ἀρχὴ στὴ φιλοσοφία» (βλ. Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι. Ἄπαντα, τόμ. VII, Μόσχα, ρωσ. ἔκδ. 1950, σελ. 222-295). — 64.

- 50 Στὸ ἔργο «Theogonie nach den Quellen des klassischen, hebräischen und christlichen Altertums», 1857 («Ἡ θεογονία σύμφωνα μὲ τὶς πηγές τῆς κλασικῆς ἑβραϊκῆς καὶ χριστιανικῆς ἀρχαιότητος») ὁ Λ. Φόουερμπαχ ἐρευνᾷ τὴν προέλευση τῶν ἀντιλήψεων γιὰ τὸ θεό (ἔλλ. — θεογονία — εἶναι ἡ προέλευση ἢ ἡ γενεαλογία τῶν θεῶν). Οἱ παράγραφοι 34 καὶ 36 πού ἀναφέρει ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχουν τοὺς ἐξῆς τίτλους: «Ἐκχριστιανικὴ» φυσιογνωσία» καὶ «Θεωρητικὴς βάσεις τοῦ θείσμου». — 64.

- 51 Ἡ περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Λ. Φόουερμπαχ «Darstellung, Entwicklung und Kritik der Leibnizschen Philosophie» («Ἐκθεση, ἀνάλυση καὶ κριτικὴ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Λάιμπνιτς») γράφτηκε σὲ ξεχωριστὸ τετράδιο μὲ τὸν τίτλο «Φόουερμπαχ». Ἡ περίληψη γράφτηκε σύμφωνα μὲ τὸν IV τόμο τῆς δεύτερης γερμανικῆς ἐκδόσεως τῶν Ἀπάντων τοῦ Φόουερμπαχ. Ὁ Φόουερμπαχ ἐδῶ δίνει ἰδιαίτερη προσοχὴ στὴν ἐκθεση τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος τοῦ Λάιμπνιτς. Ὁ Λένιν, ἐξετάζοντας αὐτὴ τὴν ἐκθεση, δείχνει τὸν ἰδεαλιστικὸ χαρακτήρα της, ταυτόχρονα, ὅμως, σημειώνει τὶς βαθιὰ διαλεκτικὲς ἰδέες τοῦ φιλόσοφου. Ἡ ἀντιπαράβολή τῆς ἀρχῆς τῆς Περιλήψεως μὲ τὴν ἀρχὴ τοῦ ἄρθρου «Κάρλ Μάρξ», ὅπου ὁ Λένιν, συγκρίνοντας τὸ βασικὸ κείμενο μὲ τὶς συμπληρώσεις τοῦ 1847, μιλάει γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῶν ἀπόψεων τοῦ Φόουερμπαχ, δίνει τὸ δικαίωμα νὰ υποθέσουμε ὅτι αὐτὴ ἡ περίληψη γράφτηκε πρὶν τελειώσει αὐτὸ τὸ ἄρθρο πού τὸ χειρόγραφό του εἶχε σταλεῖ ἀπὸ τὴ Βέρνη στὴ Ρωσία (στὴ σύνταξη τοῦ Ἐγκυκλοπαιδικοῦ λεξικοῦ Γκρανάτ) στίς 4 (17) τοῦ Νοέμβρη 1914. Σὲ τοὐτὴ τὴν ἐκδοση ἡ Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Φόουερμπαχ γιὰ τὴν φιλοσοφία τοῦ Λάιμπνιτς τοποθετεῖται πρὶν ἀπὸ τὴν Περίληψη τῆς «Ἐπιστήμης τῆς λογικῆς» παρὰ τὸ ὅτι, ὅπως φαίνεται, αὐτὴ εἶχε ἀρχίσει ἀργότερα ἀπὸ τὴν τελευταία (βλ. σημείωση 31), γιὰ νὰ ἐνοποιηθοῦν οἱ περιλήψεις καὶ τῶν δύο ἔργων τοῦ Φόουερμπαχ καὶ νὰ μὴν παραβιαστεῖ ἡ συνέχεια τῶν περιλήψεων τῶν ἔργων τοῦ Χέγγελ.

Τὸ ἔργο τοῦ Φόουερμπαχ γιὰ τὴν φιλοσοφία τοῦ Λάιμπνιτς γράφτηκε τὸ 1836 καὶ οἱ συμπληρώσεις σ' αὐτὸ τὸ 1847 (ἡ πρώτη γερμανικὴ ἐκδοση τοῦ βιβλίου βγήκε τὸ 1837, καὶ συμπληρωμένη τὸ 1848, στὸν πέμπτο τόμο τῆς ἐκδόσεως τῶν Ἀπάντων τοῦ Φόουερμπαχ). — 65.

- 52 Στὸ σημεῖο πού ὑποδειχεται ὁ Φόουερμπαχ γράφει: «Ἡ φιλοσοφία τοῦ Σπινόζα εἶναι τὸ τηλεσκόπιο πού κάνει προσιτὰ στὸ ἀνθρώπινο μάτι τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀθέατα γιατί βρίσκονται πολὺ μακριά. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Λάιμπνιτς εἶναι τὸ μικροσκόπιο πού κάνει ὁρατὰ τὰ ἀντικείμενα τὰ ὁποῖα εἶναι ἀνεπαίσθητα γιατί εἶναι πολὺ μικρὰ καὶ λεπτά» (Sämtliche Werke, Bd. IV, 1910, S. 34). — 67.

- ⁵³ 'Ο Β. Ι. Λένιν έχει υπόψη του τό γράμμα του Κ. Μάρξ και του Φ. "Ενγκελς από 10 του Μάη 1870, όπου ο Μάρξ γράφει ότι «υποκλίνεται μπροστά στον Λάμπνιτς». Αυτό τό σημείο σημειώνεται στη λενινιστική Περίληψη τής «'Αλληλογραφίας» (βλ. Β. Ι. Λένιν. Περίληψη τής «'Αλληλογραφίας του Κ. Μάρξ και του Φ. "Ενγκελς 1844-1883», ρωσ. έκδ. 1959, σελ. 129). — 68.
- ⁵⁴ 'Εντελέχεια — όρος τής ιδεαλιστικής φιλοσοφίας πού σύμφωνα μέ τόν 'Αριστοτέλη σημαίνει τόν έσωτερικό ιδιάζοντα στό αντικείμενο σκοπό, ό όποιος μέ τή δράση του από πιθανός μετατρέπεται σέ πραγματικό. Κατά τόν Λάμπνιτς, έντελέχεια είναι ή τάση τής μονάδας νά πραγματοποιήσει δυνάμει τήν τελειότητα πού κρύβει μέσα της. — 70.
- ⁵⁵ 'Ο Β. Ι. Λένιν έχει υπόψη του τήν παρακάτω γνώμη του Φόουερμαχ: «'Η προδιατεταγμένη άρμονία, άν και είναι τό άγαπημένο τέκνο του, είναι ή αδύνατη πλευρά του Λάμπνιτς... 'Η προδιατεταγμένη άρμονία, έννοούμενη μέ καθαρά έξωτερικό νόημα σέ σχέση μέ τή μονάδα, άντιτίθεται ριζικά στό πνεύμα τής φιλοσοφίας του Λάμπνιτς» (Sämtliche Werke, Bd. IV, 1910, S. 95). 'Ο Λάμπνιτς εισάγει τή θεολογική έννοια τής «προδιατεταγμένης άρμονίας» γιά νά εξηγήσει μέ ποιόν τρόπο οι μονάδες, πού ή κάθε μία τους είναι άτομική και ακολουθεί μόνο τό νόμο τής έσωτερικής της εξέλιξης, ταυτόχρονα στην κάθε δοσμένη στιγμή βρίσκονται σέ πλήρη άντιστοιχία, σέ άρμονία μεταξύ τους. Αυτό, σύμφωνα μέ τή γνώμη του Λάμπνιτς, εξηγείται μέ τό ότι ό θεός άκόμη κατά τή δημιουργία των μονάδων έξασφάλισε τήν ένότητά τους, προδιέταξε τήν άρμονία τους. — 70.
- ⁵⁶ 'Οκκαζιοναλισμός (άπό τό λατ. occasio — τό συμβάν, ή περίπτωση) — θρησκευτικό-ιδεολογικό ρεύμα στη φιλοσοφία του 17ου αιώνα πού στηρίζεται στην ιδέα του δεισμού ψυχής και σώματος πού είχε προβάλλει ό Ντεκάρτ. Οι όκκαζιοναλιστές άπόδειχναν ότι ή ψυχή και τό σώμα είναι ειδικές ανεξάρτητες ούσιες, ότι όλες οι ένέργειες (τόσο οι σωματικές όσο και οι ψυχικές) και ή άμοιβαία σχέση μεταξύ τους πραγματοποιούνται άπό τό θεό, ότι ό άνθρωπος έξαρτάται δλοκληρωτικά άπό τό «θεικό επιτήδευμα» κτλ. Βασικοί εκπρόσωποι του όκκαζιοναλισμού ήταν οι Ι. Κλάουμπεργκ, Α. Χάιλινγκς, Ν. Μαλεμπράνς. — 71.
- ⁵⁷ «Θεοδικία» («δικαίωση του θεού») — συνοπτική όνομασία του βιβλίου του Λάμπνιτς «Essais de Théodicée sur la bonté de Dieu, la liberté de l'homme et l'origine du mal», 1710 («Δοκίμια τής θεοδικίας γιά τήν αγαθότητα του θεού, τήν έλευθερία του ανθρώπου και τήν προέλευση του κακού»). Ρωσική μετάφραση του βιβλίου έκδόθηκε τό 1887-1892.

'Οντολογικό επιχείρημα γιά τήν ύπαρξη του θεού (όντολογική άπόδειξη ύπαρξης του θεού) — μία άπό τις πιό διαδομένες άπόπειρες στη θεολογία νά άποδείξει λογικά τήν ύπαρξη του θεού και νά θεμελιώσει έτσι όρθολογιστικά τήν πίστη σ' αυτόν. Προβλήθηκε γιά πρώτη φορά άπό τόν «'Αγιο» Αύγουστινο (354-530) έναν άπό τους «πατέρες τής εκκλησίας» και αναπτύχθηκε άπό τό σχολαστικό θεολόγο του μεσαίωνα "Ανσελμο τής Καντερβουρίας (1033-1109). «Αυτή ή άπόδειξη — έγραφε ό Φ. "Ενγκελς — αναφέρει: «'Όταν έμεις σκεφτόμαστε τό θεό, τότε τόν φανταζόμαστε σαν τή συνισταμένη κάθε τελειότητας. Σ' αυτήν όμως τή συνισταμένη κάθε τελειότητας άνήκει πρώτα άπ' όλα ή ύπαρξη, γιατί τό "Ον πού δέν έχει

ύπαρξη κατανάγκη είναι άτελής. Έπομένως, στον αριθμό των τελειοτήτων του θεού πρέπει να συμπεριλάβουμε και την ύπαρξη. "Αρα, ο θεός πρέπει να υπάρχει» (Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. "Απαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 20ός, σελ. 42). Μιά σειρά φιλόσοφοι τόσο στο μεσαίωνα όσο και στα νεότερα χρόνια (και ανάμεσά τους οι Τζ. Λόκ, Βολταίρος και άλλοι) έκαναν κριτική σ'αυτή την όντολογική απόδειξη. Η ύλιστική φιλοσοφία άπόρισε όριστικά τόσο την όντολογική όσο και τις άλλες άποδείξεις ύπαρξης του θεού, πού σύμφωνα με τά λόγια του Μάρξ «δέν άποτελούν τίποτε άλλο από κοινές ταυτολογίες» (Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. "Από τά πρώτα έργα, ρωσ. έκδ. 1956, σελ. 97). — 71.

- ⁵⁸ Τό έργο του Λάιμπνιτς «*Nouveaux essais sur l'entendement humain*», 1764 («Νέα δοκίμια για την ανθρώπινη νόηση») κατευθύνεται ενάντια στο βιβλίο του Τζ. Λόκ. «*An Essay concerning Human Understanding*», 1690 («Δοκίμιο για την ανθρώπινη νόηση») στο όποιο είχε αναπτυχθεί ή αισθησιαρχική γνωσιοθεωρία. Στη βασική θέση της αισθησιαρχίας: «*nihil est in intellectu, quod non prius fuerit in sensu*» («τίποτε δέν ύπάρχει στο νου, πού νά μήν ύπήρξε νωρίτερα στην αίσθηση») ό Λάιμπνιτς πού υπεράσπιζε τό ρασιοναλισμό, συμπλήρωνε: «*nisi intellectus ipse*» («έκτός από τόν ίδιο τό νου»). — 71.
- ⁵⁹ Ό Β. Ι. Λένιν έχει ύπόψη του ότι ό Κάντ παραδεχόταν σάν άναγκαίες, άπόλυτες, άληθινές, μόνο τίς άπριοριστικές, τίς ανεξάρτητες από την έμπειρία γνώσεις, γεγονός πού άποτελεί μιά από τίς βασικές θέσεις της ιδεαλιστικής γνωσιοθεωρίας του Κάντ. Πιο κάτω ό Λένιν σημειώνει τή σύγκριση πού κάνει ό Φόουερμαχ των βασικών έργων του Λάιμπνιτς και του Κάντ (βλ. σέ τούτο τόν τόμο, σελ. 72). — 71.
- ⁶⁰ Πρόκειται για τό έργο του γερμανού καρτεσιανού φιλόσοφου Ι. Κλάουμπεργκ «*Defensio Cartesiana*», 1652 («Ύπεράσπιση του καρτεσιανισμού»). — 72.
- ⁶¹ Η διατριβή του Φόουερμαχ «*De Ratione una, universali, infinita*», πού παρουσίασε τό 1828 για νά άποκτήσει τό δικαίωμα νά διδάξει στο Πανεπιστήμιο της Έρλάνγκεν, τυπώθηκε σέ μετάφραση στη γερμανική γλώσσα με τόν τίτλο: «*Über die Vernunft; ihre Einheit, Allgemeinheit, Unbegrenztheit*» («Γιά τό λογικό, την ένότητά του, την καθολικότητα και τό άπειρό του») στο IV τόμο της δεύτερης έκδοσης των Άπάντων του Φόουερμαχ. — 76.
- ⁶² Ό Β. Ι. Λένιν έχει ύπόψη του τό έργο του Φόουερμαχ «'Ο Σπινόζα και ό Χέρμπαρτ» (1836), πού δημοσιεύτηκε στον IV τόμο της δεύτερης έκδοσης των Άπάντων του Φόουερμαχ. — 76.
- ⁶³ Πρόκειται για τό γράμμα του Φόουερμαχ πρós τόν Μάρξ πού γράφτηκε τό 1843, όπου ύποβάλλεται σέ κριτική ή φιλοσοφία του Σέλλινγκ (βλ. L. Feuerbach. *Sämtliche Werke*, Bd. IV, 1910, S. 434-440). Τό γράμμα του Φόουερμαχ γράφτηκε σάν άπάντηση στο γράμμα πού του είχε στείλει ό Μάρξ στις 3 του Όχτώβρη 1843 (βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. "Απαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 27ος, σελ. 375-377). — 76.
- ⁶⁴ Η περίληψη του βιβλίου του Χέγγελ «'Η Έπιστήμη της λογικής» γράφτηκε σέ τρία τετράδια πού έχουν γενική άρίθμηση των σελίδων από 1-115 και

είναι τιτλοφορημένα, αντίστοιχα, «Hegel. Λογική Ι», «Hegel. Λογική ΙΙ» και «Hegel. Λογική ΙΙΙ». Στο εξώφυλλο του πρώτου τετραδίου ο Λένιν έγραψε επίσης γενικό τίτλο όλης τής σειράς: «Τετράδια φιλοσοφίας. Χέγγελ, Φόουερμπαχ και διάφορα», και στην έσωτερική σελίδα του εξώφυλλου είναι γραμμένο τό περιεχόμενο τών τόμων τών 'Απάντων του Χέγγελ (βλ. σέ τουτό τόν τόμο, σελ. 78). Οί πρώτες τέσσερις σελίδες του χειρόγραφου είναι γραμμένες σέ φύλλα μέ τετραγωνάκια κολλημένα στο τετράδιο μικρότερου σχήματος απ' ό,τι τό ίδιο τό τετράδιο και ανάλογα μ' εκείνο στο όποιο είναι γραμμένο τό περιεχόμενο τών τόμων τών 'Απάντων του Φόουερμπαχ και του Χέγγελ (βλ. σελ. 346). Αυτό μαρτυρεί ότι τό τετράδιο «Hegel. Λογική Ι» ό Λένιν τό είχε αρχίσει ναυρίτερα από τά άλλα «Τετράδια φιλοσοφίας» τό 1914-1915 (βλ. σημείωση 31). Στο εξώφυλλο του δεύτερου τετραδίου υπάρχει ή σημείωση: «NB σελ. 7 6» (σ' αυτή τή σελίδα αρχίζει ή περίληψη του τρίτου μέρους τής «Διδασκαλίας για τήν έννοια» — «'Η ιδέα» — βλ. σέ τουτό τόν τόμο, σελ. 174). Στο τέλος τής 111 σελίδας (3ο τετράδιο) αναφέρεται ή ήμερομηνία κατά τήν όποία ό Λένιν τελείωσε τήν εργασία πάνω στην Περίληψη: «Τέλος τής «Λογικής». 17.XII.1914». Μετά τήν 115 σελίδα, στην όποια τελειώνει ή Περίληψη, ακολουθούν καθαρά φύλλα και στίς επόμενες δύο σελίδες του τετραδίου «Hegel. Λογική ΙΙΙ» είναι γραμμένες οι σημειώσεις «Σχετικά μέ τή νεότερη φιλολογία για τόν Χέγγελ» (βλ. σελ. 347-350). Παράλληλα μέ τήν «'Επιστήμη τής λογικής» ό Λένιν γράφει περίληψη μιάς σειράς κεφαλαίων από τό πρώτο μέρος τής «'Εγκυκλοπαιδείας φιλοσοφικών επιστημών».

Η Περίληψη του βασικού έργου του Χέγγελ κατέχει κεντρική θέση ανάμεσα στις λενινιστικές φιλοσοφικές περιλήψεις τής περιόδου 1914-1915. Σ' αυτή τήν Περίληψη ό Λένιν αποκαλύπτει τόν ιδεαλισμό και τήν ιστορική στενότητα τής χεγγελιανής λογικής, δείχνοντας ταυτόχρονα ότι ό Χέγγελ παρακολουθεί μέσα σέ μιά μυστικιστική μορφή τήν «άντανάκλαση στην κίνηση τών έννοιών τής κίνησης του αντικειμενικού κόσμου» (σελ. 160). 'Ο Λένιν έρευνά όλους τούς βασικούς νόμους, τις κατηγορίες, τά στοιχεία τής διαλεκτικής, τις σχέσεις τους μέ τήν πράξη, τό συσχετισμό τής διαλεκτικής, τής λογικής και τής θεωρίας τής γνώσης, τό διαλεκτικό χαρακτήρα εξέλιξης τής φιλοσοφίας, τής φυσιογνωσίας και τής τεχνικής. Στην Περίληψη περιέχεται τό σπουδαιότατο λενινιστικό απόσπασμα για τά στοιχεία τής διαλεκτικής (βλ. σελ. 202-203). — 77.

⁶⁵ Πρόκειται για τήν πρώτη γερμανική έκδοση τών 'Απάντων του Χέγγελ: οι 1-18 τόμοι εκδόθηκαν από τό 1832-1845, ό 19ος (συμπληρωματικός) τόμος σέ δύο μέρη εκδόθηκε τό 1887. 'Ο Β. Ι. Λένιν έγραψε τό περιεχόμενο αυτών τών δύο τόμων στο εξώφυλλο του τετραδίου «Hegel. Λογική Ι» (βλ. σέ τουτό τόν τόμο, σελ. 78). Στη ρωσική γλώσσα εκδόθηκαν 14 τόμοι τών 'Απάντων του Χέγγελ (οι τόμοι I-XIV, 1929-1959). — 79.

⁶⁶ «'Η 'Επιστήμη τής λογικής» («Wissenschaft der Logik») — βασικό έργο του Χέγγελ. Μέ βάση τήν ιδεαλιστική αρχή τής ταυτότητας του Είναι και τής νόησης σ' αυτό τό έργο έρευνώνται οι λογικές κατηγορίες σαν στοιχεία τής άπόλυτης ιδέας, στην όποία ό Χέγγελ έβλεπε, τήν ουσία τής πραγματικότητας. Στην «'Επιστήμη τής λογικής» αναπτύσσεται συστηματικά — μέ τή μορφή τής αυτοεξέλιξης τών έννοιών — ή ιδεαλιστική διαλεκτική του Χέγγελ. Τό έργο αποτελείται από τρία βιβλία: τό πρώτο («'Η διδασκαλία για τό Είναι») εκδόθηκε στίς αρχές του 1812, τό δεύτερο («'Η διδασκαλία

για την ουσία») — τό 1813, τό τρίτο («Ή διδασκαλία για την έννοια») — τό 1816 στη Νυρεμβέργη. Τό 1831 ό Χέγγελ άρχισε την προετοιμασία νέας έκδοσης, πρόλαβε όμως νά ξαναδουλέψει μόνο τό πρώτο βιβλίο και νά γράψει τόν πρόλογο στη δεύτερη έκδοση (μέ ήμερομηνία 7 του Νοέμβρη 1831). Στη ρωσική γλώσσα «Ή Ήπιστήμη τής λογικής» έκδόθηκε για πρώτη φορά τό 1816. Για τά "Απαντα του Χέγγελ (τόμοι V-VI, 1937-1939) έγινε νέα μετάφραση. — 79.

- ⁶⁷ Βλ. Άριστοτέλης: Μετά τά φυσικά, βιβλίο I, κεφάλαιο I (Μόσχα-Λένινγκραντ, 1934, σελ. 20). — 82.
- ⁶⁸ «Παρμενίδης» — διάλογος του Πλάτωνα που πήρε την ονομασία αυτή από τό όνομα του βασικού εκπροσώπου τής Ήλεατικής σχολής. (βλ. σημείωση 110). Στο διάλογο αναπτύσσεται ή ιδεαλιστική διαλεκτική που εφαρμόζει έδω ό Πλάτων στη δική του διδασκαλία για τίς ιδέες. Στίς «Διαλέξεις για την ιστορία τής φιλοσοφίας» (αυτό τό σημείο ό Β. I. Λένιν τό υπογραμμίζει — βλ. σέ τούτο τόν τόμο, σελ. 278) ό Χέγγελ, χαρακτηρίζοντας τό διάλογο σαν «τό πιο φημισμένο άριστούργημα τής πλατωνικής διαλεκτικής», σημειώνει ταυτόχρονα ότι ή διαλεκτική του Πλάτωνα στον «Παρμενίδη» έχει άκόμη μάλλον άρνητικό παρά θετικό χαρακτήρα, γιατί ό φιλόσοφος, μιλώντας για τίς αντίφάσεις, δέν υπογραμμίζει όσο χρειάζεται την ένότητά τους. Ρωσική μετάφραση του διαλόγου βλ. στο βιβλίο: Πλάτων. "Απαντα, τόμ. IV, Λένινγκραντ, 1929, σελ. 15-89. — 89.
- ⁶⁹ Πρόκειται για τή γνωστή έκφραση του Κάντ: «Ήγώ έπρεπε νά περιορίσω τόν τομέα τής γνώσης για νά δώσω χώρο στην πίστη» (Ε. Κάντ «Κριτική του καθαρού λόγου», Πετρούπολη, ρωσ. έκδ. 1915, σελ. 18). Αυτή ή διατύπωση εκφράζει την αντιφατικότητα του συστήματος του Κάντ, την επιδίωξή του νά «συμφιλιώσει» τό άσυμφιλίωτο: την πίστη και τή γνώση, την έπιστήμη και τή θρησκεία. Ό Β. I. Λένιν στην Περιλήψη του γράφει παρακάτω: «Ό Κάντ μειώνει τή γνώση για νά καθαρίσει τόν τόπο στην πίστη» (σέ τούτο τόν τόμο, σελ. 153). — 91.
- ⁷⁰ Βλ. Φ. Ήγκελς. «Ό Λουδοβίκος Φόουερμπαχ και τό τέλος τής κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας» (Κ. Μάρξ και Φ. Ήγκελς. "Απαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 21ος, σελ. 285). — 93.
- ⁷¹ Ό Χέγγελ, μιλώντας για την κατηγορία του Είναί, δέν κάνει τυχαία μνεία για τούς ελεάτες (γι' αυτούς βλ. σημείωση 110). Ό Χέγγελ, έφόσον θεωρεί τή λογική σαν εξέλιξη τής άπόλυτης ιδέας στην καθαρή της μορφή, τότε τό ιστορικό προσέξ αυτός τής εξέλιξης τό βλέπει στην ιστορία τής φιλοσοφίας. Γι' αυτό, κατά τή γνώμη του Χέγγελ, κάθε κατηγορία τής λογικής θά έπρεπε νά έχει έκφραστεί ιστορικά μέ ένα καθορισμένο φιλοσοφικό σύστημα (τό Είναί μέ τούς ελεάτες, τό μηδέν μέ τό βουδισμό, τό γίνεσθαι μέ τόν Ήράκλειτο κτλ.). «Ήκεινο που είναι πρώτο στην έπιστήμη — γράφει ό Χέγγελ — θά έπρεπε νά είναι και ιστορικά πρώτο». Ό Λένιν, άφου άντέγραψε αυτή τή θέση, παρατηρεί τά εξής: «Άντηχεί πολύ ύλιστικά!», και σέ άλλο σημείο γράφει: «Όπως φαίνεται, ό Χέγγελ παίρνει τή δική του αυτοεξέλιξη των έννοιών, των κατηγοριών σέ συνδυασμό μέ δλη την ιστορία τής φιλοσοφίας. Αυτό δίνει άκόμη μιá νέα πλευρά δλης τής Λογικής» (βλ. σέ τούτο τόν τόμο, σελ. 95 και 104). — 95.

- ⁷² «*Abstrakte und abstruse Hegelei*» («άφρημένος και σκοτεινός γεγγελανισμός») — έκφραση του Φ. Ένγκελς (βλ. «Ο Λουδοβίκος Φόουερμαχ και τό τέλος τής κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας» — Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. "Απαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 21ος, σελ. 281). — 97.
- ⁷³ Βλ. Φ. Ένγκελς «'Ο Λουδοβίκος Φόουερμαχ και τό τέλος τής κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας» (Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. "Απαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 21ος, σελ. 284). — 97.
- ⁷⁴ 'Ο Β. Ι. Λένιν αναπτύσσει τήν ιδέα γιά τό άπειρο τής ύλης και τοῦ προτσές τής γνώσης της στό βιβλίο «'Υλισμός και έμπειριοκριτικισμός» (βλ. "Απαντα, 5η έκδ., τόμ. 18ος, σελ. 278-281). — 100.
- ⁷⁵ *Überschwenglich* (ύπερβολικός, έξογκωμένος, άπέραντος) — όρος πού χρησιμοποιεί ό Ι. Ντίτςγκεν κατά τό χαρακτηρισμό τής σχέσης άπόλυτης και σχετικής αλήθειας, ύλης και πνεύματος κτλ. (βλ., λογουχάρη, σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 427-428, 431). 'Ο Β. Ι. Λένιν χρησιμοποιεί τόν όρο αυτό σέ μία σειρά έργα του, άποκαλύπτοντας τήν ύλιστική αντίληψη τής διαλεκτικής τών έννοιών. Έτσι στόν «'Υλισμό και έμπειριοκριτικισμό», αναπτύσσοντας τή διατύπωση τοῦ βασικού ζητήματος τής φιλοσοφίας πού έδωσε ό Φ. Ένγκελς, ό Λένιν έγραφε: «Τό ότι στήν έννοια τής ύλης πρέπει νά συμπεριληφθοῦν και οι σκέψεις, όπως επαναλαμβάνει ό Ντίτςγκεν στίς «'Αναδρομές» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο σελ. 435-436. *'Η Σύντ.*), είναι σύγχυση, γιατί, άν γίνει ένα τέιο πράγμα, τότε χάνει κάθε νόημα ή γνωσιολογική αντιπαράθεση τής ύλης στό πνεῦμα, τοῦ ύλισμοῦ στόν ιδεαλισμό, αντιπαράθεση πού σ'αυτήν επιμένει ό ίδιος ό Ντίτςγκεν. "Ότι αυτή ή αντιπαράθεση δέν πρέπει νά είναι «ύπέμετρη», μεγαλοποιημένη, μεταφυσική, είναι άδιαφιλονίκητο (και ή μεγάλη ύπηρεσία τοῦ *διαλεκτικοῦ* ύλιστή Ντίτςγκεν βρίσκεται στό ότι τό έχει υπογραμμίσει αυτό). Τά όρια τής άπόλυτης αναγκαιότητας και τής άπόλυτης αληθινότητας αυτής τής σχετικής αντιπαράθεσης είναι ακριβώς εκείνα πού καθορίζουν τήν *κατεύθυνση* τών γνωσιολογικῶν έρευνῶν. Τό νά πραγματεύεται κανείς πέρα άπ'αυτά τά όρια τήν αντίθεση ύλης και πνεύματος, φυσικοῦ και ψυχικοῦ σάν άπόλυτη αντίθεση θά ήταν τεράστιο λάθος» ("Απαντα, 5η έκδ., τόμ. 18ος, σελ. 263). Βλ. επίσης τήν παρατήρηση τοῦ Β. Ι. Λένιν γιά τό διαλεκτικό χαρακτήρα τής αλήθειας στό έργο «'Ο «άριστερισμός» παιδική άρώστεια τοῦ κομμουνισμοῦ» ("Απαντα, 5η ρωσ. έκδ., τόμ. 41ος, σελ. 46). — 104.
- ⁷⁶ Γιά τίς μονάδες τοῦ Λάμπνιτς ό Β. Ι. Λένιν μιλάει επίσης στήν Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Λ. Φόουερμαχ «Έκθεση, άνάλυση και κριτική τής φιλοσοφίας τοῦ Λάμπνιτς» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 68-71). — 104.
- ⁷⁷ 'Αντινομία — αντίφαση άνάμεσα σέ δύο θέσεις πού λογικά μπορούν νά άποδειχτοῦν κατά τόν ίδιο τρόπο. 'Ο Κάντ θεωροῦσε ότι τό ανθρώπινο λογικό πέφτει αναπόφευκτα σέ αντινομία, σέ αντίθεση μέ τόν ίδιο τόν εαυτό του, όταν προσπαθεῖ νά βγεῖ πέρα άπό τά όρια τής αισθησιακής έμπειρίας και νά γνωρίσει τόν κόσμο σάν σύνολο. 'Ο Κάντ ύπολόγιζε τέσσερις αντινομίες: 1) 'Ο κόσμος έχει άρχή σέ χρόνο και σέ χῶρο και ό κόσμος είναι άπειρος. 2) Κάθε σύνθετη οὔσια άποτελεῖται από άπλά πράγματα και στόν κόσμο δέν ύπάρχει τίποτε τό άπλό. 3) Στόν κόσμο ύπάρχει έλευθερία

καί τά πάντα εἶναι ὑποταγμένα μόνο στούς νόμους τῆς φύσης. 4) Ἐπάρχει κάποιος ἀναγκαῖο ὄν (θεός) σάν μέρος ἢ αἰτία τοῦ κόσμου καί δέν ὑπάρχει κανένα ἀπόλυτο ἀναγκαῖο ὄν. Οἱ ἀντινομίες ἀποτελέσαν ἕνα σημαντικό ἐπιχείρημα τοῦ καντιανικοῦ ἀγνωστικισμοῦ, ἐφόσον, κατά τή γνώμη τοῦ Κάντ, αὐτές οἱ ἀντινομίες ἔδειχναν στό λογικό τά ὅρια τῶν δυνατοτήτων του καί ἔτσι προστάτευαν τήν πίστη ἀπό τίς ἐπιβουλές του. Συνάμα στή διδασκαλία γιά τίς ἀντινομίες ὁ Κάντ διαπίστωνε τήν ἀντικειμενικότητα τῶν ἀντιφάσεων στή νόση πού γνωρίζει, γεγονός πού συντελοῦσε στήν παραπέρα ἀνάπτυξη τῆς διαλεκτικῆς. Ἐκόμη ὁ Χέγγελ ἔδειξε τόν τυπικό, περιορισμένο χαρακτήρα τῶν ἀντινομιῶν τοῦ Κάντ καί τίς ὑπόβαλε σέ κριτική. Ἡ ὀλιστική διαλεκτική, ἀφοῦ ἐξήγησε ἐπιστημονικά τήν ἀνθρώπινη γνώση, ἔδειξε μέ ποιόν τρόπο λύνονται οἱ ἀντινομίες στό προσέξῃ ἐπίτευξη τῆς ἀντικειμενικῆς ἀλήθειας. — 106.

78 Ὅπως φαίνεται, ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τίς κρίσεις τοῦ Φ. Ἐνγκελς στό «Ἐντι-Ντύρινγκ» γιά τό μαθηματικό ἄπειρο καί τό διαλεκτικό χαρακτήρα τῶν ἀποδείξεων στά ἀνώτερα μαθηματικά (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. Ἐπαντα, 2η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 20ός, σελ. 50-51, 138-139). — 107.

79 Ἐπαινιγμός στό δίστιχο «Τό ζήτημα τοῦ δικαιώματος» ἀπό τό σατιρικό ποίημα τοῦ Φ. Σίλλερ «Φιλόσοφοι»:

«Τή μύτη μου ἀπό καιρό τήν ἔχω νά μυρίζω,
Μπορῶ στ' ἀλήθεια νά ζητῶ τό δίκιο μου γι' αὐτό;»

(Φ. Σίλλερ. Ἐπαντα, τόμ. 1ος, Μόσχα, ρωσ. ἐκδ. 1955, σελ. 243). — 107.

80 Ὁ Β. Ι. Λένιν, προφανῶς, ἔχει ὑπόψη του τά λόγια τοῦ Φ. Ἐνγκελς γιά τό διαφορικό καί τόν ὀλοκληρωτικό λογισμό στό «Ἐντι-Ντύρινγκ» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. Ἐπαντα, 2η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 20ός, σελ. 88-89, 123, 138-139, 141-142, 145-146). — 108.

81 Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τήν παρατήρηση τοῦ Λ. Φόουερμαχ στό ἔργο «Vorläufige Thesen zur Reform der Philosophie», 1842 («Προκαταρκτικές θέσεις γιά τή μεταρύθμιση τῆς φιλοσοφίας»): «Ὁ φιλόσοφος εἶναι ὑποχρεωμένος νά συμπεριλάβει στή σύνθεση τῆς ἴδιας τῆς φιλοσοφίας ἐκεῖνη τήν πλευρά τοῦ ἀνθρώπινου ὄντος, ἡ ὁποία δέν φιλοσοφεῖ καί ἡ ὁποία βρίσκεται μάλλον σέ ἀντιπολίτευση πρὸς τή φιλοσοφία, πρὸς τήν ἀφηρημένη νόση, μέ δύο λόγια, ἐκεῖνο πού ὁ Χέγγελ τό ἔχει παραπέμψει στό ρόλο τῆς σημείωσης» (Λ. Φόουερμαχ. Διαλεκτά φιλοσοφικά ἔργα, τόμ. 1ος, ρωσ. ἐκδ. 1955, σελ. 124). — 112.

82 Πρόκειται γιά τό ἔργο τοῦ Ἐμ. Κάντ «Kritik der Urteilskraft», 1790 («Κριτική τῆς δύναμης τῆς κρίσης»). Στή ρωσική γλώσσα ἐκδόθηκε τό 1898. — 120.

83 Ἡ λέξη «hinüberretten» (νά σώσει) εἶναι παρμένη ἀπό τόν Πρόλογο στή δεύτερη ἐκδοση τοῦ βιβλίου «Ἐντι-Ντύρινγκ», στό ὁποῖο ὁ Ἐνγκελς ἔγραψε: «Ὁ Μάρξ καί ἐγώ εἴμαστε οἱ μόνοι σχεδόν ἄνθρωποι πού διάσωσαν ἀπό τή γερμανική ἰδεαλιστική φιλοσοφία τή συνειδητή διαλεκτική καί τή μετάφεραν στήν ὀλιστική ἀντίληψη τῆς φύσης καί τῆς ἱστορίας» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. Ἐπαντα, 2η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 20ός, σελ. 10). Ὁ Β. Ι. Λένιν παράθεσε αὐτή τήν περικοπή στό ἄρθρο του «Κάρλ Μάρξ» (βλ. Ἐπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 26ος, σελ. 53). — 127.

- ⁸⁴ 'Ο Β. Ι. Λένιν έχει υπόψη του τήν εμφάνιση τῶν ἐπόμενων τριῶν ἔργων: Γκ. Β. Φ. Χέγγελ. «'Η Ἐπιστήμη τῆς λογικῆς» (τά πρῶτα δύο βιβλία ἐκδόθηκαν τό 1812 καί 1813). Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. «Τό Μανιφέστο τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος» (γράφτηκε στά τέλη τοῦ 1847, ἐκδόθηκε τό Φλεβάρη τοῦ 1848). Τσ. Δαρβίνος. «'Η καταγωγή τῶν εἰδῶν» δημοσιεύτηκε τό 1859). — 127.
- ⁸⁵ *Τελεολογία* (διδασκαλία γιά τό σκοπό) — ἰδεαλιστική διδασκαλία, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ὄχι μόνο οἱ πράξεις τῶν ἀνθρώπων, ἀλλά καί ὅλη ἡ ἐξέλιξη τῆς φύσης καί τῆς ἱστορίας τόσο στό σύνολο, ὅσο καί στίς λεπτομέρειες τείνουν πρός ἕνα σκοπό πού εἶναι ἀπό τά πρῖν προκαθορισμένος. Συνάμα πολύ συχνά ἀνώτατος καί τελικός σκοπός τῆς ἐξέλιξης θεωρεῖται ὁ θεός. — 129.
- ⁸⁶ Αὐτή ἡ περικοπή βρίσκεται στό κεφάλαιο «Δύναμη καί λογικό, φαινόμενο καί ὑπεραισθητικός κόσμος» (βλ. Γκ. Β. Φ. Χέγγελ. "Ἄπαντα, τόμ. IV, ρωσ. ἔκδ. 1959, σελ. 86 κ.ἑ.). — 137.
- ⁸⁷ Ἐκτίμηση τῶν ἀπόψεων τοῦ Κ. Πήρσον καί τοῦ βιβλίου πού ἀναφέρεται ἐδῶ «The Grammar of Science», 1892 («Γραμματική τῆς ἐπιστήμης») ἔκανε ὁ Β. Ι. Λένιν στό ἔργο «'Υλισμός καί ἐμπειριοκριτικισμός» (βλ. "Ἄπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 18ος). Τό βιβλίον τοῦ Πήρσον ἐκδόθηκε στή ρωσική γλῶσσα στήν Πετρούπολη τό 1911. — 138.
- ⁸⁸ 'Ο Β. Ι. Λένιν ἔχει υπόψη του, ὅπως φαίνεται, ἐκεῖνες τίς περικοπές ἀπό τίς «Διαλέξεις γιά τήν οὐσία τῆς θρησκείας», ὅπου ὁ Φόουερμαχ ἐξετάζει τό θεό σάν φύση «ἀφηρημένη», «ἀπομονωμένη ἀπό τήν ὕλικότητα καί τή σωματικότητα τῆς». 'Ο Λένιν σημειώνει αὐτές τίς περικοπές στήν Περίληψη του γιά τό βιβλίον τοῦ Φόουερμαχ (βλ., λογουχάρη, σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 49-50). — 139.
- ⁸⁹ «Μικρή λογική» σέ διαστολή ἀπό τή «μεγάλη» «'Επιστήμη τῆς λογικῆς» ὀνομάζει ὁ Λένιν τό πρῶτο μέρος τῆς «'Εγκυκλοπαίδειας τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν» (βλ. Γκ. Β. Φ. Χέγγελ. "Ἄπαντα, τόμ. 1ος, 1929). 'Ο Φ. Ἐνγκελς μιλάει γιά τή δημοτικότητα τῆς γεγελιανῆς «'Εγκυκλοπαίδειας» στό γράμμα πρὸς τόν Κ. Μάρξ τῆς 21 Σεπτέμβρη τοῦ 1874. 'Ο Λένιν, διαβάζοντας τή γερμανική ἔκδοση τῆς τετράτομης ἀλληλογραφίας τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἐνγκελς, κράτησε περίληψη αὐτοῦ τοῦ γράμματος καί ἀντέγραψε τήν ἀντίστοιχη περικοπή (βλ. «Περίληψη τῆς «'Αλληλογραφίας τοῦ Κ. Μάρξ καί τοῦ Φ. Ἐνγκελς 1844-1883», 1959, σελ. 144 καί 419). 'Ο Κ. Φίσσερ ἀφηγεῖται τή λογική τοῦ Χέγγελ στή δική του «'Ιστορία τῆς νέας φιλοσοφίας» (βλ. τόμ. VIII, «'Ο Χέγγελ, ἡ ζωὴ του, τά ἔργα καί ἡ διδασκαλία», πρῶτο ἡμίτομο, 1933, σελ. 330-442). 'Ο Λένιν πιό κάτω ἀναφέρεται στίς ἐλλείψεις αὐτῆς τῆς ἀφήγησης (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 158). — 141.
- ⁹⁰ Βλ. Γκ. Β. Πλεχάνοφ «Πρὸς τήν ἐξηκοστή ἐπέτειο ἀπὸ τό θάνατο τοῦ Χέγγελ» (Διαλεκτά φιλοσοφικά ἔργα, τόμ. I, ρωσ. ἔκδ. 1956, σελ. 422-450). — 144.
- ⁹¹ Βλ. Φ. Ἐνγκελς «'Ο Λουδοβίκος Φόουερμαχ καί τό τέλος τῆς κλασικῆς

- γερμανικής φιλοσοφίας» (Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. "Απαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 21ος, σελ. 284). — 151.
- 92 'Ο Κ. Μάρξ στον 'Επίλογο στη δεύτερη έκδοση του πρώτου τόμου του «Κεφαλαίου» έγραφε ότι «μιμείται τον Χέγγελ», ότι σάν απάντηση στην κακομεταχείριση πού έκαναν στον Χέγγελ στη «μορφωμένη Γερμανία» εκείνης τής εποχής ό Μάρξ «ανακήρυξε ανοιχτά τον έαυτό του μαθητή αυτού του μεγάλου διανοητή και μάλιστα στο κεφάλαιο για τή θεωρία τής αξίας μερικές φορές έρωτοτροπούσε μέ τον τρόπο έκφρασης πού ήταν χαρακτηριστικός για τον Χέγγελ» (Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. "Απαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 23ος, σελ. 21-22). Πιό κάτω (βλ. σέ τούτο τον τόμο, σελ. 162) ό Β. Ι. Λένιν ύπογραμμίζει τή σπουδαιότητα τής λογικής του Χέγγελ για τήν κατανόηση του «Κεφαλαίου» του Μάρξ. — 160.
- 93 'Ο Β. Ι. Λένιν αντιπαραθέτει τή διαλεκτική αντίληψη τής κίνησης στις μεταφυσικές απόψεις του Β. Μ. Τσερνόφ πού τίς ύπόβαλε σέ κριτική στο βιβλίο «'Υλισμός και έμπειριοκριτικισμός» (βλ. "Απαντα, 5η έκδ., τόμ. 18ος). 'Εδω έννοείται ό συλλογισμός του Τσερνόφ για τήν ουσία τής μηχανικής κίνησης στο έργο «'Ο μαρξισμός και ή ύπερβατική φιλοσοφία», όπου ό Τσερνόφ πάνω σ'αυτό τό ζήτημα φέρνει αντίρρησης στον Φ. Ένγκελς (βλ. Β. Μ. Τσερνόφ, «Φιλοσοφικές και κοινωνιολογικές σπουδές», Μόσχα, ρωσ. έκδ. 1907, σελ. 65-66). 'Ο Β. Ι. Λένιν έδειξε τό άβάσιμο αυτής τής έκφρασης στην Περίληψη των «Διαλέξεων για τήν ιστορία τής φιλοσοφίας» του Χέγγελ (βλ. σέ τούτο τον τόμο, σελ. 232). — 182.
- 94 Για τό ρόλο τής πράξης και τής τεχνικής στο προτσές τής γνώσης γίνεται λόγος στην περίληψη του προηγούμενου μέρους τής «'Επιστήμης τής λογικής» (βλ. σέ τούτο τον τόμο, σελ. 169-173). — 183.
- 95 'Ο Κ. Φ. Γκάους έδωσε τή λύση αυτής τής έξίσωσης στο βιβλίο «Disquisitiones arithmeticae», 1801 («Μελέτες αριθμητικής»). — 191.
- 96 'Ο Β. Ι. Λένιν έχει ύπόψη του τή σημείωση του Χέγγελ μέ τά παραδείγματα από τά δύο έργα του Χ. Βόλφ: «Anfangsgründe der Baukunst» («Βασικές άρχές αρχιτεκτονικής») και «Anfangsgründe der Fortifikation» («Βασικές άρχές όχυρωματικής») (βλ. Γκ. Β. Φ. Χέγγελ. "Απαντα, τόμ. VI, ρωσ. έκδ. 1939, σελ. 286-287). — 192.
- 97 Στις «Θέσεις για τον Φόρμπαχ» ό Κ. Μάρξ, δείχνοντας τον ένατηνιστικό χαρακτήρα του προγενέστερου ύλισμού, έγραφε ότι «σέ αντίθεση μέ τον ύλισμό, ή ένεργός πλευρά αναπτυσσόταν από τον ιδεαλισμό, αλλά μόνο άφηρημένα, μιά πού ό ιδεαλισμός δέν γνωρίζει, φυσικά, τήν πραγματική, τήν αισθησιακή δράση αυτή καθαυτή» (Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. "Απαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 3ος, σελ. 1). — 193.
- 98 'Ο Διογένης ό Λαέρτιος στο III βιβλίο του έργου του «De vitis, dogmatibus et arophetematibus clarorum philosophorum» («'Η ζωή και οι διδασκαλίες των ανθρώπων πού δοξάστηκαν στη φιλοσοφία») λέει ότι ό Πλάτων έπεξεργάστηκε τή διαλεκτική. Τό έργο αυτό πού άποτελείται από δέκα βιβλία είναι μιά σπουδαία πηγή μελέτης των άπόψεων των αρχαίων ελληνών φιλοσόφων. 'Η ρωσική μετάφραση του I και του II βιβλίου δημοσιεύτηκε τό 1898-1899 στο περιοδικό «Γυμνάσιο». — 204.

- ⁹⁹ Πρόκειται για τον Διογένη τον Σινωπέα, τον εκπρόσωπο της σχολής των κυνικών που πήρε το παρατσούκλι «κύων» για τον επαιτικό τρόπο ζωής και την περιφρόνησή του προς τα αισθήματα της κοινωνικής ήθικης. — 206.
- ¹⁰⁰ Δηλαδή την ταχύτητα του φωτός — την άκρα ταχύτητα κάθε δυνατής κίνησης. Για μερικούς τρόπους προσδιορισμού της ταχύτητας του φωτός γίνεται λόγος στο σχόλιο του Β. Ι. Λένιν για το βιβλίο του Λ. Ντάρμστετερ «Ήδηγες για την ιστορία των φυσικών επιστημών και της τεχνικής» (βλ. σέ τουτο τον τόμο, σελ. 356-357). — 209.
- ¹⁰¹ Βλ. Φ. Ένγκελς. «Ή Λουδοβίκος Φόνερμπαχ και τό τέλος της κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας» (Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. Ήπαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 21ος, σελ. 285). — 215.
- ¹⁰² Ή Β. Ι. Λένιν έχει υπόψη του τή δεύτερη σημείωση στό κεφάλαιο του Ι τόμου του «Κεφαλαίου», όπου ό Μάρξ παραθέτει τό επόμενο απόσπασμα από τό πρώτο μέρος της «Έγκυκλοπαίδειας» του Χέγγελ: «Τό λογικό είναι τόσο πανούργο όσο και δυνατό. Ή πανουργία είναι γενικά ή μεσολαβούσα δραστηριότητα που, προκαθορίζοντας τήν άμοιβαία επίδραση και τήν άμοιβαία κατεργασία του άντικειμένου σύμφωνα με τή φύση τους, χωρίς να άναμιγνύεται άμεσα σ΄ αυτό τό προτσές, πραγματοποιεί τό σκοπό της» (Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. Ήπαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 23ος, σελ. 190). — 216.
- ¹⁰³ Ή Περίληψη του βιβλίου του Χέγγελ «Διαλέξεις για τήν ιστορία της φιλοσοφίας» γράφτηκε μετά τήν άποπεράτωση της Περίληψης της «Ήπιστήμης της λογικής», όπως φαίνεται στις άρχές του 1915. Γράφτηκε σέ δυό τετράδια με τους έξής άντίστοιχους τίτλους, «(διάφορα +) Hegel» και «Hegel». Στίς τρεις πρώτες σελίδες του πρώτου τετραδίου γράφτηκαν σημειώσεις για τά βιβλία των Π. Γκένοφ, Π. Φόλκμαν και Μ. Φέρβορν (βλ. σέ τουτο τον τόμο, σελ. 353-354). Στήν άρχή αυτου του τετραδίου είναι γραμμένο με χρωματιστό μολύβι: «Βλ. σελ. 4» (στήν τέταρτη σελίδα άρχίζει ή Περίληψη των «Διαλέξεων για τήν ιστορία της φιλοσοφίας»).
- Ή Β. Ι. Λένιν, γράφοντας τήν Περίληψη των «Διαλέξεων» σημειώνει τέτια διακριτικά της ιστορικο-φιλοσοφικής μεθόδου του Χέγγελ, όπως είναι ή σχέση του ιστορικού και του λογικού, ή αξίωση «της άυστηρης ιστορικότητας», ή κατά προτίμηση παρακολούθηση της ιστορίας της διαλεκτικής κτλ. Ταυτόχρονα ό Λένιν κάνει κριτική στις ιδεαλιστικές προϋποθέσεις της ιστορικο-φιλοσοφικής άποψης του Χέγγελ, και τονίζει ότι ό Χέγγελ κατά τήν έκθεση της ιστορίας της φιλοσοφίας άγνοεί ή διαστρεβλώνει τήν εξέλιξη του υλισμου. — 219.
- ¹⁰⁴ Οι «Διαλέξεις για τήν ιστορία της φιλοσοφίας» του Χέγγελ εκδόθηκαν για πρώτη φορά μετά τό θάνατό του τό 1833-1836. Πηγές της έκδοσης χρησίμευσαν οι σημειώσεις του ίδιου του Χέγγελ και των άκροατών του, που τις έπεξεργάστηκε ό Κ. Α. Μισελέ. Ή Χέγγελ στις «Διαλέξεις» έκανε για πρώτη φορά άπόπειρα να παρουσιάσει τήν ιστορία της φιλοσοφίας σαν ένα νομοτελικό προτσές της προχωρητικής κίνησης προς τήν άπόλυτη αλήθεια. Οι Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς έδιναν ύψηλή εκτίμηση στις χεγγελιανές «Διαλέξεις για τήν ιστορία της φιλοσοφίας». Ή Ένγκελς, σημειώνοντας τή σχέση των κατηγοριών της λογικής με τήν ιστορία της φιλοσοφίας τήν όποία ύπόδειξε ό Χέγγελ, όνομάζει τις «Διαλέξεις» «ένα

από τὰ πιό μεγαλοφυή ἔργα» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. Διαλεκτά γράμματα, ρωσ. ἔκδ. 1953, σελ. 442).

Οἱ «Διαλέξεις γιά τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας» ἐκδόθηκαν γιά πρώτη φορά στή ρωσική γλώσσα τό 1932-1935 στούς ΙΧ-ΧΙ τόμους τῶν Ἐπάντων τοῦ Χέγγελ. Ἡ μετάφραση ἐγίνε ἀπό τή δεύτερη γερμανική ἔκδοση (1840-1844), ἡ ὁποία διαφέρει ἀπό τήν πρώτη ἔκδοση πού χρησιμοποίησε ὁ Β. Ι. Λένιν, τόσο στή διάταξη τῆς ὕλης, ὅσο καί στήν κατά λέξη μετάφραση. — 221.

- ¹⁰⁵ *Πυθαγόρειοι* — ὁπαδοί τῆς ἀντικειμενικῆς-ιδεαλιστικῆς διδασκαλίας τοῦ ἀρχαίου ἑλλήνα φιλόσοφου Πυθαγόρα, πού συνενώθηκαν σέ μιὰ ἀντιδραστική πολιτική καί θρησκευτικο-φιλοσοφική ἔνωση, ἡ ὁποία τόν 6ο αἰῶνα π.χ. εἶχε τμήματα σέ μιὰ σειρά πόλεις τῆς Νότιας Ἰταλίας. Οἱ πυθαγόρειοι, θεωρώντας οὐσία τῶν φαινομένων τῆς φύσης τοὺς ἀριθμούς πού σχηματίζουν κάποια «κοσμική τάξη», ἡ ὁποία εἶναι τό πρότυπο τῆς ἀριστοκρατικῆς κοινωνικῆς «τάξης», ἐξέταζαν τοὺς ἀριθμούς σάν ἀνεξάρτητα ὄντα, τοὺς ἀπολυτοποιοῦσαν καί τοὺς θεοποιοῦσαν. Τόν ἀριθμό δέκα, λογουχάρη, τόν θεωροῦσαν ἱερό, ἐβλεπαν σ' αὐτόν τή βάση τοῦ διαλογισμοῦ καί τή μορφή τοῦ Σὺμπαντος. — 223.
- ¹⁰⁶ *«De coelo»* («Γιά τόν οὐρανό») — πραγματεία τοῦ Ἀριστοτέλη, πού ὑπάγεται στήν ομάδα τῶν ἔργων του γιά τή φιλοσοφία τῆς φύσης. Ἀποτελεῖται ἀπό τέσσερα βιβλία πού ὑποδιαιροῦνται σέ κεφάλαια. Αὐτά τὰ βιβλία στίς ἐκδόσεις τῆς νέας ἐποχῆς σημειώνονται μέ ρωμαϊκοὺς ἀριθμούς, τὰ κεφάλαια μέ ἀραβικοὺς. — 224.
- ¹⁰⁷ *«De anima»* («Γιά τήν ψυχή») — πραγματεία τοῦ Ἀριστοτέλη, πού ὑπάγεται στήν ομάδα τῶν ἔργων γιά τή φιλοσοφία τῆς φύσης καί ἀποτελεῖται ἀπό τρία βιβλία, χωρισμένα σέ κεφάλαια. Ὁ Ἀριστοτέλης χαρακτηρίζοντας τίς ἀντιλήψεις τῶν πυθαγορείων γιά τήν ψυχή, ἔγραφε: «Μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς ἔλεγαν ὅτι τήν ψυχή τήν συγκροτοῦν μόρια σκόνης πού πετᾶνε στόν ἀέρα καί ἄλλοι ὅτι ἡ ψυχή εἶναι αὐτό, πού τὰ βάζει σέ κίνηση» (Ἀριστοτέλης. «Γιά τήν ψυχή», Μόσχα, ρωσ. ἔκδ. 1937, σελ. 9). Τή σύγκριση πού σημειώνει πιό κάτω ὁ Β. Ι. Λένιν τῆς ψυχῆς μέ τόν οὐρανό τήν πῆρε ὁ Ἀριστοτέλης ἀπό τό διάλογο τοῦ Πλάτωνα «Τίμαιος» (βλ. σημείωση 146). — 224.
- ¹⁰⁸ *«Metaphysik»* («Μετά τὰ φυσικά») — κώδικας πραγματειῶν τοῦ Ἀριστοτέλη γιά τήν «Πρώτη φιλοσοφία» πού ἐξετάζει τό πραγματικό σάν τέτιο, τίς πρῶτες αἰτίες καί ἀρχές τῶν πραγμάτων. Ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Ρόδιος (1 αἰῶνας π.χ.), ἐκδότης καί σχολιαστής τῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλη, ἔβαλε αὐτή τήν ομάδα τῶν πραγματειῶν μετά τὰ ἔργα γιά τή φυσική καί πάνω σ' αὐτή τή βάση ἡ ομάδα αὐτή πῆρε ἀργότερα τήν ὀνομασία «Μετά τὰ φυσικά» (αὐτολεξεί: «ἔργα πού ἔρχονται μετά τὰ φυσικά»). Ὁ Β. Ι. Λένιν, γράφοντας τήν περίληψη τοῦ «Μετά τὰ φυσικά» ὑπογράμμισε τή σημασία τῆς κριτικῆς τῆς ιδεαλιστικῆς διδασκαλίας τοῦ Πλάτωνα γιά τίς ιδέες, πού γίνεται σ' αὐτό το βιβλίο, σημείωσε τὰ «ἐνδιαφέροντα, τίς ἀναζητήσεις» τοῦ Ἀριστοτέλη, τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο αὐτός ἀντιμετώπιζε τόν ὕλισμό καί τή διαλεκτική (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 326-328). Τό «Μετά τὰ φυσικά» μεταφράστηκε τμηματικά στή ρωσική γλώσσα τό 1890-1895. Πλήρης μετάφραση ἐκδόθηκε τό 1934. — 225.

- ¹⁰⁹ Ἡ εἰκασία γιὰ τὸν αἰθέρα, πού εἶχε προβληθεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ φιλοσοφία, ἀναπτύχθηκε ἤδη παραπέρα στοὺς νεότερους χρόνους. Στὸν 17ο αἰῶνα προβλήθηκε ἡ ἰδέα πού θεωροῦσε τὸν αἰθέρα σάν ἓνα ἰδιαιτέρο ὕλικό περιβάλλον πού γεμίζει ὅλο τὸ χῶρο καὶ εἶναι φορέας τοῦ φωτός, τῶν δυνάμεων ἑλξης κτλ. Ἀργότερα γιὰ τὴν ἐξήγηση τῶν διαφορῶν φαινομένων εἰσάγονταν οἱ ἔννοιες διαφορετικῶν εἰδῶν αἰθέρα (ἠλεκτρικοῦ, μαγνητικοῦ κτλ.) πού εἶναι ἀνεξάρτητα τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο. Σέ συνδυασμὸ μὲ τὶς ἐπιτυχίες τῆς κυματοειδοῦς θεωρίας τοῦ φωτός τὴν πῖο μεγάλη ἀνάπτυξη πῆρε ἡ ἔννοια τοῦ φωτεινοῦ αἰθέρα (X. Χιούγκενς, Ο. Φρένελ κ.ά.). Ἀργότερα ἐμφανίστηκε ἡ ὑπόθεση τοῦ ἐνιαίου αἰθέρα. Ἀκόμη στό τέλος τοῦ 19ου-ἀρχῆς τοῦ 20οῦ αἰῶνα ἡ ἔννοια τοῦ αἰθέρα εἶχε γίνει καθιερωμένη ἔννοια στή φυσικὴ, ὡστόσο στό μέτρο πού ἀναπτυσσόταν ἡ ἐπιστήμη αὐτὴ ἡ ἔννοια ἐρχόταν σέ ἀντίφαση μὲ τὰ νέα δεδομένα. Ἡ θεωρία τῆς σχετικότητας ἀπόδειξε τὸ ἀβάσιμο τῆς ὑπόθεσης τοῦ αἰθέρα σάν καθολικοῦ μηχανικοῦ περιβάλλοντος. Τὰ λογικὰ στοιχεῖα πού περιέχονταν στὴν ὑπόθεση τοῦ αἰθέρα βρῆκαν ἐκφραση στὴν κβαντικὴ θεωρία τοῦ πεδίου (ἔννοια τοῦ κενοῦ). — 225.
- ¹¹⁰ Ἡ Ἑλεατικὴ Σχολή ἢ Σχολή τῆς Ἑλέας (τέλος τοῦ 6ου-5ου αἰῶνα π.χ.) πῆρε τὴν ὀνομασία ἀπὸ τὴν πόλη Ἑλέα τῆς Κάτω Ἰταλίας. Στὶς ἀντιλήψεις τοῦ θεμελιωτῆ τῆς σχολῆς Ξενοφάνη ὑπῆρχαν στοιχεῖα ὕλισμου, ἀλλὰ στίς ἀπόψεις τοῦ βασικοῦ ἐκπροσώπου τῆς σχολῆς Παρμενίδη καὶ τοῦ μαθητῆ του Ζήνωνα κυριαρχεῖ ὁ ἰδεαλισμὸς. Σέ ἀντίθεση μὲ τὶς διαλεκτικὲς ἀντιλήψεις μιᾶς σειρᾶς ἀρχαίων ἐλλήνων φιλοσόφων, ἰδιαιτέρα τοῦ Ἡράκλειτου γιὰ τὴν εὐμετάβλητη πρώτη ἀρχὴ τῶν πραγμάτων, γιὰ τὴν ἀντιφατικότητα τῆς ἐξέλιξης τῆς φύσης, ἡ Σχολή τῆς Ἑλέας πρόβαλλε τὴ διδασκαλία γιὰ τὸ ἓνα, ἀκίνητο, ἀναλλοίωτο, μονοειδές, συνεχές, αἰῶνιο εἶναι. «Τὸ εἶναι ὑπάρχει, τὸ μὴ εἶναι δὲν ὑπάρχει» ὑποστήριξε ὁ Παρμενίδης. Αὐτὸς ἐπίσης ἀρνιόταν τὴ σημασία τῶν αἰσθήσεων σάν πηγὴ τῆς γνώσης. Ταυτόχρονα μερικές θέσεις τῶν ἑλεατῶν καὶ ἰδιαιτέρα οἱ ἀποδείξεις γιὰ τὴν ἀντιφατικότητα τῆς κίνησης πού πρόβαλλε ὁ Ζήνων (οἱ ὀνομαζόμενες ἀπορίες τοῦ Ζήνωνα), παρὰ τὰ μεταφυσικὰ τους συμπεράσματα, ἔπαιξαν θετικὸ ρόλο στὴν ἀνάπτυξη τῆς ἀρχαίας διαλεκτικῆς, ἀφοῦ ἔθεσαν τὸ ζήτημα γιὰ τὴ διατύπωση τοῦ ἀντιφατικοῦ χαρακτῆρα τοῦ προτσῆς τῆς κίνησης στίς λογικὲς ἔννοιες. — 226.
- ¹¹¹ Ὁ ὀρισμὸς — ἀναπτυγμένη ἔννοια γιὰ τὸ ἀντικείμενο, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὶς οὐσιαστικὲς του πλευρὲς καὶ τὶς σχέσεις μὲ τὸν κόσμον πού τὸ περιστοιχίζει, τὸ νόμον τῆς ἐξέλιξής του. Ὁ ὀρισμὸς στὴ δοσμένη περίπτωση εἶναι ἓνας ἀφηρημένος τυπικός-λογικός ὀρισμὸς πού ὑπολογίζει μόνον τὰ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα τοῦ ἀντικειμένου. — 226.
- ¹¹² Ὁ Β. Ι. Λένιν παραθέτει τὰ λόγια τοῦ Φ. Ἐνγκελς ἀπὸ τὸν Πρόλογον στὴ δεύτερη ἔκδοση τοῦ «Ἀντι-Ντύρινγκ» (βλ. Κ. Μάρξ καὶ Φ. Ἐνγκελς. Ἔπαντα, 2η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 20ός, σελ. 14). Πῖο κάτω ὁ Λένιν ἐκθέτει αὐτὸ τὸ σημεῖο πῖο λεπτομερειακά (βλ. σέ τοῦτο τὸν τόμον, σελ. 236). — 227.
- ¹¹³ Πρόκειται γιὰ τὴν 39 παράγραφο τοῦ VI βιβλίου τοῦ ἔργου τοῦ Διογένη τοῦ Λαέρτιου «Ἡ ζωὴ καὶ οἱ διδασκαλίαι τῶν ἀνθρώπων πού δοξάστηκαν στὴ φιλοσοφία» (βλ. τὴ σημείωση 98) καὶ τὴν 8η παράγραφο τοῦ III βιβλίου τοῦ ἔργου τοῦ Σέξτου τοῦ Ἐμπειρικοῦ «Pyrronische hypotyposen» («Πυρρώνω-

νειοί ύποτυπώσεις»), πού ή ρωσική του μετάφραση βγήκε σέ ξεχωριστή έκδοση τό 1913. Στη δεύτερη έκδοση τών «Διαλέξεων γιά τήν ιστορία τής φιλοσοφίας» τού Χέγγελ αὐτή ή συνέχιση τού ανέκδοτου είχε παραληφθεῖ. — 230.

- ¹¹⁴ Πρόκειται γιά τό ἔργο τού Π. Μπεϊλ «Dictionnaire historique et critique» («Ίστορικό καί κριτικό λεξικό»). Ἡ πρώτη έκδοση βγήκε τό 1697. — 230.
- ¹¹⁵ Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τή γαλλική μετάφραση τού πρώτου τόμου τού ἔργου τού Τ. Γκόμπερτς «Griechische Denker», 1896. Στη ρωσική μετάφραση («Ἑλληνες στοχαστές», τόμ. Ιος, Πετρούπολη, 1911) τό χωρίο πού ἀναφέρθηκε βρίσκεται στίς σελίδες 170-175. — 231.
- ¹¹⁶ Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τήν πρώτη παράγραφο τού βιβλίου τού Β. Μ. Τσερνόφ «Ὁ μαρξισμός καί ή ὑπερβατική φιλοσοφία» (βλ. σημείωση 94). — 232.
- ¹¹⁷ Ἡράκλειτος (γύρω στά 530-470 π.χ.) ἔζησε πρωτύτερα ἀπό τόν Ζήνωνα τόν Ἐλεάτη (γύρω στά 490-430 π.χ.). Ὁ Χέγγελ ἐξετάζει τόν Ἡράκλειτο μετά τούς ἐλεάτες, γιατί ή φιλοσοφία του, καί ιδιαίτερα ή διαλεκτική του, ἦταν ἀνώτερη ἀπό τή φιλοσοφία τής Ἐλέας καί πολύ ἀνώτερη ἀπό τή διαλεκτική τού Ζήνωνα. Κατά τή γνώμη τού Χέγγελ, ὄν στή φιλοσοφία τών ἐλεατῶν ἐνσαρκώθηκε ή κατηγορία τού εἶναι, ή φιλοσοφία τού Ἡράκλειτου ἦταν ή ἱστορική ἔκφραση τής πιό ὕψηλης, συγκεκριμένης καί πραγματικῆς κατηγορίας τού γίνεσθαι. Αὐτό εἶναι ἕνα ἀπό τά παραδείγματα πού δείχνουν μέ ποιόν δρόμο ὁ Χέγγελ «προσαρμόζει» τήν ἱστορία τής φιλοσοφίας στήν κατηγορία τής δικῆς του λογικῆς. Ταυτόχρονα ὁ Χέγγελ σημείωσε ἐδῶ τήν πραγματική νομοτέλεια τής ἱστορίας τής φιλοσοφίας σάν ἐπιστήμης. Ἐνα τέτιο χρονολογικό ἀνακάτωμα εἶναι ἀπόλυτα δικαιολογημένο κατά τήν ἐξέταση τής ἱστορίας τής διαμόρφωσης αὐτῆς ἢ ἐκείνης τής πλευρᾶς, τής κατηγορίας τής σύγχρονης φιλοσοφικῆς γνώσης, ἐφόσον μαζί μ'αὐτό τό προτσές ἐξελικτικῆς ἐκδηλώνεται μέ μορφή ἀπαλλαγμένη ἀπό τά τυχαῖα ἱστορικά περιστατικά. Στό ἀπόσπασμα «Σχετικά μέ τό ζήτημα τής διαλεκτικῆς» ὁ Β. Ι. Λένιν, μιλώντας γιά τούς «κύκλους» στή φιλοσοφία, γράφει: «Ἀρχαία ἐποχή: ἀπό τό Δημόκριτο ὤς τόν Πλάτωνα καί τή διαλεκτική τού Ἡράκλειτου» καί παρατηρεῖ μαζί μ'αὐτό: «εἶναι ἄραγε ὑποχρεωτική ή χρονολογία καί τά πρόσωπα; Ὁχι!» (σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 321). — 233.
- ¹¹⁸ Τό ἔργο «*De mundo*» («Γιά τόν κόσμο»), πού συμπεριλαμβάνεται στά Ἄπαντα τού Ἀριστοτέλη, γράφτηκε μετά τό θάνατο τού φιλοσόφου ἀπό ἄγνωστο συγγραφέα στό τέλος τού Ι ἢ στίς ἀρχές τού ΙΙ αἰώνα μ.χ.*. — 235.
- ¹¹⁹ Τό «*Συμπόσιον*» — διάλογος ἀφιερωμένος στό ζήτημα γιά τήν οὐσία τής ἀγάπης. Εἶναι ἕνα ἀπό τά καλύτερα συγγράμματα τού Πλάτωνα ἀπό τήν ἀποψη τής λογοτεχνικῆς του ἀξίας. Στό διάλογο δίπλα στά ἄλλα φιλοσοφικά ζητήματα ἀναπτύσσεται ή διδασκαλία τού ἀντικειμενικοῦ ἰδεαλισμοῦ γιά τίς ἰδέες σάν ἀκίνητες, ἀμετάβλητες καί ἀπόλυτα πνευματι-

* — μ.χ. = μετά τή χρονολογία μας. Σημ. μετ

κές ουσίες, πού ό κόσμος τους αντιπαράθεται στόν εϋμετάβλητο καί παροδικό κόσμο τών αίσθητῶν πραγμάτων. Ὁ Πλάτων φέρνει αντίρηση στή διαλεκτική αντίληψη τοῦ Ἡράκλειτου μέ τό στόμα τοῦ γιατροῦ Αἰριξίμαχου πού εἶναι ἕνας ἀπό τούς ρήτορες πού μιλοῦν στό διάλογο (βλ. Πλάτων. Ἄπαντα, τόμ. 5ος, Πετρούπολη, ρωσ. ἔκδ. 1922, σελ. 30). — 235.

- ¹²⁰ Βλ. Πρόλογο στή δεύτερη ἔκδοση τοῦ «Ἐντι-Ντύρινγκ» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. Ἄπαντα, 2η ρωσ. ἔκδ., τόμ. 20ός, σελ. 14). — 236.
- ¹²¹ Πρόκειται γιά τό σύγγραμμα τοῦ Σέξτου τοῦ Ἐμπειρικοῦ «Πρός μαθηματικούς», πού ἀποτελεῖται ἀπό 11 βιβλία, ἀπό τά ὁποῖα τά ἔξι εἶναι ἀφιερωμένα στήν κριτική τῆς γραμματικῆς, τῆς ρητορικῆς, τῆς γεωμετρίας, τῆς ἀριθμητικῆς, τῆς ἀστρονομίας καί τῆς μουσικῆς καί τά πέντε («Πρός δογματικούς») ἀφιερωμένα στήν κριτική τῆς λογικῆς, τῆς φυσικῆς καί τῆς ἠθικῆς. — 239.
- ¹²² Ὁ Β. Ι. Λένιν δίνει τήν κριτική τῆς ὑποκειμενικῆς-ιδεαλιστικῆς διδασκαλίας τοῦ Μάχ γιά τά αἰσθήματα στό βιβλίό «Ἐλισμός καί ἐμπειροκριτικισμός», κεφάλαιο Ι, §§ 1 καί 2 (βλ. Ἄπαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 18ος, σελ. 33-63). — 240.
- ¹²³ Ὁμοιομέρειες — ὄρος, μέ τόν ὁποῖο, σύμφωνα μέ τή μαρτυρία τοῦ Ἀριστοτέλη, ὁ Ἀναξαγόρας παρίστανε τά πῶ μικρά ὑλικά στοιχεῖα, πού μέ τή σειρά τους ἀποτελοῦνται ἀπό ἀναρίθμητο πλῆθος πῶ μικρῶν μορίων καί περιέχουν μέσα τους τό ἄπειρο ὄλων τῶν ποιοτήτων πού ὑπάρχουν στή φύση («τά πάντα ἐν πᾶσι»). Τά στοιχεῖα αὐτά καθεαυτά εἶναι ἀδρανῆ, σέ κίνηση τά θέτει ὁ νοῦς (τό μυαλό, τό λογικό), τόν ὁποῖο ὁ Ἀναξαγόρας φανταζόταν μέ τή μορφή κάποιας λεπτῆς καί ἐλαφρᾶς ὕλης. Ὁ Ἀναξαγόρας τήν κάθε ἐμφάνιση καί ἐξαφάνιση τῶν σωμάτων τήν ἐξηγοῦσε μέ τή σύνδεση καί τήν ἀποσύνδεση τῶν στοιχείων. Στά ἀποσπάσματα τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀναξαγόρα πού διασώθηκαν, αὐτά τά στοιχεῖα ὀνομάζονται «σπέρματα» ἢ «χρήματα»*, τόν ὄρο «ὁμοιομέρειες» γιά τήν ἀπεικόνιση τῶν στοιχείων γιά πρώτη φορά τόν χρησιμοποίησε ὁ Ἀριστοτέλης. — 240.
- ¹²⁴ Σοφιστές (ἀπό τό ἑλληνικό σοφιστής — σοφός) — ὀνομασία (ἀπό τή δεύτερη πεντηκονταετία τοῦ 5ου αἰῶνα π.χ.) τῶν φιλοσόφων-ἐπαγγελματιῶν, δασκάλων τῆς φιλοσοφίας καί τῆς καλλιπέπειας. Οἱ σοφιστές δέν ἀποτελοῦσαν ἐνταῖα σχολή. Τό πῶ χαρακτηριστικό γνώρισμα, κοινό γιά ὄλους τούς σοφιστές, ἦταν ἡ πεποιθήσή τους γιά τή σχετικότητα ὄλων τῶν ἀνθρώπινων ἀντιλήψεων, τῶν ἠθικῶν κανόνων καί ἀξιολογήσεων, πού τή διατύπωσε ὁ Πρωταγόρας στήν περίφημη θέση του ὅτι: «Πάντων χρημάτων μέτρον ἄνθρωπος, τῶν μὲν ὄντων ὡς ἔστι, τῶν δέ οὐκ ὄντων ὡς οὐκ ἔστι»**. Τήν πρώτη πεντηκονταετία τοῦ 4ου αἰῶνα π.χ. ἄρχισε ἡ ἀποσύνθεση καί ἡ παρακμή τῆς σοφιστικῆς, τό πέρασμα στό ἀνώφελο παιχνίδι μέ τίς λογικές ἔννοιες. — 243.

* — «πράγματα» Σημ. μετ

** «Ὁ ἄνθρωπος εἶναι τό μέτρο ὄλων τῶν πραγμάτων, ἐκείνων πού ὑπάρχουν ἐφόσον ὑπάρχουν, ἐκείνων πού δέν ὑπάρχουν ἐφόσον δέν ὑπάρχουν». Σημ. μετ

- 125 *Φαινομενολογία* (φαινομεναλισμός) — παραλλαγή του ύποκειμενικού ιδεαλισμού που άποσπᾶ τό φαινόμενο ἀπό τήν οὐσία καί τό θεωρεῖ μόνο σάν σύνολο τῶν αἰσθημάτων τοῦ ἀνθρώπου. Φαινομεναλιστές ἦταν, λογουχάρη, οἱ μαχιστές. Στή μαρξιστική κριτική τῆς φαινομενολογίας σπουδαῖο ρόλο ἔπαιξε τό βιβλίο τοῦ Β. Ι. Λένιν «Ἵγλισμός καί ἐμπειριοκριτικισμός» (βλ. "Απαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 18ος). — 244.
- 126 Βλ. Α. Φόυερμαχ. «Οἱ βασικές θέσεις τῆς φιλοσοφίας τοῦ μέλλοντος». Διαλεκτά φιλοσοφικά ἔργα, τόμ. 1ος, ρωσ. ἔκδ. 1955, σελ. 173-174. — 246.
- 127 Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τήν ἐπόμενη θέση τοῦ Φόυερμαχ «Στήν ἀρχή τῆς φαινομενολογίας ἄμεσα σκοντάφουμε στήν ἀντίφαση ἀνάμεσα στή λέξη πού παριστάνει κάτι τό γενικό καί στό πράγμα πού εἶναι πάντα ἐνικό» («Οἱ βασικές θέσεις τῆς φιλοσοφίας τοῦ μέλλοντος». Διαλεκτά φιλοσοφικά ἔργα, τόμ. 1ος, ρωσ. ἔκδ. 1955, σελ. 174). — 246.
- 128 «Μένων» — διάλογος τοῦ Πλάτωνα πού στρέφεται ἐνάντια στούς σοφιστές. Θεωρεῖται ἕνα ἀπό τά πρῶτα ἔργα τοῦ φιλοσόφου, σ' αὐτό ἐξετάζεται ἡ ἔννοια τῆς ἀρετῆς καί μόλις ἀρχίζει νά διαφαίνεται ἡ μυστικιστική «θεωρία τῶν ἀναμνήσεων». Βλ. τή ρωσική μετάφραση τοῦ διαλόγου στό βιβλίο: Πλάτων. "Απαντα, μερ. ΙΙ, Πετρούπολη, ρωσ. ἔκδ. 1863, σελ. 156-208. — 248.
- 129 Ὁ Β. Ι. Λένιν ἀναφέρει ἐδῶ τά ἐξῆς φιλοσοφικά ἔργα τοῦ Γκ. Β. Πλεχάνοφ: «Σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς ἐξέλιξης τῆς μονιστικῆς ἀντίληψης τῆς ιστορίας» (1895), «Materialismus militans. Ἀπάντηση στόν κ. Μπογκνάνοφ» (1908-1910). Τά ἄρθρα ἐνάντια στούς καντιανούς: «Ὁ Μπέρνσταϊν καί ὁ ὕλισμός» (1898), «Ὁ Κόνραντ Σμίντ ἐνάντια στόν Κάρλ Μάρξ καί τόν Φρίντριχ Ἐνγκελς» (1898). «Ὁ Σαντ ἐνάντια στόν Κάντ ἢ ἡ πνευματική διαθήκη τοῦ κ. Μπέρνσταϊν» (1901) καί ἄλλα, πού ἀργότερα μῆκαν στή συλλογή «Ἡ κριτική τῶν κριτικῶν μας», Πετρούπολη, 1906. «Τά βασικά ζητήματα τοῦ μαρξισμοῦ» (1908) (βλ. Γκ. Β. Πλεχάνοφ. Διαλεκτά φιλοσοφικά ἔργα, τόμ. Ι, ρωσ. ἔκδ. 1956, σελ. 507-730· τόμ. ΙΙΙ, 1957, σελ. 202-301· τόμ. ΙΙ, 1956, σελ. 346-361, 403-422, 374-402· τόμ. ΙΙΙ, σελ. 124-196). — 248.
- 130 Πρόκειται γιά τό σύγγραμμα τοῦ Ξενοφῶντα «Ἡ ἀπολογία τοῦ Σωκράτη», πού γράφτηκε μέ τή μορφή ἀναμνήσεων γιά τή στάση τοῦ Σωκράτη πρῖν, στή διάρκεια καί μετά τό δικαστήριο, ὅπου τοῦ ἀπαγγέλλθηκε ἡ κατηγορία ὅτι «δέν ἀναγνωρίζει τούς θεούς πού ἀναγνωρίζει τό κράτος, ἀλλά εἰσάγει καινά δαιμόνια καί διαφθείρει τούς νέους». Τό σύγγραμμα τοῦ Ξενοφῶντα εἶχε σκοπό νά δικαιολογήσει τόν Σωκράτη, βλ. τή ρωσική του μετάφραση στό βιβλίο: Πλάτων. Ἔργα, τόμ. 2, Μόσχα, ρώσ. ἔκδ. 1903, σελ. 367-373. Ὁ λόγος τοῦ Σωκράτη στό δικαστήριο περιγράφεται ἐπίσης στό ἔργο τοῦ Πλάτωνα «Ἡ ἀπολογία τοῦ Σωκράτη» (στό ἴδιο, σελ. 291-323, βλ. τή μετάφραση ἀργότερα στό βιβλίο: Πλάτων. Ἔργα, τόμ. Ι, Πετρούπολη, ρωσ. ἔκδ. 1923, σελ. 51-82). — 249.
- 131 *Κυρηναῖκοί* — ἀρχαιοελληνική φιλοσοφική σχολή πού ἰδρύθηκε τόν 5ο αἰῶνα π.χ. στήν Κυρήνη (Βόρεια Ἀφρική) ἀπό τόν Ἀρίστιππο. Οἱ κυρηναῖκοί, παραδεχόμενοι τήν ἀντικειμενική ὑπαρξη τῶν πραγμάτων, θεωροῦσαν ὅτι εἶναι ἀδύνατο νά τά γνωρίσουμε, ὑποστήριζαν τήν ἄποψη ὅτι

μόνο για τὰ ὑποκειμενικά αἰσθήματα μποροῦμε νά μιλάμε μέ σιγουριά. Ἡ αἰσθησιαρχική θεωρία τῆς γνώσης τῶν κυρηναϊκῶν συμπληρωνόταν μέ τήν αἰσθησιαρχική ἠθική — τή διδασκαλία γιά τήν αἰσθησιαρχική ἀπόλαυση σάν βάση τῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἀνθρώπων. Ἡ σχολή τῆς Κυρήνης ἔδωσε μιά σειρά ἐκπροσώπων τοῦ ἀρχαίου ἀθεϊσμοῦ. — 250.

- ¹³² Πρόκειται γιά τήν παράγραφο «*Ἡ Σχολή τοῦ Ἀρίστιππου καί ἡ Κυρηναϊκή, ἢ Ἡδονική σχολή*» τοῦ πρώτου μέρους τοῦ βιβλίου τοῦ Φ. Ὑμπερβεγκ «*Grundriß der Geschichte der Philosophie*», 1909 («*Ἐγχειρίδιο ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας*»), πού τό ἐπεξεργάστηκε ὁ Μ. Χάιντσε.

«*Θεαίτητος*» — ἕνας ἀπό τοὺς βασικούς διαλόγους τοῦ Πλάτωνα, ὅπου ἀναπτύσσει τή μυστικιστική του γνωσιοθεωρία καί κάνει κριτική στίς ἀντιλήψεις τοῦ Ἡράκλειτου καί τῶν ἄλλων ἀρχαίων ἐλλήνων ὑλιστῶν, διαστρεβλώνοντας ταυτόχρονα τήν ἀντίληψή τους γιά τό προτσές τῆς γνώσης καί ἀποδίδοντας σ'αὐτούς τόν ταυτισμό τῆς γνώσης καί τῶν αἰσθημάτων, τόν ἀπόλυτο σχετικισμό κτλ. Ἐνα ἀπό τὰ πρόσωπα πού συζητοῦν στό διάλογο εἶναι ἐκπρόσωπος τῆς σχολῆς τῆς Κυρήνης, ὁ μαθηματικός Θεόδωρος, στόν ὅποιο ὁ Πλάτων σπούδασε τὰ μαθηματικά στή διάρκεια τοῦ ταξιδιοῦ του μετά τήν καταδίκη τοῦ Σωκράτη. Βλ. τή ρωσική μετάφραση τοῦ διαλόγου στό βιβλίο: Πλάτων. «*Θεαίτητος*», Μόσχα-Λένινγκραντ, 1936. — 251.

- ¹³³ Ὁ Πλάτων, παίρνοντας θέση ἐνάντια στήν ἀρχαία, ἰδιαίτερα στήν Ἀθηναϊκή δημοκρατία, υπεράσπιζε καί προσπαθοῦσε νά θεμελιώσει θεωρητικά τήν ἀριστοκρατική μορφή τοῦ δουλοκτητικοῦ κράτους. Σύμφωνα μέ τήν ἐκτίμηση τοῦ Πλάτωνα, στό «*ἰδανικό κράτος*» ἡ κοινωνία πρέπει νά χωριστεῖ σέ τρεῖς τάξεις: στοὺς φιλόσοφους ἢ κυβερνήτες, στοὺς ὁποίους ἀνήκει ἡ ἀπόλυτη κρατική ἐξουσία, στοὺς φρουρούς (πολεμιστές), στοὺς γεωργούς καί τοὺς βιοτέχνες. Ὁ Κ. Μάρξ, σχετικά μέ τό Πλατωνικό «*ἰδανικό κράτος*» ἔγραφε στόν I τόμο τοῦ «*Κεφαλαίου*»: «*Ἐφόσον στήν Πολιτεία τοῦ Πλάτωνα ὁ καταμερισμός τῆς ἐργασίας ἀποτελεῖ τή βασική ἀρχή τῆς δομῆς τοῦ κράτους, αὐτή ἡ Πολιτεία εἶναι ἀπλῶς ἡ ἀθηναϊκή ἐξειδανίκευση τοῦ αἰγυπτιακοῦ συστήματος τῆς κᾶστας*» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. «*Ἀπαντα*, 2η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 23ος, σελ. 379). — 251.

- ¹³⁴ «*Phaedo*» («*Φαίδων*») — διάλογος τοῦ Πλάτωνα, ὅπου περιγράφονται οἱ τελευταῖες ὥρες καί ὁ θάνατος τοῦ Σωκράτη καί ἀναπτύσσεται ἡ διδασκαλία τοῦ Πλάτωνα γιά τίς ιδέες («*Θεωρία τῆς ἀνάμνησης*») καί τήν ἀθανασία τῆς ψυχῆς. Θεωροῦν ὅτι ὁ διάλογος γράφτηκε στά χρόνια 80-70 τοῦ 4ου αἰῶνα π.χ., ὅταν ὁ Πλάτων εἶχε ἤδη γνωριστεῖ μέ τή φιλοσοφία τῶν πυθαγορείων πού ἡ ἐπίδρασή της φάνηκε στόν «*Φαίδωνα*». Βλ. τή ρωσική μετάφραση τοῦ διαλόγου στό βιβλίο: Πλάτων. «*Ἀπαντα*, τόμ. 1ος, Πετρούπολη, 1923, σελ. 123-210. — 251.

- ¹³⁵ «*Σοφιστής*» — διάλογος τοῦ Πλάτωνα, ὅπου κάνει κριτική στίς ἀντιλήψεις τῶν σοφιστῶν καί τῶν ἐλεατῶν, ἀναπτύσσει τήν ἀντικειμενική-ἰδεαλιστική ἀντίληψη τῆς διαλεκτικῆς καί τή μυστικιστική του διδασκαλία γιά τίς ιδέες. Βλ. ρωσική μετάφραση τοῦ διαλόγου στό βιβλίο: Πλάτων. «*Ἀπαντα*, μ. V, Μόσχα, 1879, σελ. 479-574. — 253.

- ¹³⁶ Τή θέση τοῦ Χέγγελ «πᾶν τό λογικό εἶναι καί πραγματικό καί πᾶν τό πραγματικό εἶναι καί λογικό», πού εἶναι ἀναπτυγμένη στόν Πρόλογο στή «Φιλοσοφία τοῦ δικαίου», τήν ἐξετάζει ὁ Φ. Ἐνγκελς στό ἔργο «ἽΟ Λουδοβίκος Φόουερμαχ καί τό τέλος τῆς κλασικῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. Ἐπαντα, 2η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 21ος, σελ. 274-279). — 254.
- ¹³⁷ Τήν κριτική πού κάνει ὁ Ἄριστοτέλης στή διδασκαλία τοῦ Πλάτωνα γιά τίς ιδέες ὁ Β. Ι. Λένιν τήν ἐξετάζει ἐπίσης στήν Περίληψή του ἀπό τά «Μετά τά φυσικά» τοῦ Ἄριστοτέλη (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 323-332). — 254.
- ¹³⁸ Βλ. Α. Φόουερμαχ. «Ἐνάντια στό δεισμό τοῦ σώματος καί τῆς ψυχῆς, τῆς σάρκας καί τοῦ πνεύματος» (Διαλεκτά φιλοσοφικά ἔργα, τόμ. 1ος, ρωσ. ἐκδ. 1955, σελ. 238). — 257.
- ¹³⁹ Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τήν τοποθέτηση τοῦ ζητήματος γιά τήν προέλευση τῆς νόησης καί τῆς συνείδησης πού κάνει ὁ Φ. Ἐνγκελς στό «Ἄντι-Ντύρινγκ» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. Ἐπαντα, 2η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 20ός, σελ. 34-35). — 257.
- ¹⁴⁰ *Στωικοί* — ἐκπρόσωποι τῆς φιλοσοφικῆς κατεύθυνσης, πού ἴδρυσε στήν Ἀθήνα ὁ Ζήνων ἀπό τό Κίτιο στίς ἀρχές τοῦ 3ου αἰώνα π.χ. καί διατηρήθηκε ὡς τόν 6ο αἰώνα μ.χ. Ἡ ἱστορία τοῦ στωικισμοῦ διαφεύεται σέ τρεῖς περιόδους: τήν ἀρχαία, τή μεσαία καί τή νέα Στοά. Οἱ ἀντιλήψεις τοῦ στωικισμοῦ γιά τή φύση διαμορφώθηκαν κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τῶν θεωριῶν τοῦ Ἡράκλειτου, καθῶς ἐπίσης καί τοῦ Ἄριστοτέλη καί ἐνμέρει τοῦ Πλάτωνα. Οἱ στωικοί διέκριναν στόν κόσμον δύο ἀρχές: τό πάσχον — τήν ἄποιαν ὕλη (= χωρίς ποιότητα) καί τό ποιόν (= αὐτό πού ἐνεργεῖ) — τό λογικό, τό λόγο, τό θεό, τό «δημιουργικό πῦρ», πού διαπερνάει ὅλη τήν ὕλη. Στή γνωσιοθεωρία οἱ στωικοί ξεκινούσαν ἀπό τίς αἰσθησιαρχικές ἀρχές, θεωρώντας τήν αἰσθησιακή παράσταση πηγὴ κάθε γνώσης. Ἐβλεπαν ὅτι κριτήριο τῆς ἀληθινῆς γνώσης εἶναι ἡ «καταληπτική» («συλληπτική») φαντασία, ἡ παράσταση δηλ. πού εἶναι πιστό καί πλήρες ἀποτύπωμα τοῦ ἀντικειμένου. Οἱ στωικοί ἔδιναν στήν αἰτιακή ἐξάρτηση τῶν γεγονότων μοιρολατρική καί τελεολογική ἐρμηνεία, γεγονός πού σέ μεγάλο βαθμό ἐκφράστηκε στήν ἠθική διδασκαλία τους, ἡ ὁποία πρόβαλλε στήν πρώτη θέση τήν ἔννοια τοῦ καθήκοντος καί θεωροῦσε ἀνώτατο ἀγαθό τήν ἀρετή — τό νά ζεῖ κανεῖς σύμφωνα μέ τή φύση καί μέ τόν «καθολικό λόγο». Ἡ συντηρητική ἠθική τῶν στωικῶν, πού ἀπαιτοῦσε τό συμβιβασμό μέ τήν πραγματικότητα, ἔπαιξε σημαντικό ρόλο στήν ἐμφάνιση τοῦ χριστιανισμοῦ. — 262.
- ¹⁴¹ Ὁ Β. Ι. Λένιν συγκρίνει τή σκέψη τοῦ Ἐπίκουρου μέ τή θέση τοῦ Φόουερμαχ: ἡ οὐσία τοῦ θεοῦ δέν εἶναι παρά ἡ θεοποιημένη οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, θέση πού τή συναντοῦμε σέ μιά σειρά ἔργα του. Μιά ἀνάλογη σκέψη σημειώνει λογουχάρη ὁ Λένιν στήν Περίληψη τῶν «Διαλέξεων γιά τήν οὐσία τῆς θρησκείας» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 56). — 271.
- ¹⁴² *Τρόποι* — ἐπιχειρήματα μέ τά ὁποῖα οἱ ἀρχαῖοι σκεπτικιστές προσπαθοῦσαν νά ἀποδείξουν τήν ἀπόλυτη σχετικότητα τῶν αἰσθησιακῶν ἀντιλήψεων καί τό ἀδύνατο τῆς γνώσης τῶν πραγμάτων. Τοῦς πρώτους δέκα τρόπους, ὅπως φαίνεται, τοῦς διατύπωσε ὁ ἀρχαῖος σκεπτικιστής Αἰνησίδημος ἀπό τήν

Κνωσό (τέλος του Ιου αιώνα π.χ. — αρχές του Ιου αιώνα μ.χ.). Ἀργότερα ὁ ἀρχαῖος Ῥωμαῖος φιλόσοφος Ἀγρίππας (1ος-2ος αἰ. μ.χ.) πρόσθεσε σ' αὐτοῦς πέντε ἀκόμη τρόπους. Γιά τό σκεπτικισμό βλ. ἐπίσης καί τή σημείωση 20. — 273.

- ¹⁴³ *Νεοπλατωνιστές* — ὁπαδοί τῆς μυστικιστικῆς φιλοσοφικῆς διδασκαλίας, πού στή βάση της βρισκόταν ὁ ἰδεαλισμός τοῦ Πλάτωνα. Ὁ νεοπλατωνισμός (ἀρχηγός τῆς σχολῆς ἦταν ὁ Πλωτίνος) πού ἀναπτύχθηκε στή διάρκεια τοῦ 3ου-5ου αἰώνα μ.χ. ἀποτελοῦσε ἕνα συνδυασμό τῶν στωικῶν, ἐπικουρικῶν καί σκεπτικιστικῶν διδασκαλιῶν μέ τή φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνα καί τοῦ Ἀριστοτέλη (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. Ἔπαντα, 2η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 3ος, σελ. 129). Ἡ ἐπίδραση τοῦ νεοπλατωνισμοῦ ἦταν ἰσχυρή στό μεσαιῶνα, βρῆκε τήν ἔκφρασή της στίς διδασκαλίες τῶν μεγαλύτερων θεολόγων τοῦ μεσαιῶνα, καθὼς ἐπίσης καί σέ μερικά ρεύματα τῆς σύγχρονης ἀστικῆς φιλοσοφίας. — 277.
- ¹⁴⁴ *Καββάλα* — μεσαιωνική θρησκευτικο-μυστικιστική διδασκαλία πού ἀποτελεῖ ἕνα κράμα τῶν ἰδεῶν τοῦ γνωστικισμοῦ, τοῦ πυθαγορισμοῦ καί τοῦ νεοπλατωνισμοῦ. Ἐμφανίστηκε τό 2ο αἰ. μέσα στό περιβάλλον τῶν πύ φανατικῶν ἐκπροσώπων τοῦ ἰουδαϊσμοῦ, τό μεσαιῶνα διαδόθηκε καί ἀνάμεσα στούς ὁπαδοῦς τοῦ χριστιανισμοῦ καί τοῦ ωμαμεθανισμοῦ. Βασικό νόημα αὐτῆς τῆς διδασκαλίας εἶναι ἡ συμβολική ἐρμηνεία τῆς «Ἁγίας Γραφῆς», πού στήν κάθε λέξη καί ἀριθμό της οἱ καββαλιστές ἔδιναν μιά ἰδιαίτερη μυστικιστική σημασία. — 277.
- ¹⁴⁵ *Γνωστικοί* — ἐκπρόσωποι τοῦ ἐκλεκτικοῦ θρησκευτικο-φιλοσοφικοῦ ρεύματος τοῦ 1ου-2ου αἰ. μ.χ., πού στή βάση του βρισκόταν ἡ μυστικιστική διδασκαλία γιά τή γνώση πού ἐπιτυγχάνεται διαμέσου τῆς ἀποκάλυψης, ἡ ὁποία παράλληλα μέ τόν ἀσκητικό τρόπο ζωῆς ὀδηγεῖ στή λύτρωση τοῦ ἀνθρώπου ἀπό τόν «ἀμαρτωλό» ὑλικό κόσμο. Ἡ διδασκαλία τῶν γνωστικῶν ἀντέφασκε στά δόγματα τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας, ἡ ὁποία τάχθηκε ἐναντίά της, γεγονός πού συντέλεσε στό νά χάσει τή σημασία του ὁ γνωστικισμός. — 277.
- ¹⁴⁶ Αὐτή ἡ σημείωση ἐγινε ἀπό τόν Β. Ι. Λένιν στή γερμανική γλώσσα στή δεύτερη σελίδα τοῦ ἐξάφυλλου τοῦ τετραδίου μέ τήν Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Χέγγελ «Διαλέξεις γιά τή φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας».
- «*Φίληβος*» — ἕνας ἀπό τοὺς ὑστερους διαλόγους τοῦ Πλάτωνα, πού εἶναι ἀφιερωμένος στή θεώρηση τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ (βλ. ρωσική μετάφραση στό βιβλίο: Πλάτων. Πλήρης συλλογή ἔργων, τόμ. IV, Λένινγκραντ, 1929, σελ. 105-185). Στόν «*Τίμαιο*» ὁ Πλάτων ἀναπτύσσει κυρίως τή μυστικιστική του διδασκαλία γιά τή φύση (βλ. ρωσική μετάφραση στό βιβλίο: Πλάτων. Ἔργα, μ. VI, Μόσχα, 1879, σελ. 371-488). Γιά τοὺς διαλόγους «*Σοφιστής*» καί «*Παρμενίδης*» βλ. τίς σημειώσεις 135 καί 68. — 278.
- ¹⁴⁷ Ἡ Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Χέγγελ «Διαλέξεις γιά τή φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας» γράφτηκε, ὅπως φαίνεται, μετά τό τέλος τῆς Περίληψης τῶν «Διαλέξεων γιά τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας» στό πρῶτο ἐξάμηνο τοῦ 1915. Γράφτηκε σέ ξεχωριστό τετράδιο, μέ τόν τίτλο «Hegel». Στή δεύτερη σελίδα τοῦ ἐξάφυλλου γράφτηκε μέ μολύβι ὁ κατάλογος τῶν διαλόγων τοῦ Πλάτωνα μέ

παραπομπές στις σελίδες του XIV τόμου της πρώτης έκδοσης των 'Απάντων του Χέγγελ, που περιέχει το δεύτερο βιβλίο των «Διαλέξεων για την ιστορία της φιλοσοφίας».

Η Περίληψη των «Διαλέξεων για την ιστορία της φιλοσοφίας» είναι πολύ σύντομη από τις δύο προηγούμενες. Πιο λεπτομερειακά γράφτηκε ή Περίληψη της «Εισαγωγής», όπου σύμφωνα με τα λόγια του Λένιν «υπάρχει πολύ θαυμάσιο υλικό για την τοποθέτηση του ζητήματος» (σέ τουτο τόν τόμο, σελ. 289). 'Ο Λένιν, χωρίς να εξετάζει λεπτομερειακά τη χεγγελιανή άποψη της ιστορικής εξέλιξης, μιά που «ό Χέγγελ έδω πάλιωσε πίο πολύ και άπαρχαιώθηκε» (στό ίδιο), βασικά σημειώνει «τά έμβρυα του ιστορικού υλισμού» του Χέγγελ, καθώς επίσης και την εκτίμηση που δίνει σέ μιά σειρά ιστορικά γεγονότα (της μεταρύθμισης στή Γερμανία, της Γαλλικής επανάστασης και άλλα). — 279.

¹⁴⁸ Οί «Διαλέξεις για τή φιλοσοφία της ιστορίας» του Χέγγελ εκδόθηκαν για πρώτη φορά μετά τό θάνατό του τό 1837. Σάν πηγές χρησίμευσαν τόσο οί σημειώσεις του ίδιου του Χέγγελ (ειδικά τό μεγαλύτερο μέρος της εισαγωγής που γράφτηκε από τόν ίδιο τό 1830), όσο και των άκροατών του, που τίς επεξεργάστηκε ό Ε. Γκάνς. Τό 1840 ό γιός του φιλόσοφου Κάρλ Χέγγελ έβγαλε μιά δεύτερη εκτενή έκθεση των «Διαλέξεων».

Στή «Φιλοσοφία της ιστορίας» ό Χέγγελ ύπόδειξε τήν ανάγκη να άποκαλυφθει ή νομοτέλεια του ιστορικού προτσές, που τήν ούσία του ό ίδιος τήν καταλάβαινε ιδεαλιστικά σάν πρόοδο στή συνείδηση της ελευθερίας. Γενική εκτίμηση της «Φιλοσοφίας της ιστορίας» δίνει ό Β. Ι. Λένιν στήν Περίληψή του (βλ. σέ τουτο τόν τόμο, σελ. 289).

Οί διαλέξεις για τή «Φιλοσοφία της ιστορίας» εκδόθηκαν για πρώτη φορά τό 1935 στόν VIII τόμο των 'Απάντων του Χέγγελ. 'Η μετάφραση έγινε από τή δεύτερη γερμανική έκδοση, που διαφέρει από τήν πρώτη έκδοση, τήν όποία χρησιμοποίησε ό Β. Ι. Λένιν τόσο ως προς τή διάταξη της ύλης, όσο και ως προς τό κείμενο. — 281.

¹⁴⁹ "Όπως φαίνεται, ό Β. Ι. Λένιν έχει ύπόψη του τό έργο του Φ. "Ενγκελς «'Ο Λουδοβίκος Φόουερμαχ και τό τέλος της κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας» (βλ. Κ. Μάρξ και Φ. "Ενγκελς. "Απαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 21ος, σελ. 305-308). — 283.

¹⁵⁰ 'Ο Β. Ι. Λένιν έχει ύπόψη του τίς γνώμες που εκφράζει σέ μιά σειρά έργα του ό Γκ. Β. Πλεχάνοφ για τήν επίδραση του γεωγραφικού περιβάλλοντος στήν ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων. 'Ο Λένιν σημείωσε τά αντίστοιχα μέρη, λογουχάρη, στήν εργασία του Πλεχάνοφ τά «Βασικά ζητήματα του μαρξισμού» (βλ. σέ τουτο τόν τόμο, σελ. 456-457). — 284.

¹⁵¹ 'Ο Β. Ι. Λένιν, όπως φαίνεται, έχει ύπόψη του τή γνωστή σύμπτωση των θέσεων του Χέγγελ και του Φόουερμαχ, οί όποιοί από αντίθετες θέσεις φτάνουν στό ζήτημα της προέλευσης της θρησκείας. Βλ., λογουχάρη, σέ τουτο τόν τόμο, σελ. 56. Σύγκρ. επίσης τή θέση του Φόουερμαχ: «μέσα στό θεϊκό όν μετατρέπει σέ πράγμα αυτός (ό άνθρωπος. 'Η Σύντ.) τό προσωπικό του όν» («Διαλέξεις για τήν ούσία της θρησκείας». Διαλεκτά φιλοσοφικά έργα, τόμ. II, ρωσ. έκδ. 1955, σελ. 797). — 286.

¹⁵² 'Ο Β. Ι. Λένιν έχει ύπόψη του τήν επόμενη θέση από τήν εργασία του Μάρξ «'Ο έμφύλιος πόλεμος στή Γαλλία»: «'Αντί να άποφασίζεται μιά

φορά κάθε τρία ή έξι χρόνια, ποιό μέλος τής άρχουσας τάξης θά εκπροσωπεί και θά ποδοπατά τό λαό στη Βουλή, θά έπρεπε τό γενικό έκλογικό δικαίωμα νά ύπηρετεί τόν οργανωμένο στίς κομμούνες λαό...» (Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. "Απαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 17ος, σελ. 344). Αυτό τό απόσπασμα ό Λένιν τό χρησιμοποίησε στίς εργασίες του «Μιά νέα διευκρίνιση τής Συγκλήτου», «Γιά τήν προλεταριακή πολιτοφυλακή», «Κράτος και επανάσταση» ("Απαντα, 5η έκδ., τόμ. 14ος, σελ. 149. Τόμ. 31ος, ρωσ. έκδ., σελ. 287-288. Τόμ. 33ος, ρωσ. έκδ., σελ. 45-46) και άλλες. — 288.

- 153 'Η Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Ζ. Νοέλ «*La logique de Hegel*», 1897 («'Η λογική τοῦ Χέγγελ») γράφτηκε στό τετράδιο «Φιλοσοφία» — τό τελευταίο από τή σειρά τῶν «Τετραδίων Φιλοσοφίας» 1914-1915 — ύστερα από τίς περικοπές από τό βιβλίο τοῦ Λ. Ντάρμστεττερ «'Οδηγίες γιά τήν ἱστορία τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν και τῆς τεχνικῆς» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 356-357). — 291.
- 154 Τό «*Revue de Métaphysique et de Morale*» («Περιοδικό Μεταφυσικῆς και Ἠθικῆς») βγαίνει στό Παρίσι από τό 1893. Ἡ ἐργασία τοῦ Ζ. Νοέλ δημοσιεύτηκε στό περιοδικό τό 1894-1896. — 291.
- 155 Τό απόσπασμα «*Σχέδιο διαλεκτικῆς (λογικῆς) τοῦ Χέγγελ*» γράφτηκε στό τετράδιο «Φιλοσοφία» μετά από τήν Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Ζ. Νοέλ «'Η λογική τοῦ Χέγγελ». Μετά από τό απόσπασμα στό τετράδιο γράφτηκαν σημειώσεις γιά τήν κριτική τοῦ βιβλίου τοῦ Α. Ε. Χάας: «Τό πνεῦμα τοῦ ἑλλητισμοῦ στη σύγχρονη φυσική» και γιά τό βιβλίο τοῦ Τ. Λίπς «Φυσιογνωσία και κοσμοθεωρία» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 358).
Τό απόσπασμα γράφτηκε στό τελικό στάδιο τῆς δουλιᾶς τοῦ Β. Ι. Λένιν πάνω στό φιλοσοφικό προβληματισμό τοῦ 1914-1915 και περιέχει τίς σπουδαιότερες θέσεις τῆς διαλεκτικῆς-ύλιστικῆς γνωσιοθεωρίας (ἰδιαίτερα γιά τή σχέση τῆς διαλεκτικῆς, τῆς λογικῆς και τῆς γνωσιοθεωρίας). Εἶναι φανερό ὅτι ό Λένιν και ἀργότερα ἐπανερχόταν σ'αυτό τό απόσπασμα, κι'αυτό τό ἐπιβεβαιώνουν μερικές προσθήκες πού ἐγιναν στό κείμενο τοῦ χειρόγραφου. — 297.
- 156 'Η Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Φ. Λασσάλ «*Die Philosophie Herakleitos des Dunklen von Ephesos*», 1858 («'Η φιλοσοφία τοῦ Ἡράκλειτου τοῦ Σκοτεινοῦ από τήν Ἐφεσο») γράφτηκε στό τετράδιο «Φιλοσοφία» μετά τίς σημειώσεις γιά τό βιβλίο τοῦ Τ. Λίπς «Φυσιογνωσία και κοσμοθεωρία» (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 358). Ἄμεσως μετά τήν Περίληψη στό τετράδιο γράφτηκε τό απόσπασμα «Σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς διαλεκτικῆς».
Κάνοντας κριτική στίς ἀδυναμίες τοῦ βιβλίου τοῦ Λασσάλ, τό φιλοσοφικό του ἰδεαλισμό, τήν «ἀντιγραφή, τή δουλοπρεπή ἐπανάληψη τοῦ Χέγγελ» (σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 306), ό Λένιν ἐξετάζει λεπτομερειακά τίς διαλεκτικές ἰδέες τοῦ Ἡράκλειτου, ό ὁποῖος κατά τά λεγόμενά του ἔδωσε «μιά πολύ καλή ἔκθεση τῶν ἀρχῶν τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ» (σελ. 311). Στήν Περίληψη περιέχεται απόσπασμα γιά ἐκείνους τούς «τομεῖς γνώσης», από τούς ὁποῖους «πρέπει νά δημιουργηθεῖ ἡ γνωσιοθεωρία και ἡ διαλεκτική» (σελ. 314). — 303.
- 57 'Ο Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τή δική του Περίληψη τῶν «Διαλέξεων γιά τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας» τοῦ Χέγγελ, ὅπου παραθέτει αυτό τό απόσπασμα (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 234). — 305.

- 158 Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη τοῦ τό γράμμα τοῦ Μάρξ πρὸς τὸν Ἔνγκελς τῆς 1 τοῦ Φλεβάρη 1858 (βλ. Κ. Μάρξ καὶ Φ. Ἔνγκελς. Ἔπαντα, 2η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 29ος, σελ. 221-224). Σ' αὐτό τό γράμμα ὁ Λένιν ἔκανε περίληψη κατὰ τὴν ἀνάγνωση τῆς τετράτομης γερμανικῆς ἐκδόσεως τῆς Ἀλληλογραφίας τοῦ Μάρξ καὶ τοῦ Ἔνγκελς (βλ. Β. Ι. Λένιν. Περίληψη τῆς «Ἀλληλογραφίας τοῦ Κ. Μάρξ καὶ τοῦ Φ. Ἔνγκελς 1844-1883». Μόσχα, ρωσ. ἐκδ. 1959, σελ. 33). — 305.
- 159 Τό ἀπόσπασμα πού ἀναφέρει ἐδῶ ὁ Β. Ι. Λένιν ἀπὸ τὸν Πλούταρχο τυπώθηκε γιὰ πρώτη φορά μεταφρασμένο στὴ ρωσικὴ γλῶσσα στὴ Λενινιστικὴ Συλλογὴ, τόμ. XII, 1930, σελ. 320. — 307.
- 160 Ἀριμάν — ἑλληνικὴ ὀνομασία θεοῦ τῆς ἀρχαίας περσικῆς θρησκείας, πού προσωποποιεῖ τὴν κακὴ ἀρχή, τὸν αἰώνιο καὶ ἀνειρήνευτο ἐχθρὸ τοῦ ἀδελφοῦ του — τοῦ ἀγαθοῦ θεοῦ Ὁρομάσδη. — 310.
- 161 Ζέντ - Ἀβέστα ἢ Ἀβέστα — ὀνομασία ἀρχαίων περσικῶν θρησκευτικῶν βιβλίων, στὰ ὁποῖα ἐκτίθεται ἡ θρησκεία πού κατὰ τὴν παράδοση ἔχει θεμελιωθεῖ ἀπὸ τὸν προφήτη Ζαρατούστρα (Ζωροάστρη). — 310.
- 162 Ἐδῶ ὁ Β. Ι. Λένιν στὴν ἰδεαλιστικὴ ἀντίληψη τοῦ κριτηρίου τῆς ἀλήθειας ἀπὸ τὸν Φ. Λασσάλ ἀντιπαράθετε τὴν ἀποψη τοῦ Κ. Μάρξ, ὁ ὁποῖος στίς «Θέσεις γιὰ τὸν Φόουερμπαχ» διατύπωσε τὴν διαλεκτικὴ-ὑλιστικὴ ἀντίληψη τοῦ κριτηρίου τῆς ἀληθινότητος τῆς γνώσεως: «Τό ζήτημα ἂν ἡ ἀνθρώπινη νόηση μπορεῖ νὰ κατακτῆσει τὴν ἀντικειμενικὴ ἀληθινότητα — ἔγραφε ὁ Μάρξ — δέν εἶναι καθόλου ζήτημα θεωρίας, ἀλλὰ *πρακτικὸ* ζήτημα. Στὴν πράξη πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀποδείξει τὴν ἀληθινότητα, δηλαδὴ τὴν πραγματικότητα καὶ τὴν ἰσχύ, τὸ ἐντεῦθεν τῆς νόησός του» (Κ. Μάρξ καὶ Φ. Ἔνγκελς. Ἔπαντα, 2η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 3ος, σελ. 1). — 313.
- 163 Πιοῦ κάτω (σελ. 315) ὁ Β. Ι. Λένιν μιλάει ὅτι δέν εἶναι σωστὴ ἡ ἀνάμειξη τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἡράκλειτου μέ τίς ἀπόψεις τῶν σοφιστῶν, πού κάνει ὁ Πλάτων, καὶ ὅτι δέν εἶναι κριτικὴ ἡ στάση τοῦ Φ. Λασσάλ σ' αὐτό τό ζήτημα. Ρωσικὴ μετάφραση τοῦ διαλόγου «Κρατύλος» βλ. στο βιβλίον: Πλάτων. Ἔπαντα, μ. V, Μόσχα, 1879, σελ. 198-286. — 314.
- 164 Τό ἀπόσπασμα «Σχετικὰ μέ τό ζήτημα τῆς διαλεκτικῆς», γράφτηκε στό τετράδιο «Φιλοσοφία» ἀνάμεσα στὴν Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Λασσάλ γιὰ τὴν φιλοσοφία τοῦ Ἡράκλειτου καὶ τὴν Περίληψη τοῦ «Μετά τά φυσικά» τοῦ Ἀριστοτέλη. Ὡστόσο οἱ παραπομπές στό «Μετά τά φυσικά» πού ὑπάρχουν στό κείμενο τοῦ ἀποσπάσματος μᾶς δίνουν τό δικαίωμα νὰ ὑποθέσουμε ὅτι γράφτηκε ἤδη ἀργότερα, ἀφοῦ ὁ Λένιν διάβασε τό ἔργο τοῦ Ἀριστοτέλη. Τό ἀπόσπασμα «Σχετικὰ μέ τό ζήτημα τῆς διαλεκτικῆς» εἶναι, ἔτσι, μιὰ ιδιόμορφη γενίκευση τῆς ἐργασίας τοῦ Β. Ι. Λένιν πάνω στό φιλοσοφικὸ προβληματισμὸ τοῦ 1914-1915.
- Σ' αὐτό τό ἀπόσπασμα ὁ Λένιν κάνει ἀνάλυση τοῦ διαλεκτικοῦ νόμου τῆς ἐνότητος καὶ τῆς πάλης τῶν ἀντιθέσεων, τῆς μεταφυσικῆς καὶ διαλεκτικῆς ἀποψῆς τῆς ἐξέλιξης, τῶν κατηγοριῶν τοῦ ἀπόλυτου καὶ τοῦ σχετικοῦ, τοῦ ἀφηρημένου καὶ τοῦ συγκεκριμένου, τοῦ καθολικοῦ, τοῦ ἰδιαίτερου καὶ τοῦ ἐνικοῦ, τοῦ λογικοῦ καὶ τοῦ ἱστορικοῦ καὶ ἄλλων, ἀποκαλύπτει τό διαλεκτικὸ χαρακτῆρα τοῦ προτύπου τῆς γνώσεως, δείχνει τίς γνωσιολογικὰ καὶ ταξικὰ ρίζες τοῦ ἰδεαλισμοῦ. — 316.

- ¹⁶⁵ Βλ. επίσης τή λενινιστική Περίληψη του «Μετά τά φυσικά» του Ἀριστοτέλη (σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 326). — 316.
- ¹⁶⁶ Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τό βιβλίον τοῦ Π. Φόλκμαν «Erkenntnistheoretische Grundzüge der Naturwissenschaften und ihre Beziehungen zum Geistesleben der Gegenwart» («Οἱ γνωσιοθεωρητικές βάσεις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καί ἡ σχέση τους μέ τήν πνευματική ζωή τῆς ἐποχῆς μας»). Τό χωρίον πού ὑποδείχεται βρίσκεται στή σελ. 35 τῆς δεύτερης ἐκδόσεως τοῦ βιβλίου πού διάβασε ὁ Λένιν (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 353). Ἀνάλογα χωρία σημείωσε ὁ Λένιν καί ὅταν ἔκανε τήν Περίληψη τῶν «Διαλέξεων γιά τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας» τοῦ Χέγγελ (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 221 καί 233). — 321.
- ¹⁶⁷ Βλ. τή σημείωση 75. — 322.
- ¹⁶⁸ *Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Ἀριστοτέλη «Μετά τά φυσικά»*, πού ἐκδόθηκε τό 1847 ἀπό τόν Α. Σβέγκλερ στήν ἑλληνική γλώσσα μέ γερμανική μετάφραση καί σχόλια, ἔκανε ὁ Β. Ι. Λένιν στό ἀναγνωστήριον τῆς βιβλιοθήκης τῆς Βέρνης τό 1915. Μ'αὐτή τήν Περίληψη τελειώνουν οἱ σημειώσεις στό τετράδιον «Φιλοσοφία». Ὁ Λένιν, κάνοντας τήν Περίληψη τοῦ «Μετά τά φυσικά», ὅπου κατὰ τά λεγόμενά του «θίγονται τά πάντα, ὄλες οἱ κατηγορίες» (σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 325), ὑπογράμμισε τή σημασία τῆς κριτικῆς τῆς ἰδεαλιστικῆς διδασκαλίας τοῦ Πλάτωνα γιά τίς ἰδέες, πού γίνεται σ' αὐτό τό βιβλίον, σημείωσε «τά ἐνδιαφέροντα, τίς ἀναζητήσεις» τοῦ Ἀριστοτέλη, τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο αὐτός ἀντιμετώπιζε τόν ὕλισμό καί τή διαλεκτική. Στήν Περίληψη ὁ Λένιν συγκρίνει τίς διαφορές μορφῆς τοῦ φιλοσοφικοῦ ἰδεαλισμοῦ, ἀποκαλύπτει τίς γνωσιολογικές του ρίζες πού προσδιορίζονται «ἀπό τή δυνατότητα ἀπομάκρυνσης τῆς φαντασίας ἀπό τή ζωή», καί ταυτόχρονα δείχνει τό ρόλον τῆς φαντασίας καί «στήν πύον αὐστηρή ἐπιστήμη» (βλ. σελ. 330). Γιά τό «Μετά τά φυσικά» βλ. σημείωση 108. — 323.
- ¹⁶⁹ Βλ. Ντ. Ι. Πίσαρεφ. «Παραστρατήματα τῆς ἀνώριμης σκέψεως» (ἜΑπαντα, τόμ. 3ος, ρωσ. ἐκδ. 1956, σελ. 147-151). Αὐτή τή σκέψη τοῦ Πίσαρεφ καί τό ἀντίστοιχο χωρίον ἀπό τά ἜΑπαντά του τό παραθέτει ὁ Λένιν στό βιβλίον «Τί νά κάνουμε;» (βλ. ἜΑπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 6ος, σελ. 174). — 330.
- ¹⁷⁰ Τό σημείωμα γιά τό βιβλίον τοῦ Φ. Ὑμπερβεγκ «Grundriß der Geschichte der Philosophie», 1876-1880 («Ἐγχειρίδιον ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας») γράφτηκε σέ ξεχωριστό τετράδιον ἀνάμεσα στίς σημειώσεις γιά τό περιεχόμενον διαφόρων βιβλίων οἰκονομικοῦ χαρακτήρα. Ἡ σημείωση γράφτηκε στή Γενεύη τό 1903. — 335.
- ¹⁷¹ Οἱ παρατηρήσεις πάνω στό βιβλίον τοῦ Φ. Πάουλσεν «Einleitung in die Philosophie», 1899 («Εἰσαγωγή στή φιλοσοφία») εἶναι γραμμένες στό ἴδιον τετράδιον πού γράφτηκε καί τό σημείωμα γιά τό βιβλίον τοῦ Ὑμπερβεγκ. Μετά τίς παρατηρήσεις πάνω στό βιβλίον τοῦ Πάουλσεν στό τετράδιον γράφτηκε «Σημείωμα γιά τή θέση τῆς νέας «Ἰσκρα»» (βλ. ἜΑπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 8ος, σελ. 106-107). — 335.
- ¹⁷² Τό σημείωμα γιά τήν κριτική πού δημοσιεύτηκε στή «Frankfurter Zeitung» πάνω στά βιβλία τοῦ Ε. Χαϊκκελ «Lebenswunder» («Τά θαύματα τῆς ζωῆς»)

καί «Welträtsel», 1899 («Τά αινίγματα τοῦ Σύμπαντος») γράφτηκε σέ ξεχωριστό φύλλο. Ἡ σημείωση ἔγινε ὄχι νωρίτερα ἀπό τίς 2 (15) Νοέμβρη 1904. Ἐκτίμηση τοῦ βιβλίου τοῦ Ε. Χαϊκκελ «Τά αινίγματα τοῦ Σύμπαντος» ἔδωσε ὁ Β. Ι. Λένιν στό ἔργο «Ἐλισμός καί ἐμπειροκριτικισμός» (βλ. Ἄπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 18ος, σελ. 377-385).

«Frankfurter Zeitung» («Ἐφημερίδα τῆς Φραγκφούρτης») — ὄργανο τῶν γερμανῶν μεγαλοχρηματιστῶν, ἐκδιδόταν καθημερινά ἀπό τό 1836-1943 στή Φραγκφούρτη τοῦ Μάιν. Ξανάρχισε νά ἐκδίδεται τό 1949 μέ τόν τίτλο «Frankfurter Allgemeine Zeitung» («Γενική Ἐφημερίδα τῆς Φραγκφούρτης»). — 339.

¹⁷³ Τά σημειώματα γιά βιβλία φυσιογνωσίας καί φιλοσοφίας στή βιβλιοθήκη τῆς Σορβόννης γράφτηκαν μέ μολύβι σέ δυό ξέχωρα φύλλα χαρτιοῦ τό πρῶτο ἐξάμηνο τοῦ 1909. Στό χειρόγραφο οἱ τίτλοι τῶν βιβλίων γράφτηκαν στή γλώσσα τοῦ πρωτότυπου, σέ τούτη τήν ἐκδοση δίδονται μεταφρασμένα στή ρωσική γλώσσα. Τούς πραγματικούς τίτλους τῶν βιβλίων βλ. στό ἔυρετήριο φιλολογικῶν ἐργασιῶν καί πηγῶν πού ἀναφέρει ἡ παραθέτει περικοπές τοῦ ὁ Β. Ι. Λένιν. — 340.

¹⁷⁴ «Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie» («Τρίμηνη Ἐπιθεώρηση Ἐπιστημονικῆς Φιλοσοφίας») — περιοδικό τῶν ἐμπειροκριτικῶν (μαχιστῶν). Ἐκδιδόταν στή Λειψία ἀπό τό 1876 ὡς τό 1916 (ἀπό τό 1902 μέ τόν τίτλο «Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie und Soziologie» («Τρίμηνη Ἐπιθεώρηση Ἐπιστημονικῆς Φιλοσοφίας καί Κοινωνιολογίας»). Τό περιοδικό ἰδρύθηκε ἀπό τόν Ρ. Ἀβενάριους καί ὡς τό 1896 ἔβγαине κάτω ἀπό τή διεύθυνσή του. Μετά τό 1896 ἐκδιδόταν μέ τή βοήθεια τοῦ Ε. Μάχ, συνεργάτες τοῦ περιοδικοῦ ἦταν οἱ Β. Βούντ, Α. Ρήλ, Β. Σοῦππε καί ἄλλοι.

Λενινιστική ἐκτίμηση τοῦ περιοδικοῦ δόθηκε στό βιβλίο «Ἐλισμός καί ἐμπειροκριτικισμός» (βλ. Β. Ι. Λένιν. Ἄπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 18ος, σελ. 342). — 340.

¹⁷⁵ «Archiv für systematische Philosophie» («Ἀρχεῖο Συστηματικῆς Φιλοσοφίας») — περιοδικό ἰδεαλιστικῆς κατεύθυνσης. Ἐβγαине στό Βερολίνο ἀπό τό 1895 ὡς τό 1931 σάν δευτέρη αὐτοτελής ἐκδοση τοῦ περιοδικοῦ «Archiv für Philosophie» («Ἀρχεῖο Φιλοσοφίας»). Πρῶτος διευθυντής τοῦ περιοδικοῦ ἦταν ὁ Π. Νάτορπ. Ἀπό τό 1925 τό περιοδικό ἄρχισε νά βγαίνει μέ τόν τίτλο «Archiv für systematische Philosophie und Soziologie» («Ἀρχεῖο Συστηματικῆς Φιλοσοφίας καί Κοινωνιολογίας»).

Τό πρῶτο μέρος τοῦ ἄρθρου τοῦ Β. Νόρστρομ «Naives und wissenschaftliches Weltbild» («Ἡ ἀπλοϊκή καί ἡ ἐπιστημονική εἰκόνα τοῦ κόσμου») δημοσιεύθηκε στήν τέταρτη ἐκδοση τοῦ περιοδικοῦ τό 1907. — 342.

¹⁷⁶ Ἡ σημείωση γιά τά βιβλία τῶν Φ. Ράμπ καί Ζ. Περρέν ἔγινε στό τετράδιο «Αὐστριακή ἀγροτική στατιστική καί ἄλλα» ὄχι νωρίτερα ἀπό τό 1913. — 343.

¹⁷⁷ Τό σημείωμα γιά τήν κριτική τοῦ Ο. Μπάουερ στό βιβλίο τοῦ Γ. Πλένγκε «Marx und Hegel», 1911 («Μάρξ καί Χέγκελ») γράφτηκε τό 1913 ἀνάμεσα

στά βιβλιογραφικά αποσπάσματα για διάφορα ζητήματα στο τετράδιο «Αύστριακή άγροτική στατιστική και άλλα». Το βιβλίο του Πλένγκε ο Λένιν τό διάβασε αργότερα (βλ. σέ τούτο τόν τόμο, σελ. 360-362). Ἡ κριτική τοῦ Μπάουερ δημοσιεύθηκε στό περιοδικό «Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung», 1913, τεύχ. 3 («Ἀρχεῖο Ἱστορίας τοῦ Σοσιαλισμοῦ καί τοῦ Ἑργατικοῦ Κινήματος»), πού ἐκδιδόταν ἀπό τόν αὐστριακό οἰκονομολόγο καί ἱστορικό σοσιαλδημοκράτη Κ. Γκριούνπεργκ στή Λειψία στά 1910-1930. Συνολικά ἐκδόθηκαν 15 τόμοι. — 343.

- ¹⁷⁸ Τό σημείωμα γιά τήν κριτική τοῦ Φ. Κ. Σ. Σίλλερ στό βιβλίο τοῦ Ρ. Μπ. Πέρρυ «Οἱ σύγχρονες φιλοσοφικές τάσεις», πού δημοσιεύτηκε στό περιοδικό «Mind», τεύχ. 86 τοῦ 1913, γράφτηκε ὄχι νωρίτερα ἀπό τόν Ἀπρίλι τοῦ 1913 στό τετράδιο «Αὐστριακή άγροτική στατιστική καί άλλα».

«Mind» («Σκέψη») — περιοδικό ἰδεαλιστικῆς κατεύθυνσης, ἀφιερωμένο στό ζητήματα τῆς φιλοσοφίας καί τῆς ψυχολογίας. Ἐκδίδεται ἀπό τό 1876 στό Λονδίνο, σήμερα — στό Ἐδιμβούργο. Πρῶτος διευθυντής τοῦ περιοδικοῦ ἦταν ὁ καθηγητής Κ. Ρόμπερτσον. — 343.

- ¹⁷⁹ Τό σημείωμα γιά τήν κριτική τοῦ Ζ. Σεγκόν στό βιβλίο τοῦ Α. Ἀλιόττα «Ἡ ἰδεαλιστική ἀντίδραση ἐναντία στήν ἐπιστήμη», πού δημοσιεύτηκε στό «Revue philosophique», τεύχ. 12 τοῦ 1912, γράφτηκε τό 1913 στό τέλος τοῦ τετραδίου «Αὐστριακή άγροτική στατιστική καί άλλα».

«Revue Philosophique de la France et de l'Étranger» («Φιλοσοφική Ἐπιθεώρηση τῆς Γαλλίας καί τοῦ Ἐξωτερικοῦ») — μηνιαῖο περιοδικό πού ἰδρύθηκε στό Παρίσι τό 1876 ἀπό τόν γάλλο ψυχολόγο Τ. Ριμπώ. — 344.

- ¹⁸⁰ Ἡ σημείωση γιά τό περιεχόμενο τῶν τόμων τῶν Ἀπάντων τοῦ Φόουερμαχ (ἐκδοση τοῦ Β. Α. Μπολίν καί τοῦ Φ. Γιόντλ) καί τοῦ Χέγγελ (πρῶτη γερμανική ἐκδοση) ἔγινε ἀπό τόν Β. Ι. Λένιν στή γερμανική γλώσσα σέ ξεχωριστό φύλλο χαρτιοῦ τῆς ἴδιας ποιότητας καί σχήματος, ὅπως καί τά άλλα, στά ὁποῖα εἶναι γραμμένη ἡ ἀρχή τῆς Περίληψης τῆς «Ἐπιστήμης τῆς λογικῆς» τοῦ Χέγγελ καί τά ὁποῖα παραβλήθηκαν στό τετράδιο «Hegel. Λογική Ι» αργότερα. Αὐτό ἐπιτρέπει νά υποθέσουμε ὅτι ἡ σημείωση γιά τό περιεχόμενο τῶν τόμων τῶν Ἀπάντων τοῦ Φόουερμαχ καί τοῦ Χέγγελ εἶχε γίνει πρῖν ὁ Β. Ι. Λένιν ἀρχίσει νά κάνει τήν Περίληψη τῆς «Ἐπιστήμης τῆς λογικῆς», δηλ. τό Σεπτέμβρη τοῦ 1914. — 346.

- ¹⁸¹ Τά σημειώματα «Σχετικά μέ τή νεότερη φιλολογία γιά τόν Χέγγελ» γράφτηκαν στό τέλος τοῦ τετραδίου «Hegel. Λογική ΙΙΙ». Ἡ σημείωση ἀρχίζει στήν τελευταία σελίδα τοῦ τετραδίου καί συνεχίζεται στήν προτελευταία, ἀνάμεσα στό τέλος τῆς Περίληψης τῆς «Ἐπιστήμης τῆς λογικῆς» καί τήν ἀρχή τῶν σημειώματων στό τετράδιο ὑπάρχουν καθαρές σελίδες. Ὁ χαρακτήρας τῆς σημείωσης ἐπιτρέπει νά υποθέσουμε ὅτι ὁ Β. Ι. Λένιν ἀρχισε νά γράφει αὐτά τά σημειώματα πρῖν τελειώσει τήν Περίληψη τῆς «Ἐπιστήμης τῆς λογικῆς». — 347.

- ¹⁸² Ὁ Β. Ι. Λένιν ἀναφέρει τούς ἐκπροσώπους τοῦ ἀγγλικοῦ νεοχεγγελιανισμοῦ (ἢ «ἀγγλοχεγγελιανισμοῦ») Φ. Μπράντλ καί, προφανῶς, τοῦ Ἐντουαρντ Καίρντ, οἱ ὁποῖοι μαζί μέ τούς Τ. Γκρύν, Τζών Καίρντ καί ἄλλους

χρησιμοποίησαν τον απόλυτο ιδεαλισμό του Χέγκελ για τη θεωρητική θεμελίωση της θρησκείας, για την πάλη ενάντια στον υλισμό και τη φυσιογνωσία, ιδιαίτερα ενάντια στο δαρβινισμό. Στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα στην εξέλιξη της φιλοσοφίας μιάς σειράς ευρωπαϊκών χωρών και των ΕΠΑ σημειώθηκε μία όρισμένη «στροφή προς τον Χέγκελ» (Λένιν). Στην Αγγλία αυτή η στροφή άρχισε με τη δημοσίευση του 1865 του βιβλίου του Ντ. Γκ. Στίρλινγκ «The Secret of Hegel» («Τό μυστικό του Χέγκελ»). Στην περίοδο της μετεξέλιξης του προμονοπωλιακού καπιταλισμού σέ ιμπεριαλισμό ή εμπειρική φιλοσοφία (Ι. Μπένθαμ, Ντζ. Στ. Μίλλ, Γκ. Σπένσερ) με την αρχή του ήθικου ιντιβιντουαλισμού δέν ικανοποιούσε πιά τά συμφέροντα τών συντηρητικών κύκλων τής άγγλικής άστικής τάξης. 'Ο απόλυτος ιδεαλισμός του Χέγκελ τράβηξε τήν προσοχή τών ιδεολόγων της.

Οί «άγγλοχεγγελιανοί» χρησιμοποιούσαν τίσ αντίδραστικές πλευρές τής διδασκαλίας του Χέγκελ, ιδιαίτερα τήν έννοια του απόλυτου πνεύματος, του απόλυτου. Κάτω από τήν επίδραση τής ύποκειμενικής-ιδεαλιστικής παράδοσης του Μπέρκλεϋ και του Χιούμ άπαρνήθηκαν τό χεγγελιανό όρθολογισμό και τήν ιδέα του για τήν εξέλιξη. Στοιχεία τής χεγγελιανής διαλεκτικής χρησιμοποιούνταν μόνο για τήν σοφιστική δικαίωση του άγνωστικισμού. Στόν τομέα τής κοινωνιολογίας οί νεοχεγγελιανοί άπόδειχναν τήν ανάγκη δημιουργίας ισχυρότατου συγκεντρωτικού κράτους, στό όποιο θά έπρεπε νά ύποταχθούν όλοκληρωτικά τά συμφέροντα τών ξεχωριστών πολιτών.

Η παραπέρα εξέλιξη του νεοχεγγελιανισμού σάν μιάς από τίσ κατευθύνσεις τής αντίδραστικής άστικής φιλοσοφίας τής εποχής του ιμπεριαλισμού είναι συνδεμένη με τή Γερμανία (Γκ. Λάσσον, Ρ. Κρόνερ κ.ά.) και τήν Ιταλία (Μπ. Κρότσε, Ντζ. Ντζεντίλε κ.ά.), όπου οί νεοχεγγελιανοί προσπαθούσαν νά προσαρμόσουν τή φιλοσοφία του Χέγκελ στη φασιστική ιδεολογία. — 347.

- 183 «*Philosophy of Mind*» («Η φιλοσοφία του πνεύματος») — άγγλική μετάφραση του τρίτου μέρους τής «Έγκυκλοπαίδειας τών φιλοσοφικών επιστημών» του Χέγκελ, πού ή πρώτη γερμανική έκδοσή της βγήκε τό 1817. 'Η «Φιλοσοφία του πνεύματος» μεταφράστηκε στη ρωσική γλώσσα τό 1864 και μπήκε στόν ΙΙΙ τόμο τών 'Απάντων του Χέγκελ (Μόσχα, ρωσ. έκδ. 1956). — 347.
- 184 Πρόκειται για τό «*Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*» («Περιοδικό Φιλοσοφίας και Φιλοσοφικής Κριτικής»), πού ιδρύθηκε τό 1837 από τόν γερμανό φιλόσοφο-ιδεαλιστή Έμμανουήλ Χέρμαν Φίχτε. Μέχρι τό 1846 όνομαζόταν «*Zeitschrift für Philosophie und spekulative Theologie*» («Περιοδικό Φιλοσοφίας και Θεωρητικής Θεολογίας»). Έκδιδόταν ώς τό 1918 κάτω από τή διεύθυνση ομάδας γερμανών καθηγητών τής φιλοσοφίας ιδεαλιστικής κατεύθυνσης. — 347.
- 185 «*Rivista di filosofia*» («Φιλοσοφική Έπισκόπηση») — όργανο του Ιταλικού φιλοσοφικού συλλόγου, έκδιδόταν στη Φλωρεντία, στη Ρώμη και σέ άλλες πόλεις από τό 1870 ώς τό 1943 (μ' αυτό τόν τίτλο από τό 1909). Τό 1945 ή έκδοση του περιοδικού ξανάρχισε. — 348.
- 186 Τό άπόσπασμα είναι παρμένο από τήν κριτική του βιβλίου του Α. Κιαπέλλι «*Le pluralisme moderne et le monisme*» («'Ο σύγχρονος πλουραλισμός και

- μονισμό») στο περιοδικό «Revue philosophique», 1911, τεύχ. 9, σελ. 333. — 348.
- ¹⁸⁷ Συγγραφέας της κριτικής που δημοσιεύτηκε στο «Revue philosophique» για το βιβλίο του Τζ. Γκ. Χίμπεν «Η λογική του Χέγκελ» ήταν ο Λ. Βέμπερ. — 348.
- ¹⁸⁸ «Preußische Jahrbücher» («Πρωσσική Έπετηρίδα») — γερμανικό συντηρητικό μηνιαίο περιοδικό για τα ζητήματα της πολιτικής, της φιλοσοφίας, της ιστορίας και της φιλολογίας. Έβγαине στο Βερολίνο από το 1858 ως το 1935. — 348.
- ¹⁸⁹ Ο Β. Ι. Λένιν έχει υπόψη του το βιβλίο του Γ. Πλένγκε «Marx und Hegel», 1911 («Μάρξ και Χέγκελ»). Το λενινιστικό σημείωμα για αυτό το βιβλίο βλ. σε τούτο τον τόμο, σελ. 360-362. — 349.
- ¹⁹⁰ Το σημείωμα για την κριτική του Α. Ρέυ στο βιβλίο του Ζ. Περρέν «Traité de chimie physique: Les principes», 1903 («Πραγματεία για τη φυσική χημεία. Αρχές») γράφτηκε στο τέλος του τετραδίου «Hegel. Λογική III» ανάμεσα στα σημειώματα για τις κριτικές στις εργασίες σχετικά με τη Λογική του Χέγκελ (μετά το σημείωμα για την κριτική του βιβλίου του Τζ. Χίμπεν που δημοσιεύτηκε στο ίδιο περιοδικό — βλ. σε τούτο τον τόμο, σελ. 348). — 350.
- ¹⁹¹ Το σημείωμα για το βιβλίο του Π. Γκένοφ «Feuerbachs Erkenntnistheorie und Metaphysik», 1911 («Η γνωσιοθεωρία και η μεταφυσική του Φόυερμπαχ») γράφτηκε στην πρώτη σελίδα του τετραδίου («διάφορα +)Hegel». Διασώθηκε ή καρτέλα του αναγνώστη της βιβλιοθήκης της Βέρνης, που είχε συμπληρώσει ο Β. Ι. Λένιν για να πάρει το βιβλίο του Γκένοφ, με ημερομηνία 29 του Δεκέμβρη 1914, με τη σημείωση ότι το βιβλίο είχε παραδοθεί στις 30 του Δεκέμβρη.
Στη δεύτερη-τρίτη σελίδα αυτού του τετραδίου είναι γραμμένα σημειώματα για τα βιβλία του Π. Φόλκμαν «Erkenntnistheoretische Grundzüge der Naturwissenschaften», 1910 («Γνωσιοθεωρητικές βάσεις των φυσικών επιστημών») και του Μ. Φέρβορν «Die Biogenhypothese», 1903 («Η υπόθεση της βιογένεσης»). Από την τέταρτη σελίδα αρχίζει η Περίληψη των Διαλέξεων για την ιστορία της φιλοσοφίας του Χέγκελ (βλ. σε τούτο τον τόμο, σελ. 221). — 351.
- ¹⁹² Ο Β. Ι. Λένιν παραθέτει συνοπτικούς τίτλους των παρακάτω τεσσάρων έργων, που μπήκαν στους II και X τόμους της δεύτερης έκδοσης των Άπάντων του Φόυερμπαχ: «Vorläufige Thesen zur Reform der Philosophie», 1842 («Προκαταρκτικές θέσεις για τη μεταρύθμιση της φιλοσοφίας»). «Grundsätze der Philosophie der Zukunft», 1843 («Βασικές θέσεις της φιλοσοφίας του μέλλοντος»). «Wider den Dualismus von Leib und Seele, Fleisch und Geist», 1846 («Εναντία στο dualισμό του σώματος και της ψυχής, της σάρκας και του πνεύματος»). «Über Spiritualismus und Materialismus, besonders in Beziehung auf die Willensfreiheit», 1863-1866 («Για την πνευματοκρατία και τον υλισμό, ιδιαίτερα στη σχέση τους προς την ελευθερία της βούλησης») (βλ. Λ. Φόυερμπαχ. Διαλεκτά φιλοσοφικά έργα, τόμ. I, ρωσ. έκδ. 1955, σελ. 114-133, 134-204, 211-238, 442-577). — 351.

- 193 'Ο Β. Ι. Λένιν έχει υπόψη του τό βιβλίο του Φ. Α. Λάνγκε «Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart», 1866 («'Η ιστορία του υλισμού και η κριτική τής σημασίας του σήμερα»), στο όποιο διαστρεβλώνεται η ιστορία τής υλιστικής φιλοσοφίας. — 352.
- 194 'Ο Β. Ι. Λένιν έχει υπόψη του τόν πρώτο τόμο τής λογοτεχνικής κληρονομιάς του Φόουερμαχ πού εκδόθηκε από τόν Κάρλ Γκρύν σέ δύο τόμους: «Ludwig Feuerbach in seinem Briefwechsel und Nachlaß sowie in seinem philosophischen Charakterentwicklung», 1874 («'Ο Λουδοβίκος Φόουερμαχ, η άλληλογραφία του και η λογοτεχνική του κληρονομιά, καθώς επίσης και η ανάλυση τής φιλοσοφικής του εξέλιξης»), καθώς επίσης και ο δεύτερος τόμος τής δεύτερης έκδοσης τών 'Απάντων του φιλοσοφου. — 352.
- 195 'Ο Μ. Φέρβορν στήν 9η σελίδα του βιβλίου του δίνει τόν παρακάτω όρισμό τής έννοιας «Enzyme»: «Τά ένζυμα είναι προϊόντα ζωντανής ουσίας, πού διαφέρουν ώς πρός τό ότι μπορούν νά αποσπάσουν μεγάλες ποσότητες όρισμένων χημικών ενώσεων, χωρίς μαζί μ'αυτά νά υποβάλλονται τά ίδια σέ καταστροφή». — 353.
- 196 Τό σημείωμα γιά τό βιβλίο του Φ. Ντάννεμαν «Wie unser Weltbild entstand», 1912 («Πώς δημιουργιόταν η εικόνα μας γιά τόν κόσμο») γράφτηκε στήν πρώτη σελίδα του τετραδίου «Φιλοσοφία». Στήν ίδια σελίδα γράφτηκαν τά αποσπάσματα από τό βιβλίο του Α. Ντάρμστεττερ «Handbuch zur Geschichte der Naturwissenschaften und der Technik», 1908 («'Οδηγίες γιά τήν ιστορία τής φυσιογνωσίας και τής τεχνικής»). 'Από τή δεύτερη σελίδα αυτού του τετραδίου αρχίζει η Περίληψη του βιβλίου του Ζ. Νοέλ «'Η λογική του Χέγγελ» (βλ. σέ τούτο τόν τόμο, σελ. 291). — 355.
- 197 Τά αποσπάσματα από τό βιβλίο του Ναπολέοντα «Pensées», 1913 («Σκέψεις») γράφτηκαν στό τέλος τής δεύτερης σελίδας του τετραδίου «Φιλοσοφία», όπου αρχίζει η Περίληψη του βιβλίου του Ζ. Νοέλ «'Η λογική του Χέγγελ» (βλ. σέ τούτο τόν τόμο, σελ. 291). — 357.
- 198 Τό σημείωμα γιά τήν κριτική του βιβλίου του Α. Ε. Χάας «Der Geist des Hellenentums in der modernen Physik», 1914 («Τό πνεύμα του έλληνισμού στή σύγχρονη φυσική»), πού δημοσιεύτηκε στό «Kantstudien», γράφτηκε στό τετράδιο «Φιλοσοφία» άμέσως μετά από τό άπόσπασμα «Σχέδιο διαλεκτικής (λογικής) του Χέγγελ» (βλ. σέ τούτο τόν τόμο, σελ. 297-302). Σ'αυτήν επίσης τή σελίδα γράφτηκε και τό σημείωμα γιά τό βιβλίο του Τ. Λίπς «Naturwissenschaft und Weltanschauung», 1906 («Φυσιογνωσία και κοσμοθεωρία»). Στήν επόμενη σελίδα αυτού του τετραδίου αρχίζει η Περίληψη του βιβλίου του Λασσάλ γιά τή φιλοσοφία του 'Ηράκλειτου (βλ. σέ τούτο τόν τόμο, σελ. 305).
- «Kantstudien» («Μελέτες γιά τόν Κάντ») — γερμανικό φιλοσοφικό περιοδικό, όργανο τών νεοκαντιανών. 'Ιδρύθηκε από τόν Γκ. Φάιχινγκερ, έβγαине μέ διαλείματα από τό 1897 ώς τό 1944 ('Αμβούργο, Βερολίνο, Κολωνία). Τό 1954 τό περιοδικό ξανάρχισε νά εκδίδεται. Μεγάλο μέρος στό περιοδικό κατέχουν τά άρθρα πού είναι αφιερωμένα στό σχολιασμό τής φιλοσοφίας του Κάντ. Μαζί μέ τούς νεοκαντιανούς στό περιοδικό συνεργάζονταν και εκπρόσωποι άλλων ιδεαλιστικών κατευθύνσεων. — 357.

- ¹⁹⁹ Τό σημείωμα «Γιά τά φιλοσοφικά βιβλία τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Καντονίου τῆς Ζυρίχης» γράφτηκε στό πρῶτο τετράδιο γιά τόν ἱμπεριαλισμό (τετράδιο «α») τό 1915. — 359.
- ²⁰⁰ Οἱ παρατηρήσεις γιά τό βιβλίον τοῦ Γ. Πλένγκε «Marx und Hegel», 1911 («Μάρξ καί Χέγκελ») γράφτηκε στό δεύτερο τετράδιο γιά τόν ἱμπεριαλισμό (τετράδιο «β») ὄχι ἀργότερα ἀπό τόν Ἰούνιον τοῦ 1916. Τήν κριτική τοῦ Ο. Μπάουερ γι' αὐτό τό βιβλίον ὁ Λένιν τή διάβασε τό 1913 (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 343). — 360.
- ²⁰¹ Γιά τοὺς «οἰκονομολόγους τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ» βλ. τήν ἐργασία τοῦ Β. Ι. Λένιν «Σχετικά μέ τή γελοιογραφία τοῦ μαρξισμοῦ καί τόν «ἱμπεριαλιστικό οἰκονομισμό»» ("Ἀπαντα, 5η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 30ός, σελ. 77-130). — 360.
- ²⁰² Πρόκειται γιά τή «*Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*» («Ἐφημερίδα τοῦ Ρήνου γιά τά ζητήματα τῆς πολιτικῆς, τοῦ ἐμπορίου καί τῆς βιομηχανίας»). Ἡ ἐφημερίδα ἰδρύθηκε ἀπό ἐκπροσώπους τῆς ἀστικῆς τάξης τοῦ Ρήνου πού εἶχε ἀντιπολιτευτικές διαθέσεις ἀπέναντι στόν πρωσσικό ἀπολυταρχισμό. Ἐβγαίνει καθημερινά στήν Κολωνία ἀπό τήν 1η τοῦ Γενάρη 1842 ὡς τίς 31 τοῦ Μάρτη 1843. Ἀπό τόν Ἀπρίλιον τοῦ 1842 ἔγινε συνεργάτης τῆς ὁ Κ. Μάρξ καί ἀπό τόν Ὀχτώβριον τοῦ ἴδιου χρόνου — ἕνας ἀπό τοὺς διευθυντές τῆς. Στήν ἐφημερίδα δημοσιεύθηκαν μιά σειρά ἄρθρα τοῦ Μάρξ, καθώς ἐπίσης καί ἄρθρα τοῦ Φ. Ἐνγκελς. Μέ τή διεύθυνση τοῦ Μάρξ ἡ ἐφημερίδα ἀρχισε νά παίρνει ὄλο καί πῶ ἐπαναστατικό-δημοκρατικό χαρακτήρα καί ἀπαγορεύτηκε ἀπό τήν Πρωσσική κυβέρνηση.
Πιό κάτω ὁ Γ. Πλένγκε φέρνει λαθεμένα ἀποσπάσματα ἀπό τό ἄρθρον τοῦ Μάρξ «Κύριο ἄρθρον στό φύλ. ἀρ. 179 τῆς «*Kölnische Zeitung*», πού εἶχε δημοσιευτεῖ στό παράρτημα τῆς «*Rheinische Zeitung*» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. "Ἀπαντα, 2η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 1ος, σελ. 105). — 362.
- ²⁰³ Στό βιβλίον τοῦ Ι. Ντίτγκεν «*Kleinere philosophische Schriften. Eine Auswahl*», 1903 («Μικρές φιλοσοφικές ἐργασίες. Διαλεκτά ἔργα») μπαίνουν 7 ἄρθρα, πού δημοσιεύθηκαν τό 1870-1878 στίς ἐφημερίδες «*Volksstaat*» («Ἐργατικό κράτος») καί «*Vorwärts*» («Ἐμπρός»), καθώς καί ἡ ἐργασία «*Streifzüge eines Sozialisten in das Gebiet der Erkenntnistheorie*» («Ἀναδρομές σοσιαλιστῆ στόν τομέα τῆς γνωσιοθεωρίας») πού βγήκε τό 1887 σέ ξεχωριστή πρροσούρα.
Οἱ παρατηρήσεις καί οἱ σημειώσεις τοῦ Β. Ι. Λένιν στό βιβλίον τοῦ Ι. Ντίτγκεν ἔχουν γίνει μέ μολύβια διαφορετικῶν χρωμάτων καί προφανῶς ὄχι τόν ἴδιον χρόνο. Τό μεγαλύτερο μέρος τῶν παρατηρήσεων ὁ Λένιν τό ἔγραψε τόν καιρό πού ἐργαζόταν πάνω στό βιβλίον «Ἐλισμός καί ἐμπειροκριτικισμός», στό ὁποῖο τίς χρησιμοποίησε σέ σημαντικό βαθμό (βλ. "Ἀπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 18ος). Ὅπως φαίνεται, ὁ Λένιν ἐπανῆλθε στό βιβλίον τοῦ Ντίτγκεν καί τό 1913 μέ τήν εὐκαιρία τοῦ ἄρθρου «Στά εἰκοσιπεντάχρονα ἀπό τό θάνατον τοῦ Ἰωσήφ Ντίτγκεν» (βλ. "Ἀπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 23ος, σελ. 119-122). Σέ μιά σειρά περιπτώσεις ὁ Λένιν σημειώνει τίς σωστές σκέψεις τοῦ Ντίτγκεν μέ τό γράμμα «α», καί τίς ὑποχωρήσεις ἀπό τό διαλεκτικό ὄλισμό μέ τό γράμμα «β». Μέ τίς σημειώσεις του ὁ Λένιν ξεχωρίζει τό χαρακτηρισμό τῆς κομματικότητος τῆς φιλοσοφίας πού ἔδωσε ὁ Ντίτγκεν, τῆς σχέσης τῆς φιλοσοφίας καί τῆς φυσιογνωσίας, τοῦ

άντικειμένου της φιλοσοφίας, των βασικών φιλοσοφικών κατηγοριών, του ζητήματος για τη γνωσιμότητα του κόσμου, την εκτίμηση που δίνει στον Κάντ, στον Χέγγελ, στον Φόουερμαχ, τη σχέση προς τον Κ. Μάρξ και τον Φ. Ένγκελς, το μαχόμενο άθειςμό του Ίωσήφ Ντίτςγκεν. Παράλληλα μ'αυτά ο Λένιν σημειώνει τη σύγχυση του Ντίτςγκεν γύρω από τις φιλοσοφικές κατηγορίες, την απόπειρά του να «διευρύνει» την έννοια της ύλης, προσθέτοντας σ'αυτή την έννοια «όλα τα φαινόμενα της πραγματικότητας, επομένως και τη δική μας ικανότητα γνώσης» κτλ. (βλ. επίσης τις σημειώσεις 43 και 75). — 365.

- 204 'Ο Ίωσήφ Ντίτςγκεν φέρνει λαθεμένα αποσπάσματα από την εργασία του Φ. Ένγκελς «Για το ζήτημα της κατοικίας» (βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. "Απαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 18ος, σελ. 269). — 366.
- 205 "Όπως φαίνεται, πρόκειται για την απόφαση του συνεδρίου της Ι Διεθνούς στη Χάγη (1872), που καταδίκασε το μυστικό αναρχικό «Συνασπισμό της σοσιαλιστικής δημοκρατίας» και διέγραψε τους καθοδηγητές του με επικεφαλής τον Μ. Α. Μπακούνιν (απόφαση του συνεδρίου βλ. στο βιβλίο: Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς, "Απαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 18ος, σελ. 149-150). — 381.
- 206 Προφανώς, πρόκειται για το γράμμα προς τον Ι. Ντίτςγκεν της 9 του Μάη 1868 που δέν έφτασε ως έμας, όπου ο Κ. Μάρξ του πρότεινε να γράψει κριτική του πρώτου τόμου του «Κεφαλαίου». 'Ο Ντίτςγκεν σέ ένα από τά γράμματά του προς τον Μάρξ αναφέρει επίσης ότι ο Μάρξ είχε πρόθεση να γράψει «Διαλεκτική» (βλ. «Ζητήματα φιλοσοφίας», ρωσ. έκδ. 1958, τεύχ. 3, σελ. 141). Μιά ανάλογη σκέψη εξέφρασε ο Μάρξ στο γράμμα του προς τον Ένγκελς από 14 του Γενάρη 1858: «'Αν κάποτε βρεθεί χρόνος για τέτοιες εργασίες — έγραφε — εγώ μέ μεγάλη εύχαρίστηση θά εξέθετα σέ δυό-τρία τυπογραφικά φύλλα σέ μορφή προσιτή στο κοινό ανθρώπινο λογικό εκείνο τό *όρθολογιστικό*, τό οποίο υπάρχει στη μέθοδο που ανακάλυψε ο Χέγγελ, αλλά που ταυτόχρονα τό μυστικοποίησε» (Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. "Απαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 29ος, σελ. 212). — 390.
- 207 'Ο Ι. Ντίτςγκεν μεταδίδει λαθεμένα τη σκέψη του Φ. Ένγκελς: στον Πρόλογο του βιβλίου «'Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην 'Αγγλία» ο Ένγκελς μιλάει για τό «φουέριμαχικό ξεπέραςμα της χεγγελιανής θεωρίας». — 391.
- 208 Πρόκειται για την εργασία του Φ. Ένγκελς «'Ο Λουδοβίκος Φόουερμαχ και τό τέλος της κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας», όπου δόθηκε ή ύψηλή εκτίμηση του βιβλίου του Ι. Ντίτςγκεν «'Η ουσία της έγκοφαλικής εργασίας του ανθρώπου». «Και είναι θαυμάσιο — έγραφε ο Φ. Ένγκελς — ότι δέν είμαστε μόνοι έμεις που ανακαλύψαμε αυτή την ύλιστική διαλεκτική, που ήδη από πολλά χρόνια είναι τό καλύτερό μας μέσο εργασίας και τό πιο αίχμηρό μας όπλο. 'Ο γερμανός εργάτης Ίωσήφ Ντίτςγκεν αποκάλυψε ξανά την ύλιστική διαλεκτική ανεξάρτητα από μάς και μάλιστα ανεξάρτητα από τον Χέγγελ» (Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. "Απαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 21ος, σελ. 302). — 422.
- 209 Βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. "Απαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 13ος, σελ. 7-8. — 423.

- 210 Βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. "Απαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 20ός, σελ. 24. Στο απόσπασμα του Ντίτσγκεν μετά τη λέξη «στό μεταφυσικό» παραλήφθηκαν οι λέξεις του «άποκλειστικά μηχανικού». Πιο κάτω παραθέτει αυτό το χωρίο ολόκληρο. — 428.
- 211 'Η εργασία του Γκ. Β. Πλεχάνοφ «*Τά βασικά ζητήματα του μαρξισμού*» γράφτηκε τό Νοέμβρη-Δεκέμβρη του 1907, εκδόθηκε τό Μάη του 1908 στό έκδοτικό «'Η ζωή μας». Στη βιβλιογραφία γιά τό άρθρο «Κάρλ Μάρξ (Σύντομο βιογραφικό σημείωμα μέ έκθεση του μαρξισμού)» ό Β. Ι. Λένιν ανέφερε αυτή τήν εργασία ανάμεσα στά βιβλία πού περιέχουν τήν καλύτερη έκθεση τής φιλοσοφίας του μαρξισμού (βλ. "Απαντα, 5η έκδ., τόμ. 26ος, σελ. 87). Τήν τελευταία έκδοση τής εργασίας βλ. στό βιβλίο: Γκ. Β. Πλεχάνοφ. Διαλεκτά φιλοσοφικά έργα, τόμ. ΙΙΙ, ρωσ. έκδ. 1957, σελ. 124-196. — 455.
- 212 Τό βιβλίο του Β. Μ. Σουλιάτικοφ «*'Η δικαίωση του καπιταλισμού στη δυτικοευρωπαϊκή φιλοσοφία*», πού εκδόθηκε τό 1908 από τόν «'Εκδοτικό Οίκο Μόσχας», αποτελεί ένα σύντομο δοκίμιο ιστορίας των βασικών φιλοσοφικών συστημάτων στη διάρκεια μιās περιόδου 250 και πάνω χρόνων. 'Ο συγγραφέας θεώρησε σάν καθήκον του νά δόσει τήν «κοινωνικο-γενετική ανάλυση των φιλοσοφικών έννοιών και συστημάτων» νά δείξει τήν εξάρτηση τής φιλοσοφίας από τό «ταξικό ύπόστρωμα». 'Ωστόσο εξέταζε τήν ιστορία τής φιλοσοφίας από τίς θέσεις του χυδαίου μηχανικού υλισμού και σύμφωνα μέ τά λόγια του Λένιν αποτέλεσμα αυτού ήταν και ή διαστρέβλωση τής ιστορίας και ό «έκχυδαϊσμός τής ιστορίας τής φιλοσοφίας» (σέ τούτο τόν τόμο, σελ. 463). Μιά από τίς μεθοδολογικές έλλείψεις του βιβλίου είναι ή απόπειρα νά βγάλει τήν εξέλιξη των ιδεολογικών φαινομένων, ειδικά τής φιλοσοφίας, άμεσα από τίς μορφές όργάνωσης τής παραγωγής. Γενική εκτίμηση του βιβλίου του Σουλιάτικοφ ό Β. Ι. Λένιν δίνει στό τέλος των παρατηρήσεών του (σέ τούτο τόν τόμο, σελ. 474).
Τό περιεχόμενο των λενινιστικών παρατηρήσεων στό βιβλίο του Σουλιάτικοφ μάς δίνει τό δικαίωμα νά υποθέσουμε ότι αυτές οι παρατηρήσεις γράφτηκαν όταν τελείωσε ή εργασία πάνω στό βιβλίο «'Υλισμός και εμπειριοκριτικισμός», ή μετά τήν ολοκλήρωσή του ('Οχτώβρης 1908). Οι παρατηρήσεις του Λένιν έχουν σπουδαία σημασία γιά τήν πάλη ένάντια στον έκχυδαϊσμό του ιστορικού υλισμού και τής ιστορίας τής φιλοσοφίας. — 459.
- 213 Γιά τήν εξάρτηση των θρησκευτικών αντίληψεων από τήν εξέλιξη του τρόπου παραγωγής ό Κάρλ Μάρξ μιλάει στό Ι κεφάλαιο του πρώτου τόμου του «Κεφαλαίου» (βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. "Απαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 23ος, σελ. 89-91), καθώς και στό ΧΙΙΙ κεφάλαιο, σημείωση 89 (στό ίδιο, σελ. 383). — 462.
- 214 "Όπως φαίνεται, πρόκειται γιά τίς επόμενες εργασίες των παρακάτω συγγραφέων: Ρ. Βίλλυ «Gegen die Schulweisheit», 1905 («'Ενάντια στη σχολική σοφία»). Ι. Πέτσολντ. «Einführung in die Philosophie der reinen Erfahrung», 1900-1904 («Είσαγωγή στη φιλοσοφία τής καθαρής εμπειρίας»). Χ. Κλάινπετερ. «Die Erkenntnistheorie der Naturforschung der Gegenwart», 1905 («'Η γνωσιοθεωρία των σύγχρονων φυσικών επιστημών»). Σ'αυτές τίς εργασίες περιέχονταν κριτική του Β. Βούντ, ό όποιος στό άρθρο «Über

naiven und kritischen Realismus», 1895-1897 («Γιά τόν άπλοϊκό και τόν κριτικό ρεαλισμό») έδειχνε τήν έγγύτητα όρισμένων θέσεων του έμπειροκριτικισμού — τής έκδηλα ιδεαλιστικής φιλοσοφίας των ένυπαρξιστών και άλλων (λογουχάρη, τής διδασκαλίας για τήν «άνεξάρτητη σειρά τής έμπειρίας») — μέ τόν ύλισμό. Πρώτος διαφώνησε μέ τόν Βούντ ό Καρστάνιεν στό άρθρο «Der Empirioskritizismus...», 1898 («'Ο έμπειροκριτικισμός...»). Γι' αυτό βλ. επίσης στό βιβλίο του Β. Ι. Λένιν «'Υλισμός και έμπειροκριτικισμός» ("Απαντα, 5η έκδ., τόμ. 18ος). — 470.

- 215 Οι παρατηρήσεις και σημειώσεις του Β. Ι. Λένιν στό βιβλίο του Α. Ρέυ «*La philosophie moderne*», 1908 («'Η σύγχρονη φιλοσοφία») είναι άμεση συνέχεια τής λενινιστικής κριτικής στον «'Υλισμό και έμπειροκριτικισμό» (βλ. "Απαντα, 5η έκδ., τόμ. 18ος) των άπόψεων αυτού του συγγραφέα που διατυπώνονται στό βιβλίο του «*La théorie de la physique chez les physiciens contemporains*», 1907 («'Η θεωρία τής φυσικής στους σύγχρονους φυσικούς»). — 475.
- 216 Τή λενινιστική κριτική τής ένεργειακής και του βασικού της εκπροσώπου Β. Όστβαλντ βλ. στό βιβλίο «'Υλισμός και έμπειροκριτικισμός» ("Απαντα, 5η έκδ., τόμ. 18ος). 'Ο Α. Ρέυ όνόμαζε «μηχανιστές» τους φυσικούς που έξηγοϋσαν ύλιστικά τά βασικά φυσικά φαινόμενα (βλ. στό ίδιο, σελ. 275-276, 283-285). — 494.
- 217 'Ο Β. Ι. Λένιν έχει ύπόψη του τό γνωστό χαρακτηρισμό του άγνωστικισμού που δίνει ό Φ. Ένγκελς στό έργο του «'Ο Λουδοβίκος Φόμερπαχ και τό τέλος τής κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας» (βλ. Κ. Μάρξ και Φ. Ένγκελς. "Απαντα, 2η ρωσ. έκδ., τόμ. 21ος, σελ. 284). — 497.
- 218 Τό άρθρο του Α. Μ. Ντεμπόριν «*Διαλεκτικός ύλισμός*» δημοσιεύτηκε στη συλλογή «*Νά ρουμπέζέ*» («*Στό μεταίχμιο*»), Πετρούπολη, 1909. — 526.
- 219 'Η πρώτη εργασία του Γκ. Β. Πλεχάνοφ για τόν Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι δημοσιεύτηκε τό 1890-1892 μέ τή μορφή άρθρων στά 1-4 βιβλία τής φιλολογικο-πολιτικής επιθεώρησης «*Σοσιάλ-Ντεμοκράτ*». Στά 1894 βγήκε στη Στουτγάρδη στη γερμανική γλώσσα συμπληρωματική έκδοση. Γι' αυτή τήν έκδοση έγραφε ό Β. Ι. Λένιν στό άρθρο «*Πισωδρομική κατεύθυνση στη ρωσική σοσιαλδημοκρατία*»: «'Ο Πλεχάνοφ στό βιβλίο του για τόν Τσερνισέβσκι (άρθρα στη συλλογή «*Σοσιάλ-Ντεμοκράτ*», που εκδόθηκαν σέ ξεχωριστό βιβλίο στά γερμανικά) εκτίμησε στό άκέραιο τή σημασία του Τσερνισέβσκι και ξεκαθάρισε τή σχέση του μέ τή θεωρία του Μάρξ και του Ένγκελς» ("Απαντα, 5η έκδ., τόμ. 4ος, σελ. 265).
- Τόν Όχτώβρη του 1909 στό έκδοτικό «*Σιπόβνικ*» εκδόθηκε νέο βιβλίο του Πλεχάνοφ για τόν Τσερνισέβσκι, σημαντικά ξαναδουλεμένο και συμπληρωμένο. Αυτό τό βιβλίο γράφτηκε τήν περίοδο που ό Πλεχάνοφ είχε περάσει ήδη στις θέσεις του μενσεβικισμού. Σέ μία σειρά σημαντικότερες θέσεις ό Πλεχάνοφ ύποχωρεί από τις προηγούμενες εκτιμήσεις του για τόν Τσερνισέβσκι, σβήνει τόν επαναστατικό του δημοκρατισμό, τήν άνειρήνευτη πάλη του ενάντια στό φιλελευθερισμό, για τήν άγροτική επανάσταση.
- 'Ο Β. Ι. Λένιν διάβασε αυτό τό βιβλίο όχι νωρίτερα από τόν Όχτώβρη του 1909 — όχι άργότερα από τόν Άπρίλη του 1911 και έκανε στό κείμενο και στά περιθώρια μία σειρά σημειώσεις και παρατηρήσεις. 'Ο Λένιν

άντιπαραβάλλει προσεκτικά τό κείμενο του βιβλίου με τό πρώτο άρθρο του Πλεχάνοφ στη «Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ», σημειώνοντας τίς σπουδαίες διατυπώσεις, πού έμειναν χωρίς αλλαγές ή πού έχουν αλλάξει σέ σχέση με τό κείμενο του άρθρου. Οί παρατηρήσεις του Β. Ι. Λένιν έχουν ούσιαστική σημασία για τό χαρακτηρισμό τής εξέλιξης του Πλεχάνοφ, δείχνοντας πώς εκδηλώθηκαν οί μενσεβίκικες απόψεις του στην έκτίμηση τής κληρονομιάς του μεγάλου ρώσου επαναστάτη δημοκράτη.

Οί παρατηρήσεις και οί σημειώσεις του Λένιν στό βιβλίο του Πλεχάνοφ συνδέονται με τίς παρατηρήσεις του στό βιβλίο του Γ. Μ. Στεκλόφ «Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι, ή ζωή και ή δράση του» (βλ. σέ τούτο τόν τόμο, σελ. 572-620), καθώς επίσης και με τίς πολυάριθμες γνώμες για τόν Τσερνισέβσκι — τόσο στίς εργασίες πού δημοσιεύτηκαν πριν τή γνωριμία με τό βιβλίο του Πλεχάνοφ («Τί είναι «οί φίλοι του λαού» και πώς πολεμούν τούς σοσιαλδημοκράτες;», «Ποιά κληρονομιά απαρνούμαστε;», «Γιά τή «Βέχι»», «Ύλισμός και εμπειροκριτικισμός») όσο και σ'αυτά πού γράφτηκαν στά κατοπινά χρόνια («'Η άγροτική μεταρύθμιση» και ή προλεταριακά-άγροτική επανάσταση», «Στή μνήμη του Χέρτσεν», «'Από τό παρελθόν του εργατικού τύπου στη Ρωσία» και άλλα). — 534.

220 «Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ» («Σοσιαλδημοκράτης») — φιλολογική-πολιτική επιθεώρηση πού εκδιδόταν από τήν ομάδα «'Απελευθέρωση τής δουλειάς». Έκδόθηκαν συνολικά τέσσερα βιβλία (1 — τό 1890 στό Λονδίνο, 2-4 — τό 1890, 1892 στη Γενεύη), ή έκδοση έπαιξε μεγάλο ρόλο στη διάδοση του μαρξισμού στη Ρωσία.

Έδω και παρακάτω ο Β. Ι. Λένιν συγκρίνει τό βιβλίο του Πλεχάνοφ με τό κείμενο του πρώτου άρθρου στη «Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ», πού αφιερώνεται στό χαρακτηρισμό τής θεωρίας του Τσερνισέβσκι. 'Ο Λένιν, διαβάζοντας τό βιβλίο του Πλεχάνοφ, στρέφει τήν προσοχή στό σημείο όπου αναφέρεται ότι αυτό τό άρθρο γράφτηκε «κάτω από τή ζωηρή έντύπωση» τής είδησης για τό θάνατο του Τσερνισέβσκι και «ξαναδουλεύτηκε τελείως σέ τούτη τήν έκδοση» (βλ. σέ τούτο τόν τόμο, σελ. 542). Αυτό τό άρθρο μπήκε στόν IV τόμο τών Διαλεκτών φιλοσοφικών έργων του Γκ. Β. Πλεχάνοφ (Μόσχα, ρωσ. έκδ. 1958, σελ. 70-167). Παραθέτουμε κατάλογο τών σελίδων του πρώτου βιβλίου τής «Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ», πού αναφέρει ο Λένιν και τών αντίστοιχων σελίδων του Ιου τόμου (δείχνονται οί παρενθέσεις με κυρτά στοιχεία): 124 (110-111), 143-144 (131-133), 152 (141-142), 157-158 (147-149), 161-166 (151-157), 173-174 (165-166). — 534.

221 'Ο Β. Ι. Λένιν αντιγράφει από τό πρώτο άρθρο στη «Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ» τήν πλεχανοφική έκτίμηση του χαρακτηρισμού πού δίνει ο Τσερνισέβσκι στό ρωσικό φιλελευθερισμό. Στην έκδοση του 1909 αυτή ή έκτίμηση είχε παραληφθεί. — 553.

222 'Έδω και παρακάτω ο Β. Ι. Λένιν σημειώνει ότι σέ σύγκριση με τό άρθρο στη «Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ» στην έκδοση του 1909 ο Πλεχάνοφ μαλακώνει τόν τόνο, μετριάζει τήν κριτική πού κάνει ο Τσερνισέβσκι στό ρωσικό φιλελευθερισμό. 'Ο Πλεχάνοφ παράλειψε ιδιαίτερα τά λόγια: «Μά οί ρώσοι φιλελεύθεροι λίγο άλλαξαν από τότε πού τό «Σοβρεμέννικ» τούς έρανε με τούς σαρκασμούς του» (βλ. Γκ. Β. Πλεχάνοφ. Διαλεκτά φιλοσοφικά έργα, τόμ. IV, ρωσ. έκδ. 1958, σελ. 133). — 560.

- 223 Στή θέση των πρώτων τριών φράσεων αυτής της παραγράφου στη «Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ» ήταν γραμμένο: «Κάνοντας υπαινιγμό στη νεολαία για την ανάγκη επαναστατικού τρόπου δράσης, ο Τσερνισέβσκι ταυτόχρονα της εξηγοῦσε ότι ο επαναστάτης για την εκπλήρωση των σκοπών του πρέπει τακτικά να παίρνει τέτοιες θέσεις που ο τίμιος άνθρωπος, ο οποίος επιδιώκει καθαρά προσωπικούς σκοπούς, δέν μπορεί ποτέ να τις πάρει» (βλ. Γκ. Β. Πλεχάνοφ. Διαλεκτά φιλοσοφικά έργα, τόμ. IV, ρωσ. έκδ. 1958, σελ. 152). — 567.
- 224 Ὁ Β. Ι. Λένιν σημειώνει ότι ο Πλεχάνοφ στην έκδοση τοῦ 1909 παράλειψε τή φράση: «Σέ σχέση μέ τή ρωσική κυβέρνηση ο τόνος τοῦ Τσερνισέβσκι γίνεται ὄλο καί πιό προκλητικός», μέ τήν ὁποία ἀρχίζε αὐτή ἡ παράγραφος στη «Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ» (βλ. Γκ. Β. Πλεχάνοφ. Διαλεκτά φιλοσοφικά έργα, τόμ. IV, ρωσ. έκδ. 1958, σελ. 152). — 567.
- 225 Οἱ παρατηρήσεις τοῦ Β. Ι. Λένιν στό βιβλίο τοῦ Γ. Μ. Στεκλόφ «*Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι, ἡ ζωή καί ἡ δράση τοῦ (1828-1889)*» (1909) γράφτηκε ἀνάμεσα στόν Ὀχτώβρη τοῦ 1909 καί τόν Ἀπρίλη τοῦ 1911, ὅπως φαίνεται, ἀργότερα ἀπό τίς παρατηρήσεις στό βιβλίο τοῦ Γκ. Β. Πλεχάνοφ γιά τόν Τσερνισέβσκι (βλ. σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 534-571). Ὁ Λένιν ἀποφάνθηκε θετικά γιά τό βιβλίο στό σύνολό του: στό γράμμα πρὸς τόν Α. Μ. Γκόρκι ὀνομάζει τόν Στεκλόφ «συγγραφέα ἐνός καλοῦ βιβλίου γιά τόν Τσερνισέβσκι» («Ἀπαντα, 4η ρωσ. έκδ., τόμ. 36ος, σελ. 144»). Ὡστόσο μιά σειρά θέσεις τοῦ βιβλίου, ὅπως φαίνεται ἀπό τίς παρατηρήσεις, προκάλεσαν τίς ἀντιρήσεις τοῦ Λένιν. Πρῶτα ἀπ' ὅλα αὐτό ἀφορᾶ τήν ἐπιδίωξη τοῦ Στεκλόφ νά σβήσει τά ὄρια ἀνάμεσα στη διδασκαλία τοῦ Τσερνισέβσκι καί στό μαρξισμό. Ἐτσι ὁ Λένιν σημειώνει τά λόγια τοῦ Στεκλόφ: «ἡ κοσμοθεωρία τοῦ Τσερνισέβσκι διαφέρει ἀπό τό σύστημα τῶν θεμελιωτῶν τοῦ σύγχρονου ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ μόνο μέ τό ὅτι λείπει σ' αὐτήν ἡ συστηματοποίηση καί ὁ προσδιορισμός ὀρισμένων ὄρων», βάζει στη λέξη «μόνο» ἐρωτηματικό καί γράφει στό περιθώριο: «ὑπερβολικό» (σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 582). Ὁ λενινιστικός χαρακτηρισμός τῆς ἐξέλιξης τῆς ρωσικῆς κοινωνικῆς σκέψης, πού δόθηκε στά ἄρθρα «Ἡ ἀγροτική μεταρύθμιση» καί ἡ προλεταριακά-ἀγροτική ἐπανάσταση» (1911), «Στή μνήμη τοῦ Χέρτσεν» (1912) καί σέ ἄλλα, καί πού στρέφεται ἐνάντια στήν ἀντιδραστική καί τή φιλελεύθερη φιλολογία, ἀναμφισβήτητα ἔχει ὑπόψη του καί τά βιβλία τόσο τοῦ Στεκλόφ, ὅσο καί τοῦ Πλεχάνοφ (1909), πού ἔσβηνε τό ἐπαναστατικο-δημοκρατικό περιεχόμενο τῶν ιδεῶν τοῦ Τσερνισέβσκι. — 572.
- 226 Ὁ Β. Ι. Λένιν, ὅπως φαίνεται, συγκρίνει ἐδῶ τή φοῦερμαχική ἄποψη γιά τήν πορεία ἐξέλιξης τῆς φιλοσοφίας πού ἐκθέτει ὁ Τσερνισέβσκι, μέ τίς σκέψεις τοῦ Φ. Ἐνγκελς, ὁ ὁποῖος, ἐννοεῖται, δέν θεωροῦσε καθόλου ὅτι ἡ φιλοσοφία, ἀρχίζοντας ἀπό τόν Λ. Φόυερμαχ, «συγχωνεύεται μέ τή γενική θεωρία τῆς φυσιογνωσίας καί τῆς ἀνθρωπολογίας». Ὁ Ἐνγκελς, δείχνοντας ὅτι «ὁ σύγχρονος ὕλισμός εἶναι οὐσιαστικά διαλεκτικός καί δέν ἔχει πιά ἀνάγκη ἀπό καμιά φιλοσοφία πού νά στέκεται πάνω ἀπό τίς ὑπόλοιπες ἐπιστήμες», ἔγραφε στό «Ἀντι-Ντύρινγκ»: «Μόλις μπαίνει μπροστά στήν κάθε ξεχωριστή ἐπιστήμη τό αἶτημα νά ξεκαθαρίσει τή θέση της μέσα στήν καθολική ἀλληλουχία τῶν πραγμάτων καί τῶν γνώσεων γιά τά πράγματα, μιά ὁποιαδήποτε ἰδιαίτερη ἐπιστήμη γι' αὐτήν τήν καθολική ἀλληλουχία γίνεται περιττή. Καί τότε ἀπό ὅλη τήν προηγούμενη φιλοσοφία δια-

τηρεί ακόμη αὐτοτελή ὑπαρξη ἢ διδασκαλία γιά τή νόηση καί τούς νόμους τῆς — ἢ τυπική λογική καί ἡ διαλεκτική. "Όλα τά ἄλλα μπαίνουν μέσα στή θετική ἐπιστήμη γιά τή φύση καί τήν ἱστορία» (Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. "Απαντα, 2η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 20ός, σελ. 25). — 575.

227 Ὁ Β. Ι. Λένιν, προφανῶς, ἔχει ὑπόψη του τόν ὀρισμό τῆς διαφορᾶς τοῦ ὕλισμοῦ ἀπό τόν ἰδεαλισμό πού δίνει ὁ Φ. Ἐνγκελς στήν ἐργασία του «Ὁ Λουδοβίκος Φόουερμπαχ καί τό τέλος τῆς κλασικῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. "Απαντα, 2η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 21ος, σελ. 282-284). — 575.

228 Τό 1905 στήν Ὀδησσό εἶχε ἐκδοθεῖ μέ τόν τίτλο: «Ὁ ἀπό τόν κλασικό ἰδεαλισμό στό διαλεκτικό ὕλισμό», ἡ ἐργασία τοῦ Φ. Ἐνγκελς «Ὁ Λουδοβίκος Φόουερμπαχ καί τό τέλος τῆς κλασικῆς γερμανικῆς φιλοσοφίας» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. "Απαντα, 2η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 21ος, σελ. 269-317). — 577.

229 Ὁ Γκ. Β. Πλεχάνοφ στό ἔργο του «Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι» παραθέτει τήν ἴδια διατύπωση τοῦ Τσερνισέβσκι γιά τίς αἰτίες τῆς πτώσης τῆς Ρώμης (βλ. «Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ», βιβλ. 1, Λονδίνο, 1890, σελ. 109 καί βιβλ. ἐκδ. τοῦ 1909, σελ. 164 (σέ τοῦτο τόν τόμο, σελ. 547)). — 579.

230 Ὁ Β. Ι. Λένιν ἔχει ὑπόψη του τό ἑβδομο τμήμα τοῦ τρίτου τόμου τοῦ «Κεφαλαίου» «Τά ἔσοδα καί οἱ πηγές τους» (βλ. Κ. Μάρξ καί Φ. Ἐνγκελς. "Απαντα, 2η ρωσ. ἐκδ., τόμ. 25ος, μέρος ΙΙ, σελ. 380-458). Στήν ἀρχή τοῦ τελευταίου κεφαλαίου αὐτοῦ τοῦ μέρους ὁ Μάρξ γράφει: «Οἱ ἰδιοκτῆτες μόνο τῆς ἐργατικῆς δύναμης, οἱ ἰδιοκτῆτες τοῦ κεφαλαίου καί οἱ ἰδιοκτῆτες τῆς γῆς, πού ἀντίστοιχες πηγές ἐσόδων τους εἶναι ὁ μισθός ἐργασίας, τό κέρδος καί ἡ ἔγγεια πρόσοδος, ἐπομένως οἱ μισθωτοί ἐργάτες, οἱ καπιταλιστές καί οἱ γαιοκτήμονες δημιουργοῦν τίς τρεῖς μεγάλες τάξεις τῆς σύγχρονης κοινωνίας πού στηρίζεται στόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγῆς» (στό ἴδιο, σελ. 457). — 580.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ
ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΡΓΑΣΙΩΝ ΚΑΙ ΠΗΓΩΝ
ΠΟΥ ΑΝΑΦΕΡΕΙ
Ἡ ΠΑΡΑΘΕΤΕΙ ΠΕΡΙΚΟΠΕΣ ΤΟΥΣ
Ο Β. Ι. ΛΕΝΙΝ

- Ἀβενάριους, Ρ.* Ἡ ἀνθρώπινη ἀντίληψη τοῦ κόσμου. Μετ. Ι. Φιόντοροφ, μέ τήν ἐπιμέλεια τοῦ Μ. Φιλίπποφ. Πετρούπολη, Σόικιν, ρωσ. ἔκδ. 1901. 91 σελ. — 472.
- *Κριτική τῆς καθαρῆς ἐμπειρίας.* Μετ. ἀπό τά γερμ. τοῦ Ι. Φ. Φιόντοροφ. Τόμ. 1ος. Μετ. ἀπό τή 2η γερμ. ἔκδ., διορθ. ἀπό τόν Ι. Πέτσολντ σύμφωνα μέ τίς ὑποδείξεις πού ἔμειναν μετά τό θάνατο τοῦ συγγραφέα. Πετρούπολη, Σεστακόβσκι καί Φιόντοροφ, ρωσ. ἔκδ. 1907. XVIII, 124 σελ. — 473.
- Ἀντρέγεβιτς* — βλ. Σολοβιόφ, Ε.Α.
- «*Βελικορούς*», χωρίς τόπο ἔκδοσης, 1961, τεῦχ. 1-3, Ἰούλης-Σεπτέμβρης. — 536, 600, 611, 612, 619.
- Βούντ, Β.* Σύστημα φιλοσοφίας. Μετ. ἀπό τά γερμ. Α. Μ. Βόντεν, Πετρούπολη, Παντελέγεφ, ρωσ. ἔκδ. 1902, VIII, 436 σελ. — 468-470.
- «*Γκόλος Σοτσιάλ-Ντεμοκράτα*», [Γενεύη], 1908, τεῦχ. 6-7, Μάης-Ἰούνης, σελ. 3-14. — 248.
- 1908, τεῦχ. 8-9, Ἰούλης-Σεπτέμβρης, σελ. 3-26. — 248.
- Ἐνγκελς, Φ.* Ἀντι-Ντύρινγκ. Ἡ ἀνατροπή τῆς ἐπιστήμης ἀπό τόν κύριο Εὐγένιο Ντύρινγκ. Σεπτέμβρης 1876 - Ἰούνης 1878. — 107, 108, 257, 575.
- Ἀπό τόν κλασικό ἰδεαλισμό στό διαλεκτικό ὕλισμό. Μέ παράρτημα 11 θέσεων τοῦ Κ. Μάρξ. Μετάφραση ἀπό τά γερμανικά Α. Γκορόβιτς καί Σ. Κλάινερ, θεώρηση Σ. Ἀλεξέγεφ. Ὀδησός, Ἀλεξέγεβα, ρωσ. ἔκδ. 1905, VII, 72 σελ. — 577.
- Εὐαγγέλιον.* — 287.
- «*Ζαριά*», Stuttgart 1901, τεῦχ. 2-3, Δεκέμβρης, σελ. 204-225. — 248.
- Ζέντ-Ἀβέστα.* — 310.
- Κάουτσκι, Κ.* Κοινωνική ἐπανάσταση. Ι. Κοινωνική μεταρύθμιση καί κοινωνική ἐπανάσταση. ΙΙ. Τήν ἄλλη μέρα μετά τήν κοινωνική ἐπανάσταση. Μέ δυό

- παρарт. Μετ. από τὰ γερμ. Ν. Κάρποφ. Μέ τήν ἐπιμ. τοῦ Ν. Λένιν. Ἔκδ. Συνδέσμου ρωσ. ἐπαν. σοσιαλδημοκρατίας. Γενεύη, τυπογρ. Συνδέσμου, ρωσ. ἔκδ. 1903. 204, 4 σελ. (ΣΔΕΚΡ). — 589.
- «Κόλοκολ», Λονδίνο, 1859, τεῦχ. 44, 1 τοῦ Ἰούνη, σελ. 363-364. — 535, 593.
— 1864, τεῦχ. 186, 15 τοῦ Ἰούνη, σελ. 1. — 620.
- Κουλιτσέσκι, Α. Ἱστορία τοῦ ρωσικοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος. Σέ 2 τόμους, μέ πορτρ. τῶν ρώσων ἐπαναστατικῶν παραγόντων. Μετ. από τό χειρόγραφο, ἐπεξεργ. ἀπό τόν συγγρ. γιά τή ρωσ. ἔκδ., Α. Μπ-σκι. Τ. 1 (1801 - ὄγδοη δεκαετία). Πετρούπολη, 1908. 395 σελ. Πάνω ἀπό τόν τίτλο: Α. Κουλιτσέσκι (Μαζοβέτσκι) — 612.
- Κοῦνο Φίσερ — βλ. Fischer, K.
- Λέμκε, Μ. Κ. Πολιτικές δίκες τῶν Μ. Ι. Μιχάλοφ, Ντ. Ι. Πίσαρεφ καί Ν. Γκ. Τσερνιάβσκι. (Ἐκ τῶν ἀνέκδ. ντοκουμέντων)... Πετρούπολη, Ποπόβα, 1907. 421, [2] σελ. — 610, 613, 614, 616, 617, 619-620.
- Δίκη τῶν «Βελικορούστσι». 1861 (Ἐκ τῶν ἀνέκδ. πηγῶν). — «Μπιλόγε», Πετρούπολη, 1906, τεῦχ. 7, σελ. 81-103. — 611.
- Λένιν, Β. Ι. Σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς διαλεκτικῆς. 1915. — 325.
- Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Χέγγελ «Διαλέξεις γιά τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας». 1915. — 305.
- Μάρξ, Κ. Ὁ ἐμφύλιος πόλεμος στή Γαλλία. Ἐκκλήση τοῦ Γενικοῦ Συμβουλίου τῆς Διεθνοῦς Ἐνώσεως τῶν Ἐργατῶν. Ἀπρίλης-Μάης 1871. — 288.
- Τό «Κεφάλαιο». Κριτική τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας, τόμ. I-III. 1867-1894. — 90, 131, 162, 301, 318.
- Τό «Κεφάλαιο». Κριτική τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας, τόμ. I. 1867. — 216, 462.
- «Μολοντάγια Ροσσίγια». [Προκήρυξη]. Πετρούπολη, 1862. — 619.
- «Μπιλόγε», Πετρούπολη, 1905, τεῦχ. 7, σελ. 81-103. — 611.
- Μπογκντάνοφ, Α. Ἐγκυρη σκέψη. — Στό βιβλ.: Μπογκντάνοφ, Α. Ἀπό τήν ψυχολογία τῆς κοινωνίας. (Ἄρθρα 1901-1904). Πετρούπολη, Ντοροβάτοβσκι καί Τσαρούσνικοφ, 1904, σελ. 95-156. — 460.
- Μπογκουτσάρσκι, Β. Γ. Ἀπό τό παρελθόν τῆς ρωσικῆς κοινωνίας. Πετρούπολη, Πιροσκόφ, 1904. [8], 406, XII σελ. — 594.

Νά σπουδάσουμε ἢ νά μὴν σπουδάσουμε; — «Σάνκτ Πετερμπούργκσκιγε Βέντομοστι», 1861. — 569-570.

Νεκράσοφ, Ν. Α. Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι. — 615.

Νικολάγεφ, Π. Φ. Προσωπικές ἀναμνήσεις γιά τή διαμονή τοῦ Νικολάι Γκαβρίλοβιτς Τσερνισέβσκι στό κάτεργο. (Στό ἔργοστάσιο Ἄλεξαντρόβσκι). 1867-1872. Μόσχα, «Κόλοκολ», 1906. 52 σελ. (Δεύτερη βιβλ-κή ... τεῦχ. 9). — 604, 608.

* *Ντεμπόριν, Α. Μ. Διαλεκτικός ὕλισμός.* — Στό βιβλ.: Στό μεταίχιμο. (Σχετικά μέ τόν χαρακτηρισμό τῶν σύγχρονων ἀναζητήσεων). Κριτική συλλογή. Πετρούπολη, «Νάσε Βρέμια», 1909, σελ. 38-75. — 526-533.

Ντενισιούκ, Ν. Κριτική φιλολογία γιά τά ἔργα τοῦ Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι. Μέ πορτρ., βιογρ. δοκίμιο καί σημειώσεις. Ν. Ντενισιούκ. Ἔκδ. Ι. Μόσχα, Παναφίντινα, 1908. IX, 336 σελ. — 574.

Ντοστογιέβσκι, Φ. Μ. Ἡμερολόγιο τοῦ συγγραφέα. — 616.

Ντρούζινιν, Α. Β. Πολίνκα Σάξ. — 540.

Παντελέγεφ, Α. Φ. Ἐπί τῶν ἀναμνήσεων τοῦ παρελθόντος. Πετρούπολη, τυπ. Μερκούσεφ, 1905 IV, 340 σελ. — 607, 610-612, 613.

Πίσσαρεφ, Ντ. Ι. Παραστρατήματα τῆς ἀνώριμης σκέψης. — 330.

[*Πλεχάνοφ, Γκ. Β.*] *Ἡ κριτική τῶν κριτικῶν μας.* Πετρούπολη, 1906. VII, 400 σελ. — 248.

— *Σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς ἐξέλιξης τῆς μονιστικῆς ἀντίληψης τῆς ἱστορίας.* Ἀπάντηση στοῦς κ.κ. Μιχαηλόβσκι, Καρέγεφ καί Σία. Πετρούπολη, τυπογρ. Σκοροχόντοφ, 1895. 288 σελ. Πάνω ἀπό τόν τίτλο τό ὄνομα τοῦ συγγραφέα: Ν. Πέλτοφ. — 248.

* — *Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι.* Πετρούπολη, «Σιπόβνικ», [1909]. 537 σελ. Στήν προμετωπίδα χρόνος ἐκδοσης: 1910. — 284, 534-571, 579.

— *Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι.* (Ἄρθρο πρῶτο). — «Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ», Λονδίνο, 1890, τεῦχ. 1, Φλεβάρης, σελ. 88-175. — 534-535, 536-539, 541, 542, 552-553, 561, 562, 563, 567, 568, 569-570.

* *Ἀπάντηση στόν κ. Α. Μπογκντάνοφ.* (Γράμμα τρίτο). — Στό βιβλ.: Πλεχάνοφ, Γκ. Β. Ἐπί τῆς ἀμυνας στήν ἐπίθεση. Ἀπάντηση στόν κ. Α. Μπογκντάνοφ, κριτική τοῦ ἰταλικοῦ συνδικαλισμοῦ καί ἄλλα ἄρθρα. Μόσχα, [1910], σελ. 70-111. — 248.

* Μέ ἀστερίσκο σημειώνονται τά βιβλία καί τά ἄρθρα πού ἔχουν σημειώσεις τοῦ Β. Ι. Λένιν, καί φυλάγονται στό Κεντρικό κομματικό ἀρχεῖο τοῦ Ἰνστιτούτου μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ.

- *— *Τά βασικά ζητήματα του μαρξισμού*. Πετρούπολη, «Νάσα Ζίζν», 1908. 107 σελ. — 248, 284, 455-458.
- *Ο Cantι ενάντια στον Κάντ ή η πνευματική διαθήκη του κ. Μπέρνσταϊν*. — «Ζαριά», Stuttgart, 1901, τεύχ. 2-3, Δεκέμβρης, σελ. 204-225. — 248.
- *Materialismus militans*. Ἀπάντηση στον κ. Μπογκντάνοφ. Γράμμα δεύτερο. — «Γκόλος Σοτσιάλ-Ντεμοκράτα», [Γενεύη], 1908, ἀρ. φύλ. 8-9, Ἰούλης Σεπτέμβρης, σελ. 3-26. — 248.
- *Materialismus militans*. Ἀπάντηση στον κ. Μπογκντάνοφ (Γράμμα πρώτο). — «Γκόλος Σοτσιάλ-Ντεμοκράτα», [Γενεύη], 1908, ἀρ. φύλ. 6-7, Μάης Ἰούνης, σελ. 3-14. — 248.
- Πρός τή νέα γενιά*. [Προκήρυξη]. Πετρούπολη, Σεπτέμβριος, 1861. — 600, 616.
- Ρουσόνοφ, Ν. Σ. Οἱ σοσιαλιστές τῆς Δύσης καί τῆς Ρωσίας*. Πετρούπολη, τυπογρ. Στασιουλέβιτς, 1908. IV. 393 σελ. Πάνω ἀπό τόν τίτλο τό ὄνομα τοῦ συγγραφέα: Ν. Σ. Ρουσόνοφ (Ν. Ε. Κουντρίν). — 573, 610, 613, 617-618.
- Σαγκάνοφ, Β. Ν. Ὁ Νικολάι Γκαβρίλοβιτς Τσερνισέβσκι στά κάτεργα καί στήν ἐξορία*. Ἀναμνήσεις. Μεταθανάτιος ἔκδ. Πετρούπολη, Πεκάρσκι, 1907 VI, 42. σελ. — 602, 609.
- Σαϊζπρ, Οὐ. Τό τέλος εἶναι ἐπισφράγιση τοῦ ἔργου*. — 17.
- «Σβιστόκ», Πετρούπολη. — 535.
- Σελίγκα* — βλ. Zychlinski, F.
- Σίλλερ, Φ. Φιλόσοφοι*. — 107.
- «Σοβρεμέννικ», Πετρούπολη. — 562.
- 1858, τ. LXVII, σελ. 393-441. — 597.
- 1858, τ. LXXII, τεύχ. 12, σελ. 575-614. — 598, 605.
- 1861, τ. LXXXVI, τεύχ. 4, σελ. 419-435. — 548.
- 1861, τ. LXXXVII, τεύχ. 5, σελ. 89-117. — 547, 558.
- [*Σολοβιούφ, Ε. Α.*] *Δοκίμιό φιλοσοφίας τῆς ρωσικῆς λογοτεχνίας*. Πετρούπολη, «Ζνάνιγε», 1905. XI, 535, II σελ. Πάνω ἀπό τόν τίτλο τό ὄνομα τοῦ συγγραφέα: Ἀντρέγεβιτς. — 578.
- «Σοτσιάλ-Ντεμοκράτ», Λονδίνο, 1890, τεύχ. 1, Φλεβάρης, σελ. 88-185. — 534-535, 536-539, 541, 542, 552-553, 562, 567, 568, 569-570.

Σουλιάτικοφ, Β. Μ. *Ύπό τή θεωρία καί τήν πρακτική τής ταξικῆς πάλης*. Μόσχα, Ντοροβάτσκι καί Τσαρούσνικοφ, 1907. 80 σελ. — 460.

*— *Ἡ δικαίωση τοῦ καπιταλισμοῦ στή Δυτικοευρωπαϊκή φιλοσοφία*. Ὑπό τόν Ντεκάρτ ὡς τόν Ε. Μάχ. Μόσχα, «Μοσκόβσκογε κνιγκοϊζντάτελστβο», 1908. 151 σελ. — 459-474.

* Στικλόφ, Γ. Μ. Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι, *ἡ ζωή καί ἡ δράση του*. (1828-1889). Πετρούπολη, τυπογρ. «Ὀμπτσέστβεναγια Πόλζα», 1909. 427 σελ. — 572-620.

[Τσερνισέβσκι, Ν. Γκ.] *Ἡ ἀνθρωπολογική ἀρχή στή φιλοσοφία*. — Στό βιβλίο: Τσερνισέβσκι, Ν. Γκ. *Ἄπαντα σέ 10 τόμους...* Τόμ. VI. Πετρούπολη, τυπογρ. Τιχάνοφ, 1906, σελ. 192-239. — 64, 576, 577.

— *Ἄπαντα σέ 10 τόμους...* Τόμ. II-X. Ἔκδ. Μ. Ν. Τσερνισέβσκι. Πετρούπολη, 1906. 10 τ.

Τόμ. II. «Σοβρεμέννικ» 1856. Δοκίμια γιά τή ρωσική λογοτεχνία τῆς περιόδου τοῦ Γκόγκολ. Κριτική καί βιβλιογραφία. Σημειώματα γιά περιοδικά 1856. IV, 658 σελ. — 551, 572.

Τόμ. III. «Σοβρεμέννικ» 1857. Κριτική καί βιβλιογραφία. Σημειώματα γιά περιοδικά 1857. Ἄρθρα γιά τό ἀγροτικό ζήτημα. Λέσσιγκ. V, 780 σελ. — 546-547, 558, 579, 580, 581.

Τόμ. IV. «Σοβρεμέννικ», 1858-1859. (Ἄρθρα γιά τό ἀγροτικό ζήτημα. Ἄρθρα οἰκονομικά). 583 σελ. — 558, 561, 588, 598.

Τόμ. V «Σοβρεμέννικ», 1859. Τμήμα «Πολιτική». 526 σελ. — 561, 566.

Τόμ. VI. «Σοβρεμέννικ» 1860. (Κριτική καί βιβλιογραφία. Ἄρθρα οἰκονομικά. Τμήμα «Πολιτική»). 757 σελ. — 64, 556, 576, 577, 579.

Τόμ. VII (Μέ πορτραῖτο τοῦ συγγραφέα 1859). «Σοβρεμέννικ» 1860-1861. Ἄρχές πολιτικῆς οἰκονομίας Ντ. Σ Μίλλ. Μετάφραση καί σημειώσεις. V, 664 σελ. — 583-584.

Τόμ. VIII «Σοβρεμέννικ» 1861. (Κριτική καί βιβλιογραφία. Ἄρθρα οἰκονομικά Τμήμα «Πολιτική») XXII, 530 σελ. — 555, 600.

Τόμ. IX «Σοβρεμέννικ» 1862-1863. Ἄρθρα οἰκονομικά. Τμήμα «Πολιτική». Μυθιστόρημα «Τί νά κάνουμε.». II, 246, 317 σελ. — 535, 563, 564, 568, 569-570.

Τόμ. X, μέρος 1. (Μέ πορτραῖτο τοῦ συγγραφέα 1864). Ἔργα πού γράφτηκαν στή Σιβηρία. Λογοτεχνία. Σημείωμα γιά τήν ὑπόθεση τῶν παλαιοημερολογιτῶν. Μυθιστόρημα «Πρόλογος». III, 445, 312 σελ. — 538, 539, 589, 590-592, 598, 599, 601.

Τόμ. X, μέρος 2. (Μέ πορτραῖτο τοῦ συγγραφέα 1888). Χωριστά ἄρθρα (1849-1863). Ἄρθρα τῆς τελευταίας περιόδου. (1885-1889). 1080 σελ. Τμήμα σελίδωσης. — 600.

- *[Βιβλιοκρισία γιά τό ἔργο:]* Οἱ ἀρχές τῆς λαϊκῆς οἰκονομίας. Ὁδηγός γιά σπουδαστές καί γιά τούς ἐμπόρους τοῦ Βίλχελμ Ρόσερ. Μετάφραση Ι. Μπάμπστ... Τόμ. Ι. Μέρος πρῶτο. Μόσχα 1860. — «Σοβρεμέννικ», Πετρούπολη, 1861, τ. LXXXVI, τευχ. 4, σελ. 419-435, στό τμήμα: Νέα βιβλία. — 548.
- *Οἱ γαλλικοὶ νόμοι γιά τά ζητήματα τῆς ἐκτύπωσης βιβλίων.* — Στό βιβλ.: Τσερνισέβσκι, Ν. Γκ. "Ἀπαντα σέ 10 τόμους... τόμ. ΙΧ, Πετρούπολη, τυπογρ. Βάισμπεργκ καί Γκερσοῦνιν, σελ. 128-156. — 568.
- *Γενάρης 1859.* — Στό ἴδιο, τόμ. V, Πετρούπολη, τυπογρ. Τιχάνοφ, 1906, σελ. 484-526. — 566.
- *Γιά τά αἷτια τῆς πτώσης τῆς Ρώμης (ἀπομίμηση τοῦ Μοντεσκιέ).* — «Σοβρεμέννικ», Πετρούπολη, 1861, τόμ. LXXXVII, τευχ. 5, σελ. 89-117, στό τμήμα: Ρωσική λογοτεχνία. — 547, 558.
- *Γιά τίς νέες συνθήκες τῆς ἀγροτικῆς ζωῆς.* — «Σοβρεμέννικ», Πετρούπολη, 1858, τόμ. LXVII, σελ. 393-441. Ὑπογραφή: Σοβρεμέννικ. — 597.
- *Γιά τήν ἔγγεια ἰδιοκτησία.* — Στό βιβλ.: Τσερνισέβσκι, Ν. Γκ. "Ἀπαντα σέ 10 τόμους... Τόμ. ΙΙΙ. Πετρούπολη, τυπογρ. Βάισμπεργκ καί Γκερσοῦνιν, 1906, σελ. 405-504. — 581.
- *Γράμματα γιά τήν Ἰσπανία.* Β. Π. Μπότκιν. Πετρούπολη, 1857. — Στό ἴδιο, τόμ. ΙΙΙ, σελ. 25-46, στό τμήμα: Κριτική. — 546-547.
- *Γράμματα χωρίς διεύθυνση.* — Στό ἴδιο, τόμ. X, μέρος 2, σελ. 293-318. — 600
- *Δέν εἶναι ἀραγε ἡ ἀρχή τῆς ἀλλαγῆς; (Διηγήματα Ν. Β. Οὐσπένσκι. Δυό μέρη.* Πετρούπολη, 1861). — Στό ἴδιο, τόμ. VIII, σελ. 339-359. — 555, 600
- *Δοκίμια ἀπό τήν πολιτική οἰκονομία (τοῦ Μίλλ).* — Στό ἴδιο, τόμ. VII, σελ. 305-664. — 583-584.
- *Δοκίμια γιά τή ρωσική λογοτεχνία τῆς περιόδου τοῦ Γκόγκολ.* Στό ἴδιο τόμ. ΙΙ. Πετρούπολη, κυλινδρικό ταχυπεστήριο Γιαμπλόνσκι, 1906, σελ. 1-276. — 551, 572.
- *Ἐκκλήση πρὸς τούς ἀγρότες τῶν εὐγενῶν. Χαιρετισμός πρὸς τούς ἀγρότες τῶν εὐγενῶν ἀπό τούς ἀνθρώπους πού ἔχουν γι' αὐτούς τίς καλύτερες διαθέσεις'* — Στό βιβλίο: Λέμκε, Μ. Κ. Οἱ πολιτικές δίκες τῶν Μ. Ι. Μιχάηλοφ. Ντ. Ι. Πίσαρεφ καί Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι. (Ἀπό ἀνέκδ. ντοκουμέντα)... Πετρούπολη, Ποπόβα, 1907, σελ. 336-346. — 610, 614.
- *Ἰουλιανή μοναρχία.* Στό βιβλ.: Τσερνισέβσκι, Ν. Γκ. "Ἀπαντα σέ 10 τόμους... τόμ. VI, Πετρούπολη, τυπογρ. Βάισμπεργκ καί Γκερσοῦνιν, 1906, σελ. 53-150. — 579.
- *Κριτική τῶν φιλοσοφικῶν προκαταλήψεων ἐνάντια στήν κοινοτική γαιοκτησία* — Στό ἴδιο, τόμ. IV, σελ. 304-333. — 558
- *Κριτική τῶν φιλοσοφικῶν προκαταλήψεων ἐνάντια στήν κοινοτική γαιοκτησία* — «Σοβρεμέννικ», Πετρούπολη, 1858, τόμ. LXXII, τευχ. 12, σελ. 575-614. — 598, 605.

- [Τσερνισέβσκι, Ν. Γκ.] *Νά διδάχτηκαν άραγε;* — Στο βιβλίο: Τσερνισέβσκι, Ν. Γκ. "Απαντα σέ 10 τόμους... Τόμ. ΙΧ. Πετρούπολη, κυλινδρικό ταχυπαιστήριο Γιαμπλόνσκι, 1906, σελ. 174-185. — 569-570.
- *Οικονομική δραστηριότητα και νομοθεσία.* — Στο ίδιο, τόμ. ΙV. Πετρούπολη, τυπογρ. Τιχάνοφ, 1906, σελ. 422-463. — 588.
- *Ή όργάνωση τής ζωής τών τσιφλικάδικων άγροτών.* Τεύχ. ΧΙ. ΄Υλικά για τή λύση του άγροτικού ζητήματος. — Στο ίδιο, τόμ. ΙV, σελ. 526-564. — 598.
- *Ή πάλη τών κομμάτων στη Γαλλία τήν εποχή του Λουδοβίκου ΙΗ΄ και του Καρόλου Ι΄.* — Στο ίδιο, τόμ. ΙV, σελ. 154-219. — 559.
- *Πολιτική.* ΄Απρίλης 1862. — Στο ίδιο, τόμ. ΙΧ, σελ. 235-246. — 564.
- *Πολιτική.* Μάρτης 1862. — Στο ίδιο, τόμ. ΙΧ, σελ. 225-234. — 560-563.
- *Πρόλογος.* Μυθιστόρημα από τίς άρχές τής δεκαετίας 1860-1870. — Στο ίδιο, τόμ. Χ, μέρος 1, σελ. 1-312. — 538, 539, 590-592, 598, 599, 600, 601, 612, 616.
- *Σέ ένδειξη εύγνωμοσύνης.* Γράμμα στον κ. Γ. Ζ-ν. — Στο ίδιο, τόμ. ΙΧ, Πετρούπολη, κυλινδρικό ταχυπαιστήριο Γιαμπλόνσκι, 1906, σελ. 100-104. — 535.
- *Σημειώματα για περιοδικά.* ΄Απρίλης 1857. — Στο ίδιο, τόμ. ΙΙΙ. Πετρούπολη, τυπ. Βάισμπεργκ και Γκερσουνίν, 1906, σελ. 180-200. — 558.
- *Σημειώματα για περιοδικά.* Μάρτης 1857. — Στο ίδιο, τόμ. ΙΙΙ, σελ. 148-158. — 580.
- *Σιγανή φωνή.* ΄Η ιστορία μιās κοπέλας. — Στο ίδιο, τόμ. Χ, μέρος 1, σελ. 33-133. ΄Υπογραφή: Ν. Μαβρίκιεφ. — 589.
- *Σύγχρονη άνασκόπηση.* Στο ίδιο, τόμ. ΙΙΙ, σελ. 555-563. — 579.
- *Τί νά κάνουμε;* — 541, 542, 601, 602-603.
- Τσερνόφ, Β. Μ. *Μαρξισμός και υπερβατική φιλοσοφία.* — Στο βιβλίο: Τσερνόφ, Β. Μ. Φιλοσοφικές και κοινωνιολογικές μελέτες. Μόσχα, «Σοτρούντινιτσεστβο», 1907, σελ. 29-72. — 182.
- *Φιλοσοφικές και κοινωνιολογικές μελέτες.* Μόσχα, «Σοτρούντινιτσεστβο», 1907, 380 σελ. — 182, 232.
- Φόουερμαχ, Α. *Συμπληρώσεις στο Wesen des Christentums* — βλ. Feuerbach, L. Zur Beurteilung der Schrift: «Das Wesen des Christentums».
- Χέρτσεν, Α. Ι. *Very dangerous!!!* — «Κόλοκολ», Λονδίνο, 1859, τεύχ. 44, 1 του ΄Ιούνη, σελ. 363-364. ΄Υπογραφή: Ι-ρ. — 535, 593.
- *Οί περιττοί άνθρωποι και οί χολιασμένοι.* — Στο βιβλίο: Χέρτσεν, Α. Ι. ΄Εργα και άλληλογραφία μέ τήν Ν. Α. Ζαχάρινα. Σέ 7 τόμους. Μέ σημειώσεις, εύρετήριο και 8 φωτογραφίες. Τόμ. V. Πετρούπολη, Παβλένκοφ, 1905, σελ. 341-348. — 535, 593-594.

- *Ποιός φταίει*; — 540.
- Συλλογή άρθρων τοῦ Ἰβάνοβιτς Χέρτσεν, πού δημοσιεύθηκαν μετὰ θάνατον. Ἔκδ. τῶν παιδιῶν τοῦ μακαρίτη. Γενεύη, τυπογρ. Τσερνέτσκι, 1870. [8], 292 σελ. Συγγρ. καί τίτλ. στή ρωσ. καί γαλλ. γλώσσα. — 607.
- Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι. — «Κόλοκολ», Λονδίνο, 1864, τεῦχ. 186, 15 τοῦ Ἰούνη, σελ. 1. — 620.
- Χέφφτινγκ, Χαρ. Σύγχρονοι φιλόσοφοι.* Διαλέξεις πού ἔγιναν στό πανεπιστήμιο Κοπεγχάγης τό φθινόπωρο τοῦ 1902. Μετ. ἀπό τὰ δανικά μέ συμπλ. ἀπό τή γερμ. ἔκδ., στήν ὁποία συμ. ὁ συγγρ., Α. Σμυρνόφ, μέ τήν ἐπίμ. τοῦ Α. Α. Πογκόντιν. Πετρούπολη, Ποπόβα, 1907. 211 σελ. (Μορφωτική β-κη. Σειρά VII, τεῦχ. 4ο). — 471.
-
- Aliotta, A. La reazione idealistica contro la scienza. Opera premiata dalla Società Reale di Napoli. Palermo, «Optima», 1912. XVI, 526 p. — 344—345.*
- Allgemeine Deutsche Biographie.* Bd. 7. Leipzig, Duncker u. Humblot, 1878. 796 S. — 331—332.
- «*Allgemeine Literatur-Zeitung*», Charlottenburg, Dezember 1843 — Juli 1844, Bd. 1—2, Hft. I—VIII. — 7—8, 10, 23, 34, 35.
- 1843, Bd. 1, Hft. I, Dezember, S. 1—17, 17—29; 1844, Hft. II, Januar, S. 1—23. — 7—8, 17—18, 19, 20, 21.
- 1843—1844, Bd. 1, Hft. IV, März, S. 10—19. — 23.
- 1844, Bd. 1, Hft. V, April, S. 18—23, 23—25, 37—52. — 8, 10, 13, 14, 16, 22.
- 1844, Bd. 1, Hft. VI, Mai, S. 17—20, 23—26, 26—28. — 8, 33, 34.
- 1844, Bd. 2, Hft. VII, Juni, S. 1—8, 8—48; Hft. VIII, Juli, S. 18—26, 28—38; Hft. IX, August, S. 30—32. — 7—8, 16—17, 18, 27, 39.
- Anekdoten zur neuesten deutschen Philosophie und Publicistik von B. Bauer, L. Feuerbach, F. Köppen, K. Nauwerck, A. Ruge u. einigen Ungenannten.* Hrsg. von A. Ruge. Bd. 2. Zürich — Winterthur, Literarisches Comptoir, 1843. IV, 288 S. — 36.
- Anti-Dühring* — см. Engels, F. Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft.
- [*Die Antwort der Redaktion der «Allgemeinen Literatur-Zeitung»*]. — «*Allgemeine Literatur-Zeitung*», Charlottenburg, 1844, Bd. 1, Hft. VI, Mai, S. 26—28. — 33, 34.
- «*Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung*», Leipzig, 1913, Bd. 3, Hft. 3, S. 528—530. — 343.

- «*Archiv für Philosophie*». 2. Abt. — см. «Archiv für systematische Philosophie».
- «*Archiv für systematische Philosophie*», Berlin. — 341.
- 1907, Bd. XIII, Hft. 3, S. 491—510; 1908, Bd. XIV, Hft. 4, S. 447—496. — 342.
- Aristoteles. *De anima*. — 224, 225, 240, 258—259, 260, 261, 262.
- *De coelo*. — 224.
- *Die Metaphysik...* Grundtext, Übersetzung und Commentar nebst erläuternden Abhandlungen von A. Schwegler. Bd. 1—4. Tübingen, Fues, 1847—1848. 4 Bde. — 82, 225, 255, 316, 318, 325—332.
- Baillie, J. B. *The Origin and Significance of Hegel's Logik, a General Introduction to Hegel's System*. London, Macmillan, 1901. XVIII, 375 p. — 347.
- Bauch, B. [Рецензия на книгу:] Haas, A. E. Der Geist des Hellenentums in der modernen Physik. Antrittsvorlesung, gehalten am 17. Januar 1914 in der Aula der Universität Leipzig. Verlag von Veit und Comp., Leipzig 1914. (32 S.). — «Kantstudien», Berlin, 1914, Bd. 19, Hft. 3, S. 391—392, в отд.: Rezensionen. — 357.
- Bauer, B. *Bremisches Magazin für evangelische Wahrheit gegenüber dem modernen Pietismus*. — In: Anekdoten zur neuesten deutschen Philosophie und Publicistik von B. Bauer, L. Feuerbach, F. Köppen, K. Nauwerck, A. Ruge u. einigen Ungenannten. Hrsg. von A. Ruge. Bd. 2. Zürich — Winterthur, Literarisches Comptoir, 1843, S. 113—134. — 36.
- *Die Judenfrage*. Braunschweig, Otto, 1843. 115 S. — 21, 24.
- *Neueste Schriften über die Judenfrage*. — «Allgemeine Literatur-Zeitung», Charlottenburg, 1844, Bd. 1, Hft. IV, März, S. 10—19. — 23.
- [Рецензия на книгу:] Hinrichs, politische Vorlesungen. Zweiter Band. Halle, 1843. 489 S. — «Allgemeine Literatur-Zeitung», Charlottenburg, 1844, Bd. 1, Hft. V, April, S. 23—25. — 22.
- *Von den neuesten Schriften über die Judenfrage*. — «Allgemeine Literatur-Zeitung», Charlottenburg, 1843, Bd. 1, Hft. I, Dezember, S. 1—17. — 17—18, 19, 20, 21.
- *Was ist jetzt der Gegenstand der Kritik?* — «Allgemeine Literatur-Zeitung», Charlottenburg, 1844, Bd. 2, Hft. VIII, Juli, S. 18—26. — 27.
- Bauer, E. *Proudhon*. — «Allgemeine Literatur-Zeitung», Charlottenburg, 1844, Bd. 1, Hft. V, April, S. 37—52. — 8, 10, 13, 14, 16.

- Bauer, E.* [Рецензия на книгу:] Union ouvrière. Par Mme. Flora Tristan. Edition populaire. Paris. 1843. — «Allgemeine Literatur-Zeitung», Charlottenburg, 1844, Bd. 1, Hft. V, April, S. 18—23. — 8.
- Bauer, O.* [Рецензия на книгу:] Dr. Johann Plenge, Marx und Hegel. Tübingen, Laupp 1911. 8°. 184 S. (4 M.). — «Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung», Leipzig, 1913, Bd. 3, Hft. 3, S. 528—530, в отд.: Literaturbericht. — 343.
- Bayle, P.* *Dictionnaire historique et critique*. T. 1—2. Rotterdam, chez Reiner Leers, 1697. 3 vol. — 230—231.
- Beaussire, E.* *Antécédents de l'Hégélianisme dans la philosophie française*. Dom Deschamps, son système et son école. D'après un manuscrit et des correspondances inédites du XVIIIe siècle. Paris — Londres — New York, Baillière, 1865. XVI, 233, 3 p. (Bibliothèque de philosophie contemporaine. N 3). — 296.
- Bentham, J.* *Théorie des peines et des récompenses, ouvrage extrait des manuscrits de M. Jérémie Bentham*. Par E. Dumont. T. II. 3 ed. Paris, Bossange, 1826. XI, 429 p. — 32.
- Boltzmann, L.* *Wissenschaftliche Abhandlungen*. Im Auftrage und mit Unterstützung der Akademien der Wissenschaften zu Berlin, Göttingen, Leipzig, München, Wien. Hrsg. von Dr. F. Hasenöhr. Bd. 1—3. Leipzig, Barth, 1909. 3 Bde. — 342.
- [Der Brief an die Redaktion der «Allgemeinen Literatur-Zeitung». Februar 1844]. — «Allgemeine Literatur-Zeitung», Charlottenburg, 1844, Bd. 1, Hft. VI, S. 23—26. Под общ. зарл.: Correspondenz aus der Provinz. 4. — 33, 34.
- Büchner, L.* *Vorwort* [zum Buch: «Kraft und Stoff»]. — In: Büchner, L. Kraft und Stoff. Empirisch-naturphilosophische Studien. In allgemein-verständlicher Darstellung. Frankfurt a. M., Meidinger, 1855, S. VII—XVI. — 313.
- Busse, L.* *Jahresbericht über die Erscheinungen der anglo-amerikanischen Literatur der Jahre 1893/94*. (Falckenberg — Armstrong, Fullerton, Wallace, Flint, Ladd, Ormond). — «Zeitschrift für Philosophie und Philosophische Kritik», Bd. 111, Leipzig, 1898, S. 205—213. — 347.
- *Jahresbericht über die Erscheinungen der anglo-amerikanischen Literatur der Jahre 1896/1897*. (Berenson—Caldwell — McTaggart—Carus—Fraser—Lindsay—Wenley—Seth). — «Zeitschrift für Philosophie und Philosophische Kritik», Bd. 119, Leipzig, 1902, S. 182—204. — 349.
- Cabanis, P.-J.-G.* *Rapports du physique et du morale de l'homme*. T. 1—2. Paris, Crapart, 1802. 2 vol. — 30.

- Carnot, L.-N. Réflexions sur la Métaphysique du calcul infinitésimal.* Paris, Duprat, 1797. 80 p. — 108.
- Carstanjen, F. Der Empiriekritizismus, zugleich eine Erwiderung auf W. Wundts Aufsätze: «Der naive und kritische Realismus» II u. III.* — «Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie», Leipzig, 1898, Jg. 22, Hft. 1, S. 45—95; Hft. 2, S. 190—214; Hft. 3, S. 267—293. — 470.
- Cicero, M. De fato.* — 315.
- Clavbergii, J. Defensio cartesianae.* Amstelodami, Elsevirius, 1652. [12], 631 p. — 72.
- [*Clemens, A.] Clementis Alexandrini opera.* Ex recensione Gulielmi Dindorfii. Vol. III. Stromatum V—VIII. Scripta minora. Fragmenta. Oxonii, e typ. Clarendoniano, 1869. 694 p. — 311, 313.
- Dannemann, F. Die Naturwissenschaften in ihrer Entwicklung und in ihrem Zusammenhange.* Dargest. von F. Dannemann. Bd. 1—4. Leipzig — Berlin, Engelmann, 1910—1913. 4 Bde.— 355.
- *Wie unser Weltbild entstand.* Die Anschauungen vom Altertum bis zur Gegenwart über den Bau des Kosmos. Mit einem Titelbild nach der Rembrandtschen Radierung «Der Astrolog» u. vielen Textbildern. Stuttgart, Franckhsche Verlagsh., [1912]. 99 S. — 355—356.
- Darmstaedter, L. Handbuch zur Geschichte der Naturwissenschaften und der Technik.* In chronologischer Darstellung. 2., umgearb. und verm. Aufl. Unter Mitwirkung von R. du Bois-Reymond und C. Schaefer hrsg. von L. Darmstaedter. Berlin, Springer, 1908. X, 1263 S. — 356—357.
- Darwin, Ch. On the Origin of Species by Means of Natural Selection, or the Preservation of Favoured Races in the Struggle for Life.* London, Murray, 1859. IX, 502 S. — 127.
- De mundo.* — 235.
- Déclaration des Droits de l'homme et du citoyen.* 27 août 1789. — 25, 27—28.
- «*Deutsch-Französische Jahrbücher*», Paris, 1844, Lfrg. 1—2, S. 86—114, 182—214. — 8, 21, 24, 25.
- **Dietzgen, J. Die Grenzen der Erkenntnis.* (Vorwärts 1877). — In: Dietzgen, J. Kleinere philosophische Schriften. Eine Auswahl. Stuttgart, Dietz, 1903, S. 151—161. — 412—415.
- *— *Kleinere philosophische Schriften.* Eine Auswahl. Stuttgart, Dietz, 1903. 4, 272 S. — 365—454.
- *— *Die Moral der Sozialdemokratie.* Zwei Kanzelreden. (Volksstaat 1875). — In: Dietzgen, J. Kleinere philosophische Schriften. Eine Auswahl. Stuttgart, Dietz, 1903, S. 77—93. — 386—387.

- **Dietzgen, J. Die Religion der Sozialdemokratie.* Sechs Kanzelreden. (Volksstaat 1870 bis 1875). — In: Dietzgen, J. Kleinere philosophische Schriften. Eine Auswahl. Stuttgart, Dietz, 1903, S. 12—76. — 368—385.
- *— *Sozialdemokratische Philosophie.* Sieben Kapitel. (Volksstaat 1876). — Ibid., S. 94—142. — 388—409.
- *— *Streifzüge eines Sozialisten in das Gebiet der Erkenntnistheorie.* (Sozialdemokratische Bibliothek, Hottingen—Zürich 1887). — Ibid., S. 179—272. — 419—454.
- *— *Das Unbegreifliche.* Ein Hauptstück aus der sozialdemokratischen Philosophie. (Vorwärts 1877). — Ibid., S. 143—150. — 410—411.
- *— *Unsere Professoren auf den Grenzen der Erkenntnis.* (Vorwärts 1878). — Ibid., S. 162—178. — 416—418.
- *Das Wesen der menschlichen Kopfarbeit.* Dargest. von einem Handarbeiter. Eine abermalige Kritik der reinen und praktischen Vernunft. Hamburg, Meißner, 1869. VIII, 129 S. — 52.
- *— *Der wissenschaftliche Sozialismus.* (Volksstaat 1873). — In: Dietzgen, J. Kleinere philosophische Schriften. Eine Auswahl. Stuttgart, Dietz, 1903, S. 1—11. — 365—367.
- Diogenes Laertius. De vitis, dogmatibus et apophthegmatibus clarorum philosophorum.* — 204, 230, 239, 264—265, 271, 272—273.
- Du Bois-Reymond, E. Über die Grenzen des Naturerkennens.* Ein Vortrag in der zweiten öffentlichen Sitzung der 45. Versammlung deutscher Naturforscher und Ärzte zu Leipzig, am 14. August 1872. Leipzig, Veit, 1872. 39 S. — 416, 417.
- Ebbinghaus. Experimentelle Psychologie* — см. Ebbinghaus, H. Über das Gedächtnis.
- Ebbinghaus, H. Über das Gedächtnis.* Untersuchungen zur experimentellen Psychologie. Leipzig, Duncker u. Humblot, 1885. IX, 169 S. — 352.
- Engel, B. C. [Рецензия на книгу:] Hammacher, E. Die Bedeutung der Philosophie Hegels.* VIII u. 92 S. Leipzig, 1911. Duncker und Humblot. — «Zeitschrift für Philosophie und Philosophische Kritik», Bd. 148, Leipzig, 1912, S. 95—97. — 349.
- Engels, F. [Brief an K. Marx].* 21. September 1874. — In: Der Briefwechsel zwischen Friedrich Engels und Karl Marx. 1844 bis 1883. Hrsg. von A. Bebel und E. Bernstein. Bd. 4. Stuttgart, Dietz, 1913, S. 366—369. — 140.
- *Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft.* 3., durchges. und verm. Aufl. Stuttgart, Dietz, 1894. XX, 354 S. — 456.

- *Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft*. Philosophie. Politische Ökonomie. Sozialismus. Leipzig, Genossenschaft — Buchdruckerei, 1878. VIII, 274 S. — 428.
 - *Die Lage der arbeitenden Klasse in England*. Nach eigener Anschauung und authentischen Quellen. Leipzig, Wigand, 1845. 358 S. — 58, 391.
 - *Die Lage Englands*. Past and Present by Thomas Carlyle. London 1843. — In: Aus dem literarischen Nachlaß von K. Marx, F. Engels und F. Lassalle. Hrsg. von F. Mehring. Bd. I. Gesammelte Schriften von K. Marx und F. Engels. Von März 1841 bis März 1844. Stuttgart, Dietz, 1902, S. 461—490. — 455.
 - *Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie*. — «Die Neue Zeit», Stuttgart, 1886, Jg. 4, Nr. 4, S. 145—157; Nr. 5, S. 193—209. — 422.
 - *Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie*. Revidierter Sonderabdr. aus der «Neuen Zeit». Mit Anhang: Karl Marx über Feuerbach vom Jahre 1845. Stuttgart, Dietz, 1888. VII, 72 S. — 47, 51, 93, 97, 151, 193, 215, 283, 313, 497, 575.
 - *Umriss zu einer Kritik der Nationalökonomie*. — «Deutsch-Französische Jahrbücher», Paris, 1844, Lfrg. 1—2, S. 86—114. — 8.
 - *Vorwort* [zur Arbeit: «Die Lage der arbeitenden Klasse in England». 15. März 1845]. — In: Engels, F. Die Lage der arbeitenden Klasse in England. Nach eigener Anschauung und authentischen Quellen. Leipzig, Wigand, 1845, S. 7—10. — 391.
 - *Vorwort zur zweiten Auflage* [des Buches: «Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft»]. — In: Engels, F. Herrn Eugen Dühring's Umwälzung der Wissenschaft. 2. Aufl. Hottingen—Zürich, Verl. der Volksbuchh., 1886, S. IX—XVI. — 127, 227, 236.
 - *Zur Wohnungsfrage*. Separatabdruck aus dem «Volksstaat». [Hft. 1—3]. Leipzig, Exped. des «Volksstaat», 1872. 23, 32, 24 S. — 366.
- Euler, L. Institutiones calculi differentialis cum eius usu in analysi finitorum ac doctrina serierum*. Vol. 1—2. Ticini, typ. Galeatii, 1787. 2 vol. — 108.
- Faucher, J. Englische Tagesfragen*. — «Allgemeine Literatur-Zeitung», Charlottenburg, 1844, Bd. 2, Hft. VII, Juni, S. 1—8; Hft. VIII, Juli, S. 28—38; Hft. IX, August, S. 30—32. — 7—8, 18.

Feuerbach, L. Sämtliche Werke. Bd. 4—6, 8—10. Leipzig, Wigand, 1847—1866. 6 Bde.

Bd. 4. Geschichte der neuern Philosophie von Bacon von Verulam bis Benedict Spinoza. 1847. 392 S. — 44.

Bd. 5. Darstellung, Entwicklung und Kritik der Leibnizschen Philosophie. 1848. X, 291 S. — 44.

Bd. 6. Pierre Bayle. Ein Beitrag zur Geschichte der Philosophie und Menschheit. 2., umgearb. und verm. Aufl. 1848. VIII, 308 S. — 44.

Bd. 8. Vorlesungen über das Wesen der Religion. Nebst Zusätzen und Anmerkungen. 1851. VIII, 463 S. — 43—64, 139.

Bd. 9. Theogonie nach den Quellen des classischen, hebräischen und christlichen Altertums. 1857. 447 S. — 64.

Bd. 10. Gottheit, Freiheit und Unsterblichkeit vom Standpunkte der Anthropologie. Leipzig, Wigand, 1866. VIII, 293 S. — 455.

— *Sämtliche Werke.* Neu hrsg. von W. Bolin u. F. Jodl. Bd. 1—10. Stuttgart, Frommann, 1903—1911. 10 Bde. — 346, 351.

Bd. 1. Gedanken über Tod und Unsterblichkeit. Durchges. und neu hrsg. von F. Jodl. XV, 375 S. — 346, 352.

Bd. 2. Philosophische Kritiken und Grundsätze. Durchges. und neu hrsg. von F. Jodl. 1904. XI, 412 S. — 112, 257, 346, 351, 352.

Bd. 3. Geschichte der Neueren Philosophie von Bacon von Verulam bis Benedikt Spinoza. Durchges. und neu hrsg. von F. Jodl. 1906. XI, 388 S. — 346.

Bd. 4. Darstellung, Entwicklung und Kritik der Leibnizschen Philosophie. Zur neueren Philosophie und ihrer Geschichte. Durchges. und neu hrsg. von F. Jodl. 1910. XII, 448 S. — 67—76, 346, 352.

Bd. 5. Pierre Bayle. Ein Beitrag zur Geschichte der Philosophie und Menschheit. Mit einer Biogr. Bayles vom Hrsg. Neu hrsg. und biogr. eingeleitet von W. Bolin. 1905. X, 436 S. — 346.

Bd. 6. Das Wesen des Christentums. Durchges. und neu hrsg. von W. Bolin. 1903. X, 411 S. — 346, 352.

Bd. 7. Erläuterungen und Ergänzungen zum Wesen des Christentums. Durchges. und neu hrsg. von W. Bolin. 1903. XII, 521 S. — 346, 351, 352.

Bd. 8. Vorlesungen über das Wesen der Religion. Nebst Zusätzen und Anmerkungen. Durchges. und neu hrsg.

- von W. Bolin. 1908. VIII, 459 S. — 271, 286, 346, 351, 352.
- Bd. 9. Theogonie nach den Quellen des klassischen, hebräischen und christlichen Altertums. Durchges. und neu hrsg. von W. Bolin. 1907. IX, 417 S. — 346.
- Bd. 10. Schriften zur Ethik und nachgelassene Aphorismen. Durchges. und neu hrsg. von F. Jodl. 1911. X, 385 S. — 346, 351.
- *Darstellung, Entwicklung und Kritik der Leibnizschen Philosophie*. Ausbach, 1837. 295 S. — 67, 71.
- *Die Gedanken über Tod und Unsterblichkeit aus den Papieren eines Denkers, nebst einem Anhang theologisch-satyrischer Xenien, hrsg. von einem seiner Freunde*. Nürnberg, Stein, 1830. VIII, 248 S. — 44.
- *Grundsätze der Philosophie der Zukunft*. 1843. — In: Feuerbach, L. *Sämtliche Werke*. Neu hrsg. von W. Bolin u. F. Jodl. Bd. 2. Philosophische Kritiken und Grundsätze. Durchges. und neu hrsg. von F. Jodl. Stuttgart, Frommann, 1904, S. 245—320. — 351, 352.
- *Grundsätze der Philosophie der Zukunft*. Zürich u. Winterthur, Literarisches Comptoir, 1843. IV, 84 S. — 33, 47, 246.
- *Herr von Schelling*. 1843. Brief an K. Marx. (Nach dem Brouillon). — In: Feuerbach, L. *Sämtliche Werke*. Neu hrsg. von W. Bolin u. F. Jodl. Bd. 4. *Darstellung, Entwicklung und Kritik der Leibnizschen Philosophie. Zur neueren Philosophie und ihrer Geschichte*. Durchges. und neu hrsg. von F. Jodl. Stuttgart, Frommann, 1910, S. 434—440. — 76.
- *Kritik des «Antihegel»*. 1835. — Ibid., Bd. 2, S. 17—80. — 352.
- *Der Schriftsteller und der Mensch*. Eine Reihe humoristisch-philosophischer Aphorismen. 1834. — Ibid., Bd. 1, S. 263—366. — 352.
- *Spinoza und Herbart*. 1836. — Ibid., Bd. 4, S. 400—416. — 76.
- *Todesgedanken*. 1830. — Ibid., Bd. 1, S. 1—90. — 352.
- *Über die Vernunft; ihre Einheit, Allgemeinheit, Unbegrenztheit*. Dissertation zur Erlangung des philosophischen Doktorates. — Ibid., Bd. 4, S. 299—356. — 76.
- *Über Spiritualismus und Materialismus, besonders in Beziehung auf die Willensfreiheit*. — In: Feuerbach, L. *Sämtliche Werke*. Bd. 10. *Gottheit, Freiheit und Unsterblichkeit vom Standpunkte der Anthropologie*. Leipzig, Wigand, 1866, S. 37—204. — 455.

- Feuerbach, L. Über Spiritualismus und Materialismus, besonders in Beziehung auf die Willensfreiheit.* 1863—1866. — In: Feuerbach, L. *Sämtliche Werke.* Neu hrsg. von W. Bolin u. F. Jodl. Bd. 10. *Schriften zur Ethik und nachgelassene Aphorismen.* Durchges. und neu hrsg. von F. Jodl. Stuttgart, Frommann, 1911. S. 91—229. — 351.
- *Verhältnis zu Hegel.* 1840, mit späteren Zusätzen. — Ibid., Bd. 4, S. 417—424. — 76.
- *Vorläufige Thesen zur Reform der Philosophie.* 1842. — Ibid., Bd. 2, S. 222—244. — 112, 351, 352.
- *Vorwort* [zu 8. Bd. der Sämtlichen Werken]. 1. Januar 1851. — In: Feuerbach, L. *Sämtliche Werke.* Bd. 8. *Vorlesungen über das Wesen der Religion.* Nebst Zusätzen und Anmerkungen. Leipzig, Wigand, 1851, S. V—VIII. — 43, 58.
- *Das Wesen der Religion.* 1845. — In: Feuerbach, L. *Sämtliche Werke.* Neu hrsg. von W. Bolin u. F. Jodl. Bd. 7. *Erläuterungen und Ergänzungen zum Wesen des Christentums.* Durchges. und neu hrsg. von W. Bolin. Stuttgart, Frommann, 1903, S. 433—505. — 47, 351, 352.
- *Das Wesen des Christentums.* Leipzig, Wigand, 1841. XII, 450 S. — 44, 45, 351.
- *Wider den Dualismus von Leib und Seele, Fleisch und Geist.* — In: Feuerbach, L. *Sämtliche Werke.* Neu hrsg. von W. Bolin u. F. Jodl. Bd. 2. *Philosophische Kritiken und Grundsätze.* Durchges. und neu hrsg. von F. Jodl. Stuttgart, Frommann, 1904, S. 326—357. — 257, 351.
- *Zur Beurteilung der Schrift: «Das Wesen des Christentums».* 1842. — Ibid., Bd. 7, S. 265—275. — 352.
- *Zur Kritik der Hegelschen Philosophie.* 1839. — Ibid., Bd. 2, S. 158—204. — 352.
- Fischer, F. Die Metaphysik, von empirischem Standpunkte aus dargestellt.* Zur Verwirklichung der Aristotelischen Metaphysik. Basel, Schweighauser'sche Buchh., 1847. VIII, 152 S. — 331.
- Fischer, K. Hegels Leben, Werke und Lehre.* Th. 1. Mit dem Bildnis des Verfassers in Heliogravüre. Heidelberg, Winter, 1901. XX, 576 S. (Geschichte der neuern Philosophie von K. Fischer. Jubiläumsausgabe. 8. Bd.). — 141, 158.
- Forel, A. Gehirn und Seele.* Vortrag gehalten bei der 66. Versammlung deutscher Naturforscher und Ärzte in Wien am 26. September 1894. 10. Aufl. Stuttgart, Kröner, 1907. 45 S. — 352.
- Fourier, Ch. Le nouveau monde industriel et sociétaire, ou invention du procédé d'industrie attrayante et naturelle distribuée en séries passionnées.* Paris, Bossange et Mongie, 1829. XVI, 576 p. — 35, 38.

- *Théorie des quatre mouvemens et des destinées générales*. Prospectus et annonce de la découverte. Leipzig, 1808. [4], 425, 3 p. — 35, 38, 39.
- *Traité de l'association domestique-agricole*. T. 1—2. Paris — Londres, Bossange et Mongie, 1822. 2 vol. — 35, 38.
- «*Frankfurter Zeitung*», Frankfurt a. M., 1904, Nr. 348. 1. Morgenblatt, 15. Dezember, S. 1—3. — 339.
- Gans, E. Vorrede des Herausgebers* [zum Buch von G. W. F. Hegel «Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte»]. 8. Juni 1837. — In: Hegel, G. W. F. Werke. Vollst. Ausg. durch einen Verein von Freunden des Verewigten: Ph. Marheineke u. a. Bd. 9. Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte. Hrsg. von E. Gans. Berlin, Duncker u. Humblot, 1837, S. V—XXII. — 290.
- Gassendi, P. Exercitationum paradoxicarum adversus Aristoteleos libri septem, in quibus praecipua totius peripateticae doctrinae fundamenta excutiuntur, opiniones verò aut Novae, aut ex vetustioribus obsoletae stabiliuntur, authore Petro Gassendo...* Gratianopoli, ex typ. P. Verdirii, 1624. 220 p. — 63.
- Gauss, C. F. Disquisitiones arithmeticae*. Lipsiae, 1801. 478 S. — 191.
- Genoff, P. Feuerbachs Erkenntnistheorie und Metaphysik*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der hohen philosophischen Fakultät der Universität Bern vorgelegt von P. Genoff. Zürich — Selnau, Leemann, 1911. 89 S. — 351 — 352.
- Geschichte der antiken Naturwissenschaft und Philosophie*. Bearb. von S. Günther und W. Windelband. Nördlingen, Beck, 1888. VII, 337 S. (Handbuch der klassischen Altertums-Wissenschaft in systematischer Darstellung mit besonderer Rücksicht auf Geschichte und Methodik der einzelnen Disziplinen. Hrsg. von I. Müller. Bd. 5, Abt. 1). — 328.
- Gomperz, Th. Les penseurs de la Grèce*. Histoire de la philosophie antique. Ouvrage traduit de la deuxième éd. allemande par A. Reymond... et précédé d'une préface de M. A. Croiset. Vol. 1. Paris, Alcan, 1904. XVI, 545 p. — 231.
- Grün, K. Ludwig Feuerbach in seinem Briefwechsel und Nachlaß sowie in seiner Philosophischen Charakterentwicklung*. Bd. 1—2. Leipzig — Heidelberg, Winter, 1874. 2 Bde. — 352.
- Guenther, K. Vom Urtier zum Menschen*. Ein Bilderatlas zur Abstammungs- und Entwicklungsgeschichte des Menschen. Zugest. und erläutert von K. Guenther. Bd. 1—2. Stuttgart, Deutsche Verlags-Anstalt, 1909. 2 Bde. — 341.

- Haas, A. E. Der Geist des Hellenentums in der modernen Physik.* Antrittsvorlesung, gehalten am 17. Januar 1914 in der Aula der Universität Leipzig. Leipzig, Veit, 1914. 32 S. — 357.
- Haeckel, E. Die Lebenswunder.* Gemeinverständliche Studien über biologische Philosophie. Ergänzungsband zu dem Buche über die Welträtsel. Stuttgart, Kröner, 1904. XIV, 568 S. — 339.
- *Die Welträtsel, gemeinverständliche Studien über monistische Philosophie.* Bonn, Strauss, 1899. X, 473 S. — 339.
- Hammacher, E. Die Bedeutung der Philosophie Hegels für die Gegenwart.* Leipzig, Duncker u. Humblot, 1911. VIII, 92 S. — 349.
- Hegel, G. W. F. Werke.* Vollst. Ausg. durch einen Verein von Freunden des Verewigten: Ph. Marheineke u. a. Bd. 1—19. Berlin — Leipzig, Duncker u. Humblot, 1832—1845, 1887. 22 Bde. — 78, 79.
- Bd. 1. Philosophische Abhandlungen. Hrsg. von K. L. Michelet. 1832. XXXIV, 424 S. — 78.
- Bd. 2. Phänomenologie des Geistes. Hrsg. von J. Schulze. 1832. XII, 612 S. — 78, 87, 137, 197.
- Bd. 3. Wissenschaft der Logik. Hrsg. von L. von Henning. Th. 1. Die objektive Logik. Abt. 1. Die Lehre vom Sein. 1833. VIII, 468 S. — 78, 79—114, 115, 149, 162, 321, 346, 347.
- Bd. 4. Wissenschaft der Logik. Hrsg. von L. von Henning. Th. 1. Die objektive Logik. Abt. 2. Die Lehre vom Wesen. 1834. VIII, 244 S. — 78, 115—148, 149, 162, 321, 346, 347.
- Bd. 5. Wissenschaft der Logik. Hrsg. von L. von Henning. Th. 2. Die subjektive Logik, oder die Lehre vom Begriff. 1834. VIII, 354 S. — 78, 149—162, 167—173, 174—177, 183, 184—215, 217, 218, 321, 346, 347.
- Bd. 6. Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse. Th. 1. Die Logik. Hrsg. und nach Anleitung der vom Verfasser gehaltenen Vorlesungen mit Erläuterungen und Zusätzen versehen von L. von Henning. 1840. XL, 416 S. — 78, 141, 142, 146, 156, 158, 162—166, 174, 178—183, 184, 185, 190, 215—218, 297—302.
- Bd. 7. Abt. 1. Vorlesungen über die Naturphilosophie, als der Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse. Th. 2. Hrsg. von K. L. Michelet. 1842. XXX, 2, 696 S. — 78.
- Bd. 7. Abt. 2. Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse. Th. 3. Die Philosophie des Geistes. Hrsg. von L. Boumann. 1845. X, 470 S. — 78.

- Bd. 8. Grundlinien der Philosophie des Rechts, oder Naturrecht und Staatswissenschaft im Grundrisse. Hrsg. von E. Gans. 1833. XX, 440 S. — 78.
- Bd. 9. Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte. Hrsg. von E. Gans. 1837. XXIV, 446 S. — 78, 281—290.
- Bd. 10. Vorlesungen über die Ästhetik. Hrsg. von H. G. Hotho.
- Abt. 1. Bd. 1. 1835. XX, 548 S. — 78.
- Abt. 2. Bd. 2. 1837. X, 466 S. — 78.
- Abt. 3. Bd. 3. 1838. VIII, 582 S. — 78.
- Bd. 11. Vorlesungen über die Philosophie der Religion. Nebst einer Schrift über die Beweise vom Dasein Gottes. Hrsg. von Ph. Marheineke. Bd. 1. 1832. XVI, 376 S. — 78.
- Bd. 12. Vorlesungen über die Philosophie der Religion. Nebst einer Schrift über die Beweise vom Dasein Gottes. Hrsg. von Ph. Marheineke. Bd. 2. 1832. VI, 483 S. — 78.
- Bd. 13. Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie. Hrsg. von K. L. Michelet. Bd. 1. 1833. XX, 419 S. — 78, 221—242, 305.
- Bd. 14. Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie. Hrsg. von K. L. Michelet. Bd. 2. 1833. VI, 586 S. — 78, 243—276.
- Bd. 15. Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie. Hrsg. von K. L. Michelet. Bd. 3. 1836. VIII, 692 S. — 78, 277—278.
- Bd. 16. Vermischte Schriften. Hrsg. von F. Förster u. L. Boumann. Bd. 1. 1834. VI, 506 S. — 78.
- Bd. 17. Vermischte Schriften. Hrsg. von F. Förster u. L. Boumann. Bd. 2. 1835. VI, 470 S. — 78.
- Bd. 18. Philosophische Propädeutik. Hrsg. von K. Rosenkranz. 1840. XXII, 2, 205 S. — 78.
- Bd. 19. Briefe von und an Hegel. Hrsg. von K. Hegel. Th. 1. 1887. XII, 430 S.; Th. 2. 1887. 399 S. — 78, 346.
- *Werke*. Vollst. Ausg. durch einen Verein von Freunden des Verewigten: Ph. Marheineke u. a. 2. unveränd. Aufl. Bd. II. Phänomenologie des Geistes. Hrsg. von J. Schulze. Berlin, Dunker u. Humblot, 1841. XII, 591 S. — 12, 19, 33, 35, 36—37.
- *Cours d'esthétique*. Analysé et trad. en partie, par. Ch. Bénard. T. 1—3. Paris — Nancy, 1840—1848. 3 vol. — 296.
- *Einleitung* [zum Buch: «Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte»]. — In: Hegel, G. W. F. *Werke*. Vollst. Ausg. durch einen Verein von Freunden des Verewigten: Ph. Marheineke u. a. Bd. 9. Vorlesungen über die Philosophie der

- Geschichte. Hrsg. von E. Gans. Berlin, Duncker u. Humblot, 1837, S. 3—74. — 281—284, 289.
- Hegel, G. W. F. *Einleitung* [zur Arbeit: «Wissenschaft der Logik»]. — Ibid., Bd. 3. Wissenschaft der Logik. Hrsg. von L. von Henning. Th. 1. Die objektive Logik. Abt. 1. Die Lehre vom Sein. Berlin, Duncker u. Humblot, 1833, S. 26—48. — 87—91.
- *Hegel's Philosophy of Mind*. Transl. from the Encyclopaedia of the Philosophical Sciences with five Introductory Essays by W. Wallace. Oxford, Clarendon Press, 1894. 320 p. — 347.
- *The Logic of Hegel*. Transl. from the Encyclopaedia of the Philosophical Sciences by W. Wallace. 2-d ed., rev. and augm. Oxford, Clarendon Press, 1892. XXVI, 440 p. — 347.
- *Logique de Hegel*. Trad. pour la première fois et accompagnée d'une introd. et d'un comment. perpétuel par A. Véra. T. 1. Paris, Ladrangé, 1859. VII, 356 p. — 292, 296.
- *Phänomenologie des Geistes*. Mit einer Einleitung und einigen erläuternden Anmerkungen am Fusse der Seiten für den akademischen Gebrauch hrsg. von G. J. P. J. Bolland. Leiden, Adriani, 1907. XXXVIII, [2], 752 S. — 359.
- *Philosophie de la nature*. Trad. pour la première fois et accompagnée d'une introd. et d'un comment. perpétuel par A. Véra. T. 1. Paris, Ladrangé, 1863. XII, 628 p. — 296.
- *Philosophie de la religion*. Trad. pour la première fois et accompagnée de plusieurs introd. et d'un comment. perpétuel par A. Véra. T. 1—2. Paris, Baillièrre, 1876—1878. 2 vol. — 296.
- *Philosophie de l'esprit*. Trad. pour la première fois et accompagnée de deux introd. et d'un comment. perpétuel par A. Véra. T. 1—2. Paris, Baillièrre, 1867—1869. 2 vol. — 296.
- *Vorbericht* [zur Arbeit: «Wissenschaft der Logik»]. 21. Juli 1816. — In: Hegel, G. W. F. Werke. Vollst. Ausg. durch einen Verein von Freunden des Verewigten: Ph. Marheineke u. a. Bd. 5. Wissenschaft der Logik. Hrsg. von L. von Henning. Th. 2. Die subjektive Logik, oder: die Lehre vom Begriff. Berlin, Duncker u. Humblot, 1834, S. 3—4. — 172.
- *Vorrede zur ersten Ausgabe* [der Arbeit: «Wissenschaft der Logik»]. 22. März 1812. — Ibid., Bd. 3. Wissenschaft der Logik. Hrsg. von L. von Henning. Th. 1. Die objektive Logik. Abt. 1. Die Lehre vom Sein. Berlin, Duncker u. Humblot, 1833, S. 3—9. — 79—80.
- *Vorrede zur zweiten Ausgabe* [der Arbeit: «Wissenschaft der Logik»]. 7. November 1831. — Ibid., S. 10—25. — 81—86.
- *Wissenschaft der Logik*. Bd. 1. Die objektive Logik. Buch 1—2. Nürnberg, Schrag, 1812—1813. 2 Bde. — 127.

- Helvétius, C.-A. De l'Esprit. Nouv. éd. T. I—II. Paris, Chasseriau, 1822. 2 vol. — 32.*
- Herwegh, G. Das Lied vom Hasse. — 376.*
- Hibben, J. G. Hegel's Logic, an Essay in Interpretation. New York, Scribner, 1902. 313 p. — 348.*
- Holbach, P.-H. Système social, ou Principes naturels de la morale et de la politique... T. 1—2. Paris, Niogret, 1822. 2 vol. — 32.*
- Janet, P. Études sur la dialectique dans Platon et dans Hégel. Paris, Ladrangé, 1861. LVI, 396 p. На обл. год изд.: 1860.— 296.*
- Jodl, F. Lehrbuch der Psychologie. Stuttgart, Cotta, 1896. XXIV, 768 p. — 352.*
- [Jungnitz, E.] Herr Nauwerk und die philosophische Facultät. — «Allgemeine Literatur-Zeitung», Charlottenburg, 1844, Bd. 1, Hft. VI, Mai, S. 17—20. Подпись: J. — 8.*
- Kant, I. Kritik der reinen Vernunft. 2. hin und wieder verbesserte Aufl. Riga, Hartknoch, 1787. XLIV, 884 S. — 72, 91, 155, 401, 411, 429, 447.*
- *Kritik der Urteilskraft. 3. Aufl. Berlin, Lagarde, 1799. LX, 482 S. — 120.*
- *Vorrede zur zweiten Auflage [der Arbeit: «Kritik der reinen Vernunft»]. — In: Kant, I. Kritik der reinen Vernunft. 2. hin und wieder verbesserte Aufl. Riga, Hartknoch, 1787, S. VII—XLIV. — 91, 401, 411, 429, 447.*
- «Kantstudien», Berlin, 1914, Bd. 19, Hft. 3, S. 391—392. — 357.*
- Kleinpeter, H. Die Erkenntnistheorie der Naturforschung der Gegenwart. Unter Zugrundelegung der Anschauungen von Mach, Stallo, Clifford, Kirchhoff, Hertz, Pearson und Ostwald. Leipzig, Barth, 1905. XII, 156 S. — 470.*
- Lagrange, J.-L. Théorie des fonctions analytiques, conten. les principes du calcul différentiel... 3 éd., rev. et suiv. d'une note, par J.-A. Serret. Paris, Bachelier, 1847. XII, 399 p. — 108.*
- *Traité de la résolution des équations numériques de tous les degrés... Nouv. éd., rev. et augm. par l'auteur. Paris, Courcier, 1808. XII, 312 p. — 108.*
- Lange, F. A. Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart. Iserlohn, Baedeker, 1866. XVI, 564 S. — 352, 448, 450—451.*
- Lassalle, F. Die Philosophie Herakleitos des Dunklen von Ephesos. Nach einer neuen Sammlung seiner Bruchstücke und der*

- Zeugnisse der Alten dargestellt. Bd. 1—2. Berlin, Duncker, 1858. 2 Bde. — 305—315, 316.
- Lassalle, F. *Vorwort* [zur Arbeit: «Die Philosophie Herakleitos des Dunklen von Ephesos»]. August 1857. — In: Lassalle, F. Die Philosophie Herakleitos des Dunklen von Ephesos. Nach einer neuen Sammlung seiner Bruchstücke und der Zeugnisse der Alten dargestellt. Bd. 1. Berlin, Duncker, 1858, S. III—XV. Подпись: Der Verfasser. — 306, 307.
- Le Bon, G. *L'Évolution de la matière*. Avec 62 fig. photographiées au laboratoire de l'auteur. Paris, Flammarion, 1905. 389 p. (Bibliothèque de philosophie scientifique). — 496.
- *L'Évolution des forces*. Avec 42 fig. photographiées au laboratoire de l'auteur. Paris, Flammarion, 1907. 386 p. (Bibliothèque de philosophie scientifique). — 496.
- Leibniz, G. W. *Essais de Théodicée sur la bonté de Dieu, la liberté de l'homme, et l'origine du mal*. Amsterdam, Troyel, 1710. 854 p. — 71.
- *Nouveaux essais sur l'entendement humain par l'auteur du système de l'harmonie préétablie*. — In: Leibniz, G. W. Oeuvres philosophiques en latin et en français, tirées de ses manuscrits et publiées par M. Rud. Eric Raspe, avec une préface de Kaestner. Hanovre, Pockwitz, 1764, p. 1—496. — 71, 72, 73.
- Lipps, T. *Naturwissenschaft und Weltanschauung*. Vortrag gehalten auf der 78. Versammlung deutscher Naturforscher und Ärzte in Stuttgart. Heidelberg, Winter, 1906. 40 S. — 353.
- Lucas, R. *Bibliographie der radioaktiven Stoffe*. Hamburg — Leipzig, Voss, 1908. 92 S. — 340.
- Mach, E. *Grundriß der Physik für die höheren Schulen des Deutschen Reiches bearb. von F. Harbordt und M. Fischer*. T. 1—2. 2. Aufl. Leipzig — Wien, Freytag — Tempsky, 1905—1908. 2 Bde. — 340.
- Mariano, R. *La philosophie contemporaine en Italie*. Essai de philosophie hégélienne... Paris — Londres — New York, Baillière, 1868. VIII, 162, 12 p. — 296.
- Marx, K. u. Engels, F. *Die heilige Familie, oder Kritik der kritischen Kritik*. Gegen Bruno Bauer und Co. Frankfurt a. M., Literarische Anstalt (J. Rütten), 1845. VIII, 336 S. — 7—40.
- *Manifest der Kommunistischen Partei*. Veröffentlicht im Februar 1848. London, «Bildungs-Gesellschaft für Arbeiter», 1848. 30 S. — 58, 127, 422, 581.
- *Résolutions relatives à l'Alliance*. — In: Résolutions du congrès général tenu à la Haye du 2 au 7 septembre 1872.

- Londres, Graag, 1872, p. 12—14. (Association internationale des travailleurs). — 381.
- *Vorrede* [zur Arbeit: «Die heilige Familie, oder Kritik der kritischen Kritik»]. September 1844. — In: Marx, K. u. Engels, F. Die heilige Familie, oder Kritik der kritischen Kritik. Gegen Bruno Bauer und C^o. Frankfurt a. M., Literarische Anstalt (J. Rütten), 1845, S. III—IV. — 7.
- Marx, K. [*Brief an F. Engels*]. 1. Februar 1858. — In: Der Briefwechsel zwischen Friedrich Engels und Karl Marx. 1844 bis 1883. Hrsg. von A. Bebel und E. Bernstein. Bd. 2. Stuttgart, Dietz, 1913, S. 241—243. — 305, 315.
- [*Brief an F. Engels*]. 10. Mai 1870. — Ibid., Bd. 4, S. 283—284. — 68.
- * — *Das Kapital*. Kritik der politischen Ökonomie. Bd. III. T. 2. Buch III: Der Gesamtprozeß der kapitalistischen Produktion. Kapitel XXIX bis LII. Hrsg. von F. Engels. Hamburg, Meißner, 1894. IV, 422 S. — 580.
- *Der leitende Artikel in Nr. 179 der Kölnischen Zeitung*. — «Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe», Köln, 1842, Nr. 191, 10. Juli. Beiblatt zu Nr. 191 der Rheinischen Zeitung, S. 1; Nr. 193, 12. Juli. Beiblatt zu Nr. 193 der Rheinischen Zeitung, S. 2; Nr. 195, 14. Juli. Beiblatt zu Nr. 195 der Rheinischen Zeitung, S. 1—2. — 362.
- *Marx über Feuerbach (niedergeschrieben in Brüssel im Frühjahr 1845)*. — In: Engels, F. Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie. Revidierter Sonderabdr. aus der «Neuen Zeit». Mit Anhang: Karl Marx über Feuerbach vom Jahre 1845. Stuttgart, Dietz, 1888, S. 69—72.— 193, 313, 550.
- *Nachwort* [zur 2. Auflage des 1. Band «Des Kapitals»]. — In: Marx, K. Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie. Bd. I. Buch I: Der Produktionsprozeß des Kapitals. 2. verbesserte Aufl. Hamburg, Meißner, 1872, S. 813—822. — 160, 572.
- *Vorwort* [zur Arbeit: «Zur Kritik der politischen Ökonomie»]. — In: Marx, K. Zur Kritik der politischen Ökonomie. Hft. 1. Berlin, Duncker, 1859, S. III—VIII. — 422—423.
- *Zur Judenfrage*. — «Deutsch-Französische Jahrbücher», Paris, 1844, Lfrg. 1—2, S. 182—214. — 21, 24, 25.
- *Zur Kritik der politischen Ökonomie*. Hft. 1. Berlin, Duncker, 1859. VIII, 170 S. — 422—423.
- McTaggart, J. E. *Studies in the Hegelian Dialektik*. Cambridge, at the University Press, 1896. XVI, 259 p. — 349.

- Michelet, K. L. u. Haring, G. H. Historisch-kritische Darstellung der dialektischen Methode Hegels.* Leipzig, Duncker u. Humblot, 1888. XVI, 174 S. — 350.
- «*Mind*», London, 1913, vol. XXII, No. 86, April, p. 280—284. — 343—344.
- Nägeli, K. W. Die Schranken der naturwissenschaftlichen Erkenntnis.* Vortrag..., gehalten in der zweiten allgemeinen Sitzung. — In: Tageblatt der 50. Versammlung deutscher Naturforscher und Ärzte in München 1877. Beilage. München, September 1877, S. 3—18. — 416—418.
- Napoléon. Pensées de Napoléon.* Paris, Payot, [1913]. 120 p. (Bibliothèque miniature. 14). — 357.
- Nernst, W. Le développement de la chimie générale et de la chimie physique.* — «Revue générale des Sciences pures et appliquées», Paris, 1908, N 5, 15 mars, p. 180—184. Под общ. загл.: Les Progrès les plus importants des disciplines chimiques dans les quarante dernières années. — 498.
- «*Neue Rheinische Zeitung*», Köln. — 58.
- «*Die Neue Zeit*», Stuttgart, 1886, Jg. 4, Nr. 4, S. 145—157; Nr. 5, S. 193—209. — 422.
- 1891—1892, Jg. X, Bd. I, Nr. 7, S. 198—203; Nr. 8, S. 236—243; Nr. 9, S. 273—282. — 144.
- 1897—1898, Jg. XVI, Bd. II, Nr. 44, S. 545—555. — 213.
- 1898—1899, Jg. XVII, Bd. I, Nr. 5, S. 133—145. — 213.
- 1898—1899, Jg. XVII, Bd. I, Nr. 19, S. 589—596; Nr. 20, S. 626—632. — 248.
- Newton, I. Principes mathématiques de la philosophie naturelle.* T. 1—2. Paris, Desaint et Saillant, Lambert, 1759. 2 vol. — 108.
- Noël, G. La logique de Hegel.* Paris, Alcan, 1897. VIII, 189 p. — 291—296.
- *La logique de Hegel.* — «Revue de Métaphysique et de Morale», Paris, 1894, t. II, p. 36—57, 270—298, 644—675; 1895, t. III, p. 184—210, 503—526; 1896, t. IV, p. 62—85, 585—614. — 291.
- [Рецензия на книгу:] William Wallace. Hegel's Philosophy of Mind. Transl. from the Encyclopaedia of the Philosophical Sciences with five Introductory Essays. Oxford, at the Clarendon Press, 1894; Henry Frowde, London. — «Revue Philosophique de la France et de l'Étranger», Paris, 1894, T. XXXVIII, novembre, p. 540. Подпись: G. N. — 347.

- [*Рецензия на книгу:*] William Wallace. *Prolegomena to the Study of Hegel's Philosophy and Especially of his Logic*. Oxford, at the Clarendon Press, 1894; London, Henry Frowde. — «*Revue Philosophique de la France et de l'Étranger*», Paris, 1894, T. XXXVIII, novembre, p. 538—540. — 347.
- Norström, V. *Naïves und wissenschaftliches Weltbild*. — «*Archiv für systematische Philosophie*», Berlin, 1907, Bd. XIII, Hft. 3, S. 491—510; 1908, Bd. XIV, Hft. 4, S. 447—496. — 342.
- Paulsen, F. *Einleitung in die Philosophie*. 6. Aufl. Berlin, Hertz, 1899. XVI, 448 S. — 335—338.
- *Vorwort zur ersten Auflage* [der Arbeit: «*Einleitung in die Philosophie*»]. — In: Paulsen, F. *Einleitung in die Philosophie*. 6. Aufl. Berlin, Hertz, 1899, S. III—XI. — 335.
- Pearson, K. *The Grammar of Science*. London, Scott, 1892. XVI, 493 S. — 138.
- Pelazza, A. R. *Avenarius e l'empiriocriticismo*. Torino, Bocca, 1909. 129 p. — 342.
- Pèrès, J. *Rivista di Filosofia*. 1911, janvier — juin. — «*Revue Philosophique de la France et de l'Étranger*», Paris, 1911, T. LXXII, septembre, p. 332—335. — 348.
- Perrin, J. *Les atomes*. Avec 13 fig. Paris, Alcan, 1913. XVI, 296 p. (Nouvelle collection scientifique). — 343.
- *Traité de chimie physique*. Les principes. Paris, Gauthier-Villars, 1903. XXVI, 300 p. — 350—351.
- Perry, R. B. *Present Philosophical Tendencies: a Critical Survey of Naturalism, Idealism, Pragmatism and Realism, together with a Synopsis of the Philosophy of William James*. London — New York, Longmans a. Green, 1912. XV, 383 p. — 343—344.
- Petzoldt, J. *Einführung in die Philosophie der reinen Erfahrung*. Bd. 1—2. Leipzig, Teubner, 1900—1904. 2 Bde. — 470.
- Pflaum, Ch. D. *Bericht über die italienische philosophische Literatur des Jahres 1905*. — «*Zeitschrift für Philosophie und Philosophische Kritik*», Bd. 129, Leipzig, 1906, S. 94—105. — 350.
- «*Philosophische Studien*», Leipzig, 1895—1896, Bd. 12, Hft. 3, S. 307—408; 1896—1897, Bd. 13, Hft. 1, S. 1—105; Hft. 3, S. 323—433. — 470, 471.
- Planck, M. *Das Prinzip der Erhaltung der Energie*. 2. Aufl. Leipzig — Berlin, Teubner, 1908. XVI, 280 S. (Wissenschaft und Hypothese. VI). — 340.
- Plato. *Kratylos*. — 313, 314—315.
- *Meno*. — 248.

- Plato. Parmenides.* — 89, 96, 278.
— *Phaedo.* — 251.
— *Phileb.* — 278.
— *Sophista.* — 253, 278.
— *Symposion.* — 235.
— *Theaetetes.* — 251, 310, 314—315.
— *Timaeus.* — 225, 278, 311, 313.
- Plechanow, G. Bernstein und der Materialismus.* — «Die Neue Zeit», Stuttgart, 1897—1898, Jg. XVI, Bd. II, Nr. 44, S. 545—555. — 248.
— *Konrad Schmidt gegen Karl Marx und Friedrich Engels.* — «Die Neue Zeit», Stuttgart, 1898—1899, Jg. XVII, Bd. I, Nr. 5, S. 133—145. — 248.
— *Materialismus oder Kantianismus?* — «Die Neue Zeit», Stuttgart, 1898—1899, Jg. XVII, Bd. I, Nr. 19, S. 589—596; Nr. 20, S. 626—632. — 248.
— *Zu Hegel's sechzigstem Todestag.* — «Die Neue Zeit», Stuttgart, 1891—1892, Jg. X, Bd. I, Nr. 7, S. 198—203; Nr. 8, S. 236—243; Nr. 9, S. 273—282. — 144.
- Plenge, J. Marx und Hegel.* Tübingen, Laupp, 1911. 184 S. — 343, 349, 360—362.
— *Vorwort* [zur Arbeit: «Marx und Hegel». 18. Januar 1911]. — In: Plenge, J. Marx und Hegel. Tübingen, Laupp, 1911, S. 3—6. — 360.
- Poincaré, H. La Science et l'hypothèse.* Paris, Flammarion [1902]. 284 p. (Bibliothèque de philosophie scientifique). — 479.
- Prantl, K. Fischer Friedrich.* — In: Allgemeine Deutsche Biographie. Bd. 7. Leipzig, Duncker u. Humblot, 1878, S. 66—67. — 331—332.
- «*Preußische Jahrbücher*», Berlin. — 349.
— 1913, Bd. 151, Hft. 3, S. 415—436. — 348—349.
- Proudhon, P.-J. Qu'est-ce que la propriété? ou Recherches sur le principe du droit et du gouvernement.* 1-er mémoire. Paris, Brocard, 1840. 244 p. — 8, 10, 11, 14—16.
- Raab, F. Die Philosophie von Richard Avenarius.* Systematische Darstellung und immanente Kritik. Leipzig, Meiner, 1912. IV, 164 S. — 343.
- Rau, A. Friedrich Paulsen über Ernst Haeckel.* Eine kritische Untersuchung über Naturforschung und moderne Kathederphilosophie. 2. Aufl. Berlin, Breitenbach u. Brackwede,

1907. 48 S. (Flugschriften des Deutschen Monistenbundes. Hft. 3). — 359.
- Reichardt, C. *Schriften über den Pauperismus*. — «Allgemeine Literatur-Zeitung», Charlottenburg, 1843, Bd. 1, Hft. I, December, S. 17—29; 1844, Bd. 1, Hft. II, Januar, S. 1—23.— 7—8.
- «*Révolutions de Paris*», Paris. — 18.
- «*Revue de Métaphysique et de Morale*», Paris. — 291.
— 1894, t. II, p. 36—57, 270—298, 644—675; 1895, t. III, p. 184—210, 503—526; 1896, t. IV, p. 62—85, 585—614.— 291.
- «*Revue générale des Sciences pures et appliquées*», Paris, 1908, N 5, 15 mars, p. 180—184. — 498.
- «*Revue Philosophique de la France et de l'Étranger*», Paris, 1894, T. XXXVIII, novembre, p. 538—540. — 347.
— 1902, T. LIV, septembre, p. 312—314. — 347.
— 1904, T. LVII, avril, p. 393—409, 430—431. — 348, 350—351.
— 1911, T. LXXII, septembre, p. 332—335. — 348.
— 1912, T. LXXIV, décembre, p. 644—646. — 344—345.
- *Rey, A. *La Philosophie Moderne*. Paris, Flammarion, 1908. 372 p. (Bibliothèque de philosophie scientifique). — 475—525.
— *Les principes philosophiques de la chimie physique*. — «Revue Philosophique de la France et de l'Étranger», Paris, 1904, T. LVII, avril, p. 393—409, в отд.: *Revue critique*. — 350—351.
- «*Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*», Köln, 1842, Nr. 191, 10. Juli. Beiblatt zu Nr. 191 der Rheinischen Zeitung, S. 1; Nr. 193, 12. Juli. Beiblatt zu Nr. 193 der Rheinischen Zeitung, S. 2; Nr. 195, 14. Juli. Beiblatt zu Nr. 195 der Rheinischen Zeitung, S. 1—2. — 362.
- Richter, R. [Рецензия на книгу:] Stein, Ludwig. *Philosophische Strömungen der Gegenwart*. Stuttgart, 1908, Verlag von Enke. XVI und 452 S. — «*Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie und Soziologie*», Leipzig, 1909, Jg. 33, Hft. 1, S. 105—110. — 341.
- Riecke, E. *Handbuch der Physik* — βλ. Riecke, E. *Lehrbuch der Physik zu eigenem Studium und zum Gebrauche bei Vorlesungen*.
— *Lehrbuch der Physik zu eigenem Studium und zum Gebrauche bei Vorlesungen*. Bd. 1—2. 4., verb. u. verm. Aufl. Leipzig, Veit, 1908. 2 Bde. — 340.
- Ritter, H. *Geschichte der Jonischen Philosophie*. Berlin, Trautwein, 1821. VII, 326 S. — 309.

- «*Rivista di Filosofia*», Genova, Anno III, 1911, giugno, p. 387—401. — 347—348.
- Rotta, P. *La rinascita dell' Hegel e la filosofia perenne*. — «*Rivista di Filosofia*», Genova, Anno III, 1911, giugno, p. 387—401. — 347—348.
- Salignac, F. *Questions de physique générale et d'astronomie*. Toulouse, Privat, 1908. 62 p. — 340.
- Schiller, F. C. S. [Рецензия на книгу:] Present Philosophical Tendencies: a Critical Survey of Naturalism, Idealism, Pragmatism and Realism, together with a Synopsis of the Philosophy of William James. By Ralph Barton Perry. New York and London: Longmans, Green and Co, 1912. Pp. XV, 383. — «*Mind*», London, 1913, vol. XXII, No. 86, April, p. 280—284, в отд.: Critical Notices. — 343—344.
- Schinz, M. *Die Wahrheit der Religion nach den neuesten Vertretern der Religionsphilosophie*. Dargest. und beurteilt von M. Schinz. Zürich, Leemann, 1908. XI, 307 S. — 341.
- Schleiermacher, F. *Harakleitos der dunkle, von Ephesos, dargestellt aus Trümmern seines Werkes und den Zeugnissen der Alten*. — In: Museum der Alterthums-Wissenschaft. Hrsg. von F. A. Wolf u. Ph. Buttmann. Bd. 1. Berlin, Realschulbuchh., 1807, S. 313—533. — 309.
- Schmidt, F. J. *Hegel und Marx*. — «*Preußische Jahrbücher*», Berlin, 1913, Bd. 151, Hft. 3, S. 415—436. — 348—349.
- Schmitt, E. H. *Das Geheimnis der Hegelschen Dialektik, beleuchtet vom konkretnennlichen Standpunkte*. Halle a. S., Pfeffer, 1888. XIV, 144 S. — 350.
- Segond, J. [Рецензия на книгу:] Antonio Aliotta. La reazione idealistica contro la scienza. 1 vol. grand in — 8°, XVI — 526 pp. Palerme, Casa editrice Optima, 1912. — «*Revue Philosophique de la France et de l'Étranger*», Paris, 1912, T. LXXIV, décembre, p. 644—646, в отд.: Notices bibliographiques. — 344—345.
- [Рецензия на книгу:] J. B. Baillie. The Origin and Significance of Hegel's Logic, a General Introduction to Hegel's System. 1 vol. in—8 de XVIII, 375 p., London, Macmillan and Co, 1901. — «*Revue Philosophique de la France et de l'Étranger*», Paris, 1902, T. LIV, septembre, p. 312—314. — 347.
- Seneca, L. *De beneficiis*. — 59.
- Seth, A. *The Development from Kant to Hegel with Chapters on the Philosophy of Religion*. London, Williams a. Norgate, 1882. IV, 170 p. — 349—350.

- Sextus Empiricus. Adversus Mathematicos.* — 227, 235, 239, 246, 276.
— *Pyrronische Hypotyposen.* — 230, 273, 275.
- Simon, T. C.* [Рецензия на книгу:] Stirling, J. H. The Secret of Hegel: being the Hegelian System in Origin, Principle, Form and Matter. — «Zeitschrift für Philosophie und Philosophische Kritik», Bd. 53, Halle, 1868, S. 268—270, in: Simon, C. Über den gegenwärtigen Zustand der metaphysischen Forschung in Britannien. — 350.
- Spaventa, B. Da Socrate a Hegel.* Bari, Laterza, 1905. XVI, 432 S. (Biblioteca di cultura moderna. N. 17). — 350.
— *La filosofia italiana nelle sue relazioni con la filosofia europea.* Nuova ed. con note e appendice di documenti a cura di G. Gentile. Bari, Laterza, 1908. XXII, 317 p. — 342.
- Spicker, G. Über das Verhältnis der Naturwissenschaft zur Philosophie.* Mit besonderer Berücksichtigung der Kantischen Kritik der reinen Vernunft und der Geschichte des Materialismus von Albert Lange. Berlin, Duncker, 1874. 94 S. — 359, 448.
- Stein, L. Philosophische Strömungen der Gegenwart.* Stuttgart, Enke, 1908. XVI, 456 S. — 341.
- Stirling, J. H. The Secret of Hegel: being the Hegelian System in Origin, Principle, Form and Matter.* Vol. I—II. London, Longmanns, Green..., 1865. 2 vol. — 350.
- Strache, H. Die Einheit der Materie des Weltäthers und der Naturkräfte.* Wien, Deuticke, 1909. XIII, 142 S. — 342.
- Sue, E. Les mystères de Paris.* — 17, 35, 38—40.
- Szeliga* — βλ. Zychlinski, F.
- Teichmann, E. Betrachtungen zu einigen neuen biologischen Werken.* — «Frankfurter Zeitung», Frankfurt a. M., 1904, Nr. 348. 1. Morgenblatt, 15. Dezember, S. 1—3, в отд.: Feuilleton. — 339.
- Tiedemann, D. Geist der spekulativen Philosophie von Thales bis Sokrates.* Bd. 1. Marburg, Neue Akademische Buchh., 1791. XL, 392 S. — 244.
- Thomson, J. J. Die Korpuskulartheorie der Materie.* Autoris. Übers. von G. Siebert. Braunschweig, Vieweg, 1908. VII, 166 S. (Die Wissenschaft. Sammlung naturwissenschaftlicher und mathematischer Monographien. Hft. 25). — 340.
- Ueberweg, F. Grundriß der Geschichte der Philosophie.* T. 1—3. 5., mit einem Philosophen- und Literatoren-Register versehene

- Aufl., bearb. und hrsg. von M. Heinze. Berlin, Mittler, 1876—1880. 3 Bde. — 335.
- Ueberweg, F. Grundriß der Geschichte der Philosophie fortgeführt von M. Heinze.* T. 1. Das Altertum. 10., mit Namen- und Sachverzeichnis versehene Aufl., bearb. und hrsg. von K. Prachter. Berlin, Mittler, 1909. XV, 362, 178 S. — 231, 251.
- Ulrici, H. [Рецензия на книгу:] The Development from Kant to Hegel with Chapters on the Philosophy of Religion.* By A. Seth. Published by the Hibbert Trustees. London, Williams a. Norgate, 1882. — «Zeitschrift für Philosophie und Philosophische Kritik», Bd. 83, Halle, 1883, S. 145—150. — 349—350.
- Véra, A. Introduction à la philosophie de Hegel.* Paris — Londres, Franck, Jeff, 1855. VII, 306 p. — 296.
- Verworn, M. Allgemeine Physiologie.* Ein Grundriß der Lehre vom Leben. Jena, Fischer, 1895. XI, 584 S. — 354.
- *Die Biogenhypothese.* Eine kritisch-experimentelle Studie über die Vorgänge in der lebendigen Substanz. Jena, Fischer, 1903. IV, 114 S. — 353—354.
- *Vorwort* [zur Arbeit: «Die Biogenhypothese»]. — In: Verworn, M. Die Biogenhypothese. Eine kritisch-experimentelle Studie über die Vorgänge in der lebendigen Substanz. Jena, Fischer, 1903, S. III—IV. — 354.
- «*Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie und Soziologie*», Leipzig. — 340.
- 1898, Jg. 22, Hft. 1, S. 45—95; Hft. 2, S. 190—214; Hft. 3, S. 267—293. — 470.
- 1909, Jg. 33, Hft. 1, S. 105—110. — 341.
- Virchow, R. Die Freiheit der Wissenschaft im modernen Staat.* Rede, gehalten in der dritten allgemeinen Sitzung der fünfzigsten Versammlung deutscher Naturforscher und Ärzte zu München am 22. September 1877... Berlin, Wiegandt, Hempel u. Parey, 1877. 32 S. — 418.
- Volkman, P. Erkenntnistheoretische Grundzüge der Naturwissenschaften und ihre Beziehungen zum Geistesleben der Gegenwart.* Allgemein wissenschaftliche Vorträge. 2., vollst. umgearb. und erw. Aufl. Leipzig — Berlin, Teubner, 1910. XXIII, 454 S. (Wissenschaft und Hypothese. IX). — 321, 353.
- «*Volkszeitung*», Berlin, 1876, 13. Januar. — 391.
- Wallace, W. Prolegomena to the Study of Hegel's Philosophy and Especially of his Logic.* 2-d ed., rev. and augm. Oxford, Clarendon Press, 1894. XVI, 366 p. — 347.

- Weber, L.* [Рецензия на книгу:] J. Grier Hibben. Hegel's Logic, an Essay in Interpretation, 313 p., Scribner's Sons, New York, 1902. — «Revue Philosophique de la France et de l'Étranger», Paris, 1904, T. LVII, avril, p. 430—431. — 348.
- Willy, R.* *Gegen die Schulweisheit.* Eine Kritik der Philosophie. München, Langen Verl. für Literatur u. Kunst, 1905. 219 S.—470.
- Windelband, W.* *Geschichte der alten Philosophie.* — In: Geschichte der antiken Naturwissenschaft und Philosophie. Bearb. von S. Günther und W. Windelband. Nördlingen, Beck, 1888, S. 115—337. (Handbuch der klassischen Altertums-Wissenschaft in systematischer Darstellung mit besonderer Rücksicht auf Geschichte und Methodik der einzelnen Disziplinen. Hrsg. I. Müller. Bd. 5, Abt. 1). — 328.
- Wolf, Ch.* *Anfangsgründe der Baukunst.* — 192.
— *Anfangsgründe der Fortifikation.* — 192.
- Wundt, W.* *Über naiven und kritischen Realismus.* — «Philosophische Studien», Leipzig, 1895—1896, Bd. 12, Hft. 3, S. 307—408; 1896—1897, Bd. 13, Hft. 1, S. 1—105; Hft. 3, S. 323—433. — 470, 471.
- Xenophon.* *Xenophontis memorabilia.* Nova ed. stereotypa. Lipsiae, Tauchnitius typ., 1839. V, 155 p. (Xenophontis operum. T. II). — 249.
- «*Zeitschrift für Philosophie und Philosophische Kritik*», Bd. 53, Halle, 1868, S. 268—270. — 350.
— Bd. 83, Halle, 1883, S. 145—150. — 349—350.
— Bd. 111, Leipzig, 1898, S. 205—213. — 347.
— Bd. 119, Leipzig, 1902, S. 182—204. — 349.
— Bd. 129, Leipzig, 1906, S. 94—105. — 350.
— Bd. 148, Leipzig, 1912, S. 95—97. — 349.
- [*Zychlinski, F.*] *Eugen Sue: die Geheimnisse von Paris.* Kritik von Szeliga. — «Allgemeine Literatur-Zeitung», Charlottenburg, 1844, Bd. 2, Hft. VII, Juni, S. 8—48. — 16—17, 39.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

Α

Ἀβενάριος (Avenarius), *Ρίχαρντ* (1843-1896) — γερμανός άστός φιλόσοφος, ἕνας από τούς θεμελιωτές τοῦ ἐμπειριοκριτικισμοῦ. — 345, 471-473.

Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδόνας (356-325 π.χ.*) — ἐπιφανής στρατηλάτης καί κρατικός παράγοντας τοῦ ἀρχαίου κόσμου. — 255.

Ἀλιόττα (Aliotta), *Ἀντόνιο* (γεν. τό 1881) — ἰταλός φιλόσοφος, συγγραφέας μιᾶς σειρᾶς ἔργων πειραματικῆς ψυχολογίας καί αἰσθητικῆς. Ἔκανε κριτική στόν ἐμπειριοκριτικισμό καί τόν πραγματισμό. — 344-345.

Ἀναξαγόρας ἀπό τίς Κλαζομενές (γύρω στά 500-428 π.χ.) — ἀρχαῖος Ἕλληνας φιλόσοφος, άσυνεπής ὕλιστής. — 240-241.

Ἀναξίμανδρος ἀπό τή Μίλητο (γύρω στά 610-546 π.χ.) — ἀρχαῖος Ἕλληνας φιλόσοφος τῆς σχολῆς τῆς Μίλητου, αὐθόρμητος ὕλιστής καί διαλεκτικός. — 223.

Ἀργυρόπουλος, Π. Ε. (1839-1863) — ρῶσος ἐπαναστάτης, Ἕλληνας στήν καταγωγή, ἕνας από τούς ὀργανωτές τοῦ φοιτητικοῦ ὀμίλου στό Πανεπιστήμιο τῆς Μόσχας. Τό 1861 εἶχε σύλληφθεῖ γιά ἐπαναστατική προπαγάνδα, πέθανε στή φυλακή. — 612.

Ἀρίσταρχος ὁ Σάμιος (γύρω στά 320- γύρω στά 250 π.χ.) — ἀρχαῖος Ἕλληνας άστρονόμος καί μαθηματικός. Στή φιλοσοφία άκολουθοῦσε τίς άπόψεις τοῦ πυθαγορισμοῦ. — 355.

Ἀριστοτέλης (384-322 π.χ.) — ἀρχαῖος Ἕλληνας φιλόσοφος καί ἐπιστήμονας πού τά ἔργα του άγκαλιάζουν ὄλες σχεδόν τίς προσιτές γιά ἐκείνη τήν ἐποχή γνώσεις. Στή φιλοσοφία άμφιταλαντευόταν άνάμεσα στόν ὕλισμό καί τόν ἰδεαλισμό. — 82, 156, 163, 184, 224, 225, 230, 231, 233, 235, 240, 254-262, 268, 315, 316, 318, 325-331, 545.

* — π.χ. — πρίν τήν χρονολογία μας. Σημ. μετ.

B

Βάκων (Bacon), *Φράνσις* (1561-1626) — άγγλος φιλόσοφος, φυσιοδίφης, ιστορικός και κρατικός παράγοντας, γενάρχησ του άγγλικού ύλισμοϋ. — 31, 545.

Βάν-ντέρ-Βάαλς (van der Waals), *Γιάν Ντίντερικ* (1837-1923) — όλλανδός φυσικός, γνωστός από τά έργα του για τήν κινητική θεωρία τών αερίων. — 497-498.

Βάντ-Χόφφ (van't Hoff), *Γιάκομπ Χέντριχ* (1852-1911) όλλανδός χημικός, ένας από τούς θεμελιωτές τής σύγχρονης φυσικής χημείας και στερεοχημείας. — 497-498.

Βερά (Vera), *Αύγκοϋστο* (1813-1885) — ιταλός φιλόσοφος, ένας από τούς πρώτους όπαδούς τής φιλοσοφίας του Χέγγελ στην Ίταλία. Γνωστός από τίς μεταφράσεις τών έργων του Χέγγελ στην ιταλική και τή γαλλική γλώσσα. — 296, 347.

Βίλλν (Willy), *Ροϋντολφ* (1855-1920) — γερμανός φιλόσοφος-μαχιστής, μαθητής του Ρ. Άβενάριουσ. — 470.

Βίντελμπαντ (Windelband), *Βίλχελμ* (1848-1915) — γερμανός ιδεαλιστής φιλόσοφος, ιστορικός τής φιλοσοφίας. Θεμελιωτής τής νεοχεγγελιανής σχολής τής Βάδης (του Φράιμπουργκ). — 328-329, 349.

Βίρχοφ (Vitchow), *Ροϋντολφ* (1821-1902) — γερμανός φυσιοδίφης και άστός πολιτικός παράγοντας, θεμελιωτής τής κυτταρινικής (κυτταρικής) θεωρίας, πολέμιος του δαρβινισμοϋ. — 418.

Βλάσσακ (Wlassak), *Ροϋντολφ* (1865-1930) — αϋστριακός φυσιολόγος. — 471.

Βολταίρος (Voltaire) (Άρονέ, *Φρανσουά-Μαρί*) (1694-1778) — γάλλος συγγραφέας, δημοσιολόγος και ντεϊστής φιλόσοφος, ένας από τούς άρχηγούς του γαλλικού Διαφωτισμοϋ, θερμός αγωνιστής ενάντια στο θρησκευτικό σκοταδισμό και τήν άπολυταρχία. — 30.

Βόλφ (Wolf), *Χριστιάν* (1679-1754) — γερμανός φιλόσοφος ιδεαλιστής και μεταφυσικός, εκλαϊκευτής τής φιλοσοφίας του Λάιμπνιτς, πού τή συστηματοποίησε, όπαδός του τελεολογισμοϋ. — 88, 192.

Βοναπάρτης — βλ. Ναπολέον Α΄ Βοναπάρτης.

Βούντ (Wundt), *Βίλχελμ Μάξ* (1832-1920) — γερμανός άστός ψυχολόγος, φυσιολόγος και ιδεαλιστής φιλόσοφος. — 468-470, 471, 472.

Γ

Γαλιλαϊός (Galilei), *Γαλιλαϊο* (1564-1642) — ιταλός επιστήμονας, ένας από τούς θεμελιωτές τής πειραματικής-μαθηματικής φυσιογνωσίας και του μηχανιστικού ύλισμοϋ. — 111, 356, 514.

Γιάκοβλεφ, Β. Γ. — βλ. Μπογκουτσάρσκι, Β. Γ.

Γιάκομπι (Jacobi), Φρίντριχ Χένριχ (1743-1819) — γερμανός φιλόσοφος, ιδεαλιστής και μεταφυσικός, θεϊστής. Τάχθηκε ενάντια στο ρασιοναλισμό, υπεράσπισε την πίστη και την αισθησιακή ενόραση, τις θεωρούσε σαν τους πιο αξιόπιστους δρόμους της γνώσης. — 192.

Γιόντλ (Jodl), Φρίντριχ (1849-1914) — καθηγητής φιλοσοφίας στην Πράγα και στη Βιέννη, όπαδός του Α. Φόουερμαχ. Μαζί με τον Β. Μπόλιν δημοσίευσε τη δεύτερη έκδοση των έργων του Φόουερμαχ. — 351, 352.

Γκαϊ (Gay), Ζύλ (1807 - μετά τό 1876) — γάλλος κομμουνιστής-ουτοπιστής. — 32.

Γκάνς (Gans), Έντουαρντ (1798-1839) — γερμανός νομικός και φιλόσοφος, χειγγελιανός. Στη μεταθανάτιο έκδοση των 'Απάντων του Χέγγελ επιμελήθηκε τη «Φιλοσοφία του δικαίου» και τις «Διαλέξεις για τή φιλοσοφία της ιστορίας». — 35, 79, 281, 290.

Γκάους (Gauss), Κάρλ Φρίντριχ (1777-1855) — γερμανός μαθηματικός, συγγραφέας εξαιρετων έργων για τά μαθηματικά, τή θεωρητική άστρονομία, τή γεωδαισία, τή φυσική και τό μαγνητισμό της γής. — 191.

Γκασεντί (Gassendi), Πιέρ (1592-1655) — γάλλος ύλιστής φιλόσοφος, που ανέπτυξε τις ιδέες του άτομισμού και της ήθικης του 'Επίκουρου. Είναι γνωστός από τις εργασίες του στον τομέα της άστρονομίας, των μαθηματικών, της μηχανικής και της ιστορίας της επιστήμης. — 30, 63, 321, 545.

Γκένοφ, Πιότρ — βούλγαρος ιστορικός της φιλοσοφίας. — 351-352.

Γκόμπερτς (Gomperz), Τρόντορ (1832-1912) — γερμανός άστός θετικιστής φιλόσοφος και φυσιολόγος, ιστορικός της άρχαίας φιλοσοφίας. — 231.

Γκρύν (Grün), Κάρλ (1817-1887) — γερμανός μικροαστός δημοσιολόγος, ένας από τους βασικούς εκπρόσωπους του «άληθινού σοσιαλισμού». — 352.

Γκύντερ (Guenther), Κόνραντ (1874-1955) — γερμανός ζωολόγος. — 341.

Γοργίας ό Λεοντίνος (γύρω στά 483-375 π.χ.) — άρχαίος έλληνας σοφιστής φιλόσοφος, όπαδός της δουλοκτητικής δημοκρατίας. — 244-246.

Δ

Δαρβίνος (Darwin), Τσάρλς Ρόμπερτ (1809-1882) — άγγλος βιολόγος-ύλιστής, θεμελιωτής της επιστημονικής θεωρίας εξέλιξης της οργανικής φύσης. — 127, 437, 441-443, 445, 454.

Δημόκριτος ό 'Αβδηρίτης (γύρω στά 460-370 π.χ.) — άρχαίος έλληνας

ύλιστής φιλόσοφος, ένας από τους θεμελιωτές της ατομικής θεωρίας. — 239, 241-242, 254, 309, 315, 321, 356, 544.

Διογένης ὁ Λαέρτιος (πρώτη πενηκονταετία τοῦ 3ου αἰώνα π.χ.) — ἀρχαῖος Ἕλληνας ἱστορικός τῆς φιλοσοφίας, συγγραφέας τοῦ ἔργου γιά τούς ἀρχαίους φιλόσοφους (σέ 10 βιβλία). — 204, 230, 239, 264, 265, 271, 272-273.

Διογένης ὁ Σινοπέας (γύρω στά 404-323 π.χ.) — ἀρχαῖος Ἕλληνας φιλόσοφος, ἕνας ἀπό τούς θεμελιωτές τῆς σχολῆς τῶν Κυνικῶν. — 206, 230.

E

Ἑλβέτιος (Helvétius), *Κλώντ-Ἀντριάν* (1715-1771) — γάλλος ὑλιστής-φιλόσοφος, ἀθεϊστής, ἕνας ἀπό τούς θεωρητικούς τῆς γαλλικῆς ἐπαναστατικῆς ἀστικῆς τάξης τοῦ 18ου αἰώνα. — 30, 31, 32.

Ἐμπινγκάουζ (Ebbinghaus), *Χέρμαν* (1850-1909) — γερμανός ἀστός ψυχολόγος, ἕνας ἀπό τούς βασικούς ἐκπροσώπους τῆς πειραματικῆς ψυχολογίας. — 352.

Ἐνγκελς (Engels), *Φρίντριχ* (1820-1895) — ἕνας ἀπό τούς θεμελιωτές τοῦ ἐπιστημονικοῦ κομμουνισμοῦ, ἀρχηγός τοῦ παγκόσμιου προλεταριάτου, συνεργάτης τοῦ Κ. Μάρξ (βλ. τό ἄρθρο τοῦ Β. Ι. Λένιν «Φρίντριχ Ἐνγκελς» — Ἄπαντα, 5η ἐκδ., τόμ. 2ος, σελ. 1-14). — 7-8, 22-23, 45, 47, 51, 58, 93, 97, 107, 108, 127, 141, 151, 215, 232, 236, 257, 283, 288, 289, 305, 316, 366, 388, 391, 419, 422, 428, 435, 440, 455-456, 457, 530, 548, 575, 577, 588.

Ἐντγκαρ — βλ. Μπάουερ, Ἐντγκαρ.

Ἐπίκουρος (γύρω στό 341-270 π.χ.) — ἀρχαῖος Ἕλληνας ὑλιστής φιλόσοφος, ἀθεϊστής, ὄπαδός τοῦ Δημόκριτου. — 263-271, 309, 544.

Ἐρατοσθένης (γύρω στό 276-194 π.χ.) — ἀρχαῖος Ἕλληνας μαθηματικός, ἀστρονόμος καί γεωγράφος. Γιά πρώτη φορά καθόρισε κατά προσέγγιση τίς διαστάσεις τοῦ τόξου τοῦ Μεσημβρινοῦ τῆς γῆς. — 355.

Ἐυλερ (Euler), *Λεονάρντ* (1707-1783) — μαθηματικός, φυσικός καί ἀστρονόμος, μέλος τῆς Ἀκαδημίας Ἐπιστημῶν τῆς Πετρούπολης καί τοῦ Βερολίνου. Μεγάλο μέρος τῆς ζωῆς του τό πέρασε στή Ρωσία. — 108.

Z

Ζαϊτόνέβσκι, Π. Γκ. (1842-1896) — ρώσος ἐπαναστάτης. Τό 1861 πιάστηκε, στή φυλακή ἔγραψε τήν προκήρυξη «Μολοντάγια Ροσσία». Καταδικάστηκε σέ κάτεργα καί σέ ἐκτόπιση στή Σιβηρία. Ὄταν γύρισε στήν Εὐρωπαϊκή Ρωσία, συνέχισε τήν ἐπαναστατική δουλιά. — 612.

Ζανέ (Janet), *Πώλ* (1823-1899) — γάλλος άστός εκλεκτικός φιλόσοφος. — 296.

Ζήνων ό 'Ελεάτης (γύρω στά 490-430 π.χ.) — άρχαίος Έλληνας φιλόσοφος τής 'Ελεατικής Σχολής, μαθητής του Παρμενίδη. — 228, 229-234.

Ζύμπελ (Sybel), *Χένριχ* (1817-1895) — γερμανός άστός ιστορικός και πολιτικός παράγοντας. — 398.

Η

Ήγησίας (Hegesias), (τέλος του 4ου - άρχές του 3ου αιώνα π.χ.) — άρχαίος Έλληνας φιλόσοφος τής Κυρηναϊκής ή 'Ηδονικής σχολής. — 251.

Ήράκλειτος ό 'Εφέσιος (γύρω στά 530-470 π.χ.) — άρχαίος Έλληνας ύλιστής φιλόσοφος, ένας από τους θεμελιωτές τής διαλεκτικής. — 94, 233-237, 241, 305-315, 316, 321, 326, 357.

Θ

Θαλής ό Μιλήσιος (γύρω στό 624-547 π.χ.) — άρχαίος Έλληνας ύλιστής φιλόσοφος, θεμελιωτής τής σχολής τής Μιλήτου ('Ιωνική Σχολή). — 204, 222.

Ι

Ήποκράτης (γύρω στά 460-377 π.χ.) — άρχαίος Έλληνας γιατρός και φυσιοδίφης, ένας από τους θεμελιωτές τής άρχαίας Ιατρικής. — 314.

Κ

Καβέλιν, *Κ. Ντ.* (1818-1885) — ρώσος φιλελεύθερος άστός, δημοσιολόγος, ιστορικός και θετικιστής φιλόσοφος. — 535, 616, 617, 619.

Καίρντ (Caird), *Έντουαρντ* (1835-1908) — άγγλος νεογεγγελιανός φιλόσοφος. — 347, 348.

Καΐσαρ (Caesar), *Γάιος Ίούλιος* (γύρω στό 100-44 π.χ.) — ρωμαίος στρατηλάτης και κρατικός παράγοντας. — 286-287.

Καμπανίς (Cabanis), *Πιέρ-Ζάν-Ζώρς* (1757-1808) — γάλλος γιατρός, φιλόσοφος, πολιτικός παράγοντας, ένας από τους πρόδρομους του χυδαίου ύλισμού. — 29, 30.

Καμπέ (Cabet), *Έτιέν* (1788-1856) — γάλλος δημοσιολόγος, επιφανής εκπρόσωπος τής ειρηνικής κατεύθυνσης στον ούτοπικό κομμουνισμό. — 32.

Κάντ (Kant), *Έμμανουήλ* (1724-1804) — γερμανός φιλόσοφος, θεμελιωτής του γερμανικού κλασικού ιδεαλισμού. Για τή γνωσιοθεωρία του Κάντ είναι χαρακτηριστική ή αντίφαση, ό συνδυασμός μέ τόν ιδεαλισμό στοιχείων του ύλισμού που εκφράζεται στην παραδοχή των «πραγμάτων καθεαυτά», τά όποια υπάρχουν αντικειμενικά. — 35-36, 71-72, 83-84, 89, 91, 103, 106, 107, 117, 120, 150-156, 160, 161, 168, 174-176, 186-191, 192, 204, 206, 213, 217, 233, 243, 244, 245, 247, 250, 255, 258, 291, 294, 295, 321, 329, 336, 350, 359, 400-402, 411, 413, 418, 425, 426, 427, 428, 446, 449, 450-451, 477, 479, 527, 528, 529.

Κάουτσκι (Kautsky), *Κάρλ* (1854-1938) — ένας από τούς άρχηγούς τής γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας και τής ΙΙ Διεθνούς, στην άρχή μαρξιστής, άργότερα άποστάτης του μαρξισμού, θεωρητικός του Κέντρου (του καουτσκιισμού). — 462, 589.

Καρνώ (Carnot), *Λαζάρ-Νικολά* (1753-1823) — γάλλος μαθηματικός, πολιτικός και στρατιωτικός παράγοντας, άστός ρεπουμπλικάνος. — 108.

Καρστανιέν (Carstanjen), *Φρίντριχ* — έλβετός μαχιστής φιλόσοφος, μαθητής του Ρ. Άβενάριους, μετά τό θάνατο του όποιου διήυθυσε τό περιοδικό «Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie». — 470.

Κέπλερ (Kepler), *Γιόχαν* (1571-1630) — γερμανός άστρονόμος. Μέ βάση τή διδασκαλία του Κοπέρνικου ανακάλυψε τούς νόμους κίνησης των πλανητών, που όλοκλήρωσαν τή θεμελίωση του ήλιοκεντρικού συστήματος του κόσμου. — 111, 356.

Κιαπέλλι (Chiapelli), *Άλεξάντρ* (1857-1931) — Ιταλός άστός νεοκαντιανός φιλόσοφος, συγγραφέας μίας σειράς εργασιών για τήν ιστορία τής φιλοσοφίας, τής λογοτεχνίας, τής τέχνης και τής θρησκείας. Έκανε κριτική στον έπιστημονικό σοσιαλισμό. — 345.

Κικέρων (Cicero), *Μάρκος Τύλλιος* (106-43 π.χ.) — ρωμαίος κρατικός παράγοντας, έπιφανής ρήτορας, εκλεκτικός φιλόσοφος. — 310-311, 315.

Κλάινπετερ (Kleinpeter), *Χάνς* (1869-1916) — άυστριακός φιλόσοφος, ύποκειμενικός ιδεαλιστής, εκλαϊκευτής του εμπειριοκριτικισμού. — 470.

Κλάουμπεργκ (Clauberg), *Γιόχαν* (1622-1665) — γερμανός καρτεσιανός φιλόσοφος, βρισκόταν πιο κοντά στον όκκαζιοναλισμό. — 72.

Κλήμης ό Άλεξανδρεύς (γύρω στα 150-215) — χριστιανός θεολόγος, ιδεαλιστής φιλόσοφος. — 311, 313.

Κόβαρντ (Coward), *Ουίλλιαμ* (1656-1725) — άγγλος γιατρός και ντεϊστής φιλόσοφος. — 31.

Κόεν (Cohen), *Χέρμαν* (1842-1918) — γερμανός ιδεαλιστής φιλόσοφος, θεμελιωτής τής νεοκαντιανής σχολής του Μαρβούργου. — 345.

Κόλλινς (Collins), *Τζών Άντονυ* (1676-1729) — άγγλος ντεϊστής φιλόσοφος, όπαδός του Λόκ. — 31.

Κόντ (Comte), *Αύγουστος* (1798-1857) — γάλλος άστός φιλόσοφος και κοινωνιολόγος, θεμελιωτής του θετικισμού. — 295, 477.

Κοντιλιάκ (Condillac), *Ετιέν-Μποννό* (1715-1780) — γάλλος αισθησιαρχικός φιλόσοφος και ντεϊστής, καθολικός ιερέας. — 30, 31.

Κοπέρνικος (Copernik), *Νικολάι* (1473-1543) — πολωνός αστρονόμος, θεμελιωτής του ηλιοκεντρικού συστήματος του κόσμου. — 244, 355, 356, 514.

Κορνύ (Cornu), *Μαρί-Αλφρέντ* (1841-1902) — γάλλος φυσικός, γνωστός από τά έργα στον τομέα τής όπτικής. Τελειοποίησε τά πειράματα του Φιζώ για τον καθορισμό τής ταχύτητας του φωτός. — 357.

Κρατύλος (5ος αιώνας π.χ.) — αρχαίος έλληνας ιδεαλιστής φιλόσοφος, μαθητής του Ήράκλειτου και δάσκαλος του Πλάτωνα. Βγάζοντας από τή διαλεκτική του Ήράκλειτου άκρως ρελατιβιστικά συμπεράσματα, κατάληξε στη σοφιστική. — 308, 313.

Κρότσε (Croce), *Μπενεντέττο* (1866-1952) — ιταλός άστός φιλόσοφος, ιστορικός, κριτικός τής λογοτεχνίας και πολιτικός παράγοντας. Σέ μία σειρά έργα έρμήνευσε τή διαλεκτική του Χέγγελ στο πνεύμα του ύποκειμενικού ιδεαλισμού. Τάχθηκε κατά του μαρξισμού. — 345.

Λ

Λαγκράντζ (Lagrange), *Ζοζέφ-Λουί* (1736-1813) — γάλλος μαθηματικός και μηχανικός. — 108.

Λάιμπνιτς (Leibniz), *Γκότφριντ Βίλχελμ* (1646-1716) — γερμανός επιστήμονας και ρασιοναλιστής φιλόσοφος, αντικειμενικός ιδεαλιστής. Ή φιλοσοφία του Λάιμπνιτς πού περιέχει διαλεκτικές ιδέες επέδρασε σημαντικά στην ανάπτυξη τής κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας. — 29, 30, 31, 67-75, 100, 104, 108, 117-118, 129, 140, 293, 466.

Λαμετρί (La Mettrie), *Ζιουλιέν-Οφρέ* (1709-1751) — γάλλος γιατρός, φιλόσοφος, επιφανής εκπρόσωπος του μηχανιστικού όλισμού. — 29, 31, 544.

Λάνγκε (Lange), *Φρίντριχ Άλμπερτ* (1828-1875) — γερμανός άστός φιλόσοφος, ένας από τους πρώτους εκπροσώπους του νεοκαντιανισμού. — 352, 359, 448, 450-451, 454.

Λασσάλ (Lassalle), *Φερντινάντ* (1825-1864) — γερμανός μικροαστός σοσιαλιστής, γενάρχης μιās από τίς ποικιλομορφίες του όπορτουνισμού στο εργατικό γερμανικό κίνημα (του λασσαλισμού). Στίς φιλοσοφικές του άπόψεις — ιδεαλιστής και έκλεκτικός. — 68, 305-315, 316, 548, 565.

Λάσσον (Lasson), *Άντολφ* (1832-1917) — γερμανός φιλόσοφος, διαπρεπής εκπρόσωπος του νεοεγγελιανισμού. — 349.

Λέμκε, Μ. Κ. (1872-1923) — ρώσος ιστορικός, συγγραφέας έργων για την ιστορία του επαναστατικού κινήματος στη Ρωσία, την ιστορία της ρωσικής λογοτεχνίας και δημοσιογραφίας. — 536, 613, 614, 616.

Λεμπόν (Le Bon), Γκουστάβ (1841-1931) — γάλλος γιατρός, ψυχολόγος και κοινωνιολόγος, ιδεαλιστής. — 496.

Λεόν (Léon), Ξαβιέ (1868-1935) — πρόεδρος του γαλλικού Φιλοσοφικού συλλόγου, διευθυντής του περιοδικού «Revue de Métaphysique et de Morale». Ίδεαλιστής φιλόσοφος, συγγραφέας μιᾶς σειράς έργων για τή φιλοσοφία του Φίχτε. — 291.

Λερούά (Le Roy), Έντουάρντ (1870-1954) — γάλλος αντιδραστικός φιλόσοφος, μαθηματικός. Πραγματιστής και νεοθετικιστής, ἕνας από τούς ἀρχηγούς του καθολικού μοντερνισμού. — 510.

Λερούά (Le Roy), Χέντριχ (στά ὀλλανδικά — De Roy, στά λατινικά — Regius) (1598-1679) — ὀλλανδός γιατρός και φιλόσοφος, μηχανιστικός ὕλιστής και αἰσθησιάρχης, θεμελιωτής τῆς σχολῆς τῶν ὕλιστῶν ὀπαδῶν του Ντεκάρτ. — 29-30.

Λεύκιππος (γύρω στά 500-440 π.χ.) — ἀρχαῖος Ἕλληνας ὕλιστής φιλόσοφος, γενάρχης τῆς ἀτομικῆς θεωρίας. — 233, 237-239, 255, 329.

Λίμπιχ (Liebig), Γιούστους (1803-1873) — γερμανός ἐπιστήμονας, ἕνας από τούς ὀργανωτές τῆς ἀγροχημείας. — 52.

Λίππς (Lipps), Τεόντορ (1851-1914) — γερμανός ἀστός ψυχολόγος και φιλόσοφος, ὕποκειμενικός ιδεαλιστής, ὀπαδός τῆς φαινομενολογίας. — 358.

Λόκ (Locke), Τζῶν (1632-1704) — ἄγγλος ὕλιστής φιλόσοφος, ἐπεξεργάστηκε τήν αἰσθησιαρχική (σενσουαλιστική) θεωρία τῆς γνώσης. — 29, 30, 31, 71, 216, 266, 466, 545.

Λόρια (Loria), Ἀκίλε (1857-1943) — ἰταλός χυδαῖος κοινωνιολόγος και οἰκονομολόγος, διαστρεβλωτής του μαρξισμού. — 466.

Λότσε (Lotze), Ροῦντολφ Χέρμαν (1817-1881) — γερμανός ἀστός φυσιολόγος και ιδεαλιστής φιλόσοφος. — 349.

Λουγκίνιν, Β. Φ. (1834-1911) — ρώσος θερμοχημικός. Τό 1860-1870 πῆρε μέρος στό επαναστατικό κίνημα. — 612.

Λούκας (Lucas), Ρίχαρντ — συγγραφέας του βιβλίου «Βιβλιογραφία τῶν ραδιενεργῶν οὐσιῶν». — 340.

Λουσταλλό (Loustalot), Ἐλιζέ (1762-1790) — γάλλος δημοσιολόγος, επαναστάτης-δημοκράτης, παράγοντας τῆς γαλλικῆς ἀστικῆς επανάστασης στό τέλος του 18ου αἰῶνα. — 18.

Λῶ (Law), Τζῶν (1671-1729) — ἄγγλος ἀστός οἰκονομολόγος και χρηματι-

στής, ύπουργός Οικονομικῶν στή Γαλλία (1719-1720). Εἶναι γνωστός ἀπό τήν κερδοσκοπική δράση του μέ τήν ἔκδοση χαρτονομισμάτων πού κατάληξε σέ μία τεράστια χρεοκοπία. — 30.

Μ

Μάγερ (Meyer), *Γιοϋργκεν Μπονά* (1829-1897) — γερμανός ἀστός φιλόσοφος, ὑποκειμενικός ἰδεαλιστής. — 398-399, 400.

Μάκ Τάγκαρτ (Mc Taggart) (Μακταγγάρτ), *Τζών Ήλλις* (1866-1925) — ἄγγλος νεοχεγγελιανός φιλόσοφος. — 348, 349.

Μαλεμπράνς (Malebranche), *Νικολά* (1638-1715) — γάλλος ἰδεαλιστής φιλόσοφος, μεταφυσικός, ἕνας ἀπό τούς ἐκπροσώπους τοῦ ὀκκαζιοναλισμοῦ. — 29, 30, 31.

Μάξουελ (Maxwell), *Τζαίμς Κλάρκ* (1831-1879) — ἄγγλος φυσικός. Δημιούργησε τή θεωρία τοῦ ἠλεκτρομαγνητικοῦ πεδίου καί τήν ἠλεκτρομαγνητική θεωρία τοῦ φωτός. — 345.

Μαριάνο (Mariano), *Ραφαέλε* (1840-1912) — ἰταλός δημοσιολόγος καί χεγγελιανός φιλόσοφος. — 296, 350.

Μάρξ (Marx), *Κάρλ* (1818-1883) — θεμελιωτής τοῦ ἐπιστημονικοῦ κομμουνισμοῦ, μεγαλοφυής στοχαστής καί ἀρχηγός τοῦ διεθνοῦς προλεταριάτου (βλ. τό ἄρθρο τοῦ Β. Ι. Λένιν «Κάρλ Μάρξ (σύντομο βιογραφικό σημεῖωμα μέ ἔκθεση τοῦ μαρξισμοῦ)» — "Απαντα, 5η ἔκδ., τόμ. 26ος, σελ. 43-91). — 7-40, 45, 58, 68, 76, 127, 131, 160, 162, 193, 216, 256, 286, 288, 289, 298, 301, 305, 306, 307, 313, 315, 318, 321, 349, 360-362, 365-366, 388, 390, 419, 422-423, 435, 454, 455, 456-457, 462, 548, 580, 586, 588, 589, 604.

Μαρχάνεκε (Marheineke), *Φίλιπ Κόνραντ* (1780-1846) — γερμανός προτεστάντης θεολόγος καί ἱστορικός τοῦ χριστιανισμοῦ, χεγγελιανός. Στήν μεταθανάτια ἔκδοση τῶν ἔργων τοῦ Χέγγελ ἐπιμελήθηκε τίς «Διαλέξεις γιά τή φιλοσοφία τῆς θρησκείας». — 79.

Μάχ (Mach), *Έρνστ* (1838-1916) — αὐστριακός φυσικός καί φιλόσοφος, ὑποκειμενικός ἰδεαλιστής, ἕνας ἀπό τούς θεμελιωτές τοῦ ἐμπειριοκριτικισμοῦ. — 52, 242, 244, 340, 342, 345, 353, 469, 473-474, 477, 481, 483, 488, 491, 492, 504, 525.

Μισελέ (Michelet), *Κάρλ Λούντβιχ* (1801-1893) — γερμανός χεγγελιανός φιλόσοφος. Στή μεταθανάτια ἔκδοση τῶν ἔργων τοῦ Χέγγελ ἐπιμελήθηκε τά «Φιλοσοφικά ἄρθρα», τό δεύτερο μέρος τῆς «Ἐγκυκλοπαιδείας τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν» («Φιλοσοφία τῆς φύσης») καί τίς «Διαλέξεις γιά τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας». — 79, 350.

Μιχαηλόβσκι, *Ν. Κ.* (1842-1904) — ρώσος κοινωνιολόγος, δημοσιολόγος καί κριτικός λογοτεχνίας, θεωρητικός τῶν φιλελεύθερων ναρόντικων. — 56.

Μιχάηλοφ, Μ. Α. (1829-1865) — συγγραφέας και δημοσιολόγος, επαναστάτης δημοκράτης. Γιά τή διάδοση τῆς προκήρυξης «Πρός τή νέα γενιά», πού τήν ἔγραψε μαζί μέ τόν Ν. Β. Σελγκουνόφ καταδικάστηκε σέ κάτεργα καί σέ ισόβια ἔξορία στή Σιβηρία ὅπου καί πέθανε. — 613.

Μουραβιόφ, Μ. Ν. (1796-1866) — ἀντιδραστικός κρατικός παράγοντας τῆς τσαρικής Ρωσίας. Πῆρε μέρος στήν καταστολή τῶν πολωνικῶν ἀπελευθερωτικῶν ἐξεγέρσεων τό 1830-1831 καί 1863-1864. — 602.

Μπαϊλλι (Baillie), Τζαίμς Μπλέκ (1872-1940) — ἐκπρόσωπος τοῦ ἀγγλικοῦ νεοχεγγελιανισμοῦ, συγγραφέας βιβλίου γιά τή λογική τοῦ Χέγγελ καί μεταφραστής στήν ἀγγλική γλώσσα τῆς «Φαινομενολογίας τοῦ πνεύματος» τοῦ Χέγγελ. — 347.

Μπαϊμε (Bohme), Ίάκωβος (1575-1624) — γερμανός πανθειστής φιλόσοφος, μυστικιστής, πού στή διδασκαλία του περιέχονται συνάμα βαθιές διαλεκτικές καί ὑλιστικές ιδέες. — 53.

Μπακούιν, Μ. Α. (1814-1876) — ρώσος επαναστάτης, ἕνας ἀπό τούς θεωρητικούς τοῦ ἀναρχισμοῦ. — 607.

Μπάλφουρ (Balfour), Ἄρτουρ Τζαίμς (1848-1930) — ἄγγλος κρατικός παράγοντας, ἀρχηγός τῶν συντηρητικῶν. Στά φιλοσοφικά του ἔργα ἔκανε κριτική στίς ἀντιλήψεις τοῦ Χέγγελ. — 349.

Μπαμπέφ (Babeuf), Γκράκχος (τό πραγματικό του ὄνομα *Φρανσουά Νοέλ*) (1760-1797) — γάλλος επαναστάτης, ἐκπρόσωπος τοῦ οὐτοπικοῦ ἰσοπεδωτικοῦ κομμουνισμοῦ, καθοδηγητής τοῦ κινήματος τῶν «ἴσων». — 27, 32.

Μπάουερ (Bauer), Ἐντγκαρ (1820-1886) — γερμανός δημοσιολόγος, νεοχεγγελιανός. Ἀδερφός τοῦ Μπρ. Μπάουερ. — 10, 13-14.

Μπάουερ (Bauer), Μπροῦνο (1809-1882) — γερμανός ἰδεαλιστής φιλόσοφος, ἕνας ἀπό τούς ἐπιφανεῖς νεοχεγγελιανούς, ἀστός ριζοσπάστης. Μετά τό 1866 ἔθνικιστής-φιλελεύθερος. Συγγραφέας μιᾶς σειρᾶς ἔργων γιά τήν ἱστορία τοῦ χριστιανισμοῦ. — 7, 13, 17, 20-21, 23-25, 27, 32-33, 38.

Μπάουερ (Bauer), Ὄττο (1882-1938) — ἕνας ἀπό τούς ἀρχηγούς τῆς αὐστριακῆς σοσιαλδημοκρατίας καί τῆς Π Διεθνούς, θεωρητικός τοῦ ρεφορμισμού καί τοῦ ἀναθεωρητισμοῦ, στή φιλοσοφία προσπάθησε νά ἐνώσει τό μαρξισμό μέ τόν καντιανισμό. — 343.

Μπαρτιέζ (Barthez), Πόλ-Ζοζίφ (1734-1806) — γάλλος γιατρός καί φυσιολόγος, βιταλιστής. — 499.

Μπαχμέτεφ (Μπαχμέτεφ)*, Π. Α. (γεν. τό 1828 — ἡ ἡμερομηνία θανάτου εἶναι ἄγνωστη). — 603.

* Τά ὑπογραμμισμένα στήν παρίνθεση, εἶναι τά πραγματικά ὀνοματεπώνυμα

Μπέιλ (Bayle), *Πιέρ* (1647-1706) — γάλλος δημοσιολόγος και σκεπτικιστής φιλόσοφος, ένας από τους πρώτους διαφωτιστές. Ήκανε κριτική στο θρησκευτικό δογματισμό. — 30, 230-231.

Μπελίνσκι, *Β. Γκ.* (1811-1848) — ρώσος λογοτεχνικός κριτικός, δημοσιολόγος και φιλόσοφος, επαναστάτης δημοκράτης. Ήπαιξε σημαντικό ρόλο στην ιστορία της κοινωνικής και της αισθητικής σκέψης. — 535.

Μπέλτοφ — βλ. Πλεχάνοφ, Γκ. Β.

Μπενάρ (Bénard), *Σάρλ* (1807-1898) — γάλλος φιλόσοφος, μετάφρασε στη γαλλική γλώσσα και έκδοσε μιά σειρά έργα του Χέγκελ. — 296.

Μπένθαμ (Bentham), *Ίερεμίας* (1748-1832) — άγγλος άστος νομικός και κοινωνιολόγος, εκπρόσωπος του όφελιμισμού. — 32.

Μπέρκλεϋ (Berkeley), *Τζώρτζ* (1685-1753) — άγγλος αντιδραστικός φιλόσοφος, όποκειμενικός ιδεαλιστής. — 321, 472, 473, 509, 527.

Μπέρζον (Bergson), *Άνρύ* (1859-1941) — γάλλος αντιδραστικός ιδεαλιστής φιλόσοφος, ίρρασιοναλιστής, που θεωρούσε την ένόραση άνώτατη μορφή της φιλοσοφικής και αισθητικής γνώσης, θεωρητικός της ίμπεριαλιστικής άστικής τάξης. — 345, 474, 478, 504, 506.

Μπερτσέλιους (Berzelius), *Ίγιόνς Γιάκομπ* (1779-1848) — σουηδός χημικός και όρυκτολόγος. Άνάπτυξε την άτομική θεωρία και βοήθησε στη διάδοσή της στη χημεία. — 111.

Μπίντερμαν (Biedermann), *Άλόιζ Έμμάνουελ* (1819-1885) — έλβετός θεολόγος και φιλόσοφος. Προσπάθησε νά στηρίξει τό χριστιανισμό στο πνεύμα της χεγγελιανής φιλοσοφίας της θρησκείας. — 393, 394.

Μπογκνάνοφ, *Α. (Μαλινόβσκι, Α. Α.)* (1873-1928) — φιλόσοφος, κοινωνιολόγος και οικονομολόγος. Ής τό 1907 — μπολσεβίκος, ύστερα ξέκοψε από τό κόμμα. Ήκανε άναθεώρηση του μαρξισμού, δημιούργησε μιά από τίς παραλλαγές του έμπειριοκριτισμού — τον έμπειριομονισμό. — 248, 460, 462.

Μπογκουτσάρσκι (Γιάκοβλεφ), *Β. Γ.* (1861-1915) — φιλελεύθερος άστος παράγοντας και ίστορικός του κινήματος των ναρόντικων στη Ρωσία. — 594.

Μπόκλ (Buckle), *Χένρυ Τόμας* (1821-1862) — άγγλος άστος φιλελεύθερος ίστορικός και κοινωνιολόγος θετικιστής. — 353.

Μπόλιν (Bolin), *Βίλχελμ Άντρέας* (1835-1924) — φιλλανδός ίστορικός και ύλιστής φιλόσοφος, όπαδός του Α. Φόυερμπαχ. Μαζί με τον Φ. Γιόντλ δημοσίευσε τή δεύτερη έκδοση των Ήργων του Φόυερμπαχ. — 346.

Μπόλλαντ (Bolland), *Χεράρντους* (1854-1922) — όλλανδός νεοχεγγελιανός φιλόσοφος. Μετάφρασε στην όλλανδική γλώσσα άρκετά έργα του Χέγκελ. — 359.

Μπόλτzman (Boltzmann), Λούντβιχ (1844-1906) — αυστριακός φυσικός, στην φιλοσοφία στεκόταν στις θέσεις του μηχανιστικού υλισμού, έκανε κριτική του ύποκειμενικού ιδεαλισμού των μαχιστών και της ένεργειακής του "Οστβαλντ. — 342.

Μποσσσίρ (Beaussire), Έμιλ-Ζάκ-Άρμάν (1824-1889) — γάλλος φιλόσοφος, συγγραφέας μιās σειράς έργων για τὰ ζητήματα τῆς ἠθικῆς. — 296.

Μπράντλυ (Bradley), Φράνσις Χέρμπερτ (1846-1924) — ἄγγλος ἀντιδραστικός φιλόσοφος, ἀπόλυτος ιδεαλιστής, ἀρχηγός του ἄγγλικού νεογεγελιανισμού. — 347, 348, 474.

Μπροῦνο — βλ. Μπάουερ, Μπροῦνο.

Μβρουντιέρ (Brunetière), Φερντινάντ (1849-1906) — γάλλος λογοτεχνικός κριτικός πού προσπάθησε νά ἐφαρμόσει στην ἱστορία τῆς λογοτεχνίας τίς μεθόδους τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καί πρίν ἀπόλα τή θεωρία τῆς ἐξέλιξης του Δαρβίνου. — 492.

Μπύχνερ (Büchner), Φρίντριχ Κάρλ Χριστιάν Λούντβιχ (1824-1899) — γερμανός φυσιολόγος καί φιλόσοφος, ἐκπρόσωπος του χυδαίου υλισμού, πολέμιος τῶν ἰδεῶν του ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ. — 161, 313, 338.

Μύλλερ (Müller), Έβάν (1830-1917) — γερμανός φιλόσοφος, καθηγητής τῆς κλασικῆς φιλολογίας του Πανεπιστημίου του Έρλάνγκεν. — 328.

Μύνστερπεργκ (Münsterberg), Ούγκο (1863-1916) — γερμανός ψυχολόγος, καθηγητής του Πανεπιστημίου του Χάρβαρτ (ΕΠΑ). Στά ἄρθρα του για τή ψυχολογία ὑπεράσπισε τή βουλησιαρχία. — 345.

N

Νάουβεργκ (Nauwerk), Κάρλ (1810-1891) — γερμανός δημοσιολόγος, ἄνηκε στον βερολινέζικο νεογεγελιανό ὄμιλο τῶν «Έλευθερων». — 8.

Ναπολέον Α΄ Βοναπάρτης (1769-1821) — γάλλος αὐτοκράτορας (1804-1814 καί 1815). — 28, 287, 357.

Νέγκελι (Nägeli), Κάρλ Βίλχελμ (1817-1891) — γερμανός βοτανολόγος, ἐχθρός του δαρβινισμού, ἀγνωστικιστής καί μεταφυσικός. — 416-417.

Νεκράσοφ, Ν. Α. (1821-1878) — ρώσος ποιητής, ἐπαναστάτης δημοκράτης. — 615.

Νεμέσιος (Nemesios), (γύρω στό 14ο αἰώνα) — ἐπίσκοπος τῆς Έμέσης καί τῆς Φοινίκης, στό ἔργο του «Γιά τή φύση του ἀνθρώπου» προσπάθησε νά

ένώσει τό νεοπλατωνισμό μέ τή χριστιανική διδασκαλία καί τήν άθανασία τής ψυχής, τήν έλευθερία βούλησης, τή θεία πρόνοια κτλ. — 309, 315.

Νέρνστ (Nernst), Βάλτερ Χέρμαν (1864-1941) — γερμανός φυσικός καί φυσικοχημικός. — 498.

Νεύτων (Newton), Ίσαάκ (1642-1727) — άγγλος φυσικός, άστρονόμος καί μαθηματικός, θεμελιωτής τής κλασικής μηχανικής. — 108, 356, 491.

Νικολάγεφ, Π. Φ. (1844-1910) — ρώσος έπαναστάτης καί δημοσιολόγος. Τό 1866 πιάστηκε, καταδικάστηκε σέ κάτεργα καί εκτόπιση στή Σιβηρία, τά καταναγκαστικά έργα τά πέρασε στό εργοστάσιο Ίλεξαντρόβσκ, όπου βρισκόταν καί ό Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι. Ήργότερα μπήκε στό Κόμμα τών έσέρων. — 604, 608.

Νίτσε (Nietzsche), Φρίντριχ (1844-1900) — γερμανός άντιδραστικός φιλόσοφος, όπαδός τής βουλησιαρχίας καί του ήρρασιοναλισμού, ένας από τούς ιδεολογικούς προδρόμους του φασισμού. — 341.

Νοέλ (Noël), Ζόρζ. — γάλλος φιλόσοφος, ιδεαλιστής. — 291-296, 348.

Νόρστριουμ (Norström), Βιτάλι (1856-1916) — σουηδός φιλόσοφος, ύποκειμενικός ιδεαλιστής. — 342.

Ντάννεμαν (Dannemann), Φρίντριχ (γεν. τό 1859) — γερμανός ιστορικός τής φυσιογνωσίας. — 355-356.

Ντάρμσταετερ (Darmstaedter), Λούντβιχ (1846-1917) — γερμανός χημικός, γνωστός από τά έργα γιά τήν ιστορία τής χημείας. — 356-357.

Ντεζαμί (Dézamy), Τεοντόρ (1803-1850) — γάλλος δημοσιολόγος, έπιφανής εκπρόσωπος τής επαναστατικής κατεύθυνσης στον ούτοπικό κομμουνισμό. — 32.

Ντεκάρτ (Descartes), Ρενέ (λατ. — Cartesius) (1596-1650) — γάλλος δμιστής φιλόσοφος, μαθηματικός καί φυσιοδίφης. — 29-30, 68, 294, 321, 394-395, 464-465, 491.

Ντεμπόριν (Ίόφφε), Α. Μ. (1881-1963) — σοβιετικός φιλόσοφος, τακτικό μέλος τής ΑΕ τής ΕΣΣΔ. Ήπό τό 1903 — μπολσεβίκος, τό 1907-1917 — μενσεβίκος, μέλος του ΚΚΣΕ από τό 1928. Στή δεκαετία 1930-1940, ακολουθούσε τίς θέσεις του μενσεβικίζοντα ιδεαλισμού. Συγγραφέας μιάς σειράς έργων γιά τήν ιστορία τής φιλοσοφίας καί τό διαλεκτικό ύλισμό. — 526-533.

Ντενισιούκ, Ν. — 574.

Ντεστύτ ντέ Τρασύ (Destutt de Tracy), Ήντουάν-Λουί-Κλώντ (1754-1836) — γάλλος άστός πολιτικός παράγοντας, χυδαίος οικονομολόγος, εκλεκτικός φιλόσοφος. — 9.

Ντιού (Dewey), *Τζών* (1859-1952) — αμερικανός αντιδραστικός φιλόσοφος, κοινωνιολόγος και παιδαγωγός, κύριος εκπρόσωπος του πραγματισμού. — 345, 504.

Ντίλταϊ (Dilthey), *Βίλχελμ* (1833-1911) — γερμανός ιδεαλιστής φιλόσοφος, ένας από τους θεμελιωτές της «φιλοσοφίας της ζωής» — αντιδραστικής ιρρασιοναλιστικής κατεύθυνσης στην άστική φιλοσοφία. — 341, 349.

Ντιντερό (Diderot), *Ντενί* (1713-1784) — γάλλος ύλιστής φιλόσοφος, άθειστής, ένας από τους ιδεολόγους της γαλλικής επαναστατικής άστικής τάξης του 18ου αιώνα, άρχηγός των έγκυκλοπαιδιστών. — 544.

Ντίτςγκεν (Dietzgen), *Ίωσήφ* (1828-1888) — γερμανός εργάτης, σοσιαλδημοκράτης φιλόσοφος, πού μόνος του κατάληξε στις βασικές θέσεις του διαλεκτικού ύλισμού. — 52, 322, 365-367, 368-385, 386-387, 388-409, 410-411, 412-415, 416-418, 419-454, 455, 458.

Ντομπρολιούμποφ, *Ν. Α.* (1836-1861) — ρώσος κριτικός της λογοτεχνίας και δημοσιολόγος, ύλιστής φιλόσοφος, επαναστάτης δημοκράτης. — 535, 601.

Ντόντουελλ (Dodwell), *Χένρυ* (γύρω στά 1700-1784) — άγγλος ντεϊστής φιλόσοφος. — 31.

Ντούέμ (Duhem), *Πιέρ-Μωρίς-Μαρί* (1861-1916) — γάλλος φυσικός-θεωρητικός, φιλόσοφος και ιστορικός της φυσιογνωσίας. — 345, 488, 491.

Ντυμπού-Ραϋμόν (Du Bois-Reymond), *Αίμιλ* (1818-1896) — γερμανός φυσιολόγος, γνωστός από εργασίες για την ηλεκτροφυσιολογία. Έκπρόσωπος του μηχανιστικού ύλισμού, άγνωστικιστής. — 416-417.

Ντύρινγκ (Dühring), *Εϋγένιος* (1833-1921) — γερμανός έκλεκτικός φιλόσοφος και χυδαίος οικονομολόγος, μικροαστός σοσιαλιστής. — 393.

Ντυρκάιμ (Durkheim), *Αίμιλ* (1858-1917) — γάλλος άστός κοινωνιολόγος-θετικιστής. — 511.

Ντούνς Σκότ (Duns Scotus), *Ίοάνν* (1265/66-1308) — σκωτσέζος φιλόσοφος του μεσαιώνα, σχολαστικός, εκπρόσωπος του νομιναλισμού. — 30-31.

Ξ

Ξενοφάνης από την Κολοφώνα (γύρω στά 580-470 π.χ.) — άρχαίος έλληνας φιλόσοφος και ποιητής, θεμελιωτής της Έλεατικής σχολής. — 227-228.

Ξενοφών (Xenophon) (γύρω στό 430-355/4 π.χ.) — άρχαίος έλληνας ιστορικός και πολιτικός παράγοντας. Στις πολιτικές του πεποιθήσεις — έχθρός της Άθηναϊκής δημοκρατίας, όπαδός της άριστοκρατικής Σπάρτης. — 249.

Ο

Όμηρος — ο θρυλικός αρχαίος Έλληνας έπικός ποιητής, συγγραφέας τής «Ίλιάδας» και τής «Όδύσσειας». Έζησε ανάμεσα στο 12ο και τόν 8ο αιώνα π.χ. — 284, 355.

Όμπρουτσεφ, Β. Α. (1836-1912) — πήρε μέρος στο επαναστατικό - δημοκρατικό κίνημα τής δεκαετίας 1860-1870, δημοσιολόγος. Τό 1861 γιά τή συμμετοχή του στήν κυκλοφορία τής προκήρυξης «Βελικορούς» πιάστηκε και τό 1862 καταδικάστηκε σέ τρία χρόνια κάτεργα. — 612.

Όουεν (Owen), *Ρόμπερτ* (1771-1858) — μέγας Άγγλος ούτοπιστής σοσιαλιστής. — 19, 32, 540, 587.

Όστβαλντ (Ostwald), *Βίλχελμ Φρίντριχ* (1853-1932) — γερμανός φυσιοδίφης και ιδεαλιστής φιλόσοφος. Δημιουργός τής «ένεργειακής» θεωρίας — μιὰς από τίς ποικιλομορφίες του «φυσικού» ιδεαλισμού. — 341, 345, 474, 488.

Όϋτιν, Ν. Ι. (1840/41-1883) — ρώσος επαναστάτης, τό 1862 μπήκε στήν κεντρική καθοδήγηση τής «Ζεμλιά ή βόλια», διατηρούσε επαφή μέ τόν Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι. Τό 1863 έφυγε στο έξωτερικό, τό 1867 μπήκε στήν Ι Διεθνή. Είχε προσωπική γνωριμία και άλληγογραφία μέ τόν Κ. Μάρξ. — 610.

Όύόλλας (Wallace), *Όύίλλιαμ* (1844-1897) — Άγγλος φιλόσοφος, έπιφανής εκπρόσωπος του Άγγλικού νεοχεγγελιανισμού. — 347.

Π

Παντελέγφ, Α. Φ. (1840-1919) — συγγραφέας, δημοσιολόγος και κοινωνικός παράγοντας, πήρε μέρος στο επαναστατικό κίνημα τής δεκαετίας 1860-70, αργότερα μπήκε στο Κόμμα τών καντέτων. — 607, 610, 611, 612, 613.

Πάουλσεν (Paulsen), *Φρίντριχ* (1846-1908) — γερμανός παιδαγωγός και νεοκαντιανός φιλόσοφος, συγγραφέας έργων γιά τήν ήθική, τήν παιδαγωγική και τήν ιστορία τής λαϊκής εκπαίδευσης στή Γερμανία. — 335-338, 359.

Παρμινίδης από τήν Έλεα (τέλος του 6ου - αρχές του 5ου αιώνα) — αρχαίος Έλληνας φιλόσοφος τής Έλεατικής σχολής, μαθητής του Ξενοφάνη. — 94, 95.

Παστόρε (Pastere), *Άννιπάλ* (1868-1956) — Ιταλός φιλόσοφος, ασχολήθηκε μέ τά ζητήματα τής μαθηματικής λογικής. — 345.

Πελάτσα (Pelazza), *Άβρίλιος* (1878-1915) — Ιταλός φιλόσοφος. — 342.

Περρέν (Perrin), *Ζάν-Μπατίστ* (1870-1942) — γάλλος φυσικός και φυσικοχημικός. Οι βασικές εργασίες του είναι αφιερωμένες στήν πειραματική έρευνα τής βραούνειας κίνησης. — 343, 350-351.

Περροτέν (Perrotin), *Άνρύ-Ζοζέφ-Άναστάς* (1845-1904) — γάλλος άστρονό-

μος, γνωστός από τις παρατηρήσεις των «καναλιών» στον Άρη και των δακτυλιδίων του Κρόνου. — 357.

Πέτρυ (Perry), Ράλφ Μπάρτον (1876-1957) — αμερικανός ιδεαλιστής φιλόσοφος, νεορεαλιστής. — 343-344.

Πέτσολντ (Petzoldt), Ίωσήφ (1862-1929) — γερμανός αντιδραστικός φιλόσοφος, υποκειμενικός ιδεαλιστής, μαθητής του Ε. Μάχ και του Ρ. Άβενάριους. Τάχθηκε ενάντια στον επιστημονικό σοσιαλισμό. — 470.

Πήρς (Peirce), Τσάρλ Σαντιάγο Σάντερς (1839-1914) — αμερικανός ιδεαλιστής φιλόσοφος, ασχολήθηκε με τη λογική και την ψυχολογία. Τό 1878 διακήρυξε τις βασικές αρχές του πραγματισμού. — 504, 512.

Πήρσον (Pearson), Κάρλ (1857-1936) — άγγλος μαθηματικός, βιολόγος και ιδεαλιστής φιλόσοφος. — 138.

Πίσαρεφ, Ντ. Ι. (1840-1868) — ρώσος κριτικός της λογοτεχνίας, ύλιστής φιλόσοφος, επαναστάτης δημοκράτης. — 330, 555.

Πλάνκ (Planck), Μάξ Κάρλ Έρνεστ Λούντβιχ (1858-1947) — επιφανής γερμανός φυσικός-θεωρητικός, θεμελιωτής της θεωρίας των κβάντων. Στίς φιλοσοφικές απόψεις του άσυνεπής ύλιστής. — 340.

Πλάτων (τό πραγματικό όνομα Άριστοκλής) (γύρω στά 427-347 π.χ.) — άρχαίος έλληνας φιλόσοφος, αντικειμενικός ιδεαλιστής, θεωρητικός της δουλοκτητικής άριστοκρατίας. — 36, 82, 89, 96, 131, 204, 205, 235, 247, 249, 251-254, 255, 257, 277, 278, 293, 294, 310, 311, 314-315, 321, 326, 329, 485.

Πλένγκε (Plenge), Γιόχαν (γεν. τό 1874) — γερμανός αντιδραστικός, κοινωνιολόγος, οικονομολόγος και ιδεαλιστής φιλόσοφος. — 343, 349, 360-362.

Πλεχάνοφ, Γκ. Β. (1856-1918) — επιφανής παράγοντας του ρωσικού και του διεθνούς έργατικού κινήματος, μαρξιστής φιλόσοφος, ό πρώτος προπαγανδιστής του μαρξισμού στή Ρωσία. Μετά τό 1903 πέρασε σέ μενσεβίκικες, όπορτουνιστικές θέσεις. Στή φιλοσοφία έκανε ύποχωρήσεις από τό διαλεκτικό ύλισμό. — 144, 161, 248, 284, 316, 321, 455-458, 532, 534-542, 543-555, 556-571, 579.

Πλίνιος (Plinius), ό Πρεσβύτερος, Γάιος Σεκοϋντος (23-29) — ρωμαίος συγγραφέας και επιστήμονας. — 547, 579.

Πλούταρχος (γύρω στό 46-126) — άρχαίος έλληνας συγγραφέας, ιστορικός και ιδεαλιστής φιλόσοφος. — 306, 307.

Πουανκαρέ (Poincaré), Άνρύ (1854-1912) — γάλλος μαθηματικός και φυσικός, στή φιλοσοφία πλησίαζε τό μαχισμό, κονβεντιοναλιστής (συμβατική θεωρία). — 479-480, 504, 525.

Πράντλ (Prantl), Κάρλ (1820-1888) — γερμανός ιδεαλιστής φιλόσοφος, συγγραφέας μιάς σειράς έργασιών γιά τήν ιστορία της φιλοσοφίας και της λογικής. — 331-332.

Πρίστλεϋ (Priestley), *Τζόζεφ* (1733-1804) — άγγλος χημικός και ύλιστής φιλόσοφος. — 31.

Προυντόν (Proudhon), *Πιέρ-Ζοζέφ* (1809-1865) — γάλλος δημοσιολόγος, χυδαίος οικονομολόγος και κοινωνιολόγος, θεωρητικός τής μικροαστικής τάξης, ένας από τούς θεμελιωτές του άναρχισμού. — 8, 10, 11, 14-15, 16.

Πρωταγόρας από τά "Αβδήρα (γύρω στό 481-411 π.χ.) — άρχαίος Έλληνας σοφιστής φιλόσοφος, ιδεολόγος τής δουλοκτητικής δημοκρατίας. — 243, 244, 249, 315.

Πτολεμαίος (Ptolemaeus), *Κλαύδιος* (II αιώνας) — άρχαίος Έλληνας μαθηματικός, άστρονόμος και γεωγράφος, δημιουργός τής διδασκαλίας για τό γεωκεντρικό σύστημα του κόσμου. — 356.

Πυθαγόρας (Pythagoras), (γύρω στό 580-500 π.χ.) — άρχαίος Έλληνας μαθηματικός και φιλόσοφος, αντικειμενικός ιδεαλιστής, θεωρητικός τής δουλοκτητικής άριστοκρατίας. — 107, 223-225, 329, 356.

Πύρρων (γύρω στό 365-275 π.χ.) — άρχαίος Έλληνας φιλόσοφος, γενάρχης του άρχαίου σκεπτικισμού. — 272-273.

P

Ράμπ (Raab), *Φρίντριχ* (γεν. τό 1890) — γερμανός οικονομολόγος και φιλόσοφος, από τό 1926 καθηγητής τής Πολιτικής Οικονομίας στη Φραγκφούρτη. — 343.

Ραϊμερ (Roemer), *Όλε Κρίστενσεν* (1644-1710) — δανός άστρονόμος. Για πρώτη φορά στην ιστορία τής επιστήμης καθόρισε τήν ταχύτητα του φωτός, ανακάλυψε μιά σειρά άστρονομικά όργανα. — 356.

Ραϊσλερ (Rössler), *Κοσταντίν* (1820-1896) — γερμανός δημοσιολόγος και χεγελιανός φιλόσοφος. — 349.

Ράου (Rau), *Άλμπρεχτ* (1843-1920) — γερμανός φιλόσοφος και φυσιοδίφης, όπαδός του Λ. Φόουερμαχ. — 359.

Ρενουβιέ (Renouvier), *Σάρλ-Μπερνάρ* (1815-1903) — γάλλος άστός φιλόσοφος, ιδεαλιστής και έκλεκτικός, άρχηγός τής φιλοσοφικής σχολής των νεοκριτικιστών. — 296, 344, 474.

Ρέυ (Rey), *Άμπέλ* (1873-1940) — γάλλος φιλόσοφος θετικιστής, στό ζήτηματα τής φυσιογνωσίας — άσυνεπής αυθόρμητος ύλιστής. — 350-351, 475-525.

Ρικάρτο (Ricardo), *Ντέιβιντ* (1772-1823) — άγγλος οικονομολόγος, ένας από τους μεγαλύτερους εκπροσώπους τής κλασικής άστικής πολιτικής οικονομίας. — 9.

Ρίκε (Riecke), *Έντουαρτ* (1845-1915) — γερμανός φυσικός. — 340.

Ρίκερτ (Rickert), *Χένριχ* (1863-1936) — γερμανός άστός φιλόσοφος και κοινωνιολόγος, ένας από τους κύριους εκπροσώπους τής νεοκαντιανικής σχολής τής Βάδης (Φράμπουργκ). — 345.

Ρίλ (Riehl), *Άλός* (1844-1924) — γερμανός φιλόσοφος, νεοκαντιανός. — 344, 349.

Ριμπώ (Ribot), *Θεόδουλος* (1839-1916) — γάλλος φιλόσοφος και ψυχολόγος, ιδρυτής και διευθυντής του περιοδικού «Revue Philosophique». — 344.

Ρίττερ (Ritter), *Χένριχ* (1791-1869) — γερμανός φιλόσοφος, ιστορικός τής φιλοσοφίας. — 309.

Ρίχτερ (Richter), *Ραούλ Χέρμαν* (1871-1912) — γερμανός ιδεαλιστής φιλόσοφος, μαθητής του Β. Βούντ — 341.

Ροβεσπιέρος (Robespierre), *Μαξιμιλιανός-Μαρί-Ίζιντόρ* (1758-1794) — παράγοντας τής γαλλικής άστικής επανάστασης του 18ου αιώνα, άρχηγός τών Ίακωβίνων, ούσιαστικά άρχηγός τής επαναστατικής κυβέρνησης τό 1793-1794. — 27, 28.

Ρομπινέ (Robinet), *Ζάν-Μπατίστ-Ρενέ* (1735-1820) — γάλλος ύλιστής φιλόσοφος, όπαδός του ντεϊσμού. — 31.

Ρόττα (Rotta), *Πάολο* (γεν. τό 1873) — ιταλός φιλόσοφος, χεγγελιανός, πλησιάζει τό νεοσχολαστικισμό. — 347-348.

Ρόυς (Royce), *Τζοζάγια* (1855-1916) — άμερικανός αντιδραστικός φιλόσοφος, άντικειμενικός ιδεαλιστής, εκπρόσωπος του άμερικανικού νεοχεγγελιανισμού. — 345, 504.

Ρουσόφ, Ν. Σ. (γεν. τό 1859) — ρώσος δημοσιολόγος, όπαδός τής όργάνωσης «Ναρόντναγια βόλια», άργότερα έσέρος. Μετά τήν Όχτωβριανή σοσιαλιστική επανάσταση, λευκός έμγκρές. — 610, 613.

Σ

Σαγκάνοφ, Β. Ν. (1839-1902) — πήρε μέρος στό επαναστατικό κίνημα τής δεκαετίας 1860-70, πιάστηκε, καταδικάστηκε σέ κάτεργα και σέ εκτόπιση στη Σιβηρία. Τά καταναγκαστικά έργα τά εξέτισε στό έργοστάσιο Άλεξαντρόβσκ, όπου βρισκόταν και ό Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι. — 602, 609.

Σαιν-Ζύστ (Saint-Just), *Λουί Άντουάν* (1767-1794) — παράγοντας τής

γαλλικής άστικής επανάστασης του τέλους του 18ου αιώνα, ένας από τους άρχηγούς των Ίακωβίνων. — 27-28.

Σαιν-Σιμόν (Saint-Simon), Άνρι-Κλώντ (1760-1825) — επιφανής γάλλος ούτοπιστής σοσιαλιστής. — 587.

Σαίξπηρ (Shakespeare), Ουίλλιαμ (1564-1616) — μέγας άγγλος συγγραφέας. — 17.

Σαλινακ (Salignac), Φενελόν — γάλλος επιστήμονας. — 340.

Σάλλερ (Shaller), Γιούλιους (1807-1868) — καθηγητής φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο της Χάλλης, γεγγελιανός, έκανε κριτική στον ύλισμό του Φόουερμαχ. — 63.

Σάντεν (Schaden), Αιμίλ Άουγκουστ (1814-1852) — καθηγητής της φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο του Έρλάνγκεν, μυστικιστής, έκανε κριτική στον Χέγγελ και στον Φόουερμαχ. — 63.

Σβέγκλερ (Schwegler), Άλμπερτ (1819-1857) — γερμανός θεολόγος, φιλόσοφος, φιλόλογος και ιστορικός. — 318, 325, 329, 331.

Σεγκόν (Segond), Ζοζέφ-Λουί-Πώλ (1872-1954) — γάλλος ιδεαλιστής φιλόσοφος, ψυχολόγος, συγγραφέας μιας σειράς έργων για την αισθητική. — 344-345, 347.

Σελγκουνόφ, Ν. Β. (1824-1891) — ρώσος δημοσιολόγος και ύλιστής φιλόσοφος, επαναστάτης δημοκράτης, όπαδός και συνεργάτης του Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι. — 610.

Σελίγκα (Szeliga) — ψευδώνυμο του Φράνς Τσιχλίνσκι (Zuchlincki) (1816-1900) — πρώσου άξιωματικού, νεογεγγελιανού, συνεργάτη των περιοδικών εκδόσεων του Μπ. Μπάουερ. — 16-17.

Σέλλινγκ (Schelling), Φρίντριχ Βίλχελμ Γιόζεφ (1775-1854) — γερμανός ιδεαλιστής φιλόσοφος, εκπρόσωπος της κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας. Έπεξεργάστηκε την αντικειμενικο-ιδεαλιστική «φιλοσοφία της ταυτότητας». Στην τελευταία περίοδο της δράσης του κήρυσσε τη θρησκευτική-μυστικιστική φιλοσοφία της άποκάλυψης και έγινε επίσημος ιδεολόγος της βασιλικής Πρωσίας. — 76, 216, 467.

Σενέκας (Seneca), Λεύκιος Άνναίος (γύρω στο 4 π.χ. - 65 μ.χ.) — ρωμαίος στωικός φιλόσοφος, πολιτικός παράγοντας και συγγραφέας. Παιδαγωγός του Νέρωνα. — 59.

Σέξτος ό Έμπειρικός (Sextus Empiricus) (II αιώνας) — άρχαίος έλληνας γιατρός και σκεπτικιστής φιλόσοφος. Σέ μάς έφτασαν τά έργα του «Πυρρώνειοι ύποτυπώσεις» και «Πρός μαθηματικούς», πού περιέχουν πλουσιο ιστορικο-φιλοσοφικό ύλικό. — 225, 227, 230, 235, 239, 246, 273, 275, 276.

Σερακόβσκι (Sierakowski), Ζίγκμουντ (1826-1863) — πήρε μέρος στο πολωνι-

κό, ρωσικό και λιθουανικό επαναστατικό κίνημα. Συμμεριζόταν τρίς απόψεις του Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι, συνεργαζόταν στο «Σοβρεμένικ». Τό 1863 καθοδήγησε τήν άγροτική έξεγερση στή Λιθουανία. — 601-602.

Σέρνο-Σολοβιόβιτς, Ν. Α. (1834-1866) — ρώσος επαναστάτης δημοκράτης, ένας από τούς οργανωτές τής μυστικής επαναστατικής οργάνωσης «Ζεμλιά ί βόλια». Τό 1862 ταυτόχρονα μέ τόν Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι πιάστηκε και κλείστηκε στο φρούριο του Πετροπάβλοβσκ. Καταδικάστηκε σέ 12 χρόνια κάτεργα και σέ ισόβια έκτόπιση στή Σιβηρία, όπου στάλθηκε άφου έγινε στήν Πετρούπολη ή τελετή τής «πολιτικής έκτέλεσης» (1865). — 610.

Σέτ (Seth), Έντριου (1856-1931) — άγγλος φιλόσοφος, συγγραφέας μιάς σειράς έργων γιά τήν ιστορία τής φιλοσοφίας. — 348, 349-350.

Σίλλερ (Schiller), Φερντινάντ Κάννιγκ Σκόττ (1864-1937) — άγγλος άστός φιλόσοφος, επιφανής εκπρόσωπος του πραγματισμού. — 343-344, 345, 504.

Σίντς (Schinz), Μάξ (γεν. τό 1864) — ύφηγητής και μετά καθηγητής φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο τής Ζυρίχης (ώς τό 1926). — 341.

Σισμόντι (Sismondi), Ζάν-Σάρλ-Λεονάρ-Σιμόντ ντέ (1773-1842) — έλβετός οικονομολόγος, μικροαστός κριτικός του καπιταλισμού. — 9.

Σλάιερμάχερ (Schleiermacher), Φρίντριχ Ντάνιελ Έρνστ (1768-1834) — γερμανός θεολόγος και ιδεαλιστής φιλόσοφος, ρομαντικός. — 309.

Σλεπτσόφ, Α. Α. (1835-1906) — πήρε μέρος στο επαναστατικό κίνημα τής δεκαετίας 1860-70, ένας από τούς οργανωτές τής επαναστατικής-δημοκρατικής οργάνωσης «Ζεμλιά ί βόλια». — 612.

Σμιθ (Smith), Άνταμ (1723-1790) — άγγλος οικονομολόγος, ένας από τούς μεγαλύτερους εκπροσώπους τής κλασικής άστικής πολιτικής οικονομίας. — 9.

Σμίτ (Schmitt), Έζέν Χένριχ (1851-1916) — συγγραφέας τής εργασίας «Τό μυστικό τής χεγγελιανής διαλεκτικής φωτισμένης από τήν συγκεκριμένη αισθησιακή άποψη», που γράφτηκε σαν άπάντηση στήν ανακοίνωση του βραβείου που καθιέρωσε ή Χεγγελιανή Φιλοσοφική εταιρία του Βερολίνου να δοθεϊ σέ εργασία γιά τή μέθοδο του Χέγγελ. Ή εργασία αναγνωρίστηκε σαν έξαιρετική, ώστόσο δέν πήρε τό βραβείο, γιατί περιείχε «ύλισμό και σενσουαλισμό». Άργότερα ό Σμίτ πέρασε στο μυστικισμό και τό γνωστικισμό. — 345, 350.

Σμίτ (Schmidt), Φερδινάντ Γιάκομπ (1860-1939) — γερμανός άστός φιλόσοφος και παιδαγωγός, φιντεϊστής. Στή θεωρία τής γνώσης ήταν κοντά στή νεοκαντιανή σχολή του Μαρβούργου και στους ένυπαρξιστές. — 348-349.

Σοπενχάουερ (Schopenhauer), Άρτουρ (1788-1860) — γερμανός ιδεαλιστής φιλόσοφος. Ή αντίδραστική βουλησιαρχία του Σοπενχάουερ επέδρασε σημαντικά στήν εξέλιξη τής άστικής φιλοσοφίας τής εποχής του ίμπεριαλισμού. — 470.

Σουλιάτικοφ, Β. Μ. (1872-1912) — ρώσος κριτικός τής λογοτεχνίας, μπολσεβίκος. Τάχθηκε ενάντια στον ιδεαλισμό από τις θέσεις του χυδαίου κοινωνιολογισμού, διαστρεβλώνοντας έτσι το μαρξισμό. — 459-474.

Σούλτσε (Schulze), Γιοχάννες (1786-1869) — γερμανός παιδαγωγός, χεγγελιανός. Στη μεταθανάτιο έκδοση των Έργων του Χέγγελ επιμελήθηκε τή «Φαινομενολογία του πνεύματος». — 79.

Σούλτσε (Schulze), Γκότλομπ Έρνστ (1761-1833) — γερμανός ιδεαλιστής φιλόσοφος, όπαδός του Ντ. Χιούμ. Προσπάθησε νά αναγεννήσει και νά έκσυγχρονίσει τόν άρχαιο σκεπτικισμό. Στην ιστορία τής φιλοσοφίας είναι γνωστός σάν Σούλτσε-Αϊνησίδημος. — 272, 273.

Σούππε (Schuppe), Βίλχελμ (1836-1913) — γερμανός φιλόσοφος, ύποκειμενικός ιδεαλιστής, άρχηγός τής αντίδραστικής σχολής των ένυπαρξιστών. — 345.

Σπαβέντα (Spraventa), Μπερτράντο (1817-1883) — ιταλός ιδεαλιστής φιλόσοφος, έπιφανής έκπρόσωπος του νεοχεγγελιανισμού στην Ίταλία. — 342, 350.

Σπένσερ (Spencer), Χέρμπερτ (1820-1903) — άγγλος άστός φιλόσοφος και κοινωνιολόγος, ένας από τούς θεμελιωτές του θετικισμού. — 341.

Σπεράνσκι, Μ. Μ. (1772-1839) — κρατικός παράγοντας. Τό 1809 μέ έντολή του Άλέξανδρου Α΄ κατάρτισε τό «Σχέδιο Κρατικών μεταρρυθμίσεων...» πού πρόβλεπε νά εφαρμόσει στη Ρωσία μερικές μεταρρυθμίσεις συνταγματικού χαρακτήρα. — 567.

Σπίκερ (Spicker), Γκιντεόν (1840-1912) — γερμανός ιδεαλιστής φιλόσοφος, συγγραφέας μιās σειράς έργων γιά τήν ιστορία τής φιλοσοφίας. — 359, 448.

Σπινόζα (Spinoza), Βαρούχ (Βενέδικτος) (1632-1677) — όλλανδός ύλιστής φιλόσοφος, ρασιοναλιστής, άθεϊστής. — 29, 30, 31, 32, 47, 67, 76, 88, 95, 97, 140, 149-150, 216, 293, 321, 426-427, 465.

Στάιν (Stein), Λούντβιχ (1859-1930) — γερμανός κοινωνιολόγος και φιλόσοφος, διευθυντής του περιοδικού «Archiv für Geschichte der Philosophie», συγγραφέας μιās σειράς έργων γιά τήν ιστορία τής φιλοσοφίας. — 341.

Σταχέβιτς, Σ. Γκ. (1843-1918) — πήρε μέρος στό επαναστατικό κίνημα τής δεκαετίας 1860-70. Τό 1863 πιάστηκε, καταδικάστηκε σέ κάτεργα και σέ ισόβια έκτόπιση στη Σιβηρία, όπου μερικά χρόνια έζησε μαζί μέ τόν Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι. — 536, 611, 620.

Στεκλόφ, Γ. Μ. (1873-1941) — επαγγελματίας επαναστάτης, συγγραφέας μιās σειράς έργων γιά τήν ιστορία του επαναστατικού κινήματος στη Ρωσία. — 572-620.

Στίρλιγκ (Stirling), Τζαίμς Χάττρισον (1820-1909) — άγγλος φιλόσοφος, γενάρχης του άγγλικού νεοχεγγελιανισμού. Είχε σπουδάσει γιατρός. — 350.

Στοβαῖος (Stobaeus), *Ἰωάννης* (γύρω στὸν 5ο αἰώνα) — Ἕλληνας συγγραφέας, συντάκτης πλατιοῦ σταχυολογήματος ἀπὸ ἔργα ἀρχαίων συγγραφέων. — 309.

Στράους (Strauß) *Ντάβιντ Φρίντριχ* (1808-1874) — γερμανὸς θεολόγος καὶ ἰδεαλιστὴς φιλόσοφος, νεοεγγελιανὸς, συγγραφέας τοῦ βιβλίου «Ἡ ζωὴ τοῦ Ἰησοῦ», ἀφιερωμένου στὴν κριτικὴ τῶν δογμάτων τοῦ χριστιανισμοῦ. — 32-33.

Στράχε (Strache), *Γκοῦγκο* (1865-1925) — αὐστριακὸς χημικὸς καὶ μηχανικὸς. — 342.

Σῦ (Sue), *Ἐζέν* (1804-1857) — γάλλος συγγραφέας, ἔγραψε συναισθηματικὰ μικροαστικὰ μυθιστορήματα σὲ κοινωνικὰ θέματα. — 17, 35, 38-40.

Σωκράτης (γύρω στὰ 469-399 π.χ.) — ἀρχαῖος Ἕλληνας ἰδεαλιστὴς φιλόσοφος, θεωρητικὸς τῆς δουλοκτητικῆς ἀριστοκρατίας. — 131, 204, 247-249.

T

Τάγκαρτ — βλ. Μάκ Τάγκαρτ.

Ταίν (Taine), *Ἰππολίτ-Ἀντόλφ* (1828-1893) — γάλλος ἀστὸς κριτικὸς τῆς λογοτεχνίας, τεχνοκριτικὸς, ἱστορικὸς καὶ θετικιστὴς φιλόσοφος. — 485.

Τάρντ (Tarde), *Γκαμπριέλ* (1843-1904) — γάλλος ἀστὸς κοινωνιολόγος, ἐγκληματολόγος καὶ ψυχολόγος. — 508.

Τζαῖμς (James), *Οὐίλλιαμ* (1842-1910) — ἀμερικανὸς φιλόσοφος καὶ ψυχολόγος, ὑποκειμενικὸς ἰδεαλιστὴς, ἕνας ἀπὸ τοὺς θεμελιωτὲς τοῦ πραγματισμοῦ. — 341, 345, 504-505, 508, 510, 512, 520.

Τίντεμαν (Tiedemann), *Ντίτριχ* (1748-1803) — γερμανὸς ἱστορικὸς τῆς φιλοσοφίας, πού τὸ ἐξάτομο ἔργο του «Τὸ πνεῦμα τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας...» ἦταν γιὰ τὸν Χέγγελ μιά ἀπὸ τίς πηγές κατὰ τὸ διάβασμα τῶν διαλέξεων γιὰ τὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας. — 244.

Τόμσον (Thomson), *Τζόζεφ Τζών* (1856-1940) — ἀγγλὸς φυσικὸς, γνωστὸς ἀπὸ τίς ἔρευνες στὸν τομέα τοῦ ἠλεκτρισμοῦ καὶ τοῦ μαγνητισμοῦ, ἀνακάλυψε τὸ ἠλεκτρόνιο (1897) καὶ παρουσίασε ἕνα ἀπὸ τὰ πρῶτα μοντέλα τοῦ ἀτόμου. Στὶς φιλοσοφικὲς του ἀπόψεις, αὐθόρμητος ὕλιστὴς. — 340, 357.

Τουρκένιεφ, *Ι. Σ.* (1818-1883) — ρώσος συγγραφέας, στὶς πολιτικὲς του ἀντιλήψεις φιλελεύθερος. — 535.

Τράιτσκε (Treitschke), *Χένριχ* (1834-1896) — γερμανὸς ἀντιδραστικὸς ἱστορικὸς καὶ δημοσιολόγος. — 398.

Τρεντέλεμπουργκ (Trendelenburg), *Φρίντριχ Ἄντολφ* (1802-1872) — γερμανὸς φιλόσοφος, ἀσχολήθηκε μὲ τὴ λογικὴ, ἰδεαλιστὴς. Ἔκανε κριτικὴ στὴ φιλοσοφία τοῦ Χέγγελ, ἰδιαίτερα τὴ διαλεκτικὴ του. — 349.

Τσάμπερλαιν (Chamberlain), *Χιούστον Στιούαρτ* (1855-1927) — αντιδραστικός νεοκαντιανός φιλόσοφος, κοινωνιολόγος-ρατσιστής, κήρυκας τῶν ιδεῶν τῆς παγκόσμιας κυριαρχίας τῶν γερμανῶν ἰμπεριαλιστῶν, ἕνας ἀπὸ τοὺς κύριους προδρόμους τῆς φασιστικῆς ἰδεολογίας. — 341.

Τσερνισέβσκι, *Ν. Γκ.* (1828-1889) — μέγας ρῶσος ἐπαναστάτης δημοκράτης, οὐτοπιστής σοσιαλιστής, ὀλιστής φιλόσοφος, συγγραφέας καὶ κριτικός τῆς λογοτεχνίας, ἀρχηγὸς τοῦ ἐπαναστατικοῦ-δημοκρατικοῦ κινήματος τῆς δεκαετίας 1860-1870 στὴ Ρωσία. Οἱ φιλοσοφικὲς ἀπόψεις τοῦ Τσερνισέβσκι εἶναι τὸ ἀποκορύφωμα τῆς προμαρξικῆς ὀλιστικῆς φιλοσοφίας. — 58, 64, 534-542, 543-555, 556-571, 572-620.

Τσερνόφ, *Β. Μ.* (1876-1952) — ἕνας ἀπὸ τοὺς ἀρχηγούς καὶ τοὺς θεωρητικούς τοῦ Κόμματος τῶν ἐσέρων, στὴ φιλοσοφία ἐκλεκτικός καὶ ἀγνωστικιστής. — 182, 232, 581.

Υ

Ύμπερβεγκ (Ueberweg), *Φρίντριχ* (1826-1871) — γερμανὸς ἀστός φιλόσοφος καὶ ἱστορικός τῆς φιλοσοφίας. — 231, 251, 335.

Φ

Φάουχερ (Faucher), *Ζύλ* (*Γιούλιους*) (1820-1878) γερμανὸς διανοούμενος, νεοχρῆστιανός. — 18.

Φέρβορν (Verworn), *Μάξ* (1863-1921) — γερμανὸς φυσιολόγος καὶ βιολόγος. Στὴ φιλοσοφία — ἐκλεκτικός, ἦταν πιὸ κοντὰ στὸ μαχισμό. — 353-354.

Φιζώ (Fizeau), *Ίππολίτ-Λουί* (1819-1896) — γάλλος φυσικός, γνωστός ἀπὸ τίς ἐργασίες στὸν τομέα τῆς ὀπτικῆς. Γιά πρώτη φορά μετρήσε τὴν ταχύτητα τοῦ φωτός στὶς γήινες συνθήκες μὲ τὴ μέθοδο τοῦ περιστρεπτοῦ ὀδοντωτοῦ δίσκου. — 357.

Φίλων ὁ Ἀλεξανδρεὺς (Philo) (γύρω στὰ 25 π.χ. - 50 μ.χ.) — ἀρχαῖος φιλόσοφος, ἀρχηγὸς τῆς Ἰουδαϊκῆς-ἀλεξανδρινῆς σχολῆς, πού προσπάθησε νὰ ἐνώσει τὴν ἰουδαϊκὴ πίστη μὲ τὸν πλατωνισμό καὶ τὸ στωικισμό. Ὁ μυστικισμὸς τοῦ Φίλωνα ἀσκήσε σημαντικὴ ἐπίδραση στὴ χριστιανικὴ θεολογία. — 277, 309, 312, 316.

Φίσερ (Fischer), *Κοῦνο* (1824-1907) — γερμανὸς ἀστός ἱστορικός τῆς φιλοσοφίας, χεγγελιανός, συγγραφέας τῆς θεμελιώδους «Ἱστορίας τῆς νεότερης φιλοσοφίας». — 141, 158.

Φίσερ (Fischer), *Μ.* — 340.

Φίσερ (Fischer), *Φρίντριχ* (1801-1953) — καθηγητὴς φιλοσοφίας στὴ Βασιλεία. — 331-332.

Φίχτε (Fichte), *Γιόχαν Γκόττλιμπ* (1762-1814) — γερμανός φιλόσοφος, ύποκειμενικός ιδεαλιστής, εκπρόσωπος τής κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας. — 32, 75, 87, 103, 117, 217, 294, 467, 527.

Φόλκμαν (Volkman), *Πάουλ* (1856-γύρω στα 1938) — καθηγητής τής θεωρητικής φυσικής στήν Καϊνιξβέργη, στή φιλοσοφία ιδεαλιστής καί εκλεκτικός. — 321, 353, 357.

Φορέλ (Forel), *Αύγουστος* (1848-1931) — έλβετός νευροπαθολόγος, ψυχίατρος καί έντομολόγος. — 352.

Φόρστερ (Förster), *Φρήντριχ Χριστοφόρ* (1791-1868) — γερμανός συγγραφέας καί ιστορικός, γεγελιανός. Μαζί μέ τόν Μπάουμαν έπιμελήθηκε τόν XVI καί XVII τόμο τών Έργων του Χέγγελ, πού εκδόθηκαν μετά θάνατο, όπου περιλήφθηκαν άρθρα γιά διάφορα ζητήματα. — 79.

Φόυερπαχ (Feuerbach), *Λούντβιχ Άντρεας* (1804-1872) — γερμανός ύλιστής φιλόσοφος καί άθειστής. Παρά τόν περιορισμένο ένατενιστικό χαρακτήρα του φούερμαχικού ύλισμου, αυτός αποτέλεσε μιά άπό τίς θεωρητικές πηγές τής μαρξιστικής φιλοσοφίας. — 14, 16, 22-23, 29, 32, 43-64, 67-76, 112, 139, 161, 246, 257, 271, 286, 301, 305, 306, 309, 321, 346, 351-352, 359, 365, 373, 378, 391, 402, 422, 423, 443, 455, 458, 549, 551, 552, 575, 577, 603.

Φουκώ (Foucault), *Ζάν-Μπερνάρ-Λεόν* (1819-1868) — γάλλος φυσικός. Πραματοποίησε τή δοκιμή μέ τό εκκρεμές πού δείχνει καταφανέστατα τήν περιστροφή τής γής στό είκοσιτετράωρο. Ύπολόγισε τήν ταχύτητα του φωτός στόν άέρα καί στό νερό μέ τή μέθοδο τής ταχύτητας του περιστρέψου κατόπτρου. — 357.

Φουριέ (Fourier), *Σάρλ* (1772-1837) — μεγάλος γάλλος ουτοπιστής σοσιαλιστής. — 18, 19, 32, 35, 38, 39, 540, 587.

Φόχτ (Vogt), *Κάρλ* (1817-1895) — γερμανός φυσιοδίφης, χυδαίος ύλιστής, συγγραφέας μιάς σειράς έργων γιά τή ζωολογία, τή γεωλογία καί τή φυσιολογία. — 375.

Φρίξ (de-Vries), *Γκοϋγκο ντέ* (1848-1935) — όλλανδός βοτανολόγος, άντιδαρβινιστής, δημιουργός τής βιολογικής θεωρίας τής Παγγενεσίας καί τής μεταλλαγής. — 501.

X

Χάας (Haas), *Άρτουρ Έριχ* (1884-1941) — άυστριακός φυσικός, είδικός στόν τομέα τής άτομικής φυσικής. — 357.

Χαϊκκελ (Haeckel), *Έρνστ* (1834-1919) — γερμανός φυσιοδίφης, διακεκριμένος βιολόγος-δαρβινιστής. Τάχθηκε ένάντια στόν ιδεαλισμό στή φυσιογνωσία, πάλευε δραστήρια ένάντια στό μυστικισμό καί τήν παπαδοκρατία. — 339, 353, 437, 444, 446.

Χάιμ (Haym), Ροϋντολφ (1821-1901) — γερμανός ιστορικός τῆς λογοτεχνίας καί τῆς φιλοσοφίας, θετικιστής. — 75.

Χάιντσε (Heinze), Μάξ (1835-1909) — γερμανός ιστορικός τῆς φιλοσοφίας. Ἐπιμελήθηκε τό «Ἐγχειρίδιο ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας» τοῦ Φ. Ὑμπερβεγκ (5-9 ἐκδόσεις). — 231, 251, 335.

Χαλκίδιος (Chalcidius) (IV αἰώνας) — νεοπλατωνιστής, μετάφρασε στά λατινικά τό διάλογο τοῦ Πλάτωνα «Τίμαιος» καί ἔγραψε σχόλιο γι' αὐτό. — 311, 313.

Χάμμαχερ (Hammacher), Αἰμίλ (1885-1916) — γερμανός αντιδραστικός φιλόσοφος, ἀντικειμενικός ἰδεαλιστής. — 349.

Χάρινγκ (Haring), Γκεόργκ Βίλχελμ Χένριχ — γερμανός φιλόσοφος, ὁ ὁποῖος μαζί μέ τόν Κ. Α. Μισελέ ἔγραψε τό βιβλίο «Ἱστορικοκριτική ἔκθεση τῆς διαλεκτικῆς μεθόδου τοῦ Χέγγελ». — 350.

Χάρμπορντ (Harbordt), Φ. — γερμανός ἐπιστήμονας. — 340.

Χάρτλεϋ (Hartley), Ντάβιντ (1705-1757) — ἄγγλος ἀστός ψυχολόγος καί ὕλιστής φιλόσοφος, γιαντρός. — 31.

Χάρτμαν (Hartmann), Ἔντουαρντ (1842-1906) — γερμανός ἀντιδραστικός, ἰδεαλιστής φιλόσοφος, ἱρασιοναλιστής καί μυστικιστής. — 341.

Χέγγελ (Hegel), Γκεόργκ Βίλχελμ Φρίντριχ (1770-1831) — γερμανός φιλόσοφος, ἀντικειμενικός ἰδεαλιστής, θεωρητικός τῆς γερμανικῆς ἀστικῆς τάξης. Ἱστορική ὑπηρεσία τοῦ Χέγγελ ἀποτελεῖ ἡ ὀλόπλευρη ἐπεξεργασία τῆς ἰδεαλιστικῆς διαλεκτικῆς, πού ἀπέτελεσε μιά ἀπό τίς θεωρητικές πηγές τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμοῦ. — 12, 16, 19, 20-21, 26, 29, 32-33, 35-38, 50, 60, 76, 78, 79-80, 81-86, 87-91, 92-93, 94-105, 106-108, 109-114, 115-132, 133-139, 140-148, 149-157, 158-166, 167-173, 174-201, 204-218, 221-222, 223-242, 243-276, 277-278, 281-290, 291-295, 296, 298, 301, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 315, 316, 318, 321, 326, 329, 346, 347-350, 352, 359, 360, 361, 384, 390, 402, 441-443, 445, 454, 467, 491.

Χέννινγκ (Henning), Λεοπόλντ (1791-1866) — γερμανός χεγγελιανός φιλόσοφος. Στήν μεταθανάτιο ἐκδοση τῶν Ἔργων τοῦ Χέγγελ ἐπιμελήθηκε τήν «Ἐπιστήμη τῆς λογικῆς» καί τό πρῶτο μέρος τῆς «Ἐγκυκλοπαιδείας τῶν φιλοσοφικῶν ἐπιστημῶν» (τή «Λογική»). — 79.

Χέρβεγκ (Herwegh), Γκεόργκ (1817-1875) — γερμανός ποιητής, μικροαστός δημοκράτης. — 376.

Χέρμπαρτ (Herbart), Γιόχαν Φρίντριχ (1776-1841) — γερμανός ἀντιδραστικός ἰδεαλιστής φιλόσοφος, ψυχολόγος καί παιδαγωγός. — 76.

Χέρτς (Hertz), Χένριχ Ροϋντολφ (1857-1894) — γερμανός φυσικός, εἰδικός στόν τομέα τῆς ἠλεκτροδυναμικῆς. Στίς φιλοσοφικές του ἀπόψεις ἀσυνεπής ὕλιστής. — 345, 504.

Χέρτσεν, Α. Ι. (1812-1870) — ρώσος επαναστάτης δημοκράτης, υλιστής φιλόσοφος, συγγραφέας και δημοσιολόγος. — 535, 548, 593-594, 603, 607, 620.

Χέφφτινγκ (Hoffding), *Χάραλντ* — (1843-1931) — δανός άστός φιλόσοφος και ψυχολόγος, θετικιστής. — 471.

Χίμπεν (Hibben), *Τζών Γκρίφ* (1861-1933) — άμερικανός επιστήμονας πού ασχολήθηκε μέ τή λογική. — 348.

Χιούμ (Hume), *Ντάβιντ* (1711-1776) — άγγλος άστός φιλόσοφος, ύποκειμενικός ιδεαλιστής, άγνωστικιστής. Ίστορικός και οικονομολόγος. — 120, 187, 321, 336, 466, 527, 529.

Χόλμπαχ (Holbach), *Πώλ-Άνρύ-Ντίτριχ* (1723-1789) — γάλλος υλιστής φιλόσοφος, άθείστης, ένας από τούς ιδεολόγους τής γαλλικής επαναστατικής άστικής τάξης τού 18ου αιώνα. — 32, 321, 464.

Χόμπς (Hobbes), *Τόμας* (1588-1679) — άγγλος φιλόσοφος, ένας από τούς θεμελιωτές τού μηχανιστικού υλισμού. — 30, 31, 466.

Χότο (Hotho), *Χένριχ Γκούσταβ* (1802-1873) — ιστορικός τής τέχνης και αισθητικός τής γεγγελιανής σχολής. Στην μεταθανάτιο έκδοση τών Έργων τού Χέγγελ επιμελήθηκε τίς «Διαλέξεις γιά τήν αισθητική». — 79

A

Aristoteles — βλ. Άριστοτέλης

B

Balfour — βλ. Μπάλφουρ, Άρτουρ Τζαίμς

Bauer, Bruno — βλ. Μπάουερ, Μπρούνο

Bayle, Pierre — βλ. Μπέιλ, Πιέρ

Benard, Ch. — βλ. Μπενάρ, Σάρλ

Bentham — βλ. Μπένθαμ, Ίερεμίας

Berzelius — βλ. Μπερτσέλιους, Ίγιόνς Γιακόμπ

Bradley — βλ. Μπράντλυ, Φρένσις Χέρμπερτ

Bruno — βλ. Μπάουερ, Μπρούνο

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

C

- Caird* — βλ. Καίρντ, Ήντουαρντ
Carnot — βλ. Καρνώ, Λαζάρ-Νικολά
Cäsar — βλ. Καίσαρ, Γάιος ΄Ιούλιος
Chamberlain, H. St. — βλ. Τσάμπερλαϊν, Χιοϋστον Στιούαρτ
Cicero — βλ. Κικέρων, Μάρκος Τύλλιος
Clauberg — βλ. Κλάουμπεργκ, Γιόχαν
Clemens — βλ. Κλήμης ό ΄Αλεξανδρεύς
Cohen — βλ. Κόεν, Χέρμαν
Collins — βλ. Κόλλινς, Ήντονυ
Cornu, Alfred — βλ. Κορνύ, ΄Αλφρέντ
Coward — βλ. Κόβαρντ, Ούίλιαμ

D

- Dézamy* — βλ. Ντεζαμί, Τεόντορ
Dietzgen — βλ. Ντίτςγκεν, ΄Ιωσήφ
Dilthey — βλ. Ντίλταϋ, Βίλχελμ
Diogenes Laertius — βλ. Διογένης ό Λαέρτιος
Dodwell — βλ. Ντόντουελλ, Χένρυ
Duns Scotus — βλ. Ντούνς Σκότ

E

- Engels* — βλ. Ήνγκελς, Φρίντριχ
Euler — βλ. Ήυλερ, Λεονάρντ

F

- Fischer, Friedrich* — βλ. Φίσερ, Φρίντριχ

Fizeau — βλ. Φιζώ, 'Ιππολίτ-Λουί

Foucault — βλ. Φουκώ, Ζάν-Μπερνάρ-Λεόν

G

Gay — βλ. Γκαϊ, Ζύλ

Gomperz — βλ. Γκόμπερτς, Τεόντορ

Grün — βλ. Γκρύν, Κάρλ

H

Hartley — βλ. Χάρτλεϋ, Ντάβιντ

Hegel — βλ. Χέγκελ, Γκεόργκ Βίλχελμ Φρίντριχ

Hegesias — βλ. 'Ηγησίας

Helvétius — βλ. 'Ελβέτιος, Κλόντ-'Αντριάν

Herbart — βλ. Χέρμπαρτ, Γιόχαν Φρίντριχ

Holbach — βλ. Χόλμπαχ, Πάλ-'Ανρύ-Ντίτριχ

J

Jacobi — βλ. Γιακόμπι, Φρίντριχ Χένριχ

James, W. — βλ. Τζαίμς, Ούίλιαμ

L

Lagrange — βλ. Λαγκράνζ, Ζοζέφ-Λουί

Lametrie — βλ. Λαμετρί, Ζουλιέν-'Οφρέ

Lasson, Adolf — βλ. Λάσσον, Άντολφ

Law — βλ. Λώ, Τζών

Leibniz — βλ. Λάμπνιτς, Γκότφριντ Βίλχελμ

Léon, Xavier — βλ. Λεόν, Ξαβιέ

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ

Leroy — βλ. Λερούά, Χέντριχ
Leukipp — βλ. Λεύκιππος
Loitze — βλ. Λότσε, Ροϋντολφ Χέρμαν
Loustalot — βλ. Λουσταλό, Έλιζέ

M

Mariano, Raff — βλ. Μαριάνο, Ραφαέλε
Marx, K. — βλ. Μάρξ, Κάρλ

N

Nauwerk — βλ. Νάουβερκ, Κάρλ
Nemesios — βλ. Νεμέσιος
Newton — βλ. Νεύτων, Ίσαάκ
Norström, Vitalis — βλ. Νόρστριουμ, Βιτάλι

O

Ostwald — βλ. Όστβαλντ, Βίλχελμ

P

Pastore — βλ. Παστόρε, Άννιμπάλ
Perrotin — βλ. Περροτέν, Άνρύ-Ζοζέφ-Άναστάς
Plenge — βλ. Πλένγκε, Γιόχαν
Prantl — βλ. Πράντλ, Κάρλ
Priestley — βλ. Πρίστλεϋ, Τζόζεφ
Proudhon — βλ. Προυντόν, Πιέρ-Ζοζέφ
Pythagoras — βλ. Πυθαγόρας

R

Renouvier — βλ. Ρενουβιέ, Σάρλ-Μπερνάρ

Ribot — βλ. Ριμπώ, Θεόδουλος

Robinet — βλ. Ρομπινέ, Ζάν-Μπατίστ

Römer, Olaf — βλ. Ραϊμερ, Όλε Κρίστενσεν

Rössler, Konstantin — βλ. Ραϊσλερ, Κωνσταντίν

S

Schaden — βλ. Σάντεν, Αιμίλ Αϋγκουστ

Schaller — βλ. Σάλλερ, Γιούλιους

Schelling — βλ. Σέλλινγκ, Φρίντριχ Βίλχελμ Γιόζεφ

Schuppe — βλ. Σοϋππε, Βίλχελμ

Segond, J. — βλ. Σεγκόν, Ζοζέφ-Λουί-Πώλ

Seth — βλ. Σέτ, Έντριού

Sextus Empiricus — βλ. Σέξτος ό Έμπειρικός

Spinoza — βλ. Σπινόζα, Βαρούχ (Βενέδικτος)

Stobaeus — βλ. Στοβαΐος

Szeliga — βλ. Σελίγκα

T

Thomson — βλ. Τόμσον, Τζόζεφ Τζών

Trendelenburg — βλ. Τρεντέλενμπουργκ, Άντολφ

U

Ueberweg Heinze — βλ. Ύμπερβεγκ, Φρίντριχ και Χάιντσε, Μάξ

V

Véra — βλ. Βερά, Αύγουστο

Volkman, P. — βλ. Φόλκμαν, Πάουλ

W

Windelband — βλ. Βίντελμπαντ, Βίλχελμ

Wolf — βλ. Βόλφ, Χριστιάν

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΚΑΤΑ ΘΕΜΑΤΑ*

Α

- Άγνωστικισμός* — 52, 138, 161, 277, 344, 410.
 — και θετικισμός — 295-296.
 — του Κάντ — βλ. 'Ο Κάντ και ο καντιανισμός.
 — των νεοκαντιανών — 161, 349.
 — σάν «ντροπαλός ύλισμός» — 497.
 — του Α. Ρέυ — 493, 509, 525.
 — των φυσιοδιφών — 416-418, 444, 478.
- Άθεισμός* — 30, 52.
 — «διαφωτιστικός» του Φόυερμπαχ — 57.
 — και θρησκεία — 54, 59, 336, 381, 405-406.
- Αιθέρας* — 130, 342, 487, 495-496.
 — ή εικασία (ύπόθεση) σχετικά μέ τόν αιθέρα ύπάρχει χιλιάδες χρόνια κι' ώς τώρα παραμένει εικασία (ύπόθεση) — 225.
 — στους πυθαγόρειους — 225.
 — στη φιλοσοφία του Έπίκουρου — 267.
- Αΐσθημα* — 240, 261-265, 394, 483, 491-493, 506, 551.
 — άμεσότητα του αισθήματος — 253.
 — και άντίληψη (παράσταση) — 262-264.
 — σάν άρχή τής γνωσιοθεωρίας και σάν άρχή τής ήθικης — 251.
 — και έννοια — 233, 253, 257, 264, 326.
 — στους κυρηναϊκούς — 250-251.
 — και νόηση — 76, 233, 258-261, 441, 543.
 — τόν ιδεαλισμό του αισθήματος ο Χέγγελ τόν άντικαθιστά μέ τόν ιδεαλισμό τής σκέψης — 260.
 — τό πέραςμα από τό αΐσθημα στη σκέψη είναι διαλεκτικό — 256.
 — και ποιότητα — 73, 301.
 — και ύλη — 544.

* Στο εύρετήριο είναι καταχωρημένο όλο τό κείμενο του I και II μέρους του τόμου και τό ύπογραμμισμένο κείμενο από τό III μέρος. Μέ πλάγια στοιχεία ξεχωρίζουν οί σελ. ίδες στις όποιες ή δοσμένη έννοια ή συναντιέται στο λενινιστικό κείμενο, ή ύπάρχει μία όρισμένη της αξιολόγηση από τόν Β. Ι. Λένιν.

- Αισθήσεις* — 72, 150, 246.
 — καί γλώσσα — 75-76.
 — καί νόηση (γνώση, λογικό) — 46, 51-52, 60, 73-75, 128, 257, 325, 399, 411.
Βλ. επίσης Ἐντίληψη (πρόσληψη), Αἴσθημα, Παράσταση, Παρατήρηση.
- Αισθησιαρχία* (σενσουαλισμός) — 31.
- Αισθητικότητα - Αισθητότητα - αισθησιαικότητα - (Αισθητικό-αισθητό-αισθησιακό)*
 — 16, 31, 44, 46, 49, 56, 72, 154, 277, 551-552.
 — αισθησιακή σαφήνεια — 205-206, 230, 237, 250.
 — αισθητό καί ὀρθολογικό — 301.
- Αιτία (αἰτιότητα)* — 55, 142-146, 160, 170, 222, 298-301, 310-311, 329, 351.
 — ἡ αἰτιότητα εἶναι μόνο ἓνας ἀπό τοὺς ὀρισμούς τῆς καθολικῆς ἀλληλουχίας — 146.
 — καί ἀποτέλεσμα (συνέπεια) — 51, 385.
 — μόνο στοιχεῖα τῆς παγκόσμιας ἀλληλεξάρτησης, ἀλληλουχίας, μόνο κρικός στήν ἀλυσίδα ἐξέλιξης τῆς ὕλης — 143-144.
 — καί ἀφορμή — 143.
 — καί βάση (αἰτία, λόγος) — 129, 199.
 — καί ἐμμεσότητα — 147.
 — στήν ἱστορία — 143-144.
 — πραγματική γνώση τῆς αἰτίας εἶναι τό βάθαιμα τῆς γνώσης ἀπό τήν ἐξωτερική ὄψη τῶν φαινομένων πρὸς τήν οὐσία — 142-143.
 — καί σκοπός — 258.
 — συμβατικός ὁ χαρακτήρας τῆς αἰτιότητας — 189.
 — καί συνάρτηση — 471.
 — σχέση τῆς αἰτιότητας — 144-147.
Βλ. επίσης Ἄλληλουχία.
- Ἀλήθεια* — 88, 154-156, 169, 229, 301, 514, 525, 551.
 — καί τό ἄμεσο — 115, 213-214, 253.
 — ἀντικειμενική — 174, 183-184, 193, 197-201, 380, 386, 441.
 — ἡ πορεία τῆς γνώσης τήν ὀδηγεῖ στήν ἀντικειμενική ἀλήθεια — 189.
 — ἀπό τήν ὑποκειμενική ἔννοια καί τόν ὑποκειμενικό σκοπό πρὸς τήν ἀντικειμενική ἀλήθεια — 173.
 — καί φαινόμενο — 187.
 — καί ἀντικείμενο — 123, 167, 175, 427-428.
 — σάν ἀντικείμενο τῆς ἔννοιας — 150.
 — καί ἐντίληψη (παράσταση) — 256-257, 262.
 — ἀπόλυτη καί σχετική — 164, 180-181, 228-229, 423-424, 493, 517-518.
 — σχετικότητα κάθε γνώσης καί ἀπόλυτο περιεχόμενο σέ κάθε βῆμα τῆς γνώσης καί πρὸς τὰ ἔμπρός — 162.
 — ἀφηρημένη — 217, 221· *βλ. επίσης* Ἄφηρημένο.
 — βαθμίδες ἐξέλιξης τῆς ἀλήθειας — 182-183.
 — δημιουργεῖται ἀπό τό σύνολο ὄλων τῶν πλευρῶν τοῦ φαινομένου, τῆς πραγματικότητας καί τοῦ ἀλληλοσχετισμοῦ τους — 178.
 — ὁ διαλεκτικός δρόμος γνώσης τῆς ἀλήθειας — 152-153, 183.
 — κριτήριο τῆς ἀλήθειας — 173, 176-177, 183-184, 197-200, 210, 265, 312-313.
 — ὁ Μάρξ πλησιάζει ἄμεσα τόν Χέγκελ, εἰσάγοντας τό κριτήριο τῆς πρακτικῆς στή θεωρία τῆς γνώσης — 193.

- ή πρακτική του ανθρώπου και της ανθρωπότητας είναι τό κριτήριο της αντικειμενικότητας της γνώσης. — 193.
- στην πρακτική και στην τεχνική ελέγχεται ή όρθότητα της αντανάκλασης της φύσης από τόν άνθρωπο — 183.
- και νόμος της ταυτότητας — 121.
- και όρθότητα (ακρίβεια) — 179.
- όρισμός της αλήθειας — 155, 262.
- και πλάνη — 515.
- και πραγματικότητα — 197-200.
- ή αλήθεια ύλοποιείται μόνο στό σύνολο τών πλευρών της πραγματικότητας — 178.
- και πρακτική — βλ. Πρακτική.
- είναι προτσές — 183.
- συγκεκριμενικότητα (σαφήνεια) της αλήθειας — βλ. 'Αφηρημένο και συγκεκριμένο.
- στη φιλοσοφία του Κάντ — βλ. Κάντ και καντιανισμός.
βλ. επίσης Γνώση.
- 'Αλλαγή — βλ. Κίνηση, εξέλιξη (ανάπτυξη).
- 'Αλληλεξάρτηση (άλληλοσχέση) — βλ. 'Αλληλουχία.
- 'Αλληλεπίδραση — βλ. 'Αλληλουχία.
- 'Αλληλουχία (σχέση) — 184, 208, 237, 310, 532.
- και αίτιότητα — 143-147, 160.
- είναι ακριβώς τά περάσματα — 92, 162, 318.
- άλληλεπίδραση — 135, 146-147.
- άμοιβαία άλληλουχία στη φύση — 51, 70, 92, 95, 135.
- και ή αντανάκλασή της στίς έννοιες — 131, 159, 160-161, 179.
- άναγκαία, αντικειμενική σχέση όλων τών πλευρών, τών δυνάμεων, τών τάσεων του δοσμένου τομέα τών φαινομένων — 89.
- και νόμος — 135, 241, 258.
- νομοτέλεια της αντικειμενικής άλληλουχίας του κόσμου — 160-161.
- του ξεχωριστού και του γενικού — 318.
- ό όλόπλευρος και ό καθολικός χαρακτήρας της παγκόσμιας άλληλουχίας — 143.
- όλων τών μερών της άπειρης προόδου — 103.
- στοιχειό άλληλουχίας — 132, 207.
- ύλης και κίνησης — 67, 256.
βλ. επίσης "Άμεσο και "Έμμεσο, Σχέση, Αίτία.
- 'Αλλοτρίωση — 11-13, 15, 18, 36-37.
- "Άλμα — 456, 566, 568.
- από τό γενικό στη φύση προς τήν ψυχή, από τό αντικειμενικό στό ύποκειμενικό, από τόν ύλισμό στόν ιδεαλισμό — 240.
- διακοπή του βαθμιαίου — 111-112, 256, 317.
βλ. επίσης Πέρασμα.
- "Άμεσο και "Έμμεσο — 95, 129, 145, 164, 200, 207, 237, 298.
- και αλήθεια — 115, 213-214, 253.
- έμμεσο και αίτιότητα — 147.

- τό πᾶν εἶναι ἔμμεσο, συνδεμένο μέ περάσματα — 92.
Βλ. ἐπίσης Σχέση, Πέρασμα, Ἀλληλουχία.
- Ἀναγκαιότητα* — 13, 27, 140, 191, 193.
 - τῆς ἀντίφασης — *βλ.* Ἀντίφαση.
 - καί ἐλευθερία — 142, 145-146, 163, 168, 171-172, 406, 449.
 - ἡ ἀναγκαιότητα δέν ἐξαφανίζεται ὅταν γίνεται ἐλευθερία — 146.
 - ἡ ἐλευθερία σάν κατανόηση τῆς ἀναγκαιότητας — 296.
 - καί καθολικό — 72, 237.
 - καί νόμος — 167-168, 241, 251, 255.
 - καί πραγματικότητα — 141-142.
 - στοιχεῖα, σπέρματα τῆς ἔννοιας τῆς ἀναγκαιότητας — 318.
 - καί τυχαῖο — 145, 318-321.
 - τῆς φύσης — 53-55, 168, 315.
- Ἀναλογία* — 162, 164-165, 267, 314, 474.
 - καί ἐπαγωγή — 162.
- Ἀνάλυση* — 189-190, 211, 472, 474.
 - παραγωγική καί ἐπαγωγική, λογική καί ἱστορική — 302.
 - ὁ ἔλεγχος μέ στοιχεῖα, μέ τήν πράξη στό κάθε βῆμα τῆς ἀνάλυσης — 302.
 - ἐννοιῶν — 98-99.
 - ἀπαιτεῖ πάντα τή μελέτη τῆς κίνησης τῶν ἐννοιῶν, τῆς σχέσης καί τῶν ἀμοιβαίων περασμάτων τους — 227.
 - τοῦ προτσές τῆς γνώσης — 186, 193· *βλ. ἐπίσης* Γνώση.
 - καί σύνθεση — 191-192, 201-202, 211, 215-216, 218, 257.
 - στό «Κεφάλαιο» — 216, 301-302, 318.
 - στή χημεία — 216.
- Ἀνάπτυξη* (ἐξέλιξη) — 229, 301, 317.
 - ἄρνηση σάν στοιχεῖο ἀλληλουχίας, ἐξέλιξης — 207.
 - καί αὔξηση (ἀνάπτυξη) — 229, 241, 318.
 - καί αὐτοεξέλιξη — 104, 202, 235.
 - τῆς ἀνθρώπινης σκέψης — 221· *βλ. ἐπίσης* Νόηση.
 - τῆς γνώσης — *βλ.* Γνώση.
 - δύο ἀντιλήψεις τῆς ἐξέλιξης — 316-317.
 - καθολική ἀρχή τῆς ἐξέλιξης — 229.
 - τῶν κατηγοριῶν — *βλ.* Κατηγορίες.
 - τοῦ κόσμου — *βλ.* Κόσμος.
 - ὅλου τοῦ συγκεκριμένου περιεχομένου τοῦ κόσμου καί τῆς γνώσης του — 84.
 - εἶναι «πάλη» τῶν ἀντιθέσεων — 317.
- Ἀνθρωπολογική ἀρχή στή φιλοσοφία* — 64, 576.
- Ἄνθρωπος* — 32, 34, 127, 139, 179, 185, 243, 249, 552.
 - ἀναπαραγωγή τοῦ ἀνθρώπου — 184-185.
 - στήν ἀστική κοινωνία — 25-26.
 - αὐτοπαλλοτρίωση τοῦ ἀνθρώπου — 11-13, 15.
 - αὐτοσυνείδηση τοῦ ἀνθρώπου — 14, 37.
 - καί ὁ ἐγκέφαλός του εἶναι ἡ ἀνώτατη ἀνάπτυξη τοῦ πνεύματος — 337.
 - τό εἶναι (ἡ ὑπαρξη) τοῦ ἀνθρώπου — 184, 549.

- εξαρτάται από τόν αντικειμενικό κόσμο, μ' αυτόν καθορίζει τή δράση του — 169-170.
 - επίφαση τοῦ ἀνθρώπινου στίς σχέσεις τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας — 8-13.
 - καί θρησκεία — 44-45, 48, 51, 54, 56, 59-60, 271-286.
 - ἡ σκόπιμη δράση του — 169-173, 195, 199.
 - οἱ σκοποὶ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι γεννημένοι ἀπό τόν ἀντικειμενικό κόσμο καί τόν προϋποθέτουν — 171.
 - στή φιλοσοφία τοῦ Φόυερμπαχ — 46, 50, 57, 64.
 - στή φιλοσοφία τοῦ Χέγγελ — 32, 35-37.
 - καί φύση — 44-45, 47, 51-52, 131, 169-170, 172-173, 184, 194-195, 286, 417.
 - ὁ ἐνστικτώδης ἄνθρωπος, ὁ ἄγριος δέν ξεχωρίζει τόν ἑαυτό του ἀπό τή φύση, ὁ συνειδητός ἄνθρωπος τόν ξεχωρίζει — 85.
- Ἄνοδος (ἀνάβαση)*
- ἀπό τό ἀφηρημένο στό συγκεκριμένο — 90-91, 160-161, 177, 212-213, 218, 252, 268, 298-301.
 - ἀπό τό συγκεκριμένο στό ἀφηρημένο — 111, 152-153, 187, 215-216, 298-301.
 - ἡ σκέψη, ἀνεβαίνοντας ἀπό τό συγκεκριμένο στό ἀφηρημένο, δέν ἀπομακρύνεται ἀπό τήν ἀλήθεια, ἀλλά τήν πλησιάζει — 152-153.
- Βλ. ἐπίσης* Τό ἀφηρημένο (ἀφαίρεση).
- Ἄνταγωνισμός* — 11-12.
- Ἄντανάκλαση* — 50, 119, 162, 164-165, 170, 176-178, 194, 209, 387, 389, 439, 447, 511-512, 525.
- τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου στή συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου καί ὁ ἔλεγχός της μέ τήν πράξη — 183-184.
 - διαλεκτικός χαρακτήρας τοῦ προτσές ἀντανάκλασης — 98-99, 131, 160, 177, 321-322, 330.
 - στίς ἔννοιες τοῦ ἀνθρώπου ἡ φύση ἀντανακλᾶται ἰδιόμορφα καί διαλεκτικά — 257.
 - σωστή ἀντανάκλαση τῆς αἰώνιας ἐξέλιξης τοῦ κόσμου εἶναι ἡ διαλεκτική — 99.
 - μορφή ἀντανάκλασης τῆς φύσης στή γνώση τοῦ ἀνθρώπου εἶναι οἱ ἔννοιες, οἱ νόμοι, οἱ κατηγορίες — 164.
- Βλ. ἐπίσης* Νόηση, Γνώση.
- Ἄντανάκλαση* — 79, 96, 115, 118, 119-125, 127-129, 134, 136-137, 141, 167, 181, 185, 193, 205, 210, 243.
- εἶδη ἀντανακλαστικότητας — 121.
- Ἀντίθεση* — 20, 70, 81, 90, 113, 120, 149, 166, 168, 196, 226-227, 238, 327, 379.
- καί ἀντίφαση — βλ. Ἄντίφαση καί ἀντίθεση.
 - ἐνότητα (ταυτότητα) καί πάλι τῶν ἀντιθέσεων — 98-99, 103, 122, 131, 159, 179, 180-181, 202-203, 210-211, 233, 308, 316-318.
 - ἀφηρημένες ἔννοιες καί «συγκεκριμένη ἐνότητα» τῶν ἀντιθέσεων — 181.
 - ἐξέλιξη στό ἀντίθετό του — 181, 235.
 - κινητικότητα (εὐκίνησις) τῶν ἀντιθέσεων — 98, 128.
 - ἡ μετατροπή σέ ἀντίθεση εἶναι βασικός ὄρος τοῦ κόσμου (κατά τόν Ἡράκλειτο) — 309, 312.
 - σχετικότητα τῆς ἐνότητας τῶν ἀντιθέσεων καί ἀπολυτότητα τῆς πάλης τους — 317.

- ταυτότητα (ένότητα) τῶν ἀντιθέσεων εἶναι ἡ ἀναγνώριση (ἀνακάλυψη) τῶν ἀντιφατικῶν, ἀλληλοαποκλειομένων, ἀντίθετων τάσεων σέ ὅλα τὰ φαινόμενα καί τὰ προσές τῆς φύσης (καί τοῦ πνεύματος καί τῆς κοινωνίας συμπεριλαμβανομένων) — 317.
- ἡ ταυτότητα τῶν ἀντιθέσεων σάν νόμος τῆς γνώσης (καί νόμος τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου) — 316.
- Βλ. ἐπίσης* Ἐνταγωνισμός.
- Ἀντικειμενικό (ἀντικειμενικότητα)* — 48, 167, 171-173, 186, 193, 200, 516.
- ἀντικειμενικότητα τῆς ἐπίφασης — 89-90, 117, 120.
- ἀντικειμενικότητα τῆς θεώρησης (ὄχι παραδείγματα, ὄχι ὑποχωρήσεις, ἀλλά τό πράγμα αὐτό καθεαυτό) — 202.
- καί ὑποκειμενικό (ὑποκειμενικότητα) — 55, 122, 158, 165-166, 168, 173, 176, 180, 182, 184, 186, 190, 194-198, 212, 217, 224, 240, 247, 257, 398, 409, 514.
- ἡ σχετικότητα τῆς διαφορᾶς τους — 89-90, 180.
- ἡ ὑποκειμενική συνείδηση καί κατάδυσή της στήν ἀντικειμενικότητα — 186.
- Βλ. ἐπίσης* Ὑλικό καί ἰδεατό (ιδανικό), Πραγματικότητα (πραγματικό).
- Ἀντίληψη (πρόσληψη)* — 73, 150, 161, 264, 417, 544.
- Ἀντινομίες* — 106-107, 160, 168, 192, 233.
- Ἀντίφαση* — 8-11, 26, 60, 87, 124, 145, 177-178, 180, 185, 196-197, 208-210, 217, 226, 238, 316, 453.
- ἀναγκαιότητα (ἀνάγκη) — 89.
- ἀντιθέσεις τοῦ καπιταλισμοῦ — *βλ.* Κοινωνία ἀστική.
- καί ἀντίθεση — 120, 124, 128, 202, 316-317.
- ἀντιφατικές δυνάμεις καί τάσεις στό κάθε φαινόμενο — 202, 316-317.
- καί διαφορά — 124, 128.
- καί ἐμπειρία — 125.
- ἐνότητα καί πάλι τῶν ἀντιφάσεων — 122, 202, 252.
- καί ζωή — 125, 128, 210.
- στήν ἱστορία — 122, 286-287.
- καί κίνηση — 125-128, 193, 308, 318.
- ἡ κίνηση εἶναι ἀντίφαση, εἶναι πάλι τῶν ἀντιφάσεων — 231-232.
- καί νόση — *βλ. ἐπίσης* Νόση καί ἀντίφαση.
- καί οὐσία — 124, 226.
- καί σχέση — 124, 128, 178, 203.
- Βλ. ἐπίσης* Ἀντινομίες.
- Ἀξία* — *βλ.* Πολιτική Οἰκονομία.
- Ἀξίωμα* — 172, 178.
- Τό ἄπειρο*
- ἀλόγιστο (ποσοτικό) — 100, 199.
- τοῦ ἀτόμου — 442.
- στά μαθηματικά — 96, 107-108.
- καί τό πεπερασμένο — *βλ.* Πεπερασμένο καί ἄπειρο.
- τῆς ὕλης — 100.
- Ἀπόλυτο* — 93, 132, 140, 188, 218, 275, 322.
- καί οὐσία — 116.

- Ἀπόλυτο*
 — καί πεπερασμένο — 188, 189.
 — καί συγκεκριμένο — 210.
 — καί σχετικό — 131, 162, 317, 427-428, 446.
 — εἶναι μέρη, βαθμίδες ἑνός καί τοῦ αὐτοῦ κόσμου — 95.
Βλ. ἐπίσης Ἀλήθεια ἀπόλυτη καί σχετική, Ρελατιβισμός (Σχετικισμός).
- Ἀπερτσέπτισια* (προεμπειρική γνώση) — *βλ.* Ὑπερβατική ἐνότητα τῆς προεμπειρικής γνώσης.
- Ἀπριορισμός* — 71-72, 268, 420, 425-426.
- Ἀπορίες* — 110, 230-233.
- Ἀποτέλεσμα (συνέπεια)* — *βλ.* Αἰτία καί ἀποτέλεσμα (συνέπεια).
- Ἀριθμός* — 107, 177, 271, 329, 482.
 — στούς πυθαγόρειους — 223, 225.
- Ἀριστοτέλης* — 254-262, 325-331.
 — γιά τήν ἀρχή τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης — 82.
 — καί Ἡράκλειτος — 316, 326.
 — ἡ κριτική τῆς διδασκαλίας τοῦ Πλάτωνα γιά τίς ἰδέες — 254-255, 326-327.
 — ἡ σημασία του στήν ἀνάπτυξη τῆς λογικῆς — 156, 163, 326.
 — οἱ ταλαντεύσεις του ἀνάμεσα στόν ἰδεαλισμό καί τόν ὕλισμό — 257-262, 327-328.
- Ἀρμονία* — 235.
 — τοῦ κόσμου (στούς πυθαγόρειους) — 224.
- Ἄρνηση* — 33, 88-89, 97, 124, 207, 310.
 — τῆς ἄρνησης — 97-98, 100, 203, 207-208, 210-211.
 — ἀρνητικό καί θετικό — 88, 207.
 — ἀφηρημένη — 209-210.
 — σάν στοιχεῖο ἀλληλουχίας, ἐξέλιξης — 207.
- Ἄρση* — 53, 96, 102, 113, 149, 181, 199, 210, 276.
- Ἀρχή* — 92-93, 95, 139, 153, 188, 212, 264, 382.
 — τῆς γνώσης — *βλ.* Γνώση.
 — στήν πολιτική οἰκονομία — 301-302, 318.
- Ἀστική κριτική τοῦ μαρξισμοῦ* — 336, 349, 360-362.
- Ἀστρονομία* — 308, 340, 355-356.
- Ἀσυνείδητο* — 507.
- Ἀσυνεχές (χρεια) καί συνεχές (χρεια)* — 64, 70, 106, 231-233, 238.
 — κίνηση εἶναι ἐνότητα τῆς συνέχειας καί τῆς ἀσυνέχειας (τοῦ χρόνου καί τοῦ χώρου) — 231.
- Ἀταραξία* — 272-273.
- Ἀτομική ἰδιοκτησία* — 8-14, 25.
- Ἀτομικιστική* — 238-239, 340, 498, 503.

- Ἄτομο — 68, 343, 445, 495, 533.
 — τό ἄπειρο τοῦ ἀτόμου — 442.
 — στόν Δημόκριτο — 356.
 — καί ἡ ἐνότητα τοῦ πεπερασμένου καί τοῦ ἀπείρου — 100.
 — στόν Ἐπίκουρο — 265-266, 271.
 — καί κενό — 104, 239.
 — στόν Λεύκιππο — 237-239.
 — στούς Πυθαγόρειους — 224.
- Αὔξηση — βλ. Ἀνάπτυξη (ἐξέλιξη) καί αὔξηση.
- Αὐτοαλλοτρίωση — βλ. Ἀλλοτρίωση.
- Αὐτοεξέλιξη — βλ. Ἐξέλιξη (ἀνάπτυξη).
- Αὐτοκίνηση — βλ. Κίνηση καί αὐτοκίνηση.
- Ἀφηρημένο (ἀφαίρεση - ἀφηρημένη ἔννοια) — 36, 50, 97, 121, 126, 130, 152-154, 158, 177, 207, 217, 234-235, 255, 271, 292, 308, 330, 387, 395.
 — οἱ ἀφαιρέσεις πρέπει νά ἀντιστοιχοῦν στήν πραγματική ἐμβάθυνση τῆς δικῆς μας γνώσης τοῦ κόσμου — 84.
 — ἡ δημιουργία ἀφηρημένων ἐννοιῶν — 48, 160-161, 164, 177, 187-188, 215-216.
 — ἐμπεριέχει ἤδη τή συνείδηση τῆς νομοτέλειας τῆς ἀντικειμενικῆς ἀλληλουχίας τοῦ κόσμου — 160.
 — καί ἡ δυνατότητα τοῦ ἰδεαλισμοῦ (= τῆς θρησκείας) — 330.
 — οἱ ἐπιστημονικές ἀφηρημένες ἔννοιες ἀντανακλοῦν τή φύση βαθύτερα, πιστότερα, πληρέστερα — 152.
 — «κενή» ἀφαίρεση — 17, 19, 63, 83-84, 91, 97, 134-135.
 — καί τό συγκεκριμένο — 64, 83-84, 90-91, 96, 111, 133, 151-153, 162-163, 181, 184, 186-188, 190, 192, 210, 212-216, 221, 252, 298-301, 328, 348, 474.
 — τό ἄπειρο ἄθροισμα τῶν γενικῶν ἐννοιῶν δίνει τό συγκεκριμένο στήν πληρότητά του — 252.
 — οἱ ἀφηρημένες ἔννοιες καί ἡ «συγκεκριμένη ἐνότητα» τῶν ἀντιθέσεων. — 181.
 — τό κάθε συγκεκριμένο πράγμα, τό κάθε συγκεκριμένο Κάτι ὑπάρχει αὐτό καθεαυτό καί σάν κάτι ἄλλο — 124.
 — πλουσιότερο ἀπ' ὅλα εἶναι τό πιό συγκεκριμένο — 212.
 — τό συγκεκριμένο καί τό ἀπόλυτο — 210.
 — καί ἡ φιλοσοφία — 14, 221.
 Βλ. ἐπίσης Ἄνοδος.
- Ἀφορμή — βλ. Αἰτία καί ἀφορμή.

B

- Βαθμιαῖο — 110-113.
 — διακοπή τοῦ βαθμιαίου — βλ. Πέρασμα, ἄλμα.
- Βάση (λόγος, αἰτία) — 47, 105, 122, 128-131, 141, 145, 160, 163, 262.
 — καί αἰτιότητα — 129, 199.
 — νόμος τοῦ ἀποχρῶντος λόγου — 129.

- Βασικό ζήτημα τῆς φιλοσοφίας* — βλ. *Φιλοσοφία*.
Βούληση — 190, 197-198.
Βουλευσιαρχία — 341.
Βιολογία — 127, 308, 339, 341, 501-502· βλ. *ἐπίσης* *Δαρβινισμός*.
Βιταλισμός — 341, 358, 499-500.

Γ

- Γενίκευση* — βλ. *Ἀφηρημένο*, *Ἄνοδος*, *Ἀνάβαση*.
Γενικό — βλ. *Ξεχωριστό (εἰδικό) καὶ γενικό*.
Γίνεσθαι — 86, 94, 96, 119, 149, 234-235, 247, 301, 308.
 — καὶ *πέραςμα* — 95, 206-208.
Γλώσσα — 90, 246, 281, 283, 313-314.
 — καὶ *αἰσθήσεις* — 75-76.
 — *στή* γλώσσα *ὑπάρχει μόνο τό γενικό*. — 249.
 — *ἱστορία τῆς γλώσσας* — 81, 314.
 — καὶ *νόηση* — 75-76, 81, 246, 249.
 — καὶ *παράσταση* — 253.
 βλ. *ἐπίσης* *Λέξι (λόγος)*.
Γνώση — 173, 314, 331, 384, 513.
 — *κίνηση τῆς συνείδησης πρὸς τὴν ἀπόλυτη γνώση (στή «Φαινομενολογία τοῦ πνεύματος»)* — 87-88.
 — *καὶ πίστη* — 91, 336, 368, 379, 398-400· βλ. *ἐπίσης* *Ἐπιστήμη καὶ Ἐρησκεία*.
 — *σχετικότητα κάθε γνώσης καὶ τό ἀπόλυτο περιεχόμενο στό κάθε βῆμα τῆς γνώσης πρὸς τὰ μπρός* — 162.
 βλ. *ἐπίσης* *Γνώση*.
Γνώση — 83, 98, 105, 167, 176-177, 182-184, 186-190, 197-201, 206, 210-216, 292, 301, 347, 382-383, 410, 413-415, 418, 420, 423-425, 427, 439, 442, 445-450, 479, 481, 491, 513, 523.
 — καὶ *αἴσθημα (στόν Ἀριστοτέλη)* — 258-259.
 — καὶ ἡ *αἰσθησιακὴ ἐγκυρότητα* — 230.
 — *εἶναι ἢ αἰώνια, ἢ ἀπειρη προσέγγιση τῆς νόησης πρὸς τό ἀντικείμενο* — 177.
 — *ἀντικειμενικότητα τῆς γνώσης* — 189, 326.
 — ἡ *ἀπολυτότητα καὶ ἡ σχετικότητά της* — 189.
 — ἡ *σχετικότητα κάθε γνώσης καὶ τό ἀπόλυτο περιεχόμενο στό κάθε βῆμα τῆς γνώσης πρὸς τὰ μπρός* — 162.
 — *ἀρχὴ τῆς γνώσης* — 64, 82, 95, 188, 212-213, 264.
 — *στό εἶναι (στά ἄμεσα φαινόμενα) ἀποκαλύπτει τὴν οὐσία* — 298.
 — καὶ *ἐποπτεία (παρατήρηση)* — 150, 152-153.
 — ἡ *θεωρητικὴ γνώση πρέπει νὰ δώσει τό ἀντικείμενο στήν ἀναγκαιότητά του* — 193.
 — *μέθοδος γνώσης* — βλ. *Διαλεκτικὴ, Μέθοδος*.
 — *ὄρος τῆς γνώσης ὄλων τῶν προσές τοῦ κόσμου στήν «αὐτοκίνησή» τους, στήν αὐθόρμητη ἀνάπτυξή τους, στήν ἐντονη ζωὴ τους εἶναι ἢ γνώση τους σάν ἐνότητας ἀντιθέσεων* — 317.

- ούσία τῆς διαλεκτικῆς γνώσης εἶναι τὸ ζετύλιγμα τοῦ συνόλου γενικά τῶν στοιχείων τῆς πραγματικότητας — 141.
 - πηγή τῆς γνώσης καὶ τῆς ἔννοιαις — 190, 263.
 - τὸ προτσές τῆς γνώσης — 79-80, 83-84, 93, 115-116, 136, 162, 212-213, 229.
 - ἡ ἀνάλυσή του — 186, 193.
 - γνώση εἶναι ἡ ἀντανάκλαση τῆς φύσης ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο, εἶναι τὸ προτσές μιᾶς σειρᾶς ἀπὸ ἀφαιρέσεις, τὸ προτσές διαμόρφωσης τῶν ἔννοιων, τῶν νόμων — 163-164.
 - ἡ διαλεκτικὴ πορεία γνώσης τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας: ἀπὸ τῆ ζωντανὴ παρατήρηση (ἐποπτεία) πρὸς τὴν ἀφηρημένη σκέψη καὶ ἀπὸ αὐτὴν στὴν πράξη — 152-153.
 - ὁ διαλεκτικὸς χαρακτήρας τοῦ προτσές τῆς γνώσης — 152-153, 183, 321-322, 326, 329-330.
 - καὶ ἡ δυνατότητα τοῦ ἰδεαλισμοῦ — βλ. Ἰδεαλισμός.
 - ἡ κίνηση τῆς γνώσης καὶ τὸ ἀντικείμενο πάντα μπορεῖ νὰ γίνῃ μόνο διαλεκτικὸ — 252.
 - καὶ πρακτικὴ — 182-183, 192-195, 198-200, 301.
 - τὸ προτσές τῆς γνώσης συμπεριλαμβάνει τὴν πρακτικὴ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν τεχνικὴ — 182-183.
 - ὁ ρόλος τῶν ἀφηρημένων ἔννοιων στὸ προτσές τῆς γνώσης, βλ. Ἐφηρημένο, Ἐνοδος (ἀνάβαση).
 - στοιχεῖα (στιγμές), βαθμίδες τοῦ προτσές τῆς γνώσης — 111, 135-138, 152-153, 164, 180, 182-183, 252, 268, 301.
 - ὁ σκοπὸς τῆς γνώσης στὴν ἀρχὴ εἶναι ὑποκειμενικὸς — 188.
 - εἶναι σύμπτωση τῆς ἔννοιαις καὶ τῆς ἀντικειμενικότητας — 176.
 - ὑποκείμενο γνώσης — 85, 314.
 - τῆς φύσης — 80, 142, 152-155, 178-179, 183, 189, 194, 256-257, 318, 321-322, 347, 491.
 - καὶ οἱ κατηγορίες τῆς λογικῆς — 83-85, 151-152, 180.
 - ὁ ὕλιστής ἀνεβάζει ψηλὰ τὴ γνώση τῆς ὕλης, τῆς φύσης — 153.
 - ἡ γνώση συνενώνει τὴ φύση καὶ τὸν ἄνθρωπο — 83.
- βλ. ἐπίσης Ἐνοδος (ἀνάβαση), Λογικὴ Νόηση, Ἐντανάκλαση, Ἐννοια, Γνωσιοθεωρία.

Γνωσιολογία — βλ. θεωρία τῆς γνώσης (γνωσιοθεωρία).

Γνωσιολογικὸς ρῖξες τοῦ ἰδεαλισμοῦ — βλ. Ἰδεαλισμός.

Γνωστικισμός — 277.

Δ

Δαρβινισμός — 127, 437, 439, 444-445, 454.

Δεδομένο — 117, 120, 171, 238, 506, 513, 524.

— καὶ οὔσία — 120.

Δημοκρατία (ἀστική) — 56, 298.

Διαλεκτικὴ — 76, 106, 174, 201-212, 298, 316-318, 321-322, 360, 375, 390-391, 429, 443, 445, 454.

— καὶ ἀντιδιαλεκτικὴ — 209, 231.

- αντικειμενική και υποκειμενική — 88, 100, 178-179, 181-182, 189-190, 204, 208, 228-229, 234, 246, 252-253, 256, 317.
- τῆς γνώσης — βλ. Γνώση.
- τῶν ἐννοιῶν — 267.
- καί οἱ ὀλιστικὲς τῆς ρίζης — 181· βλ. ἐπίσης Ἔννοια.
- καί ἐξέλιξη — 229, 316-317.
- ἰδεαλιστική — 22, 67-68, 70, 169-171, 178-179, 211, 233, 293, 305, 348, 440.
- καί στή φιλοσοφία τοῦ Κάντ — 89, 192, 204, 206, 233.
- ἡ ἱστορία τῆς διαλεκτικῆς — 204-206, 209, 223, 226-237, 244, 276, 307-309, 316, 318, 321, 326-327.
- καί ἱστορία τῆς ἐπιστῆμης — 316.
- τό κριτήριό τῆς διαλεκτικῆς — 139, 316.
- σάν λογική καί γνωσιοθεωρία — 80, 131, 174, 204, 215, 298-301, 314, 316-318, 321-322, 329-330, 407.
- Ἡ διαλεκτική εἶναι ἀκριβῶς ἡ γνωσιοθεωρία (τοῦ Χέγγελ καί) τοῦ μαρξισμοῦ — 321.
- στό «Κεφάλαιο» ἐφαρμόστηκε σέ μιᾶ ἐπιστήμη ἢ λογική, ἢ διαλεκτική καί ἢ γνωσιοθεωρία [δέν χρειάζονται 3 λέξεις: εἶναι ἓνα καί τό αὐτό] — 301.
- καί μεταφυσική (ἀντιδιαλεκτική) — 209, 248, 256, 317, 321-322.
- ὀρισμοί τῆς διαλεκτικῆς — 90, 201-204, 212, 223, 226-227, 234, 245, 248, 276, 476.
- διαλεκτική εἶναι ἡ διδασκαλία γιά τήν ἐνότητα τῶν ἀντιθέσεων — 203.
- ἡ διαλεκτική εἶναι ἡ διδασκαλία γιά τό πῶς γίνονται ταυτόσημες οἱ ἀντιθέσεις — 98.
- διαλεκτική εἶναι ἡ μελέτη τῆς ἀντίφασης στήν ἴδια τήν οὐσία τῶν ἀντικειμένων — 227.
- διαλεκτική εἶναι ἡ σωστή ἀντανάκλαση τῆς αἰώνιας ἐξέλιξης τοῦ κόσμου — 99.
- τό πνεῦμα καί ἡ οὐσία τῆς διαλεκτικῆς: ὄχι τό ἀφηρημένο, ἀλλά τό συγκεκριμένο — 91.
- καί πολιτική οἰκονομία — βλ. Πολιτική οἰκονομία.
- τῶν πραγμάτων δημιουργεῖ τή διαλεκτική τῶν ἰδεῶν καί ὄχι τό ἀντίθετο — 178.
- καί σοφιστική — 96, 204, 228, 247, 308, 315, 317.
- ἡ διαφορά τοῦ υποκειμενισμοῦ (τοῦ σκεπτικισμοῦ καί τῆς σοφιστικῆς) ἀπό τή διαλεκτική — 317.
- στοιχεῖα τῆς διαλεκτικῆς — 202-203, 321.
- τό «τριαδικό» τῆς διαλεκτικῆς εἶναι ἡ ἐξωτερική, ἡ ἐπιφανειακή τῆς πλευρά — 210.
- ὀλιστική — 138, 169-171, 178-179, 181, 229, 256, 267, 291, 298-302, 305, 316-322.
- ἡ συνέχιση τοῦ ἔργου τοῦ Χέγγελ καί τοῦ Μάρξ πρέπει νά συνίσταται στή διαλεκτική ἐπεξεργασία τῆς ἱστορίας τῆς ἀνθρώπινης σκέψης, τῆς ἐπιστῆμης καί τεχνικῆς — 131.
- καί φυσιογνωσία — βλ. Φυσιογνωσία.
- τοῦ Χέγγελ σάν γενίκευση τῆς ἱστορίας τῆς σκέψης — 298.
- βλ. ἐπίσης Ἐρημημένο καί συγκεκριμένο, Κίνηση, Ἐνικό, μερικό (ἰδιαίτερο) καί καθολικό (γενικό), Ποιότητα καί ποσότητα, Ἀντίθεση (ἀντίθετο), Ἀντίφαση, Ἀρνηση τῆς ἀρνήσεως, Ἀνάπτυξη (ἐξέλιξη).

Διαλεκτική μέθοδος — βλ. Διαλεκτική, Μέθοδος.

- Διαλεκτικός ύλισμός* — βλ. Ὑλισμός διαλεκτικός.
- Διάνοια (νόηση, φρόνηση)* — 113, 150, 152, 155, 179-181, 224, 258, 262, 268, 546.
— καί λογικό — βλ. Λογικό καί διάνοια (νόηση, φρόνηση).
— στή φιλοσοφία τοῦ Πυθαγόρα — 224.
βλ. *ἐπίσης* Κοινός νοῦς.
- Διαφορά* — 90, 120-121, 298, 301.
— καί ἀντίφαση — 124.
— μόνο οἱ ἀντιθέσεις πού ἔχουν φτάσο στό κατακόρυφο, οἱ ποικιλομορφίες γίνονται εὐκίνητες — 128.
— ἡ ἐπιστημονική θεώρηση ἀπαιτεῖ τήν ἔνδειξη τῆς διαφορᾶς τῆς ἀλληλουχίας, τοῦ περάσματος — 208.
— πάλι τῶν διαφορῶν, τῆς πολικότητος — 89.
- Διαφορικός λογισμός* — βλ. Μαθηματικά.
- Δικαίωμα* — 35-36.
- Δογματισμός* — 275-276, 336.
— τοῦ Κάντ — 275, 294-296.
— τοῦ κοινού νοῦ — 275.
- Δουλοπαροικία* — 534, 555, 598-599, 604, 606.
- Δυσίμοι (διαρχία)* — 103, 337-338, 379.
- Δυνατότητα* — 140, 208, 330.
— ἀπομάκρυνση τῆς φαντασίας ἀπό τή ζωή — 330.
— καί πραγματικότητα — 140-141, 180, 327.
— στήν ἱστορία — 287.
— καί τυχαῖο — 287.

Ε

- Ἐγκέφαλος* — 241, 339, 445.
— σάν ἀνώτατη ἀνάπτυξη τοῦ πνεύματος — 337.
— εἶναι ἀνώτατο στάδιο τῆς ὕλης — 149, 164.
— καί νόηση — 432, 436-438.
— ἀντανάκλαση τῆς φύσης στόν ἐγκέφαλο τοῦ ἀνθρώπου — 164, 183·
βλ. *ἐπίσης* Νόηση, Ἀντανάκλαση.
- Ἐγώ* — 74-75, 249.
— δέν ἐπιτρέπεται νά ἀρχίζει κανεῖς τή φιλοσοφία ἀπό τό Ἐγώ — 93.
— στή φιλοσοφία τοῦ Κάντ — 186-187.
— στή φιλοσοφία τοῦ Φίχτε — 118.
- Ἐγωισμός* — 57-58, 282.
— λογικός (στόν Τσερνισέβσκι) — 577-578.
— σάν φιλοσοφική ἀρχή ἐναρμόνισης μέ τή φύση, μέ τό λογικό τοῦ ἀνθρώπου (κατά τόν Φόυερμαχ) — 45.
- Τό εἶναι* — 15, 86, 92-93, 94-97, 103, 105, 106, 112, 115-117, 119, 125, 140, 142, 145, 149, 150, 158, 165, 241, 261, 314.

- τοῦ ἀνθρώπου — 184, 549.
- καί τό μή εἶναι — 93, 95, 98, 110, 118, 196, 234, 247, 277, 310.
 - τό εἶναι γενικά σημαίνει τέττα ἀπροσδιοριστικότητα πού τό εἶναι = μέ τό μή εἶναι — 99.
 - ἐνότητα (ταυτότητα) τοῦ εἶναι καί τοῦ μή εἶναι — 256, 326.
 - σάν «στοιχεῖα πού ἐξαφανίζονται» — 246, 326.
- τό εἶναι γιά τόν ἑαυτό του — 193-195.
- καί ἡ νόηση — 34, 49, 60, 64, 109, 152-153, 165, 182, 209, 226, 229, 232-233, 329, 331, 389, 415, 452, 455, 456.
- καί ἡ οὐσία — 115-116, 149-150, 165, 298.
 - τό πέρασμα ἀπό τό εἶναι στήν οὐσία (στήν «Ἐπιστήμη τῆς λογικῆς») — 114.
 - ἡ σχετικότητα τῆς διαφορᾶς τους — 180.
- καί τό πράγμα καθ᾽αυτό — 133-134.
- τό συγκεκριμένο καί ἡ διαλεκτική μέθοδος — 214.
- καί ἡ συνείδηση — 13, 30, 75, 242, 244.
 - ἡ πραγματική ἱστορία εἶναι ἡ βάση, τό θεμέλιο, τό εἶναι πίσω ἀπό τό ὅποιο ἀκολουθεῖ ἡ συνείδηση — 237.
 - ἡ ὑπαρξη τῶν πραγμάτων ἔξω ἀπό τή συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου καί ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτήν — 265.
- ὑπαρκτό — 15, 94, 96, 103, 186.
 - βλ. *ἐπίσης* Πραγματικότητα, Κόσμος, Ἐντικειμενικό, Ρεαλιστικότητα (ρεαλιστικό).
- Ἐκλεκτικισμός (ἐκλεκτισμός) — 207, 255, 278, 296, 321, 353.
 - καί σοφιστική — 99.
- Ἐλεατες — 94, 205, 226-233.
- Ἐλευθερία — 100, 282, 287-289, 614.
 - σάν κατανόηση τῆς ἀναγκαιότητας — βλ. Ἐναγκαιότητα (ἀνάγκη) καί ἐλευθερία.
 - καί ὑποκειμενικότητα — 148.
- Ἐμμεσότητα, ἔμμεσο — βλ. Ἄμεσο καί Ἐμμεσο, Σχέση, Ἀλληλουχία.
- Ἐμπειρία — 385, 506-507, 514-516, 523-524.
 - καί ἀντίφαση — 125.
 - καί ἔννοια — 71-73, 175.
 - καί ἐπαγωγή — 161-162.
 - καί ἐπιστήμη — 392, 491-492.
 - καί λόγος (λογικό) — 384, 401, 452.
 - καί νόμος — 268.
 - στούς πραγματιστές — 520.
 - ὁ ρόλος τῆς στή γνώση — 105, 192, 371, 425-426, 553.
 - καί ὑπόθεση — 153-154, 192.
 - βλ. *ἐπίσης* Πράξη.
- Ἐμπειρισμός (ἐμπειρία) — 71, 111, 151, 174, 187, 216, 267.
 - νεοεμπειρισμός — 146.
 - σύμπτωση τῶν ἐννοιῶν μέ τή «σύνθεση», μέ τό ἄθροισμα, μέ τό δελτίο τῆς ἐμπειρίας — 257.
- Ἐμπόρευμα — βλ. Πολιτική Οἰκονομία.

- Ἐνέργεια* — 46, 348, 351, 479, 486, 495.
— καί κίνηση — 46.
- Ἐνεργητική* — 341, 345, 358, 494.
- Ἐνικό (μερικό), ιδιαίτερο καί καθολικό (γενικό)* — 90, 111, 131-132, 158-161, 181, 208, 212, 217, 268, 309, 314, 327.
— καθολικό καί ἀναγκαιότητα — 72, 237.
βλ. ἐπίσης Ξεχωριστό καί γενικό.
- Ἐννοια* — 86, 110-111, 135, 146-148, 149-152, 154-155, 157, 168, 172, 174, 180, 186, 193-194, 199, 202, 212, 217, 236, 241, 251, 253, 256-257, 329-330.
— καί αἴσθημα — 233, 253, 257, 264, 326.
— ἀνάλυση τῶν ἐννοιῶν — 98-99.
— ἀπαιτεῖ πάντα τή μελέτη τῆς κίνησης τῶν ἐννοιῶν, τῆς σχέσης τους, τῶν ἀμοιβαίων περασμάτων τους — 227.
— καί ἀντίφαση — 128.
— εἶναι τό ἀνώτατο προϊόν τοῦ ἐγκεφάλου, τοῦ ἀνωτάτου προϊόντος τῆς ὕλης — 149.
— τό ἄπειρο ἄθροισμα τῶν γενικῶν ἐννοιῶν δίνει τό συγκεκριμένο στήν πληρότητά του — 252.
— ἡ αὐτοεξέλιξη τῶν ἐννοιῶν στή λογική τοῦ Χέγγελ καί ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας — 104.
— ἡ δημιουργία τῶν ἐννοιῶν — 160-161, 164, 255.
— πηγή τῆς γνώσης καί τῆς ἐννοιας — 190, 263.
— διαλεκτική τῶν ἐννοιῶν — 88, 98-99, 132, 138, 158-159, 160-161, 178-179, 190-191, 193, 205, 209, 229-233, 267, 308, 337.
— καί ἡ διαλεκτική τῆς γνώσης — 229.
— κάθε ἐννοια βρίσκεται σέ ὀρισμένη σχέση, σέ ὀρισμένη ἀλληλουχία μέ ὅλες τίς ὑπόλοιπες — 179.
— στίς ἐννοιες τοῦ ἀνθρώπου ἰδιόμορφα καί διαλεκτικά ἀντανεκλάται ἡ φύση — 257.
— οἱ ἐννοιες τοῦ ἀνθρώπου πρέπει νά εἶναι λεπτές, καλοδουλεμένες, εὐλύγιστες, εὐκίνητες, σχετικές, ἀλληλοσυνδεμένες, ἐνιαῖες στίς ἀντιθέσεις, γιά νά ἀγκαλιάσουν τόν κόσμον — 131.
— οἱ ὕλιστικές ρίζες τῆς — 181.
— στό εἶναι (στά ἄμεσα φαινόμενα) ἀποκαλύπτει τήν οὐσία — 298.
— καί ἐμπειρία — 71-73, 175.
— οἱ ἐννοιες δέν εἶναι ἀκίνητες, ἀλλά — αὐτές καθεαυτές, ἀπό φύση τους = πέρασμα — 206-207, 226-227.
— οἱ ἐννοιες εἶναι ὑποκειμενικές στήν ἀφηρημένη τους ἰδιότητα, στήν ἀπόστασή τους, εἶναι ὅμως ἀντικειμενικές στό σύνολό τους, στό προτσές, στό ἀποτέλεσμα, στήν τάση, στήν πηγή — 190.
— οἱ ἐννοιες (καί οἱ σχέσεις τους, τά περάσματα, οἱ ἀντιφάσεις τους) εἶναι ἀντανεκλάσεις τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου — 178.
— καθολική εὐλυγισία τῶν ἐννοιῶν — 178.
— καί κίνηση — βλ. Κίνηση.
— εἶναι μορφή ἀτανεκλάσεως τῆς φύσης στή γνώση τοῦ ἀνθρώπου — 164.
— καί παράσταση (ἀντίληψη) — 160, 174, 187-188, 209, 256-257.
— καί πραγματικότητα — 210.
— καί συμβολική — 108.

- σύμπτωση τῶν ἐννοιῶν μέ τή «σύνθεση», τό ἄθροισμα, τό δελτίο τῆς ἐμπειρίας — 257.
Βλ. ἐπίσης Κατηγορίες.
- Ἐνότητα*
 — καί ἀλληλουχία, ἀλληλεξάρτηση καί ἀκεραιότητα τοῦ παγκόσμιου προσέξ — 135.
 — καθολική (γενική) ἀρχή τῆς ἐνότητας τοῦ κόσμου, τῆς φύσης, τῆς κίνησης, τῆς ὕλης — 229.
 — καί πάλι τῶν ἀντιθέσεων — βλ. Ἐπίθεση (ἀντίθετο).
 — καί πολυμορφία — 191, 208, 418.
- Ἐντελέχεια* — 70, 126.
- Ἐξαγωγή* — 63, 80, 211, 213, 216.
 — κατηγοριῶν — 86.
- Ἐξωτερικό καί ἐσωτερικό* — 142, 168, 170, 210.
 — καί ἡ ἀρχή — 139.
- Ἐξέλιξη* — 99, 446, 456, 502.
 — ἡ ἐσωτερική, ἀντικειμενική λογική τῆς ἐξέλιξης καί ἡ πάλι τῶν διαφορῶν τῆς πολικότητας — 89.
 — καί διαλεκτική — 229, 316-317.
- Ἐπαγωγή* — 73, 383-384.
 — καί ἀναλογία — 162.
 — καί παραγωγή — 131, 191, 302, 366.
 — στό «Κεφάλαιο» — 131.
 — καί ἐμπειρία — 161-162.
 — καί ὑπόθεση — 162.
- Ἐπανάσταση* — 361, 370, 600, 609-610.
 — ἀγροτική — 599-600, 616.
 — γαλλική στό τέλος τοῦ 18ου αἰ. — 18, 25, 27-28, 158, 284, 286, 288.
 — τοῦ 1848 καί ὁ Φόουερμαχ — 43.
- Ἐπαναστατικό-δημοκρατικό κίνημα στή Ρωσία* — 540, 565, 573, 576, 578, 593-597, 601-604, 606-615.
- Ἐπίκουρος καί ἐπικουρισμός* — 263-271.
 — γιά τό ἄτομο — 265-266, 271.
 — ἡ γνωσιοθεωρία τοῦ Ἐπίκουρου — 263-266.
 — ἡ μεγαλοφύα τῆς εἰκασίας (ὑπόθεσης) τοῦ Ἐπίκουρου γιά τήν ταχύτητα τοῦ φωτός — 265.
- Ἐπιστήμη* — 191-192, 214, 394, 475, 481, 502, 505, 518.
 — ὁ ἄνθρωπος μέ τήν πράξη του ἀποδείχνει τήν ἀντικειμενική ὀρθότητα τῆς ἐπιστήμης — 173.
 — ἀντανაკλᾶ τήν οὐσία, τή βάση τῆς φύσης — 170.
 — τό ἀντικείμενο κάθε ἐπιστήμης εἶναι ἄπειρο — 442.
 — καί ἐμπειρία — 392, 491-492.
 — ἡ ἐπιστημονική θεώρηση ἀπαιτεῖ τήν ἐνδειξη τῆς διαφορᾶς, τῆς ἀλληλουχίας, τοῦ περάσματος — 208.

- και θρησκεία — 225, 266, 377-378, 380, 476-477, 485, 488· βλ. *επίσης* Γνώση και πίστη.
- ιστορία της επιστήμης — 131, 224-225, 266, 298, 314, 316-317, 371.
- κοινωνική — 316.
- και προλεταριάτο — 20.
- συγκεκριμένες επιστήμες και λογική — βλ. Λογική.
- συμβατικά, κατά προσέγγιση ἀγκαλιάζει τήν καθολική νομοτέλεια τῆς αιώνια κινούμενης και ἐξελισσόμενης φύσης — 164.
- και φαντασία — 225.
 - είναι ἀνόητο νά ἀρνεῖται κανείς τό ρόλο τῆς φαντασίας και στήν πιό αὐστηρή ἐπιστήμη — 330.
- βλ. *επίσης* Φυσιογνωσία.
- '*Επίφαση (φαινομενικότητα)* — 10, 26, 116-120, 135, 145, 171.
 - τοῦ ἀνθρώπινου στίς σχέσεις τῆς ἀτομικῆς ιδιοκτησίας — 8-13.
 - ἡ ἀντικειμενικότητα τῆς ἐπίφασης (φαινομενικότητας) — 89-90, 117, 120.
 - ἡ δράση τοῦ ἀνθρώπου ἀλλάζει τήν ἐξωτερική πραγματικότητα και τῆς ἀφαιρεῖ τά χαρακτηριστικά τῆς φαινομενικότητας — 199.
 - και τό μή εἶναι — 116, 119.
 - και ἡ οὐσία — 116, 118-119.
 - ἡ ἐπίφαση εἶναι ἀντανάκλαση τῆς οὐσίας στόν ἴδιο τόν ἑαυτό τῆς — 119.
- '*Εργαλεῖο (ὄργανο)* — 171-172, 286.
- '*Εργασία* — 583.
 - πνευματική και σωματική — 378-379.
- '*Ερευνα (μελέτη) και ἔκθεση* — 318.

Z

- Ζωή* — 97, 119, 183-185, 202, 330, 354.
 - και ἀντίφαση — 125, 128, 210.
 - και αὐτοκίνηση — 210.
 - και ἀφηρημένη ταυτότητα — 126.
 - σάν βαθμίδα ἐξέλιξης τῆς ἀλήθειας — 182-183.
 - και διαλεκτική — 182.
 - και ἐγκέφαλος — 183.
 - και ἔννοια (στή λογική τοῦ Χέγκελ) — 151.
 - και ἰδέα τῆς καθολικῆς κίνησης — 127.
 - και λογική και γνωσιοθεωρία — 80, 183-184, 282.
 - ἡ σκέψη νά συμπεριλάβουμε τή ζωή στή λογική εἶναι κατανοητή και μεγαλοφυής — 184.

H

- '*Ἠθική* — 39, 113-114, 179, 204, 284, 296, 386-387, 510, 578.
 - και ἐγωισμός (κατά τόν Φόουερμαχ) — 57.
 - χριστιανική — 54.
- '*Ἠθική* — 251· βλ. *επίσης* Ἄγαθό (καλό), Ἠθική (ἦθος).
- '*Ἠλεκτρισμός* — 130, 316, 498.

Ἡλεκτρονική θεωρία — 495, 533.

Ἡλεκτρόνιο — 68, 100, 266, 496.

Θεολογία — 8, 32, 33, 51, 341.

— ὁ Λάμπνιτις διαμέσου τῆς θεολογίας ἔφτανε στὴν ἀρχὴ τῆς ἀδιάρρηκτης σχέσης τῆς ὕλης καὶ τῆς κίνησης — 67.

Θεός — 133, 153, 257, 266, 317, 329-330.

— ἡ ἐξέλιξη τῶν ἀντιλήψεων γιὰ τὸ θεό — 227-228, 286.

— στοὺς νεοπλατωνιστές — 277-278.

— ὁ I. Ντίτσγκεν γιὰ τὸ θεό — 385, 406, 444.

— ὄντολογικὸ ἐπιχείρημα τῆς ὑπαρξῆς τοῦ θεοῦ — 71, 166.

— στὴ φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλη — 255.

— καὶ ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἡράκλειτου — 309, 311, 313-314.

— στὴ φιλοσοφία τοῦ Λάμπνιτις — 75.

— στὴ φιλοσοφία τοῦ Χέγγελ — 93, 139, 152, 215, 255, 267-268, 283.

— ὁ Φόουερμαχ γιὰ τὸ θεό — 44-45, 48-57, 59-60, 63, 139, 271.

Βλ. ἐπίσης Ἐρησκεία.

Θετικισμός (ποζιτιβισμός) — 353, 475-524.

— καὶ ἀγνωστικισμός — 295-296.

— νεοποζιτιβισμός — 341.

Θετικὸ καὶ ἀρνητικὸ — 122-123, 137, 208.

Θεωρητικὸ (φιλοσοφικὸ θεωρητικὸ κατασκεύασμα, θεωρία) — βλ. Ἰδεαλισμός.

— νόηση — βλ. Νόηση.

Θεωρία τῆς ἀντανάκλασης — βλ. Ἀντανάκλαση.

Θεωρία τῆς γνώσης (γνωσιοθεωρία) — 115, 311, 377, 379, 397, 419, 439, 452, 454.

— τὸ αἶσθημα σάν ἀρχὴ τῆς γνωσιοθεωρίας καὶ σάν ἀρχὴ τῆς ἠθικῆς — 251.

— τοῦ Ἀριστοτέλη — 326-327, 331.

— ἡ ἐνότητα τῆς γνώσης καὶ τῆς πρακτικῆς στὴ θεωρία τῆς γνώσης — 200.

— τοῦ Ἐπίκουρου — 263-266, 268.

— ὁ Χέγγελ παράκαμψε τὴ γνωσιοθεωρία τοῦ Ἐπίκουρου — 266.

— τοῦ Ἡράκλειτου — 313-314.

— καὶ ἱστορία τῆς γνώσης — βλ. Λογικὸ καὶ ἱστορικὸ.

— τῶν κυρηναϊκῶν — 250-251.

— καὶ λογικὴ — 92, 160, 163, 203, 301, 545.

— ἡ λογικὴ καὶ ἡ γνωσιοθεωρία πρέπει νὰ ἐξαχθεῖ ἀπὸ τὴν «ἐξέλιξη ὅλης τῆς ζωῆς τῆς φύσης καὶ τοῦ πνεύματος» — 80.

— ὁρος σύμπτωσης τῆς λογικῆς καὶ τῆς γνωσιοθεωρίας — 156· βλ. ἐπίσης Ἡ διαλεκτικὴ σάν λογικὴ καὶ γνωσιοθεωρία.

— τοῦ A. Ρένου = ντροπαλὸς ὕλισμός — 514.

— τομεῖς τῶν γνώσεων ἀπὸ τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ δημιουργηθεῖ ἡ γνωσιοθεωρία καὶ ἡ διαλεκτικὴ — 314.

— ὁ Χέγγελ ἀνασκευάζει τὸν Κάντ ἀκριβῶς γνωσιολογικά — 151.

Βλ. ἐπίσης Λογικὴ, Γνώση.

- Θρησκεία* — 8, 24-26, 45, 53-56, 59-60, 91, 217, 283, 325, 341, 373, 375, 383, 444, 462.
 — και άθεισμός — βλ. 'Αθεισμός και θρησκεία.
 — οί γνωσιολογικές ρίζες τής θρησκείας — 322, 329-330.
 — ή δυνατότητα του ιδεαλισμού (= τής θρησκείας) είναι ήδη δοσμένη στην πρώτη, στοιχειώδη άφάιρηση — 330.
 — και έπιστήμη — βλ. 'Επιστήμη και θρησκεία.
 — περσική — 310.
 — και πρόληψη — 54, 59, 268, 372.
 — και σοσιαλδημοκρατία — 368-372, 376, 387.
 — οί ταξικές ρίζες τής θρησκείας — 322, 372.
 — και φιλοσοφία — βλ. Φιλοσοφία και θρησκεία.
 — Χριστιανισμός — 287, 375-376, 380, 406, 510.
Βλ. επίσης Θεός, θεολογία.

I

- Ίδέα* — 18-19, 31, 72, 253, 329-330.
 — άπόλυτη — 182-183, 193, 200, 217.
 — ή διαλεκτική τών πραγμάτων δημιουργεί τή διαλεκτική τών ιδεών και όχι τό αντίθετο — 178.
 — λογική — 163-164.
 — και πράξη — 27.
 — και συμφέρον — 18, 251.
 — στη φιλοσοφία του Πλάτωνα — 251, 254-255, 277-278, 326-327.
 — στη φιλοσοφία του Χέγγελ — 151, 155, 157, 165, 173, 174-175, 176-178, 180, 182-183, 214-215, 290.
Βλ. επίσης 'Αφηρημένο, Κατηγορίες, "Εννοια.
- Ίδεαλισμός* — 8, 17, 255, 262, 266, 271, 291, 322, 326, 329-330, 337, 341, 344-345, 358, 380, 395-396, 400, 429, 438, 461, 466, 489, 510.
 — άντικειμενικός — 150-151, 250, 467.
 — άπόλυτος — βλ. Χέγγελ, Γκ. Β. Φ.
 — γνωσιολογικές και ταξικές ρίζες του ιδεαλισμού — 255, 322, 329-330, 354.
 — ή δυνατότητα του ιδεαλισμού (= τής θρησκείας) είναι δοσμένη ήδη στην πρώτη στοιχειώδη άφάιρηση — 330.
 — διαλεκτικός — 248 βλ. *επίσης* Διαλεκτική ιδεαλιστική.
 — και έννοια τής ενέργειας — 348.
 — του Κάντ — βλ. Κάντ και καντιανισμός.
 — του Λάμπιτς — 68, 70-71, 75, 117.
 — τών νεοπλατωνιστών και ό σύγχρονος άγνωστικισμός — 277.
 — τών νεογεγελιανών — 17, 20-22, 32-33.
 — και ύλισμός — βλ. 'Υλισμός και ιδεαλισμός.
 — ύποκειμενικός — 189, 240, 243, 245, 250, 260, 332, 467, 509.
 — ό φιλοσοφικός ιδεαλισμός είναι ό δρόμος προς τήν παπαδοκρατία — 322.
Βλ. επίσης Κριτική τής άστικής φιλοσοφίας.
- Ίδεατό* (ιδανικό, ιδεώδες) — βλ. 'Υλικό και ιδεατό (ιδεώδες).
- Ίδιότητα* — βλ. Ούσία και ιδιότητα.

Ίδιότητα — βλ. "Υλη και ιδιότητα, Ουσία και ιδιότητα.

Ίντουιτιβισμός (δαισθητισμός, δαισθητική φιλοσοφία) — 345.

Ίσότητα — 14.

Ίστορία — 7-8, 17-18, 72, 251-252, 281-290, 298, 555, 556.

— και αιτιότητα — 143-144.

— στον Χέγκελ τό «έσωτερικό πνεύμα» είναι μία ιδεαλιστική, μυστικιστική, αλλά μία πολύ βαθυστόχαστη υπόδειξη στις ιστορικές αιτίες τών γεγονότων — 144.

— ή αντίληψη τής ιστορίας από τόν Χέγκελ — βλ. Χέγκελ, Γκ. Β. Φ.

— οι αντιφάσεις στην ιστορία — 122, 286-287.

— είναι ή βάση, τό θεμέλιο, τό Είναι, πίσω από τό όποιο ακολουθεί ή συνείδηση — 237.

— δυνατότητα και πραγματικότητα στην ιστορία — 287.

— κίνηση τής ιστορίας — 144.

— νόμος τής ιστορίας και ιδιαίτεροι σκοποί — 251.

— πρόοδος και πισωδρόμηση στην ιστορία — 18-20.

— ό ρόλος τών μαζών και τής προσωπικότητας στην ιστορία — 17-18, 19-23, 283, 565.

— και ή σκέψη για τή μετατροπή του ιδανικού σε πραγματικό — 104.

— και συμφέρον — βλ. Συμφέρον.

— ύλιστική αντίληψη τής ιστορίας — 13, 16-17, 18, 20, 22-23, 24-26, 27, 30, 33, 34, 301· βλ. επίσης Ύλισμός ιστορικός.

— και φύση — 283.

Ίστορία τής φιλοσοφίας — 28-32, 143, 243, 306-309, 314, 321-322, 325-326, 426-432, 459-474, 485, 519-520, 527.

— για τήν αυστηρή ιστορικότητα στην ιστορία τής φιλοσοφίας — 222.

— και τό βασικό ζήτημα τής φιλοσοφίας — 51.

— ή διαλεκτική στην ιστορία τής φιλοσοφίας — βλ. Διαλεκτική.

— και εξέλιξη τών κατηγοριών — 104, 159, 221-222.

— σάν επιστήμη — 30, 72, 158, 161, 221-222, 223, 233, 254, 305-307, 311, 321-322, 325, 335, 351-352, 391, 459-474.

— και λογική — 104, 221-222, 236-237· βλ. επίσης Λογικό και ιστορικό.

— ή πάλη του ύλισμού και του ιδεαλισμού στην ιστορία τής φιλοσοφίας — 254· βλ. επίσης Ύλισμός και ιδεαλισμός.

— ό ρόλος του σκεπτικισμού στην ιστορία τής φιλοσοφίας — 106.

Ίστορικό — βλ. Λογικό και ιστορικό.

Ίστορικός ύλισμός — βλ. Ύλισμός ιστορικός.

Ίστορισμός — 72, 222, 237.

Ίωνικοί (τής Ίωνίας) — 222, 223.

Κ

Καθολικό — βλ. Ἐνικό, μερικό καί καθολικό.

Καλό — βλ. Ἄγαθό.

Καλό (ἀγαθό) — 58, 193, 195-200.

Κάντ Ε. καί καντιανισμός — 138, 146, 150, 296, 359, 400-401, 429, 451.

— ὁ ἀγνωστικισμός τοῦ Κάντ — 83, 91, 116-117, 134-135, 294.

— στόν Κάντ ἡ γνώση χωρίζει τή φύση καί τόν ἄνθρωπο — 83.

— ὁ ἀπριορισμός τοῦ Κάντ — 83.

— καί διαλεκτική — 89, 192, 204, 206, 233.

— δογματισμός τοῦ Κάντ — 275, 294-296.

— καί καρτεσιανισμός — 72-73.

— γιά τήν κατηγορία τοῦ τρόπου — 109.

— κριτική τοῦ Κάντ καί τοῦ καντιανισμοῦ — 83-84, 91, 150-153, 155, 160-161, 174-176, 186-192, 213, 293-295, 329, 411, 413, 418, 425-427, 447.

— καί Λάμπνιτς — 71-72.

— καί μεταφυσική — 97-98.

— γιά τήν πίστη καί τή γνώση — 91, 336.

— καί Α. Πουανκαρέ — 480.

— καί τυπική λογική — 155-156· βλ. *ἐπίσης* Λογική τυπική.

— ὁ ὑποκειμενισμός καί ὁ σκεπτικισμός τοῦ Κάντ — 88, 116-117, 120, 134-135, 187-189, 206, 217, 233, 243-245, 247, 250, 258.

— καί Χέγγελ — βλ. Χέγγελ Γκ. Β. Φ. Κριτική τοῦ καντιανισμοῦ.

βλ. *ἐπίσης* Ἄντινομίες, Τό πράγμα καθεαυτό, Νεοκαντιανισμός, Ἵπερβατικό, Ἵπερβατό.

Καουζάλνοστ — βλ. Αἰτία (αἰτιότητα).

Καπιταλισμός — βλ. Κοινωνία ἀστική.

Καρτεσιανισμός — 29-31.

— καί Κάντ — 72-73.

Κατηγορίες — 22, 109, 153, 325, 527-529.

— ἀμοιβαῖα περάσματα τῶν κατηγοριῶν — 190-191.

— ἡ ἀντινομία (ἀντιφατικότητα) τους — 106.

— ἐξαγωγή κατηγοριῶν — 86.

— ἐξέλιξη τῶν κατηγοριῶν — 229.

— καί ἱστορία τῆς φιλοσοφίας — 104, 159, 221-222.

— τῆς λογικῆς τοῦ Χέγγελ — 291-292, 297-298.

— σάν μορφή ἀντανάκλασης τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας — 82-85, 164.

— οἱ κατηγορίες εἶναι βαθμίδες τῆς γνώσης τοῦ κόσμου — 85.

— οἱ κατηγορίες τῆς λογικῆς εἶναι στοιχεῖα τῆς γνώσης τῆς φύσης ἀπό τόν ἄνθρωπο — 180.

— οἱ κατηγορίες νόησης σάν ἔκφραση τῆς νομοτέλειας τῆς φύσης καί τοῦ ἀνθρώπου — 83.

— σάν ὀρισμοί τοῦ εἶναι — 120.

- και πράξη — 82, 172, 177.
- σχετικότητα τῶν κατηγοριῶν — 189.
Βλ. *ἐπίσης* Λογική, Νόηση, Γνώση, Ἔννοια.

Κάτι — 88, 94, 98-99.
— κάθε τί ἔχει τό ὄριό του — 98.

Κίνηση — 97, 119, 131-132, 211, 218, 229-233, 255, 391, 467, 495.
— και αἰτιότητα — 144-145.
— και ἀντίφαση (ἀντίθεση) — 125-128, 193, 231-232, 308, 318.
— ἡ κίνηση εἶναι ἀντίθεση, εἶναι ἐνότητα τῶν ἀντιθέσεων — 231.
— τῶν ἀτόμων (κατά τόν Ἐπίκουρο) — 266.
— και αὐτοκίνηση — 88, 125-128, 137, 168, 202, 210, 317.
— ὄρος τῆς γνώσης ὄλων τῶν προταῶν τοῦ κόσμου στήν «αὐτοκίνησή» τους εἶναι ἡ γνώση τους σάν ἐνότητας ἀντιθέσεων — 317.
— τῆς γνώσης — βλ. Γνώση.
— Ἐκφραση τῆς κίνησης στή λογική τῶν ἐννοιῶν — 98-99, 131-132, 160-161, 193, 205-207, 209, 229-233, 308, 337.
— ἡ ἀπεικόνιση τῆς κίνησης μέ τή σκέψη εἶναι πάντα μιά ἀπλούστευση — 233.
— οἱ ἐννοίες σάν ὑπολογισμοί ξεχωριστῶν πλευρῶν τῆς κίνησης — 132.
— και ἐνέργεια — 46.
— τῶν ἐννοιῶν — βλ. Ἔννοια.
— εἶναι ἡ ἐνότητα τῆς συνέχειας και ἀσυνέχειας (τοῦ χρόνου και τοῦ χώρου) — 231.
— τῆς ἱστορίας — 144-145.
— οἱ νόμοι κίνησης τῶν πραγμάτων — 86.
— τοῦ κόσμου και τῆς νόησης — 156.
— εἶναι ἡ οὐσία τοῦ χρόνου και τοῦ χώρου — 231.
— και στιγμή, στοιχείο (σημεῖο) — 182, 232, 252.
— και ὄλη — βλ. Ὑλη.
— στή φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλη — 329.
— στή φιλοσοφία τοῦ Ἡράκλειτου — 308, 310, 313.
Βλ. *ἐπίσης* Ἐξέλιξη (Ἀνάπτυξη).

Κοινός νοῦς (λογική) — 244-245.
— και αἰσθησιακή ἐνάργεια — 205-206.
— ἡ ἀσυμφωνία μέ τόν κοινό νοῦ εἶναι μιά φαύλη ἰδιοτροπία τοῦ ἰδεαλιστῆ — 263.
— ὁ δογματισμός τοῦ κοινοῦ νοῦ — 275.
Βλ. *ἐπίσης* Λογικό (φρόνηση).

Κοινωνία — 127, 317.
— ἀρχαία — 25, 27.
— ἀστική — 11-13, 17, 25-26, 27, 34, 301, 369-370, 583.
— ἡ ἀναρχία της — 26.
— οἱ ἀντιθέσεις της — 160-161, 318.
— ἡ ἐπίδραση τοῦ γεωγραφικοῦ περιβάλλοντος στήν ἀνάπτυξη τῆς κοινωνίας — 284-285, 456-457.
— κομμουνιστική — 371.
— πολιτική (ἀστική) — 25, 27, 109.

Κοινωνιολογία — 511.

Κομμουνισμός (θεωρία) — 8, 16, 19-20, 23, 27, 29, 31-32, 34, 38· βλ. *επίσης* Σοσιαλισμός επιστημονικός.
— πρωτόγονος — 316.
βλ. *επίσης* Κοινωνία κομμουνιστική.

Κόσμος — 95, 131-132, 137-138, 224, 238, 309, 327, 396, 409, 429, 449.
— καί άνθρωπος — 51-52, 169-171, 194-196.
— γνώση του κόσμου — 84, 90, 99, 160-161, 164, 178, 188, 194, 478.
— στην κίνηση των έννοιων την άντανάκλαση της κίνησης του αντικειμενικού κόσμου — 160.
— ή ένότητα καί ή άλληλουχία, ή άλληλεξάρτηση καί ή άκεραιότητα του παγκόσμιου προτσές — 135.
— καί έπίφαση — 89-90, 117.
— κατά τον 'Ηράκλειτο — 311.
— καί θεός — 51-52· βλ. *επίσης* Θεός.
— καί ιδέα (κατά τον Χέγγελ) — 165, 175.
— καθολική άρχή της ένότητας του κόσμου, της φύσης, της κίνησης, της ύλης — 229.
— μακρόκοσμος καί μικρόκοσμος — 225.
— καί νόση — 156, 237.
— νομοτελειακή άλληλουχία δλου (του προτσές) του κόσμου — 92, 160.
— των φαινομένων καί ο κόσμος καθεαυτός είναι στοιχεία της γνώσης της φύσης από τον άνθρωπο — 138, 244.
— φυσικός καί άστικός (κατά τον Φόουερμαχ) — 53.
— καί χρόνος καί χῶρος — 49-50, 382.
βλ. *επίσης* Είναι, Πραγματικότητα, Φύση.

Κράτος — 26-28, 283, 288, 609.
— ή Πολιτεία του Πλάτωνα — 251, 254.

Κρίση — βλ. Λογική τυπική.

Κριτική της άστικής φιλοσοφίας — 138, 160-161, 182, 231, 232, 240, 251, 254, 291-296, 329-330, 335-338, 341, 344-345, 349, 355, 359, 398, 402, 405, 449.

Κυνικοί — 206.

Κυρηναϊκοί — 250-251.

Λ

Λέξη (λόγος) — 56, 135, 325.
— ή κάθε λέξη (λόγος) ήδη γενικεύει — 246.
βλ. *επίσης* Γλώσσα.

Λογική — 79, 82, 87, 131, 160-162, 180-181, 207, 298, 347.
— άντικειμενική καί ύποκειμενική — 189-190, 313, 326, 353.
— άντικείμενο της λογικής — 86.

- του Ἀριστοτέλη είναι τό ενδιαφέρον, ἡ ἀναζήτηση, τό πλησίασμα στή λογική τοῦ Χέγγελ — 326.
 - εἶναι γνώση σ' ὄλη τήν ἔκταση τῆς ἐξέλιξής της — 92.
 - καί γνωσιοθεωρία — 80, 92, 156, 163-164, 204, 238, 298-301.
 - στό «Κεφάλαιο» ἐφαρμόστηκε σέ μιά ἐπιστήμη ἡ λογική, ἡ διαλεκτική καί ἡ γνωσιοθεωρία (δέν χρειάζονται 3 λέξεις: εἶναι ἓνα καί τό αὐτό) — 301.
 - ἡ λογική εἶναι διδασκαλία γιά τή γνώση, εἶναι γνωσιοθεωρία — 163.
 - σύμπτωση, ἄς ποῦμε, τῆς λογικῆς καί τῆς γνωσιολογίας — 174.
 - καί γραμματική — 90.
 - καί διαλεκτική — βλ. Ἡ διαλεκτική σάν λογική καί γνωσιοθεωρία.
 - εἶναι διδασκαλία ὄχι γιά τίς ἐξωτερικές μορφές τῆς νόησης, ἀλλά γιά τοῦς νόμους ἐξέλιξης ὄλου τοῦ συγκεκριμένου περιεχομένου τοῦ κόσμου καί τῆς γνώσης του — 84.
 - καί ζωή — 80, 183-184, 382.
 - ἡ σκέψη νά συμπεριλάβουμε τή ζωή στή λογική εἶναι κατανοητή καί μεγαλοφυής — 184.
 - καί ἱστορία τῆς γνώσης τοῦ κόσμου — 84, 156, 159.
 - στή λογική ἡ ἱστορία τῆς σκέψης πρέπει γενικά νά συμπίπτει μέ τοῦς νόμους τῆς νόησης — 298· βλ. *ἐπίσης* Λογικό καί ἱστορικό.
 - ἡ λογική καί ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας — 104, 221-222, 236-237.
 - ἡ τέχνη νά χρησιμοποιοῦμε τίς ἔννοιες δέν εἶναι ἔμφυτη, ἀλλά εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐξέλιξης τῆς φυσιογνωσίας καί τῆς φιλοσοφίας στή διάρκεια 2000 χρόνων — 236.
 - κατηγορίες τῆς λογικῆς — 172, 180· βλ. *ἐπίσης* Κατηγορίες.
 - καί κίνηση — βλ. Κίνηση.
 - τό κύριο περιεχόμενο τῆς λογικῆς εἶναι οἱ σχέσεις (= τά περάσματα = οἱ ἀντιφάσεις) τῶν ἐννοιῶν — 178.
 - οἱ νόμοι τῆς λογικῆς — 162, 165, 298.
 - καί πράξη — 172.
 - ἡ πράξη τοῦ ἀνθρώπου, ἐπαναλαμβανόμενη δισεκατομμύρια φορές, ἐδραιώνεται στή συνείδηση μέ τίς μορφές (σχήματα) τῆς λογικῆς — 198· βλ. *ἐπίσης* Πράξη.
 - καί συγκεκριμένες ἐπιστήμες — 90-91, 150-151, 155, 183, 298.
 - βλ. *ἐπίσης* Διαλεκτική, Νόηση, Γνώση, Γνωσιοθεωρία.
- Λογική τυπική* — 85, 124, 156, 159, 163, 165.
- κρίση — 158-159, 161, 181, 184, 201, 318-321.
 - ὁ νόμος τῆς ἀντίφασης — 124.
 - ὁ νόμος τοῦ ἀποχρῶντος λόγου — 129-130.
 - ὁ νόμος τῆς ταυτότητας — 73, 85, 120-121, 208-209, 298.
 - ὁ νόμος τῆς τοῦ τρίτου ἀποκλίσεως — 123-124.
 - ὁ περιορισμένος χαρακτήρας τῆς τυπικῆς λογικῆς — 84, 88, 129-130, 155-156, 159, 165, 183, 191, 209.
 - ὑποκείμενο καί κατηγορήμα — 432-433.
 - συλλογισμός — 158-159, 161-163, 171-172, 191, 198, 201.
 - σχήματα τῆς τυπικῆς λογικῆς — 159.
 - ὁ ἀξιοματικός τους χαρακτήρας — 172, 198.
- Λογικό (Λόγος, Νοῦς)* — 20, 72, 99, 152, 154, 160, 164, 169, 176, 180, 204, 261, 282, 290, 292, 313, 326, 411, 415, 418, 422, 479, 484, 522.

- και αισθήματα — 46, 73-75, 128, 325, 399, 411.
- άντινομίες του λογικού — βλ. Άντινομίες.
- και διάνοια — 79, 153, 162-163, 234, 240, 258.
- και έμπειρία — 384, 401, 452.

Βλ. επίσης Νόηση.

Λογικό και ιστορικό — 84, 94, 95, 104, 159, 221-222, 233, 237, 298, 302, 311, 314, 316, 321.

Λόγος — βλ. Γλώσσα.

Μ

Τά Μαθηματικά — 107-108, 191, 223, 316, 328, 330-331, 478-480, 483-485, 489, 525.
 — τό άπειρο στά μαθηματικά — 96, 107-108.
 — διαφορικός και όλοκληρωτικός λογισμός — 108, 191, 316.
 — και ή μεταφυσική του 17ου αιώνα — 30.
 — και ή φιλοσοφία — 79, 88.
 Βλ. επίσης Άριθμός.

Μάρξ Κ. και Ένγκελς Φ. — 160-161, 289, 301-302, 305, 313, 318, 530, 575.
 — ή διαμόρφωση τής κοσμοθεωρίας — 8, 11-13, 15-16, 23-26, 306.
 — κριτική τής άστικής πολιτικής οίκονομίας — 8-10, 11, 15.
 — κριτική των νεογεγελιανών — 7-40.
 — ό Ι. Ντίτςγκεν για τόν Μάρξ και τόν Ένγκελς — 365, 388, 419, 422-423, 428, 435.
 — και Χέγγελ — 8, 90, 93, 107, 108, 127, 131, 172, 215-216, 256, 286, 288-289, 298, 343, 361, 367, 390.
 — δέν είναι δυνατό νά κατανοήσει κανείς πλήρως τό «Κεφάλαιο» του Μάρξ χωρίς νά κατανοήσει όλη τή Λογική του Χέγγελ — 162.
 — ό Μάρξ πλησιάζει άμεσα τόν Χέγγελ, εισάγοντας τό κριτήριο τής πρακτικής στή θεωρία τής γνώσης — 193.
 — ό Μάρξ έφάρμοσε τή διαλεκτική του Χέγγελ στην όρθολογιστική της μορφή στην πολιτική οίκονομία — 160.

Μαχισμός — 52, 118, 120, 138, 161, 240, 244, 251, 342, 343, 344-345, 353, 470-474, 481, 483, 492, 525.

Μέθοδος

- άπόλυτη — 212.
- αναλυτική και συνθετική — βλ. Άνάλυση και σύνθεση.
- γνώσης — 201.
- διαλεκτική — 146, 214-215, 318.
 — και συγκεκριμένο Είναι — 214· βλ. επίσης Διαλεκτική.
- και περιεχόμενο — 88, 218.
- και σύστημα — 211.
- φιλοσοφίας — βλ. Φιλοσοφία.

Μερικό (Ιδιαίτερο) — βλ. Ένικό, ιδιαίτερο και καθολικό.

Μέρος — βλ. "Όλον και μέρος.

Μέσο — βλ. Σκοπός και μέσα.

Μεταρύθμιση — 287-288.

Μεταφυσική — 115, 188, 204, 232, 454.

— του Χ. Βόλφ — 192.

— και διαλεκτική — βλ. Διαλεκτική.

— του καντιανισμού — 97-98.

— του 17ου αιώνα 29-31.

Βλ. επίσης Ύλισμός μεταφυσικός.

Μέτρο — 104, 109-114, 243, 249, 308, 322, 427-428, 431.

— κατηγορίες του μέτρου και της ουσίας (στην «'Επιστήμη της λογικής») — 109.

— κεντρική γραμμή των σχέσεων του μέτρου — 111, 185.

— και νόμος — 111.

Μή-Είναι — βλ. Είναι και μή-Είναι.

Μηχανική — 169-171, 308, 316.

Μνήμη — 150.

Μοναδολογία (του Λάμπνιτς) — 68-71, 104, 118, 126.

— μονάδες = ένα είδος ψυχές — 69.

Μονισμός (του Ι. Ντίτγκεν) — 407-408, 443-444, 446, 454.

Μόριο — 130, 354.

Μορφή — 137, 186.

— αντανάκλαση της φύσης στη γνώση του ανθρώπου είναι οι έννοιες, οι νόμοι, οι κατηγορίες — 164.

— και νόηση — βλ. Νόηση (Σκέψη).

— και ουσία — 129.

— και περιεχόμενο — 84-86, 88, 128-129, 134, 201, 218-219.

— πάλη μορφής και περιεχομένου και αντίστροφα — 203.

— και ύλη — 129-130, 260, 328.

Μουσική — 111-112, 235.

Μπαμπεφισμός — 27, 32.

N

Ναρωντικισμός — 555, 582, 601, 605, 610-612.

— φιλελεύθερος — 56.

- Νατουραλισμός* — 64, 75.
— είναι μόνο μιά άνακριβής άτונה περιγραφή του ύλισμου — 64.
- Νεοκαντιανισμός* — 345, 400, 448-450.
— άγνωστικισμός των νεοκαντιανών — 161, 349.
Βλ. επίσης Κάντ και νεοκαντιανισμός.
- Νεοθωμισμός* — 491, 500.
- Νεοκριτικισμός* — 296, 344.
- Νεοπλατωνισμός* — 277-278.
- Νεοποζιτιβισμός* — βλ. Ποζιτιβισμός (Θετικισμός).
- Νεοχεγγελιανισμός* — 345, 347-350.
- Νεοχεγγελιανοί* — βλ. Μάρξ Κ. και Ένγκελς Φ. Κριτική των νεοχεγγελιανών.
- Νόηση* (σκέψη) — 14, 64, 81-82, 91, 107, 131, 150, 152-155, 164-165, 175-177, 190, 209, 218, 232-233, 237, 298, 365, 380, 407, 427, 432-483, 436-438, 441.
— και αΐσθημα — βλ. Αΐσθημα και νόηση.
— και αΐσθήσεις — βλ. Αΐσθήσεις και νόηση.
— και άντίληψη (παράσταση) — βλ. Άντίληψη και νόηση.
— και άντίφαση — 98, 103, 122, 125-128, 176-177, 208-209.
— ή άσυνέπεια τής σκέψης των εκλεκτικών — 278.
— γενικοί νόμοι κίνησης του κόσμου και τής νόησης — 156.
— και γλώσσα — 75-76, 81.
— ή δραστηριότητα (ένεργητικότητα) της — 194-195, 288, 301.
— και Είναι — βλ. Είναι και νόηση.
— εξέλιξη τής νόησης — 86, 88, 221, 256.
— θεωρητική — 103, 276.
— ιστορία τής νόησης — 131, 156, 237, 298, 311.
— κάθε άπόχρωση τής σκέψης = κύκλος μέσα στον μεγάλο κύκλο (σπειροειδή γραμμή) τής εξέλιξης τής ανθρώπινης σκέψης γενικά — 221.
— μορφές νόησης — 81-85, 87, 156, 164, 183.
— και πραγματικότητα — 60, 64, 288.
— ή σκέψη του ανθρώπου βυθίζεται άενάως άπό τό φαινόμενο στην ουσία — 227.
— συμβατικά κατά προσέγγιση άγκαλιάζει τήν καθολική νομοτέλεια τής αίώνια κινούμενης και έξελισσόμενης φύσης — 164.
— τυπική — βλ. Λογική τυπική.
— και φαντασία — 53, 257, 441.
— δυνατότητα άπομάκρυνσης τής φαντασίας άπό τή ζωή — 330.
— σύνδεση των έμβρύων τής επιστημονικής νόησης και φαντασίας — 225.
Βλ. επίσης Κατηγορίες, Λογική, Άντανάκλαση, Γνώση, Λόγος, Διάνοια, Συνείδηση.
- Νομινλισμός* — 30-31.
- Νόμος* — 135-138, 152, 167, 192, 216, 240-241, 314, 330.

- και αναγκαιότητα — 167-168, 241, 251, 255.
- γενικοί νόμοι τῆς κίνησης τοῦ κόσμου καὶ τῆς νόησης — 84, 156, 309, 316.
- καὶ ἐμπειρία — 268.
- τῆς ἱστορίας — 251.
- κίνησης τῶν πραγμάτων — 86.
- καὶ μέτρο — 111.
- εἶναι μορφή ἀντανάκλασης τῆς φύσης στὴ γνώση τοῦ ἀνθρώπου — 164.
- οἱ νόμοι τῆς νόησης — βλ. Λογική, Νόηση.
- καὶ οὐσία — 136-138, 298.
- νόμος εἶναι ἡ σχέση τῶν οὐσιῶν — 138.
- σάν στοιχεῖο, στιγμή, βαθμίδα τοῦ προτσές τῆς γνώσης — 111, 135, 152, 164, 252, 268.
- καὶ φαινόμενο — 135-138.
- τό φαινόμενο εἶναι πλουσιότερο ἀπό τό νόμο — 137.
- τῆς φύσης — 142, 169-171, 240, 258, 330, 491.

- Νομοτέλεια* — 83, 142, 163-164, 292, 311, 532.
 — τῆς ἀντικειμενικῆς ἀλληλουχίας τοῦ κόσμου — 160-161.
 — καθολική νομοτέλεια τῆς αἰώνια κινουμένης καὶ ἐξελισσόμενης φύσης — 164.

Νοῦς (διάνοια, μυαλό) — βλ. Νόηση.

Ντεϊσμός — 373.

Ντεφινίτσιγια — βλ. Ὁρισμός.

Ξ

- Ξεχωριστό (εἰδικό) καὶ γενικό* — 63, 70, 72-73, 162, 187, 240-242, 246, 249-250.
 — σάν ἀντιθέσεις — 318-321.
 — ἡ ἀμοιβαία σχέση τους — 318.
 — στὴν ἱστορία — 281-282, 284-285.
 — στὴν πολιτικὴ οἰκονομία — 9-10.
 — στὴ φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλη — 184, 318, 325-331.
 Βλ. ἐπίσης Ἐνικό, ἰδιαίτερο (εἰδικό) καὶ καθολικό.

Ο

Ὁκκαζιοναλισμός — 70-71.

Ὅλον καὶ μέρος — 73-75, 95, 103, 129, 137-138, 147, 235, 312, 318.
 — διχοτόμηση τοῦ ἐνιαίου καὶ γνώση τῶν ἀντιφατικῶν μερῶν του — 316.

Ὁλοκληρωτικός λογισμός — βλ. Μαθηματικά.

Ὁμοιομέρειες — 240-241.

Ὀντολογικὴ ἀπόδειξη ὑπαρξης τοῦ θεοῦ — βλ. Θεός.

Ὁργανισμός καὶ περιβάλλον — 344.

Όριο (σύνορο) — 90, 98-100, 107, 110, 118, 231-232.

Όριο — βλ. Σύνορο.

Όρισμός — 159, 164, 192, 203, 213.

- τῆς ἀλήθειας — βλ. Ἀλήθεια.
- στὸν Ἀριστοτέλη συχνά ἡ φιλοσοφία κατατρίβεται μὲ τοὺς ὁρισμοὺς τῶν λέξεων — 325.
- τῆς διαλεκτικῆς — βλ. Διαλεκτική.
- τῶν ἐννοιῶν — 108, 159-160.
- ὁρισμοὶ μπορεῖ νά ὑπάρξουν πολλοί, γιατί πολλές πλευρές ἔχουν τὰ ἀντικείμενα — 216.
- καὶ ποιότητα — 94, 301.
- πρέπει νά πηγαίνει πρὸς τὴν προσδιοριστικότητα — 124.
- καὶ σχέση — 107, 127.

Ὁρολογία — 368-369, 386.

Ὁρος (προϋπόθεση, συνθήκες) — 131-132.

Ὁμанизμός — 29, 32.

Οὐσία (ὕπόσταση) — 32, 67-68, 71, 138, 140, 142-143, 145, 163, 170, 188.

- καὶ ιδιότητα — 149-150, 426-427, 434.
- εἶναι σπουδαία βαθμίδα στό προτσές ἐξέλιξης τῆς ἀνθρώπινης γνώσης τῆς φύσης καὶ τῆς ὕλης — 142.

Οὐσία — 119, 121, 135, 170, 316.

- καὶ ἀντίφαση — 124, 226.
- καὶ ἀπόλυτο — 116.
- καὶ αὐτοσυνειδηση — 187.
- καὶ βάση (λόγος, αἰτία) — 122.
- καὶ «γενικό» — 241.
- καὶ δεδομένο — 120.
- καὶ εἶναι — βλ. εἶναι καὶ οὐσία.
- καὶ ἐπίφαση — βλ. Ἐπίφαση (φαινομενικότητα).
- καὶ μέτρο (στὴν «Ἐπιστήμη τῆς λογικῆς») — 109.
- καὶ μορφή — 129.
- καὶ νόμος — βλ. Νόμος.
- καὶ φαινόμενο — βλ. Φαινόμενο καὶ οὐσία.

Π

Πανθεϊσμός — 293-294.

Παραγωγή — βλ. Ἐπαγωγή καὶ παραγωγή.

Παράσταση (ἀντίληψη) — 55, 72, 150, 483.

- καὶ αἶσθημα — 262-264.

- καί ἀλήθεια — 256-257, 262.
- καί ἀντίφαση — 125-128.
- καί κοινός νοῦς — 205-206.
- καί νόηση — 83, 128, 206, 209, 264.
- καί ἔννοια — 160, 174, 187-188, 256-257.

Παρατήρηση — 73, 154-155.

- ἀπό τή ζωντανή παρατήρηση στήν ἀφρημένη νόηση (σκέψη) καί ἀπ' αὐτήν στήν πράξη — τέτεια εἶναι ἡ διαλεκτική πορεία τῆς γνώσης — 152-153.
- ἀπό τήν παρατήρηση στή γνώση τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος — 150.

Πεπερασμένο (τελικό) — 95, 188-189, 192, 276.

- καί ἄπειρο — 98-103, 180-182, 205, 208, 230-231, 276, 428, 518.
- εἶναι μέρη, βαθμίδες ἑνός καί τοῦ αὐτοῦ κόσμου — 95.
- καί ἀπόλυτο — 188-189.

Πέρασμα — 97, 103, 178, 241, 253, 321.

- ἀλληλοπεράσματα κατηγοριῶν — 190-191.
- καί ἀλληλουχία — 162.
- τῶν ἀντιθέσεων — 181.
- καί γίνεσθαι — 95, 206-208.
- διαλεκτικό καί μὴ διαλεκτικό — 256.
- ἀπό τή διαφορά στήν ἀντίφαση — 127-128.
- ἀπό τό εἶναι στήν οὐσία (στήν «Ἐπιστήμη τῆς λογικῆς») — 114.
- οἱ ἔννοιες ἀπό τή φύση τους = πέρασμα — 206-207· βλ. ἐπίσης Ἔννοια.
- τῆς λογικῆς ἰδέας στή φύση (στήν «Ἐπιστήμη τῆς λογικῆς») — 215.
- τῆς ποιότητος σέ ποσότητα καί ἀντίθετα — 103, 105, 107, 110-113, 203, 249.
- τῆς πρώτης ἀρνήσεως στή δεύτερη — 208.
- ὅλα συνδέονται μέ περάσματα — 92, 162, 318.
- ἀπό τήν ὕλη στή συνείδηση, ἀπό τό αἶσθημα στή σκέψη εἶναι διαλεκτικό — 256.
- τοῦ φαινομένου καί τῆς οὐσίας — 227.
- βλ. ἐπίσης Ἄλμα.

Περιβάλλον (περίγυρος) — βλ. Ὀργανισμός καί περιβάλλον.

Περιεχόμενο — βλ. Μορφή καί περιεχόμενο.

Πίστη — βλ. Γνώση καί πίστη, θρησκεία.

Ποιότητα — 96-97, 199.

- καί αἶσθημα — 73, 301.
- καί ὄρισμός — 94, 301.
- καί ποσότητα — 106-107, 109, 301.
- καί πέρασμα τῆς ποιότητος σέ ποσότητα καί ἀντίστροφα — 103, 105, 107, 110-113, 203, 249· βλ. ἐπίσης Μέτρο, Ἄλμα.

Πολιτική Οἰκονομία — 8-16, 160, 298, 306-307.

- ἀξία — 9, 152, 160, 302, 307.
- τῆς ἐργασίας — 16, 583.

- ή κατηγορία τής αξίας είναι αληθινότερη από τό νόμο τής προσφοράς και τής ζήτησης — 154.
- μορφές αξίας — 302.
- υπεραξία — 301, 362.
- άστική — 8-11, 15, 192.
- έμπόρευμα — 160-161, 318.
- σάν κοινωνική άρχή — 301-302.
- μαρξιστική — 11-13, 160-161, 301-302, 318.

Πολιτισμός — 355.

Ποσότητα — βλ. Ποιότητα και ποσότητα.

Τό Πράγμα καθεαυτό — 87, 97, 329-330, 524, 531.

- γενικά είναι μιά κενή, νεκρή άφαίρεση — 83-84, 91, 97.
- και τό Είναι — 133-134.
- και ή μετατροπή του σε πράγμα για τούς άλλους — 97.
- ό Ι. Ντίτσγκεν για τό πράγμα καθεαυτό — 400, 413, 426, 451.
- και τό φαινόμενο — 103, 133-135, 187, 227, 426.
- ό Χέγγελ για τό πράγμα καθεαυτό — 83, 91, 117, 129, 154-155, 187-190.
- ό Χέγγελ ύπέρ τής γνωσιμότητας τών πραγμάτων καθεαυτά — 154.

Πραγματικότητα — 50, 140-141, 180, 287, 327, 397, 517, 551-552.

- και αισθησιακότητα — 44, 46.
 - και αλήθεια — βλ. 'Αλήθεια.
 - και αναγκαιότητα — 141-142.
 - γνώση τής πραγματικότητας — 141, 321, 491, 523· βλ. επίσης Γνώση.
 - και διαλεκτική — 181.
 - και δυνατότητα — βλ. Δυνατότητα και πραγματικότητα.
 - και ιδέες (κατά τόν Κάντ) — 175.
 - και νόηση (σκέψη) — 60, 64, 288.
 - και ουσία — 116.
 - πλευρές, στοιχεία (στιγμές) τής πραγματικότητας — 141, 178, 232.
 - και πράξη — 195, 199.
 - προσωρινή και τυχαία — 175.
 - και σκοπός — 195.
 - και σχέση — 133.
 - και τέχνη — 53.
 - και ύπαρξη — 141.
 - και ύποκείμενο — 194-197.
 - και φαντασία — 330, 441.
- Βλ. επίσης Είναι, Κόσμος, Πραγματικότητα (πραγματικό).*

Πραγματικότητα (πραγματικό) — 151, 155, 199.

- άντικειμενική — 150, 153, 209, 353.
 - και ιδανικό (ιδεώδες, ιδεατό) — 180, 252, 288.
 - ή σκέψη για τή μετατροπή του ιδανικού σε πραγματικό είναι βαθυστόχαστη: πολύ σπουδαία για τήν ιστορία — 104.
- Βλ. επίσης Πραγματικότητα, 'Υλικό και ιδανικό (ιδεατό, ιδεώδες).*

Πραγματισμός — 345, 475, 490, 504, 510-512, 520, 522.

- και άγνωστικισμός — 478.
- και άσυνείδητο — 507.
- και θρησκεία — 477.
- και νεοθετικισμός — 341.
- και όρθολογισμός (ρασιοναλισμός) — 484, 511.
- και Α. Πουανκαρέ — 480-481, 525.
- και σκεπτικισμός — 504-505, 512.
- ή σοφιστική του πραγματισμού — 478.

Πράξη (Πρακτική) — 169-170, 196, 199-200, 308.

- και θεωρία — 27, 30, 33-34, 190, 194-195, 288, 550.
 - ή πρακτική είναι άνωτερη (άπό τή θεωρητική) γνώση — 195.
- στη θεωρία τής γνώσης — 194-195, 197-200.
 - ό άνθρωπος μέ τήν πράξη του άποδείχνει τήν άντικειμενική όρθότητα τών ιδεών του, τών έννοιών, τών γνώσεων, τής έπιστήμης — 173.
 - τό άποτέλεσμα τής δράσης (πράξης) είναι ό έλεγχος τής ύποκειμενικής γνώσης και τό κριτήριο τής άληθινά άντικειμενικής πραγματικότητας — 200.
 - σάν βαθμίδα εξέλιξης τής άλήθειας — 182-183.
 - είναι άναγκαία ή συνένωση τής γνώσης και τής πρακτικής — 198.
 - ό έλεγχος μέ στοιχεία, μέ τήν πράξη στό κάθε βήμα τής άνάλυσης — 302.
 - ένότητα τής γνώσης και τής πρακτικής στη θεωρία τής γνώσης — 200.
 - και κατηγορίες τής λογικής — 82, 172, 177.
 - σάν κριτήριο τής άντικειμενικότητας τής γνώσης — 183-184, 198, 252, 301-302, 511.
 - ή πρακτική του άνθρώπου και τής άνθρωπότητας είναι τό κριτήριο, ό έλεγχος τής άντικειμενικότητας τής γνώσης — 193.
 - ή πρακτική και ή τεχνική σάν κριτήριο τής άλήθειας — 183.
- και ιδέες — 27.
- και πραγματικότητα — 195, 199.
 - Βλ. επίσης* 'Εμπειρία (πειρά).

Προδιατεταγμένη άρμονία — 19, 70.

- Προλεταριάτο — 11-13, 15, 20, 378, 464, 580-581, 597.*
 — και φιλοσοφία — 378.

Πρόληψη — βλ. Θρησκεία και πρόληψη.

Πρόοδος — 103.

- και πισωδρόμηση στην ιστορία — 18-20.

Προσωπικότητα — βλ. 'Ιστορία. 'Ο ρόλος τών μαζών και τής προσωπικότητας στην ιστορία.

Πυθαγόρας και πυθαγόρειοι — 223-225, 278.

Ρ

Ρελατιβισμός (Σχετικισμός) — 244, 317, 466, 517· βλ. επίσης 'Απόλυτο και σχετικό.
Ρεφορμισμός — 40.

Σ

Σκεπτικισμός — 117-118, 227, 461.
 — άρχαίος — 106, 244, 271-276.
 — και διαλεκτική — 205, 207-208.
 — ή διαλεκτική του σκεπτικισμού «τυχαία» — 272.
 — ή διαφορά του ύποκειμενισμού (του σκεπτικισμού και της σοφιστικής) από τη διαλεκτική — 317.
 — δέν είναι άμφιβολία — 273.
 — και ιδεαλισμός — 466.
 — και καντιανισμός — βλ. Κάντ και καντιανισμός.
 — και μεταφυσική του 17ου αί. — 30.
 — και πραγματισμός — 504-505, 512.
 — ρόλος του σκεπτικισμού στην ιστορία της φιλοσοφίας — 106.
 — οί τρόποι του σκεπτικισμού — 273-276.
 — στη φιλοσοφία της νέας εποχής — 30, 231, 250, 272-273, 351.
 — και Χέγγελ — 294.
 — του Χιούμ — βλ. Χιουμισμός.
Σκοπιμότητα — βλ. Τελεολογία.
Σκοπός — 13, 129, 148, 175, 195-200, 217, 241, 501.
 — και αίτια, νόμος, σχέση, νοός — 258.
 — της γνώσης στην άρχή είναι ύποκειμενικός — 188.
 — στην ιστορία — 171-172, 251, 282-283, 286, 289-290.
 — και μέσο — 171-172, 185, 198, 258.
 — σκόπιμη δράση του ανθρώπου — βλ. "Ανθρωπος.
 βλ. επίσης Τελεολογία.
Σοσιαλισμός — 12-13, 19, 600-601.
 — επιστημονικός — 8, 11-13, 16, 23, 29, 31-32, 39, 365, 586, 589.
 — μικροαστικός — 10, 14-16, 23, 35, 38-39, 56, 585-586.
 — ούτοπικός — 18, 19, 32, 38-39, 541, 555, 582, 584, 588.
 — «σοσιαλισμός» του Φόυερμαχ — 57-58.
Σοφιστές — 233, 242, 243-246, 509.
Σοφιστική — 131, 243, 261, 313, 317, 518.
 — και διαλεκτική — βλ. Διαλεκτική και σοφιστική.
 — και έκλεκτισμός — 99.
 — του πραγματισμού — 478.
Σπινοζισμός — 32, 67, 149, 426-427, 465.

Στοιχεῖα διαλεκτικῆς — βλ. Διαλεκτική.

Στοιχεῖο (σημεῖο, στιγμή) — 190, 301.
 — καὶ ἀλληλουχία αἰτίας καὶ ἀποτελέσματος — 143.
 — ἡ ἄρνηση σάν στοιχεῖο ἀλληλουχίας, ἐξέλιξης — 207.
 — γνώσης — 138, 180, 188, 190, 301.
 — διαλεκτικό — 201, 276, 298.
 — εἶναι καὶ μὴ-εἶναι σάν «ἐξαφανιζόμενα στοιχεῖα» — 245, 252.
 — ἔννοιας — 138, 163.
 — ἐπίφασης — 116, 118-119.
 — κίνησης — 182, 232, 252.
 — πεπερασμένου — 99.
 — ποσότητας — 106-107.
 — πραγματικότητας — 141, 232.
 — ὁ Χέγγελ χρησιμοποιεῖ συχνά τὴ λέξη στοιχεῖο μὲ τὴν ἔννοια τοῦ στοιχείου ἀλληλουχίας, στοιχείου στὴ σύνδεση — 132.

Στωικισμός — 262, 315.

Συγκεκριμένο — βλ. Ἐαφηρημένο (ἀφαίρεση) καὶ συγκεκριμένο.

Συλλογισμός — βλ. Λογικὴ τυπική.

Συμβολικὴ — 490.
 — καὶ ἔννοια — 108.

Σύμπαν — 70, 224, 313-314.

Συμφέρον (ἐνδιαφέρον)
 — καὶ ἰδέα — 18, 251.
 — στὴν ἱστορία — 251, 283, 289-290.

Συνείδηση — 75, 110, 148, 150, 165, 172, 184, 198, 205, 344.
 — τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἐξωτερικὴ σὲ σχέση μὲ τὴ φύση (ποῦ δὲν συμπίπτει μονομιᾶς καὶ εὐκόλα μ' αὐτήν) — 170.
 — τοῦ ἀνθρώπου ὄχι μόνο ἀντανακλᾷ τὸν ἀντικειμενικὸ κόσμον, ἀλλὰ καὶ τὸν δημιουργεῖ — 194-195.
 — ἀντανακλᾷ τὴν οὐσία, τὴ βάση τῆς φύσης — 170.
 — καὶ ἀσυνείδητο — 507.
 — αὐτοσυνείδηση — 13-14, 33, 36-37, 88, 153, 167, 191.
 — καὶ οὐσία — 32.
 — καὶ εἶναι — βλ. εἶναι καὶ συνείδηση.
 — καὶ ἱστορία — 237.
 — κίνηση τῆς συνείδησης πρὸς τὴν ἀπόλυτη γνώση (στὴ «Φαινομενολογία τοῦ πνεύματος») — 87-88.
 — τῆς νομοτέλειας τῆς ἀντικειμενικῆς ἀλληλουχίας τοῦ κόσμου — 160.
 — τὸ πέρασμα ἀπὸ τὴν ὕλη στὴ συνείδηση εἶναι διαλεκτικό — 256.
 — ἡ ὑποκειμενικὴ συνείδηση καὶ ἡ κατάδυσή της στὴν ἀντικειμενικότητα — 186.

Συνέχεια — βλ. Ἄσυνέχεια καὶ συνέχεια.

Σύνθεση — βλ. 'Ανάλυση και σύνθεση.

Σχέσεις παραγωγής — 16.

Σχέση — 97, 103, 108, 131-132, 141, 202-203, 482-483, 491, 505, 513-514.

— τής αιτιότητας — 144-147.

— και αντίφαση — 128, 178.

— κάθε συγκεκριμένο πράγμα βρίσκεται σε διαφορετικές και συχνά σε αντιφατικές σχέσεις προς όλα τα άλλα — 124, 203.

— και ιδιότητα — 135.

— και όρισμός — 107, 127.

— των ούσιων είναι νόμος — 138.

— σάν πέρασμα και αντίφαση — 178.

— και πραγματικότητα — 133.

— των πραγμάτων και λογική — 159, 178-179, 190-191, 193.

— του υποκειμενικού και του αντικειμενικού — 176.

Βλ. επίσης "Αμεσο και "Εμμεσο, Πέρασμα, 'Αλληλουχία.

Σχετικό — βλ. 'Απόλυτο και σχετικό.

Σχολαστικισμός — 326.

Σωκρατική μέθοδος — 247-248.

Σωκρατικοί — 249-251.

T

Τάξεις και ταξική πάλη — 11-13, 39, 58, 287, 316, 322, 556, 562, 580, 594-597.
— και προλεταριάτο — 11-13, 15, 20, 464.

Ταξικές ρίζες του Ιδεαλισμού — βλ. 'Ιδεαλισμός.

Ταυτότητα — 120-121, 124-125, 136, 145-146, 154, 176, 182, 256, 298, 301, 314, 326.

— αντιθέσεων — βλ. 'Αντίθεση (αντίθετο).

— άφηρημένη — 126.

— νόμος τής ταυτότητας — βλ. Λογική τυπική.

Ταυτολογία — 113, 121, 130, 192.

Τελεολογία — 51, 129, 168, 172-173, 258, 373-375, 508· βλ. επίσης Σκοπός.

Τέχνη

— και πραγματικότητα — 53.

Βλ. επίσης Μουσική.

Τεχνική — 170-171, 252, 356-357.

— ιστορία τής τεχνικής — 131, 143.

— και πρακτική σάν κριτήριο τής αλήθειας — 183.

Τίποτε (μηδέν) — 86, 93, 96-97, 126.

Τρόπος (Νοητικός τύπος) — 109.

Τυπική λογική — βλ. Λογική τυπική.

Τυχαίο (τύχη) — 169, 175, 176.

— και αναγκαιότητα (ανάγκη) — 145, 318-321.

— και δυνατότητα (πιθανότητα) — 287.

Υ

Ύλη — 29, 152-153, 342, 358, 371, 383, 385, 408-409, 435-436, 438, 492, 496, 498, 519-520, 530-531.

— και αίσθημα — 544.

— και άμοιβαία σχέση αιτίας-αποτελέσματος — 143-144.

— τό άπειρο τής ύλης — 100.

— ή άφαίρεση τής ύλης — 151.

— δομή τής ύλης — 492, 526, 532-533.

— ύπαιγιμός για τή δομή τής ύλης στους πυθαγόρειους — 224.

— και έγκέφαλος — 149, 164.

— οί ιδεαλιστές για τήν ύλη — 68-69, 322, 400, 478, 485, 489, 500.

— στον Λάιμπνιτς ή ύλη είναι κάτι τό έτερον Είναί τής ψυχής — 69.

— και ιδιότητα — 135.

— καθολική άρχή τής ένότητας του κόσμου, τής φύσης, τής κίνησης, τής ύλης — 229.

— και κίνηση — 31, 69, 130, 144-145, 329, 467.

— ή άδιάρρηκτη (καθολική, άπόλυτη) σχέση τους — 67.

— διαλεκτικό πέραςμα από τήν ύλη στην κίνηση, από τήν ύλη στη συνείδηση — 256.

— και μορφή — 129-130, 260, 328.

— και ουσία — 142.

— τό πέραςμα από τήν ύλη στη συνείδηση είναι διαλεκτικό — 256.

— και πνεύμα — 20, 47-48, 52-53, 337, 339, 367, 378-379, 389, 406, 408, 414, 420-421, 431, 433-435, 439-440, 503.

Βλ. *έπίσης* Πραγματικότητα, Κόσμος, Φύση.

Ύλικό και Ιδεατό (ιδανικό) — 18, 19, 271, 408.

— ή διαφορά του ιδανικού (ιδεατού) από τό ύλικό δέν είναι επίσης άπόλυτη — 104.

Ύλισμός — 64, 92-93, 197, 245, 257, 259-262, 265, 267, 353-354, 358, 361, 394, 409, 430, 448, 451, 454, 474, 503, 522.

— άγγλικός — 29-31.

— άρχαίος — 30, 461, 544.

— του Δημόκριτου — 239-240, 544.

— του Έπίκουρου — 263-271, 544.

— του Έράκλειτου — 235, 310-311, 313-315.

— του Λεύκιππου — 237-239.

— στη φιλοσοφία του Έριστοτέλη — 254-255, 257-262, 327-330.

— και άτομιστική — 238-239· βλ. *έπίσης* Άτομο, Άτομιστική.

— γαλλικός — 28-32, 528-529.

- δύο κατευθύνσεις στο γαλλικό ύλισμό — 29.
 - καί σοσιαλισμός — 29, 31-32.
 - καί φυσιογνωσία — 29, 31.
 - καί ιδεαλισμός — 23, 47, 51, 153, 161, 239-240, 250, 255, 257-263, 265, 267, 292-294, 322, 329-330, 332, 335-336, 343-344, 353, 366-367, 379, 381, 384-385, 389, 397, 402, 405, 414, 435, 503, 518-520, 545, 562, 575, 577.
 - στην «*Ἐπιστήμη τῆς λογικῆς*» τοῦ Χέγγελ — 215· βλ. *ἐπίσης* ὁ Χέγγελ καί ὁ ύλισμός.
 - ὁ ἔξυπνος (λογικός) ιδεαλισμός εἶναι πιό κοντά στον ἔξυπνο (λογικό) ύλισμό παρά ὁ ἀνόητος ύλισμός — 248.
 - οἱ ταλαντεύσεις τοῦ Ἄριστοτέλη ἀνάμεσα στον ύλισμό καί τόν ιδεαλισμό — 257-262, 327-328.
 - ὁ ύλισμός βγαίνει κερδισμένος ἀπό τήν ἀμοιβαία κριτική τῶν ιδεαλιστῶν — 255.
 - μεταφυσικός — 248, 428-429, 431-434, 437, 440, 451.
 - μηχανικός — 29-31, 335.
 - «ντροπαλός» τοῦ Ρέυ — 497, 514, 517-518.
 - χυδαίος — 104, 161, 313, 338, 354, 372, 375, 432, 459-474, 485, 519, 525.
- Ἵλισμός διαλεκτικός* — 84, 86, 99, 248, 264, 301, 322, 383, 408, 428, 430-431, 437-440, 526, 528-529, 531-533.
- καί Ἄριστοτέλης — 328.
 - ἀρχές τοῦ διαλεκτικοῦ ύλισμοῦ (στον Ἡράκλειτο) — 311.
 - καί κριτική τῆς ιδεαλιστικῆς φιλοσοφίας — 161.
 - τοῦ Α. Ρέυ — 502, 515.
 - σχεδόν ἄμεση προσέγγιση στο διαλεκτικό ύλισμό (τοῦ Ἐπίκουρου) — 268.
 - καί φυσιογνωσία — 354.
 - καί Χέγγελ — 250, 275, 301.
- Βλ. ἐπίσης* Διαλεκτική ύλιστική.
- Ἵλισμός ἱστορικός* — 11-13, 127, 237, 289, 371, 388, 435, 455-457, 474, 513, 554.
- σάν μιά ἀπό τίς ἐφαρμογές καί τίς ἀναπτύξεις τῶν μεγαλοφυῶν ιδεῶν — τῶν κόκκων, πού ὑπάρχουν σέ ἐμβρυώδη κατάσταση στον Χέγγελ — 172.
 - σπέρματα ἱστορικοῦ ύλισμοῦ στον Χέγγελ — 82, 109, 171-172, 282, 286-287.
 - στον Τσερνισέβσκι — 58, 547, 549, 556-557, 562, 574, 579-582.
 - στον Φόυερμαχ — 53, 57-58.
- Ἵπαρξη* — 95, 129, 132, 133, 135, 140-141, 151.
- καί ἔννοια — 241.
- Ἵπερβατικό (προεμπειρικό, ἀπριορικό)* — 108, 168, 186.
- ἀπριορική ἐνότητα αὐτοσυνειδησίας — 150.
- Ἵπερβατό* — 174-175.
- Ἵπόθεση* — 213, 225, 268, 354, 498.
- καί ἐμπειρία — 153-154, 192.
 - καί ἐπαγωγή — 162.
- Ἵποκειμενικό (ὕποκειμενικότητα)* — βλ. Ἵντικειμενικό καί ὕποκειμενικό.

- Υποκειμενισμός* — 87, 134-135, 150, 189.
 — διαφορά του υποκειμενισμού (του σκεπτικισμού και της σοφιστικής) από τη διαλεκτική — 317.
 — είναι έλλειψη αντικειμενισμού — 243.
 — ενάντια στον υποκειμενισμό και στη μονομέρεια — 192.
 — και σκεπτικισμός του Κάντ — βλ. Κάντ και καντιανισμός.
- Υποκείμενο και αντικείμενο* — 85, 87-88, 103, 134, 149-150, 165, 180, 184, 189, 193-197, 210, 301, 314, 380, 417, 424, 452.
 — ή κίνηση της γνώσης προς το αντικείμενο μπορεί πάντοτε νά γίνει διαλεκτικά — 252.
- Υποκείμενο και κατηγορούμενο* — βλ. Λογική τυπική.

Φ

Φαινομενικότητα — βλ. *Έπιφαση*.

- Φαινόμενο* — 85, 89, 105, 142-143, 150, 155, 175-176, 233, 244, 318, 326.
 — αντιφατικές δυνάμεις και τάσεις σε κάθε φαινόμενο — 202, 316-317.
 — τό κάθε πράγμα (φαινόμενο, προτσές) συνδέεται μέ τό καθένα — 203.
 — ό Κάντ περιορίστηκε στά φαινόμενα — 188, 247, 411, 426, 447.
 — και ό νόμος — 135-138.
 — τό φαινόμενο είναι πλουσιότερο από τό νόμο — 137.
 — και ουσία — 75, 89, 133, 138, 190, 199, 301-302, 327, 385, 394-395, 401-402, 413-414, 418, 446, 453-454.
 — άπειρο προτσές έμβάθυνσης της γνώσης από τά φαινόμενα στην ουσία — 203, 227.
 — και ό άφρός είναι έκφραση της ουσίας — 116.
 — ή γνώση στά άμεσα φαινόμενα άποκαλύπτει την ουσία — 298.
 — ή ουσία φαίνεται, τό φαινόμενο είναι ουσιώδες — 227.
 — τό φαινόμενο είναι εκδήλωση της ουσίας — 154.
 — και πράγμα καθεαυτό — 103, 133-135, 187, 227, 426.
 — τό σύνολο όλων των πλευρών του φαινομένου, της πραγματικότητας και ό άλληλοσυσχετισμός τους — 178.
 — και ύπαρξη — 141.
 βλ. επίσης *Έπιφαση* (φαινομενικότητα), *Φαινομενολογισμός*.

Φαινομενολογία (*Φαινομεναλισμός, Φαινομενολογισμός*) — 244, 251, 296, 358, 530-531.

Φαντασία — βλ. *Νόηση* και *φαντασία*.

Φαντασία — 55, 150.

Φιλανθρωπία — 16, 38.

Φιλελευθερισμός — 288, 535, 538, 553, 562-564, 573, 591-597, 601, 615-620· βλ. *έπισης* *Ναροντικισμός φιλελεύθερος*.

- Φιλοσοφία* 79-80, 93, 153-154, 179, 188, 237, 250, 378, 392, 443, 465, 474, 521-522, 524, 526.
 — τό νά ἀναιρέσει κανείς ένα φιλοσοφικό σύστημα δέν σημαίνει νά τό πετάξει, ἀλλά νά τό ἀναπτύξει παραπέρα — 149.
 — καί ἀφηρημένο — 14, 221.
 — τό βασικό ζήτημα τῆς φιλοσοφίας — 45, 47-48, 51, 257, 261, 265, 353, 389, 414, 435.
 — ἡ διαλεκτική σάν φιλοσοφική ἐπιστήμη — 248.
 — εἶναι ἐπιστήμη γιά τή νόηση — 250.
 — καί θρησκεία — 222, 322, 326, 329-330, 335, 393-394, 477.
 — καί ἡ ἱστορία τῆς — βλ. Ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, Λογικό καί ἱστορικό.
 — τά καθήκοντά τῆς — 131, 146, 160, 397.
 — ἡ κομματικότητα τῆς φιλοσοφίας — 382, 389, 408, 412-413.
 — ἡ μέθοδός τῆς — 79, 88, 210, 218· βλ. *ἐπίσης* Μέθοδος.
 — πρέπει ὅλα νά τά ἀποδείχνει καί νά τά ἐξάγει καί νά μὴν περιορίζεται στούς ὀρισμούς — 216.
 — καί προλεταριάτο — 378.
 — καί φυσιογνωσία — βλ. Φυσιογνωσία καί φιλοσοφία.
Βλ. ἐπίσης Διαλεκτική, Ἰδεαλισμός, Ὑλισμός.
- Φιλοσοφία τῆς φύσης* — 165, 204, 268, 341.
 — τοῦ Ἀριστοτέλη — 255.
 — τοῦ Ἡράκλειτου — 235-237, 313.
 — τοῦ Πλάτωνα — 254, 255.
- Φιχτείσμός* — 32, 87, 103, 117-118, 217, 467.
- Φόουερμαχ, Α. Α.* — 257, 351-352, 422-423, 551-552.
 — ἀνθρωπολογική ἀρχή τῆς φιλοσοφίας τοῦ Φόουερμαχ — 64.
 — ὁ «διαφωτιστικός» ἀθεϊσμός του — 57.
 — ἐμβρυα ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ τοῦ Φόουερμαχ — 53, 57, 58.
 — καί ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1848 — 43.
 — ἡ ἐξέλιξη τῶν ἀπόψεων — 67, 71, 76, 139, 352.
 — γιά τό θεό — βλ. Θεός.
 — ἡ ἱστορική σημασία τῆς φιλοσοφίας του — 14, 22, 33, 365, 372-373, 391.
 — ἡ κριτική τοῦ ἰδεαλισμοῦ ἀπό τόν Φόουερμαχ — 29, 33, 43, 51, 56, 59-60, 64, 70-72, 75, 112.
 — ὁ «σοσιαλισμός» τοῦ Φόουερμαχ — 57-58.
 — ἡ στενότητα τοῦ ὕλισμοῦ τοῦ Φόουερμαχ — 43, 47, 58, 549.
- Φύση* — 32, 33, 53, 68, 70, 75, 119, 131, 163, 236-239, 267-268, 292, 446, 502.
 — ἡ ἀναγκαιότητα τῆς φύσης — 53-55, 168, 315.
 — καί ἄνθρωπος — 44-45, 47, 51-52, 131, 169-170, 172-173, 183-184, 194-195, 286, 417.
 — γνώση τῆς φύσης — βλ. Γνώση.
 — διαλεκτική τῆς φύσης — 100, 112, 122, 139, 178-179, 185, 189, 229, 316-317, 321.
 — τά ἄλλα στη φύση — 112.
 — καί ἀρχή τῆς ἐνότητας — 229.
 — πάλι τῶν ἀντιφάσεων — 122, 316-317.
 — καί θεός — 44, 48-52, 55, 59-60, 63, 139, 238-239.

- και ιστορία — 283.
 - νόμοι τής φύσης — 142, 169-171, 240, 258, 330, 491.
 - οί νόμοι τοῦ ἔξωτερικοῦ κόσμου, τής φύσης ἀποτελοῦν τίς βάσεις τής σκόπιμης δράσης τοῦ ἀνθρώπου — 169.
 - εἶναι τά πάντα ἐκτός ἀπό τό ὑπερφυσικό (κατά τόν Φόουερπαχ) — 47.
 - και πνεῦμα (πνευματικό) — 82, 92, 151, 186, 214-215, 358, 503.
 - και συγκεκρμένη και ἀφηρημένη, και φαινόμενο και οὐσία, και στιγμή, και σχέση — 190.
 - ὁ Χέγγελ παρέπεμψε τή φύση στίς σημειώσεις (Φόουερπαχ) — 112.
Βλ. ἐπίσης Πραγματικότητα, "Υλη, Κόσμος.
- Φυσική* — 29-30, 72, 81, 112, 130, 135, 191-192, 316, 340, 342, 356-357, 485-491, 494-499, 501-502, 532-533· *βλ. ἐπίσης* Ἄτομο, Ἀτομιστική, Ἡλεκτρισμός, Ἡλεκτρόνιο, Ἡλεκτρονική θεωρία.
- Φυσικό* — 56.
 — και ψυχικό — 48.
- «Φυσικός ἰδεαλισμός» — 146, 354.
- Φυσιγνωσία* — 33-34, 353-356, 358, 359, 367.
 — ὁ ἀγνωστικισμός τῶν φυσιοδιφῶν — 416-418, 444, 478.
 — και ἀτομιστική — *βλ.* Ἀτομιστική.
 — και διαλεκτική — 236, 298, 317, 321.
 — ἡ ἱστορία τής φυσιγνωσίας — 143, 265-268.
 — και κοινωνικές ἐπιστήμες — 316, 361, 365.
 — και φιλοσοφία — 29, 31, 52, 79, 88, 130, 353-354, 355-356, 407, 435, 441, 443-444, 545, 575.
Βλ. ἐπίσης Ἐπιστήμη.
- Φυσιολογία* — 313-314, 337.
- Φῶς* — 267.
 — ταχύτητα τοῦ φωτός — 265, 356-357.

X

Χέγγελ Γκ. Β. Φ.

- ἡ ἀντίληψη τής ἱστορίας ἀπό τόν Χέγγελ — 20-21, 26, 35, 281-290.
- ἡ διαλεκτική τοῦ Χέγγελ — *βλ.* Διαλεκτική ἰδεαλιστική.
- ὁ ἰδεαλισμός και ὁ μυστικισμός τής φιλοσοφίας του — 16, 20-22, 29, 32-33, 35, 37, 60, 80, 84, 88, 93, 103-105, 112, 114, 115, 132, 138-139, 140, 150-157, 158-159, 167-168, 185, 186, 198, 209, 222, 238-239, 254-263, 265-267, 277, 282-283, 285, 287, 289, 294, 298, 329, 442.
 - «ἀφηρημένος και σκοτεινός χεγγελιανισμός» ("Ενγκελς) — 97, 127.
 - ὁ θεός στή φιλοσοφία τοῦ Χέγγελ — *βλ.* Θεός.
 - τή λογική τοῦ Χέγγελ δέν πρέπει νά τήν ἐφαρμόζουμε μέ τή δοσμένη τῆς μορφῆ — 238.
 - φόρος τιμῆς τοῦ Χέγγελ στήν τυπική λογική — 159.
 - ὁ Χέγγελ ἐξυμνεῖ και ἀναμασάει τό μυστικισμό — τόν ἰδεαλισμό στήν ἱστορία τής φιλοσοφίας — 254.

- ό Χέγγελ δέν τά κατάφερε νά κατανοήσει τό διαλεκτικό πέραςμα άπό τήν ύλη στήν κίνηση καί στή συνείδηση — 256.
 - κριτική τοῦ καντιανισμοῦ — 83-84, 87-88, 91, 106-107, 109, 120, 134-135, 150-153, 155-159, 167-168, 174-176, 186-189, 190-192, 206, 213-214, 217, 233, 243-245, 247, 255, 275, 293, 295.
 - ό Χέγγελ άνασκευάζει τόν Κάντ άκριβῶς γνωσιολογικά — 151.
 - τό όρθολογικό στή φιλοσοφία τοῦ Χέγγελ — 16, 26, 29, 35, 37, 84, 104, 132, 144, 154, 160-162, 173, 174, 181, 184-185, 192-193, 198, 204, 215-218, 238, 240, 251, 268, 271, 281-282, 284-285, 287, 289, 293, 295, 298-301, 321, 441-442, 454.
 - δέν εἶναι δυνατό νά κατανοήσει κανείς όλοκληρωτικά τό «Κεφάλαιο» τοῦ Μάρξ χωρίς νά κατανοήσει όλη τή Λογική τοῦ Χέγγελ — 162.
 - στήν ιστορία τῆς φιλοσοφίας ό Χέγγελ παρακολουθεῖ κυρίως τό διαλεκτικό — 223.
 - κόκκος βαθιάς αλήθειας στό μυστικιστικό περίβλημα τοῦ χεγγελιανισμοῦ — 126-127, 138-139.
 - ό Χέγγελ μάντεψε μέ μεγαλοφύα τή διαλεκτική τῶν πραγμάτων στή διαλεκτική τῶν έννοιῶν — 178-179.
 - ό Χέγγελ μάντεψε μέ μεγαλοφύα ότι οἱ λογικές μορφές, οἱ νόμοι εἶναι άντανάκλαση τοῦ άντικειμενικοῦ κόσμου — 162.
 - ό Χέγγελ παίρνει τή δική του άυτοεξέλιξη τῶν έννοιῶν, τῶν κατηγοριῶν σέ συνδυασμό μέ όλη τήν ιστορία τῆς φιλοσοφίας — 104.
 - καί ό ύλισμός — 90, 93, 95, 136, 142, 151, 185, 189-190, 197, 215, 238-239, 248, 254, 257, 260-261, 265-268.
 - τό ξμβρυο τοῦ διαλεκτικοῦ ύλισμοῦ στόν Χέγγελ — 275.
 - σπέρματα ιστορικοῦ ύλισμοῦ στόν Χέγγελ — 82, 109, 144, 171-172, 286-287.
- Βλ. επίσης Νεοχεγγελιανισμός.*

Χημεία — 111-112, 169-171, 316, 350-351, 353-354, 356, 434, 497-498.
— ή άνάλυση στή χημεία — 216.

Χιουμισμός — 161.
— ό σκεπτικισμός τοῦ Χιούμ — 187, 336, 466.

Χριστιανισμός — βλ. Θρησκεία.

Χρόνος — 49, 50, 233, 235, 310.
— ή έννοια τοῦ χρόνου εἶναι παράγωγη άπό τήν κίνηση — 50.
— εἶναι μορφή ύπαρξης τῆς άντικειμενικῆς πραγματικότητας — 209.
— καί χῶρος — 49-50, 70, 205, 209, 230-232, 382.
— ή κίνηση εἶναι οὐσία τοῦ χρόνου καί τοῦ χῶρου — 231.

Χῶρος — 69, 196-197, 225.
— καί στιγμή — 276.
— καί χρόνος — 49-50, 70, 205, 209, 230-232, 382.
— ή κίνηση εἶναι οὐσία τοῦ χρόνου καί τοῦ χῶρου — 231.

Ψ

Ψυχολογία — 64, 156, 314, 336, 337, 508.

Ψυχή (πνεῦμα) — 72, 80, 89, 118, 167-168.
— καί σῶμα — 52-53, 56-57, 75, 180, 182, 379.
— στή φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλη — 260-261.
— στή φιλοσοφία τοῦ Ἡράκλειτου — 313.
— καί ὕλη — βλ. Ὑλῆ καί πνεῦμα.
— στή φιλοσοφία τοῦ Ἐπικούρου — 266, 271.

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Πρόλογος	VII
I	
Π Ε Ρ Ι Λ Η Ψ Ε Ι Σ Κ Α Ι Α Π Ο Σ Π Α Σ Μ Α Τ Α	
1 8 9 5	
* ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΤΟΥ ΜΑΡΞ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΝΓΚΕΛΣ «Η ΑΓΙΑ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ»	3—40
1 9 0 9	
* ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΤΟΥ ΦΟ·Υ·ΕΡΜΠΑΧ «ΔΙΑΛΕ- ΞΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΥΣΙΑ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ»	41—64
1 9 1 4 - 1 9 1 5	
* ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΤΟΥ ΦΟ·Υ·ΕΡΜΠΑΧ «ΕΚΘΕΣΗ, ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΥ ΛΑ·Γ·Μ- ΠΝΙΤΣ»	65—76
* ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΤΟΥ ΧΕΓΓΕΛ «Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΤΗΣ ΛΟΓΙΚΗΣ»	77—218
Πρόλογος στην I έκδοση	79
Πρόλογος στη II έκδοση	81
Εισαγωγή. Ἡ γενική ἔννοια τῆς λογικῆς	87
Ἡ διδασκαλία γιά τό Εἶναι	92—114
Ἐπί ποῦ πρέπει ν'ἀρχίσουμε τήν ἐπιστήμη;	92
Μέρος πρῶτο: Ἡ προσδιοριστικότητα (ποιότητα)	94
Μέρος δεύτερο: Τό μέγεθος (ποσότητα)	106
Μέρος τρίτο: Τό μέτρο	109
Ἡ διδασκαλία γιά τήν οὐσία	115—148
Μέρος πρῶτο: Ἡ οὐσία σάν ἀντανάκλαση αὐτή καθε- αυτή	115
Μέρος δεύτερο: Τό φαινόμενο	133
Μέρος τρίτο: Ἡ πραγματικότητα	140

* Μέ ἀστερίσκο σημειώνονται οἱ τίτλοι πού ἔβαλε τό Ἰνστιτούτο μαρξισμοῦ-λενινισμοῦ τῆς ΚΕ τοῦ ΚΚΣΕ

Ἡ ὑποκειμενικὴ λογικὴ ἢ ἡ διδασκαλία γιὰ τὴν ἔννοια.....	149—218
Γιὰ τὴν ἔννοια γενικά.....	149
Μέρος πρῶτο: Ἡ ὑποκειμενικότητα.....	158
Μέρος δεύτερο: Ἡ ἀντικειμενικότητα.....	167
Μέρος τρίτο: Ἡ ἰδέα.....	174
* ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΤΟΥ ΧΕΓΓΕΛ «ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ».....	219—278
Εἰσαγωγή στὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας.....	221
XIII τόμος. Πρῶτος τόμος ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας.....	223—242
Ἡ φιλοσοφία τῶν Ἰώνων.....	223
Ὁ Πυθαγόρας καὶ οἱ πυθαγόρειοι.....	223
Ἡ Ἐλεατικὴ Σχολή.....	226
Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἡράκλειτου.....	233
Ὁ Λεύκιππος.....	237
Ὁ Δημόκριτος.....	239
Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἀναξαγόρα.....	240
XIV τόμος. Δεύτερος τόμος ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας.....	243—276
Ἡ φιλοσοφία τῶν σοφιστῶν.....	243
Ἡ φιλοσοφία τοῦ Σωκράτη.....	247
Οἱ σωματικοί.....	249
Ἡ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνα.....	251
Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἀριστοτέλη.....	254
Ἡ φιλοσοφία τῶν στωικῶν.....	262
Ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἐπικούρου.....	263
Ἡ φιλοσοφία τῶν σκεπτικιστῶν.....	271
XV τόμος. Τρίτος τόμος τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας.....	277—278
Οἱ νεοπλατωνικοί.....	277
Ὁ Χέγγελ γιὰ τοὺς διαλόγους τοῦ Πλάτωνα.....	278
* ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΤΟΥ ΧΕΓΓΕΛ «ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ».....	279—290
Ὁ Χέγγελ γιὰ τὴν παγκόσμια ἱστορία.....	289
* ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΤΟΥ ΝΟΕΛ «Η ΛΟΓΙΚΗ ΤΟΥ ΧΕΓΓΕΛ».....	291—296
ΣΧΕΔΙΟ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗΣ (ΛΟΓΙΚΗΣ) ΤΟΥ ΧΕΓΓΕΛ (Πίνακας περιεχομένων τῆς μικρῆς Λογικῆς (Ἐγκυκλοπαιδείας)).....	297—302

* ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΤΟΥ ΛΑΣΣΑΛ «Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΥ ΤΟΥ ΣΚΟΤΕΙΝΟΥ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΦΕΣΟ»	303—315
ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗΣ	316—322
* ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ «ΜΕΤΑ ΤΑ ΦΥΣΙΚΑ»	323—332

II

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ ΓΙΑ ΒΙΒΛΙΑ, ΑΡΘΡΑ
ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΕΣ

1903

Φ. ΥΜΠΕΡΒΕΓΚ. «ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΟ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ»	335
Φ. ΠΑΟΥΛΣΕΝ. «ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ»	335—338

1904

* ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΑ ΒΙΒΛΙΑ ΤΟΥ Ε. ΧΑΙΚΚΕΛ «ΤΑ ΘΑΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ» ΚΑΙ «ΤΑ ΑΙΝΙΓΜΑΤΑ ΤΟΥ ΣΥΜΠΑΝΤΟΣ»	339
---	-----

1909

ΑΠΟ ΒΙΒΛΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΦΥΣΙΟΓΝΩΣΙΑ ΚΑΙ ΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΤΗΣ ΣΟΡΒΟΝΝΗΣ	340—342
--	---------

1913

* ΑΠΟ ΤΟ ΤΕΤΡΑΔΙΟ «ΑΥΣΤΡΙΑΚΗ ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ ΚΑΙ ΑΛΛΑ»	343—345
Φ. ΡΑΑΜΠ. «Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ Ρ. ΑΒΕΝΑΡΙΟΥΣ». ΠΕΡΡΕΝ. «ΤΑ ΑΤΟΜΑ»	343
* ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ Γ. ΠΛΕΝΓΚΕ «ΜΑΡΞ ΚΑΙ ΧΕΓΓΕΛ»	343
* ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ Ρ. ΜΠ. ΠΕΡΡΥ «ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΤΑΣΕΙΣ»	343
* ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ Α. ΑΛΙΟΤΤΑ «Η ΙΔΕΑΛΙΣΤΙΚΗ ΑΝΤΙΔΡΑΣΗ ΕΝΑΝΤΙΑ ΣΤΗΝ ΕΠΙΣΤΗΜΗ»	344

1914-1915

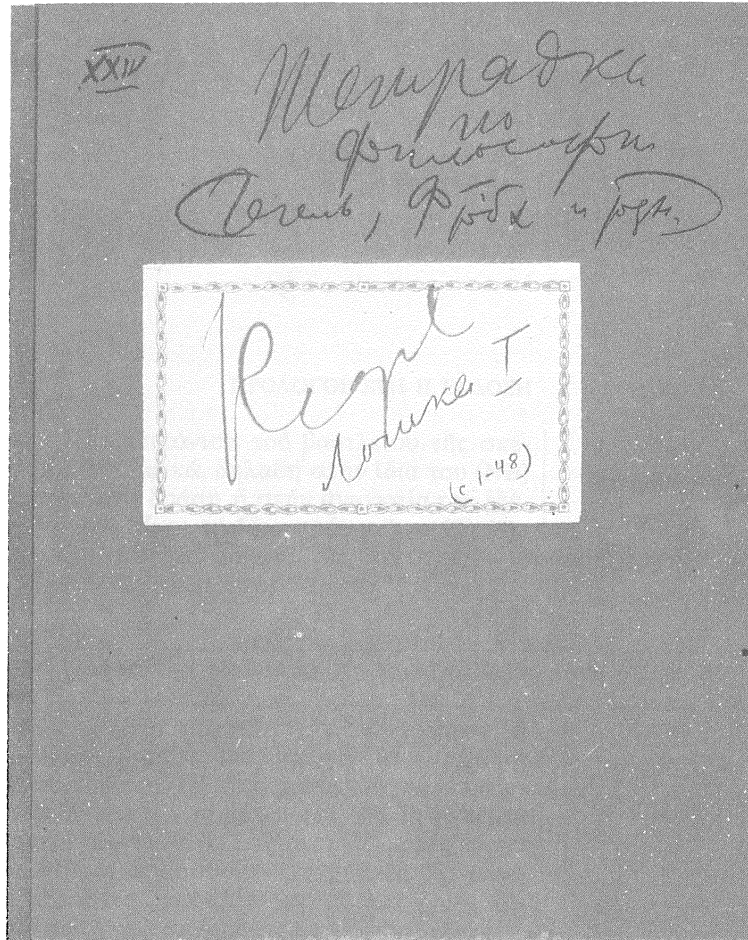
* ΑΠΟ ΤΑ «ΤΕΤΡΑΔΙΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ»	346—358
* ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΤΟΜΟΥΣ ΤΩΝ ΑΠΑΝΤΩΝ ΤΟΥ ΦΟΪ-ΕΡΜΠΑΧ ΚΑΙ ΤΟΥ ΧΕΓΓΕΛ	346
ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΗ ΝΕΟΤΕΡΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΧΕΓΓΕΛ	347

* ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΡΙΤΙΚΗ ΣΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥ Ζ. ΠΕΡΡΕΝ «ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΦΥΣΙΚΗ ΧΗΜΕΙΑ. ΑΡΧΕΣ» ...	350
ΠΙΟΤΡ ΓΚΕΝΟΦ. «Η ΓΝΩΣΙΟΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ Η ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ ΤΟΥ ΦΟ·Υ·ΕΡΜΠΑΧ»	351
ΠΑΟΥΛ ΦΟΛΚΜΑΝ. «ΟΙ ΓΝΩΣΙΟΘΕΩΡΗΤΙΚΕΣ ΒΑΣΕΙΣ ΤΩΝ ΦΥΣΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ»	353
ΜΑΞ ΦΕΡΒΟΡΝ. «Η ΥΠΟΘΕΣΗ ΤΗΣ ΒΙΟΓΕΝΕΣΗΣ» ...	353
Φ. ΝΤΑΝΝΕΜΑΝ. «ΠΩΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΥΝΤΑΝ Η ΕΙΚΟΝΑ ΜΑΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ»	355
ΛΟΥΝΤΒΙΧ ΝΤΑΡΜΣΤΕΤΤΕΡ. «ΟΔΗΓΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΙΣΤΟ- ΡΙΑ ΤΩΝ ΦΥΣΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΤΕΧΝΙΚΗΣ»	356
ΝΑΠΟΛΕΩΝ. «ΣΚΕΨΕΙΣ»	357
ΑΡΤΟΥΡ ΕΡΙΧ ΧΑΑΣ. «ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΦΥΣΙΚΗ»	357
ΤΕΟΝΤΟΡ ΛΙΠΠΣ. «ΦΥΣΙΟΓΝΩΣΙΑ ΚΑΙ ΚΟΣΜΟΘΕΩ- ΡΙΑ»	358
1 9 1 5 - 1 9 1 6	
* ΑΠΟ ΤΑ «ΤΕΤΡΑΔΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΙΜΠΕΡΙΑΛΙΣΜΟ»	359—362
ΑΠΟ ΤΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΤΟΥ ΚΑΝΤΟΝΙΟΥ ΤΗΣ ΖΥΡΙΧΗΣ	359
Δ-ρ ΓΙΟΧΑΝ ΠΛΕΝΓΚΕ. «ΜΑΡΞ ΚΑΙ ΧΕΓΓΕΛ»	360
III	
ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΣΕ ΒΙΒΛΙΑ	
1 9 0 8 - 1 9 1 1	
Ι. ΝΤΙΤΣΓΚΕΝ. «ΜΙΚΡΕΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΕΣ ΕΡΓΑΣΙΕΣ»	365—454
ΓΚ. Β. ΠΛΕΧΑΝΟΦ. «ΤΑ ΒΑΣΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΜΑΡΞΙ- ΣΜΟΥ»	455—458
Β. ΣΟΥΛΙΑΤΙΚΟΦ. «Η ΔΙΚΑΙΩΣΗ ΤΟΥ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΥ ΣΤΗ ΔΥΤΙΚΟΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ. ΑΠΟ ΤΟΝ ΝΤΕΚΑΡΤ ΩΣ ΤΟΝ Ε. ΜΑΧ»	459—474
Α. ΡΕ·Υ·. «Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ»	475—525
Α. ΝΤΕΜΠΟΡΙΝ. «ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΟΣ ΥΛΙΣΜΟΣ»	526—533
ΓΚ. Β. ΠΛΕΧΑΝΟΦ. «Ν. ΓΚ. ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ»	534—571
Γ. Μ. ΣΤΕΚΛΟΦ. «Ν. ΓΚ. ΤΣΕΡΝΙΣΕΒΣΚΙ, Η ΖΩΗ ΚΑΙ Η ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ (1828-1889)»	572—620
Σημειώσεις	623—669
Εύρετήριο φιλολογικῶν ἐργασιῶν καὶ πηγῶν πού ἀναφέρει ἢ παραθέτει περικοπές τους ὁ Β. Ι. Λένιν	670—700

Εύρετήριο ονομάτων	701—731
Εύρετήριο κατά θέματα	732—772

Ε Ι Κ Ο Ν Ο Γ Ρ Α Φ Η Σ Η

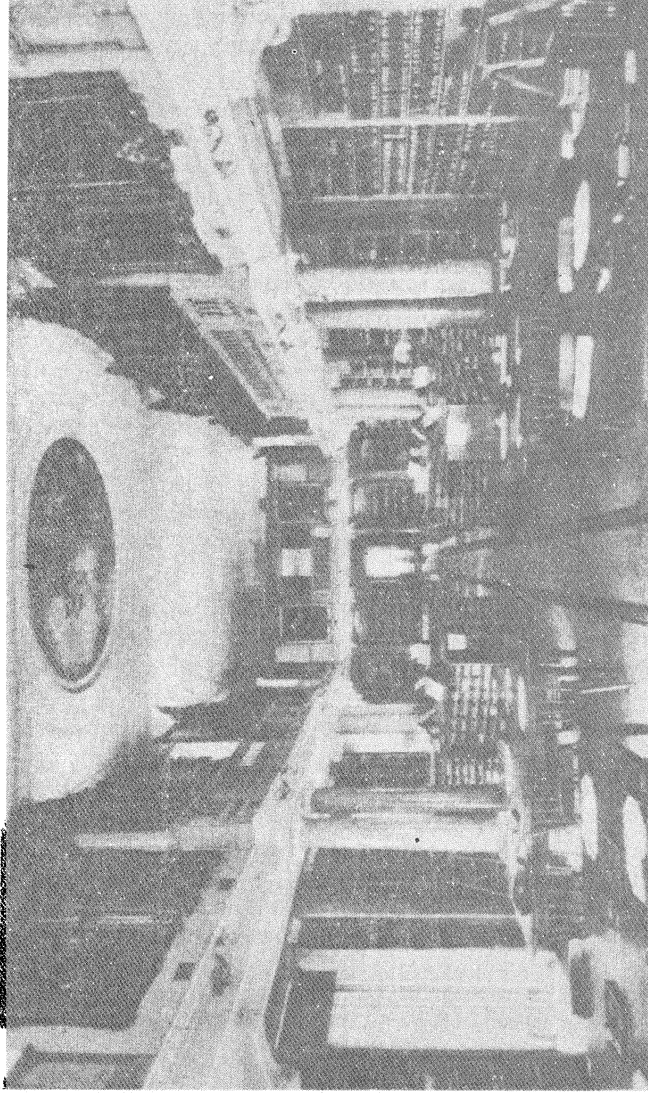
Ἡ πρώτη σελίδα τοῦ χειρογράφου τοῦ Β. Ι. Λένιν. Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἐνγκελς «Ἡ ἀγία οἰκογένεια». — 1895	5
Σελίδα χειρογράφου τοῦ Β. Ι. Λένιν. Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Φόουερμαχ «Διαλέξεις γιά τήν οὐσία τῆς θρησκείας». — 1909.	61
Τό ἐξώφυλλο τοῦ πρώτου τετραδίου μέ τήν Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Χέγγελ «Ἡ Ἐπιστήμη τῆς λογικῆς». — Σεπτέμβρης - Δεκέμβρης 1914	80—81
Ἡ δέκατη ἑβδόμη σελίδα τοῦ χειρογράφου τοῦ Β. Ι. Λένιν. Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Χέγγελ «Ἡ Ἐπιστήμη τῆς λογικῆς». — Σεπτέμβρης - Δεκέμβρης 1914	101
Ἡ ἑξηκοστή πέμπτη σελίδα τοῦ χειρογράφου τοῦ Β. Ι. Λένιν. Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Χέγγελ «Ἡ Ἐπιστήμη τῆς λογικῆς». — Σεπτέμβρης - Δεκέμβρης 1914	160—161
Ἡ ἑκατοστή σελίδα τοῦ χειρογράφου τοῦ Β. Ι. Λένιν. Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Χέγγελ «Ἡ Ἐπιστήμη τῆς λογικῆς». — Σεπτέμβρης - Δεκέμβρης 1914	208—209
Σελίδα χειρογράφου τοῦ Β. Ι. Λένιν. Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Χέγγελ «Διαλέξεις γιά τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας». — 1915 .	256—257
Σελίδα χειρογράφου τοῦ Β. Ι. Λένιν. Περίληψη τοῦ βιβλίου τοῦ Χέγγελ «Διαλέξεις γιά τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας». — 1915 .	269
Σελίδα χειρογράφου τοῦ Β. Ι. Λένιν «Σχέδιο διαλεκτικῆς (λογικῆς) τοῦ Χέγγελ». — 1915	299
Σελίδα χειρογράφου τοῦ Β. Ι. Λένιν «Σχετικά μέ τό ζήτημα τῆς διαλεκτικῆς». — 1915	319
Τό ἀναγνωστήριο τῆς βιβλιοθήκης τῆς Βέρνης	328—329
Σελίδα τοῦ βιβλίου τοῦ Ι. Ντίτσγκεν «Μικρές φιλοσοφικές ἐργασίες» μέ τίς παρατηρήσεις τοῦ Β. Ι. Λένιν	403
Σελίδα τοῦ βιβλίου τοῦ Γκ. Β. Πλεχάνοφ «Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι» μέ τίς παρατηρήσεις τοῦ Β. Ι. Λένιν	561
Σελίδα τοῦ βιβλίου τοῦ Γ. Μ. Στεκλόφ «Ν. Γκ. Τσερνισέβσκι, ἡ ζωή καί ἡ δράση του (1828-1889)» μέ τίς παρατηρήσεις τοῦ Β. Ι. Λένιν	595

Τό εξώφυλλο του πρώτου τετραδίου με την Περίληψη
του βιβλίου του Χέγκελ «Η επιστήμη της λογικής».
— Σεπτέμβρης-Δεκέμβρης 1914
Σμικρυνση

Σελίδα χειρογράφου του Β. Ι. Λένιν
Περίληψη του βιβλίου του Χέγκελ
«Ἡ ἐπιστήμη τῆς λογικῆς» —
Σεπτέμβρης-Δεκέμβρης 1914

Σελίδα χειρογράφου του Β Ι Λένιν
Περίληψη του βιβλίου του Χέγκελ
«Διαλέξεις για την ιστορία της φιλοσοφίας» —
1915

Τό αναγνωστήριο τής βιβλιοθήκης τής Βέρονης
'Εδώ ό Β Ι Λένιν μελέτουσε τό 1914-1915

Τυπώθηκε τόν Μάρτη τοῦ 1989
σέ 1000 ἀντίτυπα
Τυπογραφικά φύλλα 50½

SET 960-224-019-9
ISBN 960-224-048-2

Copyright: Εκδόσεις «ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ»
Σόλωνος 130, 106 81 Αθήνα
Τηλ. 3620 835 - 3640 713

ΛΕΝΙΝ
•
ΑΠΑΝΤΑ

29
